ACADEMIA ROMÂNĂ

BIBLIOTECA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXXI

1994

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

P-124

COLEGIUL DE REDACȚIE

L. BOICU

I. CAPROȘU

VENIAMIN CIOBANU

ȘTEFAN S. GOROVEI (redactor șef)

GH. PLATON, membru al Academiei Române

LEON ȘIMANSCHI

D. ȘANDRU

D. VITCU

AL. ZUB, membru corespondent
al Academiei Române
(președinte)

Asistent de redacție :
MARIA MAGDALENA SZÉKELY

Adresa redacției :

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"
Bd. Lascăr Catargi nr. 15
6600 Iași 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 9850(1)

1407

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Tom XXXI, 1994

SUMAR

„IO VASILIE VOIEVOD, DOMN AL ȚĂRII MOLDOVEI"

— 360 de ani de la urcarea pe tron —

ȘTEFAN S. GOROVEI, Când a primit Lupu vornicul domnia Moldovei ? 3
NISTOR CIOCAN, Considerații privind politica internă a lui Vasile Lupu în prima parte a domniei 9
DUMITRU AGACHE, Reședințe și itinerarii domnești ale lui Vasile Lupu 17
NELU ZUGRAVU, Mărturii despre „creștinismul popular" în Moldova lui Vasile Lupu 25
RĂZVAN THEODORESCU, Vârstele artei vasiliene și începutul modernității moldovenești 35
DUMITRU NASTASE, Coroana împărătească a lui Vasile Lupu . 43
MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU, Izvoare nefolosite pentru istoria Moldovei lui Vasile Lupu 53
VIOREL M. BUTNARIU, Introducerea talerului-leu în Moldova lui Vasile Lupu 59
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Un proiect nerealizat : mitropolia de la Trei Ierarhi 73
SORIN IFTIMI, O ipoteză privind Trei Ierarhii 77
PETRE Ș. NĂSTUREL, Pomelnicul pe cahlă al bisericii Trei Ierarhi din Iași 83
SILVIU VACARU, Contribuția lui Vasile Lupu la dezvoltarea arhitecturii moldovene 87
PETRONEL ZAHARIUC, Relațiile lui Vasile Lupu cu Biserica sârbă — un nou document 99
ȘTEFAN S. GOROVEI, Moldova lui Vasile Lupu și Arhiepiscopia de Ohrida 111

*

P-124

http://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN IORDAN, La place de la Roumanie dans les relations internationales de la Turquie républicaine jusqu'en 1925 . 119
EMILIAN BOLD, VALERIU DINESCU, Nazi Germany's Rearming and Public Opinion's Attitude (II) . 133

*

ALEXANDRU FLORIN PLATON, Impactul aristotelic asupra gândirii medievale a Occidentului latin (II) 155
VENIAMIN CIOBANU, Implicații ideologice ale impactului otoman asupra Europei (secolele XIV—XVII). Câteva considerații . 171
EUGEN DENIZE, Moldova, Liga Sfântă și lupta antiotomană în anii 1538—1541 195
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, Școală și educație în Bucovina în perioada iosefinistă și postiosefinistă 219
DUMITRU P. IONESCU, Proiecte și concesiuni feroviare în vremea lui Cuza Vodă 239
I. CIUPERCĂ, Contribuții la istoria marinei militare românești (1919—1939) (I) 273
GHEORGHE ONIȘORU, „Vin americanii!" — de la speranță la iluzie în România postbelică . . . 299

*

N. A. URSU, Nicolae Costin, autor al Cronicii anonime a Moldovei de la 1661 până la 1709 315
DUMITRU VELCIU, Dimitrie Cantemir, Axinte Uricariul și Letopisețul cantacuzinesc 361

*

TUDOR MATEESCU, Pomicultura în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane 377
ANGHEL POPA, Contribuția Iașilor la comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare (1904) . . . 385
D. ȘANDRU, Jandarmeria din Moldova în anii 1944—1945 395

DOCUMENTE

MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU, O catagrafie din 1828 a clerului ieșan 407
VALERIU STAN, M. Kogălniceanu — antreprenor de poște în Moldova (I) 443
D. IVĂNESCU, Situația politică a Principatelor Române înaintea desăvârșirii Unirii, oglindită într-un memoriu francez inedit 465

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DISCUȚII

ALEXANDRU MADGEARU, Romanizare și creștinare la nordul Dunării în secolele IV—VII 479
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, „Pe Siret, pe tină, la Doljești" . 503

STUDII DOCUMENTARE

GHEORGHE BURLACU, Bourul Moldovei — semn de hotar . 517
GHEORGHE I. FLORESCU, William S. Culbertson și București 545

MISCELLANEA

VIOREL M. BUTNARIU, ANGELA ȘTIRBU, Tezaure monetare din secolele XV—XVII descoperite în Moldova (III) 555

COMISIA MIXTĂ ROMÂNO-RUSĂ DE ISTORIE

(Iași, 15—19 noiembrie 1993)

L. E. SEMENOVA, Relațiile Bisericii din Moldova și Muntenia cu Biserica rusă în secolul XVII 561
V. N. VINOGRADOV, Rusia și Balcanii (secolul XIX—începutul secolului XX) 571
V. I. GROSSUL, Arhiva mitropolitului Arsenie Stadnițki ca sursă pentru istoria Bisericilor ortodoxe rusă și română . . 577
T. A. POKIVAILOVA, R. S. ȘAROVATOVA, Noi materiale de arhivă și probleme de istoriografie privitoare la relațiile sovieto-române între anii 1939 și 1948 595
ȘTEFAN S. GOROVEI, Relații bisericești româno-ruse în secolele XV—XVIII 601

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Profesorul Dumitru Nastase la 70 de ani (Ștefan S. Gorovei) 611
Profesorul Ioan Caproșu la 60 de ani (Ștefan S. Gorovei) 615
Istoricul și exigența interogației (Gheorghe I. Florescu) . 619

*

Tabla de materii a tomurilor XXI (1984)—XXX (1993) 627

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE ROUMAINE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE „A. D. XENOPOL"

Tome XXX, 1993

SOMMAIRE

„IOANNES BASILIUS WAIWODA, PRINCEPS TERRAE MOLDAVIAE"

— 360 ans depuis son avènement —

ȘTEFAN S. GOROVEI, Quand est-ce que le *vornik* Lupu a-t-il reçu le règne de la Moldavie ? 3
NISTOR CIOCAN, Considérations sur la politique intérieure du prince Basile durant la première partie de son règne . 9
DUMITRU AGACHE, Résidences et itinéraires princiers . . . 17
NELU ZUGRAVU, Témoignages pour le „christianisme populaire" en Moldavie au temps du prince Basile 25
RĂZVAN THEODORESCU, Âges de l'art patronné par le prince Basile et le début de la modernité moldave . . . 35
DUMITRU NASTASE, La couronne impériale du prince Basile . . 43
MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU, Sources inutilisées pour l'histoire de la Moldavie au temps du prince Basile 53
VIOREL M. BUTNARU, Le *taler-leu* dans la Moldavie du prince Basile 59
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Un projet abandonné : le siège métropolitain de Trois-Hiérarques 73
SORIN IFTIMI, Une hypothèse concernant les Trois-Hiérarques . 77
PETRE Ș. NĂSTUREL, L'obituaire de l'église des Trois-Hiérarques 83
SILVIU VACARU, La contribution du prince Basile au développement de l'architecture moldave 87
PETRONEL ZAHARIUC, Les relations du prince Basile avec l'Église serbe — un nouveau document 99
ȘTEFAN S. GOROVEI, La Moldavie du prince Basile et l'Archevêché d'Ochrid 111

*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN IORDAN, La place de la Roumanie dans les relations internationales de la Turquie républicaine jusqu'en 1925 119
EMILIAN BOLD, VALERIU DINESCU, Nazy Germany's Rearming and Public Opinion's Attitude (II) 133

*

ALEXANDRU FLORIN PLATON, La philosophie d'Aristote et la pensée médiévale de l'Occident latin (II) 155
VENIAMIN CIOBANU, Implications idéologiques de l'impact ottoman sur l'Europe (XIVe—XVIIe siècles). Quelques considérations 171
EUGEN DENIZE, La Moldavie, la Ligue Sainte et la lutte antiottomane en 1538—1541 195
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, École et éducation en Bucovine au temps et après le règne de Joseph II 219
DUMITRU P. IONESCU, Projets et concessions ferroviaires pendant le règne du prince Couza 239
I. CIUPERCĂ, Contributions à l'histoire de la marine militaire roumaine (1919—1939) (I) 273
GHEORGHE ONIȘORU, „Les américains arrivent !" — de l'espérance à l'illusion dans la Roumanie après la guerre . 299

*

N. A. URSU, Nicolas Costin, auteur de la Chronique anonyme de la Moldavie (1661—1709) 315
DUMITRU VELCIU, Démètre Cantemir, Axinte Uricariul et la Chronique dite „des Cantacuzène" 361

*

TUDOR MATEESCU, L'arboriculture en Dobroudgea ottomane . 377
ANGHEL POPA, La ville de Jassy à la 400e commémoration de la mort du prince Etienne le Grand (1904) . . 385
D. ȘANDRU, La gendarmerie en Moldavie en 1944—1945 . 395

DOCUMENTS

MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU, Un recensement du clergé de la ville de Jassy (1828) 407
VALERIU STAN, M. Kogălniceanu — entrepreneur du service des postes de la Moldavie (I) 443
D. IVĂNESCU, La situation politique des Principautés Roumaines à la veille du parachèvement de l'Union, reflétée dans un mémoire français inédit 465

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DISCUSSIONS

ALEXANDRU MADGEARU, Romanisation et christianisation au nord du Danube au IVe—VIIe siècles 479
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Comment localiser la bataille de Doljești (1457) 503

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

GHEORGHE BURLACU, L'aurochs moldave — signe de démarcation 517
GHEORGHE I. FLORESCU, William S. Culbertson et la ville de Bucarest 545

MISCELLANEA

VIOREL M. BUTNARIU, ANGELA ȘTIRBU, Trésors monétaires du XVe—XVIIe siècles découverts en Moldavie (III) . . . 555

LA COMMISSION MIXTE ROUMANO-RUSSE D'HISTOIRE

(Jassy, 15—19 novembre 1993)

L. E. SEMENOVA, Les relations de l'Église de Moldavie et de Valachie avec l'Église russe au XVIIe siècle 561
V. N. VINOGRADOV, La Russie et les Balkans (XIXe siècle — début du XXe siècle) 571
V. I. GROSSUL, Les archives du métropolite Arsène Stadnicki — source pour l'histoire des Églises orthodoxes russe et roumaine 577
T. A. POKIVAILOVA, R. S. ȘAROVATOVA, Nouveaux documents et problèmes d'historiographie concernant les relations soviéto-roumaines aux années 1939—1948 595
ȘTEFAN S. GOROVEI, Relations ecclésiastiques roumano-russes au XVe—XVIIe siècles 601

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le Professeur Dimitri Nastase à l'âge de 70 ans (Ștefan S. Gorovei) 611
Le Professeur Ioan Caproșu à l'âge de 60 ans (Ștefan S. Gorovei) . 615
L'historien et l'exigence de l'interrogation (Gheorghe I. Florescu) . 619

*

Tables des matières pour les tomes XXI (1984)—XXX (1993) 627

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"

FUNDAȚIA ACADEMICĂ
„A. D. XENOPOL"

"IO VASILIE VOIEVOD, DOMN AL ȚĂRII MOLDOVEI"

-360 de ani de la urcarea pe tron-

IAȘI

21–22 aprilie 1994

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În programul Simpozionului IO VASILIE VOIEVOD, DOMN AL ȚĂRII MOLDOVEI au fost înscrise următoarele comunicări :

I. **Începuturi**

Andronikos FALANGAS (Atena), Cu privire la originea lui Vasile Lupu
Petre Ș. NĂSTUREL (Paris), Familia lui Vasile Lupu în pomelnicul de la Trei Ierarhi
Veniamin CIOBANU (Iași), Contextul internațional al preluării domniei Moldovei de Vasile Lupu
Ștefan S. GOROVEI (Iași), Când a primit Lupu vornicul domnia Moldovei ?

II. **Moldova lui Vasile Lupu : realități interne**

Nistor CIOCAN (Iași), Considerații privind politica internă a lui Vasile Lupu în prima parte a domniei
Dumitru AGACHE (Iași), Reședințe și itinerarii domnești ale lui Vasile Lupu
Leon ȘIMANSCHI și Georgeta IGNAT (Iași), Activitatea de cancelarie în primii ani ai domniei lui Vasile Lupu (*)
Nelu ZUGRAVU (Iași), Mărturii despre „creștinismul popular" în Moldova lui Vasile Lupu

III. **Moldova lui Vasile Lupu : între Orient și Occident**

Răzvan THEODORESCU (București), Vârstele artei vasiliene și începutul modernității moldovenești
Dumitru NASTASE (Atena), Coroana împărătească a lui Vasile Lupu
Mihai-Răzvan UNGUREANU (Iași), Izvoare nefolosite pentru istoria lui Vasile Lupu
Viorel M. BUTNARIU (Iași), Introducerea talerului-leu în Moldova lui Vasile Lupu

IV. **Ctitor și protector al Ortodoxiei**

Maria Magdalena SZÉKELY (Iași), Un proiect nerealizat : mitropolia de la Trei Ierarhi
Sorin IFTIMI (Iași), O ipoteză privind Trei-Ierarhii
Maria S. THEOCHARIS (Atena), Epitaful dăruit de Vasile Lupu bisericii Trei Ierarhi și antecedentele sale (*)
Virgil CĂNDEA (București), Din nou despre *Mărturisirea Ortodoxă* (*)
Silviu VACARU (Iași), Contribuția lui Vasile Lupu la dezvoltarea arhitecturii religioase în Moldova
Alexandru LIGOR (București), Surse arhivistice moderne privind ctitoriile lui Vasile Lupu (*)
Gheorghe PUNGĂ și Costică ASĂVOAIE (Iași), Date noi privitoare la biserica Cuvioasa Paraschiva din Ștefănești
Petronel ZAHARIUC (Iași), Relațiile lui Vasile Lupu cu Biserica sârbă
Ștefan S. GOROVEI (Iași), Moldova lui Vasile Lupu și Arhiepiscopia de Ohrida

Comunicările însemnate cu (*) nu au fost prezentate. Cea a d-lui Veniamin Ciobanu a constituit un fragment din studiul care s-a publicat, integral, în tomul precedent (XXX) al *Anuarului* (p. 295—316).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ȘTEFAN S. GOROVEI

CÂND A PRIMIT LUPU VORNICUL DOMNIA MOLDOVEI?

În chip cu totul neașteptat și bizar, nu se află consemnat, în cronici, documente ori inscripții, începutul domniei așa de importante și de strălucite a lui Vasile vodă Lupu. Miron Costin abia împlinea un an (sau nici atâta!) când a început „fericita domnie" a lui Vasile, pe care — din auzite, în cea mai mare parte — o va povesti în letopisețul său. Această dată se va fi aflat, poate, în cronica lui Grigore Ureche (*dacă* în adevăr a fost dusă până în zilele sale) sau în aceea a lui Eustratie treti-logofătul, dar intermediarul „chizmit" de Simion Dascălul [1] se oprește — cum se știe — la 1595. Așa se face că știm cu precizie când au început și când s-au sfârșit cele mai mărunte domnii fanariote de după 1777, dar ziua când Lupu vornicul a primit domnia Moldovei și aceea când a urcat treptele tronului de la Iași ne rămân, deocamdată, necunoscute.

Urmând îndemnul Evanghelistului, să adunăm firimiturile și să vedem ce putem afla.

Într-o însemnare pe o Evanghelie, dăruită Sfântului Mormânt de Vasile vodă pe când era doar vornic — însemnare asupra căreia revin imediat, fiind o piesă esențială a micului dosar constituit acum — se arată că Vasile „a ajuns domn a toată Moldovlahia și a stat în scaunul său la anul 1634, de la Adam însă 7142, în luna lui aprilie 27" [2].

Însă această dată de zi și de lună — *27 aprilie* — este în flagrantă contradicție cu documentele noastre interne. În seria lor, ultimul emis de Moise vodă Movilă are data de 20 martie 1634 [3], în timp ce primul de la Vasile vodă Lupu e din *26* aprilie 1634 [4]. Le separă — cum se vede — aproape 40 de zile.

---

[1] Cf. N. A. Ursu, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă, opera lui Simion Dascălul*, în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 363—379 (I) și XXVII, 1990, p. 72—101 (II).

[2] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV/1, București, 1915, p. 133.

[3] *DRH*, A. Moldova, XXII, ed. C. Cihodaru, I. Caprosu, L. Șimanschi, București, 1974, nr. 87, p. 102.

[4] *Ibidem*, nr. 105, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E drept, un cercetător cu foarte (prea !) mult spirit critic va obiecta că acest document, din 26 aprilie 1634, nu este decât o copie după o traducere de la sfârșitul veacului XVIII și că, dintre documentele care îl urmează [5], primul original datează abia din 10 mai 1634 [6]. Există, însă, o mărturie care nu numai că poate confirma implicit autenticitatea actului din 26 aprilie 1634, cel puțin în privința datării, dar poate să și ridice, în timp, șirul actelor sau acțiunilor lui Vasile vodă. În adevăr : din aceeași zi, 26 aprilie 1634, datează o mărturie, păstrată *în original*, despre o pricină a călugărilor de la mănăstirea Coșula, în care se menționează „povățuirea milostivirii sale, domnului Vasilie voievod" [7]. Pentru ca la 26 aprilie să se invoce, într-o afacere măruntă, „povățuirea" domnească, înseamnă că afacerea era „pe rol" de oarecare vreme și putem fi absolut siguri că prima grijă a domnului sosit la Iași în primăvara lui 1634 nu va fi fost tocmai aceea de a „povățui" pe călugării de la Coșula ! Trebuie să acceptăm, deci, că *vreo 10—15 zile* au despărțit momentul intrării în Iași de acela al redactării actului care menționează „povățuirea" domnească.

Ne putem, atunci, întreba dacă în însemnarea citată, de pe acea Evanghelie grecească, nu se va fi folosit — din cine știe ce cauză — calendarul cel nou, gregorian ; doar într-un asemenea caz, data de *27 aprilie* ar putea fi citită — în spiritul vechiului calendar, folosit de documentele noastre — ca *17 aprilie*, care ar putea fi, *eventual*, data când Vasile vodă „a stat în scaunul său", unde *era așteptat încă de la 12 aprilie* [8].

Dar însemnarea de pe această Evanghelie dăruită Sfântului Mormânt nu și-a dezvăluit toate tainele și aceasta se datorește în primul rând chipului defectuos în care ea a fost introdusă în circuitul științific de la noi. Mai întâi, în 1915, N. Iorga a publicat-o — *dar nu întreagă*, precum se va vedea imediat — în colecția Hurmuzaki (XIV/1), cu indicația „copii grecești moderne în Bibl. Ac. Rom.". Îi reiau, deci, integral conținutul (în traducere) :

---

[5] *Ibidem*, nr. 108, p. 120 (30 aprilie), nr. 110, p. 121—122 (1 mai), nr. 111—113, p. 122—123 (5 mai).

[6] *Ibidem*, nr. 116, p. 125—126.

[7] *Ibidem*, nr. 106, p. 119.

[8] Cronologia acestor evenimente din primăvara anului 1634 nu este deloc limpede. La **12 aprilie** 1634, marele logofăt Toderașco Ianovici scria judelui Bistriței că Moise vodă „zilele acestea a trecut în Polonia" *(his diebus transivit in Poloniam)* iar cel ce vine („vrea să vină" : *vult venire)* este Lupul, fostul mare vornic, „cel care plecase la Țarigrad" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, București, 1913, p. 1001). La **9 mai**, din Câmpulung, bistrițeanul Mihail Igyártó anunța că toți boierii „au mers înaintea voievodului", care „în ziua de 10 mai va fi desigur în scaun la Iași" (*ibidem*, p. 1002), ceea ce corespondentul însuși confirmă la 19 mai (*ibidem*, p. 1003), printr-o scrisoare primită la Bistrița la 21 mai **stil nou** (*ibidem*, p. 1004). Ținând seama de corecția pe care o impune această precizare, înscăunarea lui Vasile vodă ar trebui să fi fost la **30 aprilie**, dată care rămâne în aceeași flagrantă contradicție cu documentele interne, chiar dacă se apropie sensibil de cea oferită de însemnarea grecească. Documentul publicat de A. Veress (*Documente*, IX, București, 1937, p. 335—337) se află și în Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 1005—1006 ; diferența de datare (9 mai 1634 în primul loc, „sfârșitul lui mai" în al doilea) îndeamnă spre o verificare a originalelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„S-a isprăvit cea de față dumnezeiască și sfântă Evanghelie cu cheltuiala și darea de bani a dumisale Vasile, prea-creștinul și de bun neam mare vornic al Moldovlahiei și s-a închinat la Sfântul Mormânt, spre pomenirea lui și a părinților lui. 1633, 7141, luna lui dechemvrie în 14

După aceasta, acel domn Vasile, cu voia lui Dumnezeu, a ajuns domn a toată Moldovlahia și a stat în scaunul său la anul 1634, de la Adam însă 7142, în luna lui aprilie 27".

În 1932, Marcu Beza a prezentat la Academie descrierea cărților descoperite de el în biblioteca Patriarhiei din Ierusalim [9]; printre aceste cărți, o Evanghelie — preiau cuvintele autorului citat — „scrisă de ieromonahul Porfirie la 1633 cu cheltuiala domnului Vasile, mare vornic al Moldovlahiei, care — adaugă inscripția — a devenit domnul întregii Moldovlahii și s-a vădit un ctitor nou de sfinte mănăstiri și fala Romeilor" [10]; într-o notă, Marcu Beza a reprodus, din textul grecesc al acestei însemnări, *doar un fragment*, și anume acela care, în traducerea românească, începe cu „S-a isprăvit cea de față..." și se încheie cu „...la Sfântul Mormânt" [11]. Față de textul dat în 1915 de N. Iorga, la Beza lipsește datarea *completă* a daniei și fragmentul întreg despre urcarea lui Vasile pe tronul Moldovei; textul său are, însă, în plus, numele pisarului, ieromonahul Porfirie (copia folosită de N. Iorga sărise aici doar patru cuvinte: (δια χειρὸς Πορφυρίου ιερομονάχου) și mențiunea că Vasile a fost un mare ctitor și „fala Romeilor".

Înainte, însă, ca memoriul lui Marcu Beza să apară, N. Iorga a dat într-un număr din „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" (în fascicula datată „oct.-dec. 1931", anterioară deci prezentării memoriului lui Beza la Academie, la 18 martie 1932 !...), transcrieri și fotografii ale însemnărilor adunate de acest neobosit căutător de urme românești în Orientul ortodox. Dar și această ediție se vădește defectuoasă: ea începe — ca și fotografia care o însoțește — cu data de „1633, 7141, luna lui decembrie 14", *ca și cum așa ar începe, efectiv, textul însemnării*, și urmează, imediat, știrea despre urcarea lui Vasile pe tronul Moldovei și caracterizarea sa drept „mare ctitor al dumnezeieștilor mănăstiri și faima grecilor" [12]. Și textul grecesc, și traducerea românească, se continuă cu o altă însemnare, *de pe un alt manuscris*, dăruit la 1660 mănăstirii Barnovschi din Iași de Nicolae, fost mare spătar în Muntenia (așa-zisul „Milescu"), *lăsând impresia că ar fi vorba de unul și același manuscris!*

După cum se vede, ca să putem înțelege și interpreta corect această însemnare trebuie să avem sub ochi toate cele trei ediții (toate trei parțiale și, prin aceasta, mistificatoare), inclusiv fotografia dată de N. Iorga în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice". Coroborând și asam-

---

[9] Marcu Beza, *Biblioteci mănăstirești în Palestina*, în *ARMSL*, s. III, t. VI, 1932—1934, p.

[10] *Ibidem*, p.

[11] *Ibidem*, p. , n. 2.

[12] N. Iorga, *Miniaturi românești în secolul al XVII-lea*, în *BCMI*, an. XXIV, fasc. 70, 1931, p. 146—147. Pentru același manuscris, v. și: Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1935, p. 27; G. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, București, 1981, p. 99 (catalog, nr. 35); Virgil Cândea, C. Simionescu, *Prezențe culturale românești. Istanbul, Ierusalim, Paros, Patmos, Sinai, Alep*, București, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

blând „firimiturile" celor trei ediții, putem admite că însemnarea are acest cuprins (dau în litere drepte, de rând, textul de bază, după Hurmuzaki-Iorga, în *cursive* ceea ce se află doar la Marcu Beza și în **aldine** ceea ce preiau din ediția Iorga în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice" — text grec, traducere și fotografie — și se află la Beza doar parafrazat) :

„S-a isprăvit cea de față dumnezeiască și sfântă Evanghelie *prin mâna ieromonahului Porfirie,* cu cheltuiala și darea de bani a dumisale Vasile, prea-creștinul și de bun neam mare vornic al Moldovlahiei și s-a închinat la Sfântul Mormânt, spre pomenirea lui și a părinților lui. 1633, 7141, luna lui decembrie 14.

După aceea, acel domn [κὺρ] Vasile, cu voia lui Dumnezeu, a ajuns domn [αὐθέντης] a toată Moldovlahia și a stat în scaunul său la anul de la Adam însă 7142, în luna lui aprilie 27, **și s-a arătat mare ctitor al dumnezeieștilor mănăstiri și faima grecilor".**

Citită așa, însemnarea nu mai poate induce în eroare pe cercetător. Altminteri, de pildă, ediția din 1915 ar putea să impună concluzia că însemnarea s-a făcut *imediat după* ce Vasile „a stat în scaunul său" ; dar precizarea că el „s-a arătat mare ctitor [...] și faima grecilor" arată clar că e mult posterioară primăverii lui 1634.

Pe de altă parte, fotografia dată de N. Iorga pare a sugera că o aceeași mână a scris ambele părți ale însemnării — poate, însă, nu în același timp : cea dedicatorie la timpul său, cealaltă mai târziu. Se vede clar, de asemenea (cum era și de așteptat și cum semnalase și Marcu Beza, de altfel), că însemnarea lui Nicolae „Milescu" se află pe un alt manuscris.

Așadar, de sub pana ieromonahului Porfirie aflăm că la *14 decembrie 1633/7141* s-a isprăvit de scris Evanghelia dăruită de *Vasile vornicul* tocmai Sfântului Mormânt Dar anului de la Hristos 1633 nu-i corespunde, pentru luna decembrie, văleatul 7141, ci 7142 ! Deci, ori este corect *văleatul 7141,* și atunci anul trebuie să fie 1632, ori este corect *anul 1633,* și atunci e greșit văleatul, care trebuie să fie 7142.

Presupun că trebuie să luăm în considerație a doua variantă : pisarul a pus anul curent și a greșit la scrierea celui de la Facerea Lumii (ordinea inversă a anilor putea să încline balanța spre prima ipoteză). E ciudată, totuși, această eroare, din partea unui călugăr grec ! Pe de altă parte, succesiunea celor două segmente ale însemnării poate să sugereze că între ele nu s-a scurs un timp prea (foarte) îndelungat.

Rezum, până în acest punct : la 14 decembrie 1633, Vasile, încă purtând titlul de mare vornic, hărăzea Sfântului Mormânt o Evanghelie grecească, scrisă de ieromonahul Porfirie. După această dată — μετὰ ταῦτα — a primit domnia Moldovei. Când anume ? ! Ce înseamnă μετὰ ταῦτα. Altfel spus, când anume κὺρ Vasile a devenit αὐθέντης ?

Aici, s-ar putea să ne ajute un document de altă natură : o pecete. În cartea sa închinată istoriei orașului Iași, N. A. Bogdan a reprodus, într-o planșă, mai multe peceți domnești [13], dintre care una, superbă, a lui Vasile vodă Lupu, cu o foarte frumoasă coroană — împărătească, dacă vreți — flancată de cifrele 16 și 33, care dau anul **1633.** În legendă,

[13] N. A. Bogdan, *Orașul Iași,* ed. II, Iași, 1915, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă, se află văleatul 7142, ceea ce conduce, inevitabil, la datarea 7142 (1633⟨septembrie 1—decembrie 31⟩). Am bănuit, la început, o mistificare, provenită din descifrarea inexactă a unei amprente prost păstrate. Dar a trebuit să renunț la această ipoteză : numai în volumele II/1 și III/2 din *Ispisoace și zapise,* ambele tipărite la Iași în 1910, se află aproape 30 de mențiuni ale peceții care poartă anul 1633 [14], „pecetea cunoscută", cum îi spune Gh. Ghibănescu la un moment dat [15]. Ele acoperă intervalul 8 aprilie 1644—25 ianuarie 1653, adică jumătatea a doua a domniei lui Vasile. Alte exemplare se află în Arhivele Statului din București, unul din ele fiind semnalat și descris în 1971 de Maria Dogaru [16] : este pecetea mijlocie a domnului, aplicată pe hârtie, în ceară, sau chinovar, ori timbrată.

Neputând presupune o eroare la un tipar sigilar folosit vreme de aproape *nouă ani* (în limitele cunoștințelor de azi), trebuie să admitem că gravorul a executat cu fidelitate desenul care i s-a dat și că în comanda princiară a figurat, în adevăr, anul 1633. Dar dacă Vasile vodă, la sfârșitul lui 1643 sau la începutul lui 1644, și-a comandat o nouă pecete mijlocie, poruncind ca în câmpul ei să se graveze anul 1633, aceasta nu poate să însemne decât că el însuși a vrut să marcheze, în chip mai deosebit, împlinirea unui deceniu de domnie, lăsând și o dovadă clară — discretă, dar *multiplicabilă în sute și mii de exemplare* — cu privire la data când a primit domnia : 7142/1633.

Cred că această mărturie, sigilografică, trebuie „citită" în lumina celeilalte mărturii, din însemnarea de pe Evanghelia grecească dăruită Sfântului Mormânt : dacă la 14 decembrie 1633 κῦρ Vasilie era încă mare vornic, înseamnă că pentru intervalul desemnat prin μετὰ ταῦτα nu mai rămâne, *în văleatul 7142,* decât răstimpul *15—31 decembrie 1633.* Este clar, după părerea mea, că în aceste săptămâni finale ale anului 1633 fiul agăi Nicolae Coci a fost desemnat — probabil în taină — ca viitor domn al Moldovei.

Cred că este momentul să ne amintim și cum s-au petrecut lucrurile, după Miron Costin. După plecarea lui Alexandru vodă Iliaș, în urma revoltei anti-grecești din aprilie 1633, „boierii și țara [...] au stătut cu toții după alesul domnului nou. Striga cu toții să fie Lupul vornicul" [17], care, însă, cu diplomație, a cedat în fața susținătorilor lui Miron vodă Barnovschi. Sosit în Moldova, acestuia i s-a cerut să meargă deîndată la Poartă, „să ia de acolè domniia, după sărutatul poalei împărătești" [18]. Deși trebuia să-l însoțească pe Miron vodă la Istanbul, Lupu vornicul a știut să facă în așa fel, încât să se întoarcă din drum înainte de a ajunge la București, la Matei vodă, „carele știia den Țarigrad toate

[14] *Ispisoace și zapise,* II/2, p. 55, 58, 61, 72, 94, 97, 101, 105, 109, 113, 118, 121, 148, 154, 166, 176, 181, 219, 223, 228, 231, 234, 239 ; III/1, p. 19, 21, 28, 30, 33.

[15] *Ispisoace și zapise,* III/1, p. 6.

[16] Maria Dogaru, *Sigiliile lui Vasile Lupu,* în *RM,* 1/1971, p. 60—63 ; din păcate, nici una din pecețile descrise aici nu este corelată cu documentul căruia îi aparține și cu data acestuia ; anul 1633, din jurul coroanei, a scăpat atenției autoarei. Obiceiul de a înscrie și data în pecetea domnească se va urma și după Vasile Lupu.

[17] Miron Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu. București, 1958, p. 100.

[18] *Ibidem,* p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbletele lui“ [19]. Desemnat domn după tăierea lui Barnovschi, Moise Movilă a încercat să-l prindă pe vornicul Lupu, care, însă — „şi mai meşter, şi mai cu pază“ — a fugit la vreme din Iaşi, aşa încât pe când Moise vodă *urca* spre Iaşi (unde intră în august 1633), Lupu vornicul *cobora* în taină spre Istanbul. *Nu se va mai întoarce decât în primăvara lui 1634, ca domn al Moldovei.*

Şederea marelui vornic în capitala împărăţiei otomane a durat, aşadar, vreo şapte luni. Se afla, deci, acolo, la Istanbul, atunci când, în decembrie 1633, se termina de scris Evanghelia grecească, dăruită Sfântului Mormânt. Pe ieromonahul Porfirie, copistul acestui manuscris, îl vom regăsi, mai târziu, în Moldova, la Iaşi, în 1635 [20].

Mai este un amănunt care nu poate rămâne în umbră. Însemnarea din 1633 îl numeşte pe marele vornic moldovean *Vasilie* — când toate celelalte izvoare îi spun, înainte de domnie, *Lupul*. Trebuie să deducem, de aici, că însemnarea e, în întregimea ei, posterioară primirii domniei ? Sau că Lupul îşi spunea mai de demult Vasilie ? Sau că, în fine, scrierea acestei însemnări (a primei ei părţi) a coincis cu însuşi momentul trecerii de la un nume la altul ?

Nu văd cum s-ar putea ducea analiza datelor existente mai departe de acest punct.

Iată, astfel, ce răspunsuri pot propune la întrebarea din titlul comunicării mele : Lupu vornicul a primit domnia Moldovei *probabil* în a doua jumătate a lunii decembrie 1633 şi a intrat în Iaşi *probabil* la 17 aprilie 1634. Diferenţa dintre cele două momente se explică — iarăşi *probabil !* — prin împrejurările războiului turco-polon, care făcea inoportună schimbarea domnului Moldovei, Moise Movilă, cunoscut pentru atitudinea sa filopolonă.

Se vor valida, oare, prin cercetările viitoare, aceste ipoteze ? *Aceasta este întrebarea !*

Pecetea lui Vasile Lupu din 1633

[19] *Ibidem.*

[20] Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, I, Bucureşti, 1991, p. 403, nr. 5 (semnalat de d-ra Maria Magdalena Székely, căreia îi mulţumesc şi aici).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NISTOR CIOCAN

CONSIDERAȚII PRIVIND POLITICA INTERNĂ A LUI VASILE LUPU ÎN PRIMA PARTE A DOMNIEI

Lupu Coci, viitorul domn al Moldovei Vasile Lupu [1], a venit în Moldova în suita lui Radu Mihnea, când acesta a ocupat prima oară tronul, urcând, fără mari dificultăți, toate treptele ierarhiei boierești, în afară de aceea de mare logofăt. Numit mare comis în 1618, la doi ani după venirea în țară, peste cincisprezece ani își va încheia cariera de mare dregător, ca mare vornic al Țării de Jos. După ridicarea sa la funcția de mare vistiernic, de către Gaspar Grațiani, în domniile următoare a fost mare vistiernic și mare comis în prima domnie a lui Alexandru Iliaș, iarăși mare comis în cea de a doua domnie a lui Ștefan Tomșa, mare vistiernic în prima domnie a lui Miron Barnovschi, hatman și pârcălab de Suceava în timpul lui Alexandru Coconul, și mare vornic al Țării de Jos în prima domnie a lui Moise Movilă și în cea de a doua, a lui Alexandru Iliaș [2]. La începutul carierei sale, în timpul lui Gaspar Grațiani, s-a căsătorit cu Teodosia, fiica lui Costea Bucioc mare vornic și a Irinei Prăjescu, fiica lui Ion Prăjescu. Au fost cununați chiar de domnul de atunci. Înrudit, prin căsătoria sa, cu o bună parte a marii boierimi a timpului, viitorul domn s-a integrat acesteia, devenind mai târziu conducătorul partidei boierilor pământeni. El a fost inițiatorul și conducătorul răscoalei antigrecești din anul 1633, care a dus la căderea lui Alexandru Iliaș. De altfel, tot el fusese capul delegației care a plecat la Constantinopol, pentru a împiedica numirea domnului amintit. Din această delegație mai făceau parte Ionașco Cehan mare vornic, Savin

[1] Domniei lui Vasile Lupu i-au fost consacrate în ultimii ani două monografii: Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987, 180 p. (cf. recenzia noastră, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 524—529), și Constantin Șerban, *Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634—1653)*, București, 1991, 231 p. (cf. recenzia lui Bogdan Murgescu, în *RI*, serie nouă, t. 4, 1993, 5—6, p. 644—646).

[2] Pentru cariera în Moldova a lui Lupu Coci, v. densul și documentatul Studiu al lui Ion Zaborovschi, *Vasile Lupu, ca dregător înainte de domnie*, în *RIR*, XV, 1945, p. 157—170, și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 378. Cf. *DRH*, A, Moldova, XIX (1626—1628) și XXI (1632—1633), București, 1969 și 1971 (Indice de nume).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prăjescu hatman, Costin postelnic, Grigore Ureche spătar, Dumitru Buhuș, Furtuna comis, Pătrașco Bașotă „și alți boieri, cu numărul până la 50 de capete, *numai de boieri* [s.n.], fără alte capete de «țară»“ [3]. După împăcarea cu domnul nou numit, totuși, la Țarigrad, boierii amintiți s-au întors în țară, mulți dintre ei primind dregătorii. Dar Alexandru Iliaș, după cum spune cronicarul, „aședzasă gândul său [...], numai să omoară pe o samă de boieri, ales pre Vasilie Lupul vornicul, și pre Cehan vornicul, și pre Savin hatmanul, pre Buhuș vistiernicul și pre Uréche spătarul“ [4]. Prinzând de veste, toți acești boieri au provocat răscoala din 1633. După fuga lui Alexandru Iliaș, marii boieri au vrut să-l aleagă domn pe Lupu Coci, dar el nu a acceptat, deoarece nu i-au convenit condițiile puse de boieri în legătură cu felul în care ar fi urmat să domnească. „Și așea, mântuiți boierii și țara de domniia lui Alexandru Vodă Iliiaș, au stătut cu toții după alesul domnului nou. *Striga cu toții să fie Lupul vornicul, însă îi da și legături, ce va lua den țară : ce s-ari lega pentru dări, atuncea, la acel ales, mai mult să nu ia din țară. Ce, acéle legături vădzând Lupul vornicul, ori că vedea pre cătva den capete că trag spre Barnovschii Vodă* [s.n.], n-au priimit într-aceia dată domnia, ce au stătut și el la sfatul acela, să trimiță în Țara Lesească, la Barnovschii Vodă, să vie iară în scaunul țării“ [5]. În continuare, lucrurile sunt cunoscute : Miron Barnovschi a acceptat propunerea boierilor, a plecat la Constantinopol pentru învestire, unde a fost ucis, iar în locul său, boierii care-l însoțiseră l-au ales domn pe Moise Movilă. Ne întoarcem la citatul de mai sus, poate prea lung, dar de mare importanță pentru cunoașterea calităților de om politic ale lui Lupu Coci, viitorul domn. Cronicarul operează o disjuncție între cele două motive care, crede el, că l-au determinat să refuze oferta făcută : dependența prea mare pe care ar fi trebuit să o aibă față de marea boierime, sau insuficienta susținere din partea boierilor aflați la acel sfat. Considerăm că ambele cauze erau reale. Aici, credem că se află explicația programului politic al lui Vasile Lupu. El n-a vrut să primească domnia de la marii boieri, cărora ar fi trebuit să le fie supus, și, în același timp, a așteptat momentul în care va putea să aibă de partea sa cea mai mare parte a boierimii. Felul în care a obținut tronul Moldovei, după mazilirea lui Moise Movilă, ca și bănuiala că nu ar fi fost străin de uciderea lui Barnovschi, au făcut ca, la început, o parte din marii boieri, foști în domniile anterioare companioni în sfatul domnesc, rude sau apropiați ai lui Miron Barnovschi, să-i devină dușmani.

Din post-scriptumul unei scrisori trimise bistrițenilor de câmpulungeni, la 9 mai 1634, aflăm că noul domn, sosit nu de mult la Iași, a pus de au fost prinși mulți boieri și mulți au fugit în Polonia, de teamă. Puțin a lipsit, spune scrisoarea, să nu fie tăiat logofătul Ghenghea, care a fost alungat de la Curte, fiind acuzat că a fost trădătorul multor domni și stricătorul sărăcimii. Chiar i-ar fi poruncit să meargă la o mănăstire,

[3] Miron Costin, *Opere*, Bucureești, 1959, p. 96.
[4] *Ibidem*, p. 97.
[5] *Ibidem*, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să se călugărească [6]. Se mai amintește că Gavril hatmanul, fratele domnului, a tăiat nasul boierilor Frangolea și Ieremiia, iar boierului Totul [evident, Tăutul — *n.ns.*] și altora le-a tăiat urechile, sub învinuirea că „au fost mai înainte spre stricarea țării". Tot acolo se arată că s-au luat măsuri severe pentru pedepsirea lotrilor, a tăinuitorilor de hoți și a femeilor „cu obiceiuri stricate". În schimb, „noul domn se arată foarte blând cu sărăcimea, căci până acum n-a tulburat-o cu nici o dare" [7]. Ultima informație pare să fie exactă, ținându-se seama de faptul că Vasile Lupu voievod, într-o scrisoare adresată țăranilor din ținutul Hotinului, la 11 ianuarie 1636, prin care-i anunța că a venit poruncă „de la Împărăție" să se plătească haraciul, „cum au fost obiceaiul de veacu". Din expresia citată ar rezulta că, la începutul domniei lui Vasile Lupu, Moldova s-a bucurat de scutire. În continuare se arată că „socotit-am Domniia Mea, cu totul Svatul nostru, cu vlădici, și cu boiar(ii) și cu mazilii, și am aruncat dajde pre vlădic(i), și pre boiar(i), și pre mazili, și pre curténi, și pre pop(i), și pre călăraș(i) și pre toată țara. Aruncat-am și pre voi, ca să dați de un nume câte doi zloți(i), ce iaste dajdea c(in)stitului înpărat" [8]. Faptul că au fost impuse la plata dajdei și categoriile sociale privilegiate amintite arată că domnia a fost luată prin surprindere de porunca de la Poartă.

Presupunem că printre boierii arestați, ca și printre cei fugiți în Polonia, se aflau și foștii susținători ai lui Miron Barnovschi, care l-au însoțit la Constantinopol și care, apoi, l-au ales ca domn pe Moise Movilă : Iurașco Basotă, Ionașco Cehan, Gheorghe Roșca fost vistiernic (cumnatul domnului asasinat), Vasile Banu și, probabil Gavril Mătiaș fost mare vornic, de asemeni cumnatul lui Miron Barnovschi [9]. Costin hatmanul plecase în Polonia împreună cu Moise Movilă, după mazilirea acestuia. De altfel, el este singurul boier cunoscut nouă care nu s-a întors din exil, murind în Polonia, spre sfârșitul domniei lui Vasile Lupu. După cum se va vedea mai departe, nu peste mult timp, boierii amintiți, se vor afla din nou în Moldova, unii dintre ei chiar primind și dregătorii.

Vasile Lupu, chiar de la începutul domniei, s-a sprijinit pe boierimea autohtonă, care era preponderentă în sfatul domnesc, ce avea următoarea componență [în anii 1635—1636 — *n.ns.*] : Pătrașco Basotă mare logofăt, Savin Prăjescu mare vornic al Țării de Jos, Dumitrașco Șoldan mare vornic al Țării de Sus, Gavril Coci, hatman și pârcălab de Suceava, Dumitru Buhuș și Pătrașco Ciogolea, pârcălabi de Hotin, Apostol Catargi mare postelnic, Iordache Cantacuzino mare vistiernic, Gheorghe Coci mare paharnic, Grigore Ureche mare spătar, Grama mare stolnic, Fortuna pârcălab de Roman, Iurașco Basotă pârcălab de Neamț,

[6] S-ar părea că urgia domnească n-a fost de prea lungă durată, deoarece la 20 februarie 1635, noul domn îi întărea fostului mare logofăt și copiilor săi părți din satul Negrești, ținutul Vaslui (*DRH*, XXIII, nr. 38, p. 37—38). De altfel, în același an, în răstimpul 5 mai—7 iunie, Ionașco Gheanghea a decedat (*Ibidem*, nr. 108, p. 147—148, și 131, p. 166—167).

[7] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, t. IX, București, nr. 260, p. 327.

[8] Arh. St. București, Episcopia Roman, IV/58 (*DRH*, XXIII, nr. 297).

[9] Miron Costin, *op. cit.*, p. 103—104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toma Cantacuzino mare sluger, Lupul Prăjescu mare clucer, Dumitraşco Iarali mare jitnicer, Toader Petriceico mare armaş şi Racoviţă Cehan logofăt al doilea [10]. Primii trei membri ai sfatului domnesc, cei mai importanţi, deţinuseră dregătorii şi sub domnul anterior, Moise Movilă : Pătraşco Başotă fusese mare vornic al Ţării de Sus, Savin Prăjescu — pârcălab de Neamţ şi Dumitraşco Şoldan mare spătar, toţi trei fiind „promovaţi" de către noul domn, ca, de altfel, şi Grigore Ureche, Iuraşco Başotă, Grama şi Dumitru Buhuş, în total şapte boieri. Deci, Vasile Lupu, chiar de la început, s-a înconjurat cu cei mai de vază boieri ai timpului. Unii dintre ei erau oameni vârstnici, cu multă experienţă şi foarte bogaţi.

Dintre cei 17 boieri din sfatul domnesc, 10 erau înrudiţi cu familia domnească, iar dintre primii nouă, doar unul nu-i era rudă (Apostol Catargi mare postelnic). Rude cu domnul erau trei boieri : Gavril şi Gheorghe Coci, fraţi, Dumitraşco Iarali, rudă prin alianţă ; ceilalţi erau rude cu doamna Tudosca, unele foarte apropiate : Savin Prăjescu, unchi, Dumitru Buhuş, văr după mamă (soţia acestuia îi era vară după tată), Lupu Prăjescu, văr, Iordache Cantacuzino, cumnat, Dumitraşco Şoldan şi Grigore Ureche, veri prin soţiile lor, şi Pătraşco Ciogolea, nepot de vară. În felul acesta, la conducerea Moldovei s-a instalat un clan, format, în cea mai mare parte din membri ai vechii şi marii familii a Prăjeştilor [11]. Acestora li se adăugau rudele domnului, care constituia inima şi centrul acestei grupări. Atragerea de partea sa a membrilor familiei Prăjescu a constituit unul din cele mai importante acte de politică internă ale noului domn. De altfel, acesta nu s-a limitat doar la acordarea de dregătorii, ci a căutat să-i lege şi mai strâns de soarta domniei sale, prin distribuirea între nepoţii lui Ion Prăjescu a numeroaselor ocini rămase de la Isac Balica fost hatman şi de la Movileşti. După moartea lui Isac Balica, acestea trecuseră din mână în mână, în timpul domniilor anterioare celei a lui Vasile Lupu. Cedarea acestor sate s-a făcut probabil chiar în primul an al noii domnii, deoarece, începând cu anul 1635, întâlnim o întreagă serie de acte în legătură cu această împărţire, în unele chiar fiind indicaţi nominal beneficiarii cei mai de vază. Se foloseşte adesea, în documentele amintite expresia „am luat satele Balicăi". Evident, acestea nu puteau fi „luate" fără consimţământul domnului. Este vorba de 72 de sate întregi, şase jumătăţi de sat şi 12 părţi de sat nedefinite, cele 90 de sate menţionate în total fiind situate în 10 ţinuturi ale Moldovei. Satele acestea sunt cuprinse într-un izvod intitulat „Împărţala satelor Balicăi, care s-au făcut în dzilele Măriei Sale, lui Vasilie Vodă, l(ea)t 7150 (1641—1642)" [12]. Evident, acest izvod a fost alcătuit pe baza unui uric de împărţire, din anul amintit, care nu s-a păstrat. Printre beneficiari s-a aflat şi doamna Tudosca, în calitate de fiică a Irinei Bucioc, născută Prăjescu. Izvodul indică în partea Irinei şapte sate întregi şi două jumătăţi de sat. Nu se ştie dacă toate acestea

[10] *DRH*, XXIII, Indicele de nume *(passim)*.

[11] Cf. I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obârşia unei familii din Moldova*, în *RIR*, X, 1940, p. 175—215, şi Ştefan S. Gorovei, *Urecheştii — un model de ascensiune socială*, în *AIIX*, XXIX, 1992, p. 501—507.

[12] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), MDLXXVI/41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

i-au revenit doamnei Moldovei [13]. După iscăliturile din cuprinsul său izvodul amintit se poate data între anii 1658—1660, fiind alcătuit, neîndoielnic, cu ocazia predării acestor ocini Ilenei, fiica lui Ion Movilă (fiul lui Simion voievod) şi soţia lui Miron Costin, deoarece ea era atunci ruda cea mai apropiată, aflată în Moldova, a lui Isac Balica şi a Movileştilor [14].

Pe mulţi dintre boierii care nu au primit dregătorii la urcarea pe tron a lui Vasile Lupu, îi întâlnim, totuşi, în documente, prin care li se întăresc proprietăţile funciare, printre care şi daniile făcute din domeniul domnesc de domnii anteriori. Pe lângă Ionaşco Ghenghea, amintit mai înainte, de astfel întăriri domneşti a mai beneficiat şi Ionaşco Cehan fost mare vornic, căruia, împreună cu Duca fost comis, i se întăreşte satul Novacii, fost domnesc, din ocolul târgului Huşi, primit de la domnii anteriori, iar numai lui Ionaşco Cehan i s-a întărit seliştea Stănileşti, cu bălţi de peşte şi cu vad de moară la Prut, unde au fost şase mori domneşti într-o casă, fostă domnească, lângă Huşi, dăruită de Miron Barnovschi, şi satele Voloseni, Măicani şi Cerbicani, în acelaşi ţinut [15]. Gheorghe Roşca fost mare vistiernic a primit întărire pentru satul Sterpeni, vecin cu Stănileştii, cu două cuturi şi cu bălţi de peşte [16], iar în anul următor a obţinut un uric pentru toate proprietăţile sale [17]. Celălalt fost cumnat al lui Miron Barnovschi, Gavril Mătiiaş fost mare vornic, este menţionat documentar, pentru prima dată, în domnia lui Vasile Lupu, la 30 septembrie 1634, când domnul i-a întărit satul Denisauca, din ţinutul Cernăuţi, în urma judecăţii cu târgoveţii de acolo [18]. De altfel, peste aproape doi ani, boierul amintit va fi ridicat la demni-

[13] Într-un document din 4 iulie 1632 sunt amintite, printre rudele lui Voruntar Părjescu, unchiul doamnei, şi „Mariica şi Teodosiia, fiicele Erinei" *(DRH*, A, XXII, nr. 140, p. 176—178).

[14] De fapt, datarea acestui act se poate restrânge la începutul perioadei amintite, după o carte a descendenţilor celor opt copii ai lui Ion Prăjescu, „pentru toate ocinele şi moşiile Movileştilor şi ale Balicăi ce-au fost hatman. Fiind Movileştii împrăştiaţi printr-alte ţări străine, fost-au rămas toate ocinile lor aicea, în ţară, fără 'stăpân, iar când au fost în zilele lui Vasile Vodă, ne-am strâns noi, aceşti ce mai sus scriem, *fiind şi noi sămînţănie din partea Movileştilor* [*s.n.*], şi ne-am împărţit între noi toate ocinele Movileştilor şi a Balicăi". Restituirea se făcea Ilenei, fiica lui Ion Movilă, „fără de nici o întrebare şi fără de nici un cuvânt, ...ştiind că iaste dumneaei mai aproape Movileştilor şi Balicăi" (Arh. St. Bucureşti, Doc. ist. (fost Bibl. Acad.), VIII/43. Apud I. Miclescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 185—186.

[15] *DRH*, XXIII, nr. 54, p. 52—57 (1635 martie 10). Peste doi ani, cei doi beneficiari dobândesc, tot pentru satul Novacii, un uric, scris pe pergament (Ghibănescu, *Surete*, VIII, p. 272—281). În 1639, după moartea lui Ionaşco Cehan, Duca fost comis şi soţia sa Zlata, nepoata răposatului, primesc întărire pentru tot satul, deoarece Ionaşco Cehan le dăruise, înainte de moarte, cealaltă jumătate, partea sa. Noul beneficiar a dat domnului pentru acest sat şase cai buni, telegari, care au fost daţi „în treaba ţării" *(Moldova în epoca feudalismului*, III, Chişinău, 1982, nr. 185, p. 383—385).

[16] *DRH*, XXIII, nr. 3, p. 4—6 (1635 ianuarie 5).

[17] *Ibidem*, nr. 389, p. 428—438. Uricul amintit cuprinde 22 de sate întregi şi părţi de sate din ţinuturile : Hotin, Suceava, Hârlău, Cârligătura, Orhei, Lăpuşna, Vaslui şi Fălciu, care i-au revenit în urma împărţirii ocinilor cu fraţii săi, ori pe care şi le-a cumpărat el singur.

[18] *Ibidem*, XXII, nr. 266, p. 296—298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatea de mare logofăt, cea mai înaltă treaptă a ierarhiei boierești din Moldova, funcție pe care va deține-o până la 1643, revenind apoi în aceeași dregătorie în anii 1650—1651 [19]. De numeroase întăriri au beneficiat și alți boieri, printre care și membrii sfatului domnesc.

Numărul daniilor sau al vânzărilor deghizate din domeniul domnesc este cu mult mai mic decât în timpul domnilor anteriori. Puținele danii din domeniul domnesc au fost acordate unor rude ale domnului sau unora dintre boierii apropiați. Printre beneficiari îi amintim pe Gavril Coci hatman [20], Păladie mare vameș [21], Iordache Cantacuzino mare vistiernic [22], Dumitrașco Iarali [23], Gheorghe Catargiul pârcălab de Orhei [24], Apostol Catargiul mare postelnic [25] și Dumitru Buhuș, care a primit un loc din Braniștea domnească de la Bohotin, cu vad de moară, cu bălți de pește și cu pod umblător pe Prut, cu loc de prisacă și cu fânețe, urmând ca beneficiarul să-și construiască acolo mori [26].

Pentru consolidarea domniei pe plan intern, pe lângă politica sa abilă în relațiile cu marea boierime, Vasile Lupu a urmărit încă de la început și redresarea țării din punct de vedere demografic și economic. Repopularea țării a fost unul din obiectivele urmărite pentru realizarea acestui

---

[19] N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 403 (cf. *DRH*, XXIII, Indice de nume).

[20] Acesta a primit satul Tătărași, pe Bârlad, ținutul Vaslui, fost domnesc, din hotarul târgului Vaslui, și trei sălașe de țigani (I. Antonovici, *Documente bârlădene*, III, nr. CCXXXV, p. 198, rezumat — 1638 februarie 12). Documentul a fost publicat, fără dată, tot sub formă de rezumat, dar mai dezvoltat, după Ms. rom. nr. 5181, f. 125, de la Biblioteca Academiei Române). Tot în același an, la 29 martie, dăruia nepotului său de frate, Alexandru, satul Băiceni, pe Jijia, ținutul Dorohoi, cumpărat de domn încă din boierie (Arh. St. București, Achiziții Noi, CLXXXV/1).

[21] E vorba de seliștea Cetățuia, ținutul Bârlad, fostă domnească, ascultătoare de ocolul târgului Bârlad (Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), Peceți nr. 511—1637 aprilie 7. Cf. și I. Antonovici, *op. cit.*, II, nr. 11, p. 5—7).

[22] Cumnatului său, domnul i-a dăruit o bucată de șes, numită Râtul, situată pe Bahluieț, în ocolul Târgului Frumos, (Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), MCDXCVIII/1 — 1639 februarie 16. Cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, nr. 153, p. 255—256).

[23] Beneficiarul, împreună cu soția sa, Marga, vară a domnului, a primit satul Greci, ținutul Vaslui (Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), DCXCI/164 — 1639 martie 9). În același an, la 3 mai, fiul lui Dumitrașco Iarali, Marcu, primea satul Măicani, pe Prut, ținutul Fălciu, sat care aparținuse lui Ionașco Cehan fost mare vornic, fiindu-i dăruit de Radu Mihnea și întărit de Vasile Lupu, la începutul domniei, odată cu alte sate din același ținut (Ibidem. Peceți, nr. 70 — *DRH*, XXIII, nr. 54, p. 52—57 — 1635 martie 10). Marco Iarali a primit acest sat pentru slujba sa credincioasă și, totodată, deoarece „când au fost și au venit Moisei Movilă voevod aici, în pământul Moldovei, la domnie [a doua oară — [n.n.], atunce au trimis o samă de boeri, ca să piardă pe Domnia Mea, iar sluga noastră, Marcul Erali, făcând știre Domniei Mele, cu ajutorul lui Dumnezeu, am scăpat" (Ghibănescu, *Surete...*, XVI, nr. CIX, p. 76—77). E semnificativ faptul că Ionașco Cehan s-a aflat și el printre boierii trimiși de Moise Movilă să-l prindă pe Lupu Coci. De altfel, satul amintit, a fost dăruit din nou de Vasile Lupu numai după moartea beneficiarului anterior.

[24] Acesta a primit seliștea Piatra, de lângă Orhei, fostă domnească, din ocolul acestui târg (*DRH* XXIII, nr. 378, p. 416—417 — 1636 martie 20).

[25] E vorba de satul Peștera, care făcuse parte din ocolul aceluiași târg (Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), Peceți, nr. 618 — 1640 martie 20).

[26] *DRH*, XIII, nr. 482, p. 531—533 (1636 august 20).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scop. A căutat să atragă în țară pe vecinii fugiți peste graniță și, în același timp, să favorizeze atragerea a cât mai mulți oameni străini. Este atestată, în 1635, prezența în Ardeal a unui agent al domnului Moldovei, care „amăgește oamenii să meargă acolo, cu făgăduința că voievodul le dă slobozenie de 10 ani tuturor celor care se duc. Din pricina aceasta, mulți înnebunesc și pleacă..." [27]. Astfel se plângea bistrițenilor un consilier transilvănean. Tot în același an, într-o scrisoare a lui Ștefan Apor, adresată bistrițenilor, se amintea de „norodul care este foarte pornit spre întoarcere în Moldova", poruncindu-le acestora, să nu lase oamenii să plece [28]. Totodată, pentru a asigura creșterea numărului de locuitori, viitori contribuabili, domnul Moldovei a acordat numeroase „cărți de slobozie" unor boieri și unor mănăstiri, prin care se asigura scutirea de biruri a noilor veniți pentru o anumită perioadă. O astfel de carte a primit și Dumitru Buhuș, pentru locul care-i fusese dăruit în Branișteț, atât pentru oameni străini, cât și pentru cei pe care urma să-i aducă din alte sate ale sale, urmând ca aceștia să lucreze la morile pe care beneficiarul urma să și le facă pe Jijia [29]. Pe lângă locul amintit, Dumitru Buhuș a mai obținut o bucată din Branișteț, prin schimb cu mănăstirea Pângărați [30]. Înlesniri de ordin fiscal au fost făcute și altor categorii sociale (preoți, târgoveți și chiar țărani).

Prin măsurile amintite, Vasile Lupu, în prima parte a domniei, a reușit să aducă Moldova într-o situație economică înfloritoare. Calitățile sale de bun administrator și de bun gospodar sunt cunoscute, de aceea nu vom insista asupra acestei laturi a activității sale. Amintim doar reconstrucția curților domnești din Iași și din Suceava, ca și primele sale construcții eclesiastice, dintre care se remarcă mănăstirea Trei Ierarhi, din Iași. Preocuparea deosebită a domnului față de lucrările de construcție comandate ne este cunoscută din foarte interesanta scrisoare adresată lui Racoviță Cehan logofăt al doilea, în vara anului 1635, în legătură cu „mănăstioara", pe care voia să o construiască lângă Vaslui, și prin care îl numea pe destinatar pristav al acestei construcții, și, după o serie de instrucțiuni, îl avertiza să nu folosească piatră de la veche curte domnească de acolo, deoarece „acesta lucru nu să cade să facem, că nu iaste cu cinste, ce de aiurea să cauți de unde să va afla". Îi mai poruncea să stabilească pentru acea mănăstioară hotar, din hotarul târgului, „să să poată hrăni și acei călugărași și să se hrănească și târgul, să nu fie gâlceavă între dânșii, ce să-și poată îngădui unii cu alții" [31].

În politica sa internă, Vasile Lupu a fost un adept al echilibrului, cel puțin în primii ani de domnie. În permanență a căutat să aplaneze contradicțiile interne, prin măsuri bine gândite, în plan social, economic și fiscal. În același timp, a menținut autoritatea domnească la un nivel foarte ridicat. Sunt numeroase cazuri de judecată domnească nepărtinitoare, la care au avut câștig de cauză persoane din straturile de jos ale

[27] A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 267, p. 344—345 (1635 aprilie 6, Somkerek).
[28] Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XV/2, p. 1011 (1636 iulie 1, Cluj).
[29] *DRH*, XXIII, nr. 162, p. 197—198 (1635 iulie 8).
[30] *Ibidem*, nr. 371, 425, 481. Prin unirea celor două terenuri se va forma un mare domeniu, care mai târziu va intra în stăpânirea unei ramuri a Rusetești-lor, cunoscut sub numele de „Moșia Bohotin".
[31] *Ibidem*, nr. 194, p. 228—229 (1635 august 6).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

societății. A luat măsuri severe de stârpire sau măcar de limitare a actelor de hoție și tâlhărie. Totodată a vegheat și la păstrarea integrității teritoriale a țării. Se observă această grijă de la poruncile adresate unor mici dregători, cărora li se cerea să nu permită încălcarea hotarelor țării de către unii păstori ardeleni, care intrau în branițtile mănăstirești din zona Neamțului, până la scrisorile adresate bistrițenilor, unor dregători moldoveni sau câmpulungenilor, în timpul lungului conflict cu Bistrița pentru munții Suhard și bazinul Dornei. Neînduplecarea domnului în această privință, ca și marea sa autoritate este ilustrată de scrisoarea adresată, la începutul conflictului, prin 1637, câmpulungenilor, dar, indirect, și bistrițenilor, text cu care încheiem demersul nostru: „Eu, din mila lui Dumnezeu, Vasile Vodă, domnul Moldovei. Vă scriu aceasta vouă, câmpulungenilor, că, precum înțeleg din scrisoarea d-voastră, bistrițenii vreau să vă ia o bucată de pământ. Vă scrie Domnia Mea vouă, că, dacă în timpurile dinainte a fost a voastră, să nu le-o lăsați lor. Dar, precum înțeleg din scrisoarea birăului, ar fi a lor bucata aceia de pământ și voi le faceți mare pagubă acolo. Vă scriu vouă că, dacă e a lor și treceți hotarul lor, atunci am să spânzur în hotar pe trei de-ai voștri, dintre fruntași și bătrâni. Dar, dacă a fost a voastră și înainte vreme le-ați vândut-o, cu mine să nu vă jucați, *că voi nu aveți puterea să vindeți altuia pământul țării* [s.n.]. Dar, dacă vin oamenii birăului de Bistrița pe acolo și vă fac pagubă în pământul vostru, fiți cu pază, și pe oameni să-i aduceți înaintea mea, cu vite cu tot, *să le vorbesc cu gura mea de domn* [s.n.]. De aceea, împreună cu birăul de Bistrița, să vă învoiți așa ca să nu mai am plângeri din partea voastră, fiindcă, precum v-am scris mai sus, cu mine să nu vă jucați, ci, zău că rău o să umblați. Aceasta vă scriu și vă dau știre. Io Vasilie voievod“ [32].

[32] Hurmuzachi — Iorga, *Documente*, XV/2, p. 1017—1018. Documentul se păstra în Arhivele Bistriței, sub formă de traducere în limba maghiară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU AGACHE

REȘEDINȚE ȘI ITINERARII DOMNEȘTI ALE LUI VASILE LUPU

Artizan al celei mai îndelungate domnii moldovene din veacul XVII, devenit cea mai bogată și mai influentă personalitate politică a secolului din Moldova, Vasile Lupu n-a reușit, totuși, să evite treapta care desparte, implacabil uneori, momentul decăderii de cel al măreției. Astfel, la o distanță de două decenii de la înscăunare, el era închis la Edikule, în capitala imperială otomană, de unde în primăvara anului 1634 plecase în primul său itinerariu de domn spre Iași, legitimat de firmanul sultanului. Răstimpul de aproximativ șase ani, cât s-a aflat captiv la Constantinopol, i-a oferit probabil răgazul necesar de a medita cu privire la momentele hotărâtoare ale evoluției sale — într-o carieră politică întinsă pe un interval de aproape patru decenii. A avut, deci, prilejul de a pune în cumpănă, atât ponderea împrejurărilor favorabile sau potrivnice, cât și cea a propriilor acțiuni și decizii — lucide sau eronate — la ascensiunea sa în importante dregătorii (timp de 18 ani), la dobândirea tronului Moldovei, pe care a strălucit vreme de 19 ani și la prăbușirea atât de rapidă și neașteptată din ultimii trei ani de domnie.

Așadar, când la 12 aprilie 1634 [1] logofătul Teodor Ianovici scria bistrițenilor despre venirea noului domn în Moldova, Vasile Lupu străbătea, probabil, itinerariul ce urma calea, cunoscută în epocă tuturor curierilor și soliilor, drept „drumul Țarigradului", data sosirii sale la Iași fiind încă greu de precizat [2].

Într-o estimare de ansamblu, se poate constata că în toată perioada guvernării, Vasile Lupu a rezidat în cea mai mare parte a anului la

[1] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MDCCCXCVII, p. 1001—1002.

[2] Deși primul act cunoscut până acum emis în cancelaria domnească a lui Vasile Lupu poartă data de 26 aprilie *(DRH*, A, XXII, nr. 105, p. 117—118), un trimis al bistrițenilor în Moldova, Mihail Igyartó, aflat la Câmpulung, își anunța concetățenii, la 9 mai, că domnul va fi în scăun la Iași pe 10 mai (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MDCCCXCVIII, p. 1002—1003), iar pe 19 mai *(ibidem*, nr. MDCCCXCIX, p. 1003—1004), tot el, din același loc, le transmitea ca *sigură sosirea lui Vasile Lupu în capitala țării la 10 mai*, vestea fiind adusă de omul care „a fost acum în țară" *(ibidem)*. Este de observat că primul document domnesc original scris la Iași datează din 10 mai 1634, atât actul din 26 aprilie, cât și celelalte care i-au urmat fiind păstrate sub formă de copie (26 aprilie), traducere (1 mai) și rezumate germane (unul din 30 aprilie și trei din 5 mai), ultimele având ca beneficiar Mitropolia Sucevei (vezi *DRH*, A, XXII, nr. 105, p. 117—118, nr. 108, p. 120 și nr. 110—113, p. 121—123), deși pe 30 mai domnul se afla deja la Suceava *(ibidem*, nr. 145, p. 164—165).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iaşi, care, deşi devenise reşedinţă principală domnească cu trei sferturi de veac în urmă, abia în această vreme întrunea atributele de capitală în sensul modern al cuvântului [3]. Noul domn a avut o contribuţie remarcabilă la schimbarea înfăţişării urbei, în care, după afirmaţia lui Miron Costin, „...acestú domnú au făcut ca de iznoavă şi curţile cele domneşti în Iaşi, casele cele cu cinii, grădini, grajduri de piatră, tot de dânsul sunt făcute" [4]. De pe promontoriul pe care era aşezată ctitoria lui Petru Şchiopul, unde, de regulă, mai toţi călătorii veniţi din sud făceau ultimul popas înainte de intrare în capitala ţării, oraşul se înfăţişa privirii „ca o nouă Romă, deoarece turlele, bisericile şi mănăstirile oferă ochilor oarecare măreţie, iar dacă intră cineva nu află înăuntru decât colibe şi cocioabe şi nici chiar marii boieri foarte bogaţi nu au case măreţe şi nu le construiesc decât cu pereţii din lemn acoperit cu lut" [5], deşi, în 1647, de când datează relatarea, unii boieri ar fi avut iniţiativa edificării unor case de piatră din cauza deselor incendii [6]. Se remarcă, de mai toţi călătorii ce se perindă prin capitala moldavă, lipsa întăriturilor în jurul oraşului, încât peste tot se putea intra şi ieşi. Singurele clădiri din zid cu fortificaţii, din cauza interdicţiilor Porţii, erau bisericile şi, parţial, curtea domnească. În timp ce unele informaţii se referă la numărul mic al locuinţelor [7] din oraş, altele indică existenţa a mai mult de 7 000 de case [8] şi chiar 15 000 [9]. Bandini susţine că în 1646 numărul celor ce plăteau bir era de 28 000, în afară de boieri, suita acestora şi cei 20 000 de soldaţi cu leafă [10]. Datorită unei susţinute activităţi comerciale, oraşul fiind aşezat pe tronsonul moldav al drumului ce ducea din Polonia la Constantinopol, chiar dacă majoritatea celor ce-l locuiau era formată din moldoveni, se ajunsese la constituirea unui conglomerat de populaţii de cele mai diverse etnii (greci, armeni, turci, francezi, poloni, unguri, italieni ş.a.).

Ceea ce a dat un puternic impuls dezvoltării oraşului şi a contribuit decisiv la creşterea importanţei sale politico-administrative a fost statutul de capitală, unde îşi avea reşedinţa domnul ţării şi se concentrase întregul aparat central de stat, caravanele comerciale, soliile şi, în general, călătorii străini fiind obligaţi să urmeze traseele ce o intersectau. Locul însă unde se luau deciziile fundamentale privitoare la organizarea şi funcţionarea vieţii de stat, era palatul domnesc, a cărui arhitectură exterioară nu era de natură să provoace admiraţia străinului aflat în trecere prin Iaşi. Aşa, de pildă, Marco Bandini observă că palatul avea numai spre răsărit un zid slab, neîntărit cu turnuri şi nici

[3] Pentru analiza detaliată a „tranziţiei" oraşului de la statutul de reşedinţă domnească principală la cel de capitală, vezi V. Neamtu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi*, în *AŞUI*, istorie, tom XIV, 1968, p. 111 şi urm., discuţie reluată ulterior (Dan Bădărău, I. Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri*, Iaşi, 1974, p. 57—58).

[4] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 119.

[5] *Călători străini despre ţările române*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 328.

[6] Se menţiona că în 1646 izbucnise focul de 46 de ori, iar în primele patru luni ale celui următor de 15 ori, prefăcând în scrum multe biserici şi curţi boiereşti (*ibidem*, p. 328—329).

[7] *Ibidem*, p. 75

[8] *Ibidem*, p. 116

[9] Pentru completarea imaginii datelor atât de contradictorii cu privire la populaţia oraşului, vezi Dan Bădărău, I. Caproşu, *op. cit.*, p. 88—89.

[10] *Călători străini*, V, p. 328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu metereze, neprevăzut cu șanț și val, având în celelalte părți doar pari înfipți în pământ. El constată că în exterior palatul „nu arată așa strălucit, însă pereții dinăuntru, îmbrăcați în covoare, tapiserii, draperii de mătase strălucind de aur și de argint, înfățișează o maiestate regească a acestui principe“ [11]. Într-o altă viziune, palatul apărea o clădire de piatră „mai degrabă mare decât frumoasă“, neavând nici măreție nici unitate. Numai grajdurile erau, într-adevăr, vrednice de „luare aminte“, recunoscându-se, în special, numărul și calitatea cailor, întrecând, după părerea lui Robert Bargrave, pe acei ai ducelui de Florența sau ai regelui Angliei. O bună impresie producea și paraclisul doamnei, arătând cu nimic mai prejos decât cel al domnului [12].

Aici, deci, în incinta curții domnești din Iași își consuma Vasile Lupu cea mai mare parte a timpului. Prezența sa preponderent în capitală este confirmată, în primul rând, de activitatea de cancelarie, locul de emitere a celor mai multe acte domnești fiind Iașii.

În ordinea preferințelor domnului, în cei 19 ani cât a ocupat tronul Moldovei, orașul în care el a rezidat cel mai mult după capitală, de la 10—12 zile până la trei luni pe an, a fost Suceava, considerată, pe drept cuvânt, și de unii contemporani, ca a doua reședință domnească. Astfel, la scurt timp după înscăunare, îi era atestată deja prezența aici la 30 mai [13], ultimul act de cancelarie emis la Iași datând din 20 mai [14].

În legătură cu această deplasare a sa ar fi de observat că, deși la data de 3 iunie domnul se afla încă la Suceava [15], un document din 2 iunie are ca loc de emitere orașul Iași [16]. E adevărat că actul în discuție se păstrează sub forma unui rezumat german și în cazul în care acesta n-a fost antedatat, având în vedere că înscrisul este destinat Mitropoliei de Suceava — știindu-se că domnul va merge acolo — atunci fie diacul, în virtutea obișnuinței, a scris Iași în loc de Suceava fie una din datele de zi, lună sau an este suspectă [17]. Mai trebuie adăugat

[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem*, p. 490.
[13] *DRH, A*, XXII, nr. 145, p. 164—165.
[14] *Ibidem*, nr. 139, p. 155—156.
[15] *Ibidem*, nr. 150, p. 169—170.
[16] *Ibidem*, nr. 148, p. 168.
[17] Atare caz nu este singular. În *Repertoriul documentelor interne din domnia lui Vasile Lupu (1634—1653)*, alcătuit de Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, sunt cuprinse încă multe acte care la o nouă reexaminare, cu prilejul întocmirii volumelor din colecția *DRH, A, Moldova*, vor suporta unele modificări, atât de datare, cât și ca loc de emitere. Semnalăm, acum, doar încă o piesă. Este vorba de documentul din 8 iulie 1641, care are ca loc de emitere topicul Iași. Deși întrunește toate atributele autenticității, scris de cunoscutul diac de cancelarie Șaidir, având aplicat sigiliul inelar domnesc, cu data foarte clar redată, locul de emitere a acestui act nu poate fi Iași, deoarece domnul se afla la Suceava. Chiar dacă cele două documente din 28 iunie *(Repertoriul,* sub dată) se păstrează sub formă de traduceri de la începutul secolului trecut, prezența domnului la Suceava este confirmată de actul din data de 11 iulie (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MMVII, p. 1075—1076) prin care el se adresa bistrițenilor, tot din acest loc. În sprijinul acestei idei ar mai putea fi invocată și mărturia lui Evloghie, episcop de Roman, alături de soborul mănăstirii Solca, din 30 iunie 1641 *(Repertoriul,* sub dată), pentru că, după cum se știe, în rezolvarea a numeroase chestiuni se profita de șederea voievodului în zonă. Vezi și observațiile de la nota 2 supra.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că următorul document emis la Iaşi este din data de 12 iunie [18] şi cum mai toţi călătorii susţin că oraşul Suceava se afla la o distanţă de două zile de capitală, se poate estima şederea lui Vasile Lupu aici, cel mai apropiat de realitate, în intervalul dintre 22 mai şi 10 iunie 1634 [19]. În anul 1635 însă, deşi la 9 mai domnul îi scria soţiei lui <Dumitru> Goia să vină la Suceava pentru a-i achita o datorie bănească [20], nu avem, deocamdată, nici un indiciu informaţional cert asupra prezenţei sale acolo, singurele perioade neacoperite documentar până acum, fiind între 10 şi 22 şi între 24 şi 29 mai. Dar, întrucât la data de 23 mai Vasile Lupu se afla la Botoşani, se poate avansa supoziţia că, înainte sau după, el a reuşit să se abată pentru câteva zile şi la Suceava. Este de consemnat că, până la sfârşitul domniei, doar în anii 1638, 1642, 1649, 1651 şi 1652 prezenţa lui sigură la Suceava nu este atestată, pentru ultimii doi ani fiind lesne de înţeles absenţa sa de aici, datorită tulburărilor politice în care fusese implicată ţara [21].

De regulă, Vasile Lupu se deplasa la Suceava în a doua jumătate a lunii mai, continuând şederea şi în cea următoare, parţial sau în întregime. Fapt semnificativ, prezenţa sa în reşedinţa mitropolitană a ţării trebuie pusă în strânsă relaţie cu sărbătoarea din 2 iunie a hramului Sfântului Ioan cel Nou, la care domnul ţinea să participe. De aceea, perioadele în care el călătoreşte de la Iaşi la Suceava cuprind, cel mai adesea, şi data acestei deosebit de importante sărbători. Un calcul sumar ne indică anul în care voievodul a petrecut timpul cel mai îndelungat în acest oraş ca fiind 1643, când îl găsim prezent aici de la 11 mai până la 20 iulie [22], emisiunile cancelariale, atât de numeroase şi la date atât de apropiate unele de altele, dovedind că el a stat în permanenţă în această zonă a ţării. Anii care concurcă cu cel sus menţionat, în ceea ce priveşte durata cât domnul a rezidat în oraşul Suceava, sunt cei dintre 1644 şi 1646, ani în care el s-a aflat aici timp de câte două luni [23]. Deoarece anul 1643 marchează jumătatea duratei domniei lui Vasile Lupu în Moldova, când tronul era temeinic consolidat, iar relaţiile externe erau dintre cele mai favorabile — situaţie prelungită şi în anii următori — toate acestea pot constitui factori care să fi stat la baza hotărârii voievodului de a lipsi mai multă vreme din capitală.

La o primă evaluare, preferinţa domnului pentru Suceava ca principală reşedinţă după Iaşi, ar părea una pur subiectivă. Trebuie să constatăm însă că la marginea oraşului exista cetatea fortificată ce juca un rol strategic deosebit, prin ea supraveghindu-se drumul din valea Sucevei către frontiera de nord a ţării. Intuindu-i importanţa în sistemul de apărare al Moldovei, domnul a iniţiat ridicarea unor noi con-

[18] *DRH*, A, XXII, nr. 152, p. 172—173.

[19] Prezenţa sa la Suceava, oricum încă la 5 iunie, ar putea fi probată şi de obiectul documentului ce poartă această dată, căruia îi lipseşte locul de emitere, poate şi din cauză că se păstrează sub formă de copie, prin care domnul întăreşte lui Tăutu logofăt satul Călineşti, pe Siret, ţinutul Suceava, în urma judecăţii cu mănăstirea Dragomirna *(ibidem*, nr. 151, p. 171—172).

[20] *Ibidem*, vol. XXIII (1635—1636), volum întocmit de L. Şimanschi, N. Ciocan, G. Ignat şi D. Agache, Bucureşti, 1994, nr. 112, p. 151.

[21] Miron Costin, *op. cit.*, p. 133 şi urm.

[22] *Repertoriul*, sub dată.

[23] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

structii, conferindu-i, prin aceste amenajări, un plus de funcţionalitate şi un mai mare grad de siguranţă [24]. Misionarul catolic Petru Bogdan Baksici consemna că cetatea avea „trei-patru turnuri mari şi altele mai mici" şi că este bine păzită, „...înzestrată cu arme şi este ţinută totdeauna ferecată" [25]. Noi lucrări de construcţii erau efectuate şi în ultima fază a domniei lui Vasile Lupu, aducându-se prin propria-i grijă, materiale de la Bistriţa transilvană [26]. Că însuşi domnului i-a inspirat un mare grad de siguranţă o probează trimiterea, în vremuri de restrişte, a familiei şi averii la adăpostul acestei cetăţi.

Dar oraşul Suceava trebuie privit şi dintr-o altă perspectivă pentru această epocă. El simboliza capitala spiritual-religioasă a Moldovei, reşedinţa mitropolitană aflându-se încă aici, chiar dacă Varlaam rezida mai mult la Iaşi, în preajma domnului [27]. Era firesc, deci, ca Vasile Lupu, cunoscut ca unul din cei mai mari protectori ai bisericii, să-i acorde importanţa cuvenită. În acelaşi timp, de prezenţa lui în această parte a ţării se profita şi pentru rezolvarea unor chestiuni majore de stat, voievodul având posibilitatea să primească informaţii de la faţa locului privitoare, spre exemplu, la reglementarea unor diferende de hotar cu Transilvania [28]. Apoi erau judecate o serie de pricini locale, distanţa până la Iaşi şi greutăţile de transport implicând mari cheltuieli şi timp, aşa încât, unii locuitori renunţau, de multe ori, să-şi caute dreptatea în judecăţile din capitala ţării. Nu e lipsit de importanţă să adăugăm că împrejurimile oraşului fiind atât de atrăgătoare şi bogate în vânat puteau îndemna pe domn să profite, la rându-i, de unele plimbări şi organizarea de vânători reconfortante.

Preocupat constant de buna organizare şi funcţionare a administraţiei şi justiţiei, Vasile Lupu întreprindea, periodic, vizite în ţară. Din relatarea bine informatului Bandini reiese că, cu două-trei săptămâni înainte de plecare, domnul anunţa traseul ce urma să-l parcurgă pentru a fi transportate acolo toate cele necesare. Însoţit de un alai impresionant, ce cuprindea circa 10 000—12 000, el îşi urma itinerariul propus în cea mai desăvârşită ordine, pentru a nu produce pagube locuitorilor. De altfel, oriunde îşi stabilea tabăra, totul se vindea „la preţul cel adevărat", căci tot acest alai era precedat sau urmat de vreo mie de căruţe de negustori care transportau din satele şi oraşele vecine mărfurile ce urmau a fi vândute. În plus, boierii îşi aveau carul sau carele proprii cu merinde. De regulă, la instalarea taberei, domnului i se întindeau cinci corturi foarte mari, în jurul cărora „erau aşezate, într-o

[24] Constantin Şerban, *Vasile Lupu domn al Moldovei (1634—1653)*, Bucureşti, 1991, p. 105—106.

[25] *Călători străini*, V, p. 238.

[26] La 23 mai 1651, domnul solicita bistriţenilor cuiele şi leaţurile de şindrilă ce-i trebuiau la zidurile Sucevei (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MMCCXLV, p. 1197), repetând cererea la 19 august *(ibidem*, nr. MMCCLVI, p. 1202—1203).

[27] *Călători străini*, V, p. 239 (după relatarea lui Baksici, reiese că mitropolitul era dator să vină în fiecare zi la curte şi că mănăstirea cu biserica închinată Sfântului Ioan de la Suceava, deşi era reşedinţa sa, el stătea aproape tot timpul cu domnul, iar în mănăstire stătea vicarul său cu alţi călugări *(ibidem)*.

[28] Pentru a căror rezolvare se întreţine o susţinută corespondenţă cu bistriţenii şi cu principele de peste munţi (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MDCCCXVII, p. 1013 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ordine bine rânduită", cele ale marilor dregători, conchizându-se, în aceeași relatare, că „astfel obișnuiesc ei să-și petreacă o bună parte din primăvară și din vară" [29].

Urmat de un asemenea alai sau un altul, într-o alcătuire de alte proporții, prezența sa este atestată, în decursul anilor, în diverse orașe, târguri, sate și chiar mănăstiri. De multe ori, datele parvenite până acum sunt atât de disparate încât e greu de stabilit, fie și în linii generale, atât traseul, viteza de deplasare și durata, cât și implicațiile politico-militare, cele pe plan economico-social și administrativ județeresc. Totuși, se poate afirma că deplasarea domnului în mai 1645 la Soroca și Hotin [30], reprezentând cele mai importante locuri de trecere a Nistrului spre răsărit și nord are și un vădit substrat politico-militar ce viza întărirea pazei la granițele din această parte a țării. Merită apoi amintită prezența sa în multe din orașele și târgurile țării : la Botoșani (mai 1635 [31] și iunie 1639 [32]), Cotnari (1635 [33] și 1641 [34]), Galați (1640 [35]), Roman (decembrie 1651 — ianuarie 1652 [36]), Ismail (august 1637 [37]), așa cum în februarie 1644 este semnalată trecerea sa prin satele Șipote și Drăgușeni [38]. La 16 octombrie 1642, el se afla la mănăstirea Slatina, de unde, de altfel, emite un act [39].

[29] *Călători străini*, V, p. 341.

[30] *Repertoriul*, sub dată. La 5 octombrie 1640 Mihail Diacul (Igyartó), trimisul bistrițenilor în Moldova, le scria din Iași că l-a întâlnit pe voievod „în jos de Hotin [...] drum de șase zile spre Tighinea, așa că, în ziua de 2 octombrie dimineața, la lumina lumânării, în cortul lui, la această întrevedere m-a amânat Măria Sa până la Iași" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MDCCCCXCIX, p. 1068—1069).

[31] *Ibidem*, nr. MDCCCV, p. 1008—1009.

Românești, vol. X, nr. 32, p. 59.

[32] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării*

[33] *Repertoriul*, sub dată.

[34] La 12 octombrie 1641, Mihail Diacul (Igyartó) scria din Vama delegaților bistrițeni, desemnați pentru rezolvarea pricinilor de hotar cu Moldova, că l-a întâlnit pe Vasile Lupu la Cotnari, în tabără, unde venise în jurul datei de 10 octombrie, El relata că „...a sosit acolo și Vodă împreună cu toți curtenii lui și lângă un heleșteu cu pești s-au așezat în tabără...". Dar pentru că domnul era preocupat de alte chestiuni, deși îl primește cu bunăvoință, găsește soluția de a-l expedia cât mai repede în felul următor : „Și pentru că ne-ai sosit cu pace, i-al jupâne postelnice și-l grijește cu masă bogată, iar până ce va isprăvi să-i aduceți doi cai buni de fugă să se întoarcă numaidecât răpede înapoi, ca să găsească în munți pe omul nostru rânduit ; altcum să nu se întâmple: (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MMXV, p. 1082—1085).

[35] Despre plecarea domnului la Galați, pentru primirea moaștelor Sf. Paraschiva, îi înștiința pe bistrițeni vornicul de Câmpulung *(ibidem*, nr. MDCCCCLXXXVII, p. 1061).

[36] Când în țară bântuie ciuma, scriindu-i, la 20 ianuarie 1652, lui Luca Miaskowski, judecătorul Podoliei, că-și va trimite solul la Seim, împărtășindu-i amărăciunea că „Domnul Dumnezeu m-a ținut într-un foc atât de straşnic al ciumei, în care mă aflu..." (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, nr. 95, p. 162—163).

[37] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, nr. MDCCCCXLVIII, p. 1035—1036. La 8 august mitropolitul Varlaam, din reședința mitropolitană din Suceava, scria bistrițenilor că „... Măria Sa, Domnu nostru, încă-i mărsu cu ostile sale într-acolea, iară cară greale ce-au fost le-au înturnat la Iași" *(ibidem*, nr. MDCCCCXLVIII, p. 1035—1036).

[38] *Repertoriul*, sub dată.

[39] Domnul le reamintea bistrițenilor de pagubele suferite acolo de un supus al său, Chiruță (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2. nr. MMXXXVIII, p. 1099).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unele indicii clare, cel puţin pentru o parte din deplasările domnului, cunoscând şi direcţiile drumurilor principale ale Moldovei, ajută ca o serie de itinerarii să poată fi reconstituite. Aşa, de pildă, în anul 1639 domnul se afla la data de 4 iunie la Botoşani [40], iar a doua zi la Suceava [41] sau în 1645 când la 14 mai era la Soroca, la 19 mai la Hotin şi la 7 iunie la Suceava [42]. Trebuie remarcat că periplul Iaşi — Sorpca — Suceava pare logic şi firesc, numai că în seria actelor care atestă prezenţa sa în aceste locuri se intercalează unul cu data de 2 iunie emis la Iaşi [43]. În acest caz ar trebui să admitem că la plecarea din Hotin, după 19 mai, domnul nu s-a îndreptat, cum era de aşteptat, spre Suceava, ci spre Iaşi. Dacă actul menţionat la o nouă reexaminare se va dovedi inatacabil, înseamnă că treburi urgente ale domniei au reclamat prezenţa lui Vasile Lupu în capitală.

Mai trebuie adăugat că în afara acestor peripluri prin ţară, în perioada de stabilitate politică, domnul Moldovei, la porunca sultanului sau din proprie iniţiativă a participat la unele expediţii cu caracter militar. Aşa, spre exemplu, în anii 1637 şi 1638 [44], el a mers cu oastea până la Cetatea Albă şi chiar dacă prezumtiva confruntare cu Cantemir paşa, aşezat cu hoardele sale în Bugeac, nu s-a produs, domnul a avut un bun prilej de a vedea pe teren stările reale din această parte de ţară.

O serie de itinerarii imprevizibile şi, desigur, nedorite a trebuit Vasile Lupu să le parcurgă în urma celor trei războaie îndreptate împotriva lui Matei Basarab. Astfel, după prima nereuşită, el a fost obligat să vină pe la Ploscuţeni, la Putna [45], după a doua încercare, a lăsat totul la Ojogeni în Ţara Românească şi a fugit, iarăşi, nu pe drumul pe care mersese, ci pe la Brăila, de unde, cu mari riscuri, prin Galaţi s-a întors la Iaşi [46]. După cea de a treia campanie, încheiată cu dezastrul de la Finta, a părăsit câmpul de luptă, împreună cu ginerele său, Timuş, mergând pe la Grădişte şi, trecând Siretul pe la Văleni, s-a îndreptat spre capitală [47]. Un asemenea itinerariu, impus de împrejurări, a urmat domnul Moldovei şi în 1653, când a purces pe calea Hotinului şi, nu fără incidente, a ajuns la Cameniţa, de unde apoi s-a întors trecând Nistrul pe la Zvaniec. În sfârşit, periplul cel din urmă, tot din acest an, care l-a dus din scaunul domnesc în închisoarea de la Edikule a pornit de la Sârca, de lângă Iaşi, de unde s-a retras de pe câmpul de luptă peste Prut şi trecând Nistrul pe la Raşcov a ajuns în oraşul căzăcesc Volodjini, revenind apoi pentru scurt timp la Ştefăneşti a trebuit totuşi să se înapoieze în Crimeea şi după ce a rezidat o perioadă în oraşul de reşedinţă al hanului, Baccisarai, a fost trimis în cetatea tătară Ghiozlău, pe care după câteva luni a fost silit să o părăsească luând drumul Ţarigradului, unde a descins la 20 iunie 1654 [48].

---

[40] Vezi *supra*, nota 32.
[41] *Repertoriul*, sub dată.
[42] *Ibidem*.
[43] *Ibidem*.
[44] Miron Costin, *op. cit.*, p. 111.
[45] *Ibidem*, p. 114.
[46] *Ibidem*, p. 114.
[47] *Ibidem*, p. 116—117.
[48] *Ibidem*, p. 155.
[49] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, după o activitate politică de aproape patru decenii, din care 19 ani ca domn al Moldovei, Vasile Lupu, ajuns captiv în capitala otomană, a reuşit să-şi salveze viaţa şi, în ultimii ani, să-şi propulseze fiul în scaunul domnesc de la Iaşi şi să-şi sfârşească zilele în libertatea redobândită doar cu câteva luni înainte de deces.

Într-o estimare de ansamblu se poate aprecia că, departe de a fi epuizat posibilităţile de întregiri, adăugiri şi chiar reevaluări a unora din aspectele domniei lui Vasile Lupu, investigaţii în direcţia încercată de noi se pot dovedi, credem, deosebit de utile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NELU ZUGRAVU

MĂRTURII DESPRE „CREȘTINISMUL POPULAR" ÎN MOLDOVA LUI VASILE LUPU

Știrile privitoare la religia românilor în veacurile de mijloc nu sunt întotdeauna foarte generoase. Adeseori, ele amintesc caracterul ortodox al confesiunii, se referă la câte o sărbătoare, subliniază excelența credinței românilor, menționează aspectul deosebit al vreunui locaș de cult. Nu lipsesc, însă, și mărturiile, uneori subiective, chiar persiflante, făcute mai ales de către călători, misionari și prelați catolici sau credincioși protestanți, la care se adaugă cele din cronistica și diplomatica internă din care se pot desprinde, totuși, unele aspecte particulare ale creștinismului românesc. Astfel, în a doua jumătate a secolului XVI, polonezul Alessandro Guagnini nota : „De altminteri, obiceiurile și deprinderile lor [ale românilor — *n.n.*] sunt îndeobște barbare, cu toate că revendică pentru ei cinstea de a fi mai presus decât toți credincioșii" [1]. „Religia lor — arăta geograful și cartograful Giovanni Antonio Magini spre sfârșitul aceluiași veac — este cea greacă schismatică. Pe deasupra, ei mai au multe lucruri în comun cu păgânii, cum sunt eresurile, ghicitul, descântecele pe Jupiter (= Zeus), modul în care purced la înmormântări și la luarea în căsătorie" [2]. „Românii — scria, la rândul său, Giovanni Botero în 1598 — [...] urmează ritul ortodox, dar au multe tradiții barbare, mai ales la înmormântări și căsătorii" [3]. Observații lacunare — nu singurele [4], care, coroborate cu altele, pot contribui la reconstituirea a ceea ce vom numi mai jos *religia populară* sau *creștinismul popular* al românilor în Evul Mediu.

Termenul de *religie populară (creștinism popular)* a intrat relativ recent în istoriografie, respectiv la începutul anilor '70, definirea lui comportând numeroase discuții. Pentru unii cercetători, el este echivalent cu devoțiunea necontrolată, pietatea exagerată, „liberalismul evanghelic". comportamentele religioase „independente", precum procesiunile de flagelanți, cruciadele copiilor, mișcările milenariste etc. [5]. Pentru alți sa-

[1] *Călători străini despre Țările Române*, II, București, 1970, p. 300.
[2] *Ibidem*, IV, București, 1972, p. 581.
[3] *Ibidem*, p. 574, nota 8.
[4] *Ibidem*, I, București, 1968, p. 405—406 (Anton Verancsics) ; II, p. 337 (Giovan Andrea Gromo) ; V, București, 1973, p. 486 (Robert Bargrave) etc.
[5] Fr. Rapp, *Les croyances et les pratiques populaires à la fin du Moyen Age en Occident*, în *Le christianisme populaire. Les dossiers de l'histoire*, sous la di-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vanți, creștinismul popular definește ansamblul de rituri și practici conservate mai ales în mediile rustice și transmise din generație în generație prin stereotipia gesturilor, repetabilitatea formulelor și periodicitatea acțiunilor, cum sunt riturile de trecere de la o clasă de vârstă la alta, formulele de agregare familială și socială, sărbătorile calendaristice, ritualurile funerare etc. [6]. După anumiți istorici și pastoraliști, în acest concept trebuie incluse diversele forme de pietate, care, într-un cadru ortodox, animă o mare masă de credincioși — pelerinaje, devoțiuni față de Fecioară și sfinți, canonizări populare, procesiuni, danii, ofrande, cultul relicvelor etc. [7]. În sfârșit, există și cercetători care, plasând discuția pe terenul mai cuprinzător al teoriei nivelelor de cultură, delimitează o „religie savantă", specifică grupurilor restrânse de *litterati* (clerici, intelectuali, elite sociale), și o „religie populară", aparținând celor *sine litteris et idiotae* (plebe urbană, țărani, marginali etc.) [8].

În ce ne privește, așa cum s-a văzut din exemplele citate mai sus și urmând o tradiție istoriografică deschisă de Dimitrie Cantemir [9], Samuil Clain [10], Damaschin Bojâncă [11] și continuată în veacul nostru de către Vasile Pârvan [12], Nicolae Iorga [13], Petre P. Panaitescu [14], Lucian

---

rection de B. Plongeron et R. Pamet, Mayenne, p. 105—121 ; idem, *Réflections sur la religion populaire au Moyen Age*, în *La religion populaire dans l'Occident chrétien. Approches historiques*, sous la direction de B. Plongeron, Paris, 1976, p. 51—93 ; A. Vauchez, *Conclusion*, în *La religion populaire en Languedoc du XIIIe siècle à la moitié du XIVe siècle*, Toulouse, 1976, p. 432 ; M.-H. Froschlé-Chopard, *La religion populaire en Provence orientale au XVIIIe siècle*, Paris, 1980, p. 33—34, 259—278.

[6] Fr. Rapp, *op. cit.*, în *Le christianisme populaire*, p. 105—106 ; R. Manselli, *La religion populaire au Moyen Age. Problèmes de méthode et d'histoire*, Montreal—Paris, 1975, p. 32—41 ; G. Cholvy, *Réalités de la religion populaire dans la France contemporaine (XIXe — début XXe siècle)*, în *La religion populaire dans l'Occident chrétien*, p. 185 ; idem, *Le catholicisme populaire en France au XIXe siècle*, în *Le christianisme populaire*, p. 199—223 ; A. Vauchez, *op. cit.*, p. 431 ; M.-H. Froschlé-Chopard, *op. cit.*, p. 33.

[7] G. Duby, *La vulgarisation des modèles culturels dans la société féodale*, în *Niveaux de culture et groupes sociaux. Actes du colloque réuni du 7 au 9 mai 1966*, Paris, 1967, p. 34—40 ; G. Cholvy, *op. cit.*, p. 185 ; A. Vauchez, *op. cit.*, p. 433—434 ; M.—H. Froschlé—Chopard, *op. cit.*, p. 34, 291—294, 302—323, 340—343 ; A. Dupront, *Du Sacré. Croisades et pèlerinages. Images et langages*, Paris, 1987, p. 428—434 ; Fr. Lautman, *Religion populaire*, în *Encyclopaedia Universalis. Le grand atlas des religions*, Encyclopaedia Universalis France S.A., 1988, p. 318.

[8] B. Plongeron, *Avant-propos*, în *Le christianisme populaire*, p. 14—15 ; J. Hadot, *Les repas communautaires dans les Eglises primitives*, în *Ibidem*, p. 25—60 ; Ph. Ariès, *Culture orale et culture écrite*, în *Ibidem*, p. 227—240.

[9] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de M. Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de V. Mihăilescu, indice de I. Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973, în special p. 309—348.

[10] Samuil Clain, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, în *Școala Ardeleană*. I. ediție critică, note, bibliografie și glosar de Fl. Fugaru, introducere de D. Ghișe și P. Teodor, București, 1983, p. 223—248, în special p. 239—242.

[11] Damaschin Bojâncă, *Anticile romanilor*, în *Ibidem*, II, p. 733—741.

[12] Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.

[13] N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 39—44 ; idem, *La création religieuse du Sud-Est européen*, Paris, 1929 ; idem, *Istoria românilor*, II, *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, București, 1992, p. 83—85.

[14] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Blaga [15], Mircea Eliade [16], Petre Ș. Năsturel [17], *prin creștinism popular înțelegem creștinismul cu elemente păgâne.* Opțiunea noastră pentru această formulă decurge din interesul pe care îl avem pentru geneza și evoluția creștinismului pe parcursul așa-numitului „mileniu întunecat", când, neîndoielnic, ascensiunea religiei Mântuitorului s-a făcut simultan cu preluarea și conservarea a numeroase tradiții antice, conducând, în cele din urmă, la o adevărată creație religioasă, cu multe elemente extradoctrinare, în spațiul românesc. De fapt. este vorba despre un fenomen ce-și găsește analogii în variate zone ale spațiului mediteranean ; studii efectuate asupra creștinismului din Bizanț [18], Gallia [19], Imperiul carolingian [20], Franța și Germania medievale [21], Hispania și regatul iberic în veacurile de mijloc [22], Boemia [23], Polonia [24], Lituania [25],

---

[15] L. Blaga, *Spațiul mioritic*, în *Opere filosofice*, 9, *Trilogia culturii*, București, 1985, p. 254—260 ; idem, *Ființă istorică*, în *Ibidem*, 11, *Trilogia cosmologică*, București, 1988, p. 390 urm.

[16] M. Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 147—180 ; idem, *De la Zalmoxis la Genghis-han*, București, 1980 ; idem, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, II, București, 1986, p. 387—396 ; III, București, 1988, p. 57—58, 96—100, 232—240, 240—247.

[17] P. Ș. Năsturel, *Le christianisme roumain à l'époque des invasions barbares. Considérations et faits nouveaux*, în BBRF, XI (XV), 1984, p. 217—266.

[18] A. Ducellier, *Le drame de Byzance. Idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, 1976, p. 185—272 ; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, III, *La civilisation byzantine*, Paris, 1970, p. 243—272 ; G. Walter, *La vie quotidienne à Byzance au siècle des Comnène (1081—1180)*, Paris, 1966, p. 207—226 ; P. Chuvin, *Chronique des derniers païens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain, du regne de Constantin à celui de Justinian*, Paris, 1990, *passim.*

[19] H. Leclercq, *Paganisme*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie (infra, DACL)*, XIII/1, Paris, col. 311—336 ; E. Griffe, *La Gaule chrétienne à l'époque romaine*, I, Paris/ Toulouse, 1947 ; E. Mâle, *La fin du paganisme en Gaule et les plus anciennes basiliques chrétiennes*, Paris, 1950, p. 9—67 etc.

[20] P. Riché, *La vie quotidienne dans l'Empire carolingien*, Paris, 1973, p. 227—289 ; J. Chelini, *L'aube du Moyen Age. Naissance de la chrétienté occidentale. La vie religieuse des laïcs dans l'Europe carolingienne (750—900)*, Paris, 1991, p. 61—110 ; W. Hartmann, *Synodes carolingiens et textes synodaux au IXe siècle*, în *Francia*, Sigmaringen, 12 (1984), 1985, p. 534—541.

[21] Cl. Gaignebet, J.—D. Lajoux, *Art profane et religion populaire au Moyen Age*, Paris, 1985 ; *L'Europe. Mythes et traditions*, sous la direction de André Akoun, Brepols, 1990, *passim.*

[22] J. M. Blasquez Martinez, în *Espana Romana (218 a. de J. C. — 414 de J. C.)*, II, Madrid, 1986, p. 449—483 ; P. Riché, *L'Europe barbare de 476 à 774*, Paris, 1989, p. 73—107 ; *L'Europe*, *passim.*

[23] A. P. Vlastov, *The Entry of the Slavs into Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Cambridge, 1970, p. 86—113, în special p. 107—108 ; A. Gieysztor, *X^e—XVe siècles. La religion populaire en Pologne et en Bohême*, în *Histoire vécue du peuple chrétien*, I, sous la direction de J. Delumeau, Paris, 1979, p. 315—334.

[24] *Ibidem* ; A. P. Vlastov, *op. cit.*, p. 113—142 ; W. Hensel, *Survivances du culte païen en Pologne médiévale*, în *Trudi peatogo mejdunarodnogo Congressa slaveanskoi arheologii (Kiev, 18—25 senteabrea 1985 g.)*, I, Moscova, 1987, p. 67—76.

[25] P. Rabikauskas, *La cristianizzazione della Lituania (XIII e XIV secolo)*, în *L'Eglise et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIVe—XVe)*, Roma, 1990, p. 3—11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusia [26], Africa în perioada Antichității târzii [27], arată că numeroase practici, rituri și cutume ale religiei antice au supraviețuit vreme îndelungată, manifestându-se uneori zgomotos, alteori camuflat, aproape întotdeauna impregnate de sacrul creștin ; ele constituie aspecte dintre cele mai interesante ale psihologiei colective.

Recitirea surselor medievale ne-a convins, încă o dată, că lucrurile s-au petrecut astfel și în spațiul românesc ; mai mult, corespondențele pe care le putem stabili cu motivele vechii religii, atât cât ne sunt cunoscute din izvoare și cât ne îngăduie bunul simț, ne dau posibilitatea să întregim tabloul vieții spirituale a locuitorilor acestui teritoriu în mileniul întâi, creionat până acum doar pe baza datelor oferite de descoperirile arheologice. Ne vom opri în rândurile de mai jos asupra mărturiilor din epoca lui Vasile Lupu, insistând doar asupra câtorva dintre aspectele religiei populare a românilor.

Aflat în trecere prin Moldova la 28 decembrie 1652, Conrad Iacob Hiltebrandt, membru al unei solii suedeze, nota : „Cum am intrat în cvartirul ce ni s-a atribuit, i s-a înfățișat acolo domnului sol un fel de joc. Era un cerb, în care se ascundea un om. Un strengar dănțuia cu el și apoi culca cerbul la pământ cu o săgeată [...] În Iași — continua el — se fac de sfintele sărbători ale Crăciunului și de anul nou vicleimuri de acestea ce nu pot fi descrise“ [28]. Este vorba, așadar, despre anumite jocuri cu măști ce însoțeau celebrarea Crăciunului și a Anului Nou și despre care există informații și din alte zone și perioade istorice ale spațiului românesc [29]. Aceste „diavolești obiceiuri“, cum le numea un secol mai târziu mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei [30], erau, fără îndoială, străine doctrinei creștine, originându-se în ciclul sărbătorilor de iarnă de tipul *Saturnalia* și *Kalendae Ianuarii* ale romanilor. Cutumele respective, atavisme ale unor credințe mai vechi legate de ciclul hibernal, deși interzise sau condamnate în mod repetat de către concilii [31], părinți și scriitori bisericești [32], sunt consemnate cu egală constanță în izvoare. În Bizanț, ele s-au bucurat de o mare popularitate până la căderea Imperiului [33] ; în Italia, papa Zaharia și Sfântul Bonifaciu le aminteau săvârșite chiar pe treptele bazilicii Sf. Petru [34] ; în Gallia, deghizările „abominabile și ri-

---

[26] A. P. Vlastov, *op. cit.*, p. 236—295 ; Al. I. Stan, *Reminiscențe religioase precreștine în spiritualitatea rusă*, în *GB*, 47, 1988, 4, p. 25—37.

[27] H. Leclercq, *op. cit.*, col. 303—307 ; A.—G. Hamman, *La vie quotidienne en Afrique du Nord au temps de Saint Augustin*, nouvelle édition, Paris, 1985, în special p. 170—193, cu notele de la p. 433—437.

[28] *Călători străini*, V, p. 586—587.

[29] *Ibidem*, III, 1971, p. 11 (Franco Sivori) ; VII, 1980, p. 264 (De la Croix) ; VIII, 1983, p. 383 (Anton Maria del Chiaro) ; D. Cantemir, *op. cit.*, p. 343 ; S. Micu, *op. cit.*, p. 241.

[30] Cf. P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 250.

[31] N. Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe Române însoțite de comentarii*, Arad, I2, 1931, p. 434—435 (c. 62 V—VI Constantinopol (Trullan)).

[32] Asterie al Amasiei, *Cuvânt împotriva sărbătoririi Calendelor*, în *Izvoarele ortodoxiei*, 8, București, 1946, p. 93—105 ; *Vita Eligii*, II, 15 — cf. H. Leclercq, *op. cit.*, col. 327.

[33] A. Ducellier, *op. cit.*, p. 258.

[34] Ch.—J. Hefele, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, Paris, IV, 1870, p. 491 ; 420.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dicole", cum le califica Sfântul Eloi, însoțeau constant celebrările începutului de an [35].

Nu credem că este o exagerare să apreciem că aceste elemente străine teologiei oficiale semnalate în Moldova sunt reminiscențe ale aceloraşi sărbători calendaristice antice. Actul de martiraj al Sfântului Dasius de la Axiopolis (Hinog, jud. Constanța) menționează, de altfel, săvârşirea acestora pe teritoriul *Scythiei Minor* în veacurile Antichității târzii, inclusiv de către creştini. „Această necurată tradiție — scria, revoltat, autorul — care a ajuns până în zilele noastre, din nefericire [sec. IV ?, VII ?], se mai păstrează încă, fiindcă, nici sfârşindu-se lumea, nu ia sfârşit obiceiul cel urât, ci mai rău se întăreşte. Căci în ziua calendelor lui ianuarie, oamenii uşuratici, urmând obiceiul păgânilor, deşi se numesc creştini, merg cu pompă măreață, schimbându-şi firea lor şi se îmbracă cu chipul şi înfățişarea diavolului. Îmbrăcați în piei de capră, schimbându-şi înfățişarea, ei leapădă chipul cel bun în care s-au renăscut [prin botez] şi reiau chipul cel rău în care s-au născut. Astfel, ei, care au mărturisit la botez că se leapădă de diavolul şi de amăgirile lui, se întorc iarăşi la el prin faptele cele rele şi ruşinoase" [36]. Se poate aprecia, astfel, că tradițiile de la cumpăna anilor consemnate de călătorul suedez, de fapt, mult mai bogate, aşa cum arată studiile de folclor [37], descind din anumite rituri ancestrale, peste care s-au suprapus elemente ale noii religii. Paul de Alep remarca, de altfel, solemnitatea cu care ortodocşii moldoveni celebrau Naşterea Domnului şi Anul Nou [38].

Multe informații se referă la ceremonii care aveau loc primăvara, în strânsă legătură cu sărbătorile creştine. Din nefericire, pentru epoca lui Vasile Lupu izvoarele nu sunt deloc generoase, dar nu există motive să ne îndoim că rituri specifice acestui anotimp erau săvârştie şi în Moldova. Paul de Alep arăta că, în fiecare joi după Paşti, muntenii realizau o procesiune cu prapure şi preoți înveşmântați în odăjdiile lor, care citeau „rugăciunile anume [rânduite] pentru ploaie şi pentru recoltă îmbelşugată" [39]. Informația preotului antiohian este confirmată pentru Moldova de către Belsius la 24 aprilie 1562 (sărbătoarea Sângeorzului) [40] şi la începutul secolului XVIII de către luteranul Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel [41]. Ceremonia respectivă, deşi săvârşită sub patronajul Bisericii, reprezintă o supraviețuire a unor cutume ancestrale prilejuite de începutul calendarului agricol de tipul *Cerialia* (19 aprilie), *Robigalia* (25 aprilie) şi *Floralia* (28 aprilie) [42] sau ale unor scenarii mai vechi preluate şi integrate noii spiritualități creştine. Aşa s-a întâmplat

---

[35] *Vita Eligii*, II, 15 — cf. H. Leclercq, *op. cit.*, col. 327.

[36] *Martiriul Sfântului Dasius*, I, 1—3, în *Părinți şi scriitori bisericeşti*, 11, Bucureşti, 1982, p. 248.

[37] O. Buhociu, *Folclorul de iarnă, Ziorile şi poezia păstorească*, Bucureşti, 1979; Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi şi alte popoare*, Bucureşti, 1983; R. Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, 1985.

[38] *Călători străini*, III, p. 11; VI, 1976, p. 109, 113.

[39] *Călători străini*, VI, p. 130, 139, 261.

[40] *Ibidem*, II, p. 155.

[41] *Ibidem*, VIII, p. 383.

[42] Pentru aceste sărbători romane, cf. J. Marquardt, *Le culte chez les Romains*, II, Paris, 1890, p. 68, 80, 269, 271, 362—364.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi în alte regiuni, precum în Italia, unde papa Grigore cel Mare a suprapus *Regationes* peste *Robigalia* [43].

În aceeaşi ordine de idei, se poate presupune că şi alte practici nonconformiste ale românilor ortodocşi din Evul Mediu săvârşite la unele aniversări sfinte de peste vară, aşadar în momentul de apogeu al luminii solare, să fie, de asemenea, reminiscenţe ale unor concepţii antice. Avem în vedere o informaţie a lui Paul de Alep, el însuşi ortodox, conform căreia moldovenii, „potrivit datinei lor", împodobeau bisericile şi icoanele cu flori şi busuioc la sărbătoarea Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel (29 iunie), Schimbarea la Faţă (6 august) şi Adormirea Maicii Domnului (14 august) [44].

Prezenţa unor ritluri şi cutume străine teologiei creştine şi asocierea lor unor momente din anul liturgic bisericesc pot găsi multiple explicaţii. Aşa cum se cunoaşte, încă din primele secole ale creştinismului au existat numeroase diferenţe de la o comunitate la alta în privinţa calendarului ; chiar marile sărbători creştine — Naşterea Domnului [45], Botezul Domnului [46], Paştele [47], Coborârea Sfântului Duh [48] — s-au stabilizat destul de greu, fapt care a favorizat continuitatea cutumelor antice. Situaţia trebuie să fi fost cu atât mai propice rezistenţei vechilor practici în spaţiul nord-dunărean, unde generalizarea calendarului creştin s-a făcut în condiţiile integrării tardive în romanitate a unor grupuri autohtone, ale absenţei, pentru anumite zone şi perioade istorice, a unor structuri politice şi bisericeşti, care — aşa cum s-a întâmplat în alte spaţii [49] — să poată impune credincioşilor sărbătorile religiei creştine.

Denominaţia latină a celor şapte zile ale săptămânii în limba română amintind de zeităţile cărora le erau consacrate este un lucru binecunoscut [50]. Preluând religia lui Christos, poporul român n-a abandonat însă ideea antică a caracterului sacru al zilelor, deşi Biserica nu recunoscuse acest aspect decât pentru „Ziua Domnului" şi în cazul asocierii

---

[43] P. Riché, *L'Europe barbare...*, p. 130—134.

[44] *Călători străini*, VIII, p. 90, 96—97.

[45] L. Duschesne, *Origines du culte chrétien. Étude sur la liturgie latine avant Charlemagne*, ed. a V-a, Paris, 1925, p. 271—281 ; V. Saxer, *Année liturgique*, în *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, sous la direction de A. Di Berardine, adaptation française sous la direction de Fr. Vial *(infra, DECA)*, I, p. 134 ; idem, *Noël (Fête de)*, în *Ibidem*, II, p. 1759 ; M. Meslin, *Noël et Epiphanie*, în *Dictionnaire des religions*, directeur de la publication P. Poupard, Paris, 1984, p. 1201—1203.

[46] L. Duchesne, *op. cit.*, p. 271—281 ; M. Meslin, *op. cit.* ; V. Saxer, *op. cit.*, în *DECA*, I, p. 134 ; idem, *Epiphanie*, în *Ibidem*, p. 843.

[47] Idem, *op. cit.*, în *Ibidem*, I, p. 132—133 ; W. Rordorf, *Pâques*, I—II, în *Ibidem*, II, p. 1903—1905 ; V. Loi, *Pâques*, III, în *Ibidem*, p. 1905—1907.

[48] V. Saxer — F. Cocchini, *Pentecôte*, în *Ibidem*, p. 1989—1991.

[49] De exemplu, conciliul de la Aderbourn (Anglia) din 705 hotărăşte introducerea datei Paştelui după Biserica romană — cf. *Dizionario dei Concili*, diretto da P. Palazzioni, Roma, I, 1963, p. 2 ; c. 19 Aix-la-Chapelle (809) stabileşte principalele sărbători creştine de peste an — cf. Ch.—J. Hefele, *op. cit.*, V, 1870, p. 157 ; vezi şi notele anterioare.

[50] H. Mihăescu, *La Romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucureşti, 1993, p. 301.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu o sărbătoare creștină [51]. O informație din anii 1647—1648 a lui Marco Bandini, episcop de Marcianopolis și administrator apostolic de Moldova, este foarte semnificativă în acest sens : „ei [moldovenii — *n.n.*] socotesc că fiecare zi în parte din toată săptămâna este o sfântă sau un sfânt" [52]. Nu este greu de presupus că această sanctificare creștină continuă credințe mai vechi în anumite forțe extramundane care patronau intervalul diurn. Datele transmise de izvoarele medievale cu privire la veneraţia deosebită de care se bucura Sfânta Vineri la români nu lasă nici o îndoială, credem, asupra acestui fapt. „Ziua de vineri din fiecare săptămână — scria același prelat amintit mai sus — ei [moldovenii — *n.n.*] o sărbătoresc în cinstea Sfintei Vineri, pe care pretind ei că ar fi sfânta ce stă neîncetat în genunchi înaintea tronului lui Dumnezeu, rugându-se cu lacrimi pentru aceia care o cinstesc. Și de aceea foarte mulți cred în orbirea lor că e mai mic rău să-l superi pe Dumnezeu decât pe Sfânta Vineri..." [53]. Așadar, o sfântă „ciudată", locală, necunoscută în vreo hagiografie oficială, care, așa cum se știe, avea închinată și o biserică la Roman. Descendența sa dintr-o divinitate păgână creștinată pare pe deplin asigurată. De altfel, după Giovanni Botero [54] și Giovanni Antonio Magini [55], aceasta ar fi fost „Venera", respectiv „Venus" — apropiere care se impune doar pentru denominație, nu însă și pentru conținutul mitologic. Situații similare, de canonizări populare ale unor divinități antice, se cunosc și în alte regiuni. De exemplu, hagiografiile și unele „miracole" din secolele IX—XI din Auvergne, Rodez și Toulouse consemnează unii sfinți „bizari", de certă tradiție antică, precum Sfântul Evodius (Yvoine), al cărui nume derivă de la un epitet al lui Mercur, Sfântul Cerneuf și sărbătoarea carnavalescă a Cornarzilor, aflate în directă legătură cu galezul Cerunnos, sau sfinții gemeni (Arcons-Iplize, Agricol-Vital, Iulian-Ferreol, Front-Geroges, Pierre-Paul, Cirgue-Julitte, Protais-Gervais etc.), care trimit la zeii frați din mitologia celtică *(Cassi)* [56].

Revenind la Sfânta Vineri, indiferent de filiația pe care o stabilim, cert este că această considerație deosebită pentru divinitatea păgână creștinată nu are nimic de-a face cu idolatria, în ciuda faptului că Giovanni Botero [57] și Giovanni Antonio Magini [58] vorbesc despre obiceiul românilor de a-i invoca numele în formulele de jurământ iar Antonio Maria del Chiaro [59] și Samuil Clain [60] se referă la superstiția abținerii de la

---

[51] L. Duchesne, *op. cit.*, p. 241—245 ; H. Dumaine, *Dimanche*, în *DACL*, IV/1, 1920, col. 858—994 ; H. Leclercq, *Soleil*, V, *Le jour du Soleil*, în *Ibidem*, XV/2, 1953, col. 1583—1584 ; W. Rordorf, *Dimanche*, în *DECA*, I, p. 690—693 ; idem, *Semaine*, în *Ibidem*, II, p. 2261.

[52] *Călători străini*, V, p. 343.

[53] *Ibidem*.

[54] *Ibidem*, IV, p. 574, nota 4.

[55] *Ibidem*, p. 581.

[56] Ch. Lauranson-Rosaz, *L'Auvergne et ses marges (Velay, Gevaudan) du VIIIe au XIe siècle. La fin du monde antique ?*, Les cahiers de la Haute-Loire — Le Pay-en-Velay, 1987, p. 265—278.

[57] Cf. nota 54.

[58] Cf. nota 55.

[59] *Călători străini* VIII, p. 380.

[60] S. Clain, *op. cit.*, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tors şi cusut în ziua respectivă. Localnicii erau la fel de atenţi cu regulile creştine asociate acestei sărbători săptămânale. Petru Bogdan Baksić [61], Marco Bandini [62], Niccoló Barsi [63] şi Angelo Tassi din Assisi [64] arătau că românii păstrau cu cea mai mare strictețe postul din zilele de vineri, îngăduindu-şi să se abată doar în perioada dintre Paşti şi Înălţare. Mai mult, Petru Bogdan Baksić scria în 1641 că moldovenii echivalau Sfânta Vineri cu Sfânta Paraschiva, aşadar cu una dintre cele mai venerate sfinte din calendarul ortodox local [65].

Mulţi observatori din veacurile de mijloc ai Ţărilor Române, inclusiv din epoca lui Vasile Lupu — Niccoló Barsi [66], Robert Bargrave [67], Marco Bandini [68], Paul de Alep [69] — au fost impresionaţi de obiceiurile funerare ale românilor, pe care unii n-au ezitat să le califice drept „barbare" în comparaţie cu cele ale creştinilor de alte confesiuni [70]. Printre altele, ei consemnează obiceiul de a organiza, în cea mai bună tradiţie antică, praznice funerare *(refrigeria)* înainte şi după înmormântare, la anumite intervale regulate, de a oferi pomeni săracilor şi călătorilor, de a însoţi cortegiul cu pâine, colivă şi, uneori, ulcioare pline cu apă sau cenuşă şi de a aduce alimente la morminte, în special vinerea, pe care „le mănâncă în numele morţilor şi a bietelor lor suflete", cum se exprima unul dintre călătorii străini. În aceeaşi ordine de idei, să amintim o cutumă legată de cultul morţilor consemnată prin anii 1647—1648 de către Marco Bandini în Moldova : „Printre altele, scria acesta, este vrednic de râs şi acest basm pe care ei [moldovenii — *n.n.*] îl socotesc drept un articol al crezului, cum că în joia mare, sufletele morţilor, ale părinţilor, străbunilor şi străbunelor obişnuiesc să se reîntoarcă la ai lor pentru hrană, din care cauză în zori de zi tatăl familiei sau mama familiei fac un foc înaintea uşii casei sale, aşază lângă foc un scăunel acoperit cu o pânză curată, pune pe el pâine cu mâncare şi băutură pentru ca părinţii, străbunii şi străbunele să-şi întremeze sufletul" [71]. Acelaşi obicei — de a „pune masă, şi pâne, şi zic că vin morţii să se încălzească şi aruncă apă pre pajişte se bee morţii..." — era menţionat şi dezavuat în acelaşi secol de către mitropolitul ardelean Sava Brancovič [72]. Este inutil să mai insistăm asupra faptului că aceste descrieri amintesc întocmai de ceremoniile antice dedicate cultului privat *(sacra privata)* al manilor, în special sărbătorile *Feralia* (21 februarie) şi *Lemuria* (9, 11, 13 mai) ale romanilor, care au fost condamnate în mod repetat de apologeţi, părinţi ai Bisericii, concilii, hotărâri ale puterii temporale [73].

---

[61] *Călători străini*, V, p. 225.
[62] *Ibidem*, p. 343—344.
[63] *Ibidem*, p. 79.
[64] *Ibidem*, VII, p. 117.
[65] *Ibidem*, V, p. 235, 243.
[66] *Ibidem*, p. 77.
[67] *Ibidem*, p. 494.
[68] *Ibidem*, p. 343.
[69] *Ibidem*, VI, p. 70, 125, 208—209.
[70] *Ibidem*, IV, p. 574, nota 4 (Giovanni Botero).
[71] *Ibidem*, V, p. 343.
[72] Cf. M. Barbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 220.
[73] J. Marquardt, *op. cit.*, I, Paris, 1889, p. 372—375 ; II, p. 358, 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petru Bogdan Baksić [74], dar mai ales Paul de Alep [75] au observat un obicei foarte popular la credincioșii ortodocși din Moldova — prezent, de altfel, și în Țara Românească —, anume acela că, la diferite sărbători (zilele unor sfinți, Bunavestire, Înviere, Înălțare, Schimbarea la Față, Adormirea Maicii Domnului etc.), se aduceau la biserici felurite alimente — miere, colivă, mirodenii, pâini, colaci, turte, vin, untdelemn, ouă vopsite, carne, brânză, fructe, struguri, pepeni, castraveți etc. Lucruri asemănătoare se întâmplau la hramurile unor locașuri de cult, când se organizau adevărate ospețe publice în cinstea diferiților patroni divini „cât și pentru odihna morților lor", cum se exprima preotul oriental. Tot el nu uită să adauge deseori că acestea aveau loc „după datina lor", „potrivit datinei țării". Canoanele bisericești au recuzat asemenea practici, care aminteau de obiceiurile păgâne. Canonul 60 al conciliului de la Cartagina din 419, de exemplu, prevedea : „Mai departe, deoarece în multe locuri, împotriva poruncilor dumnezeiești, se țin ospețe introduse din rătăcirea păgână, așa încât pe ascuns și creștinii se adună cu păgânii la ținerea acelora, trebuie să se mai ceară de la împărații creștini ca să poruncească a se opri unele ca acestea atât în cetăți, cât și de pe la moșii ; cu deosebire [să se ceară] din cauză că [unii] chiar și la sărbătorile de naștere ale fericiților mucenici nu se înspăimântă a săvârși astfel de păcate, în unele cetăți chiar și în locurile sfinte..." [76]. Această interdicție, ca și altele, n-a fost respectată. În Africa, *natalia* diferiților sfinți luau aspectul unor adevărate bacchanale, episcopul de Hippona, Aurelius Augustinus, străduindu-se în van să le înlăture din comportamentul enoriașilor săi [77]. În Bizanț, canoanele conciliilor din secolul al X-lea menționau încă depuneri de preoți vinovați de a fi acceptat și binecuvântat la altare miere, lapte, cidru, animale sau legume [78].

Mărturiilor amintite li se pot adăuga și altele, pe care ne vom mărgini să le menționăm doar. Robert Bargrave nota în jurnalul său, deși destul de lacunar, ceremoniile aparte rezervate tinerilor decedați înainte de căsătorie [79], care trimit la concepția antică asupra morții premature — *immatura fortuna* pe epigrafele latinești, *agamos* sau *aoros* pe cele grecești ; motivele respective sunt atestate destul de des în inscripțiile din Dacia și Dobrogea romane [80].

Minoritul conventual Bartolomeo Bassetti relata, printre altele, în 1642 despre obiceiul „schismaticilor" de a tăia moțul de păr al copilului „înainte de a i se fi tăiat părul de către alții, și îl păstrează și zic că atuncea se face el creștin..." [81]. Fără îndoială, practica respectivă era păgână ; Terulian, în *De anima* (XXXIX, 3), o respingea în modul cel mai categoric [82].

---

[74] *Călători străini*, V, p. 236.
[75] *Ibidem*, VI, p. 36, 60, 64, 66, 69, 80, 85, 86, 96, 97, 290.
[76] N. Milaș, *op. cit.*, II$_1$, 1934, p. 225—226.
[77] A.—G. Hamman, *op. cit.*, p. 329—331.
[78] A. Ducellier, *op. cit.*, p. 253.
[79] *Călători străini*, V, p. 494.
[80] *Inscripțiile Daciei romane*, III/4, București, 1988, nr. 216 B ; Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 210 (Ulmetum) etc.
[81] *Călători străini*, VII, p. 54.
[82] *Părinți și scriitori bisericești*, 3, București, 1981, p. 313—314

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, în Moldova lui Vasile Lupu, ca în întreg spaţiul românesc, se întâlneşte acelaşi fenomen caracteristic multor zone ale lumii mediteraneene, al rezistenţei unor aspecte ale religiozităţii antice, al perpetuării lor, mai mult sau mai puţin degradate, în creştinism. Ele răspundeau exigenţelor unor mentalităţi seculare, pe care societatea românească arhaică le moştenise şi le conservase de la generaţiile anterioare. Din această perspectivă, creştinismul popular nu reprezintă altceva decât o expresie a duratei lungi în istoria românească, o dovadă a acelei sinteze creatoare despre care s-a vorbit adesea şi a faptului că, într-adevăr, tradiţia reprezintă tot ceea ce e mai valoros întru spirit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RĂZVAN THEODORESCU

VÂRSTELE ARTEI VASILIENE ŞI ÎNCEPUTUL MODERNITĂŢII MOLDOVENEŞTI

Cu un deceniu şi jumătate în urmă, tot la Iaşi, şi tot într-o sesiune a Institutului „A. D. Xenopol" — ce împlinea pe atunci 40 de ani — formulam pentru întâia oară ipoteza că înlăuntrul domniei Lupului vodă se schiţează cu limpezime — şi nu doar în universul morfologiilor plastice — două vârste distincte şi antinomice : una aflată sub semnul Levantului greco-turcesc, uşor de deslușit în „barocul postbizantin" al Trei Ierarhilor şi consumată între 1634 şi 1644, o a doua orientată spre lumea polono-lituaniană, inaugurată către 1644—1645 şi reflectată în faţadele Goliei [1].

Având unele motive să cred că observaţia mea din 1981 nu a fost neglijată de atunci încoace, revin astăzi cu unele completări ce vizează, îmi pare, amploarea însăşi a unui fenomen cultural asupra căruia putem medita la orice evocare a orgoliosului fiu al agăi Nicolae Coci.

Sigur îmi pare faptul că Iaşii anilor 1630—1650 — ca şi mai târziu Bucureştii anului 1700 prin ctitoriile de la Fundeni şi Colţea ale marelui spătar Mihai Cantacuzino — ne aşează înaintea a ceea ce André Grabar numise cândva o „estetică de compromis" Orient-Occident [2], care schiţa la rându-i o relativitate a gusturilor tipică barocului [3], ce nu mai cunoaşte normele fixe ale unei epoci clasice [4], în cazul românesc, să spunem, epoca Ştefan cel Mare — Neagoe Basarab.

Nu trebuie uitat, pe de altă parte, că Moldova — unde epoca cea nouă de după 1550, tranzitând dinspre medieval spre modern, însemnase o deschidere spre noutăţile unei Europe de Renaştere, în timpul lui Lăpuşneanu şi al lui Iacob Heraclid Despotul — avea să înregistreze în ultimele trei decenii dinainte de 1600 climatul unui patronaj cultural al cărui centru era curtea din Iaşi a unui principe de ascendenţă mun-

---

[1] *Artă şi politică în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 48—49.

[2] *L'art du Moyen-Âge en Europe orientale*, Paris, 1968, p. 95—96.

[3] E. Papu, *Barocul ca tip de existenţă*, II, Bucureşti, 1977, p. 189 şi următoarele.

[4] R. Theodorescu, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern. Orizontul imaginii (1550—1800)*, I, Bucureşti, 1987, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tenească, Petru Şchiopul, cu sugestii apusene şi influxuri levantine, deopotrivă, topite într-un sincretism ce a însemnat şi un prim echilibru Orient-Occident în vechea civilizaţie moldavă. Această etapă a pregătit în chip direct un al doilea moment, cel al Movileştilor şi al unuia dintre ultimii Mihneşti — anume Radu Mihnea — ce deschidea secolul al XVII-lea cu o dublă pecete, oriental-occidentală, asupra sensibilităţii aulice moldoveneşti unde regăsim, din nou, echilibrul de care vorbeam, transmis mai apoi unui al treilea moment, cel vasilian [5]. Care moment, în integralitatea sa, a fost, din nou, unul de echilibru.

Iată-l, aşadar, pe istoricul vechii civilizaţii a românilor înaintea unei rare coerenţe a structurilor culturale — citită în primul rând prin grila celor vizuale, dar nu numai prin ea — care făcea să alterneze sau să coexiste, pe un fond bogat de moştenire medievală ce fusese, înainte de toate, o *sinteză Orient-Occident* (ilustrată prin broderia funerară a Mariei de Mangop sau prin arhitecturile de la Neamţ, spre a da doar două exemple notabile), o nouă, deloc medievală, *sumă Orient-Occident*. O sumă care atunci când marele vornic al Ţării de Jos Lupu Coci lua domnia Moldovei avea îndărătu-i o tradiţie mai veche de o jumătate de veac; o tradiţie căreia cârmuirea lui Vasile Lupu îi va adăuga o nouă însumare stilistică şi culturală şi care ajungea să aibă, în acest fel, atunci când un mare logofăt uzurpa tronul stăpânului său abia amintit, venerabila longevitate de opt decenii neîntrerupte, socotind timpul scurs între urcarea în scaunul de la Iaşi a strănepotului lui Vlad Ţepeş (1574) şi înscăunarea lui Gheorghe Ştefan (1653).

Dincolo de datele de cronologie absolută evocate, îmi apare limpede ce înseamnă acest aproape un secol de alăturare echilibrată a tradiţiei medievale, a înnoirilor occidentale şi orientale, de negăsit, ca atare, la sud de Carpaţi, în Muntenia şi Oltenia, până la ivirea parantezei stilistice brâncoveneşti: înseamnă, în plan cultural, echilibru, obişnuinţă a selectării, ştiinţă a preluării prototipurilor, spirit critic. Şi cu această din urmă sintagmă am rostit, cred, destinul civilizaţiei moldoveneşti în epoca premodernă şi modernă.

Căci echilibru al formelor alogene receptate în mediul curtean, ştiinţă a selectării şi a prelucrării lor, spirit critic denotă, în cele din urmă, alăturarea deloc stridentă a pământenei Galata — cea cu nume de cartier stambuliot, ridicată în vremea unor afierosiri la aşezăminte din Orient ale unor biserici şi mănăstiri de la noi —, a planului de tradiţie bizantină al crucii greceşti înscrise găsit de arheologi, la Iaşi, la prima biserică de la Sf. Sava — pe un pământ dăruit de domnie unei lavre din Ierusalim —, cu portrete „de aparat" de gust occidental, veneţian, „quadretti de retratto de principi" înfăţişând pe Vlad Ţepeş, strămoşul Mihneştilor, şi pe Ştefăniţă, fiul lui Petru Şchiopul, ajunse în manieristul „cabinet de curiozităţi" al Habsburgilor de la castelul Ambras din Tirol [6].

Într-un timp al înrudirilor cu neamuri levantine precum Amirali din Rodos sau chioţii Salvaresso, de turciri, de exiluri şi peregrinări până la Alep „în Ţara Arăpească", când domnia era înconjurată de dregători precum balcanicul italienizat Bartolomeo Brutti, al legăturilor cu comu-

[5] *Ibidem*, p. 185 şi următoarele.
[6] *Ibidem*, p. 190 şi următoarele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nitatea ortodoxă veneţiană de la San Giorgio dei Greci, dar şi al unor studii princiare la colegiul iezuit din Innsbruck, suma culturală Orient-Occident nu era nelalocul său în Moldova finalului de secol XVI.

După cum iarăşi, într-o deplină continuitate regăsită în acelaşi mediu aulic — căci aici, şi numai aici, s-au consumat asemenea fenomene de aculturaţie specifice Europei curţilor suverane şi aristocratice din jurul lui 1600 —, timpul filo-polonilor Movileşti, cel al vorbitorului de greacă, turcă şi italiană Radu Mihnea sau al urmaşului său Alexandru Coconul, aşadar dinainte de 1600 şi până către 1630, pune alături căutarea de alianţe politice şi matrimoniale cu Polonia, obţinerea „indigenatului" leşesc — de către neamurile Movilă, Ureche, Stroici, Barnovschi, Balica —, gustul pentru steme, pentru genealogii fabuloase, în acord cu ideologia „sarmatismului" polonez — mergând, în cazul Movileştilor, până la eroul roman Mucius Scaevola, cel regăsit în gravuri kieviene din anturajul mitropolitului Petru Movilă —, cu activitatea călugărilor greci alungaţi de osmanlâi, după Lepanto, din „preavestitul ostrov Cipru", cu prezenţele politice şi mecenatul cultural ale unor dregători greco-stambulioţi şi balcanici din neamurile Catargi, Caragea, Minetti, Cantacuzino şi Coci.

Ecourile directe ale acestor împrejurări culturale au fost goticizant-manierista Dragomirnă al lui Crimca, acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă de la Suceviţa — aducând în cheie ortodoxă post-bizantină o efigie nobiliară demnă de viziunea artei „sarmatice" poloneze din vremea lui Sigismund III Vasa —, dar şi insolita biserică ieşeană a Sf. Sava pe care „protomastorón"-ul Gheorghe din Constantinopol o apropia explicit de forme specifice arhitecturii otomane clasice din Stambul, cu faţade şi structuri simple, receptate ca atare de călători veniţi de pe meridianele Răsăritului creştin.

Dacă între Occidentul catolic sau protestant şi Orientul ortodox sau islamic, Moldova epocii 1570—1630 aruncase punţi regăsite în morfologii artistice, domnia lui Vasile Lupu va stabiliza amintitul echilibru al influenţelor străine venite în cele şase decenii anterioare. Întâlnirea ţării sale cu ariile culturale majore ale Europei va avea ritm, coerenţă şi o impecabilă logică dictată, se pare, de opţiuni politice şi culturale ale principelui „cu hire împărătiască" de la Iaşi (chiar dacă, în cel puţin un caz, cultura ne mai reflectând, paradoxal, geografia. Apusul va deveni o neaşteptată sursă de orientalizare, ceea ce se resimte, pe alocuri. în influenţa polonă asupra Moldovei în prima jumătate a secolului XVII, Republica regală dominată de „sarmatism" fiind un autentic izvor de împrumuturi turco-tătare, la nivelul lexicului, al costumului, al artelor decorative, aşa cum se ştie tot mai precis în vremea din urmă[7]).

Nu voi stărui — am făcut-o altădată[8] — asupra evantaiului de date, circumstanţe şi legături cultural-politice care au marcat cele două vârste. cea levantină şi cea occidentalizantă, ale domniei lui Vasile vodă.

Deceniul 1634—1644, corespunzând unui moment de efemer triumf otoman asupra Poloniei, instaurării unei autorităţi turceşti pe care „Lupul bei" o exprima prin legăturile sale cu gruparea greco-levantină din

[7] *Ibidem*, p. 94 (cu întreaga bibliografie poloneză asupra subiectului).
[8] *Ibidem*, p. 113 şi următoarele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jurul sultanului Murad IV, într-o vreme în care domnul de la Iași era principalul mijlocitor al corespondenței diplomatice turco-polone și nutrea planuri de alianțe matrimoniale cu familii aristocratice din Levant [9] a fost, deloc întâmplător, și cel în care — ca un semn al timpului — era prefăcută curtea ieșeană cu încăperile decorate cu orientalele „cinii" menționate de Miron Costin [10] (adică faimoasa faianță otomană policromă de la Iznik și Kutahya, cu îndepărtate izvoare chineze), era înălțată atât de orientalizata biserică a Trei-Ierarhilor — ce am comentat-o pe larg cu ani în urmă [11] — și erau cusute, în relief înalt și bogat, broderii cu motive vegetal-florale și ele pe cale de orientalizare ; era continuată astfel nemijlocit, în același perimetru aulic, perioada imediat anterioară în care fusese ridicat, cu nici cincisprezece ani înainte, un lăcaș de altă factură tipologică, dar de aceeași factură stilistică de către un arhitect creștin din Stambul, pentru o comunitate călugărească cipriotă, de către un dregător grec legat de Stambul, Ianache Caragea, ctitorul de la Sf. Sava.

Celălalt deceniu, 1645—1655, adică ultima parte a domniei lui Vasile Lupu și începutul celei a succesorului său imediat ce nu a întârziat a-și lua stăpânul de el răsturnat drept model, va înfățișa în structurile sale vizuale din mediul aulic un cu totul alt chip, occidental : ne aflăm, nu trebuie uitat, în vremea unei orientări politice către Polonia a prințului de origini balcanice ce primește acum „indigenatul" polon, intră în rudenie cu unul dintre șefii calvinilor poloni din neamul Radziwill — patron, la rându-i, al unor artiști olandezi de felul celui ce face, tot acum, portretul lui Vasile vodă, anume Abraham van Westerweldt [12] —, își ornamentează palatul ieșean cu o altă ceramică, de data aceasta polonolituană [13], folosește sigilii cu scut baroc în câmp [14], arborează steme occidentalizante în tipăriturile ieșene acum scoase — între care faimoasa „Pravilă" cu deschideri apusene, ce știa și nobiliarele „Statuta regni Poloniae" și opera romanistului italian Farinacci [15] — sau ridică, în fine, inconfundabila Golie — reluată, autohtonizant, la Cașin —, aflată în relație directă cu barocul clasicizat al Cracoviei și Liovului, iar, indirect, cu acela al Romei papale ; această afirmație am făcut-o nu demult [16] și am constatat, cu o bucurie pe care nu vreau să o disimulez, că într-un text rămas până mai ieri inediat, neuitatul George Matei Cantacuzino nu spunea altceva : mă refer la „Scrisoarea a XIII-a" către Simon (Bayer), scrisă la Iași după 6 iunie 1959, unde acest subtil și european cărturar de sânge moldav remarca cum numai el știa să-și formuleze o intuiție': „Biserica care se ridica în fața mea" — G. M. Cantacuzino o

[9] T. Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p 81 și următoarele, p. 104, p. 109.

[10] *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 119.

[11] *Piatra Trei Ierarhilor sau despre o ipostază a fastului în civilizația românească*, București, 1979 (fotografii : I. Oprea).

[12] Executat după 1645 de către acest artist care în 1651 va realiza cópii după frescele de secol XI de la biserica Sf. Sofia din Kiev înfățișând familia lui Iaroslav cel Înțelept.

[13] Vezi R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 131, nota 128 ; p. 157.

[14] M. Dogaru, *Sigiliile lui Vasile Lupu*, în *RM*, 1, 1971, p. 62, fig. 3.

[15] R. Theodorescu, *Civilizația românilor*, I, p. 244.

[16] *Ibidem*, p. 114, p. 166, nota 138, p. 133—135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vedea într-o seară dintr-una din ultimele toamne ale vieții sale frânte aici, la Iași — „putea să facă să surâză mulți pedanți, ea avea în naivitatea ei ceva barbar și straniu, dar totuși din Roma și din măreția romană se născuse și păstra esențialul. Toate deficiențele erau secundare și mărunte. Stăpânit de măreția Romei, arhitectul lui Vasile Lupu construise și el cu nostalgiile sale"... „Căci vechiul maestru care ridicase acea biserică a Goliei, o concepuse cu elemente romane, văzute la Roma sau în altă parte, sau numai prin cărți ori gravuri, dar preluate de memoria lui, în urma unei revelații hotărâtoare" [17].

Privitor la chestiunea aici discutată rămân la o încheiere veche de aproape un deceniu : „Epoca lui Vasile Lupu, unitar văzută în încercarea ei de sinteză Orient-Occident — dincolo, așadar, de cele două etape ce mi se pare că trebuie [...] reținute în legătură cu mutațiile întregii politici a țării într-un moment de zenit al culturii ei premoderne — rămâne oricum barocă, într-un specific al acestui ținut așezat între Islam și Occident, prin faptul, estetic fundamental, al triumfului tactilului — regăsit de la sugerarea volumelor în pictură la stucul aurit al frescelor și al icoanelor, la reliefurile accentuate ale lespezilor funerare sau la chenarele broderiilor —, ca și prin triumful luminii, al ceremonialului și al fastului, al culorilor «de pretenție» [...] ; rămâne astfel prin decorativismul său, mai ales, împins la ultimele consecințe pe fațadele unei biserici ce punea în locul vechii picturi exterioare a secolului anterior — explozie, pe atunci, a unui prea plin narativ situat între medieval și renascentist — o «ceaprazărie» în piatră cu efecte de umbră și lumină ținând de un barochism al Orientului și prefigurând în sfera vizualului ceea ce avea să fie expresie barocizată sigură, în sfera literaturii, puțin mai târziu, în cel de-al treilea pătrar al veacului" [18].

Acest triumf al văzului — căruia, cu bună învățătură aristotelică asimilată la colegiul iezuit de la Bar, în Podolia, Miron Costin îi făcea elogiul, undeva în *Letopiseț* [19] — avea să fie, înainte de toate, în Moldova, un triumf de lungă durată, până dincolo de 1800, al tactilului baroc și modern (în Muntenia, picturalitatea de tradiție postbizantină este cea care va prevala până în vremea lui Brâncoveanu și până în postbrâncovenescul popular trecut și el dincolo de 1800). La Iași mai întâi, apoi în întreaga Moldovă, lecția Goliei, a barocului de sorginte italo-polonă venit într-a doua vârstă a artei vasiliene, va fi hotărâtoare, va fi o față a modernității, va deveni unica tradiție stilistică notabilă, după 1700 (așa cum în Țara Românească tradiția o va reprezenta stilul brâncovenesc).

Posteritatea longevivă a epocii lui Vasile Lupu — echilibrată între tactilul oriental al Trei Ierarhilor și tactilul occidental al Goliei — va fi remarcată în preferința arătată sobrelor jocuri de umbră și lumină pe fațadele arhitecturilor ecleziale, consolelor, frontoanelor, capitelurilor neocorintice, panourilor decorative adâncite, arcelor în acoladă atât de caracteristice pentru hulitul și deloc înțelesul — sub specie arhitecturală, mai ales — secol XVIII moldovenesc.

---

[17] G. M. Cantacuzino, *Introducere la opera lui Vitruviu. Scrisori către Simon*, ed. Zamfira Mihail, București, 1993, p. 315.
[18] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 117.
[19] *Opere...*, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nevoind să vadă decât o pierdere de substanță, o dispariție a tradiției majore, un eclectism în posteritatea Goliei, fie în adaosurile barocului și rococoului de la Stambul — așa cum le sesizăm la biserica Sf. Gheorghe din Iași a mitropolitului Gavril Calimachi, la biserica ieșeană a Sf. Teodori datorată neamului de cărturari al Vârnavilor, la bisericile de la Berzunți, Doljești, Golăești, Bălănești —, fie în preluarea, către 1790, a unor sugestii apusene în formula neo-clasică, aproape sincronă cu restul Europei — la Leţcanii neamului Balș, la biserica Banu din Iași unde „arhitecton" a fost un „Herr Leopold", la arhitecturi rezidențiale de felul celor al căror elogiu îl făcea, pentru Iași din nou, cosmopolitul prinț Charles-Joseph de Ligne —, istoriografia mai veche a păcătuit, fără doar și poate, în numele unei „idei greșite de naționalism prost înțeles" [20].

A fost, în fond, acest proces artistic, unul viabil, dinamic, care trebuie raportat la sfera mai largă a realităților europene și care începuse încă după 1600, covârșind sfera tot mai îngustă și, pe alocuri, neviabilă a tradiției medievale de la care Moldova încetase să se reclame, pentru momentele sale de vârf, încă din veacul XVII [21].

În această ordine de idei se cade amintit că în Moldova unde, o dată cu al treilea sfert al abia amintitului secol, noutatea culturală va fi, adesea, pecetea operei celor doi Costini, a celei datorate lui Dosoftei, Milescu sau Cantemir, artele vizuale dătătoare de măsură culturală nu vor mai aparține nici ele tradiției. „Fiindcă este limpede că nu monumentele tradiționale — nici ele lipsite de unele elemente noi, e drept — de tipul Bârnovei lui Miron Barnovschi, al Solcăi lui Ștefan Tomșa II sau al unor ctitorii voievodale și boierești mai modeste datate între 1630 și 1665 precum Buciuleștii, Șerbeștii, Bozienii, Budeștii și Pașcanii Cantacuzinilor moldoveni, sau cutare biserică gălățeană a unui hagiu au putut fi în acel timp creatoare de direcți stilistică notabilă — așa cum s-a întâmplat cu monumentele muntene și oltene contemporane, ale lui Matei Basarab și ale boierilor săi —, ci, dimpotrivă, Dragomirna lui Crimca poate fi recunoscută în unele aspecte de la Solca, biserica de la Sf. Sava, simplificată, se regăsește la Buciulești și, mai apoi, la Șerbești, Bozieni, Budești, Pașcani și Galați, biserica Trei Ierarhilor va fi regăsită, parțial, la Cetățuia și biserica Golia va fi autohtonizată pitoresc la Cașin. Ele, monumentele noi, rupte de tradiția țării au fost în Moldova cele preluate, trecute printr-un filtru simplificator, ‹clasicizant› aș spune, tradițional și local, au format în cele din urmă, diverse, disparate, legate de orizonturi stilistice felurite, peisajul totuși coerent și de o cuceritoare noutate al artei unei întregi epoci mult mai apropiate, tocmai printr-o asemenea diversitate, de timpurile moderne" [22].

Pare tot mai limpede faptul că veacul XVII este cel care stă la temeiul modernității culturale românești și din perspectiva artelor vizuale, prin conturarea unei „inovații moldovenești" și a unui „tradiționalism muntenesc" care, fiecare pe calea sa, au condus către înfățișarea unitară

[20] G. M. Cantacuzino, *Mănăstirea Văcărești*, în *Izvoare și popasuri*, ed. A Anghelescu, București, 1977, p. 167.
[21] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 239.
[22] *Ibidem*, p. 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a civilizației românești a secolului trecut, cu notabilele sale accente diferite în sfera mentalităților [23].

„Inovația moldovenească" descinsă din chiar echilibrul Orient-Occident pe care cele două momente distincte ale artei vasiliene l-au implicat — moștenindu-l și transmițându-l mai departe — va fi congruentă cu ceea ce unii istorici au numit „boierismul moldovenesc" [24], regăsit de George Călinescu, ca fapt de mentalitate, până în zona ruralității [25], cu balansul între Stambul și „Luminile" europene în veacul zis fanariot, dar și cu o treptată, evidentă preeminență a factorului occidental pe planul civilizației, ceea ce se resimte după 1800 în cămpuri atât de diverse cum sunt lecturile, opera legislativă, gustul pentru arhitecturi și iconografii.

Așa cum pentru arta vasiliană tradiționalismul mușatin există, dar ia mai curând aspectul unui „istorism" detașat vizibil de trecutul medieval pe care îl cultivă, aș zice, „propagandistic", fiind un capitol aparținând mai mult structurilor de arhitectură ocultate de fațadele strălucitoare și schimbătoare, înnnoitoare sau fiind regăsit în grija princiară pentru cetățile, curțile și bisericile voievozilor înaintași — de la Neamț, Suceava și Vaslui, de la Putna și Slatina, Humor și Probota —, tot așa în cele două veacuri următoare tradiția a fost zestrea ascunsă a Moldovei, noutatea apuseană jucând rolul de prim plan în civilizația acestei „Burgundii a Orientului" cum au denumit-o câțiva călători: o țară în care structurile sociale și cele ale proprietății au făcut ca aristocrația nobiliară să predomine — o remarcă, cu numai două decenii înainte de Unire, un Saint Marc Girardin [26] —, în care această pătură privilegiată cu orgolii separatiste citea curent pagini din Fénelon, Voltaire și Marmontel, Metastasio, Montesquieu și Florian, punea pisanii pravoslavnice cu text franțuzesc la Târgu Ocna și Botoșani, locuia în case clădite „nach dem feinsten europäischen Geschmack" (cele de la Iași ale lui Scarlat Sturza) sau — o spune englezul Wilkinson — „in the most modern style of European architecture", unele având chiar „fruntespiție" cu zeități antice precum, iarăși la Iași, la casele Rosetti-Roznovanu, o pătură ce cultiva deprinderea de a face colecții de artă europeană, anunțându-l în acest fel pe Kogălniceanu, de a alcătui armoriale cu „sămne" după reguli stricte de heraldică apuseană — ca familia Balș în 1813 —, care se interesa atât de francmasonerie cât și de constituția americană, asculta „Te Deum"-ul lui Sarti sau consulta codul civil austriac cu ecouri notabile în codul lui Calimachi (net superior celui al lui Caragea din Țara Românească, o spun istoricii dreptului, așa cum „Pravila" vasiliană o devansase net pe cea mateină cu aproape două veacuri înainte) [27].

---

[23] R. Theodorescu, *Civilizația românilor...*, II, București, 1987, p. 165 și următoarele.

[24] Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere la istoria modernă a României*, Iași, 1980, p. 253.

[25] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, revăzută și adăugită (ed. Al. Piru), București, 1985, p. 814.
1992, p. 131—132.

[26] *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris, 1852, p. 296.

[27] R. Theodorescu, *O glosă la Ibrăileanu*, în *Drumuri către ieri*, București, 1992, p. 131—132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceea ce pentru Ibrăileanu a fost „opera... de lux" a Moldovei, pregătind „o legiune de spirite critice și de literatori" [28], iar pentru Eminescu fusese aici „suflarea cuceritoare a Miezenopții" [29] — prefațând și modelând însăși „Junimea" [30] — poate fi înțeles numai printr-o coborâre în timp la momentul de echilibru Orient-Occident a cărei ultimă și expresivă formulare a dat-o domnia lui Vasile Lupu, mai ales pe tărâmul artelor vizuale. Pornind de la această constatare se poate spune încă o dată, fără teamă de a greși, că în Moldova epocii 1600—1800 „unor structuri artistice precis configurate în sens novator și modern, le-au corespuns mentalități înnoitoare, la nivelul textului și la cel al imaginii, cel puțin în acea parte a societății care, prin pondere și conștiință istorică avea să decidă cursul viitor al civilizației de aici" [31].

[28] *Spiritul critic în cultura românească*, București, 1984, p. 17.
[29] *Opere, XIII, Publicistica 1882—1883, 1888—1889*, București, 1985, p. 34.
[30] R. Theodorescu, *Prolegomene moldave la „Junimea"*, în *Drumuri...*, p. 134—138.
[31] Idem, *O glosă...*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU NASTASE

COROANA ÎMPĂRĂTEASCĂ A LUI VASILE LUPU

„† Binecredinciosului, de Hristos iubitorului, cu coroană împărătească încoronat de Hristos Dumnezeu (съ царскъ вѣнцем wт Христа Бога вѣнчанномѕ)... preamilostivului marelui nostru domn Io Vasilie voevod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei" [1].

Aşa îl intitulau, în slavoneşte, prin 1634, egumenul şi soborul mănăstirii Voroneţ pe Vasile Lupu într-o scrisoare, cu conţinutul altfel în româneşte, în a cărei adresă propriu-zisă principalele titluri şi calificative din text se repetă, adăugându-li-se chiar cel de самодръжавныи „Binecinstitorului şi de Hristos iubitorului", iarăşi „cu coroană împărătească încoronat de Hristos Dumnezeu [2], ...singur stăpânitorului" (самѕдръжавномѕ) etc.

La acea vreme, domnii români nu mai purtau însă, cel puţin oficial, coroană, iar cele pe care se arată a le fi purtat în trecut, deschise, în general cu cinci fleuroni, nu erau, din ce se ştie, împărăteşti [3]. Cât despre Vasile Lupu, toate portretele pe care i le cunoaştem îl înfăţişează cu o mare cuşmă, cu surguci, ca cea a lui Mihai Viteazul, obişnuită la domnii din secolul XVII. În portretele lor de ctitori, sau de donatori, unii dintre aceştia — dar nu şi Vasile Lupu — continuă însă să fie reprezentaţi cu tradiţionala coroană deschisă, care, pe de altă parte, e, în mod obişnuit, şi aceea de pe stemele domneşti, inclusiv cele mai oficiale, de pe peceţi [4].

După Andrei Pippidi, în cazul sigiliilor ar exista totuşi o evoluţie „a coroanei de la o formă deschisă la cea închisă, imperială", aceasta din urmă alcătuind chiar o serie, inaugurată, după ştiinţa autorului, de Mihnea III Radu (1658—1659), urmat de „Grigore Ghica, Gheorghe şi Constantin Duca, Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir" [5]. Interesant e că doi dintre aceştia, Mihnea III Radu şi

---

[1] *DRH*, A. XXII, ed. C. Cihodaru, I. Caproşu, L. Şimanschi, Bucureşti, 1974, nr. 262, „(Cca. 1634 sept. 24)".

[2] Actul citat, p. 294.

[3] Corina Nicolescu, *Le couronnement — „incoronaţia". Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în *RESEE*, 14/4, 1976, p. 647—663 ; eadem, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, în *RESEE*, 15/2, 1977, p. 238—245. Cf. Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 44—47.

[4] Vezi Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric, Album sigilografic*, Bucureşti, 1976, *passim*. Cf. eadem, *Sigiliile lui Vasile Lupu*, în *RM*, 1, 1971, p. 60—63, 4 fig.

[5] A. Pippidi, *loc. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantin Brâncoveanu, au posedat efectiv coroane[6]. „Seria" începe însă mai devreme, căci încă pe pecetea mare a lui Vasile Lupu figurează „o coroană suverană închisă", căreia „lambrechini bogați" îi accentuează aspectul imperial[7]. Însoțită de data 1633, aceeași coroană, precum și lambrechinii, apar și pe o altă pecete a lui Vasile Lupu, în realitate cu vreun deceniu mai nouă[8] (fig. 1 a, b). Tot coroane închise vor arbora pe peceţile lor, urmaşul şi emulul său Gheorghe Ştefan[9], precum şi fiul lui Vasile, Ştefăniţă[10]. În sfârşit, la lista întocmită de A. Pippidi mai trebuie adăugaţi Antonie Ruset[11] şi Ştefan Cantacuzino. Obţinem astfel o continuitate aproape perfectă a acestui gen de coroană, de la Vasile Lupu până la sfârşitul domniilor pământene.

Un episod, încă nu bine lămurit, îl arată pe patriarhul ecumenic Parthenios II pregătindu-i lui Vasile Lupu drept coroană imperială o mitră pe care, pentru a o sfinți în acest scop, o purtase în noaptea Învierii din 1645[12]. Ar fi fost însă vorba doar de un denunț interesat, de care domnul Moldovei s-a izbăvit plătind să fie omorât denunțătorul, arhiepiscopul Meletios al Ohridei[13].

O lumină nouă asupra acestei întâmplări aruncă unele lucrări greceşti recente, nefolosite de istoriografia românească. Una din ele, datorată distinsului epigrafist atenian Ioannis Meimaris, priveşte pe patriarhul Ierusalimului Paisios Lambardis (1645—1660), căruia, în 1657, i se aducea o acuzaţie foarte asemănătoare : anume, că transformase o mitră, „cunoscută ca «mitra lui Paisios»", în coroană imperială bizantină, pe care, după ce o consacrase pe Sfântul Mormânt, urma să o trimită ţarului moscovit Alexei Mihailovici (1645—1676)[14]. Într-o altă lucrare, la care sunt coautor, tot I. Meimaris a publicat o mare pecete dublă, cu matrice din lemn (cu două feţe) descoperită de el la Ierusalim, şi care reprezintă, pe o parte un arhiereu ortodox, desigur patriarh al Ierusalimului, iar pe cealaltă, un vultur bicefal, purtând în ghiare, nu însem-

[6] *Loc. cit.*, p. 45 şi n. 207. Pentru ceremonia încoronării sale, Mihnea III ar fi copiat „pălăria imperială bizantină", M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, în *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 263, n. 631.

[7] Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 85—86 şi pl. XXV, 6 ; cf. M. Dogaru, *op. cit.*, p. 60 şi fig. 2. Pentru lambrechini, cf. fanoanele coroanei imperiale, *infra*, p. 3/45 şi n. 18.

[8] Ştefan S. Gorovei, *Când a primit Lupu vornicul domnia Moldovei?*, în prezentul volum, p. 3—8.

[9] D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XXVIII, 6.

[10] De exemplu, într-un act inedit din 16 iulie 2661, păstrat la mănăstirea athonită Xiropotamu, şi în care emitentul îşi spune „Io Stefan Vasilie voevoda". Microfilm la Institutul de cercetări neo-elenice din Atena. Documentele românești de la Xiropotamu au fost relevate de Florin Marinescu, care a redactat şi catalogul lor ştiinţific, în curs de apariţie.

Se ştie că în scurta lui domnie, Ştefăniţă a încercat să calce pe urmele tatălui său, şi asupra unor aspecte caracteristice ale acestei tentative voi reveni mai jos.

[11] D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XLI, 4.

[12] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole şi a Bisericii Ortodoxe*, în *ARMSI*, s. II, tom. XXXVI, Bucureşti, 1914, p. 24—34 ; idem, *Byzance après Byzance*, reeditare, Bucureşti, 1971, p. 179—180 ; mai recent, A. Pippidi, *op. cit.*, p. 205 (cu izvoare).

[13] N. Iorga, *Byzance après Byzance*, *loc. cit.*

[14] I. Meimaris, Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Παΐσιος Λαμπάρδης καὶ ἡ ἐποχή του ὑπὸ τὸ φῶς τεσσάρων ἐπιγραφῶν, extras din "Θεολογια", Atena, 1984, p. 12—16 (paginaţia extrasului) şi fig. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nele puterii spirituale ecleziastice, crucea și pateriţa, ci pe cele ale puterii suverane laice, sceptrul și spada (fig. 2, a, b)[15]. Așa cum am arătat acolo[16], deasupra fiecăreia din aceste reprezentări, îngeri susţin o mitră, care se repetă deasupra capetelor vulturului, aici însă preschimbată în coroană imperială[17]. Această dublă pecete nu face, deci, decât să figureze simbolic, într-un limbaj heraldic special, exact transformarea de care fuseseră acuzaţi, fiecare la vremea sa, patriarhii Parthenios II al Constantinopolului și Paisios al Ierusalimului.

Dar atât vulturul bicefal, cât și o coroană împărătească în formă de mitră, apar pe una din cele mai vestite ctitorii ale lui Vasile Lupu, biserica mănăstirii Golia. Deasupra principalului ei portal, cel sudic, capul de bour, puternic reliefat în piatră, e timbrat de o coroană închisă, cu vădit aspect de mitră (fig. 3, a, b). Tot atât de vădit este însă vorba de o coroană : căci, într-adevăr, ce să caute o mitră pe capul de bour, între coarnele lui ? ! De altfel, dintr-însa se desprind șerpuind lungi *fanoane*, fâșii textile caracterizând, în această formă, exclusiv coroana imperială, dar care, în partea lor inferioară, parcă pentru a-și ascunde adevărata identitate, iau înfăţișare de falduri[18]. Iar pentru a ne aminti și mai mult dubla pecete hierosolimită, deasupra capului de bour încoronat împărăteşte, se înalţă un vultur bicefal, de astă dată mai discret reliefat, în marmoră albă (fig. 3, b).

Vasile Lupu n-a apucat să vadă terminată biserica mănăstirii Golia, pe care, după pisania ei slavonă, „Io Ștefan voevod, fiul lui Vasilie voevod, am săvârșit-o la anul 7168 (1660)“[19]. E probabil ca portalurile să aparţină acestei faze de încheiere a lucrărilor, dar nu încape îndoială că fiul preluase elementele heraldice descrise, de la tatăl său, cel cu „hire înaltă și împărătească“[20], tot așa cum moștenise și coroana imperială din pecetea acestuia[21].

Cât despre cultivarea apropierii dintre mitră și coroana imperială, cu interesul concentrat însă asupra acesteia din urmă, pe care o ilustrează cazurile examinate, ea pare a fi un fenomen mai general, din întreaga Ortodoxie supusă de Turci : pe lângă pecetea cu două feţe analizată, o arată și o mitră adevărată, împodobită cu un vultur bicefal, păstrată în tezaurul Marii Lavre athonite și socotită drept „coroana împăratului Nichifor Focas“[22]. Avem deci și aici aceleași elemente principale, mitra „transformată“ în coroană imperială, acuîn prin simplă re-

[15] I. Meimaris — D. Nastase, Μιὰ ἀμφίπλευρη συμβολικὴ σφραγιδα ἀπὸ τὰ 'Ιερο-δόλυμα, în „Δελτίον 'Εραλδικῆς καὶ Γενεαλογικῆς 'Εταιρίας 'Ελλάδος“ [„Buletinul Societăţii de Heraldică și Genealogie a Greciei“], 8, 1992, p. 177—179 și fig. 1.

[16] *Op. cit.*, p. 180—183.

[17] *Loc. cit.*, p. 181—182.

[18] Singura coroană înzestrată cu lungi fanoane e coroana închisă, imperială, occidentală. Mitra episcopilor romano-catolici are și ea două foarte reduse fanoane, dar acestea nu sunt decât niște rudimente — două capete de pânză, scurte și drepte — faţă de cele imperiale, prelungi, încovoiate în bucle ample, cu terminaţiile răsucite adesea în 8.

[19] Cf. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, fig. 244 și p. 168.

[20] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 113

[21] vezi mai sus, p. 44.

[22] O fotografie în culori la Sotiris Kadas, *Mont Athos*. Guide illustré des vingt monastères [versiuni și în alte limbi], Atena, 1989, fig. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atribuire, plus vulturul bicefal, care, bineînţeles, nu poate să aibă nimic de-a face cu Nichifor Focas, dar pe care l-am întâlnit, în schimb, în reprezentările cercetate, de care îl leagă semnificaţia comună împărătească.

Bisericile de la Golia şi Trei Ierarhi au fost înzestrate cu somptuoase candelabre de bronz aurit, comandate de astă dată chiar de Vasile Lupu [23]. Or, aceste candelabre au un caracter simbolic — mai corect spus, aveau, deoarece numai unul se păstrează intact, la Golia (fig. 4) —, prezentând aceleaşi elemente-cheie pe care le cunoaştem deja : forma generală de coroană închisă [24], deasupra căreia se înalţă un vultur bicefal — pentru ce altceva, dacă nu pentru a-i preciza valoarea de coroană imperială ?

În ce priveşte vulturul bicefal, pentru vremea lui Vasile Lupu exemplele moldoveneşti se pot înmulţi [25]. Aici interesează însă mai mult faptul că acest simbolism heraldic, ce depăşeşte peste tot limitele heraldicii obişnuite, se acordă perfect cu mărturia scrisă de la începutul comunicării mele, mărturie conform căreia supuşi de-ai săi îl socoteau pe Vasile Lupu „încoronat cu coroană împărătească". Pornind de la această coroborare, putem chiar face un pas înainte şi afirma, fără teamă de a greşi, că atunci când, într-o scrisoare trimisă tot lui Vasile Lupu de hotarnici desemnaţi prin carte domnească, coroana este numai „de sus", fără vreo altă precizare, trebuia înţeles că ea e tot împărătească [26].

La aceste mărturii interne, trebuie neapărat raportate altele, externe, ca de pildă binecunoscuta scrisoare solemnă prin care, în 1648, patriarhii ortodocşi din Imperiul otoman salutau, împreună, pe Vasile Lupu, "ὡς αὐθέντης εὐσεβέστατος, ὡς τόπον καὶ τύπον ἐπέχων τῶν ὀρθοδοξοτάτων καὶ ἁγίων βασιλέων",[27] adică drept „domn preacredincios", dar ţinând locul şi având calitatea „prea-ortodocşilor şi sfinţilor bazilei" bizantini. Acelaşi document îl proclamă pe destinatar „păzitor al păcii

[23] Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1979, p. 94 şi fig. 104. Pe feţele candelabrului sunt înscrise iniţialele lui Vasile Lupu. După Evlia Celebi, Ştefăniţă Lupu a înzestrat mănăstirea Trei Ierarhi cu „un policandru care preţuieşte 3000 de galbeni". Vezi *Călători străini*, VI, p. 481—482 şi n. 566 („Cifră exagerat de mare"). Acest policandru trebuie să fi completat seria celor comandate de tatăl său, a cărui operă Ştefăniţă căuta deci să o continue şi aici.

[24] Pentru coroane votive făcute în Evul Mediu „pour les offrir aux églises", ca să fie suspendate „au-dessus d'un autel d'église", vezi André Grabar, *Une couronne du début du XIIIe siècle et les coiffures d'apparat féminines*, în idem, *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, II, Paris, 1968, p. 1123, 1124.

[25] Cf. D. Nastase, *L'aigle bicéphale dissimulée dans les armoiries des pays roumains. Vers une crypto-héraldique*, în *Roma, Costantinopoli, Mosca, Atti del I Seminario internazionale di studi storici „Da Roma alla Terza Roma", Roma, 21—23 aprile 1981*, Neapole, 1983, p. 362—364.

Săpături arheologice mai recente dovedesc prezenţa destul de frecventă a vulturului bicefal în Moldova, către mijlocul veacului XVII (informaţii oferite cu multă amabilitate de doamna Rodica Popovici şi domnul Al. Andronic.)

[26] „Celui întru Hristos Dumnezeu binecinstitor... şi încoronat cu coroana de sus (и съ вишним вѣнцем вѣнчаномоу)... Io Vasilie voevod". Scrisoare adresată lui Vasile Lupu de hotarnici rânduiţi de domn, *DRH*, vol. citat în n. 1, nr. 147.

[27] N. Iorga, *Byzance après Byzance*, p. 177 şi n. 71 ; Petre Ş. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains*, în „BYZANTINA", 5, 1973, p. 413, additif V.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lumii întregi“ [28], atribut al împăraţilor universali care erau, în principiu, aceşti bazilei !

„...συ, ἀξιοθαύμαστε, εἶσαι ὡς βασιλεὺς εἰς ἡμᾶς“ („tu, cel demn de admiraţie, eşti ca şi împărat pentru noi“), îi declară în versuri, lui Vasile Lupu, şi un fost patriarh ecumenic, Athanasios Patellaros (1633—1634 şi 1652), amintind, împreună cu alte binefaceri ale sale, subînţeles împărăteşti, şi că domnul plătise haraciul datorat de Muntele Athos [29]. În sfârşit, într-un document neutilizat la noi — o epistolă pe care i-o trimite, la 17 ianuarie 1946, patriarhul Parthenios — acelaşi domn este proclamat (ca suveranii „noului popor ales“), „mândria şi lauda *întregului neam* al evlavioşilor şi dreptcredincioşilor creştini“ „καύχημα καὶ ἔπαινον παντὸς τοῦ γένους τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθόδοξων χριδτιανῶν“) [30].

S-a tot spus, şi s-a crezut, că în toate aceste documente greceşti e vorba doar de formule de politeţe şi de linguşire, dar şi de recunoştinţă, ale şefilor Bisericii răsăritene robite de turci, faţă de marele ei binefăcător şi protector care a fost Vasile Lupu. Atunci, însă, când o asemenea mărturie e rodul acordului întâistătătorilor tuturor celor patru tronuri patriarhale istorice ale Ortodoxiei, e sigur că ea nu poate fi redusă doar la atât. La fel, nu s-ar putea pune preţ pe laudele retorice ale unui Athanasios Patellaros, care, alungat din scaun, îşi găsise adăpost şi ocrotire tocmai la Vasile Lupu. Trebuie însă remarcat că acesta e văzut de Athanasios „ca împărat“ (ὡς βασιλεὺς) şi în postura sa de patron şi protector al Muntelui Athos. Or, aşa cum m-am străduit s-o arăt în destule lucrări, comunitatea athonită era ea însăşi un simbol viu al „împărăţiei creştine“, patronajul ei fiind unul dintre atributele cele mai importante ale puterii suverane imperiale [31]. Cât despre ultima scrisoare pe care am citat-o, ea nu conţine cuvântul *împărat*. Ea face, în schimb, din Vasile Lupu un conducător al *întregii creştinătăţi ortodoxe*, cu alte cuvinte, iarăşi al „împărăţiei creştine“.

Dar că acest fel de a concepe rolul conducător şi puterea suverană a lui Vasile Lupu nu era doar rodul unor linguşiri străine interesate, ci

---

[28] „Εἰρηνοποιὸς τῆς οἰκουμένης ἁπάσης“. N. Iorga, *loc. cit.*, nr. 72. Mai devreme, în 1641, patriarhul ecumenic Parthenios I mulţumea prinţului „de Moldo-Valachie, auquel il accordait les anciens titres impériaux, pour les sommes qu'il avait reçues, et à cause de cela on avait donné au couvent des Trois-Hiérarques à Jassy les reliques de Sainte Parascève“ (idem, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, VI, Bucureşti, 1940, p. 134).

[29] Hurmuzaki, *Documente*, XIII (ed. A. Papadopulos-Kerameus), p. 441—442. 447, r. 273.

[30] *Recueil de documents grecs concernant les relations du patriarcat de Jérusalem avec la Roumanie (1599—1728)*, publiés par Emile Legrand, seconde édition..., Paris, 1903, nr. 6, p. 13. Pentru împăratul bizantin „chef suprême des Chrétiens“, recent, P. Yannopoulos, *Le couronnement de l'empereur à Byzance : rituel et fond institutionnel*, în „Byzantion“, 61/1 (1991) = *Hommage à la mémoire de J. Leroy*, p. 90.

[31] D. Nastase, *Le Mont Athos et la politique du patriarcat de Constantinople, de 1355 à 1375*, în „Σύμμεικτα“, 3, 1979, p. 121—177 ; idem, *La signification cachée des documents athonites*, în *XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Wien, 1981, Akten II/2* (= „Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik“, 32/2), Viena, 1982, p. 257—267 ; idem, *Le patronage du Mont Athos au XIIIe siècle*, în „Cyrillomethodianum“, 7, 1983, p. 71—87 ; idem, *Les débuts de la communauté oecuménique du Mont Athos*, în „Σύμμεικτα“, 6, 1985, p. 251—314 ; idem, *Le Mont Athos et l'Orient chrétien et musulman du Moyen Age*, în *RRH*, 32/3—4, 1993, p. 309—318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că el era, mai întâi de toate, al domnului însuși și că avea curs în țara peste care acesta domnea efectiv, o arată limpede mărturiile interne pe care le-am invocat mai înainte și la care voi mai adăuga încă două.

Una este preambulul unui document pe care îl adresează voievodului egumenii a trei mănăstiri moldovenești și în care aceștia îl socot „ales de pronia cerească să domnească peste tot pământul locuit" („господствовати въсеи земли людскои"), altfel spus, peste imperiul universal ![32]. Acest act intern coroborează, deci, depășindu-le chiar, atât epistola comună a patriarhilor, cât și pe cea a lui Parthenios II.

Alta, cu care voi încheia, este aceea a însuși numelui pe care și-l alege Lupul vornicul ca domn. Într-adevăr, relația dintre numele de Vasile și termenul de *vasilefs* (βασιλεύς) a fost remarcată la noi încă mai de demult[33], iar în lucrări publicate în 1976 și, respectiv, 1981, am afirmat categoric că, în cazul nostru, primul e o criptogramă imperială, și că provine dintr-al doilea[34]. La această interpretare aduce o precizare „explicația" dată tot de Athanasios Patellaros, în același lung poem al său, numelui pe care, atunci (în 1643), domnul îl purta, bineînțeles, de mult, de la înscăunarea sa. Athanasios lămurește de ce „îți și spunem Vasile", mai întâi printr-un nevinovat joc de cuvinte, pentru a adăuga însă, imediat, „sau deoarece împărătești îți sunt și mintea ta și faptele tale, și gândirea și firea și măreția, de aceea ești Βασίλειος" (aici cu sens și de nume și adjectival = împărătesc). Athanasios și-a scris poemul în greaca veche, însoțindu-l însă și de o transpunere „pentru marele public", în neogreaca vremii sale. În prima versiune, cea clasică, el joacă între numele Βασίλειος (= Vasile) și adjectivul sinonim βασίλειος (= imperial, împărătesc), pe care îl reia și în a doua, în limba populară, puțin după corespondentul său neogrec βασιλικός[35]. Astfel, în intitulările lui Vasile Lupu și ale fiului său Ștefăniță, „Vasile" devine un fel de nume-titlu, semnificând, dacă nu împărat, oricum împărătesc[36].

*

Comunicarea aceasta nu-și propune să rezolve contradicțiile, reale sau aparente, dintre elementele imperiale și cele domnești, oficiale, întâlnite în cursul ei mereu împreună, sau dintre aceleași elemente imperiale și

---

[32] *DRH*, vol. citat, nr. 155.

[33] Gr. Popescu, P. Grigoriu, *Matei Basarab și Vasile Lupu*, București, 1970, p. 27 și n. 1. *Apud* C. Șerban, *op. cit.*, p. 63, care însă dă aici un sens ne-imperial titlului de „Basilevs" (sic !).

[34] D. Nastase, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, Milano, 1976, p. 18 ; idem, *L'idée impériale dans les pays roumains et le „crypto-empire chrétien" sous la domination ottomane. Etat et importance du problème*, în "Σύμμεικτα", 4, 1981, p. 237.

[35] Iată, în ambele versiuni, pasajul discutat :

A. ἢ βασίλειον ἔχεις τὸ φρόνημα καὶ ἔργματα πάντα//καὶ φρένας ἠδὲ φυὴν καὶ μεγαλοπρεπίην.

B. ἡ διατὶ ἔχεις τὸ φρόνημά σου βασιλικὸν καὶ τὰ καμώματά σου//καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν, διὰ τοῦτο εἶσαι Βασίλειος.

Traducerea mea a independentă de aceea a lui G. Murnu, din traducerea românească de G. Murnu și C. Litzica a tomului XIII din Documentele Hurmuzaki, București, 1914, p. 403, r. 153—156.

[36] C. Șerban, *op. cit.*, p. 41, crede că Vasile Lupu semnează în grecește, „Ioannis Basileus vaivodas". În realitate, semnătura nu e „Basileus" (Βασιλεύς), ci... Vasile ("Βασίλελος") ! Eroarea e totuși grăitoare pentru confuzia ce se poate face între

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puterea reală a celui care le revendică şi căruia i se atribuie, înlăuntrul sau în afara Ţării Moldovei. Cercetarea mea n-a urmărit decât să alcătuiască un dosar corect, ale cărui piese vor trebui integrate unui corpus general de mărturii cu caracter imperial privind concepţia pe care şi-au făurit-o despre puterea lor suverană, în general, domnii ţărilor române. Fiindcă, departe de a avea un caracter personal, de a se datora, adică, personalităţii şi ambiţiilor mai mult sau mai puţin deşarte ale unui Vasile Lupu, asemenea mărturii se înşiră, în număr mare, pe tot parcursul istoriei acestor domni, din secolul XIV, până la 1821 [37]. Numai când vom avea la dispoziţie un asemenea instrument de lucru, vom putea vorbi, în cunoştinţă de cauză şi fără blocaje şi pre-judecăţi, despre ce a însemnat ideea imperială în trecutul românesc.

cele două cuvinte. La fel despre cele două semnături latine „Basileus" ale voievodului, citate aşa de acelaşi autor: doar una apare în această formă, care nu poate fi luată în consideraţie (Hurmuzaki, XV, 2, p. 1012). Într-adevăr, cealaltă semnătură e *Basilius* (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, X, Bucureşti, 1938, p. 51), aceasta fiind şi forma curentă (vezi Hurmuzaki, *Documente*, vol. cit., p. 1013, 1029, 1046, etc.).

[37] Cel mai recent, vezi Dumitru Nastase, *„Necunoscute" ale izvoarelor istoriei româneşti*, în *AIIX*, 30, 1993, p. 483 sq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

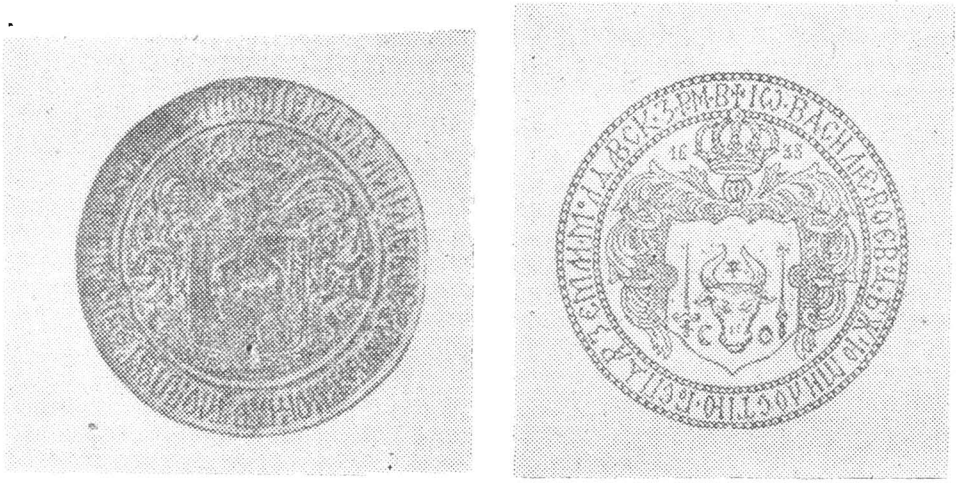

Fig. 1 (a, b) : Peceți ale lui Vasile Lupu cu coroana închisă.

Fig. 2 (a, b) : Dublă pecete simbolică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

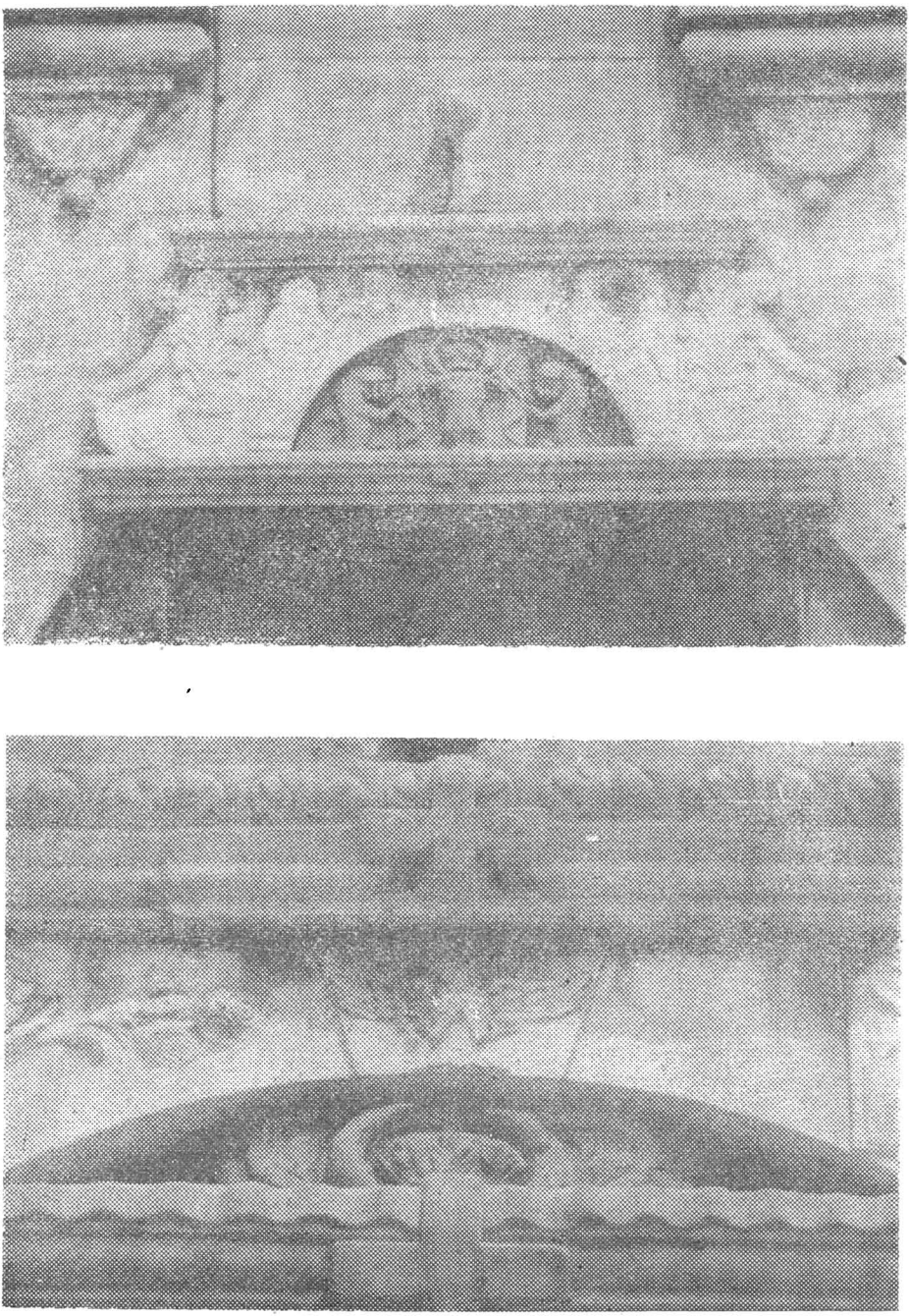

Fig. 3 (a, b) : Stema de pe portalul sudic al Goliei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

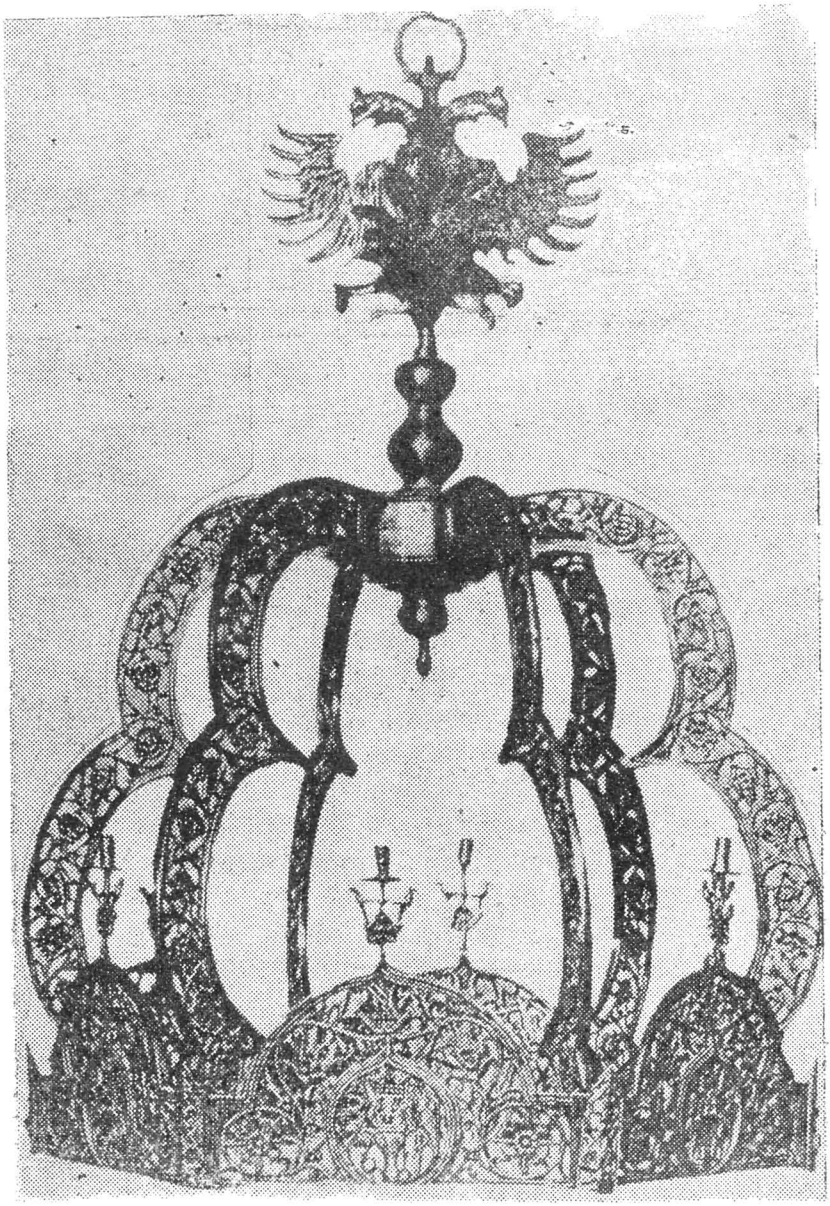

Fig. 4 : Candelabrul original de la Golia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU

IZVOARE NEFOLOSITE PENTRU ISTORIA MOLDOVEI LUI VASILE LUPU

Secolul XVII, epoca lui Vasile Lupu, ne rezervă încă mari surprize în ceea ce privește materialul documentar de primă calitate. Până acum, majoritatea referințelor trimite la autori sau martori creștini, indiferent de proveniența lor ca acte : documente de cancelarie sau mărturii ale călătorilor din epocă. Această precizare explică mai bine titlul ales de noi : la sursele utilizate trebuie adăugate informațiile ce provin din alt mediu cultural-religios, net diferit de cel creștin. În cazul de față, ținta demersului nostru este reprezentată de izvoarele ebraice, contemporane cu Vasile Lupu. Nu ezităm să subliniem, de la bun început, mobilul istoriografic ce ne-a îndreptățit să alegem tema : informația oferită de arhivele diferitelor comunități a fost, într-o oarecare măsură, văduvită de interesul specialiștilor, îndeosebi datorită necunoașterii limbilor ebraică și idiș, cât și din cauza nejustificatului dezinteres manifestat față de izvoarele așa-zis „minore".

Renumele multor rabini, binecunoscuți ca magiștri ai dreptului canonic și ai exegezei biblice sau talmudice, a făcut ca observațiile lor pe marginea unor cazuri civile sau ca sentințele date în ședințele tribunalelor religioase să fie consemnate sub eticheta generală de „consultații rabinice" *(š'lţ w-tšwbt, responsa prudentium)*. Valoarea lor documentară este conferită de statutul lor juridic și de însemnătatea simbolică, ca soluții scrise la întrebări adresate, de asemenea, în scris. Sub speță literară, ele reprezintă o clasă aparte a literaturii talmudice și rabinice. Însă nu mai puțin, responsele conțin un neprețuit material pentru studiul istoriei, „as many events are cursorily mentioned in them which are either noted obscurely or totally ignored by contemporary historians, yet which illustrate and explain the conditions of the times" [1]. Detaliile privitoare la viața zilnică a membrilor diferitelor obști evreiești aruncă lumină asupra multor aspecte ale relațiilor sociale și morale din acel timp.

[1] V. Jacob Zallel Lauterbach în *The Jewish Encyclopedia*, XI, New York — London, 1905, p. 240, 249 ; Zacharias Frankel, *Entwurf einer Geschichte der Literatur der Nachtalmudischen Responsen*, Breslau, 1865.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova și principele ei apar în astfel de însemnări într-un număr relativ însemnat, dovadă a importanței pe care o dobândise țara, din punct de vedere economic, spre jumătatea secolului XVII. Responsele au, cu precădere, sorginte poloneză, provenind din zona maximei concentrări demografice a evreilor *ashkenazim* (Galiția, vestul Bielorusiei, Polonia sudică). Veacul precedent numără, pentru Polonia, o serie de rabini influenți și foarte prețuiți pentru știința de carte, a căror operă juridică a fost consemnată de discipoli în compendii, neomițându-se responsele importante. Între ei, Moses Iserles, Solomon Luria și Meir Lublin par să fie cei mai cunoscuți, contemporani în Turcia fiindu-le *sefardim* Joseph Caro și Joseph ibn Leb. Secolul XVII este legat de activitatea, cel puțin la fel de intensă, a rabinilor polonezi, succesori ai înțelepților amintiți anterior. Îi vom enumera pe câțiva dintre ei, trăitori în vremea lui Vasile Lupu și, uneori, chiar martori ai istoriei recente a Moldovei.

Aaron Samuel Kaidanover (n. Vilna, 1614 — Cracovia, 1676) a fugit în Moravia după năvălirea lui Hmelnițki, la 1648—1649 ; ajunge, la scurtă vreme rabin în Austria și Germania, apoi revine în Polonia, la Cracovia. Între timp, responsele în chestiuni matrimoniale au fost adunate de fiul său și publicate postum, la Frankfurt/Main, în 1693, cu titlul *'mwnt šmw'l* [2]. Celebrul Menachem Mendl Krochmal (Cracovia, 1600 — Nikolsburg, 1661), după o viață la fel de agitată, întreruptă de bejenii și sărăcie, se stabilește în orașul natal în 1645. Tot fiul său, Aryeh Lőw, cu pietate filială, strânge responsele semnate de Krochmal și va insista pentru tipărirea lor. Tomul *(Zmh zdq)* a apărut la Amsterdam în 1775 [3]. Benjamin Aaron Slonik, talmudist polonez (1550 — post 1619), discipol al lui Solomon Luria și al lui Moses Iserles, a colecționat diverse responsa în volumul său *Ms't bnymyn,* scos la Cracovia, în 1632, și la Metz, în 1776 [4]. Yom-Tob Lipmann Heller (Wallerstein, Bavaria, 1579 — Cracovia, 1654), elev al faimosului rabin praghez Judah Lőw ben Bezaleel, a funcționat ca rabin al unor comunități însemnate precum Viena (1625) sau Praga (1627). În Cracovia rămâne începând cu anul 1643. O parte a responselor sale se găsesc printre exemplele inventariate în *Zmh zdq* și în compilația târzie *G'wnym bt-r'y* dar destule se afla încă nedescifrate. Autobiografia sa, însă, este surprinzător de bogată în date istorice ; caietele rabinului, pregătite pentru tipar din timpul vieții, au fost publicate a Breslau, în 1836, de către Moses Kőrner *(Mgllt 'ybh).* Același Heller, un foarte productiv exeget și literat, este autorul a trei lamentații *(slyht)* în care sunt descrise, după modelul veterotestamentar, suferințele evreilor în timpul năvălirii cazacilor [5]. În fine, talmudistul Abraham Rapaport (Lemberg, 1584—1551), deținător al celor mai înalte ranguri din ierarhia comunitară poloneză — la nivelul întregii țări — a

[2] S. Mannheimer în *The Jewish Encyclopedia,* VII, p. 414 ; Jacob Emden, *Megillath Sefer,* Warszawa, 1896, p. 5 sqq.

[3] B. Friedberg în *The Jewish Encyclopedia,* VII, p. 576.

[4] Gotthard Deutsch în *op. cit.,* XI, p. 408.

[5] Yehuda Leib Maimon (ed.), *Likhvod Yom Tov* (volum omagial de studii, la împlinirea a trei sute de ani de la moartea lui Heller), Jerusalem, 1957 ; Leo Schwartz, *Memoirs of My People : Jewish Self-Portraits from the Eleventh to the Twentieth Century,* New York, 1963.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

strâns responsele ce-i aparţin în prima parte a opului *'yţn h-'zrhy*, apărut la Ostrau în 1796 [6].

Dintre autorii amintiţi, doar Mendel Krochmal a beneficiat de recunoaştere istoriografică. Una din responsele sale, reprodusă în volumul I al culegerii *Izvoare şi mărturii referitoare la evreii din România* (Bucureşti, 1986), se adresează ginerelui său, rabinul Gherşon, în noiembrie 1649. Informaţia priveşte soarta unor evrei luaţi robi de tătari şi de turci, prizonieri care izbutesc să scape şi să se reîntoarcă în Polonia, după traversarea Moldovei [7].

Revenind la importanţa responselor ca izvoare istorice, trebuie menţionat faptul că ele au început să fie valorificate abia de la jumătatea secolului trecut, de când accesul la arhivele personale şi obşteşti nu a mai fost atât de strict reglementat. După publicarea, în 1935, a unui compendiu care includea şi astfel de surse [8], nu s-au vădit alte preocupări legate de restituirea istoriografică a consultaţiilor. Mai nou, truda exemplară a lui I. Kara a redat circuitului documentar câteva response ale lui Krochmal (între care şi cea amintită înainte), şi multe altele anonime, selectate din *Ms't bnymyn*. Într-un studiu publicat de curând [9], el trece în revistă colecţiile recente de consultaţii rabinice ; două, prin dimensiuni şi cuprindere temporală, se impun atenţiei noastre : *Dvry h-'ymm l-'rzt R'mny (Faptele comunităţilor din pământul României)* a lui Iacob Psanter (Iaşi, 1871) şi *Evrejsky izvory za obtchestvenno-ekonomitcheskoto razvjtje na Balkanite zemlij prez XVI—XVII veky*, semnată de A. Hananael şi E. Ashkenasi (Sofia, I/1958 şi II/1960). Lor le adăugăm o încercare de circumscriere a istoriei relaţiilor dintre evrei şi creştini pentru perioada amintită, ce utilizează consultaţiile rabinice drept izvor principal. Autorul este Dieter Fettke, iar subiectul dizertaţiei sale doctorale a fost *Juden und Nichtjuden im 16. und 17. Jahrhundert in Polen. Soziale und ökonomische Beziehungen in Responsen polnischer Rabbiner*, tipărită în Germania, în 1986 [10].

Evident, informaţiile, din cauza destinaţiei responselor, servesc cel mai bine istoriei comunităţilor şi, prin extensia analizei, istoriei mentalului colectiv, a raporturilor minoritari-majoritari etc. Cernerea atentă a materialului documentar scoate la iveală suficiente şi — credem noi — revelatoare date cu privire la contextul socio-economic al epocii lui Vasile Lupu. Bunăoară, declaraţia unui oarecare Joseph ben Moshe, prestată dinaintea Tribunalului rabinic din Lwow, certifică extraordinara vitalitate a legăturilor comerciale dintre Polonia şi Moldova între 1630 şi 1647. Ştim că Moldova era bogată şi că traversa o perioadă de prosperitate. Amănuntele referitoare la viaţa comercială devin credibile când îşi au izvorul în mărturiile celor direct interesaţi în participarea la

[6] Dov Markon, *R. Abraham ha-Kohen Rappaport şi cartea lui Eitan ha — Ezrahi* (ebr.) în *Festschrift Dr. Jakob Freimann*, Berlin, 1937, p. 93—104.

[7] *Op. cit.* (în continuare *IMER)*, I, doc. 136, p. 99—100. Extrasele din *Ms't bnymyn* nu aparţin acestei perioade.

[8] S. Callimachi, S. Cris-Cristian, *Călători şi scriitori străini despre evreii din Principatele Române*, Iaşi, 1935.

[9] I. Kara, *Consultaţiile rabinice ca izvor istoric* în „Europa XXI", I—II/1992—1993, Iaşi, 1993, p. 166—169.

[10] În prestigioasa serie *Judentum und Unwelt*, coordonată de prof. J. Maier.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traficul comercial şi dornici să sprijine schimburile. Astfel, întreprinzătorii evrei preluau vitele cornute din Moldova şi le schimbau pe bani sau produse meşteşugăreşti în Polonia sau Turcia. Tranzitau, de asemenea, mărfuri, câtă vreme taxele vamale nu îngreuiau deplasarea şi îi păstrau rentabilitatea : prin Moldova treceau, către nord, mărfuri coloniale (piper, mosc, orez). Evreii galiţieni participau cu regularitate la marile târguri anuale din oraşele moldoveneşti, în special în cele din Ţara de Sus, mai apropiate de graniţa poloneză şi, deci, mai avantajoase. Schimburile intense au generat denumiri comerciale, „etichete" ce s-au încetăţenit prin uz şi răspândire. Responsele, consemnate de Fettke după colecţiile amintite în prima parte a lucrării, menţionează existenţa unor *Walachischer Waren (Moldauischer Waren)* — vin, „roşcove", vite cornute, cai moldoveneşti — spre deosebire de *Türkischer Waren*, adică stofa de atlas, mătăsurile şi pânzeturile. Sub aceste nume, produsele circulau până în Extremul Nord scandinav sau până la oraşele germane de la Baltica sau Marea Nordului, unde erau neguţate contra produselor meşteşugăreşti occidentale : pânza de vas, bijuterii de costum etc. Înflorirea economică a zonei îi atrage pe evreii sefarzi, care întemeiază mici obşti în capitala Moldovei sau în Moldova central-sudică, acolo unde concurenţa evreilor *ashkenazim* nu periclita situaţia economică a celor dintâi [11]. Venirea lor în Moldova a devenit un capitol însemnat al istoriei evreilor pământeni, iar la epoca lui Vasile Lupu, când s-a consumat o primă etapă a imigrării sefarde, se fac referiri ca la o perioadă a toleranţei şi bunăstării, lucru netrecut cu vederea în responsele rabinice. Diferite detalii legate de raporturile dintre cele două tipuri de comunităţi constituie obiectul schimburilor de scrisori între rabini şi al sentinţelor tribunalelor prezidate de aceştia.

„Îngăduinţă şi înţelegere" sunt şi termenii utilizaţi în jalbele pe care le adresau Sfatului Ocârmuitor al Moldovei notabilii comunităţii din Iaşi, când era nevoie să fie făcută o paralelă între starea obştei la vremea întemeierii ei — în domnia lui Vasile Lupu — şi în prima jumătate a secolului trecut. Principele care stăpânea atunci era „de binecuvântată amintire" [12]. Tonul nostalgic confirma cele desprinse din analiza responselor : societatea era permisivă şi dispusă să accepte lărgirea spectrului etnic fără să acuze cumva dificultăţi de adaptare culturală. Vasile Lupu însuşi a adus la curtea sa doi medici sefarzi : unul itinerant, Aryeh Yiehuda Sia — cerut, la 1640, şi de Gheorghe Rakoczi I [13], altul probabil localnic, un Cohen [14].

Desele călătorii de afaceri în şi prin Moldova au ecou nu doar în consultaţiile rabinice. O altă sursă de informare, la fel de preţioasă, este reprezentată de memoriile de călătorie, sumă de observaţii strecurate în corespondenţa personalităţilor rabinice din variile obşti. Ele constituie autentice ghiduri turistice, marcate de nota profund moralizatoare a textului, întrerupt de note privitoare la comportamentul de adoptat, la

[11] D. Fettke, *op. cit.*, p. 131—133. V. *IMER*, I, doc. 116, p. 88, nr. 1.
[12] ASI, *Secretariatul de Stat*, dos. 163/1831—1834.
[13] *IMER* I, doc. 130, p. 95—96.
[14] Hurmuzaki, V_2, p. 27, 69—70. Pentru rolul politic jucat de Cohen la curtea lui Vasile Lupu, v. *IMER* I, doc. 133, p. 97, n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

portul îmbrăcăminţii, la traseul optim, la obligativitatea respectării cutumelor etc. [15]. Toate lá un loc oferă o imagine deosebit de sugestivă a gradului de toleranţă etnic-culturală a populaţiei moldoveneşti. Pentru deceniile '30—'40, recomandările vizează avantajele călătoriei în grup, mai lesne de apărat în cazul atacului armat, ale stabilirii etapelor de drum în funcţie de locul unde se găsesc comunităţi prospere, dar, totodată, specificau beneficiile travestiului în haine europene, raderea bărbilor, abandonarea temporară a rigorilor alimentare. Rezultatul dorit : ştergerea, pe cât posibil, a diferenţelor ce puteau defini calitatea etnică a neguţătorului. Aceleaşi sfaturi le regăsim în responsele lui Kaidanover şi ale lui Rapaport [16].

Precizările sumare făcute pe marginea acestor izvoare atât de diferite, în specificul lor se opresc, deocamdată, aici. Rostul lucrării noastre, de a atrage atenţia asupra unei zone de investigaţie documentară cursă cu suficientă acribie, este astfel atins. Ne rămâne să sperăm într-o grabnică şi eficientă restituţie istoriografică, pe temeiurile aşezate deja prin tipărirea colecţiilor importante de responses rabinice.

[15] *IMER* I, doc. 121, p. 91—92.

[16] G. Hundert, *The Implications of Jewish Economic Activities for Christian-Jewish Relations in the Polish Commonwealth* în *The Jews in Poland*, ed. by Ch. Abramsky, M. Jachimczyk, A. Polonsky, Oxford, 1986, p. 60—61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOREL M. BUTNARIU

INTRODUCEREA TALERULUI-LEU ÎN MOLDOVA LUI VASILE LUPU

La 30 martie 1606, Ieremia Movilă voievod întărea lui Toader Chiriac, mare căminar, părți de sate și o seliște cu loc de moară pe apa Bârladului, cumpărate „pi ai sâi drepți bani" 720 lei [1]. Alături de unele elemente de tradiție și continuitate, caracteristice tranzacțiilor din Moldova, datele de mai sus se impun atenției noastre prin ineditul informației referitoare la o nouă monedă a cărei iconografie pe revers i-a consacrat denumirea în epocă. Suma apreciabilă consemnată în act face oarecum îndoielnică efectuarea plății în acel numerar, mai degrabă o monedă de calcul, dar, cu siguranță, proprietarii cunoșteau deja talerul-leu ca monedă reală. Apariția acestor emisiuni pe piața Moldovei era de dată recentă și în cantități reduse, dacă avem în vedere sărăcia informațiilor documentare și numismatice despre moneda în cauză pentru deceniile premergătoare domniei lui Vasile Lupu. Abia în epoca ambițiosului prinț înregistrăm menționarea ei cu consecvență cât și importante acumulări în tezaure, observații care par să îndreptățească termenii în care ne-am intitulat demersul nostru.

Circulația talerului-leu în Moldova s-a datorat, dincolo de hazard și jocul pieții supusă ajustărilor valorice exprimate în tipuri de numerar, acelor *rațiuni de stat* afirmate în coloratie cu statornicirea unui nou sistem de relații internaționale. Pe ansamblul primei jumătăți a secolului XVII, factorii determinanți care au înrâurit situația politică, militară și chiar financiară pe continent au decurs din evoluția problemelor orientală și poloneză, decăderea manifestă a Spaniei, lansarea Austriei în acțiunea integrativă, fundamentată pe antagonismul „Staat gegen Stände", afirmarea vădită a puterii expensioniste a Suediei și transformarea fostei piețe de arme a Țărilor de Jos într-o piață a capitalului european reprezentată de Provinciile Unite.

Relevarea manierei în care speciile talerului olandez, mai cu seamă talerul-leu, au fost legate de succesele ori eșecurile celor care le-au instrumentat după priceperea și nevoile avute, impune o tratare con-

[1] *DIR*, A. Moldova, XVII$_2$, p. 18—20 (19).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secventă şi echilibrată a diferitelor compartimente de informaţii referitoare la ultimele decenii ale „secolului genovezilor", încheiat la 1627, şi lansarea „secolului de aur" olandez din care ne interesează etapa finalizată la 1649. Stăruim, aşadar, asupra elementelor particulare care au imprimat marilor afaceri de la Atlantic până în Extremul Orient un veritabil caracter de război monetar în care adversari de excelenţă s-au străduit să încline, fiecare, nestatornica balanţă dintre *jus* şi *potentia* în folos exclusiv.

„Actul de naştere" al talerului-leu datează din august 1575, când Stările comitatului Holland au decis emiterea unei piese mari de argint, *Leeuwendaalder*, având reprezentat pe avers un cavaler în armură, cu scut, iar pe revers un leu rampant. Noile monede constituiau atât un mijloc de protest la adresa regelui Filip II, al cărui nume era păstrat doar pe emisiunile de bronz, cât şi o sursă de finanţare a mişcării de eliberare a Ţărilor de Jos împotriva Spaniei. Exemplul a fost urmat, pentru scurt timp, de senioria Utrecht dar, contrar aşteptărilor, emiterea lor a provocat vii reacţii în Ţările de Jos iar dieta de la Nürenberg (4 mai 1577) le-a interzis circulaţia în Imperiu [2]. Astfel, se încheia faza spaniolă a talerului-leu când, în pofida utilizării unui nou *sistem monetar*, piesele de acest tip au fost emise în baza vechiului *jus monetae (drept monetar)* concedat Ţărilor de Jos de împărat şi recunoscut de noul suveran după transformarea moştenirii burgunde într-o posesiune spaniolă (25 octombrie 1555). Din cele de mai sus rezultă şi motivul principal pentru care am încadrat talerul-leu din anii 1575—1577 în rândul emisiunilor spaniole din Ţările de Jos.

După 26 iulie 1581, când Statele Generale ale Uniunii de la Utrecht, ce reunea şapte provincii protestante din nord, l-au proclamat pe Filip II decăzut din drepturile sale de suveran, *Leeuwendaalder*-ul a devenit o monedă de uniune emisă, până la sfârşitul secolului XVII, în baza dreptului monetar propriu noului stat. În anii următori, olandezii s-au confuntat cu o serioasă anarhie monetară provocată de libera circulaţie a emisiunilor străine [3] alături de care, cele locale proveneau din 14 ateliere, iar reforma iniţiată de contele Leicester (4 august 1586) nu s-a bucurat de efectele scontate [4]. Abia prin Ordonanţa din 21 martie 1606 au fost reorganizate atelierele şi stabilite delictele monetare punându-se, totodată, bazele sistemului monetar unitar olandez. Pentru piesele mari de argint s-a stabilit emiterea, în toate provinciile, talerului-leu *(Leeuwendaalder)* şi talerului *imperial (Rijksdaalder)*, cu submultipli şi un titlu de argint constant [5]. Trei ani mai târziu, era deschisă la Amsterdam, apoi la Middelburg, Delft şi Rotterdam, o bancă publică ce a devenit, la scurt timp, caseria generală şi obligatorie pentru comercianţi, drept singurul centru legal de plată a scrisorilor de schimb. Spre deosebire de alte state, mai cu seamă Spania, Provinciile Unite nu au interzis exportul de monedă,

[2] Artul Engel, Raymond Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine. Prèmiere partie. Epoque moderne (XVIe — XVIIIe siècles)*, Paris, 1897, p. 64—67.

[3] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (trad. Mircea Gheorghe), vol. 3, Bucureşti, 1986, p. 126—127.

[4] Artur Engel, Raymond Serrure, *op. cit.*, p. 89 sq.

[5] *Ibidem*, p 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 1619 banca asigurând permanent, pe timp de pace ori război, numerarul necesar clienţilor pentru comerţul baltic [6].

Fără îndoială, transformarea Amsterdamului în centrul internaţional al metalelor preţioase s-a datorat atât dinamismului excepţional al economiei olandeze, bazată pe utilizarea resurselor de argint, traficului maritim pe rute scurte [7] şi, nu mai puţin, unei conjuncturi internaţionale deosebite. Avem în vedere schimbările dramatice în distribuţia geografică a resurselor şi activităţilor economice în Occident, dezastrele demografice provocate de războaie, epidemii şi foamete, fluctuaţiile în producţia de argint american şi proliferarea monedelor de cupru („aurul săracilor"). Decisiv influenţate de criza grâului mediteranean şi stagnarea importurilor de metale preţioase americane, ultimele decenii ale „secolului genovezilor" [8] relevă o profundă depresiune economică ce a cuprins către 1600 Spania, la 1619 s-a instalat în cadrilaterul italian şi Europa centrală, iar în 1630 a atins Franţa şi Germania de nord [9]. Totodată, au fost înregistrate dezordini monetare fără precedent ce ilustrează un caz straniu, oarecum inedit şi plin de paradox, cu parteneri de marcă, intermediari plini de fantezie şi victime lipsite de apărare.

Spania, permanent înfometată [10] şi cu dorinţa păstrării rezervelor de metale preţioase [11], descoperă avantajele oferite de grâul polonez şi cuprul scandinav. Dar, statul cel mai bogat în resurse de argint şi posesorul celei mai bune monede din Europa [12] a avut fatala inspiraţie să recurgă mai cu seamă la serviciile Amsterdamului. Este surprinzător să constatăm cum redistribuirea materiilor prime din spaţiul baltic către sud a permis olandezilor să-şi dovedească inventivitatea şi capacitatea intuitivă de a lovi pretutindeni în hegemonia spaniolă şi monopolul Hansei. Cercetând sursele exploatate, traseele urmate şi destinaţia dată grâului, argintului şi cuprului, „lecţia" este relativ simplă dar eficientă, dovedind ubicuitatea şi chiar o notorie viclenie a negustorilor şi bancherilor din „ţara lalelelor". Şi toate acestea, în condiţiile armistiţiului hispano-olandez încheiat la 1609, pe durata a 12 ani, şi a capitulaţiei acordată de Poartă la 1612. Dacă abundenţa grâului polonez a contrastat cu sărăcia Siciliei, rezervele de fier şi aramă scandinave au eclipsat rolul jucat până atunci de minele din Tirol, Ungaria Superioară şi Thuringia [13].

[6] H. Hauser, *La prépondérence espagnole (1559—1660)*, Paris, 1948, p. 277—278.

[7] A. R. Michell, *The European Fisheries in Early Modern History*, în *Cambridge Economic History of Europe*, V : *The Economic Organisation of Early Modert Europe*, Cambridge, 1977, p. 83.

[8] Imm. Vallerstein, *Le système du monde du XVe siècle à nos jours : 1. Capitalisme et économie-monde (1450—1640)*. Trad. de l'anglais par Claude Markovits, Paris, 1980, p. 171—174 ; Fernand Braudel, *op. cit.*, p. 61.

[9] Slicher van Bath, *Die europaischen Agrarverhältnisse im 17. und der ersten Häfte des 18. Jahrhunderts*, A. A. G. Bijdragen, nr. 13, 1965, p. 136.

[10] Bartolomé Bennassar, *Un siècle d'or espagnol (vers 1525 — vers 1648)*, Paris, 1982, p. 114.

[11] René Gonnard, *Histoire des doctrines économiques*, L. G. D. J., Paris, 1941, p. 73—74 ; Jean Imbert, *Histoire économique (des origines à 1789)*, Paris, 1965, p. 290.

[12] Bartolomé Bennassar, *op. cit.*, p. 109.

[13] Imm. Wallerstein, *Le système du monde du XVe siècle à nos jours : 2. Le mercantilisme et la consolidation de l'économie-monde européenne (1600—1750)*. Trad. de l'anglais par Claude Markovits, Paris, 1980, p. 276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Disponibilităţile masive de numerar au permis Amsterdamului intensificarea schimbului fraudulos de monedă, în acest caz prin livrarea unor cantităţi apreciabile de cupru pe piaţa iberică într-o manieră din care răzbate limpede neostoita ură a protestanţilor împotriva „braţului secular al bisericii romane". Până la 1626, livrările de minereu s-au desfăşurat constant, iar din acest an olandezii au achiziţionat întreaga producţie de cupru pe piaţa Japoniei [14], refuzând apoi desfacerea lui în Spania, în vreme ce Suedia l-a plasat în spaţiul polonez sub forma monedelor de război. Rezultatele sunt cunoscute. Transformarea sistemului monetar spaniol, începută sub Filip III prin baterea pieselor de billon cu valoare legală superioară celei reale, s-a adâncit în vremea lui Filip IV când inflaţia a atins apogeul, Spania devenind prima şi principala victimă a devalorizării monetare [15]. Totodată, piesele mari de argint, *real de a ocho*, au devenit, după 1600, o marfă distribuită pe piaţa otomană în cantităţi greu de calculat. Să amintim doar că la 1595, numai Veneţia a exportat în Siria 551 677 ducaţi rebătuţi în atelierele sale din argintul hispano-american ; patru ani mai târziu, două vase plecau din portul Ragusa spre Alexandria încărcate numai cu reali, iar la 1614 vasele olandeze aduceau la Alep 600 000 reali [16]. În ce măsură aceste piese au devenit tot mai căutate în lumea islamică o dovedesc tranzacţiile olandezilor şi englezilor în Algeria şi Iran unde, pentru respectarea capitulaţiilor, plăţile erau efectuate numai în reali [17]. Aşadar, între 1617 şi 1626, realul spaniol s-a scurs din Peninsula Iberică spre Orient, invadând piaţa Levantului iar, la 1627, dispariţia monedei de argint din circulaţia internă şi sistarea importului de cupru l-au lipsit pe Filip IV de lichidităţile necesare stingerii datoriilor [18].

Se înţelege, că falimentul spaniol ce consacra întâietatea Atlanticului şi nordului prosper asupra spaţiului mediteranean periferic [19], a fost doar un moment în lupta Amsterdamului pentru hegemonie. Bancruta provocată de ducele Olivares încheiase dramatic strălucitul intermezzo genovez dar, tentativa Habsburgilor de consolidare, pe cale militară, a structurilor economice intrate în derivă datorită recesiunii generală europeană, a făcut din Hansă o ipostază verosimilă de rezistenţă contra Olandei a cărei politică monetară a vizat, în egală măsură, şi spaţiul german căruia i-au fost distinaţi *Rijksdaalder*-ii. Aici, la 1600, talerul imperial olandez valora 37 *Groschen* dar, în condiţiile crizei din anii 1618—1621, a crescut de la 45 la 75 *Groschen*, iar la 1630, în plin război, deprecierea monedei „germane" în raport cu cea olandeză i-a stabilit

[14] *Ibidem*, p. 277.

[15] Bartolomé Bennassar, *op. cit.*, p. 109—110.

[16] Andrzej Mikołaczyk, *Polish Factor in the Balkan Monetary Affairs of the Late 16the and 17the Century*, în *Zeitschrift für Balkanologie*, Jahrgang XXII$_1$, Wiesbaden, 1986, p. 62—63.

[17] Felipe Ruiz Martinez, *La banca en España hasta 1782*, în *El banco de España : Una historia económica*, Madrid, 1970, p. 56.

[18] Bartolomé Bennassar, *op. cit.*, p. 110.

[19] Aşa cum s-a arătat, după 1627 a avut loc ridicarea Amsterdamului, în replică faţă de Veneţia, şi înlocuirea Mediteranei de Atlantic (Fernand Braudel, *Timpul lumii*, trad. Adrian Riza, 1, Bucureşti, 1989, p. 220—221, 228). Să apreciem că răsturnarea echivala cu înlocuirea finanţei genoveze, ce asigurase până atunci Spaniei venituri regulate pornind de la surse neregulate (cele financiare şi argintul american) cu finanţa olandeză pusă în slujba afacerilor mondiale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paritatea la 90 Groschen [20]. Cum era de aşteptat ,rivalitatea habsburgo-protestantă a avut repercursiuni grave prin cumularea de noi elemente conflictuale, particulare şi generale, în relaţiile internaţionale. Să trecem în revistă proiectul lui Ferdinand II de creare a unei societăţi comerciale hispano-germană dar, în pofida asigurărilor împăratului de succesul combaterii olandezilor şi danezilor, propunerea a fost respinsă la 1628 în dieta hanseatică [21]. Demn de luat în consideraţie este şi planul Spaniei care, după 1632, s-a folosit de vasele engleze pentru transportarea argintului american în Flandra [22], iar din 1635 a urmărit deturnarea mătăsii persane prin Rusia spre Baltica, de unde urma să fie preluată de negustorii danezi şi hanseatici în dauna olandezilor. Moscova a aprobat tranzitarea şi s-a negociat cu Iranul, dar tentativa Madridului de ruinare economică a Provinciilor Unite a eşuat. Flota spaniolă a fost distrusă de francezi, „revoluţia" portugheză i-a redat Lisabonei coloniile, în vreme ce Danemarca şi Hollstein s-au dovedit incapabile să închidă „zăvorul" Sundului şi să înfrângă Suedia [23].

Nu insistăm asupra confrutărilor europene de anvergură din ultimele decenii ale secolului XVI şi prima jumătate a veacului următor care au transformat spaţiul baltic într-un veritabil nod al contradicţiilor continentale. Am cădea, însă, într-o gravă eroare dacă am detaşa aceste evenimente de evoluţia crizelor poloneză şi otomană, ale căror finalitate în epocă s-a tradus şi printr-o modificare de esenţă a peisajului monetar din nordul şi sud-estul european, cazul Moldovei oferind valenţe inedite.

Aşa cum s-a putut constata, interesele Danemarcei şi Hansei au fost ocazional complementare dar ele nu au căpătat niciodată finalitatea dorită în faţa ofensivei comerciale a olandezilor, care au profitat mai cu seamă de rivalitatea polono-suedeză. Competiţia pentru supremaţie în nordul Europei dintre cel mai mare exportator de cereale de pe continent şi principalul producător de fier şi aramă, provocată după încheierea păcii de la Zapolskaja Iama (15 ianuarie 1582) [24] de problema livoniană, motivele confesionale şi pretenţii dinastice, a modificat profund strategia economică a celor doi adversari.

Am subliniat şi cu alt prilej că, în tentativa înfăptuirii unui ansamblu economic între Baltica şi Marea Neagră, Republica nobiliară a instrumentat în mod eficient factorul monetar. Numeroase tezaure descoperite în Moldova şi încheiate până la 1611 ilustrează clar, prin compoziţia şi structura lor, intenţia aducerii ţării în sfera controlului exclusiv al Coroanei polone [25]. Astfel, chiar după retragerea trupelor de ocupaţie din ţările române (1604), în primele decenii ale secolului XVII Polonia a înlocuit Austria în postura de principal factor de presiune asupra poziţiilor otomane în Europa.

---

[20] Imm. Wallerstein, *op. cit.*, p. 66.
[21] Philippe Dollinger, *La Hanse (XIIe — XVIIe siècles)*, Paris, 1964, p. 446.
[22] Imm. Wallerstein, *op. cit.*, p. 107.
[23] Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan, *Diplomaţia europeană în epoca modernă*, Bucureşti, 1984, p. 106—107.
[24] Hugo Vitols, *La Mer Baltique et les États baltes*, Paris, 1935, p. 153.
[25] Viorel M. Butnariu, *Moldova între „spaţii monetare" şi „raţiuni de stat". Anii 1574—1611*, în *SCN*, X, 1993 (mss.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noua putere a Nordului, devenită sub Gustav Adolf „jandarmul" Balticii, a sprijinit libertatea comerțului olandez sub auspiciile căruia interesele sale au devenit acum plenar europene [26]. La rândul său, Amsterdamul a urmărit păstrarea bunelor relații cu Stockholm, ambele părți respectându-și obligațiile asumate prin tratatul încheiat la 5 aprilie 1614 în schimbul garantării libertății de navigație, olandezii au făcut concesii Suediei renunțând la comerțul cu Polonia [27]. Abia armistițiul polono-suedez din 1618, încheiat pe doi ani [28], a deschis accesul olandezilor la produsele uriașului hinterland agricol, plătite predilect aici în *Leeuwendaalder*-i emiși mai cu seamă după 1606. La epoca nouă, alte monede — se poate spune — întrucât talerii pătrunși acum pe piața poloneză, deși aveau un titlu scăzut de argint, inferior celor imperiali, nu se mai înscriu în categoria celor prezenți în planșele care însoțeau la 1567 Proclamația regală de la Piotrków [29], iar talerul-leu spaniol emis în Țările de Jos până la 1577 a fost sensibil redus cantitativ dacă judecăm prezența lui până la 1650 în tezaurele închiate în Moldova [30]. Afluxul monedei olandeze slabe *(Leeuwendaalder)*, în comparație cu talerii buni, și reaprinderea conflictului pentru Livonia au declanșat „deceniul fatal" polonez. La 1621, după șase săptămâni de asediu, orașul Riga a fost ocupat de suedezi ; cinci ani mai târziu, Gustav Adolf a încercat să ajungă la Varșovia prin blocarea Vistulei, dar intrarea în Prusia și ocuparea Elbingului l-au îndreptat spre Germania unde a căutat compensații pentru restabilirea finanțelor și noi plasamente pentru fier și cupru [31].

Anul 1626 a marcat pentru Polonia o incontestabilă culminație dramatică a situației sale : zguduită de războaie, ruinată economic și izolată diplomatic. Cum încercările de sistare a emisiunilor de argint sub valoarea talerilor, prohibitarea exportului argintului și interzicerea circulației pieselor suedeze de Riga și Elbing pe domeniile Coroanei, teritoriul Prusiei și orașul Gdańsk au eșuat, Polonia a consimțit soluționarea conflictului cu Suedia acordându-i avantaje comerciale în porturile Brandenburgului, Curlandei și Gdańsk. Armistițiul de la Altmark (16 noiembrie 1629) nu lasă nici un dubiu în privința acaparării totale a comerțului polonez de către olandezi sub controlul strict al Suediei [32]. Un an mai

[26] Imm. Wallerstein, *op. cit.*, p. 275.
[27] Hugo Vitols, *op. cit.*, p. 172.
[28] *Ibidem*, p. 173.
[29] Andrzej Mikolajczyk, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Lódź, 1988, p. 44—45.
[30] TREBISĂUȚI, r. Briceni — 1982 (A. A. Nudelman, în *ArchIss (1982)*, 1986, p. 126—132 ; *Tezaure din muzeele orașului Chișinău. Secolele XVI—XVIII*, (coordonator Viorel M. Butnariu), Editura Universitas, Chișinău, 1994 (în continuare *Tezaure Chișinău)*, p. 53, nr. 31) ; CORJOVA, r. Criuleni — 1952 A. A. Nudelman, *Topografija kladov i nachodok ediničnych monet (Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, 8), Chișinău, 1976 (în continuare, *Topografija)*, p. 121—122, nr. 48 ; *Tezaure Chișinău*, p. 54—56, nr. 33 ; BRAVICEA, r. Călărași — 1956 *(Topografija*, p. 117—118, nr. 39 ; *Tezaure Chișinău*, p. 56—57, nr. 34) ; CHIȘINĂU, p. 57—58. nr. 35) ; VOETIN, com. Sihlea, jud. Vrancea — 1975 ; Anton Paragină și Gheorghe Constantinescu, *Câteva descoperiri arheologice și monetare efectuate în județul Vrancea*, în *StComVrancea*, VIII—X, 1991, p. 163—166.
[31] Hugo Vitols, *op. cit.*, p. 176 ; Wladyslaw Czaplinski, *La problème baltique aux XVIe et XVIIe siècles*, în *International Congress of Historical Sciences*, IV, Stockholm, 1960, p 41 ; Gaston Livet, *La guerre de trente ans*, Paris, 1966, p. 39.
[32] Hugo Vitols, *op. cit.*, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

târziu, oraşul Gdańsk şi-a declarat stricta neutralitate şi a acceptat taxele de export stabilite pentru negustorii locali (2%) şi suedezi (3,5%) [33]. In aceste împrejurări, excedentul comerţului baltic al Poloniei a înregistrat o scădere de la 52%, pentru anii 1565—1585, la 8% în intervalul 1625—1649, iar în a doua jumătate a secolului XVII balanţa a devenit deficitară după ce, să reţinem pentru ecoul produs în Moldova, la 1949 preţul grâului a atins cota maximă [34]. Răgazul dobândit din partea Suediei i-a permis Poloniei recuperarea oraşului Smolensk, victorie notabilă ce a paralizat în deceniile următoare politica externă rusă spre nord şi vest [35] dar, în relaţiile cu Poarta a fost nevoită să adopte o atitudine prudentă, dovedită de acceptarea ahd-namelei acordată de sultan la 23 octombrie 1634 [36].

Pentru a desprinde reala distanţă dintre piaţa polono-lituaniană, invadată de *Leeuwendaalder*-i şi billonul suedez, şi Levantul asaltat de monedele spaniole, să remarcăm că spaţiul otoman a jucat rolul unui accelerator de schimburi prin supralicitarea şi redistribuirea argintului american spre India şi Iran unde, după 1620, *larinul* şi-a pierdut importanţa avută [37]. În pofida deplasării axului comercial către Smirna, în paguba rutei Alep-Alexandria, Poarta s-a confruntat şi în prima jumătate a secolului XVII cu o depresiune economică de proporţii. Încremenită în tradiţii şi doar traversată de vigoarea banilor, uriaşa piaţă otomană, mai mult tentaculară şi de consum, a funcţionat cu aceleaşi mijloace rudimentare, şi-a protejat cu greu moneda de aur tradiţională şi a păstrat în continuare zone interzise pentru vasele „latine", precum Marea Neagră şi Marea Roşie [38].

Prin forţa lucrurilor a existat un sincronism între declinul manifest al statului otoman, conduita sa în raporturile cu ţările române şi evenimentele monetare. Dacă apreciem numai în baza datelor numismatice pentru Moldova, din ultimul deceniu al secolului XVI Poarta a pierdut aici în competiţia monetară cu Polonia. „Dispariţia asprului din circulaţie şi înlocuirea lui cu moneda poloneză a dobândit o profundă semnificaţie economică şi politică, întrucât puterea suzerană s-a văzut lipsită de principalul ei instrument financiar prin care îşi instituise şi exercitase până atunci, în mod abuziv şi discreţionar, controlul economic asupra ţării" [39]. După 1600, otomanii s-au văzut nevoiţi să-şi reevalueze strategia economică şi au adoptat o linie mai concesivă, de oportunitate politică menită să le asigure securitatea în zonă [40]. Atitudinea conciliantă a fost abandonată treptat şi „potrivit nevoilor vremii, prin lovituri de sabie şi prin măsuri bine chibzuite" a readus ţările române „ca mai înainte, sub ascultarea firmanului scris" [41]. Biruinţa categorică, repurtată

[33] Philippe Dollinger, *op. cit.*, p. 447.
[34] Imm. Wallerstein, *op. cit.*, p. 185.
[35] Henri Hauser, *op. cit.*, p. 398.
[36] Tahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional (1621—1672)*, Bucureşti, 1979, p. 84—86.
[37] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul* (trad Adrian Riza), 1, Bucureşti, p. 224.
[38] Idem, *Timpul lumii*, 2, p. 127—137.
[39] *Supra*, n. 25.
[40] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 13—16.
[41] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 1011.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin înlăturarea lui Constantin Movilă, „făptura polonilor“ [42] (1611), campania asupra Hotinului [43] (1621) și înscăunarea lui Vasile Lupu în împrejurările care au dus la afirmarea deplină a succesului otoman din 1634, cînd țările române au fost socotite parte integrantă ale Imperiului [44], îndreptățește observația cărturarului Miron Costin că „turcul cu vremea dă, cu vreme ia, [...], toate precum ieste vremea face“ [45] și situează remarca cronicarului turc mai presus de orice retorică.

În noua stare de lucruri, Domnul s-a străduit să confere relațiilor cu puterea suzerană trăsăturile unui regim special de autonomie statală, cu atât mai mult cu cât Moldova se afla în orbita sistemului economic otoman. Atitudinea defensivă față de Poartă se reliefează cu destulă consistență la o cât de sumară examinare a numeroase și variate surse interne în comparație cu datele referitoare la plata tributului. Din prima categorie, numeroase acte menționează frecvent efectuarea plăților în numerar polonez, taleri-lei și piese de aur, realitate confirmată de compoziția tezaurelor în care aceleași monede sunt întâlnite constant până la sfârșitul domniei. Informațiile devin contradictorii și surprinzătoare atunci când confruntăm relatările despre strângerea banilor pentru tribut cu mărturiile asupra sumelor plătite Porții. Demnă de reținut este porunca Domnului adresată, la 11 ianuarie 1636, țăranilor din ținutul Hotin, a cărei reproducere o preferăm unei parafraze rezumative : „Dămu-vă știre că ne-au venit de la Împărăție ca să dăm haraciul cinstitului împărat, cum au fostu obiceiul de veacu. Pentru acela lucru, socotit-am Domniia Mea cu tot sveatu nostru, cu vlădicii, și cu boiarii și cu mazilii, și am aruncat dajde pre vlădicii, și pre boiarii, și pre mazili, și pre curteni, și pre popi, și pre călărași, și pre toată țeara. Aruncat-am și pre voi, să dați de un nume câte doi zloți, ce iaste dajdea cinstitului împărat. Iar lipsele banilor să le dați cum ați dat și până acum ; numai cine va da zloți bătuți să nu dea lipsele. Așijderea, cine va da potronic de argintu, să dea câte un ban leșesc pentru câți să iau cu scădere acolo, la haznaoa împărătească“ [46]. În ce măsură fragmentul transcris ar putea infirma știrea lui Neculce [47], că Poarta a consimțit iertarea țării de haraci în primii trei ani de cârmuire sub noul domn rămâne deocamdată precizat, dar el lămurește, cum nu se poate mai clar, asupra conținutului acestui impozit excepțional. Nicidecum în taleri-lei, ai căror conținut redus de argint i-a situat în rândul monedelor slab cotate la Poartă, dispusă să primească mai curând triplii groși polonezi și imitațiile acestora emise de Ragusa, Modena, Corregio și Urbino [48], ce serveau comerțului pe piața levantină. Dar, un alt document, din 12 februarie 1637, atrage în mod deosebit atenția asupra haraciului moldovenesc. În raportul său către Doge, cu privire la înțelegerea dintre Matei Basarab și principele Rákóczy,

[42] Nicolae Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CIII.
[43] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 44—53.
[44] *Ibidem*, p. 90.
[45] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 37.
[46] ASB, Episcopia Roman, IV/58.
[47] Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, în *Opere* (ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel), București, 1982, p. 177.
[48] Andrzej Mikołajczyk, *Polish Factor...*, în *Zeitschrift für Balkanologie*, Jahrgang XXII$_1$ (1600—1650), București, 1884, p. 491 (DLXIII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bailul Foscarini face precizarea că domnii Țării Românești și Moldovei au plătit, cu un an în urmă, suma de 70 000 reali [49]. Relatarea lapidară prin care informatul ambasador servea interesele speciale ale Senioriei la Poartă subliniază interesul autorităților otomane pentru achitarea haraciului de către tributari în numerarul curent aflat atunci pe piață, reali spanioli ce serveau, probabil și în acest caz, și ca monedă de calcul.

A sesizat Domnul preferința predilectă a otomanilor pentru argintul american și chiar pentru modelul *trojak*-ului polonez ? Răspunsul nu poate fi decât afirmativ dacă adăugăm observațiilor de mai sus constatarea, poate surprinzătoare, ce dezvăluie apariția extrem de redusă a realului în Moldova. Tezaurele de la Iași-Bucium [50] și Iași-hotel „Traian" [51], cu emisiuni *terminus post quem* din 1610, respectiv, 1621, conțin fiecare câte o emisiune spaniolă, iar descoperirea de la Corjova [52], încheiată cel mai devreme la 1648, are alte cinci exemplare. La aceste observații se poate adăuga relatarea lui Tommaso Alberti despre itinerariul parcurs de la Liov spre Cinstantinopol, transportând impresionante cantități de reali, informație ce ne îndreptățește să apreciem că încă la 1613, când negustorul din Bologna traversa Moldova [53], moneda spaniolă nu era primită în țară.

Motivele sunt lesne de înțeles dacă avem în vedere noile realități financiare europene înstăpânite mai cu seamă după 1618, când partitățile monetare stabilite la Franckfurt (1585) s-au prăbușit, declanșarea războiului civil în Imperiu a scos din circulație piesele mari de argint „germane", iar scăderea drastică a importurilor de argint american a condus la proliferarea monedelor de cupru. În aceste împrejurări, realul spaniol a luat locul talerilor austrieci, calculați până atunci la vistieria Porții la 78 aspri la încasări și 80 aspri la plăți și oficial pe piață [54]. Fără îndoială, piesele de argint americane au fost cotate la un curs mai ridicat decât cel stabilit pentru talerul-leu ale cărui parități de 68, respectiv, 70 aspri se estimează că au fost menținute pe piața levantină până la 1640 [55]. Așadar, în complicatul joc al parităților la monedele europene, talerul-leu a fost socotit pretutindeni o monedă cu valoare mai redusă în comparație cu *Rijksdaalder*-ul și cu mult sub valoarea realului. Refuzat pe piața germană încă de la sfârșitul secolului XVI (vezi dieta de la Nürenberg), talerul-leu a fost curent instrumentat de olandezi la efectuarea plăților în Polonia, mai cu seamă la Gdańsk, și a rămas slab cotat pe piața otomană. Preferința predilectă a Portii pentru piesele spaniole și natura relatiilor româno-otomane au constituit serioase argumente pentru domnii români de a refuza utilizarea realilor, în locul cărora, preferând *Leeuwendaalder*-ul de uniune și cel emis de orașele imperiale Deventer, Campen și Zwolle, piese oferite din plin de spațiul polonez, vechi și tra-

[49] Hurmuzaki, *Documente*, IV$_2$ (1600—1650), București, 1884, p. 491 (DLXIII)
[50] Inedit ; inf. Eugen Nicolae.
[51] Viorel M. Butnariu și Voica Maria Pușcașu, *Tezaure monetare din secolele XV—XVII descoperite în Moldova (II)*, în *AIIX*, XXIX, 1992, p. 573—574.
[52] *Topografija*, p. 121—122 (48) ; *Tezaure Chișinău*, p. 54—56 (33).
[53] Ferdand Braudel, *Mediterana...*, 3, p. 356—357.
[54] Mihai Maxim, *O luptă monetară în sec. al XVI-lea : padișahî contra aspru*, în *CN*, V, 1983, p. 132.
[55] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diţional partener comercial [56]. Apreciată din unghiul politicii monerate, epoca lui Vasile Lupu s-a remarcat prin atragerea acestui tip de monedă în ţară, raportul lui Aloisio Contarini către Doge, din 18 decembrie 1638, relatând despre trimiterea argintului de către domn la Gdańk, pentru a fi monetizat [57], în vreme ce Evlia Celebi, bun cunoscător al evenimentelor din epocă, ţinea să afirme în legătură cu acelaşi oraş baltic că este „portul" Iaşilor [58]. De bună seamă, intenţiile prinţului moldav au fost apreciate cu promptitudine de Republica nobiliară care, după reînnoirea armistiţiului cu Suedia (Sthumsdorf, 12 septembrie 1635), a căutat să-şi menţină, pe această cale, influenţa sa în Moldova.

*

Odată estimat cadrul general ce a permis pătrunderea talerului-leu în circulaţie şi pe teritoriul Moldovei, apreciem utile câteva observaţii desprinse din cercetarea de ansamblu a materialului numismatic provenit din tezaure. Să remarcăm, mai întâi, că *Leeuwendaalder*-ul constituie un tip nou de monedă, ale cărui variante au fost stabilite de noi în baza *dreptului monetar* precum urmează.

1. *Leeuwendaalder*-ul spaniol, emis în Ţările de Jos înainte de 1581, se face cunoscut în descoperirile de la sfârşitul secolului XVI (Bălţata [59] şi Bălăbăneşti [60]) dar reapare în acelaşi număr redus după 1640 în depozitele de la Trebisăuţi [61], Corjova, Bravicea [62], Chişinău [63], Voetin [64], Costeşti [65], Trifeşti [66] şi Perieni [67].

2. *Leeuwendaalder*-ul olandez de uniune este prezent cel mai timpuriu după 1620 şi cuprinde cele mai numeroase exemplare, concentrate în tezaurele de la Iaşi — hotel „Traian", Fântâna Mare [68], Blidaru [69], Criuleni [70], Frunzeni [71], Trebisăuţi, Caracuşenii Vechi [72], Corjova, Bra-

---

[56] Paul Cernovodeanu, *Comerţul ţărilor române în secolul al XVII-lea*, în *RdI*, 33, 1980, 6, p 1078—1079.

[57] Hurmuzaki, *Documente*, IV_2 (1600—1650), Bucureşti, 1884, p. 500 ((DLXXIX)

[58] *Călători străini despre ţările române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 484.

[59] *Topografija*, p. 122—123 (49) ; *Tezaure Chişinău*, p. 34—38 (12).

[60] *Tezaure Chişinău*, p. 40—42 (15).

[61] A. A. Nudelman, în *Archlss (1982)*, 1986, p. 126—132 ; *Tezaure Chişinău*, p. 53 (31).

[62] *Topografija*, p. 117—118 (39) ; *Tezaure Chişinău*, p. 56—57 (34).

[63] *Topografija*, p. 124—125 (54) ; *Tezaure Chişinău*, p. 57—58 (35).

[64] *Supra*, nota 30.

[65] Inedit ; inf. Virgil Mihăilescu-Bîrliba.

[66] Domniţa Hordilă, *Tezaurul din monede medievale de la Trifeşti, jud. Neamţ*, în *MemAnt*, XVIII, 1992, p. 251—285.

[67] Nicoleta Arnăutu, *Un tezaur monetar din secolele XVI—XVII descoperit la Perieni (judeţul Vaslui)*, în *AMM*, II, 1980, p. 273—282 ; Viorel M. Butnariu, *Note numismatice (II)*, în *AIIAI*, XXVI_1, 1989, p. 596—599 (cu erori de republicare).

[68] Gr. Foit, *Tezaurul monetar de la Fîntîna Mare, raionul Fălticeni (secolele XVI—XVII)*, în *Noi tezaure medievale descoperite în regiunea Suceava*, Suceava, 1967, p. 33—41.

[69] M. Chiţescu, Gh. Constantinescu, în *Danubius*, I, 1967, p. 223—225.

[70] *Totoprafija*, p. 119 (4) ; *Tezaure Chişinău*, p. 51—52 (29).

[71] *Topografija*, p. 109 (16) ; *Tezaure Chişinău*, p. 52—53 (30).

[72] *Topografija*, p. 104—105 (7) ; *Tezaure Chişinău*, p. 54 (32).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vicea, Cordun [73], Cobusca Veche [74], Hîjdieni [75], Voetin, Drăguşeni [76], Prăjeşti [77], Lopatnic [78], Costeşti, Trifeşti, Tanacu [79], Mănăstirea Neamţului [80], Perieni, Vlădiceni [81] şi Peciştе [82].

3. *Leeuwendaalder*-ul emis pentru Deventer, Campen şi Zwolle, oraşe imperiale situate în provincia Owerijssel dar aflate sub jurisdicţia Cercului monetar *(Münzkreise)* Westphalia [83]. Încadrarea acestei variante, prezentă în tezaurele de la Frunzeni, Caracuşenii Vechi, Bravicea, Cordun, Iaşi — cartier Tătăraşi [84], Cobusca Veche, Voetin, Prăjeşti, Lopatnic, Costeşti, Trifeşti, Tanacu, Mănăstirea Neamţului, Perieni şi Vlădiceni, în rândul emisiunilor imperiale ne pare astfel justificată. Să mai remarcăm că primele piese de taleri-lei imperiali au fost emise din 1640 — Deventer [85], la 1597, apoi din 1637 — Campen [86], respectiv din 1633 — Zwolle [87], deci, cu o singură excepţie, la date mult după dobândirea independenţei de către Provinciile Unite, reforma contelui Leicester şi Ordonanţa monetară din 1606. Dacă reţinem datele de mai sus, ce ne plasează cronologic în plin război civil în Imperiu şi amintesc de tentativa Habsburgilor de combatere a comerţului olandez cu sprijin danez şi concursul Hansei, punerea în circulaţie a talerului-leu chiar de către atelierele unor oraşe imperiale nu poate să fi fost cu totul întâmplătoare. Lipsa unei documentaţii pertinente nu ne permite să avansăm dincolo de această estimare sumară, dar trebuie să remarcăm că uneori, alături de variantele de taleri-lei, apar şi piese de *28 Stüber, 28 stuivers* (florini de argint). Oarecum puţine, astfel de emisiuni ale oraşelor imperiale Deventer, Campen şi Zwolle, oraşului liber Emden şi comitatului Oldenburg-Iever au fost acumulate în descoperirile de la Iaşi — hotel „Traian", Fântâna Mare, Suceava — liceul „Ştefan cel Mare" [88], Blidaru, Corjova, Chişinău, Cobusca Veche, Hâjdieni, Voetin, Drăguşeni, Cos-

---

[73] D. Hordilă, *Tezaurul feudal de la Cordun*, în *MemAnt*, VI—VIII (1974—1976), 1981, p. 279—286 ; Viorel Butnariu, *Note numismatice (II)*, în *AIIAI*, XXVI$_1$, 1989, p. 595—596.

[74] A. A. Nudelman, în *ArchIss IV (1973)*, 1974, p. 218—220 (10) ; *Topografija*, 125—126 (56) ; *Tezaure Chişinău*, p. 58—59 (36).

[75] *Tezaure Chişinău*, p. 59 (37).

[76] Inedit ; inf. Eugen Nicolae.

[77] M. Florescu, V. Căpitanu, *Cercetări arheologice de suprafaţă în judeţul Bacău*, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 216, 269 (fig. 4/3—6).

[78] *Topografija*, p. 105 (8) ; *Tezaure Chişinău*, p. 60—61 (39).

[79] Inedit ; inf. Constanţa Ştirbu.

[80] Inedit ; inf. Eugen Nicolae.

[81] Viorel M. Butnariu şi Voiva Maria Puşcaşu, *Tezaure monetare din secolele XV—XVII descoperite în Moldova (II)*, în *AII*, XXIX, 1992, p. 574—575.

[82] *Topografija* p. 110 (21) ; *Tezaure Chişinău*, p. 61—62 (40).

[83] Valentin Bude, *Un mic tezaur de monede, găsit în Tătăraşi*, în *„Ion Neculce"*.

[84] Artur Engel, Raymond Serrure, *op. cit.*, p. ??!!

[84] Valentin Bude, *Un mic tezaur de monede, găsit în Tătăraşi*, în *„Ion Neculce". Buletinul Muzeului municipal Iaşi*, 3, 1923 ; Viorel M. Butnariu, *Note numismatice*, în *AIIAI*, XXV$_1$, 1988, p. 257—258.

[85] A. Delmonte, *Le Benelux d'argent*, Amsterdam, 1966, nr. 857.

[86] *bidem*, nr. 861, 862.

[87] *Ibidem*, nr. 864.

[88] Grigore Foit, *Tezaure monetare rătăcite (inedite)*, în *„Suceava". Anuarul Muzeului Judeţean Suceava*, VI—VII, 1979—1980, p. 139—140, 143—144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teşti, Tanacu, Perieni, iar pentru secolul XVIII la Criuleni [89]. Cum eşalonarea cronologică a descoperirilor sus menţionate acoperă pe ansamblu perioada anilor 1621 (Iaşi — hotel „Traian") — 1703/1730 (Criuleni), insistăm doar asupra depozitelor încheiate până la 1649 pentru a clarifica, odată cu tipurile de acumulare din Moldova, raporturile dintre variantele talerului-leu şi florinii de argint din tezaure.

Acumularea predilectă de numerar mărunt, alcătuit din *pólgrosze* şi denari imperiali din veacul precedent, împreună cu *szelagi, grosze* şi *póltoraki* evidenţiază o primă grupă, constituită din *tezaure de circulaţie — A* (Oneşti [90], Bâhrineşti [91], Cepleniţa [92], Copăceni [93], Suceava — liceul „Ştefan cel Mare" şi Vasilcău [94]). Din aceeaşi categorie fac parte şi acumulările predilecte de *szelagi* polonezi şi suedezi alături de un număr redus de *grosze* şi uneori *ternari*, pe care le-am încadra în seria *tezaurelor de circulaţie — B* (Aroneanu [95], Baia [96], Mănăstirea Bistriţa [97] şi Malinovka [98]) ce reprezintă un eşantion sugestiv pentru estimarea fenomenului de proliferare a pieselor mici de billon în Moldova în prima jumătate a secolului XVII.

Prin structura şi compoziţia lor, acumulările de la Iaşi — hotel „Traian", Aroneanu [99], Fântâna Mare, Mănăstioara [100], Panciu [101], Andrieşeni [102] şi Blidaru alcătuiesc grupa *tezaurelor de acumulare* cu emisiuni *terminus post quem* de la 1621 până cel târziu la 1636. Aproape contemporane cu tezaurele de circulaţie, acestea grupează predilect *trojaki*, invariabil taleri (mai puţin Andrieşeni), florini de argint şi uneori *ortţ*.

În contrast cu datele de mai sus, tezaurul de la Criuleni, ce încheie seria acumulărilor de *trojaki*, anunţă modificări notabile în peisajul monetar din Moldova. După 1640 dispar florinii de argint şi *tezaurele de circulaţie*, iar piesele mărunte (*szelagi* şi *póltoraki*) devin extrem de rare. Demn de subliniat este şi amploarea pe care a căpătat-o acum penetraţia talerului-leu, mai cu seamă de uniune, fenomen ce se reflectă în alcătuirea depozitelor constituite în deceniul cinci (Criuleni, Frunzeni, Trebisăuţi, Caracuşenii Vechi, Corjova şi Bravicea), în care emisiunile

---

[89] *Topografija*, p. 119 (43) ; *Tezaure Chişinău*, p. 62 (41).

[90] Inedit ; inf. Constanţa Ştirbu.

[91] A. A. Nudelman, în *NumIss*, 1990, p. 185—203 ; *Tezaude Chişinău*, p. 46—47 (21).

[92] Inedit ; inf. Aurel Scarlat.

[93] *Topografija* p. 111—112 (26) ; *Tezaure Chişinău*, p. 47 (22).

[94] *Topografija*, p. 105—106 (9) ; *Tezaure Chişinău*, p. 47—48 (23).

[95] Inedit ; inf. Viorica Maria Puşcaşu.

[96] Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *Contribuţii arheologice la istoricul oraşului Baia*, în *CA*, VII, 1984, p. 237 ; inf. suplimentare, Lia Bătrîna.

[97] Lia-Milencovici Bătrîna, *Un tezaur din secolul al XVII-lea descoperit la Mănăstirea Bistriţa, jud. Neamţ*, în *MemAnt*, IV—V, 1972—1973, p. 281—293.

[98] Inedit ; inf. Gh. Postică.

[99] C. Secăşeanu, în *SCN*, IV, 1960, p. 426 (4).

[100] Inedit ; inf. Mircea Ignat şi Mugur Andronic.

[101] Oct. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, în *SCN*, II, 1958, p. 459 (35).

[102] Viorel M. Butnariu, *Tezaure monetare din secolele XV—XVII descoperite în Moldova*, în *AIIAI*, XXV$_1$, 1988, p. 267—269, fig. I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

post 1640 înregistrează o cotă numerică foarte ridicată şi relativ constantă până la 1649. După acest an asistăm la o nouă schimbare, evidenţiată în deceniul următor de o sensibilă diminuare cantitativă a taleruluileu de uniune (scorul celor imperiali rămâne constant), compensată de reapariţia florinilor de argint.

Fără îndoială, situaţia înregistrată după 1649 ar putea traduce ecoul provocat de scăderea preţurilor la cereale pe piaţa Gdańsk-ului dar, dincolo de conjuncturile economice favorabile ori nefaste, talerul-leu era deja cunoscut pretutindeni în Moldova, unde a servit la efectuarea plăţilor şi s-a impus, chiar şi după dispariţia lui de pe piaţă, ca monedă de calcul. Domnia Lupului vodă, definind o epocă în istoria ţării, a fundamentat şi transmis urmaşilor o economie monetară modernă, bine articulată şi durabilă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

UN PROIECT NEREALIZAT : MITROPOLIA DE LA TREI IERARHI

Cândva, în cursul anului 1640, mănăstirea Trei Ierarhi primea între zidurile sale un somptuos alai în care se distingeau figurile mitropoliților Ioanichie de Heracleea, Partenie de Adrianopol și Teofan de Paleopatras, ale mitropolitului Moldovei, Varlaam și ale familiei domnești. Înalții ierarhi din Orient aduceau cu ei racla conținând prețioasele moaște ale Sfintei Paraschiva. Bucuria moldovenilor trebuie să fi fost mare, dar, fără îndoială, puțini dintre cei care luau parte la această procesiune și dintre cei care se închinaseră în fața rămășițelor sfintei de la intrarea lor în țară știau cum reușise Vasile vodă să le obțină. Povestea era cu adevărat lungă și încurcată. La începutul deceniului al cincilea din veacul XVII, Patriarhia de la Constantinopol se găsea într-o mare criză financiară. Patriarhul Partenie I i-a cerut ajutorul lui Vasile Lupu. Domnul Moldovei a acceptat să trimită banii solicitați, punând, însă, niște condiții : activitatea administrativă și economică a Patriarhiei să fie reglementată de o comisie de epitropi, aleși de Sinod ; Patriarhia trebuia lăsată, timp de șase luni, în seama lui Vasile vodă, ca „să văd și eu de aș putea cumva să îndrept ceva" ; pe viitor, Patriarhia era împiedicată de la contractarea altor datorii ; se suprima „cererea" patriarhală care se lua, prin eparhii, de la clerul întreg ; se retrăgea chezășia impusă arhiereilor, păstrându-se numai „haraciul împărătesc" ; numele lui Vasile vodă și ale familiei sale trebuiau pomenite la slujbe. Patriarhia și Sinodul au acceptat condițiile, mai ales că domnul Moldovei vărsase din vistierie suma de 2 500 000 de aspri. „Ca răsplată pentru cele dăruite din belșug — scria N. Iorga — se hotărăște de Marele Sinod a se da Moldovei rămășițele Sfintei Paraschiva" [1]. La 1653, Paul de Alep consemnase, însă, următoarele despre acest eveniment : „...Sf. Paraschiva cea nouă din Bulgaria [...] a fost adusă de la Constantinopol de la biserica Patriarhiei, din cămara relicvelor sfintelor [...]. S-au plătit la Patriarhie peste două sute sau trei sute de mii de piaștri, pentru ca moaștele să fie predate în bună stare, dar nu a fost cu pu-

[1] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de la Răsărit*, extras din *ARMSI*, seria II, tom. XXXVI, 1913, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tință [...]. Când prelații i-au adus trupul, domnul a desemnat pe capugii săi pentru a-l însoți, spre a-i face mai multă cinste și pentru a-i spori, prin aceasta, faima"[2]. Informația lui Paul de Alep că domnul a mai plătit o sumă mare „pentru ca moaștele să fie predate în bună stare" este foarte importantă. Ea confirmă știrea din alte izvoare că Vasile Lupu a achitat, pentru răscumpărarea de la turci a sfintei, patru poveri și 68 000 de aspri[3]. Aceasta înseamnă că aducerea în Moldova a sacrelor relicve nu a fost un simplu cadou al Patriarhiei, așa cum s-a lăsat să se înțeleagă : „darul" l-a constituit doar încuviințarea de a se aduce moaștele de la Constantinopol la Iași. Valoarea lor și cheltuielile de transport au fost plătite de Vasile Lupu *peste* suma de bani dată Patriarhiei, la cererea acesteia. Care să fi fost rațiunea unei asemenea fapte ?

În secolul trecut, episcopul Melchisedec a încercat o explicație, legând momentul 1640 de întețirea propagandei calvine, care se pronunța împotriva cinstirii sfinților, a icoanelor și a moaștelor, amenințând, astfel, dogma ortodoxă. Pentru a da o dovadă a bunei sale credințe și a poziției anti-calvine, Vasile Lupu — după părerea lui Melchisedec — a adus aceste relicve în capitala Moldovei pentru ca, nu mulți ani după aceea, să convoace, tot la Iași, un sinod îndreptat împotriva calvinismului[4]. Nu insist mai mult asupra motivației aduse în discuție de episcopul cărturar, întrucât nu mi se pare convingătoare : Moldova nu era, pe vremea aceea (de altminteri, nu a fost niciodată) amenințată de propaganda calvină, atitudinile anti-calvine ale statului și ale Bisericii din Moldova — materializate prin lucrările lui Varlaam și Dosoftei —, fiind adoptate întru apărarea ortodoxiei românilor din Ardeal. În ceea ce privește sinodul de la Iași, altele au fost problemele dezbătute acolo de înalții ierarhi : în primul rând, (ne)implicarea fostului patriarh ecumenic Chiril Lucaris în publicarea, sub numele său, la 1629, a unui catehism îmbibat de idei calvine și, în al doilea rând, aprobarea mărturisirii de credință a Bisericii Ortodoxe redactată de Petru Movilă. Așadar, *nu* întețirea propagandei calvine îl preocupa la vremea aceea pe Vasile Lupu și *nu* ea l-a determinat să aducă în țară moaștele Sfintei Paraschiva.

În veacul XVII, Moldova adăpostea, pe lângă relicve mărunte, și moaștele Sfântului Ioan cel Nou, aduse încă în vremea lui Alexandru cel Bun. Ele erau depuse în biserica Sf. Gheorghe din Suceava — sediul Mitropoliei Moldovei. Destul de puțin semnificativ în calendarul ortodox, Sf. Ioan cel Nou devenise, totuși, patronul întregii Moldove, numele său fiind inseparabil legat de acela al supremei instituții ecleziastice a țării. De altminteri, fusese supranumit „de la Suceava". Aducerea în Iași, la mănăstirea Trei Ierarhi, a moaștelor Sfintei Paraschiva a fost un act prin care Vasile Lupu a dorit să asigure ctitoriei sale un ascendent față de biserica mitropolitană din Suceava. De ce ? Răspunsul îl aflăm într-o scrisoare a domnului din 13 septembrie 1638, adresată consilierului Feodor Feodorovici de la biroul ambasadorilor din Moscova.

[2] *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 49.
[3] N. Iorga, *op. cit.*, p. 13.
[4] Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice*, București, 1885, p. 174—175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi documentul cu pricina a fost publicat de Silviu Dragomir acum mai bine de opt decenii, un amănunt din cuprinsul lui a rămas nesesizat de specialişti. În 1638, Vasile Lupu reînnoia rugămintea către ţar „pentru pictori, căci în ţara noastră nu se află de aceştia". Preocupat de terminarea ansamblului de la Trei Ierarhi, domnul Moldovei îl ruga pe consilier să mijlocească pe lângă ţar „să ne dea pictori buni şi iscusiţi şi să aibă voie meşterii noştri a face catapeteasma şi răstignirea după obiceiul nostru bisericesc [...], iar noi vom ţinea neuitat în minte binefacerea şi ajutorul Măriei Tale iubitoare de Dumnezeu şi se va aminti numele Domniei Tale în această mitropolie a noastră nou zidită (въ сеи нашеи новосъзданои митрополїи) [5]. Aşadar, acesta era rostul bisericii din Iaşi! Ea trebuia să devină *sediu al Mitropoliei Moldovei*. Dar mutarea sediului mitropolitan trebuia bine justificată în faţa ţării. Primul argument era acela că întâiul păstor spiritual al poporului trebuia să se afle în acelaşi loc cu stăpânul laic. Sau, după formula lui Carlrichard Brühl, curţile episcopale trebuiau să se afle „între criteriile topografice ale unei capitale medievale" [6]. Cum capitala Moldovei se stabilise în Iaşi încă de la mijlocul veacului XVI, era absolut normal ca şi Mitropolia să-şi fixeze sediul în oraşul de pe apa Bahluiului, mai ales că mitropolitul rezida aici cea mai mare parte a timpului. Dar acest argument putea să pară prea puţin convingător în ochii poporului, popor cu mentalitate medievală rigidă, neobişnuit cu schimbările, de orice natură ar fi fost ele. De aceea, domnul a găsit soluţia, aducând în ţară şi depunând la Trei Ierarhi moaştele Sfintei Paraschiva, sfântă cunoscută în întreg spaţiul balcanic şi, în tot cazul, mai importantă decât patronul Moldovei din vremea aceea.

Încercarea lui Vasile Lupu de a fixa sediul celei mai înalte instituţii ecleziastice în Iaşi nu a fost doar un vis ambiţios al domnului cu „hire împărătească". Gestul lui se înscrie într-un plan mai larg — pe care l-am analizat amănunţit cu alt prilej [7] — de ridicare a Iaşilor la aspectul şi însemnătatea capitalelor europene. Din păcate, tot acest proiect, din care nu lipseau încercările de „urbanizare" nu şi-a mai găsit niciodată desăvârşirea.

În ceea ce priveşte Trei-Ierarhii, ei au rămas să-şi îndeplinească doar rolul de necropolă domnească. Dar necropole noi făceau doar întemeietorii de dinastii (de exemplu, Ieremia Movilă), sau de ramuri dinastice (ca în cazul lui Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Petru Rareş). Judecându-l în acest context, actul lui Vasile Lupu capătă semnificaţii aparte. Prin el, domnul îşi exprima, într-un anume plan, intenţia de a întemeia o nouă dinastie în Moldova, legată, însă, de dinastia tradiţională. Această din urmă intenţie este trădată de botezarea fiului din a doua căsătorie a lui Vasile Lupu cu numele dinastic Ştefan.

---

[5] Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, în *ARMSI*, seria II, tom. XXXIV, 1912, p. 1157, anexa X.

[6] Carlrichard Brühl. *Remarques sur les nations de „capitale" et de „résidence" pendant le Haut Moyen Age*, în „Journal des Savants", octombrie — decembrie. 1967, p. 208—209.

[7] Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *Contribuţii la istoria Trei-Ierarhilor*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 435—438.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hărăziți, dintru început, să devină necropolă domnească — semn al intențiilor politice de perspectivă urmărite de Vasile vodă — Trei Ierarhii au avut, iată, și un alt rost, mult mai înalt și mai important: acela de sediu mitropolitan. Din motive astăzi necunoscute, dorințele lui Vasile Lupu nu s-au materializat în timpul domniei lui. Dar, mai târziu, în 1677, sub Antonie Ruset, Mitropolia și-a fixat definitiv scaunul în capitală, în biserica Sf. Nicolae Domnesc [8], cu vremea, Sf. Paraschiva și-a adjudecat rolul de patroană a țării și, în sfârșit, astăzi, relicvele ei sunt adăpostite de catedrala mitropolitană.

[8] Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN IFTIMI

O IPOTEZĂ PRIVIND TREI-IERARHII

În arhitectura ecleziastică din Muntenia veacului XVII, deşi există unele excepţii notabile, tonul pare să fie dat de zidirile pline de sobrietate şi smerenie. Ele vădesc o anumită stereotipie, dar şi orientarea spre conservarea unor forme arhetipale, orice înnoire fiind privită cu rezerve, ca pe o ştirbire a modelelor originale, bizantine, sau ca pe o simplă zădărnicie lumească.

Moldova aceleaşi epoci, mai deschisă spre modernitate, prinsese gustul căutării, al experimentului, aproape fiecare ctitorie voievodală fiind, în felul ei, un unicat [1]. Exemplul cel mai revelator în această privinţă este, fără îndoială, biserica Trei Ierarhi, ctitoria lui Vasile Lupu, care uimeşte şi astăzi prin dantelăria sa în piatră, chiar dacă ceea ce putem privi acum este o imagine palidă, aproape o umbră a celei de odinioară. Scrierile unor călători străini din epocă, îndeosebi cele ale lui Paul de Alep şi Evlia Celebi reînvie, peste secole, icoana proaspătă a ctitoriei marelui domn : o Trei Ierarhi de cuvinte, mai adevărată şi mai durabilă decât cea din piatră. Totuşi, zidurile aflate acum în picioare emoţionează prin palpabilul lor, oferind în acelaşi timp privitorului certitudinea că realitatea trebuie să fie întrecut ceea ce imaginaţia noastră poate reconstitui astăzi, pe baza vechilor texte.

Dovedindu-se a fi un subiect fascinant, ctitoria lui Vasile Lupu a atras interesul multor cercetători, care au încercat să dea diferite explicaţii acestui monument, pornind îndeosebi de la decoraţiunea sa exterioară.

Astfel s-a arătat originea orientală, armeano-gruzină şi persană a unor motive decorative [2], a fost subliniat precedentul reprezentat de turla mănăstirii Dragomirna în ceea ce priveşte broderia în piatră [3].

---

[1] Vezi Răzvan Teodorescu şi Ioan Oprea, *Piatra Trei Ierarhilor*, Bucureşti, 1979, p. 9.

[2] G. Balş, *Influences arméniénnes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*, Vălenii de Munte, 1931, p. 16 ; Ion Bănăţeanu, *Aspecte ale influenţei armeano-georgiene asupra artei religioase româneşti*, în „Glasul Bisericii", XXIV, 1965, nr. 7—8, p. 705—706.

[3] N. Grigoraş, *Biserica Trei Ierarhi din Iaşi*, Iaşi, 1962, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum și influența barocului polonez asupra decorului exterior al monumentului, toate acestea dovedind gustul rafinat, viziunea largă și sintetică a voievodului.

Voi încerca în cele ce urmează să supun atenției cititorului o sugestie nouă asupra Trisfetitelor, pornind de la destinația sa : aceea de a adăposti moaștele sfintei Paraschiva.

Este binecunoscută problema achitării datoriilor patriarhiei din Constantinopol de către Vasile Lupu, în calitatea sa de „moștenitor" al împăraților bizantini și protector al întregii biserici ortodoxe, fapt de care se leagă și aducerea la Iași a relicvelor sfintei Paraschiva din Epivat, cinstită de întreaga creștinătate răsăriteană [5].

Deși pisania Trei-Ierarhilor poartă data de 6 mai 1639, biserica a fost doar sfințită atunci lucrările continuând până în 1641, când sunt aduse și moaștele [6]. Locul destinat sfintei era „în zidul dinspre miazăzi", unde se afla un „arc consoliv mare", după mărturia lui Paul de Alep [7]. Faptul că locul era încorporat în zid, deci special prevăzut, dovedește că se știa foarte bine, încă din faza de concepție a clădirii că ea va adăposti prețioasele relicve. Este deci plauzibil că și alte detalii ale bisericii să fi fost gândite în legătură cu viitoarea găzduire. Racla de argint a sfintei, căptușită cu catifea roșie, era așezată, după mărturia călătorului sirian, în nișa din peretele sudic. Cele trei trepte ale soclului, precum și colonetele care flancau nișa erau din marmură albă Povestea aducerii moaștelor fusese scrisă cu slove de aur, adâncite într-o placă de marmură neagră, iar momentele cele mai semnificative din hagiografia Sfintei Paraschiva au fost imortalizate în mozaic foarte fin, pe peretele care constituia fundalul acestui ansamblu. În fața nișei vegheau suspendate șapte candele de argint [8].

În *Iașii vechilor zidiri,* Dan Bădărău și Ioan Caproșu au arătat că avem atestat, în descrierea lui Paul de Alep, „unul din rarele modele ale dispozitivului arhitectonic și ornamental ce s-a întrebuințat în lumea ortodoxă pentru expunerea moaștelor sfinților" [9].

Ideea pe care voi încerca să o argumentez în continuare este că lucrurile nu se opresc doar la ansamblul descris mai sus și că întreaga decorație fastuoasă a Trei Ierarhilor ar putea fi pusă în legătură cu adăpostirea relicvelor sfintei Paraschiva în această biserică.

De-a lungul evului mediu (și nu numai) atât în răsărit cât și în occident s-a desfășurat o vie circulație a moaștelor : oseminte, fragmente din giulgiu sfânt, lemn din crucea lui Iisus, precum și alte ase-

---

[4] Răzvan Teodorescu, *op. cit.*, p. 19.

[5] Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu,* București, 1979, p. 15, pentru calculele privind sumele enorme achitate de voievodul moldovean în contul patriarhiilor de Constantinopol și Ierusalim, precum și în cel al Muntelui Athos, reprezentând venitul țării pe doi ani de zile.

[6] N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 29. Data aducerii moaștelor este 13 iunie 1641, după cum reiese din inscripția slavonă pe marmură neagră ce fusese pusă sub racla sfintei Paraschiva.

[7] *Călători străini în Țările Române,* vol. VI, p. 49.

[8] Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri* (până la 1821), Iași, 1974, p. 183, text și nota 97.

[9] *Ibidem,* p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menea. Ceea ce interesează aici în mod deosebit este *felul în care erau păstrate*. Casetele conținând asemenea relicve sunt încărcate de decorațiuni realizate în argint masiv, smalțuri, sidef, și pietre prețioase. Mici fragmente de os, îngălbenite de vreme sunt încrustate cu evlavie în filigranuri fastuoase de metal scump, ca pe cele mai de preț nestemate. La mănăstirea Arnota, în Țara Românească, mâna Sfântului Mihail fusese „îmbrăcată toată în aur de către Matei Basarab [10]. La Putna se afla doar un deget atribuit cuviosului Daniil Sihastru ferecat în argint în care erau montate 11 mărgăritare și o granată [11]. Dar nu îmi propun aici inventarierea acestor obiecte. Doresc numai să arăt că pentru cinstirea relicvelor nici un metal nu este prea nobil, nici un material nu este socotit prea scump, nici o lucrătură, oricât de migăloasă nu este îndeajuns de delicată.

Dacă afișarea bogăției, a luxului exagerat, în viața civilă era socotită în epocă drept o superbie condamnabilă, constituind o piedică serioasă în calea mântuirii, aceeași bogăție revărsată cu generozitate întru înzestrarea fundațiilor pioase cu odoare scumpe era o faptă vrednică de laudă adusă bisericii lui Dumnezeu o jertfă pentru iertarea păcatelor și mântuirea sufletului, finalitate a religiei creștine.

În acest context o atenție specială trebuie acordată *chivotelor* dăruite bisericilor de către vechii noștri domni. Chivotele erau, precum se știe, niște casete având destinația specială de a păstra pâinea sfințită, *anafura*, simbolizând trupul Domnului și erau așezate pe masa altarului. Deși nu este un fapt fixat canonic ele erau confecționate în mod curent din argint și au căpătat, foarte de timpuriu, *forma unei biserici în miniatură*. Această penetrare a elementelor arhitectonice în spațiul argintăriei eclesiastice merită în mod deosebit investigată. Uneori avem de-a face cu o simplă casetă la care s-au adăugat una sau mai multe turle convenționale. Foarte frecvent însă, întâlnim și alte elemente, precum ferestre, ocnițe, coloane decorative și chiar torsada atât de specifică în arhitectura epocii. *Alteori forma chivotului caută să se apropie cât mai mult de aceea a bisericii pentru care a fost făcut*. Un exemplu în acest sens este chivotul mănăstirii Tismana, considerat de specialiști un document interesant pentru studiul prefacerilor pe care monumentul respectiv le-a suportat de-a lungul vremii [12].

---

[10] *Călători străini*, vol. VI, p. 193.

[11] Sc. Porcescu, în *Sfinți români apărători ai legii strămoșești*, București, 1987, p. 321.

[12] Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV—XIX)*, București, 1968, p. 43—44.

Pentru evaluarea formei inițiale a unui monument eclesiastic s-a mai făcut apel la *reprezentările miniaturale ale bisericilor din tablourile votive*, acolo unde s-a păstrat pictura originală. De la aceste reprezentări s-ar putea să fi plecat sugestia că trăsăturile esențiale ale bisericii să se regăsească în chivotul său.

Din păcate, nu știm unde s-ar putea afla chivotul Trei-Ierarhilor. Episcopul Melchisedek, în *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova* (București, 1885, p. 180—181) scria că „la Trei Ierarhi se păstrau trei candele de aur și un chivot de argint. Acestea au formă deosebită de cele usitate astăzi la noi, Inscripțiile grecești și arta arată că sunt lucrate la Constantinopol". În inventarele făcute cu ocazia restaurării bisericii de către Lecomte de Noüy figura și „un chivot de argint aurit". (N. Grigoraș,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chivotele nu erau, însă, decât foarte rar, un fel de machete ale bisericilor cărora aparţineau. Meşterii argintari care le-au confecţionat neputând renunţa la tehnicile decorative specifice metalului preţios. Argintul filigranat, încrustările de sidef şi pietre preţioase, medalioanele de email reprezentând chipuri de sfinţi dau farmec şi valoare unor asemenea lucrări.

Se cunosc cazuri când s-a renunţat la funcţionalitatea iniţială a chivotelor, unele dintre ele adăpostind, în locul prescurii (trupul Domnului) rămăşiţele materiale ale unor sfinţi, devenind astfel, în fapt, simple casete de moaşte. Câteva dintre acestea, dăruite de către domnii români la locurile sfinte, au fost publicate de către Marcu Beza. Cele mai remarcabile sânt: chivotul comandat de Neagoe Basarab pentru păstrarea relicvelor părintelui său duhovnicesc, patriarhul Nifon şi chivotul confecţionat de Şerban Cantacuzino pentru păstrarea capului Sfântului Grigore din Nazianz [13].

Dacă argintăria bisericească a preluat atât de mult din domeniul arhitecturii eclesiastice, de ce nu ar fi fost posibilă şi o influenţă inversă? Decorul exterior al pereţilor, care cunoscuse cu un veac şi mai bine în urmă fascinanta experienţă a picturii murale, face, la Trei Ierarhi, loc unui decor sculptat în piatră acoperind ca o horbotă întreaga clădire. Însă această broderie exterioară pare a fi mai curând opera unui giuvaiergiu sau a unui miniaturist, decât aceea a unui lucrător în piatră [14].

Unele frize întâlnite aici îşi găsesc chiar asemănări de stil în decorul chivotelor medievale din spaţiul ortodox.

Corina Nicolescu, în lucrarea sa despre argintăria românească, observa faptul că asemenea motive florale stilizate „sunt comune şi artei bizantine din etapa Paleologilor, dar *izvorul lor mai îndepărtat este*

---

op. cit. p. 69). O descriere a sa pare să fie oferită, însă, de către Paul de Alep (*Călători străini*, VI, p. 48), atunci când descrie tabloul votiv: „La stânga ieşirii prin uşa (dintre tindă şi nartex) este zugrăvit (chivotul) bisericii, pe care îl susţine cu mâna domnul şi pe care sunt înfăţişaţi cei trei ierarhi, oferind-o lui Isus Hristos, care, înconjurat de îngeri şi de apostolii lui, îl binecuvântează". Chiar dacă această descriere este reală, datele oferite sunt insuficiente pentru a putea analiza eventualele influenţe între biserica de zid şi chivotul său.

[13] Marcu Beza, *Urme româneşti în răsăritul ortodox*, ed. a II-a, Bucureşti, 1937, p. 38, 53, 53 ş.a. Moaştele, prin sfinţire, îşi pierd „corporalitatea", astfel încât ele pot fi frânte, asemeni trupului simbolic, de prescură, al lui Isus. Amintim aici cazul sfântului Dumitru cel Nou (Basarabov) patronul oraşului Bucureşti, ale cărui moaşte au fost trecute la nordul Dunării, în timpul războiului ruso-turc din 1769—1774, de către generalul Saltâkov, cu intenţia de a le transporta în Rusia. În cele din urmă se hotărăşte ca relicvele să rămână în capitala Munteniei, deoarece aparţineau unui sfânt român. Generalul amintit a desprins de corp, totuşi, mâna dreaptă a sfântului, trimiţând-o la Kiev, iar acest lucru nu a fost privit ca un sacrilegiu, ci ca pe un fapt normal. Vezi: Arhim. dr. Cesarie Gheorghescu, *Sfântul Dumitru cel Nou*, în *Sfinţi români apărători ai legii strămoşeşti*, p. 279—80.

[14] Această impresie o are şi Evlia Celebi, care notează că decorurile exterioare care înveşmântează piosul sanctuar „strălucesc şi scânteiază, încât par că ar fi frunzele de pe un pergament iluminat" (adică al sultanului), adăugând chiar că acestea ar putea sta alături de realizările lui Mani, Behzad şi Aga Riza, pictori miniaturişti din vechiul Iran (*Călători străini*, VI, p. 479).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arta georgiană și armeană, de unde au ajuns după secolul XI la Bizanț și în arta balcanică [15].

Dimensiunile relativ reduse ale bisericii Trisfetitelor, precum și tradiția că pereții exteriori ar fi fost poleiți cu aur, ne duc iarăși cu gândul la imaginea unui chivot. Deși ideea auririi exterioare a bisericii a fost acceptată de mai mulți istorici și arhitecți [16], ea este mai curând o frumoasă legendă care își are rădăcinile în dificultățile de traducere a textelor călătorilor orientali citați aici, scrise în limbile turcă și arabă [17].

La Trei Ierarhi aurul fusese utilizat din belșug *doar pe interior*, în exonartex, unde erau reprezentate, față în față, Paradisul și Infernul, iar Paul de Alep nota că *„totul este în aur și lapis-lazuli"* dar mai ales în altar, unde același autor nota că „împrejurul absidei se găsesc arcuri deosebite ce se împletesc; printre ele unele sunt *împodobite în întregime cu foi de aur"*, adăugând mai jos că „pictura și chipurile dinlăuntrul altarului și din afara lui, de pe ziduri sunt din foi de aur și lapis-lazuli, iar frumusețea lor nu poate fi asemuită cu nimic [18].

Acestor detalii martorii epocii le adaugă și altele la fel de minunate. Astfel, ușa dintre pronaos și tindă avea canaturile „lucrate în sidef curat, cu fire și solzi de argint și cu frumoasă argintărie în relief, cu înfloriturі negre" iar, în abside, stranele cântăreților, acoperite cu postav roșu, erau „încrustate cu os și cu abanos și cu altele asemănătoare". Cele două coloane octogonale, ce nu se deosebeau de piatra verde, erau „acoperite cu vrejuri de aur de sus până jos". Jețul domnului cu rosturi imperiale, lucrat în foiță de aur și catifea roșie, este privit de Paul de Alep ca o „lucrare de giuvaergiu", iar pupitrul pe care se punea evanghelia prețuia el singur, în opinia lui Evlia Celebi, „un tezaur egiptean", evaluând că întreaga lucrătură a clădirii ar fi necesitat cheltuirea a

---

[15] Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 43.

[16] Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 336.

Autorul crede că decorul sculptat al Trei Ierarhilor a fost subliniat prin colorarea lui cu lapis-lazuli și poleială de aur. C. Cihodaru, în *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, 1980, p. 335, citând pe Gh. Balș și pe alți autori, consemnează că biserica „ar fi fost aurită pe dinafară", afirmând chiar că „urme de poleială se mai văd pe pereții de nord".

[17] Vezi *Călători străini*, VI, p. 47 unde Paul de Alep arată că este „clădită în întregime din piatră fățuită"; Evlia Celebi, călătorul turc, nota că „fiind clădită de curând, pietrele de marmură (?) strălucesc și scânteiază, încât par a fi frunzele de pe un pergament iluminat" (p. 478) amintind și mai jos de „pietrele fățuite ale pereților exteriori" (p. 481). Deci călătorii contemporani au putut admira o sculptură în piatră foarte frumos finisată, însă nu și aurită. Este adevărat că traducerile mai vechi ale însemnărilor celor doi călători oferă mai mult temei tradiției privitoare la aurirea pereților exteriori ai bisericii. Vezi, în acest sens, Andrei Antalfy, *Călătoriile lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1658* (traducere din textul turcesc), în „Buletinul Comisiei Istorice a României", vol. XII, București, 1933, p. 43—47, care pare a da, totuși, pentru alte pasaje, o traducere mai bună decât cea publicată în *Călători străini*. Călătorul rus Anatol Demidov, care a trecut prin Iași în 1837, care afla atunci că „biserica ar fi fost *aurită în interior*, însă suferise de pe urma a trei incendii și a unui jaf tătărăsc, dar mai ales din cauza cutremurului din anul 1802, când fusese ruinată în întregime" (G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 338).

[18] *Călători străini*, VI, p. 47—50 și 479—481.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zece „tezaure egiptene“ [19]. Şi celelalte jilţuri sculptate în lemn de esenţe rare (chiparos, abanos) au fost lucrate la Ţarigrad. Candelabrul cel mare era compus din 16 piese, toate din argint aurit şi cizelat. Cădelniţele de metal scump, împodobite cu pietre preţioase vălurile brodate toate cu aur şi mărgăritare, întregesc imaginea fascinantă a interiorului acestei biserici.

În concluzie, fără a avea intenţia de a nesocoti alte sensuri şi interpretări, pe care istoria şi istoricii le-au aşezat pe umerii acestei minuni arhitectonice, încheiem demonstraţia de faţă afirmând că aglomerarea de metale preţioase, fineţea execuţiei, grija pentru detaliu, fac din Trei Ierarhi o adevărată *bijuterie,* comparabilă cu filigranurile şi ferecăturile destinate să cinstească cele mai de preţ relicve ale creştinătăţii orientale. *Întreaga clădire a acestei biserici poate fi privită ca o casetă pentru moaşte, sau ca un „chivot“ realizat la proporţii arhitectonice* [20] de către un domn, care avea şi firea, şi mijloacele materiale pentru a concepe un asemenea lucru excentric şi grandios. Întreaga bogăţie şi fastul imperial regăsite în această ctitorie nu sunt opera unui simplu principe grandoman, ci sunt o afirmaţie a faptului că Vasile Lupu era moştenitorul legitim al împăraţilor bizantini, recunoscut ca protector şi stăpân de toate patriarhiile de pe teritoriul fostului Imperiu Roman de Răsărit.

Doar *împăratul,* ca o persoană sacră, şi-ar fi putut permite să înalţe o asemenea fabuloasă ctitorie fără a fi suspectat de superbie. Altcineva, oricât de bogat, nu ar fi avut *dreptul* moral de a ridica o biserică de valoarea Trei-Ierarhilor [21].

---

[19] *Ibidem,* p. 481 : „În sfârşit, după socoteala arhitecţilor şi meşterilor priceputi în ale algebrei, pentru ridicarea acestei biserici s-au cheltuie zece haznale egiptene“. Vezi şi A. Antalfy, *op. cit.,* p. 43—47.

[20] Pentru sensul arhitectonic al cuvântului *chivot,* vezi relatarea lui Petru Bogdan Bakšić, care a vizitat Trei-Ierarhii, la 3 octombrie 1641 ; el nota că se amenaja „un mormânt în biserică, la un perete, adică un *chivot* din felurile marmore frumoase, pentru a se aşeza sub el trupul acela (adică al Sfintei Paraschiva) ; se făcea întocmai ca un altar latin, cu coloane, cu podoabe şi cu inscripţii la limba slavonă“ *(Călători străini,* V, p. 235).

[21] Probabil că în acest spirit s-ar putea explica acea până care ajunsese la urechile sultanului precum că domnul Moldovei a înălţat o ctitorie mai măreaţă decât s-ar fi cuvenit rangului său (o „patriarhie“). Vezi *Călători străini,* VI, p. 479. Să ne amintim că şi în Moldova dreptul de a înălţa biserici cu turlă a fost multă vreme un privilegiu exclusiv al domniei. Biserica mănăstirii Dragomirna pare să fi fost prima ctitorie ne domnească ce a dobândit privilegiul turlei şi a marcat acest moment într-un mod cu totul remarcabil, oferind, prin veşmântul său dantelat, un model pentru Trei Ierarhi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRE Ş. NĂSTUREL

POMELNICUL PE CAHLĂ AL BISERICII TREI IERARHI DIN IAŞI

Amintiri scumpe a colonelului
BARBU SLĂTINEANU

În monumentala culegere de inscripţii bucureştene se dă cuprinsul unui pomelnic pe cahlă smălţuită. Numele sunt toate scrise greceşte (cu greşeli de ortografie uneori). Se pomenesc, astfel, numele lui „Io Vasile voievod, Ecaterina doamna, Ştefan, Gavriil, Gheorghe, Chiraţa, Gheorghe, Alexandra“ [1]. Din capul locului se-nţelege că este vorba de Vasile Lupu şi ai săi [2]. „Provine de la curtea domnească din Iaşi (?) ; a aparţinut Colecţiei mixte de artă comparată“ mai citim în aceeaşi culegere. Semnul de întrebare dovedeşte, însă, nesiguranţă cu privire la sfântul lăcaş de unde cahla a fost cândva înstrăinată.

---

[1] Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă şi Olimpia Diaconescu, *Inscripţiile medievale ale României, I. Oraşul Bucureşti*, Bucureşti, 1965, p. 776, nr. 1182. O bună fotografie în *Istoria artelor plastice în România*, II, Bucureşti, 1970, ilustraţia 225. Alta, mai slabă, în *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 66, fig. 10.

[2] Identificăm, astfel, pe cei trecuţi în pomelnic : *Vasile vodă Lupu* şi soţia sa de-a doua, circaziana *Ecaterina*, ce o luase încă din 1640 (C. Şerban, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634—1653)*, Bucureşti, 1991, p. 36—39) ; *Ştefan* este fiul lor, care a domnit în Moldova în 1659—1661 *(op. cit.*, p. 39—40). *Gavriil* nu este altul decât unul din fraţii voievodului, hatman şi ctitor al mănăstirii Agapia (N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 378—379). Tot aşa şi Gheorghe din pomelnic, care a fost mare paharnic şi hatman *(ibidem*, p. 378). Ne întrebăm, însă, cine va fi fost Chiraţa : nu cumva a doua soţie a acelui Gheorghe, întrucât văduvise de Maria la 1648 *(ibidem)* ? Ceilalţi doi trecuţi în pomelnic — alt Gheorghe şi Alexandra — ne rămân nouă necunoscuţi. De luat în seamă că ceilalţi copii ai lui Lupu cu Ecaterina — Ioan şi Alexandru (C. Şerban, *op. cit.*, p. 39) — lipsesc, ceea ce poate însemna că erau morţi la data când s-a întocmit acel pomelnic, datat „circa 1650“ în culegerea mai sus citată de inscripţii. Tudosca Doamna, răposată înainte de 1640, mama copiilor lui Vasile Lupu — Ioan, Maria (Radziwill) şi Ruxandra (Hmelniţki) — şi aceştia înşişi lipsesc cu toţii : pesemne numele lor erau trecute în alt pomelnic, unele la morţi (Tudosca şi Ioan), altele la vii (Maria şi Ruxandra) ; despre aceştia : C. Şerban, *op. cit.*, p. 27—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dorim să spunem câte ceva în legătură cu acest pomelnic. Mai întâi, amintita colecţie este cea moştenită în parte şi îmbogăţită de răposatul colonel Barbu Slătineanu, mort în închisorile comuniste din neîngrijire medicală : era bolnav de diabet şi nu i s-au făcut injecţiile de insulină de care zilnic avea neapărată trebuinţă... Ca unul care am fost foarte legat de dânsul şi de copiii săi, ţin foarte bine minte că Barbu Slătineanu încredinţase profesorului Dan Bădărău un mic articol pentru volumul II — care, însă, nu a apărut niciodată — din revista *Monumente şi Muzee*. Un singur volum s-a tipărit, în 1958, prin grija Comisiei Ştiinţifice a Muzeelor şi Monumentelor Istorice şi Artistice. Comisia depindea de Academie, secretarul de redacţie fiind răposatul Bădărău. Articolul lui Slătineanu privea tocmai acea cahlă din colecţia sa. Acolo spunea răspicat că este *pomelnicul bisericii Trei Ierarhi*.

De unde o avea, nu mai ştiu ; dar amintesc că tatăl său, doctorul Alexandru Slătineanu, prietenul şi colegul doctorului Ioan Cantacuzino, fusese profesor la Facultatea de Medicină din Iaşi şi începuse colecţia Slătineanu. Dacă s-a păstrat arhiva Comisiei de mai sus, poate se va mai afla textul lui Barbu Slătineanu ; de asemenea, s-ar putea ca unul din urmaşii săi să-l mai aibă în păstrare [3]. Mărturia răposatului colonel, că pomelnicul vine de la Trei Ierarhi, poate fi luată de bună de acum înainte de către cercetători. Voi mai adăuga, însă, unele lucruri.

Astfel, călătoriile mele la Sfântul Munte Athos mi-au fost prilejuri de a vedea cahle decorative, tot în stil turco-persan, ca şi pomelnicul, dar şi mai înflorate, la unele mănăstiri. Bunăoară, în naosul bisericii Marei Lavre a Sfântului Atanasie. Ca şi în altarul bisericii mănăstirii Dionisiou. La Lavra, cahlele acoperă pereţii în spatele şi deasupra stranelor. Nu ştiu să se găsească la Athos pomelnice pe cahle smălţuite, căci cercetările la faţa locului sunt mereu îngreunate. Las, însă, pe seama tinerilor cărora le va veni şi lor „harul" de a mai face cercetări acolo [4].

Din câte ţin minte, cahla se aflase prinsă în peretele proscomidiei bisericii ieşene. Ne putem întreba, după pilda bisericilor athonite de care am pomenit, dacă părţile de jos şi de lângă strane ale ctitoriei lui Vasile vodă Lupu nu au fost cumva acoperite cu cahle pentru a le feri de uzare. Şi stilul turco-persan al cahlei ieşene se poate lega de podoaba orientală a bisericii. Evlia Celebi şi creştinul arhidiacon sirian Pavel de Alepo s-au minunat de strălucirea acesteia. Evlia vorbeşte de pietrele cioplite pe dinafara lăcaşului, toate înfrumuseţate cu flori, cu sori şi cu plăci cu inscripţii [5]. Totuşi, pomelnicul nu s-a putut afla pe dinafară, ci înăuntru, la proscomidie.

---

[3] Colonelul Slătineanu a avut o fiică — d-na Sandra I. Sturdza, pictoriţă — şi doi fii : Barbu, sublocotenent de rezervă, căzut vitejeşte la Podul Iloaiei în august 1944, şi Stroe Slătineanu.

[4] A nu se pierde din vedere faptul că Vasile Lupu şi-a închinat ctitoria sa de la Trei Ierarhi *tuturor* mănăstirilor de la Athos în 1641 : Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 161 şi passim (hrisovul de închinare se păstrează la mănăstirea Dionisiou, unde însă nu l-am văzut).

[5] A. Antalffy, *Description turque du monastère des Trois Hiérarques. Extrait du „Voyage d'Evliyâ Tchélébi"*, în *SAO*, I, Bucureşti, 1958, p. 5—11 (Antalffy lăsase, la moartea sa, această traducere din turca otomană în limba română, iar eu am tălmăcit-o din nou, însă în franţuzeşte, adăugând note — iscălite de mine — fo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printre odoarele bisericii, unele erau în stil răsăritean, persan sau otoman. Până și vasul ce-l primise cu Sfântul Mir vodă Lupu de la Patriarhul Constantinopolului și care a făcut parte din zestrea ctitoriei sale [6]. Evlia Celebi a însemnat asemănările mobilierului acesteia cu cel musulman; același lucru l-am văzut și eu la Sfântul Munte, la câte un analog, pe o strană, sau pe cârje arhierești. Un fel de simbioză culturală, aș spune creștino-musulmană.

Restaurarea ctitoriei lui Lupu, ca și ale altora, încredințate arhitectului francez Lecomte de Noüy, a săracit monumentele pe care el ni le-a păstrat mai mult sau mai puțin schimbate, iar zestrea lor s-a risipit [7]. Așa bănuim că s-au întâmplat lucrurile și cu cahla-pomelnic de care a fost vorba.

---

losind traducerea franceză, de părintele Vasile Radu, a povestirii acestei călătorii a patriarhului Macarie de Antiohia). Cât despre cahla-pomelnic de care ne îndeletnicim aici, se cuvine amintit că în *Istoria artelor plastice...*, vol. cit., p. 152, Răzvan Theodorescu pomenește de ceramica otomană de Iznik, Adana și Kutahya găsită la Suceava, Hârlău și Iași cu prilejul unor cercetări arheologice, întrebându-se astfel dacă placa nu fusese cumva așezată la Trei Ierarhi sau în vreun paraclis al curții domnești din vechea cetate de scaun a Moldovei. Răspunsul i-l dă mărturia răposatului Barbu Slătineanu.

[6] Vezi volumul citat de inscripții bucureștene, p. 690—691 (textul grecesc și traducerea românească a inscripției din mai 1642). Vasul a fost trimis lui Lupu de patriarhul Partenie I. Despre danie: Petre Ș. Năsturel, *Străvechile odoare înapoiate de U.R.S.S.*, în *MB*, VII/10—12, Timișoara, 1957, p. 216. Numele tehnic al vasului este *alabastron*, pesemne pentru că în trecut Sfântul Marele Mir se păstra în vase de alabastru: vezi Ducange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Lugduni, 1688, col 127, s.v. Dania făcută lui Lupu are chipul unei căni otomane: vezi fotografia 250 din *Istoria artelor plastice*, vol. cit., unde, la p. 151, Teodora Voinescu îl socotește a fi un... ibric. În Evanghelia după Sf. Matei, 26, 6—7, unde se povestește cum în Betania o femeie a turnat Mântuitorului pe cap un mir scump de tot, textul grecesc vorbește de *alabastrinon docheion*, adică vas din alabastru (la fel și Sf. Marcu). Biblia de la București, 1975, p. 1129 și 1153, tălmăcește doar prin *alabastru*, ajuns deci cuvânt tehnic. În Biblia lui Șerban vodă de la 1688, însă, citim *vas cu mir* și *vas de mir* (retipărirea Patriarhiei Române, București, 1988, p. 770, rândul 7 și p. 785, rândul 3). Despre sfințirea Sf. Mir: I. Dură, *La consécration du Saint-Chrême dans l'Eglise Orthodoxe Roumaine*, în „Ephemerides Theologicae Lovanienses", LXII/4, Louvain, 1968, p. 283—307 (se amintește la p. 296 și vasul de la Trei Ierarhi).

[7] Vezi, de pildă, V. Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neagoe de la Argeș*, București, 1942, p. 26. Tot așa, pot *acum* să spun că panaghiarul dăruit de Antonie vodă Ruset la 1678 bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași a fost dat unui om politic din familia Brătenilor de către însuși Lecomte du Noüy! Cf. Petre Ș. Năsturel, *Un panaghiar moldovenesc necunoscut din 1678*, în *MMS*, XXXVI/7—8, Iași, 1960, p. 445—450: posesorul — al cărui nume l-am uitat după atâția ani — venise, prin 1957—1959, să-mi ceară sfat pe când lucram la Muzeul de Istorie a Bucureștilor; fiind vorba de un obiect moldovenesc, muzeul acesta nu-l putea cumpăra, așa că l-am sfătuit pe posesor să-l ofere Muzeului Patriarhiei. Mi-a îngăduit să-l fotografiez și să-l public dar nu să spun atunci la cine se află și nici să amintesc de numele Brătienilor! Panaghiarul este trecut în volumul citat de *Inscripții* bucureștene (p. 562, nr. 563) ca aflându-se acum în colecțiile Muzeului Patriarhiei din București. Poate actul de vânzare-cumpărare, aflat desigur acolo, vorbește despre felul (amintit de mine mai sus) cum acel odor a fost înstrăinat de la Sf. Nicolae Domnesc din Iași cu prilejul lucrărilor de restaurare: o verificare ar fi folositoare pentru cercetătorii artei noastre vechi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SILVIU VACARU

CONTRIBUȚIA LUI VASILE LUPU LA DEZVOLTAREA ARHITECTURII MOLDOVENEȘTI

Perioada asupra căreia s-a oprit cercetarea noastră — domnia lui Vasile Lupu, cea mai lungă din veacul XVII al Moldovei — este una dintre cele mai spectaculoase sub aspectul culturii în general și al arhitecturii în special. Ultima aduce din trecut un stil moldovenesc peste care se vor suprapune, cu intensități diferite, influențe externe, fără ca acestea să poată dezrădăcina stilul tradițional al construcțiilor moldovene. Bogatul domn va finanța construirea și reconstruirea unor edificii religioase și civile, unele dintre ele constituind puncte de plecare pentru altele noi în ceea ce privește stilul și planul, altele rămânând unicate. Până în prezent, acest vast domeniu al contribuției domniei la dezvoltarea culturală a Moldovei a fost puțin cercetat. Lucrări mai vechi [1] sau mai noi [2] au încercat, fără a reuși pe deplin, să pună ordine în mulțimea de informații provenite din această perioadă privitoare la construcțiile domnești.

Regimul de dominație otomană a făcut ca domnii să fie mutați din Țara Românească în Moldova și invers, fapt ce a accentuat contactul concepției arhitecturale muntene cu cea moldoveană, aducându-i acesteia din urmă influențe cum ar fi : prezența brâului median, de regulă în torsadă (pentru prima oară la Galata) ; ridicarea unei a doua turle pe pronaos pentru a da impresia unei mai mari verticalități (începutul îl face tot Galata) ; apariția turnului clopotniță pe pridvor etc. Bisericile își vor păstra planul triconc, întâlnit încă din secolul XVI, acesta devenind în perioada de care ne ocupăm o permanență și, implicit, o caracteristică a arhitecturii locale. Datorită turcilor, care impuseseră distrugerea cetăților, mănăstirile vor fi înconjurate cu ziduri de piatră și transformate, în acest fel, în puncte de apărare.

---

[1] Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885 ; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. III, București, 1908 ; Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933.

[2] Gr. Popescu, P. Grigoriu, *Matei Basarab și Vasile Lupu*, București, 1970 ; Ana Dobjanschi, Victor Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, București, 1979 ; Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Influenţe aduce şi arhitectura orientală, mai ales în ornamentica decorativă : arce, ancadramente, motive decorative şi altele.

Sunt şi alte împrumuturi, provenind mai ales din arhitectura armeano-georgiană sau din cea neoclasică şi barocă a Europei occidentale, care pătrund la noi mai ales prin meşterii polonezi şi ruşi, ce vor lucra efectiv la construirea diferitelor edificii.

În cele ce urmează, vom încerca o prezentare în ordine cronologică a construcţiilor religioase ridicate în domnia lui Vasile Lupu. Programul domnesc de construcţie şi reconstrucţie a diferitelor edificii laice şi religioase începe imediat după venirea pe tron a lui Vasile vodă. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că, pe vremea când era mare vornic al Ţării de Sus, construise o biserică la Vaslui cu hramul Sf. Gheorghe, după cum reiese dintr-un hrisov de întărire de la Moise Movilă, datat 5 august 1631 [3]. Aceleiaşi biserici, Lupu Coci, împreună cu „jupâneasa lui Tudosca", îi dăruieşte un potir [4], la anul 7139 (1630—1631).

Tot la Vaslui, domnul va ridica o biserică într-un „loc unde se chiamă la Corbul" [5], după cum reiese dntr-o scrisoare din 6 august 1635, referitoare la lucrări [6]. Acesta poate fi considerat primul document prin care domnul anunţă începutul intervenţiei directe în dezvoltarea culturală a Moldovei, cerând „să dai ştire domniei mele să-ţi trimitem bani" [7]. Urmărind cronologic monumentele vasiliene, vom observa că aproape în fiecare an apare unul nou. În categoria celor eclesiastice includem : terminarea bisericilor începute de înaintaşii săi în scaunul domniei (Sf. Ioan Botezătorul — Iaşi), refacerea unor mănăstiri domneşti (Maica Domnului — Bârlad, Sf. Paraschiva — Ştefăneşti, Precista — Bacău, Probota, Putna), sau boiereşti (Golia, Hlincea) şi construirea unora noi, (Trei Ierarhi). Vasile Lupu va finanţa şi construcţii laice, cum sunt curţile domneşti de la Suceava şi Iaşi, şcoala domnească şi feredeul etc.

Anul de început al acestui vast program este 1635, când se lucrează şi se termină două obiective : biserica din Vaslui şi Sf. Ioan Botezătorul [8] din Iaşi.

Începută din temelii şi ridicată până la ferestre de Miron Movilă Barnovschi, biserica din Iaşi a fost terminată la 4 noiembrie 1635 [9]. Edificiu religios de proporţii reduse, ea conţine, în planul construcţiei, o particularitate a timpului : sub înfăţişarea unei biserici, se ascunde, de fapt, o mică cetate, semănând sub acest aspect cu Vovidenia din Iaşi şi Precista din Galaţi. Biserica are două turle cu un diametru destul de mare, pridvor susţinut de stâlpi, având deasupra lui un turn clopotniţă [10].

---

[3] Gheorghe Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XV, p. 73.

[4] Franz Babinger, *Originea lui Vasile Lupu*, în *ARMSI*, seria III, tom XIX, p. 138.

[5] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. III, p. 326.

[6] *Ibidem*, p. 325 ; idem, *Surete şi izvoade*, XV, p. 75.

[7] *Ibidem*, p. 326.

[8] Ana Dobjanschi, neincluzând aportul lui Vasile Lupu la construirea bisericii din Vaslui, afirmă că Sf Ioan Botezătorul — Iaşi ar fi primul monument ridicat cu cheltuiala domnului *(op. cit.*, p. 29).

[9] Vezi pisania, N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, ed. a II-a, Iaşi, 1930, p. 216—217.

[10] O frumoasă descriere a bisericii de atunci o face Paul de Alep *(Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 53 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul 1636, domnul moldovean se îngrijește de ridicarea a noi edificii, demonstrând chiar de la început că, spre deosebire de înaintașii săi, el dispunea de o vistierie prosperă. O construcție începută, credem, mai înainte, dar terminată în acest an este admirată de solul polon Krasiński, care spune că la Scânteia „s-a clădit o biserică nouă frumoasă de zid" [11]. Paul de Alep întărește această afirmație arătând că „acolo [la Scânteia — *n.n.*] se află o biserică mare, nouă [...], închinată Sf. Paraschiva, cu două turle înalte, avântate și cu două cruci aurite" [12]. Din felul descrierii ne putem da seama că în acest moment influența munteană își găsește concretizarea. Imaginea dată de turle ne duce cu gândul la monumentele bisericești pe care bogatul domn le va construi hărăzindu-le reședințelor mitropolitane și — de ce nu ? — patriarhale.

Același diacon din Alep dă câteva detalii despre o biserică din Bârlad „clădită de curând din piatră de către domn" [13]. Biserica Maicii Domnului (sau Domnească) nu este o construcție aparținând lui Vasile Lupu. El întreprinde doar acțiuni de refacere la vechea ctitorie a lui Ștefan cel Mare [14]. Trebuie să fi fost de mare amploare, de vreme ce călătorul străin o consideră ca fiind a domnului.

Printre monumentele vechi pe care domnul le repară se numără și biserica Sf. Paraschiva din Ștefănești [15]. Solul polon Krasiński, care trece prin localitate, observă o „biserică de zid frumos clădită, dar ruinată. Acum se transportă piatră pentru restaurarea ei, precum și alte materiale" [16]. La refacerea ei, meșterii moldoveni vor realiza o sinteză a arhitecturii locale cu cea munteană din care va apare o clădire elegantă, monumentală [17].

În satul Șerbești (Neamț) ce aparținea domnului, Vasile Lupu înalță, în 1637, cum reiese din inscripție [18], biserica Sf. Gheorghe. Continuă planul triconc cu abside false care la exterior sunt marcate de două decroșuri. Fațadele sunt decorate cu două șiruri de ocnițe, afară de partea nordică. Turnul clopotniță se află în partea de sud a pronaosului [19].

În estul Moldovei, la Orhei, este înălțată, din poruncă domnească, biserica Sf. Dimitrie [20]. Ctitoria, de plan dreptunghiular, are un turn clopotniță pe latura de sud, sub care se află pridvorul [21] : nu reprezintă în arhitectura sa nimic deosebit [22]. Anul terminării ei rămâne, însă, o

---

[11] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 27 ; Gh. Balș, *op. cit.*, p. 125.

[12] *Călători străini...*, VI, p. 30.

[13] *Ibidem*, p. 27.

[14] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 84.

[15] Construită de Ștefan Tomșa (Gh. Balș, *op. cit.*, p. 80) ; V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 292.

[16] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 23.

[17] Ana Dobjanschi, *op. cit.*, p. 36.

[18] Melchisedec, *op. cit.*, p. 132.

[19] M. Drăgotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *Monumente istorice din județul Neamț*, București, 1971, p. 62.

[20] I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 166 ; Arbure C. Zamfir, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, 1898, p. 290.

[21] V. Drăguț, *op. cit.*, p. 220—221.

[22] Arbure C. Zamfir, *op cit.*, p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

incertitudine deoarece este șters din inscripție. Întrucât între ctitori sunt cuprinși Teodosia și Ioan, biserica este sigur anterioară datei de 6 mai 1639, când moare doamna Tudosca [23]. Corelând-o cu pisaniile din Șerbești [24] și de la Sf. Atanasie [25] din Iași (unde sunt menționate cele două fiice ale domnului, care vor apare de acum înainte alături de mama lor, Tudosca, până la moartea ei), cea din Orhei s-ar plasa înaintea ultimei. Prin simplitatea construcției cât și prin cele menționate mai sus, ea se situează în programul construcțiilor domnești dintre 1635 și 1637.

La 30 aprilie 1638 [26] este terminată o altă biserică construită de Vasile Lupu, Sf. Atanasie din Copou. Biserica nu este deosebită sub raport arhitectural : este de proporții reduse și foarte simplă. Importantă este, însă, inscripția în care sunt trecute, alături de domn, doamnă și Ioan, fiul cel mare, domnițele Maria și Ruxandra.

La mănăstirea Bisericani, domnul execută în 1638 [27] ample lucrări de restaurare cum sunt : zidirea pridvorului bisericii, trapezăria cu pivnița, clisiarnița și cinci chilii de lemn pentru călugări [28].

Anul 1639 a marcat terminarea complexului monastic de la Trei Ierarhi, alcătuit din biserică [29], sala gotică, casele egumenești, chilii și clopotniță. Biserica mănăstirii este construită după planul triconc alungit al bisericilor moldovenești din veacul XVI, fiind o preluare directă a celui de la Galata, de la care se înlătură gropnița și se îngustează pridvorul [30]. Un alt edificiu religios de la care s-au inspirat meșterii Trei-Ierarhilor este Dragomirna, de unde au preluat îndeosebi elementele decorative : brâul în formă de frânghie răsucită (ce va deveni o caracteristică pentru bisericile moldovene), ancadramentele de la ferestre și ușă cu acolade și chenare de baghete încrucișate (de forma goticului moldovenesc), dar mai ales modul de distribuire a ornamentelor aflate pe turla Dragomirnei [31].

Trei Ierarhi nu este o simplă copie, ea având notele proprii de originalitate. Este singura biserică din țară cu ornamentație continuă pe fațadă. Monumentul oferă o sinteză între tradiția artei moldovene și unele elemente decorative de artă orientală și rusească [32]. Încă din momentul terminării, această biserică îi impresiona pe călătorii ce vizitau Moldova. „Nu-i chip s-o descrii cu limba sau pana" [33], e „o biserică dintr-un fel de

---

[23] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, 1944, p. 94.

[24] „Spre rugă sieși și doamnei Tudosca si iubitului lor fiu Ioan" (Melchisedec, *op. cit.*, p. 132).

[25] „...și iubita doamna noastră Teodosia și cu fiii mei Ioan voievod și Maria și Ruxandra" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 146).

[26] N. Iorga, *op. cit.*, p. 146.

[27] Aceleași lucrări N. Stoicescu le datează 1626—1632 ca fiind făcute de Dumitru Buhuș (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 72).

[28] Gh. Balș, *op. cit.*, p. 336.

[29] N. Iorga, *op. cit.*, p. 150.

[30] D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974, p. 192.

[31] Ana Dobjanschi, *op. cit.*, p. 41

[32] Gh. Balș, *op. cit.*, p. 131.

[33] A. Antalfi, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova in anul 1659*, în *BCI*, vol. XIII, 1933, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

piatră albă sculptată toată pe dinafară" [34], iar înăuntru se văd figuri diferit colorate în aur și pe însuși domnul, soția, fiul și două fiice" [35].

Pictura este executată de meșterii moldoveni [36] și de meșteri aduși din țara moscovită [37] și poate din Polonia [38]. Țarul trimite patru din cei mai buni pictori ai săi (Sidor Pospeev, Iacov Gavrilov, Deico Iacovlev, Pronca Mikitin) pentru executarea frescelor și a icoanelor necesare înzestrării mănăstirii. Bogatul domn face din acest monument un adevărat tezaur în care coloritul deschis al icoanelor se îmbina armonios cu aurul ce te înconjura la tot pasul. Acest fapt a făcut pe mulți dintre cei ce au vizitat monumentul să afirme că este în întregime aurit [39].

Din descrieri contemporane ne putem face o imagine a valorilor dăruite de ctitorul ei. Tronul, acoperit cu plăci de aur, avea interiorul precum și treptele căptușite cu postav roșu [40]. De cupola bisericii stătea prins un policandru poleit cu argint care prețuia 3 000 de galbeni [41]. „Este de neconceput prețul cadelnițelor împodobite cu pietre rare și a fel de fel de cruci scumpe lucrate cu artă ce se găsesc în acest sfânt lăcaș" [42]. În inventarul bisericii se mai găsesc dăruite de domn : o perdea de la ușile împărătești cusută cu fir de aur pe catifea vișinie [43], o alta, mai mare, cu mijlocul de catifea vișinie și margine de catifea verde cusută cu fir de aur [44], un aer [45], 23 linguri de argint [46], două ibrice de argint poleit cu aur [47], două poale de icoane de catifea vișinie și margini verzi cusute cu fir de aur și argint [48], o cățuie de argint [49], două perdele pentru ușile laterale ale catapetesmei [50], strichariu diaconesc [51] și orariu [52] de argint aurit [53], covoare de mătase, un tetraevanghel [54], icoane comandate în Rusia, lucrate cu multă măiestrie. Acest inventar făcut de Melchisedec, în a doua jumătate a secolului XIX, este mult prea sumar față de darurile făcute de Vasile Lupu cu două secole și jumătate înainte.

---

[34] *Călători străini...*, V, p. 235.
[35] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48.
[36] „În solia trimisă de Vasile Lupu către țarul Moscovei, Mihail Feodorovici apare și meșterul zugrav al domnului, Nicolae" (Gh. Balș, *op. cit.*, p. 590).
[37] Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV (1911—1912), p. 1158.
[38] *Călători străini...*, V, p. 235.
[39] A. Antalfi, *op. cit.*, p. 47.
[40] Melchisedec, *op. cit.*, p. 184.
[41] A. Antalfi, *op. cit.*, p. 47.
[42] *Ibidem*, p 46.
[43] Are scris pe ea : „Io Vasile voievod, domn al Țării Moldovei și doamna lui Tudosca, în anul 7174" (1638—1639), N. Iorga, *op. cit.*, p. 154.
[44] Melchisedec, *op. cit.*, p 179.
[45] *Ibidem*, p. 180.
[46] Are pe coadă inscripția : „Io Vasile voievod" și „Doamna Todosca". N. Iorga. *op. cit.*, p. 153.
[47] Melchisedec, *op. cit.*, p. 179.
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem*, p. 178
[50] *Ibidem*, p. 180.
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem.* p. 179.
[54] „La anul 7149" (1640—1641), N. Iorga, *op. cit.*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnul va dărui acestui complex monastic o serie de venituri din care să-şi asigure existenţa. În 1638, feredeul cel mare [55] este dat ctitoriei sale. Printr-un uric (1639—1640) sunt întărite mănăstirii satele Răchiţeni, Tămăşeni, Iugani cu mori pe Siret, cu bălţi cu peşte, cu 1000 de oi, 100 de stupi şi 500 de porci, scutindu-le de dări, iar „gloaba să o ia călugării" [56]. Dăruieşte satele Fărcăşeni cu heleştee, Avrămeni, Coiceni, Căcăceni, cu 500 taleri bătuţi, apoi patru fălci de vie cu prisaca din Miroslava, patru fălci de vie la Huşi şi patru sălaşe de ţigani [57] (6 martie 1647). În acelaşi an, întăreşte satele Costeşti şi Truşeşti cu heleştee şi mori [58], Letea, Poporul cu vii şi cu mori pe Bistriţa, cu tot venitul şi biserica zidită din nou în târgul Bacău [59], Piatra cu loc de heleşteu şi moară [60], dreptul de a lua vamă de la toţi cărăuşii care intră şi ies din Iaşi [61], iar, în 1647, satul Vasiliuţi [62].

Biserica Trei Ierarhi, ridicată cu intenţia de a etala puterea şi bogăţia domnului precum şi poziţia sa influentă în lumea ortodoxă, rămâne în arhitectura românească un unicat.

Mănăstirea era înconjurată cu zid ca o cetate. Poarta înaltă, acoperită cu ţiglă, avea un ceasornic, iar sub el câteva clopote mari. „Pentru a ajunge acolo [la clopote — *n.n.*] trebuie să urci 280 de trepte în spirală" [63]. Clopotniţa [64] şi clopotul cel mare [65] veneau să întregească frumuseţea din jurul bisericii.

Din documente aflăm că la Târgu Neamţ exista o biserică, Sf. Dumitru (Domnească), construită înainte de 19 aprilie 1641, dată la care Vasile Lupu şi cei trei episcopi ai Moldovei întăreau „scutirea slujitorilor şi de darea domnească şi vlădicească" dăruindu-le „pentru lumânări şi tămâie vama mică de la negustorii care trec în Ţara Ungurească sau vin de acolo" [66].

P. B. Bakšić, în călătoria sa prin Moldova din anul 1641, ajungând la Galaţi, spune că aici „se află o biserică mare de zid şi frumoasă, ridicată de domn" [67]. Nu se ştie sigur anul construirii acestei biserici, dar este oricum anterior relatării călătorului străin [68].

Tot înainte de 1641 putem plasa şi reconstruirea bisericii Precista din Bacău [69]. Intervenţiile au fost foarte importante, biserica fiind refăcută din temelii. Într-un document (6 martie 1641) de la Vasile Lupu este amintită „biserica zidită din nou în târgul Bacăului" [70].

---

[55] *CDM*, II, Bucureşti, 1959, p. 273.
[56] *Ibidem*, p. 290 ; Theodor Codrescu, *Uricariul*, VII, p. 9.
[57] *Ibidem*, p. 292—293.
[58] Theodor Codrescu, *op. cit.*, p. 45.
[59] *CDM*, II, p. 308—309.
[60] *Ibidem*, p. 306.
[61] *Ibidem*, p. 315.
[62] *Ibidem*, p. 388.
[63] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48.
[64] N. Iorga, *op. cit.*, p. 150.
[65] N. Grigoraş, *Biserica Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi*, în *MMS*, XXXVII, 1961, nr. 5—6, p. 355—456.
[66] *CDM*, II, p. 310.
[67] *Călători străini...*, V, p. 227.
[68] Considerăm greşită datarea în jurul anului 1646 (Ana Dobjanschi, *op. cit.*, p. 35).
[69] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 84.
[70] *CDM*, II, p. 307—308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La Suceava, în fosta reședință domnească a Moldovei, este construită biserica Sf. Ioan Botezătorul ca loc de închinăciune doamnelor de la curte. Inscripția votivă arată că ea a fost zidită la anul 7151 (1642 — 1643) [71] fără a indica luna și ziua. Au apărut astfel controverse cu privire la anul sigur al datării, unii autori susținând anul 1643 [72], alții 1642 [73], pe care îl considerăm mai aproape de adevăr. O particularitate a acestei biserici este modul de susținere a turlei în interior. Prin intermediul a patru rânduri de cărămizi dispuse în zimți și în retrageri spre interior, deasupra arcelor piezișe, diametrul turlei este mult mai redus, ușurând astfel presiunea exercitată asupra pandantivelor ce o susțin [74].

Datorită relațiilor sale cu țarul și a intențiilor de a fi patronul material și conducătorul spiritual al Patriarhiei, domnul moldovean va ridica monumente și în alte țări ortodoxe. În acest cadru, el va ajuta la refacerea bisericii Sf. Paraschiva [75] din Liov în 1644. De o valoare deosebită este catapeteasma lucrată în stilul clasic moldovenesc [76].

În urma încetării ostilităților și a restabilirii păcii între Moldova și Țara Românească, s-a convenit ca domnii celor două țări să construiască câte o biserică în țara celuilalt, ca semn al înțelegerii veșnice. Matei Basarab a construit biserica de la Soveja, iar Vasile Lupu a ridicat la Târgoviște biserica Stelea, în 1645. În realizarea acestui monument, meșterii moldoveni și munteni vor face o sinteză arhitecturală moldo-muntеană [77]. Inspirați de la Trei Ierarhi, ei vor menține modul de susținere a turlelor, decorul de la uși și ferestre realizat în stil moldovenesc. De la cel muntean vor prelua brâul median răsucit și cele două rânduri de firide oarbe ce decorează fațadele, trecute prin filieră moldoveană. Pentru construcția acestei biserici domnul a cheltuit sume importante de bani, căci, după cum se afirmă, numai pentru poleirea crucilor el va fi dat 700 de galbeni [78].

Despre o altă ctitorie domnească avem numai date din surse documentare. În cetatea din Târgul Neamț, „înăuntrul zidului al doilea, este capela Sfântul Nicolae" [79], precizează Bandini în 1646. Într-un hrisov de la Dabija vodă, din 6 februarie 1644, se arată că „această sfântă mănăstire este zidită pe locul Cetății Neamțului, precum este scris în întru așezământurile pe care le avea de la Ieremia Moghilă și de la ctitorul ei Vasile Lupu pe care el însuși o au zidit-o acea sfântă mănăstire din Cetatea Neamțului" [80]. Simulând construirea bisericii, Vasile Lupu a avut

---

[71] I. Zugrav, *Notă cu privire la data zidirii bisericii Sf. Ioan Botezătorul din Suceava*, în *MMS*, XLIII, 1967, nr. 7—8, p. 544—545.

[72] Gh. Balș, *op. cit.*, p. 149 ; Ana Dobjanschi, *op. cit.*, p. 33.

[73] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 809.

[74] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 97.

[75] P. Constantinescu-Iași, *Relații culturale române-ruse în trecut;* Teodor Bodogae, *Din istoria bisericii ortodoxe de acum 300 de ani*, Sibiu, 1943, p 122.

[76] Gh. Balș, *op. cit.*, p. 149.

[77] V. Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 342.

[78] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VII, ed. a II-a, București, 1929, p. 16—18.

[79] *Călători străini...*, V, p. 325.

[80] V. A. Urechea, *Biserica din Cetatea Neamț*, în *ARMSI*, s. II, t. XI, 1890, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posibilitatea să aducă în stare de funcționalitate cetatea [81], care, în caz de primejdie, putea oferi adăpost familiei domnești și comorilor acesteia, așa cum s-a întâmplat în 1650 [82]. Biserica a fost înzestrată cu icoane strălucind de aur [83], precum și cu venituri pentru întreținerea sa. La 19 mai 1651, domnul împuternicește pe egumenul mănăstirii din cetate să stăpânească o moară [84]. Anul următor, Vasile Lupu cumpără o jumătate din satul Oglinzi și o închină mănăstirii din Cetatea Neamțului [85], întărindu-i și „niște mori pe pârâul Neamț" [86].

În centrul Chiliei, construiește o biserică în perioada martie 1647 — mai 1648, așa cum reiese din inscripție [87]. Urmând descrierea făcută la sfârșitul secolului trecut de Zamfir C. Arbure, putem constata unele particularități, dacă nu cumva acestea au apărut cu trecerea timpului. Este interesant planul bisericii ce nu mai urmează stilul clasic moldovenesc al triconcului din secolul XVII, el apărând sub formă de dreptunghi terminat la răsărit printr-un semicerc. Zidurile sunt de piatră și cărămidă, iar pardoseala este săpată în pământ. Pentru a ajunge la ea, trebuie să cobori șapte trepte [88]. Acest sistem de construcție este întâlnit la biserica din Lujeni (secolul XV), cu deosebirea că podeaua este mai joasă în naos decât în altar și pronaos [89]. Zidul de piatră și cărămidă, planul dreptunghiular cu o absidă în partea altarului este specific secolului XV. Această biserică, credem, este refăcută de domn fără a menționa primul ei ctitor, așa cum se va întâmpla, de altfel, și la Golia și la Hlincea.

Spre sfârșitul domniei, Vasile Lupu începe să reconstruiască biserica mănăstirii Putna, monument de o deosebită valoare arhitecturală, ridicat de Ștefan cel Mare. Biserica actuală reia, în general, planul inițial, zidului din partea mormintelor aducându-i-se doar întăriri fără ca acestea să afecteze mormintele. Datorită instabilității politice de la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu ea rămâne în construcție, lucrările terminându-se în anul 1662 [90].

În apropiere de Iași, la Hlincea, cu ajutorul și cheltuiala domnului, este refăcută biserica Sf. Gheorghe, zidită de Maria, fiica lui Petru Șchiopul, soția lui Zota vistiernicul [91]. Un document de la Eustratie Dabija, din 20 noiembrie 1662, spune că biserica zidită la început de Zota vistiernicul, „începând a se strica și mănăstirea și pietrele căzură, răposatul Vasile voievod, fiind domnul țării atunci, căderea acestei sfinte mănăstiri, a început să dreagă această sfântă mănăstire și a făcut turn

[81] Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, ed. II, București, 1968, p. 20.
[82] Miron Costin, *Opere*, vol. I, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965, p. 123.
[83] *Călători străini...*, V, p. 325.
[84] *CDM*, II, p. 421.
[85] *Ibidem*, p. 435.
[86] *Ibidem*, p. 426.
[87] Arbure C. Zamfir, *op. cit.*, p. 302; „între 1647 și 1648 Vasile Lupu refăcu biserica Sf. Nicolae din Chilia" (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, nota 5, p. 229).
[88] Arbure C. Zamfir, *op. cit.*, p. 301.
[89] N. Grigoraș, I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, București, 1971, p. 29.
[90] Gh. Balș, *op. cit.*, p. 186.
[91] N. Grigoraș, *Biserica mănăstirii Hlincea*, în *MMS*, 1965, nr. 1—2, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și chilii și trapezării și pivnițe de piatră și vii cu cerdac" [92]. Pisania [93] bisericii îi indică drept ctitori pe Vasile Lupu și pe fiul său, Ștefan. Pictura s-a realizat între anii 1659 și 1660 [94] de meșteri moldoveni. Din pictura păstrată aflăm două nume de zugravi : Ioan, poate același care a pictat și biserica mănăstirii Golia [95], și „Nichifor arhiereu" (1659) [96].

Spre sfârșitul domniei, Vasile Lupu va zidi biserica Golia, impozantă prin dimensiuni, una dintre cele mai mari lăcașuri de acest fel din Țările Române, construite în Evul Mediu. Având o lungime de 39 m, înălțime de 30 m, lățime de 13 m, este cel mai mare edificiu construit în Moldova până în acea vreme. Biserica are dispuse în linie pe pridvor, naos, pronaos și altar câte o turlă. Pe extremități (altar, pridvor) turlele sunt mai scurte decât cele din mijloc și diferite între ele, acestea distrugând impresia de aglomerare. Între turlele mari se află o pereche de calote mici care, în interior, sunt reprezentate, prin două calote deasupra camerei mormintelor [97]. Planimetric, monumentul păstrează tipul arhitectural stabilit în secolul XVII, cu altar, naos, pronaos și pridvor, adăugându-se la acestea și spațiul pentru gropniță [98]. Fațadele sunt placate cu piatră fățuită și cu decor în stilul Renașterii târzii. Corpul edificiului este de tip clasic, construit din panouri de piatră, despărțit de pilaștri corintici, pe care se sprijină o cornișă în stil baroc și un acoperiș de tip răsăritean [99]. „Crucile de deasupra erau deosebit de frumoase și străluceau datorită aurului", ne informează Paul de Alep. Golia ilustrează începutul racordării culturale a Moldovei la lumea occidentului, fiind primul monument ce optează, în arhitectura sa, pentru această parte a lumii, în concordanță cu noile direcții de dezvoltare a vieții spirituale românești din secolul XVII. Pisania arată că biserica a fost terminată abia în 1660. Din descrierea diaconului din Alep putem înțelege că biserica era ridicată și pictată parțial în 1653 când el vizita Iașii. Anul 1660 marchează, poate, sfârșitul zugrăvirii și sfințirea ei.

Vasile Lupu va face unele reparații și la alte mănăstiri. Ctitoriei lui Alexandru Lăpușneanu de la Slatina i-a ridicat acoperișul si s-a obligat să construiască un rând de clădiri [100]. La 1641. bisericii Humor îi va adăuga un turn clopotniță [101]. Din mănăstirea Secu va realiza un important punct de apărare, ridicându-i ziduri de incintă. În turnul de sud-est este încastrată o pisanie ce a fost inițial la Cetatea Neamțului [102], deosebit de importantă pentru decorația în care este înscrisă stema Moldovei. Domnul a avut în atenție si biserica mănăstirii Probota căreia i-a refăcut zidul înconjurător la 7154 (1645—1646) [103]. În anul 1645, este

[92] *Ibidem*, p. 86.
[93] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 108.
[94] N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 88.
[95] D. Bădărău, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 156.
[96] N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 89.
[97] D. Bădărău, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 233.
[98] P. Popa, *Câteva observații asupra mănăstirii Golia din Iași*, în *SCIA*, Artă plastică, tom XIII, 1966, nr. 2, p. 253.
[99] D. Bădărău, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 233.
[100] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 824.
[101] N. Stoicescu, Ion Miclea, *Humor*, București, 1970, p 11.
[102] V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, p. 271.
[103] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atestată şi biserica domnească Sf. Nicolae, din Chişinău, ctitorie (?) a lui Vasile Lupu [104]. Restaurări a iniţiat şi la vechea biserică Mirăuţi [105]. Avem date incerte şi despre alte monumente. La Bozieni exista o biserică, care, într-o inscripţie târzie, era considerată ca fiind „zidită din temelie" [106] de Vasile Lupu. Nu ştim cât de exactă este informaţia, deoarece satul Bozieni aparţinea lui Gheorghe Coci, fratele domnului, şi el ctitor de biserici [107]. La Preoteşti-Neamţ construieşte o biserică şi case [108], iar în 1650, când cazacii atacă Moldova, domnul se retrage în apropiere de Vaslui şi ridică o bisericuţă de stejar [109].

Într-un document din 9 august 1650, Vasile Lupu pomeneşte de „biserica domniei meale din cetatea Hotinului" [110]. Fiind singura informaţie de care dispunem în acest moment, nu putem preciza dacă biserica a fost construită sau doar reconstruită de domn.

Vasile Lupu dă bani pentru zidirea Pecearscăi din Kiev [111] şi reconstruirea mănăstirii Gostinschi [112]. Aşa cum ne informează Paul de Alep, tot lui i s-ar datora zidirea mănăstirii Sfintei Treimi din Stuck [113], la nord de Nipru, pe râul Stucza, iar Arsenie Suhanov afirmă că la Ismail este o biserică întemeiată de Vasile voievod [114].

La sud de Dunăre, la Kalavniţa, a înălţat o mănăstire [115]. Într-o însemnare grecească, în rândul ctitorilor sunt menţionaţi, alături de Vasile voievod, Ştefan şi Ioan, fiii săi, Ecaterina doamna, precum şi alţi „câţiva boieri din Valahia" [116]. Biserica a fost construită, după toate probabilităţile, în 1640, până în noiembrie, când moare Ioan, fiul cel mare al domnului [117]. Şi la Muntele Athos se vor trimite ajutoare pentru refacerea schiturilor Sf. Andrei [118] şi Xestru [119] de la Vatoped. Într-un hrisov de danie pentru mănăstirea Hilandar, Vasile Lupu cere să fie numit ctitor nou [120].

---

[104] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 92.
[105] M. Seşeanu, *Biserica Mirăuţi-Suceava*, în *MMS*, XXXIII, 1957, nr. 10—12, p. 863.
[106] M. Drăgotescu, D. Bîrleanu, Gh. Bunghez, *op. cit.*, p. 86 ; Gh. Balş, *op. cit.*, p. 171—172.
[107] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 117.
[108] *Ibidem*, p. 664.
[109] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a, adăugită, Bucureşti, 1928, p. 340.
[110] L. T. Boga, *Documente basarabene*, VII, Chişinău, 1926, p. 36.
[111] *Călători străini...*, VI, p. 296.
[112] P Constantinescu-Iaşi, *op. cit.*, p. 148.
[113] *Călători străini...*, VI, p. 297.
[114] *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti, 1973, p. 411 ; I. Nistor, *op. cit.*, p. 166.
[115] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1914, p. 208.
[116] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 98.
[117] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, Bucureşti, 1902, p. 226.
[118] N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1914, p. 44.
[119] Theodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 121.
[120] Silviu Aniuchi, *Sprijinitor al popoarelor sud-dunărene*, în „Magazin Istoric", nr. 5/1981, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnia lui Vasile Lupu marchează sfârșitul programelor construcțiilor de mare amploare susținute de domnii din Moldova. Arhitectura religioasă va cunoaște un continuu regres. Monumentele clădite după această perioadă nu se vor mai ridica la valoarea celor anterioare, cu toate că tehnica de construcție va cunoaște o dezvoltare continuă.

Arhitectura vasiliană poate fi caracterizată ca o perioadă de maximă înflorire, urmată de decădere, păstrătoare a tradițiilor de veacuri și puternic influențată din apus.

Această decădere se datorează factorului intern și extern, dar și noii concepții despre lume și viață. Accentuarea regimului de dominație otomană va atrage după sine instabilitatea domniei, fapt ce va forța pe suverani să adune bani pentru a plăti menținerea tronului. În felul acesta, n-au mai existat sumele necesare unui amplu program de dezvoltare culturală. Factorul hotărâtor este, însă, creșterea influenței concepției umaniste în care omul și faptele sale sunt în centrul universului. Activitatea practică se va îndrepta tot mai mult spre cele laice care pun în valoare creativitatea și inteligența omenească.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

RELAȚIILE LUI VASILE LUPU CU BISERICA SÂRBĂ : UN NOU DOCUMENT

Așezate la răscrucea dintre lumea cuceririi musulmane și Europa centrală, cele două semințiі : sârbă și română au fost dăruite cu un destin binecuvântat — sârbii au întărit din interior flacăra asfințitului politic bizantin, iar românii au preluat, după prăbușirea Cetății împăraților, însemnele imperiale menite a forma acel miraculos *Byzance après Byzance*. Vulturul bizantin va fi nevoit să renunțe la întâietatea politică, dar își va păstra întinse aripile, ocrotind unitatea credinței ortodoxe. Prin manifestarea solidarității întru credință, prin legăturile de sânge între dinastii și familii boierești, prin identitatea aspirațiilor politice, schimburile culturale dintre români și sârbi vor fi foarte intense de-a lungul Evului Mediu. Acestea constituie un segment important în „procesul de difuzare a ctitoriei culturale românești" [1], ce formează un adevărat mozaic la scara întregii lumi ortodoxe. Bogăția și diversitatea acestor relații se oglindește și în marele număr de mărturii, care au supraviețuit vitregiilor vremurilor ; aducem, aici, un nou document privitor la sprijinul acordat de domnii români, în secolul XVII, mănăstirii Hopovo, din Sremul sârbesc. Adunând informații răzlețe referitoare la daniile făcute acestei mănăstiri, Emil Turdeanu nota : „raporturile ei cu Moldova vor trebui lămurite cândva mai de aproape" [2]. Un pas pe calea acestei așteptate lămuriri încercăm să-l facem prin marginaliile la acest hrisov.

Așezământul monahal este situat în refugiul unguresc al despoților sârbi din Srem, între Sava și Dunăre, formând alături de alte 15 comunități monastice, o replică sârbească a Muntelui Athos [3], cunoscut sub numele de Fruska Gora („Muntele Francilor") Complexul mănăstiresc cuprinde și alte lăcașuri importante : Bešenovo — fondată de Dragutin la începutul secolului XIV ; Remeta — care este ridicată în secolul XV ; Krušedol — ctitorie a familiei Brankovici, la zidirea și înzestrarea ei,

---

1 Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi*, extras din „Cercetări literare", III, București, 1939, p. 141—142.

2 *Ibidem*, p. 178.

3 Gabriel Millet, *L'ancient art serbe. Les eglises*, Paris, 1919, p. 38 ; „...cet Athos serbe, qui peut encore aujord'hui, riche de ses seize communaute's, soutenir la comparasion avec la montagne sainte de Chalcidique".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

participând și Neagoe Basarab [4]; la acestea se adaugă Boecenul, Vrdnikul, Neradinul ș.a. Rolul de frunte în viața bisericească a sârbilor va reveni Sremului, începând cu a doua jumătate a secolului XV, aici găsindu-și mormântul, ultimii despoți sârbi [5]; Brankovicii la Krusedol, Stefan Stiljanovic la Sišatovac (anterior jucaseră un asemenea rol alte grupuri de mănăstiri : cele de pe Ibar în timpul Nemanizilor : Studenica, Raška, Sapočani s-au cele grupate în jurul mănăstirii Dečani, în vremea lui Ștefan Dușan) [6].

Silința ctitoririi mănăstirii Hopovo se datorește despotului Gheorghe Brankovici, fiind sfințită în perioada 1490—1502 [7]. Prin rolul jucat de ctitor în viața bisericească a Țării Românești, mănăstirea își va lega bunăstarea vieții de daniile domnilor și boierilor români, prezența unor manuscrise datate, în perioada de sfârșit a domniei lui Ștefan cel Mare, la Hopovo [8], înscrierea domnului moldovean în pomelnicul mănăstirii Krušedol, par a indica existența unor contacte ale acestuia cu învățatul despot sârb, care va purta cârja întâistătătorului bisericii muntene.

Jertfele de bani și odoare la mănăstirile sârbești, în secolul XVI, erau determinate și de înrudirile dintre dinastiile și marile familii boierești, fapt care arată și existența unei „întemeieri în drept" pentru aceste danii, care „nu erau totdeauna doar o imitație, trezită de o trufașă evlavie, a împăraților bizantini și a altor demnitari pravoslavnici" [9]. Prin aceste legături de sânge, domnii români vor deveni urmași direcți ai ctitorilor mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos [10].

Căsătoriile lui Neagoe Basarab și Petru Rareș cu domnițe de vestită naștere, din casa despoților sârbi au contribuit la intensificarea legăturilor cu ortodoxia sârbească. Și Ruxandra soția lui Alexandru Lăpușneanu, fiica Elenei Despotovna, este conștientă de originea ei aleasă, deoarece pe aierul dăruit la 1567, mănăstirii Mileševo, este înscris : „părintelui nostru, Sfântul Sava al sârbilor" [11].

Odată cu schimbările politice din prima jumătate a secolului XVII, cu ruperea firului vechii dinastii din scaunul de la Iași, se produc im-

---

[4] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 155 ; *Idem*, *Les Principautés Roumaines et les Slaves du Sud : Rapports littéraires et religieux*, München, 1959, p. 12 ; Ion Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serves au XVI siècle*, în *RESEE*, T I, 1963, nr. 3—4, p. 377—421.

[5] Gabriel Millet, *op. cit.*, p. 37.

[6] *Ibidem*, p. 21—24 ; G. Bals, *Une visite à quelques èglises de Serbie*, București, 1911, passim ; Louis Bréhier, *L'architecture serbe au Moyen Age*, Paris, 1921, 24 p.

[7] E. Turdeanu, *op. cit.*, p. 148.

[8] B. P. Hașdeu, *Opovo*, în „Traianu", București, an I, nr. 14, 1869, p. 56.

[9] P. Ș. Năsturel, Sultana Mara, *Vlad Vodă Călugărul și începutul legăturilor românești cu mănăstirea Hilandar (1492)*, în „Glasul Bisericii", București, an XIX, 1960, nr. 5—6, p. 501.

[10] *Ibidem*, p. 498—502 ; Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, extras din „Cercetări literare", IV, București, 1941, p. 60—113 ; T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfîntul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 148—159.

[11] Emil Turdeanu, *Din vechile relații...*, p. 164 ; L. Stojanovic, Стари српски записи и натписи, III, Beograd, 1905, nr. 668.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

portante modificări și în motivațiile milosteniilor făcute de domnii moldoveni, ortodocșilor din cuprinsul Imperiului otoman. Încetinirea ritmului daniilor făcute bisericii ortodoxe va crea condiții propice pentrù Vasile Lupu, „un cunoscător și exploatator isteț al intereselor creștine din statul otoman“ [12] să joace „un rol pe care până atunci nu-l mai jucase vreun domn român“ [13]. Întemeietorul strălucitoarei monarhii bizantine în spațiul moldovenesc nu mai avea printre strămoșii săi urmași ai despoților sârbi, fiind el însuși un fiu al Balcanilor. Apare astfel, o nouă motivație a actului ctitoricesc în Sudul Dunării — legăturile de sânge prin ascendenții săi, cu acest spațiu. Rădăcinile sale uneori ocultate, alteori recunoscute, apar și din mărturii indirecte — cum este documentul prin care satul său de baștină, Arvanitochori, este declarat, după cum a observat N. Iorga, stavropighie patriarhală [14] în urma bogatelor ajutoare date patriarhiei constantinopolitane de către domnul moldovean [15].

Ajutoarele date de Vasile Lupu bisericii sârbe sunt destul de puține, rezumându-se la faptele de bine reieșite dintr-o atitudine de protector și sprijinitor al ortodoxiei sud-dunărene, permanent aflată în luptă cu „otrava cea de moarte sufletească“, cum spune mitropolitul Varlaam despre presiunile exercitate de protestanți și catolici.

Primul dar al dreptcredinciosului domn este îndreptat către mănăstirea Krušedol și poartă data de 5 septembrie 1642, fiind o jertfă de 10.000 aspri cu privilegiu anual [17]. În anul 1643, Vasile vodă Lupu dăruiește mănăstirii Mileševo același privilegiu anual, alături de suma de 13.000 aspri și despăgubiri de drum fraților „venitori“ în Moldova [18].

De la sfârșitul secolului XVI, de când se cunosc primele danii ale țarilor ruși pentru mănăstirile sârbe, domnii români, în special Matei Basarab și Vasile Lupu și-au disputat întâietatea cu țarul pravoslavnic în patronarea ortodoxiei sud-dunărene. Spre sfârșitul domniilor lor, balanța se înclină în favoarea țarului, toate drumurile ierarhilor și călugărilor sud-dunăreni duc, de acum, spre Moscova. Ierarhii sârbi majoritatea de origine nobilă [19] (care au preluat și responsabilitățile politice ale despoților) s-au bucurat și de înțelegerea domnilor români, care au

---

[12] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole și a Bisericii ortodoxe*, extras din *ARMSI*, t. XXXVI, 1913, p. 1.

[13] *Ibidem*, p. 11.

[14] *Ibidem*, p. 14 ; p. 19. În 1943, patriarhul recunoaște ca stavropighie și metoh al Ierusalimului biserica Maicii Domnului din Ismail, refăcută de fratele domnului.

[15] Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient Ortodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinopole*, extras din „Balcanica“, VIII, Bucarest. 1945, p. 66—140.

[16] Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie, 1679*, ediție critică de N. A. Ursu, Iași, 1980, p. XLVI

[17] Emil Turdeanu, *Din vechile relații...*, p. 175 ; Silviu Anuichi, *Relațiile bisericești româno-sîrbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în *BOR*, XCVII,1979, nr. 7—8, p. 898 ; *Idem, Sprijinitor al popoarelor sud-dunărene*, în „Magazin istoric“, 5, 1984, p. 22 : „și am râvnit domnia mea (să fiu) ca alți stăpânitori adormiți întru pomenire“.

[18] P. J. Șafarik, *Pamatky hlaholskieho visemnictvi...*. Praha, 1853, p. 113.

[19] C. Jirecek, *La civilisation serbe au Moyen Age*, Paris, 1920, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajutat din preaplinul sufletelor şi al vistieriilor lor, supravieţuirea duhului ortodox.

Hrisovul, care întregeşte imaginea domnului — „aventuroasă dar impozantă, învăluită uneori într-o lumină imperială“ [20] — este adresat „binecinstitorului şi în Hristos Dumnezeu binecredinciosului, slăvitului şi singur stăpânitorului, domnul domnilor şi mare domn, Io Ştefan voievod, a toată ţara Moldovlahiei“ în scaunul său de la Iaşi, de către arhimandritul Visarion [21] al mănăstirii Hopovo. Din document reapare numele lui Vasile Lupu, care a dăruit, după mărturia călugărilor, un hrisov de miluire mănăstirii. Întemeindu-se pe aceasta, călugării îndrăznesc să-l roage pe fiul lui Vasile, Ştefăniţă, să le reînnoiască darul ; interesant este faptul că, arhimandritul Visarion se roagă pentru miluire, deoarece a văzut în privilegiul tatălui pomenit numele fiului, care la ceasul redactării scrisorii ajunsese domn al Moldovei.

Privilegiul lui Vasile Lupu credem că ar putea fi datat în ultimii ani ii domniei, atunci când o altă mănăstire, de data aceasta din Croaţia — Lepavina [22] — beneficiază de ajutorul bănesc al domnului moldovean. Acum se înmulţesc şi ştirile referitoare la ierarhii sârbi, care merg să vadă „faţa“ ţarului moscovit. Pavel de Alep relatează despre întâlnirea patriarhului Macarie cu arhiepiscopul sârbilor Gavrilo Raić [23], aceştia slujind de Sfântul Nicolae, la Târgovişte, alături de mitropolitul Ţării Româneşti, Ignatie Sârbul [24] : „adică au fost trei mitre şi cu trei braţe şi cu toţii au dat binecuvântarea“.

Vasile Lupu care „nu-şi scotea decât rareori calpacul în faţa patriarhilor [25], a ştiut să profite de conjuncturile politice, lăsând o puternică amintire în lumea ortodoxă, prin măreţele sale daruri, făcându-i pe cei dăruiţi să aştepte reîntărirea şi sporirea milosteniilor de către fiul său. Crescut fiind la umbra revărsărilor de milostenii către întreg Răsăritul ortodox, „copilul cel nou, dăruit de Sfânta „Paraschiva [26] — Ştefăniţă — a încercat să domnească asemeni tatălui [27], astfel că, a ascultat şi plângerea duhovnicului Sevastian, de la mănăstirea Hopovo, care fusese însărcinat de obştea monahală „să povestească despre vieţuirea sfintei mănăstiri şi despre îndurerata noastră viaţă, sub chinurile stăpânirii agarienilor“. Călugării „nu au ajutor de nicăieri decât de la Dumnezeu şi de la Vasile voievod“, care spune într-un document din 1640 :

[20] Fr. Pall, *op. cit.*, p. 66.

[21] Visarion s-a aflat în fruntea obştii călugăreşti, după informaţiile din volumele de documente ale lui Lj. Stojanovic, *op. cit.*, între 1654—1662 : III, p. 60, nr. 4990 ; I, p. 376, nr. 1505 ; p. 390, nr. 1580.

[22] Ilie Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liasion avec la question macédo-roumaine*, Iaşi, 1912, p. 314 ; idem, *Vechile relaţii ale principatelor române cu Croaţia*, Bucureşti, 1903, p. 2—5 — documentul este emis la 12 august 1650.

[23] M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru ş.a., *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, p. 107 ; Dumitraşco Raicea, o celebră figură printre hatmanii ucraineni în a doua jumătate a secolului XVII, ar putea fi rudă cu arhiepiscopul sârb ; I. A. Eremia, *Ţara Moldovei şi Rusia*, Chişinău, 1993, p. 73—78.

[24] M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, Bucureşti, 1981, p. 54—56.

[25] M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru ş.a., *op. cit.*, p. 112.

[26] N. Iorga, *op. cit.*, p. 13.

[27] Constantin I. Andreescu, Constantin A. Ştoide, *Ştefăniţă Lupu, domn al Moldovei (1659—1661)*, Bucureşti, 1938, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„am voit să arătăm și noi vreo slujbă și vreo mulțămită lui Dumnezeu pentru câte ni le-a dat din mila sa“ [28].

Acum 125 de ani, B. P. Hașdeu publica, parțial, pomelnicul mănăstirii Hopovo și nota „nu ne vom arunca în sterpe ipoteze pentru a preciza către care anume dintre domni se referă“ [29]. Toate lucrările referitoare la schimburile culturale româno-sârbe folosesc pentru pomelnicul de la Hopovo, articolul lui B. P. Hașdeu. Ultimii cercetători, Radu Flora și Silviu Anuichi, care au efectuat stagii de documentare la Belgrad în anii '80, nu amintesc nimic în acest sens. Pomelnicul începe astfel : „Pomenește Doamne, în împărăția ta sufletele robilor tăi : Iancu, Dumitru, Ivanișu, Paula, Ștefanu, Dumitru, Ioan“ — unii dintre ei sunt ctitorii lăcașului reclădit la 1576 [30]. Unii dintre ei ar putea fi români, pentru că titulatura mitropolitului de Peć este : „arhiepiscop al Peciului și patriarh al tuturor sârbilor și bulgarilor și părților de miază-noapte și celelalte“ [31] ; sub „părțile celelalte“, ar putea fi și ținuturile locuite de români din cuprinsul Serbiei și din Banat. Pomelnicul continuă cu înșiruirea domnilor și boierilor români : „Gospodina Ștefana voevodu moldowskago, Gospodina Eustratia voevodu. Gospojdu Ekaterinu. Gospojdu Maria. Gospodina Dragutula [32]...“.

Apare așadar, alături de Ștefăniță Lupu și bătrânul boier de țară ajuns domn Istratie Dabija, cu doamna Ecaterina și cu fiica sa Maria căsătorită cu Iordache Ruset, acest fapt ne îndreptățește să credem că și Dabija vodă a reîntărit dania lui Ștefăniță Lupu la Hopovo. Mai mult, se poate constata o continuitate în politica religioasă a celor doi domni, prin menținerea în scaunul mitropolitan a lui Sava, cel care a hirotonit în 1663 un episcop pentru Croația [33] și care a corespondat cu Vasile Lupu, în legătură cu unele sugestii ce trebuiau făcute tânărului Ștefăniță în politica sa religioasă [34].

„Pe o altă pagină a pomelnicului... sub rubrica de „Térra muntenească, Moldova și Căzăcească“ figurează 64 de nume, dntre care B. P. Hașdeu notează pe „unu Buhușu“. Acesta ar putea fi unul dintre fiii doamnei Dafina, a lui Dabija vodă, din căsătoria cu Dumitru Buhuș [35]. Eventuala publicare a pomelnicului ar scoate la lumină și alte nume de drepticredincioși boieri, care au ajutat mănăstirea Hopovo, poate, înru-

---

[28] *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, București, 1986, p. 189—194.

[29] B.P. Hașdeu, *op. cit.*

[30] Lj. Stojanovic, *op. cit.*, p. 222, nr. 724.

[31] Ilie Bărbulescu, *Vechile relații...*, p. 10 ; Vasile Pocitan, *Geneza demnității patriarhale și patriarhatele Bisericii ortodoxe*, București, 1926, p. 76—86.

[32] Acest Drăgutul ar putea fi Prodan sau Ilie Drăgutescul ; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 395—396.

[33] Silviu Anuichi, *Relații bisericești...*, p. 887—889.

[34] T. Codrescu, *Uricarul*, V. Iași, 1862, p. 228—230.

[35] Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 355—358 ; Ștefan Meteș, *Contribuțiuni nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova*, extras din *ARMSI*, s. III, t. VII, București, 1927, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diți și ei, cu domnii care s-au învrednicit să fie noi ctitori ai așezământului monahal [36].

Autenticitatea hrisovului reiese și din pecetea în tuș negru aplicată de arhimandritul Visarion, cu legenda : „Această pecete a mănăstirii Ho(povo)... Nicolai, Sfântul Mucenic Teodor", încadrând chipurile celor doi sfinți. Hramul mănăstirii este Sfântul Nicolae din Myra Lykiei, care a cunoscut „la sârbi cea mai întinsă adorare" [37]. Tot aici se află moaștele Sfântului Teodor Tiron, care au contribuit la răspândirea faimei mănăstirii. Locul de frunte ocupat de Sfântul Nicolae în calendarul sârbesc explică, poate, și cererea pentru prăznuire anuală adresată de doamna Ruxandra, a lui Alexandru Lăpușneanu, mănăstirii Karakallu „de șase ori pe an, până la sfârșitul lunii, în ajunul marelui meu sfânt Nicolae" [38]. Același hram va purta și ctitoria lui Radu cel Mare, din Serbia, la Lopușina [39].

Un alt aspect al colaborărilor culturale româno-sârbe este legat de aceeași mănăstire, dar de această dată cuprinde particularitățile arhitectonice ale așezământului. Cercetătorul sârb M. S. Radojcić, remarca „elemente valahe încă nedefinite în arhitectura tardivă a vechiului Hopovo" și mai departe : „descoperirile noi a marilor cicluri de frescе de la Hopovo vor fi probabil primul impuls dat în sensul unei analize complete, a unui stil tranzitoriu, important, format în condiții particulare, în mănăstirile din Fruška-Gora, unde s-au intersectat, în secolele XVI și XVII, curentele artei italiene, bizantine și române alături de arta Muntelui Athos" [40].

Hrisovul ascuns, până acum, sub pecetea tainei revelează și confirmă, un șir de domni moldoveni, sprijinitori ai ortodoxiei — primul dintre ei, Vasile vodă Lupu, a reînnodat o tradiție a daniilor către Biserica sârbă formulând pentru domnitorii ce-i vor urma și, mai ales, pentru fiul său, un plan panortodox și o obligație. Astfel, necunoscutele politicii religioase a lui Ștefăniță Lupu se lămuresc dacă sunt privite prin prisma moștenirii tatălui său, care a fost în prima jumătate a secolului XVII unul dintre stâlpii ortodoxiei și care alături de Matei Basarab au întunecat pretențiile țarilor de a fi singurii și cei mai puternici sprijin-

---

[36] Unele tradiții de familie în daniile făcute creștinătății sud-dunărene au fost evidențiate de Radu Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos*, în „Etudes byzantines et postbyzantines", I, București, 1979 p. 135—151.

[37] Milan P. Șesan, *Cultul sfinților naționali în Biserica ortodoxă sârbă (în secolele XIII și XIV)*, Cernăuți, 1935, p. 3. ; Petru Rezuș, *Aghiologia ortodoxă*, Caransebeș, 1940, passim.

[38] *Poporul român și lupta de eliberare...*, p. 153—154 ; Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XIV/1, București, 1915, p. 46—47.

[39] G. Balș, *O biserică a lui Radu cel Mare în Serbia la Lopușina*, în *BCMI*, București, IV, 1911, p. 197.

[40] M. S. Radojcic, *Rapports artistiques serbo-roumains de la fin du XIV — jusqu'a la fin du XVII — siècle à la lumière des nouvelles découvertes faites en Jougoslavie*, în „Actes du Colloque international de civilisations balcaniques", Sinaia, 1962, p. 23—30 ; P. Henry, *Les principes de l'architecture religieuse serbe et l'ecole moldave*, în *Orient et Byzance*, IV, *L'art byzantin chez les Slaves*, I, 2, Paris, 1930, p. 295—302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nitori ai pravoslavnicei credinţe. Mănăstirile sârbe au reprezentat un mijlocitor între Moldova şi Bizanţ, şi prin milosteniile făcute acestora, domnii români, Vasile şi Ştefăniţă Lupu, Istratie Dabija şi Şerban Cantacuzino[41] au „recuperat“[42] un principiu al moştenirii bizantine — de a fi suverani dreptcredincioşi şi apărători ai creştinătăţii ce fusese cuprinsă, de mult, în graniţele imperiului porfirogeneţilor.

ANEXA

† Бл(а)гоч(п)стивомꙋ и Х(рист)олюбивомꙋ, и съ выше ѡт вышнѧго Промысма, С(вѧ)тыим Д(ꙋ)хомъ съблюдаемомꙋ, въ Х(рист)а Б(ог)а бл(а)говѣриомꙋ, и Б(о)гохранимомꙋ иже въ велицѣи свѣтлости въсіавша ѡт бл(а)гаго коренѣ г(о)сп(о)д(а)рскаа, славномꙋ и самодръжавномꙋ, г(о)сп(о)д(и)нꙋ, г(о)сп(о)д(и)нꙋ великомꙋ г(о)сп(о)дарꙋ, Їѡ Стефанꙋ воеводѣ въсеи Молдовлахїнстѣи Земли и прочїх, о г(оспод)и радовати се и мнѡго лѣтиѣ въ съмиренїи здравствовати, съ бл(а)говѣнчаною г(ос)п(о)ждею и бл(а)городными чеди г(о)сп(о)дства ти, и съ въсѣми велможи вѣрно прѣд стоещими великомꙋ ти г(о)сп(о)дствїю съ истинною о Х(рист)ѣ, аминъ. Иже, въ Сръбстѣи Ѳемли, ц(а)рскаа с(вѧ)та и с(вѧ)щеннаа обытѣль монастиръ Хопова, храмъ С(вѧ)т(а)го архїерарха и чюдотворца Николъъ Мириликїнскаго, идеже и мощи почиваютъ С(вѧ)т(а)го Великом(ъ)ч(ь)ника Ѳеѡдора Тирона, мнѡгые цѣлби твореще въ славꙋ Х(рист)а Б(ог)а нашего тоеже, обытѣли смѣреннїи архимандритъ Висарїѡнъ їермонах с(вѧ)щенници и діакони и старци смѣренное поклоненіе сътвараем прѣсвѣтломꙋ ти г(о)сп(о)дствїю и м(о)лимъ иже въ Троици славима Б(ог)а и прѣчстꙋю его М(а)т(е)ръ и с(вѧ)т(а)го Николꙋ и въсе с(вѧ)тые, ꙗк(о) да оутвръдитъ и оукрѣпитъ прѣм(и)л(о)стивїи г(осподин)ъ дръжавꙋ г(ос)п(о)дствїа ти, много лѣтиѣ г(о)сп(о)дствова ти въ съмиренїи,...[1] бꙋди прѣд...[1] послахом ꙗже о Х(рист)ѣ братїю, нашꙋ д(ꙋ)ховника Севастїана, съ братїею, еже поклонити се великомꙋ ти г(о)сп(о)дствїю, въмѣсто въсѣхъ нас и да скажꙋтъ о прѣбыванїи с(вѧ)т(а)го монастира, и ѡ прискръбномꙋ житїю нашемꙋ, под агарѣнскымъ рꙋками, мꙋчими, мнѡгы бѣды и нꙋжди тръпим, единъ Б(ог)ъ вѣстъ, а помощи не имамы ни ѡт кꙋдꙋ, тъчїю надеждꙋ имамы на прѣм(и)л(о)стиваго Б(ог)а и на прѣчстꙋю его М(а)т(е)рь и на твое г(о)сп(о)дствїе. Пакы, да вѣстъ прѣсвѣтлости г(о)сп(о)дствїе зане имѣимъ хрисоволъ ѡт Василїа воеводы, ꙗкоже и г(о)сп(о)дствїе ти вѣстъ и свѣдтелствꙋетъ име г(о)сп(о)дствїа ти, на писанное въ хрисоволи, и м(о)лим(ъ)се и милиседѣемъ и покланꙗемсе лице къ земли, и челом биемъ и свѣтлѣити рꙋцѣ цѣлꙋемъ, и м(о)лимъ прѣм(и)л(о)стиваго Б(ог)а и прѣчстꙋю его М(а)т(е)ръ и С(вѧ)т(а)го Николꙋ и С(вѧ)т(а)го Великом(ъ)ч(ь)ника Ѳеѡд(о)ра Тирона и все с(вѧ)тые пр(ъ)да много, лѣстьствꙋеши на прѣсвѣтлѣм прѣстолѣ и бꙋдеши нам новы ктиторъ и да си свои златопечатник ꙗкож(е) и прѣждны г(о)сподїе и прѣм(и)л(о)стивїи господь Б(ог)ъ м(о)л(и)твами прѣс(вѧ)тые Б(огороди)це да дарꙋетъ ти зде мнѡго лѣтиѣ г(о)сп(о)дствова ти и въ съмиренїи здравствовати тѣлеснѣ въкꙋпѣ и д(ꙋ)ше їспителиѣ а таможе да спотбит(ъ) те ц(а)рствїꙋ н(е)б(е)сномꙋ съ въсѣми с(вѧ)тыми въ без кончьные, амин.

---

[41] B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 56.

[42] Ştefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea“ Bizanţului: prima „operă“ a spătarului Nicolae Milescu, în AIIAI*, t. XXII/2, 1985, p. 441—461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Смѣренніи архїмандритъ Висарїѡнъ їеромонахъ и бл(а)гомол(ебиви)цъ г(о)сп(о)дствїю ти.

Бл(а)гочестивомѹ и въ Х(рист)а Б(ог)а бл(а)говѣрномѹ, славномѹ и самодръжавномѹ, г(о)сп(о)д(и)нѹ г(о)сп(о)д(и)нѹ, и великомѹ г(о)сп(о)д(а)рѹ, Їѡ Стефанѹ воєводѣ, въсеи Мол(до)влахїи, ч(ь)нстно да въ рѧчитсе, въ г(о)сп(о)дствѣнои его рѧцѣ, въ столнѣм его граде Їшѹ, съ поклоненїемъ.

† Binecinstitorului și de Hristos iubitorului și cu harul Celui de Sus, păzitor al Sfântului Duh, întru Hristos Dumnezeu binecredinciosului și de Dumnezeu binepăstrătorului, care spre cea mai mare slavă, din bună rădăcină domnească, stăpânului și slăvitului și singur stăpânitorului, domnului domn și marelui domn, Io Ștefan voievod a toată Țara Moldovlahiei și a altora, întru Domnul să se bucure și întru mulți ani în pace și sănătate, cu bine încoronată doamnă și de bun neam copii ai domniei tale și cu toți preaputernicii întru credință, înaintea înălțimii tale domnești, cu adevăr întru Hristos, amin.

Iată, în Țara Sârbească, împărătescul, sfântul și ocrotitul lăcaș, mănăstirea Hopovo, cu hramul Sfântului arhierarh și făcător de minuni Nicolae din Mira Lykiei, unde se odihnesc și moaștele Sfântului Mare Mucenic Teodor Tiron, a-tot-vindecătorului întru slava lui Hristos Dumnezeului nostru, care este lăcașul smeritului arhimandrit Visarion ieromonah, noi, călugării și diaconii și stareții, ne plecăm cu smerenie prea luminatului domn și ne rugăm Sfintei Treimi a lui Dumnezeu și Preacuratei Lui Maici și Sântului Nicolae și tuturor sfinților, ca să întărească și să împuternicească preamilostivul Dumnezeu puterea domniei tale, mulți ani să domnești cu smerenie... [1] a fost înainte... [1] am trimis dintre frații noștri întru Hristos pe duhovnicul Sevastian cu frații, care se închină înălțimii tale domnești, toți împreună, ca să povestească despre viețuirea sfintei mănăstiri și despre îndurerata noastră viață, sub chinurile stăpânirii agarenilor, mult cunoscute nevoi îndurând, singur Dumnezeu le știe, iar ajutor nu avem de nicăieri, deopotrivă nădejde avem de la preamilostivul Dumnezeu și de la Preacurata Lui Maică și de la domnia ta. Iarăși vestim pe prealuminata ta domnie, precum avem hrisovul de la Vasilie voievod, cum este și domniei tale știut și mărturisește numele domniei tale scris în hrisov și ne rugăm și ne milostivim și ne închinăm cu fața la pământ, lovindu-ne fruntea și sărutând mâinile luminăției tale și ne rugăm preamilostivului Dumnezeu și Preacuratei Sale Maici și Sfântului Nicolae și Sfântului Mare Mucenic Teodor Tiron și tuturor sfinților ca întru mulți ani să te țină pe prea luminatul tron, să ne fii ctitor nou și să fii al său dăruitor de hrisov, ca domnii dinainte. Și preamilostivul Domnul Dumnezeu, cu rugăciunile Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, să-ți dăruiască mulți ani domniei tale și sănătate trupească în pace, împreună și cu sufletul fără ispită și acolo să te ducă în împărăția cerească cu toți sfinții fără de sfârșit, amin.

Smeritul arhimandrit Visarion ieromonah și călugării domniei tale.

<Pe verso, adresa> : Binecinstitorului și în Hristos binecredinciosului,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

slăvitului și singur stăpânitorului, domnului domn și marele domn, Io Ștefan voievod a toată Moldovlahia, cu cinste să i se înmâneze, în mâinile domniei sale, în a sa Cetate de Scaun Iași, cu închinăciune.

Arh. St. Iași, Documente, P. 459/38.

Original, rupt la îndoitura orizontală (40/29 cm), filigran, cerneală neagră, pecetea mănăstirii în tuș negru, deteriorată, cu legenda : † Сїа печать монастир-Хо<повд>... Николаи и с(вм)т(д)го Мч(ь)ника Θеwдор(†„Aceasta este pecetea mănă Ho(povo)... Nicolae și Sfântul Mucenic Teodor") ; în câmpul heraldic apare o biserică cu trei turle și imaginea celor doi sfinți:С(вм)т(д)го Николаи (Sfântul Nicolae) și С(вм)т(д)го Θеwдwр (Sfântul Teodor).

[1] Rupt în orig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

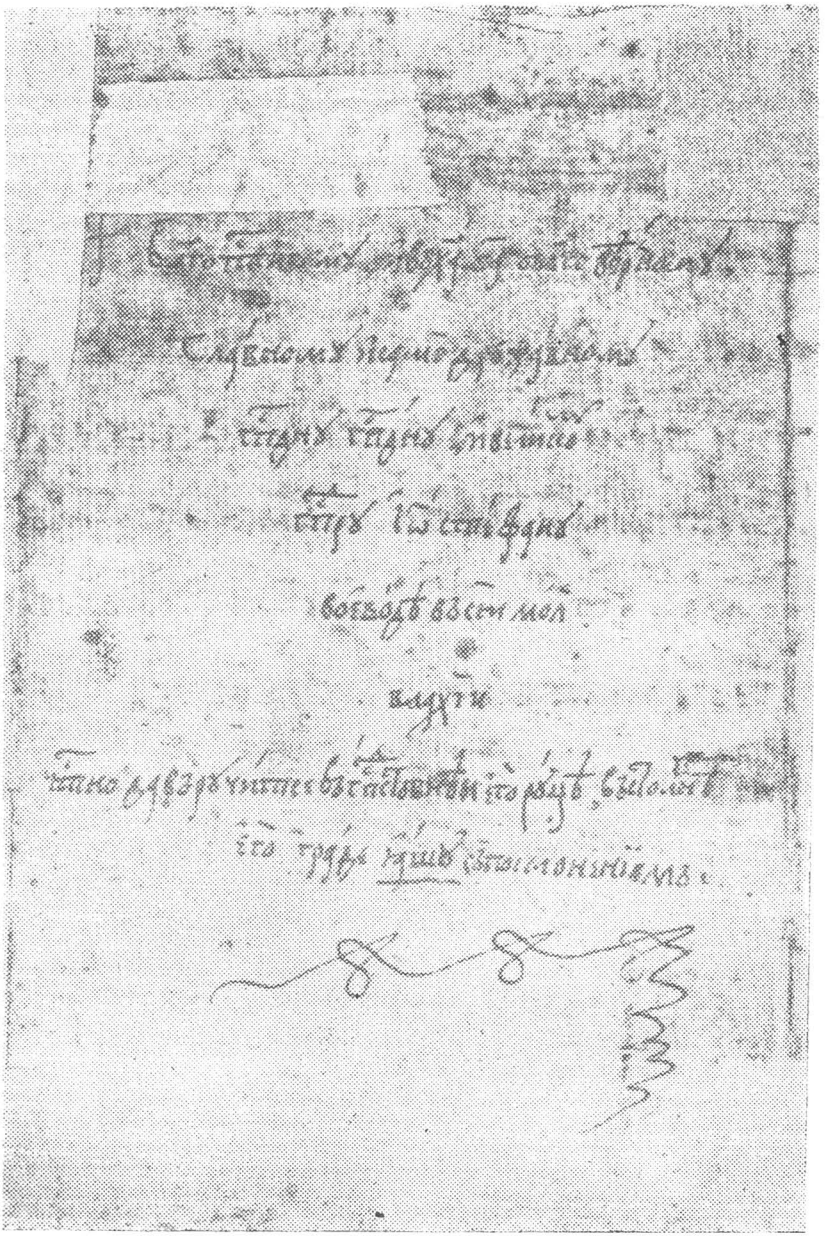

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ȘTEFAN S. GOROVEI

MOLDOVA LUI VASILE LUPU ȘI ARHIEPISCOPIA DE OHRIDA

Istoria Arhiepiscopiei de Ohrida, a întâi-stătătorilor ei (în chip fraudulos numiți „patriarhi") și a legăturilor lor cu românii au făcut să curgă multă cerneală de-a lungul ultimului veac de cercetări istorice [1]. La „subțirimea", în general, a informației relative la această eparhie căzută la 1395 sub stăpânire turcească și ai cărei conducători, când filo-otomani, când criptocatolici, s-au învrednicit de adevărate aventuri în toată Europa, sfârșindu-și cariera ori și viața la Istanbul, la Roma, la Iași, la Moscova sau la București, se adaugă falsurile și mistificările (de dată mai veche sau mai nouă), precum și ecourile târzii (dar revigorate de împrejurări politice) ale vechii rivalități dintre slavi și greci.

Vreme de șapte decenii, s-a crezut că jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida s-ar fi extins, în veacurile XIV—XVII, și asupra ținuturilor românești nord-dunărene — și în această presupusă dependență eclesiastică se ajunsese să se vadă, chiar, un argument care să sprijine teoria lui Robert Roesler! Teza se construise pe îndelete, nu fără logică, dar întemeindu-se pe izvoare mistificate sau chiar false. Astfel, după ce, la 1845, „Magazinul Istoric pentru Dacia" a publicat celebra corespondență a lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul Dorothei al Ohridei, din anul... 1456, în dosarul presupusei dependențe eclesiastice s-a pus știrea din letopisețul lui Grigore Ureche, despre sfințirea unui mitropolit al Moldovei la Ohrida, fie sub Iuga vodă, la 1399, fie sub Alexandru II, pe la 1453, precum și informația din *Îndreptarea legii* (1652): „Află-se scris în pravila a lui Mathei Vlastari cum și Moldovlahia au fost supusă ohrideanilor; iară acum nice ohrideanilor se pleacă, nice țarigrădeanului, și nu știm de unde au luat această putere" [2].

Contestată de profesorii Eusebie Popovici (1883, 1901), N. Iorga (1908) și N. Dobrescu (1910), autenticitatea corespondenței lui Dorothei al Ohridei cu Ștefan cel Mare a fost definitiv condamnată în 1915, de Ioan Bogdan [3].

---

[1] Din bogata bibliografie, folosesc în aceste pagini doar ceea ce este strict necesar: voi reveni, însă, într-o cercetare de ansamblu a aspectelor controversate ale relațiilor Moldovei cu Ohrida.

[2] *Îndreptarea legii 1652*, ed. V. Grecu și Gh. Cront, București, 1962, p. 365.

[3] Ioan Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, în *BCIR*, I, 1915, p. 106—122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar teoria însăși, a dependenței de Ohrida — deși combătută cu argumente inteligente și logice de marele cărturar care a fost Hrisant Notaras încă din 1715, într-o cărticică tipărită la Târgoviște [4] — a mai avut încă viață lungă. Demonstrația din 1927 a istoricului grec Mihail Lascaris [5] nu a părut suficient de convingătoare pentru profesorul Alexandru Elian, care în 1947 (oral) și în 1959 (în scris) a mai susținut că „măcar în ceea ce privește Moldova, existența unor legături canonice cu Arhiepiscopia de Ohrida, în sec. XV și poate și XVI, nu poate fi tăgăduită, deși nu trebuie să i se exagereze importanța" [6]. Eruditul nostru istoric se lăsa, desigur, impresionat de titlurile unor arhiepiscopi de Ohrida, din ultimele două decenii ale veacului XVI și din veacul următor, titluri care *uneori* cuprind, e adevărat, și numele principatelor românești.

Abia în 1967, confuzia bănuită de Hrisant Notaras la 1715 și de Mihail Lascaris la 1927 a putut fi dovedită *chartes en mains*, de unul din cei mai distinși istorici ai Bisericii noastre, mitropolitul Tit Simedrea [7]. Adevărul a apărut cu toată claritatea, ca lumina zilei, în explicația cea mai simplă : toate drumurile duceau la *Sintagma* lui Matei Vlastares, și anume la un exemplar în care o anumită *novella* a împăratului Justinian — întemeietorul Arhiepiscopiei Justiniana Prima, a cărei moștenitoare se socotea Arhiepiscopia de Ohrida — se afla „tâlcuită" de Macarie de la Hilandar, pe vremea când la noi domnea Petru vodă Rareș. Numai că Macarie — care a vizitat și Moldova și a fost primit, în martie 1535, de domnul însuși, devenit, cu soția sa, nou ctitor al lavrei sârbești [8] — a interpretat elementele geografice din *novella* aceea în lumina *Geografiei* lui Ptolemeu ; anacronismele au fost, astfel, inevitabile, căci opera lui Ptolemeu datează dinaintea retragerii aureliene, în timp ce *novella* lui Justinian e abia din veacul VI d.H. ! Așa se face că *Dacia Mediterranea* și *Dacia Ripensis* din *novella* lui Justinian au devenit, sub pana egumenului de la Hilandar, *Moldovlahia* și *Ungrovlahia* și *Hațegul* și *Ardealul* și *Muncaciul* !

Intercalată în *Sintagma* lui Matei Vlastares, această „tâlcuire" a justificat pretențiile arhiepiscopului Prohor de Ohrida, care, cu bani, a reușit să convingă pe Soliman Magnificul să-i „redea" cele două mitropo-

[4] M. Lascaris, *Joachim, métropolite de Moldavie et les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Peć et l'archevêché d'Achris au XVe siècle*, în *ARBSH*, XIII, 1927, *extras*, p. 22—23. V. și Ștefan S. Gorovei, *O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 335—337.

[5] M. Lascaris, *op. cit.*

[6] Alexandru Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici ortodoxe*, A. *De la întemeiere până la 1800*, în *BOR*, LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 910 și n. 26.

[7] Tit Simedrea, *Unde și când a luat ființă legenda despre atârnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și din Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida*, în *BOR*, LXXXV, 1967, nr. 9—10, p. 976—1003. V. și (pentru completarea textului discutat) Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipografu*l, în „Studii", XVI, 1963, nr. 2, p. 429—439.

[8] Cf., pentru acest episod (care a avut, fără îndoială, influențe asupra programului politic al lui Petru vodă Rareș), Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 119—124. Pentru „aspectul" athonit — Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 137—138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lii românești ; această acțiune a stârnit, însă, vii proteste, atât din partea patriarhului ecumenic Ieremia I, cât și din partea mitropoliților români ; cercetând pricina, sultanul a identificat înșelătoria și a anulat prima decizie, lăsând mitropoliile românești în starea lor veche și în legătură tradițională cu Patriarhia Ecumenică [9]. Suntem, aici, după părerea mea, la originea reluării raporturilor Moldovei cu Scaunul constantinopolitan, rupte — precum se știe — în 1453, când mitropolitul grec Ioachim, aderent al Unirii florentine, a fost alungat și înlocuit cu Teoctist I, cel sfințit la Peć, în țara sârbească.

Aceeași interpretare... geografică, intercalată în *Sintagma* lui Matei Vlastares, a stat și la baza titlurilor purtate de unii arhiepiscopi ai Ohridei, incluzând — primul pare a fi un Gavriil, la 1585 — și numele Moldovei și Țării Românești. De altminteri, însăși corespondența imaginată între Ștefan cel Mare și Dorothei al Ohridei a fost scrisă la sfârșitul unui manuscris care conținea, și el, aceeași *Sintagmă* buclucașă : manuscrisul propriu-zis a fost redactat în Moldova, pe la 1516—1536 [10] și este păstrat azi în Biblioteca Unională din Moscova, în *fondul 98 Egorov, ms. 65/65* [11] ; manuscrisul e purtătorul celebrelor *Glosse Bogdan*, monument de veche limbă românească [12], ultimul său caiet — desprins după cum se pare, de Victor Grigorovici — purtând falsurile nu mai puțin celebre [13].

Demonstrația lui Tit Simedrea și documentele otomane din 1544, publicate de Mihai Maxim în 1981, au înlăturat definitiv — chiar dacă nu, poate, pentru toată lumea — legenda dependenței românești de Ohrida, lăsând locul pentru cercetarea raporturilor care au putut să existe, cu adevărat, între români și această arhiepiscopie sud-dunăreană.

*

Acestea sunt adevăruri la care istoricii au ajuns târziu și cu multă trudă. Dar chipul în care istoria adevărată s-a oglindit în scrierile veacurilor trecute e cu totul altul.

Pe când cartea lui Hrisant Notaras tocmai apărea la Târgoviște, demonstrând — încă la 1715 ! — inexistența legăturilor Bisericii românești cu Ohrida, Dimitrie Cantemir, la Moscova, atribuia lui Vasile vodă Lupu emanciparea Moldovei de sub dependența Ohridei ! După părerea cărturarului nostru principe, această legătură s-ar fi creat după Conciliul de la Florența, la instigarea lui Markos Eugenikos, mitropolitul Efesului, care l-ar fi trimis pe arhidiaconul său, bulgarul Teoctist, să

[9] Cf. Mihai Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l'Archevêche d'Ohrida à la lumière de documents turcs inédits*, în *RESEE*, XIX, 1981, nr. 4, p. 653—671. V. și observațiile din *AIIAI*, XIX, 1982, p. 793—794.

[10] *Texte românești din secolul al XVI-lea*, coordonator Ion Gheție, București, 1982, p. 384.

[11] *Ibidem* ; Radu Constantinescu, *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340—1640*, București, 1984, p. 240 ; idem, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 96

[12] *Texte românești...*, cit., p. 367—463.

[13] Radu Constantinescu, *Vechiul drept...*, cit., p. 240 ; idem, *Manuscrise...*, cit., p. 94 ; idem, *Scrisori și note apocrife din colecția lui V. I. Grigorovič*, în *MB*, XXVI, 1976, nr. 9—12, p. 725—731.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie sfinţit la Ohrida pentru Mitropolia Sucevei şi a toată Moldovlahia [14]. „Şi de atunci până la începutul secolului trecut mitropoliţii Moldovei au cerut obişnuit binecuvântarea de la patriarhul din Ohrida". În realitate. Markos Eugenikos, sufletul opoziţiei antiflorentine, *murise de opt ani* atunci când, la 1453, Teoctist era sfinţit de Nicodim de Peć, patriarhul despotului Gheorghe Brankovici. Să-l lăsăm pe Cantemir să povestească mai departe [15].

„Dar după ce Vasile Albanezul a luat conducerea ţării şi a început să îndrepte starea de decădere a Moldovei, pricinuită de nepăsarea predecesorilor lui sau de neînţelegerile dintre ei, Partenie, pe vremea aceea patriarh al Constantinopolului, i-a trimis o scrisoare cam cu următorul cuprins" — şi urmează una din acele plăsmuiri documentare în care Dimitrie Cantemir era aşa de meşter. Patriarhul Partenie, deci — şi se înţelege, din desfăşurarea povestirii, că e vorba de Partenie I, cel Bătrân (1 iulie 1639 — a. 8 septembrie 1644) — i-ar fi scris lui Vasile vodă, aducându-i aminte că, în vechime, până la Conciliul de la Florenţa, Biserica Moldovei lua binecuvântarea, pentru întâi-stătătorii ei, „de la Scaunul ecumenic al Constantinopolului" ; trecând de mult vremea „molimei" unioniste, care zdruncinase încrederea drept-credincioşilor, „ni se pare — ar fi scris Partenie I — cu totul grav şi nepotrivit ca Biserica moldovenească, care a fost socotită tot timpul ca unul dintre cele mai alese şi cele mai de seamă mădulare ale sobornicestii Biserici, să nu primească binecuvântarea hirotoniei de la supremul scaun, ci de la cel mai de jos" (adică de la Ohrida, al cărei nume nu este, totuşi, amintit). Se adăuga rugămintea, a patriarhului şi a Sinodului : „să aduci iarăşi la un scaun mai de cinste acest mădular mai cinstit al Bisericii şi să porunceşti mitropolitului Moldovlahiei (căci aşa numesc grecii Moldova) să ceară din nou, aşa cum se făcea în vechime, binecuvântarea de la Scaunul nostru ecumenic şi patriarhal". Sub acest îndemn, Vasile vodă ar fi hotărât să readucă Biserica Moldovei în buna legătură tradiţională cu Patriarhia Ecumenică, ceea ce s-ar fi întărit „de sinodul provincial care s-a ţinut la Iaşi" şi care nu e altul, firesţe, decât cel din toamna anului 1642.

Emanciparea aceasta, la 1642 — dar pe care Miron Costin, în *Cronica polonă*, scrisă la 1677 [16], o aşeza pe vremea lui Radu vodă Mihnea, „după întâiul război de la Hotin" [17], deci în domnia de la 1623—1626 — nu a existat, firesţe. Curând după scrierea lui Cantemir, alt cărturar moldovean, mitropolitul Gheorghe IV, va încerca (la 1723) o altă explicaţie, urcând şi mai în vechime această presupusă emancipare, pe vremea lui Alexandru cel Bun şi a mitropolitului Iosif I, adică în anii 1400—1415 [18] — explicaţie menită să explice repedea dezlegare a unei legături care, într-o interpolaţie de cronică, se atribuia lui Iuga vodă, la 1399. Trei plasări fantezîste pentru un eveniment care nu a avut loc niciodată...

[14] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 351 şi 371.
[15] *Ibidem*, p. 351—353.
[16] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 373.
[17] *Ibidem*, p. 214 ; v. şi p. 236 ; „Ohrida este un oraş în Serbia dăruit cu bogate privilegii de către Iustinian".
[18] Voi reveni asupra acestui text plin de simboluri şi încărcat de semnificaţii diverse, acumulate vreme de un secol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mitropolitul Tit Simedrea observa cu dreptate, în 1967, că „până în domnia lui Ieremia Movilă [...] n-a călcat picior de arhiepiscop de Ohrida pe pământ românesc" şi că „nu se cunoaşte nici o danie făcută de voievozii români Arhiepiscopiei de Ohrida" [19]. Ce justifică, atunci, titlul comunicării de faţă ? !

În ianuarie 1653, patriarhul Macarie al Antiohiei intra în Moldova, însoţit de fiul său, celebrul Paul de Alep, care notează în însemnările sale de călătorie : „Când am ajuns în Moldova, am fost întâmpinaţi de căpetenia episcopilor din Ohrida, cetate întemeiată de împăratul Justinian, al cărui steag era verde" [20]. „Căpetenia episcopilor" traduce, în chip evident, titlul de „arhiepiscop". Cine era acest arhiepiscop de Ohrida, trăitor în Moldova lui Vasile vodă Lupu ? ! Listele arhiepiscopale publicate de Heinrich Gelzer [21], Ivan Snegarov [22] şi Aleksandar Matkovski [23], cu toate deosebirile — uneori flagrante — dintre ele, aşează în acest an pe un *Dionisie*, care, însă, se afla atunci la Ohrida. Vreme de trei-patru ani înaintea acestui Dionisie, scaunul arhiepiscopal a fost vacant, după păstoria de vreo cinci sau şase ani a unui Hariton, succesor al acelui *Meletie*, care-şi pierduse viaţa din cauza lui Vasile vodă. Fost cândva mitropolit al Sofiei, Meletie a ocupat tronul Ohridei de la 26 septembrie 1638 până la 21 octombrie 1641 [24], când a fost înlocuit de Hariton ; păstrând titlul arhiepiscopal — ca şi alţii în asemenea situaţii — a sperat să preia tronul patriarhal de la Ierusalim, dar în martie 1645, pentru a merge acolo, a fost desemnat Paisie de la Galata, sfinţit ca patriarh în Trei-Ierarhii de la Iaşi. O lună mai târziu. Meletie de Ohrida denunţa Porţii pe Vasile vodă ca părtaş la un mare complot, internaţional, împotriva împărăţiei ; beneficiar ar fi trebuit să fie, conform denunţului, Vasile însuşi, care urma să fie proclamat împărat şi încoronat cu o coroană pe care ar fi sfinţit-o patriarhul Partenie II în noaptea Învierii. Nu numai că dovezile cerute de marele vizir n-au putut fi aduse de Meletie, dar de la Vasile vodă sosi un frumos plocon de 15 000 de taleri — cea mai bună „dovadă" în sens contrar, care a şi decis spânzurarea fostului arhiepiscop de Ohrida [25].

Evident, arhiepiscopul adăpostit în Moldova de Vasile vodă nu era Meletie...

---

[19] Tit Simedrea, *Unde şi când...*, cit., p. 1001.

[20] *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 298.

[21] Heinrich Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*. Leipzig, 1902, p. 27.

[22] Ivan Snegarov, *Istorija na Ohridskata Arhiepiskopija-Patriaršija*, Sofia 1932, p. 198.

[23] Aleksandar Matkovski, *Odnosite pomegu Ohridskata Arhiepiskopija i osmanskata država*, în „Glasnik"/Revue, an. XVI, Skopje, 1972, nr. 2, p. 129 şi 142.

[24] *Ibidem*, p. 141.

[25] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1913, p. 23 (229) — 24 (230) ; Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în „Balcania", VIII, 1945, *extras*, p. 87—88 şi 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E locul, aici, pentru a reveni asupra unei ştiri pe care am mai semnalat-o breslei noastre, acum şapte ani [26], fără să fi produs, atunci, interesul pe care l-aş fi bănuit. Între documentele trecute de la Biblioteca Academiei Române la Arhivele Statului din Bucureşti (Direcţia Generală), se află şi un petec de hârtie (c. 16 cm × 14,5 cm), cu următoarea însemnare pe verso : „+De la Vlădica Ioan pentru Răvăcani şi pentru un vad de moară de la Costeşti". Cine este Vlădica Ioan — ne-o spune textul documentului : „Eu, Ioan, Arhiepis(cop) Ohridon...". Vlădica dă o mărturie — într-o îngrozitoare limbă românească ! — pentru o pricină de hotar în stăpânirile lui Buhuş : „m(ă)rturisăj cum' audzit pricindu-să moaşea pă(hă)rniceasa cu Buhuşu pentru Răvăcani. Déce păhărniceasa gicé că sîmt a Costeştilor Răvăcanii, iar Buhuş cicea să le dea un vad de moar(ă) din Costeşti şi să-ş ia Răvăcanii...". *Buhuş* din acest document e, desigur, Dumitru Buhuş, mort la 1647 şi îngropat la Crivești (sat de asemeni menţionat în mărturia Vlădicăi de Ohrida) ; „păhărniceasa" ar putea fi mama sa, Nastasia, născută Prăjescu (mătuşa Doamnei Tudosca a lui Vasile vodă), văduvă la 1609 după cel de-al doilea soţ al ei, Caraiman ceaşnicul. Documentul nu este datat şi, după cum se vede din aceste amănunte, e imposibil de datat prin critica internă. Dificultatea sporeşte până la gradul cel mai înalt, pentru că *în listele arhiepiscopilor de Ohrida nu se află numele acestui Ioan !*

Trebuie spus, de altfel, că şirul arhiepiscopilor de Ohrida nu e stabilit cu limpezime, pentru veacurile XV—XVII ; lista cea mai exactă, dată de Aleksandar Matkovski, nu e nici ea completă, întrucât se bazează *numai* pe documentele otomane păstrate în arhivele de la Skopje ; judecând, însă, după această listă, nu sunt acoperiţi anii 1624—1633, apoi 1633—1638 şi, cum am mai spus, 1647—1651. Uneia din aceste perioade îi corespunde, probabil, arhiepiscopul Ioan ; dar este el una şi aceeaşi persoană cu cel care a întâmpinat la 1653 pe Macarie al Antiohiei ? !

De fapt, pentru fiecare din aceste trei perioade „albe" există felurite menţiuni de arhiepiscopi ohrideni în diverse pribegii, pe care lista lui Aleksandar Matkovski îi omite ; aşa este, la 1650, acel *Daniil* întâlnit de Arsenie Suhanov la Târgovişte [27] (şi care ar putea fi *el* cel care l-a întâmpinat pe Macarie al Antiohiei), aşa sunt şi alţii, care n-au putut rămâne în scaun şi au trebuit să pribegească, urmele lor regăsindu-se în cele mai neaşteptate locuri.

Ioan „al nostru" semnează — deloc caligrafic — cu cerneală verde, „et l'on sait que les archevêques d'Achris signaient toujours de l'encre verte" [28], ca şi patriarhii sârbi de la Peć [29] ; în aşa-zisul „Codice al Sf. Clement", semnează cu cerneală verde arhiepiscopii Meletie II (1677), Partenie (1678 şi 1679) şi Gherman [30]. Pecetea lui Ioan are, însă, legenda în limba slavă.

---

[26] Ştefan S. Gorovei, *O colaborare culturală...*, cit., p. 337 şi 348 (foto).
[27] Heinrich Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida...*, p. 27 ; Ivan Snegarov. *Istorija...*, p. 197—198.
[28] M. Lascaris, *Joachim, métropolite de Moldavie...*, p. 26.
[29] *Ibidem*, p. 28, n. 1.
[30] Chr. Kodov, *L'original du Code du Patriarcat d'Ochride*, în „Byzantinoslavica", XXV, Praga, 1964, p. 274—276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum se vede, cerneala (verde sau nu !) pe care istoria Ohridei a făcut-o să curgă nu se va opri aici. Sunt necesare, încă, cercetări — probabil arhivele otomane vor mai da la iveală felurite ştiri, dar nu numai ele — până vom avea o imagine mai completă.

Acum, pentru a încheia, voi spune doar că, în stadiul de azi al informaţiei documentare, relaţiile Moldovei lui Vasile Lupu cu Ohrida se rezumă la aceste trei puncte : prezenţa lui Ioan, arhiepiscop de Ohrida, în Moldova, foarte probabil pe la începutul domniei lui Vasile ; intriga fostului arhiepiscop Meletie şi executarea acestuia prin intervenţia lui Vasile ; prezenţa unui alt arhiepiscop (în funcţie sau *proin)* de Ohrida, cu numele încă necunoscut, în Moldova la sfârşitul domniei lui Vasile, întâmpinând la Galaţi pe patriarhul Macarie al Antiohiei. Să lăsăm, deci, viitorului toate completările şi corectările pe care va voi să ni le aducă !

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN IORDAN

LA PLACE DE LA ROUMANIE DANS LES RELATIONS INTERNATIONALES DE LA TURQUIE RÉPUBLICAINE JUSQU'EN 1925

Aborder ce sujet peut paraître, à première vue, une entreprise dénuée d'importance. Les recherches réalisées jusqu'aujourd'hui [1] ont mis en lumière quelques faits qui ne présentent formellement rien de spectaculaire. Les rapports de la Roumanie avec la Turquie kémaliste jusqu'à la moitié de la troisième decennie ne se sont pas concrétisés en actes bilatéraux avec des implications particulières. L'absence du voisinage territorial, le statut d'adversaires de la Roumanie et l'Empire ottoman pendant la première guerre mondiale, le bilan de Sèvres, et aussi pour la fin de la période examinée, la conclusion du traité turco-soviétique du mois de décembre 1925, dans le contexte où les gouvernements de Bucarest et de Moscou n'avaient pas de rapports normaux, sont tout autant de repères qui pourraient conduire l'historien à des conclusions pessimistes concernant le dynamisme des relations entre les deux États. Certes, notre intention est seulement d'esquisser la place de la Roumanie dans le cadre de la politique balkanique de gouvernement d'Ankara dans une période entrèmement importance pour la diplomatie kémaliste, achevée — selon notre opinion — par la solution du litige de Mossoul. Autrefois, nous avons insisté sur la signification de l'accord turco-britanique de juin 1926 [2] ; maintenant, notre démarche va s'arrêter au seuil de cette année, utilisant des informations nouvelles qui pourraient compléter notre image sur l'évolution du rôle de la

[1] Voir l'analyse avec une projection inverse de Mircea N. POPA, *Poziția României față de Turcia în perioada Conferinței de la Lausanne și în anii imediat următori* (La position de la Roumanie à l'égard de la Turquie dans la période de la Conférence de Lausanne et aux années suivantes), în *AUB*, istorie, XVII, 1968, 141—154 ; cf. Gh. N. CĂZAN, *Problemele Orientului Apropiat de la războiul mondial la Conferința de pace de la Lausanne (1914—1923)* (Les problèmes du Proche-Orient depuis la guerre mondiale à la Conférence de paix de Lausanne, 1914—1923), „Relații internaționale în perioada interbelică. Studii" (Relations internationales dans la période de l'entre-deux-guerres. Études), București, 1980, 46 et suiv.

[2] Constantin IORDAN, *Pétrole et diplomatie : la Turquie kémaliste, l'Angleterre impériale et le problème de Mossoul*, în *RESEE*, XX, 1982, 1, 67—83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roumanie dans les relations internationales de la Turquie kémaliste. La compréhension profonde de ce chapitre de l'histoire des rapports interbalkaniques permettrait une évaluation plus correcte des ouvertures et des limites de la coopération entre les États de la région, reconstituant en fait certains moments de la préhistoire du Pacte d'Athènes (le 9 février 1934), par lequel les gouvernements de Bucarest et d'Ankara sont devenus alliés.

*

„Paix dans le pays, paix dans le monde" fut la bienconnue idée-force de la diplomatie kémaliste. État sud-est européen, méditerranéen et asiatique, la Turquie républicaine était, sans doute, profondément intéressée par l'évolution de la situation aux Balkans. Toutefois, au milieu de l'année 1925 les rapports du gouvernement d'Ankara avec la Grèce, la Bulgarie et la Yugoslavie n'étaient pas encore normalisés, des litiges plus ou moins aïgus persistant encore. La Turquie n'était pas membre de la Société des Nations, se trouvait dans une forte dispute avec la Grande Bretagne [3], avait des différends avec la France, craignait les tendances expansionnistes de l'Italie fasciste, mais il était les seul État de la zone entretenant des rapports cordiaux avec l'Union Soviétique (dès 1924, le gouvernement d'Athènes avait des relations diplomatiques avec Moscou). Ces éléments mettent en évidence la position spéciale d'Ankara dans le système des rapports internationaux du Sud-Est européen au milieu de la première décennie d'après-guerre.

D'autre part, la Roumanie dont l'unité nationale avait été achevée à la fin de la première conflagration mondiale et reconnue par les traités de paix des années 1919—1920, qui avait des conventions d'alliance défensive avec la Tchécoslovaquie et la Yougoslavie dans le système de la Petite Entente, de même avec la Pologne, des rapports amicaux avec les démocratie occidentales et la Grèce, était confrontée avec les tendances révisionnistes de la Bulgarie et de la Hongrie, bien que les relations avec le gouvernement de Sofia aient évolué dans des limites acceptables, mais un litige majeur empêchait la normalisation des liaisons avec l'Union Soviétique [4]. Dans ces circonstances, le gouvernement de

[3] Pour l'orientation générale, voir : Roderic H. DAVISON, *Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne*, dans Gordon A. CRAIG and Felix GILBERT (eds.), "The Diplomats, 1919—1939", vol. I : "The Twenties", New York, 1965, 177—209 ; pour les relations avec les divers États, voir : Dimitri PENTZOPOULOS, *The Balkan Exchange of Minorities and its impact upon Greece*, Paris, Mouton, 1962, passim ; Milen KUMANOV, Възстановяване на дипломтическите откомения ме ж България и Турция 1923—1926 г.) (Le rétablissement des relations diplomatiques entre la Bulgarie et la Turquie, 1923—1926), "Istoričeski pregled", Sofia, 1971, 2, 69—83 ; Desanka TODOROVIĆ, *Pitanje uspostavljavanje diplomatskih odnosa izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Turske (1923—1925)* (Le problème de l'établissement des relations diplomatiques entre le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes et la République Turque, 1923—1925), in „Balcanica", Belgrade, IV, 1973, 265—289 ; Ömer KÜRÇÜOGLU, *Türk — Ingiliz iliskileri (1919—1926)* (Les relations turco-anglaises, 1919—1926), Ankara, 1978, passim.

[4] Voir : Eliza CAMPUS, *Din politica externă a României, 1913—1947* (De la politique étrangère de la Roumanie, 1913—1947), Bucureşti, 1980, 245 et suiv. ; Em. BOLD, *1919—1933*, dans „România în relaţiile internaţionale, 1699—1939" (La Roumanie dans les relations internationales, 1699—1939). Coordonatori : L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iaşi, 1980, 442, et suiv. ; I. AGRIGOROAIEI, *Rolul şi locul*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucarest était constamment préoccupé par l'évolution des rapports au Sud-Est de l'Europe, la composante balkanique détenant une place importante dans la politique étrangère générale de la Roumanie. Pour la diplomatie roumaine, le reforcement de l'unité nationale, la défense de l'intégrité territoriale et de la sécurité étaient incontestablement liés aux idées de paix, du bon voisinage et des rapports amicaux avec tous les États. Or, ces principes ont été identiques avec les orientations générales de la politique extérieure préconisées par Moustapha Kémal. Cette similitude entre les objectifs extérieurs généraux de la Roumanie et de la Turquie a représenté une prémisse favorable pour une évolution *convergente* des actions de deux diplomaties, dans les conditions où, par exemple, jusqu'à la Conférence de Lausanne, entre les positions internationales concrètes des gouvernements de Bucarest et d'Ankara il y avait des distances sensibles, sinon même appréciables. Cette convergence s'est manifestée dans un délai relativement bref, quoique le chemin eût été sinueux. Quels furent les points du départ, les étapes parcourues et les modalités d'expression de la convergence dans la période analysée ?

Le matériel fouillé nous a permis de distinguer trois phases, dont la délimitation chronologique est naturellement relative : 1) jusqu'au printemps de l'année 1923 ; 2) jusqu'en automne de l'année 1924 ; 3) jusqu'au seuil de l'année 1926. Nous ne voulons pas insister sur les faits très connus, mais généralement sur les informations nouvelles capables de projeter d'autres lumières, utiles à l'analyse du sujet.

*

1. L'année 1921 a sans doute enregistré les premiers succès du gouvernement d'Ankara dans les efforts multiples pour sortir de la situation désespérée où il se trouvait après Sèvres [5], dans les conditions de l'insolement international provoqué par la guerre avec la Grèce sur son territoire national, par le blocus des Alliés dont les forces militaires occupaient des zones importantes en Anatolie, y compris la capitale de l'Empire agonisant. L'invitation de participer à la Conférence de Londres (janvier 1921), les brèches réalisées dans le front allié par la signature d'une convention avec l'Italie (le 12 mars 1921) et de l'accord Franklin-Bouillon avec la France (le 20 octobre 1921), mais surtout la conclusion du traité d'amitié avec les Soviets (le 16 mars 1921), en dépit de la suspicion engendrée par le texte de l'article 8 [6], et aussi du traité de Kars (le 13 octobre 1921) [7] ont été nombre de signes des ouvertures nouvelles offertes à la diplomatie kémaliste. Celles-ci étaient toutefois

---

Românici în relațiile internaționale din perioada interbelică (Le rôle et le place de la Roumanie dans les relations internationales de la période de l'entre-deux-guerres), in „Românii în istoria universală" (Les Roumains dans l'histoire universelle), I, Iași, 1986, 496 et suiv.

[5] Voir : A. E. MONTGOMERY, *The Making of the Treaty of Sèvres of 10 August 1920*, in "The Historical Journal", London, XV, 1972, 4, 779—785.

[6] Voir le texte dans Международные отношения и внешная политика СССР (Сборник документов) (1871—1957 г.) Moscou, 1958, 68—69.

[7] R. DAVISON, *op. cit.*, 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conditionnées par l'évolution du rapport des forces sur le théâtre de guerre ; nous pensons, par exemple, aux implications politiques de la victoire de Sakarya (août—septembre 1921). Un moment intéressant pour notre démarche fut la visite de trois semaines à Ankara (décembre 1921 — janvier 1922) d'une délégation de l'Ukraïne Soviétique, conclue par la signature du traité bilatéral d'amitié du 2 janvier 1922 (le général M. Frunze et Youssouf Kémal bey furent les représentants des deux parties), qui prévoyait, parmi les autres, de nouvelles aides militaires soviétiques pour le mouvement kémaliste[8]. Un rapport confidentiel de la Légation des États-Unis d'Amérique à Riga d'avril 1923 enregistrait l'information selon laquelle, en décembre 1921, la délégation ukraïnienne aurait proposé au gouvernement d'Ankara un schéma d'alliance entre la Russie Soviétique, la Turquie, la Hongrie et la Bulgarie, stipulant l'assistance que les derniers trois États auraient accordée aux Soviets et à l'Allemagne au cas où ces pays auraient été attaqués par la Petite Entente. La transaction aurait eu également d'autres repères : la Russie Soviétique et l'Allemagne accorderaient un soutien militaire et financier à la Turquie, à la Bulgarie et à la Hongrie pour accepter les conditions de l'alliance, les gouvernements de Moscou et de Berlin promettant de l'assistance aux autorités d'Ankara, de Sofia et de Budapest dans l'idée de regagner les „territoires perdus" à la fin de la première conflagration mondiale. Le rapport soulignait le fait que le Turquie aurait apparemment („apparently") accepté le schéma, mais que son échec aurait été provoqué par la position dilatoire de la Hongrie[9]. Évidemment, l'information doit être prise avec toute la réserve, bien que d'autres sources fassent ressortir que la Légation américaine de Riga disposait d'un réseau d'agents très doués[10]. La nouvelle peut être vraisemblable, si nous envisageons le fait que dans cette période l'Allemagne était très intéressée à s'impliquer de nouveau dans les affaires du Proche Orient ; l'une des formes était l'idée de devenir la tierce partie du traité turco-soviétique de 1921. Les dirigeants soviétiques avaient des opinions divergentes dans ce sens[11], mais il est notoire que la signature du traité d'amitié de Rapallo (le 16 avril 1922) entre la Russie Soviétique et l'Allemagne fut un coup de théâtre pour la diplomatie occidentale. D'autre part, on connait les tentatives du gouvernement bulgare du début de l'été de l'année 1921 d'établir des contacts avec les autorités d'Ankara — la mission secrète en tête avec le député agrarien Anguel Grozkov, les conversations avec Moustapha Kémal et Ismet Pacha, avec les représentants des Soviets en Turquie, et aussi les discussions des

[8] Документы внешней политики СССР г. (cité par la suite DVP), T.V. (1 января 1922 г. — 19 ноября 1922) Moscou, 1961, nr. 1, 9—14.

[9] Archives d'État Bucarest. Archives Historiques Centrales. Microfilms (cité par la suite AHM-M), U.S.A., role 538, cadres 569—570 : Rapport Riga nr. 649/13 avril 1923, signé F. W. B. Coleman.

[10] Voir, par exemple, *ibidem*, r. 539, c. 572 : R. Constantinople, nr. 800/10 mai 1923, Mark L. Bristol ; r. 538, c. 574—575 : R. Riga, nr. 837/24 mai 1923, Coleman.

[11] *Ibidem*, r. 538, c. 283—285 : R. Riga. nr. 599/29 mars 1923, Coleman.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

délégués bulgares avec les diplomates soviétiques à la Conférence de Gênes du printemps de 1922 [12].

Ce schéma est tombé, mais son hypothétique acceptation par la Turquie peut être expliquée soit par la conviction de la diplomatie kémaliste concernant l'impossibilité d'une attaque de la Petite Entente contre la Russie Soviétique ou l'Allemagne — action qui n'aurait eu aucune motivation pratique — la Tchécoslovaquie, la Roumanie et la Yougoslavie poursuivant naturellement seulement la défense de leur propre intégrité territoriale, soit par le désir de ne pas perdre le concours militaire des Soviets dans une phase du conflit armé avec la Grèce qui n'avait pas encore une fin prévisible [13]. Évidemment, la coexistence de deux motivations n'est pas exclue. Voilà donc l'un des points de départ de l'évolution de la place de la Roumanie dans les relations internationales de la Turquie kémaliste.

L'année 1922 a marqué des succès politico-militaires pour le gouvernement d'Ankara. La crise de Tchanak et l'armistice de Moudania (le 11 octobre 1922) consacraient la victoire du mouvement kémaliste dans la guerre avec la Grèce et mettaient en lumière les dissensions profondes entre les Alliés occidentaux [14]. En août 1923, dans certains milieux politiques français circulait la question suivante : „Pourquoi a-t-on choisi Sèvres pour la signature du traité avec la Turquie ? Cette oeuvre diplomatique aurait-elle la fragilité d'une porcelaine ?" [15]. En effet, après 26 mois, il n'est pratiquement rien resté du traité de Sèvres, mais les nouvelles négociations de paix s'annonçaient difficiles, la Grande Bretagne — le principal adversaire de la Turquie kémaliste — étant un ennemi redoutable dans la voie de la reconnaissance internationale des aspirations légitimes du peuple turc. À l'age de 38 ans, Ismet Pacha, le chef de la délégation turque à Lausanne, déclarait à un journaliste anglais : „Ils [=les députés de la Grande Assemblée Nationale de la Turquie] m'ont envoyé, moi, un soldat, pour affronter un Bismarck, l'un des plus grands hommes d'État de chez vous (il s'agit du Lord Curzon, la Sécrétaire d'État au Foreign Office)" [16]. D'autre part, le chef de la délégation britannique considérait que le traité de paix sera conclu dans quelques semaines, mais les pourparlers ont duré huit mois. Des problèmes multiples confrontaient la délégation turque.

---

[12] Voir : Stefan VELIKOV, *Les relations bulgaro-turques durant le gouvernement de l'Union agrarienne populaire bulgare (1920—1923)*, in „Bulgarian Historical Review", Sofia VII, 1979, 3, 77—85 ; Vojn BOŽINOV България на конференциите в Генуа и Лозана (1922—1923) (La Bulgarie aux Conférences de Gênes et de Lausanne, 1922—1923), dans В чест на академик Христо А. Христов, Sofia, 1976, 317 et suiv.

[13] Voir : Michael LLEWELLYN SMITH, *Ionian Vision : Greece in Asia Minor, 1919—1922*, London, 1973, passim.

[14] Harry J. PSOMIADES, *The Eastern Question : the Last Phase. A Study in Greek-Turkish Diplomacy*, Thessaloniki, 1968, 35—36 ; Domna VIZVIZI-DONTAS, *The Allied Powers and the Eastern Question, 1921—1923*, in "Balkan Studies", Thessaloniki, 17, 1976, 2, 331—357.

[15] *La valise entrouverte*, in "L'Europe Nouvelle", Paris, 3e année, 1830, 22 août 1920, 1189.

[16] Apud R. DAVISON, *op. cit.*, 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quelle fut l'attitude de la Roumanie à l'égard de la Turquie à la veille de l'ouverture de la Conférence de Lausanne ? Voici quelques repères. Sollicité par l'Angleterre, le gouvernement roumain avait déjà refusé, en septembre 1922, l'envoi d'un contingent militaire à Istanbul — une position réaliste, favorable indirectement à la Turquie kémaliste. Le 13 octobre arrivait en Roumanie le maréchal Foch. Le premier roumain I.I.C. Brătianu lui déclarait entre autres, que la Turquie a des droits sur Andrinople et la Thrace orientale, mais suggérait la création d'une zone neutre à la frontière turco-bulgare ou, éventuellement, seulement l'établissement d'un contrôle efficace sur les voies de communication entre les deux États, le danger envisagé par le premier roumain étant les tendances révisionnistes bulgares [17]. Plus encore, il parait que Ionel Brătianu et le ministre des Affaires étrangères I. Gh. Duca aient été confrontés avec la proposition du premier bulgare Aleksandăr Stamboliiski — en passant par Bucarest vers Lausanne (novembre 1922), qui offrait la neutralité de la Bulgarie au cas d'une attaque de la Russie Soviétique contre la Roumanie, en échange du concours de Bucarest pour obtenir l'accès bulgare à la Mer Égée, revendication visant un territoire grec et également une partie de la Thrace turque. La question a agité les milieux diplomatiques de la capitale roumaine, mais toutes les sources nient la réalisation d'un arrangement roumano-bulgare dans ce but, encore une preuve de la ligne politique conséquente du gouvernement de Bucarest vis-à-vis de Turquie [18]. Que cette position a été saisie par la diplomatie turque pendant la première phase des négociations de Lausanne, le fait est incontestable, au delà des opinions différentes existant dans une série de problèmes. L'assertion est confirmée par la visite non-officielle d'Ismet Pacha à Bucarest (les 13—14 février 1923), les conversations avec Brătianu et Duca (un déjeuner intime à la résidence du premier ministre et un dîner en ville avec le chef de la diplomatie roumaine) dans les conditions où il n'y avait pas entre les deux États des rapports diplomatique normaux. L'arrivée du premier collaborateur de Moustapha Kémal dans la capitale de la Roumanie, en route vers son pays (le voyage a continué par voie ferrée Bucarest—Constantza, où un contre-torpilleur turc l'a amené à Sinope) a eu certaines significations dans le contexte de l'interruption des pourparlers de Lausanne, même si les discussions n'ont eu comme résultat que la décision commune de normaliser les relations bilatérales. Le ministre de Belgique à Bucarest rapportait même le 13 février les informations obtenues de l'un des participants au dîner offert par Duca, celui-ci racontant les opinions d'Ismet Pacha : la Conférence de Lausanne n'a pas été rompue, seulement interrompue ; il manque encore l'accord sur certaines conditions qui mettrait la Turquie sous la dépendance des Alliés ; il existe toutefois des possibilités de solution des

[17] AHC — M, France, r. 183, c. 397—399 : R. Bucarest, nr. 226/21 octobre 1922, Daeschner.

[18] *Ibidem*, USA, r. 627, c. 719—720 : R. Bucarest, sans nr. /13 décembre 1922, J. Theodore Marriner ; cf. Constantin IORDAN, *De l'histoire des relations roumano-bulgares. Aleksandăr Stamboliiski à Bucarest*, in *AIIAI*, XXII/1, 1985, 103—115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

disputes puisque le gouvernement d'Ankara désire sincèrement la paix. La nécessité de la paix a été aussi fortement souligné par les représentants de la Roumanie, Ismet mettant en lumière des dispositions conciliantes [19]. Certes, la visite du haut dignitaire turc à Bucarest a essentiellement réduit la distance existante entre les positions de deux diplomaties ; il s'agit d'une expression de la tendance convergente d'aborder nombre de problèmes. Il s'agit en fait d'une importance accrue de la place que la Roumanie avait dans la politique européenne de la Turquie kémaliste, et le gouvernement de Bucarest ne perdait pas de vue cette réalité. À la fin février, Brătianu partageait au nouveau ministre de France, Manneville, l'idée selon laquelle un obstacle dans la voie de la conclusion de la paix par la Turquie était l'influence de Moscou [20]. Il paraît que les rapports turco-soviétiques avaient connu, dans cette période, certains moments de froideur, et il est certain que Maxime Litvinov était contrarié par l'optimisme de son chef, Guéorgui Tchitchérine — le commissaire pour les Affaires étrangères — concernant l'avenir des relations entre Moscou et Ankara [21].

2. Au printemps de l'année 1923 commençait une phase nouvelle dans l'évolution de l'attention de la Turquie envers la Roumanie. En mai, le gouvernement kémaliste envoyait son premier représentant diplomatique officiel à Bucarest, Djevad bey, ancien ministre à Stockholm et à Berne. En mars et avril déjà, dans certains cercles diplomatiques occidentaux d'Istanbul et de Bucarest on véhiculait l'idée d'un rapprochement entre la Turquie et la Roumanie sous les auspices de la Pologne. Le ministre de Belgique à Bucarest appréciait que la visite d'Ismet Pacha avait laissé l'impression de l'existence d'un moyen d'entente bilatérale pour la solution des problèmes en litige. Le même diplomate discutait en avril avec son homologue polonais l'éventualité d'une allince turco-roumano-polonaise. Le représentant du gouvernement de Varsovie niait l'existence de certaines négociations dans ce sens, mais considérait ce projet „désiré et réalisable", observant également qu'une alliance polono-turque était encore prématurée, à cause de l'absence d'une direction claire dans les rapports turco-soviétiques [22]. D'autre part, les facteurs de décision de Bucarest étaient préoccupés à ménager les bonnes dispositions de la Turquie à l'égard de la Roumanie. Au début du mois de juin, le ministre grec des Affaires étrangères, Apostolos Alexandris, visitait Bucarest et Belgrade avec l'intention avouée de remercier aux gouvernements roumain et yougoslave pour le concours donné pendant les pourparlers de Lausanne. Les milieux diplomatiques de la capitale roumaine observaient d'ailleurs que le but réel était de sonder le terrain pour une éventuelle adhésion de la Grèce à

[19] *Ibidem*, Belgique, r. 16, c. 152—153 : R. Bucarest, nr. 133/52, 13 février 1923, E. Robyns de Schneidauer.

[20] *Ibidem*, France, r. 183, c. 456—459 : R. Bucarest, nr. 47/25 février 1923, Manneville.

[21] *Ibidem*, USA, r. 538, c. 565—568 : R. Riga, nr. 641/13 avril 1923, Coleman ; cf. George S. HARRIS, *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford, 1967, 117.

[22] *Ibidem*, Belgique, r. 16, c. 178—179 : R. Bucarest, nr. 296/183, 11 avril 1923, Schneidauer.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Petite Entente. Le ministre de France apprenait que dans les discussions Alexandris avait offert le concours de la Grèce dans le cas d'un conflict militaire soviéto-roumain, au sens que l'armée hellénique pouvait „tenir en respect la Bulgarie et même la Turquie si celles-ci voudraient soutenir les Russes" [23]. L'opinion du ministre de Belgique était que le gouvernement roumain a décliné l'offerte ; il ne considérait pas opportune la négociation d'une telle convention avec Athènes craignant qu'une pareille option en faveur de la Grèce pourrait affecter sa politique actuelle à l'égard de la Bulgarie et de la Turquie [24].

Le mois de juillet enregistrait des progrès sur le chemin de la convergence. Au moment de la Conférence de la Petite Entente à Sinaïa on a évoqué l'idée de la conclusion d'un accord balkanique de garanties, idée approuvée en principe par I. Gh. Duca et le ministre yougoslave des Affaires étrangères, Momčilo Ninčić. La signature du traité de paix de Lausanne (le 24 juillet) ouvrait des perspectives nouvelles. Le ministre de France, Manneville, remarquait la satisfaction générale de l'opinion publique roumaine engendrée par cet acte et appréciait que le gouvernement roumain „désire sincèrement entretenir de bonnes relations avec les dirigeants d'Ankara". Duca lui avait même avoué la disposition du gouvernement „à faire entrer la Turquie dans une nouvelle alliance balkanique qui aurait pour objet la garantie des stipulations des traités de Neuilly et de Lausanne". D'autre part, le diplomate français avait appris de Djevad bey, le ministre de Turquie, que les relations du gouvernement d'Ankara avec l'U.R.S.S. „se sont notablement refroidies durant ces derniers temps". La signature récente d'un traité turco-polonais d'établissement et de commerce serait une preuve dans ce sens. En contexte, Manneville soulignait que le gouvernement roumain „entend profiter de cette situation pour attirer la Turquie dans le cercle des Puissances directement intéressées en Orient du maintien et du respect des traités [...], politique pacifique et trop conforme à nos vues [de la France] pour ne pas lui souhaiter la réussite" [25].

Les perspectives de la négociation d'un accord balkanique étaient incertaines. Les causes étaient multiples : l'atmosphère encore tendue des rapports gréco-turcs, les litiges gréco yougoslaves, l'absence de toutes les ratifications du traité de Lausanne, mais le lancement de l'idée représentait en soi-même un progrès et mettait en relief l'attention accordée par les autorités kémalistes aux affaires balkaniques, en général, et également aux rapports avec la Roumanie. D'ailleurs, le 12 mars 1924, Subhi Nuri bey publiait dans le journal „Ileri" d'Istanbul un article consacré à la politique extérieure de la Turquie où il affirmait que „notre amitié avec la Roumanie et la Pologne est parfaite", remarquant les bons rapports avec la Yougoslavie, la situation encore délicate des relations avec la Grèce, et aussi le fait que „les Bulgares se croient encore en 1913" [26]. À la fin d'avril, la Légation de France à Bucarest était informée sur le projet d'une excursion du premier Brătianu au

[23] *Ibidem*, France, r. 183, c. 469—470 : tél. Bucarest, nr. 45—46/5 juin 1923, Manneville.

[24] *Ibidem*, Belgique, r. 16, c. 193—194 : R. Bucarest, r. 496/220, 11 juin 1923, Schneidauer.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bosphore — échoué pour des raisons de familie (la santé de sa femme) — sur le fait que Djevad bey avait déjà arrangé une entrevue Brătianu—Ismet Pacha à Brousse, dans le contexte où „les rapports de la Roumanie avec la Turquie sont fort bons“ [27]. Dans la même période, le Département d'État américain apprenait que l'Union Soviétique suspectait la possibilité de la signature d'une alliance turco-roumaine, et aussi que Moscou insistait à Ankara de ne pas conclure d'accords sans consultations préalables, considérant comme des actes inamicaux toutes négociations de la Turquie avec des États qui n'ont pas reconnu *de jure* la gouvernement soviétique [28].

Il est certain qu'en septembre 1924, dans les milieux diplomatiques de Bucarest circulaient des bruits relatifs à la conclusion d'une convention turco-roumano-polonaise. Le ministre de France contestait le fait, bien que l'hypothèse lui semblât vraisemblable, puisqu'il existait „des relations excellentes entre les trois gouvernements“. Manneville observait cependant que tant que la Turquie ne réglementait pas ses rapports avec les États occidentaux, la Roumanie serait empêchée de faire ce pas [29].

3. Le début de cette phase — en ligne générales les premiers mois de l'année 1925 — a été marqué par le déclenchement d'un litige épineux entre les gouvernements d'Ankara et d'Athènes provoqué par la décision des autorités kémalistes d'expulser le patriarche oecuménique Constantin VI en vertu d'une certaine interprétation de l'article 2 de la Convention bilatérale concernant l'échange obligatoire de populations conclue pendant la Conférence de Lausanne. La dispute s'est prolongée jusqu'à la moitié de l'année entraînant l'intervention des tierces puissances et de la S.D.N., et elle fut finalement résolue par un compromis [30] : le 13 juillet, le Saint Synode élisait comme patriarche Basile III, ancien métropolite de Nicée. L'atmosphère politique balkanique était également troublée par d'autres tensions. En novembre 1924 déjà, la Yugoslavie avait dénoncé la convention d'alliance avec la Grèce de 1913, conditionnant son renouvellemant par la solution préalable de certains litiges bilatéraux (la zone libre de Salonique, la statut du trafic sur le chemin de fer Guévguélija — Salonique, des problèmes intéressant les minorités etc.). D'autre part, le parlement hellénique avait rejeté (le 3 février 1925)

---

[25] *Ibidem*, France, r. 183, c. 490—492 : R. Bucarest, nr. 196/1er août 1923, Manneville ; c. 499—500 : R. Bucarest, nr. 218/août 1923, Manneville ; cf. *Ibidem*, USA, r. 539, c. 581—584 : R. Riga, nr. 1208/31 août 1923, Coleman ; pour la froideur des relations soviéto-turques, voir *Ibidem*, USA, r. 538, c. 587—588 : R. Riga, nr. 1257/14 septembre 1923, Coleman.

[26] Archives du Ministère des Affaires Étrangères de la Roumanie (cité par la suite AMAE), F. 71, Turquie, 1920—1930, vol. I, ff. 23 : R. Constantinople, nr. 432/12 mars 1924, Filality.

[27] AHC — M. France, r. 183, c. 610—611 : R. Bucarest, nr. 129/25 avril 1924, sans signature.

[28] *Ibidem*, USA, r. 58, c. 593 : tél. Washington — Constantinople, sans nr., 16 mai 1924.

[29] *Ibidem*, France, r. 183, c. 683—684 : R. Bucarest, nr. 267/26 septembre 1924, Manneville.

[30] Voir : Harry J. PSOMIADES, *The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic. The First Ten Years*, in „Balkan Studies“, Thessaloniki, 2, 1961, 1, 47—70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le convention bulgaro-grecque (le protocole Kalfov — Politis de Genève de septembre 1924) concernant les minorités respectives de deux pays [31]. A son tour, le gouvernment roumain était confronte à une série de problèmes dans le domaine des relations extérieures, mais une question nouvelle était entrée dans ses préoccupations : les bruits concernant les négociations qui aboutiront à la signature des accords de Locarno (octobre 1925), donc des garanties nouvelles pour la frontière occidentale de l'Allemagne, qui laissaient la voie libre à la révision des frontières orientales. En mars déjà, I. Gh. Duca ne cachait pas son inquiétude devant les ministres de France et d'Italie : „Le pacte projeté va croître l'insécurité de l'Europe la partageant en deux, dans les pays avec les frontières garanties et ceux laissés à la merci de leurs propres moyens" [32]. Dans ce contexte, la Grèce — évidemment pour consolider sa position — sondait le terrain soit pour la conclusion d'une alliance avec la Roumanie, soit pour l'entrée dans la Petite Entente, et voulait l'appui du gouvernement de Bucarest pour la solution des litiges gréco-yougoslaves dans la perspective des pourparlers qui devaient commencer à Belgrade. Naturellement, ces démarches n'étaient pas agréés à Ankara, et le chef de la diplomatie roumaine n'ignorait pas cet état d'esprit ; le 22 mars, Duca demandait de communiquer aux autorités kémalistes que „pour le moment, nous ne traitons avec les Grecs ni l'alliance, ni l'entrée dans la Petite Entente" [33]. Les préoccupations de la diplomatie d'Ankara ne permettaient pas, au milieu de l'anée 1925, des progrès notables sur la voie d'un engagement plus sérieux de la Roumanie dans la sphère des l'hypothèse d'une éventuelle adhésion du gouvernement d'Ankara à la Petite Entente. Au début de juin, la presse turque niait cette possibilité, influencée évidemment et explicitement par la position de l'Union Soviétique à l'égard du rôle de ce système défensif d'alliance, sans omettre toutefois de souligner qu'on „peut parler d'une amitié normale et de rapports cordiaux entre la Turquie ee la Petite Entente" [34].

Un moment significatif de l'histoire de l'intérêt du gouvernement d'Ankara pour la dynamique des rapports internationaux dans les Balkans, impliquant donc également la Roumanie, s'est passé en juillet 1925 lorsque le ministre des Affaires étrangères de la Grèce, Konstantinos Rentis, a lancé l'idée de la conclusion d'un accord concernant l'arbitrage obligatoire comme moyen unique de solution des litiges entre la Grèce, la Yougoslavie et la Roumanie, et aussi comme étape vers la réalisation d'un pacte balkanique. Ce projet a échoué, et nous en avons analysé

---

[31] Voir : Aretis TOUNDA-FERGADI, Ἑλληνο—Βουλγαρικες: Μειονδτητές: Πρωτοκολλο Πολιτη — Καλαφωφ, 1924—1925 (Les minoritées gréco-bulgares : le Protocole Politis — Kalfoff, 1924—1925), Thessaloniki, 1986, passim.

[32] AMAE, F. 71. Dossiers spéciaux. 61. Allemagne. La Conférence de Locarno, 1925—1929, vol. 112, f. 7 : tél. Bucarest — Paris, Londres, Bruxelles, nr. 13 693/11 mars 1925, Duca.

[33] *Ibidem*, F. La Petite Entente, vol. 6, f. 16 : té I. Bucarest — Constantinople, nr. 15 775/22 mars 1925, Duca.

[34] AHC. F. La Maison Royale Ferdinand, D. 28/1925, f. 128—129 : R. Constantinople, nr. 1 023/2 juin 1925, Filality ; cf. AMAE, F. La Petite Entente, vol. 6, f. 143—144 : R. Constantinople, nr. 1 046/6 juin 1925, Filality.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autrefois les motifs [35]. Pour le problème examiné ici, retenons un fait : quoique Rentis n'ait pas parlé publiquement de la Turguie, bientôt après l'annonce de la proposition, il a sollicité au ministre turc à Athènes, Djevad bey — qui avait été à Bucarest — „de sonder son gouvernement s'il était d'accord de prendre l'initiative de convoquer à Istanbul une conférence des ministres des Affaires étrangères des États balkaniques pour un échange des opinions". Le gouvernement d'Ankara „a été flatté par l'attention du gouvernement grec et a accepté l'idée en principe" [36]. En septembre, à Genève, où on discutait le problème de Mossoul, Rentis a eu des conversations avec son homologue turc Tevfik Rüstü sur le même sujet. Bien que l'échec de l'idée fût évident à cause de la position de la Yougoslavie, Rentis — revenu à Athènes — informait le ministre bulgare Dančev que sa proposition „n'est pas morte et continue à progresser", et que Tefvik Rűstű „lui a déclaré sans équivoque que la Turquie partageait pleinement l'idée de l'arbitrage obligatoire" [37].

De septembre 1925 jusqu'en juin 1926, le problème de Mossoul a été prioritaire dans la politique étrangère de la Turquie. Une offensive diplomatique plus ample au niveau européen s'imposait aux facteurs de décision d'Ankara. D'ailleurs, à la veille de la réunion de Genève, Ismet Pacha déclarait que la Turquie est une partie de l'Europe, et que l'Asie commence à la frontière de la Perse [38], et le Chargé d'Affaires ad-interim américain à Istanbul observait que „Turkish present orientation is certainly towards Europe. The modernization or westernization policy is all in that direction" [39]. Le Conseil de la S.D.N. réuni à Genève en septembre 1925 a ajourné la décision dans le litige de Mossoul pour la session de décembre. En octobre, Sir Ronald Lindsay, l'ambassadeur de la Grande Bretagne en Turquie suggérait à Austen Chamberlain une solution de compromis, comme une prémisse favorable "for a return to relations of confidence and even cordiality between Great Britain and Turkey". Lindsay observait également qu'une solution acceptable aussi au gouvernement d'Ankara pourrait réduire l'influence de l'U.R.S.S. en Asie Mineure [40].

À la fin d'octobre, le ministre de Roumanie en Turquie (le siège de la Légation se trouvait encore à Istanbul), Filality, a eu trois entretiens avec Tevfik Rűstű à Ankara, Les conversations eurent comme objet une sphère large de problèmes reflettant l'intérêt accru de la diplomatie

---

[35] Constantin IORDAN, *Aux origines du Pacte balkanique de 1934 : le projet Rentis (1925)*, in *AIIAI*, XXIII/1, 1986, 29—44.

[36] Archives Historiques Centrales d'État. Sofia (cité par la suite AHCE), F. 176, inv. 5, nr. 527, f. 8 : R. (strictement confidentiel), Athènes, nr. 757/29 mars 1928, Dančev, Le diplomate bulgare relate une très longue conversation eue avec I. Kaftangioglou, l'ancien sécrétaire général du Ministère des Affaires Étrangères de la Grèce dans les années 1925—1926.

[37] *Ibidem*, F. 176, inv. 5, nr. 269, f. 232—233 : R. Athènes, nr. 1433/25 septembre 1925, Dančev.

[38] AMAE, F. 71, Turquie, 1920—1930, f. 56 : R. Constantinople, nr. 1508/24 août 1925, Anastasiu.

[39] AHC — M, USA, r. 538, c. 611—612 : R. Constantinople, nr. 1663/28 août 1925, Sheldon Crosby.

[40] *Documents on British Foreign Policy, 1919—1939*. Edited by W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert, Series I A, I, London, Her Majesty's Stationnery Office, 1966, nr. 531, p. 762 : R. Constantinople, 16 octobre 1925, Lindsay.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kémaliste d'avoir des échanges de vues avec le représentant de la Roumanie. On a discuté sur les rapports turco-soviéques, sur le mécontentement profond du gouvernement de Moscou provoqué par la conclusion des accords de Locarno, sur le litige turco-britannique à cause de Mossoul, sur le désir de développer l'amitié avec la France, sur la perspective de l'entrée de la Turquie dans la S.D.N. Pour la question qui nous préoccupe, retenons la conviction explicite de Tevfik Rűstű concernant la normalisation des relations roumano-soviétiques, la solution „plutôt ou plus tard" des litiges „par bonne entente et concessions réciproques". D'autre part, l'interlocuteur turc précisait que l'entrée de son pays au forum de Genève sera conditionnée, puïsqu' „aujourd'hui, l'égalité entre États existe seulement en paroles. Je désire que nous, les balkaniques, ayons des droits pareils aux plus grands. Ainsi, par exemple, que les élections au Conseil [= de la S.D.N.] ne devront plus avoir lieu comme aujourd'hui par personnes, mais par États, et je serai sûr que le tour de la Turquie viendra une fois" [41].

Après l'insuccès temporaire dans le réglement de la question de Mossoul en septembre, et surtout après Locarno, le gouvernement turc s'est partiellement trouvé sur des position identiques avec celui de Moscou, le principal adversaire étant l'Angleterre. Le fait a stimulé de nouvelles consultations bilatérales. Au début de novembre on préconisait un voyage de Tchithcérine en Turquie. Ismet Pacha déclarait au diplomate soviétique Veličko que les discussions devront aborder aussi „les affaires balkaniques" [42]. On peut déduire que la Turquie songeait également à contribuer par ses bons offices à la normalisation des rapports roumano-soviétiques et soviéto-yougoslaves. Il semblait que le gouvernement de Moscou avait aussi l'intention d'une nouvelle ouverture visant le rétablissement des relations diplomatiques avec la Roumanie. Pendant le voyage à Varsovie, à la fin de septembre 1925, Tchitchérine avait exprimé ce désir au comte Skrzynski, qui fut communiqué au gouvernement roumain en novembre é l'occasion d'une visite à Bucarest d'une délégation parlementaire polonaise. À ce temps-là on n'a pas enregistré de progrès, mais il s'agissait d'un premier sondage après l'échec de la conférence roumano-soviétique de Vienne (printemps 1924) [43].

Le projet du voyage de Tchitchérine en Turquie est tombé à cause de sa santé, mais le gouvernement de Moscou entrevoyait la possibilité d'une rencontre entre les ministres des Affaires étrangères des deux pays vers la fin de l'année, en France ou en Allemagne [44]. Tevfik Rűstű devait participer à la réunion du Conseil de la S.D.N. de décembre, et, par conséquent, la diplomatie kémaliste a accepté l'idée [45].

---

[41] AMAE, F. 71, Turquie, 1920—1930, f. 61—63 : R. (confidentiel), Constantinople, nr. 1869—1870/29 octombre 1925, Filality.

[42] DVP, t. VIII, nr. 371, p. 660 : tél. Ankara, 9 novembre 1925, Veličko ; cf. nr. 379, p. 667 : tél. Ankara, 15 novembre 1925, Veličko.

[43] AHCE — Sofia, F. 176, inv. 5, nr. 282, f. 19 : R. (secret), Bucarest, nr. 1 861/14 novembre 1925, Pomenov ; voir aussi : AHC — M, USA, r. 647, c. 1050—1054 : R. Bucarest, nr. 85/4 décembre 1925, Culbertson.

[44] DVP, t. VIII, nr. 385, pp. 673—674 : tél. Moscou, 19 novembre 1925, Litvinov.

[45] *Ibidem*, nr. 395, p. 689 : tél. Ankara, 25 novembre 1925, Veličko.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La décision du Conseil dans le problème de Mossoul (le 16 decembre 1925) a été défavorable à la Turquie. Le lendemain. Tchitchérine et Tevfik signaient à Paris le traité d'amitié et de neutralité turco-soviétique. Il s'agissait d'un premier pas d'une nouvelle campagne de la diplomatie d'Ankara pour contrecarrer l'adversité britannique[46]. Pendant le voyage de retour au pays, Tefvik Rűstű a fait une visite à Belgrade (les 25—27 décembre 1925). C'était une réponse aux menaces à peine voilées de l'Italie fasciste à l'adresse de la Turquie, une tentative de contribuer à la solution des litiges de la Yougoslavie avec la Grèce et à la normalisation des relations entre Belgrade et Moscou dans l'esprit des pas faits en direction de la Roumanie. Il était encore prématuré, mais la diplomatie kémaliste s'avérait très active dans la région, militant pour la réalisation d'un pacte balkanique. Pour Ankara, la position du gouvernement de Bucarest était très importante dans ce sens. En effet, Tevfik Rűstű a communiqué ce projet précisément à I. Gh. Duca, le 12 février 1926, par le ministre de Turquie, Hussein Raghib bey. Pour le chef de la diplomatie turque, les conditions de l'achèvement du pacte étaient les suivantes : 1. les négociations ne doivent pas être précipitées ; 2. laisser l'initiative à la Yougoslavie parce qu'elle a le plus grand nombre de problèmes encore non-résolus ; 3. la participation de tous les États balkaniques ; 4. le pacte ne doit pas être dirigé contre personne et doit exclure toute hégémonie. D'autre part, Tevfik soulignait la nécessité d'une préparation adéquate de l'opinion publique. Dans le cadre de cette action, le chef de la diplomatie kémaliste offrait tout son concours pour la réalisation d'un rapprochement soviéto-roumain. Trois jours plus tard, I. Gh. Duca faisait connue la postion de la Roumanie, partisan chalereux de l'idée du pacte. Quant à „l'initiative", il considérait qu'il serait mieux que les événements soient laissés se dérouler, pour „qu'en dehors de la Yougoslavie, un autre gouvernement pourrait la prendre, si les circonstances la demandent à un moment aproprié". Duca était d'accord avec Tefvik que „le fruit de l'idée du pacte n'est pas encore suffisamment mûr, et il faut préparer l'opinion publique des pays respectifs". Le ministre roumain des Affaires étrangères soulignait également la nécessité de „nettoyer le terrain des questions en suspension entre les États balkaniques". Par rapport à l'avenir des relations roumano-soviétiques, I. Gh. Duca remerciait pour l'action et l'initiative et répétait la position connue de la Roumanie, qui mettait au premier plan la reconnaissance de l'intégrité territoriale du pays[47].

*

70 ans après la proclamation de la République en Turquie et 55 ans depuis la mort de Moustapha Kémal, voilà les repères de la place de la Roumanie dans la politique balkanique de la Turquie dans les premières années de son existence, une évoluation parfois sinueuse, mais avec des éléments évidents d'une convergence soutenue par l'intérêt commun visant l'instauration d'un climat de paix, sécurité et collaboration entre les États du Sud-Est européen.

[46] AHC — M, Angleterre, r. 439, c. 54—55 : R. Bucarest, nr. 54/25, sans date, Butler.

[47] AMAE, F. Entente Balkanique, vol. 1, f. 136—139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EMILIAN BOLD, VALERIU DINESCU

NAZI GERMANY'S REARMING AND PUBLIC OPINION'S ATTITUDE (II) *

On April 17, 1935, the League of Nations condemned the unilateral denunciation of the peace treaty, as well [126]. But Hitler, ridiculing the Geneva organization and minimizing the great powers' protests, declared that all the protests left him indifferent. Still, many NAZI members in the leadership of the state showed preoccupation because of the rising opposition both inside and outside Germany [127].

The interested governments, the diplomatic and military circles in various countries had long known that Germany possesed an army which largely exceeded the limits imposed by the peace conference [128]. Still, their formal protests had no effect on Hitler's expansionist plans. The March 16 decision was another base of Hitler's building up and strengthening power, following other steps taken by the NAZI government : dissolving of the political parties, annulling of all civil liberties, limitations on the press, the right of association, opposition and criticism, forced militarizing, leaving of the League of Nations and undermining of disarmament conference [129], Hitler's acquiring discretionary powers after Hindenburg's death-an unprecedented fact in Germany's history- [130], a new territorial-administrative division, abolishing the lands and their rights, dissolving of the trade unions and their replacement by the so called Work Front, all these steps being taken within a short interval — between 1933 and 1934.

---

* The first part of this paper was published in *AIIX*, XXX, 1993, p. 15—39.

[126] By a Resolution passed on April 17,1935, the Extraordinary Council of the League of Nations, after it condemned the illegal rearming of Germany, appointed a special committee in order to establish the economic and financial steps to be applied in case when, from then on, a state, member or not of the League, endangered peace by unilaterally rejecting its international obligations (RDDM t. XXVIII, 1935, p. 57).

[127] Marie-Josepf Lory, *op. cit.*, p. 298 ; also see „Argus", 13 aprilie 1935.

[128] W. Shirer, *op. cit.*, p. 307.

[129] „Dreptatea", 19 martie 1935 ; „Argus", 21 martie 1935.

[130] Hindenburg died on August 2, 1934. In only a few hours' time, a law was passed which empowered Hitler to the functions of President of the Reich, with the new title of Reichsführer. That strengthened the NAZI dictatorship and made, very effectively and simply, Germany's transition from the Weimar Republic to

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The German press showered praises on the führer's decision of introducing the compulsory military service, the event being considered as „the most important which has taken place after 1919". „The shame of the defeat has been erased", the NAZI papers claimed. „This is the first important step to annulling the Versailles" [131]. At the same time the Western powers were blamed for not limiting their arming after the war and the newspapers tried to persuade the German public opinion that the introduction of the compulsory military service was caused, among other reasons, by the increase of the training time in France [132].

The newspaper „Angriff", directed by Goebbels, denied Germany's having rearmed secretly before that time, and „National Zeitung" considered that the military laws gave Germany equality of war and confirmed the existence of the 36 divisions. „Berliner Zeitung" mentions the existence of the army which, allegedly, was meant to defend peace : „Germany places once again the sword that was given to her on the scales of peace [...]. For our independence we contribute to purifying the atmosphere" [133]. „There is now no German worthy of that name who does not see in the military service the right of honour of any German whose criminal record is clean", general v. Metsch wrote in „Berliner Lokal Anzeiger" on May 23, 1935. „Nobody says now : 'Here is a new obligation of doing military military service" but 'We have the right again of doing our military service'". The general informed the readers that, while the Franch soldiers were complaining about the fact that the military service in France had been extended by a year, hundreds of thousands Germans were discontented with not being even called up. And in the end he arrogantly showed his confidence in the German army's destiny : „There is no doubt to which of the two peoples / French and German, our note / the future belongs" [134]. A major working with the war ministry showed very explicitly in a booklet the aims of the military laws : „The supreme law of the national defence is to bring an absolute protection to the highest assets of the nation, *that of creating a military mentality in the whole nation*. No parliament, no war superior council has the right of decision, the political leader assumes state responsibility only and only the military commander assumes responsability in his military field" [135]. The connection between the political and military elements was also pointed out by Goebbels. In his propagandistic style, he tried to persuade the Germans that the national socialist party and the army were the two mainstays on which the state was based. „The party carefully watches those whose politics are different and the army watches those carrying arms outside the army [...].Between politics and the 3rd Reich's soldiers there is not only comradeship, but also a deep and cordial understanding. The army, the

---

the totalitarian 3rd Reich (Adevărul", 13 octombrie 1934).

[131] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 242.

[132] Pierre Renouvin, *Histoire des relataions...*, p. 68 ; Gh. Zaharia, C. Botoran, *op. cit.*, p. 159.

[133] RDDM, t. XXXI, 1936, p. 863.

[134] *Ibid.* p. 878.

[135] *Ibid.*, p. 878.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

state, the party, the people are all an indispensable whole nowadays" [136]. In fact, the unity Goebbels spoke about was false, numerous Germans, especially those with leftist views, showed their lack of confidence in the new political structure in Germany, and even some of the senior officers doubted that the German army with its new structure had any chance of victory. The illusion that the German people as a whole was united and solidary to Hitler was a mere wish and not a reality. The motivations carried by the press, as well as Hitler's slogans in favour of peace were not believed. By now it had become notorious that when he spoke of his desire for peace, he was secretly arming, and after the March 16 decision, he was arming openly. Hitler was skillfully prospecting the Western powers' possibilities of action and seeing their formally anti-German position, he took the liberty to go on, with more boldness, with the total anulling of the Versailles treaty.

The news of the March 16 act caused „a vivid emotion" and anxiety in Romania. N. Titulescu appreciated that „the situation in Europe is more and more precarious". He had received alarming news from France, England and Italy according to which Germany could proceed to Austria's occupation, which, naturally, caused great anxiety [137]. N. Titulescu considered the violation of the peace treaty as „a German blackmail" and did not fail to remonstrate with both France and Egland for permitting Germany equality in rights in arming, which „reduced the distance between *de jure* point of view and *de facto* one" [138], that is, permitting the NAZI government the legalization of rearming.

The Romanian press reflected the public opinion's anxiety, as well as that of the membres of the government. Grigore Gafencu wrote in his newspaper, the „Argus", that „the decision of the German government of introducing, in spite of the treaties, the compulsory military service did not surprise those who, closely watching the events in the Reich, realized the tendencies and the natural results of the German military policy. At the most, it has only opened the eyes of those who live in illusions and formulas". Grigore Gafencu criticized some Romanian politicians' laments, who had done nothing for the strengthening of the country. „Irritation, anger, and protests", he wrote, „are useless. Now we need cold blood and manly training in order to face the situation. /.../ We have to strengthen the state organization, to reorganize the army, to make the public finance healthier. Not with words. With facts. With rapid steps, with acrifices" [139], the director of the „Argus" concludes, honorably placing himself in an antifascist, patriotic position, position that he is not going to leave in his political activity. The newspaper mentioned also reported that, since Hitler's accession to power, „everything that is forbidden by the peace treaty has been openly infringed. Germany is frantically arming" for a new war [140], it warned. The pointing out of the danger represented by Hitler also occurs in the „Dreptatea"

[136] *Ibidem*, p. 879.
[137] Gh. Zaharia, C. Botoran, *op. cit.*, p. 165.
[138] I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 301.
[139] „Argus", 20 martie 1935.
[140] *Ibidem*, 16 martie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Justice) on February 5, 1935, that is before the German decree introducing the compulsory military service. „The Reich is now following a policy of frantically arming. The tempo of the arming has been accelerated especially since the national socialist government's installation. Those who still have doubts about Germany's desire of revenge prove naivety or obvious weakness". The „Dreptatea" also carried an article entitled *Germany's Revisionism and Arming* which enumerated the concessions made by France to the Reich : „The reparations are extinguished *de facto* ; Paris evacuated the Rhineland areas before the term. For the Saar, France made no prapaganda and let this province annex to Germany. Which were the results of such an attitude ? Germany now leads a block of states that aim at revising the present frontiers and sabotaging the peace treaties" [141], this meaning, in fact, the outbreak of a new war [142]. And then the urge that mankind, all people with democratic views stand up „with all their might against the war Hitler was preparing" [143].

The events of March 1935 in Germany were appreciated by the „Scânteia" (The Spark), the newspaper of the Romanian Communist Party, as „a new step towards the adventure of war" and „an official tearing up of the Versailles treaty, in fact, a mere piece of paper for a long time. The „Scânteia" related that, in reality, Hitler's decision made the situation clear, showed the new directions of the imperialist policy of Germany, and if England had not supported Germany tacitly, the world would not have come to a serious danger of war [144]. The „Scânteia" also pointed out to the fact that Germany's arming had become the centre of attraction to all fascist elements and to the military adventurist plans in the whole world. „The point of the NAZI plans was directed against all the states which did not agree to the revision of the peace treaties and were for the *statuus quo*" [145].

The democratic newspaper „Dimineața (The Morning), on March 18, 1935, insisted on tihe same danger in the article *Germany Has Decreed Compulsory Military Service*. Among other things, the author of the article wrote the Germany was unveiling her imperialist intentions : „Germany, which is not threatened from any direction and which, consequently, does not need an army, only for aggressive purposes, introducing compulsory military service, confessed in front of the whole world her intentions of trying to achieve the interests of the international policy force, just as she did in 1914, thus threatening again and obviously the world peace [...]. By Chancellor Hitler's actions, the national-socialist Germany excluded herself from the group of countries that wish peace, and raising the forest of bayonets, this time openly and threateningly, resumed her place in the World War I, that of an enemy to civilization and permanent danger to the world peace". The same newspaper, on

[141] „Dreptatea", 20 martie 1935.
[142] *Ibidem*, 24 martie 1935.
[143] „Lumea românească", 13 iunie 1938.
[144] M. Badea, D. Smârcea, *Clasa muncitoare și orientările politicii externe a României, 1893—1944*, București, 1987, p. 205.
[145] *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, I, București, 1979, p. 379—380.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

March 21, 1935, taking some information from the French magazine „Gringoire", wrote that the whole German military organization was based on offensive, that Germany tried to build up a rapid, numerous and prompt air fleet, armour, poisonous gas, very fast transport services, access roads and strategic lines. The newspaper laid special emphasis on the threatening growth of the air forces which consisted of about 100 squadrons, very well trained and of 1, 500 brand new aircraft. „We may say", the paper went on, „that after Hitler's accession to power, studdenly turned up a new army, well equipped, in the newest fashion, that this army is the most dangerous threat that Europe has seen ever since 1914".

European public opinion's antifascist reaction to NAZI Germany's open rearming was very strong. Certain states, such as those of the Little Entente, of the Balkan Entente, France, Austria, Poland felt threatened by the NAZI aggression, about which numerous diplomats had long before warned. But England, unprepared to face an eventual war, showed Germany understanding [146], trying, in spite of the evidence of the danger, to pave the way to cooperation. With this purpose, England's foreign secretary, Sir John Simon, accompanied by Anthony Eden, Lord of the Privy Seal, made a trip to Berlin [147], after Hitler's „recovery" from the diplomataic „fever" that „afflicted" him so suddenly.

The Anglo-German meeting took place on March 25 and 26, 1935. Hitler made use of the opportunity in order to reiterate some of his claims in his previous speeches-equality of treatment in the field of armament, the restoring of the Reich's honour and power, the union of all Germans, the regaining of the colonies. Then, he danied intending to break out a war or to attack Polland or the Soviet Union, although a section of his speech referred to the „bolshevik" danger, he said that using force against Czechoslovakia was out of the question, he again denied the „rumors" that he would intend to annex Austria achieving the Anschluss and expressed „his honest desire" of returning to the League of Nations with fully equal rights as other powers. Referring to military topics, he only expressed again his demand that the German military navy reach 35% of the tonnage of the English ships. To the question whether Germany would adhere to the Eastern Pact together with France, Poland, the USSR and England which would be based on the principle of collective security, would oblige the signatory states not to have recourse to war and not to give the aggressor any assistence [148], the answer was no and he denied having any intention of sabotaging the co-operation of the states in the Eastern Europe. The English party,

[146] *România in relațiile internaționale, 1699—1939*, Iași, 1980, p. 482. A realistic attitude showed by W. Churchill, a tory. In „Strand Magazine", he wrote that Hitler's policy of arming was rightly seen in England. „Hitler", he wrote, „pulling his mask off, is now showing his real face : armed to the teeth, encouraged by factories of arms and ammunition working all day long, by newer and newer air air force squadrons, by submarine crews filling the Baltic, by equiped soldiers trotting in the barracks yards all over the country. [...] Here we are !" he reproached the government as well as the previous governments which showed tolerance to Germany's arming. („Europa", an I, nr. 1, 22 noiembrie 1935, p. 11).

[147] W. Shirer, *op. cit.*, p. 311.

[148] „Universul", 8 aprilie 1935 ; „Dimineața", 1 and 2 aprilie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

though objecting to the führer's inacceptable demands, yet considered that the negotiations on main topics could go on [149].

From Berlin, Anthony Eden went to Moscow for a confidential visit. From the official statement it resulted that in the Soviet capital, all the questions of the day were discussed, the Eastern Pact first, as well as the ways and means included in the French-English agreement of February 3, 1935. Stalin, Molotov, Eden, and Litvinov agreed that in the given international circumstances, more than ever, it was necessary to support the efforts towards the establishing of a collective security system [150].

If Moscow agreed to joining such an Eastern Pact, Warsaw opposed it, though it was intended neither to isolate Poland, nor Germany, as they two interpreted the Western proposals, but their inclusion in a collective security system. That is why Eden also stopped in Warsaw and Prague. Prague showed agreement [151], but the result of the visit in Warsaw was negative. Poland had her reasons not to join a pact in which the USSR would have been an effective party [152]. Moreover, Josef Beck, Poland's foreign minister told Eden that, in case France showed more commitment to the USSR, nobody should be surprised if his country would strenthen her ties with Germany [153].

Generally considered, John Simon and Anthony Eden's visits to Moscow, Warsaw and Prague had clarified certain positions of these countries and certain objectives, but the main question — the Eastern Pact — could not be solved. Even the official statements were extremely discreet in reporting the talks, especially Hitler's with the British ministers. They only contented themselves with listening to Hitler's perorations, uttered in an aggressive tone, thus confirming the informing character of their visit to Berlin. They only required a written memorandum, as Hitler's statements contained points of vagueness and contradiction [154]. But they realized that the NAZI foreign policy objectives went much farther than they had suspected. First, Hitler would have liked to divide the French-British and French-Italian alliances concluded in 1935, offering England an offensive and defensive alliance „against the Bolshevik expansion", the Soviet Union becoming thus a field to Hitler's

---

[149] Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 182 ; N. Lupu, Gh. Căzan, C. Buşe, *op. cit.*, p, 372 ; „Argus", 28 martie 1935 ; RDDM, t. XZXVI, 1935, pp. 949—951.

[150] „Universul", 2 aprilie 1935. M. Litvinov made two very important statements concerning the possibilities offered by France, England, Italy, USSR, the Little Entente and Balkean Entente in order to defend the collective security principle and to prevent war. „The violation of peace", he said, „in no matter which part of the world inevitably causes a universal war. The frontier posts of all the countries in Europe are supported by peace and to move only one would bring about the fall of the entire edifice of peace" (RDDM, t. XXXVI, 1935, p. 953 ; „Democraţia", an. XZII, nr. 4, aprilie 1935, pp. 48—50).

[151] On the occasion of his visit to Prague, A. Eden stated : „We are too closely tied with each other that one could thrive on the other's ruins. We shall live together or we shall fall together". („Dimineaţa", 10 aprilie 1935).

[152] I. Ciupercă, *Locarno oriental. Semnificaţia unui eşec (1925—1937)*, in *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 207.

[153] „Dimineaţa", 4 aprilie 1935.

[154] „Argus", 28 martie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

expansion. He would have also liked to break the British-Japanese alliance. But these were only schemes intended to justify to the British the enormous rearming already achieved and to hide the intense preparations for a new war [155].

Called upon by the Labour commoner Londonderry, John Simon admitted that the divergence of opinions between the British party and the German one „was considerable" and that from the meeting with Hitler only resulted an understanding of the topics under discussion. The Romanian newspaper „Universul" on April 1, 1935, referring to the Hitler-Simon meeting, appreciated that „by the foreign secretary's statement that the divergence between the two governments was considerable one can see that none of the Anglo-French proposals on February 3 roused any interest" [156]. The illusion that Germany could be made to loyally and sincerely cooperate was swept away. Even those British circles that advocated co-operation and conciliation now admitted that there was nothing more to do for Europe's peace [157]. Some British and French newspapers such as the „Morning Post" and „Petit Parisien" respectively concluded that, under the circumstances the only solution for normalizing the international relations and calming the public opinion was „organizing a mutual action for the general security" [158] and to remove „the targets pursued by Germany" [159].

Anyway, the English ministers left Berlin „almost astounded". „Chancelor Hitler's claims" — wrote the magazine „Democrația" (Democracy) —, „were expressed with such audacity and his intentions for the future were so radical, that, with all their discretion, they could not hide their anxiety for the near future" [160]. The Romanian legation in London confirmed this feeling, writing to Bucharest that Sir John Simon returned from Berlin, „extremely disappointed". Especially the German militarist spirit, Hitler's hatred to the USSR and his claim for complete parity between the German and the Britsh air forces displeased the foreign secretary. „I am told", the Romanian legation's report went on, „that the chancelor's attitude as a whole was extremely unpleasant to Sir John Simon who, in spite of his British composure, could be but badly impressed by the führer's yells and intransigent attitude" [161].

Trying yet to to find a way of conciliation, the British government, in spite of the failure, proposed the German government to solve the military questions in Chapter V of the Versailles treaty through political means [162]. The NAZI government's answer was affirmative because these problems had already been unilateraly solved by Germany and any Anglo-French protest or resistance could not determine Hitler to

---

[155] RDDM, t. XXIV, 1935, p. 951.
[156] N. Dascălu, *op. cit.*, p. 487 ; „Universul", 5 aprilie 1935.
[157] „Dimineața", 1 aprilie 1935.
[158] „Viitorul", 5 aprilie 1935.
[159] „Adevărul", 5 aprilie 1935.
[160] „Democrația", an. XXII, nr. 4, aprilie 1935, p. 485.
[161] N. Dascălu, *op. cit.*, p. 497. Austria's foreign minister confessed to a Romanian diplomat that John Simon's visit to Berlin seemed to prove a great weakness after certain provisions of the peace treaty had been infringed.
[162] Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reconsider his March 16 decision, decision that was received with such enthusiasm by the German public opinion.

The introduction of the compulsory military service and Germany's militarization, as mentioned before, provoked certain protest from France [163] and England, but lacking energy. Also weak was the League of Nations' protest, whose moral strength was mocked at by the German press : „In so troubled a world", wrote the chief editor of a Berlin newspaper, „nobody took the risk of rising against the accomplished fact and nor contest the seriousness of the right that Germany made use of. The nations, members of the League / of Nations /, contented themselves with platonic protests, without any efficiency. Germany was threatened with penalizations 'for the following violation of the treaty'. In fact, the response of the nations fell into ridicule" [164].

In April 1935, took place the Conference at Stresa, in which delegates from France, England and Italy took part. As it is known, the conference was intended to oppose a new rejection of the peace treaties by Germany and her intention to achieve the Anschluss. In a way, it was the three powers' answer to Germany's official rearming [165]. The „Stresa front" as the conference is also known, reasserts the will of supporting Austria's independence, but, at the same time, it agrees to her rearming, as well as Hungary's and Bulgaria's in view of the NAZI danger, which was exactly what the revisionist countries wished as they wanted to obtain certain territories by armed force. The participating states also engaged themselves to defend the provisions of the Locarno pact of October 1925 [166].

After the Stresa conference and the League of Nations' vote of censure given to NAZI external policy, the political circles and public opinion in Germany passed through a moment of pessimism, of discouragement [167]. Not for long, because the events began to rush by the out break of the Italian-Abisinian conflict. The diverging Anglo-French attitude toward the conflict and the material support of Germany given to Italy made Mussolini choose Hitler's side. That proved the weaknees of the „Stresa front", creating in Germany the belief that Hitler's foreign policy was right and giving the NAZI government another reason for the „freedom of action" and their „force and honour" [168]. Afterwards, the two fascist states mutually supported Franco's counter-revolution in Spain, thus sealing the Italian-German alliance [169].

Encouraged by England and France's lack of decision, Germany went on defying the countries that were against the war, building 12 250 ton

---

[163] Pierre Renouvin, *Histoire des relations...*, p. 68 ; J. B. Duroselle, *La decadence, 1932—1939*, Paris, 1979, p. 297—298 ; also see „Universul", 4 aprilie 1935 which published Flandin's statements in the Parliament concerning certain military steps taken by the government.

[164] DDF, 2-e série, t. 1, p. 6.

[165] Paul Léon, *op. cit.*, p. 679 ; DDF, 2-e série, t. 1, p. 50.

[166] W. Shirer, *op. cit.*, p. 312 ; P. Renouvin, *op. cit.*, p. 78 ; Max Gallo *Italia lui Mussolini*, București, 1969, p. 324.

[167] DDF, 2-e série, t. 1, p. 186.

[168] *Ibidem*.

[169] Giuliano Procacci, *Istoria italienilor*, București, 1975, p. 465.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

submariness [170]. Thus, article 191 of the Versailles treaty was infringed. The threat began to be seen more clearly by some British political circles. In the Parliament, Ramsay Mac Donald stated that Germany, by her warlike actions, ruined the way to peace that France and England were trying to go. The Reich's decision to build submarines, said Mac Donald, „is of ill omen and I am not going to minimize its seriousness" [171]. He also published an article in which he emphatically underlined the danger of Germany's rearming to world's peace. Mac Donald proposed a stronger Anglo-French-Italian solidarity in the Stresa front [172]. Unfortunately, the proposal came too late, the Italian deffection in Africa breaking in fact the front.

Faced with certain international reactions to Germany's rearming, Hitler delivered a speech, on May 21, 1935, in the Reichstag in order to justify his actions. It was, eye witnesses wrote, perhaps „the most eloquent and certainly one of the most cunning and untrue one had ever heard" [173] in the German parliament. The speech was appreciated as the immutable *carte blanche* of the German foreign policy [174]. Subtle, Hitler did not show any resentment or distrust to the governments that censured his breaking the main military provisions of the Versailles treaty. He once again stated that he wanted peace. „Our theory", he said, „considers that any war fought for conquering and dominating a foreign people is a proceeding which, sooner or later, alters and weekens the conqueror from within and, in short time, causes his fall" [175]. „No !", he went on in his manner of hiding the truth. „The National-Socialist Germany wishes peace in accordance to her deep convictions. She wishes peace because she has understood a simple and essential truth : no war could bring a remedy to Europe's despair [...]. Germany needs peace, she wishes peace !" [176]. The peace that Hitler wanted was a German peace — *Pax Germanica* — by which he could obtain a total hegemony in the world. His steps toward this target, always speaking of his wish for peace, began with establishing the compulsory military service, occupation of the Rhineland, annulling of the Versailles treaty and, ultimately, the outbreak of the World War II. There followed, in his speech, many promises of non-interference in the internal affairs of the neighbouring countries, renunciation to any territorial claims. „Germany", said Hitler, „solemnly guaranteed France's frontiers as these were established after the plebiscite in the Saar. We have *definitely given up*

---

[170] G. M. Gathorne-Hardy, *op. cit.*, p. 410. According to Admiral Dönitz's confessions at the Nürnberg trial, the building of the submarines had began as early as 1932 (see Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 184 ; also see „Lumea, 29 aprilie 1935 ; *RDDM*, t. XXVII, 1935, p. 474).

[171] Paul Léon, *op. cit.*, p. 679 ; „Argus", 27 aprilie 1935.

[172] „Argus", 4 mai 1935. The same neewspaper mentioned that the British „Times" — the City's mouthpiece, often in contradiction to the Foreign Office — stopped its articles favouring the trust in Germany and against France. „That was", the „Argus" wrote, „a reversal of the traditional policy of Great Britain".

[173] W. Shirer, *op. cit.*, p. 313.

[174] DDF, 2-e série, t. I, p. 8.

[175] Hitler's premoniton about other peoples actually came true with the 3-rd Reich that declared war, invaded peoples and then fell lamentably.

[176] W. Shirer, *op. cit.*, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[our italics] any claim upon Alsace-Lorraine for which we have already made two wars [...]. Doing *tabula rasa* to the past, Germany signed with Poland a non-aggression treaty [177]. We will observe it without reservation [...]. We consider Poland as the land of a great people, conscious of being a nation". Hitler made „solemn" promises to Austria as well. „Germany neither intends, nor wishes to interfere in Austria's internal affairs, nor to annex Austria or achieve the *Anschluss*" [178]. As it is known, all these promises broadcast in the whole world, which could arouse sympathy to Hitler and to such generous targets of his external policy, were brutally broken shortly after the speech.

Hitler continued his speech with another kind of statements that contradicted his „pacifist" intentions. Thus, he warned that Germany would not come back to the League of Nations, where the questions of disarmament were debated upon, until the organization in Geneva gave up the treaty of Versailles. At the same time he promised that he would observe „without any reservation" the non-military provisions of the treaty, the Locarno agreements and the engagements taken then (1925) about the demilitarization of the Rhineland. But on one condition : he would observe Locarno at the extent the other signatory parties would do. „Observing the demilitarized Rhineland zone, the German government", Hitler declared, „consider their action as a contribuition to calming the spirits in Europe" [179]. But that, he lamented, „lies heavy on our sovereignity with a weight which is almost unbearable" [180]. If one analyses all the proposals that Hitler made in his speech, all his „solemn" protestations offered and one looks a little further to the near future, when all the peoples reassured by him were conquered by the German army, one may conclude, as did those who listened to him, that everything was the summation of demagogy never before known in history, that the most outrageous lie stood at the basis of the NAZI dictatorial policy.

His speech was received with varied attitudes in the European countries. In France, the public opinion showed suspicion and distrust to Hitler's generous promises. But in England, the influential „Times" — it was not for the first time — greeted with satisfaction the speech and considered it reasonable and complete for normalizing the international relations. „If we read it with impartialty" — read the newspaper —

---

[177] On January 26, 1934, Germany concluded a non agression treaty with Poland for a ten year term, enganging not to claim the Danzig corridor. That meant a gap in France's defence and alliance system, with effects on Romania's defence capacity as she was connected to Poland by treaties (see *România în relații internaționale...*, p. 479).

[178] W. Shirer, *op. cit.*, p. 313.

[179] *Ibid.*; G. M. Gathorne-Hardy, *op. cit.*, p. 410 ; Edmond Vermeil, *L'Allemagne...*, p. 301 ; „Argus", 22 mai 1935. In his May 21 speech, Hitler wanted to demonstrate to the Western powers that the German people, which „is spontaneously following him", entrusted to him „a total responsibility". Goebbels called such statements „romantic realism". That would mean that Germany passed suddenly from a sad, dull life (Alltag) to a great enthusiasm and that between the leader and the people no parliamentarism or free discussion could interfere.

[180] *Ibidem.*

[181] W. Shirer, *op. cit.*, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„the political proposals expressed by Mr. Hitler are susceptible of furnishing the bases of a complete political settlement with Germany, a free Germany, equal and strong, not a Germany obliged to a peace that was imposed on her 16 years ago" [181].

But other English newspapers were skeptic and wondered if behind the pacifist statements was not hidden „the nationalist party's wish of gaining time, in order to perfect their plans and strengthen the army". On the other hand, the Hungarian newspapers trusted Hitler's declaration entirely, the Budapest government's conception coinciding with the German government's in point of the „peaceful cooperation" [182]. It could not be otherwise since both states — Germany and Hungary — were ot the same, that of the revisionist countries, the approach between them being made especially in this field [183].

The introduction of the compulsory military service in Germany obliged the countries threatened by aggression to have recourse to a policy of arming, as an elementary precaution. Everybody's eyes were fixed on Germany that went on arming on a large scale, encouraged by another foreign success — the *signing of the Navy Agreement with England* in June 1935 [184].

Hitler always manifested interest toward an alliance with England. In his conception, the English were considered as being Arian, and Great Britain's support would have allowed him to accomplish his *Drang nach Osten* policy, to place Germany among the world's great powers. As he wrote in *Mein Kampf*, Germany's policy toward East could not be successfully made with a hostile England behind, „Only with England", he wrote, „it is possible, with a secure rear, to start a German advance. No sacrifice should be considered too great in order to win England on uor side" [185].

NAZI Germany's attempts toward an agreement with Great Britain were also encouraged by the conciliatory policy of certain influencial circles in the latter country, which manifested their good will not only now, but also in the time of the Weimar Republic. Then the differring attitude of two main victorious countries in World War I. France and England — had always been considered as extremely favourable to annulling the peace treaties and leading a policy of expansion in Europe. The Stresa episode, in spite of the concern shown by the NAZI diplomacy, did not prevent Hitler from going on on his way to a reconciliation with England. Of much help to him was the Italian-Abyssinian war which broke the Stresa front, by that that the Italian policy in Africa, as seen by France, came into conflict with English interests on this continent. Hitler thought that his foreign policy adviser, Joachim von Ribbentropp,

---

[182] „Argus", 22 mai 1935.

[183] „Germany was leading a block of states which wished the revision of the present borders and to sabotage the peace treaties" — wrote the „Dreptatea" on March 20, 1935, in the article *Revizionismul şi înarmarea Germaniei.*

[184] On March 25, 1935, Hitler announced the creation of the Kriegsmarine, with a tonnage 35% of the British navy. By thus presenting it, Hitler knew that he would find in England people who wolud praise his „moderation" (R. Poidevin, J. Bariety, *op. cit.*, p. 292).

[185] G. M. Gathorne Hardy, *op. cit.*, p. 410.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

can succeed in an Anglo-German approach, and he was appointed ambassador in London. His main task was to persuade the English government of the necessity of concluding an agreement with Germany which should allow the Reich to build a navy 35% of the English navy [186].

The question of such an agreement could not be settled at once. It seems that Hitler, in November 1934, talked with England's ambassador in Berlin about an eventual agreement on Germany's naval arming. The proposal was reiterated in March 1935, on the occasion of John Simon and Anthony Eden's visit. Then, Hitler said that Germany is entitled to demanding a treatment equal to other powers' concerning the armaments, including the navy and the lost colonies. At that time, the British government considered that the German claims would not threaten their naval supremacy and the German essential target would be the necessity of defending the Baltic Sea coast against eventual attacks by the Soviet Union or France [187], although neither threatened Germany.

In spite of the opposition of certain states and even that of a part of the British public opinion, the Anglo-German naval agreement was signed on June 18, 1935. France was not consulted. She was placed in front of an accomplished fact. She protested emphatically. The British decision was morally unacceptable and could not be legally defended. From that moment on, Germany could not be criticized for not observing the treaty of Versailles provisions, while England had signed such an important document that broke these provisions [188]. By a coincidence, on that day they celebrated 120 years from the battle of Waterloo, the British government refusing to take the French objections into consideration [189]. By signing the agreement, England recognized the Reich's military sovereignty, the annulling of the Versailles provisions which unfavourably affected Germany. The English government declared in favour of „a revisionism in accordance with life's exigences and against the rigid and inflexible dogma of the *status quo*" [190]. Enigma of history or aberrant expression of the national selfishness, certain historians wondered [191]. Reality showed it was the traditional English selfishness and that the consequences of this attitude were endured by the smaller countries in the Central and East Europe, shortly after the agreement was signed, as well as England herself during World War II [192].

By the agreement, the Reich obtained the right of building a 420,000 ton navy, instead of the 144,000 ton which the Versailles treaty had allowed [193]. The agreement, prepared by the Mac Donald cabinet and con-

[186] Klaus Hildebrand, *Deutche Aussenpolitik, 1933—1945*, Stuttgart / Berlin/ Köln / Mainz, 1980, p. 43.

[187] Gordon Craig, *Germany, 1866—1945*, 1981, p. 687.

[188] I. Talpeș, *Diplomație și apărare, 1933—1939*, București, 1988, p. 113.

[189] A. Simion, *Agresiunile...*, p. 19 ; Klaus Hildebrand, op. cit,, p. 43. Pierre Laval was discontented with the English policy which, behind his back, had signed the naval treaty with Germany, without even warning him (Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 255).

[190] DDF, 2-e série, t. I, p. 6.

[191] Marie-Joseft Lory, *op. cit.*, p. 297.

[192] J. Benditer, *op. cit.*, p. 247.

[193] A. Simion, *Agresiunile...*, p. 19 ; Gordon Craig, *op. cit.*, p. 687,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cluded by his successor, Stanley Baldwin, was presented to the public opinion as an obstacle against sea arming, specific of the pre-war period. As one could easily see, the paradox is obvious. Germany increases her nevy in order to prevent war ? Who could believe that ? The agreement, as well as other successes in foreign policy, strengthened Hitler's belief that he could arm without being afraid of adverse reactions and that he could go on pursuing his imperialist plans.

Shortly afterwards, the German government published a ship building program which included 2 armored ships 26,000 ton each, 2 battle cruisers 10,000 ton each, 16 torpedo boats 1,625 ton each, and 20 submarines. In fact, the program had been conceived and put into practice before the signing of the agreement with England [194]. We have mentioned above the building of 12 submarines.

Encouraged by the conciliatory policy of Great Britain, Hitler approached another foreign policy issue, that of the incompatibility of the French-Soviet pact signed on May 2, 1935 and the pact of Locarno and prepared a new move — the occupation of the demilitarized zone of the Rhineland, under the pretext that Germany became a country" surrounded" by two states with „democratic, marxist governments".

If, to Hitler, June 18, 1935 was one of the happiest days in his life [195], since another link in the peace treaties chain was broken, to the countries in the South-East of Europe, it caused great dissatisfaction and anxiety, they seeing in the Anglo-German agreement a direct threat to their sovereignty, their independence and territorial integrity. The Romanian foreign minister, N. Titulescu, visited Paris (June 25, 1935) and London (July 3) after which he could assess more exactly the state of mind in the two capitals. Pierre Laval expressed his dissatisfaction to England's concluding the navy agreement without consulting the French government. That is why Laval, knowing that N. Titulescu would go to London, asked a question that concerned him : „is England willing to preserve anything of the wedding settlement represented by the February 3 (1935) statement ? In other words, is England still willing not to conclude an air agreement, be it tripartite, that is Anglo-French-German, if, simultaneously, the question of the Eastern pact, the question of Austria and the question of land arming were not settled ?" [196].

---

[194] G. M. Gathorne-Hardy, *op. cit.*, pp. 410—411. *RDDM* criticized England's conciliating attitude after she had signed the naval treaty. This is what the magazine wrote about it : „If a malicious jester had met Lloyd George a day after the signing of the peace treaty and had told him : 'In fifteen years' time, Germany will mock at your Lords of the Admiralty and, without their consent, she will have 12 submarines built', he would have been considered a fool. And yet, everything that had taken place in Germany, happened exactly like that. The Admiralty, in order to thank Hitler for his having violated the peace treaty, offered him a naval agreement which helps rebuild the German Navy, sunk at Scapa-Flow" *(RDDM)* t. XXVIII, 1935, p. 356).

[195] Klaus Hildebrand, op. cit., p. 43. Hitler told Ribbentrop that the day of signing he agreement meant a great victory to the German foreign policy, „For the first time", he said, „one of the sirners of the Versailles treaty admitted the Reich's thesis on rearming" (I. Talpeş, *op. cit.*, p. 113).

[196] N. Titulescu, *Documente...*, p. 654.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. Titulescu also talked with Alexis Leger, high official in the French foreign ministery. He told Titulescu that England wanted to conclude the air pact, irrespective of the settlement of the other questions — the Eastern pact, the limitation to the sea arming, Austria's independence. Alexis Leger also told him that when Anthony Eden came to Paris to explain the position of the English government, Pierre Laval imposed two conditions concerning the Eastern pact : 1. its conclusion must be subordinated to the above mentioned questions ; 2. the air pact must be concluded through bilateral diplomatic instruments. In order to make up for their mistake with the navy pact, the English government accepted the conditions. „Unfortunately", Leger told Titulescu, „Germany was against any bilateral air agreements, knowing so well that of all diplomatic instruments that were to be concluded, only one was dangerous which was directed against her atacks" [197].

In London, N. Titulescu had talks with Samuel Hoare, Eden, Vansitar, Leeper, and Stanley Baldwyn. In order to appease Titulescu's anxiety, Vansitart tries to explain to him that the navy pact was, paradoxically, a token of the Anglo-French friendschip. „Unless we had concluded it now", said Vansittart, „on a 35% basis, we should have been obliged to conclude it next year on a 50% to 60% proportion". Under such circumstances, Great Britain would have been obliged to spend large sums of money and tax-payers would have been discontented. „We'd better have now small disagreements with France", said the British diplomat, „than have them after a year or two, when the [British] public opinion might turn against France" [198]. Then, the question of the indivisibility of the issue mentioned in the February 3, 1935, statement. Vansitart and Stanley Baldwin stated that England would not conclude any agreement with Germany separately. If Germany should require negociations on this topic, the English government would request that Paris be invited too. „What displeased England", Titulescu wrote in a report to Bucharest, „was that, lately, France demanded that, among the question connected to indivisibility, there also be included Germany's return to the League of Nations". But, as Vansitart put it, „if we agree on the Eastern pact, as he believes it will be done soon, and that Germany's obligation is reduced to non-aggression and she is not required mutual assistance which is left to the other interested parties' faculty ; if an agreement is settled on the limitation of air armaments, it is logical that, in spite of all these, the questions be outstanding because Germany does not want to come back to the League of Nations ?" [199].

Samuel Hoare also wanted to minimize the seriousness of the navy agreement. But he admitted that Germany gave it the significance of a new direction in the British policy, distressing France and her allies in the Middle and South-East Europe. Samuel Hoare assured Titulescu that he would refute the German assertion, that the British policy had not changed, that he supports the principle of the indivisible peace, that is

---

[197] *Ibidem.*, p. 657—658.
[198] *Ibidem.*, p. 659—660.
[199] *Ibidem.* p. 661.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the break of peace in West meant it was also broken in East and vice versa [200].

N. Titulescu did not seem fully reassured by the English arguments and told Stanley Baldwin about the public opinion's discontent with the navy agreement : „What really matters", he said, „is the general belief, even if wrong, on the political direction taken by Great Britain. And the public opinion's conviction, in general, after the first events, is that Germany gave guarantees of peace to West Europe, obtaining in turn liberty of action in East" [201]. The Romanian diplomat also said that now Germany had made Great Britain her ally, although Great Britain had been considered by the Little Entente as their support in maintaining their frontiers as established by the peace treaties.

The British press seemed to receive the signing of the navy agreement a little coldly. According to „The Manchester Guardian", the only answer to Hitler's threats of breaking the Versailles treaty should have been „a polite refusal". But „The Times", more realistically and aware of the consequences of the agreement, pointed out that it weakened the resistance strength of some European countries and that the result of the a conference on navy topics which was to take place that year (1935) would not have been other than poor [202].

But the German press exulted. They considered the agreement as a success of the revisionism, a confirmation of the Reich's military sovereignty. Also mentioning the Italian-Abyssinian conflict, the German press gave a concrete example of the lack of perspective of the collective security principle supported by France, the USSR, the states in the Central and South-East Europe, the League of Nations.

The negative consequences of the signing of the agreement were emphasized by Stanley Baldwin himself, one who was directly involved in achieving it. In his speeches in the House of Commons he made certain allusions [203] to the possibility of applying economic penalties, he believed that such sanctions would have caused the enlarging and multiplying an eventual conflict, instead of preventing and limiting it. Instead of peace, the world would have seen a collective war [204]. In his turn, Ramsay MacDonald, who had showed a sympathetic attitude to the German sea arming, now admitted that the Reich was going to block the way to peace. „The Germans", he said in one of his speeches, „have an armed force which gives them the possibility of dominating most of the European nations. The German policy caused trouble rather than peace" [205].

The fact is that the navy agreement of June 18, 1935, meant a serious blow to the attempt of establishing a large front of forces to stand the NAZI aggressiveness. „Hitler", writes the Italian historian Enzo Collotti, „obtained not only a political result which he needed, that is a

---

[200] *Ibidem.*, p. 663.
[201] I. M. Oprea, *N. Titulescu...*, p. 305.
[202] N. Dascălu, *op. cit.*, p. 489.
[203] Gordon Craig, *op. cit.* p. 687.
[204] DDF, 2-e série, t. I, p. 7.
[205] „Argus", 27 Aprilie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cover in West for his policy of intervention in East, but also got a confirmation for his military claims". Once the English government admitted the validity of the German demands, the protests of some countries against the Reich's arming were losing to a great extent their political and moral effect. Likewise, the Anglo-French contradictions were once again obvious, the English circles judging Hitler's intentions unrealistically [208]. W. Churchill disagreed to some favourable opinions to the agreement. He believed that Hitler had won a great diplomatic advantage, dividing the allies and Germany getting the freedom to rearm and England striking off one of the important provisions of the Versailles treaty. Moreover, the Anglo-German agreement meant another powerful blow to the League of Nations [207].

The three events — annexation of the Saar, introduction of the compulsory military service and Anglo-German navy agreement — gave Hitler great liberties of rearming. They are links of the chain that defined the Reich's aggressive policy, a policy of the accomplished fact [208]. Hitler's position at home strengthened. Also, he understood the Western powers' positions, being convinced that they would not stop him from new attempts at annulling the treaty of Versailles. Now, he intended to send his troops in the demilitarized zone of the Rhineland, which he did on March 7, 1936.

But the arming effort left marks on the population's living conditions. The slogan introduced by Goebbels and Goering that „history is made with guns, not with butter", concretely applied, obliged the German people to alimentary austerity. Hitler himself required the population to accept food rationning in order to effect the impressive plans of arming. He also required that the output of substitutes (Ersatz) increase, by that intending to assure Germany deficient raw materials and to give the army and air force the most important products, even if imports had become difficult or impossible by economic sanctions from abroad [209].

The massive rearming policy had negative effects on the whole economy and the finance and credits as well. The cost of life rose while the wages remained the same. There was a shortage of food, it being rationed as during war [210]. The Bank of the Reich (Reichsbank) was short of currency and passed through a serious budget deficit. The debt contracted to finance the arming could never be liquidated, and the loans from the tax-payers could not be supported by them.

On account of the shortages and the ever increasing taxes, there was a certain feeling of discontent among the population. Even some officials of the national-socialist party criticized their leaders on their

[206] Enzo Collotti, *op. cit.*, p. 183.
[207] I. Talpeş, *op. cit.*, p. 114.
[208] DDF, 2-e série, T. I, p. 107.
[209] *Procesul de la Nürnberg...*, p. 197.
[210] The situation went on worsening in the years 1937 and 1938. Food products were lacking, meat was being tinned or sent to the army's refrigerators (Jean Bardanne, op. cit., p. 33). Referring to these circumstances, Hitler stated: „The population must accept, for a time, the rationing of butter, fats, and meat so that rearming be effected within the appointed time" (*Procesul de la Nürnberg* ..., p. 197).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

defiant luxury and their not keeping their former promises. But to Hitler, the German public opinion, as France's ambassador in Berlin, André Francois Poncet, confirmed, showed respect, he was admired and obeyed. He held in his hands the commands of both the administration and the police ; the concentration camps established for his political adversaries and the Jews gave rise to fear and the law courts used to severely punish any anti-NAZI action [211].

The leadership of the German army received with much satisfaction the rearming decisions taken by Hitler's government. They were grateful to the führer because his daring actions restored their liberty and made them serve his purposes. Combining the advantages of the compulsory military service on a long term with the resources of the conscription, with those of the paramilitary organizations, which were very numerous, and with those of the mechanized corps (KFK), the army was able to strengthen itself in a very short time. To the extent it could afford, the army prevented the interference of the NAZI spirit among its ranks [212], though in many respects, its commanders were strictly watched by the SS membres on the staff [213].

On January 11, 1936, in Potsdam was held a conference with the Wehrmacht commanders and army corps commanders. The main topic was the relationships between the army and the national-socialist party. Conclusion : the two forces were not opposed. Truly, some army leaders objected against the rapid pace of the arming, which affected the economic situation in general. Concerning certain foreign policy matters, they were against military actions in Austria or Rhineland, considering that diplomatic means would be more efficient [214]. But gradually, Hitler's ties with the army became tighter, it shortly sharing the NAZI leader's wishes for territorial conquests and outbreak of war.

In accordance with the confessions made at the Nürnberg trial, in September 1936, Hermann Goering initiated and led a four year plan through which the German economy was being turned into a war economy. At a meeting with the German industrialists on the arming rate, Goering made a significant statement concerning the war intentions of the NAZI government : „The conflict which is being prepared imposes a tremendous enhancing of our output capacity. We cannot set any limit to our arming program, because one is concerned by the final battle. Actually we are at war now, although no cannon has yet been fired" [276].

In his turn, Hjalmar Schacht, during the three years and a half when he led the Ministry of National Economy, built up a financial mechanism which played a leading part in preparing the war. From 1933 to 1936, Germany had succeeded, through a huge financial effort, in creating again a considerable army and introducing an organizataion which represented technically a perfect training for war [216]. Some figures of the military budget are edifying for the financial effort in order to equip

[211] DDF, 2-e série, t. I, p. 184—185.
[212] *Ibidem.*
[213] *Ibidem.*, p. 24.
[214] *Ibidem.*, p. 135.
[215] M. Stoian, *O zi pentru nemurire*, București, 1984, p. 86.
[216] *Procesul de la Nürnberg...*, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and modernize the army : from 1. 9 billion marks in 1934, to 5. 8 billion in 1937 [217], and in the financial year 1938—1939 we see an impressive soaring to 18.5 billion marks or 58% of the whole budget [218].

From Berlin, the French ambassador, Francois-Poncet, kept on sending reports to Paris about Germany's rapid rearming or the improvements of the weapons. Quoting the newspaper „La Flandre Liberale", he mentions that the German field artillery succeeded in increasing the fire range of their guns to a considerable extent. From other sources, he reported „the 77 mm or the 75 mm gun of the Reich would be able to fire shells up to a distance of 12 or 14 km. If this is true, it will oblige us to improve our own armament". Then, François Poncet writes about the „extremely rapid pace" of the increase of the German air force, which, by the end of 1936, exceeded the French one. The same could be said of the anti-aircraft defence. The Reichswehr possessed numerous anti-aircraft cannon, both powerful and diverse. „When in France were only 5 anti-aircraft regiments", he writes, „Germany could equip 30 Flugzeugabwer-Kannonen regiments. All these strike our miltary commanders' spirit, and will persuade them that a great effort is imposed to us, unless we wish, as during World War I, to have some awkward surprises" [219]. From London, it was Winston Churchill that warned the world, stating that Germany was spending vast sums for arming and that this country had turned into „a vast military camp", that her war industry was working at an unknown rate to the English industry during World War I [220]. At the same taime, the Romanian press published alarming news on NAZI arming and insisted on the danger threatening the world peace [221].

Since October 1935, in Germany was introduced military education and the War Academy, War Aviation Academy and Aviation Technical Academy were inaugurated [222]. Militarization was extended in civilian

---

[217] Antoine Mares, *Un siècle á travers trois Republiques. Georges et Edouard Bonnefous, 1880—1980*, Paris, 1980, p. 146. The author writes that Georges Bonnefous, as vice-president of the French Republican Federation, warned, on December 11, 1936, on the German danger : „Germany has devoted in the last few years the huge sum of 408 billion francs to arming [...]. 80% of the Reich's effectives and armament is at the gates of Belgium and France, directly threatening the two nations, as well as England, which is behind them" *(Ibid)*.

[218] Enzo Collotti, op. cit., p. 128 ; „Dimineața", 12 aprilie 1934.

[219] DDF, 2-e série, t. 1, p. 662.

[220] „Argus", 26 octombrie 1935 ; „Universul", 23 martie 1935.

[221] „Universul", on April 9, 1934, carried some news taken from the „Petit Journal" and „News-Chronicle" about Germany's feverish arming, the intense activity of her armament plants. But there were also fanciful news, journalistic speculations rather. The author of an article published in a Romanian military magazine wrote : that Germany was leavding an unbalanced, unrealistic policy and she would commit suicide. „Germany will assassinate herself ; she herself laid the loop around her neck [...]. The flame of Europe's peace is going to die". But something still remains : „The last faith of the nations in the seriousness of the Prussian character is lost. Nobody believes in the national-socialist programmes. No people lends a ear to the Führer's offers" („Lúmea militară ilustrată", an. II, iunie, nr. 17).

[222] Gh. Zaharia, C. Botoran, op. cit., p. 159. Paul Hymans, Belgium's ex-foreign minister, warned that in German schools and universities tht youths were inspired the spirit of revenge, which meant a real danger for the future (Louis

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

schools as well. In general von Netzch's book, *The Dormant Military Forces*, published in 1936 in Berlin, the author contemplates a close co-operation among school masters, teachers and the military, suggesting a concrete plan of militarizing the schools. It stipulated that „no science incompatible with the soldier's trade be tolerated in schools". The scientist that is not a soldier was a demoralizing and demoralized scientist, in his view. This author expressing such ideas attached serious importance to geography, as an instrument of military education and explained, for instance, that „Lombardy and Normandy will not be only simple composition topics, but as parts torn off Germany's stem. Even the bomber wing must find its place in the study of geography. According to the same von Netzch, chemistry, in its turn, was useful to gas warfare, and the laws of physics could be taught aboard a railway engine as well as aboard a tank. Finally, he believed that the study of the German language could be done only with quotations from Moltke and Hitler, which must have substituted such quotations as from the Grimm brothers' books [223].

The head of the Military Sciences Department of the Berlin University, in his book *Teaching of Science of War and of Military Science*, published in 1936 in Leipzig, proposed that in the normal schools lectures be delivered on the origins and evolution of the military science, on the organization of the German economy during the first world war, on war as a cultural phenomenon (sic). Some textbooks for the elementary school pupils were published with titles such as : *Military Physics, Military Chemistry, Mathematics in the Service of National and Political Education, Problems of Mathematics on Field Science and National Defence*, etc.

Also, the lessons in the history textbooks were full of exacerbated chauvinistic nationalism. There was no reference in them about such great cultural personalities as Goethe, Lessing, Herder but they were full of quotations from *Mein Kampf*, Hitler's speeches, or those by Goebbels, Goering, Baldur von Schirach, etc [224].

In accordance with the information we have today, we can say that Germany's rearming was finished, in the main, by the end of 1937. In November 1937, at a meeting in which took part general von Blomberg, minister of war, general Fritsch, commander-in-chief of the army, Hermann Goering, commander-in-chief of the air forces, amiral Raeder, commander-in-chief of the navy, and von Neurath, foreign minister, Hitler declared that, from that moment on, Germany was able to ensure her vital space in Europe, by starting a blitz-krieg against Austria and Czechoslovakia [225]. Indeed, in 1938, Germany possessed 15 army corps of 2 or 3 infantry divisions, 2 motorized corps and one armoured corps each. On April 1, 1938, the total of the German forces ammounted to

---

Maris, op. cit., p. 161). In the same respect spoke W. Churchill when he said that „the gangs of German youths want weapons [...]. and when they get them, they will use them to obtain the restoration of the lost territories and colonies" *(ibidem)*.

[223] „Țara de mâine", an. II (1936), nr. 9—10 (septembrie-octombrie).

[224] *Ibidem*.

[225] *Procesul de la Nürnberg...*, p. 61, 131, 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

40 infantry divisions (including 3 mountain troops divisions, 4 „light" divisions, and 3 armoured divisions). We must add to these the reserve units : 40—50 infantry divisions, 20—25 Landwehr divisions and 6—7 cavalry divisions. The high motorization and mechanization degree obtained by building various armoured vehicles — armoured carriers and tanks — gave the German army a high shock force and mobility. The German navy possessed at that time 216 warships of various types, and in the harbours of Hamburg, Bremen and Kiel other 114 ships were being built. By the end of 1938, the air forces possessed as many as 3,645 aircraft very efficient and modern for that time [226].

For the August-November 1938 manoevres, Germany mobilized a huge, 1 500 000 man army. The cost of the manoevres ammounted to 1,5 billion marks [227]. That was a demonstrataion of force (Kraftprobe), repeated on the occasion of regent Horty's visit to Berlin in August 1938. The parade showed for the first time the military attachés, high caliber cannons, motorized heavy guns of a new type and very mobile. The impression was that of awe mixed with wonder that Germany had come to a head in armament [228].

After re-militarizing the Rhineland in March 1936, a vast plan of fortifications began to be applied on the Rhine [229], known as the *Siegfried Line*, in front of the French *Maginot Line*, un finished and outdated in the conditions of the modern warfare [230]. But the German government paid the highest attention to their fortifications in the West. An eye-witness writes that „from Holland to Switzerland there was a formidable activity which was aimed at building more than 50 large forts, hundreds of smaller forts, airports, power stations, double or even triple railways, underground warehouses and galleries, blockhouses" [231], etc. Doubling and tripling the railways offered the possibility of concetraing huge masses of troops in a very short time [232].

---

[226] Gh. Zaharia, C. Botoran, *op. cit.*, pp. 177—178 ; „Timpul", 23 august 1938.

[227] Jean Bardanne, *op. cit.*, p. 7 ; „Timpul", 16 august 1938.

[228] „Timpul", 30 august 1938.

[229] The so-called Westwall at Germany West frontier was used as cover for the expansion in the East (Gebhardt, *Handbuch...*, 2 Teilband, 4/2, p. 458). As early as 1936, W. Churchill warned that when the fortifications the Germans were working at were ready, „Poland and Czechoslovakia, to which one may add Romania, Jugoslavia, Austria and some other countries, will be deeply affected" (Eliza Campus, *Mica înțelegere*, București, 1968, p. 239).

[230] At the beginning, the Maginot line was planned with fortifications running from the South of France to the North. But only 2/3 of that was built. The project of prolonging it or doubling it was abandoned. It required too many specialized divisions (about 21), but they were immobilized during the German invasion in 1940. Moreover, it was not adapted to the new war conditions, first to the air force and airborne troops. The anti-aircraft defence was poor and difficult to manoevre (Sergiu Verona, *De ce Nürnberg...*, București, 1974, p. 79). During World War II, the Maginot line proved extremely vulnerable. But general Weygand deeply trusted these fortifications which he thought impugnable. In July 1939, at Lille, he said : „In case of war we will be calm. We shall have to find a battlefield elsewhere" (Marie-Josepf Lory, *op. cit.*, p. 290).

[231] Jean Bardanne, *op. cit.*, p. 14.

[232] *Ibid.*, p. 26—27. Besides the Siegfried line there was also a plan for building another line-Spergebiet — which was meant for the same neighbours in the West.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Other fortifications were being built on the German-Polish, German-Czechslovakian and German-Austrian frontiers. These plans were directed against both France and Czechoslovakia, as these fortifications controlled 5 ways of access running East-West [233], giving Germany the possibility of action to both directions.

Referring to this activity, effected by hundreds of thousands of people, Hitler, confident in the strike force of his army, emphatically addressed the NSDAP congress in Nürnberg, in September 1938 : „Behind this steel and concrete wall [the fortifications], which is 3—4 line deep, spreading on a surface of 50 km, is the whole armed German people" [234]. With such a force, Hitler could begin achieving his megalomaniac and imperialist designs, making the world face the most horrible slaughter they had known so far. In spite of all the warnings given by the diplomats in Berlin, in spite of all the warnings in the newspapers in various countries before September 1, the outbreak of the war, the Western politicians did not understand or did not want to see the immense danger that was coming from Germany. Before the large quantity of information about German arming, about Hitler's intentions, they remained passive for too long a time. Many were „pacifists" by conviction or at all costs, without realizing that their manner of supporting peace, giving up the elementary selfdefence, their own countries' arming, served perfectly Hitler's targets.

[233] Gh. Zaharia, C. Botoran, *op. cit.*, p. 173.
[234] „Timpul", 14 septembrie 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU FLORIN PLATON

IMPACTUL ARISTOTELIC ASUPRA GÂNDIRII MEDIEVALE A OCCIDENTULUI LATIN (II)*

Primele începuturi ale reintroducerii lui Aristotel în cultura medievală occidentală datează aproximativ din a doua decadă a secolului XII [48]. Acum sunt traduse o parte din operele sale majore — *Fizica, Metafizica* și în special *Organonul* (acesta integral) — precum și câteva scrieri mai scurte din domeniul istoriei naturale, în completarea celor lăsate de Boetius (c. 470—525), cu câteva secole mai înainte [49].

Contactul deplin al corpusului aristotelic și al comentariilor aferente cu Occidentul latin se va produce, însă, către mijlocul secolului următor (XIII), prin intermediul Universității din Paris, constituită la începutul veacului. Aici se va desăvârși întâlnirea decisivă a peripatetismului cu gândirea creștină și, totodată, se vor face simțite primele sale efecte asupra universului speculativ al timpului [50].

Indiscutabil, aristotelismul secolului XIII l-a depășit cu mult pe cel al veacului precedent. Mai întâi, pentru că era mai complet, lui Aristotel logicianul — tipic pentru secolul XII — adăugându-i-se, acum, grație unei noi generații de traducători, capabilă să meargă direct la originalele grecești [51], *fizicianul, moralistul* și *metafizicianul*. În al doilea rând, deoarece traducerea sa a fost făcută cu mai mult simț critic decât înainte, cum o probează și faptul că, pentru majoritatea scrierilor care îi aparțin, au apărut, în această perioadă, două sau chiar mai multe versiuni în limba latină. Pasiunea transpunerii și fascinația pe care autorul a exercitat-o au mers atât de departe, încât sub numele său au fost puse în circulație multe lucrări care nu-i aparțineau în realitate [52].

---

* Prima parte a acestui studiu s-a publicat în *AIIX*, XXX, 1993, p. 215—235.

[48] Norman F. Cantor, *op. cit.*, p. 388.

[49] Gheorghe Vlăduțescu, *op. cit.*, p. 27—28.

[50] *Encyclopaedia Universalis*, 2, p. 40 (articolul „Aristotélisme médiéval"); Henri Pirenne, Gustave Cohen, Henri Focillon, *Histoire du Moyen Âge*, tome VIII. *La civilisation Occidentale au Moyen Âge, du XI-e au milieu du XV-e siècle*, Paris, 1941, p. 255.

[51] Jacques Le Goff, *Les intellectuels...*, p. 121—122, Louis Halphen, *l'Essor de l'Europe...*, p. 329—331.

[52] Charles Homer Haskins, *op. cit.*, p. 297, 299, 345—346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe de altă parte, dacă doctrina Stagiritului era văzută în secolul XII exclusiv prin „lupa" comentatorilor musulmani și receptată ca atare, cu excesele respective, în secolul următor ea a fost și asimilată, prin interpretările numeroase și originale pe care le-a suscitat.

Întreaga istorie a filosofiei în secolul XIII, cu excepția, poate, a direcției naturaliste de la Oxford, se confundă, astfel, cu aceea a atitudinilor diverse față de Aristotel și arabi [53], în circumstanțele în care cunoașterea completă a doctrinei și a comentariilor sale le revelase, de acum, substanța profund antinomică în raport cu normele convenționale.

Așa stând lucrurile, impactul aristotelic asupra vieții intelectuale a epocii nu trebuie, totuși, conceput în maniera radicală a unei nonaderențe ireductibile a doctrinei față de realitatea înconjurătoare. O diferență calitativă a aristotelismului față de universul tradițional de gândire a existat, desigur, dar mai importantă a fost, de fapt, aceea de nuanță. În fond, problema capitală a peripatetismului — problema *rațiunii* și a valențelor sale — nu era nouă sau neobișnuită pentru acel secol. Dogmaticii creștine, ea îi era de multă vreme familiară, iar asimilarea sa de către structurile de gândire dominante nu se petrecuse prin invazie sau pătrundere insidioasă, ci, dimpotrivă, printr-o asumare deliberată, cu scopul justificării și întăririi credinței.

În aparență, nimic sau aproape nimic nu reclama — după cum s-a observat [54] — această alianță. În conformitate cu concepția inițială a creștinismului, ființei umane i se cerea simplitate, ingenuitate și receptivitate deplină, nu curiozitate intelectuală — *libido sciendi* — și nici neliniște, apreciate ca tot atât de condamnabile din punct de vedere moral, ca și senzualitatea sau setea de bogăție și onoruri. Virtutea creștină fundamentală se cucerea, prin urmare, prin conformarea strictă față de preceptele Revelației și realizarea prin asceză și mortificare a modelului etic și soteriologic propus de sacrificiul suprem. Totala dăruire de sine și caritatea erau, din acest unghi, suficiente pentru a-l pune pe credincios în contact direct cu obiectul credinței și a-l face să realizeze, în intensitatea conștiinței, „evidența unei iluminații supranaturale" [55].

Pe parcurs, însă, Biserica a ajuns, treptat, să considere „ca insuficient acest criteriu pur pragmatic și spiritual, conform căruia puritatea conștiinței ar fi o condiție suficientă a vieții creștine" și să se convingă că temeiul credinței trebuia întărit prin înțelegerea acesteia, prin participarea activă a intelectului la evidențierea și analiza principiilor care o fundamentau [56].

Demersul era cu atât mai natural de întreprins, cu cât adevărurile revelate — de fapt, *transmise* — de instanța divină abundau, pe alocuri, în lacune, neclarități sau chiar flagrante contradicții, a căror evidență reclama o grabnică elucidare, pentru risipirea echivocurilor și a confuziilor consecutive. Or, cum putea fi realizat mai bine acest lucru, dacă nu chiar prin *explicarea* dogmelor și, eventual, prin organizarea și sis-

[53] Étienne Gilson, *op. cit.*, I, p. 120—121, 124 ; Henri Pirenne, Gustave Cohen, Henri Focillon, *op. cit.*, p. 259.
[54] Ernest Stere, *op. cit.*, p. 203—204.
[55] *Ibidem*, p. 203.
[56] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tematizarea lor cu ajutorul *raţiunii* ? În plus, oare nu tocmai calitatea intrinsecă a Revelaţiei — aceea de a fi nu directă, ci *mediată* de mai multe instanţe succesive — îi justifica *interpretarea* şi-i impunea aceeaşi alianţă ? În felul acesta, o evoluţie spectaculoasă şi, totodată, plină de consecinţe dramatice a prins să se schiţeze. În perimetrul omogen al teologiei morale şi pozitive tradiţionale, a cărei unică ambiţie era edificarea spirituală a credincioşilor în vederea accesului fără probleme la transcendent, a început treptat să se contureze, la marginea, dar înlăuntrul său, domeniul distinct al unei dogmatici speculative — identică, în fond, cu filosofia scolastică — a cărei preocupare, mult mai pragmatică, de sistematizare şi justificare raţională a datelor credinţei ţintea să le restabilească acestora acea coerenţă interioară, concepută ca singura măsură a unei certitudini mai presus de îndoială.

Amplificându-şi progresiv dimensiunile şi depăşind curând toate barierele admise, ea a sfârşit prin a se suprapune integral universului teologic în textura căruia luase naştere, ocultându-i iremediabil vocaţia pastorală de la început. Între credinţa pură şi speculaţia asupra datelor ei, diferenţele, au tins, practic, să se estompeze, cu toate că, aparent paradoxal, distincţia dintre ele a rămas mereu în vigoare. Şi nu avea cum fi altfel, de vreme ce trebuia explicat în ce fel, anume, un demers pur intelectual ca cel raţional, stigmatizat de apartenenţa la o lume materială efemeră, se putea ridica la nivelul unei aspiraţii strict iraţionale, de identificare mai rapidă şi mai eficace cu „absolutul", concurând-o. Pusă în aceşti termeni, problema „cu infinite şi grave implicaţii morale" [57] a raportului dintre raţiune şi credinţă şi, în general, dintre filosofie şi teologie a fost, într-o primă instanţă, până la apariţia aristotelismului, rezolvată prin diminuarea şi subordonarea primeia faţă de cea de-a doua. Raţiunea a devenit, astfel, un simplu auxiliar al credinţei, cu rolul bine determinat de a o fortifica şi de a interveni numai *in extremis*, atunci când dificultăţile explicaţiei teologice erau prea acute pentru a putea fi rezolvate numai prin pură comuniune mistică. Ilustrat prin celebrul *credo ut intellegam* al lui Anselm din Canterbury (1033—1109), acest crez a reuşit să domine cu autoritate, timp de mai bine de un secol, gândirea scolastică, în ciuda tentativelor sporadice întreprinse de unii dintre reprezentanţii ei — Bérenger din Tours (secolul XI), Roscelin din Compiègne (1050—1120) şi Abélard (1079—1142) — de a-l interpreta într-o manieră mai echilibrată [58].

Poate dacă peripatetismul şi-ar fi făcut atunci apariţia, demersul lor s-ar fi impus mai repede. Dar, chiar şi aşa, în absenţa acestui suport, el a prins, puţin câte puţin, să rodească, mai ales în condiţiile în care, cu trecerea timpului, compromisul anselmian îşi eroda tot mai mult capacitatea de supravieţuire. Într-adevăr, travaliul neîncetat de intelectualizare, de analiză şi justificare raţională a doctrinei, departe de a o consolida, a introdus, dimpotrivă, într-un domeniu al adevărurilor absolute şi acceptate ca atare, un suflu de relativism şi umanism, care încuraja sistematic refuzul *de plano* al tuturor lucrurilor din dogmă, care

[57] *Ibidem.*

[58] Gheorghe Vlăduţescu, *op. cit.*, p. 50—80 ; Émile Bréhier, *op. cit.*, p. 114, 121—123, 129—131, 148—162 ; Philippe Wolff, *op. cit.*, p. 182—183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu puteau fi clarificate şi clasificate în categorii umane [59]. O veritabilă criză a sentimentului religios a început, astfel, să prindă contur, corelativă cu tendinţa tot mai pronunţată de emancipare a raţiunii.

În acest moment, ca pentru a grăbi procesul, a apărut artistotelismul. Prin el, gândirea creştină se confrunta, pentru prima dată, cu o veritabilă enciclopedie filosofică raţionalistă, lipsită de orice influenţă biblică, suficientă sieşi şi nedepinzând cu nimic de teologie. Aceasta a trebuit, prin urmare, să se raporteze la ea, respectându-i legitimitatea şi autonomia, fără a mai putea, ca în trecut, să şi-o subordoneze. De altfel, această intenţie nici nu mai era posibilă în împrejurările date, de vreme ce aristotelismul reprezenta, faţă de ceea ce se materializase până atunci în sfera dogmaticii speculative, o netă depăşire şi, totodată, o adevărată provocare, nu numai prin independenţa şi unitatea sa ca sistem autonom de gândire, ci, în primul rând, prin afirmaţiile sale total opuse standardelor şi direcţiilor unanim admise ale reflecţiei. Din această cauză, competenţa teologului nu se mai putea substitui celei a filosofului, iar filosofia nu mai putea fi avută în vedere numai ca „ancilla teologiae". Un dialog şi, eventual, un compromis erau necesare între ele, pentru evitarea riscurilor potenţiale de conflict, conţinute în germene în separarea lor [60].

La acest nivel teoretic şi la modul ideal vorbind, disjuncţia dintre teologie şi filosofie, credinţă şi raţiune n-ar fi avut, poate, un impact atât de grav, dacă n-ar fi reflectat, în realitate, o breşă profundă şi în plan ontologic. Căci, postulând consistenţa proprie şi autonomia organizatorică a lumii „sublunare" (naturale), asociind fiinţei umane — concepută ca încarnare supremă a naturii — o morală a finitudinii, capabilă să o acomodeze cu universul înconjurător şi, pe de altă parte, interpretând Creaţia în termenii unei simple treceri de la potenţă la act, aristotelismul ridica, dintr-o dată, universul natural la rangul de „cea mai bună dintre lumile posibile", singura demnă de interes, izgonind transcendentul, într-o depărtare atât de inaccesibilă, încât răpea, practic, instanţelor sale mediatoare, orice raţiune de a fi. Conjuncţia dintre sacru şi profan, vizibil şi invizibil, materializată până în acel moment de prezenţa intercesoare a Bisericii, şi pe temeiul căreia fusese clădită timp de secole întreaga învăţătură creştină, era, astfel, subit, desfăcută în două entităţi distincte şi aproape izolate în depărtarea lor, tocmai în punctul de legătură dintre ele.

Se poate constata, deci, încă o dată, că nu raţiunea propriu-zisă reprezenta marea noutate a aristotelismului. Utilitatea acesteia fusese resimţită — cum s-a văzut — cu multă vreme înainte. Noutatea consta, de fapt, într-o radicală reinterpretare a ei ca demers independent şi suveran, eliberat de chingile Revelaţiei şi pe deplin aplicabil unei lumi considerabil detaşate de influenţa sacrului. Acest lucru a fost perfect intuit de liderii Bisericii din secolul XIII. Nu conotaţiile raţionaliste ale doctrinei îi îngrijorau pe ei, cât efectele incalculabile ale unei raţiuni

[59] Ernest Stere, *op. cit.*, p. 204—205; P. P. Negulescu, *Filosofia Renaşterii*, Ediţie îngrijită de G. Pienescu, prefaţă de Răzvan Theodorescu, Bucureşti, 1986, p. 40—47.

[60] *Encyclopaedia Universalis*, 2, *loc. cit.*, p. 396—397, 406.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desprinse de încorsetările dogmei şi lăsată să bântuie stihinic într-un univers intelectual a cărui trudnică elaborare ceruse secole întregi de continue şi metodice eforturi.

Readucerea ei la „matcă", re-acordarea cu problematica divinului şi refacerea, în acest mod, a legăturii dintre sacru şi profan — indispensabilă supravieţuirii Bisericii — au fost problemele — marile probleme — a căror soluţionare şi-a asumat-o tomismul.

Tentativa acestuia nu mai putea, însă, reactualiza vechiul procedeu de tratare a raţiunii — şi, implicit, a filosofiei — ca parte constitutivă sau apendice al credinţei — şi teologiei — subordonând-o imperativului Revelaţiei. Dacă trebuia să existe o conciliere, aceasta nu mai era posibilă acum, după ce aristotelismul îşi dezvăluise însuşirile, decât pe temeiul recunoaşterii egalei îndreptăţiri a ambelor domenii şi a specificului inconfundabil al demersurilor lor caracteristice. Judecând retrospectiv, pare curios că această evidenţă nu s-a impus, totuşi, imediat. Dintru început, doctrina peripatetică a tins a fi abordată în aceeaşi manieră tradiţională, de aşezare în patul procustian al dogmei, iar folosul ei, conceput din acelaşi unghi al conformităţii cu credinţa. Aşa procedează, bunăoară, Sfântul Bonaventura (Giovanni di Fidanza, 1221—1274), când „regândeşte" aristotelismul pentru a demonstra, cu numeroase argumente, necesitatea supunerii sale faţă de iluminaţie, considerată unica formă de cunoaştere cu adevărat superioară [61]. Trebuie adăugat, imediat, că opinia „doctorului serafic" nu era întâmplătoare. Ea ilustra, cu elocvenţă, atitudinea şcolii franciscane de gândire, înscrisă — în mod ciudat pentru un curent care îşi începuse cariera ca o dizidenţă — în linia celui mai autentic augustinism.

Un evident pas mai departe va fi făcut de Albert cel Mare (Albert de Bollstaedt, 1206—1280). Firește, şi acesta urmărea întărirea credinţei cu ajutorul raţiunii. Numai că, spre deosebire de predecesorul său, el realizează mult mai clar că acest lucru nu mai era posibil în stilul obişnuit de până atunci şi că, pentru a fi viabil, era nevoie ca termenii în discuţie să fie măcar în parte reevaluaţi. Demersul său se situează, practic, la o cumpănă : nu mai era atât de conservator, dar nici într-atât de îndrăzneţ, încât să propună o regândire totală a raportului. Dacă filosofia era, ca şi până atunci, chemată să sprijine teologia în vederea sistematizării datelor credinţei, ea îşi modifica, totuşi, în concepţia sa, statutul, deoarece, în felul acesta, dobândea deplina conştiinţă de sine, recunoscând în Revelaţie aceleaşi mari adevăruri la care aspira şi ea [62]. „Doctorul universal" arăta, prin aceasta, că înţelegea exact mesajul aristotelismului, chiar dacă nu era dispus să-l asimileze decât pe jumătate. Oricum, meritul său rămâne considerabil. El a văzut printre primii — după cum s-a apreciat [63] — „ce enormă valoare de întrebuinţare" reprezenta filosofia gânditorului grec, înţelegând totodată că „în prezenţa unei doctrine atât de net superioare celei de care dispunea Biserica,

---

[61] Gheorghe Vlăduţescu, *op. cit.*, p. 120—124 ; Étienne Gilson, *op. cit.*, I, p. 142—160.

[62] Émile Bréhier, *op. cit.*, p. 299—303.

[63] Étienne Gilson, *op. cit.*, II, p. 5, 8, 11 ; Idem, *L'esprite de la philosophie médiévale*, Paris, 1932, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar şi atât de diferită de creştinism, [...] nu puteai nici să o accepţi ca atare, nici să te mulţumeşti să o negi. O muncă de interpretare şi asimilare se impunea". Opera succesorului şi, în acelaşi timp, a marelui său discipol era, astfel, pregătită.

Supremă încercare — şi cea mai importantă — de sinteză a filosofiei cu teologia, a raţiunii cu credinţa, doctrina tomistă — aşa cum este ea oglindită de *Summa theologiae* şi *Summa contra Gentiles* — marchează trecerea definitivă de la teologia morală şi pozitivă a primelor perioade, la noua teologie speculativă a secolului XIII, încheind, astfel, un proces la fel de îndelungat ca istoria însăşi a creştinismului. În noul context creat de originala „sfidare" a aristotelismului şi împotriva tuturor excesele suscitate de acesta, succesul ei remarcabil s-a datorat, în primul rând, ştiinţei de a extrage din haosul noilor idei „remediul specific primejdiilor pe care acestea le trădau" [64], mai concret spus, de a propune singura hermeneutică a noii filosofii conformă cu tradiţia creştină [65].

Marele său „pariu" : reconvertirea dogmelor pe temeiul logicii raţionale, pornea de la convingerea autorului că, deşi deosebite, filosofia şi teologia sfârşeau, în fond, prin a se întâlni într-un spaţiu comun. Pentru „doctorul angelic", domeniul filosofiei ţine în exclusivitate de raţiune, în sensul că nu trebuie să admită decât ceea ce este accesibil raţiunii şi demonstrabil prin resursele acesteia. Teologia, dimpotrivă, se bazează pe revelaţie. Dogmele sale, de origine supranaturală sunt conţinute în formule al căror sens, cu toate că nu ne este în întregime penetrabil, trebuie, totuşi, să ne facă a le accepta ca atare, prin credinţă, indiferent dacă le înţelegem sau nu.

Deşi distincte, cele două domenii au totuşi în comun anumite lucruri, care le justifică acordul. Cel mai important îl constituie identitatea dintre concluziile lor ultime : raţiunea, corect întrebuinţată, trimite la aceleaşi idei finale ca Revelaţia, adevărul său fiind, prin urmare, convergent cu al dogmei, nu opus ei. De aici rezultă că, ori de câte ori o concluzie filosofică este contrară adevărului revelat, am avea de-a face nu cu o contradicţie reală, ci cu o falsă contradicţie, semn că raţionamentul nu a fost corect desfăşurat. Numai raţiunea poate greşi, atunci când contestă afirmaţiile dogmei, nu şi aceasta din urmă căci, fondându-se pe Revelaţie, iar sursa Revelaţiei fiind divinitatea, ea se situează mai presus de eroare.

Astfel stând lucrurile, colaborarea dintre filosofie şi teologie era, în concepţia lui Toma d'Aquino, pe deplin realizabilă. Pornind de la domeniul ei de referinţă, raţiunea se putea ridica la datele credinţei, urca mai departe până la Revelaţie şi coborî, apoi, din nou, în propria ei lume, putându-se, însă, circumscrie şi dogmei, pentru a o defini, dezvolta şi a-i ghici sensul esoteric, demonstrând ceea ce putea fi demonstrat în cadrul ei [66]. Pe această bază, „doctorul angelic" a elaborat progresiv o veritabilă teologie „ascensională" (P. Chaunu) în care filosofia şi Re-

[64] Idem, *La philosophie au Moyen Âge*, I, p. 125 ; Léopold Génicot, *op. cit.*, p. 223

[65] Pierre Chaunu, *Le Temps des Réformes. Histoire religieuse et système de civilisation*, I. *La Crise de la Chrétieneté, 1250—1550*, Bruxelles, 1984, p. 98.

[66] Étienne Gilson, *La Philosophie...*, II, p. 16—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

velația, intelectul și credința și, în ultimă instanță, sacrul și profanul, disociate de șocul aristotelic, se racordau din nou, armonios, pe temeiul unic al rațiunii, concepută ca singura și, totodată, suprema lor verigă de legătură. Desigur, ea nu putea explica absolut totul. Străduindu-se să conserve domeniului Revelației necesara sa doză de inefabil, Sf. Toma a arătat că, în catalogul adevărurilor demonstrabile, rămânea totuși o categorie imprescriptibilă, unde intelectul nu avea acces decât tot prin Revelație, pentru a dobândi înțelegerea căutată. Cu toate acestea, condiția rațiunii nu era întoarsă la forma sa dintâi. Chiar dacă nu o elibera complet de sub sceptrul credinței, doctrina tomistă schița, cel puțin, premisele viitoarei sale emancipări.

Dar, așa cum se întâmplă de obicei cu orice compromis care recurge la jumătăți de măsură pentru a concilia ceea ce este ireconciliabil, și acesta a sfârșit prin a-i nemulțumi pe toți. Atacată de intransigenții apărători ai credinței pure („dreapta" teologică), deoarece credita filosofia cu un statut apropiat de al teologiei, doctrina tomistă și i-a ridicat împotrivă și pe fervenții apărători ai autonomiei rațiunii („stânga" scolastică), pe motivul că autorul ei, nerecunoscându-i acesteia capacitatea de a accede la adevărurile supreme, o obliga, în fond, să eșueze tot în Revelație [67].

Această dublă ofensivă a fost cu atât mai precipitată, cu cât tomismul nu reușise să impună o versiune unică — și, mai ales, unanim acceptată — a aristotelismului epurat de excese. În afara și, în același timp, împotriva sa — dar și împotriva tuturor normelor existente — s-a dezvoltat, în aceeași perioadă (secolul XIII), o variantă extrem de agresivă, nedispusă la concesii, a cărei vitalitate, ieșită din comun, avea să-i asigure supraviețuirea până în secolele XV—XVI [68]. Era averroismul latin, versiunea originală a unui aristotelism preluat exclusiv pe filieră arabă, care amenința prin postulatele sale (negarea Creației, a predestinării și a divinității ca o cauză eficientă a lucrurilor ; afirmarea caracterului etern al lumii și a dublului adevăr, al Revelației și al rațiunii [69]) înseși temeiurile fundamentale ale teologiei creștine. Riposta liderilor ortodoxiei tradiționale nu mai putea, de aceea, întârzia, cu atât mai mult cu cât radicalismul doctrinei, expusă de Siger de Brabant (1235/1240 — c. 1284), risca să deștepte sau să încurajeze erezii și secte pe care Biserica, după reprimarea drastică a materialismului dravidian și a panteismului amaurician [70] din secolul precedent, le credea definitiv înlăturate.

Pregătită de interdicțiile parțiale din 1210, 1215, 1228, 1255, 1270, marea ofensivă împotriva aristotelismului în ambele sale ipostaze — alberto-tomistă și averroistă — se va materializa prin dubla condamnare din 1277, pronunțată aproape simultan de Étienne Tampier, episcopul

---

[67] Gheorghe Vlăduțescu, *op. cit.*, p. 132.

[68] Maurice De Wulf, *op. cit.*, II, p. 252—255. P. P. Negulescu, *op. cit.*, p. 255, și urm.

[69] Étienne Gilson, *La Philosophie...*, II, p. 36—45, Henri Pirenne, Gustave Cohen, Henri Focillon, *op. cit.*, p. 288—289 ; Jacques Le Goff, *Les intellectuels...*, p. 349.

[70] Gheorghe Vlăduțescu, *op. cit.*, p. 112—119 ; Charles Homer Haskins, *op. cit.*, p. 349.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Parisului și Robert Kilwardby, arhiepiscop de Canterbury. Cu acest prilej, prelatul francez a redactat o listă cu 219 propoziții condamnate ca eretice, de fapt un veritabil amalgam de contrasensuri, căci, alături de teze propriu-zis averroiste și de sentințe (în număr de 20) care atingeau mai mult sau mai puțin învățătura tomistă, existau și altele străine, reflectând, bunăoară, opiniile emise în mediile extremiste ale Goliarzilor. Confuzia era, cum se vede, considerabilă, trădând fie hotărârea irevocabilă a aripei tradiționale a Bisericii de a sfârși cu toate formele de deviere religioasă, fie — mai probabil, dar și mai surprinzător — o imperfectă orientare în ceea ce privește doctrina aristotelică, principala vizată. În orice caz, unele din aceste propoziții erau într-atât de absurde, încât au provocat reacții violente chiar printre cei ce sprijiniseră inițial publicarea lor [71].

Survenită — poate nu tocmai întâmplător — la numai trei ani de la dispariția prematură (la 50 de ani) a Sf. Toma, suprema interdicție nu și-a atins, însă, pe deplin, ținta, cum ar fi fost de așteptat în urma pregătirii sale — e de bănuit — minuțioase și a ceremoniei cu care a fost pusă în scenă.

Respinsă de Scaunul Pontifical, care a refuzat să o sancționeze [72], ea a fost, pe de altă parte, fatalmente angrenată în același lanț de echivocuri, compromisuri și încălcări discrete, care răpiseră o mare parte din eficacitate și deciziilor precedente. În penumbra acestei complicități, când tacite, când deschise, aristotelismul a continuat să existe și să se dezvolte, devenind, cu trecerea timpului, practic, imposibil de eradicat.

Explicațiile eșecului de a-l combate sunt multiple. Mai întâi, că nici una din măsurile împotriva sa, aplicate — cum s-a observat — cu începere din secolul XIII, nu a fost unanim respectată. Interzisă la Paris, opera filosofului rămânea în vigoare, bunăoară, la Toulouse — zonă tradițională de contestare și disidență în raport cu linia oficială, focar permanent al ereziilor celor mai periculoase. În al doilea rând, chiar alterată de neoplatonism, *Fizica* lui Aristotel aducea cu sine un joc al conceptelor și al principiilor atât de suplu și fecund pentru explicarea lucrurilor naturale, încât — așa cum s-a spus [73] — „nu te resemnai, de bunăvoie, să renunți la ea. Această *Fizică* putea fi îngrijorătoare sau, mai întâi, dificilă, dar era, de fapt, singura *Fizică* sistematică existentă. Pentru prima dată, oamenii se găseau, prin mijlocirea ei, în prezența unei explicații integrale a fenomenelor naturii".

În fine, dacă răspândirea „eroarei" aristotelice era ilicită, nu era interzis, totuși, de a o combate și pentru a o combate, ea trebuia cunoscută și, mai ales, făcută cunoscută.

Cât de dificilă, dacă nu aproape imposibilă, era, în aceste circumstanțe, stăvilirea procesului de răspândire a doctrinei o sugerează și schimbarea, la început insesizabilă, apoi tot mai vădită, a tonului și a nuanțelor edictelor de interdicție. Dacă în condamnarea din 1210, spre exemplu, a Consiliului provincial din Paris, prezidat de arhiepiscopul

---

[71] Jacques Le Goff, *Les intellectuels...*, p. 122—126.

[72] Henri Pirenne, Gustave Cohen, Henri Focillon, *op. cit.*, p. 287.

[73] Étienne Gilson, *La Philosophie...*, I, p. 122—124; Maurice De Wulf, *op. cit.*, I, p. 235—237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Sens, Pierre de Corbeil, învăţătura Stagiritului — atât publică, cât şi particulară — despre filosofia naturală şi comentariile ei erau declarate ilegale, sub pedeapsa excomunicării, edictul papal din 1231, în schimb, reînnoia interdicţia, dar numai pe durata cenzurării şi a epurării de erori a operei filosofului. Cu această condiţie, ea putea deveni, din nou, accesibilă [74].

În ciuda acestor fapte, condamnarea din 1277 rămâne, totuşi, un moment de referinţă în istoria culturii medievale apusene. Chiar dacă nu a reprezentat — aşa cum s-a spus [75] — o dată capitală în istoria gândirii Occidentului latin şi nici nu a fost cea mai gravă condamnare a Evului Mediu, cu repercusiuni prelungite asupra mişcării ideilor, nu este mai puţin adevărat că ea a marcat deznodământul simbolic al unei crize ale cărei simptome iniţiale se manifestaseră începând cu 1210 : criza inteligenţei creştine, zguduită de irumperea masivă a ştiinţei păgâne. Episodul consfinţea, aşadar, divorţul implacabil — semn al unei incompatibilităţi fundamentale — dintre datele Revelaţiei şi construcţiile speculative, lăsate după această dată să evolueze liber, fiecare în domeniile lor autonome.

Fenomenul se întrevede limpede, încă de la finele secolului XIII, în ceea ce încearcă să realizeze John Duns Scotus (1266—1308). În foarte multe privinţe, opera sa consemnează o ruptură faţă de linia de gândire anterioară, situându-l pe autor mai aproape de spiritul critic al secolului XIV, de Occam şi de Meister Eckhart, decât de Bonaventura, Albert cel Mare şi Sf. Toma.

Profund marcat de avertismentul din 1277, filosoful englez a simţit fragilitatea şi, totodată, pericolele marilor sisteme intelectuale care îl precedaseră. De aceea, el se va înscrie faţă de acestea pe o linie aproape în completă retragere, străduindu-se să desfacă în părţile lor componente, ceea ce înaintaşii săi doriseră să unească. În consecinţă, marele său proiect — cum este cel evocat de *Opus Oxoniense*, primul din cele două comentarii la *Libri Sententiarum* ale lui Petrus Lombardus — va urmări să restituie „forului teologic" (termen care, în mare măsură, îi aparţine) particularitatea sa inconfundabilă. Disociind net filosofia de teologie şi renunţând să mai mizeze excesiv pe raţiune, el va reda Revelaţiei drepturile sale fireşti, subliniindu-i superioritatea şi, deopotrivă, incompatibilitatea cu speculaţia filosofică, incapabilă, în concepţia sa, de a rezolva în vreun fel obsesia fundamentală a fiinţei umane : mântuirea [76].

Dihotomia pe care doctrina sa începea, doar, să o schiţeze, devine evidentă în gândirea lui William Occam (Ockham) (c. 1290—1349) [77]. Afirmând tranşant caracterul eminamente non-raţional al dogmei, primatul intuiţiei în cunoaştere şi stricta separare a sacrului de profan, a lumii divine de cea terestră, doctrina sa subînţelegea dezacordul profund dintre

---

[74] Étienne Gilson, *ibidem*.

[75] F. van Steenberghen, în *Histoire générale de l'Église* de A. Fliche et V. Martin, tome XIII, *Le mouvement doctrinal du XI-e au XIV-e siècle*, Paris, 1953, p. 321. Apud Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 98—101.

[76] *Ibidem*, p. 111—121.

[77] Cf. Georges Duby, *Arta şi societatea...*, vol. II, p. 75—77 ; Gheorghe Vlăduţescu, *op. cit.*, p. 186—197, Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 123—128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manierele de a proceda specifice fiecărui univers și, totodată, întărea caracterul lor ireductibil.

Abordarea lumii divine în depărtarea ei inaccesibilă presupune, în viziunea lui Occam, nu o cunoaștere rațională — imposibil de conceput în condițiile distanței sale — ci stricta percepție intuitivă. Ea implică și, în același timp, reclamă un act pur de credință, adică adeziunea totală a sufletului la realitățile nedemonstrabile ale sacrului, în forma pe care o împrumută iubirea când se raportează la obiectul venerat.

Esențial diferită, cunoașterea lumii terestre se află, dimpotrivă, sub semnul rațiunii sprijinită de observația directă, ca demers prealabil și absolut necesar. Asupra acestei lumi — singura concretă, consistentă, cu o existență în sine — trebuie să-și reconvertească ființa umană simțurile și gândirea, însușindu-și, astfel, ceea ce se află la îndemână.

Fiind într-atât de distant, nici nu se poate ști dacă transcendentul are, într-adevăr, de partea sa aceeași realitate. De aceea, spre deosebire de lumea naturală, intelectul nu-l poate decât aproxima sau semnifica, fără a fi sigur dacă actul oglindește cu adevărat o instanță obiectivă. Pe filiera acestui raționament perfect logic, Occam introducea astfel, în mod insidios, cea mai mare dintre ereziile posibile : îndoiala față de existența reală a divinității.

Aceasta nu a fost însă, unica încheiere firească la care a ajuns doctrina impenitentului rebel. Ostilitatea cercurilor oficiale și, în primul rând, a Papalității a fost la fel de mult stârnită și de faptul că, postulând completa separație a celor două lumi, Occam distingea la fel de categoric și în privința instanțelor lor tutelare. Ținând în exclusivitate de suflet sau credință, primul domeniu, al sacrului, trebuie, în opinia sa, pus sub incidența spirituală a unei biserici purificate de contingențele ei mundane. Cel de al doilea, depinzând de rațiune, urma, din contra, să fie eliberat de orice intruziune ecleziastică. În plus, concepând credința ca un act pur de iubire și personalizând-o în sensul unei aspirații strict individuale și singulare spre un contact direct cu divinitatea, filosoful diminua considerabil rolul tradițional al clerului ; elanul mistic al ființei umane anula vocația euristică și hermeneutică a învățaților Bisericii, constrângându-i să se limiteze doar la mediere și exemplu personal. Astfel se explică cerința necontenit repetată a gânditorului — și atât de contrară interesului de conjunctură al instituției religioase — de reînnoire spirituală a tuturor reprezentanților ei, obsesiv reluată ulterior de misticismul eckhartian și de continuatorii acestuia (Tauler, Suso și Ruysbroek).

Afirmând separarea lumii terestre de universul invizibil și, în același timp, autonomia cunoașterii sale, occamismul a încurajat, pe de altă parte, spiritul de observație și de cercetare, favorizând emanciparea lor de sub tutela sacrului. Prin aceasta, el prefigurează cu exactitate demersul științific modern și inaugurează o direcție de gândire ce avea să fie dusă mai departe de reflecțiile consecutive ale unor Bradwardine, Swineshead, Nicole Oresme și Jean Buridan, fideli în această privință, față de linia inaugurată de intransigentul lor predecesor. Faptul confirmă, o dată mai mult, constatarea că spiritul laic nu a apărut și nu s-a dezvoltat — cel puțin în Evul Mediu — în afara și în opoziție des-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chisă cu domeniul religios, ci, mai întâi, în forma unei reflecții asupra sacrului și având-i ca finalitate [78]. Este, poate, în treacăt fie spus, și motivul pentru care averroismul, a cărui separație netă și conflictuală dintre rațiune și credință l-a autorizat să braveze constant toate atacurile teologiei, a fost incapabil să se elibereze vreodată de sub imperiul ei și să-i dezvolte în sensul unei depășiri spre laic conceptele esențiale [79].

Radicalismul fără rest al doctrinei occamiste în raport cu interpretarea de compromis alberto-tomistă și chiar cu concepția lui Duns Scotul nu o face, însă, unică în peisajul intelectual al epocii. Este o precizare care se cuvine reținută, căci drumul său ca, de altminteri, și al filosofiei scotiste, se înscria, de fapt, pe o linie mai veche de gândire, specific engleză, dedicată fără echivoc aceluiași demers disociativ. Naturalismul oxfordian — căci despre el e vorba — constituia, ca și tomismul, un reflex al înrâuririi europene a aristotelismului. Cu o deosebire, însă, importantă. În timp ce doctrina Stagiritului se impusese pe continent mai ales prin armatura sa logică și sistematizarea conceptuală adusă de *Metafizică*, în Anglia, în schimb, receptarea sa a fost o consecință a interesului sporit față de elementul ei empiric, savantul fiind preferat aici metafizicianului [80]. De aceea, el a putut fi interpretat de gânditorii insulari într-o manieră mult mai „literală" și, implicit, mai tranșantă decât pe continent, mai ales prin prisma ideilor sale despre consistența și autonomia universului natural. O arată, între altele, și concepția lui Roger Bacon (c. 1214—1294), în care s-a văzut una dintre primele expresii ale modernității intelectuale. Occamismul nu venea, așadar, ca un curent lipsit de antecedente.

În al doilea rând, excesele sale trebuie înțelese și din perspectiva perioadei concrete în care a scris autorul (primele decenii ale secolului XIV), marcată de încercări traumatizante pentru întreaga Creștinătate. Sub imperiul lor, seninătatea relativă a secolelor precedente a lăsat dintr-odată locul unor stări de spirit noi, agitate de obsesia morții, de mari spaime escatologice și, în general, de o acută predominanță a macabrului, care nu puteau să nu se oglindească și în viața intelectuală. Se prea poate ca reinterpretarea în sensul devaluării, a rolului social al Bisericii și al clerului, pe care încerca s-o impună doctrina, să fi pornit dintr-o profundă insatisfacție generală față de carența manifestă a instituției de a face față onorabil dificultăților perioadei. Incapacitatea ei de a reacționa cum se cuvine, adică de a asigura credincioșilor o minimă securitate și certitudine, trebuia probabil să ducă la această regândire și, în ansamblu, să grăbească evoluția spre un spiritualism mai pronunțat.

În aceeași ordine de idei, se cuvine spus că restructurarea conceptului de pietate și înțelegerea misiunii clerului pe un alt temei nu aveau nimic de-a face, în concepția lui Occam, cu vreo formă de ateism „avant la lettre". Doctrina sa nu distrugea nici unul din „*credo*-urile fundamentale ale religiei, ci numai disocia între ele și, pe de altă parte,

---

[78] Cf. Marcel Gauchet, *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*, Paris, 1985, p. I—XXIII, *passim*.
[79] Étienne Gilson, *La Philosophie...*, II, *passim*.
[80] *Ibidem*, I, p. 136—137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între acestea şi specificul lumii naturale. Din acest motiv, îndoiala faţă de existenţa reală a divinităţii trebuie înţeleasă nu ca o negare a lui Dumnezeu, ci a „corporalităţii" sale, iar distincţia clară dintre vizibil şi invizibil, finit şi infinit sau ontologie (existenţa omului) şi teologie (discursul despre Dumnezeu), nu ca o separare, ci mai curând ca o „destindere" a raporturilor dintre ele, care nu anula subordonarea lor ierarhică. Deşi autonomă, lumea nu se separa, în opinia sa, de deitate, ci rămânea „ontologic" legată de ea.

Esenţială nu era însă această legătură, ci autonomia lumii. Iar dacă ea era autonomă, atunci fiecare din elementele sale constitutive comporta aceeaşi calitate. În felul acesta, occamismul începea să schiţeze, în prelungirea directă a concepţiei naturaliste despre lume, la a cărei impunere contribuise, şi o filosofie politică originală, a statului laic şi a separării puterilor, plină de consecinţe pentru viaţa politică vest-europeană din ultimele secole ale Evului Mediu. Nutrită de surse variate, printre care aristotelismul averroist, dar şi dreptul roman, elemente de drept feudal şi unele scrieri antice [81], ea pleca de la premisa că statul, fiind el însuşi un fapt natural, întrucât răspunde unei exigenţe înscrise în însăşi natura umană (cf. Aristotel, *Politica*), ordinea politică ce îi corespunde nu poate fi emanaţia unei concepţii teologice, autoritatea conducătoare, trebuind, în mod logic, să fie independentă de instanţa religioasă. Puterea publică nu are, deci, o funcţie spirituală. Ea este o realitate naturală şi raţională autonomă, creată de colectivitate cu o finalitate proprie şi unică : binele comun.

O idee asemănătoare fusese enunţată şi de Toma d'Aquino, cu toate că „doctorul angelic" nu mersese la fel de departe în interpretarea concluziilor ei. În spiritul aristotelismului, învăţatul teolog recunoscuse şi el caracterul natural al statului, nevoia firească a omului de a trăi în societate, în cadrul unei ordini politice, precum şi legitimitatea „supunerii civile" *(subjectio civilis)*, deosebită de servitutea pură *(subjectio servilis)*.

Sf. Toma reabilitase, astfel, în mod evident şi pentru prima dată după Augustin, statul laic, purificându-l de conotaţiile sale negative şi de tradiţionala sa interpretare ca o consecinţă a conduitei deficitare a fiinţei umane [82]. Secolul XIV îl va depăşi, însă, prin problema raporturilor cu Biserica. Pornind de la ideea caracterului natural şi autonom al lumii şi al statului şi, totodată, a deplinei lor coerenţe şi justificări, noua doctrină politică nu va mai recunoaşte instanţei până atunci dominante decât un primat eminamente spiritual, subliniind necesitatea ei de a ţine seama de imperativele temporalului şi de a le accepta în calitate de parte integrantă a acestuia. În logica ei, clerul se contopea, astfel, cu laicul în noul concept de *cetăţean* (civis) şi sub semnul suveranităţii depline a statului [83].

---

[81] *Encyclopaedia Universalis*, 2, *loc. cit.*, p. 406 ; Léopold Génicot, *op. cit.*, p. 158—159 ; Maurice De Wulf, *op. cit.*, I, p. 170—172.

[82] R. N. Berki, *The History of Political Thought. A Short Introduction*, London and Melbourne, 1984, p. 106.

[83] *Ibidem*, p. 105, 114—117. Cf. şi Pierre Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, I, p. 252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ilustrarea clasică a acestei viziuni şi, în acelaşi timp, împingerea ei până la exces au fost opera lui Marsiglio din Padova (1278—1343) [84]. Adversar ireconciliabil al Papalităţii şi amestecat în toate marile conflicte care o opuneau în acea perioadă principilor creştini — îndeosebi lui Ludwig IV de Bavaria — el şi-a elaborat în 1324 cea mai importantă carte *(Defensor Pacis)* care, deşi se despărţea cu mai puţin de jumătate de secol de moartea Sf. Toma, nu mai păstra nimic din atmosfera dezbaterilor tipic medievale. Obiectivul ei — definirea condiţiilor şi cerinţelor păcii, considerată ca bază a vieţii umane — era, la prima vedere, irelevant. De fapt, el nu constituit decât pretextul folosit de autor pentru a-şi putea expune mai bine ideile.

Esenţa doctrinei sale o reprezintă teoria statului autonom şi complet, fondat pe separaţia dreptului şi a moralei. În concepţia filosofului padovan, statul — ca expresie chintesenţială a unei ordini de drept divin — era atotputernic, revendicând, prin urmare, integralitatea drepturilor în toate domeniile vieţii sociale. El era, însă, şi universal, întrucât, pe un teritoriu dat, nici un supus, indiferent de calitatea sa, nu i se putea sustrage. În virtutea apartenenţei la societate, clerul era, deci, dator cu aceeaşi obedienţă. Prin aceasta, Biserica nu îşi pierdea, însă, numai semnificaţia politică de organizaţie independentă şi dominantă. Ea era deposedată şi de o parte însemnată a prerogativelor sale spirituale, trecute tot în sfera de autoritate a statului, în aceeaşi calitate a acestuia de factor universal. Orice distincţie semnificativă dintre spiritual şi temporal tindea, prin urmare, să fie abolită, dar nu ca până atunci în perimetrul şi în profitul sacrului ci, dimpotrivă, exact în partea opusă, a profanului. Doctrina lui Mansiglio se separa, astfel, net de ideea universalistă şi, luând act de noua realitate particulară, a naţiunilor şi a statelor în curs de afirmare, marca sfârşitul iremediabil al aspiraţiilor de unitate politică, sub semnul cărora se desfăşurase cea mai mare parte a istoriei Evului Mediu.

În acest mod, gânditorul italian se situa, în atitudinea sa, mult mai aproape de concepţia originală a lui Aristotel, decât o făcuseră Toma d'Aquino şi Dante [85].

În confruntarea cu puterea spirituală, instanţa seculară a epocii a tras enorme foloase din valorificarea acestei doctrine. Cu ajutorul ei, regalităţile europene au fost capabile să adopte un ton mai dezinvolt în raporturile cu Papalitatea şi nu numai să se emancipeze progresiv de sub tutela ei, dar şi să o domine. Firesc că, datorită diferitelor împrejurări, teoria marsigliană nu a fost în nici una din ţările din apusul continentului aplicată în forma ei extremă. Pe de altă parte, în momentul formulării, o parte însemnată din ideile pe care ea le sintetiza erau deja cunoscute şi punerea lor în practică începuse, cum o arată exemplar evenimentele din 1305/1309, când Papalitatea a fost forţată de presiunile regelui francez să-şi strămute reşedinţa la Avignon. Mai mult, încă, ea nu a fost nici unicul instrument ideologic, care a asigurat monarhiilor

[84] Jacques Le Goff, *Les intellectuels...*, p. 160—164 ; Maurice De Wulf, *op. cit.*, II, p. 209 şi urm. ; R. M. Berki, *op. cit.*, p. 111—114.

[85] John Bowle, *Western Political Thought. From the Origins to Rousseau*. London—New York, 1961, p. 235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o libertate sporită de mişcare. Un rol cel puţin la fel de important l-a jucat, în acest sens, şi dreptul roman, redescoperit în secolele XI—XII şi studiat intens în Universităţile italiene, ca, de altfel, şi alţi factori independenţi de mişcarea de idei a timpului. Toate acestea nu scad, însă, din valoarea originală a doctrinei şi nici din însemnătatea acţiunii ei. Într-o manieră specifică, ea răzbuna, de fapt, eşecul anterior şi în aceeaşi competiţie, al Imperiului, incapabil să ajungă, în plan doctrinar, la o teorie proprie a supremaţiei, mai puţin marcată de factorul religios. Faptul că, spre deosebire de acesta, regalităţile au putut, totuşi, ajunge până aici, explică în mare măsură succesul politic definitiv pe care l-au repurtat. Un succes care, trebuie spus, reprezenta, în fond, unul din efectele cele mai benefice ale impactului aristotelic din secolele precedente, atât în ipostaza originală a *Politicii*, cât şi în versiunea sa averroistă. Dar, a fost, oare, acesta într-adevăr un efect ? Şi, mai ales, a fost el unul direct ?

*

Judecarea unui sistem de idei şi, în genere, a unui fenomen cultural nu în sine, ci în conexiunile multiple şi în răsfrângerile sale diverse nu este — şi nu a fost niciodată — uşor de realizat. Constatarea e, firește, banală, dar nu mai puţin adevărată, în măsura în care trimite imediat la problema esenţială a oricărei explicaţii în domeniu : aceea a comunicării şi receptării.

Nici cazul concret care interesează aici nu i se poate sustrage. De fapt, întrebările pe care el le ridică sunt mult mai numeroase decât răspunsurile posibile. Ar fi, bunăoară, important de ştiut mai precis, cât de deschis era în realitate universul de gândire asupra căruia şi-a exercitat aristotelismul impactul ? Care erau contactele sale cu exteriorul şi cum se stabileau ? Cât anume din cele ce se petreceau în această lume a inteligenţei pure şi a speculaţiilor înalte era vizibil în afară şi, mai ales, ce înţeles dobândeau aceste lucruri dincolo ? Cum erau ele — dacă erau — percepute ? Pe temeiul cărora structuri ? Şi, în fine, pe ce filiere ?

Sunt tot atâtea interogaţii care ar merita, cu prisosinţă, o discuţie aparte. În orice caz, din noianul de probleme puse de destinul peripatetismului în cultura Evului Mediu latin, câteva certitudini pot fi, totuşi, degajate.

În primul rând, e limpede că recuperarea aristotelismului în secolele XII—XIII a fost fenomenul major din viaţa intelectuală a epocii. El a suscitat, în acest domeniu, reacţii şi atitudini diverse, fiind deopotrivă combătut şi acceptat, dar niciodată ignorat. Impactul său nu poate fi, însă, luat în sine. Pentru a fi înţeles, el trebuie neapărat apreciat contextual, în relaţie atât cu interesul sporit manifestat de oamenii timpului pentru valorile Antichităţii — interes în prelungirea căruia s-a inserat — cât şi cu transformările suferite de cadrul social. Acestea, mai cu seamă, sunt importante pentru perceperea justă a dimensiunilor sale. Într-o lume intrată subit pe făgaşul expansiunii rapide, aristotelismul a fost un indispensabil corolar ideatic. În domeniul său de referinţă, prin noua viziune pe care o propunea, el a înzecit în manieră exponen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țială forța de manifestare a virtualităților destabilizatoare introduse aici de înrâurirea prefacerilor din afară. El a fost, cu alte cuvinte, catalizatorul venit la timp al unor transformări care își croiseră deja baza necesară și nu așteptau decât impulsul potrivit, pentru a se pune în mișcare.

Dar, aceste transformări petrecute într-un domeniu — al culturii, în speță al teologiei — care mai era încă în secolul XIII centrul de greutate al lumii creștine, nu puteau să nu se repercuteze cumva și în exterior. Pe această filieră, aristotelismul și-a adus, într-un fel sau altul, contribuția și la alte schimbări, de pe alte planuri.

A devenit el, prin aceasta, un element de convergență, un punct de întâlnire pentru câteva din fenomenele și evenimentele perioadei ? Oricum, sigur e că el reprezintă încă din secolul XIII, semnul premonitoriu — dar cât de interesant — al modernității în gândire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

IMPLICAȚII IDEOLOGICE ALE IMPACTULUI OTOMAN ASUPRA EUROPEI (SEC. XIV—XVII). CÂTEVA CONSIDERAȚII

«*La où le Turc passe, l'herbe ne repousse jamais*» [1]. Iată, aşadar, o sintagmă care exprimă lapidar sentimentul provocat lumii creştine de „înspăimântătoarea putere otomană" [2]. Deoarece, aşa cum s-a presupus, ea nu aparţine unei persoane, iar faptul că, cel puţin din punctul de vedere al conţinutului, ea a putut circula oral, începând din Ungaria până in Peninsula Apenină şi, poate, pe o arie geografică mai largă, nu poate fi, încă, stabilită nici comunitatea umană a cărei experienţă a putut-o pune în circulaţie. Mai mult decît atât, s-a presupus că ameninţarea cuprinsă în acele câteva cuvinte a fost lansată de otomanii înşişi, cu un scop bine determinat, şi anume acela de a-i înspăimânta pe creştini şi a-i determina, astfel, să renunţe, de la bun început, la orice tentativă de rezistenţă [3]. În această ordine de idei, se înscrie, de altfel, şi preambulul unei porunci a sultanului Mahomed II, cuceritorul Constantinopolului [4], din care se desprinde clar „cum concepeau turcii

---

[1] Cf. Hans Joachim Kissling, *Die Türkenfrage als europäisches Problem*, în „Südostdeutsches Arhiv", VII. Band, 1964, München, p. 39.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] «*Nos, Mahumetes, Amyras, Soltanus, filius felicissimi d.d. Murathi Amyre, Barassire, Rachmahelis, a magno Deo sublimatus et in solari circulo super omnes Imperatores glorificatus et omnis generis felicitate fortunatus omnibusque terre hominibus tremendus ac roboratus et stabilitus armis celestibus, precibus et intercessione magni prophete Mahumetis, Imperator Imperatorum et dominus dominantium ab Oriente ad Occidentem, etc., promittimus et juramus unico Deo, omnium rerum conditori, quad oculis nostris somnum non cognoscemus, nec ore nostro dulcia fercula gustabimus, nec gressus nostros ad amena dirigemus, nec manibus nostris decora et pulchra tractabimus, nec faciem nostram revocabimus ab Occidente versus Orientem, nisi prius Deos gentium argenteos, aureos, ligneos, ereos et variarum picturarum, paganorum Christi cultorum manibus factos, homiliaverimus, contriverimus et pedibus sonipedis nostri conculcaverimus. Et insuper, nisi prius deleverimus de facie omnis terre ab Oriente usque ad Occidentem omnes jniquirates ipsorum paganorum Christi cultorum, ad leudem veri Dei Sabaot et magni prophete Mahumetis, cui est gloria et honor ab unico Deo*» *(s. Ven. C.)* (cf. M. Berza, *Der Kreuzug gegen Türken — ein europäisches Problem*, în *RHSEE*, XIX/1, Bucarest, 1942, p. 50).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lupta contra Europei", care era „un război purtat în numele unei idei religioase și era înflăcărat de un fanatism anticreștin" [5].

Astfel, „opinia publică" a continentului a fost pusă în fața unei grave și probleme, și anume „problema otomană". Când a început, însă, să fie ea conștientizată, ca atare, și care au fost implicațiile ideologice?

După cum se știe, în prima fază, înaintarea turcilor către Europa nu a avut un caracter ofensiv. Din contra, calea le-a fost deschisă de luptele pentru putere din Imperiul bizantin, desfășurate în prima parte a secolului XIV. De aceea, creștinii nu au considerat, în acele împrejurări, apariția turcilor ca un pericol, de vreme ce bizantinii practicau, de secole, metoda recrutării de mercenari, indiferent de poporul și religia cărora le aparțineau. Ca urmare, „inițiativa lui Ioan VI Cantacuzino nu a apărut ca o acțiune deosebită" [6]. Deci, așa cum aprecia Nicolae Iorga, la originea lor, cuceririle turcești au fost cu totul *fortuite*, de vreme ce nu s-au datorat nici unui program elaborat în acest scop și nici unei „opoziții religioase", între islam și creștinism [7]. Despre un astfel de plan se poate vorbi, abia din a doua jumătate a secolului XIV, când turcii au atins linia Dunării, care a dobândit, astfel, o deosebită importanță „strategică și geopolitică", stăpânirea unor importante puncte de trecere a fluviului fiind considerată de sultanul Murad I, care, în anul 1365, și-a stabilit capitala la Adrianopol, drept o condiție *sine-qua-non* a asigurării securității zonei europene a Imperiului său [8]. Programul a fost urmărit de succesorul său, Baiazid I Fulgerul, care a reușit să cucerească întreaga Bulgarie, dar dezastrul suferit la Ankara, în anul 1402, a întârziat, un timp, definitivarea lui. Rivalitățile care măcinau unitatea Europei creștine, motiv din care a pierdut, poate cea mai mare ocazie de a-i scoate pe otomani din sud-estul Europei, au permis, în schimb, otomanilor să restabilească unitatea și forța imperiului lor. La aceasta au contribuit, însă, europenii înșiși. Un mare număr de italieni, greci, catalani s-au angajat în flota otomană. Îndeosebi italienii au construit corăbii cu care Mehmed II a putut ataca pe mare Constantinopolul, în timp ce germani, specializați în turnarea tunurilor — acea «armă atomică a timpului» — i-au oferit sultanului arma cu care a reușit să străpungă, în cele din urmă, puternicele ziduri ale capitalei bizantine [9]. Chiar Leonardo Da Vinci nu a ezitat să-și ofere serviciile sultanului Baiazid II (1481—1512), în calitate de constructor de poduri, mori de vânt, de colaborarea cu turcii nefiind, se pare, străin nici Michelangelo Buonarotti. Astfel că, „otomanii au înțeles excelent să-și însușească realizările apusene și să le facă folositoare", fapt re-

[5] *Ibidem*, p. 49—50.

[6] Atitudine condamnată, între alții, și de cronicarul moldav, Grigore Ureche: *„către acéia vréme intrasă! vrajba între Paleolog și între Cantacuzino carii erau capetile Țarigradului și socoti nieprietenul crucii* [adică turcii — *n.ns.*] *ca să arate[unii părți cu prietenie și să-l cheme întru ajutoriu, ce s-au și tâmplat, că au trecut cu oaste la Evropa și au deschis calea și altora pre urmă la Evropa, să facă multă (nevoie"* (Cf. idem, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 119.

[7] Cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 59.

[8] Cf. Hans Joachim Kissling, *op. cit.* p. 43.

[9] *Ibidem*, p. 47—50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marcat, cu surprindere, de unul dintre contemporani, cum a fost, de exemplu, diplomatul german Augerius von Busbek [10]. Aşadar, începând asediul Constantinopolului, pe care l-a încheiat cu victoria din 29 mai 1453, Mehmed II era convins că nu va fi pus în situaţia de va face faţă unei coaliţii a statelor europene. Or, calculele sale s-au bazat pe cunoaşterea realităţilor politice din Europa, cuprinse de frământări sociale şi politice, determinate de procesul creării «noilor monarhii centralizate» [11]. Totuşi, evenimentul a produs un adevărat „şoc" asupra europenilor. Deoarece, aceasta însemna distrugerea „Romei orientale", intrată în conştiinţa Europei apusene, datorită rivalităţii care opunea Roma, Bizanţului, şi „instalarea unei noi structuri imperiale pe teritoriul greco-roman" [12]. Ca urmare, acest nou imperiu, „aflat sub semnul semilunei", apărea ca ceva cu totul străin, care provoca îngrijorare şi teamă. Cu toate acestea, crearea unei opoziţii reale şi eficiente, menită să stopeze înaintarea otomanilor către Europa centrală şi apuseană s-a dovedit imposibilă, datorită lipsei acelei solidarităţi creştine apusene în „problema otomană". Un exemplu concludent din acest puct de vedere îl oferă statele italiene care, din dorinţa de a se domina unul pe celălalt, au manifestat, în această problemă, „toate gradele de stupiditate, de la indiferenţă, până la trădări sinucigaşe de ţară" [13]. Mai mult chiar, însăşi papalitatea „a practicat în anumite perioade o «apertura all'oriente» care a trebuit să-i taie oricărui gînditor serios pofta de cruciadă" [14]. Această stare de lucruri era bine cunoscută cercurilor conducătoare otomane, sultanul Mehmed II considerînd Italia drept „călcâiul lui Achile al creştinătăţii apusene" [15]. Or, această stare de lucruri era caracteristică pentru întreaga Europă apuseană [16]. Atitudinea faţă de „problema otomană" s-a diferenţiat, radical, începând cu Reforma, în

---

[10] Cf. *Ibidem*, p. 50.

[11] Cf. Veniamin Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV—XVI*, Bucureşti, 1985, p. 59.

[12] Hans Sturmberger, *Das Problem der Vorbildhaftigkeit des Türkischen Staatsvesens im 16. und 17. Jahrhundert und sein Einfluss auf die europäischen Absolutismus*, în „Comité Internationale des Sciences Historiques, XII. Congrès International des Sciences Historiques — Rapports — IV. Méthodologie et Histoire Contemporaine", Wien, 1967, p. 201.

[13] Hans Joachim Kissling, *op. cit.*, p. 52.

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem;* în această ordine de idei, deosebit de semnificativă este opinia lui Mehmed II care, potrivit spuselor aventurierului florentin Benedetto Dei, s-ar fi exprimat că «marea faimă pe care au adus-o Italiei timpurile trecute nu ar mai fi, în prezent, uşor de menţinut şi aceasta, din cauză că, ceea ce a produs uimire, faptul a stat în puterea Romei care era singura stăpână a Italiei. Acum sunt, însă, douăzeci de monarhii şi grupuri de putere în ţara voastră care nu sunt unite şi care se urăsc din inimă. Eu ştiu toate lucrurile foarte bine şi de aceea voi îmi veţi servi să-mi realizez planurile. Şi, pentru că eu văd că sunt tînăr, bogat şi favorizat de soartă, intenţionez să-i depăşesc cu mult pe Caesar, Alexandru şi Xerxes (cf. *ibidem*).

[16] De aceea, Hans Joachim Kissling a fost de părere că „pare curios şi infantil, în acelaşi timp, că un papă şi un experimentat om politic, cum a fost papa Pius II, a crezut, odată, serios, să poată să-l convertească pe sultanul Mehmed II la creştinism şi să-i promită conducerea, din punct de vedere politic, a lumii creştine" (cf. *ibidem;* vezi, în acest sens, şi Jean Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europa dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideologia căreia prioritatea nu o mai constituia lupta împotriva turcilor, ci aceea împotriva papalității.

Deși au evitat orice alianță cu turcii, ideologii acesteia îi considerau, totuși, pe cei din urmă ca singurii în măsură să „slăbească și să pedepsească papalitatea" [17]. Încă în anul 1518, Ulrich von Hutten afirma că, într-adevăr, lupta împotriva turcilor constituia o „datorie națională" a germanilor, dar considera că această întreprindere nu trebuia să pornească și să fie coordonată de biserica catolică. Mai categorică și mai explicită a fost, însă, poziția lui Martin Luther. Potrivit convingerii sale, a lupta împotriva turcilor, „heisse Gott widerstelen, das unsere Sünden auf diese Weise bestraft" [18]. Pentru că, mai întâi, „müsse man in Deutschland der Krieg gegen die Tyrannei des römisches Hofes und die horrenden kirchliches miss stände entfache" [19]. Justificarea acestui punct de vedere se poate surprinde într-o scrisoare, din 21 decembrie 1518, în care întreba la ce ar fi folosit lupta împotriva turcilor, de vreme ce ei nu au făcut nimic rău, pentru că „turcul", adică sultanul, «nimmt Land ein und regiert Zeitlich. Dazu lösst der Türk einen Jeglichen in seinem glauben leben...» [20]. Totuși, Martin Luther, ca și Ulrich von Hutten, a cărui atitudine în această problemă era aceea a unui „naționalist" [21], nu era un adversar al oricărui război împotriva otomanilor, ci numai al celor ce puteau fi purtate sub flamurile Bisericii catolice. Căci, pe lângă faptul că papa urmărea, în primul rând, beneficii materiale, el demonstra, invocând pasaje din Biblie, că oamenilor Bisericii le era interzis să poarte arme. Or, tocmai nesocotirea acestui precept biblic constituia cauza dezastrelor suferite de creștini la Varna, în anul 1444, și la Mohács, în anul 1526 [22]. Prin urmare, războiul împotriva turcilor trebuia purtat de împăratul habsburgic, ca un „război de apărare", de vreme ce otomanii au atacat imperiul și pe supușii săi. Într-un atare caz, subordonarea față de împărat echivala cu subordonarea față de voința divină, și invers [23]. Și, pentru asigurarea victoriei, Luther nu a ezitat să recomande, chiar, tactica „pământului pârjolit", din motive asupra cărora nu trebuie să mai insist. Din concepția lui Luther aș mai reaminti, doar, faptul, nu lipsit de importanță, că el atrăgea atenția

[17] Hans Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit der Renässancepäpste und den Türken*. Mit Geleitwort von Prof. Fritz Blanke, Mondial Verlag, A. G. Winterhaus, 1946, p. 156.

[18] *Ibidem*, p. 159 ; această idee revine ca un *leitmotiv*, în scrierile sale, turcii fiind considerați, alături de tătari și alți necredincioși", ca „varga lui Dumnezeu" (cf. *ibidem*, p. 160—161).

[19] *Ibidem*.

[19] *Ibidem* ; firește, atitudinea lui Luther a fost apreciată, cum se cuvine, de sultanul Soliman Magnificul care, aflând că, la data aceea, avea doar vârsta de 48 de ani, ar fi exclamat : *«ich wollte, dass noch jungerer wäre, denn er sollte einen gnädichen Herrn an mir wissen»*. Luther nu s-a considerat, însă, cîtuși de puțin măgulit de stima ce i-o purta padișahul ; din contra, când a luat cunoștință de cuvintele sultanului și-a făcut cruce, zicând : *«behüte mich Gott vor diesem gnädigen Herrn»* (cf. *ibidem*, p. 159).

[21] *Ibidem*, p. 154.

[22] De aceea, afirma el *«wenn ich ein Krigsmann wäre und sähe zu Felde ein Pfaffen — oder Kreuzpanier, wen gleich ein Crucifix selbst wäre, so vollt ich davon laufen als jagte mich der Teufel»* (cf. *ibidem*, p. 163).

[23] *Ibidem*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra consecinţelor pe care le-ar fi putut avea războaiele cu turcii, în sensul că păturile de jos, îndeosebi ţăranii, ar fi putut fi tentaţi de organizarea socială a Imperiului otoman şi să emigreze în teritoriile acestuia ; or, exemplele de acest fel nu lipseau [24].

Cum era şi firesc, tabăra catolică a reacţionat, cu vehemenţă. Ideea agresiunii otomane asupra creştinităţii, ca expresie a pedepsei divine, nu a lipsit nici din polemica catolică ; ea era, însă, considerată, ca atare, doar ca o manifestare a mâniei lui Dumnezeu, provocată de „erezia" lui Luther [25]. Totuşi, des amintitul episod al tentativei lui Pius II de convertire la creştinism a cuceritorului Constantinopolului a fost considerat ca semnul îndepărtării papalităţii de tradiţionala politică turcească. Incongruenţa dintre politică şi ideologie apare ca incontestabilă, dacă se are în vedere că papa Alexandru VI a încercat să-i atragă pe turci în Italia, ca şi unii dintre succesorii săi [26]. Or, tentativa este anterioară gestului „neobişnuit şi detestabil" al regelui Franţei, Francisc I, care s-a aliat cu turcii, împotriva lui Carol Quintul, un eveniment considerat „decisiv... pentru istoria ideii de Europa, căci pune în valoare declinul iremediabil al conceptului de creştinătate" [27]. Propaganda franceză s-a străduit, însă, să prezinte demersul regelui francez, în cu totul altă lumină, atribuind-ul unei necesităţi imperative, în serviciul Creştinătăţii [28].

Dar, în timp ce propaganda franceză a continuat, şi după Francisc I, să-l facă răspunzător pe împărat de înaintarea turcilor în Europa [29], alţi gînditori ai secolului XVI au considerat, din contra, că numai acesta din urmă putea fi „apărătorul Occidentului" [30]. Or, Habsburgii au căutat să profite de pericolul reprezentat de presiunea otomană, în scopul consolidării monarhiei lor. Primul pas în această direcţie l-a făcut împăratul Maximilian I care, invocând necesitatea contracarării pericolului otoman, s-a străduit să introducă o administraţie centralizată a tuturor teritoriilor stăpânite de Habsburgi. Mai mult decât atât, aceeaşi idee a creării unei largi baze politico-militare capabilă să se opună, cu eficienţă, înaintării turcilor, a stat şi la baza cunoscutelor tratate încheiate de Habsburgi cu Jagellonii. Astfel, tratatul de la Pressburg, din anul 1491, a fost urmat de acordul matrimonial din anii 1506—1507, şi de cel din anul 1515. În acest din urmă caz, ideea uniunii, „spre beneficiul creştinătăţii", a fost formulată explicit. Pericolul otoman a constituit, de asemenea, argumentul esenţial, care a determinat landurile

[24] *Ibidem*, p. 167.
[25] *Ibidem* p. 171.
[26] *Ibidem*, p. 229. Faptul că turcii nu s-au implicat în războaiele italiene, s-a datorat incompatibilităţii flagrante dintre alianţa militară cu papalitatea şi tradiţia turcă „auf Grund jeder neu Sultan den Janitscharen versproch. «Wir sehen uns wieder bei roten Appfel» adică în Roma (cf. *ibidem*, p. 241).
[27] Cf. Jean Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 79.
[28] Căci, «dieser Verbindung ist die im Heiligen Lande herschende Freiheit, die Rückgabe von Relyquien und Kirchengerät, die Toleringung der dort amtierenden Mönche, die Freilassung armer christlicher Sklaven und der allgemeine Waffenstillstand mit, der Christenheit zu verdanken» (Hans Pfufferman, *op. cit.*, p. 223).
[29] *Ibidem*, p. 234.
[30] Cf. Jean Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să se întrunească la Praga, într-un veritabil congres, ale cărui lucrări s-au desfăşurat la sfârşitul anului 1541 şi la începutul celui următor [31]. Iniţiativa a aparţinut guvernatorului Styriei, Hans Ungnad von Sonneck. Cu acel prilej, el a sugerat lui Ferdinand I o serie de măsuri, menite să asigure capacitatea de apărare a statelor habsburgice faţă de asalturile otomanilor, care tocmai ocupaseră zona centrală a Ungariei şi o transformaseră în beileiberat [32]. Este, însă, locul să se reamintească faptul că nu toate posesiunile habsburgice împărtăşeau acelaşi punct de vedere. În această ordine de idei, excepţia cea mai concludentă o reprezenta Ungaria. Mulţi dintre contemporanii evenimentelor în discuţie au sesizat că luptele pentru menţinerea Ungariei în complexul statelor Casei de Austria era, „în acelaşi timp, o sarcină deosebit de dificilă care ascundea în ea pericolul unor încăierări, fără sfârşit, în sud-est, şi atragerea în această distrugere a ţărilor ereditare" [33]. Deoarece, instalarea turcilor în centrul Ungariei a fost înlesnită de sentimentele profund antihabsburgice ale unor largi pături ale societăţii maghiare care „s-au împăcat, în mare măsură, cu otomanii" [34]. Aceleaşi tendinţe „turcofile" erau prezente, de altfel, şi în Ungaria Superioară, unde stăpânirea austriacă era considerată ca o stăpânire străină, iar turcii erau sensibil mai suportabili decât regimul habsburgic. «Allah» al Osmanilor era mai plăcut ungurilor decât «cine-i acolo?» al urâţilor soldaţi imperiali" [35].

Deşi dieta de la Praga nu a adus iniţiatorilor ei rezultatele scontate, ea a fost considerată, totuşi, „un eveniment în istoria constituţională" a Monarhiei Habsburgice, întrucât a constituit „o importată dietă generală al cărui motiv şi subiect de discuţie a fost pericolul turc" [36]. De aceea, încercări de acest gen au fost făcute şi în secolul XVII. Astfel, „conventul" stărilor, convocat la Linz, în anul 1614, a avut ca principală motivaţie discutarea posibilităţilor de creare a unei puternice armate, capabilă să facă faţă presiunii otomane. Şase ani mai târziu, adică în anul 1620, dieta Croaţiei şi-a manifestat disponibilitatea de a încheia cu Austria Inferioară o «*mutuam unionis et certae confederationis devictionen*», deci o confederaţie a teritoriilor expuse, direct, invaziei otomanilor [37]. Ideea unei adunări generale a landurilor, având acelaşi obiectiv, a fost vehiculată până în a doua jumătate a secolului XVII [38]. Peri-

---

[31] Cf. Hans Sturmberger, *Türkengefahr und österreischische Staatlichkeit*, în „Süddeutsches Archiv", X. Band, 1967, München, p. 132—135.

[32] El propunea, între altele, ca împăratul să formeze o «poliţie generală» pentru toate landurile, să pună în circulaţie o monedă unică, să introducă o «ordine generală» în toate grupurile profesionale, să ia măsuri pentru buna desfăşurare a comerţului şi să asigure perceperea regulată a impozitelor „care erau atât de importante pentru apărarea împotriva turcilor" (cf. *ibidem*, p. 141—142).

[33] *Ibidem*, p. 136.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*, p. 138.

[36] *Ibidem*, p. 142.

[37] *Ibidem*.

[38] După anul 1663, Austria Inferioară cerea şi ea convocarea unui congres general al landurilor, cu scopul de a se discuta măsurile ce se puteau întreprinde împotriva pericolului turcesc (cf. *ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colul turcesc, ca motivație a necesității consolidării absolutismului moharnic al Habsburgilor, este evidențiat și de testamentul împăratului Ferdinand II, întocmit în anul 1621, prin care se instituia „principiul primogeniturii" la moștenirea tronului în țările ereditare [39].

Nu este mai puțin adevărat, însă, că pericolul otoman a constituit un prilej bine venit pentru stările landurilor de a se opune tendințelor absolutiste ale Casei de Austria. Unul din principalele obiective urmărite era asigurarea dreptului la liberul exercițiu al religiei, adică a celei protestante. Căci, stările dispuneau de un mijloc deosebit de eficace, de vreme ce adunarea fondurilor necesare organizării apărării antiotomane depindea de votul acestora care aprobau sau respingeau impozitele cerute în acest scop. Or, această contradicție fundamentală dintre cele două forțe ale statului a fost sintetizată în sintagma «*der Türke ist der Lutheranischen Glück*» [40]. Mai mult chiar, opoziția protestantă nu s-a sfiit să avertizeze puterea centrală că, în cazul în care i-ar fi fost încălcate privilegiile, nu ar fi ezitat să treacă de partea turcilor [41].

Nu este de mirare, deci, că ideea de cruciadă antiotomană, care a persistat și în cursul secolului XVII, a avut, în concepția unora dintre propovăduitorii săi, și un evident ascuțiș antiprotestant. Ilustrativ, din acest punct de vedere, mi se pare proiectul lui Charles Gonzague, duce de Nevers, care urmărea să devină stăpân al Constantinopolului și să refacă, astfel, cu ajutorul grecilor și al celorlalte popoare subjugate de otomani, în care erau incluși și românii, vechiul Imperiu Roman de Răsărit. Papa Paul V a sprijinit ideea, deoarece spera să se folosească de împrejurare, pentru a reface unitatea Bisericii catolice, prin înlăturarea schismei protestante. Din motive asupra cărora nu mai insist, proiectul a eșuat [42]. Acesta a fost urmat, însă, de altele, cel mai important, din punctul de vedere al implicării directe și a țărilor române, fiind cel inițiat de regele Poloniei, Wladyslaw IV, în anul 1646. El a fost prilejuit de ampla acțiune diplomatică desfășurată de Veneția, cu scopul creării unei largi coaliții antiotomane, ca urmare a declanșării, în anul 1645, a războiului turco-venețian pentru stăpânirea insulei Creta. Cele

[39] Împăratul afirma că «*disweilen wir bey diesen gefährlichen leufenden, ungetrewer Nachbarschaft, sonderlich des Christlichen Nahmes Erbfeinde des Türggen... etc. dazu, verursacht sein*» (cf. *ibidem*, p. 137); importanța pe care a avut-o pericolul otoman în procesul de formare a monarhiei austriece a fost reliefat de autor și cu alt prilej, unde afirma, din nou, că „*Monarchia Austriaca zeigt im besonderen die politische Auswirkung der Türkenabwehr... Ja, man kann sagen, dass es ohne die türkische Bedrohung die habsburgische Monarchie nicht gegeben hätte, wie ja so wichtige für die Staatswerdung Österreichs grundlegende Testament Ferdinands II. und die Pragmatische Sanktion des habsburgischen Staat geradezu als Staat der Türkenwehr proclamierten*" (cf. idem, *Das Problem der Vorbildhaftigkeit des türkischen Staatswesens*, p. 202).

[40] Idem, *Türkengefahr und österreichische Staatlichkeit*, p. 143.

[41] Unul din conducătorii opoziției protestante din Austria avertiza că «*auf die unaufhörliche Verfolgung der Baptisten under Christen man fliechen könne zu Hülff der Turken*» (cf. *ibidem*, p. 144).

[42] Cf. Hanz Gollwitzer, *Geschichte des weltpolitischen Denkens*. Band I. *Von Zeitalter der Entdeckungen bis zum Beginn des Imperialismus*, Göttingen, 1972, p. 79—81; C. Göllner, *La Milice Chrétien, un instrument de croissade au XVII-e siècle*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", XIII, 1935—1936, p. 61 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai importante succese au fost dobândite de diplomația venețiană, prin Giovanni Tiepolo, în Polonia, unde a obținut asentimentul de colaborare al regelui Wladyslaw IV. Inițial, perspectivele realizării planului de cruciadă păreau foarte favorabile. Pe lângă posibilitatea aderării la coaliție a țarului Alexei Mihailovici, determinată de atacarea Rusiei de hanul tătar Islam Ghiray, în iarna 1645—1646, se sconta, îndeosebi, pe participarea țărilor române, unde dorința înlăturării dominației otomane devenise evidentă, chiar și la curtea lui Vasile Lupu [43]. În ceea ce-l privește pe Matei Basarab, «ura lui împotriva turcilor și dorința de a dezrobi pe creștini de sub jugul păgânilor» fusese adusă la cunoștința Curții regale polone, încă din anul 1636, de către solul polon Jerzy Krasinski, care îl vizitase pe domn, cu prilejul trecerii prin Țara Românească, spre Istambul, cât și de solul domnului muntean, paharnicul Marcu, trimis în solie la regele polon, în primăvara anului 1636 [44]. Așa se explică, deci, faptul că, în luna martie 1646, se afla la Warșovia o solie comună moldo-munteană care, sub pretextul participării la ceremoniile prilejuite de căsătoria regelui polon cu Marie Louise de Gonzague, avea misiunea de a discuta detaliile intrării celor două țări române în coaliția antiotomană [45]. Ca urmare, principele Janusz Radziwill, ginerele lui Vasile Lupu, a fost însărcinat cu misiunea de a-l atrage în coaliție și pe principele Transilvaniei, Gheorghe I Rákóczy. Acesta și-a manifestat disponibilitatea participării, dar între condițiile puse se afla și una care trăda intenția acestuia de a-și instaura controlul asupra Țării Românești. Întregul plan a eșuat, totuși, datorită opoziției dietei polone față de proiectul lui Wladyslaw IV, fapt ce i-a determinat pe conducătorii politici ai celor trei țări române să renunțe, la rândul lor, la acest plan [45bis]. Dar, în pofida eșecului, promptitudinea cu care a fost îmbrățișată ideea demonstrează „elocvent" starea de spirit antiotomană care domnea aici, iar proiectele de acest gen „au alimentat și întreținut [...] în tot cursul secolului XVII, în chipul cel mai substanțial, ideologia «*partidului creștin*» din sânul clasei politice de la noi" [46].

Atitudinea menționată a românilor în problema otomană poate fi surprinsă, însă, nu numai în legătură cu amintitele proiecte de cruciadă, ci și în numeroasele documente ale secolului XVII, emanate din diverse surse, cât și în cronicile ale căror autori au trăit în acel veac. Astfel, pentru Grigore Ureche „les Turse sont avant tout de «païens», et, comme

---

[43] Tocmai posibilitatea ca Vasile Lupu să se fi alăturat unei coaliții antiotomane, în colaborare cu Polonia, l-a determinat pe marele vizir să afirme, potrivit unei consemnări din 4 ianuarie 1646, că înlăturarea sa de pe scaunul domnesc «ar fi un cîștig ce ar valora cît patru Candii» (cf. Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă antiotomană din anii 1645 — 1647*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 148.

[44] *Ibidem*, p. 150, n. 15.

[45] „În ceea ce privește Moldova, Țara Românească și Transilvania — remarca autorul — etapa 1645—1647 învederează încă un moment de unitate politică în slujba vechii idei a eliberării de sub dominația otomană. De altminteri, a fost singurul în care cei trei cârmuitori de atunci ai spațiului carpato-danubian s-au găsit, fără excepție, de aceeași parte a baricadei" (cf. *ibidem*, p. 159).

[45] bis *Ibidem*.

[46] *Ibidem*; vezi și *ibidem*, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tels, des «ennemies de toute la chrétienté»" [47]. În consecință, cele două lumi, cea „creștină" și cea „păgână" nu se puteau reconcilia, în pofida tuturor compromisurilor la care ar fi fost constrânse de împrejurări. Ca urmare, Ștefan cel Mare era considerat de către Grigore Ureche un «triomphateur des langues païens» și, implicit, un salvator al comunității creștine, prin care el înțelegea toate popoarele aparținând acestei religii, indiferent de confesiunea pe care o îmbrățișaseră. Or, această apartenență la lumea creștină incumba și o mare responsabilitate și datorie, în sensul de a-i combate, prin toate mijloacele, pe dușmanii acesteia, turcii. Iată pentru ce cronicarul amintit a condamnat, în termeni foarte aspri, campania împotriva Moldovei a regelui polon Jan Olbracht. Căci, regele „nu făcea oaste împotriva păgânilor, care în toate părțile fulgera și tuna cu trăsnetul armelor sale, vărsând sângele creștinilor și stropșindu volnicia tuturora, *înmulțind legea lui Mahomed cea spurcată* [subl. ns.], ci gândi ca să-și arate vitejia asupra Moldovei" [48]. Aceeași atitudine, de aspră condamnare, se degajă și din pasajul în care a prezentat drastica înfrângere a oștilor polone în Codrul Cosminului, ca pedeapsă binemeritată de cei care „calcă jurământul. Că acesta Olbrihtu nu spre păgâni, ci spre creștini vrea să facă războiul nu da ajutoriu celui ce nu avea odihnă de turci, ci vrea să slăbească pre cela ce lupta cu vrăjmașii creștinilor, precarile trebuia cu toții să-l ajutorască" (adică pe Ștefan cel Mare — *n.ns.*) [49]. Atât din referirea la „legea lui Mahomed cea spurcată", cât și din alte aprecieri, cu aceeași motivație, se poate conchide că, pentru cronicarul moldav, opoziția dintre creștini și turci era, înainte de toate, de natură religioasă [50]. Aceasta este completată, însă, de una de natură politică, care, „în lipsa unui alt termen", trebuie să fie numită o opoziție națională" [51], ce se degajă atât din pasajele unde a descris bătălia de la Valea Albă, ajungând la concluzia că victoria obținută de turci s-a datorat nu vitejiei acestora, atribut ce putea fi conferit doar moldovenilor, ci imensității numerice a armatelor lor, în comparație cu cea moldavă, cât și din maniera în care a receptat și transmis generațiilor viitoare domnia lui Ștefan cel Mare. Căci, dacă realitățile dure ale prezentului trăit de cronicar „se opuneau idealului său de libertate politică, el proiecta această libertate în trecut și crea, în pofida surselor pe care le utiliza, o Moldovă complet liberă care nu se afla în raporturi de vasalitate cu nici o altă putere" [52]. Or, consecința directă a unei atare stări de lucruri nu putea fi alta, decât deplina independență și față de turci [53].

Așadar, „ideea luptei antiotomane se păstrează vie la Ureche, dar ea ne apare, mai degrabă, ca un ideal proiectat în trecut sau, mai cu-

[47] M. Berza, *Empire ottoman et relations romano-turcs dans l'historiographie moldave des XV e—XVII e siècle*, în *RESEE*, X, 1972, nr. 3, p. 614.
[48] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 100; Mihai Berza, *op. cit.*, p. 614.
[49] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 105; reprodus și de Mihai Beza, *op. cit.*, p. 614.
[50] Cf. Mihai Berza, *op. cit.*, p. 614.
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem*, p. 615.
[53] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rând, ca o vagă speranță pentru un viitor nedefinit, decât ca o realitate activă, prezentă în orice moment" [54].

Aceasta ar putea fi, deci, motivația admirației sale față de gestul domnului Moldovei, Petru Șchiopul, care a preferat să abandoneze scaunul domnesc și să se autoexileze, decât să dea curs cererilor, tot mai numeroase și mai greu de împlinit, ale turcilor. Din admirația față de gestul lui Petru Șchiopul, care și-a sacrificat interesul propriu, pentru binele țării, se degajă, totuși, „un slab ecou al ideii de opoziție față de puterea otomană. Dar este vorba de o opoziție mai curând pasivă, care a pierdut, cel puțin pentru prezent, (adică pentru prezentul trăit de cronicar — *s. Ven. C.*) formele războinice care nu mai erau adecvate situației de fapt" [55]. Concepția lui Ureche față de „problema otomană" poate fi surprinsă și în capitolul în care a inclus informații referitoare la istoria turcilor. Or, el justifica acel demers, tocmai prin natura raporturilor româno-otomane, de vreme ce „se vede că-i fără de cale să nu pomenim și să nu scriem, *că suptu mâna lor și suptu jugul lor suntem șerbi" (subl. ns.)* [56]. Or, maniera în care a fost tratat acest subiect indică „limitele comunității de viață dintre Moldova și turci care existau la data la care Ureche scria aceste pagini" [57].

Complexitatea raporturilor româno-otomane și, implicit, și a imaginii despre turci este mult mai complexă la Miron Costin. Dominant la Miron Costin nu este „sentimentul puterii turcești", ci, mai curând, cel al „slăbiciunii Moldovei" [58]. Spre deosebire de predecesorul său, Miron Costin nu a folosit invective la adresa turcilor. Această atitudine nu poate fi interpretată, însă, ca una „filoturcă". Căci, „la aceasta se opunea, în afara sentimentelor sale patriotice, profunda sa mentalitate creștină și concepțiile sale politice și sociale. Pentru eruditul moldav, exista, încă, o Creștinătate care se opunea lumii Islamului, opoziție la baza căreia se afla, desigur, diferența de religie. Gândirea istorică a lui Costin rămâne, fără îndoială, de natură funciar teologică" [59]. De aceea, a considerat și el că istoria omenirii era dirijată de Providență. Totuși, „în spatele cauzalității de ordin divin, care rămânea întotdeauna implicită, acționează o foarte complexă cauzalitate umană. De aceea, el a privit cu simpatie și, uneori, cu admirație pe acei domni și principi care au știut să-și onoreze, în primul rând, datoria lor de creștini dar, în același timp, să menajeze suspiciunile turcilor și să nu abată asupra țărilor lor dezastre inutile" [60].

O altă imagine a turcilor se întâlnește, însă, în cronica lui Radu Popescu. Încercând să explice una din cauzele care l-au determinat pe legendarul Radu Negru să mute capitala Țării Românești din Făgăraș la Câmpulung, el era de părere că „poate fi pentru frica turcilor, că într-aceasta vreme s-au rădicat Otoman turcul, *feara cea rea și cum-*

[54] *Ibidem*, p. 617.
[55] *Ibidem*, p. 618.
[56] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 118.
[57] Mihai Berza, *op. cit.*, p. 621.
[58] *Ibidem*, p. 623.
[59] *Ibidem*.
[60] Cf. *ibidem*, p. 623 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plită [subl. ns.], de au supus multă parte a răsăritului..." [61]. Răutatea şi lipsa de credinţă, adică de respectare a cuvântului dat, l-au ogligat, după cum afirma cronicarul amintit, pe domnul Ţării Româneţsi, Gavril Movilă, să abandoneze scaunul domnesc şi să se refugieze în Transilvania [62]. La fel ca turcii erau, însă, şi tătarii. Imaginea lor în conştiinţa românilor a fost surprinsă de alt cronicar, Radu Greceanu. Relatând insuccesul demersurilor domnului Ţării Româneşti, Constantin Brâncoveanu, întreprinse în vara anului 1694, în scopul evitării trecerii tătarilor prin ţară, spre a ajunge la Belgrad, unde trebuiau să facă joncţiunea cu armatele otomane, cronicarul nota că „nimic spre a ţării jalbă nu s-au uitat, că, după a lor cruzime şi nesilnicie, *care-i pururea asupra creştinilor lupi răpitori suntu*, toate obicinuite ale lor mâncături şi mai denainte pă deplin le-au cerut..." [63]. Aceeaşi adversitate se degajă şi din paragraful în care a descris bătălia de la Zenta, din anul 1697 [63 bis].

„Nemici della Christiana fede" [64], nestatornici, lipsiţi de cuvânt, motiv pentru care creştinii nu se puteau încrede în ei, chiar şi atunci când li se dau asigurări de prietenie, deoarece, în realitate, totul era *„vopsea, şi prietenie superficială turcească" (subl. ns.)* [65], *„Christiani sanguinis insaciabilem"* [66], *„duşmanul de moarte al creştinătăţii"* [67], *Christiani nominis hostis"* [68], *„Procleţii de Agareieni"* [69], *„tirania feroce*

[61] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, în vol. *Cronicari munteni*, vol. II, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, 1984, Bucureşti, p. 7.

[62] „Care iar, asemenea lor, de va fi domnul iubitor dă bani, rău, cumplit, să le dea den destul, acela poate domni şi mult; iar carei vor să fie buni şi fără lăcomie, turcilor nu pot sluji...; şi firea turcilor cunoscând s-au lăsat de dânşii" (cf. *ibidem*, p. 111).

[63] Radu Greceanu, *Cronica (Începătura istorii vieţii luminatului şi preacreştinului domnului Ţării Româneşti Io Constandin Brâncoveanu Basarab voievod, dă când Dumnezeu cu domnia l-au încoronat, pentru vremile şi întâmplările ce în pământul acesta în zilele măriei sale s-au întâmplat)*, în vol. *Cronicari munteni*, vol. 3, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, Bucureşti, 1984, p. 28.

[63 bis] Scopul urmărit de cronicar era să demonstreze că Dumnezeu fusese, atunci, de partea creştinilor şi împotriva turcilor, deoarece turcii „atât li se *înălţase trufia (s. Ven.* C.), cât socotia au în ce parte vor merge vor prăpădi tot şi să vor întoarce cu mare izbândă" (cf. *ibidem*, p. 86). Atacul turcesc, deşi a fost declanşat prin surprindere, s-a sfârşit cu un dezastru pentru ei, deoarece a fost „voia lui Dumnezeu *ca să se rusineze trufia lor cea mare şi să ocărască sfaturile lor cele deşarte*" (cf. *ibidem*, — *subl. ns.*, p. 87); prin urmare, conchidea el, „iată aevea a lui Dumnezeu plată, după cum zice proorocul că: «*domnul trufaşilor stă împotrivă*» (cf. *ibidem*, p. 88). Deci, «pă cine va să piiarză Dumnezeu îi ia sfatul» (cf. *ibidem*, p. 86). Cum era de aşteptat, vestea acelei înfrângeri a fost primită cu o nestăvilită satisfacţie la curtea domnească a lui Constantin Brâncoveanu. Căci, „înţelegându de această veste veselitoare, *de izbânda creştinilor şi stângerea păgânilor*, au dat slavă lui Dumnezeu şi Maicii Sfintei Sale" (cf. *ibidem*, p. 89 — subl. ns.).

[64] Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele de la Simancas*, Bucureşti, 1940, p. 184.

[65] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983, p. 160—161.

[66] Alexandru Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659), culese mai cu seamă din arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1934, p. 69.

[67] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1655.* Traducere şi studiu introductiv de G. Duzinchevici şi E. Reus-Mârza, Bucureşti, 1965, p. 416.

[68] Hurmuzaki, *Documente*, IX, p. 214.

[69] I. Lupaş, *Documente istorice transilvănene*, vol. I, *1599—1699*, Cluj, 1940, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și crudă" (a turcilor — *n.ns.)* [70], iată tot atâtea exemple, care pot fi multiplicate [71], ce reflectă imaginea turcilor în conștiința societății românești a secolului XVII. Ea a fost influențată, însă, și de sentimentele profund antiotomane ale unor personalități, îndeosebi din lumea greacă, care au petrecut diverse perioade de timp la curțile domnilor români. Un exemplu concludent, din acest punct de vedere, îl oferă Ieremia Cacavela. Concepția politică a lui Ieremia Cacavela, a cărui activitate multilaterală s-a manifestat în diverse domenii (predicator, profesor, scriitor), era dominată de un profund sentiment antiotoman, pe care și l-a manifestat în orice împrejurare. Astfel, profitând de invitația de a rosti, în luna februarie 1679, un elogiu la adresa lui Mihail I Apafi, principele Transilvaniei, el nu a ezitat să condamne, „în termeni destul de vehemenți, opresiunea otomană", deși, după cum se știe, principele era, „în realitate, un instrument docil în mâinile sultanului" [72]. În anul 1686, se afla, deja, în Țara Românească, unde ajunsese, în urma invitației stolnicului Constantin Cantacuzino, și unde a tradus, din limba italiană în limba greacă, o operă ce trata evenimentele din perioada 1660—1683, insistându-se, cu deosebire, asupra asediului Vienei, traducere pe care a dedicat-o domnului Țării Românești, Șerban Cantacuzino. Or, el profita de prilej, pentru a-l îndemna pe domnitor să ia armele pentru înlăturarea dominației otomane și eliberarea creștinilor supuși de turci. Căci, afirma Ieremia Cacavela, «împărații creștini... nemaiputând îndura teribila și diabolica tiranie turcă au ridicat armele *pentru a sparge capul veninos al tiranilor agareieni» (subl. ns.)* [73]. Aceleași sentimente antiotomane le-a insuflat și lui Dimitrie Cantemir, al cărui preceptor devenise, după trecerea sa în Moldova, probabil în anul 1691 [74].

Așadar, amenințarea reprezentată de Imperiul otoman a devenit o preocupare permanentă a „opiniei publice" europene. Una din laturile acelei preocupări o constituia explicarea succeselor „uimitoare" înregistrate de turci, astfel că frica a început să fie asociată cu un sentiment, e drept,

---

[70] Cf. Paul Cernovodeanu, *Bucarest, important centre politique du Sud-Est Européen à la fin du XVII-e siècle et au commencement du XVIII-e*, în *RESEE*, IV, nr. 1—2, Bucarest, 1966, p. 150—160.

[71] Potrivit relatării misionarului conventual Angelo Petricca din Sommino, Matei Basarab l-a întrebat odată: „cum este cu putință ca principii creștini să n-aibă nici o milă de atâția creștini care stau sub *tirania turcilor* și să nu se gândească să răzbune toate jignirile pe care acești turci le aduc lui Hristos Mântuitorul (cf. *Călători străini despre țările române*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1973, p. 59 — subl. ns.).

[72] Cf. Paul Cernovodeanu, *Jérémie Cacavela et la protestantism*, în *RESEE*, XVIII, 1980, nr. 2, p. 299.

[73] Ariadna Camariano-Cioran, *Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumanis*, în *RESEE*, III, nr. 1—2, 1965, p. 175; apoi „el scria că, deși Șerban Cantacuzino domnește asupra unei țări mici, el este de origine imperială, să urmeze exemplul și zelul strămoșilor săi *pentru apărarea creștinătății*; căci aceasta este voința lui Dumnezeu care se manifestă prin mai multe semne și că el și toată rasa nefericită a grecilor reduși la sclavie așteaptă de la el eliberarea sa" (cf. *ibidem* — subl. ns.).

[74] Căci, opina Ariadna Camariano-Cioran, „Ieremia nu l-a învățat, desigur, pe Cantemir numai greacă și preceptele filosofice, el i-a inspirat și ura contra opresorilor Moldovei" și că „l-a pregătit spiritual și l-a determinat să ia mai târziu decizia „de a se ridica contra turcilor (cf. *ibidem*, p. 175).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

uneori confuz, de admirație față de aceștia. Or, această „admirație" era determinată, în primul rând, de sistemul „dominației militare și absolutiste a sultanilor" care garanta Imperiului „puterea și succesul" [75]. Ca urmare, și-a făcut loc opinia că exemplul turcilor trebuia însușit, în măsura posibilităților, și de statele creștine, deoarece putea constitui o șansă în plus de asigurare a succesului eforturilor acestora de a stăvili înaintarea otomană către Apus. Această idee se întâlnește și în opera învățatului german Hermann Conrig, *De bello contra Turcas prudenter gerendo,* publicată în anul 1664 [76]. O opinie asemănătoare se întâlnește, însă, și în rândurile unor diplomați, în special al celor care-și desfășurau activitatea la Istanbul. Astfel, unii din reprezentanții habsburgici la Poartă nu au ezitat să scoată în evidență, în rapoartele lor către Curtea imperială, elementele pozitive ale sistemului politico-instituțional otoman. Așa a fost cazul, de exemplu, al lui Augerius Busbeck, David Ungnad și Stephan Gerlach. Ei atrăgeau atenția, îndeosebi, asupra concentrării tuturor prerogativelor în mâinile sultanului, a disciplinei severe a armatei, mai ales a corpului ienicerilor, a toleranței religioase, și a nivelării sociale caracteristice sistemului otoman. Este vorba, așadar, de o veritabilă propagandă care a avut unele rezultate. Cel mai elocvent ar putea fi atitudinea feldmareșalului Raimund Montecuccoli care recomanda împăratului să înființeze, în toate provinciile Imperiului, instituții militare după modelul ienicerilor, dând ca exemplu armata permanentă otomană. Or, toate acestea demonstrează că „ideea exemplului turc s-a manifestat și în politica austriacă" [77]. Desigur, aceste idei au fost întâmpinate cu suspiciune și, chiar, opoziție din partea celor care combăteau tendințele absolutiste ale Curții imperiale.

Atitudinea față de „problema otomană" a fost, deci, diferențiată, în funcție de concepțiile politice și obiectivele urmărite de cei care au abordat un asemenea subiect. Concludentă, din acest punct de vedere, este și cea a trei publiciști din Boemia, și anume Václav Vratislav de Mitrovice, Krystof Harant de Polzice și Václav Budovec de Budov. Cel dintâi a făcut parte din ambasada trimisă la Istanbul, cu scopul de a-i determina pe turci să nu declanșeze războiul împotriva Imperiului habsburgic. Misiunea a eșuat și, atunci când au fost declanșate ostilitățile militare, în anul 1594, membrii misiunii au fost arestați. Timpul petrecut în temnițele otomane de la Arsenal și Edikule și pe galerele turcești a fost descris de către acesta în memoriile sale, publicate, însă, abia în anul 1777. Informații despre turci și Imperiul otoman se găsesc și în lucrarea lui Krystof Harant de Polzice, intitulată *Călătorie din Regatul Boemiei la Veneția, apoi în Țara Sfântă,* apărută în anul 1600. Totuși, în comparație cu memoriile lui Václav Vratislav este mult mai modestă. A rămas, însă, o lucrare de referință, deoarece autorul era unul dintre cei mai învățați oameni ai timpului său, până la publicarea lucrării *Anti-Alcoran,* a lui Václav Budovec de Budov, în anul 1614 [78].

---

[75] Hans Sturmberger, *op. cit.*, p. 144 ; vezi și *ibidem*, p. 201—202.
[76] Cf. Hainz Gollwitzer, *op. cit.*, p. 162.
[77] Hans Sturmberger, *op. cit.*, p. 145.
[78] Cf. J. V. Polišeńský, *Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth,* în „Byzantinoslavica", Praga, 1953, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primul contact, direct, cu realităţile otomane se pare că autorul l-a avut în anul 1577, când a făcut parte dintr-o ambasadă imperială, trimisă la Istanbul. Intenţia sa era, însă, aşa cum o mărturisea unui prieten al său, umanistul D. Chytraeus, să se familiarizeze cu ţările din Orient. Interesul manifestat faţă de viaţa şi religia turcilor s-a datorat unor motive politice, dar trebuie remarcat că el dorea să reliefeze adevărul, care, potrivit opiniei sale, era „exprimat de credinţa protestantă“ [79] Adversitatea lui faţă de ierarhia catolică este limpede evidenţiată, prin sublinierea faptului că, după părerea lui, turcii aveau, asupra creştinilor, cel puţin avantajul că ei „nu au permis niciodată muftiilor lor să se suprapună conducerii laice“ [80]. Conform opiniei lui Budovec, puterea turcilor a fost depăşită numai de cea a lui Alexandru cel Mare. Totuşi, ei nu aveau şansa de a dobândi supremaţia mondială, deoarece, „în viziunea Sfântului Ioan, acesta anunţase căderea lor“ [81]. O importanţă deosebită o reprezintă capitolul XXI al lucrării sale, în care se referă la concepţia turcilor despre «monotiranie», bazată, pe de o parte, pe o completă toleranţă religioasă, iar pe de alta, pe o totală şi necondiţionată subordonare a supuşilor faţă de sultan. În consecinţă, sultanul nu era răspunzător faţă de nimeni. Totuşi, idealul lui Budovec nu era această formă de guvernământ, ci «polisul roman», „guvernul format din nobili ai «vechii monarhii»“ [82]. Referindu-se, însă, la sistemul instituţional otoman, el constata că „«există, desigur, lucruri care plac oamenilor de rând», printre care şi faptul că nimeni, în Imperiul otoman, nu avea posesiuni ereditare şi că marea putere şi proprietatea nu durează“ [83]. Or, considera el, acesta era unul din factorii care au asigurat turcilor toate victoriile lor. Dar, „oamenii de rând“, din teritoriile ocupate de aceştia, nu erau ucişi, în schimb trăiau „puţin diferit decât animalele sălbatice şi sunt siliţi să lucreze fără milă pentru soldaţii turci“ care-şi obţineau mijloacele de trai pe această cale [84]. Deoarece, turcii, nefiind „gospodari“ şi nici „meşteşugari“, decât cu rare excepţii, ci, doar, „soldaţi“, ei îşi asigurau cele necesare vieţii, numai din exploatarea, până la sânge“, a creştinilor. Ceea ce îl nemulţumea, însă, pe Budovec era faptul că «mulţi creştini nu realizează greutatea jugului turcesc. Când conducătorii lor creştini le cer tribut şi taxe pentru apărarea ţării [faţă de turci —*n. ns.*], ori când Dumnezeu le cere să se supună conducătorilor lor, ei spun prosteşte că ar prefera, mai degrabă, să trăiască sub turci, decât sub răii lor stăpâni creştini», ceea ce, după convingerea sa, demonstra că „aceşti oameni nu ştiu ce vorbesc“ [85].

Budovec a început redactarea *Anti Alcoran*-ului, în anul 1593, anul izbucnirii războiului dintre Liga Creştină şi Imperiul otoman, cu scopul de a arăta armatelor creştine cu cine şi pentru ce urmau să lupte. Totodată, el intenţiona să scoată în evidenţă ceea ce au în comun religiile creştine, adică ceea ce constituia baza unităţii lumii creştine. Versiu-

[79] *Ibidem.*
[80] *Ibidem.*
[81] *Ibidem*, p. 100.
[82] *Ibidem.*
[83] *Ibidem.*
[84] *Ibidem.*
[85] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nea manuscrisului redactat în anul 1593, diferea, însă, în mod esențial, de cea tipărită în anul 1614, datorită evoluției gândirii sale politice. Ideea solidarității creștine mai este, încă, menținută, însă amenințarea otomană căpăta valoarea unui *memento* pentru acei care doreau să șubrezească puterea stăpânilor lor creștini. Deci, ideologia lui Budovec era tributară celei feudale, ceea ce, după părerea lui J. V. Polišenský, „nu era, desigur, cea mai bună calificare pentru un viitor conducător împotriva monarhului care era catolic și habsburg“ [86].

Preocuparea față de pericolul otoman și opiniile față de turci — despre care diplomatul venețian Simon Contarini, într-un raport către Seniorie, din anul 1612, arăta că »*cava un ochio a un Turco, reimplio d'oro non si dorrà del colpa*» [87], a dominat până și astrologia. Astfel, apariția, în anul 1660, a unei comete deasupra Ungariei a produs o puternică panică, fenomenul fiind interpretat în diverse moduri. Astfel, Comenius, de exemplu, era convins că aceasta prezicea victoria principelui Transilvaniei, Gheorghe II Rákoczy, angajat în luptele cu otomanii, și a protestanților. Alții erau de părere că era semnalul victoriei Habsburgilor, pe când, în opinia altora, însemna nici mai mult, nici mai puțin, decât „apusul Creștinătății“ [88]. Literatura antiturcă mai păstrează, încă, argumentele propagandei desfășurate, deja, în secolul XVI. Ilustrativ, din acest punct de vedere, este reeditarea, în anul 1663, a lucrării diplomatului flamand Augerius Giselimus Busbequis (Olgier Ghisalin de Busbek) *Exclamatio, sive de re militari contra Turcam instituenda consilium*, în limba latină și germană. Or, ideea de bază a acestei lucrări era necesitatea creării unei armate permanente nu numai după exemplul armatei romane, ci, chiar, și al celei otomane, în care orice soldat, care avea merite deosebite, putea accede până la cele mai înalte ranguri militare [89]. Ceea ce trebuie reținut, este faptul că se preconiza ca la crearea acelei armate permanente să contribuie și Biserica. Dacă fiecare mănăstire sau biserică ar fi pus la dispoziție pentru lupta împotriva turcilor, doar câte un soldat, s-ar fi putut constitui, după părerea sa, o armată de 500 000 de oameni, iar de pe urma alungării turcilor din Europa ar avea de câștigat, susținea el, întreaga comunitate europeană, deoarece întreg continentul ar fi beneficiat de o mare securitate. În anul 1660, sau 1661, a apărut o altă scriere, intitulată *Der Ungarische Herrn Consiliarionum. Meinungen wegen bestehenden Angriffs auff Werdeyn.* Subiectul abordat îl constituia relevarea necesității apărării Oradiei, asediată de turci care, în cazul că ar fi căzut, ar fi înlesnit otomanilor să ia în stăpânire întreaga Ungarie Superioară și să pună în pericol, chiar țările ereditare ale Casei de Austria. Totodată, ar fi căzut și Transilvania, ceea ce ar fi antrenat un grav pericol nu numai pentru Impe-

[86] *Ibidem*, a fost unul din conducătorii revoltei împotriva Habsburgilor, motiv pentru care a fost executat, împreună cu alții, la 21 iunie 1621 (cf. *ibidem*, p. 103); considerații asupra lui Budovec și a operei sale, și la Hans Sturmberger, *op. cit.*, p. 145.

[87] Cf. C. Curcio, *Europa, Studio d'un idee*, p. 291.

[88] Béla Köpeczi, *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarische Aufstande und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Budapest, 1983, p. 116.

[89] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riu, ci și pentru alte state [90]. Ideea ca Transilvania să fie salvată pe calea tratativelor era combătută cu argumentul că turcii nu respectau niciodată tratatele de pace, încheiate cu statele creștine. Aristocrații unguri, din cercurile cărora fusese inspirată această scriere, considerau că atât francezii, cât și suedezii trebuiau să se solidarizeze, în acele împrejurări, cu cauza Creștinătății. Mai mult chiar, se insista asupra faptului că însuși împăratul habsburg era interesat în apărarea Transilvaniei, deoarece „nu numai acest Principat putea fi ridicat împotriva turcilor, ci și Moldova și Țara Românească" [91]. În anul 1663, a apărut la Wittenberg un pamflet, intitulat *Etzliche zu ferneren Nachdenken motivirte Politische und Historische Discursen.* Autorul era de părere că statul otoman era puternic și ținea la distrugerea Imperiului habsburgic. Întrebarea care se ridica era dacă se putea ajunge la o înțelegere cu turcii. După părerea sa, trebuia, mai curând, să se recurgă la arme, din cauză că, așa cum s-a mai menționat, turcii nu respectau tratatele. Mai mult decât atât, el insista asupra faptului că de partea creștinilor se afla nu numai religia, ci și dreptul care justifica atacarea turcilor «und was der Türke genommen hatte, sei auch *armorrum iure* zurük zunehmen» [92]. Mai ales că puterea turcă nu era atât de viguroasă, precum se credea, ci intrase în declin, iar cometa apărută în anul 1660 indica tocmai sfârșitul acesteia [93]. «Credulitatea» creștinilor, care mai sperau, încă, în posibilitatea încheierii păcii cu turcii, a fost combătută într-o altă scriere, *Treu und wohlgemeinte Erinnerung von den Turcken obschwelender Not.* De aceea, autorul chema la luptă împotriva turcilor și insista asupra necesității concilierii dintre stări și principii germani. El conta și pe sprijinul altor puteri, deși nu exista nici o certitudine în acest sens [94]. Temerea provocată de agresiunea otomană a fost utilizată, pentru a întări convingerea că aceasta era o pedeapsă divină, creștinătatea meritând această pedeapsă, din cauza „păcatelor" sale. Or, scopul acelor demersuri era de a reanima sentimentul solidarității creștine [95]. În context, se punea și problema necesității solidarității „națiunii ungare și germane". Deoarece, așa cum se aprecia într-o scriere, apărută după bătălia de la Sankt Gotthard, din anul 1664, redactată sub formă de dialog, unul dintre interlocutori afirma: *„wir beide sind, Gott sei gedankt, Nachbarvölker; unsere christlichen Kronen, ruhen auf dem selben Haupte und es ist daher natürlich, dass einer des anderen Ruhm und Wohl als eigenes betrachte"* [96]. Necesitatea solidarității creștine împotriva pericolului otoman a fost reclamată și de alte scrieri. Una dintre acestea, este intitulată *Ucalegon Germaniae, Italie et Poloniae, Hungaria, flamma Belli Turcici Ardens,* al cărei autor este Johannes Pessina de Czerhorod, îi îndemna pe germani, italieni și polonezi la colaborare contra turcilor. În acest scop, el a făcut un incurs în istoria războaielor cu turcii, de la începutul lor, până la supunerea Transilvaniei și numirea de către sul-

[90] *Ibidem*, p. 117.
[91] *Ibidem*, p. 104.
[92] *Ibidem*, p. 119
[93] *Ibidem.*
[94] *Ibidem.*
[95] *Ibidem.*
[96] *Ibidem*, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tan, ca principe al ei, a lui Mihail Apafi, şi a enumerat cauzele care trebuiau să determine apărarea Ungariei, dintre care cea mai importantă consta în aceea că, dacă Ungaria ar fi căzut, atunci Germania, Italia şi Polonia ar fi fost expuse aceluiaşi pericol [97].

Toate aceste apeluri au rămas, însă, fără rezultat, iar graba cu care împăratul Leopold I a încheiat pacea cu turcii, deşi armatele sale fuseseră învingătoare la Sankt Gotthard, a fost pusă, între altele, de diverşi publicişti ai vremii, tocmai pe seama imposibilităţii de a se realiza şi coordona acţiunea comună a statelor europene împotriva turcilor. Nu au lipsit vocile care îl acuzau pe împărat că acesta era, doar, un pretext, realitatea fiind cu totul alta, şi anume dorinţa de a-şi asigura spatele dinspre turci, pentru a putea suprima protestantismul în Ungaria.

O susţinută polemică, în problema războiului, în general, în a celui împotriva turcilor, în special, s-a desfăşurat în Polonia. Astfel, chiar atunci când ideea războiului antiotoman era destul de populară în Polonia, pe fondul evenimentelor declanşate de războiul dintre Liga Creştină şi Imperiul otoman, a apărut o lucrare anonimă, dar al cărei autor s-a presupus á fi fost primatul Poloniei, Stanislaw Karnkowski, intitulată *Deliberacja o spolku i zwiazku Korony Polskiej z pany chrześcijańskimi przeciwko Turkon* (1595), în care autorul avertiza împotriva provocării unui conflict nejustificat cu Înalta Poartă. El era, deci, adversarul aderării Poloniei la coaliţia antiotomană, de vreme ce sultanul «nu ne-a adus nici o jignire şi nu ne-a provocat nici o pagubă»[98]. Deci, atâta vreme cât Imperiul otoman respecta tratatele cu Polonia, polonezii nu aveau nici un drept să le încalce. Căci, în cazul aderării la Ligă, agresiunea otomană nu mai putea fi evitată, şi-şi avertiza compatrioţii că nu puteau conta pe sprijinul altor state creştine [99]. Alţi scriitori, ca Stanislaw Orzechowski şi Krysztof Warszewicki s-au pronunţat, hotărât, pentru războiul împotriva „mahomedanilor", pentru salvarea „Republicii Creştine" [100]. Împotriva războiului, în general, s-a pronunţat, însă, Faust Socyn şi partizanii săi, care considerau că uciderea unor oameni, chiar în cazul unui război just, constituia „un păcat mortal". Exista, totuşi, o excepţie, în funcţie de cine anume era ucis — „turc, sau creştin, bandit, sau om nobil" [101]. Războiul, ca o acţiune „nedemnă creştinătăţii", a fost condamnat de Krzysztof Ostrodot, într-un „tratat", publicat în anul 1604, iar Walenty Szmalc recomanda că, în caz de necesitate, nu trebuia să se recurgă la arme, ci să se facă apel la toate mijloacele, precum tratatele, renunţarea, chiar, la o parte din teritoriul ţării iar, în cel mai rău caz, să se accepte capitularea. Deoarece, pretindea el, „numai astfel s-ar putea salva, cel puţin religia, viaţa şi averea" [102].

Existau, totuşi, şi unele excepţii, aduse, de altfel, de sinodul arian din anii 1604—1605, care îngăduia lupta armată celor ce locuiau în teritoriile sud-estice ale Republicii Nobiliare Polone, în special în Podolia, împotriva tătarilor. Partizanii acestei din urmă idei invocau, în sprijinul

[97] *Ibidem*, p. 121.
[98] Cf. Janusz Tazbir, *Swiat panów Pasków. Eseje i studia*, Lódź, 1986, p. 52.
[99] *Ibidem*.
[100] Cf. C. Curcio, *op. cit.*, p. 292.
[101] Cf. Janusz Tazbir, *op. cit.*, p. 45.
[102] *Ibidem*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poziției lor, tratatul lui Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, apărut în anul 1625. În controversa cu adversarii săi polonezi, între care se număra și Faust Socyn, Grotius ridica o problemă, ce nu putea fi contestată, întrebându-i : „dacă regele polon va admite ca tătarii să omoare o mulțime de oameni, să siluiască femeile ?“ [103]. Unii autori, ca Ludwik Wolzogen, Daniel Zwicker sau Joachim Stegmann recunoșteau că „Hristos nu permite ca Europa să fie dominată de turci sau să domnească în ea anarhia“, dar numai Dumnezeu îi poate apăra pe credincioșii săi, în caz contrar, orice efort ar fi zadarnic. Căci, pretindeau ei, „turcii sunt judecata lui Dumnezeu asupra popoarelor și credincioșii nu trebuie, în nici un caz, să se amestece în ele“ [104]. În schimb, Marcin Ruar considera justă lupta împotriva turcilor și a tătarilor, cu condiția ca aceasta să fie defensivă și să nu urmărească dobândirea de beneficii materiale sau de slavă ostășească. Războiul de apărare a fost justificat și de Samuel Przypkowski care, în lucrarea sa, *O prawie urzedu chrześcijańskiego*, apărută la jumătatea secolului XVII, susținea dreptul fiecărui stat la apărarea teritoriilor sale, „deoarece invadatorul nu este instrumentul mâniei lui Dumnezeu“ [105].

Nu este mai puțin adevărat, însă, că adversitatea celei mai mari părți a șleahtei poloneze față de război, care presupunea constituirea și întreținerea unei armate permanente și puternice, a fost determinată, în esență, de temerea că acele forțe ar fi putut fi utilizate de către rege și de partizanii absolutismului monarhic, în scopul limitării libertăților sale. Caracteristică, din acest punct de vedere, este publicistica apărută la jumătatea secolului XVII, adică la sfârșitul domniei lui Wladyslaw IV. „Opunându-se, atunci, planurilor sale de cruciadă antiotomană, nota Janusz Pajewski — se accentua asupra faptului că, în orice caz, ele aveau să se sfârșească în defavoarea șleahtei. Căci, dacă regele va fi învins, Înalta Poartă va pustii, drept represalii, Polonia și-i va lua pe locuitorii săi în robie. Iar dacă regele obține victoria, atunci, încununat de lauri, își va întoarce sabia împotriva «*libertăților de aur*» ale șleahtei [106]. Deci, deși subiectul luptei împotriva „Turciei musulmane“ era, adeseori, abordat în scrierile poloneze ale secolului XVII, ea era concepută, doar, ca un război de apărare, menit să stopeze înaintarea turcilor în această parte a Europei, dar rareori ca o cruciadă antiotomană [107]. De altfel, așa cum observa Paul Hazard, „când se vorbea de cruciade nu numai că zâmbeau liber-cugetătorii, dar și destui cucernici prelați erau de părere că turcii trebuiau lăsați în pace : nu ne mai facem iluzii în legătură cu cruciadele, spunea abatele Fleury : ele domneau în visele unor oameni mai mult zeloși decât luminați sau în predicile unor preoți lingușitori“ [108].

---

[103] *Ibidem*.
[104] *Ibidem*, p. 47.
[105] *Ibidem*, p. 48.
[106] *Ibidem*, p. 52.
[107] *Ibidem*, p. 53.
[108] Paul Hazard, ***Criza conștiinței europene***, București, 1973, Editura Univers, p. 208.
[108] bis Cf. Mihai Berza, ***Der Kreuzug gegen Türken — ein europäisches Problem***, p. 63—64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuşi, în acest context, a apărut şi conceptul de *contrafort al creştinătăţii*. Această „calitate" a fost atribuită, iniţial, Ungariei, ignorându-se aportul unui mare număr de popoare care au fost angrenate, în mult mai mare măsură, în lupta antiotomană. Astfel că rolul de apărător al creştinătăţii a fost rezervat doar ungurilor, „războiul împotriva Semilunei" fiind receptat ca „*Gesta Dei per Hungares*" [108 bis]. Explicaţia acestei înclinaţii trebuie căutată într-o „tendinţă istorică", preluată de „opinia publică" a Occidentului care-i cunoştea mai bine pe unguri, deoarece aparţineau Bisericii catolice, în timp ce românii, sârbii, bulgarii, grecii aparţineau Bisericii ortodoxe. Or, Ungaria, ca „stat catolic", avea strânse legături cu Scaunul Apostolic, organizatorul cruciadelor antiotomane şi care constituia centrul lumii creştine. Prin urmare, atunci când au apărut turcii în Europa, „biserica şi lumea catolică, era, deja, de multă vreme, obişnuită să urmărească, cu atenţie, acţiunile ungurilor, iar papa i-a încredinţat şi sarcina răspândirii catolicismului în Răsărit" [109]. Fiind, deci, o ţară cunoscută, este explicabil de ce orice succes repurtat împotriva turcilor era „contabilizat" în „partida" Ungariei. La aceasta a contribuit şi propaganda ungară, mult mai lesne acceptată în Occident, datorită faptului că, pe de o parte, publiciştii unguri se exprimau perfect în limba de circulaţie a Occidentului, limba latină, la care trebuie adăugate multiple legături teritoriale, înrudirile regilor unguri „cu familiile conducătoare" ale lumii catolice. Iată pentru ce, catastrofa de la Mochács, cu consecinţele sale cunoscute, a afectat, în mod „nemijlocit" statele apusene. Mai trebuie adăugat şi un alt element, şi anume raporturile de vasalitate — suzeranitate ale românilor cu Ungaria. Deşi acele raporturi nu erau, în realitate, „nimic altceva decât o formă de alianţă între un stat mai mic şi unul mai mare", totuşi, „victoriile aşa-zişilor vasali erau atribuite suzeranului", adică regelui Ungariei [110]. În sfârşit, o altă cauză a atribuirii şi a victoriilor repurtate de români tot ungurilor a fost „masiva participare a românilor transilvăneni şi bănăţeni în armatele regilor unguri" [111]. Adeseori, interese dinastice au pus această „calitate" sub semnul întrebării. Unul din multiplele exemple îl reprezintă opoziţia lui Matei Corvin la planurile de cruciadă antiotomane făurite de regele Boemiei, Gheorghe de Podiebrad, ceea ce l-a determinat pe istoricul ceh Polišeńsky să considere că atitudinea regilor maghiari a constituit nu numai „o ofensă fatală împotriva intereselor vitale ale Ungariei şi ale «Republicii Creştine», în general", ci, totodată, datorită faptului că a lăsat descoperit flancul acesteia dinspre turci, făcea ca „vechea teză a Ungariei — «scut al Europei creştine» — să devină foarte improbabilă" [112]. Această atitudine a avut ecouri în conştiinţa cehilor, până târziu, la sfârşitul secolului al XVI-lea. Astfel, scriitorul ceh Daniel Adaur de Veleslavin rememora, în anul 1584, „timpurile în care regii Boemiei nu erau nevoiţi să se complice cu apărarea ţărilor străine : «aşa că oamenii înţelepţi, iubitori ai ţării lor, nu au început decât mai târziu să mediteze la aceasta şi până în această zi a rămas o îndoială, dacă regatul Ungariei valorează toţi banii pe care cehii i-au trimis în

[109] *Ibidem*, p. 64.
[110] *Ibidem*, p. 68.
[111] *Ibidem*, p. 69—70.
[112] J. V. Polišeńský, *op. cit.*, p. 86—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afara țării pentru apărarea ei»" [de turci — *n. n.s*] [113]. O opinie asemănătoare a fost exprimată și de Wenceslav Vratislav de Mitrovice care afirma că «acest regat, cândva cel mai glorios [Ungaria — *n. aut.*], suferă în mod violent, popoarele vecine se întăresc puternic în țările lor, iar noi, sărmanii cehi, am trebuit să facem față multor nenorociri și pericole în anii războiului în Ungaria, o sumă incalculabilă de bani a fost scoasă din țara noastră, un număr incalculabil de oameni simpli, dintre prietenii noștri dragi cehi, au căzut în Ungaria, așa încât acest Regat al Ungariei nu valorează în nici un caz un astfel de preț» [114]. Alții, ca Nicholas Daĉiecky de Heslav, au mers, însă, mult mai departe, susținând că, de fapt, «*pământul Ungariei este cimitirul Europei*» *(s. Ven. C.)* [115], afirmație care, se subînțelege, anula calitatea acesteia de „contrafort al creștinătății".

Conceptul de *contrafort al Creștinătății*, sau de „Bastion al apărării Creștinătății", («*Clypeus et antemurale Christianitatis*») s-a consolidat în Ungaria, în timpul lungilor războaie antiotomane din secolul XVI [116]. Mai mult chiar, această „calitate" a fost invocată, uneori, de partida habsburgică din Ungaria, ca pretext pentru a refuza antrenarea Ungariei împotriva Habsburgilor, în timpul Războiului de 30 de ani. Astfel, la una din cererile comandantului trupelor suedeze, generalul Torstenson, adresată principelui Gheorghe I. Rákóczy, de a face joncțiunea cu armatele sale care se îndreptau împotriva Vienei, contele Estérházy i-a răspuns că nu putea da curs acelei cereri, deoarece ar contribui la distrugerea „bastionului Creștinătății" care, desigur, trebuia menținut în funcția sa de apărare împotriva pericolului comun, reprezentat de turci [117]. La rândul ei, propaganda habsburgică ataca cu vehemență alianța ungurilor cu turcii. Într-o scriere, apărută, probabil, în anul 1687, intitulată *Das durch die Oesterreichische Clement widerum erquickte Könighreich Ungarn*, autorul îl încrimina pe Imre Thököly și pe partizanii săi, deoarece, aliindu-se cu turcii, au abătut asupra Austriei un mare pericol, lipsind-o de „contrafortul" [118] împotriva păgânătății. Or, după cum observa diplomatul venețian Batisto Nani, ambasador la Viena, numai temerea comună inspirată de turci îi determina pe unguri să-i „tolereze" pe Habsburgi, iar pe austrieci „să suporte insolența ungurilor" [119]. În cercurile diplomatice de la Viena, nu exista nici o îndoială că, în cazul în care ungurii ar fi avut posibilitatea să-și aleagă un rege, acesta nu ar fi fost, în nici un caz, un Habsburg, ci un ungur.

[113] *Ibidem*, p. 91.
[114] *Ibidem*, p. 91—92.
[115] *Ibidem*, p. 92.
[116] Cf. Andrea Molnár, *Fürst Ștefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe*, 1598—1606, München, 1983, p. 41 ; vezi și T. Wittman, *Quleques problèmes des luttès d'indépendance de Transylvanie contre les Habsburg et de leur idéologie*, în „Acta Universitatis Szegedinensis", Sectio Historica 1957, „Törtenelem", I, Szeged, 1957, p. 11—12.
[117] Cf. Alexander Szilágyi, *Georg Rákóczy I. und die Diplomatie*, în „Literarische Berichte aus Ungarn", Zweiter Jahrgang, Drites Heft, Budapest, 1878, p. 114.
[118] Cf. Béla Köpeczy, *op. cit.*, p. 183.
[119] Jean Béranger, *Les «Gravamina». Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 à 1681. Recherches sur les fondements du droit d'Etat au XVII-e siècle*, Presse Universitaire Française, 1973, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Împăratul, deşi se temea de o astfel de eventualitate, era de părere diplomatul venetian, nu ar fi întreprins nici o acţiune pentru recuperarea Regatului Ungariei, deoarece era convins că nu l-ar fi putut păstra, fiind mulţumit că „această frontieră [Ungaria — *n. ns.*] serveşte de barieră pentru a reţine furia turcilor departe de ţările sale ereditare" [120].

Criza dinastică declanşată în Polonia, în urma abdicării şi retragerii în Franţa, în anul 1668, a regelui Jan Kazimerz Wasa, a relansat competiţia pentru ocuparea tronului rămas vacant. Între cei care aspirau la coroana polonă se număra şi principele de Pfalz, Philipp Christian von Bonieburg. Cu acel prilej, s-au căutat diverse argumente pentru scoaterea în evidenţă a valorii candidatului care ar putea să corespundă şi misiunii pe care o avea Polonia, în calitate de „contrafort al Creştinătăţii". Tocmai acesta a fost argumentul de bază care l-a determinat pe Leibniz să-i susţină candidatura la tronul Poloniei, pe care o considera ca fiind „Spania Europei de răsărit", al cărei scop coincidea cu cel al întregii creştinătăţi (*„Reipublice scopus... cum scopo orbis Christiani coincidit"*) [121]. În ceea ce o priveşte, „opinia publică poloneză" a fost dominată, aşa cum am arătat în paginile anterioare, de ideea păstrării păcii cu Imperiul otoman, mai ales în secolul XVI. Aceasta s-a datorat faptului că „problema otomană" a fost strâns legată de cea habsburgică, principalii adversari ai otomanilor, şi care nu se bucurau de simpatie în rândul şleahtei. O atare stare de spirit a fost concretizată, între altele, de tratatul de „pace veşnică", încheiat cu sultanul Soliman Magnificul, în anul 1533, şi reînnoit, în mai multe rânduri, în decursul secolului XVI, ultima dată, în anul 1598. Lipsa de aderenţă a şleahtei la ideea războiului cu Imperiul otoman a fost, de altminteri, şi motivul esenţial al opoziţie sale faţă de candidatura Habsburgilor la tronul polon, care, date fiind raporturile habsburgo-otomane, ar fi antrenat, în mod implicit, şi Republica Nobiliară Polonă în acest conflict. De aceea, nu au avut ecou unele scrieri, inspirate din propaganda habsburgică, ca cele ale lui Şt. Orzechowski, J. Kochanowski, M. Bielski, K. Warzewicki, J. Wereszkzynski şi alţii [122]. Situaţia s-a modificat, însă, radical, la sfârşitul secolului XVI, când, datorită înmulţirii raidurilor tătare, ca replică a incursiunilor căzăceşti în teritoriile otomane, problema apărării antiotomane a devenit, în secolul XVII, o problemă reală pentru existenţa statului polon. În acest sens, un rol important l-a avut ideologia sarmantismului care căuta să descopere genealogia antică a şleahtei de origine nobilă. În secolul XVII această ideologie a făcut apoteoza luptei cu necredincioşii pentru apărarea credinţei şi a patriei, „formând stereotipul atât de caracteristic, pentnru multă vreme, al întregii mentalităţi poloneze : polon-catolic-soldat" [123]. Astfel că, teza „Polonia-contrafort al Creştinătăţii",

[120] *Ibidem.*

[121] Waldemar Voisé, *Europolonica. La circulation de quelques themes polonais à travers l'Europe du XIV-e — au XVIII-e siècle*, Wroclaw — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Lódź, Zaklad Narodowy Imienia Ossólińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981, p. 96—97.

[122] Cf. Maria Bogucka, *Szlachta polska wobec wschodu tureckiego-tatarskiego : miedzy fascynacja a przerazeniem (XVI—XVII w)*, în „Slaski Kwartalnik Historyczny" „Sobótka", Rocznik XXXVII (1982), nr. 3—4, Wroclaw Zakland Narodwy im. Ossoinskich, 1982, p. 185—187.

[123] *Ibidem*, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deşi fusese formulată, pentnru prima dată, încă în secolul XV, de J. Ostroróg, „abia în secolul XVII a dobândit atâta popularitate şi intensitate, încât a început să impregneze întreaga istoriografie şi literatură beletristică, fiind repetate în zeci de jurnale, scrisori, instrucţiuni pentru solii, în cuvântări, hotărâri ale seimurilor, predici etc., ceea ce demonstrează că a pătruns în mentalitatea societăţii întrepătrunzându-se cu ideea poporului căruia Dumnezeu i-a încredinţat o misiune specială“ [124]. În consecinţă, turcii au devenit pentru polonezi nu numai „păgâni abominabili, adepţii «impudicului»Islam, ci şi un popor de sclavi“ [125]. În schimb, polonezul era „un om liber, un om al Apusului“, idee ce se întâlneşte nu numai în literatura beletristică poloneză, ci şi în relatările solilor ce luaseră contact cu realităţile otomane, cu prilejul diverselor misiuni îndeplinite pe lângă Înalta Poartă [126].

Totuşi, deşi paradoxal, la prima vedere, tocmai în acest secol s-a înregistrat „apogeul influenţelor orientale“ în Polonia, determinat de menţinerea neîntreruptă a raporturilor comerciale cu Orientul, iar în domeniul militar, de necesitatea adaptării la tactica de luptă turco-tătară [127]. Pe de altă parte, fluturând lozinca „contrafort al Creştinătăţii“, şleahta poloneză nu a ezitat, atunci când a considerat necesar, să intre în alianţă cu adepţii Islamului. La graniţele sud-estice ale Republicii Nobiliare Polone se aflau colonii de tătari, aşa-numiţii „lipcani“, care, în schimbul obligaţiilor militare, se bucurau de largi privilegii, inclusiv cel al practicării propriei lor religii. Detaşamente ale tătarilor crimeeni au luptat, alături de armatele poloneze, împotriva suedezilor, în anii 1655—1656, iar numeroşi prizonieri turci sau tătari se aşezau în Polonia, adoptând religia catolică. Se poate vorbi, deci, de o „coexistenţă“, a conceptului de „contrafort al Creştinătăţii“ cu adversitatea şleahtei faţă de războaiele de agresiune — cruciadele — împotriva otomanilor. Exemplele care ilustrează acest fenomen sunt numeroase. Însuşi Jan Sobieski, recunoştea, chiar după victoria obţinută împotriva turcilor la Hotin, în anul 1673, vitejia ostaşilor turci şi a făurit, chiar, în anii 1674—1675, planul unei alianţe polono-turco-tătare împotriva Rusiei [128]. Astfel că, mai ales din a doua jumătate a secolului XVIII, când a devenit ţinta expansiunii teritoriale a vecinilor săi, foştii adversari s-au putut transforma în cei mai preţioşi aliaţi ai Poloniei [129].

Aceerba competiţie pentru supremaţie politică la Dunărea de Jos a imprimat conceptului de „contrafort“, aplicat spaţiului carpato-danubian, conţinutul şi semnificaţia percepute conform intereselor fiecăruia

[124] *Ibidem.*
[125] *Ibidem.*
[126] *Ibidem*, p. 189.
[127] *Ibidem* p. 189—190.
[128] Wladyslaw IV a trebuit să ţină în secret planurile sale de cruciadă antiotomană din anii 1646—1648; armistiţiile încheiate cu turcii, cu excepţia celui de la Buczacz, din anul 1672, erau salutate cu satisfacţie de şleahtă; se relatează, apoi, că, după semnarea documentelor păcii de la Zurawno, din 17 octombrie 1676, o mulţime de turci şi tătari au intrat în tabăra polonă, declarându-i pe foştii lor adversari „fraţi“ şi făcând comerţ cu ei (cf. *ibidem*, p. 192).
[129] «Păgânii sunt cei mai credincioşi prieteni şi apărători ai Republicii. Creştinii sunt cei care vor să o fărâmiţeze şi să o distrugă» scria, în acea perioadă, St. Stazic (cf. *ibidem*, p. 192); pentru indiferenţa marii majorităţi a şleahtei faţă de rolul Poloniei de „contrafort al creştinătăţii“, datorită şi implicării acesteia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din cei trei mari rivali, şi anume Imperiul otoman, Imperiul habsburgic şi Polonia. Astfel, agenţii imperiali Aloisio Radibrad şi Petru Armeanul, trimişi în Ţara Românească, cu misiunea de a consolida influenţa imperială, atrăgeau atenţia, în anul 1603, împăratului Rudolf II, că erau necesare eforturi, oricât de mari ar fi fost ele, în acest scop, deoarece, în caz contrar, nu ar fi putut fi asigurată stăpânirea Transilvaniei de către imperiali. În plus, Ţara Românească constituia, în opinia lor, şi „un ghimpe grozav pentnru turci şi moldoveni" [130], în cazul celor din urmă, datorită poziţiilor pe care le deţinea, atunci, Polonia, adversarea Habsburgilor, în Moldova. În ceea ce priveşte Transilvania, Curtea imperială de la Praga nu se putea decide să o abandoneze în favoarea otomanilor, nu numai pentru că era „mare, fertilă şi abundentă", ci, mai ales, din motivul că ea constituia şi *„contrafortul"* părţii din Ungaria, stăpânită de Habsburgi [131]. Interesul manifestat de papa Clement VIII faţă de continuarea războiului Ligii Creştine cu Imperiul Otoman l-a determinat să intervină activ, în disputa polono-habsburgică, pentru controlul asupra Ţării Româneşti, pe care o dorea rezolvată în favoarea Imperiului habsburgic, principalul combatant în acel război, deoarece ea constituia *„un antemurale della Transilvania et un propugnaculo contra il Turco"* [132]. De altfel, pierderea controlului habsburgic asupra Ţării Româneşti nu lăsa nici o iluzie asupra soartei pe care urma să o aibă Ungaria Imperială, a cărei *„extremă ruină"* [133] ar cauza-o, iar pierderea Transilvaniei, care ar fi urmat, în mod inevitabil, ar fi descoperit total Austria, propriu-zisă, în faţa unei agresiuni otomane, de vreme ce turcii ar fi putut *„alerga în fiecare zi până la Viena"* [134]. Totuşi, merită a fi menţionată şi concepţia stolnicului Constantin Cantacuzino despre rolul de „contrafort al Creştinătăţii" pe care îl aveau Moldova şi Ţara Românească. Descriind, în „Istoria Ţării Româneşti", împrejurările sta-

---

în disputele dogmatice, vezi şi Marcel Kosman, *Reformacya i kontrreformacja w Wielkim, Ksiestwie Litewskim w swietle propagandy wyznaniowei*, Wroclow, Wydawnictwo, Polskiej Academii Nauk, 1973, p. 185 şi urm.; Henryk Olszewski constata că, în ceea ce priveşte Polonia, este „mai uşor să se aprecieze conceptul de «contrafort al creştinătăţii» ca un fenomen al istoriei religioase şi politice, dar mai greu din perspectiva rolului efectiv pe care l-a jucat în istoria politică a vechii Republici Nobiliare Polone" şi că, „în realitate, a fost produsul Contrareformei. Totodată, a rămas un important concept al Evului Mediu. Evul Mediu a încorporat ideea creerii unui corp civilizat (sau creştin) al lumii, ale cărui membre particulare — ca şi în organismul uman — sunt chemate să îndeplinească funcţii corespunzătoare, de regulă definite strict de activitatea în folosul întregului organism... Totuşi, era o construcţie deosebit de elastică şi schimbătoare... A fost, deci, purtătoarea unor esenţe diverse şi, nu odată, contradictorii. A exprimat, de exemplu, aspiraţiile de mare putere care domneau în Republica Nobiliară Polonă şi, totodată, insuficienta suveranitate a statului. A proclamat subiectivitatea Bisericii universale ca patrie şi a subordonat scopurile temporale celor celeste" (cf. idem, *Ideologia Rzeczpospolitej — przedmurza chrześcianska*, în „Czasopismo Prawno-Historyczne", tom XXXV, Zeszyt 2, 1983, p. 117).

[130] *Călători străini despre ţările române*, vol. IV, p. 281.

[131] N. Buta, *I paesi romeni in una serie di «avvisi» de la fine del cinquecento*, în „Diplomatarium Italicum", II, Roma, 1930, p. 299—300.

[132] Idem, *I ragguali di Claudio Rangoni, Vescovo de Reggio — Emilia e nuntio in Polonia dal 1598—1605*, în „Diplomatarium Italicum", I, 1925, Roma, p. 248.

[133] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 348.

[134] *Ibidem*, p. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bilirii hunilor în Ungaria, el justifica această „paranteză" a demersului său istoriografic, astfel : „Şi nu pentru alta o fac, ci numa căci în vecinătate ne sunt şi căci cu dânşii mare amestecare rumânii au avut şi în ceste mai du pre urmă vremi, s-au ţinut ceştia şi, în cea de apoi, că cu ajutorul lor mai- multu şi ţările acestea deca s-au osebit de Ardeal (adecăte Ţara Muntenească şi a Moldovei) s-au descălecat şi s-au luptat *cu vrăjmaşii lor şi mai vârtos cu turcii şi mai nainte şi mai încoace mult pe urmă, spate şi ajutoriu le-au fost, măcară că şi ceştia ungurilor, ca un zid bun şi tare înaintea turcilor le-au fost şi unde stricăciune, de să va socoti bine cu dreptate, mai niciodată, ci încă de mare folos, mai vârtos cestor ce în Ardeal au rămas şi aşezători şi lăcuitori" (subl. ns.)*[135].

Aşadar, în cazul ţărilor române, conceptul de „contrafort al Creştinătăţii" nu a rămas, doar, un simplu concept, vehiculat în publicistica epocii, deci, o noţiune mai mult abstractă. Din motivele amintite, deja, s-a încercat transpunerea lui în practica politică. De aceea, acest concept a avut un caracter cu totul specific, el fiind utilizat, deşi nu în formulare, ci, doar, în *practica politică*, de însăşi Poarta otomană, sub forma creării *unităţii politice de acţiune a întregului spaţiu sarpato-danubian*, sub controlul său, pentru a-l opune, în bloc, avansului către gurile Dunării, fie al Imperiului habsburgic, fie al Poloniei, mijloc urmărit, de altfel, şi de cele din urmă, dar cu un dublu obiectiv : stoparea înaintării otomane, pe de o parte, iar pe de alta, de a-şi zădărnici, reciproc, eforturile de instaurare a controlului, îndeosebi asupra spaţiului extracarpatic. Această practică a fost însoţită şi de alte două, şi anume, de instaurarea *suzeranităţii colective*, fie otomano-polone, fie habsburgo-otomană sau polono-habsburgică, asupra unuia sau altuia dintre statele spaţiului carpato-danubian. Câştig de cauză a avut, în cele din urmă, Imperiul otoman, mai ales în a doua jumătate a secolului XVII, când a reuşit să-şi impună controlul exclusiv nu numai asupra Moldovei şi a Ţării Româneşti, ci şi a Transilvaniei. Astfel că, îndeosebi în această perioadă, rolul ţărilor române de „contrafort al Creştinătăţii" a încetat să mai funcţioneze, ca atare. La aceasta a contribuit, însă, în foarte mare măsură, însăşi politica imperială şi cea polonă care nu urmăreau, în fond, funcţionarea acelui concept, *în conţinutul şi semnificaţia sa*, ci, înglobarea, în graniţele statelor lor, a ţărilor române. De aceea, unii dintre conducătorii politici ai românilor au zădărnicit, ei înşişi, acele planuri, de vreme ce *raţiunea de stat* le dicta să evite o subordonare faţă de unul din cele două state amintite, care ar fi avut mult mai grave urmări asupra statutului lor politico-juridic, decât dominaţia otomană. Or, anexarea Transilvaniei de către Habsburgi constituie cel mai grăitor exemplu în acest sens [136].

[135] Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Ţării Româneşti*, ediţie critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu, Bucureşti, 1991, p. 114.

[136] Pentru detaliile ilustrative ale acestei specificităţi a conceptului de „contrafort al creştinătăţiir", aplicat ţărilor române, care, din motive ce nu mai trebuie explicate, nu-şi puteau găsi locul în aceste pagini, vezi şi Veniamin Ciobanu, *Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea. (Ţările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice — 1601—1634)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EUGEN DENIZE

MOLDOVA, LIGA SFÂNTĂ ŞI LUPTA ANTIOTOMANĂ ÎN ANII 1538—1541

Dată fiind poziţia geografică a Ţărilor Române, situate în imediata apropiere a principalelor linii ofensive otomane, relaţiile cu ele au dobândit, în concepţia Porţii, mai ales după expediţiile din 1526 şi 1529 [1], alte valori decât cele avute până atunci. Ţara Românească şi Moldova au încetat să mai reprezinte ţeluri de sine stătătoare ale politicii otomane, iar atitudinea Porţii faţă de ele nu a mai fost subsumată politicii vizând apărarea hotarului dunărean. Conduita Porţii faţă de Ţările Române, a fost subordonată acum politicii mondiale otomane. Aceasta a impus, ca o necesitate stringentă, instituirea unui control mai strict asupra Ţărilor Române, fapt cerut atât de nevoia anihilării oricărei acţiuni posibile de solidarizare a lor cu puterile creştine, cât şi de dorinţa Porţii de a utiliza însemnatele lor resurse materiale şi umane pentru susţinerea unei asemenea linii politice de mare anvergură.

Dacă în Ţara Românească turcii au clarificat lucrurile, în mare măsură, o dată cu asasinarea lui Radu de la Afumaţi (2 ianuarie 1529) [2], în Moldova, datorită poziţiei geopolitice a acesteia, lucrurile vor decurge ceva mai greu, abia începutul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareş, în 1541, marcând un important câştig pentru ei pe calea subordonării mai stricte a ţării.

Momentul în care Petru Rareş, fiul bastard al lui Ştefan cel Mare, a preluat tronul Moldovei, era deosebit de dificil sub aspectul situaţiei externe a ţării, iar împrejurările înscăunării sale au facilitat ingerinţa otomană în problema succesiunii voievodale din ţara românească de la răsărit de Carpaţi, ceea ce, chiar dacă nu a afectat încă, în mod vădit, suveranitatea ei în fapt, a marcat totuşi începutul procesului de instau-

[1] Arhivele Statului Bucureşti, microfilme Italia, rola 35, cadrele 288—554.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1901, p. XLIV—L ; Andrei Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, *1468—1540*, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, tomus IV, Budapest, 1914, p. 174—175, 186 ; *Documents concerning Rumanian History (1427—1601)*, collected from British Archives by E. D. Tappe, London, The Hague, Paris, 1964, p. 25—26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rare graduală a controlului Porții asupra țării [3]. De aceea, străduințele pe care le-a depus Rareș, încă de la început, pentru pregătirea luptei antiotomare au fost determinate de dorința de a apăra suveranitatea Moldovei și de a elimina noul element de alterare intervenit în raporturile moldo-otomane cu prilejul înscăunării sale. Din păcate, însă, schimbarea raportului de forțe din Europa Centrală și de Sud-Est, determinat de prăbușirea Ungariei, a împiedicat realizarea acestor obiective, în ciuda intensei activități politico-diplomatice și militare a domnului Moldovei. La aceasta s-au adăugat și greșelile de politică externă pe care Rareș le-a comis, greșeli care l-au sancționat necruțător.

O primă greșeală și, poate, cea mai mare, a fost conflictul său cu Polonia pentru Pocuția. Fiind prins, în lipsa Ungariei, în axa de interese polono-otomană, care funcționa, cu scurte întreruperi, de aproape un secol, Rareș a atacat, încercând să acrediteze și ideea că primise aprobarea sultanului [4] și, peste toate, suferind și o zdrobitoare înfrângere militară [5]. Acest lucru a făcut ca încă din primăvara lui 1531 să apară, la Constantinopol, ideea înlocuirii sale din domnie [6].

O a doua greșeală gravă de politică externă a fost uciderea lui Aloisio Gritti, la 28 septembrie 1534. Acesta fusese trimis de sultan, care se afla în răsărit, în război cu perșii, ca să stabilească hotarele în urma încheierii tratatului turco-austriac din 23 iunie 1533 [7]. În ciuda discuțiilor care s-au purtat în istoriografia noastră, considerăm că Gritti nu putea să reprezinte, în acel moment, vreo primejdie pentru Țările Române. Reacția lui Rareș a fost deci disproporționată față de posibila amenințare și el și-a dat seama de acest lucru, de faptul că l-a provocat grav pe sultan. Încercând să repare ce se mai putea, a trimis o solie în Orient, la Bagdad, pentru a explica sultanului rolul jucat de el în suprimarea lui Gritti [8].

Dar explicațiile fiind inutile, asasinarea lui Gritti a contribuit în mod hotărâtor la cea de-a treia greșeală gravă de politică externă, adică

---

[3] Tahsin Gemil, *În fața impactului otoman*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 138.

[4] Hurmuzaki, *Documente*, I, Supliment II, p. 23—24; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. II, Vălenii de Munte, 1925, p. 195; Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 84—85. Foarte rapid, prin solia lui Jan Ocieski, Sigismund I a aflat că Poarta nu a aprobat nici o acțiune militară a lui Rareș împotriva Poloniei (Ilie Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în *Rsl*, X, 1964, p. 321).

[5] Este vorba de marile înfrângeri de la Gwozdziec (19 august) și Obertyn (22 august 1531). (I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec și Obertyn (1531)*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXV, 1912—1913, p. 429—441; I. Corfus, *art. cit.*, p. 321; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 91—98).

[6] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 87.

[7] Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turcești inedite (1533—1534)*, în *SMIM*, VII, 1974, p. 108; Ștefana Simionescu, *Țările Române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului habsburgic (1526—1594)*, în *RdI*, XXVIII, 1975, nr. 8, p. 1205; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 113—115.

[8] A. de Gevay, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI—XVII, Jahrhunderte*, vol. II, Wien, 1838, p. 11; Stefana Simionescu, *art. cit.*, p. 1205; T. Gemil, *art. cit.*, p. 147—149; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la trecerea hotărâtă a lui Rareș în tabăra habsburgică [9]. La 4 aprilie 1535, la Iași, Rareș a încheiat un tratat de alianță cu Ferdinand de Austria [10]. O dată cu aceasta, el s-a angajat, cu toată fermitatea, pe calea luptei antiotomane, pe calea luptei armate, dar, doar pentru a constata, în final, că aliații creștini, mai ales Habsburgii, nu au putut să-l ajute cu nimic, iar forțele interne, marile grupări boierești ale Gănești lor și Arbureștilor [11], l-au părăsit exact în momentul supremei confruntări cu sultanul din 1538. Convins de șansele de succes ale politicii sale, Rareș a refuzat propunerea lui Soliman Magnificul din 1536 de a-l ajuta pe Zápolya cu 6 000 de oameni în schimbul acordării iertării [12].

Nu este mai puțin adevărat că domnul Moldovei, atunci când a adoptat și s-a menținut cu atâta consecvență pe o linie politică deschis antiotomană, s-a bizuit și pe câteva elemente ale relațiilor politice internaționale care lăsau să se întrevadă posibilitatea formării unei noi coaliții antiotomane a puterilor creștine. Veneția începuse din 1529 să-și orienteze politica, tot mai mult, către Habsburgi [13], iar Soliman Magnificul suferise două eșecuri în Europa Centrală, în 1529 [14], când nu a putut cu-

---

[9] Ștefana Simionescu, *Relațiile internaționale ale Moldovei în timpul domniei lui Petru Rareș*, în *RdI*, XXX, 1977, nr. 1, p. 100.

[10] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 91—94; Johann Christian von Aretin, *Beiträge zur Geschichte und Literatur*, vol. VII, *Acta legationis Georgii Reicherstorffer 1527—1535*, München, 1806, p. 210—216; Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare*, București, 1978, p. 77; Ștefana Simionescu, *Țările Române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului habsburgic...*, p. 1206; idem, *Les relations de la Moldavie avec les Habsbourg pendant le règne de Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546)*, în *RRH*, XVI, 1977, nr. 3, p. 462; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 116—117.

[11] Eugen Stănescu, *Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman*, în *NEH*, Bucarest, 1955, p. 241—264; Ștefan S. Gorovei, *Gănești și Arbureștii. Fragmente istorice (1538—1541)*, în *CI* (s.n.), II, 1971, pp. 143—146; D. Ciurea, *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 199.

[12] Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV—XVI*, București, 1985, p. 167. Este adevărat, însă, că, în aprilie 1536, circula zvonul că sultanul va ataca Moldova în vară cu toate forțele sale (A. Veress, *op. cit.*, p. 264; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 13). Evident că acest zvon l-a făcut pe Rareș să devină bănuitor și să nu dea credit promisiunilor sultanului.

[13] După încheierea păcii de la Cambrai, din 1529, dintre Carol Quintul și Francisc I, Veneția începe să-și reorienteze treptat politica spre Habsburgi (Gyula Rázsó, *Buda, Vienna e Venezia: i problemi militari e politici del rapporto tra Europa e i Turchi (1521—1532)*, în vol. *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento, a cura di Tibor Klaniczay*, Budapest, 1975, p. 274). Astfel, în aprilie 1529, când informațiile despre pregătirile de război otomane se înmulțesc, Veneția începe și ea pregătiri militare, mai ales navale, reușind să armeze o flotă de 50 de galere care, evident că nu putea fi îndreptată decât împotriva unui atac otoman prin surprindere (a se vedea rapoartele lui Ioan Pastor trimise lui Ferdinand de Austria, din Ruguza, la 1, 20 și 28 aprilie 1529 în *Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae*, ed. Emilij Laszowski, volumen I, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, volumen XXXV, Zàgreb, 1914, p. 145—148, 157—158). Această reorientare se accentuează în anii următori, diplomația venețiană atrăgând chiar atenția asupra pericolului atacului otoman din 1532 (L. Ováry, *A. Magyar Tudemányos Akadémia történeti bizottságanak oklevélmásolatai* (Copie de documente din colecția Comisiunii Istorice a Academiei Ungare de Științe), Budapest, II, 1891, p. 203—205, 217—218).

[14] J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, traduit par J. J. Hellert, tome V, Paris, 1836, p. 126—136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceri Viena, şi în 1532, când a fost oprit în faţa fortăreţei Güns (Kőszeg) [15]. În acelaşi an, 1532, flota lui Andrea Doria, aflată în serviciul lui Carol Quintul, a atacat prin surprindere coastele Moreii şi a cucerit Coron şi Patras [16], iar în 1535 Carol Quintul în persoană a atacat şi cucerit Tunisul [17].

Un element important al situaţiei internaţionale îl constituia tensiunea crescândă din relaţiile veneto-otomane, tensiune alimentată şi de diplomaţia franceză care credea că pe această cale, prin ameninţări venite din partea Porţii, va reuşi să îndepărteze Veneţia de o eventuală alianţă cu Habsburgii [18]. Solului otoman Iunus bey, trimis la Veneţia, la instigaţia ambasadorului Franţei de la Constantinopol, La Forêt, ca să ceară Republicii să devină duşmana duşmanilor sultanului, Senatul i-a răspuns însă cu un refuz politicos. Soliman, jignit, a ordonat capturarea câtorva nave veneţiene, arestarea negustorilor veneţieni din Constantinopol şi a ameninţat să atace personal Republica, pentru a răzbuna sângele marinarilor săi ucişi, din greşeală, de veneţianul Canale, în ianuarie 1537 [19]. Dar aceste ameninţări, departe de a înspăimânta Veneţia, au avut darul de a provoca o contrareacţie puternică. Papa Paul III a început întărirea fortificaţiilor de coastă [20], Carol Quintul a trimis trupe spaniole în Sicilia şi sudul Italiei, în Toscana şi la Genova au început pregătirile de apărare [21]. Veneţia a început şi ea să se pregătească, ambasadorul său de la Roma primind dispoziţii să înceapă tratative cu papa şi cu cardinalii spanioli [22]. În acelaşi timp, în iarna dintre 1536 şi 1537, ea a pus pe picioare o impunătoare flotă, o parte a ei, sub comanda lui Giovanni Vetturi, urmând să rămână în Adriatica, iar alta, comandată de Gerolamo Pesaro, trebuind să fie gata pentru a intra în luptă cu turcii [23]. Totuşi, Veneţia avea mari îndoieli cu privire la o posibilă alianţă cu împăratul Carol Quintul şi cu comandantul flotei acestuia din Mediterana, Andrea Doria, dându-şi seama că amândoi urmăreau interese personale şi puteau să o abandoneze în momentele cele mai grele [24].

Dar evenimentele au evoluat cu rapiditate. În mai 1537 au ajuns la Valona, atât trupele de uscat ale turcilor, în număr de aproximativ 100 000 de soldaţi, cât şi flota, formată din 400 de nave de diferite

---

[15] *Ibidem*, p. 158—165 ; Florentina Căzan, *Cruciadele. Momente de confluenţă între două civilizaţii şi culturi*, Bucureşti, 1990, p. 210—212.

[16] F. de Laiglesia, *Un establecimento español en Morea en 1532*, Madrid, 1905, passim ; Reginald Trevor Davis, *The Golden Century of Spain. 1501—1621*, London, New York, 1964, p. 94.

[17] C. Brandi, *Charles Quint 1500—1558*, traduit de l'allemand par Guy de Bude, Paris, 1939, p. 361—363 ; Otto de Habsburg, *Charles Quint*, Paris, 1967, p. 227—230.

[18] Camillo Manfroni, *Storia della marina italiana dalla caduta di Costantinopoli alla battaglia di Lepanto*, Roma, 1897, p. 317—318.

[19] *Ibidem*, p. 318.

[20] L. Pastor, *Histoire des papes depuis la fin du Moyen Âge*, tome XI, traduit par Alfred Poizat, Paris, 1925. p. 224.

[21] C. Manfroni, *op. cit.*, p. 318.

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*, p. 319.

[24] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tipuri [25]. În acelaşi timp, la Constantinopol, solul veneţian Tommaso Mocenigo, venit să-l felicite pe sultan pentru victoriile din Persia, primea asigurări de pace din partea turcilor [26]. Dar valoarea acestor asigurări era nulă. După mai multe incidente, flota otomană, comandată de Barbarossa, care încercase să ocupe, fără succes, Otranto şi Castro, în sudul Italiei [27], se îndreaptă spre Corfu şi, la 27 august 1537, începe să debarce trupe în insulă [28], una din cele mai importante poziţii veneţiene din Adriatica. Este posibil ca hotărârea finală a sultanului de a declanşa războiul cu Veneţia să fi fost influenţată şi de Andrea Doria care, dorind acest lucru, a lăsat în mod deliberat să cadă în mâna turcilor nişte scrisori compromiţătoare pentru amiralul veneţian Pesaro, din care reieşea că ei erau deja aliaţi, ceea ce nu era cazul [29]. Deci războiul începea şi printr-o înşelăciune între aliaţii creştini, rivalitatea secular[ă] veneto-genoveză spunându-şi cuvântul.

Bătălia pentru Corfu a fost crâncenă, dar de scurtă durată, turcii începând retragerea la 10 septembrie şi încheind-o la 16 ale aceleiaşi luni [30]. Pentru flota lor însă a fost foarte uşor să cucerească numeroase alte insule stăpânite de veneţieni, cum ar fi Schiros, Egina, Patmos, Stamfalia, Paros şi Tinos [31], în timp ce trupele de uscat îl înfrângeau pe generalul imperial Katzianer, la Gorian, la 9 octombrie 1537 [32].

În această situaţie, când războiul nu mai putea fi evitat şi principalele puteri creştine erau ameninţate, se impunea, cu necesitate, reali-

[25] *Descrizione della guerra seguita tra la serenissima repubblica di Venetia e sultan Solimano imperator de Turchi l'anno 1537 di Francesco Longo*, în *Commissiones et relationes venetae*, tomus II, ed. Simeon Ljubić, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol. VIII, Zagrabiae, 1877, p. 116.

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem*; C. Manfroni, *op. cit.*, p. 320; L. Pastor, *op. cit.*, XI, p. 225; E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, tome I, Paris, 1848, p. 330; Edouard Petit, *André Doria. Un amiral condottière au XVIe siècle (1466—1560)*, Paris, 1887, p. 167.

[28] *Descrizione della guerra seguita...*, p. 116; C. Manfroni, *op. cit.*, pp. 321—324; L. Pastor, *op. cit.*, XI, p. 226.

[29] E. Petit, *op. cit.*, pp. 170—171; C. Manfroni, *op. cit.*, p. 321.

[30] *Descrizione della guerra sequita...*, p. 117; Marco Guazzo, *Historie di tutte le cose degne di memoria quai del anno MDXXIII, sino a questo presente sono occorse nella Italia, nella Provenza, nella Franza, nella Picardia, nella Fiandra, nella Normandia, nel regno di Campagnia, nel regno d'Artois, nella Inghilterra, nella Spagna, nella Barbaria, nella Elemeyna, nella Ungaria, nella Boemia, nella Pannonia, nella Germania, nella Dalmatia, nella Macedonia, nella Grecia, nella Morea, nella Turchia, nella Persia, nella India, et altri luoghi, cosi per terra come per mare, col nome di molti huomini scientiati. Opera Nova et novamente con la sua Tavola stampata:* In Venetia, 1540, f. 170—170 v.; Francesco Sansovino, *Dell'historia universale dell'origine et imperio de turchi*, In Venetia, 1564, f. 292 v.; Gasparo Bugati, *Historia universale di... nella quale con ogni candidezza di Verità si racconta brevemente e con bell' ordine tutto quel ch'è successo dal principio del mondo fino all' anno MDLXIX*, Venetia, 1569, pp. 848—849; Paolo Paruta, *Historia vinetiana di... cavaliere, et procuratore di S. Marco divisa in due parti con privilegii.* in Vinetia, 1605, pp. 611—613; Andreae Mauroceni, *Historia veneta ab anno MDXXI usque ad annum MDCXC. In quinque partes tributa*, Venetia, MDCXXIII, pp. 171, 176, 181; Giovani Sagredo, *Memorie istoriche de monarchi ot omani*, Venetia, 1673, pp. 348—354; Samuele Romanin, *Storia documentata di Venezia*, II edizione, tomo VI, Venezia, 1914, p. 23—26.

[31] C. Manfroni, *op. cit.*, p. 324.

[32] L. Pastor, *op. cit.*, XI, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zarea unei coaliții antiotomane care să coordoneze eforturile tuturor celor dispuși să lupte. Veneția, ne mai putând evita lupta cu turcii, a preluat inițiativa diplomatică a realizării unei astfel de ligi. La 10 octombrie 1537 ea a hotărât să trimită soli în Persia, la Șah Tahmasp, pentru a realiza o alianță antiotomană, dar abia în august 1539 solul ei, Michele Membre, ajunge în Persia [33]. Răspunsul șahului, care deși aflase că venețienii purtau deja tratative de pace cu turcii, a fost încurajator, el arătându-se dispus să ia armele împotriva turcilor [34]. Până atunci însă, la 19 octombrie 1537, Senatul l-a însărcinat pe ambasadorul de la Roma, Marcantonio Contarini, să negocieze și să încheie tratate de alianță cu papa, cu împăratul și cu alte puteri dispuse să intre în liga antiotomană [35]. În decembrie același an instrucțiuni similare primesc și Gian Antonio Veniero, ambasador pe lângă Carol Quintul, și Alvise Badoaro, ambasador pe lângă Francisc I [36].

Tot spre sfârșitul anului 1537, Petru Rareș, pentru a intra în legătură cu Carol Quintul, l-a trimis la Veneția pe episcopul Vasile [37], care trebuia să se întâlnească aici cu Dionisio della Vecchia [38]. Suntem aproape siguri că, pe lângă relația stabilită cu împăratul, Rareș a stabilit contacte politice și cu Veneția, deși documente clare în acest sens ne lipsesc. Dar dacă avem în vedere contextul politic general, situația Veneției și a Moldovei, ambele amenințate de Imperiul otoman, nu putem ajunge decât la concluzia că între cele două părți au avut loc discuții axate, bineînțeles, pe posibilități de sprijin reciproc. Aceste posibilități nu puteau fi directe. Veneția nu putea ajuta Moldova trimițându-și flota în apele Mării Negre, iar Moldova nu putea ajuta cetatea lagunelor trimițând trupe de uscat pe coastele Adriaticii sau ale Mării Egee. Sprijinul nu putea fi decât indirect, fiecare din cele două părți, Veneția, mai ales, pe mare, iar Moldova pe uscat, căutând să provoace pierderi cât mai mari turcilor.

Intensa activitate diplomatică venețiană a dat roade la 8 februarie 1538 când, la Roma, s-a încheiat o ligă sfântă antiotomană cu participarea cetății lagunelor, a împăratului Carol Quintul și a papei Paul III [39],

[33] Luigi Bonelli, *Il trattato turco-veneto del 1540*, f.a., f. 1, pp. 26—27.

[34] *Ibidem*, p. 29.

[35] *I libri commemoriali della Republica di Venezia. Regesti*, tomo VI, în *Monumenti storici della r. deputazione veneta di storia patria*, serie prima, *Documenti*, vol. XI, Venezia, 1903, p. 230, nr. 21.

[36] *Ibidem*, p. 230—231, nr. 23.

[37] Pentru relațiile lui Petru Rareș cu Carol Quintul și cu imperialii, în general, a se vedea Alexandru Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul*, în *ARMSI*, s. III, t. XVII, București, 1935—1936, p. 241—256; Ștefana Simionescu, *Les relations de la Moldavie avec les Habsbourg pendant le règne de Petru Rareș*..., p. 455—467; Eugen Denize, *Moldova lui Petru Rareș între imperiali și otomani*, în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 235—247.

[38] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 17. Pentru Dionisio della Vecchia, sârb de origine, pe adevăratul său nume Bojidar Vuković, a se vedea Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București, Paris, 1980, p. 39—40, 260—261.

[39] *I libri commemoriali*..., VI, p. 231—232, nr. 24; G. Bugati, *op. cit.*, p. 851; A. Mauroceni, *op. cit., p. 194—195*; L. Pastor, *op. cit.*, XI, p. 231; I. Ursu, *La politique orientale de François Ier (1515—1547)*, Paris, 1908, p. 106; Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 142—143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după care, la 24 din aceiaşi lună, s-a încheiat tratatul de la Oradea, de pace şi colaborare între Ferdinand de Austria şi Ioan Zápolya [40], tratat care-l includea automat şi pe Petru Rareş în virtutea alianţei sale cu primul dintre aceştia [41]. Prin urmare, se crease, cel puţin teoretic, o vastă coaliţie antiotomană, care se întindea din Moldova, prin Ungaria, Imperiul habsburgic, Veneţia şi Roma, până în Spania. Dacă avem în vedere şi activităţile maritime ale portughezilor din Oceanul Indian şi pericolul reprezentat de Persia, se părea că Imperiul otoman fusese prins într-un vast cerc de alianţe care ameninţau să-l stranguleze. Dar aceasta este doar o primă impresie care se dovedeşte, la o sumară analiză, ca fiind lipsită de fundament. Vasta coaliţie antiotomană, ca orice coaliţie de acest fel, îşi avea slăbiciunile ei care erau mai importante decât punctele tari.

În vest, alianţa dintre Veneţia şi Carol Quintul era o alianţă bazată pe neîncredere şi suspiciune. Am arătat deja cum Andrea Doria, comandantul flotei genoveze aflate în serviciul împăratului, a forţat intrarea Veneţiei în război cu turcii. Aceasta se temea, şi evenimentele îi vor da dreptate, să nu fie părăsită de împărat pentru ca, o dată cu zdrobirea ei de către turci, acesta să-şi poată extinde dominaţia asupra întregii Italii. La rândul său, împăratul se temea că Veneţia va încheia o pace separată cu turcii. Aceasta a făcut ca şi Veneţia [42] şi împăratul să caute o pace separată cu turcii, iar liga să fie foarte şubredă chiar de la începuturile ei. Astfel, pentru anul 1538 Carol Quintul a propus desfăşurarea doar a unor acţiuni defensive, pe cele ofensive amânându-le pentru anul următor [43]. La 24 mai el a declarat ambasadorilor veneţieni că abia în anul următor se va trece la o puternică ofensivă antiotomană, dar pe mare şi nu pe uscat, unde cavaleria uşoară a turcilor, foarte mobilă, făcea preferabilă o atitudine defensivă, bazată pe un puternic sistem de fortificaţii [44]. Această poziţie era impusă şi de conflictul cu Franţa, care s-a încheiat abia în vara lui 1538, prin armistiţiul de la Nisa (18 iunie) [45] şi prin întâlnirea de la Aigues Mortes [46], dintre Carol Quintul şi Francisc I, precum şi de ostilitatea manifestată în Spania faţă de orice plan de cruciadă care depăşea limitele Africii de Nord [47]. Dar aceste cauze nu sunt singurele pentru care Carol Quintul aplică o politică de temporizare. Este aproape cert că el a intrat, în vara lui 1538, prin intermediul a doi dintre agenţii săi, Alonso de Alarcón şi Juan de Vergara,

[40] A. Karoly, *Adalek a Nagyvaradi békeş az 1536—1538 évek történetéhez* (Contribuţii la istoria păcii de la Oradea din 1536—1538) Budapest, 1879, p. 225; *Osterreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526—1690)*, Bearbeitet von Roderich Goos, Wien, 1911, p. 66—85; L. Pastor, *op. cit.*, XII p. 228; I. Ursu, *op. cit.*, p. 110; M. Neagoe, *Petru Rareş şi campania din 1538*, în *R.A.*, an LIII, vol. XXXVIII, nr. 4, 1976, p. 392; R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 87.

[41] Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 143.

[42] P. Paruta, *op. cit.*, p. 389.

[43] L. Pastor, *op. cit.*, XI, p. 237.

[44] C. Brandi, *op. cit.*, p. 415.

[45] Antonio Ballesteros y Beretta, *Historia de España y su influencia en la historia universal*, ed. a II-a, vol. VI, Barcelona, 1950; p. 119—120; L. Pastor, *op. cit.*, XI, p. 242.

[46] Marqués de Lozoya, *Historia de España*, tomo III, Barcelona, 1977, p. 403—405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în tratative cu Barbarossa şi că Andrea Doria avea, de la început, ordinul de a nu lupta cu turcii, dar de a-i împinge cât mai departe de veneţieni. Carol a încercat chiar să obţină de la Barbarossa promisiunea că-l va ajuta să atace Veneţia [48].

Evident că în aceste condiţii flota creştină se aduna foarte greu, ceea ce a permis turcilor să treacă la ofensivă. Barbarossa cucereşte insulele Sporade de Nord, sangiacbeiul de Morea atacă Nauplia (Napoli di Romania) şi Monemvasia, iar un corp de armată otoman din Bosnia ataşă Sebenico, Antivari şi alte posesiuni veneţiene din Dalmaţia [49]. Atunci când flota creştină s-a adunat, în cele din urmă, şi s-a aflat faţă în faţă cu cea otomană comandată de Barbarossa, la Prevesa, bătălia s-a terminat nedecis (27 septembrie 1538) [50]. Dar, în ciuda acestui final nedecis, prin consecinţele sale, bătălia de la Prevesa a furnizat turcilor un mare avantaj moral şi a făcut ca ei să domine Mediterana până la bătălia de la Lepanto din 1571. A fost, se poate spune, o victorie morală pentru turci şi o înfrângere morală pentru creştini.

Dacă flancul apusean al coaliţiei antiotomane era dezarticulat, în ciuda aparentei sale coerenţe, lucrurile nu se prezentau mai bine nici în flancul său răsăritean, acolo unde trebuia să acţioneze Moldova lui Petru Rareş. După eşecul tuturor încercărilor de mediere în conflictul său cu Polonia [51], Rareş se afla, în 1537, în situaţia de a fi prins ca într-un cleşte între turci, tătari şi poloni. În această situaţie el a considerat că cea mai bună apărare este atacul şi, fie în 1537 [52], fie la începutul lui 1538 [53], a încetat plata tributului către Poartă, deci o provocare deschisă, fără nici un echivoc, adresată sultanului.

De asemenea, a adoptat o atitudine agresivă faţă de Polonia, la 24 iulie 1537 scriindu-i lui Sigismund I şi arătându-i că este gata să-l înfrunte, chiar să apeleze la ajutorul turcilor [54], ceea ce evident că nu mai putea face. Deci, în loc să colaboreze sau cel puţin să păstreze o neutralitate reciprocă în faţa ameninţării otomane, două state creştine au preferat să se sfâşie unul pe celălalt şi să uşureze astfel misiunea sultanului. În noiembrie 1537 polonii întreprind o incursiune în Moldova,

---

[47] C. Brandi, *op. cit.*, p. 415.

[48] C. Manfroni, *op. cit.*, p. 332—333.

[49] *Ibidem*, p. 330.

[50] *Descrizione della guerra seguita...*, p. 125—126; M. Guazzo, *op. cit.*, f. 198 v. — 206 v.; G. Bugatti *op. cit.*, p. 869—875; C. Manfroni, op. cit p. 335—345; Nicolae Koslinski, *Războaie pe mare în veacul al XVI-lea. Preveza şi Lepanto*, Bucureşti, 1991, p. 63—74.

[51] După tratativele eşuate ale moscoviţilor de a realiza o pace între poloni şi moldoveni, a fost rândul lui Ferdinand să încerce acest lucru. În 1536 şi la începutul lui 1537, el a încercat să medieze între Rareş şi Sigismund (Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 97; II, 4, p. 106) reuşind să obţină un armistiţiu în februarie 1537 (*ibidem*, II, 1, p. 119). Dar în 1537 tratativele cu Polonia nu au putut duce la încheierea unei păci (*ibidem*, II, 1, p. 147—149).

[52] După mărturia lui Paolo Giovio, în *Arhiva istorică a României*, II, 1865, p. 36.

[53] T. Gemil, *Les relations de la Moldavie avec la Porte ottomane pendant le premier règne de Petru Rareş (1527—1538)*, în *RRH*, XVII, 1978, no. 2, p. 306.

[54] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în ianuarie 1538 Rareş le răspunde printr-o incursiune în Polonia, iar la 1 februarie zdrobeşte un corp de oaste polon pe râul Siret [55].

În timp ce creştinii se onorau între ei, sultanul Soliman Magnificul a început pregătirile pentru o mare expediţie militară în anul 1538, care să rupă posibila încercuire ce se prefigura în jurul Imperiului otoman şi să arate forţelor creştine coalizate că el este cel mai puternic. Marea campanie a sultanului împotriva Moldovei, din 1538, a constituit acţiunea principală dintr-un plan politico-militar desfăşurat coordonat pe un imens spaţiu geografic, în vederea respingerii ofensivei coaliţiei din jurul Habsburgilor şi pentru extinderea stăpânirii otomane.

Avertizat de pregătirile care se făceau împotriva sa [56], Soliman Magnificul a hotărât să declanşeze o puternică ofensivă politico-militară, care viza toate zonele de interes major pentru Imperiul otoman : Europa, Mediterana şi Oceanul Indian [57]. Principalul punct de izbire a fost ales de sultan în Moldova [58], datorită, pe de o parte, importanţei pe care o avea această ţară prin potenţialul său economic, uman şi militar, în cadrul vastelor sale planuri de expansiune în Europa, iar pe de altă parte, datorită izolării politice în care se afla Petru Rareş, înconjurat numai de duşmani şi având aliaţi îndepărtaţi, puţin dispuşi să-şi îndeplinească făgăduielile. În concepţia sultanului, lovitura aplicată lui Rareş trebuia să destrame întreaga coaliţie creştină, încă insuficient consolidată, şi să întărească poziţiile otomane în Moldova, menajându-se însă relaţiile cu Polonia.

Ceea ce este aproape sigur este faptul că, prin lupta sa plină de eroism, un eroism dus până în pragul sinuciderii, Petru Rareş a uşurat destul de mult efortul militar al veneţienilor. În primul rând, în tot cursul anului 1538, au avut loc destul de puţine ciocniri terestre între veneţieni şi turci în Dalmaţia [59], iar în al doilea rând, simultan cu de-

---

[55] V. Ciobanu, *Les relations politiques de la Moldavie avec la Pologne pendant la premièr règne de Petru Rareş (1527—1538)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVII, 1978, no. 2, p. 287.

[56] Se pare că sultanul aflase — prin intermediul unui spion polon — suficiente informaţii despre tratatul de la Oradea dintre Ferdinand de Austria şi Ioan Zápolya (Ismail Hakkîî Uzunçarsîlî, *Osmanli Tarihi* (Istoria otomană), vol. II, ed. II, Ankara, 1964, p. 337, apud T. Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză şi căderea lui Petru Rareş*, în vol. *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 153).

[57] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 184—186 ; T. Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză...*, p. 154 ; J. de Hammer, *op. cit.*, V, p. 286 ; pentru confruntările din Marea Roşie şi Oceanul Indian, dintre otomani şi portughezi, consideraţi ca aliaţi siguri ai blocului habsburgic şi ai Spaniei, a se vedea, printre altele, F. C. Danvers, *The Portuguese in India being a History of the Rise and Decline of their Eastern Empire*, London, 1894, vol. I, p. 425—430 ; Dames Longworth, *The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century, în „Joural* of the Royal Asiatic Society", january, 1921, p. 129 ; A. Reid, *Sixteenth Century Turkish Influence in Western Indonesia*, în „Journal of Southeast Asian History", vol. X, 1969, p. 395—414 ; Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, traducere de Mircea Gheorghe, vol. III, Bucureşti, 1986, p. 144.

[58] T. Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză...*, p. 153 ; idem, *Les relations de la Moldavie avec la Porte otomane pendant le premièr règne de Petru Rareş*, p. 291—312.

[59] *Descrizione della guerra seguita...*, p. 120—125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clanşarea campaniei lui Soliman în Moldova, care a avut loc la 8 iulie, nave veneţiene, conduse de amiralul Capello, şi papale, conduse de Grimani, au lansat atacuri izolate în Marea Egee, căutând să obţină anumite succese înainte de sosirea comandantului suprem al flotelor aliate, amiralul genovez Andrea Doria [60].

Campania lui Soliman Magnificul împotriva Moldovei, în 1538, a fost un deplin succes, în primul rând, politic, şi apoi militar. Succesul politic a constat în faptul că Soliman Magnificul a reuşit ca, în august-septembrie 1538, să prindă Moldova într-un adevărat cleşte otomano-tătaro-polon, din care aceasta nu mai avea cum scăpa. Încă din mai, solul polon Erasmus de Kretkow, castelan de Brest, a cerut o expediţie comună polono-otomană pentru alungarea lui Rareş din scaunul Moldovei [61], iar la 18 august o armată polonă de 20 000 de oameni, condusă de Jan Tarnowski [62], a început asediul Hotinului [63]. Anterior, sultanul ordonase şi hanului tătar Sahib Ghiray (1532—1551) să atace Moldova [64], ceea ce acesta a şi făcut.

În faţa acestei triple ameninţări, Rareş, care putea avea o oaste de 70—80 000 de oameni [65], cea mai mare pe care a avut-o vreodată Moldova în Evul Mediu, deşi credem că numărul ei era mai redus cu cel puţin un sfert, s-a deplasat spre Hotin, unde a ajuns la 28 august cu efective estimate la 46 000 de oameni [66]. Aici el reuşeşte ca, prin intermediul lui Ferdinand şi Zápolya, să încheie, la 30 august, o pace cu polonii, cărora le cedează Pocuţia [67]. Eliberat de ameninţarea polonă şi în

[60] Alif Büyüktuğrul, *Preveze deniz muharebesine ilişkin gerekler* (Adevăruri legate de bătălia navală de la Prevesa), în „Belleten", XXXVII, 1973, no. 145, Ankara, p. 51—95, apud. T. Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză*..., p. 157.

[61] Iancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în *SMIM*, VII, 1974, p. 309—319.

[62] Zszislaw Spieralski, *Jan Tarnowski, 1488—1561*, Warszawa, 1977, p. 287, 289—290 ; Wladyslaw Pocieha, *Królowa Bona (1494—1557). Czasy i ludzie Odrodzenia* [Regina Bona (1494—1557). Timpurile şi oamenii Renaşterii], vol. II, Poznań, 1949, p. 215—217 ; C. Rezachevici, *Tratatul dintre Petru Rareş şi Sigismund I (29—31 august 1538) din vremea campaniei lui Soliman Magnificul în Moldova*, în *CI* (s.n.), IX—X, 1978—1979, p. 312, 314—315, n. 99 ; V. Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia*..., p. 170.

[63] Th. Holban, *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze*, în *AIIAI*, XIII, 1976, p. 285 ; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 319 ; idem, *Studii şi documente*, XXIII, Bucureşti, 1913, p. 40—41 ; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 89 ; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 148.

[64] Remal Hodja, *Tarihi-i Sahib Giray Han* (Istoria hanului Sahib Ghiray), ed. Özlap Gökbilgin, Ankara, 1973, p. 25—26, apud T. Gemil, *Les relationes de la Moldavie avec la Porte ottomane*..., p. 308 ; *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 382—385 ; Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 188 ; Ştefana Simionescu, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii", XXV, 1972, nr. 2, p. 232 ; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 145—146.

[65] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 141 ; Al. Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom III, Bucureşti, 1864, p. 157.

[66] Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 141.

[67] *Ibidem*, II, 4, p. 156—157 şi II, 1, p. 182 ; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 89 ; C. Rezachevici, *art. cit.*, p. 320—325 ; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 149; M. Neagoe, *art. cit.*, p. 395 ; Ştefana Simionescu, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei în anul 1538*, p. 225—226 ; Mihail Guboglu, *Campania lui*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciuda faptului că Sigismund a refuzat să-l ajute în lupta sa antiotomană, Rareş a reuşit, totuşi, să înfrângă şi pe tătarii lui Sahib Ghiray, la Ştefăneşti [68]. Dar, după ce a eliminat doi adversari, Rareş s-a prăbuşit în faţa celui de-al treilea şi cel mai puternic, sultanul Soliman Magnificul. Fără ca măcar să dea o bătălie, părăsit de boieri, domnul Moldovei a fost nevoit să ia calea pribegiei, la 14 septembrie, însoţit de numai 150 de credincioşi [69], a doua zi sultanul intrând triumfător în Suceava [70]. Acesta a fost succesul militar al lui Soliman, care a cucerit Moldova, practic, fără luptă.

Aici credem că se impun însă câteva cuvinte despre legăturile existente între lupta lui Rareş contra turcilor şi liga sfântă a puterilor apusene. Nu avem documente apusene, creştine, care să indice o astfel de legătură, dar, în schimb, aproape toate sursele otomane care ne-au stat la dispoziţie menţionează drept cauză principală a acţiunii sultanului din 1538 formarea coaliţiei antiotomane cu participarea Moldovei şi faptele de nesupunere ale domnului ei. Astfel, Matrakci arată că Rareş, „dintr-o dată, fiind ademenit de şoaptele rătăcite ale satanei înşelătoare el s-a aliat şi a făcut cauză comună în vicleşuguri şi făţărnicii, cu ghiaurii răi din fire, precum şi cu duşmanii plini de răutate şi demni de infern, apucând astfel pe calea răzvrătirii..." [71]. Rustem Paşa spune şi el că : „Voievodul Moldovei, Petri, care se supunea de obicei Porţii, făcu cauză comună cu ghiaurii. De aceea s-a hotărât pedepsirea lui" [72]. Mustafa Gelalzade, cunoscut şi cu numele de Kodja Nişanği, arată care au fost implicaţiile intrării lui Rareş în luptă pentru fronturile otomane antiveneţiene : „...prin expediţia sultanului în Moldova forţele din aceste ţinuturi fiind slăbit [Morea — *n.n.*], veneţienii au încercat să profite de aceasta. Acum, în Moldova, întâlnirea turcilor cu Petru fiind foarte apropiată, sultanul nu putea da olăcarilor alt răspuns decât acela de a se împotrivi veneţienilor, câştigând timp până la venirea sultanului..." [73]. Mehmed-Paşa Küciük Nişandji vorbeşte şi el, în termeni foarte clari, despre alianţa lui Rareş cu italienii şi cu imperialii : „Afurisitul de moldovean, cel cu apucături rele, de când era tributar al Porţii, a făcut înţelegere şi s-a unit cu craii *franci şi germani* [subl. n.], hotărând între ei să pricinuiască pagube ţinuturilor islamice" [74]. Mustafa Ali aminteşte

---

Soliman Magnificul în Moldova (1538) într-o cronică turco-tătărască, în *Românii în istoria universală*, III, 3, coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1988, p. 1—20.

[68] *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 184 ; M. Neagoe, *art. cit.*, p. 395 ; T. Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-polonezâ...*, p. 156 ; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 150.

[69] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 91 ; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 153.

[70] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 91 ; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 153.

[71] Nahsuh Matrakci, *Fetihname-i Kara-Bogdan* (Cronica cuceririi Moldovei), în *Cronici turceşti privind ţările române*, Extrase, vol. I, *Sec. XV — mijlocul sec. XVII*, ed. Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, Bucureşti, 1966, p. 221.

[72] Rustem Paşa, *Tarih-i al-i Osman* (Istoria dinastiei osmane), în *ibidem*, p. 254—255.

[73] Mustafa Gelalzade, *Tabakat al-memalik ve daradjat al-mesalic* (Păturile sociale şi slujbele în Imperiul otoman), în *ibidem*, p. 266—267.

[74] Mehmed-Paşa Küciük Nişandji, *Tarih-i Nişandji* (Cronica lui Nişandji), în *ibidem*, p. 289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și el alianța Moldovei cu puterile creștine, alianță care a provocat expediția sultanului : „Dar s-a aflat că ei [moldovenii — *n.n.*], nefiind recunoscători pentru această binefacere, din când în când, arătau iarăși apropiere dușmanilor credinței islamice și cerând vistierie și oști ei aveau sprijinul lor. Neștiind până atunci ce anume zăcea în inima (sultanului), abia când s-a ridicat din Adrianopol, a devenit clar gândul lui și s-a poruncit ca expediția să fie împotriva Moldovei" [75]. Aceleași idei le întâlnim și la Mehmed-bin-Mehmed : „Până atunci, nu se știa în ce parte se va îndrepta sultanul. Dar venindu-i padișahului un gând luminat și anume că afurisitul voievod al Moldovei, numit Petre, era supus numai în aparență și că de fapt el era un răzvrătit, a hotărât ca expediția să fie îndreptată împotriva țării Moldovei" [76], precum și la Ibrahim Pecevi : „Dar gândul că ghiaurii moldoveni au nesocotit cu totul poruncile împărătești, dar că nu se pot răscula și răzvrăti în mod fățiș, a prins rădăcini în sufletul sultanului. Atunci, nespunând nimănui ceea ce gândea cu privire la aceasta, el a poruncit să se facă pregătiri pentru expediție" [77].

Un alt evenimnet important al expediției sultanale din 1538 îl constituie și faptul că Rareș ar fi atacat Chilia și i-ar fi ars marginile. Totul ar fi pornit de la o ceartă pentru lemne între locuitorii din Chigeciu și tătari, faptele fiind amintite doar de Dimitrie Cantemir, dar admise ca veridice de N. Iorga [78]. Chiar dacă această acțiune nu a avut loc este sigur însă faptul că sultanul a ocupat, înainte de mai 1538, la gurile Niprului, cetatea Geankerman (Očakov) de la șahul tătar Sahib Ghiray, ceea ce a provocat protestele solului polon Erasmus de Kretkow, proteste, de altfel, inutile [79]. Se pare că sultanul dorea să dețină un control cât mai strâns asupra coastelor nordice ale Mării Negre, asupra gurilor Dunării, și să împingă granițele imperiului cât mai spre nord, ceea ce amenința să rupă echilibrul strategic polono-otoman.

De asemenea, se pare că inițial Soliman Magnificul a dorit să transforme Moldova în pașalâc [80], mai ales că imaginea turcilor despre ea era una de adevărat paradis terestru [81]. Dar opoziția boierimii, dispusă

---

[75] Mustafa Ali, *Künh-ül-ahbar* (Esența informațiilor), în *ibidem*, p. 351.

[76] Mehmed-bin-Mehmed, *Muhbet-üt-tevarih ve'l ahbar* (Cronică aleasă și informativă), în *ibidem*, p. 411.

[77] Ibrahim Pecevi, *Tarih-i Pecevi* (Cronica lui Pecevi), în *ibidem*, p. 478.

[78] Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului otoman, creșterea și scăderea lui*, traducere de Iosif Hodosiu, București, 1876, p. 295—297, n. 87 ; idem, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 137 ; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 184.

[79] I. Bidian, *art. cit.*, p. 310—314 ; Gilles Veinstein, *L'occupation ottomane d'Očakov et la problème de la frontière lituano-tatare 1538—1544*, în vol. *Passé turco-tatar, Présent soviétique. Études offerts à Alexandre Bennigsen*, Louvain—Paris, 1986, p. 128—129.

[80] Remal Hodja, *op. cit.*, p. 25, apud T. Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-polonă...*, p. 154 ; Mustafa Gelalzade, *op. cit.*, ed. cit., p. 269—270 ; M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în „Studii", IX, 1956, nr. 2—3, p. 107—123.

[81] „În țara Moldovei cea ca o grădină înverzită, ca un paradis și ca o grădină de trandafiri..." (Nahșuh Matrakci, *op. cit.*, ed. cit., p. 231).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totuşi să-l părăsească pe Rareş[82], şi cea a Poloniei[83], care nu putea accepta o astfel de evoluţie, l-au determinat să renunţe la acest plan.

Cu toate acestea el a încercat să obţină cât mai multe profituri teritoriale de pe urma uriaşei sale expediţii. Bineînţeles, cel mai mult de pierdut a avut Moldova. În 1538, toată latura de la nordul Dunării, dintre Prut şi Nistru, a fost dezlipită de Moldova şi a format raiaua Cetăţii Albe, unde a fost instalat un sangiacbei. Tighina, Maiacul, Ciubărciul, Căuşanii au trecut în stăpânirea acestuia. Pârcălăbia moldovenească, strămutată după 1484 din Chilia şi Cetatea Albă la Ciubărciu, unde întâlnim la 8 aprilie 1526 pe Fătul şi la 22 martie 1535 pe Tomşa, se confundă de acum înainte cu cea din Soroca, cetate care, clădită odată împotriva tătarilor, a devenit şi punctul de sprijin dinspre sud, împotriva turcilor[84]. Se pare chiar că, într-o primă etapă, sultanul a cucerit şi Soroca şi Bar, unde a pus sangiacbei[85]. Oricum, de la 1538 „...numai foarte puţin din pământul de peste Prut rămase al Moldovei" şi „...începe repedea scădere a hotarelor Moldovei" aşa cum aprecia N. Iorga[86]. Era o pierdere teritorială foarte grea, dar, trebuie să recunoaştem că vinovat pentru ea se făcea Petru Rareş, care şi-a greşit calculele politice, şi nu Ştefan Lăcustă, care a moştenit situaţia cu acordul boierimii ce-l părăsise pe Rareş.

O importantă pierdere teritorială a suferit însă, în 1538, şi Ţara Românească prin ocuparea Brăilei de către turci şi transformarea ei în raia. Importanţa deosebită pentru viaţa economică a Ţării Româneşti,

---

[82] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 156. A se vedea şi M. Neagoe, *art. cit.*, p. 396; Ioan Aurel Pop, *Cu privire la domnia lui Ştefan Lăcustă*, în *AIIAC*, XXVII (1985—1986), 1987, p. 80.

[83] În ceea ce priveşte Polonia, Soliman Magnificul i-a scris lui Sigismund I, atât în iunie, cât şi în iulie 1538, arătându-i că nu este necesară o acţiune comună împotriva Moldovei, că armata turcă este suficientă şi că toate interesele polone din această ţară vor fi protejate (Hurmuzaki, *Documente*, I, Supliment II, p. 104—106, 108—110). Dar, aşa după cum am văzut, polonii nu s-au lăsat convinşi şi au trimis o importantă armată, sub comanda lui Jan Tarnowski, care avea, printre alte misiuni, probabil şi pe aceea de a supraveghea mişcările turcilor.

[84] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 187. *Cronica moldo-polonă* îl consideră pe Ştefan Lăcustă vinovat de aceste pierderi teritoriale: „Acest Lăcustă a fost domn doi ani şi jumătate. În timpul domniei lui, moldovenii dăduseră turcilor jumătate din ţară" (ed. cit., p. 184—185). Dar cronicarul turc Muhieddin al-Djemaly arată clar că aceasta a fost voinţa sultanului: „Apoi padişahul făcând hotar apa numită Prut, a fost numit în partea de dincoace un bei, în ţinutul care avea mărimea unui sangeiac" [Muhieddin al-Djemály, *Tavarih-i al-i Osman* (Istoria dinastiei osmane), în *Cronici turceşti*, I, p. 189].

[85] În scrisoarea lui Matthias Loboczky adresată lui Ferdinand de Austria, la 1 ianuarie 1539, din Spiške Podhradie se arată „De via transitus eorum in Hungariam hoc Maiestas Vra sciat, Caesar Turcarum posuit duos sandzacos in Moldavia, in inferiori parte Moldaviae in castro Soroka, quod castrum est octo tantum miliaria fortassis a confinibus regni Poloniae, et a castro Bari, quod Regina Poloniae moderna, in confinibus illis aedificavit; fecit etiam Caesar Turcarum aedificare ex lignis alia duo castra fortissima nova, prope confinia regni Poloniae in Moldavia, in ea via, qua Tartari ire debent in regnum Hungariae. Et hoc Caesar illa facit propter regem Poloniae et in terrorem regis Poloniae". (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, *Acte şi scrisori (1527—1572)*, Bucureşti, 1929, p. 18).

[86] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Bucureşti, 1992, p. 195—196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veniturile mari ale vămii de aici [87] au fost motivele de căpetenie care au determinat pe turci s-o ocupe în 1538 [88], celălalt motiv fiind importanța ei strategică pentru dominarea întregii regiuni a Dunării de Jos. Acest al doilea motiv a făcut ca turcii, după ce au cucerit orașul, să construiască aici o cetate de zid [89], inexistentă anterior.

Dacă lăsăm de o parte alterarea statutului Moldovei în relațiile cu Poarta, ca o consecință directă a expediției sultanale din 1538 [90], câteva concluzii se desprind în urma evenimentelor din acest an : în primul rând, este aceea că Petru Rareș, așa cum o arată tocmai izvoarele otomane, a acționat în cadrul unei largi coaliții creștine, ajutând destul de mult acțiunile venețiene de pe alte fronturi de luptă. În al doilea rând, se constată cu ușurință că, în timp ce domnul Moldovei era atacat pe trei fronturi, nici unul dintre aliații săi creștini nu l-a ajutat cu nimic. În al treilea rând, căderea lui Rareș s-a datorat și unei mari puteri creștine, Polonia, care a asistat pasivă la expediția lui Soliman Magnificul. În al patrulea rând, expediția sultanală a antrenat, mai ales pentru Moldova, pierderi teritoriale masive, care au depășit cu mult Bugeacul și Tighina, dar și pentru Țara Românească, unde turcii cuceresc Brăila. Din toate cele spuse până aici se poate trage o concluzie foarte

---

[87] Pe la 1520 intrau anual în portul Brăilei aproximativ 70—80 de nave ce veneau din diferite porturi ale Mării Negre și care făceau comerț cu produse spre și dinspre Europa Centrală (Nicoară Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja*, în *SOF*, XXXIII, 1964, în : N. Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, société, économie*, Variorum Reprints, London, 1976, VII, p. 95 ; Bistra Țvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX). Studii*, vol. I, București, 1971, p. 113—114 ; Radu Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a veacului al XVI-lea*, în *SMIM*, II, 1957, p. 155—156; idem, *Les villes portuaires roumaines au Moyen Âge (milieu du XIVe—milieu du XVIe siècles)*, în *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte*, V, Klett-Cotta, 1981, p. 53).

[88] În legătură cu anul în care a fost ocupată Brăila de către turci s-au emis diferite păreri. Constantin C. Giurescu consideră că ea a fost cucerită în 1540 (Const. C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1968, p. 39). Radu I. Perianu, crede că ea a intrat în stăpânirea turcilor în 1540 sau 1542 (Radu I. Perianu, *Raiaua Brăilei. Noi contribuțiuni*, în *RIR*, XV, 1945, p. 290). Ion Radu Mircea arată că ea a fost cucerită în 1538 (Ion Radu-Mircea, *Țara Românească și închinarea raielii Brăila*, în „Balcania", IV, București, 1941, p. 464). În sprijinul aceluiași punct de vedere se pronunță și Sergiu Iosipescu în studiul *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV—XVI)*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 281—282, care se bazează pe un rar document cartografic și anume, ridicarea topografică rusă de după războiul din 1828—1829, pe temeiul unor informații locale (Arhivele Statului București, Diplomatice, doc. 148/1831).

[89] N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București, 1918, p. 46 ; Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62—63.

[90] Discuția asupra acestui subiect este foarte intensă în istoriografia românească, din bogata bibliografie noi dorind să amintim aici doar câteva titluri : Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii"*, *Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 663—664 ; Gh. Pungă, *Țările Române în contextul relațiilor politice sud-est europene la mijlocul secolului al XVI-lea (1538—1572)*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1986, p. 43 ; I. A. Pop, *art. cit.*, p. 79; T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV—XVI*, București, 1991, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

importantă și anume, aceea că politica lui Petru Rareș a fost greșită în mare măsură, a fost dominată de sentimentalism și impulsivitate, nu a ținut seama de noua poziție internațională a Moldovei după prăbușirea Ungariei în 1526, rezultatul ei final fiind pierderea domniei, deteriorarea gravă a statutului țării în raporturile cu Poarta, amputarea teritorială considerabilă a țării. Că lucrurile stau așa o dovedește chiar cea de-a doua domnie a lui Petru Rareș [91], când acesta, departe de a mai repeta greșelile din prima sa domnie, își schimbă complet metodele politice, deși nu și esența politicii, reușind să recupereze cu bani grei teritoriile pierdute, până la Tighina, și murind în pace în scaunul țării.

Dar dacă puterile creștine aliate cu Rareș au asistat cu pasivitate la căderea lui, iar Polonia a dorit chiar această cădere, o dată faptul petrecut, cu toate urmările sale, a început să provoace îngrijorare și chiar spaimă tocmai în Polonia. Aceasta scăpase de un vecin incomod, dar destul de puțin periculos, în schimb risca să se vadă vecină cu Imperiul otoman, ceea ce ar fi reprezentat o amenințare mult mai gravă, atât teritorială cât și politică. Dacă celelalte puteri se aflau departe de locul evenimentelor, ceea ce le permitea o anumită detașare, Polonia era exact lângă ele și îngrijorarea de aici era mare.

În Apus, în Italia, primele informații despre cele petrecute în Moldova au fost trimise, din Cracovia, la 29 septembrie 1538, de Cosma Negrisoli, într-o scrisoare adresată ducelui de Modena, Ercole II (1534—1588) [92]. Aici se vorbește despre pacea încheiată între poloni și Rareș, despre fuga acestuia și frica lui Zápolya față de turci. La 8 octombrie, episcopul de Vacz, Broderici, scrie papei Paul III că Petru Rareș a fost scos din domnie și că sultanul s-a retras din Moldova [93]. La 9 octombrie, Ferdinand de Austria mai credea că trupele unite ale lui Rareș și Zápolya, cu ajutorul său, vor putea să reziste cu succes turcilor [94], dar, la 10 octombrie, Ioan Pastor îi scria, din Varadin, că sultanul a părăsit deja Moldova și că 20 000 de turci se pregătesc să atace Sclavonia, Stiria și Carintia [95]. Peste numai două zile, la 12 octombrie, cardinalul de Brindisi, legat pontifical la curtea din Viena, raporta din Linz, că turcii, încercând să treacă din Moldova în Transilvania, au fost respinși într-o trecătoare din Carpați, înregistrând pierderi de 6 000 de oameni [96]. La

[91] C. Rezachevici, *Politica externă*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 229—265.

[92] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 36 („...Di novo da queste bande, il Serenissimo Rè di Polonia hà fato pace con il duca di Valacchia et il Turcho è venuto con trecento milia persone et hà preso tutta la Valacchia, et il signore Valacho si è fugito dal rè Gioane in Ongaria, il qual rè fortificha tutte le sue terre con gran timore, perchè si dice il Turcho esser deliberato haver il rè Gioane nelle mani...").

[93] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 160; *III. Pál Pápa és Farnese Sándor bibornok magyarországra vonatkazó diplomacziai levelezesei (1535—1549)*. (Corespondența diplomatică dintre papa Paul al III-lea și cardinalul Alessandro Farnese cu privire la Ungaria), ed. Óváry Lipot, în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XVI, Budapest, 1879, p. 48.

[94] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 160—161.

[95] *Monumenta Habsburgica...*, II, ed. Emilij Laszowski, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol. XXXVIII, Zagreb, 1916, p. 404.

[96] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 161—162; *III. Pál Pápa és Farnese Sándor bibornok...*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15 octombrie, același cardinal raporta că Rareș a părăsit Moldova, iar sultanul a pus în domnie pe fiul răposatului Sandrin [97].

În ceea ce privește poziția lui Zápolya după căderea lui Rareș, ea este foarte clar prezentată de cardinalul de Brindisi și de nunțiul Fabio Mignanelli, în scrisorile adresate papei Paul III din Viena, la 20 și 22 octombrie 1538 [98]. În ele, ei arată că Zápolya a licențiat trupele spaniole comandate de căpitanul Salamanca, ce-i fuseseră trimise în ajutor, și că a cumpărat pacea de la turci promițând să plătească 300 000 de ducați.

Deosebit de importante pentru cunoașterea rezultatelor campaniei sultanale din 1538 sunt scrisorile nunțiului apostolic Fabio Mignanelli adresate cardinalului Alessandro Farnese, din Viena, la 28 octombrie și 22 noiembrie același an. În prima dintre acestea, el arată că importanța războiului nu a fost mică, deoarece stăpânind Moldova și Belgradul, turcii înconjoară întreaga Transilvanie, la fel ca și o parte din regatul Ungariei, și se învecinează acum și cu regatul Poloniei, astfel încât regele catolic al acestei țări este prins între luterani, turci, tătari și moscoviți [99]. În cea de-a doua scrisoare, Fabia Mignanelli arată că a înțeles de la unguri că victoria turcilor din Moldova este cea mai mare victorie a lor, mai mare chiar și decât cucerirea Budei după bătălia de la Mohács. Din această victorie a turcilor se naște un adevărat pericol universal („...pericole universale, che nasce da questa vittoria del Turco"). Țara Românească și Moldova dețin poziții fortificate natural foarte importante, ele pot aduna 40 până la 50 000 de călăreți, din care numai Moldova poate da 20 până la 30 000. Dar amândouă țările au fost smulse din suzeranitatea Ungariei și transformate în tributare ale Porții. Moldova, deși este o țară mică, este foarte importantă pentru Transilvania, țară bogată în aur și argint și cu un pământ foarte fertil. În noile condiții, când noul domn al Moldovei este ca și un pașă turc, Transilvania este grav amenințată. La fel de amenințat este și regatul Poloniei, care nu dispune nici măcar de granița naturală a munților cum este cazul Transilvaniei. Pericolul este foarte mare pentru întreaga creștinătate dacă principii creștini din ligă nu se vor hotărâ să întreprindă ceva contra turcilor [100].

---

[97] Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 162—163; *III. Pál Pápa és Farnese Sándor bibornok...*, p. 49—50. După o informație provenită din Viena, la 5 noiembrie 1538, se pare că Ștefan Lăcustă nu a fost fiul lui Alexandru, mort la 1496, ci al unui alt Alexandru, fiu bastard al lui Ștefan cel Mare, care a murit în călugărie: „...questo waivoda nuovo, figlio quondam dil Sandrino, *et dicese che questui è stato frate*" (subl. n.) (A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 293).

[98] *III. Pál Pápa és Farnese Sándor bibornok...*, p. 50—52.

[99] „L'importantia della guerra non è stata piccola, perche con essa Moldavia, et Belgrado si va cingendo et confinando tutta la Transilvania et parte del Regno di Polonia, di modo che quel Serenissimo, et Catholico Re è in mezzo tra lutherani da una banda, el Turco dal'altra, con Moscoviti et Tartari dali altri luochi" (*ibidem*, p. 53—54).

[100] „E cosi veda V.S.R. ma che il pericolo è tanto grande che, se le forze e santissima lega non fanno qualche buon effetto, e se li principi cattolici non udiranno la santissima voce di Nostro Signore che sempre li ha chiamati e li chiama alla vera e necessaria unione dopo molte scissure, che vediamo nella veste inconsutile, maxime in Germania, la christianità tutta con qualche progresso di tempo, se Dio altrimente non provvede, potrebbe patir molto universalmente" (A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 295—296).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesante sunt şi informaţiile veneţiene despre evenimentele din Moldova din 1538. Astfel, la 5 octombrie ambasadorul veneţian de la Viena, Pietro Mocenigo, îi scria lui Lope de Soria, ambasadorul Spaniei la Veneţia, dându-i informaţii despre situaţia din Moldova [101]. La 15 octombrie, acelaşi Mocenigo arăta că Suceava s-a predat turcilor şi că boierii l-au părăsit pe domn [102], iar la 28 octombrie, făcând o recapitulare a tuturor informaţiilor provenite din Moldova, arată că Rareş a fost alungat, că a fost înlocuit cu un nou domn, numit Xander [Ştefan Lăcustă, fiul lui Alexandru-Sandrin — n.n.] şi crescut la curtea otomană, toţi boierii moldoveni s-au supus sultanului, pe lângă domn a fost lăsat un turc („governador Turco") şi se spune că acest Xander este la fel de bun turc ca şi cel lăsat de sultan. De asemenea, sultanul a lăsat o garnizoană de sprijin de 300 de turci, dar moldovenii nemulţumiţi de acest lucru i-au cerut domnului să nu-i păstreze pe lângă el, dar el, nedorind să facă acest lucru, i-au ucis pe toţi [103]. Din acest ultim raport se observă că, după ce a trecut primul şoc al dezastrului din 1538, au apărut imediat tensiuni între boierii care l-au acceptat, de nevoie, pe Ştefan Lăcustă şi acesta, tensiuni generate de gradul de subordonare al ţării faţă de Poartă. În fine, tot prin Veneţia, care nu-şi dezminţea faima de centru de informaţii despre Imperiul otoman, ştirile despre evenimentele din Moldova au ajuns, destul de repede, până la sfârşitul anului 1538, până în Anglia [104].

Un lucru sigur, care se desprinde din toată corespondenţa la care ne-am referit până acum, este acela că Ştefan Lăcustă a fost privit în Italia, dar şi de alte puteri creştine, ca o simplă creatură a turcilor, un om de paie, incapabil să întreprindă ceva în folosul cauzei creştine, inamic al acesteia, iar Moldova ca fiind total supusă turcilor. Formula, poate cea mai reprezentativă, pe care o întâlnim într-o scrisoare a lui Mignanelli către cardinalul Farnese din 28 februarie 1539, este aceasta : „Sandrinus nihil est ; Turca habet et tenet Moldavia" [105]. Dar oare chiar acesta să fi fost adevărul ? Nu cumva Ştefan Lăcustă era mai puţin supus sultanului decât părea la prima vedere, iar Moldova avea încă potenţialul care să-i permită să-i înfrunte pe turci ? Faptele ne dau răspunsuri afirmative la aceste ultime două întrebări.

Indiscutabil că prezenţa lui Ştefan Lăcustă la domnie a marcat un moment de discontinuitate în istoria ţării, el fiind primul domnitor impus de sultan pe scaunul Moldovei şi cel dintâi domnitor moldovean ucis de boieri în scaun. Dar, destul de repede, el a trecut pe făgaşul politicii de alianţe tradiţionale ale Moldovei, adică a trecut de partea taberei creştine, care în acea perioadă formase o ligă sfântă antiotomană. Este posibil însă, ca învăţând din experienţa lui Rareş, Ştefan Lăcustă să fi fost adeptul unei politici antiotomane mai prudente, mai mult bazată pe alianţe şi diplomaţie, pentru că o eventuală repetare a evenimentelor din 1538 ar fi dus, indiscutabil, la distrugerea ţării, la transformarea ei

[101] Al. Ciorănescu, *Documente...*, p. 27.
[102] *Ibidem.*
[103] Arhivele Statului Bucureşti, microfilme Spania, rola 1, cadrele 2—3.
[104] *Documents concerning Rumanian History...*, p. 30.
[105] A. Veress, *Acta et epistolae...*, p. 297.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în pașalâc otoman. Datorită acestei politici antiotomane mai moderate, mai realiste, singura care avea ceva sorți de izbândă în situația dată, este posibil ca el să fi intrat în conflict cu principalele grupări boierești care l-au părăsit pe Rareș și i-au acordat, inițial, sprijinul, ca Găneștii și Arburești.

Foarte curând după preluarea domniei, Ștefan Lăcustă l-a trimis pe iscusitul diplomat Avram Banilovschi la Cracovia pentru a cere sancționarea tratatului încheiat la Hotin, în august 1538, între Petru Rareș și Jan Tarnowski, precum și extrădarea lui Teodor, fratele lui Rareș refugiat în Polonia, cerut și de sultan [106]. La 20 februarie 1539, la Cracovia, s-a încheiat tratatul de alianță și de pace între Sigismund I și Ștefan Lăcustă [107], polonii având nevoie de acest tratat deoarece, ca răspuns la un atac tătar, ei atacaseră Očakovul, la începutul anului, ucigând mai mulți turci, printre care și pe comandantul garnizoanei, și luând o pradă însemnată. Aceasta l-a făcut pe sultan să-i scrie lui Sigismund I, în februarie sau martie 1539, pentru a-și exprima nemulțumirea, a cere prizonierii și prada înapoi și a propune o delimitare a hotarului turco-polon în această zonă [108]. Prin urmare, polonii aveau nevoie de o Moldovă cel puțin neutră, dacă nu favorabilă lor.

Dar primul act de ostilitate fățișă față de Poartă și de afirmare a libertății de acțiune a lui Ștefan Lăcustă a fost capturarea și decapitarea lui Teodor, fratele lui Petru Rareș [109]. Acesta fusese cerut atât de sultan, cât și de Ștefan Lăcustă. Evident că regele Poloniei l-a trimis la Poartă, dar pe teritoriul Moldovei el a fost capturat și decapitat din ordinul lui Ștefan Lăcustă, gest de ostilitate recepționat ca atare de sultan.

Ștefan Lăcustă s-a orientat și spre imperiali și Transilvania. La 14 noiembrie 1538, judele Brașovului primea o scrisoare din partea sa [110], iar soli moldoveni vor fi prezenți în acest însemnat centru al Transilvaniei, atât în 1539 [111], cât și în 1540 [112]. În ianuarie 1539, domnul Moldovei trimite la Ferdinand de Austria pe Stanciu pârcălabul [113], iar în august pe Petru Vartic [114]. Ca răspuns, la 9 septembrie, Ferdinand îl trimite în Moldova pe dalmatul Tranquillo Andronico [115].

Dar situația Moldovei era foarte dificilă, la fel ca și cea a ligii sfinte antiotomane, care în aceeași perioadă începuse să intre într-un proces de dezintegrare tot mai accentuată. În Moldova, la începutul lui

---

[106] Ștefana Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538*, p. 235 ; I. A. Pop, *art. cit.*, p. 81 ; Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, p. 160—161.

[107] Hurmuzaki, *Documente*, I, Supliment II, p. 118—120, 122—125.

[108] *Ibidem*, p. 125—131.

[109] Ștefan S. Gorovei, *Domnia lui Ștefan Lăcustă*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 169 ; idem, *Petru Rareș*, p. 161 ; I. A. Pop, *art. cit.*, p. 83.

[110] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 185.

[111] *Ibidem*, p. 201—210.

[112] *Ibidem*, p. 265—270 ; Paul Binder, *Ștefan Mailat (circa 1502—1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui*, în „Studii", XXV, 1972, nr. 2, p. 301—309 ; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 101—102 ; Ștefan S. Gorovei, *Domnia lui Ștefan Lăcustă*, p. 170 ; I. A. Pop, *art. cit.*, p. 83.

[113] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 201.

[114] A. Veress, *Acta et epistolae...*, p. 299.

[115] *Ibidem*, p. 299—300 ; Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 208.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1539, turcii trec la ridicarea unei fortificaţii în zona graniţei cu Polonia, trimiţând aici şi 7 000 de oameni [116]. Castelanul de Belź, Nicolae Sieniawski, găsea, în vara acestui an, motive de îngrijorare în fortificaţiile pe care turcii le ridicau la Tighina şi pe care începuseră să le ridice şi la Orhei, în nordul Moldovei [117]. Dar, la 30 septembrie, Fabio Mignanelli anunţa, din Viena, că sultanul a renunţat la proiectata fortificaţie din nordul Moldovei [118], probabil la insistenţele Poloniei. Sigur este că, la sfârşitul anului 1539, solii poloni Thomas Sobocki şi Jacob Wilamowski au cerut sultanului să restituie Moldovei toate pământurile cucerite [119]. Evident însă că sultanul nu s-a grăbit să facă acest lucru.

Prudenţa politică a lui Ştefan Lăcustă l-a făcut să intensifice legăturile cu Ferdinand de Austria şi, prin urmare, cu Liga Sfântă, abia spre sfârşitul anului 1540, atunci când această ligă aproape că nu mai exista, iar sultanul era foarte aproape să ia o hotărâre de reînscăunare a lui Rareş în Moldova. La 24 septembrie el trimite soli la Ferdinand care, la 14 octombrie şi 12 noiembrie îi răspunde prin acreditarea unor soli în Moldova [120], iar la 22 decembrie îi trimite un răspuns chiar prin Ioan Diacul (Litteratus) [121], dar oricum era prea târziu, căci în jurul datei de 20 decembrie 1540, gruparea boierilor Găneşti şi Arbureşti îl asasinase pe domn [122], punând în locul său pe Alexandru Cornea.

Răscoala din Moldova împotriva stăpânirii otomane, care începe în noiembrie 1540, s-a declanşat însă tardiv faţă de evoluţiile din cadrul Ligii Sfinte a puterilor apusene. Moldovenii au lichidat o garnizoană otomană [123], au atacat teritoriul recent cucerit de turci dintre Tighina şi Cetatea Albă, au recuperat peste 60 000 de oi şi au ucis 150 de turci [124]. Această acţiune s-a petrecut cu voia domnului şi el a încercat să obţină

---

[116] Informaţii în acest sens există din Viena, de la 25 februarie 1539 (A. Veress, *Acta et epistolae...*, p. 297), din Roma, de la 22 martie *(III. Pál Pápa és Farnese Sándor bibornok...*, p. 69), de la Veneţia, din 2 aprilie acelaşi an (Al. Ciorănescu, *Documente...*, p. 33).

[117] „...septem milliarium ab arce vero confinitanea Braczlaw..." *(Elementa ad fontium editiones, XXXVI, Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia*, VI pars, *1538—1542*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae, 1975, p. 91; N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 46—47 (datează documentul 30 octombrie 1540); G. Veinstein, *art. cit.*, p. 130.

[118] Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 199—200.

[119] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 23—28; G. Veinstein, *art. cit.*, p. 31.

[120] A. Veress, *Acta et epistolae...*, p. 301—303.

[121] *Ibidem*, p. 304—305.

[122] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 159—160; Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii...*, p. 155—156; idem, *Domnia lui Ştefan Lăcustă*, p. 174; I. A. Pop, *art. cit.*, p. 93; C. Rezachevici, *Petru Rareş între sultan şi lumea creştină în 1541—1542, după noi izvoare polone. Solia „hatmanului" Petru Vartic din 1542*, I, în *RI* (s.n.), I, 1990, nr. 5, p. 428—429; idem, *Originea şi domnia lui Alexandru Vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540—9 sau 16 februarie 1541) — după documente inedite din Polonia*, în *RI* (s.n.), 3, 1992, nr. 7—8, p. 807.

[123] Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii*, p. 156.

[124] *III. Pál Pápa és Farnese Sándor bibornok...*, p. 205—206; Hurmuzaki, *Documente*, II, 4, p. 274—275; C. Rezachevici, *Originea şi domnia lui Alexandru Vodă Cornea...*, p. 806—807.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sprijin din partea Poloniei [125], dar, în acelaşi timp, a grăbit hotărârea sultanului care, la începutul lui decembrie 1540, îl numeşte pe Rareş domn al Moldovei [126].

După preluarea domniei, Alexandru Cornea a continuat acţiunile militare antiotomane, începute în timpul predecesorului său asasinat, încercând să redobândească teritoriile pierdute în 1538 [127]. Marea majoritate a relatărilor polone şi otomane ale vremii arată că acţiunile antiotomane ale moldovenilor s-au desfăşurat, mai ales în vremea lui Alexandru Cornea, în ultima decadă a lui decembrie 1540 şi la începutul lui ianuarie 1541. Ele înfăţişează tabloul unor operaţii militare sângeroase, arătând că „...au fost ucişi şi toţi turcii care se aşezaseră în locurile acelea" [128]. Au fost atacate ţinuturile de sub Cetatea Albă, Chilia, Tighina şi chiar Oceakov, zeci de mii de oi şi vite au fost luate din Bugeac împreună cu alte prăzi [129]. Toate aceste detalii apar într-o scrisoare a sultanului Soliman Magnificul, adresată la 10 aprilie 1541, regelui polon, Sigismund I [130]. Aici se spune că : „Având în vedere că dintre supuşii Moldovei câţiva tâlhari şi-au ridicat capul, omorându-l pe voievodul lor, fiind în înţelegere cu unii din regatul vostru, au năvălit cu toţii asupra unui număr nu mic de sate în apropiere de Belgorod şi Tighina, ucigând oameni, luând oi şi alte vite şi prădând multe alte mărfuri, au trecut în hotarul nostru. Iar atunci când i-am dăruit lui Petru voievod domnia în ţara Moldovei şi de la Înalta Poartă l-am trimis cu dânsul pe ceaşul nostru Hasan, acelora dintre moldoveni, care au fost atamani sau căpetenii, precum şi acelora care se îndeletniceau cu tâlhăritul, el le-a tăiat capetele şi s-a înapoiat. Iar acum pe cei rămaşi prinzându-i, voievodul îi pedepseşte". Cam aceasta a fost, în puţine cuvinte, istoria răscoalei antiotomane începută sub Ştefan Lăcustă şi continuată de Alexandru Cornea.

Dar în afară de această luptă deschisă contra turcilor, Alexandru Cornea a dus şi o intensă activitate diplomatică în puţinul timp cât s-a aflat la domnie. El a reuşit să încheie un tratat cu regele polon [131], după ce boierii care l-au asasinat pe Ştefan Lăcustă i-au trimis acestuia o

---

[125] I. Corfus, *Documente*, p. 31—34 ; I. A. Pop, *art. cit.*, p. 92—93.

[126] I. Corfus, *Documente*, p. 33—34 ; I. A. Pop, *art. cit.*, p. 95 ; C. Rezachevici, *Originea şi domnia lui Alexandru Vodă Cornea...*, p. 805.

[127] *Cronica moldo-polonă*, sintetizând sugestiv, arată că „le-a luat ţara înapoi" (ed. cit., p. 174, 184).

[128] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 326 ; C. Rezachevici, *Originea şi domnia lui Alexandru Vodă Cornea...*, p. 814.

[129] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 190, 326 ; idem, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ed. Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 360 ; Ion I. Nistor, *Basarabia, pivot politic al Moldovei voievodale*, în *ARMSI*, s. III, t. XXVI, 1944, p. 242 ; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 154 ; C. Rezachevici, *Originea şi domnia lui Alexandru Vodă Cornea...*, p. 814.

[130] Hurmuzaki, *Documente*, I, Supliment II, p. 150—153 ; *Istoriceskie sviazi narodov SSSR i Ruminii v. XV—naceale XVIII v.* (Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi României în veacurile XV—începutul celui de-al XVIII-lea). *Documenti i materiali v treh tomah* (Documente şi materiale în trei volume). Ed. J. S. Grosul, A. C. Oţetea, A. A. Novoselski, L. V. Carepnin, tom I, *1408—1632*, Moscova, 1965, p. 118—119.

[131] Hurmuzaki, *Documente*, I, Supliment II, p. 143—145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisoare în care își justificau acțiunea [132]. La sfârșitul lui decembrie sunt trimiși soli la Brașov [133], iar în ianuarie 1541 un sol la voievodul Transilvaniei, Ștefan Mailat [134]. Alți soli au fost trimiși la Ferdinand de Austria și Carol Quintul, dar aceștia au refuzat oferta de alianță [135], la fel cum a refuzat și sultanul recunoașterea noii domnii [136].

În condițiile în care nu venea de nicăieri nici un ajutor, iar Petru Rareș, numit în domnie de sultan, se îndrepta spre țară [137], Alexandru Cornea a reușit să strângă o armată de 15—20 000 de oameni cu care a plecat de la Roman spre Galați pentru a-și apăra domnia [138], dar a fost părăsit de toți și decapitat, din ordinul lui Rareș, între 9 și 16 februarie 1541 [139].

Acest tragic sfârșit de domnie nu a fost, după opinia noastră, numai un simplu sfârșit de domnie. El a marcat sfârșitul unei îndelungate linii politice, atât în gândirea, cât și în practica politică a domnilor Moldovei, anume, aceea a rezistenței armate împotriva turcilor, bazată pe alianțe externe cu puterile creștine ce aveau aproximativ aceleași obiective. Această linie politică nu mai era eficientă încă din 1526, atunci când dispare statul feudal maghiar, iar domnii români, atât din Mol-

---

[132] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1931, p. 25—27 ; Ștefan S. Gorovei, *Domnia lui Alexandru Cornea*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 175.

[133] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 107.

[134] Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 142.

[135] A. Veress, *Documente...*, I, p. 21—22 ; Vasile I. Cărăbiș, *Un domn al Moldovei. Alexandru Vodă Cornea*, București, 1946, p. 73—74 ; Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, 1980, p. 64 ; Ștefan S. Gorovei, *Domnia lui Alexandru Cornea*, p. 178 ; C. Rezachevici, *Originea și domnia lui Alexandru Vodă Cornea*, p. 814—815.

[136] Ștefan S. Gorovei, *Domnia lui Alexandru Cornea*, p. 177 ; C. Rezachevici, *Originea și domnia lui Alexandru Vodă Cornea...*, p. 815.

[137] La 9 ianuarie 1541 el a plecat din Adrianopol, la 23 ianuarie ajunge la Dunăre, iar la 28 ianuarie la Silistra (Maria Magdalena Székely, *Itinerarii domnești : Petru Rareș*, în *AIIX*, XXVIII, 1991, p. 293).

[138] Recent, istoricul Constantin Rezachevici a publicat primul document cunoscut de la Alexandru Cornea, o scrisoare a acestuia de la începutul lui februarie 1541, trimisă din cetatea Neamțului, lui Gheorghe Jazlowciecki de Bučzacz, staroste de Camenița și de Czerwonogród, în care-i cere ajutor. O scrisoare similară a fost adresată aceluiași personaj, dar de data aceasta din Hotin, de către Ieremia, vameșul Hotinului, și Drăghici Turcul. (C. Rezachevici, *Originea și domnia lui Alexandru Vodă Cornea...*, anexa I, p. 822—823 și anexa II, p. 823—826).

[139] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 162 ; N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 50 ; *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad anum 1795*, tomus IV, *Stanislai Hosii (Stanislaw Hozyusza) S.R.E. Cardinalis Maioris Paenitentiarii Episcopi Varmiensis (1504—1579) et quae ad cum scriptae sunt Epistolae tum etiam eius Orationes legationes*, tomus I, 1525—1550, ed. Franciscus Hipler, Vincentius Zakrzewski, Cracoviae, 1879, p. 106 ; *Elementa ad fontium editiones*, XXXVI, p. 101 ; Ilie Minea, *Despre Alexandru Cornea, pretendent la tronul Moldovei*, în *CI*, an VIII—IX, 1932—1934, nr. 2, p. 203 ; V. I. Cărăbiș, *op. cit.*, p. 77 ; Ștefan S. Gorovei, *Domnia lui Alexandru Vodă Cornea*, p. 178 ; idem, *Găneștii și Arburești...*, p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dova, cât şi din Ţara Românească rămân fără un sprijin extern antiotoman apropiat şi cât de cât eficient. Încercările lor, mai ales ale lui Rareş, dar şi ale grupării boiereşti a Găneştilor şi Arbureştilor care a sprijinit pe tronul Moldovei atât pe Ştefan Lăcustă, cât şi pe Alexandru Cornea, de a continua o astfel de politică în condiţiile unui echilibru de forţe schimbat, de a căuta alianţa Habsburgilor şi chiar a veneţienilor, erau toate sortite, de la început, eşecului. Am văzut că izvoarele, mai ales cele otomane, arată clar apartenenţa Moldovei la marea alianţă creştină dar, în ciuda acestei incontestabile apartenenţe, acţiunile militare nu s-au desfăşurat niciodată coordonat, Moldova nu a primit nici un ajutor, mereu s-a acţionat fie în paralel, ca în cazul lui Petru Rareş, fie în contratimp, ca în cazul Găneştilor şi Arbureştilor, care i-au împins la luptă pe Ştefan Lăcustă şi Alexandru Cornea. Rezultatul nu putea fi, în aceste condiţii, decât unul singur : înfrângerea şi o adâncire a stării de subordonare a ţării faţă de Poartă. Abia după 1541, preluând din nou domnia, Petru Rareş a făcut dovada faptului că a înţeles acest lucru. Continuând să sprijine, dar numai în secret, tabăra creştină, el a dus o politică foarte prudentă faţă de Poartă şi a reuşit, plătind sume mari de bani [140], să recupereze o mare parte din ţară, până la Tighina şi Bugeac, pe care turcii nu le-au cedat, deoarece asigurau legătura terestră cu nordul Mării Negre.

Aşa cum am mai arătat, apartenenţa Moldovei la alianţa creştină nu i-a adus nici un fel de ajutoare. Liga Sfântă însăşi, deşi patronată chiar de papă, s-a născut sub auspicii nefavorabile, partenerii neavând de loc încredere unii în alţii, considerându-se unii pe alţii poate chiar mai periculoşi decât duşmanul împotriva căruia se aliaseră, adică Imperiul otoman. Am arătat cum au decurs lucrurile la Prevesa, când Andrea Doria, în loc de a fi preocupat de lupta cu turcii, a încercat să le ofere acestora posibilitatea de a zdrobi flota veneţiană. O altă acţiune care a provocat neîncredere între aliaţi a fost cucerirea fortificaţiilor de la Castelnuovo, în apropiere de Cattaro, în toamna lui 1538. Veneţienii, care contribuiseră cel mai mult la acest succes, au fost profund dezamăgiţi atunci când comanda garnizoanei a fost încredinţată spaniolilor, ceea ce va favoriza recucerirea otomană din 1539 [141]. Dându-şi seama că în acest fel nu au nici o şansă de victorie, veneţienii, deşi au continuat pregăti-

---

[140] C. Rezachevici, *Politica externă*, în vol. *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 229—265 ; idem, *Petru Rareş între sultan şi lumea creştină*, I, p. 428—430, 433—434 ; idem, *Originea şi domnia lui Alexandru vodă Cornea...*, p. 818 ; Valeriu Veliman, *Câteva consideraţii privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 285—301 ; idem, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *RA*, anul LXI, vol. XLVI, nr. 2, 1984, p. 203—212.

[141] Christophoro Richerio (Richerius), *De rebus Turcarum ad Franciscum Gallorum Regem Christianis*, Parisiis, 1540, p. 102—115 ; M. Guazzo, *op. cit.*, f. 210 v.—211 v., 214—214 v. ; G. Bugati, *op. cit.*, p. 876—878 ; A. Mauroceni, *op. cit.*, p. 212 ; G. Sagredo, *op. cit.*, p. 377—380 ; C. Manfroni, *op. cit.*, p. 347—348 ; J. de Hammer, *op. cit.*, V, p. 310—314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile militare [142], s-au angajat, încă de la începutul lui 1539 [143], într-o susţinută ofensivă diplomatică pentru a obţine o pace cât mai onorabilă.

Primul sol veneţian trimis la Constantinopol, la începutul lui 1539, a fost Lorenzo Gritti [144]. Dar el nici măcar nu va fi primit de sultan şi va obţine doar un armistiţiu de trei luni [145]. Un nou sol veneţian, Tomaso Contarini, a avut de întâmpinat dificultăţi şi mai mari, astfel încât s-a întors fără a fi putut obţine ceva. Pretenţiile turcilor erau prea mari pentru acel moment [146]. Abia cel de-al treilea ambasador, Alvise Badoer, a reuşit, după îndelungate tratative, să obţină pacea. Sosit la Constantinopol la 15 aprilie 1540, el a fost primit de sultan în audienţă la 25 aprilie [147]. Pe parcursul tratativelor, foarte anevoioase, ambasadorul veneţian şi-a dat seama că toate informaţiile secrete erau divulgate Porţii de ambasadorul francez de la Veneţia, Guillaume Pellicier [148], care se oferise să ajute Republica pentru a obţine pacea. În aceste condiţii, la 2 octombrie 1540, se încheia totuşi pacea între Veneţia şi Imperiul otoman [149]. Ea prevedea ca Veneţia să cedeze Nauplia şi Malvasia şi să plătească 300 000 de ţechini de aur în schimbul păcii şi al libertăţii de comerţ. Veneţienii puteau face comerţ la Constantinopol, Galata, în Siria şi Egipt, dar atunci când vor dori să treacă prin strâmtori şi să meargă în alte porturi turceşti, vor trebui să avizeze anticipat pe comandantul locului respectiv şi să obţină de la el aprobarea necesară. De asemenea, Veneţia se angaja să păstreze neutralitatea atunci când flota turcă va acţiona în Mediterana împotriva altor inamici, şi urma să plătească pentru insula Zante, 5 000 de florini anual, iar pentru Cipru 8 000 de florini.

În acest fel, din Liga Sfântă încheiată în februarie 1538, nu mai rămăseseră să lupte decât Carol Quintul şi fratele său Ferdinand de

---

[142] Vladimir Lamansky, *Secrete d'État de Venise. Documents extraits, notices et études servant à eclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane à la fin du XVe et au XVIe siècle*, vol. II, Saint-Petersbourg, 1884, New York, 1968 (reprinted), p. 557—558.

[143] A se vedea în acest sens *Oratione di Marco Foscari, nella quale consiglia a venire a qualche accordo con Solimano, et a deporre l'armi*, în *Commissiones et relationes venetae*, tomus II, *annorum 1525—1553*, ed. Simeon Ljubić, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol. VIII, Zagrabiae, 1877, p. 131—136.

[144] E. Charrière, *op. cit.*, I, p. 394, 399, 401. L. Bonelli crede că este vorba de Pietro Zen (*art. cit.*, p. 1).

[145] E. Charrière, *op. cit.*, I, p. 395, 398.

[146] V. E. Musatti, *Storia di un lembo di terra, Padova*, 1886, p. 810 ; L. Bonelli, *art. cit.*, p. 1.

[147] L. Bonelli, *art. cit.*, p. 1 ; pentru întreaga sa misiune a se vedea şi *Dispaccio di Alvise Baduario ambasciatore veneto presso il Turco intorno alla conclusione della pace*, în *Commissiones et relationes venetae*, tomus II, ed. cit., p. 136—144.

[148] Jean Zeller, *La diplomatie française vers le milieu du XVIe siècle, d'après la correspondance de Guillaume Pellicier, Évêque de Montpellier, ambassadeur de François 1er à Venise (1539—1540)*, Paris, 1881, p. 198—199 ; G. Sagredo, *op. cit.*, p. 382—384.

[149] *Dispaccio di Alvise Baduario...*, p. 140—144 ; *I libri commemoriali...*, VI, p. 236—237, nr. 43 ; G. Bugati, *op. cit.*, p. 885—886 ; P. Paruta, *op. cit.*, p. 726 ; A. Mauroceni, *op. cit.*, p. 228 ; G. Sagredo, *op. cit.*, p. 390—401 ; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, vol. II, Gotha, 1854, p. 803 ; J. de Hammer, *op. cit.*, V, p. 317 ; S. Romanin, *op. cit.*, VI, p. 52—64 ; L. Pastor, *op. cit.*, XI, p. 246—247 ; L. Bonelli, *art. cit.*, p. 4—12 ; Pietro Bertonelli, *Momento diplomatico. 1539—1540*, în „Rivista Marittima", 1932, p. 87—96 ; C. Manfroni, *op. cit.*, p. 349—350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austria. Liga nu mai exista, ceea ce demonstrează, încă o dată, că acțiunea antiotomană declanșată în Moldova, în noiembrie 1540, era tardivă și în contratimp cu evenimentele internaționale. Aceasta explică eșecul său. Dar la această cauză s-a adăugat și dorința sultanului Soliman Magnificul de a rezolva definitiv problema Ungariei, rămasă deschisă după moartea lui Ioan Zápolya (iulie 1540), rezolvare pentru care avea neapărată nevoie de liniște la Dunărea de Jos, adică pe flancul drept de înaintare al armatelor sale spre Europa Centrală, spre Buda. Având deplină libertate de acțiune el reușește, în august 1541 să cucerească Buda [150], și să transforme Ungaria centrală în pașalâc otoman. Încercarea de contralovitură a lui Carol Quintul, care a atacat Algerul în octombrie—noiembrie 1541 [151], s-a încheiat cu un dezastru.

În încheiere putem afirma că liga sfântă din 1538—1541, la care a participat și Moldova, s-a încheiat cu o înfrângere pe toate fronturile pentru puterile creștine. Imperialii au pierdut cea mai mare parte din Ungaria, Veneția, pe lângă noi pierderi teritoriale, a fost pusă în fața situației de a-și continua comerțul din teritoriile otomane în condiții mult mai grele decât în trecut, iar Moldova a pierdut nu numai Bugeacul și Tighina, dar a intrat într-un proces de continuă deteriorare a raporturilor sale cu Poarta otomană, proces căruia i se va pune stavilă, într-o oarecare măsură, abia la sfârșitul secolului XVI, în epoca lui Mihai Viteazul. În schimb, Imperiul otoman a fost marele învingător, el reușind să atingă în timpul sultanului Soliman Magnificul apogeul puterii și splendorii sale.

MOLDAVIA, THE HOLLY LIGUE AND THE STRUGGLE AGAINST THE OTTOMAN EMPIRE

SUMMARY

The author analyzes Moldavia's contribution to the anti-ottoman struggle within the Holly Ligue, during the years 1538—1541, having as a result important territorial losses and an obvious deterioration of the very position of the principality in front of the Ottoman Porte. This Moldavian participation come out of Petru Rareș's policy of open confrontation with the Turks, a policy to be continued even by those who ousted him from the throne, namely the great boyard families Gănești and Arburești, with their own princes Ștefan V the Grasshopper and Alexandru III Cornea. This political direction had few chances as the Hungary was destroyed in 1526 by the Turcs and Moldavia was herself squized among the Turks, Tartars and Polish. Moldavia's allies — Ferdinand of Austria and his brother, the emperor Charles V, as well as Venetia and the Pope — were to far away and had too limited resources to send an adequate military assistance. In these circumstances, the Christian powers, including Moldavia, have been defeated each of them suffering larger or smaleer losses. But for Moldavia, who almost reached the point of her total destruction, this painful experience led to a radical change in her future policy towards the Ottoman Empire. This new policy was inaugurated by the same Petru Rareș during his second reign (1541—1546). Although he did not give up the anti-ottoman general orientation of his foreign policy, Rareș would limit himself only to economic and diplomatic means able to be used secretely and open and violent confrontation with Ottoman Empire was no longer possible, as the whole experience of the years 1538—1541 had convincingly showed.

[150] J. de Hammer, *op. cit.*, V, p. 336; E. D. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, Leiden, 1972, p. 112.

[151] J. de Hammer, *op. cit.*, V, p. 345—349; C. Brandi, *op. cit.*, p. 453—457.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU

ŞCOALĂ ŞI EDUCAŢIE ÎN BUCOVINA ÎN PERIOADA IOSEFINISTĂ ŞI POSTIOSEFINISTĂ

Anexarea Bucovinei şi integrarea sa în Imperiul habsburgic, dominat de ideile iluminismului şi iosefinismului, a constituit premisa producerii în timp a unor importante modificări calitative şi cantitative la nivel cultural, în societatea românească din noua provincie. Elementul principal prin care s-au realizat aceste schimbări a fost şcoala.

În ideologia şi practica reformismului iosefinist promovat de Curtea din Viena, crearea cetăţeanului luminat, având un minim de instrucţie, apt să facă faţă sarcinilor productive preconizate de mercantilism şi fiziocratism, care să fie un contribuabil sigur şi permanent pentru o visterie mereu goală şi, în acelaşi timp, un supus devotat monarhului şi leal faţă de autorităţile de stat, alcătuiau câteva raţiuni în numele cărora trebuia să se desfăşoare întreaga operă educativă. Mult dorita realizare a unei mai mari coeziuni a atât de diversului Imperiu habsburgic, prin integrare şi centralizare, constituia un deziderat care, în concepţia imperială, se putea înfăptui numai printr-o amplă acţiune educaţională, vizând diferenţiat toate stările, realizată în primul rând prin intermediul şcolii şi al bisericii etatizate. Fundamentele ideologice ale doctrinei reformiste absolutiste ce au stat la baza programului şcolar al Vienei, aplicat, în general, în toate provinciile coroanei, înserau instrucţia şi educaţia între componentele politicii de stat.

Scopul era ca statul habsburgic să deţină primatul şi în acest domeniu atât de important în viaţa spirituală a unui popor, iar prin instituirea de şcoli publice în locul celor confesionale, să-şi poată impune politica proprie în domeniul educaţional.

Statul era în această epocă la începutul unor schimbări calitative, nemaifiind atributul principelui, ci o categorie supraordonată, care punea interesele particulare în plan secund, în favoarea necesităţilor întregii societăţi. De aici rezultă în mod logic o anumită aplecare spre clasele de la baza societăţii, ca unele ce erau de cea mai mare utilitate în stat. Urmarea în planul educaţional a constituit-o accentul pus pe dezvoltarea învăţământului elementar, fapt ce devine caracteristica de bază în plan instrucţional a iosefinismului în monarhia habsburgică [1].

[1] D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1984, p. 232—286; Nicolae Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, 1986, p. 113—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Egalitatea naturală a tuturor oamenilor, rezultată din teoria dreptului natural, are drept consecință, în domeniul școlii, instituirea unei instrucțiuni elementare de același fel pentru straturile populației. Această cerință suferea modificări, în funcție de statutul social, în condițiile lărgirii nivelului educațional. În acest fel trecea în prim plan principiul utilității educaționale [2].

Aufklarung-ul și iosefinismul introduceau, pe lângă ideea caracterului unitar al instrucției, principiul toleranței ca o caracteristică ce a influențat pregnant învățământul în imperiul habsburgic.

Scoaterea instrucției și educației de sub tutela bisericii, mai ales după desființarea ordinului iezuit din anul 1773, a dus la punerea sub controlul statului a sistemului de învățământ. Acesta îl va reforma în conformitate cu exigențele rațiunii de stat. Începutul reformei școlare în Austria a fost realizat de Johann Ignatz Felbiger prin intermediul legii din 1774. Această lege *„Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen k.k. Erbländern"* (Regulamentul școlar general pentru școlile germane normale, principale și triviale în toate țările ereditare împărătești și regale) izvorâtă din perceptele iluministe ale timpului, specifica chiar dintr-un început că : „Die Erziehung der Jugend beiderlei Geschlechter ist die wichtigste Grundlage der wahren Glückseligkeit der Nationen" (Educația tinerimii de ambele sexe este temelia cea mai de seamă a fericirii națiunilor). Educația nu mai era acum un monopol al nobilimii, ci un bun la care trebuiau să participe toate clasele societății ; instrucția poporului urma să fie pusă în serviciul statului. În acest scop se introducea obligativitatea învățământului și se înființau trei categorii de școli : *școala trivială* elementară) (Trivialschule), *școala principală* (Hauptschule) și *școala normală* (Normalschule) [3].

Pe aceste coordonate s-a desfășurat în Bucovina, începând cu 1774, opera de instituționalizare a programului oficial al reformismului absolutist în materie de școală și educație.

În Bucovina, în momentul anexării, existau școli elementare cu caracter confesional în orașele : Cernăuți, Siret, Suceava, precum și la : Câmpulung, Putna și Rădăuți [4], care funcționau conform regulamentului din 1766 al domnului Grigore Ghica III. Aceste școli așezate pe lângă Episcopie, mănăstiri sau prin târguri aveau în grijă formarea clericilor. În aceste școli se învăța citirea, scrierea și cântarea bisericească. Pentru întreținerea școlilor, fiecare preot de mir și diacon avea datoria de a da episcopului câte 4 fl. 30 kr. pe an [5].

---

[2] Eva Kowalská, *Charakteristische Züge des Schulwesens in der Ära der habsburgischen Monarchie*, Seventh International Congress on The Englightenment, Budapest, 26 July — 2 August 1987, The Voltaire Foundation at the Taylor Institution, Oxford—Budapest, 1988, p. 755—756.

[3] Helfert, *Die Gründung der oesterreichische Volkschule durch Maria Theresia*, Praga, 1860, vol I, p. 323 și urm.

[4] I. G. Sbiera, *Familia Sbiera*, Cernăuți, 1899, p. 144 și urm ; I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a Românilor din Bucovina 1774—1875*, București, 1916, p. 19.

[5] Isidor Onciul, *Ceva despre mersul și dezvoltămîntul culturei teologice și clericale în Bucovina*, în „Candela", an II, Cernăuți, 1883, p. 2—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primul guvernator militar al Bucovinei, generalul Spleny, plecând de la ideea că şcoala era un instrument politic pentru Curtea din Viena, menit să restrângă particularismul naţional local, într-o viziune integratoare a naţiunilor în imperiu şi constatând starea de incultură a păturilor conducătoare [6], ca şi a ţărănimii, a propus, la 10 decembrie 1774, pe lângă reforma administraţiei, un prim proiect de organizare a învăţământului în această provincie.

Spleny cerea Consiliului Aulic de Război din Viena ca reorganizarea şcolară să aibă loc prin înfiinţarea de şcoli latineşti de patru clase în Cernăuţi şi Suceava, cu scopul de a pregăti elevii pentru seminarul teologic ce urma să se întemeieze la Rădăuţi, al cărui obiectiv urma a fi pregătirea de preoţi şi dascăli buni care să aibă prin cultura lor o influenţă benefică asupra poporului. Pe lângă seminar se instituia un internat, cu şase locuri gratuite, pentru fiii de boieri, cu condiţia ca aceştia să înveţe limba germană. Proiectul mai prevedea înfiinţarea de şcoli primare româno-germane în care tineretul urma să dobândească cunoştinţele necesare pentru intrarea în diferite funcţii publice. Personalul didactic pentru aceste şcoli urma să fie recrutat din Transilvania sau Slovenia, din rândul celor ce cunoşteau limba germană şi română [7].

Autorităţile centrale vieneze însă, nu vor aproba acest proiect de reformă şcolară, ci vor accepta, în 1777, sistarea trimiterii „banilor şcolii" de episcopul de Rădăuţi către Mitropolia din Iaşi, dispunând ca din aceşti bani să se instituie un *fond şcolar*, destinat funcţionării şi organizării mai bune a şcolilor din Cernăuţi şi Suceava.

Urmaşul lui Spleny, generalul Enzenberg, într-un memoriu înaintat Consiliului Aulic de Război la 23 decembrie 1779, privitor la reorganizarea provinciei, propunea, în domeniul instrucţiunii, înfiinţarea a două şcoli normale româno-germane la Cernăuţi şi Suceava şi sporirea şcolilor elementare, drept condiţii esenţiale pentru ridicarea gradului de cultură a locuitorilor provinciei [8].

De altfel, în întâmpinarea instituirii unor reforme pe tărâm educaţional, în conformitate cu ideile iluminismului, vor veni şi liderii elitei politice a românilor din provincie : boierul Vasile Balş şi episcopul Dosoftei Herescul. Balş a insistat, încă din noiembrie 1780, pentru instituirea unui fond din veniturile moşiilor mănăstireşti, pentru înfiinţarea de şcoli publice în Bucovina. În aceste şcoli, urma să se facă instruirea tineretului din toate stările sociale „in dem Christenthum und sonst erforderlichen Wissenschaften, um aus diese Sprösslingen seiner Zeit würdige Zöglinge des Staats zu bilden" (atât în cele religioase, cât şi în ştiinţele necesare, pentru ca din aceste vlăstare să se formeze la timpul său demni cadeţi ai statului). Instituirea de şcoli publice în Bucovina ar fi avut ca efect atragerea la studiu aici, a unei mari părţi a copiilor din Moldova. Cerinţa aceasta, ce constituia, după afirmaţia lui Balş, dorinţa

---

[6] Raimund Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, vol. III, Cernăuţi, 1898. p. 43.

[7] J. Polek, *Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina*, Cernăuţi, 1891, p. 12—13.

[8] Zieglauer. *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaitung*, vol. V. Cernăuţi, 1989, p. 93 şi udm..

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cea mai arzătoare a tuturor compatrioţilor săi [9], revine în repetate rânduri în scrierile sale politice [10].

La rândul său, episcopul Bucovinei, Dosoftei Herescu, va acţiona concret în direcţia înfiinţării unor şcoli publice în noua provincie. „Ich war vor allen zum Nutzen des Vaterlandes in Suczawa Schulen zu errichten bemühet, damit die Zeit nicht unnüz verloren gehe" (eu m-am ostenit înainte de toate să înfiinţez şcoli în Suceava pentru folosul patriei, pentru ca timpul să nu treacă fără folos), scria episcopul guvernatorului Enzenberg în decembrie 1782 [11].

Acest accent repetat pus pe şcoală de fruntaşii politici ai românilor bucovineni, ca şi de reprezentanţii autorităţilor habsburgice, avea menirea, conform perceptelor iluministe, de a emancipa omul prin educaţie, spre a deveni un cetăţean util statului [12].

Propunerile făcute de guvernatorul Bucovinei şi de toate stările din această provincie, prin intermediul deputatului lor, ales în persoana boierului Vasile Balş, vor fi incluse în proiectul de reforme elaborat în 1781 de Consiliul Aulic de Război, care propunea înfiinţarea de şcoli publice gratuite din mijloacele fondului şcolar, fapt care „nicht nur kein Bedenken wider sich haben Kann, sondern auch dem Volke, welches die Kinder ohne Bezahlung unterweisen zu lassen die Gelegenheit erlangt, angenehm sein wird" (nu numai că nu va întâmpina bănuieli, ci va face plăcere poporului, care va avea ocazia să-şi instruiască copiii în mod gratuit). Se sesiza totodată o nouă dimensiune a acestui fapt, importantă în contextul politicii orientale habsburgice de penetrare spre teritoriul românesc de la răsărit de Carpaţi, rezultată din faptul că „weil in der Moldau öffentliche Schulen mangeln, die Moldauer wenn einmal der gute Ruf der Bukowiner Schulen ausgebreitet sein wird, ihre Kinder zur Erlangung des Unterrichtes in diese Schulen der Bukowina schicken werden" (deoarece în Moldova lipsesc şcolile publice, atunci când se va răspândi numele bun al şcolilor bucovinene, moldovenii vor trimite copiii lor pentru obţinerea instrucţiei în aceste şcoli ale Bucovinei) [13].

Scopul instrucţiei şcolare era „Ausbildung des Verstandes und Herzens, Ausrottung der Vorurtheile und Erziehung zum Gehorsam" (cultivarea minţii şi a inimii, exterminarea prejudecăţilor şi creşterea spre ascultare), urmând ca cei ce vor frecventa aceste şcoli să facă dovada conaţionalilor lor de cât de folositoare era educaţia în toate stadiile vieţii pentru dobândirea unui nivel de trai mai bun [14].

Pentru transpunerea în practică a politicii sale în domeniul şcolar, Curtea din Viena a cerut generalului Enzenberg ca treptat, pe lângă şcolile „valahe", în oraşe şi localităţile mai mari, să deschidă şi *şcoli germane*, pentru copiii militarilor şi ai funcţionarilor, la care să fie atrasă şi populaţia românească spre a putea învăţa să citească, să scrie

[9] Arh. St. Bucureşti, fond Consiliul Aulic de Război, p. VI, nr. 3, a, f. 4

[10] Ibidem, VI/27 ; VIII/46.

[11] Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu, *Suceava file de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului. 1388—1918*, Ediţie de documente întocmită de..., vol. I, Bucureşti, 1989, p. 467—468, nr. 298.

[12] Emanuel Turczynski, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische trägergruppen und deren Forderungs Catalog in Rumänien*, München, 1985, p. 59.

[13] Zieglauer, *op. cit.*, vol. II, p. 96.

[14] *Ibidem*, vol. III, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi să socotească în limba germană [15]. Aceasta cu scopul de a da posibilitatea tinerilor din rândul populaţiei băştinaşe să urmeze şcoli de un grad superior, ceea ce le deschidea pe viitor posibilitatea de a ocupa diferite funcţii în aparatul de stat. S-a considerat că pentru început era necesar să se înfiinţeze două şcoli normale, una la Cernăuţi şi alta la Suceava, pentru ca mai târziu, după împrejurări, să se instituie forme superioare de instrucţie. În acest scop, deoarece în Bucovina nu existau cadre didactice care să corespundă ţelului propus, de a crea şcoli germano-române, au fost aduşi în anul 1783, din Transilvania, învăţătorii Anton de Marki, ca diriginte pentru şcoala normală din Cernăuţi şi Franz Thallinger, pentru Suceava [16].

Aceste şcoli normale de limbă germană aveau ca obiectiv, pe de o parte, să asigure şcolarizarea copiilor păturilor înstărite româneşti şi ai coloniştilor germani, iar pe de altă parte, prin adăugarea unui „curs de preparandie", cu o durată de studiu de şase luni, să formeze dascăli pentru şcolile elementare rurale [17], în spiritul doctrinei iosefiniste de luminare a straturilor sociale de la baza societăţii. Odată cu înfiinţarea acestei şcoli s-a aplicat una din prescripţiile legii învăţământului austriac din 1774, care prevedea că în fiecare provincie trebuie să existe cel puţin o şcoală normală, ce va servi drept model pentru celelalte şcoli ale provinciei.

Comunicând episcopului Dosoftei, la 18 decembrie 1783, intenţia de a deschide aceste şcoli, guvernatorul Bucovinei dădea asigurări că tinerimea ortodoxă va fi tratată, conform principiilor Edictului de toleranţă şi după dorinţa expresă a împăratului Iosif II, în mod egal cu cea romano-catolică şi cu celelalte confesiuni şi că nu va suferi nici un fel de vexaţiuni datorită religiei. Pentru buna reuşită a acestei acţiuni, care depindea „nur von der Bereitwillgkeit der Nation und von ihrer dankbaren Erkenntniss" (numai de solicitudinea naţiunii şi de cunoaşterea ei îndatoritoare), guvernatorul îi cerea sprijinul spre a determina pe români să-şi trimită copiii la aceste şcoli atât de necesare pentru binele ţării, motivând că „nichts soll rechtschaffenen Eltern mehr als eine gute und ausgebildete Erziehung ihrer Kinder an Herzen liegen. Und kann demnach wohl eine Gnade grösser sein, als wenn der gütigste Monarch ihnen diese Last obnehmen, und ihre unwissende rohe Jugend ganz zu einst nützlichen Staatsgliedern umbilden lässt" (nimic nu trebuie să conteze mai mult în inima părinţilor oneşti, ca o educaţie bună şi desăvârşită a copiilor lor. Şi de aceea ce binefacere mai mare poate fi, decât dacă prea bunul monarh le ia această sarcină grea şi permite ca cruda lor tinerime ignorantă să fie pregătită pe deplin ca cetăţeni folositori în viitor) [18].

În publicaţia adresată poporului, Enzenberg, pornind de la constatarea că „das hierländige Volke sehr argwöhnisch, vorurtheilig und von

[15] Idem, *Die Entwicklung der Schulwesens in der Bukowina seit der Vereinigung des Landes mit Österreich (1774—1899)*, Cernăuţi 1899, p. 42—51.

[16] I. Nistor, *Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina*, Cernăuţi, 1912, p. 26 ; J. Polek, *op. cit.*, p. 54.

[17] I. V. Goraş, *Învăţământul românesc în ţinutul Sucevei. 1775—1918*, Bucureşti, 1975, p. 30—37.

[18] Zieglauer, *Geschichtliche Bilder...*, vol. V, p. 106—109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fanatismus dahingerissen ist" (poporul în ţara aceasta este foarte stăpânit încă de bănuieli, prejudecăţi şi fanatism), arăta avantajele înfiinţării acestor şcoli, în care copiii români nu numai că vor fi instruiţi în citire, scriere, calcul şi ştiinţe, ci vor primi şi o bună educaţie, ceea ce le va deschide calea funcţiilor publice, putând astfel să aducă în viitor servicii însemnate naţiunii lor [19]. Se insista asupra faptului că deşi învăţătorii erau catolici, aceste şcoli nu aveau nici cea mai mică tendinţă de a ataca religia, credinţele şi obiceiurile poporului, ci scopul lor principal era educaţia minţii şi inimii tinerilor pe baza unor percepte morale, deoarece „die Sittenlehre ein solcher Genenstand sei, der für alle Nationen ohne Unterschied der Religion eine gleichförmige Vorschrift sein solle" (morala e un astfel de obiect care are pentru toate naţiunile, fără deosebire de religie, prescripte uniforme) [20]. Spre a atrage cât mai mulţi copii din toate stările sociale la şcoală, se menţiona că din ordinul împăratului şcoala era gratuită, creându-se celor ce o urmau multe facilităţi, deoarece „die Jugend sowohl mit den nöthigen Lehrbüchern, als auch mit den erforderlichen Schreibmaterialien, als : Federn, Tinte und Papier unentgeltlich versehen wird" (tinerii vor primi gratuit atât manualele, cât şi materialele de scris necesare, ca : peniţe, cerneală şi hârtie) [21].

Generalul Enzenberg şi-a continuat planul de reformare a învăţământului din Bucovina, instituind în anul 1785 noi şcoli germano-române la Siret şi Câmpulung. În acelaşi an au fost etatizate şcolile moldoveneşti din Suceava şi Cernăuţi, fiind considerate de acum drept şcoli naţionale pregătitoare pentru şcolile principale (Hauptschule) [22].

La un an de la înfiinţarea lor, în martie 1785, rapoartele directorilor şcolilor normale din Cernăuţi şi Suceava informează asupra numărului de copii înscrişi şi a frecventării şcolii de aceştia. Astfel, la şcoala din Cernăuţi au fost înscrişi în clasa I, la cursul de iarnă, 24 de copii (14 băieţi şi 10 fete), dintre care 14 copii erau din clasa civililor, adică a meseriaşilor, iar 10 din cea a militarilor. În clasa a doua erau în cursul de iarnă 44 de copii înscrişi, dintre care 19 copii erau ai meseriaşilor, 6 ai militarilor, 11 copii de muzicanţi, 3 moldoveni şi 4 evrei. La şcoala din Suceava erau înscrişi 60 de copii, (54 de băieţi şi 4 fete), pentru cursul de iarnă, în cele două clase (32 elevi în clasa a II-a şi 28 elevi în clasa a III-a), din aceştia 26 erau moldoveni, 23 germani, 10 armeni şi un evreu. În privinţa vârstei şcolarilor ce frecventau cele două şcoli, aceasta varia între 6 şi 12 ani pentru cei din clasa întâi şi între 9 şi 15 ani pentru cei din clasa a doua. După rapoartele lui Anton de Marki şi ale lui Franz Augustin Thallinger, elevii celor două şcoli normale deschise, la 1 martie 1784 cea din Cernăuţi şi, respectiv, la 3 februarie 1784 cea din Suceava, dobândiseră la sfârşitul anului şcolar cunoştinţe în domeniul scrisului, cititului, al calculelor matematice, învăţând între 50 şi 300 de cuvinte în limba germană şi română, precum şi prima parte a catehismului românesc (moldovenii) sau micul catehism (germanii) [23].

[19] *Ibidem*, p. 113—118.
[20] *Ibidem*, p. 110.
[21] *Ibidem*, p. 115.
[22] I. Nistor, *op. cit.*, p. 28—29
[23] Zieglauer, *op. cit.*, vol. V, p. 131—136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a atrage tineretul provinciei către aceste școli și spre realizarea motivației pentru care au fost create, de cultivare a tinerimii naționale și de atragere spre acestea a copiilor din Moldova, la propunerea lui Enzenberg se instituiau premii, sub forma unor medalii aurite și argintate, distribuite elevilor celor mai silitori, fără deosebire de națiune sau confesiune, la susținerea examenelor publice de sfârșit de an. Din cei 21 de premianți ai Școlii normale din Cernăuți, la 19 septembrie 1785, patru copii români primeau premii, remarcându-se conții Iosif și Leon Logotheti, care primeau medalia mare aurită. La Suceava, din cele 15 premii oferite elevilor merituoși la 30 septembrie 1785, „medalia aurită cea mai mare și mai frumoasă" a fost decernată lui Manolachi Bărghier, pentru o evidențiere deosebită și o a doua lui Tudorachi Tupilat, fiul starostelui locuitorilor moldoveni, Gheorghe Tupilat. Dintre cei șase armeni premiați s-au evidențiat trei, care au obținut marea medalie aurită și anume : Andrei al lui Nicolaie Capri, Cristea al lui Grigore Capri și Ariton al lui Andrei Capri, iar dintre evrei, cu același premiu, Joseph Herschel [24].

Dezideratul împăratului Josif II, exprimat în vara anului 1783, cu prilejul vizitei efectuate în Bucovina, de a introduce obligativitatea învățământului primar pentru întreaga populație a provinciei, a putut fi pus în practică în temeiul prevederilor „Regulamentului bisericesc" (Geistlicher Regulierungsplan) din anul 1786. Prin acest prim regulament școlar al Bucovinei, la a cărui elaborare boierul Vasile Balș a contribuit în mod esențial, în calitatea sa de referent pentru problemele Bucovinei al Consiliului Aulic de Război din Viena, se stabilea laicizarea învățământului, etatizarea școlii, ca și obligativitatea frecventării școlilor primare pentru copiii între 7 și 13 ani, specificându-se expres că : „die Bildung der Jugend das künftige Wohl der Bürger befestiget" (educația tinerimii întemeiază fericirea viitoare a cetățenilor) [25]. Cele două școli normale din Cernăuți și Suceava deveneau model (normă) pentru celelalte școli ale provinciei. Școlile normale urmau să pregătească cadre pentru administrație și învățători pentru școlile triviale. În privința celor șase școli districtuale ce erau considerate ca școli principale sau de căpetenie, dintre care trei funcționau de la Cernăuți, Siret și Suceava, iar alte trei urmau a fi înființate la Câmpulung, Văscăuți și Zastavna, se specifica că acestea erau destinate pregătirii copiilor pentru școlile normale sau pentru unele funcții în administrație. Școli triviale obligatorii, în care se însușeau cunoștințe elementare de scris, citit și socotit, destinate mai ales copiilor din mediul rural, urmau să se înființeze, pe măsură ce mijloacele permiteau, în fiecare comună cu parohie. Manualele necesare precum „Catehismul", redactat de sinodul greco-reunit din 1774, „Cartea de citire" și „Cartea de calcul" (apărută la Viena în 1777), ca și „Cartea trebuincioasă pentru dascăli" (Viena, 1781), editate în limba română și germană, urmau să fie plătite din veniturile Fondului Religios al Bucovinei. Aceluiași fond îi revenea întreținerea școlilor, ca și plata

[24] *Ibidem*, p. 144—145.

[25] v. *Anordnung zur Regulierung des Geistlichen — Kirchen — und Schulwesens in der Bukowina* in *Normalien de Bukowiner griechisch — orientalischen Diöcese*, vol. I, Cernăuți, 1887, p. 131—134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învăţătorilor, ale căror salarii lunare variau, în funcţie de gradul şcolii, între 5 şi 24 florini. În şcolile normale, principale şi triviale existente sau care urmau să se înfiinţeze, învăţământul se preda numai bilingv, în limba germană şi română, ceea ce va determina în timp un anumit particularism al învăţământului bucovinean. Pe lângă aceste două limbi se mai avea în vedere introducerea limbii latine şi greceşti, în legătură cu crearea unui liceu, fapt care „einen sehr vortheilhaften Eindruck auf die Gemüther des Landes-Einwohner, und noch mehr auf die benachbarte Moldauer, und andere Fremde wirken, und insbesondere das Gute nach sich ziehen kann, und wird, dass die Herüberkunft Moldauischer Jugend zur Unterweisung in der Buccowina sich hoffen lässt" (ar putea să exercite asupra sentimentelor locuitorilor ţării o impresie foarte bună şi încă şi mai mult asupra moldovenilor învecinaţi şi a altor străini şi ca o consecinţă s-ar putea spera că tinerimea moldovenească va veni la învăţătură în Bucovina) [26]. Desigur că acest ultim deziderat oglindeşte o temă specifică a politicii orientale habsburgice, ce revine obsesiv în toată perioada, de folosire a căii instrucţionale în exercitarea unei influenţe sporite asupra populaţiei din Moldova, cu scopul de a o determina să graviteze spre Austria şi ca o contrapondere a Rusiei, în condiţiile manifeste a influenţei sporite a acestui concurent serios în exercitarea unui control absolut asupra estului şi sud-estului european.

Regulamentul stabilea totodată înfiinţarea unui seminar ortodox la Suceava, pentru nevoile bisericii bucovinene, ca şcoală latinească, dar cu limba de predare română. Scrisoarea din 11/22 ianuarie 1788 a episcopului Dosoftei Herescul adresată lui Daniil Vlahovici, învăţătorul Şcolii Clericale din Suceava, atestă prezenţa a 16 seminarişti în trei clase. Dintre aceştia, cei aflaţi în „clasa de mijloc" şi „cei care sunt în clasul al triile, au să mai rămâie în şcoală pe o vreme", iar „cei ce se socotesc că au săvârşit învăţătura", trebuiau să dea un examen cu Vlahovici. Dacă erau găsiţi „vrednici de preoţie", urma să li se elibereze un atestat, pe baza căruia Consistoriul cerea autorităţilor guberniale „slobozenie ca să se sfinţească aceia cu darul preoţiei" [27]. Cei care doreau să urmeze şcoala clericală trebuiau să fie absolvenţi, cu atestat, ai şcolii normale [28]. Acest seminar ce a funcţionat la Suceava până în 1790, când a fost transferat la Cernăuţi, a constituit baza de pornire a viitorului Institut teologic din anii treizeci ai secolului XIX. Şcoala clericală a avut menirea de a pregăti viitorii preoţi, cu un grad sporit de cultură şi civilizaţie, care să fie nu numai păstori spirituali ai neamului, ci şi educatori ai acestuia.

Prin toate măsurile reformatoare luate în plan educaţional în această perioadă, iosefinismul a favorizat ridicarea culturală a românilor bucovineni, la fel ca în Transilvania şi Banat [29]. Învăţarea limbii germane, a latinei, deschidea drumul tinerilor, indiferent de etnie sau religie, spre funcţii publice, prin studii superioare.

---

[26] *Ibidem*, p. 134.

[27] Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu, *op. cit.*, p. 504—505, nr. 314.

[28] Arh. St. Suceava, Colecţia Documente, p. XIV, doc. nr. 49.

[29] D. Prodan, *op. cit.*, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acum, acelaşi boier Balş care stăruise îndelung asupra necesităţii înfiinţării de şcoli publice în Bucovina, care să atragă şi copiii din Moldova, aducea din Viena peste 4 000 de manuale de citire, aritmetici şi catehisme româno-germane, precum şi versiunea românească a manualului lui Felbiger *Carte trebuincioasă pentru dascăli*, cărţi ce au fost distribuite gratuit elevilor din provincie [30]. De altfel, aşa cum am amintit, el a fost autorul Regulamentului bisericesc sancţionat de împărat, regulament ale cărui prevederi în materie şcolară, cu unele modificări aduse în prima jumătate a secolului XIX, a stat la baza învăţământului din Bucovina până la apariţia legii din 1869.

Eforturile depuse de Balş în domeniul educaţional, la care se adaugă cele ale episcopului Dosoftei Herescul, grefate pe cele ale administraţiei habsburgice, sunt comparabile cu cele depuse în epocă în Transilvania de reprezentanţii Şcolii Ardelene. Totodată ele relevă dimensiunea pe care a dobândit-o cultura, în special şcoala, sub influenţa ideilor iluministe, în ideologia politică, considerată acum drept factor esenţial de emancipare socială şi naţională şi de progres al societăţii pe ansamblu.

Aderenţa populaţiei locale la această legislaţie şcolară s-a realizat inegal şi relativ greu, dovadă fiind frecvenţa mare a actelor oficiale care întăresc, explicitează sau popularizează reglementările în vigoare, mai ales prin intermediul autorităţilor bisericeşti, care duc o veritabilă campanie propagandistică pentru antrenarea populaţiei la opera de şcolarizare — alfabetizare. Eficienţa reformelor iosefiniste în materie şcolară în Bucovina nu a fost pe măsura aşteptărilor. Adesea, între prevederile legislative, progresiste în ansamblu şi realitatea practică din comunităţile rurale şi chiar urbane s-a menţinut în toată perioada iosefinistă, şi mult după aceea, o apreciabilă distanţă, recunoscută şi comunicată de administraţia şcolară forurilor politice sau bisericeşti, prin intermediul rapoartelor locale. De aici şi insistenţele de aplicare în întregime a legislaţiei făcute de administraţie şi mai ales de biserică. Din „însemnările şi tabelele asupra copiilor din şcoale ce s-au trimis de către preoţi aice la Consistorium — arăta episcopul Dosoftei Herescul într-o circulară din anul 1787 — cu mare părere de rău am cunoscut cum că foarte puţinei copii ar umbla la şcoală ; ştiut este că în Bucovina aceasta se află o mulţime de copii care sunt de vârstă să poată învăţa. Iară nu putem înţelege pentru ce nu-i dau părinţii lor la învăţătură şi foarte ne mâhnim văzând că creştinii noştrii încă tot să las de-i cresc întru întunecată neştiinţă şi dobitocească prostime, în care aflându-se, nu numai folosul trupesc nu pot să-l capite, ce încă nici pe Dumnezeu ziditorul tuturor nu pot să-l cunoască". De aceea el sfătuia pe „toată partea duhovnicească, cât şi mirenească, ca să lasă treburile cele nedrepte şi vorbele deşarte şi [...] să-şi de copiii la şcolile „ce au fost înfiinţate de „pre înălţatul împărat [...] pentru binele şi folosul de obşte, ca pentru însuşi folosul lor să înveţe", ceea ce va prilejui părinţilor bucuria de a-şi „vide pe fii lor învăţaţi, în stare bună şi în slujbe cinstite şi încă pre unii care vor învăţa mai bine şi la dregătorii" [31]. Un an mai târziu episcopul revenea

[30] J. Polek, *op. cit.*, p. 75 ; Lucia Protopopescu, *Noi contribuţii la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, 1967, p. 93—95.

[31] Arh. St. Suceava, fond Parohia Putna, dosar 1/1787, f. 15—16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu noi dispoziții, ordonând preoților să povățuiască pe poporeni ca să-și dea copiii „la școalele cele rânduite și așezate prin sate și prin târguri, arătându-le pe larg binele ce vor să aibă din învățătură [32].

Sesizând dificultățile întâmpinate la înființarea de școli triviale în sate, dată fiind lipsa de „dascăli sau învățători de acest fel vrednici", o circulară din iulie 1789 a Consistoriului episcopal din Cernăuți transmitea ordinul împăratului Iosif II de sprijinire a celor ce doreau să devină învățători rurali, urmând „să se dea la fiește care diac sau fecior înțelept care vor fi dascăli satului său, câte 26 lei ajutor pe an până când va învăța rânduiala dăscăliei, ca să să poată așăza la sat" [33].

În urma eforturilor susținute făcute s-a reușit ca până în anul 1792 să se înființeze 32 de școli sătești. Din nefericire însă, procesul de dezvoltare a învățământului elementar nu s-a putut menține multă vreme la un ritm ridicat, acesta slăbind considerabil în perioada reacțiunii postiosefiniste, după ridicarea obligativității învățământului elementar, hotărâtă în anul 1795 de guvernământul Galiției [34]. Dispoziția a fost luată sub pretextul unificării situației în unitatea administrativă a Bucovinei, cu cea din Galiția, din care făcea parte din 1786, în urma deciziei împăratului Iosif II, provincie în care nu era legiferată obligativitatea învățământului. Hotărârea a dus practic la desființarea unor școli rurale cu frecvență mai slabă și la lăsarea la discreția autorităților locale a problemei înființării de noi unități.

După 1790, în perioada postiosefinistă, deși în organizarea rețelei școlare se înregistrează un recul, mai ales în prima jumătate a secolului următor, în condițiile instalării reacțiunii nobiliare, care însă nu poate anula evoluția progresivă a procesului de școlarizare. Spiritul reformismului iosefinist, mult estompat, se prelungește în domeniul rețelei școlare, într-o încercare de compromis a statului cu biserica.

Astfel, prin „Instruction(-ul) pentru Privighetorie ce-i de loc a școalelor de prin târgurile cele mari și cele mici și de prin sate" din 17 iunie 1797 se fixau, în spiritul ideilor reformiste iosefiniste privitoare la utilitatea în stat, la dreptul de realizare umană și la fericire etc., obiectivele pedagogice și morale ale societății față de învățământul din Bucovina. „În școală se caută și voința iaste a hultui inimile tinerilor, precum mlădița cea bună în pădurețul cel tânăr, prin carele să să rodească ei în obște : buni cetățeni, buni locuitori și buni creștini. Din carele urmează folositoare și cu voie slobodă, buni lucrători, înțelepți și chevernisitori la casăle lor. Buni în însoțire, înțelepți părinți. pacinici și liniștiți megiași ; îndestulați întrucât să află și oameni cinstiți și temători de Dumnezeu și iubitori de pace și credincioși și supuși, întru toate cinstitori monarhului împărăției și stăpânilor lor celor de loc și gata voitori spre împlinirea pravilelor și poruncilor împărătești". Accentul era pus în principal pe învățământul elementar, specificându-se în mod clar, pentru a îndepărta unele stări de nemulțumire apărute, atât la nivelul familial,

[32] Ibidem, f. 48.
[33] Ibidem, f. 55—56.
[34] I. V. Goraș, *op. cit.*, p. 53 ; Joan Mircea Bogdan, *Die Rumänen und ihr Schulwesen (Banat, Siebenbürgen, Bukowina, Moldau und Walachei)*, in *Revolution des Wissens ? Europa und seine Schulen im Zeitalter der Aufklärung (1750—1825)*, Bochum, 1991, p. 405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cât şi al grupului socio-uman dominant economic, al proprietarilor de pământ, că scopul şcolii „nu este să fie copiii ţărani învăţaţi să sue în cele mai mari şi înalte şcoale pre sine", ci „copiii cei de ţară au să înveţe numai a ceti spre împlinire şi a scrie şi numărul hambacului mic" [35].

În comparaţie cu marea deschidere a perioadei iosefiniste, *Instruction*-ul, consemnând faptul că „nu este voinţa ca prin oraşe şi târguri şi sate să fie toţi cu înalte învăţături", reliefează nu numai un anumit recul în plan instrucţional, ci şi starea de reacţiune a perioadei postiosefiniste. De acum înainte, selecţia şi accesul în şcolile de nivel superior urma să fie făcută atât pe criterii valorice, cât mai ales pecuniare, fiind favorizaţi „numai acei feciori care au părinţii îndestulaţi cu avere, ca să le poată purta chiverniseala hranei lor până ce vor învăţa desăvîrşit, apoi este slobod să intre şi la cele mai mari şcoale", în detrimentul copiilor „lăcuitorilor celor săraci", pe motivul că prin trimiterea acestora la studii „în şcoalele cele mari", părinţii ar fi nevoiţi să suporte „împuţinarea chiverniselii hranei şi a ţânării lor" [36].

Într-un context politic postiosefinist, al unei societăţi puternic impresionate, mai ales la nivelul vârfurilor conducătoare, de ridicările sociale de masă prilejuite de revoluţia franceză, a continuat şi chiar s-a accentuat oarecum rolul şcolii ca principal factor moral-educaţional, căreia, alături de biserică, îi revenea un rol esenţial în evitarea conflictelor sociale, prin educarea tuturor în spiritul supunerii şi al datoriei atât faţă de sine, cât şi faţă de semeni, societate şi stat.

Educaţie morală în şcoală s-a făcut şi prin intermediul unor manuale şcolare, aşa cum a fost „parte a doua a cărţii de cetit pentru şcoli, care cărticică, anume folosului, adecă a lăcuitorului de ţară iaste făcută. Aceea cuprinde în sine o povăţuire către iscusinţa ţinerii casei, gospodăriei şi către chiverniseala ţinerii pământului ; alcătuire minunată pentru datoriile supusului către monarhul, către însuşi a lor stăpânitor de pământ şi către alţi dregători" [37].

Oglindind încercarea de conciliere, prin compromis, a statului cu biserica, în materie şcolară, „Instruction"-ul din 1797, în conformitate cu prevederile decretului Curţii din Viena, stabilea un condominiu în materie de supraveghere a şcolii între autoritatea laică şi ecleziastică, precizând că „în oraşe mari şi în târguri, asemene parohul şi şoltuzul, iară prin sate parohului şi stăpânului (de moşie) să hotărăşte privegherea şi căutarea asupra şcoalelor", după cuprinsul celor 13 „ponturi" incluse în instrucţiune.

Legea şcolară din 1806 întitulată „Constituţia politică a şcolilor (primare) germane în provinciile ereditare cezaro-regeşti" (Politische Verfassung der deutsche Schulen in den k.u.k. deutschen Erbstaaten), ce se voia o nouă *Ratio educationis*, reflectă şi mai mult acest compromis prin creşterea ponderii religiei în programă, obligaţia dominiilor de pământ de a întreţine şcoala etc.

Într-un plan mai îndepărtat, pentru Bucovina ea a avut ca efect trecerea şcolilor de aici sub dependenţa directă a consistoriului catolic din

[35] Arh. St. Suceava, fond Parohie Putna, 1/1787, f. 183.
[36] Ibidem, f. 187.
[37] Ibidem, f. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lemberg în 1815, dependență cu efecte nefaste asupra procesului instructiv-educativ, prin încercările de convertire la catolicism a ortodocșilor, ceea ce a îndepărtat pe mulți români de școală.

Dar, în ciuda tuturor greutăților provocate de ingerințele galițiene, activitatea școlară va continua în mod rodnic, înființându-se un gimnaziu în Cernăuți în anul 1808, care în 1814 va fi transformat într-un liceu cu 8 clase, și noi școli triviale, mai ales la sate, ceea ce va ridica gradul de cultură a locuitorilor din Bucovina prin alfabetizare.

Înștiințarea directorului Școlii normale din Cernăuți, Anton de Marki, referitoare la ținerea, între 16 și 17 septembrie 1813, a examenului public cu școlarii ce au terminat cursurile de vară, ne dă dimensiunea creșterii cantitative și calitative a acestei școli, cu puțin înainte de sfârșitul perioadei luate în studiu. Astfel la examen urmau să intre clasele unu—trei ale Școlii normale din Cernăuți și clasele mari și mici ale Școlii triviale moldovenești, totalizând un număr de 307 elevi. Școlarii urmau să dovedească prin acest examen public modul în care își însușiseră cunoștințele necesare în domeniul cititului și dictării cuvintelor germane, a socotelilor în fracții până la regula de trei simplă, a analizelor în limba germană și română, a traducerilor din Komnenius, cu aplicație la morală și gramatică etc. Dintre cei 307 elevi și eleve care au urmat aceste cursuri de vară, 90 erau germani, 85 români, 80 ruteni, 29 poloni, 19 armeni, trei evrei și un ungur, ceea ce dovedește că încă din această perioadă școala din Bucovina dobândise un caracter plurietnic și multiconfesional, în conformitate cu schimbările produse în structura demografică a populației provinciei. Școala normală din Cernăuți a cunoscut creșteri semnificative și sub aspectul personalului didactic, existând pe lângă directorul Anton de Marki, un prim profesor titular, Ioan Voronca, un al doilea, Leopold Balint, un învățător, Theodosie Paulovici și doi catiheți, unul pentru religia catolică, Johann Kraffczyk, și unul pentru religia ortodoxă, Andrei Sohopan.

Aceeași înștiințare atestă creșterea semnificativă a gradului de participare a românilor la desfășurarea procesului instructiv-educativ, față de perioada de început, ca un reflex ce oglindește receptarea de către aceștia a ideilor iluministe și iosefiniste, referitoare la necesitatea dobândirii de fiecare individ, prin școală, a unui grad de cultură și civilizație, ce se constituia într-un izvor de fericire și bunăstare personală. Astfel, numai la cursurile de iarnă ale Școlii triviale moldovenești, pe anul 1814, ce trebuiau să se deschidă la 3 noiembrie 1813, urmau să participe 146 de elevi [38].

Sub efectul reformelor iosefiniste, al căror efect se prelungește până în prima jumătate a secolului XIX, procesul de alfabetizare a avut în Bucovina un caracter destul de intensiv, realizând într-un timp relativ scurt o pătură instruită la un nivel minim (scris, citit), etapă necesară pentru a asigura o bază socială mai largă inițiativelor viitoare. Adevărata creștere calitativă, procesul de școlarizare-alfabetizare a deschis posibilități noi pentru o activitate intelectuală mai amplă în perioada următoare. Totodată, el a contribuit la geneza unei elite intelectuale bucovinene ce avea să se afirme în fruntea vieții naționale.

[38] Ibidem, Colecția Documente, p. IX, doc. nr. 9

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceleiaşi perioade, în care dimensiunea umană dobândeşte calităţi noi, prin particularizarea omului ca fiinţă complexă, integrată în micro- sau macrogrupuri naţionale şi confesionale, diferenţiate, dar care conviețuiau împreună în bune condiţii, sub semnul toleranţei şi al culturii germane, îi corespunde momentul de început al unui fenomen de pluriculturalitate, sub influenţa căruia se va desfăşura evoluţia viitoare a Bucovinei.

Acestea au fost principalele caracteristici sub semnul cărora s-a produs intrarea în modernitate a procesului instructiv-educativ în Bucovina.

ANEXE

1

1787 mai 20, Cernăuţi. Dosoftei, episcopul Bucovinei, face apel la clerici şi la populaţia provinciei să-şi dea copiii la şcoală.

Cătră toată partea duhovnicească şi mirenească
din eparhia Bucovinei

Însămnările şi tabelele asupra copiilor din şcoalele ce s-au trimis de cătră preoţi aice la Consistorium pe lunile trecute cu mare părere de reu am cunoscut cum că foarte puţinei copii ar umbla la şcoală şi ştiut este că în Bucovina aceasta să află o mulţime de copii care sânt de vârstă să poată învăţa. Iară nu putem înţelege pentru ce nu-i dau părinţii lor la învăţătură şi foarte ne mâhnim văzând că creştinii noştri încă tot să las de-i cresc întru întunecata neştiinţă şi dobitocească prostime în care aflându-să, nu numai folosul trupăsc nu pot să-l capite, ce încă nici pe Dumnezeu, ziditoriul tuturor, nu pot să-l cunoască şi temeiul sfintei şi pravoslavnicii credinţi nu pot să-l ştie.

Pentru care, pre înălţatul împărat, prin purtarea de grijă ce are pentru binele şi folosul de obşte, cu milostivire bine au voit a porunci ca să fie în destrictul acesta câteva şi noul aşezate ⟨şcoale⟩, pentru ca, cu înlesnire şi fără de cheltuială şi mergere prin locuri depărtate să-şi poată copiii a învăţa. Toţi, ori despre parte duhovnicească, ori din mirenească, pot mai înainte să socotească şi să cunoască câtă bucurie vor ave când vor vide pe fii lor învăţaţi, în stare bună şi în slujbe cinstite şi încă pre unii care vor învăţa mai bine şi la deregătorii. Şi nu numai cât să vor bucura foarte, ce încă cei slabi de averi şi ajutor de la dânşii vor căpăta şi lângă aceasta vor şti cum să cunoască pre Dumnezeu şi ce este lege şi credinţă pravoslavnică.

Drept aceasta, despre a noastră parte, cu toată osârdie pe toţi de obşte, toată parte duhovnicească, cât şi merenească, sfătuim ca să lasă treburile cele nedrepte şi vorbile deşarte şi care au copii, cu bucurie şi cu dragoste, să-i dee la şcoală, ca pentru însuşi folosul lor să înveţe. Pentru că, cunoscut lucru este cum că, care părinţi îşi vor da copii la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învăţătură, acii la vreme împreună cu dânşii să vor bucura, iară care nu-i vor da, să vor căi şi mâhni rămânând, precum zice şi arată pre înălţatul Solomon zicând : fiii pedepsiţi şi învăţaţi, învăţaţi vor fi şi pe cei neînvăţaţi, slugi îi vor ave.

Cernăuţi, 1787, mai, 20.

Dosoftei, episcop.

Arh. St. Suceava, fond Parohia Putna, nr. 1/1787, f. 15—16.

2

1789 iulie 10, Cernăuţi. Circulara Consistoriului Bucovinei referitoare la acordarea unui ajutor băneşc anual celor ce vor face şcoală spre a ajunge învăţători la sate.

Prea înaltul scop este să aşeze la fieştecare parohie o şcoală pentru învăţătura copiilor şi, neaflându-să dascăli sau învăţători de acest fel vrednici, bine au voit Preaînalta împărăţie a ajutora ca să să dea la fieştecare diac sau fecior înţelept care vor fi dascăli satului său, câte 26 lei ajutor pe an până când va învăţa rânduiala dăscăliei, ca să să poată aşăza la sat.

Drept aceasta să porunceşte protopopilor şi preoţilor să vestească această Preaînaltă împărătească miloştivire, fiiştecare poporanii săi, să-i îndemne povăţuire ca să meargă la această învăţătură, pentru însuşi folosul tuturor, măcar de la fiiştecare sat un fecior, şi de va arăta pe unul ca acesta, preutul în scrisoare, cu numele şi porecla şi vârsta vieţii, şi să-l arate fără întârziere la protopopul său, iar protopopul datori este să facă izvod asupra tuturor care vor voi să fie dascăli şi să trimită îndată la Consistorium.

Arh. St. Suceava, fond Parohia Putna, nr. 1/1787, f. 55—56.

3

1797 iunie 17. Instrucţiune referitoare la înfiinţarea comisiilor de supraveghere a şcolilor din oraşele şi satele Bucovinei, la obiectivele pe care trebuie să le urmărească acestea pentru buna desfăşurare a învăţământului public, precum şi la ridicarea obligativităţii limbii germane în şcolile săteşti.

Instruction pentru Privighitorie ce-i de loc a şcoalelor de prin târgurile cele mari şi cele mici şi de prin sate.

Preaînalta orânduială voieşte ca nu numai prin oraşele cele mari şi prin târgurile cele mici, ci şi prin sate să se aşeze şcoli.

Dar scoposul ei nu este să-s fie copii ţărani învăţaţi să sue în cele mai mari şi înalte şcoale pre sine, numai învăţăturilor să se afiorisească, din lucrători ca stare a părinţilor lor să să scoată, să să descarce şi cum prin una ca aceea la bătrâneţele lor să-i lasă lipsiţi de agiutori. Nu, nicidecum, ce scoposul cel însuşi adevărat a şcoalelor acesta este, ca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin odraslele cele tinere tărie temelii lor să să pue, prin carele vârtute ei, nu numai iubitori de lucru ce şi iscusiţi oameni în faptele lor să să împodobească.

În şcoală să caută, voinţă iaste, a hultui inimile tinerilor precum mlădiţa cea bună în pădureţul cel tânăr, prin carele să se rodească ei în obşte buni cetăţeni, buni lăcuitori şi buni creştini. Din carele urmează folositoare şi cu voe slobodă, buni lucrători, înţelepţi şi chivernisitori la casăle lor. Buni în însoţire, înţelepţi părinţi, pacinici şi liniştiţi megiaşi, îndestulaţi întrucât să află şi oameni cinstiţi şi temători de Dumnezeu şi iubitori de pace şi credincioşi şi supuşi întru toate cinstitori monarhului împărăţiei şi stăpânilor lor celor de loc şi gata voitori spre împlinire pravilelor şi poruncilor împărăţiei.

Copii cei de ţară au să înveţe numai a ceti spre împlinire şi a scrie şi numărul hambacului mic şi în la ce de pe urmă, adecă hambacul, numai aşa cu uşurinţă şi mai mult din cap, pe de rost, cu socotinţe şi tâlcuire întregului lor întrebuinţări prin cuvânt, mai bine de rost, decât necunoscut deplin pe hârtie.

Ce mai de căpătâi ştiinţă de învăţătură iaste adecă învăţătura creştineştii legi în care le iaste cunoscut că trebuie să fie lăcuitori de ţară dumnăzăiască şi sfântă, mai încredinţată povăţuitoare că însuşi lege să-i fie şi să-i slujască lui întru toate lucrurile sale, adecă sfânta credinţă. Dacă s-ar întâmpla cândva ca el de s-ar cinosa cu îngreuere să-s plece, iară nu îndulcitoare mângâiere să-l uşureze şi să-l rădice. Lăcuitoriul de ţară tocma precum şi oamenii cei de altă stăpânire, destule învăţături află în lege, carele poate să-l facă pe dânsul pacinic şi îndestulat om, dar pentru ca să cunoască şi mai adevărat datorinţele stăpânirii sale ce-i hotărâte, mai este încă o cărticică supt titlul : partè a doua a cărţii de cetit pentru şcoli, care cărticică anume folosului, adecă a lăcuitoriului de ţară iaste făcută. Aceea cuprinde în sine o păvăţuire către iscusinţa ţinerii casei, gospodării şi către chivirniseala ţinerii pământului ; alcătuire minunată pentru datoriile supusului către monarhul, către însuşi a lor stăpânitori de pământ şi către alţi dregători, iar mai pe urmă, pentru starea soldaţilor.

Cunoscut iaste că, chemare unui paroh însuşi numai întru aceia să cuprinde ca el oiţele sale pre drumul faptelor cele bune să le povăţuiască, întru aceia să le ţie şi tocmai şi pe aceea cale să le gătească pe dânsele către gustare îndulatei îndulciri, aceia carele cel mai înainte de veci părintele tuturora au gătat credincioşilor săi. Asămine iaste acum cunoscut să vede năravul cel bun, să cumprinde în faptele cele folositoare carele prin lege şi prin dragoste către Dumnezeu să sfinţesc. Aceste bune năravuri prin dorinţe şi îndemnare, prin darul lui Dumnezeu blagoslovite să câştigă şi cum că la naştere patimilor care vrăjmaşul lui celui mare a năravului celui bun, îndată în cele dintâi trebuie să ne împotrivim. Aceasta ne învaţă minte ce curată şi lege şi aceasta crede fieştecare creştin bun, omul cu fapte bune în stare sa iaste totdeauna folositori. Dar dacă nu este într-acest fel apoi nici de numele cel cinstit nu este vrednic, ce unul ca acela iaste cu oarbă simţire sau fătarnic. De ce oare nu să cuvine stăpânilor de moşii, deregătorilor, parohiei şi obştimi a să face cu toată purtare de grijă, pentru ca odras-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lele cele tinere până încă să-ş mai şi îndeplenească, să le povăţuiască către năravurile cele bune. Cum poate parohul pe un tânăr a căruia simţirile şi scoposul său deprins spre pătimiri, ca numai deodată de năprazna să-i dee acest feli de îndreptare ca el acestii înfrânări şi însuşi glasului dreptăţii să urmeză. Sau cum socotim dregătorii ca să urmărească toate mugurile şi cu căiele cele mai tâinuite a omului celui obicinuit cu patimile cele rele şi ca să-l înfrâneze pe unul ca acela, cu asprime.

Iată aşadar purtătoriul de griji a sufletelor, adecă parohul stăpânirii pentru a lor chemare şi pentru a lor bine şi pentru odihna lor, ca pe aceia pe cale ce vecinică Dumnăzăiască pronie i-au încredinţat, îndată din tinereţele lor să-i crească întru buna împodobire. Numai un singur făcător de rele poate să facă obştii multă neodihnă şi la nenorocire să-i aducă. Aşişdere numai unul singur bunătăţile omeneşti cu faptele bune poate să-i aducă prin pildele sale cele bune spre urmare ce bună să-i trezească, aceasta cu luare aminte a socotinţii au îndemnat pe lucruri.

Prin decretul Curţii supt numărul arăpesc Nro 10403 şi 10519 acestui an ca prin târguşoare mici unde să află şcoale trefialnice, adică de obşte mici, parohul împreună cu şoltuzul, iară în satele în carele să află dregători stăpâni, acolo parohul cu stăpânul, dar unde nu să află stăpân în sat acolo singur parohul asupra stării şcoalelor să aibă priveghere. Deci în oraşe mari şi în târguri asemene parohul şi şoltuzul, iară prin sate, parohului şi stăpânului să hotărăşte priveghere şi căutare asupra şcoalelor, adecă ei să cheamă a fi privighetori şi de samă luători, de şcoalele lor să cade ca să eii sama, adecă pe dânşi să îndatoreasă ca să aibă căutare şi priveghere asupra acestor mai gios arătate ponturi. Adecă :

1. Pentru ca dascălul să ţie ceasurile învăţăturii după vreme ce odată hotărâtă drept nesmintită, după catalogul cel tipărit şi datoriile lui să le împlinească, după legătura slujbei sale. În sate sunt împărţite adunare copiilor în două clasuri : cei mai mari şi mai deprinşi la învăţătură mărg iarna la şcoală câte trei ceasuri, dar cei mici câte două ceasuri, iară vara, cei mai mari numai două ceasuri, dară cei mici câte trei ceasuri au să înveţe. Iară pentru cei mai trecuţi copii sunt aşezate şi ceasurile cele pentru procitire celor ce au învăţat, acolo să-s ţie cu aşezare procitirile celor ce au învăţat acolo să-s ţie aceea aşăzare.

2-le. Pentru ca învăţătorul, adecă dascălul să fie şcolerilor prin năravu bun, spre ziditoare a bunei pilde, dară totuşi să nu să poată a să lua de la dânşii peste cele ce să cade de la dânşii, numai acele carele după ce curată învăţătură a năravului bun iaste datori unui om îmbunătăţit. Un dascăl ce petrece o viaţă scandalitoare carele lăcuitorilor să face ca o piatră de împiedecare, unul ca acela nu iaste vrednic de dregătoria sa.

3-le. Pentru ca dacă dascălul s-ar face vinovat cu oareşcare greşale, ei să-l sfătuiască şi să-l silească spre cele bune a-l îndrepta. Iară dacă n-a pute folosi, apoi să facă arătare către derecţiile şcoalelor sau după socotinţa împregiurărilor să facă îndrept la chesaro-crăiasca şi apostoliceasca mijlocire ce mai puternică spre îndreptare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Pentru ca părinţii necurmat şi fără de sminteală să trimiţă pe copii lor la şcoală, afară numai dacă s-au întâmplat la vreo neputinţă mare.

5. Pentru ca pretutindene unde să poate să-i deie în şcoale şi în oareşcare povăţuitoare maestrie spre iscusinţa de rucodeluri [1], precum torsături şi împletituri de colţuni şi răsădit de pomi şi a hultui pomii şi alte feluri de rucodeluri să cuvine să-i înveţe.

6. Pentru ca acele carele să cuvin ori dascălului pentru persoana sa sau pentru şcoală, deplin şi la cuvenit ceas vremii să să dea.

7. La o întâmplare de vătămare a cinstiti dreptăţii lui şi pentru una ca aceea ar fi silit a cere apărare de la mai înalte scaune, ei să-l agiutoreze, adecă parohul cu stăpânul îndată cu alăturată scrisoare să fie lui dat agiutori.

8. Pentru ei când, ori directorul şcoalelor ţinutului sau unul din craizcomisari sau însuşi inspectorul şcoalelor ar făce arătare, ei pre toate câte să ating de şcoale cu deamănuntul să de samă şi lămurită înştiinţare pot să de lui.

9. Pentru care ponturile cele de giumătăţile anilor care dascălul după fieştecare publicătuită ispită de pe la giumătate lunii lui fevruarie şi iulie, are să le tremată la ce de căpetenie şcoală a ţinutului ; iară parohul cu stăpânul satului să le ceteaască cu luare aminte şi socotinţele într-însele să adaoge, să pue după aceea numai spre trimitere de dascăl la locul cel cuvenicios, să le iscălească. Dacă să va întâmpla vreo pricinuire care a cerut trebuinţe ca să pue ei la adogire ce scrisă de dânşii atunce ei. parohul cu stăpânul, să trimată acel raport.

10. Pentru ca la locurile acele unde să întâmpla dascălului ori toată lipsa sau parte ce mai mare, acolo la împlere lipsiri sau deşchideri locului de dascăl a lor, adecă a sătenilor, urmează dreptate ca să aleagă pe dascăl. Deci, la întâmplare de acest fel ei să cheme pe căpetenie şi fruntaşi şi împreună cu dânşii să-l aleagă pe un candidat şi prin regie şcolilor să să trimată scrisoare alegerii aceia la k.k studien consăc, adecă către starostia ce mai mare a şcolilor să să pue şi la ce lucru. Dară dacă nu se va afla un candidat cu acel fel de vrednicie apoi să lasă alegere aceasta la dregătorii şcoalelor.

11. Pentru ca copii în anii aceia întru cari umblă la şcoală după ceasurile şcoalei să nu să lasă ca să şază degeaba, ce după potriva lor, adecă cât slujeşte stare şi vârsta lor să să pue şi la alt lucru, pentru ca din aceea să să deprindă din tinăreţele lor cu osteneala şi cu munca şi pentru ca şi virtute lor să nu să trândăvească, ci să dobândească putere.

12. Pentru ca copii după ce ies din şcoală cu ispitire deplină, îndat să să de la folositoare chiverniseala vieţii lor, în târguri la aleşverişuri neguţitoreşti sau mai vârtos la meşteşuguri şi cei de prin sate la lucrare pământului. Dar la nici un meşteşug să nu fie primiţi fără de bună mărturie din şcoală.

13. Ei să facă oamenilor şi sătenilor de înţăles că nu este bine să să silească pe copii lăcuitorilor celor săraci ca să să sue cu fire, să intre în şcoalele cele mari, pentru împuţinare chivernisăli hranei şi a ţănării lor ar fi nevoiţi cu împiedecare sporiului lor şi cum s-ar părе

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuiva că are fii învăţaţi, s-ar face nişte tăvăligi nici de o treabă, ce numai acei feciori care au părinţi îndestulaţi cu avere ca să le poată purta chivernisala hranii lor până ce vor învăţa desăvârşit, apoi este slobod să intre şi la cele mai mari şcoale.

Aşadar nu este voinţa ca prin oraşe şi târguri şi sate să fie toţi cu înalte învăţături şi cu atâta mai puţin nişte zădarnici trândăvitori pe giumătate învăţaţi, ci voinţa însăşi aceasta este ca să fie toţi creştini buni şi ca să ştie a ţâne şi a-şi chivernisi viaţa lor şi a-şi ţâne pe părinţii săi cu ce cuviincioasă iscusinţi.

*

Înaltul slăvitul Gubernium până acum tot au dorit ca pe tinerii supuşilor săi să-i înveţe şi pe limba stăpânirii împărăţiei, adecă să fie şi limba nemţească învăţată şi cu a ţării. Pentru aceasta, pe la toate locurile s-au orânduit dascăli care ştiu amândouă limbile, pentru aceasta bine au voit înălţime sale ca pe la susnumite prin însuşi limba ţării să înveţe şi când se va deschide un loc de dăscălie la acele locuri numai aceia să vor aşeza care vor fi în stare a învăţa pe copii în limba patriei, adecă întru care din naştere o înţeleg. Prin sate fieştecui să lasă slobodă voe a învăţa sau a nu învăţa limba nemţească. Şi învăţătorilor să porunceşte ca acolo unde vor pohti părinţii ca să le înveţe pe copii lor limba nemţească, însă după ceasurile cele hotărâte a şcoalei, care osteneală a lor să va socoti deosăbită agonisire spre învrednicire vre unui slujbe sau ce mai înaltă.

Iunie, 17, 1797
Daniil Vlahovici, episcop.

Arh. St. Suceava, fond Parohia Putna, nr. 1/1787, f. 183—188.

1. Pentru : „lucru de mână".

SCHULE UND ERZIEHUNG IN DER BUKOVINA IN DEM JOSEPHINISCHEN UND POSTJOSEPHINISCHEN ZEITRAUM

ZUSAMMENFASSUNG

Das vorliegende Studium beschäftigt sich mit der Hervorhebung der qualitativen und quantitativen Hauptänderungen die, in der Bukowina, unter dem Einfluss der josephinischen Reformen, am Ende des XVIII. Jahrhunderts und am Anfang des XIX. Jahrhunderts, ereignet werden. Man auszeichnet die allgemeinen Koordinaten der Ideologie und der politischen Praxis des absolutistiches Reformismus, beförderte von dem wienerischen Hof, laut welche, in dieser Provinz, entfaltete sich die Institutionalisierung des offizielles josephinisches Programm, für die Reformierung des Unterrichts — und Bildungsbereich.

Die Massnahmen welche. von die politischen Zentralhofstelle, und die Schritte die, sowohl von den Leiter der militärische Landesadministration (die Generäle Splenp und Enzenberg), als auch von den rumänischen politischen Elitevertreter (der Bischof Dosoftei und der Bojar Vasile Bals), unternommen wurden für die Einfürung einem öffentlichen, gleichen und toleranten Unterricht in der Bukowina, sind von dem Verfasser weit aufgeführt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alle diese Anstrengungen in dem Bildungsbereich, so wie für die Anziehung der inländischen Bevölkerung an dem Einschulungs-und Unterrichtsprozess, hebt sich heraus, welche Dimension, die Kultur, besonders die Schule, unter dem Einfluss der Aufklärung und der Josephinismus, bekommen hat. Nun, in der politische Ideologie, die Schule and Erziehung, als wesentlichen Faktoren, für die sozialen und nationalen Emanzipation, und für der Fortschritt der Ganzesgesellschaft, betrachtet sind.

Das Zeil der neueeröffnete Trivial —, Haupt — und Normalschule, als auch der Klericalschule, war die Erhöhung des Kultursniveaus der Landesbevölkerungs und die Erwerbung einer vermehrten Einfluss in der Moldau, von der Habsburgischemonarchie.

In der postjosephinischen Zeitraum, wenn die adligen Reaktion installiert wurde, dann, ein Ausgleich zwischen Staat und Kirche, in dem Schulensbereich, eingetreten ist. Doch, die josephinischen Geistes, obwohl viel verwischt, in der Schul — und Erziehungsbereich, weiterbestanden hat.

In diesen Umstände der Eintritt in der Modernität der Unterrichts — und Erziehungsprozess in der Bukowina, stattgefunden hat. Vom dieser Zeitraum an, begann die Ausbildung einer bukowiner Intelligenzschicht, so wie ein Akkulturationsphänomen, unter dem Einfluss der deutsche Kultur.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU P. IONESCU

PROIECTE ȘI CONCESIUNI FEROVIARE ÎN VREMEA LUI CUZA VODĂ

Chiar din primul an de domnie, Cuza Vodă și-a dat seama că pentru propășirea țării era nevoie de căi ferate, așa cum a subliniat în mesajul său către adunările elective, citit în ședințele din 6 decembrie 1859 de către Ion Ghica, președintele Consiliului de Miniștri din Țara Românească și de Gr. Balș, ministru de externe al Moldovei : „Nevoia de comunicații de tot soiul, precum drumuri, șosele, pavele, canaluri, drumuri de fier este atât de urgentă în Principate, că guvernul meu nu se va sfii de a aplica, la executarea lucrărilor publice, o metodă necunoscută până acum în țara noastră" [1]. Cuza recunoștea nu numai necesitatea construirii de căi ferate, ci și grabnica lor executare, dar statul nu dispunea de capitalul necesar, astfel că mesajul domnesc propunea sistemul concesiunilor unor companii din Occident. După citirea mesajului, Adunările legiuitoare din Principatele Unite au fost dizolvate și înlocuite cu altele noi.

1. **Concesiunea Liddle și Gordon.** În februarie 1860 [2], Cuza a primit oferta făcută de Liddle și Gordon, agenți ai companiei engleze John Trevor Barkley care construia calea ferată Constanța — Cernavodă [3], pentru realizarea unei rețele feroviare cu trei linii : 1) Cernavodă — Slobozia — București — Giurgiu ; 1) Slobozia — Brăila — Siret ; 3) București — Craiova — Turnu Severin. Concesiunea se acorda pe timp de 99 de ani, cu facultatea de răscumpărare după 33 de ani. Terenul necesar liniilor era plătit de concesionarii scutiți de impozite. Guvernul român garanta companiei o dobândă de 6% pentru un capital de 10 000 livre (o livră = 6,66 franci) pentru o milă (o milă = 1609,3 m) de cale fe-

[1] „Monitorul Oficial al Moldovii", nr. 55, 7 decembrie 1859, p. 102.

[2] Constantin J. Baicoianu, *Handelspolitische Bestrebungen Englands zur Erschhliessung der unteren Donau. Die wirtschaftliche Bedeutung des Schwarzen Meerhafens von Constantza einst und jetzt. Ein Beitrag zur rumänischen Eisenbahn-und Wasserstrassen politik.* München, Berlin und Leipzig, J. Schweitzer Verlag (Arthur Sellier), 1913, p. 13—18.

[3] Dumitru P. Ionescu, *Construirea și răscumpărarea căii ferate Constanța — Cernavodă*, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 205—217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rată simplă. Tariful şi regulamentul de exploatare să fie ca cele din Austria.

Preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru de interne, Ion Ghica, a elaborat un proiect de lege cu 11 articole şi l-a prezentat Adunării Legislative la 22 martie 1860[4]. În expunerea de motive, care însoţea proiectul, se prevedea construirea unei reţele feroviare compusă din patru linii : 1) Orşova — Craiova — Bucureşti — Slobozia — Cernavodă = 470 km ; 2) Slobozia — Brăila — Siret = 118 km ; 3) Crasna (lângă Braşov) — Buzău — Ploieşti — Bucureşti — Giurgiu = 284 km ; 4) Buzău — Râmnicu Sărat — Focşani = 74 km. Adunarea Legislativă a trimis proiectul de lege în cercetarea secţiilor unite : financiară şi administrativă. Guvernul Ion Ghica a demisionat la 28 mai[5] şi la conducerea ţării a venit guvernul Nicolae Golescu, care avea la interne pe Dimitrie Brătianu. Proiectul a venit în dezbaterea Adunării Legislative în ziua de 7 iulie 1860[6], când Iacob I. Melic a prezentat raportul secţiilor unite însoţite de un contra-proiect. După ce Melic a explicat de ce a înlocuit în raportul său noţiunea „drumuri ferate“ cu aceea de „căi ferate“, au început discuţii furtunoase asupra proiectului de lege, deoarece articolele 3 şi 4 prevedeau ca terenul să fie cedat gratuit de marii proprietari, iar guvernul să răscumpere micile proprietăţi şi să cedeze partea necesară construcţiei. După ce s-a înţeles cu Barbu Catargiu şi cu George Costaforu, Constantin Bosianu a propus ca statul să dea gratuit terenul, despăgubirile ce urmau a fi plătite proprietarilor făcându-se prin legea de expropriere ce se va elabora.

Dezbaterile au continuat şi a doua zi, 8 iulie[7], când au luat cuvântul preşedintele Adunării, Dimitrie Ghica, şi George Vernescu, dar nu s-a trecut la vot fiindcă nu exista numărul legal de deputaţi prezenţi. A treia zi, 9 iulie[8], au urmat discuţii asupra despăgubirilor, până când s-a votat un amendament la art. 5, propus de Barbu Catargiu : „Cazurile de despăgubire vor începe numai de la proprietăţile acelea cărora, prin luarea tărâmului trebuincios, paguba ce li se va pricinui, va fi mai mare decât folosul ce ar trage de la stabilirea acelor linii ferate“[9]. Nici un ministru nu a participat la dezbateri.

Discuţii aprinse a provocat şi raportul secţiilor care critica proiectul de lege, sub pretextul că traseul propus de guvern depindea de linia Cernavodă — Constanţa şi nu cuprindea regiuni depărtate de Dunăre, ca şi proprietarii din acele zone să poată exporta produsele lor. Raportul secţiilor a propus, motivând că ar străbate judeţele cele mai bogate şi populate, următoarele linii : 1) Orşova — Turnu Severin — Strehaia — Craiova — Slatina — Piteşti — Târgovişte — Bucureşti — Giurgiu ;

---

[4] *„Protocoalele şedinţelor Adunării Legislative a Ţării Româneşti“. Din prima sesiune a celei de a doua legislaturi.* Anul 1860, Bucureşti, Tiprographia Statului, 1861, tomul I, p. 70.

[5] „Monitorul, ziar oficial al Ţării Româneşti“, nr. 125, luni, 30 mai 1860, p. 517, col. 1.

[6] *Ibidem*, nr. 186, vineri 5 august 1860, p. 857, col. 2.

[7] *Ibidem*, p. 858, col. 2.

[8] *Ibidem*, nr. 187, sâmbătă 6 august 1860, p. 861, col. 1.

[9] *Ibidem*, col. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2) Bucureşti — Ploieşti — Buzău — Râmnicu Sărat — Focşani ; 3) Buzău — Brăila — Siret ; 4) Buzău — Crasna (lângă Braşov).

Melic a insistat să se voteze contraproiectul secţiilor, ceea ce l-a obligat pe Ion Ghica, autorul proiectului de lege, să ia cuvântul şi să demonstreze că acesta nu prevedea traseul liniilor. Dezbaterile au continuat şi mai multe amendamente au fost depuse la birou. În şedinţa din 12 iulie [10], Ion Ghica şi Ion Brătianu şi-au retras amendamentele, declarând că sprijină pe cel propus de Ion Florescu : „Propunem a se emite un vot prin care să se recomande guvernului ca linia să treacă de la Vârciorova prin axul cel mare al ţării, apropiindu-se cât se va putea de punctele Turnu Severin, Craiova, Slatina, Piteşti, Târgovişte, Ploieşti, Buzău, Focşani, şi Brăila cu ramura dă la Ploieşti la Bucureşti şi Giurgiu" [11].

A doua zi, 13 iulie [12], guvernul Nicolae Golescu a demisionat. Noul guvern s-a prezentat în faţa Adunării Legislative la 14 iulie [13], când preşedintele Consiliului de Miniştri, M. C. Epureanu, a citit mesajul domnesc şi programul, ţinând un discurs şi solicitând „în numele interesului comun sprijinul şi concursul ei, în ordinea de lucrări dificile ale unei epoci de reorganizare" [14]. Prioritate în dezbateri au avut proiectul de lege privind împrumutul naţional şi proiectul de lege pentru drumurile de fier. Luând cuvântul, Ion Ghica a cerut respingerea amendamentului secţiilor de la art. 85 al proiectului de lege, care prevedea ca terenul şi lemnele să se dea gratis şi a propus să se acorde guvernului mai multă libertate de acţiune, ca să se atragă concurenţa companiilor. Propunerea lui Ion Ghica a fost sprijinită de preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru de finanţe, M. C. Epureanu, precum şi de ministrul de justiţie, Vasile Boerescu. Discuţiile au continuat până când Barbu Catargiu a propus următorul amendament ca text al art. 86 : „Guvernul va îngriji ca la tratarea ce ar face companiile, să prevadă şi : să susţie dreptul de a avea şi fiscul o parte oarecare la foloasele ce ar de companiile acele drumuri, hotărând el atunci cu dânsele de la ce câtătime în sus o să înceapă acea împărtăşire şi apoi se va supune aprobaţiei Camerei" [15]. Proiectul de lege a fost modificat şi votat în unanimitate la 14 iulie 1860 [16], dar nu a fost promulgat.

2. **Concesiunea Philip Pouteau-William Henry Ward.** La 5 octombrie 1860 [17], cavalerul Philip Pouteau şi căpitanul Willian Henry Ward, reprezentanţii puternicei firme din City, Imperial Mercantile Credit Companie, au depus la Agenţia română din Constantinopol cererea pentru concesionarea liniei Bucureşti — Giurgiu. Răspunsul a întârziat 15 luni. În mesajul domnesc din 24 ianuarie 1862 [18], Cuza a reco-

[10] *Ibidem*, nr. 188, luni 8 august 1860, p. 865, col. 3.
[11] *Ibidem*, p. 866, col. 2.
[12] *Ibidem*, nr. 167, vineri 15 iulie 1860, p. 781, col. 1.
[13] *Ibidem*, nr. 189, marţi 9 august 1860, p. 869, col. 1.
[14] *Ibidem*, col. 2.
[15] *Ibidem*, p. 870, col. 2.
[16] *Ibidem*, nr. 191, joi 11 august 1860, p. 879, col. 2.
[17] Const. C. Mănescu, *Istoricul căilor fierate din România*, Bucureşti, 1906, vol. 1, p. 384.
[18] „Monitorul...", nr. 19, joi 25 ianuarie 1862, p. 77, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mandat Adunării Legislative unite să ia în dezbatere problema construirii drumurilor de fier. Cererea companiei engleze a fost trimisă Ministerului de Externe, care a înaintat-o Ministerului de Lucrări Publice și acesta a prezentat-o Consiliului de Miniștri în ziua de 4 aprilie 1862 [19], când a fost respinsă pe motiv că nu se concesionează o linie, ci întreaga rețea feroviară. Philip Pouteau și W. H. Ward au depus o nouă petiție la Agenția română din Constantinopol, la 6 ianuarie 1863 [20]. Petiția a urmat aceeași cale și a a primit același răspuns, la 23 noiembrie 1863 [21].

3. **Societatea Națională de Drumuri de Fier.** Datorită articolelor publicate în 1861 de P. S. Aurelian [22], apăruse în țară un curent favorabil căilor ferate, iar la București s-a format „Societatea Națională de Drumuri de Fier" cu scopul de a lega Dunărea cu Transilvania printr-o linie de „tramway" cu cai. Consiliul de administrație era alcătuit din logofătul Ioan Oteteleșanu, principele George Știrbei, logofătul Al. Plagino, logofătul D. Filișanu, bancherul Miron S. Vlasto, Ioan Stamu și avea un capital de 150 000 galbeni, împărțit în 3000 de acțiuni de câte 50 galbeni. După subscrierea a 737 acțiuni, directorii societății, Ioan Al. Keun și Constantin Fotiropulu, au cerut Ministerului de Interne, la 20 iunie 1861 [23], să construiască pe șoselele existente linia ferată Giurgiu — București — Ploiești — Telega — Slănic [24], cu lemne luate gratuit din pădurile Statului. Concesiunea se acorda pe 70 de ani și guvernul putea cumpăra acțiuni câte dorea. Societatea se obliga să transporte poșta și sarea de la ocne cu 10% mai ieftin, să transporte gratuit corespondența oficială, armata și funcționarii Statului, în interes de serviciu, să întrețină șoselele ocupate de calea ferată. Deoarece linia era prevăzută cu tracțiune animală, Ministerul de Interne a socotit propunerea neseriosă și nu a răspuns.

Cei doi directori au repetat cererea la 12 februarie și 28 aprilie 1862 [25]. Abia la 15 mai [26], Ministerul de Interne a comunicat că nu poate acorda această concesiune, întrucât ducea tratative cu companii din străinătate, dar societatea poate să ceară alte linii. Keun și Fostiropulu au cerut, la 28 mai [27], linia Oltenița — București — Ploiești — Slănic. Ministerul a răspuns că între Oltenița și Slănic nu exista șosea și, atunci, societatea a renunțat.

4. **Concesiunea Gr. Bibescu Basarab Brâncoveanu.** Atent la tot ce se întâmpla în România, George Barițiu „plenipotent al districtului și cetății Brașovului în cestiunea drumurilor de fier", a elaborat și a pu-

[19] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 386.
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem*, p. 387.
[22] P. S. Aurelian, *Drumurile de fer*, în „Monitorul...", nr. 61, vineri 17 martie 1861, p. 243, col. 1—3 ; nr. 62, sâmbătă, 18 martie, p. 247, col. 2—3 ; nr. 64, marți 21 martie, p. 255, col. 1—3.
[23] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 387.
[24] „Monitorul...", nr. 91, joi 26 aprilie 1862, p. 375, col. 2.
[25] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 388.
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem*, p. 389.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

blicat, la 27 februarie 1862 [28], un memoriu în sprijinul acestui imperativ al vremii. Aducând numeroase argumente economice, demografice, politice, strategice și turistice, Bariţiu a apreciat că prima cale ferată în România nu poate să plece decât din Capitală la Dunăre, precizând că cea mai dreaptă linie ar duce la Giurgiu, numit de el „cheile Bucureștilor" [29].

Sub influența puternică a articolelor publicate de Enrik Winterhalder [30] și Ion Ghica [31], opinia publică nu discuta decât problema căilor ferate. În București, a apărut o broșură anonimă care a făcut mare vâlvă [32]. În această atmosferă, președintele Consiliului de Miniștri, Barbu Catargiu, a primit, la 2 aprilie 1862 [33], două petiții pentru construcții feroviare. Prima petiție era adresată de principele Grigore Bibescu Basarab Brâncoveanu, unul din fiii lui Bibescu vodă, care cerea concesiunea provizorie a unei căi ferate de la granița Transilvaniei, fie pe Valea Jiului prin Craiova și Pitești, fie pe Valea Oltului prin Râmnicu Vâlcea și Pitești, la București — Buzău — Brăila — Galați, cu o ramificație București — Giurgiu. A doua petiție provenea de la Brandeis Weikersheim și John Trevor Barkley, reprezentanții unui consorțiu format din : S. Beale, membru al parlamentului englez, președintele companiei feroviare „Midland" și director al Băncii Union din Londra ; John Farquhar, vicepreședintele aceleiași bănci ; William Miller, membru al parlamentului ; Anthony Worms, bancher londonez. Consorțiul englez cerea concesionarea aceloraşi linii solicitate de Gr. Brâncoveanu, plus linia București — Cernavodă. Prin jurnalul din 4 aprilie [34], Consiliul de Miniștri a autorizat pe ministrul lucrărilor publice să elibereze solicitanților câte o procură ca să poată trata cu marile bănci din Europa.

A apărut un nou concesionar, I. Polihroniadi, care, la 6 aprilie [35], a cerut ministrului lucrărilor publice concesiunea unei linii ferate în Muntenia, ceea ce Consiliul de Miniștri a aprobat la 14 aprilie [36]. Prin scrisoarea expediată din Viena la 30 aprilie [37], în numele tatălui său Brandeis Weikersheim, Henry Brandeis a propus președintelui Consiliului de Miniștri ca, după dorința Austriei, legătura cu Transilvania să se facă prin defileul Turnu Roșu, care ar fi mai puțin costisitoare și mai rentabilă.

---

[28] G. Bariţiu, *Memorial pentru cel dintâi drumu de fer în România unită*, Brașov, Tip. Ioan Gött, 1862, p. 14.

[29] *Ibidem*, p. 5.

[30] Enrik Winterhalder, *Căile ferate*, în „Românul", nr. 83, duminică, 25 martie 1862, p. 266, col. 4, p. 267, col. 1 ; nr. 86, miercuri 28 martie, p. 273, col. 5, p. 274, col. 4 ; nr. 87, joi 29 martie, p. 277, col. 4, p. 278, col. 2 ; nr. 89, sâmbătă 31 martie, p. 286, col. 1—5 ; nr. 93, miercuri 4 aprilie, p. 298, col. 3, p. 299, col. 1 ; idem, *Cestiunea căilor ferate*, în „Românul", nr. 174, sâmbătă 23 iunie 1862, p. 542, col. 4, p. 543, col. 3 ; nr. 180, vineri 29 iunie, p. 561, col. 5, p. 562, col. 3 ; nr. 181—182, sâmbătă și duminică 30 iunie și 1 iulie, p. 566, col. 3, p. 567, col. 1.

[31] Ion Ghica, *Drumurile de fer*, în „Revista Română pentru științe literare și arte", iulie 1862, p. 319—350.

[32] *Drumurile de fer în România*, București, Imprimeria Națională Stephan Rassidescu, 1862, 23 p.

[33] „Monitorul...", nr. 85, miercuri 18 aprilie 1862, p. 352, col. 1.

[34] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 97.

[35] *Ibidem*, p. 98.

[36] *Ibidem*, p. 99.

[37] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numărul concesionărilor a crescut ; ca intermediar al capitaliştilor francezi, Vasile Alecsandri a trimis de la Paris, la 8 mai [38], cererea de a i se concesiona construirea liniei Bucureşti — Giurgiu, cu ramificaţia spre Oltenița. Ministrul lucrărilor publice a pus-o la dosar deoarece, între timp, concesiunea se acordase prinţului Gr. Brâncoveanu, fapt ce determinase o scrisoare de recunoştinţă din partea municipalităţii Craiova [39]. Jurnalul Consiliului de Miniştri din 16 mai [40] a acceptat linia Turnu Roşu, dar cu rezerva de a da prioritate companiilor care ar garanta legătura prin pasul Vulcan [41]. Prinţul Brâncoveanu a comunicat preşedintelui Consiliului de Miniştri că a găsit capitalul necesar la Viena, Paris, Londra şi, la 15 iunie [42], a cerut concesiunea definitivă. Preşedintele Camerei, Lascăr Catargiu, a prezentat deputaţilor, la 18 iunie [43], proiectul de lege pentru concesiunea Gr. Brâncoveanu [44], care prevedea construirea unei reţele feroviare alcătuită din două linii, Sud şi Nord, împărţite în nouă secţiuni : 1) Giurgiu — Bucureşti ; 2) Craiova — Vlăduleni ; 3) Vlăduleni — Târgu Jiu — Vulcan-frontieră ; 4) Bucureşti — Crânguri ; 5) Crânguri — Piteşti — Mierleşti ; 6) Mierleşti — Craiova ; 7) Bucureşti — Ploieşti ; 8) Ploieşti — Buzău ; 9) Buzău — Brăila — Siret [45]. În afară de prima secţiune, concesionarul avea facultatea de a schimba ordinea executării secţiunilor, dar cu aprobarea guvernului. Lucrările durau nouă ani, iar în termen de nouă luni, concesionarul să depună o cauţiune de 250 000 franci, care se vor restitui la sfârşit. Din proprietăţile Statului, guvernul va da gratuit o lăţime de 40 metri necesară construcţiei şi va plăti o dobândă de 6%. Durata concesiunii era de 90 de ani.

După citirea mesajului domnesc de D. Cornea, 17 deputaţi [46] au propus deliberarea de urgenţă. Concesionarul a motivat urgenţa şi dezbaterile au început. Deputaţii G. Cuciuranu, Gr. Bosuceanu, M. C. Epureanu [47], N. Pâcleanu, Gr. Argiropol, D. Ghica, A. Panu au cerut îndeplinirea formelor prescrise de regulament şi timpul necesar pentru studiul concesiunii. Numai Ion Ghica a susţinut urgenţa, fiindcă sesiunea se încheia la 24 iunie. S-a admis urgenţa dezbaterilor şi G. Văleanu, unul din secretarii Camerei, a citit deosebirile dintre concesiunea Gr. Brâncoveanu şi acea cerută de Petru Mavrogheni pentru liniile din Moldova (vezi capitolul următor). La dezbateri, nimeni nu a luat cuvântul şi s-a votat luarea în consideraţie.

Discuţia pe articole a început la 19 iunie [48] şi, la art. 1, E. Lahovari împreună cu opt deputaţi au propus ca linia Craiova — Piteşti să treacă prin oraşul Slatina, în timp ce C. Filipescu, sprijinit de 19 deputaţi, au cerut traseul Vulcan — Târgu Jiu — Craiova — Piteşti — Bucu-

[38] A D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*. Iaşi, 1903, vol. 2, p. 305.
[39] „Monitorul...", nr. 98, sâmbătă 5 mai 1862, p. 403, col. 2—3.
[40] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 101.
[41] „Monitorul...", nr. 123, joi 7 iunie 1862, p. 500, col. 2.
[42] „Suplimentu la Monitoru", nr. 129, 1862, p. 4, col. 2.
[43] „Monitorul...", nr. 135, joi 21 iunie 1862, p. 545, col. 3.
[44] *Ibidem*, nr. 136, vineri 22 iunie 1862, p. 549, col. 2 — p. 550, col. 1.
[45] *Ibidem*, nr. 138, luni 25 iunie 1862, p. 560, col. 1.
[46] „Supliment la Monitoru", nr. 130, 1862, p. 6, col. 1.
[47] *Ibidem*, nr. 131, 1862, p. 1, col. 1.
[48] *Ibidem*, nr. 134, 1862, p. 4, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşti — Ploieşti — Buzău — Brăila — Galaţi şi secţiunea Bucureşti — Giurgiu. Concesionarul a admis o ramificaţie către Ploieşti de la cel mai apropiat punct al liniei Bucureşti — Buzău. M. Costache [49] a propus ca, de la Piteşti, calea ferată să se îndrepte spre Braşov, ca şi Muntenia să fie legată de Transilvania, iar deputatul de Vâlcea, N. Lahovari, a cerut ca linia să se construiască pe valea Oltului. Brâncoveanu a răspuns că şi Valea Oltului şi Valea Jiului au fost studiate din ordinul său de inginerul Fülunger, constructorul căii ferate Viena — Triest, care a apreciat că linia Turnu Roşu ar costa dublu. Panait Cazimir a propus să nu se lovească în interesul naţional pentru considerente străine şi Brâncoveanu a ripostat imediat: „...eu nu sunt străin şi când am luat această concesiune şi m-am dus în străinătate, nu m-am dus ca să fac interesele străinilor, ci pe ale ţării mele" [50]. Mihail Kogălniceanu a propus ca Adunarea să mulţumească lui Brâncoveanu, fiindcă a atras pe capitaliştii englezi la construirea de căi ferate în România şi a cerut votarea concesiunii, care îmbina interesele străine cu interesul naţional, deoarece „...dacă am aştepta ca numai interesul naţional să ne facă drumul de fier, socot că şi strănepoţii, ca şi strămoşii noştri, au să umble tot cu carul cu 4 boi" [51]. Amendamentele E. Lahovari şi N. Lahovari au fost respinse, iar art. 1 a fost votat cu amendamentul ca linia să treacă prin Ploieşti. Art. 2 s-a votat fără discuţii, iar la art. 3. D. Văsescu [52] a propus ca minele de cărbuni şi sursele de petrol să se dea companiei numai pe durata concesiunii. Sprijinită de G. Vernescu şi A. Panu, propunerea Văsescu a fost primită şi de Gr. Brâncoveanu, şi Adunarea a votat art. 3. Articolele 4—7 s-au votat fără discuţii. În schimb, la art. 8, au izbucnit proteste ca, în cazul când concesionarii nu ar termina lucrările la timp, garanţia Statului de 6% să înceteze pentru secţiunile terminate, rămânând ca ele să fie exploatate pe seama companiei. Adunarea a votat art. 8 cu amendamentul lui M. Costache.

Dezbaterile au continuat şi în ziua de 20 iunie [53], când articolele 9—14 s-au votat fără discuţii. La art. 15, P. Cazimir a propus ca Statul să aibă dreptul de a pune impozite asupra drumului de fier, când veniturile vor trece peste 6%, dar G. Ghica s-a opus şi articolul a fost votat. Cele mai aprinse discuţii s-au declanşat la art. 16, când M. Costache, adversar hotărât al căilor ferate, a cerut să se fixeze un preţ maxim. G. Ghica [54] şi P. Cazimir au propus suma de 220 000 franci/km, dar generalul Florescu, D. Ghica şi I. Ghica [55] s-au opus. Art. 16 a fost votat cu amendamentul propus de concesionar, stabilindu-se şi garanţia globală. Fără discuţii s-au votat articolele 17—18. La art. 19 au apărut noi divergenţe: G. Ghica a cerut dreptul Statului de a lua direcţia căilor ferate, în cazul că ar fi rău administrate de concesionar. Combătută de I. Ghica şi lipsită de sprijinul unui număr regulamentar de deputaţi,

[49] *Ibidem*, nr. 135, 1862, p. 1, col. 2.
[50] *Ibidem*, p. 6, col. 1.
[51] *Ibidem*, p. 7, col. 1.
[52] *Ibidem*, nr. 136, 1862, p. 2, col. 2.
[53] *Ibidem*, nr. 138, 1862, p. 4, col. 2.
[54] *Ibidem*, nr. 139, 1862, p. 4, col. 1.
[55] *Ibidem*, nr. 140, 1862, p. 1, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cererea lui G. Ghica a căzut şi art. 19 a fost votat de Adunare, precum şi articolele 20—25.

Votarea integrală a proiectului de lege a avut loc în ziua de 22 iunie 1862 [56], când M. Costache a declarat : „Conştiinţa nu mă iartă ca să încuviinţez concesiunea“ [57]. Observând că această concesiune a fost cerută şi de Barkley, constructorul liniei Cernavodă — Constanţa, precum şi de Rhodocanachi, prin reprezentantul său Polihroniade, că printre asociaţii lui Brâncoveanu se aflau personalităţi financiare ca baronul Haber şi bancherul Mackensie, Panait Cazimir a mărturisit că va vota contra acestei concesiuni care pregătea „ruina ţării“. S-a declarat împotrivă şi Gr. Cozadini, dar a fost sprijinită de D. Ghica, A. Moruzi şi, în special, de I. Ghica : „Votez cu toată conştiinţa acest drum de fier, căci e, după mine, votul cel mai naţional, cel mai patriotic, după acela de la 24 ianuarie“ [58]. Ultimul care a luat cuvântul a fost M. Kogălniceanu care, arătând că producătorii români nu-şi pot valorifica produsele pe piaţa Europei, avertiza : „Închişi şi fără comunicaţii cum suntem, o să rămânem un fel de Chină. Aşadar cu orice preţ trebuie să avem drum de fier, căci altfel suntem pierduţi. Chiar de se vor îndoi cheltuielile Statului, eu unul dau cu toată bucuria. Sunt pentru drumul de fier, căci el aduce nu numai îmbunătăţirea materială, dar şi cea morală ; are să aducă nu numai capitaluri, dar şi idei“ [59]. Proiectul de lege a fost votat cu 58 bile albe, contra 22 negre şi 2 abţineri. Imediat, Brâncoveanu a rostit cuvintele : „Mulţămesc, d-lor, că aţi acordat unui român onoarea de a construi cel dintâi drum de fer în România. Este o datorie a mea de a linişti pe toţi aceia care au votat contra“ [60].

Printr-o scrisoare din 25 iunie [61], Brâncoveanu a cerut preşedintelui Consiliului de Miniştri să grăbească întocmirea caietului de sarcini şi a anunţat că, pentru această lucrare, a delegat pe inginerii Manliher şi C. Serghiad. Caietul de sarcini s-a elaborat şi, în iulie 1862, a fost semnat de Brâncoveanu şi D. Cornea, ministru ad-interim la lucrările publice (vezi anexa nr. 1). Legea pentru concesiunea Brâncoveanu a fost promulgată prin Decretul nr. 478 din 7 iulie şi publicată [62].

Brâncoveanu a propus băncii „Crédit Mobilier“ din Paris să preia cauţiunea, dar a fost refuzat [63]. Concesionarul a întârziat să depună cauţiunea de 250 000 franci, prevăzută în art. 8 al convenţiei, şi guvernul i-a dat un avertisment la 31 octombrie [64]. Brâncoveanu a declarat că nu poate realiza cauţiunea şi, expirând termenul legal de trei luni de la promulgare, guvernul a anulat concesiunea prin Decretul 1000 din 14 noiembrie 1862 [65]. Supărat, Brâncoveanu a intrat în „monstruoasa coaliţie“, care îl va detrona pe Cuza, la 11 februarie 1866.

---

[56] *Ibidem*, p. 5, col. 2.
[57] *Ibidem*, nr. 141, 1862, p. 4, col. 1
[58] *Ibidem*, nr. 142, 1862, p. 2, col. 1.
[59] *Ibidem*, col. 2.
[60] *Ibidem*, p. 3, col. 1.
[61] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 125.
[62] „Monitorul...“, nr. 178, luni 13 august 1862, p. 749—751.
[63] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 59, f. 57—70.
[64] „Monitorul...“, nr. 256, luni 19 noiembrie 1862, p. 1061, col. 1.
[65] *Ibidem*, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. **Concesiunea Petru Mavrogheni-Léo Sapieha — Th. Brassey.** În Moldova, guvernul de la 27 aprilie 1859[66], condus de M. C. Epureanu, a hotărât ca ministrul lucrărilor publice, Panait Donici, să studieze problema căilor ferate. Epureanu a comunicat omologului său din Țara Românească, Ion Ghica, studiile lui Donici, i-a propus ca și guvernul muntean să facă o asemenea lucrare și, împreună să se adreseze capitaliștilor străini. Guvernul a demisionat la 30 aprilie 1860[67] și la conducerea Moldovei a venit un guvern prezidat de M. Kogălniceanu, care avea ca ministru al lucrărilor publice pe D. Cozadini.

Kogălniceanu a vorbit în ședința Adunării Elective din 15 iunie 1860[68] despre preocupările guvernului muntean cu privire la construcția de căi ferate, iar la 17 iunie[69], C. Rolla a prezentat următoarea propunere semnată de 10 deputați : „În vedere că de Camera sororă s-a adoptat proiectul propus de guvern pentru înființarea drumurilor de fier, propun ca, Camera să invite pe guvern a avea în serioasă preocupație înființarea drumurilor de fier și la vremea cuvenită să înfățișeze Camerei proiecte de legi pentru statornicirea lor“ [70]. Deși ministrul de finanțe, Eugen Alcaz, a asigurat Adunarea că guvernul a pregătit un proiect de cale ferată, propunerea deputatului Rolla a fost votată.

La 18 ianuarie 1861[71], în Moldova a venit guvernul Anastase Panu, care avea ca ministru al lucrărilor publice pe Dimitrie A. Sturdza. Kogălniceanu a făcut următoarea interpelare în ședința Adunării Legislative din 15 mai 1861 : „În anul trecut, ministeriul din care am avut onoarea a face parte a făgăduit că se va ocupa cu pregătirea unui proiect de lege pentru drumurile de fier române. Acel proiect, după arătările fostului meu coleg de la lucrările publice, ar fi gata a se prezenta Consiliului de Miniștri și s-ar afla în cartoanele acelui ministeriu“ [72]. Imediat a răspuns ministrul de finanțe, Petru Mavrogheni : „Guvernul va lua act de astă interpelare și se va ocupa cât mai curând cu studierea și prezentarea acelui proiect, căci cu toții dorim să vedem statornicit cât mai degrabă un sistem de comunicațiune perfect“ [73].

Demisiile miniștrilor C. Hurmuzachi, P. Mavrogheni, G. Cuciuranu la 19 mai[74] și D. A. Sturdza la 21 mai au dus la remanierea guvernului Anastasie Panu, la 23 mai[75], când Constantin Rolla a devenit ministru al lucrărilor publice ad-interim. Asociindu-se cu prințul Léo de Saphieha și Thomas Brassey, Petru Mavrogheni a obținut de la noul

---

[66] „Monitorul Oficial al Moldovii“, nr. 53, 28 aprilie 1859, p. 1, col. 1.

[67] „Adaos extraordinar la Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 167, sâmbătă 30 aprilie 1860, p. 31, col. 1.

[68] „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 279, joi 22 septembrie 1860, p. 1018, col. 2.

[69] *Ibidem*, nr. 19, luni 19 octombrie 1860, p. 74, col. 3.

[70] *Ibidem*, p. 75, col. 3.

[71] *Ibidem*, nr. 84, miercuri 18 ianuarie 1861, p. 343, col. 1.

[72] Supliment extraordinar al Monitorului Oficial al Moldaviei“, Ședința din 15 mai 1861, p. 102, col. 1.

[73] *Ibidem*, col. 2.

[74] „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 189, sâmbătă 27 mai 1861, p. 765, col. 1.

[75] *Ibidem*, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvern, prin Decretul nr. 397 din 16 iunie 1861[76], o concesiune provizorie privind construirea căii ferate Galaţi — Tecuci — Adjud — Roman — Iţcani-frontieră, unde să facă joncţiunea cu linia Lemberg — Cernăuţi, plus două ramificaţii : Roman — Iaşi şi Adjud — Târgu Ocna. Linia avea lungimea de 460 km şi costa 78 660 000 franci, adică 171 000 franci/km. Concesiunea se încheia pe 95 de ani. Guvernul garanta concesionarilor o dobândă de 5,6%, le ceda gratuit terenul de pe moşiile Statului, precum şi dreptul de a exploata minele şi carierele, le acorda scutire de taxe vamale pe timp de 15 ani pentru maşinile, materialele şi obiectele necesare construcţiei şi exploatării căilor ferate, plus scutire de taxa timbrului şi a înregistrării pentru toate actele. Guvernul se obliga ca, la prima sesiune a Adunării Legislative, să prezinte proiectul de lege şi caietul de sarcini.

La întocmirea proiectului de lege au apărut, însă, mari divergenţe : guvernul a cerut ca linia ferată să treacă prin Galaţi, iar Mavrogheni a răspuns că, prin convenţia provizorie, se obligase „să meargă spre Galaţi". Până la urmă, Mavrogheni a acceptat cererea, cu condiţia ca guvernul să sporească preţul de la 171 000 la 181 000 franci/km[77]. Proiectul de lege[78] prevedea şase secţiuni : 1) Galaţi — Tecuci ; 2) Tecuci — Adjud ; 3) Adjud — Roman ; 4) Roman — Iaşi ; 5) Adjud — Ocna ; 6) Roman-graniţa Bucovinei. Secţiunile se vor construi şi se vor da în circulaţie în ordinea de mai sus, cu facultatea, pentru concesionari, de a construi secţiunea 6 înaintea secţiunilor 4 şi 5, dacă reţeaua austriacă se prelungea până la graniţa Moldovei. Lucrările vor începe în termen de un an şi se vor sfârşi în şapte ani de la promulgarea legii, exceptându-se cazurile de forţă majoră : revoluţie, război. Dacă nu vor respecta convenţia, concesionarii pierdeau concesiunea, rămânând cu despăgubirile rezultate prin adjudecaţie. În termen de şase luni de la promulgare, concesionarii să depună la tezaurul public o garanţie de 150 000 franci, cu o dobândă anuală de 6%, care se va restitui la darea în exploatare a fiecărei secţiuni, în fracţiuni proporţionale cu lungimea ei. Concesionarii plăteau pământul expropriat cu cel mult 40 galbeni falcea (o falce = 14322 m^2). Exproprierile se făceau şi lucrările de artă se executau pentru două căi. Durata concesiunii era de 95 de ani, dar Statul îşi rezerva dreptul de a răscumpăra reţeaua oricând, după 30 de ani de la darea în exploatare. Pentru construirea altor ramificaţii sau prelungiri, concesionarii avea dreptul de preferinţă, în condiţii egale. Litigiile se judecau la Curtea de Casaţie.

La 24 ianuarie 1862, s-a deschis Adunarea Legislativă unică a Principatelor Române şi, în discursul său, Cuza Vodă a anunţat că „între nevoile cele mai urgente ale ţării" se afla „înfiinţarea de căi ferate, atât de strâns legate cu dezvoltarea prosperităţii ţării întregi"[79].

A doua zi, într-o lungă interpelare, Kogălniceanu a întrebat guvernul „dacă crede a putea înfăţişa în curând Parlamentului măsurile ce sunt

[76] *Proiect de lege pentru concesiunea unui drum ferat pe Valea Siretului de la Galaţi la frontiera Austriei, cu un ram până la Iaşi şi altul până la Ocnă* F. l, f. tip., 1862, p. 1.

[77] „Supliment la Monitoru", nr. 84, 1862, p. 2.

[78] *Ibidem*, p. 5—8.

[79] Urmarea Suplimentului la Monitor", nr. 19, 1862, p. 3, col. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de adoptat spre a face cât mai puţin simţibile pentru Iaşi consecinţele stremutării corpurilor superioare ale Statului în Capitala României, măsuri dintre care cea mai importantă, cea mai urgentă este depunerea pe Biroul Camerii a concesiunii căilor ferate din provincia Moldovei, date unei companii de mai mult timp şi care spre a se pune în lucrare nu aşteaptă decât aprobaţiunea puterii legislative" [80]. Preşedintele Consiliului de Miniştri, Barbu Catargiu, a răspuns că guvernul aşteaptă să vină din Moldova proiectul de lege ca să-l prezinte Camerii.

Adunarea generală a României [81] a primit, la 9 martie [82], proiectul de lege pentru construirea unei reţele feroviare în Moldova şi l-a trimis la secţii. În şedinţa din 12 martie [83], principele Grigore M. Sturdza, susţinut de 14 deputaţi, a propus urgentarea studiului în secţii. Propunerea a fost combătută de deputaţii G. Cuciuranu şi M. Costache, precum şi de ministrul lucrărilor publice, D. Cornea [84], care au motivat că problema căilor ferate ar necesita timp de studiu, fiindcă în ţară nu existau lucrări de specialitate. Deşi primul ministru a fost împotrivă, Adunarea a admis precăderea proiectului de lege pentru căile ferate înaintea celorlalte lucrări ale guvernului. De trei ori a fost modificat proiectul în secţii, încluzându-se două amendamente ale lui Kogălniceanu : 1) scutirea de zeciuială pentru cărbunii de pământ şi petrol se limitează la cantitatea destinată căilor ferate ; 2) Statul nu se va putea folosi de facultatea ce i se da de a lua asupra sa administraţia drumului de fier decât, numai în cazul când se va dovedi prin Curtea de Casaţie, că neajunsul veniturilor, pentru îndeplinirea sumei garantate, provenea dintr-o rea administraţie, din partea companiei.

Cu aceste modificări, proiectul, care avea 24 articole, a venit în dezbaterea Adunării Generale, la 27 martie [85], când G. M. Ghica a depus raportul secţiilor. Au apărut mari divergenţe, deoarece M. Costache [86], I. Brătianu [87], Gr. M. Sturdza [88], D. Ghica [89] au criticat proiectul de lege, în timp ce I. Ghica [90], B. Catargiu [91], dar mai ales M. Kogălniceanu l-au apărat, în şedinţa din 28 martie [92]. Kogălniceanu a arătat că deputaţii moldoveni au venit la 24 ianuarie 1862 la Bucureşti, călătorind timp de 15 zile în căruţe trase de boi, în pericol de a fi mâncaţi de lupi, ca să concluzioneze : „drumurile ferate e întâia necesitate" [93] a consolidării Unirii. Principele A. Moruzi a propus închiderea discuţiilor

[80] „Supliment la Monitorul", nr. 20, 1862, p. 5, col. 2.
[81] Adunarea legislativă unică a Principatelor Române s-a numit, de la 13 februarie 1862, Adunarea generală a României. Vezi „Suplimentu la Monitorul", nr. 38, 1862, p. 1.
[82] *Ibidem*, nr. 58, 1862, p. 8, col. 1.
[83] *Ibidem*, nr. 59, 1862, p. 6, col. 2.
[84] *Ibidem*, nr. 60, 1862, p. 1, col. 1.
[85] *Ibidem*, nr. 83, 1862, p. 8, col. 1.
[86] *Ibidem*, nr. 84, 1862, p. 1, col. 1.
[87] *Ibidem*, nr. 85, 1862, p. 5, col. 2.
[88] *Ibidem*, nr. 86, 1862, p. 1, col. 1.
[89] *Ibidem*, p. 5, col. 1.
[90] *Ibidem*, p. 7, col. 2.
[91] *Ibidem*, nr. 87, 1862, p. 2, col. 2.
[92] *Ibidem*, p. 3, col. 1.
[93] *Ibidem*, p. 5, col. 1.
[94] *Ibidem*, nr. 88, 1862, p. 2, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și a început dezbaterea pe articole. Primele patru articole s-au votat fără discuții.

A doua zi, 29 martie [94], s-a votat articolele 5—7. Art. 8, care prevedea garanția concesionarilor, a declanșat divergențe. Susținut de patru deputați, Dimitrie Ghica [95] a propus un amendament ce prevedea sporirea cauțiunii de la 150 000 la 500 000 franci și depunerea ei la încheierea contractului. Au intervenit G. M. Ghica, raportorul comitetului secțiilor, Iorgu Ghica, M. Kogălniceanu, generalul Florescu, I. Ghica și amendamentul a fost respins de Cameră cu 52 bile negre, contra 22 bile albe [96]. Articolele 9—15 s-au votat cu mici discuții, dar art. 16 a împărțit deputații în două tabere opuse : I. Florescu, I. Ghica, Gr. Cozadini, M. Kogălniceanu și Gr. M. Sturdza au susținut că prețul de 181 000 franci/km era exagerat, în timp ce Iorgu Ghica, N. Lahovari, D. Ghica, dar mai ales M. C. Epureanu, care a consultat opera inginerului francez Auguste Perdonnet [97], au apreciat că suma era normală. În fața atitudinilor pro și contra, președintele Consiliului de Miniștri a declarat că guvernul se abține „de la orice vot" [98]. Atunci, Adunarea a votat art. 16 fără alte discuții, precum și restul legii, în total 24 articole [99].

La 31 martie [100] a început dezbaterea proiectului de lege, în total. Recapitulând toate criticile făcute de antevorbitori, G. Cuciuranu a criticat guvernul și pe concesionari că nu se obligau să lege calea ferată cu linia care se construia în Galiția, declarându-se împotriva concesiunii. Gr. M. Sturdza, I. Ghica, Iorgu M. Ghica, D. Cozadini, G. Vernescu și A. G. Golescu au susținut proiectul de lege, care a fost adoptat cu 52 voturi pentru, cinci voturi contra și două abțineri (P. Mavrogheni și A. Prijbeanu) [101]. Promulgată prin Decretul nr. 271 din 24 aprilie, legea a fost publicată la 3 iulie 1862 [102].

Imediat după ratificarea concesiunii, Mavrogheni a plecat la Paris și la Londra spre a forma o societate și a asigura capitalul necesar, în sumă de 86 000 000 franci. Mavrogheni a reușit să-și asocieze pe bancherul londonez Thomas Brassey [103] care, la începutul anului 1863, a trimis în România pe inginerii Mac Clean și Stilman. Aceștia au făcut studii de teren și au ajuns la concluzia că linia nu poate fi realizată cu capitalul inițial. Brassey a trimis în România pe reprezentantul său, Netlam Giles, ca să trateze cu guvernul, precum și o nouă comisie de ingineri care să verifice, pentru a treia oară, studiile făcute și traseul fixat. Giles a venit la București și, împreună cu Mavrogheni, au cerut următoarele modificări : 1) prețul kilometric să crească de la 181 000 la

---

[95] *Ibidem*, p. 6, col. 1.
[96] *Ibidem*, nr. 89, 1862, p. 4, col. 1.
[97] Auguste Perdonnet, *Traité élémentaire des chemins de fer*, Paris, Langlois et Leclercq, 1855—1856, vol. I—II, II + 554 + II + 584 p.
[98] „Supliment la Monitorul", nr. 90, 1862, p. 6, col. 1.
[99] *Ibidem*, p. 7, col. 1.
[100] *Ibidem*, nr. 93, 1862, p. 1, col. 1.
[101] *Ibidem*, nr. 94, 1862, p. 4, col. 1.
[102] „Monitorul...", nr. 144, marți 3 iulie 1862, p. 583—585, col. 2.
[103] Bibl. Acad. Msse., Arh. Cuza Vodă, mapa 59, f. 71—74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

200 000 franci ; 2) garanţia Statului asupra capitalului să sporească de la 6% la 7,25% ; 3) Statul să participe ca acţionar cu 1/4 din capital.

Guvernul român a numit la 8 iunie 1863 [104] o comisie specială (I. Ghica, M. Kogălniceanu şi inginerul Bonnet), cu misiunea de a analiza modificările cerute. La îndemnul comisiei speciale, guvernul român a acceptat cele trei propuneri şi, pe baza autorizaţiei dată de Consiliul de Miniştri, aprobată cu Decretul Domnesc nr. 629 din 28 iunie 1863 [105], ministrul lucrărilor publice, Alexandru Şt. Catargi, a încheiat o nouă convenţie cu Mavrogheni, la 25 iunie 1863 [106]. Această convenţie cuprindea liniile : 1) Galaţi — Tecuci — Adjud — Bacău — Roman — Siret — graniţa Bucovinei ; 2) Roman — Târgu Frumos — Podu Iloaiei — Iaşi ; 3) Adjud — Căiuţi — Oneşti — Târgu Ocna ; 4) Focşani — linia principală. Reţeaua era împărţită în opt secţiuni : 1) Galaţi — Tecuci ; 2) Tecuci — Adjud ; 3) Adjud — Bacău ; 4) Bacău — Roman ; 5) Roman — graniţa Bucovinei ; 6) Roman — Iaşi ; 7) Adjud — Târgu Ocna ; 8) Focşani — linia principală.

Secţiunile să fie construite şi date în exploatare în ordinea de mai sus ; concesionarii puteau schimba ordinea numai cu aprobarea ministrului lucrărilor publice. Lucrările să înceapă în cel mult un an de la data ratificării concesiunii şi să fie terminate în şase ani primele cinci secţiuni şi în opt ani, ultimele trei secţiuni. Compania să depună o cauţiune de 200 000 franci, care să rămână Statului în cazul părăsirii concesiunii. Concesionarii erau scutiţi de taxe vamale şi de impozite, timp de 30 ani. Costul unui kilometru de cale ferată era de 200 000 franci, iar durata concesiunii de 100 de ani. Statul român avea dreptul de a răscumpăra reţeaua după 30 de ani şi numai după un an de la înştiinţarea companiei. Pe toată durata concesiunii, compania putea executa, cu autorizaţia guvernului român, prelungiri sau noi ramuri până la 30 km. Statul urma să participe cu 1/4 din costul construcţiei, în schimbul unui număr corespunzător de acţiuni. Exproprierile trebuiau să se facă pentru două căi, dar lucrările să fie executate pentru o singură cale.

Cum a semnat convenţia, Mavrogheni a plecat la Londra să o ratifice şi Thomas Brassey. Acesta a propus o nouă ofertă şi, la 9 august 1863 [107], Mavrogheni a înştiinţat guvernul român că Brassey nu dispunea decât de 16 000 000 franci, îndemnându-l să primească această sumă ce permitea realizarea primelor două secţiuni. Guvernul român a admis şi această ofertă, cu condiţia ca Statul să aibă dreptul de a răscumpăra cele două secţiuni, în cazul când compania nu ar executa şi celelalte secţiuni cu preţul de 200 000 franci/km. La 25 septembrie 1863 [108], Brassey a trimis la Bucureşti pe Mac Clean şi Stilman cu următoarele propuneri : 1) se va afecta suma de 2 900 000 franci pentru construcţia staţiilor de pe cele două secţiuni şi 3 100 000 franci pentru materialul rulant ; 2) de la Galaţi, pe primii 11 km, terasamentele şi lucrările de artă vor fi con-

[104] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 211.
[105] „Monitorul...", nr. 135, marţi 16 iulie 1863, p. 549, col. 1.
[106] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 2, p. 176—188.
[107] *Espunere asupra concesiunei căii ferate nord-est a Românici acordate prinţului Leo Sapieha şi D. P. Mavrogene.* Bucureşti, Typographia Stephan Rassidescu, 1864. p. 7.
[108] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

struite pentru două căi ; calea a doua va fi realizată după ce linia principală va fi dată în circulație.

Prin jurnalul său din 29 septembrie [109], Consiliul de Miniștri a acceptat și aceste propuneri, declarând că nu va admite alte modificări. Brassey a trimis actul de concesiune și caietul de sarcini, iar Consiliul Tehnic din Ministerul Lucrărilor Publice le-a acceptat la 22 noiembrie [110]. Redactate în limba franceză, cele două acte au fost supuse Adunării generale la 2 decembrie [111] de către ministrul lucrărilor publice, împreună cu o altă cerere de concesiune făcută de C. N. Suțu, în numele marchizului Don José de Salamanca din Madrid și Gustave Delahante din Paris [112].

6. **Concesiunea C. N. Suțu-Don José de Salamanca-Gustave Delahante.** Sprijinit de ducele de Morny [113], celebrul afacerit al celui de-al doilea imperiu francez, Don José de Salamanca, fost ministru de finanțe al Spaniei, antreprenor general al căilor ferate portugheze și italiene, a atras pe bancherul Gustave Delahante din Paris într-o concesiune pentru construirea căilor ferate din Moldova, în aceleași condiții ca și compania Mavrogheni-Sapieha-Brassey. Deosebirea era împărțirea rețelei în 11 secțiuni : 1) Galați—Tecuci ; 2) Tecuci—Adjud ; 3) Adjud—Bacău ; 4) Bacău—Român ; 5) Roman—Târgu Frumos ; 6) Târgu Frumos—Iași ; 7) Adjud—Târgu Ocna ; 8—9) Roman—granița Bucovinei, în două părți egale ; 10) Focșani—linia principală ; 11) Iași—Prut. Primele patru secțiuni trebuiau să fie construite și date în exploatare în ordinea de mai sus ; celelalte secțiuni — după voia concesionarilor. Lucrările durau șase ani. După șase luni de la primirea concesiunii, compania trebuia să depună o cauțiune de 300 000 franci și, în condiții egale, să aibă întâietate în cazul construirii unor noi ramuri sau prelungiri. Neînțelegerile dintre guvern și concesionari se vor judeca de arbitrii numiți câte doi de fiecare parte. În caz de neînțelegere, părțile vor numi al treilea arbitru. Exproprierile și lucrările de artă vor fi făcute pentru două căi.

Adunarea Generală a hotărât, la 2 decembrie [114], ca cele două proiecte pentru concesiunea căilor ferate din Moldova, precum și cele ce se prezentase între timp pentru liniile din Muntenia, și pe care le vom analiza în capitolele următoare, să fie trimise în cercetarea unei comisii speciale alcătuită din șapte deputați : A. G. Golescu, I. D. Ghica, Al. Plagino, I. Docan, I. C. Cantacuzino, A. C. Moruzi, G. M. Ghica. La 7 decembrie [115], Adunarea a primit petiția lui C. N. Suțu, care aducea modificări propunerilor sale anterioare. În aceeași zi, ministrul lucrărilor publice a primit o declarație a lui Mavrogheni, că renunță la participarea Statului și la dreptul pentru exploatarea minelor, oferind o cauțiune de 200 000 franci.

---

[109] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 140.

[110] *Ibidem*, vol. 2, p. 222.

[111] „Monitorul...", nr. 244, luni 9 decembrie 1863, p. 1021, col. 2.

[112] *Explicațiuni asupra proiectului de concesiune prezentat în numele D-lor Salamanca și Delahante pentru drumurile ferate de peste Milcov*, București, Typographia Stephan Rassidescu, 1864, 37 p.

[113] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 2, f. 215, 501, 524—527.

[114] „Monitorul..", nr. 244, luni 9 decembrie 1863, p. 1021, col. 2.

[115] *Ibidem*, nr. 247, joi 12 decembrie 1863, p. 1033, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dezbaterile Adunării Generale erau urmărite cu mult interes de opinia publică, iar presa se întrecea în comentarii. În acest scop, în ziarul „Românul", Winterhalder a publicat articolul *Căile ferate române* [116] și un lung și argumentat serial, *Chestiunea căilor ferate* [117]. Socotind că Winterhalder simpatiza cu concesiunea Salamanca, P. Mavrogheni l-a combătut în același ziar [118], într-un articol de ținută care a apărut și în extras [119].

Ales raportor al comisiei speciale și al comitetului de delegați ai secțiunilor, Ion Ghica a introdus în ambele concesiuni toate modificările solicitate de concesionari și a depus raportul în ședința Adunării Generale din 10 februarie 1864 [120]. Raportul făcea o amplă comparație între cele două proiecte : Mavrogheni-Sapieha-Brassey și Suțu-Salamanca-Delahante, fără să manifeste vreo preferință. Adunarea a primit o petiție semnată de Mavrogheni și Suțu, care anunțau că cele două companii reprezentate de ei au fuzionat, ca să pună capăt concurenței și ca să asigure capitalul necesar. Fuzionarea s-a concretizat prin introducerea unor modificări la ambele proiecte de concesiune anexate la petiție. Pentru ambele proiecte s-a lăsat un singur caiet de sarcini, și anume acela al lui Mavrogheni. Adunarea era liberă să aleagă proiectul pe care îl credea mai favorabil țării. Majoritatea comitetului de delegați socotea proiectul Suțu mai bun fiindcă promitea executarea rețelei în șase ani, în timp ce Mavrogheni se obliga în nouă ani, dar, prin declarația de fuziune și prin adoptarea caietului de sarcini al lui Mavrogheni, dispăreau toate foloasele proiectului Suțu : termenul de execuție, soliditatea lucrărilor și costul lor, cauțiunea și controlul Statului asupra întreprinderii.

La propunerea lui D. Văsescu [121], au început dezbaterile ca Adunarea să aleagă proiectul de concesiune. G. Vernescu [122] a propus, și Adunarea a admis, amânarea dezbaterilor pentru ziua de 12 februarie, ca deputății să studieze cele două proiecte cu modificările intervenite. În ședința din 12 februarie [123], primul a luat cuvântul V. Boerescu, care a susținut concesiunea Mavrogheni, motivând că, prin prevederile sale, ar asigura mai bine construirea rețelei. Propunerea lui Boerescu a fost combătută de I. Ghica [124] și sprijinită de G. Ghica [125]. Discuțiile au continuat și la 14 februarie, când N. Rucăreanu [126] a declarat că nu a sosit

[116] „Românul", sâmbătă 30 noiembrie 1863, p. 1063, col. 4, p. 1064, col. 2.
[117] *Ibidem*, luni și marți, 23, 24 decembrie 1863, p. 1139, col. 4, p. 1140, col. 3 ; miercuri 25 decembrie, p. 1143, col 5, p. 1144, col. 5 ; miercuri 1 ianuarie 1864, p. 2, col. 1—4 ; joi, vineri 2, 3 ianuarie 1864, p. 6, col. 2, p. 7, col. 2 ; sâmbătă 4 ianuarie 1864, p. 9, col. 5, p. 10, col 4 ; miercuri, joi 8, 9 ianuarie, p. 21, col. 5, p. 22, col. 5 ; duminică 12 ianuarie, p. 33, col. 5, p. 34, col. 3.
[118] *Ibidem*, luni, marți 14 ianuarie 1864, p. 39, col. 2, p. 40, col. 5.
[119] *Răspuns adresat de D. P. Mavroghni la articolul publicat în Românul sub titlul căile ferate, partea a V*, București, Typographia Stephan Rassidescu, 1864, 20 p.
[120] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 104, 1864, p. 827, col. 1.
[121] *Ibidem*, nr. 105, 1864, p. 834, col. 2.
[122] *Ibidem*, p. 837, col. 2.
[123] *Ibidem*, nr. 107, 1864, p. 845, col. 2.
[124] *Ibidem*, nr. 108, 1864, p. 853, col. 1.
[125] *Ibidem*, p. 856, col. 2.
[126] *Ibidem*, nr. 109, 1864, p. 864, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încă vremea căilor ferate, deoarece țara era puțin populată, nu avea industrie, agricultura era slab dezvoltată, nu existau șosele și nici posibilitatea ca rețeaua românească să se lege cu liniile europene. El a propus ca guvernul să facă studii de teren, să publice condițiile în marile orașe europene, ca să provoace concurență între companii. A. Moruzi [127], D. Cornea [128], D. Cracte [129], Teodor Brătianu [130], D. Văsescu [131], G. Costaforu [132] și generalul Florescu [133] au susținut concesiunea Mavrogheni. Președintele Consiliului de Miniștri, M. Kogălniceanu, a sprijinit concesiunea Suțu ; fiind întrerupt de G. Costaforu, a ripostat : „Tocmai aceia care sunt pentru concesiunea Mavrogheni, mă fac să cred că cealaltă e mai favorabilă [134]. După ce s-au potolit protestele contra acestei declarații, Kogălniceanu a explicat amănunțit motivele care l-au determinat să apere concesiunea Suțu. Punându-se la vot, concesiunea Mavrogheni a fost respinsă cu 49 voturi contra și 37 voturi pentru [135]. Președintele Adunării, Lascăr Catargiu, a motivat că acest vot, care a înlăturat concesiunea Mavrogheni, făcea ca cealaltă concesiune, Suțu, să fie socotită luată în considerație. Guvernul a cerut timp, ca să studieze concesiunile fuzionate.

Primul care a luat cuvântul în ședința din 17 februarie [136] a fost Mavrogheni, ca să dea explicații asupra capitalului companiei ce o reprezenta. Președintele Consiliului de Miniștri [137] a protestat că Mavrogheni a vorbit ca deputat într-o problemă în care figura drept concesionar. Discuțiile au început și primele șapte articole au fost votate, cu mici modificări. Dezbaterile au continuat la 18 februarie [138], cu art. 8 și ministrul lucrărilor publice a cerut să se precizeze cum și cât se va cheltui din fondul de rezervă pentru îmbunătățiri. Raportorul I. Ghica a răspuns că dispoziția privitoare la fondul de rezervă era favorabilă Statului. G. Apostoleanu și G. Ghica [139] au propus amendamente spre a se delimita de drepturile statului și ale concesionarilor. Luând cuvântul, V. Boerescu [140] a arătat că numeroasele amendamente au dus la consultații ale comitetului de delegați cu reprezentanții concesionarilor, timp pierdut, fiindcă aceștia nu acceptau modificările propuse fără aprobarea companiilor. Susținând pe Boerescu, ministrul lucrărilor publice [141] a declarat că nu s-a discutat cu concesionarii. Ședința s-a întrerupt pentru ca guvernul, comitetul de delegați și concesionarii să analizeze proiectul.

---

[127] *Ibidem*, p. 867, col. 2.
[128] *Ibidem*, nr. 110, 1864, p. 869, col. 2.
[129] *Ibidem*, p. 870, col. 2.
[130] *Ibidem*, p. 871, col. 1.
[131] *Ibidem*, p. 874, col. 1.
[132] *Ibidem*, p. 875, col. 1.
[133] *Ibidem*, nr. 111, 1864, p. 878, col. 1.
[134] *Ibidem*, p. 879, col. 1.
[135] *Ibidem*, nr. 112, 1864, p. 883, col. 1.
[136] *Ibidem*, col. 2.
[137] *Ibidem*, p. 890, col. 1.
[138] *Ibidem*, nr. 114, 1864, p. 903, col. 1.
[139] *Ibidem*, p. 904.
[140] *Ibidem*, p. 906, col. 2.
[141] *Ibidem*, p. 907, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La redeschiderea şedinţei, raportorul a citit modificările acceptate de guvern şi concesionari, care au fost introduse în proiectele de lege : 1) statutele societăţii să se supună aprobării guvernului, cel mai târziu la trei luni după promulgarea legii de concesiune ; 2) cauţiunea depusă de concesionari va produce o dobândă anuală de 7% ; 3) lungimea căilor ferate, după care va fi socotită garanţia Statului, se va măsura pe o singură axă, între capetele fiecărei staţii terminale.

Discuţii furtunoase s-au ivit la dezbaterile ultimului articol din caietul de sarcini, care prevedea că numai 1/4 din personalul liniilor să fie români şi după 10 ani numărul lor să fie jumătate. Sprijinit de 11 deputaţi, C. A. Rosetti a propus un amendament prin care cerea ca jumătate din numărul salariaţilor să fie pământeni şi, după cinci ani, numărul lor să reprezinte 3/4. Concesionarii au refuzat şi Rosetti a protestat: „Nu crez că suntem atât de incapabili, încât chiar în termin de 5 ani naţiunea aceasta să nu fie în stare să poată împlini nişte funcţiuni care le împlinesc pretutindeni oameni care poate n-au fost înzestraţi de natură cum este acest popor de gintea latină“ [142]. Primul ministru şi V. Boerescu au rugat pe C. A. Rosetti să-şi retragă amendamentul, iar G. Vernescu a cerut desfiinţarea articolului, ceea ce Adunarea a admis. Cu aceste modificări, la 21 februarie 1864 [143], proiectul de lege, care cuprindea 39 articole, şi caietul de sarcini cu 57 articole [144], au fost votate cu 70 bile albe, contra 16 negre [145].

Legea pentru concesiunea căii ferate pe valea Siretului acordată companiei compusă din marchizul Don José de Salamanca, Gustave Delahante, Petru Mavrogheni, principele Léo Sapieha, Thomas Brassey, Samuel Morton Peto baronet, Edward Ladd Betts, împreună cu caietul de sarcini, au fost promulgate cu Decretul nr. 373 şi publicate în Monitor [146], apărând şi în broşură [147].

Urmărind evenimentele din România, guvernul austriac a comunicat, la 1 martie [148], prin consulul general de la Bucureşti, că a proiectat calea ferată Theiss-Sighet-Câmpulung-graniţa Moldovei şi ar prefera o joncţiune la Suceava. După ce a consultat Consiliul Lucrărilor Publice alcătuit din inginerii A. Costinescu, Vairah şi Şt. Lespezeanu, guvernul român a răspuns consulului austriac că linia ferată a fost concesionată pe la Siret şi nu poate modifica traseul, păgubind astfel două judeţe populate şi bogate, Botoşani şi Dorohoi [149]. Diplomatul austriac a insistat pentru joncţiunea Suceava, declarând că, în caz contrar, Austria va fi silită să găsească o ieşire spre Odesa.

C. N. Suţu a comunicat ministrului lucrărilor publice, la 7 aprilie [150], că Salamanca şi Dalahante au trimis la Bucureşti pe inginerii Lafon şi

[142] *Ibidem*, nr. 115, 1864, p. 909, col. 1.
[143] *Ibidem*, p. 911, col. 1.
[144] *Ibidem*, nr. 116, 1864, p. 921, col. 1.
[145] *Ibidem*, nr. 118, 1864, p. 937, col. 2.
[146] „Monitorul...“, nr. 77, 3 aprilie 1864, p. 357—367.
[147] *Lege pentru căile ferate pe valea Siretului*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1864, 66 p.
[148] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 186.
[149] „Monitorul...“, nr. 84, 11 aprilie 1864, p. 398, col. 2.
[150] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la Rua, rugându-l să le uşureze deplasarea şi studiile pe teren. A doua zi, guvernul a dat ordinele necesare prefecturilor din Moldova, iar, la 10 aprilie [151], a înştiinţat şi pe şefii de circumscripţii, inginerii Frunză, Mornand, Gaildry şi Sachety.

La 24 iunie [152] a expirat termenul de trei luni prezentat de art. 8 al convenţiei pentru prezentarea statutelor de către concesionari şi M. Kogălniceanu, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru al lucrărilor publice, a trimis o telegramă la Iaşi, amintind lui Mavrogheni şi Suţu obligaţiile asumate. Suţu a telegrafiat că termenul limită era 3 iulie. Înştiinţat de Suţu, contele E. d'Alton Shée din Paris, un alt reprezentant al concesionarilor, a comunicat guvernului român, la 1 iulie [153], că Salamanca şi Delahante au asigurat, încă din luna mai, jumătate din capital şi au plecat la Londra, ca să-i ceră lui Brssey complementatea. Brassey a întârziat intenţionat din cauza războiului pruso-austro-danez, care tulbura liniştea în Europa. Guvernul român a aşteptat.

Suţu a depus la Ministerul Lucrărilor Publice o petiţie, la 14 octombrie [154], solicitând sporirea costului kilometric de la 200.000 la 215.000 franci şi a dobânzii de la 7,25 la 8,5% şi menţionând că, în caz afirmativ, concesionarii s-ar oferi să construiască şi linia Bucureşti-Giurgiu. Ministrul lucrărilor publice a supus petiţia Consiliului de Miniştri, amintindu-i că vechii concesionari nu au depus nici cauţiunea de 300.000 franci şi nici statutele. Întrunit la 5 noiembrie [155], sub preşedinţia lui Cuza, Consiliul de Miniştri a anulat concesiunea fiindcă nu s-a depus cauţiunea până la termenul fixat şi a hotărât întocmirea proiectului de lege pentru o nouă concesiune pe baza ultimelor propuneri făcute de Suţu. Cu raportul nr. 12206 din 13 noiembrie [156], ministrul lucrărilor publice a supus spre aprobarea Domnului proiectul de lege şi caietul de sarcini pentru concesiunea căilor ferate din Moldova marchizului Don José de Salamanca şi Gustave Dalahante prin împuternicitul lor C. N. Suţu. Noua lege a fost aprobată prin Decretul domnesc nr. 1661 din 27 noiembrie 1864 [157]. La începutul lunii decembrie, a sosit la Galaţi Adrien Lafon, însoţit de alţi doi ingineri, ca să facă studiul liniei Galaţi-Tecuci. Direcţiunea lucrărilor publice din Ministerul de Interne a poruncit, la 4 decembrie [158], atât inginerului Statului din Galaţi, Mornand, cât şi prefectului de Tecuci să ajute pe inginerii oaspeţi.

În mesajul său din 6 decembrie 1864, Cuza a declarat : „În privinţa căilor ferate, guvernul meu nu a putut izbuti decât în parte. Condiţiunile mai mult decât nefavorabile pentru orice întreprinzător solid, în care de către ultima Adunare, s-au dat concesiunile căilor ferate de dincoace şi de dincolo de Milcov şi criza financiară survenită în Europa

[151] *Ibidem*, p. 189.
[152] *Ibidem*.
[153] *Ibidem*, p. 190.
[154] *Ibidem*, p. 191.
[155] *Ibidem*, p. 192.
[156] *Ibidem*, p. 312.
[157] „Monitorul...", nr. 270, joi 3 decembrie 1864, p. 1281—1285. Vezi şi : *Concesiunea căilor ferate de pe Valea Siretului. Concession des chemins de fer de la vallée du Sereth*, Jassi, Tipografia Buciumului, România, 1865, 87 p.
[158] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au făcut că concesionarii nu şi-au putut îndeplini îndatoririle“ [159]. În răspunsul la mesaj din 4 ianuarie 1865 se preciza : „Adunarea se va sili a corespunde la dorinţa Măriei Tale şi la aşteptarea ţărei, dând guvernului Măriei Tale toate putincioasele mijloace pentru a activa repedea executare a căilor de comunicaţiune, precum şosele, căi fluviale şi drumuri de fer“ [160].

Ministrul lucrărilor publice a raportat guvernului, că a expirat termenul (1 martie) şi concesionarii nu au prezentat proiectul primei secţiuni. Ministrul Constantin Bosianu a pus raportul la dosar. Abia la 31 martie [161], inginerul şef al companiei, Adrien Lafon, din Galaţi, a trimis proiectul celor 20 km de la prima secţiune. Ministrul Bosianu l-a dat inginerului Bonnet să-l studieze şi să prezinte guvernului observaţiile sale. Bonnet a optat pentru scurtarea traseului prin executarea a două tunele în apropiere de Galaţi. Guvernul şi-a însuşit observaţiile lui Bonnet şi le-a comunicat concesionarilor, cu rugămintea de a le introduce în proiectul definitiv. Lafon a răspuns că nu are obligaţia de a construi un tunel între Galaţi şi Barboşi. Divergenţele dintre guvern şi Lafon s-au amplificat şi Salamanca a delegat pe contele Edmond d'Alton Shée să-l reprezinte în problemele sale cu „guvernul Moldovei“. Shée a venit în România şi a sprijinit planul inginerului Lafon, argumentând că, prin construirea tunelului Barboşi, s-ar cheltui prea mult şi s-ar întârzia executarea liniei, iar în timpul exploatării, ar avea loc numeroase accidente, din cauza curbei neobişnuite. Shée a convins, guvernul a renunţat la tunel şi, la 8 mai [162], a aprobat proiectul, cu o modificare pe distanţa de 7 km. Printr-o telegramă, la 17 mai [163], Lafon a anunţat guvernul că a început lucrările.

Datorită unor zvonuri, ministrul lucrărilor publice a cerut inginerului şef al circumscripţiei Galaţi, Mornand, să-i comunice stadiul lucrărilor. Mornand a raportat că a găsit numai 60 lucrători, care scoseseră circa 7 000 m^3 de pământ. Ministrul lucrărilor publice a cerut explicaţii inginerului Lafon despre ritmul lent al lucrărilor, iar acesta a motivat că nu i-au sosit din Franţa vagoanele şi roabele necesare. Shée a prezentat la 28 mai [164] *Statutele companiei concesionare a căilor ferate de pe valea Siretului*, dar noul guvern prezidat de N. Kretzulescu le-a respins la 16 iunie [165], fiindcă nu îndeplineau prevederile art. 37—44 ale codului comercial francez, iar Shée avea procură numai de la Salamanca. Shée a înaintat un protest, precizând că statutele prezentate sunt asemănătoare cu cele portugheze şi că legea de concesiune prevedea acest lucru. În şedinţa din 26 iunie [166], guvernul a hotărât să aprobe statutele după ce va primi procura lui Delahante. În aceeaşi zi, Shée a cerut să se introducă în statute titlul de „Căile ferate ale Dunării de Jos“, în loc de „Căile ferate din Valea Siretului“, motivând că noua denumire

[159] „Dezbaterile Adunării elective a României“, nr. 1, 1865, p. 7.
[160] *Ibidem*, nr. 10, 1865, p. 79.
[161] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 317.
[162] *Ibidem*, p. 324.
[163] *Ibidem*, p. 325.
[164] *Ibidem*, p. 326.
[165] *Ibidem*, p. 327.
[166] *Ibidem*, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar fi mai cunoscută în Europa şi ar înlesni subscrierea acţiunilor. Guvernul a aprobat la 27 iunie [167] noul titlu cu condiţia ca, în paranteză, să se treacă şi denumirea de „valea Siretului". În timp ce Cuza se afla la băi, la Ems, a sosit procura lui Delahante şi Consiliul de Miniştri a aprobat statutele la 19 iulie 1865 [168].

Cu începere de la 1 iulie, Salamanca numise pe nepotul său, Rafael Mendoza, director al studiilor şi al lucrărilor căilor ferate. Împreună cu Lafon, Mendoza a elaborat şi a trimis Ministerului Lucrărilor Publice, la 30 iulie [169], proiectele definitive ale secţiunilor 1 şi 2, rugând să fie aprobat urgent. A doua zi, Shée a telegrafiat, din Paris, ministrului lucrărilor publice că Salamanca a vrut să dea cauţiune colonelului Iancu Alecsandri, agent diplomatic la Paris, dar acesta l-a sfătuit să o trimită consulului general francez de la Bucureşti, Tillos. Ministrul lucrărilor publice a cerut la 11 august [170] şi a obţinut de la Consiliul de Miniştri prelungirea termenului pentru achitarea cauţiunii cu două luni, timp în care concesionarii să întregească suma de 1.000.000. Directorul Mendoza a înaintat la 26 august [171], spre aprobarea Ministerului Lucrărilor Publice, proiectul definitiv al secţiunilor 3, 4, 8 şi 9 care, împreună cu secţiunile 1 şi 2, formau linia principală, Galaţi-graniţa Bucovinei. Mendoza a pretins ca aceste studii, calculate la 1.100 franci pe kilometru, să facă parte din cauţiune.

Ministerul Lucrărilor Publice a predat proiectul pentru cercetare inginerului Bonnet şi acesta a raportat că preţul era foarte exagerat, deoarece proiectul prezentat de companie nu era un proiect de cale ferată ci de traseu, nu era însoţit de proiecte pentru gări, linii de garaj, bariere, împrejurimi etc. şi nu avea niciun fel de propuneri pentru materialul rulant. Bonnet era de părere că cei 363 km studiaţi de companie ar putea să intre în cauţiune pentru suma de 181.500 franci şi aceasta cu rezerva de a se mai da de concesionari, în caz de necesitate, proiectul variantelor şi anexele complementare. Bonnet a propus următoarele: 1) sporirea staţiilor pe secţiunile 3 şi 4, deoarece gările Valea Seacă şi Faraoanii se aflau la 23 km una de alta, iar staţia Galbeni era la o depărtare de 22 km de gările vecine; 2) pentru podul de peste râul Bistriţa, lângă Bacău, şi pentru cel de peste Moldova, la Roman, nu s-au prevăzut lucrări de apărare. Podul de peste Bistriţa avea numai o deschidere de 210 m, cu totul neîndestulătoare, fiindcă valea avea o lărgime de 1 800 m; 3) construirea unei staţii la Paşcani, unde calea ferată spre Iaşi întâlnea linia principală; 4) traseul Liteni-graniţa Bucovinei să fie schimbat pe malul stâng al Siretului.

Ministerul Lucrărilor Publice şi-a însuşit propunerile lui Bonnet, cu excepţia punctului 4. Lafon a venit la Bucureşti şi, la 18 septembrie [173], a prezentat ministrului lucrărilor publice un lung memoriu prin care a contestat observaţiile inginerului Bonnet. Din Paris, la 29 sep-

[167] *Ibidem*, p. 332.
[168] „Monitorul...", nr. 203, joi, 16 septembrie 1865, p. 905, col. 1, — p. 906, col. 5.
[169] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 336.
[170] *Ibidem*, p. 340.
[171] *Ibidem*, p. 344.
[172] *Ibidem*, p. 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tembrie [173], Shée a scris ministrului lucrărilor publice că marchizul Salamanca a fugit din Caiptală de teama holerei ce izbucnise şi, din această cauză, întregirea cauţiunii va întârzia. La 12 octombrie [174], Ministerul Lucrărilor Publice a eliberat un certificat care menţiona că Mendoza a depus 700.000 franci pentru întregirea cauţiunii prevăzute de art. 9 al concesiunii, sub rezerva că suma de 399.300 franci privitoare la valoarea studiilor va fi socotită realizată numai după întregirea studiilor.

Lucrările au continuat lent pe 15 km pentru ca în februarie 1866 să înceteze. Salamanca e explicat că abdicarea lui Cuza a determinat oprirea lucrărilor. La cererea noului guvern, condus de Ion Ghica, Adunarea Deputaţilor a anulat concesiunea, la 18 martie [175], pe motiv că a fost acordată ilegal de vechiul regim. Salamanca a scris guvernului român la 31 martie [176], arătând că hotărârea Adunării a afectat mult creditul României în Europa şi de aceea a oprit lucrările până când se va asigura reluarea lor.

În ziua de 28 aprilie 1866, la deschiderea noii Adunări numită „Constituantă", Lascăr Catargiu a prezentat mesajul Locotenenţei domneşti care menţiona : „Calea ferată a Siretului s-a început a se construi de către concesionari la termenul prescris. Sprijinindu-se însă pe împrejurările politicii în care ne aflăm, concesionarii au oprit lucrările. Guvernul se va îngriji a determina această situaţiune prin calea indicată de concesiune" [177].

Salamanca nu a dat nici un semn de activitate şi, în septembrie 1866, Ministerul Lucrărilor Publice [178] a delegat pe George I. Lahovari să prezinte starea în care se afla concesiunea. Fiindcă ministrul lucrărilor publice, D. A. Sturdza, lipsea din ţară, interimatul era deţinut de la 29 august de ministrul justiţiei, Ioan Cantacuzino, care, la 4 octombrie [179], a prezentat Consiliului de Miniştri un referat cu istoricul concesiunii, reliefând că Salamanca nu a întregit cauţiunea, nu a depus proiectele, nu a dovedit subscripţia capitalului, iar lucrările erau atât de întârziate, încât era imposibil ca, în doi ani, linia principală de 363 km să fie dată în circulaţie, aşa cum prevedea art. 7 din convenţie. Convins de starea proastă a lucrărilor, Consiliul de Miniştri a denunţat concesiunea prin jurnalul din 8 octombrie [180] şi a numit ca arbitru pe Scarlat Fălcoianu, preşedinte de secţie la Curtea de Casaţie.

Compania a respins învinuirile aduse de guvernul român şi, la 30 noiembrie [181], a numit ca arbitru pe contele d'Alton Shée. Ministrul lucrărilor publice a comunicat lui Shée că întrunirea arbitrilor va avea loc la 15 decembrie ora 19,30, la Ministerul Afacerilor Externe şi că a numit procurator ad-hoc pe avocatul Răceanu, care va pleda în limba

[173] *Ibidem*, p. 350.
[174] *Ibidem*, p. 351.
[175] *Ibidem*, p. 354.
[176] „Monitorul...", nr. 234, marţi, 25 octombrie 1866, p. 1121, col. 2.
[177] *Ibidem*, nr. 93, vineri, 29 aprilie 1866, p. 408, col. 3.
[178] Cu prilejul formării guvernului Ion Ghica de la 11 februarie 1866, direcţia generală a agriculturii, comerţului şi lucrărilor publice s-a despărţit de Ministerul de Interne, devenind minister separat condus de D. A. Sturdza.
[179] „Monitorul...", nr. 234, marţi, 25 octombrie 1866, p. 1121, col. 1.
[180] *Ibidem*, col. 3.
[181] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 361.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

franceză. Salamanca nu a numit avocat, încredinţând drepturile sale judecăţii arbitrilor. În prima şedinţă, la 15 decembrie [182], în numele guvernului român, avocatul Răceanu a argumentat trei învinuiri : neîntregirea cauţiunii, nedepunerea proiectului şi încetarea lucrărilor înainte de 11 februarie 1866, cerând condamnarea lui Salamanca cu pierderea cauţiunii depuse, care să intre în proprietatea Statului. Deliberările au continuat şi în ziua de 24 decembrie [183], când arbitrii nu s-au înţeles şi, conform legii de concesiune, s-a ajuns la un superarbitru. Ministrul lucrărilor publice, D. A. Sturdza, şi reprezentantul companiei, R. Mendoza, nu au ajuns la un consens asupra numirii superarbitrului şi atunci cei doi arbitri s-au întrunit la 30 decembrie [184] şi au ales ca superarbitru pe Ion Brătianu. Acesta a refuzat la 3 ianuarie 1867 [185], sub pretextul că nu are timpul necesar. A doua zi, arbitrii s-au întâlnit şi au numit ca superarbitru pe Vasile Boerescu. Prin hotărârea dată la 16 ianuarie [186], superarbitrul a hotărât : guvernul român să înapoieze companiei valoarea planurilor şi a studiilor depuse drept cauţiune, scăzându-se valoarea planurilor complementare ce nu s-au predat. Valoarea nu va fi mai mare de 600.000 franci.

D. A. Sturdza a elaborat, la 20 ianuarie [187], un referat către Consiliul de Miniştri, cerându-i să numească arbitru pentru aprecierea lucrărilor de terasamente, a planurilor şi a studiilor depuse de concesionari, să restituie lui Salamanca 300.000 franci cu dobânda de 7%, precum şi acţiunile căii ferate de la Pampeluna, reprezentând 215.640 franci. Aceste propuneri au fost însuşite de Consiliul de Miniştri, prin jurnalul din 26 ianuarie [188]. Au fost numiţi ca experţi : la 4 februarie [189], inginerul Dimitrie Frunză din partea guvernului român, iar la 10 februarie [190], Eladio Rivas, şeful staţiei Galaţi, din partea concesionarilor.

Guvernul Ion Ghica a demisionat şi la 1 martie [191] a fost numit guvernul C. A. Creţulescu, care avea ca ministru ad-interim la lucrările publice pe Dimitrie Brătianu. Inginerul Frunză a înştiinţat pe noul ministru, la 21 martie [192], că francezul David Vincent i-a oferit 7.500 galbeni, dacă fixa o sumă mare la cheltuielile de studiu. Oferta de mituire a fost dovedită cu doi martori, deputaţii A. D. Holban şi C. D. Aricescu, care s-au ascuns în camera unde s-a făcut propunerea. David Vincent a fost dat în judecată, dar nu a fost condamnat, deoarece art. 144—146 din Codul Penal nu pedepsea pe mituitori.

Frunză şi Rivas au încheiat un proces-verbal la 22 martie [193], prin care au fixat 82.076 m^3 terasamente. Frunză a apreciat, la 25 aprilie [194],

[182] *Concessia Salamanca*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1867, p. 5.
[183] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 362.
[184] *Ibidem*.
[185] *Ibidem*.
[186] *Concessia Salamanca*, p. 10.
[187] *Ibidem*, p. 12.
[188] *Ibidem*, p. 13.
[189] *Ibidem*, p. 15.
[190] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 373.
[191] „Monitorul...", nr. 49, joi, 2 martie 1867, p. 343, col. 1.
[192] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 374.
[193] *Concessia Salamanca*, p. 15.
[194] *Ibidem*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că terasamentele valorau 61.041,32 franci, iar studiile 100 franci/km, deci un total de 97.241,32 franci. Rivas a făcut estimaţia la 27 aprilie [195], când a depăşit cifra de 138 667 m³ cât pretinseseră concesionarii, studiile le-a preţuit 1.000 franci/km şi a ajuns la un total de 536.333,75 franci. Neînţelegându-se cei doi experţi, s-a ajus la al treilea, Henry C. Barkley, inginer-şef al căii ferate Rusciuc-Varna. Acesta a cerut un salariu mare, 5 guinées (1 guinée = 25,25 franci) pe zi, a studiat lucrările efectuate şi le-a apreciat la 12 mai [196] astfel : cei 82.076 m³ valorau 90.879 franci, studiile 217.200 franci, deci un total de 308.079 franci. Sentinţa Barkley era definitivă şi executorie, prin urmare Statul român trebuia să plătească lui Salamanca 308.079 franci. În bugetul anului 1867 nu se prevăzuse nici un credit pentru asemenea plată, iar fondul pentru deschiderea de credite extraordinare era epuizat. În asemenea situaţie, ministrul lucrărilor publice s-a înţeles cu Mendoza, ca plata să se amâne pe 1868 cu condiţia de a i se plăti o dobândă de 10%. Mendoza s-a răzgândit, a cerut plata imediat şi s-a adresat consulului general al Franţei la Bucureşti. Diplomatul francez a intervenit în favoarea lui Mendoza la 23 iunie [197]. La 17 august [198], guvernul prezidat de C. A. Creţulescu a fost înlocuit de un alt guvern, condus de Ştefan Golescu. Salamanca s-a adresat la 28 august [199] lui Ştefan Golescu în termeni lipsiţi de bunăcuviinţă.

La 13 noiembrie 1867 [200], ministrul lucrărilor publice, Dimitrie Brătianu, a fost înlocuit cu Panait Donici, care, ca şi predecesorul său, tot amâna plata. Din această cauză, la 27 noiembrie [201], a avut loc o nouă intervenţie a consulului general al Franţei. Presiunile diplomatice au continuat până la 4 mai 1868 [202], când jurnalul Consiliului de Miniştri a prevăzut un credit pentru Ministerul Lucrărilor Publice pentru achitarea datoriei. Bancherul Jacques Poumay, împuternicitul lui Salamanca, a primit 308.079 franci, plus o dobândă de 10% de la 12 mai 1867, când Barkley a depus raportul.

7. **Concesiunea Aristide Dumont.** Cuza Vodă a primit la 2 februarie 1863 [203] propunerea unei companii franco-române reprezentată de inginerul Aristide Dumont, privind construirea căii ferate Bucureşti-Giurgiu, în trei ani. După darea în circulaţie, compania se mai obliga, să facă studii pe teren şi să întocmească proiecte pentru liniile : 1) Bucureşti-Galaţi, cu o ramură la Cernavodă ; 2) Bucureşti-Craiova-Turnu Severin ; 3) Bucureşti-Ploieşti-Slănic [204]. Cheltuielile pentru studiile de teren să fie suportate de companie, dacă va primi construirea reţelei proiectate ; în caz contrar, să suporte Statul român sau compania care va primi concesiunea definitivă. Durata concesiunii era de 90 de ani şi guvernul ga-

[195] *Ibidem*, p. 23.
[196] *Ibidem*, p. 24.
[197] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 379.
[198] „„Monitorul...", nr. 185, vineri, 18 august 1867, p. 987, col. 1.
[199] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 380.
[200] „Monitorul...", nr. 255, marţi, 14 noiembrie 1867, p. 1259, col. 1.
[201] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 381.
[202] *Ibidem*, p. 382.
[203] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 16, f. 68.
[204] *Ibidem*, f. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ranta o dobândă minimă de 5,35%, cu un amortisment de 0,25 asupra capitalului folosit. Costul construcţiei era de 170.000 franci/km. Terenul necesar să fie dat gratuit, iar lemnul să fie luat din pădurile Statului. Proiectul n-a avut răspuns.

8. **Concesiunea Iancu Pruncu.** Încă din 1863, apăruse în Moldova o nouă concesiune : Iancu Pruncu a cerut guvernului român construirea unei căi ferate americane pe valea Ialpugului, de la Capaclia prin Roseşti la portul Reni. Guvernul a întârziat cu răspunsul şi A. Sihleanu a propus Adunării generale, la 24 februarie 1864 [205], această concesiune care nu pretindea nici subvenţie, nici garanţie bănească. Propunerea a fost trimisă în dezbaterea secţiunilor, dar fără rezultat.

9. **Concesiunea Alphonse de Simencourt.** Apreciat pentru lucrările executate în Franţa, Italia şi Spania, dar mai ales pentru calea ferată Rusciuc-Varna, contele Alphonse de Simencourt a întocmit un proiect de concesiune pentru reţeaua feroviară din România care a fost prezentat preşedintelui Consiliului de Miniştri, Nicolae Kretzulescu, la 5 martie 1863 [206], de reprezentantul său L. C. Manessis. Proiectul era de fapt concesiunea Brâncoveanu cu următoarele modificări : 1) monopolul minelor pe durata concesiunii ; 2) compania avea sediul la Paris şi o direcţie specială într-un oraş românesc ; 3) la şase luni după votarea concesiunii, se vor promulga legea de expropiere şi regulamentul ei ; 4) pe durata concesiunii, statul va garanta companiei un venit anual de 7% ; 5) capitalul social va fi emis 2/5 în acţiuni şi 3/5 în obligaţiuni.

N. Kretzulescu a transmis proiectul Simencourt ministrului de control, Alexandru Şt. Catargi, care a răspuns că numai după o înţelegere cu Austria asupra joncţiunilor se pot construi căi ferate. Preşedintele Consiliului de Miniştri i-a declarat, la 16 martie [207], că un împărtăşeşte această părere, invitându-l din nou să studieze oferta şi să-i comunice rezultatul. Al Catargi a apreciat că garanţia de 7% ar fi prea mare. Înştiinţat de Menessis, Simencourt a telegrafiat din Paris că primeşte 6%, dacă celelalte condiţii au rămas neschimbate. Al Catargi a cerut instrucţiuni lui Cuza care, de la Tecuci, la 4 aprilie [208], i-a ordonat rezolvarea problemei. Al Catargi a telegrafiat concesionarului că, în trei zile, va avea rezultatul şi a alcătuit un referat către Consiliul de Miniştri, în care a expus deosebirile dintre concesiunile Simencourt şi Brâncoveanu.

În acest timp, Al. Catargi a primit şi alte cereri. La 10 aprilie [209], din Iaşi, Vasile Alecsandri, ca reprezentant al unei asociaţii anglo-franceze, a solicitat o concesiune feroviară. A doua zi, Iorgu Lenş anunţa din Paris că a înfiinţat o companie împreună cu Haussmann, tatăl prefectului arondismentului Sena, cu Poujard'hieu, antreprenor în Spania. Al. Catargi nu a acordat atenţie celor două cereri.

Datorită numărului de solicitanţi, Consiliul de Miniştri a hotărât să publice un caiet de sarcini tip, care să fie cunoscut de antreprenorii

[205] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 22, 1864, p. 972, col. 1.
[206] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1 p. 202.
[207] *Ibidem*, p. 203.
[208] *Ibidem*.
[209] *Ibidem*, p. 205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din marile capitale europene, iar Baligot de Beyne, şeful cabinetului dominesc, a scris lui Al. Catargi, la 15 aprilie [210], că vodă Cuza a propus ca orice concesiune să fie însoţită de o cauţiune. Catargi a comunicat lui Simencourt hotărârea guvernului şi bancherul a anunţat Consiliul de Miniştri, la 18 aprilie [211], că a format compania şi va depune cauţiunea de 500.000 franci, în şase săptămâni de la acordarea concesiunii. N. Kretzulescu a trimis lui Al. Catargi noua cerere a lui Simencourt, rugându-l să o studieze şi să refere. Întocmit la 29 aprilie [212], referatul lui Catargi menţiona că Simencourt avea ca obiect o întinsă reţea ce cuprindea concesiunile Brâncoveanu şi Mavrogheni, apreciind drept păgubitoare condiţiile ca pământul de pe proprietăţile Statului şi dreptul de exploatare a minelor să fie gratis şi insistând asupra depunerii garanţiei de 500.000 franci. Timp de o lună, a urmat o bogată corespondenţă între Simencourt şi Consiliul de Miniştri, între Ministerul de Interne cu Cuza Vodă sau cu Nicolae Kretzulescu. În urma acestor insistenţe, Al. Catargi a propus Consiliului de Miniştri, la 31 mai [213], să-i acorde lui Simencourt concesiunea cerută. Referatul nu a avut urmare, deoarece a apărut un nou cencesionar, Charles Il Lefèvre.

10. **Concesiunea Charles I. Lefèvre.** Însărcinat de guvernul român să negocieze un împrumut de 100.000 lire sterline cu London and County Bank [214], Charles I. Lefèvre, fiul unui bancher din Paris, a întocmit cu administratorul băncii engleze Philip Patton Blyth şi cu John Hegan, administratorul căilor ferate Turin-Savona din Italia şi Arica-Tacna din Peru, un proiect pentru concesionarea unei reţele feroviare în Muntenia. Lefèvre a atras uşor de partea sa pe inginerul Bonnet din corpul tehnic al României şi pe Baligot de Beyne, secretarul lui Cuza vodă, şi, prin acesta, pe Vasile Alecsandri şi pe Iancu Alecsandri, agent diplomatic în Franţa. Mare speculant, Lefèvre a exploatat situaţia destul de precară a poetului, promiţând în scris un onorariu de 1.000.000 franci aur [215], dacă obţinea de la Cuza o concesiune feroviară.

Pe baza acestor relaţii, în iunie 1863, Lefèvre a propus construirea liniei principale Orşova-Craiova-Slatina-Piteşti-Bucureşti-Ploieşti-Buzău-Brăila-Galaţi-Siret, cu trei ramificaţii : Piteşti-valea Teleorman, Bucureşti-Giurgiu, Buzău-Focşani. Reţeaua să fie împărţită în şase secţiuni : 1) Bucureşti-Giurgiu ; 2) Bucureşti-Piteşti-Slatina-Craiova, cu ramificaţia Piteşti-valea Teleorman ; 3) Craiova-Orşova ; 4) Bucureşti-Ploieşti ; 5) Ploieşti-Buzău-Brăila-Galaţi-Siret ; 6) Buzău-Focşani. Reţeaua se va realiza în nouă ani, iar termenul de execuţie se va prelungi numai în caz de revoluţie şi de război. Dacă va apare o întârziere nejustificată, Statul va avea dreptul de a continua lucrările, în socoteala companiei, fie singur, fie în colaborare cu alţii. Valoarea lucrărilor făcute şi a materialelor aduse se va aprecia de o comisie numită de guvern şi de companie. Lefèvre să depună o cauţiune de 300.000 franci cu o dobândă anuală de

210 *Ibidem*, p. 204.
211 *Ibidem*, p. 205.
212 *Ibidem*, p. 206.
213 *Ibidem*, p. 209.
214 „Monitorul...", nr. 69, miercuri, 10 aprilie 1863, p. 283, col. 3.
215 Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 9, f. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6%, care va fi restituită la terminarea lucrărilor. Preţul unui kilometru era de 225.000 franci, cu o dobândă de 8% pe an. Durata concesiunii era de 95 de ani, de la darea în exploatare a primei secţiuni. Scutirile de taxe vamale, taxe de timbru şi înregistrare, costul exproprierilor vor fi cele prevăzute în concesiunea Mavrogheni. Statul nu va concesiona linii ferate care să treacă prin localităţile cuprinse în reţeaua Lefèvre. Terasamentul va fi pentru o singură linie, dar lucrările de artă vor fi executate pentru cale dublă. Neînţelegerile se vor judeca de către arbitri numiţi de guvern şi companie ; arbitrii vor alege un superarbitru. Caietul de sarcini se va întocmi în înţelegere cu Ministerul Lucrărilor Publice, în trei luni după ratificarea definitivă a concesiunii. Compania se obliga să construiască simultan următoarele şosele : 1) Râmnicu Vâlcea-Slatina-Caracal = 120 km ; 2) Câmpulung-Găieşti-Târgovişte = 80 km ; 3) Buzău-Urziceni = 35 km. Concesionarii aveau dreptul de a deschide şi de a exploata toate minele de cărbuni, pe timp de 30 de ani. După o lună de la semnarea concesiunii provizorii, compania trebuia să înceapă studiile de traseu, exproprierea terenului şi aprovizionarea cu materiale pe secţiunile Bucureşti-Giurgiu şi Brăila-Galaţi.

Ministrul Al. Şt. Catargi a încheiat cu Lefèvre o convenţie provizorie [216]. Decretul Domnesc nr. 629 din 28 iunie 1863 [217], a hotărât ca ea să fie supusă Adunării Generale. În august 1863, inginerul englez Mac Candlish a venit în România şi, însoţit de Bonnet, a făcut studii pentru fixarea traseului şi a preţului kilometric. La 12 octombrie, guvernul N. Kretzulescu a fost înlocuit cu guvernul M. Kogălniceanu, care a condus ţara până la 26 ianuarie 1865. La 3 noiembrie [218], s-a deschis Adunarea Electivă a României şi, în mesajul rostit, Cuza a enumerat proiectele de legi printre care şi „Legile de concesiuni pentru căile ferate ale ţării". Guvernul şi-a expus programul în şedinţa Adunării din 5 noiembrie, declarând că „spre înflorirea mai îndeosebi a agriculturii noastre, noi vă vom propune introducerea în ţară a acelor aşezăminte bine făcătoare care au schimbat faţa Europei : căile ferate şi institutele de credit" [219].

Noul ministru al lucrărilor publice, P. Orbescu, a citit proiectul de lege pentru concesionarea reţelei feroviare din Valahia lui C. I. Lefèvre şi asociaţilor săi, în şedinţa Adunării din 22 noiembrie [220]. Adunarea a decis examinarea de urgenţă în comisia specială. Găsind mai multe neclarităţi în proiectul de lege, comisia specială a cerut lui P. Orbescu să-i trimită şi textul francez. Ministrul a trimis textul francez, care era total diferit de proiectul guvernului, necuprinzând liniile Piteşti-Orşova şi Buzău-Focşani, iar la cauzele de forţă majoră includea şi greva lucrătorilor. Hotărârea a fost amânată deoarece au apărut noi pretendenţi.

11. **Concesiunea Xavier Portier.** După ce a tratat cu Austria concesiunea liniei Oradea-Cluj-Braşov-graniţa română, Xavier Portier, antreprenor de lucrări publice din Paris, a venit la Bucureşti la începutul

[216] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 184, 1864, p. 1462.
[217] „Monitorul...", nr. 135, marţi, 16 iulie 1863, p. 549, col. 1.
[218] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 219, 3 noiembrie 1863, p. 915.
[219] „Monitorul...", nr. 222, miercuri, 6 noiembrie 1863, p. 925, col. 2.
[220] *Ibidem*, nr. 236, marţi, 26 noiembrie 1863, p. 989, col. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lunii noiembrie 1863 şi a prezentat noului ministru P. Orbescu un proiect de concesiune pentru reţeaua solicitată de Lefèvre, împărţită în nouă secţiuni : 1) Bucureşti-Giurgiu ; 2) Bucureşti-Ploieşti ; 3) Ploieşti-Buzău ; 4) Buzău-Brăila ; 5) Bucureşti-Slatina ; 6) Slatina-Craiova ; 7) Craiova-Orşova ; 8) Piteşti-valea Teleorman ; 9) Buzău-Pucheni (Prahova) [221]. Prima secţiune se construia în trei ani, iar restul în şapte ani, cu preţul de 215.000 franci/km. Durata concesiunii era de 90 de ani iar dobânda de 7,5%. P. Orbescu a comunicat lui Portier că nu poate prezenta cererea sa Adunării Generale, fiindcă nu ar fi mai bună decât oferta Lefèvre. Atunci Portier a depus la Adunarea Generală o nouă propunere, la 2 decembrie [222], în care a reliefat următoarele : 1) Lefèvre dobândea concesiunea pentru 95 de ani, obligându-se să construiască reţeaua în nouă ani, pe când el o realiza numai în şapte ani, iar durata concesiunii o fixa la 90 de ani ; 2) Lefèvre depunea o cauţiune de 300.000 franci, fixa preţul unui kilometru la 225.000 franci cu o dobândă de 8%, pe când el depunea 1.000.000 franci şi cerea 215.000 franci/km, cu o dobândă de 7,5%.

Susţinută de deputaţi G. Cozadini, D. Văsescu, E. Alcaz, G. Apostoleanu, D. Cornea, G. Arghiropulo, I. Docan, N. Mavrocordat şi Nicolescu, oferta a fost trimisă în cercetarea comisiei speciale.

12. **Concesiunea Thomas Russell Crampton.** Ofertele concesionarilor au continuat şi, la 20 noiembrie 1863 [223], ministrul Orbescu a primit cea de-a treia propunere din partea Companiei Thomas Russell Crampton din Londra [224]. Prin împuternicitul său, Joseph Mayers, compania se obliga să construiască două linii : 1) Barboşi-Brăila-Buzău-Ploieşti-Bucureşti-Giurgiu = 312 km şi 2) Bucureşti-Craiova-Orşova, cu o ramură la Piteşti = 372 km. Prima linie era împărţită în cinci secţiuni, iar a doua în şase secţiuni. Lucrările pentru linia a doua începeau după ce prima linie era dată în circulaţie. Statutele companiei vor fi analoge cu cele ale societăţilor feroviare din Franţa, Austria sau Italia. Concesionarii aveau domiciliul legal în România, dar direcţiunea generală era la Londra. Capitalul companiei va fi împărţit, parte în acţiuni şi parte în obligaţiuni, dar emiterea acţiunilor nu va fi mai mică de jumătatea capitalului total. Concesiunea primei linii dura 100 de ani, iar pentru a doua dura 110 ani. După expirarea a 30 de ani, guvernul avea dreptul de a răscumpăra căile ferate, anunţând compania cu un an înainte. Terasamentul era construit pentru o singură linie, dar lucrările de artă vor fi pentru cale dublă. Concesionarii se obligau să depună o cauţiune de 300.000 franci. Condiţiile de construcţie şi exploatare erau similare cu cele din caietul de sarcini al lui Mavrogheni. Costul kilometric era de 200.000 franci pentru prima linie şi 225.000 franci pentru a doua. Dobânda anuală era de 7,25% pentru întreaga reţea.

Ministrul Orbescu a trimis oferta Crampton Consiliului Tehnic alcătuit din inginerii P. Donici, Bonnet şi Şt. Lespezeanu, care au declarat-o incompletă. Mayers a făcut completări şi a depus un proiect de conce-

[221] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 184, 1864, p. 1463.
[222] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 219.
[223] *Ibidem*, p. 226.
[224] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 184, 1864, p. 1464.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siune amănunțit împreună cu caietul de sarcini. Cele două documente au fost prezentate Adunării Generale la 28 decembrie [225], care, în aceeași zi, le-a trimis comisiei speciale.

Problema construcțiilor feroviare a devenit principala preocupare a cercurilor politice din țară. Mulți oameni s-au declarat împotriva concesionarilor străini, cerând înființarea unei societăți naționale, așa cum ce crease în Italia, Compania Bastogi. Majoritatea fruntașilor politici erau convinși că situația economică a României impunea urgentarea construcțiilor feroviare, dar nu erau de acord ca țara să se angajeze la mari sacrificii și de aceea propuneau să se renunțe la o rețea, acceptându-se o singură linie ferată, de preferință București-Giurgiu, pentru care apăruseră solicitanți. În țară, circulau și erau comentate două broșuri scrise de Paul Iacovenco, prima apărută în ianuarie [226] și a doua în martie 1864 [227], în care autorul propunea amânarea concesiunilor. În același scop, Iacovenco a trimis o petiție comitetului de delegați ai secțiunilor, care a respins-o [228].

S-a declanșat o crâncenă concurență între companiile Charles Lefèvre, Xavier Portier și Thomas R. Crampton, fiecare anunțând importante modificări cu privire la mărimea cauțiunii, la prețul kilometric, la durata construcției și a exploatării. Ca să înlăture concurența, Lefèvre a accelerat depunerea cauțiunii, astfel că la 25 februarie [229], bancherul Jaques Poumay din București a predat tezaurului public suma de 300.000 franci. Portier a rugat și a obținut ca Adunarea să amâne dezbaterile încă opt zile, pentru a depune cauțiunea. În același timp, a apărut al patrulea concesionar.

13. **Concesiunea William Henry Ward.** Căpitanul William Henry Ward, Thomas Bartlett esq. și Mac Cormick esq., membru al parlamentului englez, au cerut Ministerului Lucrărilor Publice, la 2 martie 1864 [230], construirea și exploatarea unei rețele feroviare. Pe motiv că „proiecte de legi importante, precum acel al drumurilor de fer de dincoace de Milcov, bugetul și altele nu s-au votat încă", sesiunea Adunării Generale s-a prelungit până la 1 mai, iar cererea lui Ward a fost trimisă comitetului de delegați [231]. Compus din Ioan Cantacuzino, G. M. Ghica, A. Arion, Al Plagino și G. Vernescu, comitetul delegaților și-a prezentat raportul alcătuit din două părți, în ziua de 4 aprilie [232]. Prima parte reliefa importanța căilor ferate pentru viața economică și politică a țării și cerea realizarea a două clauze : construirea unei rețele feroviare și joncțiunea de la Orșova. Deși făcea o amănunțită dare de seamă asupra proiectului de lege prezentat de guvern pentru concesiunea Lefèvre, deși nu găsise un termen de comparație între ofertele făcute și

[225] *Ibidem*, nr. 50, 1863, p. 392, col. 1.
[226] Paul Iacovenco, *Câteva cuvinte asupra căilor ferate în România*, București, Tipografia Stephan Rassidescu, 1864, 28 p.
[227] Idem, *Căile ferate de dincolo de Milcov*, București, Tipografia Stephan Rassidescu, 1864, 22 p.
[228] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 184, 1864, p. 1468, col. 1.
[229] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 243.
[230] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 15, f. 325—330.
[231] „Monitorul...", nr. 76, joi, 2 aprilie 1864, p. 354. col. 2.
[232] „Supliment la Monitorul Oficial", nr. 183, 1864, p. 1460, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recunoştea că era foarte dificil de a alege una din aceste concesiuni, care se deosebeau mult una de alta, comitetul delegaţilor aprecia că cea mai potrivită cu interesele ţării ar fi compania Lefèvre, care promitea îndeplinirea celor două clauze. Partea a doua pomenea de cererea Ward şi socotind-o incompletă, propunea primirea concesiunii Portier, deoarece avea o durată de execuţie mai scurtă şi un preţ kilometric mai mic. Printr-o scrisoare adresată preşedintelui Consiliului de Miniştri, Lefèvre a protestat că, deşi oferise cauţiunea de 5.000.000 franci, comitetul delegaţilor s-a oprit la concesiunea Portier, fiindcă oferea un preţ kilometric mai mic. Dacă acesta era criteriul în alegerea concesiunii, Lefèvre a cerut 214.000 franci/km, cu condiţia ca Adunarea să accepte o cauţiune de 1.000.000 franci.

Situaţia s-a schimbat însă în aceeaşi zi, fiindcă Ward a depus cauţiunea de 300.000 franci şi a prezentat un proiect de concesiune complet, ce prevedea construirea liniilor : 1) Giurgiu-Bucureşti-Ploieşti-Buzău-Brăila-Barboşi, cu ramura Buzău-Focşani ; 2) Bucureşti-Slatina-Craiova-Vârciorova. Cele două linii erau împărţite în opt secţiuni : 1) Giurgiu-Bucureşti ; 2) Barboşi-Brăila-Buzău ; 3) Bucureşti-Ploieşti ; 4) Ploieşti-Buzău ; 5) Buzău-Focşani ; 6) Vârciorova-Craiova ; 7) Craiova-Slatina ; 8) Slatina-Bucureşti. Lucrările vor începe în termen de cinci luni de la concesiunea definitivă, simultan din două puncte — Giurgiu, Vârciorova sau Brăila — şi vor dura opt ani. Direcţia generală şi administraţia financiară a societăţii vor fi la Londra. Costul kilometric era de 200.000 franci pentru prima linie şi 215.000 franci/km pentru a doua linie. Terasamentul va fi construit pentru o singură linie, dar cel de pe coaste şi podurile vor fi executate pentru două căi. Caietul de sarcini va fi cel adoptat pentru reţeaua moldoveană. Statul va da gratuit terenul. Vor fi scutite de taxa de timbru şi de înregistrare toate actele privind cumpărarea pământului şi a materialelor, acţiunile, cupoanele şi obligaţiunile, cu excepţia taxelor judiciare, în caz de litigii. Durata concesiunii era de 90 de ani de la terminarea lucrărilor, timp în care Statul va garanta o dobândă de 6,5%. La împlinirea termenului, linia va trece în proprietatea Statului, care va răscumpăra întregul inventar, preţul urmând a fi stabilit prin experţi. Concesionarii rămâneau însă proprietari ai eventualelor fabrici pentru calea ferată.

Datorită concesiunii Ward, care a depus şi cauţiunea, comitetul delegaţilor s-a retras spre a delibera. La reluarea dezbaterilor, G. Vernescu a declarat că „din toate punctele de vedere, concesia d-lui Ward este prefarabilă şi propui să o admitem“ [233]. V. Boerescu a propus ca Ward să înceapă lucrările de la Vârciorova. A. Moruzi a susţinut compania Simencourt, iar D. Ghica pe Ward. În timpul dezbaterilor, Simencourt, Lefèvre, Ward au introdus noi modificări şi şedinţa s-a întrerupt din nou ca să permită comitetului de delegaţi să le studieze. La redeschidere, discuţiile au devenit extrem de furtunoase. I. Brătianu [234] a criticat metoda de lucru a guvernului, care nu a declanşat o concurenţă între concesionari, în timp ce ministrul lucrărilor publice a apărat guvernul [235].

[233] *Ibidem*, nr. 185, 1864, p. 1473, col. 1.
[234] *Ibidem*, nr. 186, 1864, p. 1477, col. 2.
[235] *Ibidem*, p. 1479, col. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. Boerescu [236] a pledat pentru Ward, iar M. Costache [237] pentru Simencourt.

În ședința din 6 aprilie [238], Adunarea a analizat noile propuneri ale lui Simencourt, dar a votat luarea în considerație a ofertei Ward. Cu toate că D. Văsescu [239], G. Costaforu [240] și ministrul de finanțe L. Steege [241] au criticat procedura, Adunarea a trecut la votarea concesiunii Ward pe articole. Ion Brătianu [242] a depus un amendament ca linia Slatina-București să treacă mai aproape de orașul Pitești. Dezbaterile au continuat și la 7 aprilie [243], când Ion Ghica a propus amendamentul ca linia Slatina-București să treacă prin localitatea Bâldana-Dâmbovița, iar din satul Șanțuri-Dâmbovița să plece o ramificație spre Ploiești [244]. N. Rucăreanu a sprijinit amendamentele făcute de I. Brătianu și I. Ghica, enunțând un nou amendament, ca linia să aibă o ramificație spre Târgoviște, oraș cu trecut istoric. Cele trei amendamente au fost respinse. În dimineața zilei de 7 aprilie, Adunarea a votat articolele 1—23 [245], iar după-amiază a aprobat articolele 24—39 [246], reducând durata concesiunii de la 95 la 90 de ani.

Votarea proiectului de lege a avut loc în ziua de 10 aprilie [247], când A. C. Golescu a declarat că excluderea orașului Pitești din rețea era o greșeală asupra căreia ar trebui să se revină, iar D. Cracte a sugerat să se facă mai multe ramificații. Președintele Adunării, C. Crețulescu, a atras atenția că, potrivit regulamentului, nu se mai propun amendamente atunci când se discută proiectul integral. Adversarul nr. 1 al concesiunii Ward, Ion Brătianu, a insistat pentru realizarea unei linii de care să beneficieze toată țara. La insistențele lui I. Ghica, proiectul de lege pentru concesiunea Ward a fost adoptat cu 78 bile albe, contra 9 negre și 5 abțineri [248]. Legea a fost promulgată cu Decretul nr. 496 din 28 aprilie și publicată în Monitorul Oficial [249]. Convenția s-a încheiat la 9 mai [250] între Ministerul Lucrărilor Publice și William Henry Ward esq., Joseph Rivolta esq. și Alfred Cox esq. Numele lui Thomas Bartlett nu figura în convenție, ceea ce reprezenta o abatere de la legea publicată. Caietul de sarcini, redactat de Ministerul Lucrărilor Publice, în înțelegere cu concesionarii, a fost publicat la 20 iunie [251].

Cu toată opunerea guvernului, Adunarea Generală a invalidat și concesiunea provizorie de împrumut acordată lui Lefèvre. Spirit de aventurier ingenios, Lefèvre s-a resemnat repede și, împreună cu Iancu Ale-

[236] *Ibidem*, p. 1481, col. 2.
[237] *Ibidem*, p. 1483, col. 1.
[238] *Ibidem*, p. 1484, col. 1.
[239] *Ibidem*, nr. 187, 1864, p. 1487, col. 2.
[240] *Ibidem*, p. 1491, col. 2.
[241] *Ibidem*, nr. 188, 1864, p. 1493, col. 1.
[242] *Ibidem*, p. 1500, col. 2.
[243] *Ibidem*, nr. 189, 1864, p. 1508, col. 2.
[244] *Ibidem*, nr. 190, 1864, p. 1509, col. 1.
[245] *Ibidem*, p. 1514, col. 1.
[246] *Ibidem*, p. 1515, col. 2.
[247] *Ibidem*, nr. 195, 1864, p. 1552, col. 1.
[248] *Ibidem*, nr. 197, 1864, p. 1568, col. 2.
[249] „Monitorul...", nr. 107, miercuri, 13 mai 1864, p. 491—494.
[250] *Ibidem*, p. 494, col. 2.
[251] *Ibidem*, nr. 136, sâmbătă, 20 iunie 1864, p. 616—621.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

csandri, au regizat o nouă combinație în care au atras pe generalul Türr [252], adjutant al regelui Victor Emanuel. Informat de Iancu Alecsandri că generalul era mult simpatizat de Cuza Vodă și de unii oameni politici din București, Lefèvre a propus lui Türr, în scris, să se înarmeze cu scrisori de la regele Italiei și de la principele Napoleon, să plece în România și să solicite Domnului o concesiune de căi ferate. Drept răsplată, Lefèvre oferea generalului un „onorar" de 3.000 franci/km [253]. Türr a acceptat, dar a pretins un avans drept cheltuieli de deplasare. County Bank, care finanța concesiunea, a refuzat și din nou a căzut planul lui Lefèvre.

Și concesiunea Ward a avut soarta celorlalte concesiuni. El nu a început lucrările, deși termenul de cinci luni prevăzut de art. 7 al convenției expirase în octombrie 1864. Ward a cerut guvernului să-i prelungească termenul pentru începerea construcției, motivând că Lovitura de Stat de la 2 mai 1864 trebuia să fie privită ca un caz de forță majoră. Guvernul a solicitat consimțământul Consiliului de Stat [254], dar acesta a declarat că, potrivit art. 7, cazurile de forță majoră le constata tribunalul arbitrar, prevăzut la art. 34.

La ședința de deschidere a celor două corpuri legiutoare, Adunarea electivă și Corpul ponderator (Senatul) constituite prin noua organizare a României, prin mecsajul rostit la 6 decembrie 1664, Vodă Cuza a arătat : „Guvernul meu se ocupă cu anularea concesiunii Ward, carele a lăsat a expira termenul legiuit, fără a ne înfățișa până acum cel puțin, probabilitatea unei întreprinderi serioase" [255].

Ministrul lucrărilor publice a anunțat lui Ward, în ianuarie 1865 [256] hotărârea Consiliului de Stat și i-a cerut să-și aleagă arbitrul. Tribunalul arbitral a acordat concesionarilor o amânare de două luni de la data sentinței, 10 martie 1965 [257]. Ward nu s-a mulțumit, a cerut arbitraj, a numit arbitrul și a pretins guvernului român să procedeze la fel. Guvernul român i-a comunicat că nu poate fi vorba de arbitraj asupra unei cereri, care modifica legea de concesiune și a refuzat să numească arbitrul cerut de Ward. Compania a numit și pe al doilea arbitru, a obținut sentința dorită și a comunicat-o ministrului de lucrări publice, care a respins-o. Ward a înaintat Senatului o plângere duioasă, care a fost citită în ședința din 10 mai [258] și a fost trimisă la comisia „Petiții". A doua zi, a apărut Decretul Domnesc nr. 668 din 10 mai [259] care, conform art. 10 din legea de concesiune, a anulat convenția cu Ward și a trecut în proprietatea Statului cauțiunea de 300.000 franci. Comisia „Petiții" a întocmit un raport prezentat de George Gherman în ședința Senatului din 15 mai [260], care n-a adus schimbări. Ambasadorul Angliei la Bucu-

[252] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Vasile Alecsandri, mapa 4, f. 172.
[253] *Ibidem*, Arhiva Cuza Vodă, mapa 9, f. 497, 500.
[254] Instituit prin Decretul nr. 755 din 2 iulie 1864. Vezi „Monitorul...", nr. 146, vineri, 3 iulie 1864, p. 666, col. 2.
[255] „Dezbaterile Adunării elective a României", nr. 1, 1865, p. 7.
[256] „Monitorul...", nr. 15, joi, 21 ianuarie 1865, p. 81, col. 5.
[257] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 298.
[258] „Dezbaterile Senatului și Adunării Elective a României", nr. 29, 1865, p. 226, col. 2.
[259] „Monitorul...", nr. 102, marți, 11 mai 1865, p. 457, col. 1.
[260] *Ibidem*, nr. 110, vineri, 21 mai 1865, p. 500, col. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşti, Arthur Green [261], a intervenit în favoarea lui Ward, dar n-a avut succes.

Afacerea Ward a creat dificultăţi financiare României în Europa, timp de trei ani. De aceea, ministrul lucrărilor publice, P. Donici, a prezentat în Adunarea Deputaţilor, la 5 iunie 1868 [262], mesajul domnesc şi proiectul de lege pentru restituirea cauţiunii de 300.000 de franci, plus o dobândă de 6,5%. Proiectul de lege a fost trimis comisiei financiare, care a întocmit un raport negativ despus de Christo A. Nedelcovici, la Adunarea Deputaţilor, la 26 mai 1869 [263], şi dezbătut la 19 ianuarie 1870, când proiectul de lege a fost respins cu 69 voturi din 74 [264].

14. **Concesiunea Alfred Férot.** Alexandru Ioan Cuza a primit, în decembrie 1864 [265], oferta antreprenorului Alfred Férot din Paris pentru construirea liniei Bucureşti-Giurgiu. Calea ferată era proprietatea Statului, iar guvernul punea la dispoziţia concesionarului, gratuit, terenul necesar. Lucrările se executau pentru o linie simplă, numai cu 7 km de cale dublă, în gări. Construcţia dura 20 de luni şi concesionarul era scutit de taxe vamale şi de impozite. El se angaja ca, în afara liniei Bucureşti-Giurgiu, să execute, pe propria cheltuială şi în baza indicaţiilor date de guvern, studiile necesare pentru construirea unei reţele feroviare muntene, care să nu depăşească 800 km. Plata studiilor să se facă cu ajutorul unui împrumut emis în contul guvernului, dar pe cheltuiala şi cu riscurile constructorului. Dobânzile, amortizarea şi cheltuielile accesorii ale împrumutului vor fi limitate la 28 anuităţi de câte 1.800.000 franci fiecare, plătibile trimestrial, prima rată urmând a fi la trei luni de la încheierea convenţiei. Garanţia anuităţilor va fi asigurată prin căile ferate şi prin venitul salinelor. Deşi părea mai avantajoasă decât toate proiectele anterioare, oferta Férot era deosebit de grea, deoarece urmărea să scoată maximum de beneficiu într-un timp scurt, constructorul neasumându-şi nici un risc, întreaga parte financiară privind statul român. Din această cauză, Cuza vodă nu a dat curs ofertei antreprenorului francez.

15. **Concesiunea D. A. Cantacuzino.** Prin mesajul pronunţat la 6 decembrie 1864 [266], cu ocazia deschiderii Senatului şi Camerei Elective, Cuza a declarat : „Orice cereri de nouă concesiuni, ce întru aceasta s-ar face de alte companii, guvernul meu nu va lipsi de a le comunica". Încurajat de mesajul domnesc, prinţul Dimitrie A. Cantacuzino, în colaborare cu D. M. Popoviciu, care obţinuse concesiunea căii ferate Oradea-Sighetornu-Luncii, de la guvernul austriac, au cerut la 24 decembrie 1864 [267], construirea liniei de la graniţa Bucovinei-Cornu Luncii-Fălticeni-Ruginoasa-Iaşi-Prut, ca de aici să meargă, prin Chişinău, la Odesa. Reliefând importanţa economică a acestei linii care unea Marea Neagră cu Marea

[261] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 49, f. 57.
[262] „Monitorul...", nr. 141, sâmbătă, 22 iunie 1868, p. 892, col. 5.
[263] Const. C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 302.
[264] „Monitorul...", nr. 16, joi, 22 ianuarie 1870, p. 82, col. 5.
[265] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 12, f. 177—178.
[266] „Dezbaterile Senatului României. Sesiunea 1864—1865", Bucureşti, Imprimeria Statului, 1865, p. 4, col. 2.
[267] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 11, f. 278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Baltică, iar pentru români unea Basarabia, Moldova, Bucovina, Maramureșul, Transilvania și Crișana, deschizând pentru produsele lor porțile Orientului și ale Occidentului, Cantacuzino se obliga ca, după acordarea concesiunii, să atragă de partea sa pe toți deputații români din parlamentul austriac și, la 1 iulie 1865, să prezinte la Ministerul Lucrărilor Publice studiile de teren și caietul de sarcini, iar după ce Camera va adopta proiectul de lege să depună garanția. Lucrările vor începe în 1866 și vor dura doi ani pentru linia Cornu Luncii-Iași și trei ani pentru calea ferată Iași-Chișinău-Odesa. A fost o cerere fără răspuns.

16. **Concesiunea John Trevor Barkley și John Stanisforth.** La 1 septembrie 1865 [268] a apărut Decretul Domnesc nr. 1076 prin care, în virtutea art. 3 din Statutul de la 2 iulie 1864, se autorizau Ministerele de Interne, Agricultură și Lucrări Publice să încheie, fără încuviințarea adunărilor legiuitoare, o convenție pentru construirea liniei București-Giurgiu cu John Stanisforth [269]. A fost ultima convenție de concesiune din perioada lui Cuza vodă și singura care s-a realizat, mai târziu, în 1869 ; istoricul ei va fi expus într-un alt articol.

Toate concesiunile anterioare rămăseseră fără rezultat, fie din lipsă de seriozitate și de susținere financiară a concesionarilor, fie din insuficienta experiență și pricepere a conducătorilor țării în acest domeniu. De o acțiune de Stat, pe cont propriu, nu putea fi vorba ; situația financiară a țării nu permitea o astfel de cheltuială. Bugetul Statului era prea mic, iar creditul public, înăuntru și în afară, era inexistent. Singura cale era regimul concesiunilor, făcându-se apel la companiile din străinătate, care pretindeau prețuri foarte ridicate, dar puțin justificate prin cheltuielile ce aveau să facă. Majoritatea concesionarilor nu erau aleși dintre specialiștii cei mai reputați, mai toți aveau o doză bună de lăcomie de câștig sau de aventură. Concesionarii nu ofereau garanții de reușită și cereau dreptul de a exploata minele din toată țara. În schimb, ei pretindeau privilegii, ca scutirea de impozite și taxe vamale, arendarea sau vânzarea minelor etc. Datorită acestor cauze, domnia lui Cuza vodă a fost permanent supusă unor atacuri din partea adversarilor politici, care au culminat cu abdicarea sa, la 11 februarie 1866.

[268] „Monitorul...", nr. 199, vineri, 10 septembrie 1865, p. 889, col 1.
[269] Bibl. Acad. Msse., Arhiva Cuza Vodă, mapa 9, f. 487.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA

Miniştrii lucrărilor publice

Moldova

Dimitrie S. Miclescu	17 ianuarie — 8 martie 1859
Ludovic Steege	8 martie — 27 aprilie 1859
Panait Donici	27 aprilie 1859 — 30 aprilie 1860
Dimitrie Cozadini	30 aprilie — 29 septembrie 1860
Ioan Gr. Ghica	29 septembrie 1860 — 17 ianuarie 1861
Dimitrie A. Sturdza	18 ianuarie — 21 mai 1861
Constantin Rolla ad-interim	23 mai — 23 septembrie 1861
Directorii departamentelor	23 septembrie — 5 octombrie 1861
C. N. Suţu	5 octombrie 1861 — 14 ianuarie 1862
Leon Ghica ad-interim	14 ianuarie — 22 ianuarie 1862

Ţara Românească

Nicolae Golescu	25 ianuarie — 27 martie 1859
Nicolae Kretzulescu	27 martie — 11 octombrie 1859
Ion Ghica	11 octombrie 1859 — 28 mai 1860
Dimitrie Brătianu	28 mai — 13 iulie 1860
Gheorghe Costaforu	13 iulie 1860 — 11 aprilie 1861
M. C. Epureanu	11 aprilie — 17 aprilie 1861
Directorii departamentelor	17 aprilie — 30 aprilie 1861
Barbu Catargiu	30 aprilie — 12 mai 1861
Ştefan Golescu	12 mai — 19 iunie 1861
Vasile Mălinescu	19 iunie — 11 iulie 1861
Directorii departamentelor	11 iulie — 19 iulie 1861
Dimitrie Ghica	19 iulie 1861 — 22 ianuarie 1862

România

Barbu Catargiu ad-interim	22 ianuarie — 27 ianuarie 1862
Dimitrie Cornea	27 ianuarie — 7 iunie 1862
Al. Em. Florescu ad-interim	7 iunie — 24 iunie 1862
Al. Em. Florescu	24 iunie — 11 octombrie 1862
Al. Şt. Catargi	11 octombrie 1862 — 12 octombrie 1863
P. Orbescu	12 octombrie 1863 — 6 mai 1864
M. Kogălniceanu ad-interim	6 mai — 19 iulie 1864
M. Kogălniceanu	19 iulie 1864 — 26 ianuarie 1865
Constantin Bosianu	26 ianuarie — 14 iunie 1865
General Ioan Em. Florescu	14 iunie 1865 — 30 ianuarie 1866
Nicolae Kretzulescu	30 ianuarie — 11 februarie 1866

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. CIUPERCĂ

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MARINEI MILITARE ROMÂNEȘTI (1919—1939) (I) *

„Cheia mântuirii noastre este drumul Dunării spre marea largă...".

M. KOGĂLNICEANU

Înțelegem să ne alăturăm eforturilor de cercetare a subiectului [1] prin contribuții care tind să se sprijine pe documente depistate la Institutul Hoover [2] și pe surse interne, uneori recitite din perspectiva unor noi ipoteze de lucru.

Ipostaza de țară riverană la Dunăre și Marea Neagră face România interesată să-și dezvolte o flotă proprie. Adeseori în perioada interbelică se atrage atenția asupra realității că trebuie apărată o frontieră pe apă de 1. 500 km (400 km la mare și 1. 100 km pe Dunăre). Aceeași calitate de țară riverană determină interesul puterilor navale ale lumii și mai ales ale Europei pentru România. Ca urmare, circumscrierea locului României în lumea secolului XX, în relațiile internaționale din perioada de referință, trebuie făcută și în conexiune cu calitatea ei de *putere navală* între celelalte, cu toate diferențele care se impun în aprecierea acestei calități, de la țară la țară.

Limitele cronologice propuse sunt firești. Între reperele de luat în considerare pentru justificarea extinderii analizei numai până în 1939, am menționa semnarea pactului sovieto-german la 23 august; Pactul Ribbentrop-Molotov are efecte multiple asupra conceperii apărării frontariilor țării. Unele din ele blochează realizarea programului naval.

---

* O parte a acestei analize a fost comunicată în cadrul Sesiunii consacrate împlinirii a 160 de ani de la înființarea Arhivelor Statului din Moldova (Iași, 30—31 ianuarie 1992).

[1] Contraamiral George Petre, dr. Ion Bitoleanu, *Tradiții navale românești*, București, 1991, (în continuare: *Tradiții...)*, 295 p.; Viceamiral în rezervă Florea Diaconu, *Marina militară în anul 1939. Aspecte și implicații ale stării tehnice a navelor*, în *File de istorie militară a poporului român* (în continuare: *File...)*, vol. 3, București, 1975, p. 157—180. Evident, observații asupra problemelor marinei militare găsim și alte studii consacrate problemelor apărării în perioada interbelică.

[2] Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Stanford — California; Hoover Institution Archives (în continuare: H.I.A.).

[3] Regele Carol II impune denumirea de *marină regală*. Ca urmare, numele vaselor va include și sigla N.M.S. (Nava Majestății Sale). În 1939, *marina regală* cuprinde atât marina militară, asupra căreia insistăm în mod deosebit, cât și marina comercială

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Așadar, ceea ce este marina militară românească în 1939, în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial, reprezintă eforturile factorilor de decizie de-a lungul perioadei analizate. Este și motivul pentru care vom insista asupra stării marinei regale [3] în 1939.

Date asupra situației marinei militare în 1939

Sursele principale pe baza cărora caracterizăm starea marinei regale în 1939 [4] prezintă o convergență impresionantă condensată într-un document din Arhiva Ministerului Apărării Naționale care constată „starea nesatisfăcătoare a materialului naval" [5]. Valoarea mijloacelor existente era estimată la aproximativ 2 miliarde lei, la care se adăugau 70 milioane reprezentând valoarea instalațiilor tehnice aferente. Cele 23 de nave militare aveau nevoie de reparații care reprezentau imobilizări în ateliere de până la 18 luni ; costurile aferente erau destul de ridicate. Un procent de 80% din reparații priveau navele maritime. Era cunoscut faptul că menținerea în stare de funcționare a unui distrugător pe o perioadă de 15—20 de ani — durata medie obișnuită a menținerii în serviciu — însemna cheltuieli care se puteau ridica până la valoarea inițială de cumpărare ; că, în unele flote, investițiile în ateliere de reparații și construcții navale se ridicau până la 25—30 % din valoarea navelor din înzestrare și a celor cuprinse în programul naval de dezvoltare a marinei. În marina românească, se menționa în documentele privind starea tehnică a materialului naval, asemenea investiții nu depășesc 3,5% din valoarea existentă și proiectată a marinei și aceasta în situații în care navale în dotare, construite între 1904 și 1936, erau caracterizate ca vechi ; 19 nave din cele 23 existente erau apreciate de vârstă înaintată. Multe din ele trebuiau reparate sau scoase din funcțiune (radiate) și orientate spre misiuni compatibile cu gradul de uzură — nave de instrucție, transport de mărfuri etc.

Pentru analiza de față ne interesează mai ales clasa distrugătoarelor (contratorpiloarelor). Marina militară avea în dotare în 1939 patru unități : „Mărăști", „Mărășești", „Regele Ferdinand și „Regina Maria". Primele două fuseseră achiziționate din Italia în 1917. Navele italiene de clasă similară („Aquila" și „Falco") fuseseră radiate din marina italiană după 20 de ani de serviciu. Celelalte două, comandate tot în Italia și intrate în serviciu în 1931, aveau nevoie de raparații. Reparațiile nu fuseseră efectuate la timp și, în 1939, repararea lor în atelierele care le-au construit însemna reducerea perioadei de imobilizare de la 16 luni la 8 luni. Evident, costurile erau mai mari, dar atelierele din țară nu aveau piese de schimb și dotările tehnice corespunzătoare. Observația devine relevantă dacă se adaugă precizarea că 14 din cele 20 de nave propuse a rămâne în serviciu aveau nevoie de reparații generale ale căror costuri erau evaluate între 75. 000 și 22 milioane lei ; că situația stabilimentelor tehnice de reparații nu era li nivelul compatibil cu volumul opera-

[4] *Enciclopedia României*, vol. I, *Armata română*, p. 705 și urm. *Tradiții...*, p. 220 și urm. *File...*, vol. 3, p. 158—180. *Marina în cei 10 ani de domnie a M.S. Regelui Carol II-lea*, în „Marea Noastră", an IX, nr. 6, iunie 1940, p. 186—188.
[5] Cf. *File...*, vol. 3, p. 157—180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țiunilor de remediere cerute de marina militară românească în 1939. Arsenalul marinei cu sediul la Galați [6] era lipsit de macarale corespunzătoare. Șantierul mobil al Diviziei de Dunăre și Atelierele „Stoicescu" (Constanța) și al navei-bază „Constanța" aveau ele însele nevoie de retehnologizare evaluată la aproximativ 100 milioane lei.

La toate aceste insuficiențe, se adaugă lipsa unei baze navale corespunzătoare ; construcția ei începuse abia în mai 1938 și va fi întreruptă de al doilea război mondial [7].

Să admitem că situația marinei militare în 1939 se prezintă și ca rezultat al *dotărilor și radierilor* operate până atunci [8]. Am menționat mai sus că, între navele aflate în dotare în 1939, cea mai veche întrase în serviciu în 1904 (monitorul „Ardeal"), iar între cele mai tinere unități erau submarinul „Delfinul", care primise botezul apei în 1936 și nava port-mine „Amiral Murgescu", construită la Galați și lansată la apă la 14 iunie 1939, în prezența regelui Carol II [9].

Plecând de la situația marinei militare în 1939, putem lesne constata că dotările în perioada de referință sunt modeste : patru canoniere, patru distrugătoare, nava-bază „Constanța", submarinul „Delfinul", nava „Amiral Murgescu". Marina a fost apreciată o armă scumpă, ca și aeronautica, dar mai dezavantajată decât aceasta în măsura în care eforturile bugetare pentru dotarea cu aviație sunt mai consistente. Aceeași stare a marinei militare în 1939 impune încă o observație. Există o vizibilă diferență între ceea ce *era* marina militară și ceea ce *ar fi trebuit să fie* potrivit programelor navale adoptate în perioada 1919—1939. Diferențele indică faptul că au existat obstacole în fața gândirii și a aplicării unei politici navale românești. Aceste obstacole țin de volumul resurselor financiare disponibile, de locul marinei în sistemul general de apărare a țării, de presiunea modelelor care apasă asupra conceperii sistemului de apărare, de corelația cu sistemele de alianțe în care România este angrenată și de modificările intervenite în aceste alianțe și în situația europeană și internațională, în genere ; nu este exagerat să afirmăm că dimensiunea variabilă a politicii navale românești tinde să reflecte cu fidelitate interdependențele României în perioada de referință și să jaloneze și mai precis locul României în context european.

Programe navale

O privire asupra programelor navale și asupra discuțiilor în legătură cu ele de-a lungul perioadei este semnificativă în sine ; așezarea acestor programe în ordine cronologică — una nu totdeauna utilă și adeseori producătoare de confuzii și de explicații forțate — se impune în acest caz, datorită corelării cu refacerea și consolidarea României întregite, pe de o parte. Pe de altă parte, datorită legăturii cu evenimente din

[6] Fusese înființat la 1893. Parna era inoperant, datorită înghețării Dunării.

[7] Sub titlul : *Problema construirii unei baze navale în România interbelică*, în curs de elaborare, vom relua analiza pe baze documentare lărgite.

[8] *Enciclopedia României*, vol. I, *Armata română*, p. 705 și urm. Vezi și Căpitan V. Săndulescu, *Marina noastră* (III), în „Marea Noastră", an. III, nr. 5, p. 199—201.

[9] „Marea Noastră", an VIII, nr. 7—8, iulie—august 1939, p. 192—193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relațiile internaționale, europene în primul rând. Din acest punct de vedere, întrebarea *când se alcătuiesc și se discută programe navale în România interbelică ?* nu este lipsită de temei. Într-adevăr, o radiografie a perioadei, sub acest unghi, arată programe alcătuite și discuțiile aferente în 1921—1922, 1924—1926, 1928—1929, 1934—1936 și 1939.

Primul program naval pentru care există probe în arhive și ecouri în presa de specialitate este cel din 1921 [10]. Inspectoratul Marinei Militare punea la baza acestui program convingerea că „fundamental oricărui război de apărare va rămâne și pe viitor *flota de suprafață*, forțele submarine și cele aeriene venind să-i amplifice capacitatea de lovire..." [11]. Merită semnalate mai multe elemente ale acestor principii de politică navală. Mai întâi, precizăm încă de pe acum o direcție a controverselor în probleme de politică navală românească, care și ea reflectă, probabil, polemici în desfășurare, în marina altor puteri navale ale lumii. Controversa se referă la prioritatea de acordat vaselor de suprafață, submarinelor sau hidroavioanelor. Părerile, dezbătute pe larg în presa de specialitate, diferă și reflectă în ultimă instanță modalitatea receptării învățămintelor marelui război din 1914—1918 și capacitatea de a adăuga înnoiri tradiției. Între specialiști, se discută faptul că „războiul a demonstrat că trebuie să se schimbe «proporția între arme, procedeele de luptă în câmpul tactic și compunerea organică a unităților» [12]. Vom vedea că programele navale românești și discuțiile care le antrenează tind să reflecte aceste controverse. O ilustrare elocventă în acest sens găsim în dialogul dintre rege și autoritățile marinei, cu prilejul sărbătoririi Zilei Marinei, după 1934. Apoi, atragem atenția asupra faptului că programul din 1921 se alcătuiește în contextul pregătirii și desfășurării Conferinței navale de la Washington (1921—1922). Dacă ar fi să semnalăm numai rivalitatea franco-italiană, când cele două țări au fost supuse unor plafoane egale, ca puteri maritime, plafoane limitative de 175.000 tone, tot am găsi un temei pentru explicarea mai nuanțată a modalității plasării comenzilor de nave românești și a ecourilor lor în presa vremii. În sfârșit, se impun observații care se referă la posibilitățile financiare și evoluția cadrului organizatoric. Mai întâi, trebuie să precizat că marina militară are un inspectorat general în cadrul Ministerului de Război [13]. Treptat, aeronautica și marina, în această ordine, capătă structuri organizatorice autonome [14], mergând până la crearea Ministerului Aerului și Ma-

[10] Cf. *Tradiții...*, p. 220 și urm.

[11] *Ibidem.*

[12] Cf. *File...*, vol. 4, p. 86 și urm.

[13] Considerăm utilă precizarea că, după primul război mondial, oroarea față de distrugerile care au avut loc, creșterea curentului pacifist și prezența Ligii Națiunilor tind să impună modificarea denumirii de Minister de Război în aceea de Minister al Apărării Naționale ; să nu uităm că, din 1927—1928, Pactul Briand —Kellog propusese renunțarea la război ca mijloc principal de înfăptuire a politicii externe... În România, modificarea denumirii s-a operat în iunie 1932 și a durat până la 28 octombrie 1943, când, prin lege, se reintroduce denumirea *Ministerul de Război.*

[14] La 6 iunie 1932 se crea S.S.A. (Subsecretariatul de Stat al Aerului) subordonat Ministerului Apărării Naționale. În fruntea acestui subsecretariat era numit Radu Irimescu, viitor ministru al Ministerului Aerului și Marinei în 1936—1938. Vezi și *Enciclopedia României*, vol. I, p. 707 și urm. (Aeronautica) ; vol. IV, p. 128 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rinei printr-o lege promulgată la 14 noiembrie 1936 și devenită efectivă la 1 martie 1937. Ministerul Aerului și Marinei va fi desființat prin decretul nr. 3400 din 16 octombrie 1940. Din el rezultau două subsecretariate plasate în subordinea Ministerului Apărării Naționale.

Acum, în perioada elaborării programului naval din 1921, se conturează abia cadrul organizatoric al armatei, modificat adeseori în perioada interbelică. Astfel, în noiembrie 1919, se crea Comandamentul trupelor de comunicații. În 1920, se înființa Comitetul tehnic al materialelor de război. Armata în întregul ei, inclusiv marina, erau organizate încă în baza legii din aprilie 1908 care va fi modificată abia în 1924 [15].

În privința posibilităților financiare, trebuie observat că țara se află în perioada refacerii postbelice și a consolidării unității naționale, consolidare intrată într-o fază distinctă prin preluarea puterii de către Partidul național liberal cu Ionel Brătianu ca șef de guvern (martie 1922). Am semnalat cu alt prilej [16] că, în primii ani postbelici, dificultăți multiple și concomitente confruntă România și țările limitrofe din Europa centrală și de sud-est ; subliniem acum pe cele care privesc apărarea cu precizarea că pe măsura refacerii postbelice s-au putut aloca sume pentru apărare mai ales în corelație cu evoluția situației în zonă. O privire de ansamblu a alocațiilor bugetare pentru apărare în perioada 1922—1940 [17] pune în evidență o dinamică comparabilă cu a altor țări europene ; de la 1. 709. 502. 148 lei în 1922, la 21 miliarde lei pe exercițiul bugetar 1939—1940. Cu toate acestea, potrivit datelor Societății Națiunilor, în 1932—1933, spre exemplu, cheltuielile pentru fiecare soldat erau mai mari în alte țări decât în România : în Germania de 7 ori, în U.R.S.S. de 5,18 ori, în Ungaria de 5 ori, în Franța de 3,5 ori, în Italia de 3 ori, în Iugoslavia de 2 ori mai mult [18].

În acest punct al analizei este important să subliniem faptul că alocațiile pentru marină în cadrul bugetului apărării sunt de regulă, sub nivelul cerințelor acestei arme costisitoare. De fapt, din programul naval din 1921 nu s-a realizat nimic. De la dotarea marinei cu distrugătoarele „Mărăști“ [19], comandate în Italia în timpul războiului și intrate în serviciu în 1920, și până la alcătuirea noului program naval din 1924 nu s-a mai făcut nici o achiziție nouă. Nerealizarea celorlalte programe pe care le vom analiza mai jos are cauze multiple, dar pe primul loc se situează lipsa fondurilor.

---

[15] Cf. *File...*, vol. 4, p. 241 ; p. 86 și urm.

[16] I. Ciupercă, *România Facing Recognition of its National Unity*, în AIIAI, XXV, 1988, p. 23—58, *passim*.

[17] Cf. *File...*, vol. 8, p. 54 ; p. 78 ; vol. 4, p. 210—211. O mențiune specială se cuvine făcută asupra datoriei publice care apasă asupra bugetelor.

[18] Cf. *File...*, vol. 4, p. 132—150.

[19] Cele două distrugătoare fuseseră terminate în 1917, dar au fost reținute de Italia și folosite în luptele cu flota austro-ungară. Aduse în țară în 1919, distrugătoarele „Nibio“ și „Sperviero“ vor deveni „Mărăști“ și „Mărășești“ (vezi Căpitan V. Săndulescu, *op. cit.*, p. 199).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Următorul program naval care se va lovi de acest obstacol va fi cel din 1924—1925 [20]. Cele 97.072 tone existente în 1922 și constând din vase construite între 1904 și 1917 (6 monitoare, 7 vedete, 2 distrugătoare, 6 torpiloare, 4 canoniere) erau socotite insuficiente. Inspectoratul general al Marinei a alcătuit un plan de înzestrare eșalonat pe mai mulți ani și care, realizat, ar fi dotat marina după cum urmează : 3 crucișătoare ușoare 16 distrugătoare, 18 submarine, 12 nave antisubmarine, 12 torpiloare, o navă puitoare de mine, 1 portavion, o navă școală ; se mai prevede construirea unei baze navale pentru adăpostirea flotei militare [21]. Din acest plan ambițios și comentat contradictoriu în epocă, s-au realizat doar două distrugătoare, un submarin și o navă-bază — „Constanța" — intrată în serviciu în 1928.

Merită analizat contextul în care s-a alcătuit acest plan ambițios de înzestrare din care se va realiza așa de puțin. Analiza noastră cuprinde cronologic anii scurși până la următorul program naval avut în vedere — cel din 1929.

Mai întâi, la 23 iunie 1924, se adopta o nouă lege de organizare a armatei. Această lege fusese prefațată de crearea Consiliului superior al armatei (12 aprilie 1923) și a Consiliului Suprem al Apărării Țării (13 martie 1924) [22].

Măsurile de organizare generală a armatei în care inspectoratele generale ale marinei și aeronauticii se conturează cu sarcini tot mai precise pot fi considerate ca evoluții firești pe linia consolidării unității naționale și a promulgării legilor organice în completarea constituției adoptate în 1923. Nu este mai puțin adevărat însă că ele trebuie să fie și reflexul tensiunilor existente în relațiile cu Regatul sârbo-croato-slavon [23] și mai ales cu U.R.S.S. Aflat în vizită la Paris, ministrul de externe al României, I.G. Duca, exprima scopul real al vizitei sale, la 15 aprilie 1924 : ipoteza angrenării României într-un război cu Rusia [24]. Să amintim, numai, că în aprilie 1924 eșuau tratativele româno-sovietice în problema Basarabiei, desfășurate la Viena. Din punctul nostru de vedere, al preocupărilor pentru înzestrarea marinei, există însă detalii care se adaugă relevant. În februarie 1924, la o conferință a dezarmării navale desfășurată la Roma, sovieticii cereau dreptul de a ridica tonajul flotei lor la 490.000 tone. Se convenea asupra unui plafon de 280.000 de tone cu o restricție privitoare la Marea Baltică [25]. Solicitarea sovietică nu era

[20] Informațiile de care dispunem ne indică existența unui program în 1924. În broșura *Marina noastră*, București, 1931, 24 p., Al. V. Casimir menționează programul din 18 februarie 1925 ; n-am reușit să-l identificăm. Presupunem că este vorba de același program, cel din 1924.

[21] Datele provin din Arh.M.Ap.N., Cabinetul ministrului, dosar nr 506, f. 472 (Cf. *File...*, vol. 8, p. 39 și urm.).

[22] Cf. *File...*, vol. 4, p. 86 și urm. ; p. 155 și urm.

[23] Vezi și I. Ciupercă, *Probleme ale relațiilor internaționale ale României după primul război mondial*, în AIIAI, XVIII, 1981, p. 353 și urm. Idem, *Marile puteri și țările Europei centrale și de sud-est după primul război mondial. Probleme economice*, în AȘVI, istorie, tom XJVI, 1980, p. 113 și urm.

[24] Jean Nouzille, *Aspectul militar al relațiilor franco-române între 1919 și 1939*, în „Revista Română de Studii Internaționale", an XXV, nr. 3—4 (113—114), mai-august 1991, p. 175—212. Autorul confirmă și completează, cu documente din arhivele militare franceze, multe fapte cunoscute din arhivele românești.

[25] „Buletinul Marinei", nr. 2, 1925, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de subestimat de către România, riverană la Marea Neagră și temându-se de transformarea acesteia într-un... „lac roșu". Mai mult decât atât. La începutul anului 1925, o nouă problemă alarmează riveranii Mării Negre. Sovieticii solicitau francezilor și obțineau flota generalului Wrangel, internată în baza lor de la Bizerta. Se știe că, în noiembrie 1920, generalul Wrangel, copleșit de Armata Roșie, părăsește pozițiile pe care le consolidase în Crimeea și reușește să evacueze 126 de nave cu refugiați în număr mare care își vor căuta adăpost în Turcia, Grecia, Iugoslavia și România. El însuși se stabilise la Belgrad, dar acum, în 1925, va renunța la luptă, stabilindu-se la Bruxelles ; astfel se va fi explicând și solicitarea sovieticilor. Flota lui conținea piese impresionante în stare să modifice echilibrul forțelor în Marea Neagră : 7 distrugătoare, 3 submarine, vasul de linie „General Alexeev" cu un deplasament de 23.000 tone, crucișătorul „General Kornilov", crucișătorul „Almaz" etc [26].

Devine explicabil de ce autoritățile române sunt preocupate de sporirea tonajului și eficienței propriei flote și de obținerea protecției unei alte mari puteri navale ; ochii se îndreptau tot spre Franța, numai că autoritățile franceze nu pot asigura unități navale permanente în Marea Neagră ; ele se angajează să ajute organizarea flotei românești și să trimită în zonă, escadre care să viziteze posturile românești. De două ori (ianuarie și iulie 1925), ministrul României la Paris, Diamandi, discută cu autoritățile franceze decizia acestora de a elibera flota lui Wrangel din baza navală de la Bizerta [27].

Contextul alcătuirii programului naval din 1924 trebuie iluminat și din alte unghiuri. Astfel, dacă este adevărat că pentru perioada de referință marina și aviația erau și erau socotite „arme scumpe" și că autoritățile românești au avut tendința să cheltuiască mai mult pentru aviație, aceștia sunt anii în care tendința capătă contururi tot mai precise. Din punct de vedere organizatoric, două legi jalonează dezvoltarea domeniului : cea din 1913, prima cu privire la aviație în România, și cea din 1932 [28]. Legea din 1932 va crea Subsecretariatul de Stat al Aerului — nucleul viitorului Minister al Aerului și Marinei, înființat în 1936.

Semnificativ pentru economia analizei noastre este faptul că la 1 martie 1924 se alcătuiește un Proiect de organizare a aeronauticii, care prevedea dotări foarte importante care trebuiau achiziționate prin credite eșalonate până în 1928 ; că ritmurile nesatisfăcătoare ale achizițiilor impuneau decalări ale planului de aprovizionare la începutul anului 1925 ; că divergențe în privința criteriilor de selectare a ofertelor firmelor străine exportatoare de avioane afectează poziția colonelului (r) Gh. Rujinski, de Director al Aeronauticii ; că rapoartele alcătuite de colonelul Rujinski, și generalul Vasile Rudeanu, în 1929, au concluzii convergente în privința stării nesatisfăcătoare a dezvoltării aeronauticii românești și a ineficienței activității Societății anonime pentru fabricarea de avioane și motoare (I.A.R. — Brașov), creată în 1925. Raportul Vasile Rudeanu, alcătuit la 11 martie 1929, conchidea că „situația este

[26] Idem, nr. 4, 1925.
[27] Arh. St. București, fond Casa Regală, Ferdinand, dosar nr. 27/1925.
[28] *Enciclopedia României*, vol. I, p. 707 și urm. (Aeronautica) ; vol. IV, p. 128 și urm. *File...*, vol. 4, p. 108 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu atât mai delicată pentru noi, cu cât toate statele vecine şi-au înfiinţat şi îşi dezvoltă încontinuu industria aeronautică" [29].

Aici este momentul să precizăm că programul naval din 1924 era alcătuit de Inspectoratul general al Marinei în fruntea căruia a fost amiral C. Niculescu-Rizea ; el îndeplinise funcţii de răspundere în marina militară românească între 1918 şi 1925. Este interesantă o simetrie : aceleaşi divergenţe în privinţa opţiunii pentru oferte străine de dotare a marinei militare aduc înlocuirea amiralului Niculescu-Rizea cu amiralul Vasile Scodrea ; simetria cu îndepărtarea colonelului Rujinski pe aceleaşi motive nu va scăpa comentariilor contemporanilor.

Această împrejurare explică de ce discutarea programelor navale este impregnată uneori cu note subiective accentuate ; dincolo de programe sunt oamenii şi deciziile lor. Acum, în 1924—25, deciziile în domeniul aeronauticii şi mai ales în cel al marinei care ne interesează în mod deosebit se lovesc de obstacolul lipsei fondurilor necesare şi de presiunea modelelor străine ; am sublinia mai ales modelul francez [30] şi concurenţa franco-italiană asupra căreia vom reveni.

Prevederile bugetare pe anul 1925 sunt relevante sub raportul împărţirii pe arme : 89,2% pentru armata de uscat, 2,8% pentru marină şi 8,1% pentru aviaţie. Comentariul în epocă asupra acestor procente este semnificativ : marina, care datează de la începuturile organizării României moderne, nu reuşeşte să ajungă în 1925 decât la prevederi bugetare care înseamnă a 36-a parte din alocaţiile pentru apărarea ţării ; aviaţia, în câţiva ani, ajunge să cheltuiască a 12-a parte din bugetul apărării [31]. Obstacolul insuficienţei fondurilor este incontestabil. Mai mult decât atât. Apar divergenţe *în guvern* în legătură cu cheltuirea acestor alocaţii bugetare insuficiente. Faptul că aceste divergenţe sunt discutate public şi în 1931 [32] nu este cu totul lipsit de temei. Am putea avansa argumente care să explice de ce şi în 1931 ; ceva scapă anchetei noastre. Cert este că acum, în 1931, izbucneşte scandalul privitor la submarinul comandat în Italia în 1926 şi neexecutat în termenul stipulat în contract (iunie 1931) de către şantierele italiene „Quarnaro" din Fiume. Statul român acceptă amânarea până în decembrie 1931, după care reziliază contractul şi acţionează în justiţie şantierul „Quarnaro". Conflictul este judecat de Tribunalul Ilfov şi partea română câştigă. Ca decizia să devină executorie, trebuia să fie recunoscută de statul italian.

[29] Cf. *File...*, vol. 4, p. 108 şi urm. Cercetarea activităţii I.A.R. în 1938 confirmă datele semnalate în 1929. Vezi H.I.A., Collection : Radu Irimescu, Box nr. 4, subject File : Romanian Air Industry 1937—1938 *(I.A.R.-ul şi dotarea de război a aviaţiei*, Ianuarie 1938).

[30] În Franţa anilor '20 exista Ministerul Aerului şi Marinei ; în 1928 se crea Ministerul Aerului („Revista Marinei", nr. III, nr. 4, octombrie-decembrie 1928, p. 77). Ministere ale Aerului existau în Marea Britanie şi în S.U.A. înaintea Franţei *(idem*, an I, nr. 1, ianuarie-februarie-martie 1926, p. 15 şi urm.).

[31] „Revista Marinei", an I, nr. 1, ianuarie-februarie-martie 1926, p. 15, şi urm. Vezi comparaţii cu bugetele altor puteri navale, mari şi mici, în *ibidem*, nr. 2, aprilie-mai-iunie, 1926, p. 162 ; *ibidem*, an II, nr. 3, iulie-august-septembrie 1926, p. 263 ; *ibidem*, nr. 4, octombrie-noiembrie-decembrie 1926, p. 381. Se adaugă, relevant, faptul că datoria externă în 1925 atingea 28% din buget şi că cele 860 milioane aprobate drept credit extraordinar pentru muniţii şi mijloace de transmisiuni nu vin în beneficiul marinei (cf. *File...*, vol. 8, p. 69).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Recunoașterea nu se putea face decât prin rejudecarea procesului la Curtea de Apel din Fiume. Ar fi costat prea mult și, în plus, partea română era interesată să achiziționeze submarinul. Astfel se explică încheierea unei noi convenții cu șantierul italian în 1935 [33]. Presa comentează, între 1930 și 1935, uneori eronat, problema contractului cu Italia, a manierei folosirii fondurilor destinate marinei.

Din nou, o simetrie se impune : tot în 1931, neregulile constatate și în industria aeronautică, unde capitalul francez era profund angrenat, impun schimbări în conducerea întreprinderii brașovene. Acesta pare să fie fondul pe care se fac dezvăluiri în 1930—1931 în legătură cu dotarea marinei conform programului naval din 1924—1925 ; evident, nu ne scapă un alt aspect al problemei : guvernelor anilor 1930—33 nu le-ar fi displăcut dezvăluirea unor nereguli de gestiune a celor liberale care le-au precedat. Se știe că opoziția, în genere, și cea național țărănistă în speță, făcuse capital electoral din sublinierea confundării de către liberali a intereselor statului cu interesele de partid și cele particulare. Se adaugă împrejurarea că, în 1930, era înlocuit viceamiralul Vasile Scodrea care preluase conducerea Inspectoratului general al Marinei după C. Niculescu-Rizea ; tot în acest an [34], intrau în serviciu distrugătoarele „Regele Ferdinand" și „Regina Maria", comandat în Italia în 1926.

Așadar, se dezvăluia în 1931 că în 1925 se publicase un concurs pentru construirea a șase submarine. Dintre ofertele prezentate, trei au fost apreciate convenabile : șantierele italiene cereau un preț de 98 de milioane pe submarin. Șantierele franceze „Schneider" construiau cu 128 milioane bucata. Șantierele franceze „La Loire" și „Normand" cereau 138 milioane de fiecare submarin. În plus, șantierele „Schneider" accepta să realizeze submarinele prin instalații construite în țară, utilizând și ajutorul șantierelor românești de la Dunăre. Așa stând lucrurile, ofertele se pot așeza într-o ordine care să fie socotită cea mai convenabilă statului român : șantierele italiene, șantierele „Schneider", șantierele „Le Loire" și „Normand". Aceasta era și părerea Inspectoratului general al Marinei, amiral C. Niculescu-Rizea. Punctul de vedere al ministerului

---

[32] Al. V. Casimir, *op. cit., passim.* Menționăm argumente care să contribuie la eliminarea riscului supraaprecierii broșurii semnată de Al. V. Casimir. Autorul se prezintă pe sine cunoscător în probleme care privesc marina românească și enumeră, între reușite, campania din ziarul „Epoca" împotriva corupției în marină și campania pentru cumpărarea cargourilor „Bucegi" și „Carpați" contra sumei de 4 milioane lei aur ; fără intervenția sa, există riscul îndreptării fondurilor spre alte destinații. N-am reușit să identificăm negarea acestor afirmații. Titlul omonim sub care publică mai târziu căpitanul V. Săndulescu poate fi socotit drept un exemplu de manieră diferită de a inventaria și a explica ceea ce există în marina românească a anilor '30. Tot o valoare de... replică peste timp pare a avea și broșura *Marina Regală*, s.a. [1938], 38 p., semnată Radu Ciocârdel. Mai mult decât atât : un document din 15 noiembrie 1937 (H.I.A., Collection : Radu Irimescu, Box nr. 3) estimează dezvăluiri posibile ale aceluiași Al. Casimir — ziarist — în legătură cu trecutul ministrului Radu Irimescu. N-am reușit să identificăm dezvăluirile ; reținem că ziaristul era recunoscut în domeniu. Și, ca urmare a unor confirmări de detaliu, validăm sursa între cele utile analizei noastre.

[33] „Marea Noastră", an III, nr. 4, 1935, p. 189 și urm.

[34] *File...*, vol. 8, p. 77. Alte surse (Căpitanul V. Săndulescu, *op. cit.*, p. 199 și urm.) dau ca an de intrare în serviciu 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Război, generalul Gh. D. Mărdărescu, este diferit. Simetria reapare : ministrul Mărdărescu a preferat să comande avioane „Focker", s-a lovit de colonelul Rujinski și l-a eliminat. Tot el preferă să comande submarine la firma „La Loire", sfătuit și de reprezentantul firmei, Alexandru Jurgea, prieten personal. Se lovește de C. Niculescu-Rizea. Presiunile n-au eficiență. C. Niculescu-Rizea va fi înlocuit cu amiralul V. Scodrea. Cele trei oferte sunt anulate integral și cu pierderea pentru statul român. Vasile Scodrea va comanda doar un submarin, un an mai târziu, în Italia, plătind cu 60% mai scump ; era sub guvernul Averescu (1926—1927). Simpatiile generalului pentru Italia [35] se întâlneau cu tendințele Italiei de a disloca sistemul francez de alianțe răsăritene după semnarea, în 1925, a acordurilor de la Locarno [36].

Tabloul ar fi incomplet dacă nu i-am adăuga componente care provin din arhivele militare franceze. Politica navală românească mai întâmpină un obstacol : presiunile franco-poloneze pentru modernizarea armatei, a celei de uscat, în primul rând. Ataşatul militar francez acționează în direcția plasării în România a armamentului folosit în operațiunile din Maroc și Siria. Era incomodat în această acțiune de prezența la București a misiunii italiene formată din ducele de Spoleto și din generalul Badoglio. El nota, în iulie 1926, că nu s-ar merita ca Franța să aibă un aliat „pe care să-l cărăm în brațe peste Europa. Trebuie ca armata română să-și joace rolul în genere și într-un chip folositor, fără să reprezinte o piatră de moară nici pentru polonezi, nici pentru noi. De aceea, este absolut necesar ca ea să se echipeze foarte serios" [37]. La presiunea Franței destinată „să accelereze reorganizarea armatei române" se adaugă, în 1927, aceea a Poloniei. Stă mărturie în această privință misiunea generalului polonez Kasimierz Sosnokowski, sosit la București. Discutând cu ataşatul militar francez, îi spunea acestuia că ar trebui să se impună României un program de înarmare [38]. Virgil Madgearu întreba pe ministrul Mărdăsescu dacă a dat urmare raportului C. Niculescu-Rizea și dacă a cerut darea în judecată a generalului Henţescu, cel care îl acuzaşe de „incapacitate crasă" în legătură cu furniturile de avioane „Focker". Generalul Henţescu nu era dat în judecată ; avansarea lui C. Niculescu-Rizea la gradul de viceamiral este blocată și folosită ca mijloc de presiune [39]. Din unghiul analizei programelor navale, atrage atenția și alt aspect al dezvăluirilor din 1931. Amiralul V. Scodrea, figură care apare controversată [40], era acuzat de reorientarea politicii navale, în contrazicere cu programul naval din 1924 și în detrimentul achiziționării de submarine. Cu fondurile destinate submarinelor cumpărase tunuri de la firma britanică „Armstrong". Cum-

[35] Vezi și I. Ciupercă, *Momente ale relațiilor româno-italiene (1924—1937)*, în *AȘUI*, istorie, tom. XXXIII, 1987, p. 53—65, *passim*.

[36] Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Editura Politică, București, 1980, p. 279—280.

[37] Cf. Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 187 și urm.

[38] *Ibidem*. Sosnokowski rostește cuvinte puțin măgulitoare la adresa României, țară care, în 1939, îi va acorda ospitalitate și tranzit spre Franța.

[39] Al. V. Casimir, *op. cit.*, p. 18.

[40] Într-o conferință radiodifuzată în seara zilei de 4 mai 1934, comandorul (r) A. Negulescu (Moș Delamare) îl prezenta alături de amiralul Koslinski și Ilie Irimescu (tatăl viitorului ministru, Radu Irimescu) și îl socotea numele de care „se leagă tot ce avem la mare" („Marea Noastră", an. III, nr. 5, mai 1934, p. 91—92).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părarea s-a făcut fără licitație ; tunurile erau vechi și nepotrivite pentru armarea distrugătoarelor „Mărăști" și „Mărășești". Se ajunge astfel la *identificarea amiralului C. Niculescu-Rizea cu linia programului din 1924, deschisă în mai mare măsură dotării cu submarine* ; de asemenea, V. Scodrea tinde să fie identificat cu opțiunea mai clară pentru dotarea cu nave de suprafață. Această manieră de identificare, un reflex al dezbaterilor din marină în legătură cu eficiența diferitelor tipuri de vase, se va dovedi utilă, întrucâtva, mai târziu.

Să constatăm acum că actele de politică navală ale guvernului Averescu, concretizate în comenzile făcute în Italia, sunt întrerupte odată cu schimbarea de guvern din iunie 1927. Continuitatea mai este întruchipată, până în 1930, de Inspectoratul general în exercițiu, Vasile Scodrea. Sub inspectoratul său se va discuta și propune un nou program naval în 1928 [41]. Se impune precizarea că, de la 10 noiembrie 1928, țara se afla sub conducerea unui guvern național-țărănist, în frunte cu Iuliu Maniu. Era de așteptat ca, treptat, în posturile cheie, oamenii „fostului regim", care serviseră guvernările național-liberale și pe cele averescane, apreciate de opoziție ca subordonate celor dintâi, să fie înlocuiți. Înlocuirea viceamiralului Scodrea se va face în 1930, când abuzurile constatate determină mutarea lui, din minister, la Constanța „luându-i-se atribuțiunile bănești" [42]. Acum, la sfârșitul anului 1928 și începutul celui următor, documentele din arhivele militare [43] indică un program de înzestrare pe baza căruia, în 1929, se va alcătui un program naval apreciat ca unul inspirat din cel elaborat în 1924 [44]. Programul de înzestrare propunea dotarea marinei militare cu : un crucișător rapid, două submarine torpiloare, șase nave antisubmarine, două porturi mobile TFS, două aparate fotoelectrice, 22 torpiloare automobile, două distrugătoare, două baterii de coastă pe cale ferată de 210 mm și grăbirea construcției bazei navale.

Programul naval din 1929 — „document militar oficial" [45] — este mai amplu, vizează dotarea corespunzătoare atât la mare, cât și pe Dunăre.

Înainte de a arăta cum ar fi fost dotată marina românească în ipoteza realizării acestui program, vom insista asupra opiniilor privind dezvoltarea marinei exprimate în preajma și în timpul elaborării acestui document. Astfel, atrage atenția faptul că „Revista Marine" [46] traduce

---

[41] Din nou sursele se contrazic în sensul menționării aceluiași program ca fiind alcătuit la 3 decembrie 1928, sau „programul din 1929".

[42] Al. V. Casimir, *op. cit., passim*. Autorul cere anchetă asupra activității viceamiralului V. Scodrea și crede că mareșalul Prezan nu va mai interveni pentru vărul său.

[43] Arh. M.A.N., fond 333, S. 4, dosar nr. 506, f. 468 : Memoriul Inspectoratului general al marinei, nr. 682, din 3 decembrie 1928 (Cf. *File...*, vol. 8, p. 77).

[44] *Tradiții...*, p. 229. Presupunem că autorii formulează aprecierile și pe baza sursei menționată în nota precedentă. Opinăm că între programul de înzestrare din 3 decembrie 1928 și programul naval din 1929 la care fac autorii referire există legătură ; că programul de înzestrare va fi dezvoltat și completat în programul propus „să devină un adevărat statut naval". Autorii trimit la *Expunere de motive pentru programul nostru naval* (Arh. M.Ap.N., fond C.M.M., dosar 348/1930—1931, f. 208).

[45] *Ibidem*.

[46] „Revista Marinei", an. III, nr. 3, iulie-septembrie 1928, p. 11—28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recenzia apărută în „Revista Maritimă Italiană" sub titlul: *Criterii directive ale strategiei navale a*[le ? !] *puterilor maritime secundare*. Recenzia analizează situaţia riveranilor Mării Negre; constată că România încetează să mai fie la discreţia celei mai puternice ţări riverane — atunci U.R.S.S. — datorită regimului de trecere liberă prin Strâmtori stabilit la Lausanne (1923); că Marea Neagră este al doilea teatru de confruntare „între Anglia şi Rusia" şi că România ar trebui „să se sprijine pe forţa unei mari puteri navale"; că nu se poate nega unei puteri, fie ea şi o putere mică, „dreptul de a exista ca putere navală". Evident, nu se discută mijloacele financiare ale realizării puterii navale. Nu se vede limpede dacă concluzia este a recenziei traduse sau a autorului traducerii [47]; în orice caz, în versiune românească devine interesantă *în sine* prin sublinierea lipsei de siguranţă internaţională în cadrul Ligii Naţiunilor, realitate care îndeamnă puterile mici „să ia măsuri de apărare, *cu propriile mijloace*, a destinului lor în viitor şi să-şi concentreze, după directive unice, toate energiile îndreptate către activitatea pe mare".

Discuţiile între specialiştii români pornesc de la nevoia apărării unui litoral întins. Apărarea acestui litoral se poate face prin aşa-numitul „sistem cordon" compus din: mijloace fixe de uscat (baterii de artilerie, infanterie marină) şi mijloace fixe pe apă (baraje de mine, estacade). Se mai poate face prin sistemul forţei navale mobile, socotit mai economicos şi mai eficient. Programul naval din 1929 este expresia adoptării acestui sistem.

Nu este de mirare că şi acest program se izbeşte de obstacolul lipsei fondurilor; ţara se afla în plină criză economică; efectele crizei afectau armata în întregul ei [48]. Aceasta trebuie să fie explicaţia faptului că programul la care ne referim avea să fie conceput în *ipostază minimală* şi *maximală* „în funcţie de resursele financiare ale ţării şi de timp" [49]. Tot această insuficienţă a mijloacelor financiare explică îndemnul la solidarizarea voinţei românilor cu nevoile construirii unei flote militare puternice. Din această perspectivă, titlul *Flota de mare. Datoria neamului nostru* [50] ne apare deosebit de semnificativ. Autorul, viceamiralul Ion Bălănescu [51], pledează pentru aplicarea programului naval „pentru ca siguranţa apelor noastre teritoriale şi a coastelor maritime să fie la adăpost de orice aventură potrivnică". El combate lipsa de entuziasm şi de voinţă pentru dezvoltarea marinei în mediul românesc: lipsa convingerii că marina „ne aduce cu ea prestigiul în lume şi cheia tuturor bogăţiilor şi resurselor mării". Combate indiferenţa faţă de marină — „o boală a zilelor de pacifism în care trăim"... Previne asupra pericolului ca Marea Neagră să devină „un loc al unei singure puteri riverane". Deplânge faptul că insuficienţa flotei comerciale a dus la situaţia că „majoritatea mărfurilor româneşti sunt transportate pe vase

[47] Înclinăm spre părerea că este vorba de concluzia traducătorului comandor I. Isbăşescu (*Tradiţii...*, p. 225).

[48] Vezi şi *File...*, vol. 4, p. 132—150.

[49] *Tradiţii...*, p. 228.

[50] „Revinta Marinei", an. IV, nr. 3, iulie-septembrie 1929, p. 3—11.

[51] Apare sub iniţialele: I.B. Este vorba de viitorul comandant al marinei regale până în 1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sub pavilion străin". Leagă menirea flotei de misiunea poporului român în lume și citează semnificativ cuvintele amiralului von Trota, șeful statului major al marinei germane antebelice. Autorul cheamă publicul românesc să îmbrățișeze idealul Ligii Navale Române [52] — realizarea unei puternice flote navale românești.

Într-adevăr : realizat, programul naval din 1929 ar fi permis României să devină o forță comparabilă cu a celorlalte puteri riverane, în puitoare de mine, trei escadrile de aviație de bombardament, un veritabil special cu U.R.S.S. și Turcia : două crucișătoare, opt distrugătoare, 12 submarine, vedete antisubmarine, șalupe, torpiloare rapide, două nave puitoare de mine, trei escadrile de aviație de bombardament, un veritabil sistem de apărare fixă a litoralului maritim și mijloace adecvate de apărare pe Dunăre [53].

Sursele de informații de care dispunem nu ne permit să afirmăm dacă intensificarea discuțiilor în legătură cu programul naval după 1934 se referă la variante (minimale și maximale) ale celui din 1929, sau la un program nou. Din punctul de vedere al discutării programelor navale, anul 1934 devine un reper cronologic ; în acest an se preconizează în presa de specialitate un program naval care să fie înfăptuit în 8—10 ani ; și se precizează că realizarea unei flote puternice „n-ar trebui lăsată pentru mai târziu, când s-ar îmbunătăți starea noastră financiară" [54]. Afirmația de mai sus se constituia în probă a inexistenței unui program naval. Pe de altă parte, acesta este anul în care Marele Stat Major, în fruntea căruia se găsea generalul Ion Antonescu (până la 11 decembrie), alcătuiește materialul intitulat *Situația militară actuală și programele de organizare a armatei ;* era în februarie. La 23 iunie 1934, Marele Stat Major prezenta șefului guvernului, Gh. Tătărescu, un

---

[52] Rolul Ligii Navale Române (L.N.R. sau LINARO) ca mijloc de propagandă a făcut obiectul altor cercetări (vezi *Tradiții...*, p. 250—252). Considerăm utilă adăugarea de informații relevante. Astfel, este interesant faptul că actul constitutiv al L.N.R. este alcătuit la 29 februarie 1923 („Revista Marinei", nr. III, nr. 1, ianuarie-martie 1928, p. 14, 19). Înființarea L.N.R. are loc la 7 aprilie 1927 („Marea Noastră", an V, nr. 2—3, 1937). Revista precizează că ideea creării L.N.R. încolțise în mintea principelui moștenitor Carol încă din 1921, când înființase Yacht Clubul Regal Român al cărui președinte era. Se vede că aplicarea ideii întârziase ; întârzierea poate avea între motive și renunțarea la tron a principelui, în 1925—26. Mai mult decât atât, solemnitatea constituirii avea loc la 22 martie 1928. La solemnitate participau : Principele Regent Nicolae, A.S.R. Principesa Elena. Președinte de onoare era ales Regele Mihai. Patroana Ligii era aleasă Regina Maria. Cu acest prilej, Regina Maria oferise „Revistei Marinei" (an III, nr. 1, ianuarie-martie 1928) un articol cu titlul : *Ce însemnează marea pentru mine.*

La această solemnitate de constituire, A.S.R. Principesa Ileana propune ca „Liga Navală să aibă ziua de Sfânta Maria (15 august) ca zi a Mării", „întocmai cum Liga Aeriană are o zi a aviației". Ambele propuneri (ca Regele Mihai să fie președinte de onoare și ca ziua de 15 august să fie ziua marinei) erau primite „cu aplauze frenetice", notează „Revista Marinei" (p. 16).

Între scopurile enunțate în Actul constitutiv, reținem : „Să lupte pentru realizarea programului naval al Marinei Naționale și al Aviației Navale" (b) ; „să înființeze o Academie de științe maritime" (m).

[53] Cf. *Tradiții...*, p. 229.

[54] Căpitan V. Săndulescu, *Marina noastră* (3), în „Marea Noastră", an III, nr. 5, mai [1934], p. 199—201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plan de înzestrare a armatei, cerându-se urgență pentru frontiera de vest [55]; avem temeiuri să credem că acest plan de înzestrare a armatei nu vizează și marina.

Împrejurările în care programul naval din 1929 iese din sfera proiectelor realizabile merită analizate. Mai multe elemente trebuie luate în considerare; ordinea lor devine importantă. Mai întâi, țara traversează perioada de criză de-a lungul căreia lipsa fondurilor — obstacolul constant discutat în acest studiu — ia dimensiuni dramatice. Comenzile de armament făcute în străinătate în 1930 nu pot fi achitate, în ciuda forțării exportului. Pe exercițiul bugetar 1931, nevoile armatei pot fi onorate numai în proporție de 50%. Și ca o confirmare a acestei stări de fapt, în 1931, locotenent-colonelul Palasse, ataşatul militar al Franței la București, călătorea pe o distanță de 3 000 de km, de-a lungul Moldovei, Bucovinei și Basarabiei. El reține „o impresie de vid lăsată de cazărmile și străjile celor mai importante garnizoane..." [56]

Alte componente ale crizei au repercusiuni asupra armatei în întregul ei, inclusiv marina. Este vorba de restaurația din iunie 1930 și instabilitatea guvernamentală. Legea de organizare a armatei se modifică în 1930 și 1932; modificarea din 1932 va dura până la izbucnirea războiului [57]. Și, din nou, realitățile geopolitice ale zonei în care este țara situată, combinate cu sugestia și presiunea modelului francez, incită în direcția ierarhizării priorităților în favoarea armatei de uscat; proiectul Painlevé din 1925, privind fortificarea frontierei de est a Franței, devine Linia Maginót, prin legea votată la 4 ianuarie 1930, propusă de ministrul de război, André Maginot; începând tot din 1930, Marele Stat Major român a trecut la efectuarea unui studiu implicând „organizarea defensivă a tuturor frontierelor" pe baza acestui studiu s-a alcătuit un „Proiect" al închiderii Porții Someșului și al continuării fortificațiilor în zona Cașin — Focșani — Galați [58]. Acum, interesează ierarhizarea priorităților și nu cât s-a realizat din „Proiect"; mai interesează faptul că Marele Stat Major român tinde să gândească apărarea națională și prioritățile ei mai ales începând din 1933, pornind de la evaluarea Germaniei național socialiste ca factor destabilizator și a U.R.S.S. ca o țară de la care ne putem aștepta la o atitudine „binevoitoare" [59]; de la evaluarea Franței ca pivot al sistemului nostru de alianțe, mai ales după tratatul germano-polon de neagresiune (26 ianuarie 1934). Faptul că în aprilie 1934 generalul Pétin era la București, interesat de dotarea armatei române și de instituirea unui „drept de control, la care se pare că am renunțat de bună voie", asupra problemelor militare ale Micii Înțelegeri, este semnificativ pentru conjunctura internațională în care România este nevoită să-și gândească modernizarea dotării armatei. Pe linia aceleiași semnificații, se situează turneul ministrului francez de externe, Louis Barthou, în țările aliate; la 21 iunie 1934 era la București [60].

[55] Cf. *File..*, vol. 4, p. 132—150.
[56] Cf. Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 199.
[57] Cf. *File...*, vol. 4, p. 132—50.
[58] *Ibidem*, p. 104 și urm.
[59] *Ibidem*, p. 212 și urm.
[60] Vezi și Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 201 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Factorii analizați mai sus fac explicabilă aprecierea Marelui Stat Major din aprilie 1934, că navele de război au un înalt grad de uzură ; că unitățile socotite de elită — distrugătoarele (două abia intraseră în serviciu în 1931) sunt incomplet armate și că „dacă suntem surprinși de un conflict, adversarul nostru le poate da la fund cu personal cu tot, fără a se fi putut cel puțin apăra" ; că singura soluție logică era „să completăm atâtea câte putem, iar restul vaselor să le punem la adăpost" [61].

De-a dreptul ciudată este referirea, oarecum constantă, după 1934, la existența unui program naval, neidentificat în surse nici de către alți cercetători care s-au ocupat de problemă. Să fie vorba de programul de înarmare pe zece ani, din 1935 ? [62] Sunt probe că achiziționarea de material militar în Franța, contra vânzării de petrol, nu include și articole privind dotarea marinei. Nu este clar nici dacă împrumutul de înzestrare, lansat în 1934, se îndreaptă spre nevoile marinei. Presa de specialitate conține doar pledoarii pentru îndreptarea fondurilor spre marină, citându-se sârguincios rostirea regală că „marina nu este un lux" [63]. Într-adevăr, regele Carol II exprimase ideea cu prilejul zilei marinei (15 august 1934) și, în dialog cu premierul Gh. Tătărescu, precizase că, de ar fi un lux, țara „are datoria de a-și plăti acest lux".

Lipsa resurselor bugetare trebuie să fi fost dramatică dacă șeful statului spune : timpurile sunt grele ; „țara face ce poate. Voi [marinarii] trebuie să faceți restul" [64]. Sunt și alte confirmări ale acestui obstacol greu de învins — lipsa fondurilor. Revista ofițerilor din marina comercială conține un titlu semnificativ : *România are nevoie de o marină militară ?* Autorul ajunge la concluzia că este imposibilă procurarea unei marine militare eficientă pentru apărarea coastelor și propune să facem ce putem : „adică să ne creăm o marină fluvială puternică... ; trebuie deocamdată abandonată ideea unei marine de război maritim și să ne mulțumim cu o marină modernă și puternică de fluviu..." [65]

Rostirile care au urmat, asupra programului naval, nu sunt mai puțin contrariante. La 15 august 1935, Carol II vorbește de un ajutor care s-a dat marinei și speră ca acesta să fie folosit de așa manieră, încât „în loc să facem *marină pe uscat*, s-o facem pe mare" [66] ; ne scapă realitățile al căror reflex este prins în formularea de mai sus. O sugestie pentru reducerea birocrației ? Nu este exclus. Discuțiile din presa de specialitate relative la condițiile stabilirii unui program naval [67] pot confirma ipoteza. Unul din autori afirmă că un program naval *ar trebui* — deci lipsește, sau cel luat în considerare prezintă carențe... — să exprime *politica navală* a guvernului — adică obiectivele de îndeplinit și mijloacele aferente ; că această politică navală ar trebui să fie stabi-

[61] *Ibidem*, p. 132—150.
[62] Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 203.
[63] „Marea Noastră", an III, nr. 5, 1934, p. 223.
[64] „Marea Noastră", an III, nr. 5, mai [1934], p. 173 ; 191.
[65] „Orizontul Maritim", an I, nr. 8—9, ianuarie-februarie 1934, p. 20.
[66] „Marea Noastră", an III, nr. 4, 1935, p. 135.
[67] „Marea Noastră", an III, nr. 4, 1935, p. 57. Autorul semnează cu inițialele H. M.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lită pe 5—6 ani și situată „deasupra jocului alianțelor" ; că mijloacele financiare necesare programului naval ar trebui asigurate, printr-un credit unic, votat o singură dată, independent cu bugetele anuale — ceva asemănător manierei de ereditare a marinei austriece.

Alte două probleme dezbătute cu prilejul analizei condițiilor stabilirii unui program naval prezintă interes. Mai întâi, autorul combate entuziasmarea unor ofițeri de marină pentru câte o categorie de mijloace navale, considerată „panaceu general al nevoilor noastre" ; astfel, „unii sunt pentru torpilor, alții pentru submarin, alții pentru avion, alții pentru războiul de cursă etc.". Că problema este reală și că ea transpare și în opțiunea regală pentru hidroavion, în defavoarea altor categorii de mijloace navale [68], este neîndoielnic. Apoi, autorul discută finanțarea dotării marinei în România, țară în care „chestiunea creditelor pentru marină a fost o sperietoare ; totdeauna s-au părut enorme" deoarece „reînnoirea toaletei s-a făcut la intervale mari" : 1834, 1842—43, 1868, 1881, 1888, 1908, 1919—1920, 1930—31. Explicarea reținerii românilor în fața resurselor bugetare cerute de marină are și componente discutabile ; este greu de argumentat că rezistă ideea că ofițeri români de marină optează pentru câte o categorie de mijloace navale (torpilor, submarin etc.) pentru că sunt impresionați de adversarii cu mijloace colosale și aparțin unui popor căruia îi plac diminutivele (țăranul român cu căscioara, plugușorul, bănișorii lui...). Mai ales din perspectiva actuală, a efortului înverșunat de eliminare a efectelor unor concepții impregnate cu viziuni gigantice, importate și autohtone, explicația ni se pare incompletă. Nu este mai puțin adevărat, însă, că problema finanțării nevoilor marinei are rezonanță în opinia publică și incită la comparație cu țările vecine.

Membrii Ligii Navale Române sunt cei care încearcă să completeze puținătatea mijloacelor statului cu „...voința colectivă a neamului românesc [de a îmbrățișa] problema flotei de mare cu toată seriozitatea ei" [69]. Pe semne că răspunsul opiniei publice românești nu este adecvat, dacă un membru din Iași al Ligii Navale Române, Ioan I. Gârlea, se vede nevoit să scrie că marina n-are nevoie „de osanale deșarte, ci de vase noi..." ; că Liga Navală din Polonia (țară care, având a apăra doar 40 de km de litoral își propune un program ambițios, pe 10 ani, construind 150 000 tone) [70] numără 500 000 de membri, iar cea românească doar 5 000 ; că o chetă poloneză ajunge să strângă 82 milioane, pe când o chetă a L.N.R. nu trece de 100 000 lei fonduri adunate [71]. Și aceasta în condițiile în care trebuie să ne amintim „că avem o marină militară slabă și învechită, care are de păzit 1 500 km de frontieră". Realitățile care incită la asemenea comentarii transpar și în dialogul dintre vice-

[68] *Ibidem*, an V, nr. 1—2, ianuarie februarie 1936, p. 153—168.

[69] Cf. *Tradiții...*, p. 228.

[70] Cf. „Marea Noastră", an V, nr. 1—2, p. 36, p. 168 ; flota poloneză ar fi trebuit să ajungă să se compună din 3 nave de linie a câte 25 000 t, un crucișător port-avion (6 000 t), un crucișător puitor de mine (4 500 t), 12 torpiloare a câte 1 100 t), trei submarine puitoare de mine (1 000 t), 12 submarine a câte 500 t, un puitor de mine (2 100 t), 25 de nave auxiliare.

[71] *Ibidem*, p. 184. La Vălenii de Munte, la Universitatea Populară „N. Iorga", generalul Mihai Schina ținea conferința cu titlul *Influența mării asupra strategiei*„

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amiralul Bălănescu și regele Carol II, la 15 august 1936. Regele vorbește de un *program naval pregătit*, despre care nu știe „dacă [...] este acela care să corespundă în totul posibilităților și nevoilor noastre...", întrucât învățămintele războiului sunt neconcludente, dacă uităm *„că s-a dezvoltat o nouă marină — aceea a aerului"* [72] (subl. ns.). De aceea, regele îndeamnă la ștergerea diferenței dintre *marina cu tunul* și *marina cu busola* și la unirea *marinei* cu *marina văzduhului*, pentru păstrarea „spiritului Bricului Mircea" [73]. Pentru stimularea realizării acestor direcții, instituie „Medalia Maritimă" [74].

Inspectorul general al Marinei Regale [75], viceamiralul Bălănescu, arăta că țara, fără a visa „la construcții costisitoare de cuirasate și crucișătoare mari, [...] s-a mărginit a construi, la Mare și la Dunăre, mici forțe navale, *nuclee omogene din toate elementele, în jurul cărora să se poată crea în viitor o forță puternică navală potrivit intereselor noastre destul de importante pe Dunăre și Mare*" (subl. ns.). Viceamiralul I. Bălănescu spunea audienței, la 15 august 1936, adevărul care trebuia auzit de rege, că învățămintele războiului nu au micșorat în nici o țară „valoarea marinei de război în ansamblul mijloacelor de luptă ale războiului naval". De asemenea, sublinia că realizarea programului naval se lovește „de redusa capacitate a resurselor noastre financiare și de *micul interes pe care poporul nostru îl arată pentru dezvoltarea unei marine de război*, fenomen cu totul diferit în alte țări ca Iugoslavia și Polonia, unde marina se află în pronunțată ascensiune".

Incomoditatea necunoașterii programului naval la care oficialitățile se referă își arată încă odată inconvenientele ; viceamiralul Bălănescu promite că din creditele ce se vor mai acorda marinei „vom da o dezvoltare submarinelor și apărărilor de coastă" ; mai subliniază lipsa unei baze navale la mare și opinează că „este bine să amenajăm deocamdată o *bază de submarine*, unde ar putea intra și unitățile existente".

Dificultatea provine din faptul că nu știm dacă programul naval la care se face referință acordă o atenție deosebită submarinului. Dacă programul este complex, precum cel din 1920, și oficialitățile, din lipsa fondurilor, insistă numai asupra acestei componente a programului. Dar dacă rostirile inspectorului general al Marinei Regale se racordează la realitatea intrării în serviciu a submarinului românesc unic, „Delfinul" ? Doar primise botezul apei la 15 august 1936.

Este util să precizăm faptul că urmărirea politicii navale românești (dacă exista una) și a ideii de program naval, care să o concretizeze,

---

[72] *Ibidem*, p. 153. Nu este clar care este programul. Ridicarea pavilionului pe unicul submarin românesc la acea dată — „Delfinul" — (9 mai 1936), terminarea instrucției personalului supravegherea reprezentanților firmei italiene constructoare și a navei-bază „Constanța" (15 iunie) și intrarea submarinului în rada portului Constanța (27 iunie) prilejuiau comentarii asupra programului naval „schițat", la a cărui realizare „se impune să păsim neîntârziat", întrucât „nici construcția unui vas și nici formarea personalului nu se face într-o zi sau o lună" *(Ibidem*, p. 83) ; titlul : *Iluzia programului naval* este semnificativ în sine.

[73] *Ibidem*, p. 162—163.

[74] „Medalia Aeronautică" fusese instituită în 1936 *(Enciclopedia României*, vol. I, *Decorațiunile românești*, p. 85 și urm.).

[75] „Marea Noastră", an IX, nr. 6, iunie 1940, p. 186—188 — *Marina în cei 10 ani de domnie a M.S. Regelui Carol al II-lea*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intră într-o etapă în multe privine distinctă ; începând de la 7 martie 1936 (reocuparea Zonei Renane), putem considera țara și zona Europei centrale și de sud-est ca aflându-se în „preajma celui de-al doilea război mondial". Că aprecierea este corectă, se vede din sensibilitatea autorităților românești — a celor din marină în primul rând — la reapariția Germaniei ca putere navală în lume, în Europa și mai ales pe Dunăre [76]. Impulsul esențial în direcția sublinierii acestei prezențe fusese dat prin acordul naval anglo-german (18 iunie 1935). După 7 martie 1936, prezența Germaniei de-a lungul Dunării trebuie luată în considerare și ca putere militară terestră, dacă nu cumva mai ales din acest punct de vedere ; impulsul esențial în această direcție trebuie analizat de la reintroducerea serviciului militar obligatoriu și crearea Wehrmachtului (16 martie și 21 mai 1935). Din aceste realități, rezultă amenințări multiple ale țării, nu numai și nu în primul rând pe apă. Măsurile organizatorice la nivelul întregii armate pot fi și un reflex al perceperii acestor amenințări.

Am menționat mai sus crearea Ministerului Aerului și Marinei. Acum se deschide subscripția publică pentru construirea unei nave-școală, atât de necesară instruirii personalului ; va fi comandată înaintea terminării subscripției publice și va intra în serviciu în 1938. În 1939, reușise să facă înconjurul Mării Mediterane. Tot în această perioadă (1938) este constituit Fondul național al Marinei ; se începuse, în mai 1938, construcția bazei navale Tașaul și se dăduseră în funcțiune Șantierele Navale Galați, unde vor fi proiectate și construite și nave militare („Amiral Murgescu"). Acum (1938) încep manevrele Marinei Regale pe Dunăre și se procedează la înlocuirea pavilionului Comisiei Europene a Dunării cu pavilionul românesc [77].

Crearea Ministerului Aerului și Marinei multiplicase problemele de coordonare la nivelul întregii armate. Crearea Comitetului de coordonare a apărării țării (10 noiembrie 1936) poate fi atât reflexul acestei necesități, cât și al amenințărilor ce planează asupra Europei centrale și de sud-est. Din aceeași perspectivă apreciem înființarea Delegației ministeriale pentru înzestrarea armatei (27 mai 1937) și a Ministerului Înzestrării Armatei (15 octombrie 1938) [78]. S-a remarcat, pe baza documentelor militare franceze, că 1937 este anul în care începe motorizarea armatei române [79] ; frecvența misiunilor militare franceze la București (în octombrie 1937, generalii Gamelin și Georges ; în mai 1939, generalul Weygand) este multiplu semnificativă : o preocupare pentru modernizarea armatei române ; o amplificare a contribuției Franței în acest proces și în contextul prăbușirii pilonului cehoslovac al Micii Înțelegeri. Cert este că România și țările limitrofe solicită Franței material militar. La 11 august 1939, Franța cheltuia 2060 milioane franci, repartizați după cum urmează : România 24 milioane, Iugoslavia 66, Grecia 99 ; s-au mai acordat credite Poloniei și Turciei [80]. Subliniem, de asemenea, tot ca re-

[76] „Marea Noastră", an VII, nr. 5, mai 1938, p. 151—153 (Căpitan Săvulescu Eugen, *Aspirațiile României moderne și politica noastră navală* — II).
[77] „Marea Noastră", an IX, nr. 6, iunie 1940, p. 186—188.
[78] Vezi *Fila...*, vol. 4, p. 155 și urm.
[79] Jean Nouzille, *op. cit.*, p. 199—212.
[80] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

flex al amenințărilor care se proiectează asupra zonei, revigorarea organizației „Cercetașilor României", înființarea organizației „Straja Țării" (1937), „Legea pentru înrolarea femeilor în serviciul patriei pe timp de război" (1938), „Legea pentru organizarea și folosirea tineretului în caz de mobilizare" (mai 1939) [81]. Marina însăși nu rămâne în afara preocupărilor de organizare, preocupări care concretizează și tendințele dictatoriale ale regimului carlist ; se organiza Bresla Marinarilor (1939), cu două centre (Constanța și Galați). Se înființa Premarinăria (1939) [82].

Revenim acum la politica navală a României în perioada când se discută necesitatea unui program naval neidentificat ; perioada se încheie în 1939, când apare un program naval asupra căruia vom insista la timpul potrivit. Până la discutarea acestuia, considerăm utilă analiza propunerilor formulate de viceamiralul I. Bălănescu, comandantul Marinei Regale, la 9 august 1937 [83]. Propunerile vizează exclusiv marina militară, o componentă în dificultate a Marinei Regale. Dificultățile celeilalte componente — marina comercială — dependentă organizatoric acum de același Minister al Aerului și Marinei, le lăsăm deocamdată pe un plan secund, în ciuda condiționării lor reciproce.

Aflat la sfârșitul carierei sale (va fi pensionat și înlocuit cu amiralul Bărbuneanu la 1 noiembrie 1937), comandantul Marinei Regale efectua o vizită de studii în Marea Britanie, în iulie 1937. O veritabilă misiune pentru alegerea ofertelor potrivite dotării Marinei Regale. Propunerile se vor baza pe realități și posibilități britanice, evaluate cu prilejul acestei vizite. De aceea, merită atenție persoanele și locurile vizitate și cu ajutorul oficialităților românești la Londra : miniștrii Grigorcea și Costiescu-Ghica, comandorul Gh. Dumitrescu, atașatul naval român la Londra. Evident, de mai mare ajutor s-au dovedit personalitățile din marina britanică. Între ele, viceamiralul Henderson îl primea pe viceamiralul Bălănescu într-o vizită particulară și-i promitea ajutor pentru a vedea *șantiere navale*. Mai mult decât atât. Promitea că, dacă se vor face comenzi acestor șantiere, „va lua toate măsurile ca și comen-

---

[81] Cf. *File...*, vol. 4, p. 216.

[82] „Marea Noastră", an IX, nr. 6, iunie 1940, p. 186—188.

[83] H.I.A., Collection Radu Irimescu, Box nr. 3. România. Navy — 1937—1938. Raportul este înaintat Ministrului Aerului și Marinei ; poartă mențiunea „Secret" și are 10 pagini. Insistența noastră asupra acestor propuneri nu se bazează numai pe caracterul inedit al documentelor folosite. Propunerile trebuie să fie la baza comenzilor în Marea Britanie finalizate cu aducerea în țară a trei vedete torpiloare cărora li s-a dat numele celor clasate în 1927 („Vijelia", „Viforul" și „Viscolul" (Vezi și *Tradiții...*, p. 240). Mai există încă un detaliu semnificativ referitor la contraamiralul Ioan P. Bălănescu. La 10 septembrie 1940, 11 generali erau înlăturați din cadrele active ale armatei. Acuzațiile erau mai multe, dar cea mai gravă era aceea că „prin incapacitatea acestor ofițeri, s-a ajuns la decăderea oștirii și la acte grave prin pierderea granițelor". Între ei, era și contraamiralul Petre Bărbuneanu, comandantul Marinei Regale din noiembrie 1937, succesorul lui I. Bălănescu. La 30 septembrie 1940, contraamiralul Ioan P. Bălănescu primea sarcina alcătuirii unui studiu privind nevoile marinei (Cf. *File...*, vol. 4, 251 și urm.) ; p. 262). Este posibil ca studiul alcătuit de I. Bălănescu să stea la baza *programului naval din 1940*, pentru care se alocaseră 19 miliarde lei cu o rată de cheltuieli de 2 miliarde anual (Vezi *Tradiții...*, p. 263). Și acest program, situat în afara perioadei noastre de referință, rămâne doar proiect.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zile noastre să fie executate, deşi şantierele engleze sunt mult ocupate cu construcţiuni de nave ale Marinei britanice" [84].

Tot importantă era şi primirea la Primul Lord al Amiralităţii, Şeful Statului Major al Marinei Britanice, Chatfield. Lordul Chatfield urma să ordone autorităţilor portuare de la New Castle, Portsmouth şi Southampton să faciliteze vizita viceamiralului I. Bălănescu.

Problema bazelor navale româneşti o discuta cu Sir Leopold Saville, Sir Alexander şi generalul Gib.

Vizitele efectuate la şantierele navale sunt cele mai semnificative pentru evaluarea posibilităţilor plasării comenzilor româneşti şi a achiziţionării unei tehnici navale competitive pentru acea vreme [85].

La 14 iulie 1937, viceamiralul Bălănescu ajungea la Barrow, la şantierele Casei Vickers. Era însoţit de comandorul Craven, fratele Preşedintelui Asociaţiei Vickers, şi de comandorul Gh. Dumitrescu. Arborarea pavilionului românesc pe un catarg în curtea locuinţei Directorului uzinei, comandor (r) Cuming, era apreciată ca „o delicată atenţiune". Uzina avea 8 000 de muncitori, 100 de ingineri şi 15 cale. Aprecierea posibilităţilor şantierului se face mai ales din perspectiva nevoilor Marinei Regale. Astfel, uzina avea în lucru un crucişător argentinian de 7 000 de tone, care urma să fie vas-şcoală şi vas *de reprezentare* ; o staţiune de salvare pentru submarinişti comandată de Portugalia ; tunuri de 75 A.A. pentru armata română. I. Bălănescu roagă să se alcătuiască un proiect pentru un vas-şcoală de 1 500 tone. Îi atrage atenţia experienţa şantierului în construirea distrugătoarelor şi mai ales un proiect de distrugător cu deplasament de 2 100 tone.

Itinerarul comandantului Marinei Regale cuprinde şi Uzinele Vickers din New Castle (16 iulie 1937). Sunt mai mici (3 000 de muncitori şi 60 de ingineri), dar „foarte bine organizate pentru construcţiuni de nave de linie, crucişătoare şi distrugătoare".

La Portsmouth (20 iulie 1937), este primit de Amiralul Cork, fost ataşat naval la Roma şi care în 1920 facilitase achiziţionarea de către români a distrugătoarelor „Mărăşti" şi „Mărăşeşti". Vizita Şantierului Samuel Witte din Cowes (Isle of Whigt) îi prilejuieşte aprecierea posibilităţilor uzinei (2 000 de muncitori) şi a comenzilor britanice şi poloneze în lucru. Concluzia viceamiralului Bălănescu este că, deşi şantierul „mai mult asamblează", poate prezenta „oferte serioase de distrugătoare şi torpiloare".

O ultimă etapă a vizitei (21 iulie 1937) se efectua la Şantierul Thornycroft din Southampton (2 000 de muncitori ; specializat în căldări şi turbine pentru distrugătoare şi torpiloare). I se prezentau proiecte şi vase în construcţie şi mai ales diferite tipuri de vedete ; compara aceste vedete cu cele germane şi exprima părerea că „marina noastră are nevoie de două tipuri de vedete rapide ; unul de 30 tone cu viteză de 40—45 noduri tip englez [...] şi altul de 60 tone, cu 34 noduri [...] Ambele [tipuri de] vedete să aibă motoare Diesel. Organizarea trebuie

[84] H.I.A...., p. 1.

[85] Redăm momentele vizitei viceamiralului Bălănescu în ceea ce au ele esenţial şi debarasându-ne de foarte multe detalii strict tehnice, care aveau rostul lor într-un raport trimis ministrului de resort şi consilierilor săi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcută pe două escadrile, una de 6 vedete de 30 tone și alta de 6 vedete de 60 tone (tipul celei iugoslave construită în Germania). Fiecare escadrilă va trebui să aibă o navă conducătoare, un distrugător vechi așa cum este și în marina germană. Pentru marina noastră văd potrivite pentru acest scop distrugătoarele Mărăști și Mărășăști, ajunse în ultimii ani de serviciu, putând fi reparate și să navige cu maxim 25 noduri. Ele vor servi și la Centrul de Instrucție la mare, pentru instrucția tunarilor la *Fire Director* [86]..." [87].

Ca urmare, viceamiralul Bălănescu propunea Statului Major al Marinei și Comitetului Consultativ al Marinei : 1) „înlocuirea Distrugătoarelor Mărăști și Mărășăști cu alte două distrugătoare moderne [...] de tipul «Grom» al Marinei Poloneze sau altele similare". El opinează că aceste nave „ar trebui comandate imediat, în toamna aceasta, pentru ca după 2 1/2 ani să le avem în serviciu". Propunerea viza menținerea Diviziei de 4 Distrugătoare „cu nave capabile de misiunea lor". Tot pe linia dotării propriu-zise, I. Bălănescu propunea (3) să se comande la șantierul Lürsen, în Germania, o escadrilă de 6 vedete rapide de 60 de tone ; costul unei vedete se ridica la 30 de milioane lei. O altă escadrilă de 6 vedete rapide de 30 tone să se comande la șantierul Vosper și Co. din Anglia. Comanda să se facă peste un an, „când se va prezenta la probe vedeta cu motor Diesel de 40—45 de noduri în plină încărcare". Să se mai comande o șalupă rapidă (38—40 noduri), „pentru însoțirea torpiloarelor la poligon". Propunea (4), de asemenea, să se comande la șantierele poloneze din Gdynia 4 nave dragoare de tip „Rybitwa", „în locul canonierelor cari vor trebui să intre în mari reparații".

Din cele șase propuneri, trei priveau dotări pentru instruirea marinarilor români (o navă școală [88], 4 șalupe cu motor robuste, 8 bărci mari cu 10 rame și pâneze, 4 yachturi cu pânze, o stație de salvare pentru submariniști, laboratoare, săli specializate, instrumente de navigație etc.). Insista în mod deosebit asupra dotării corespunzătoare a Școlii de Ofițeri și Submaeștri mecanici, arătând că „partea cea mai slabă a marinei noastre este micul personal de ofițeri și maeștri mecanici, insuficient pregătiți pentru misiunea lor". Atrage atenția și asupra pregătirii radiotelegrafiștilor care, în cazul modernizării marinei, riscă să nu fie „la înălțimea cerințelor". Și adaugă : „purtăm deci grea răspundere dacă nu luăm măsuri de remediere".

Un alt aspect al propunerilor lui Bălănescu din vara anului 1937 ne atrage atenția. El vede utilă trimiterea la specializare în străinătate a personalului cu pregătire deficitară ; nu oriunde, ci *în Germania*, la școlile din Kiel și Bremeshaven. Recomanda, de asemenea, supravegherea atentă a pieselor submarinelor construite în șantierele germane și care urmau să fie asamblate la Galați. Personalul românesc să fie trimis cu un an înainte de terminarea construcțiilor „pentru a se pune la curent

---

[86] Instalație de conducere a tirului centralizat.

[87] H.I.A...., p. 7—10.

[88] Nava-școală n-a fost comandată în Marea Britanie, ci la șantierele germane din Hamburg. Va fi botezată „Mircea", după numele fostului bric și în ideea continuității pe linia unei tradiții.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu aparatele interioare" ; să efectueze un stagiu de 6 luni pe o escadrilă de submarine germane „pentru a se pregăti cât mai temeinic...". Viceamiralul Bălănescu apreciază că, „având în vedere că marina germană desfăşoară o activitate demnă de urmărit, atât în ce priveşte noile construcţiuni, cât şi instrucţia în şcoli...", să se trimită un ofiţer capabil „ca ajutor al ataşatului naval la Berlin" [89].

Apare legitimă întrebarea dacă există o legătură între propunerile lui Bălănescu şi programul naval din 1939. De fapt, propunerile se regăsesc în acest program, mult mai larg. Ele ne apar drept o analiză premergătoare transformării Ministerului Aerului şi Marinei într-un organism în stare să impună ideea de program aeronautic şi naval. Ne apar, de asemenea, ca un moment al efortului de a articula o politică navală de-a lungul unei perioade dense în schimbări. Astfel, viceamiralul Bălănescu este înlocuit cu amiralul Petre Bărbuneanu ; guvernul Tătărescu este înlocuit cu cel condus, timp de 44 de zile, de O. Goga şi A. C. Cuza, ca apoi să se instaleze şi să se consolideze dictatura regelui Carol II ; ministrul Irimescu este înlocuit cu generalul I. Antonescu şi apoi cu generalul Paul Teodorescu. Toate aceste schimbări, care trebuie luate în considerare şi ca obstacole în faţa conceperii şi aplicării unei politici navale, au loc pe fondul alunecării lumii, a Europei şi a ţării spre cel de-al doilea război mondial. Această „alunecare" nu diminuează valoarea celuilalt obstacol subliniat de noi în mod constant : lipsa mijloacelor financiare necesare. Dimpotrivă. Pune în teremi noi problema ierarhizării priorităţilor. Am menţionat mai sus crearea Fondului Naţional al Marinei. Sugestii pentru alimentarea acestui fond se formulaseră de-a lungul discuţiilor privind valoarea marinei comerciale româneşti. Totul pornea de la constatarea dureroasă că şi în 1937 doar 10% din exportul ţării se făcea cu nave româneşti ; marina comercială era adusă sub aceeaşi autoritate a noului Minister al Aerului şi Marinei. Sublinierea nu este lipsită de interes, mai ales din perspectiva faptului că ierarhizarea puterilor navale în lume se face şi sub incidenţa întrebării : câte vase comerciale, câţi locuitori şi ce suprafaţă are de apărat fiecare unitate de luptă a marinei militare ? [90]. Şi mai relevantă este ierarhizarea flotelor comerciale prin raportarea tonajului la mia de locuitori ; Norvegia avea în 1939, spre exemplu, 1642 tone, Marea Britanie —378, Olanda — 364, Suedia — 258, Belgia — 43 tone ; în acest perimetru, şi sub plafonul belgian, se găseşte şi România [91].

Slăbiciunea flotei comerciale româneşti preocupă în contextul discuţiilor despre insuficienţa flotei în genere, inclusiv şi mai ales a celei

[89] H.I.A., p. 10. Preferinţa viceamiralului Bălănescu pentru marina germană şi şantierele ei nu credem să fie numai expresia realităţii că Germania devenea o prezenţă navală tot mai semnificativă. Se adaugă faptul că ministrul Aerului şi Marinei — şeful său —, Radu Irimescu, era el însuşi un produs al şcolii navale germane ; făcuse parte din prima serie de români primiţi la Academia Navală Imperială din Kiel. Decretul imperial de admitere începea cu exprimarea voinţei Kaiserului : „Mein Will ist das..." (Cf. „Marea Noastră", an VII, nr. 4, aprilie 1938, p. 99). Este posibil ca însuşi viceamiralul Bălănescu să fi fost produsul aceleiaşi şcoli ; n-avem informaţia necesară, dar reactivarea lui în septembrie 1940 poate fi un semn.

[90] „Marea Noastră", an V, nr. 1—2, ianuarie-februarie 1936, p. 25.

[91] Cf. *Ibidem*, an VIII, nr. 11, noiembrie 1939, p. 312.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militare în condițiile impunerii ideii că transportul pe apă este de nouă ori mai ieftin decât cel de uscat și că pierderile României din plata acestui transport navelor sub pavilion străin sunt considerabile [92]. Faptul că ne putem compara, până la un punct, cu Belgia era o consolare slabă [93].

Memoriul armatorilor români [94], adresat în 1937 ministrului Aerului și Marinei, exprimă dificultățile marinei comerciale românești și formulează sugestii care privesc această latură a politicii navale. Armatorii cer prezența reprezentanților lor, câte unul pentru navigația fluvială și, respectiv, navigația maritimă, în Consiliul Superior al Aerului și Marinei — organism al ministerului de resort. Ei cer protejarea de către stat și ajutorul împotriva concurenței statelor care, riverane la Dunăre, își protejează propriile pavilioane. „Din cauza lipsei unui program național pentru pavilionul comercial particular, [unul] văzut în perspectivă internațională...", ei constată „un regim de stânjenire comercială, precum și de taxe și contribuțiuni progresive". Astfel se explică faptul că „pavilionul român are de luptat nu numai cu concurența susținută a pavilioanelor străine, dar și cu regimul de fiscalism excesiv al Statului nostru "[95]. Solicitările lor nu sunt numai expresia dorinței proprii de profit. Interesele lor se suprapun cu ale țării, ca stat riveran, în condițiile în care prezența Germaniei pe Dunăre, după anexarea Austriei, redimensionează și reevaluează problema Dunării. „Pe Dunăre, o mare putere vrea să-și deschidă drumul spre răsărit" — se remarca în epocă. Constatarea pleca de la fapte reale : la Viena, recent anexată (martie 1938), dr. Schacht exprimase lapidar tendința : „Drumul Niebelungilor ne este deschis" ; la Berlin, cu prilejul vizitei regentului Hórthy (1938), se făcuse remarca potrivit căreia „marina germană va continua tradițiile austro-ungare".

În fața acestor tendințe expansioniste, erau statele naționale pentru care „Dunărea este o chestiune de *viață*", nu numai un *drum ;* termenii polemicii anglo-italiene în Marea Mediterană, polemica dintre *via* și *vita,* erau transferați la gurile Dunării [96].

Așadar, impulsuri multiple pentru stabilirea unei *politici navale.* Acum se formulează aprecierea că nu se justifică să spunem „că nu putem să ne facem marină" și că „marina este un lux costisitor și inutil". Se avansează și soluția finanțării : „Dacă am impune exportatorilor noștri ca *o cotă mai importantă* [din produsul lor !] *să fie transportată sub*

---

[92] *Ibidem,* nr. 6, iunie 1939, p. 194.

[93] *Ibidem,* nr. 11, noiembrie 1939, p. 312.

[94] H.I.A., Collection Radu Irimescu, Box nr. 3, 31 p. (s.a., s l.).

[95] *Idem.* Armatorii formulează mai multe propuneri pentru modificarea Legii de organizare a Ministerului Aerului și Marinei.

[96] În august 1938, Grigore Trancu-Iași participa la deschiderea târgului Dunării, la Bratislava. Îl îndurera lipsa pavilionului românesc. Ca urmare, face propuneri de înnobilare a Dunării cu muncă românească în condițiile presiunii germane de-a lungul fluviului („Marea Noastră", an VII, nr. 10, octombrie 1938, p. 388). Pentru a sublinia continuitatea discuției, menționăm faptul că, cu prilejul Zilei Apelor (25 iunie 1939), articole de presă îndeamnă la prețuirea deopotrivă a Mării Negre ; „legenda că putem trăi prin noi înșine și că într-un eventual război putem avea tot ce ne trebuie din țara noastră, nu are temei" („Marea Noastră", an VIII, nr. 6, iunie 1939, p. 194).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pavilion român, am crea o marină în câțiva ani, fără nici un sacrificiu bănesc suplimentar" (subl. ns.) [97]. Propunerea a avut ecou și s-a constituit într-o modalitate de alimentare a Fondului Național al Marinei [98]. Acest fond va constitui baza materială a programelor navale din 1939 și 1940 [99]. Există însă și o altă latură a propunerii care atrage atenția. Căpitanul Eugen Săvulescu afirma că mai ales în condițiile prezenței Germaniei național-socialiste și a programului ei naval pe Dunăre și în Europa, „*trebuie să ne facem o mentalitate maritimă*"; că sarcina este a fiecărui român, nu numai a conducătorilor [100].

Formarea „mentalității maritime" cerea timp și muncă răbdătoare; pace și gândire coerentă. Degradarea stării de pace în preajma celui de-al doilea război mondial bloca asemenea proiecte cu bătaie lungă; făcea urgentă întărirea propriu-zisă a flotei. Programul naval din 1939 [101], rămas în proiect, va exprima și aceste realități. Flota românească ar fi trebuit să ajungă la 180 de nave, în totalitate, cu un tonaj de 70.054 de tone. Realizat, programul ar fi situat România într-o poziție mai avantajoasă între riveranii Mării Negre. Disproporția se vedea în iunie 1941; flota românească (28.000 de tone și 120 de guri de foc) înfrunta pe cea sovietică (200.000 tone și peste 700 guri de foc) [102]. Programul din 1939 prevedea, între altele, dotare cu 1 crucișător, 8 distrugătoare, 3 torpiloare, 4 canoniere, 4 dragoare, 6 submarine, 2 vase plantatoare de mine, 4 remorchere dragoare, 9 vedete torpiloare, nave-bază, monitoare, vedete și șalupe fluviale, 2 nave-școală etc.

Punctul cel mai favorabil aprecierii realizărilor proiectate de programul naval din 1939 este oferit de dialogul dintre oficialități cu prilejul Zilei Marinei (15 august). La Constanța, erau prezenți regele însuși, marele voievod Mihai și Armand Călinescu — șeful guvernului. Este prilejul cu care regele menționează „eforturile care s-au făcut pentru înzestrarea marinei"; subliniază ideea că „Marina nu este numai o jucărie, [...] ci că îndeplinește un rol primordial [...], atât din punct de vedere al apărării naționale, cât și din acela al prestigiului și expansiunii noastre comerciale"; că marina militară va fi întărită „pe cât ne permit mijloacele" și fără a neglija „marea ei soră, *armata de uscat*", mai ales că trebuie să se știe că „granițele odată brăzdate, nu se pot schimba fără o primejdie de cataclism mondial" [103].

---

[97] Căpitan Eugen Săvulescu, *Aspirațiile României moderne și politica noastră navală* (II), în „Marea Noastră", an VII, nr. 5, mai 1938, p. 151—153. Vocea nu este unică, ci se încadrează într-un context al discutării problemelor marinei comerciale. Avocatul Virgil Vasiliu, doctor în drept, remarca faptul că după 1920 nu s-a menținut ritmul înzestrării din perioada antebelică; mai opina că a lipsit o *politică maritimă* în cadrul căreia alocarea a 100—150 milioane lei anual ar fi însemnat peste 2 miliarde investiți în achiziționarea de vase; că acum (după instalarea regimului autoritar carlist) sunt întrunite condițiile alcătuirii unui *plan de ansamblu* („Marea Noastră", an VII, nr. 10, octombrie 1938, p. 389; 397; *Problema marinei comerciale în cadrul planului economic).*

[98] Vezi și *Tradiții...*, p. 239.

[99] Vezi *supra*, nota 83.

[100] *Aspirațiile României moderne...*, (III), în „Marea Noastră", an VII, nr. 6, iunie 1938, p. 206.

[101] Cf. *Tradiții...*, p. 229.

[102] *Ibidem*, p. 264.

[103] „Marea Noastră", an VIII, nr. 9, septembrie 1939, p. 227 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Generalul adjutant Paul Teodorescu, ministrul Aerului și Marinei, răspunde rostirii regale printr-un bilanț a cărui afirmație esențială este că Marina Regală se dotează cu câte un vas pe lună, „ceea ce este un adevărat record. A dori mai mult este o imposibilitate“ [104]. Din perspectiva istoriei marinei militare, merită menționat faptul că dotările priveau acum mai ales marina comercială : vasul de pasageri „Transilvania“, comandat în 1935 și intrat în serviciu în septembrie 1938 ; vasul de pasageri „Basarabia“, comandat în 1936 și intrat în serviciu în octombrie 1938 ; 2 cargouri din cele 4 comandate în 1937 în Italia trebuiau primite la sfârșitul anului 1039.

Înfăptuirile din programul dotării marinei militare încep cu achiziționarea navei-școală, bricul „Mircea“ (aprilie 1939) ; continuă cu lansarea navei „Amiral Murgescu“ (iunie 1939) și privesc proiecte de viitor care nu vor fi îndeplinite, sau vor fi amânate, devenind parte a programului din 1940 — expresie a politicii regimului Antonescu. Ne referim la submarinele „Spătarul Milescu“ și „Mircea Ciobanul“, denumite, mai târziu, „Rechinul” și „Marsuinul“ ; la vedetele comandate în Anglia, cu termen de livrare octombrie 1939 și sosite abia în 1940.

Programul naval din 1939 se prezenta, așadar, ca unul întrerupt. Schimbarea internă de regim, operată și sub presiunea contextului Europei căzută progresiv sub autoritatea Germaniei național socialiste, este cauza principală a blocării politicii coerente privind nevoile marinei militare românești. Faptul că acest program era bine gândit, echilibrat, are ecou în opnia publică. Cu prilejul lansării „Amiralului Murgescu“ (14 iunie 1939), Romulus Seișanu nota că programul nostru naval și compunerea flotei corespund misiunii apărării frontierei noastre pe apă. El aprecia că „noi n-avem nevoie de cuirasate și în general de vase de suprafață și de submarine de mare tonaj, care sunt și foarte scumpe“, ci de vase ușoare cu viteză mare și de hidroavioane. El combate părerea că binomul hidroavion — submarin va avea rolul decisiv și va înlocui navale de suprafață ; pledează pentru dozajul echilibrat între componentele flotei de război [105].

Realitatea dificultății articulării unei politici navale concretizate în programe urmărite consecvent apare uneori dilatată subiectiv ; la nivelul relațiilor dintre oamenii marinei, ierarhizarea cauzelor este adeseori viciată. „Afacerea de onoare“ a amiralului Niculescu-Rizea este un caz în speță. Cazul se încadrează în istoria marinei militare în ultimii ani ai perioadei de referință și mai ales într-o componentă a acesteia.

[104] *Ibidem.*

[105] R. Seișanu, *Programul nostru naval. Nevoile marinei de război*, în „Marea Noastră“, an VIII, nr. 7—8, iulie-august 1939, p. 192—193. Înclinăm să credem că observațiile autorului și lansarea „Amiralului Murgescu“ sunt *posterioare* Programului naval din 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE ONIŞORU

„VIN AMERICANII !" — DE LA SPERANŢĂ LA ILUZIE ÎN ROMÂNIA POSTBELICĂ

Deşi la începutul celui de-al doilea război mondial România a reuşit să-şi menţină neutralitatea, evoluţia situaţiei pe frontul de vest şi, mai ales, căderea Franţei au contribuit la izolarea ţării noastre. Astfel, după dramatica vară a anului 1940, când au fost pierdute Basarabia, Bucovina de Nord, Herţa, nord-vestul Transilvaniei şi Cadrilaterul, s-a produs o reorientare, mai mult silită, spre ţările Axei. În urma abdicării regelui Carol II şi a trecerii întregii puteri în mâinile generalului Ion Antonescu, acesta, deşi convins că Anglia nu va pierde războiul, acceptă colaborarea politico-militară cu Germania. Decizia era impusă de realităţile politice, într-un moment în care era în discuţie însăşi existenţa fiinţei naţionale.

Actul de la 22 iunie 1941, susţinut de cvasiunanimitatea populaţiei şi a forţelor cu putere decizională într-o primă fază (până la Nistru), nu putea să nu ducă la ruperea relaţiilor diplomatice cu Occidentul — în condiţiile conturării alianţei U.R.S.S. cu Marea Britanie şi, apoi, S.U.A. Este de remarcat că, totuşi, regimul antonescian a făcut tot posibilul pentru menţinerea cordialităţii, în limitele impuse de alianţa cu Germania. Din păcate, în urma înţelegerii „la vârf" dintre Stalin, Churchill şi Roosevelt, pe lângă adoptarea formulei capitulării necondiţionate s-a decis ca România să trateze ieşirea din război direct cu Uniunea Sovietică. Mai mult, aviaţia americană a efectuat un puternic bombardament asupra regiunii petrolifere Ploieşti (1 august 1943).

Discuţiile tot mai hotărâte pe care partea română le-a angajat pentru ieşirea din angrenajul german au fost privite cu multă simpatie de către Departamentul de Stat al Statelor Unite ale Americii. Astfel, într-o telegramă expediată de Cordell Hull către Averell Harriman se arată, printre altele, că românii „singuri trebuie să decidă dacă vor o lovitură de stat a lui Maniu sau o *volte-face* a guvernului Antonescu. Dar pentru o schimbare de front, recunoaştem că dacă el, Mareşalul Antonescu, vrea şi este hotărât să o facă, numai el are mijloacele necesare şi cele mai mari şanse de succes. Autorităţile militare americane

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consideră acțiunea României de o importanță excepțională. Ea trebuie să aibă statut de cobeligeranță și ea trebuie să acționeze cât mai repede [1].

Poziția Statelor Unite a fost, cel puțin în această fază a tratativelor, destul de corectă față de România, Casa Albă opunându-se diferitelor înțelegeri ce ar fi putut apărea ca o împărțire în sfere de influență. Premierul britanic, Winston Churchill, nota în memoriile sale că, în urma telegramei expediate Departamentului de Stat, la 31 mai 1944, „Hull s-a speriat chiar de sugestia care ar putea părea că admite crearea zonelor de influență" [2].

Actul de la 23 august 1944 a readus România în tabăra alianțelor sale firești, alături de puterile occidentale. Din păcate, în contextul geo-politic al momentului, ea a fost nevoită să accepte și „prietenia cu U.R.S.S.". Sub oblăduirea trupelor sovietice de ocupație, în totală discordanță cu Carta Atlanticului și celelalte acte oficiale ale aliaților, în România a început acțiunea sistematică de transformare într-o țară socialistă. Perioada 1944—1947, decisivă pentru evoluția postbelică a țării, a fost influențată brutal de ingerința sovietică. Deși, conform armistițiului semnat la 12 septembrie 1944, aliații acționau în România prin intermediul Comisiei Aliate de Control, activitatea acesteia s-a redus la impunerea sistematică a punctului de vedere al U.R.S.S. Reprezentanții anglo-americani n-au avut practic o putere reală de decizie, astfel că nu greșim apreciind că ea a fost, în fapt, sovietică.

Sub pavăza ocrotitoare a armatelor rusești, în țară a început un proces, bine regizat de la Moscova, vizând propulsarea comuniștilor români — instrumentul Kremlinului în această acțiune — în pozițiile cheie ale eșichierului politic. Cum însă partidul era aproape inexistent în 1944, a fost nevoie de realizarea, într-o primă fază, a unui Front Național Democrat. La 6 martie 1945, odată cu instalarea guvernului Groza, s-a încheiat această etapă.

Transformările din România au neliniștit Statele Unite chiar din timpul negocierilor de la Moscova, privind semnarea armistițiului (septembrie 1944). Astfel, Averell Harriman informa telegrafic, din capitala sovietică, Departamentul de Stat că :

„1. Era clar că rușii au intrat în aceste negocieri cu hotărârea și convingerea că terenul era în cea mai mare parte a lor și că noi le dăm mână liberă, atât în redactarea termenilor de armistițiu, cât și în tratamentul ulterior aplicat românilor.

2. Atitudinea Statelor Unite în timpul acestor negocieri a ținut seama de aceste dorințe ale rușilor și ea a fost apreciată de aceștia la justa lor valoare. Rușii cred că noi respectăm o înțelegere tacită că România este o regiune de interes predominant sovietică, în care noi nu trebuie să ne amestecăm. Termenii armistițiului dau comandamentului rus control absolut, nelimitat, asupra vieții economice a României. Reducerea standardului de viață a poporului român la nivelul celui sovietic, va urma treptat, dar sigur. Nici un ofițer de poliție sau func-

[1] Nicolae Baciu, *Agonia României*, München, 1987, p. 29—30.

[2] Winston Churchill, *Mémoires sur deuxième guerre mondiale*, vol. VI, *Triomphe et tragédie*, part 1, *La Victoire*, Paris, 1948—1952, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţionar român nu va fi tolerat, dacă nu va fi la discreţia absolută a poliţiei ruseşti" [3].

Deşi semnele prevestitoare nu erau deloc favorabile democraţiei în România, speranţa în reglementarea situaţiei după încheierea războiului era încă prezentă. Astfel, liderul social-democrat Constantin Titel Petrescu, declara, în septembrie 1944, acreditaţilor de presă occidentali că este nevoie de o colaborare cu capitalul american, englez şi francez în acţiunea de reconstrucţie a ţării [4].

În virtutea înţelegerii Churchill—Stalin, din 9 octombrie 1944 [5], ruşii au început să se comporte în România ca o forţă de ocupaţie, stârnind, prin aceasta, nemulţumirea şi indignarea populaţiei. Numeroasele abuzuri şi jafuri, depăşind cadrul accidental inerent războiului, au fost observate şi de anglo-americanii din Comisia Aliată de Control, dar protestele către guvernele lor au rămas fără rezultat. Mai mult, iritat de insistenţele lui Le Rougetel şi Stevenson, relative la comportamentul lui Vinogradov, premierul Churchill îl atenţiona pe ministrul de externe, Anthony Eden, că „ei se comportă în România ca şi când ar fi în Grecia" [6].

Anul 1945, care a marcat consolidarea puterii comuniste în ţară, a făcut să apară în rândul oamenilor simpli, ca un reflex de autoapărare şi ridicare a moralului, ideea că „vor veni americanii" şi-i vor alunga pe ruşi. Speranţa aceasta o nutreau şi numeroşi oameni politici, care, însă, prin prisma evoluţiei evenimentelor, au realizat repede că aceasta este mai degrabă o iluzie.

Un test decisiv, ratat de Occident, l-a constituit răsturnarea guvernului de coaliţie al generalului Nicolae Rădescu şi numirea unui cabinet procomunist. Evenimentele din februarie—martie 1945 au fost cu atât mai surprinzătoare, cu cât ele veneau imediat după conferinţa de la Yalta (4—11 februarie), unde Roosevelt a susţinut ideea instalării unor guverne reprezentative în ţările eliberate, sub supravegherea marilor puteri [7]. Erau contrazise şi principiile „Declaraţiei privind Europa eliberată", adoptată cu acelaşi prilej.

Declanşarea ofensivei forţelor comuniste s-a lovit de fermitatea generalului Rădescu, ajungându-se astfel în pragul unui război civil. Pentru dezamorsarea conflictului, reprezentantul american în Comisia Aliată de Control, generalul C.V.R. Schuyler, împreună cu omologul său britanic, Stevenson, au prezentat, la 21 februarie, un protest lui Vinogradov. Dar cei doi n-au putut obţine nimic de la sovietici, americanul notând dezamăgit în memoriile sale: „Am părăsit întâlnirea convins că nimic nu mai putea fi făcut" [8].

Americanii şi britanicii erau totuşi singurele puncte de sprijin, mai ales după brutala demonstraţie de forţă a lui Vâşinski. Sfătuit de Maniu

[3] N. Baciu, *op. cit.*, p. 134—135.
[4] „Libertatea", 12 septembrie 1944.
[5] W. Churchill, *op. cit.*, p. 235.
[6] N. Baciu, *op. cit.*, p. 127.
[7] Harry S. Truman, *Mémoires*, vol. I, *L'années des decisions*, part 1, *L'Amérique continue 1945*, Paris, 1955, p. 216.
[8] Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies Towards Romania : 1938—1947*, Los Angeles, 1977, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi Brătianu, regele Mihai s-a adresat, în seara de 4 martie, aliaţilor. Răspunsul sosit a doua zi dimineaţa n-a confirmat, însă, decât spusele lui Vâşinski — „Yalta sunt eu" [9]. După instalarea lui Groza, cum Churchill se arăta „stânjenit" să protesteze [10], din nou americanii erau ultima speranţă. De altfel, la 11 martie, Roosevelt şi-a manifestat hotărârea de a face tot posibilul pentru a-l determina pe Stalin să-şi ţină promisiunile [11]. Planul său era temperat pentru că, potrivit unei telegrame adresate lui Churchill, în viziunea sa România nu era cea mai indicată pentru un *test case* în relaţiile cu sovieticii.

De altfel, propunerea americană privind instituirea unei comisii tripartite la Bucureşti a fost respinsă, la 17 martie, de V. M. Molotov. Acesta a invocat instalarea guvernului Groza prin motive ţinând de necesităţi militare şi de protecţie a căilor de comunicaţie ale Armatei Roşii [12]. Repetata violare a prevederilor declaraţiei de la Yalta l-a afectat vizibil pe Roosevelt, cunoscut ca fiind un admirator al lui Stalin. Totuşi, în al 12-lea ceas al vieţii sale, el a fost nevoit să recunoască adevărul, la 24 martie recunoscând că dictatorul comunist şi-a încălcat sistematic toate promisiunile [13].

Decesul lui F. D. Roosevelt, survenit la 12 aprilie 1945, şi venirea la Casa Albă a lui Harry S. Truman a însemnat o răcire a relaţiilor ruso-americane. Astfel, Washington-ul începe să devină tot mai critic la adresa sovieticilor, preluând iniţiativa şi în numele britanicilor, care trec pe un plan secund. De altfel, chiar la 11 aprilie, Churchill îl ruga pe Roosevelt să preia conducerea în afacerile privind România [14].

În primul raport al Departamentului de Stat către noul preşedinte, datat 13 aprilie, Stettinus, trecând în revistă zona balcanică, observa despre România că este condusă de un guvern minoritar impus de ruşi [15]. A fost redactat un protest al S.U.A. faţă de metodele de intimidare folosite de U.R.S.S. în România, urmat de un al doilea. Nici unul dintre ele n-a primit vreun răspuns de la sovietici. Situaţia existentă în România a fost expusă lui Harry Truman şi de reprezentantul american în Comisia aliată de Control, generalul C.V.R. Schuyler, care consemna [16] că ruşii luau decizii fără a se consulta măcar cu aliaţii. Aceasta în condiţiile în care guvernul Groza nu avea suportul populaţiei (după calculele lui Schuyler, el era susţinut de mai puţin de 10% !), majoritatea zdrobitoare fiind ostilă oricărei forme de comunism.

Preşedintele Truman, bazându-se pe aceste informaţii, a refuzat să recunoască guvernul român. La 7 iunie 1945, el îi telegrafia lui Stalin, reproşându-i că în România sunt încălcate drepturile şi libertăţile popu-

---

[9] Nicoleta Franck, *O înfrângere în victorie. Cum a devenit România din Regat, Republică Populară*, Bucureşti, 1992, p. 173.

[10] Warren F. Kimbali (ed.), *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondance*, vol. III, *Alliance declining*, Princeton, 1987, p. 547.

[11] *Ibidem*, p. 561—562.

[12] François Fejtö, *Histoire des démocratie populaires*, vol. I, *L'ère de Staline 1945—1952*, Paris, 1971, p. 96.

[13] W. Averell Harriman, Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941—1946*, New York, 1975, p. 444.

[14] W. Kimball, *op. cit.*, vol. III, p. 625—626.

[15] *Ibidem*, p. 635.

[16] H. Truman, *op. cit.*, vol. I—1, p. 216—217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lației și propunând inițierea unor consultări între aliați [17]. De altfel, pe demersul american se întemeiau și speranțele opoziției române. Iuliu Maniu, încercând să detecteze tocmai acest sprijin, în timpul unei discuții cu Burton Berry și C. V. Schuyler, le mărturisea că fără a beneficia de „asigurarea formală și categorică de suport a americanilor", el nu va întreprinde nici o acțiune ce ar fi putut fi interpretată de ruși ca o rebeliune [18].

Conferința de la Potsdam (17 iulie—2 august), la care au participat Truman, Stalin și Churchill (înlocuit pe parcurs de Clement Attlee), a fost un nou moment de ciocnire a intereselor americano-sovietice. Pentru România, importanța deciziilor ce urmau a fi luate este semnalată din București, în preziua deschiderii conferinței, de către același neobosit Schuyler. Acesta raporta Departamentului de Stat, în acest sens, următoarele : „...pe baza celor opt luni de experiență personală pe care am avut-o aici și față de atitudinea necorespunzătoare pe care au arătat-o rușii în această perioadă, simt că acorduri specifice și detaliate la nivelele cele mai înalte sunt absolut esențiale pentru buna continuare a muncii noastre aici. Trebuie de amintit că așa cum acționează acum, Comisia aliată de Control este autoritatea supremă în România ; este un organism de politică executivă și un agent executiv în același timp ; el execută controlul complet și autocratic asupra tuturor fazelor vieții naționale în România..." [19].

Chiar de la începutul conferinței, partea americană a venit cu propunerea ca, în virtutea „Declarației privind Europa eliberată" de la Yalta, să fie reorganizate imediat guvernele român și bulgar [20]. Odată îndeplinită această condiție, potrivit declarației președintelui Truman, cele două cabinete urmau să fie recunoscute și puteau fi încheiate tratatele de pace cu aceste țări [21]. Problema românească a contribuit din plin la tensionarea agendei lucrărilor de la Potsdam. Astfel, pe ultimul punct al ordinii de zi din 19 iulie figura situația instalațiilor petrolifere americane și britanice din România. Din nou problema a fost minimalizată de Stalin, care arăta că este o afacere minoră, ce poate fi soluționată pe cale diplomatică [22].

O altă chestiune discutată a fost legată de ținerea de alegeri libere în foștii sateliți ai Germaniei, inclusiv România. În acest sens, James Byrnes, secretar de stat, îl atenționa pe omologul său sovietic, V. M. Molotov că „S.U.A. doresc sincer ca Rusia să aibă țări prietene la granițele sale, dar noi credem că trebuie urmărită prietenia poporului mai mult decât a unui guvern particular. Noi, de altfel, dorim ca guvernele să fie reprezentantele poporului. Dacă alegerile sunt ținute acolo unde nu numai ziariștii și corespondenții radio, dar chiar reprezentantul nostru

[17] *Corespondența Președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu președinții S.U.A. și cu primii miniștri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941—1945*, vol. II, București, 1958, p. 295.

[18] N. Baciu, *op. cit.*, p. 157.

[19] *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945*, vol. II, Washington, 1960, p. 686—687.

[20] *Ibidem*, p. 643—644.

[21] H. Truman, *op. cit.*, vol. 1—2, p. 4—5.

[22] *Ibidem*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernamental are restricţii, poporul american va fi neîncrezător în orice guvern stabilit ca rezultat al unei astfel de alegeri. Nu dorim să ne amestecăm în alegerile din nici o ţară, dar pentru situaţia postbelică ne vom alătura celorlalţi, observând alegerile din Italia, Grecia, Ungaria, România şi Bulgaria" [23]. În acest sens, la 1 august, S.U.A. propunea ca pentru România, Bulgaria şi Ungaria să fie adoptat un pachet de măsuri cu trei elemente importante : supravegherea alegerilor, libertatea presei şi revizuirea Comisiei aliate de Control [24].

Poziţia americană la Conferinţă, destul de dură faţă de Kremlin, prevesteşte practic începutul războiului rece, marcat de superioritatea militară a Statelor Unite, conferită în această fază de posesiunea bombei atomice. Felul în care a fost susţinută necesitatea schimbării regimului din România a contribuit la renaşterea speranţei regelui, îngropată la 6 martie, că ar mai fi posibilă revenirea la o democraţie autentică. S-a ajuns la declanşarea „grevei regale", în august 1945. La 9 august, Roy Melbourne îl informa pe James Byrnes că la Bucureşti se aşteaptă o interpretare oficială a Declaraţiei de la Potsdam şi, în acest caz, suveranul este decis să-l demită pe Groza [25].

Derularea evenimentelor a fost precipitată de sosirea, la 20 august, a notei anglo-americane prin care era expusă disponibilitatea celor două puteri de a încheia pacea cu România, după numirea unui guvern reprezentativ [26]. Acţionând ferm, regele Mihai îl informează pe Melbourne despre demersul său şi, după ce obţine de la acesta reconfirmarea sprijinului american [27], se adresează Comisiei Aliate de Control. Bazându-se pe cele hotărâte la Potsdam, regele Mihai a cerut sprijinul Comisiei Aliate de Control pentru a putea instala un guvern reprezentativ, care „să poată fi recunoscut de cei trei mari aliaţi, punând astfel România în poziţia de a încheia tratatele de pace şi a fi admisă la Naţiunile Unite" [28]. Curajoasa acţiune a fost privită cu simpatie de cercurile diplomatice de la Washington. De altfel, însuşi preşedintele Truman era adeptul unei poziţii ferme în faţa Rusiei [29], astfel că, la 22 august 1945, secretarul de stat, James Byrnes, declara că S.U.A. nu va stabili relaţii diplomatice cu România până când aceasta nu va avea un regim democratic [30]. O poziţie similară adopta de la Bucureşti Burton Berry, atenţionând că „noi trebuie să acţionăm repede — nu ca în trecut — sau să

---

[23] James F. Byrnes, *Speaking Frankly*, New York, 1947, p. 73.
[24] *F.R.U.S., Postdam*, vol. II, p. 604.
[25] P. Quinlan, *op. cit.*, p. 140.
[26] N. Franck, *op. cit.*, p. 212.
[27] P. Quinlan, *op. cit.*, p. 143.
[28] N. Baciu, *op. cit.*, p. 164.
[29] Într-o convorbire cu ambasadorul S.U.A. la Moscova (la 20 aprilie 1945) A. Harriman, preşedintele Truman a început prin a arăta că „nu mi-e frică de ruşi şi că avem intenţia de a fi fermi". La remarca lui Harriman că lumea se găseşte în faţa unei „invazii barbare a Europei" şi că „era convins că dominaţia sovietică asupra oricărei ţări străine semnifică nu numai că influenţa rusilor va fi predominantă în relaţiile internaţionale ale acestor ţări, dar şi că sistemul sovietic, cu poliţia sa secretă şi suprimarea libertăţii cuvântului, prevalează", Truman a conchis spunând : „am intenţia să fim fermi în raporturile cu guvernul sovietic" — H. Truman, *op. cit.*, vol. I—1, p. 92—94.
[30] P. Quinlan, *op. cit.*, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plătim pentru greşelile noastre. Plata în România ar fi o dezastruoasă subminare a întregii noastre poziţii morale în această ţară" [31].

Dar Stalin nu era dispus să cedeze nimic din ceea ce câştigase în România, dovadă fiind şi eşuarea Conferinţei de la Londra (11 septembrie — 3 octombrie 1945). Ruşii au adoptat o poziţie suplă, lansând tot felul de zvonuri, dar nu au admis nici un compromis. De fapt, poziţiile S.U.A. şi U.R.S.S. au fost din nou diametral opuse în privinţa României. Astfel, la remarca lui Molotov că americanii doresc un guvern ostil în România, care să-l schimbe pe actualul sprijinit de majoritatea populaţiei, Byrnes a ripostat, considerându-l nereprezentativ [32]. Atunci când Molotov a cerut recunoaşterea guvernului român, Byrnes a fost din nou ferm, răspunzând că acesta este rezultatul ultimatumului de două ore şi jumătate dat de Vâşinski [33]. „Zvonistica" conferinţei a cuprins supoziţii de tot felul, fiind vehiculate posibile formule de guvern, condus de Pătrăşcanu, Tătărescu sau dr. Lupu. Scopul urmărit de sovietici era câştigarea de timp, care se scurgea în favoarea lor, pentru că, după cum observa ambasadorul american de la Bucureşti, Burton Berry, guvernul Groza profita de incapacitatea anglo-americanilor de a lua măsuri împotriva sa, acumulând capital politic [34].

Totuşi, deşi sprijinul Vestului nu se materializa, regele Mihai şi-a continuat acţiunea de boicotare a guvernului. Perioada, intrată în istoriografie sub denumirea de „grevă regală", s-a întins până la începutul anului 1946, când, în urma Conferinţei de la Moscova (15—25 decembrie 1945), a fost găsită o formulă de compromis. Incidentul major al intervalului, 8 noiembrie 1945, a demonstrat însă că autorităţile procomuniste erau tot mai stăpâne pe situaţie. Iuliu Maniu, după întrevederea din 12 noiembrie cu generalul Schuyler, mărturisea unui cerc de intimi politici că nu există prea multe motive de optimism. Aceasta, cu toate eforturile generalului Schuyler de a sensibiliza Washington-ul, atât prin raportul asupra evenimentelor din 8 noiembrie, cât şi prin cel înaintat lui Mark Ethridge (aflat la Sofia) [35].

Decizia luată la Conferinţa miniştrilor de externe de la Moscova, prin care guvernul Groza era lărgit prin cooptarea câte unui reprezentant al P.N.Ţ. şi P.N.L., a fost, evident, un nou moment important în care Occidentul a cedat în faţa Moscovei. În locul necesarei remanieri guvernamentale, s-a ajuns la o soluţie „cosmetică" ; ea n-a avut alt rezultat decât recunoaşterea guvernului Groza. La aflarea soluţiei preconizate, preşedintele P.N.Ţ., Iuliu Maniu, a explicat acreditaţilor diplomatici de la Bucureşti că, prin aceasta, România era lăsată definitiv în sfera dominaţiei sovietice [36].

Totuşi, deşi în cercurile opoziţiei, fără a fi cunoscute detaliile, se aflase despre târgul Churchill—Stalin, mai existau unele speranţe de

---

[31] N. Baciu, *op. cit.*, p. 165.

[32] Henry L. Roberts, *Romania : Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 302.

[33] J. Byrnes, *op. cit.*, p. 52.

[34] P. Quinlan, *op. cit.*, p. 148.

[35] Arh. St. Bucureşti (ASB), fond Iuliu Maniu, dos. 9, f. 190.

[36] Nicolas Penesco, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme 1938—1948*, Paris, 1981, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

redresare. Acestea au fost întreținute și de ambasadorul Berry, care, potrivit memoriilor lui Nicolae Penescu, a dat asigurări că guvernul său se va opune împărțirii Europei în zone de influență [37]. Astfel, după ce, la 4 și 7 februarie 1946, Marea Britanie și Statele Unite au recunoscut guvernul român, la 8 februarie Burton Berry telegrafia la Washington. Explicând contextul politic din România, el avertiza încă o dată că „plângerile opoziției sunt justificate și a venit momentul ca Departamentul de Stat să protesteze public" [38].

În rândurile populației, recunoașterea guvernului a avut ca efect o creștere simțitoare a „stării de spirit și nădejdii de viitor" [39]. Aceasta se explică prin aceea că, dacă oamenii politici erau tot mai edificați, marea parte a românilor era sub psihoza că „vor veni americanii" și, odată cu ei, zile mai bune. Pretextul pentru ca Statele Unite să acționeze era justificat și de rezultatele, oarecum surprinzătoare, ale unui sondaj Gallup efectuat în anul 1946, potrivit cărora 60% dintre cetățenii S.U.A. credeau că sovieticii doresc să domine lumea, iar potrivit investigației ziaristului James Reston, populația americană considera pericolul rusesc mai important decât cel japonez [40].

Adoptarea formulei lărgirii, în detrimentul remanierii, guvernului Groza a fost fatală și în privința alagerilor din 19 noiembrie 1946. În pofida faptului că au fost promise alegeri libere, acestea au fost falsificate în mod grosolan. Cu puțin timp înaintea scrutinului, Gheorghe Tătărescu (ministru de externe) prevenea deja un grup de intimi că alegerile vor fi trucate și că americanii din Comisia Aliată de Control nu vor avea putința de control sau intervenție [41].

În fața faptului împlinit, Departamentul de Stat a protestat, prin subsecretarul Dean Acheson, în termeni viguroși : „Guvernul român a ținut alegeri la 19 noiembrie 1946. Departamentul de Stat a primit acum rapoarte detaliate cu privire la desfășurarea acestor alegeri și informația cuprinsă în acestea arată cu deosebită claritate — ca un rezultat al manipulării registrului electoral, al procedeelor folosite în darea voturilor și numărarea lor, ca și intimidarea prin teroare a unor însemnate elemente democrate ale corpului electoral — că dreptul electoral a fost, în această împrejurare, refuzat în mod cert unei importante părți a populației. În consecință, guvernul Statelor Unite nu poate privi aceste alegeri conform cu asigurările pe care guvernul român le-a dat guvernelor Statelor Unite, Regatului Unit și U.R.S.S. de a îndeplini hotărârea de la Moscova" [42]. Dar, ca și în cazurile precedente, S.U.A. au rămas cu protestul, iar comuniștii din țară, sub pavăza lui Stalin, au mai făcut un pas spre republică, atunci când regele a adresat mesajul tronului, la 1 decembrie 1946, legalizând astfel o Adunare aleasă prin fraudă.

---

[37] *Ibidem*, p. 159.

[38] N. Baciu, *op. cit.*, p. 191.

[39] ASB, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat (M.I.D.A.S.). dos. 12/1946, f. 10.

[40] „The American Historical Review", vol. 94, nr. 4, p. 951.

[41] Paul Dimitriu, *Exerciții de memorie*, București, 1992, p. 26.

[42] ASB, fond Președinția Consiliului de Miniștri, cabinetul militar, dos. 195/1944, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primele luni ale anului 1947 au consemnat intensificarea activității politice a opoziției, în frunte cu Iuliu Maniu, aceasta și în legătură cu semnarea tratatului de pace. Ceea ce era esențial pentru continuarea acțiunii de rezistență internă era surprinderea poziției exacte a americanilor față de evoluția situației din România. Astfel, o notă informativă [43] a organelor de siguranță, bazată pe informații culese din cercurile maniste, consemna, la 8 ianuarie 1947, că Maniu a fost indispus de întrevederea pe care Gh. Gheorghiu-Dej a avut-o cu MacDonald — atașatul adjunct de presă de pe lângă Misiunea americană din București. Nemulțumirea provenea din faptul că, potrivit informațiilor de care dispunea Maniu, „Burton Berry a fost surprins plăcut că guvernul român era dispus să facă concesii economice Statelor Unite, dacă România va fi ajutată de guvernul american. În momentul de față, s-ar purta tratative privind această problemă, tratative ce nu ar avea decât un substrat economic“.

Iuliu Maniu, conducătorul neoficial al rezistenței naționale anticomuniste, și-a dat seama de importanța rolului jucat de marile puteri. Din această cauză, eforturile sale au vizat în special obținerea unui sprijin din partea americanilor, indispensabil într-o eventuală acțiune de răsturnare a guvernului. O altă notă a Siguranței [44], datată 18 februarie, remarca tocmai faptul că Maniu este în așteptarea unor informații de peste hotare, în urma cărora el va concerta poziția partidului, în funcție de noile știri. Președintele P.N.Ț. considera la acea oră că trebuie, în sfârșit, demarată acțiunea de răsturnare a guvernului, fapt pe care el l-a mărturisit și lui Burton Berry. În consecință, diplomatul american, sintetizând poziția lui Maniu, telegrafia Departamentului de Stat [45]. Ambasadorul susținea că, potrivit părții române, în această tentativă dificilă atitudinea anglo-americană este singura necunoscută, poporul și regele fiind deja pregătiți. În răspunsul dat, la 19 martie, Dean Acheson reamintea că este contra practicilor lui Groza, dar făcea și precizarea că „guvernul Statelor Unite nu poate sprijini sau preconiza răsturnarea violentă a guvernului cu posibilele consecințe grave pentru poporul român“ [46].

Deci, o nouă deziluzie pentru români. De altfel, raportul informativ al Siguranței, din 24 martie, se referă tocmai la această stare de lucruri : „Din cercurile interne ale lui Iuliu Maniu se afirmă că, în cadrul ultimei întrevederi avute cu președintele P.N.Ț. cu Burton Berry, reprezentantul politic al Statelor Unite, Iuliu Maniu și-a manifestat nemulțumirea față de atitudinea adoptată de Statele Unite în legătură cu ultimele evenimente interne. Iuliu Maniu ar fi spus lui Burton Berry că, potrivit sugestiilor primite, P.N.Ț. a trecut la organizarea masivă a cadrelor partidului și că, în urma acestui fapt, guvernul a început arestarea fruntașilor național-țărăniști. P.N.Ț. și celelalte partide de opoziție au protestat pe lângă miniștrii de externe reuniți la Moscova, dar că nici d. Bevin și nici d. Marshall nu au luat nici o atitudine. Burton Berry

[43] *Ibidem*, fond Iuliu Maniu, dos. 9, f. 35—36.
[44] *Ibidem*, f. 33.
[45] N. Baciu, *op. cit.*, p. 216—217.
[46] *Ibidem*, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a răspuns că nu poate explica de ce secretarul Departamentului de Stat nu a luat nici o atitudine până acum, dar că poate preciza că în planul de acțiune imediată al Departamentului de Stat este trecută și problema României, față de care Statele Unite manifestă un interes foarte viu. În consecință, ar mai fi spus Burton Berry, Iuliu Maniu trebuie să mai aștepte, pentru că, în orice caz, până în octombrie anul curent, va fi rezolvată problema României" [47].

Promisiunile făcute de Burton Berry se bazau pe noua orientare a administrației și, probabil, pe discursul din 12 martie 1947, rostit de Harry Truman în fața Congresului S.U.A. [48]. Acesta constituie, de fapt, afirmarea publică a doctrinei Truman, care s-a materializat prin ajutorul efectiv dat Turciei și Greciei, dar și prin stimularea rezistenței la sovietizare în România, Bulgaria și Ungaria [49]. Noile semne au fost receptate cu deosebit interes de populația românească, care era supusă tot mai multor vexațiuni din partea noului regim. Lansarea diferitelor zvonuri au contribuit și ele la menținerea unei anumite stări de spirit. Astfel, la 7 mai 1947, la Adamclisi, în fața a 5 000 de oameni, „Sfântul" Gheorghe D. Nițu a spus că „Mareșalul Stalin este marele satan, că nenorocirea noastră se datorește faptului că armata sovietică nu pleacă din țară" [50]. În același sens pot fi încadrate și zvonurile alarmiste din județul Covurlui, în aceeași lună mai : „Americanii au bombardat pe ruși la Buzău, că dl. Gh. Gheorghiu Dej a voit să-l împuște pe Rege și că dl. Tătărescu a apărat pe Rege și a fost rănit, o altă versiune a susținut că tov. Ana Pauker a tras în Rege, că partidul comunist voiește să instaureze dictatura proletariatului" [51]. În județul Prahova, la modă erau memoriile către legația S.U.A., prin care erau solicitate ajutoare în alimente [52].

Voința Americii de a se implica în treburile Europei a fost exprimată clar și de discursul rostit, la 5 iunie 1947, de către generalul Marshall, la Harvard [53]. Cu acest prilej, el a lansat un plan de cooperare economică pentru stabilizarea Europei, vizând combaterea foametei, sărăciei, deznădejdii și haosului. Era un nou pas al administrației Truman, după discursul prezidențial din 12 martie, prin care se urmărea reducerea influenței nefaste a U.R.S.S. Din păcate, respingerea planului Marshall de către blocul sovietic a însemnat căderea definitivă a „cortinei de fier", Europa fiind împărțită între statele cliente ale S.U.A. și U.R.S.S. [54], România găsindu-se în ultima categorie.

---

[47] ASB, fond Iuliu Maniu, dos. 9, f. 16.

[48] Glenn Blackburn, *The West and the World since 1945*, New York, 1985, p. 8—9.

[49] John Lewis Gaddis, *The long Peace. Inquires into the History of the Cold War*, New York, 1987, f. 159.

[50] ASB, fond MIDAS, dos. 37/1947, f. 71.

[51] *Ibidem*, f. 71.

[52] *Ibidem*, fond Inspectoratul General Administrativ București (IGAB), dos. 233, vol. III, f. 85—86.

[53] Fr. Fejtö, *op. cit.*, vol. I, p. 177.

[54] André Fontaine, *Istoria războiului rece. De la Revoluția din Octombrie la războiul din Coreea 1917—1950*, vol. II, București, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, în toamna lui 1947, noul ministru american la București, Rudolf Emil Schoenfeld [55], găsea o țară aflată sub un control comunist total, ultima relicvă a vechiului regim fiind regele. Acesta era, la rândul său, convins că partida este pierdută. Aflat, în noiembrie 1947, la Londra, el explica ambasadorului american de aici, Douglas, că guvernul român era controlat integral de comuniști și că el nu mai avea dreptul de a-l schimba sau de a dizolva Parlamentul, condiție în care abdicarea nu era prea departe [56]. Previziunea s-a îndeplinit la 30 decembrie, când România a devenit Republică Populară. Din acest moment, nu mai putem vorbi de existența unei clase politice capabile să se opună comunismului. Totuși, oamenii de rând au continuat, o vreme, să mai spere că vor veni americanii. Astfel se explică diferitele acțiuni de rezistență și, mai ales, lupta armată în munți.

Perioada 1948—1950 a fost decisivă [57] în acțiunea comuniștilor de consolidare a puterii politice, controlul lor asupra țării fiind total la finele intervalului. De altfel, sunt anii în care s-au stins, practic, toate speranțele că țara va ieși din orbita rusească. Totuși, prima parte a anului 1948 a fost presărată cu numeroase acte de nesupunere față de autorități. Ele erau încurajate și de recepționarea posturilor occidentale de radio (în special *Vocea Americii*), care propagau ideea că America nu va tolera situația existentă în estul Europei [58]. În acest sens, buletinele informative ale organelor de siguranță sunt relevante. Astfel, în februarie 1948, în teritoriul rural arondat Inspectoratului de Jandarmi Iași circula cu insistență zvonul unui iminent război ruso-american. La 7 februarie, Toader Dolmăceanu din Șipote — Iași a spus la o nuntă că „este monarhist, a înjurat pe toți cei ce-l urăsc pe el și pe fostul rege și ar fi spus că el vrea să moară român, apoi că cei înscriși ca membri în P.C.R. au fost legionari și că *roata morii se învârtește*" [59]. La 23 februarie, pe raza comunei Vânători — Iași a fost descoperit manifestul intitulat *Frați români*, care se încheia cu un ton optimist : „Trăiască Regele, trăiască România de mâine, trăiască anglo-americanii care ne vor salva. Paștele îl vom face cu ei... La arme, cei de-un sânge și de-o lege pentru neam și pentru Rege" [60]. Alături de acest manifest, a mai fost găsit un altul, pe care scria că a fost lansat de aviația americană. Scopul era, evident, acela de a menține în sufletul oamenilor o anumită stare de spirit.

Luna martie 1948, dominată de alegerile pentru prima Mare Adunare Națională, a cunoscut o intensificare a acțiunilor subversive, concretizată prin rezistența armată în munți și prin continuarea răspândirii de zvonuri. Acestea erau, în fapt, continuarea politicii dusă de opoziție în anii 1945—1947 în sistemul „de la om la om", în condițiile în care presa și radioul erau sub controlul Puterii. Astfel, în raza Inspectora-

[55] R. E. Schoenfeld, diplomat de carieră cu peste 30 de ani de activitate în Europa și America de Sud. Numit la 25 septembrie 1947 („Monitorul Oficial", partea I, nr. 222, 26 septembrie 1947, p. 8707).

[56] N. Baciu, *op. cit.*, p. 219—220.

[57] Stephen Fischer-Galați, *Twentieth Century Romania*, New York, 1970, p. 119.

[58] G. Dumitrescu, *Demascarea*, München, 1978, p. 12.

[59] Arh. St. Iași (ASI), fond IGA Iași, dos. 8/1948, f. 211.

[60] *Ibidem*, f. 211—212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului General Administrativ Galați circula, pe o scară însemnată, zvonul iminenței unui nou război mondial, un loc aparte ocupându-l acțiunea desfășurată de fostul rege în Statele Unite [61]. Uneori se anunța chiar că războiul va începe imediat, odată cu venirea primăverii. Așa a spus, motiv pentru care a fost arestat, și un oarecare D. Stănescu, în trenul personal Pitești—Stolniceni, el prevăzând și rezultatul final : „și are să li se întâmple și rușilor ceea ce li s-a întâmplat nemților" [62]. Mai mult, în zona Răcăciuni — Bacău era dată drept sigură ocuparea Triestului de către americani, iar în județul Vaslui circula părerea că aviația modernă și explozibilele de care dispunea S.U.A. nu puteau fi contracarate de nici o altă forță din lume [63]. Toată această „zvonistică" atingea uneori laturi tragi-comice, cum este și cazul manifestului în versuri găsit de Siguranță în zona Dragomirești — Neamț :

„Tatăl nostru cel din Moscova,
Prăbușească-se împărăția ta,
Facă-se voia ta,
Precum în Germania
Așa și în Rusia.
Pâinea noastră cea de un sfert pe săptămână
Dă-ne-o nouă astăzi și în fiecare zi
Și ne iartă nouă condițiile de armistițiu
Precum și noi uităm jafurile voastre.
Și nu ne duce pe noi în ispită
De a mai trece o dată Nistrul.
Și ne izbăvește de prietenia cu Rusia sovietică.
Amin" [64].

Trecerea timpului, deși atenua elanul celor ce-i așteptau pe americani, nu-i dezarma total. Astfel, defecțiunea provocată în lagărul socialist de Tito a fost interpretată în lumea satelor ca o trecere a acestuia în tabăra anglo-americană, astfel că, acum, armatele occidentale erau așteptate să sosească prin Iugoslavia [65]. Odată cu venirea toamnei a fost reluat zvonul că americanii pregătesc un nou război contra blocului sovietic, așteptându-se, în consecință, la apropiata debarcare a unor mari unități [66], în județul Fălciu vorbindu-se chiar de folosirea bombei atomice [67].

În zona montană, se trecuse mai demult de la vorbă la faptă, rezistența armată fiind remarcabilă. Pentru susținerea moralului populației sunt lansate manifeste, care îndemnau la rebeliune. Astfel, la Reșița a fost răspândit, la 8 octombrie 1948, manifestul intitulat *Mișcarea de Rezistență Națională. Pentru Patrie și Rege* [68]. Redactat sub forma unui

[61] ASB, fond MIDAS, dos. 16/1948, f. 132.
[62] *Ibidem*, dos. 231—1948. f. 45.
[63] ASI, fond IGAI, dos. 18/1948, f. 248—251.
[64] *Ibidem*, f. 253—254 ; vezi și fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dos. 165/1948, f. 5 și 69.
[65] *Ibidem*, fond Comitetul Regional — Frontul Plugarilor, dos. 42, f. 92.
[66] *Ibidem*, fond IGAI, dos. 8/1948, f. 117.
[67] *Ibidem*, f. 133.
[68] Arh. St. Timișoara (AST), fond IGA Timișoara, dos. 30/1948, f. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vibrant apel la luptă, el enunță din nou ideea că puterile occidentale, în frunte cu Statele Unite, nu vor mai tolera multă vreme pe comuniști. Vigoarea acțiunilor întreprinse de partizanii din zona Banatului s-a întețit, sinteza informativă către Ministerul de Interne pentru perioada 15—31 decembrie 1948 consemnând că „se semnalează că în regiunile de munte din Banat atacurile bandelor teroriste asupra autorităților și populației au creat o stare de îngrijorare" [69].

Tot acum, în contextul valului de procese politice declanșat de noile autorități, are loc, în octombrie, și cel al lotului acuzat de spionaj în favoarea americanilor. Organizarea lui a fost determinată de audierile lui Constantin Vișoianu la O.N.U., în legătură cu 6 martie 1945 și rolul jucat de A. I. Vâșinski. Contraatacând, autoritățile române au pus pe roate această farsă judiciară, scopul fiind demonstrarea amestecului americanilor în treburile interne ale României. Era eludată acuza principală, modalitatea brutală în care Vâșinski încălcase Declarația de la Yalta, răsturnând guvernul prezidat de generalul Nicolae Rădescu. Implicat în proces, profesorul universitar Nicolae Mărgineanu scrie în memoriile sale că Avram Bunaciu (ministrul de justiție) l-a avertizat în timpul pregătirii sale : „Trebuie însă să-ți spun că rostul acestui proces este să nu mai lase nici o urmă de îndoială asupra amestecului Americii în treburile noastre interne și de aceea complotul trebuie să apară și el. La ora actuală, ordinele acestea sunt, iar noi trebuie să le respectăm" [70].

Anul 1949 a consemnat un important succes pentru sovietici : testarea primei lor bombe atomice, fapt care a surprins, evident neplăcut, Statele Unite [71]. În România, iarna 1948—1949 a cunoscut însă o intensificare a rezistenței partizanilor, care mai sperau în venirea americanilor. Astfel, un buletin informativ, din 2 ianuarie 1949, semnalează apariția la Luncăvița — Tulcea a 12 manifeste ce îndeamnă la optimism : „Partizani nu vă predați, căci nu mai este mult. Trăiască armata anglo-americană-română" [72]. În Severin, se poate constata chiar o creștere a afluenței oamenilor către munți, fapt inexplicabil pentru autorități [73]. Exemple de rezistență întâlnim și în Moldova, deci într-o zonă cu un relief mai puțin favorabil pentru acțiuni de acest tip. De exemplu, în noaptea de 10/11 februarie 1949, a fost atacată casa primarului din Helegiu — Bacău, ocazie cu care au fost lăsate drept cărți de vizită o scrisoare prin care se prezicea că „nici un comunist nu va mai călca iarbă verde" și inscripția „Jos comuniștii, trăiască regele, dați-vă la o parte că vine Truman" [74]. De altfel, în Moldova acțiunea de „edificare" a conștiinței socialiste demara greu, dovadă și identificarea de către elevii din Bogdănești — Fălciu a tablourilor lui Gh. Gheorghiu-Dej și Ana Pauker ca fiind regele și regina [75].

---

[69] ASB, fond MIDAS, dos. 6/1948, f. 77.
[70] Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori. Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, Cluj-Napoca, 1991, p. 173.
[71] Gl. Blackburn, *op. cit.*, p. 11.
[72] ASB, fond MIDAS, dos. 1/1949, f. 18.
[73] AST, fond IGAT, dos. 10/1949, f. 94.
[74] ASI, fond IGAT, dos. 8/1948, f. 436.
[75] ASB, fond MIDAS, dos. 1/1949, f. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Colectivizarea, atât de prevestită prin zvonurile privind „colhozul", care au circulat după 1944, a avut darul să sporească neîncrederea țărănimii în regimul comunist. Este reluat din nou, pe o scară largă, potrivit informațiilor de arhivă [76], zvonul venirii americanilor, care îi vor pedepsi pe comuniști și pe colaboraționiști. Un motiv în plus de accentuare a represiunii, printre cei închiși aflându-se, în august 1949, celebrul Petrache Lupu de la Maglavit, care avusese nefericita inspirație de a profeți în biserică, anunțând că până la „Sf. Marie aia mică vin americanii" [77]. Dar de această dată n-a fost cum a dorit „minunea de la Maglavit", americanii având alte priorități. De altfel, un memorandum din 8 decembrie 1949, relativ la politica S.U.A. în Estul Europei, considera zona ca având o importanță secundară [78], soarta românilor rămânând la cheremul lui Stalin.

Debutul anilor '50 înregistrează o relativă scădere a actelor de opoziție, fapt explicabil dacă ținem cont și de numărul mare al celor arestați, ca și de lipsa oricărui orizont de schimbare. De aceea, numărul exemplelor în care apar informații despre salvarea cu ajutorul americanilor devin tot mai rare, o intensificare făcându-se simțită doar cu ocazia unor date mai importante. Astfel, în perioada alegerilor locale din decembrie 1950, în comuna Bozieni — Neamț a fost găsit un manifest cu portretul lui Antonescu și textul : „Nu mai votați astăzi, că vin americanii să spânzure golanii" [79].

Perioada înregistrează o culme în desfășurarea războiului rece. La 1 august 1951, Truman decide oprirea acordării clauzei națiunii celei mai favorizate pentru întreg blocul sovietic. Situația este complicată și prin escaladarea competiției militare, ambele superputeri testând bomba cu hidrogen — americanii în 1952, iar sovieticii după un an [80].

Moartea lui Stalin, coroborată cu venirea la Casa Albă a generalului Dwight Eisenhower, a creat, pentru scurt timp, iluzia unui dezgheț. Este perioada imediat următoare lui 1953, când Gh. Tătărescu este eliberat, fiind urmat la scurt timp de Constantin Titel Petrescu, iar Gh. Gheorghiu-Dej face primii pași spre „comunismul național al anilor '60" [81]. Totul este însă doar fațadă, după 1956 în România având loc o nouă dezlănțuire de tip terorist, nejustificată într-un moment în care partidul avea controlul absolut asupra țării.

Înăbușirea revoltei ungare a lui Imre Nagy, fără ca Occidentul să miște un deget [82], a avut darul să-i trezească și pe ultimii visători. Era

---

[76] Într-un raport din Bacău se spune că s-a „lansat zvonul că va fi război, că vor veni americanii și va fi vai de acei care fac așa cum spun comuniștii. De altfel, acest zvon circulă prin toate comunele din județ" — ASI, fond IGAT, dos. 8/1948, f. 470.

[77] N. Mărgineanu, *op. cit.*, p. 213.

[78] Scott McElwain, *The United States and East Central Europe : Differentiation or Detente*, în „East European Quartely", nr. 4/1987, p. 452—453.

[79] ASI, fond Comitetul Regional — Frontul Plugarilor, dos. 54, f. 190.

[80] Gl. Blackburn, *op. cit.*, p. 13.

[81] Fr. Fejtö, *op. cit.*, vol. II, p. 31.

[82] Adriana Georgescu, *La început a fost sfârșitul. Dictatura roșie la București*, București, 1992, p. 7. În prefața Monicăi Lovinescu, se spune : „De-abia atunci ne-am dat seama că vrerea noastră fusese deșartă".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clar că România fusese abandonată şi că jertfele atâtor români au fost zadarnice, ei sperând în van că vor veni americanii. De altfel, în 1958 a încetat şi rezistenţa armată a ultimelor grupe importante de partizani, ce mai luptau în munţi (Arsenescu în Făgăraş şi Mihuţ în Apuseni), deşi indivizi izolaţi au mai rezistat doi-trei ani.

Împărţirea în blocuri a lumii pentru o perioadă nedeterminată, a fost treptat acceptată ca un fapt împlinit. S-a ajuns ca americanii să contacteze autorităţile comuniste române, acceptându-le ca singurele reprezentante ale României. Astfel, în mai 1956, guvernul român propunea Washington-ului negocierea cererilor cetăţenilor americani care aveau proprietăţi naţionalizate în România, în schimbul reluării relaţiilor comerciale. După retragerea armatelor ruseşti din 1958, ţara noastră începe să aplice un nou curs în politica externă. În scurt timp sunt atrase grupuri numeroase de turişti străini, în 1961 ziarul *New York Times* considerând că România a devenit *boom country*-ul blocului sovietic [83]. La scurt timp după celebra declaraţie din aprilie 1964, la 1 iunie, este încheiat chiar un acord comercial cu Statele Unite, primul de acest fel cu o ţară a lagărului socialist [84]. Este începutul unei noi perioade în relaţiile româno-americane, dar şi în istoria regimului comunist român.

[83] P. Quinlan (ed.), *The United States and Romania. American—Romanian Relations in the Twentieth Century*, Woodland Hills, 1988, p. 109.
[84] *Ibidem*, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. A. URSU

NICOLAE COSTIN, AUTOR AL CRONICII ANONIME A MOLDOVEI DE LA 1661 PÂNĂ LA 1709

1. Cel mai vechi manuscris cunoscut în care se află această cronică, urmată nemijlocit, cu titlul obișnuit al fiecărui început de domnie, de cronica sigură a lui Nicolae Costin pentru anii 1709—1711, este actualul ms. *II-22* de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, cu următoarea foaie de titlu : *Letopisețul Țărâi Moldovii de la Ștefan sân Vasilie vodă încoace, de unde este părăsât de Miron Costin logofătul. Iară acum s-au scos din izvodul lui Vasilie Dămian, ce-au fost 3 logofăt, și de pre izvodul lui Tudosie Dubău logofătul, și altóra. În târg în Ieș, vleato 7224, sep. 1, vă dni Io Nicolae Alexandru vodă, într-a doa domnie* (vezi fotocopia alăturată, fig. 1). Acest manuscris, format in-quarto mic, este întocmit cu deosebită grijă, pentru domnitor. La începutul multor capitole sunt desenate viniete variate și diferit colorate în acuarelă, titlurile capitolelor și unele cuvinte din text sunt scrise cu roșu, inițialele cuvintelor cu care încep capitolele sau unele paragrafe sunt scrise tot cu roșu și împodobite. Pe f. 266^{v} are însemnarea : „Până aicea am scris eu, Axintie Uricariul". De mâna lui Axinte sunt paginate și foile 267 (lăsată albă) și 268, în fruntea căreia el desenează o elegantă vinietă, similară cu cele de la începutul altor capitole ale textului copiat până aici, după care scrie titlul *De a doa domnie lui Nicolae Alexandru vodă, văleat 7220* și, împodobită, numai inițiala cuvântului *Vrând*, cu care începe textul cronicii sale consacrate celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova. Cronica sa este însă copiată de două persoane necunoscute.

Manuscrisul acesta, copiat în bună parte de Axinte Uricariul în anul 1715, a ajuns în proprietatea lui M. Kogălniceanu, care l-a folosit drept text de bază la întocmirea ediției sale din anul 1845 a *Letopisițului Țării Moldovei de la Ștefan sân Vasilie vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul, de pe izvoadele lui Vasilie Dămian, ce-au fost 3 logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul, și altora, de Neculai Costin, carele au fost logofăt mare în Moldova (1662—1711)* [1] și a cronicii inti-

[1] Vezi M. Kogălniceanu, *Letopisițile Țării Moldovii*, tom. II, Iași, 1845, p. 1—130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tulate *A doua domnie a lui Neculai Alexandru Mavrocordat vv. în Moldova, de Axinti Uricarul (1711—1716)*[2]. Cu privire la paternitatea întregii cronici a Moldovei de la 1662 până la 1711, pe care el o publică sub numele lui N. Costin, Kogălniceanu face însă, în *Notiție biografică a cronicarilor Moldaviei*, de la începutul primului volum al *Letopisiților*, următoarea distincție : „cronica țărei de la Dabija voievod până la întâia domnie a lui Neculai Mavrocordat [...], cum zice el sângur, au prescris-o de pe izvoadele lui Vasili Dămian al treile logofăt, a contimpuranului său Tudosie Dubău, ce au fost logofăt mare supt domnul Constantin Duca, și a altora. Aceea ce este propriu a lui Neculai Costin este [...] *istoria domniei întâi a lui Neculai Mavrocordat, a domniei lui Dimitrie Cantemir, și a războiului lui Petru cel Mare cu Turcia*" (p. XVIII ; sublinierea autorului).

De la sfârșitul secolului trecut până în zilele noastre, partea aceasta din cronica Moldovei (pentru anii 1661—1709) a format obiectul mai multor studii, în care unii cercetători de prestigiu ai culturii noastre au susținut calitatea de compilator (sau de autor) a lui N. Costin asupra ei, iar alții i-au negat lui N. Costin această calitate, atribuind lucrarea unor contemporani ai lui, cunoscuți sau necunoscuți. Aceste discuții sunt în general bine cunoscute, fiind rezumate, în anul 1979, de Alexandru V. Diță[3], iar în 1989 de Dumitru Velciu[4]. În continuare vom menționa deci numai acele afirmații sau aspecte ale argumentărilor respective care reprezintă contribuții, directe sau indirecte, la stabilirea paternității cronicii de care ne ocupăm.

2. După ce Aron Densușianu (1885) și I. G. Sbiera (1897) încearcă să demonstreze că operația de *compilare* a acestei cronici aparține lui Axinte Uricariul, cel care a întocmit manuscrisul din anul 1715, iar V. A. Urechia (1886) și A. D. Xenopol (1891) consideră cronica drept *opera* (sau *compilația*) lui N. Costin, pe care Axinte Uricariul numai a copiat-o, N. Iorga (1901) aruncă primele raze de lumină în problema controversată a paternității ei. Pentru Iorga, cronica este opera lui N. Costin, care ar fi folosit în prima ei parte informații extrase dintr-un izvod mai bogat, rămas de la tatăl său, și din izvodul mai sărac al lui Dămian-Dubău : „e sigur că această cronică a fost scrisă de dânsul, și cea mai bună dovadă vom avea-o cercetând îndată spiritul în care e redactată, sentimentele pe care le manifestă, cu toată discreția și paza autorului, înălțimea culturală a lui și natura ideilor de care e stăpânit, precum nu mai puțin rezultă aceasta din felul de lucru care, cum vom vedea, e acela din lucrările ce nu i se pot contesta pe nici un motiv puternic : *Ceasornicul domnilor, Cartea despre început*, compilarea cronicei lui Ureche"[5].

[2] *Ibidem*, p. 131—192.

[3] Vezi Alexandru V. Diță, *Reinterpretări și adăugiri la studiul cronicilor moldovene*, în *RdI*, XXXII, 1979, nr. 5, p. 875—878.

[4] Vezi Dumitru Velciu, *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1709. Pseudo-Nicolae Costin. Studiu critic*, București, 1989, p. 7—16, capitolul intitulat *Stadiul actual al cercetărilor*.

[5] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În amănunțita și judicioasa analiză a cronicii, făcută prin prisma celor arătate mai sus, Iorga relevă și trimiterile autorului, în diverse locuri, la evenimente deja relatate de el sau la evenimente pe care urma să le relateze în cronica primei domnii a lui Nicolae Mavrocordat și a domniei lui Dimitrie Cantemir, care este scrisă în mod sigur de N. Costin. „Aceste trimiteri înainte sau în urmă — constată Iorga — se întâmpină necontenit. Ele, aluziile morale, citațiile slavone din Sf. Scriptură, cuvintele turcești ce se întâmpină într-un loc, extrasele din Isus Sirah, arată cu prisosință că, pe orice temei serios, nu se poate susține că Nicolae Costin a scris numai partea de la Nicolae Mavrocordat înainte a compilației“ [6]. Al. V. Diță a identificat cinci asemenea trimiteri înainte la partea din cronică scrisă în mod sigur de N. Costin [7]. Citățm doar două exemple, pentru a sublinia justețea afirmației lui Iorga. În comentariul privitor la consecințele evacuării Cameniței de către turci (în anul 1699), în urma căreia au plecat tătarii din Moldova, cronica se referă la recăderea țării în pradă, după bătălia de la Stănilești (1711), datorită politicii neînțelepte a lui Dimitrie Cantemir : „Și au fost hălăduit pământul Moldovei de supt cumpăna păgânilor puțină vreme, ca o iarbă ce este nădușită de iarnă grea, cum vedem că au căzdut pământul Moldovei acmu supt acea nenorocire de pe acea vreme, carea o lăsăm la mila lui Dumnădzău. *Această îndemână au adus țărâi, din nesocotită minte și grabă a sa, Dumitrașco vodă, care vei ceti, iubite cetitori, la rândul domniei lui*“ (ms. *II-22*, f. 99^{r}—99^{v} ; sublinierea noastră). La consecințele similare pentru țară, ca urmare a războiului între turci și ruși, prezentate însă în partea din cronică scrisă în mod sigur de N. Costin, se referă autorul și după descrierea bătăliei de la Poltava (1709) : „Dentr-aceea s-au coborât și s-au ațâțat și alte răutăți, de s-au stricat și pace între turci și Moscul, și mai vârtos toată peirea asupra Țărâi Moldovei, cu pradă și cu robie, și cu multe asuprele, cât au sosit lucrul la cumpănă de istov, *pecum vei ceti mai gios de toate pre amănuntul, fieștecarea poveste la rândul său*“ (ms. *II-22*, f. 155^{r} ; s.n.). Limba acestor pasaje, ca și a întregii cronici de la 1661 până la 1709, este identică cu cea a scrierilor cunoscute ale lui N. Costin.

În următoarea frază în care autorul cronicii ezită să-l numească pe Miron Costin, alături de hatmanul Buhuș, printre uneltitorii împotriva domnitorului Antonie Ruset : „din carii era unul Buhuș hátmanul, și altul încă, *pe carile treacă-l condeiul mieu, ce i-am vădzut osânda, perind nevinovat de alți domni*“ (ms. *II-22*, f. 30^{r} ; s.n.) Iorga vede, pe drept cuvânt, o „plângere duioasă și cruțătoare dezaprobare morală, *care ajunge singură*, așa de mult se potrivește cu natura lui Nicolae Costin și cu felul cum un fiu putea pomeni pedeapsa dumnezeiască venită asupra tatălui său, *pentru a înlătura orice îndoială asupra scrierii de Nicolae Costin logofătul a întregii cronice de la 1661 înainte*“ [8].

---

[6] *Ibidem*, p. 115, nota 2.
[7] Vezi Al. V. Diță, *art. cit.*, p. 881.
[8] N. Iorga, *op. cit.* p. 105. Sublinierea noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. O nouă cercetare amănunțită privind paternitatea acestei cronici a întreprins Constantin Giurescu, în anul 1907 [9]. El combate, cu argumente care au putut să pară convingătoare, opinia că N. Costin ar fi autorul sau compilatorul cronicii de la 1661 până la 1709, ajungând la următoarea concluzie : „Cronica aceasta este, după cum am arătat, o compilațiune făcută în septemvrie—decemvrie 1712 din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, spre a se pune în legătură cronica primei sale domnii [scrisă de N. Costin — *n.n.*] cu aceea a lui Miron Costin, cu care se terminau de obicei cele mai multe letopisețe. Probabil că autorul compilației, făcută cu aceeași lipsă de unitate și logică, ca și cea ordonată de Mavrocordat mai târziu în Țara Românească, este tot copistul care începe să transcrie la 8 decemvrie 1712 pe Ureche în redacțiunea lui Simion Dascălul, iar în septemvrie anul următor scrierile mai vechi ale Costineștilor" [10]. Acest copist rămâne pentru C. Giurescu un *anonim.*

Majoritatea istoricilor și a istoricilor literari din secolul nostru și-au însușit opinia lui C. Giurescu, fără să observe posibilitatea (sau necesitatea) revizuirii ei. Ca atare, lucrarea a început să fie citată în literatură sub numele *Pseudo-Nicolae Costin,* iar controversa privitoare la paternitatea ei a fost considerată ca și încheiată. Prea puțini sunt cei care, alături de N. Iorga, au continuat să-l considere pe N. Costin drept autor (sau compilator) al cronicii, așa cum afirmase Kogălniceanu. Aderând la vechea părere susținută de Aron Densușianu și I. G. Sbiera, doar Giorge Pascu (1922) și C. Grecescu (1938) au mai considerat cronica o compilație a lui Axinte Uricariul.

4. În anul 1979, Alexandru V. Diță supune unei riguroase analize argumentarea din 1907 a lui C. Giurescu, pe care o găsește neîntemeiată, și aduce noi și judicioase dovezi în sprijinul paternității lui N. Costin asupra acestei cronici. Deși autorul afirmă cu modestie că „noi nu dorim altceva, chiar dacă ne pronunțăm într-un sens, decât să aducem argumente noi într-o controversă ce n-ar fi trebuit să fie considerată încheiată" [11], probele textologice și lingvistice administrate de d-sa, cu toate că mai pot fi ușor corectate sau mai ales întărite, sunt edificatoare. Observația lui N. Iorga că, în întreaga cronică de la 1661 până la 1711 pe care o copie Axinte Uricariul în 1715, „trimiterile înainte sau în urmă se întâmpină necontenit" capătă în studiul lui Al. V. Diță forma unei demonstrații pe deplin convingătoare. Autorul studiului citează un mare număr de „trimiteri" de la o parte la alta a întregii cronici, pe care le grupează în următoarele două categorii : „*A.* Trimiteri la evenimentele pe care făgăduiește că le va scrie. *Cronica 1661—1709 :* [...], *Cronica 1709—1711 :* [...]. *B.* Trimiterile la ceea ce s-a scris anterior. *Cronica 1661—1709 :* [...], *Cronica 1709—1711 :* [...]" [12], pentru a concluziona : „a) În cadrul cronicii 1661—1709 unele din trimiterile *la ceea ce*

[9] Vezi Const. Giurescu, *Contribuții la studiul cronicelor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Dămian),* în *ARMSI,* s. II, t. XXX, 1907—1908, p. 273—309.

[10] *Ibidem,* p. 305—306.

[11] Vezi Al. V. Diță, *art. cit.,* p. 876.

[12] *Ibidem,* p. 880—882.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se va scrie depăşesc limitele acestei cronici, vizând evenimente din cronica 1709—1711, ca şi cum ar fi vorba despre una şi aceeaşi cronică. Aşa stând lucrurile, considerăm că nu putem vorbi despre două cronici cu doi autori diferiţi, ci despre două cronici ale aceluiaşi autor ; şi cum cronica 1709—1711 este opera logofătului Nicolae Costin, rezultă că şi cronica 1661—1709 este tot opera sa. b) Al doilea aspect se leagă de trimiterile *la ceea ce s-a scris.* Am văzut mai sus că acest fel de trimiteri sunt un element comun ambelor cronici, dar am remarcat totodată că nici una din acestea nu depăşesc limitele fiecărei cronici în parte (dacă pentru cronica 1661—1709 discuţia nu-şi are sensul, pentru cronica 1709—1711 aceasta este mai mult decât necesară). Pentru cronica 1709—1711, care am văzut că primeşte referiri de la cronica 1661—1709, aspectul este unidirecţional — primeşte, dar nu dă —, el neavând decât o singură explicaţie : *redactarea în ordine inversă a cronicilor.* Cu alte cuvinte, Nicolae Costin a scris cronica 1709—1711 independent de oricare altă cronică, în speţă de cronica 1661—1709, iar abia apoi, pentru a umple golul, a început să scrie cronica de legătură între cronica lui Miron Costin şi cronica 1709—1711. Astfel se explică cu uşurinţă de ce în cronica 1709—1711 se fac tot felul de aprecieri şi precizări care au părut multora ca nefireşti" [13].

O altă dovadă incontestabilă a paternităţii lui N. Costin asupra cronicii 1661—1709, pe care o aduce Al. V. Diţă, este unitatea lingvistică şi stilistică a cronicilor 1661—1709 şi 1709—1711. Acest aspect al problemei fusese sesizat şi de N. Iorga, dar marele istoric nu a făcut din el un argument propriu-zis. Meritul acesta îi revine lui Al. V. Diţă, deşi demonstraţia unităţii limbii şi a stilului celor două cronici făcută de d-sa poate fi (trebuie) substanţial îmbogăţită, cum recunoaşte însuşi autorul studiului, recomandând abordarea unei atare cercetări de către un filolog. Câteva probe evidente ale identităţii limbii şi a stilului cronicii 1661—1709 cu limba şi stilul scrierilor cunoscute ale lui N. Costin vom aduce şi noi mai jos.

5. În lucrarea citată, D. Velciu a propus o soluţie cu totul nouă şi surprinzătoare problemei paternităţii acestei cronici. Adoptând presupunerea lui C. Giurescu că autorul cronicii este „copistul care începe să scrie la 8 decembrie 1712 pe Ureche în redacţiunea lui Simion Dascălul, iar în septemvrie anul următor scrierile mai vechi ale Costineştilor", d-sa se străduieşte să demonstreze că acest copist anonim, neidentificat de C. Giurescu sau de alţi cercetători, este ieromonahul Sava de la Mitropolia din Iaşi. Dar dacă D. Velciu a reuşit, cu dovezi incontestabile sau cu unele ipoteze plauzibile, să contureze oarecum viaţa şi activitatea *copistului* Sava ieromonahul, d-sa nu aduce nici un argument convingător că aceeaşi persoană este şi *autorul* cronicii Moldovei de la 1661 până la 1709.

Temeiurile atribuirii cronicii 1661—1709 ieromonahului Sava sunt enunţate de către D. Velciu în următoarele fraze de la începutul capitolului intitulat *Autorul cronicii compilate : Sava ieromonahul. Activitatea*

[13] *Ibidem*, p. 883. Sublinierile autorului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și personalitatea lui : „Cercetătorii care au studiat *Cronica Moldovei pe anii 1661—1709*, ne referim mai ales la cei care i-au acordat un interes aparte — I. G. Sbiera, N. Iorga, C. Giurescu, G. Pascu, N. Cartojan, I. D. Lăudat, Al. Piru, I. Rotaru —, au remarcat o seamă de caracteristici ale acestei cronici, care, însumate și fără a se contrazice unele cu altele, conduc la următorul succint tablou :

— frecvența calculării greșite a anilor «de la Hristos» (era noastră), prin scăderea, invariabil, a cifrei 5 508 din anii «de la facerea lumii» (anul bizantin) și pentru lunile septembrie—decembrie, perioadă în care, corect, trebuia să se scadă 5 509 ;

— preferința pentru interpolări ;

— autorul nu este boier, dovedește o bună cunoaștere a Bibliei, are cultură eclesiastică și manifestă preferință pentru amănunte din viața bisericească ;

— autorul făcea parte dintre copiștii de manuscrise din jurul cancelariei lui Nicolae Mavrocordat și cunoștea limba slavă ;

— autorul compilației — spune C. Giurescu — este cel care a preluat spre copiere scrierile rămase de pe urma morții lui Nicolae Costin“ [14].

Considerând că „cercetările întreprinse de C. Giurescu au dovedit, cu argumente de nezdruncinat, că Nicolae Costin nu poate fi nici autorul, nici compilatorul cronicii de care ne ocupăm“, D. Velciu arată apoi de ce autorul (compilatorul) ei nu poate fi nici Axinte Uricariul, cum au crezut o serie de cercetători, și conchide : „Cercetările pe care le-am întreprins, în decurs de câțiva ani, în mai multe direcții, ne îngăduie însă să propunem azi — cu mai sigure temeiuri decât s-a făcut până acum, considerăm noi — pe adevăratul autor al cronicii compilate, în persoana lui *Sava Ieromonahul*, copist de manuscrise al lui Nicolae Mavrocordat. Contemporan și coleg de breaslă cu Axinte Uricariul, mai puțin cunoscut, până acum, decât acesta, Sava Ieromonahul are totuși o activitate destul de bogată, *întrunind, ca persoană și autor, toate cele cinci note principale, înscrise sintetic mai sus, care caracterizează «Cronica Moldovei pentru anii 1661—1709»*“ [15].

După cum vom vedea, la baza cercetărilor întreprinse de D. Velciu stau însă câteva premise discutabile (sau evident false), care, firește, nu-l puteau conduce decât la concluzii eronate. Aceste premise, aflate în studiul citat al lui C. Giurescu, l-au împiedicat pe D. Velciu să acorde importanța cuvenită unor comentarii relevante ale lui N. Iorga privitoare la paternitatea lui N. Costin asupra cronicii și, în mod cu totul surprinzător, l-au determinat să privească cu nejustificată rezervă rezultatele studiului din 1979 al lui Al. V. Diță, care reprezintă o contribuție importantă la elucidarea acestei probleme. Lui D. Velciu i-au scăpat astfel din vedere particularitățile lingvistice și stilistice ale cronicii, care, judicios determinate și atent comparate cu cele ale scrierilor cunoscute ale lui N. Costin, pe de o parte, și ale prefețelor lui Sava ieromonahul, pe de altă parte, i-ar fi putut lumina calea spre adevăr.

---

[14] D. Velciu, *op. cit.*, p. 35.
[15] *Ibidem*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. D. Velciu crede că „cel care a luat în primire, pentru copiere, moştenirea scrisă a lui Nicolae Costin, inclusiv materialul documentar ce se afla la el, *n-a fost Axinte Uricariul*. Aşa cum îl cunoaştem, ar fi făcut menţiune, la locul respectiv, de numele său [...]. Dispunem de indicii concrete, documentare, care ne îngăduie să stabilim că cel însărcinat de domn, în septembrie—octombrie 1712, cu copierea manuscriselor lui Nicolae Costin *a fost Sava Ieromonahul*, călugărul de la Mitropolia din Iaşi, care, cu doi ani înainte, la cererea aceluiaşi domn, se achitase cu bine de însărcinarea de a copia *Pravila* lui Vasile Lupu“ [16]. Principala caracteristică a acestui copist, determinată de d-sa, este greşita calculare a anilor „de la Hristos“ (scăzând din anii „de la facerea lumii“ cifra 5 508 şi pentru lunile septembrie—decembrie, în loc de 5 509), greşeală care apare de câteva ori şi în cronica Moldovei pentru anii 1661—1709. Axinte Uricariul nu făcea această greşeală, dar — observă D. Velciu — „ridică totuşi un semn de întrebare faptul că el trece cu uşurinţă peste inadvertenţele cronologice ale autorului cronicii, transcriind mecanic în copia sa (ms. rom. *II-22*, Iaşi) greşita calculare a anului «de la Hristos», aşa cum apărea în originalul manuscrisului pe care îl copia“ [17]. Faptul că în aşa-zisa *Istorie paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei* (ms. *2591* şi *5367* de la BAR), compilaţie atribuită de literatura mai veche lui Axinte Uricariul [18], se găseşte aceeaşi inadvertenţă cronologică îl convinge însă pe D. Velciu că „Axinte Uricariul nu a acordat importanţă corectitudinii datelor pe care le transcria (aşa cum a procedat, de altfel, şi când a copiat ms. rom. *II-22*, Iaşi), mulţumindu-se cu preluarea lor mecanică“ [19]. În consecinţă, după ce constată prezenţa unei inadvertenţe similare şi în fraza de început a cronicii primei domnii în Moldova a lui Nicolae Mavrocordat, scriere sigură a lui N. Costin, aflată în acelaşi ms. *II-22* copiat de Axinte Uricariul, în continuarea firească a cronicii 1661—1709 („După mazilie lui Mihai vodă Racoviţă, carea s-au tâmplat la văleat *de la zidirea lumiei 7218, iară de la Hristos 1710*, la luna lui oc. 14...“, f. 162^{r} ; sublinierea noastră), inadvertenţă considerată de d-sa „greşeală specifică lui Sava Ieromonahul“, D. Velciu conchide : „Nu mai încape, deci, îndoială că lucrarea lui Nicolae Costin [cronica 1709—1711 — *n.n.*], aşa cum o cunoaştem astăzi, a trecut prin două copii succesive : una a lui Sava Ieromonahul, în a doua jumătate a anului 1713 ; a doua a lui Axinte — realizată după cea precedentă a lui Sava — în septembrie 1715“ [20]. D. Velciu crede că cele patru interpolări determinate de C. Giurescu în cronica lui N. Costin pentru anii 1709—1711 se datoresc primului ei copist, Sava ieromonahul, nu lui Axinte Uricariul, copistul ms. *II-22*, iar în continuare afirmă : „Lectura textului cronicii lui Nicolae Costin, aşa

---

[16] *Ibidem*, p. 45. Sublinierile noastre.
[17] *Ibidem*, p. 36—37.
[18] Cercetări mai noi au dovedit însă că această comiplaţie a fost alcătuită în anul 1733, după moartea lui Axinte Uricariul. Vezi Ştefan S. Gorovei, *Spre unificarea istoriografiei naţionale : „Cronica paralelă“ (Iaşi, 1733)*, în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 144—154.
[19] D. Velciu, *op. cit.*, p. 37.
[20] *Ibidem*, p. 238—239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum ni s-a transmis prin ms. *II-22*, Iaşi, în afară de ce a semnalat C. Giurescu, evidenţiază surprinzătoare apropieri de stereotipiile stilistice cunoscute din cronica lui Sava Ieromonahul [= *cronica 1661—1709, atribuită de d-sa lui Sava ! — n.n.*] şi cuprinde unele pasaje şi elemente proprii stilului şi spiritului acestuia" [21]. În felul acesta, D. Velciu trece cu uşurinţă peste următoarea constatare, care ar fi trebuit să-l determine să-şi revizuiască, printr-o cercetare mai adâncă a problemei, întreaga argumentare a tezei d-sale : „Este drept că unele dintre expresiile stereotipe ale lui Sava Ieromonahul se găsesc şi în opera lui Nicolae Costin, de pildă în *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii* [...]. Proporţia lor este însă cu mult mai redusă decât în *Cronica Moldovei 1661—1709*, iar altele [...], deosebit de frecvente la Sava Ieromonahul, nu apar aproape de loc, fără a mai vorbi de diferenţa evidentă în stilul celor două opere" [22]. Acest lucru trebuia însă demonstrat, luându-se ca texte de referinţă pentru limba şi stilul lui Sava ieromonahul *prefeţele semnate de el*, nu — cum procedează D. Velciu — *presupusele interpolări ale lui Sava* din scrierile sigure ale lui N. Costin şi cronica anonimă atribuită de unii cercetători (cu bune temeiuri !) lui... N. Costin. Căci, în argumentarea d-sale, concordanţele stilistice semnalate devin astfel (şi sunt, de fapt) noi dovezi ale paternităţii lui N. Costin asupra cronicii 1661—1709. De exemplu, „formula plină de sugestie" aflată, aproape identică, în relatarea unui cutremur în cronica 1709—1711, a lui N. Costin : „şi huietul veniia despre răsărit" (ms. *II-22*, f. 164^{v}), şi în relatarea altui cutremur în cronica anonimă 1661—1709 : „şi huietul veniia despre amiadzănoapte" (*ibid.*, f. 41^{v}).

7. O altă scriere a lui N. Costin copiată de Axinte Uricariul, despre care D. Velciu crede că acesta ar fi transcris-o după o copie făcută de Sava ieromonahul, nu direct după manuscrisul autograf al traducătorului, este *Ceasornicul domnilor* aflat în ms. *VI-1* de la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, cu următoarea foaie de titlu : *Cartea ce să cheamă Ceasornicul domnilor, izvodit întâi deń vechile a Râmului istorii, din cărţi streine scos pre limba moldovenească de răposatul Neculai Costin. Iară acmu de iznoavă, cu poronca şi cu cheltuiala Măriii sale luminat domnului nostru Io Nicolae Alexandru voievod şi oblăduitori Ţărâi Moldovei, s-au scris în oraş în Iaş, în anul de la zidirea lumiei 7222, iară de la naşterea lui Hristos 17* [...], *în al treile an de a doa domnie a Măriii Sale, în luna lui oc., dzi 1* (vezi fotocopia alăturată, fig. 2). Numele copistului nu se află menţionat nicăieri în manuscris, dar este evident, cum a arătat şi D. Velciu, că întregul text paginat de copist, cu slove chirilice, de la 1 la 278, este scris de Axinte Uricariul [23]. Pe primele cinci foi ale manuscrisului (adăugate şi nepaginate) se află *Scara cărţii aceştia de cele ce să află scrise, care să cheamă Ceasornicul domnilor*, alcătuită şi scrisă, după ce manuscrisul a ajuns în Ţara Românească, de popa Stanciu de la biserica Tuturor Sfinţilor din

[21] *Ibidem*, p. 239.
[22] *Ibidem*, p. 240—241.
[23] *Ibidem*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

București, cunoscutul copist al mai multor texte pentru biblioteca lui Nicolae Mavrocordat [24].

Având în vedere nepotrivirea dintre anul copierii acestui manuscris (1713) și anul copierii (1712) manuscrisului *Ceasornicului domnilor* menționat în catalogul grecesc din anul 1723 al bibliotecii Mavrocordaților de la Văcărești, D. Velciu crede, ca și alți cercetători, că nu este vorba de unul și același manuscris, copiat de Axinte Uricariul pentru biblioteca lui Nicolae Mavrocordat, ci de două manuscrise. Pentru D. Velciu, manuscrisul menționat în catalogul din 1723 ar fi fost copiat de Sava ieromonahul „în ultimele luni ale văleatului 7220", dar, „potrivit modului său de calcul al anilor «de la Hristos», a scăzut 5508 în loc de 5509, ajungând astfel la 1712, în loc de 1711, în titlul ce-l va fi înscris, după terminarea copierii". Acest manuscris copiat de Sava în anul 1711 s-ar fi pierdut. Ca și în cazul cronicii 1709—1711 din ms. *II-22* de la BCU Iași, D. Velciu conchide că Axinte Uricariul a copiat *Ceasornicul domnilor* tradus de N. Costin prin intermediul unei copii făcute după autograful său de către Sava ieromonahul. Dar dacă anul 1712 menționat în catalogul din 1723 este o greșeală, în loc de 1713 („7222, oc. 1", anul indicat pe foaia de titlu a ms. *VI-1* de la BCU Iași) ? Căci, după cât se pare, *acesta* este manuscrisul *Ceasornicului domnilor*, cu „legătură românească neagră, marmorată ; groscior", elegant copiat (și frumos împodobit, ca și ms. *II-22*) de Axinte Uricariul „cu poronca și cu cheltuiala" lui Nicolae Mavrocordat, pe care îl descrie sumar catalogul din 1723 al bibliotecii de la Văcărești. Existența altei copii a acestui text, făcută anterior pentru aceeași bibliotecă a lui Nicolae Mavrocordat, este improbabilă. De ce nu ar putea fi acest manuscris aparte o copie a lui Axinte Uricariul de pe autograful lui N. Costin ? După cum vom vedea, excluderea lui Axinte dintre copiștii însărcinați de N. Mavrocordat cu transcrierea lucrărilor rămase de la N. Costin nu are nici un temei. Ca atare, a fost necesar să studiem mai atent copia *Ceasornicului domnilor* din ms. *VI-1* de la BCU Iași și, în lumina datelor obținute, să revedem afirmațiile făcute până acum privitoare la această copie. De asemenea, a fost necesar să extindem cercetările și asupra *Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii* alcătuit de N. Costin, pentru a vedea dacă afirmațiile acreditate de istoria noastră literară privitoare la existența a două redacții date de autor acestei opere (una pentru domn și alta pentru cititor) sunt sau nu sunt întemeiate. Căci elucidarea acestei chestiuni a redacțiilor paralele ale *Letopisețului de la zidirea lumii* și, după cum vom vedea imediat, ale *Ceasornicului domnilor* are o deosebită importanță pentru soluționarea problemei paternității cronicii anonime a Moldovei de la 1661 până la 1709, care constituie obiectul studiului de față.

7.1. Copia *Ceasornicului domnilor* din manuscrisul *VI-1* de la BCU Iași (cota veche 204) a fost studiată mai îndeaproape întâi de N. Carto-

[24] Vezi N. Costin, *Ceasornicul domnilor*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Strempel, București, 1976, p. XLVII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jan [25], apoi de G. Ştrempel, cu prilejul alcătuirii ediţiei critice a acestei traduceri a lui N. Costin (Bucureşti, 1976). Concluziile acestor doi cercetători sunt însă diferite. Apreciind că traducerea *Ceasornicului* era „terminată — poate şi pusă în circulaţie —, când, ajuns la mare cinste în cancelaria lui Mavrocordat şi văzând pasiunea lui pentru literatura parenetică, N. Costin a alcătuit predoslovia de închinare pe care a pus-o în frunte şi apoi a prescris sau a pus pe cineva să-i prescrie opera, şi în această formă a prezentat-o Domnului", N. Cartojan lasă să se înţeleagă că manuscrisul menţionat în catalogul din 1723 al bibliotecii de la Văcăreşti, considerat pierdut, ar fi fost presupusa copie a *Ceasornicului* prezentată lui N. Mavrocordat de către însuşi N. Costin [26]. Cartojan constată apoi că, din cele cinci copii ale *Ceasornicului domnilor* pe care le avem în prezent în ţară, patru „sunt fraţi buni, căci se trag din acelaşi părinte", în timp ce al cincilea, cel mai vechi (actualul ms. *VI-1* de la BCU Iaşi), „se deosebeşte de ceilalţi membri ai familiei în mai multe privinţe", dar „cuprinde de fapt aceeaşi materie şi — cu câteva excepţii ce se vor vedea — aceleaşi capitole, grupate exact în aceeaşi succesiune, ca şi manuscrisele *B, C, D şi E*" [27]. După ce arată deosebirile cele mai importante între acest manuscris şi celelalte patru, N. Cartojan conchide: „Critica de texte făcută mai sus duce dar la concluzia că versiunea cea mai apropiată de prototipul pierdut al lui N. Costin se păstrează în manuscrisul nr. *204* de la Biblioteca Universităţii din Iaşi. Celelalte patru copii, prescrise la un interval de 20 de ani de *A* [= ms. *204*, actualul *VI-1* — *n.n.*], deşi aparent se apropie, prin repartiţia materiei în 3 cărţi, de prototipul spaniol şi de intermediarul latin, descind totuşi dintr-un arhetip ce fusese simţitor alterat [...]. Dar nici acest manuscris [*A* — *n.n.*] nu este o copie credincioasă a arhetipului pierdut, căci are şi el lacune" [28].

În ediţia critică a *Ceasornicului domnilor*, G. Ştrempel a ales ca text de bază un manuscris dintre cele patru copii efectuate mai târziu (actualul ms. *VI-29* de la BCU Iaşi, cota veche *295*). Consemnând în aparatul critic diferenţele celorlalte patru copii faţă de textul de bază, G. Ştrempel a avut astfel posibilitatea să cunoască foarte bine copia din ms. *VI-1* de la BCU Iaşi (în care nu a recunoscut totuşi grafia lui Axinte Uricariul). Spre deosebire de N. Cartojan, G. Ştrempel crede că „în realitate, avem de-a face cu două redacţii, amândouă datorate traducătorului [...]. Ceea ce este într-adevăr original în ms. *B* [= ms. *VI-1* de la BCU Iaşi — *n.n.*], lipsind în celelalte variante, este *Predoslovie către măria-sa vodă* [...]. Originale sunt şi cele 16 versuri ale *Epigramei* cu care încheie *Predoslovia*, aşa cum Wanckelius o începuse pe a sa, către Cristian al II-lea, ducele Saxoniei, tot cu o epigramă. În această variantă, N. Costin a încercat împărţirea traducerii în patru părţi, arbitrar, fără să fi fost impusă de vreo necesitate logică sau didactică. De altfel, succesiunea textului tuturor manuscriselor cunoscute

[25] Vezi N. Cartojan, *Ceasornicul domnilor de N. Costin şi originalul spaniol al lui Guevara*, Bucureşti, 1941, p. 22—27.
[26] *Ibidem*, p. 17—18.
[27] *Ibidem*, p. 21.
[28] *Ibidem*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este absolut identică, indiferent de redacție. Se pare că împărțirea n-a convenit traducătorului [...]. Această împărțire, de nimic justificată, n-a fost difuzată în alte copii. Poate că la aceasta s-a adăugat mai ales limba greoaie și artificială în care este redactată trducerea din manuscrisul *B*" [29]. În „manuscrisele din a doua redacție (manuscrisul de bază și manuscrisele *C, D, K)* — afirmă G. Ștrempel — simplificarea unora dintre titlurile fastidioase ale capitolelor a fost făcută în folosul cititorului și este datorată nu vreunui copist, ci traducătorului. De altfel, existența acestei a doua redacții este întărită și de constatarea că o seamă de marginalii, ce lipsesc în redacția *B*, apar în textul de bază, și invers. Aceasta nu putea fi realizată decât de un bun cunoscător al limbii latine, care a fost N. Costin. Anticipăm că limba acestei redacții este naturală, atrăgătoare" [30]. G. Ștrempel crede, ca și N. Iorga și N. Cartojan, că N. Costin a oferit domnitorului N. Mavrocordat o copie a *Ceasornicului domnilor*, „probabil exemplarul menționat în *Catalogul bibliotecii Mavrocordaților* și datat 1712" [31].

În cercetările lui N. Cartojan și G. Ștrempel consacrate *Ceasornicului domnilor*, ale căror concluzii le-am rezumat mai sus, au rămas totuși neelucidate următoarele trei chestiuni, strâns legate între ele: 1. Au existat, într-adevăr, două redacții ale *Ceasornicului*, ambele datorate lui N. Costin? 2. A oferit N. Costin domnitorului N. Mavrocordat o copie a *Ceasornicului* (evident, în redacția pe care o reprezintă actualul ms. *VI-1* de la BCU Iași), care ar putea fi manuscrisul (pierdut?!) menționat în catalogul din 1723 al bibliotecii de la mănăstirea Văcărești? 3. A putut redacta N. Costin, în aceeași perioadă a activității sale literare, o versiune a *Ceasornicului* „pentru cititor" atât de diferită sub aspect lingvistic și stilistic de cea redactată „pentru domn"? Un răspuns satisfăcător la aceste întrebări (ca și la întrebarea dacă și *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii* a avut o versiune „pentru domn" și alta „pentru cititor") poate fi dat numai dacă admitem, în lumina afirmațiilor lui Axinte Uricariul din cronica celei de-a doua domnii în Moldova a lui Nicolae Mavrocordat, că *la moartea neașteptată a lui N. Costin*, în vârstă de numai 52 de ani, *toate lucrările sale au rămas neterminate (unele poate chiar în ciorne)*. Cinstind memoria cărturarului N. Costin, pe care învățatul domn N. Mavrocordat îl avea „întru deasebită dragoste și socotință", cum ne informează Axinte Uricariul, încât „nu mai puțin decât rudeniile lui i-au părut rău lui Nicolae vodă de moartea acelui boieri", domnitorul *„au pus de au scris istoriile Țărâi Moldovei, carele le scosese cu osteneala lui"* [32]. Așadar, cum și de cine au fost efectuate primele copii ale scrierilor lui N. Costin?

7.2. Prima scriere a lui N. Costin copiată din porunca lui N. Mavrocordat este *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*. După cum a

---

[29] G. Ștrempel, în *Nota asupra ediției* N. Costin, *Ceasornicul domnilor*, citată la nota 24, p. XLVI.

[30] *Ibidem*, p. XLVI—XLVII.

[31] *Ibidem*, p. XLVI; cf. și p. XXXVII.

[32] Vezi Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul. Studiu și text*, București, 1944, p. 176. Sublinierea noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demonstrat D. Velciu, copierea acestei mari lucrări a fost efectuată de către ieromonahul Sava de la Mitropolia din Iaşi, în anii 1712—1713 [33]. Această copie a lui Sava, astăzi pierdută, a fost capul seriei manuscriselor care conţin aşa-zisa „redacţie pentru domn" a letopiseţului, adică versiunea în care *Predoslovia,* nesemnată, are la sfârşit dedicaţia către domnitor, iar textul este întrerupt după relatarea celei de-a doua domnii a lui Aron vodă, izgonit din scaun de Lobodă cu oaste căzăcească, deci exact acolo unde este întreruptă şi cronica lui Gr. Ureche—Simion Dascălul. Versiunea aceasta, pe care Ioan Şt. Petre o reproduce integral în subsolul ediţiei sale din anul 1942, după ms. *2715* de la BAR, are o redacţie mai stufoasă, cu multe evenimente povestite mai pe larg şi cu unele particularităţi lingvistice şi stilistice mai apropiate de cele ale versiunii *Ceasornicului domnilor* din ms. *VI-1* de la BCU Iaşi, copiat de Axinte Uricariul în acelaşi an 1713. În a doua versiune a *Letopiseţului de la zidirea lumii,* aşa-zisa „redacţie pentru cititor", pe care Ioan Şt. Petre o editează drept text de bază, după ms. *238* de la BAR, *Predoslovia* este semnată „Nicolae Costin vel logofăt", iar textul continuă, începând cu fraza : „Scris-am de aicea înainte mai pre larg domnia lui Aron vodă, precum scrie în istorii streini", cu câteva capitole traduse din Istvanffy şi din Wolfgang Bethlen sau reproduse din cronica lui Miron Costin. Ca şi în cazul *Ceasornicului domnilor,* limba acestei aşa-zise „redacţii pentru cititor" a *Letopiseţului* este mai cursivă, frazele sunt în general mai puţin încărcate cu propoziţii incidente. Multe cuvinte şi construcţii din aşa-zisa „redacţie pentru domn" sunt aici înlocuite.

În *Introducerea* ediţiei sale, Ioan Şt. Petre crede că „alcătuirea letopiseţului în două redacţiuni îşi are următoarea explicaţie : Costin fiind bolnav şi ajungând cu letopiseţul său către domn până la domnia lui Aron vodă, 1595, se va fi gândit că va rămâne opera neisprăvită, fiind concepută într-un plan vast (redacţiunea către domn povesteşte evenimente pentru un timp mai mic şi este mai dezvoltată decât cea către cititor). Înrăutăţindu-i-se boala, s-a hotărât să dea o redacţiune mai lungă în timp, însă cu ştiri mai puţine, închinată cititorului, în care a adăugat şi lipsurile din redacţiunea primă către domn. Dar şi acest manuscris pare să fi rămas neterminat şi nerevăzut, deoarece ni s-a transmis cu multe omisiuni, care toate provin de la un prototip pierdut. Acesta va fi fost izvodul original al letopiseţului lui Nicolae Costin" [34]. *Aceasta* să fie oare adevărata explicaţie a existenţei celor două aşa-zise „redacţii diferite" ale *Letopiseţului de la zidirea lumii* ? Dacă N. Costin era într-adevăr bolnav de mai multă vreme şi-şi simţea sfârşitul aproape (fapt care nu rezultă din numeroasele informaţii privitoare la ultimii ani ai vieţii lui) [35], se mai putea oare apuca el să-şi rescrie o lucrare

[33] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 45—53.

[34] Vezi Nicolae Costin, *Letopiseţul ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601,* ediţie îngrijită de Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 25—26.

[35] Axinte Uricariul spune că „în luna septemvrie, mergând la ţară pentru plimbare şi pentru cercetarea moşiilor lui, şi bolnăvindu-să, întru puţine zile, cu pocăinţă şi precum să cade unui bun creştin, au plătit datoria cea de obşte" (cf. Ioan Şt. Petre, *op. cit.* la nota 32, p. 176). Deci a murit *pe neaşteptate,* probabil în urma unei răceli sau a unei infecţii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atât de mare şi neterminată, doar pentru a-i aduce neesenţiale modificări, mai ales de ordin lingvistic şi stilistic, iar paralel să facă acelaşi lucru şi pentru traducerea la fel de mare a *Ceasornicului domnilor* ? Probabil nu. Faptul că atât *Letopiseţul de la zidirea lumii* cât şi *Ceasornicul domnilor* au aşa-zisele lor „redacţii pentru domn" păstrate în manuscrisele cele mai vechi cunoscute sau despre existenţa cărora avem informaţii documentare neîndoielnice (pentru ambele, din anii 1712—1713) şi că limba şi stilul acestor versiuni au un aspect mai greoi şi un număr mai mare de particularităţi comune, în timp ce aşa-zisele „redacţii pentru cititor" ale aceloraşi scrieri, păstrate în manuscrise de mai târziu (de prin anii 1720—1730), prezintă numeroase modificări lingvistice şi stilistice, se explică — după părerea noastră — prin modul diferit în care primii lor copişti, la date şi în circumstanţe diferite, au extras operele respective din aceleaşi *unice manuscrise autografe (ciorne)* ale lui N. Costin, astăzi pierdute. Avem deci nu *redacţii diferite* (pentru domn şi pentru cititor), datorate autorului (traducătorului) lor, ci *copii diferite* ale acestor scrieri, făcute de persoane care, în procesul trascrierii lor iniţiale, au modificat, în măsură mai mare sau mai mică, limba şi stilul lui N. Costin, au eliminat ori au comprimat fraze sau pasaje întregi, au introdus în textul *Letopiseţului*, ici şi colo, informaţii noi sau chiar comentarii ale lor. Pentru a dovedi acest lucru, vom discuta în continuare câteva diferenţe existente între cele două *serii de copii* ale acestor scrieri ale lui N. Costin, pe care majoritatea cercetătorilor le consideră astăzi drept „redacţii diferite" ale scrierilor respective.

Copia *Letopiseţului de la zidirea lumii* efectuată de Sava ieromonahul în anii 1712—1713 şi cea a *Ceasornicului domnilor* efectuată de Axinte Uricariul în anul 1713 atestă că, în autografele lui N. Costin, ambele scrieri aveau predoslovii adresate de el domnitorului. În seria de copii ale *Letopiseţului* reprezentată de ms. *238*, predoslovia respectivă, adresată cititorului, nu este „altă redacţiune", cum afirmă Ioan Şt. Petre [36], ci acelaşi text din ms. *2715*, reprodus la subsol, însă cu frazele finale adresate domnitorului adaptate, *mutatis mutandis*, la modul obişnuit de adresare cititorului. Faptul că la sfârşitul predosloviei este menţionat, în această serie de copii ale *Letopiseţului*, numele lui N. Costin nu înseamnă că predoslovia este aici „semnată". Această menţiune a putut fi făcută de acelaşi copist care a modificat sfârşitul predosloviei adresate domnitorului sau de oricare alt copist care ştia că opera aparţine lui N. Costin.

După cum am văzut, predoslovia lui N. Costin la *Ceasornicul domnilor* se află numai în ms. *VI-1* de la BCU Iaşi. Nu ştim cum vor fi stat lucrurile în alte copii ale acestui text, căci tuturor celorlalte patru manuscrise cunoscute (şi aflate în ţară) în care ni s-a transmis aşa-zisa „redacţie pentru cititor" a *Ceasornicului* le lipseşte începutul (până la mijlocul paginii 12, în ediţia Ştrempel), semn că toate patru transmit, direct sau indirect, o copie aflată într-un manuscris deteriorat, sau chiar manuscrisul lui N. Costin, căruia i se pierduseră între timp foile respective de la început.

[36] Vezi Ioan Şt. Petre, *op. cit.* la nota 34, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Faptul că aşa-zisa „redacţie pentru cititor" a *Letopiseţului de la zidirea lumii* are câteva capitole în plus faţă de aşa-zisa „redacţie pentru domn" arată că până acolo (la *Domnia Ieremiii Moghilă vodă*, inclusiv) ajunsese N. Costin cu redactarea letopiseţului său, în *unica redacţie* pe care a dat-o el acestei lucrări. Textul din aşa-zisa „redacţie pentru domn" (numai până la sfârşitul celei de-a doua domnii a lui Aron vodă) a fost scurtat probabil de Sava ieromonahul, care a executat, în anii 1712—1713, prima copie a *Letopiseţului de la zidirea lumii*, pentru domnitorul N. Mavrocordat. Din proprie iniţiativă sau, mai curând, la indicaţia cuiva, el a copiat letopiseţul lui N. Costin *numai până unde acesta reproducea*, îmbogăţit cu noi informaţii şi comentarii, *letopiseţul lui Gr. Ureche—Simion Dascălul*. Renunţând astfel la sfârşitul letopiseţului lui N. Costin, care reprezintă o prelucrare, în stilul său (prin apel la alte surse de informaţii) a primelor capitole ale letopiseţului lui Miron Costin, ieromonahul Sava (sau cel care îi va fi dat lui această indicaţie) a eliminat posibilitatea să fie repetată relatarea evenimentelor domniei lui Ieremia Movilă, în cazul în care domnitorul ar fi dorit ca, în continuarea letopiseţului lui N. Costin, să fie copiat (sau alăturat) letopiseţul lui Miron Costin. Probabil în felul acesta a luat naştere aşa-zisa „redacţie pentru domn" a *Letopiseţului de la zidirea lumii*, care s-a răspândit prin mai multe manuscrise, având ca arhetip copia ieromonahului Sava din anii 1712—1713. Copistul care a pus în circulaţie aşa-zisa „redacţie pentru cititor" a letopiseţului a copiat însă până la ultima frază, cu modificările la care ne-am referit mai sus, textul aflat în manuscrisul autograf al lui N. Costin. Aşa cum au presupus N. Iorga şi alţi cercetători, este posibil ca cel care a primit de la N. Mavrocordat însărcinarea de a se ocupa de copierea manuscriselor rămase de la N. Costin să fi fost Axinte Uricariul. În această eventualitate, *Axinte* îl va fi angajat, în numele domnitorului, pe Sava ieromonahul să copie *Letopiseţul de la zidirea lumii*, în timp ce el transcria (sau îşi rezervase sarcina mai dificilă de a copia) pentru domnitor *Ceasornicul domnilor*, pe care îl termină de scris la 1 octombrie 1713. *Propunându-şi* (ori primind porunca domnitorului în acest sens) *să alcătuiască, fie şi în volume separate, o istorie a Moldovei „de la zidirea lumii" până la a doua domnie a lui N. Mavrocordat*, inclusiv, Axinte Uricariul a putut să-i indice lui Sava ieromonahul să copie letopiseţul lui N. Costin numai până la domnia lui Aron vodă, deoarece letopiseţul perioadei următoare, „de la Aron vodă încoace", al lui Miron Costin, fusese copiat de el în anul 1710, probabil tot pentru N. Mavrocordat (textul aflat în ms. coligat *2601* de la BAR, discutat mai jos ; vezi 8). Ipoteza aceasta devine foarte plauzibilă, dacă avem în vedere modul în care a întocmit el pentru domn letopiseţul ţării de după anul 1661. Între manuscrisele lui N. Costin va fi găsit Axinte, probabil în ciorne, cronica abia schiţată a perioadei 1661—1709 şi cronica mai dezvoltată a anilor 1709—1711, pe care (interpolându-le în mai multe locuri !) le copie, în anul 1715, în actualul ms. *II-22* de la BCU Iaşi, după ce redactase (ori măcar începuse să scrie) cronica celei de-a doua domnii în Moldova a lui N. Mavrocordat. Alăturând deci letopiseţele lui Nicolae şi Miron Costin şi întregindu-le cu o scurtă cronică redactată de el, Axinte Uricariul a adus astfel cronica Moldovei pentru prima dată la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zi, în anul 1715. Acest lucru ar fi fost realizat, desigur, de însuşi N. Costin, dacă nu murea prematur, în plin proces de elaborare a întregului letopiseţ al ţării.

Revenind acum la problema celor două aşa-zise „redacţii diferite" ale *Letopiseţului de la zidirea lumii,* să vedem mai îndeaproape în ce constau şi cum se explică diferenţele între aceste „redacţii". Aşa cum am afirmat mai sus, este evident că „redacţia pentru cititor" reprezintă o uşoară prelucrare a textului lui N. Costin, datorată unuia dintre primii lui copişti. Exemple de cuvinte înlocuite sau de fraze modificate ori de pasaje întregi comprimate în aşa-zisa „redacţie pentru cititor", care nu pot fi atribuite lui N. Costin, întâlnim aproape pe fiecare pagină a ediţiei din 1942 a lui Ioan Şt. Petre. Pentru a uşura verificarea imediată a afirmaţiilor noastre, recomandăm compararea textelor de pe p. 50, 51, 53, 59, 132, 136—137, 160, 194, 246, 293, 305, 360—361, 374, 383, 400—401, 404—405, 443—444, 447, 450, 497—508, 511—516, 550—551. Uneori copiştii aşa-zisei „redacţii pentru cititor" au introdus în textul lui N. Costin anumite informaţii (precizări). Un exemplu edificator în acest sens se află la p. 176—177. Invocând mărturia mitropolitului Dosoftei cum că el a văzut un uric din care rezultă că Roman vodă domnea la anul 6900, N. Costin afirmă, în aşa-zisa „redacţie pentru domn" a letopiseţului său, adică în textul acestui letopiseţ transmis prin copia mai fidelă originalului, făcută de Sava ieromonahul în anii 1712—1713: „După moartea lui Pătru vodă, au domnit frate-său, Roman vodă. Şi acesta au mutat scaunul ţării la Roman, şi după numele lui au stătut şi numele oraşului Roman până în zioa de astăzi. La leat 6900 au stătut Roman vodă, *precum scrie Dosoftei mitropolitul că au aflat un uric din zilele lui Roman vodă, de la văleat 6900 deplin*" (s.n.). Într-adevăr, Dosoftei menţionează în două locuri uricul respectiv, aflat la mănăstirea Probota. Prima menţiune o face într-o interpolare din cronograful tradus de el, selectiv, după Matei Kigalas, text păstrat numai în ms. 3456 de la BAR (copie din anul 1732), iar a doua menţiune în manuscrisul autograf al celei de-a treia versiuni a stihurilor sale despre domnii Ţării Moldovei, datat 1690 şi aflat la mănăstirea Putna, la începutul exemplarului din Biblia de la 1688 trimis lui în Polonia, din partea domnitorului Constantin Brâncoveanu[37]. În ambele locuri, Dosoftei citează din uricul de la Probota frazele care conţin numele şi titulatura domnitorului, precum şi anul emiterii documentului. N. Costin se referă, probabil, la menţiunea făcută de Dosoftei în cronograf (pe care îl va fi citit în manuscrisul original, adus în ţară după moartea lui Dosoftei), fără a mai prelua însă de aici precizarea că uricul respectiv se găsea la mănăstirea Probota şi fără a mai reproduce frazele citate de Dosoftei din acest document. Dacă aceste elemente s-ar fi găsit în manuscrisul autograf al lui N. Costin, ele s-ar fi aflat, fără îndoială, şi în manuscrisele care descind din copia letopiseţului făcută de Sava ieromonahul în anii 1712—1713. În aşa-zisa „redacţie pentru cititor" pasajul citat mai sus este amplificat. Trimiterea lui N. Costin la mărturia lui Dosoftei dispare, iar în locul ei apare mărturia cuiva care a văzut *personal* uricul de la

[37] Am reprodus în întregime textele acestor două menţiuni, în ediţia Dosoftei, *Opere*, I. *Versuri*, Bucureşti, 1978, p. 394—395.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Probota, citând din el frazele reproduse și de Dosoftei, dar în contexte puțin mai mari și în lectură întrucâtva deosebită. De asemenea, interpolatorul inserează informația că Roman vodă a avut șase feciori. Evident, și unele fapte de limbă arată că această nouă redacție a pasajului respectiv nu poate fi atribuită lui N. Costin.

7.3. Textul *Ceasornicului domnilor* din ms. *VI-1* de la BCU Iași a fost copiat de Axinte Uricariul de pe manuscrisul autograf al lui N. Costin, *unica redacție* dată de traducător acestei lucrări. Faptul că „o seamă de marginalii ce lipsesc în redacția *B* [= ms. *VI-1* — *n.n.*] apar în textul de bază [= așa-zisa «redacție pentru cititor» — *n.n.*], și invers" nu poate constitui o dovadă a „existenței acestei a doua redacții" a *Ceasornicului*, cum a conchis G. Ștrempel[38]. Atât prezența cât și absența unor asemenea „marginalii" în manuscrisele cunoscute ale traducerii sunt fapte întâmplătoare, datorându-se modului mai mult sau mai puțin conștiincios în care au fost ele transcrise de primii copiști ai *Ceasornicului*, după manuscrisul autograf al lui N. Costin, și de alți copiști, după copiile acelora. Comparând „marginaliile" câtorva capitole din copia *Ceasornicului* editată de G. Ștrempel (ms. *VI-29* de la BCU Iași), am constatat, de exemplu, că numeroase asemenea „marginalii", aflate desigur în autograful lui N. Costin, ori sunt în plus, ori au fost omise în copia lui Axinte. Astfel, părțile introductive ale cărții, intitulate în textul latin *Proemium generale* și *Proemium speciale*, conțin în textul ediției Ștrempel 96 de „marginalii", dintre care trei lipsesc în ms. *VI-1*; acesta are însă zece „marginalii" în plus față de textul ediției Ștrempel, dintre care una („Vai de domnul tânăr care să sfătuiește cu oamini tineri", f. 29^{r}) lipsește și din textul original, semn că aparține lui N. Costin sau, puțin probabil, lui Axinte Uricariul. În textul ediției Ștrempel, capitolul 17 din cartea I (cap. 16 în ms. *VI-1)* conține 26 de „marginalii" dintre care 16 lipsesc în ms. *VI-1*; una, similară cu cea citată mai sus („Vedzi, tirane, ce loc de laudă ai undeva !") lipsește și din original. Capitolul 18, cartea I (cap. 17 în ms. *VI-1)* conține 24 de „marginalii" în textul ediției Ștrempel, dar numai 15 în ms. *VI-1*.

Alte dovezi evidente că Axinte Uricariul a copiat *Ceasornicul* după manuscrisul autograf al traducătorului sunt numeroasele lui greșeli de lectură a scrisului lui N. Costin, care se vede că avea, în anumite situații, și litere mai greu de identificat. Aceste greșeli de lectură se întâlnesc mai ales în „marginalii". De exemplu : „Cine prinde *miii,* nefiind de față, acela de multe ori să teme și de șorici, dzice la *Adan*" (f. 15^{r} ; în ed. Ștrempel, p. 16 : „Cine prinde *leii* [...] *Adag[iu]*" ; în orig. : *i leoni, Adag.),* „Plutarh în *apoftetmast* dzice..." (f. 19^{v} ; în ed. Ștrempel, p. 27 ; „Plutarh în *1 pontu* dzice..." ; în orig. : *în apophthegmatis),* „Scrie Plutárh întru *Apuntegmate...*" (f. 48^{r} ; în ed. Ștrempel, p. 94 : *Apoftegmate),* „Spune Plutárh întru *Apoftog...*" (f. 54^{v} ; în ed. Strempel, p. 107 : *Apoftegmata),* „De periri răutate este lăcomie domnului, dzice *Rosand*" (f. 109^{v} ; în ed. Ștrempel, p. 227 : *Rud ;* în orig. : *Ronsard),* „*Pentru lucri* bunătății sunt mai frumoasă decât toate cinstile" (f. 114^{v} ; în ed. Ștrempel, p. 237 : „*Tituluşurile* bunătății..." ; în orig. : „Pietatis

[38] Vezi *loc. cit.* la nota 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tituli..."), „Armele celi alese cu care luptă asupra noastră diavolul sunt *pulberi* sau trufiile noastre, dzice *Surosie*" (f. 117r : în ed. Ştrempel, p 243 : *poftele, Oros[ius]* ; în orig. : *desideria, Basil.* ; din *Orosius* era extrasă sentinţa anterioară, pe care N. Costin nu a tradus-o, ci a comis doar greşeala de a trece numele acestuia la sentinţa tradusă din *Basilius Theologus)*, „Toate în *capul* vârtejului să învârtesc..." (f. 115v ; în ed. Ştrempel, p. 239 : „Toate în *chipul* vârtejului..." ; în orig. : „Cuncta in orgis *modo...*"), „De *Helom*" (f. 179r ; în ed. Ştrempel, p. 383 : „De *Hilon* filosoful" ; în orig. : „De *Chilone*"), „De pofta rea mare vintrile plin să face, dzice *Barot*" (f. 208r ; în ed. Ştrempel, p. 451 : *Marot* ; în orig. : *Marott)*. După cum am văzut, lecturi greşite ale unor cuvinte, datorate copistului iniţial sau altor copişti ai *Ceasornicului*, apar şi în seria de manuscrise reprezentată de textul editat de G. Ştrempel.

Proba indiscutabilă că textul *Ceasornicului domnilor* din ms. *VI-1* de la BCU Iaşi a fost copiat de Axinte Uricariul după manuscrisul autograf al lui N. Costin o constituie următoarele două însemnări cu caracter de lucru aflate în manuscrisul traducătorului, pe care Axinte le-a reprodus ca atare. În seria de manuscrise reprezentată de textul editat de G. Ştrempel aceste două însemnări au fost eliminate, probabil de către copistul primului manuscris al seriei, care a copiat textul tot după manuscrisul autograf al lui N. Costin.

În primul caz, constatăm că f. 117v din ms. *VI-1* este lăsată aproape în întregime goală, ultima frază scrisă în partea de sus a ei fiind următoarea : „Iată cuvintele lui Solomon aşe sînt la Eclisiastes, glava 1, şi dzice : *[să vor scrie cuvintele lui]* «Eu Eclisiastul am fost împărat preste»" (croşetele şi sublinierea sunt ale noastre ; din textul *Eclezíastului* sunt scrise numai aceste şase cuvinte). Indicaţia *să vor scrie cuvintele lui* se găsea, în mod evident, în manuscrisul autograf al lui N. Costin, care a renunţat să traducă personal un fragment mai mare din *Ecleziast* citat de Guevara, lăsând, probabil, ca versiunea românească a textului respectiv să fie reprodusă din *Biblia* de la 1688. În seria de manuscrise reprezentată de textul editat de G. Ştrempel, fraza citată mai sus are următoarea redacţie : „Iată cuvintele lui Solomon, în cartea Eclesiastis, cap. 2 : «Dzis-am eu, întru inima mea, ca să te ispitesc întru veselie..."[39]. În afara lipsei indicaţiei *să vor scrie cuvintele lui*, care nu mai avea rost, căci în aceste manuscrise „cuvintele" lui Solomon sunt scrise, constatăm încă o nepotrivire între redacţia de aici şi cea din ms. *VI-1*. Fraza din manuscrisul copiat de Axinte trimite la *glava (capitolul) 1* din *Ecleziast*, versetul care începe cu cuvintele : „Eu Ecleziastul am fost împărat preste", în timp ce fraza corespunzătoare din celelalte manuscrise trimite la *capitolul 2* din *Ecleziast*, versetul care începe cu cuvintele : „Dzis-am eu întru inima mea ca să te ispitesc întru...". Cum se explică această nepotrivire, care nu se poate datora lui N. Costin ? În versiunea latină după care s-a făcut traducerea frazelor reproduse din cele două manuscrise le corespunde textul : „Sunt ergo haec Salomonis in Ecclesiaste (c. 2) verba : «Ego Ecclesiastes, Davidis filius, fui

[39] Textul din *Ecleziast continuă*. Vezi N. Costin, *Ceasornicul domnilor*, ediţia citată, p. 244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rex (Israelitarum)...»". După cum vedem, indicația din original : *(c. [= capitolul] 2)* nu corespunde realității, căci prima frază citată din *Ecleziast*, care începe cu cuvintele : „Ego Ecclesiastes, Davidis filius, fui Rex...", este din capitolul 1, versetul 12. De altfel, întregul pasaj citat de Guevara din *Ecleziast* reprezintă o selecție de versete din partea a doua a primului capitol și din prima parte a capitolului al doilea. Manuscrisul autograf al lui N. Costin reproducea, desigur, indicația *capitolul (glava) 2* din original, dar cele șase cuvinte din *Ecleziast*, reproduse întocmai după *Biblia* de la 1688, nu traduceau textul din original. În această situație, primii copiști ai *Ceasornicului* după manuscrisul autograf al lui N. Costin, care nu au mai confruntat textul tradus cu originalul, au procedat în mod diferit. Axinte Uricariul, observând că cele șase cuvinte din Ecleziast nu sunt din *capitolul 2*, ci reprezintă începutul versetului 12 din *capitolul 1*, a modificat textul lui N. Costin, scriind *glava 1*, în loc de *capitolul (glava) 2*, dar nu a copiat în continuarea celor șase cuvinte pasajul respectiv din *Biblia* de la 1688. Copistul primului manuscris al seriei reprezentată de textul editat de G. Ștrempel, observând și el neconcordanța din manuscrisul autograf al traducătorului, a renunțat la cele șase cuvinte din capitolul 1, versetul 12, și, potrivit indicației lui N. Costin *(„să vor scrie cuventele lui")*, a copiat din *Biblia* de la 1688, cu unele mici modificări, primele 11 versete din capitolul 2 al *Ecleziastului*.

În al doilea caz, pe f. 184^{v} a ms. *VI-1* Axinte copie și următoarea indicație : „Aicea să va pune Tiverie împăratul c-au stătut la împărăție, căci au fost creștin. Cap. 15 pe urmă". Aceasta arată că acolo N. Costin trebuia să mai traducă micul capitol XIII din cartea I a versiunii latine a operei lui Guevara, intitulat : *Tiberium virum nobilem imperii gubernatorem creatum, tantum quond vere christianus erat*. Capitolul tradus după însemnarea citată este al XIV-lea din original, intitulat *Oratio Sophiae imperatricis ad Tiberium Constantinum, administrandi...* [40]. Capitolul al XV-lea din cartea I, intitulat *Tiberii ad Sophiam Augustam responsio, qua demonstrat...*, este de asemenea tradus [41]. În ms. *VI-1* acest capitol începe pe f. 186^{v}, fără să fie numerotat nici într-un fel.

Este deci cât se poate de limpede că Axinte Uricariul a copiat *Ceasornicul domnilor* de pe manuscrisul autograf al lui N. Costin, care conținea *însemnările de lucru* citate și comentate mai sus.

7.4. Istoria manuscrisului *VI-1* este, după cum vom vedea, întrucâtva similară cu cea a manuscrisului *II-22*. După ce a părăsit biblioteca domnească de la mănăstirea Văcărești, s-a aflat între cărțile lui „Costandin dasc[ăl] slov[enesc]" (f. 2^{r}), cunoscut copist *muntean* prin anii 1760—1770[42]. Tot a unui *muntean* este și următoarea însemnare anonimă de pe partea interioară a primei coperte : „Și mă rog să mă iertați că n-am putut să mă iscălesc. Ci mă rog să am iertăciune, și pă dumneavoastră Dumnezeu să vă ierte. Că mâna mea va putrezi, iară gura aceluia să va sfinți. Și fiți iertați și blagosloviți de Părintele și de noi. Oc.

[40] *Ibidem*, p. 397.
[41] *Ibidem*, p. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

21, 7270"[43]. Textul intitulat *Alegerile lui Ippocrat*, copiat de două persoane pe ultimele 12 foi ale manuscrisului, reprezintă o traducere *muntean*ă (sau *sud-ardeleană*), din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a aforismelor marelui medic grec al Antichităţii. Probabil că acest text a fost copiat în ms. *VI-1* tot în Muntenia. În sfârşit, grafia următoarelor însemnări : „Dumitrie copilu, sluj[itor] Sfinţii 40 de Mucenici. 1790, mai 3" (de pe partea interioară a primei coperte a manuscrisului) şi „Dumitru copilu" (de pe partea interioară a copertei a doua) arată că semnatarul este aceeaşi persoană cu „Dumitru cântăreţ", „feciorul dascălului Radu, ce au fost la Braşov cântăreţ la biserică", care scrie, în anul 1795, însemnarea de proprietate a ms. *2467* de la BAR (f. 121[v]), copiat în anul 1761 de moşul său Ioan sin Radu Duma, şi cópie, în anul 1797, compilaţia de cronici moldoveneşti aflată în ms. *503* de la BAR, unde semnează „Dumitru cântăreţ bucureştean" (f. 20[r]). Acest Dumitru s-a născut la 5 octombrie 1777 şi, probabil după moartea tatălui său, în anul 1790, a fost trimis la învăţătură în Bucureşti[44]. Biserica 40 de Mucenici din Bucureşti era atunci metoh al episcopiei Râmnicului, cu care biserica Sf. Nicolae din Şchei avea strânse legături.

Aşadar, ms. *VI-1* s-a întors în Moldova probabil în prima jumătate a secolului XIX, fără ca să se fi făcut după el vreo copie în Ţara Românească sau în altă parte.

8. Stabilirea corectă a relaţiei ms. *II-22* de la BCU Iaşi cu celelalte manuscrise cunoscute în care se păstrează cronica 1661—1709 are, de asemenea, o deosebită importanţă pentru elucidarea problemei paternităţii acestei cronici. După ce afirmă că „originalul *Cronicii Moldovei (1661—1700)*, realizat, în 1712, de Sava Ieromonahul, s-a pierdut, dar textul cronicii s-a păstrat în şase manuscrise, la care se adaugă încă două miscelanee, în care însă, din cronica de care ne ocupăm, intră numai partea finală a celei de-a doua domnii a lui Mihai Racoviţă, anul 1709, inclusiv bătălia de la Poltava"[45], D. Velciu prezintă pe rând aceste manuscrise, începând, firesţe, cu cel mai vechi, ms. *II-22* de la BCU Iaşi. D-sa crede, pe drept cuvânt, că „acesta trebuie să fie exemplarul (nu credem că e vorba chiar de originalul lui Sava Ieromonahul) înscris sub nr. 116 în *Catalogul cărţilor bibliotecii din mănăstirea Văcăreşti*, a lui Nicolae Mavrocordat, întocmit în limba greacă, în iunie 1723". D. Velciu greşeşte însă când crede că „probabil cu prilejul repetatelor domnii alternative moldo-muntene ale lui Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae, manuscrisul a ajuns din nou în Moldova", invocând în acest sens mărturia însemnărilor aflate pe prima foaie, numerotată, a manuscrisu-

---

[42] Vezi G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 32.

[43] După slova care reprezintă zecile (anii 70), urma încă o slovă (a unităţilor), dar foaia manuscrisului este aici deteriorată. Însemnarea aceasta a putut fi deci făcută între anii 1762—1770.

[44] Vezi Candid C. Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului*, vol. II (1743—1827), Braşov, 1946, p. 301.

[45] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui, pe care le-a citit superficial [46]. Căci însemnările respective din anii 1779 şi 1780 au fost făcute la *Braşov,* nu la *Iaşi(?),* iar numele „lipţcanului" care a posedat manuscrisul nu este *Chiriac* Atanasiu, ci *Chirca* Atanasiu. Iată principala însemnare de pe verso foii : „Acest letopiseţ este al mieu, Gheorghie [popa Radovici ?]. 1779, ghenarie 24. Braşov. Şi mi-o au dăruit dum[nealui] jup[în] Chirca Atanasiu lipţcanul" (vezi fotocopia alăturată, fig. 3). Pe recto foii respective se află câteva încercări de condei şi următoarele însemnări ale unor persoane diferite : „Această carte s-au pomenit la Ţara Moldovie", „A lui Apostol Anastas[iu]", care mai semnează şi pe verso foii de titlu, şi „Această carte este [a] părinţelui Gheorghe. 1780". *Chirca Atanasiu* (sau Tănase Chircă), probabil înrudit cu familia Chircă din Zărneşti, era atunci negustor în Târgovişte, având strânse relaţii cu negustorii din Braşov [47]. Aşadar, după ce a fost copiat de Stanciu ierei, în anul 1723 (ms. 37 de la BAR) şi în anul 1726 (ms. inv. nr. *10.550* de la Biblioteca Centrală de Stat din Bucureşti), ms. *II-22* sau copiile executate de Stanciu ierei au fost folosite, direct sau indirect, la alcătuirea celorlalte trei copii *muntenești* (ms. *56* de la BAR, compilaţia din ms. *5367* de la BAR, *Istoria paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei,* şi ms. 133 de la biblioteca Patriarhiei Române din Bucureşti). Între timp, ms. *II-22,* ca şi ms. *VI-1,* a părăsit biblioteca domnească de la Văcăreşti, dar nu s-a întors în Moldova, ci a ajuns la Braşov, prin intermediul negustorului Chirca Atanasiu, care l-a dăruit, în anul 1779, unui preot Gheorghe de acolo. La Braşov a fost făcută după el, în anul 1780, de către cronicarul şi copistul de manuscrise Simeon Hârs, copia parţială, aflată în ms. 77 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române [47 bis]. La rândul ei, aceasta a fost copiată în actualul ms. *III-62* de la BCU Iaşi. De la Braşov, ms. *II-22* a ajuns din nou în Muntenia (îl foloseşte Bălcescu, în anul 1844), iar de aici, prin Gr. Alexandrescu, a trecut în proprietatea lui M. Kogălniceanu, în anul 1845. Prin urmare, şi acest al doilea manuscris cu lucrări ale lui N. Costin copiate de Axinte Uricariul a lipsit din Moldova în cursul secolului XVIII.

Din cercetarea manuscriselor în care s-a păstrat cronica 1661—1709, urmată de cronica 1709—1711, sigură a lui N. Costin, rezultă că, în afară de ms. *II-22,* nu mai există nici o copie moldovenească a acestor „două cronici". Cum de s-au pierdut, fără alte urme în Moldova, „originalul" redactat de Sava al cronicii 1661—1709 şi copia făcută de el, în continuare, a cronicii 1709—1711 a lui N. Costin, deci „protograful" aşazisei „copii" din 1715 a lui Axinte Uricariul ? ! Existenţa acestui „protograf" al ms. *II-22,* presupusă de D. Velciu, este cu totul îndoielnică.

[46] *Ibidem,* p. 25.

[47] Vezi *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului Braşov,* vol. I, Bucureşti, 1955, p. 173 (doc. din 25 mai 1775), p. 180 (doc. din 25 ianuarie 1776), p. 183—184 (două doc. din 28 februarie 1776), precum şi Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc, 1473—1868,* Bucureşti, 1931, p. 56 (într-o scrisoare din Braşov, datată 11 august 1779, un Ioan Vlad îi comunică lui hagi Constantin Pop din Sibiu : „Cât pentru cele ce mă poftești cu venirea mărfii aici la Braşov, voam avea de grije ca să facem dumitale treaba, ca să tocmească carul, nefiind omul chir Chirchii Anastasiu ori al chir Dumitru Polizu").

[47bis] Vezi N. A. Ursu, *Un cronicar braşovean necunoscut, din secolul al XVIII-lea : Simeon Hârs,* în *AIIX,* XXIX, 1992, p. 251—276.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

El nu „s-a pierdut", ci *nu a existat*. După cum am mai afirmat, noi credem că întregul text copiat de Axinte Uricariul în actualul ms. *II-22* a fost transcris *direct* după autograful (ciornele) lui Nicolae Costin, iar foaia de titlu a manuscrisului a fost redactată de el, nu de N. Costin sau de un intermediar.

Într-un grup de compilații de cronici care încep cu *Letopisețul de la zidirea lumii* al lui N. Costin, compilații alcătuite deci după moartea acestui cronicar (ms. *115, 240, 338, 352, 354* de la BAR și ms. inv. nr. *30.914* de la Arhivele Statului din Brașov), titlul cronicii lui Miron Costin este cel din ms. coligat *2601* de la BAR [48]. Acest coligat încorporează cronici copiate la date diferite, de copiști diferiți, având la început un fragment din același *Letopiseț de la zidirea lumii* al lui N. Costin. Cronica lui Miron Costin aflată aici este scrisă de Axinte Uricariul, în anul 1710, și are următoarea foaie de titlu : *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche, vornicul de Țara de Gios, scos de Miron Costin, vornicul de Țara de Gios. În oraș în Ieș, în anul de la zidire lumii 7218, iară de la nașterea Mântuitoriului lumii lui Iisus Hristos 1710, meseța iulie, 6 dni, în dzilile Mării-sale luminatului domn Io Nicolae voievod s-au scris* (vezi fotocopia alăturată, fig. 4). Numele copistului nu este menționat nicăieri, dar a fost identificat în persoana lui Axinte Uricariul [49]. Același titlu îl are cronica lui Miron Costin și în ms. *36* de la BAR, copie tot independentă (nu într-o compilație), nedatată, datorată unui scrib neidentificat, pe care unii cercetători o consideră de la sfârșitul secolului XVII, iar alții din prima jumătate a secolului XVIII : *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche, vornicul de Țara de Gios, scoasă de Miron Costin, vornicul de Țara de Gios. În oraș în Ieș, în anul de la zidirea lumii 7183, iară de la nașterea Mântuitorului lumii lui Iisus Hristos 1675, mesița* [loc alb], *dni* [loc alb] (vezi fotocopia alăturată, fig. 5). Toate celelalte copii ale cronicii lui Miron Costin au alte titluri [50]. P. P. Panaitescu crede că aceste două manuscrise de sine stătătoare ale cronicii lui Miron Costin (ms. *2601* și *36* de la BAR), care constituie grupul A din stema manuscriselor cronicii, „derivă dintr-un manuscris comun, dovadă o serie de omisiuni și lecțiuni greșite comune, manuscris care desigur nu făcea parte din compilațiile de istorie a Moldovei alcătuite în veacul al XVIII-lea, ci derivă direct din letopisețul autograf" [51]. Se pune totuși întrebarea : foile de titlu ale acestor două manuscrise (după cum am văzut, aproape identice) reproduc, paralel, foaia de titlu a unui arhetip comun, sau, dimpotrivă, una o reproduce pe cealaltă ? Este posibil ca ms. *36* să fie copiat după copia lui Axinte Uricariul, iar foaia de titlu a acestui manuscris să fi fost redactată de Axinte. Oricum ar sta însă lucrurile, este evident faptul că foaia de titlu a cronicii 1661—1711, copiată de Axinte Uricariul în ms. *II-22*, este calchiată

[48] Vezi I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV—XVIII) privind istoria României*, București, 1963, p. 58—59, 61—62, 69—70, precum și comentariile lui P. P. Panaitescu la ediția Miron Costin, *Opere*, București, 1956, p. 337—339.

[49] Vezi G. Ștrempel, *op. cit.*, la nota 42, p. 12.

[50] Vezi I. Crăciun și A. Ilieș, *op. cit.*, p. 58—70.

[51] P. P. Panaitescu, comentarii la M. Costin, *Opere*, ediția citată, p. 338.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după foaia de titlu a cronicii lui Miron Costin din ms. *2601*, copiată de acelaşi Axinte. Iată formulările identice din primele fraze : „Letopiseţul Ţării Moldovei **dela Aron vodă încoace, de unde este părăsit de** Ureche [...], **scos** de Miron Costin" (ms. *2601*), „Letopiseţul Ţării Moldovii **de la Ştefan sân Vasilie vodă încoace, de unde este părăsit de** Miron Costin [...] Iară acumu **s-au scos** din..." (ms. *II-22*). La începutul cronicii celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat, Axinte scrie : „fac începire **de unde au părăsit** răpăosatul Necolai Costin".

În eventualitatea că foaia de titlu a ms. *II-22* a fost redactată de Axinte Uricariul, pentru a raporta în mod firesc cronica 1661—1711 la cea a lui Miron Costin, ambele copiate de el, nu mai poate fi negată paternitatea lui N. Costin asupra părţii din cronică pentru anii 1661—1709 prin invocarea nepotrivirii între menţionarea în această foaie de titlu a „izvoadelor" lui Vasile Damian şi Tudose Dubău şi aprecierea cu totul defavorabilă făcută de N. Costin, în prefaţa *Letopiseţului de la zidirea lumii*, unor letopiseţe „scrisă de o samă de boieri de ţară", de după Miron Costin [52]. Copiind cronica 1661—1711 după autograful (ciornele) lui N. Costin, Axinte Uricariul va fi menţionat „izvoadele" respective în foaia de titlu a copiei sale pentru că ele se aflau citate în cronică. Firesc, Axinte nu putea şti în ce măsură era cronica pe care o copia tributară acestor „izvoade", dar putea fi convins că ea fusese „scoasă" din „izvoadele" pomenite în text.

9. Preluând de la C. Giurescu concluzia că greşeala de calcul al anilor „de la Hristos" pentru lunile septembrie-decembrie (prin scăderea cifrei 5508, în loc de 5509, din anii „de la zidirea lumii"), aflată în ms. *II-22*, nu poate fi decât interpolarea unui copist (altul decât Axinte Uricariul, dar rămas necunoscut pentru Giurescu), D. Velciu identifică aceeaşi greşeală în foaia de titlu a *Letopiseţului de la zidirea lumii* al lui N. Costin, copiat în anii 1712—1713 de Sava ieromonahul, şi conchide că letopiseţul Moldovei de la 1661 până la 1709 a fost elaborat de acest Sava, între altele şi pentru că lui îi era „specifică" greşeala de calcul respectivă. Cum însă această greşeală de calcul apare şi în prima frază a cronicii 1709—1711, scrisă în mod sigur de N. Costin, D. Velciu consideră că şi aici ea se datoreşte tot lui Sava ieromonahul, care ar fi copiat, în continuarea cronicii 1661—1709, elaborată de el, cronica 1709—1711 a lui N. Costin, iar după acest manuscris al lui Sava ar fi copiat Axinte Uricariul, în anul 1715, pentru Nicolae Macrocordat, textul întregii cronici 1661—1711 aflat în ms. *II-22* de la BCU Iaşi. Dar greşeala de calcul în discuţie apare şi în *Letopiseţul de la zidirea lumii* al lui N. Costin, în aşa-zisa „redacţie pentru domn" : „La anul de la Hristos 1575, iară de la zidirea lumii 7083, în luna lui octomvrie, mare pradă au făcut tătarîi..." (ed. I. Şt. Petre, p. 641). D. Velciu crede că şi aici ea se datoreşte lui Sava ieromonahul, pentru că această redacţie a letopiseţului a trecut prin condeiul său. În aşa-zisa „redacţie pentru cititor" nu se află fragmentul „iară de la zidirea lumii 7083", care — crede d-sa — ar reprezenta o interpolare a lui Sava [53].

[52] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 12 şi 110.
[53] *Ibidem*, p. 49 şi 78, nota 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atât C. Giurescu cât şi D. Velciu nu au admis posibilitatea ca această greşeală de calcul al anilor să fie totuşi „specifică" lui N. Costin. În multe locuri din *Letopiseţul de la zidirea lumii* nu sunt menţionaţi anii (fie „de la Hristos", fie „de la zidirea lumii") când s-au petrecut diverse evenimente (manuscrisele au spaţii goale în locurile respective) [54]. Tot în *Letopiseţul de la zidirea lumii* apare în mod repetat o greşeală de calcul similară, neobservată de cei doi cercetători, în care, *fără a fi menţionată luna*, se scade (se adaugă) din (la) anii „de la zidirea lumii" („de la Hristos") cifra 5509, în loc de 5508. Această greşeală se află atât în aşa-zisa „redacţie pentru cititor" cât şi în aşa-zisa „redacţie pentru domn" a letopiseţului. Ea nu mai poate fi deci pusă pe seama copistului Sava ieromonahul, căruia, de altfel, nici nu-i este „specifică". De exemplu: „Iliaş vodă [...] lăsat-au ţara şi domnia la frate-său Ştefan vodă, în anii de la zidirea lumii 7059, iară de la Hristos 1550" (ed. I. Şt. Petre, p. 428), „În anul 7065, iară de la Hristos 1556, sultan Suleiman au trimis oaste turcească în Ţara Ungurească" (p. 432), „în anii de la Hristos 1562, iară de la zidirea lumii 7071, Ivan Vasilievici, împăratul Moscului..." (p. 437), „În anul de la zidirea lumii 7070, iară de la naşterea Domnului nostru Iisus Hristos 1561, Iacov oarecare Vasilie Iraclie..." (p. 438). Uneori greşeala aceasta de calcul apare numai în aşa-zisa „redacţie pentru domn" a letopiseţului: „Fiind cursul anilor de la Hristos 1554, iară de la zidirea lumii 7063, Ivan Vasilievici, marele cneaz..." (p. 433). Aceeaşi greşeală de calcul al anilor apare şi în cronica 1661—1709: „Într-acestaş an, fiind cursul anilor 7188, iară de la Hristos 1679, fiind Besereca cea Albă de lângă feredeie în Ieşi..." (ms. *II-22*, f. 40[r]), precum şi în două interpolări privitoare la asediul Vienei de către turci aflate în traducere geografiei universale a lui Giovanni Botero, pe care noi am atribuit-o lui N. Costin [54 bis]: „În anul 1684 de iznoavă s-au sculat mare puterea împărăţiei turceşti cu hanul tătărăsc [...] s-au pornit asupra Beciului" (ms. *3515* de la BAR, f. 78[v]), „Iară în anul 1684, pre vremea când au înfrânt oastea nemţească pre oastea turcească..." (*ibid.*, f. 80[v]).

În consecinţă, considerăm greşeala de calcul al anilor semnalată de C. Giurescu şi pe cea semnalată de noi mai sus, care apar atât în scrieri sigure ale lui N. Costin cât şi în cronica 1661—1700, dovezi ale paternităţii lui N. Costin asupra acestei cronici. Nu avem nici un motiv să-l apărăm pe N. Costin de asemenea greşeli, punându-le — fără probe indiscutabile — pe seama unor copişti.

10. Lipsită de temei este şi „demonstraţia" lui D. Velciu potrivit căreia Sava ieromonahul, care ar fi compilat în prima parte a cronicii 1661—1709 izvodul lui Vasile Damian, ar fi introdus în el numeroase comentarii cu caracter moralizator creştin, uneori cu trimiteri la texte din *Bibilie* [55]. Şi de data aceasta, D. Velciu ignoră faptul că asemenea co-

---

[54] Vezi, de exemplu, ediţia lui Ioan Şt. Petre, citată la nota 34, p. 154, 166, 170, 380, 415 418, 481, 488, 489, 508, 516.

[54 bis] Vezi N. A. Ursu, *Nicolae Costin, traducător al geografiei universale a lui Giovanni Botero*, în RITL, XXXIX, 1991, nr. 3—4, p. 365—379.

[55] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 205—209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentarii cu trimiteri la texte biblice apar frecvent în cele două cronici sigure ale lui N. Costin. De exemplu :

— în *Letopisețul de la zidirea lumii :* „că cine ostenește cu sabia, *după cum au zis Domnul Hristos,* de sabie piere" (p. 53), *„după cum zice Sfânta Scriptură :* «Dumnezeu stă împotrivă celor mândri și sămeți»" (p. 247), „Lunecoasă sunt lucrurile omenești în lumea aceasta" (p. 366), *„ci bine zice Scriptura :* «Cine sapă groapa altuia, cade într-însa»" (p. 375), *„Zice Sfânta Scriptură,* la *Liviticon,* cap 20 : [...] Și la *A doao lege* iară *Sfânta Scriptură zice,* cap. 27 : [...] La *Ezdra,* cap. 3, *zice :* [...] *Pavel Apostol, Corinteni I, zice :* [...]" (p. 430—431), „Ci iani vezi ce *mărturisește Sfânta Scriptură,* la *Iov,* cap 15 : [...] Și iarăși la *Pilde,* cap. 28 : [...]" (p. 484) ;

— în cronica 1709—1711 : „Ce depărtate-s lucrurile lui Dumnezeu de a bietului om !" (f. 165^{v}). „Dzice un poietic : «Batgiocurește puterea dumnedzăiască lucrurile omenești»" (f. 165^{v}—166^{r}), *„după cum dzice Sfânta Scriptură :* [...] (f. 174^{v}), *„cum grăiește prorocul David la psalomul 21 :* [...]" (f. 231^{r}), *„Ce cum dzice prorocul David la psalomul 20 :* [...]" (f. 256^{r}).

În cronica 1661—1709, comentariile cu caracter moralizator creștin și trimiterile la texte biblice sunt redactate aproape la fel cu cele citate din scrierile lui N. Costin : *„Cum dzice la psalomul al cincile* [...]" (f. 45^{v}), *„Ce precum dzice la Sfânta Evanghelie* [...]" (f. 43^{r}), „Ce voia lui Dumnedzău nu să potrivește cu a oamenilor" (f. 43^{r}), *„Ce precum scrie psalomul* [...]" (f. 49^{r}), *„Precum dzice tot într-acelaș psalom* [...]" (f. 49^{r}), „Ce unde va Dumnedzău, omul nu poate !" (f. 57^{r}, 96^{r}), *„Cum dzice la psalomul al 9 [...]" (f. 58 ^{r}), „Cum scrie Sirah la cartea lui, cap. 13, stih 18, de dzice [...]" (f. 96^{r}), „De care așe scrie la cartea lui Sirah, la cap. 11, de dzice* [...]" (f. 126^{r}), *„Drept aceea dzice și sfântul proroc David, la psalom 31 [...]"* (f. 126^{r}), *„Așijderea mai dzice și la psalomul 42* [...]" (f. 126^{v}), *„Că scrie la un loc așe...*" (f. 132^{v}), *„Cá așe scrie la un loc...*" (f. 136^{r}).

Nu este exclus ca unele comentarii moralizatoare și trimiteri la texte biblice din cronica 1661—1709, ca și din cronica 1709—1711, sigură a lui N. Costin, să aparțină copistului Axinte Uricariul, căci în cronica sa consacrată celei de-a doua domnii a lui N. Mavrocordat în Moldova are și el asemenea trimiteri. De exemplu (citâm după ediția menționată a lui I. Șt. Petre) : *„De una ca aceasta au zis înțăleptul Sirah* [...]" (p. 85), *„precum zice prorocul David* [...] (p. 93), „[...] *zice Dumnezău, prin prorocul Isaia, în Svânta Scriptură. Și într-altă parte a Scripturii iarăș zice Dumnezău [...]*" (p. 94). Semnificativ este mai ales faptul că prin aceeași propoziție *zice un cuvânt* sunt introduse în expunere unele proverbe sau zicale moralizatoare atât în cronica 1661—1709 („cum *dzic un cuvânt* că lupul își schimbă, iară hirea ba", f. 33^{r} ; „ce cum *să dzice un cuvânt* prostește că sufletul bucuros este să între în rai, numai păcatele nu-l lasă", f. 64^{v}) cât și în cronica lui Axinte Uricariul („Dar *zice un cuvânt :* Altele sunt adecă sfaturile oamenilor și alte poruncește Dumnezău", p. 83).

11. Discutând „aspectele stilistice caracteristice" ale lui Sava ieromonahul (considerat de d-sa drept autor sigur, dovedit, al cronicii 1661—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1709), D. Velciu constată că „el face uz, în mod repetat, de trimiteri de soiul «cum s-au dzis mai sus», «precum s-au dzis mai sus», «cum s-au dzis», «precum s-au scris mai sus», «precum s-au pomenit mai sus» etc.", „pentru a asigura unitatea de conținut a lucrării și pentru a-l repune pe cititor în legătură cu diferite fapte rămase în urmă" [56]. Asemenea propoziții stereotipe apar însă frecvent și în cele două cronici sigure ale lui N. Costin, unde nu pot fi atribuite copistului Sava ieromonahul, așa cum a încercat să demonstreze D. Velciu [57]. Ele constituie de fapt o dovadă a paternității lui N. Costin asupra cronicii 1661—1709. Citățm un număr mai mare de exemple, pentru a arăta atât frecvența lor în fiecare text cât și modul identic în care sunt redactate propozițiile respective în cronica 1661—1709 și în cronicile sigure ale lui N. Costin :

— în cronica 1661—1709 : *cum s-au dzis mai sus* (f. 22^{v}, 68^{r}), *p (r)ecum s-au dzis (și) mai sus* (f. 9^{r}, 80^{v}, 96^{v}, 110^{v}, 112^{r}, 127^{v}), *cum s-au dzis* (f. 17^{v}), *precum s-au dzis* (f. 110^{r}), *p(r)ecum s-au scris (și) mai sus* (f. 21^{r}, 47^{r}, 61^{r}, 75^{v}, 83^{v}, 87^{r}, 115^{r}), *cum s-au scris mai sus* (f. 23^{r}, 33^{r}), ce s-au *scris (și) mai sus* (f. 21^{r}, 47^{r}, 61^{r}, 75^{v}, 83^{v}, 87^{r}, 115^{r}), *cum s-au scris mai sus* (f. 23^{r}, 33^{r}), *ce s-au scris mai sus* (f. 31^{r}), *precum scrie mai gios* (f. 40^{r}), *precum s-au scris* (f. 74^{v}), *precum scrie (și) mai sus* (f. 36^{v}, 104^{v}), *ce s-au pomenit mai sus* (f. 32^{r}), *p(r)ecum s-au pomenit mai sus* (f. 48^{v}, 58^{v}, 65^{v}, 71^{v}, 73^{r}, 107^{v}, 115^{v}, 154^{r}), *carii și mai sus s-au pomenit* (f. 44^{r}), *cum s-au pomenit mai sus* (f. 53^{r}) ;

— în cronica 1709—1711 : *p(r)ecum s-au dzis (și) mai sus* (f. 166^{r}, 203^{r}, 224^{v}, 240^{v}, 250^{r}, 257^{v},. 262^{r}), *cum s-au dzis mai sus* (f. 209^{v}, 258^{v}) ; *precum s-au (am) arătat și mai sus* (f. 203^{r}), *cum s-au pomenit (și) mai sus* (f. 169^{r}, 169^{v}, 174^{v}, 187^{v}), *de care am pomenit mai sus* (f. 178^{r}), *cum am pomenit mai sus* (f. 188^{r}), *p(r)ecum s-au pomenit (și) mai sus* (f. 205^{v}, 206^{r}, 212^{r}, 236^{v}, 255^{v}, 256^{r}, 257^{r}), *care s-au pomenit mai sus* (f. 224^{v}), *de carea (carile) s-au pomenit mai sus* (f. 246^{r}, 255^{r}), *ce s-au pomenit mai sus* (f. 261^{r}), *precum s-au povestit mai sus* (f. 246^{r}, 263^{r}) ;

— în *Letopisețul de la zidirea lumii : precum să va vedea mai în gios* (p. 51), *cum am zis mai sus* (p. 187), *precum s-au zis mai sus* (p. 235), *cum s-au zis mai sus* (p. 293, 295, 333, 509), *cum am zis* (p. 375), *cum am scris mai sus* (p. 94), *cu s-au (am) pomenit (și) mai sus* (p. 100, 109, 116, 154, 187, 195, 196, 209, 213, 224, 276, 278, 305, 333, 406, 424, 434, 456, 460, 461, 472, 584, 596), *precum s-au pomenit mai sus* (p. 103, 222, 247, 353, 583), *de care s-au (am) pomenit (și) mai sus* (p. 107, 160, 209, 300, 454, 456), *cum s-au (am) pomenit* (p. 171, 454, 457, 461, 481, 485, 513), *ce (carii) s-au pomenit mai sus* (p. 308, 374, 396, 417), *precum vom (să va) arăta mai gios* (p. 241, 462), *cum s-au arătat mai sus* (p. 369), *ce am arătat mai sus* (p. 431, 466).

„Trimiterile" menționate mai sus nu pot fi însă privite separat de alte numeroase „trimiteri" similare frecvente în cronica 1661—1709 și în cele două cronici sigure ale lui N. Costin, prin care cititorul este de asemenea îndrumat (avertizat, luminat) în lectura lucrărilor respective. Acordând importanța cuvenită acestor „trimiteri", atât la *ceea ce s-a*

[56] *Ibidem*, p. 221.
[57] *Ibidem*, p. 49—51 și 237—241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scris (zis, pomenit, arătat) cât și la *ceea ce se va scrie (zice, pomeni, arăta)*, Al. V. Diță a găsit în unele dintre ele dovezi de netăgăduit că textul copiat de Axinte Uricariul în ms. *II-22* de la BCU Iași constituie o singura cronică, de la 1661 până la 1711 datorată lui N. Costin (vezi 4.). Pentru a întări concluziile judicioase ale lui Al. V. Diță, citâm în continuare un număr mai mare și mai variat de atare „trimiteri", extrase nu numai din cronicile 1661—1709 și 1700—1711, ci și din *Letopisețul de la zidirea lumii*, spre a ilustra faptul că, în toate cele trei texte, ele sunt redactate la fel sau aproape la fel, trădând deci în cronica 1661—1709 maniera de lucru a lui N. Costin. Atragem în mod deosebit atenția asupra frecvenței în aceste „trimiteri" a locuțiunii adverbiale *la rândul său*, care constituie o semnificativă particularitate stilistică a lor :

— în cronica 1661—1709 : „carile la vreme Beciului au agiuns și han, *precum vei găsi* **la rândul său** *însemnat*" (f. 20r), „în care gropniță s-au fost mai pe urmă îngropat Cantemir vodă, *cum să va arăta* **la rândul său**" (f. 27r), „cum s-au și tâmplat, *precum să va arăta* **la rândul său**" (f. 30v), „încă i-au mai dat turcii și Ucraina [...], *precum vei înțălege mai înainte și mai pre larg*" (f. 36v), „că după ce-au luat turcii Cehrinul, *precum s-au pomenit la domnie lui Antonie Rusăt vodă*, au fost cuprins turcii toată Ucraina" (f. 40v), „și vărsare de sânge în toate țările, *precum vei ceti mai înainte* **la rândul său**" (f. 41v), „fără lui i-au venit, în loc de agonesită, mare răsipă, *cum vei citi la rândul peririi lui*" (f. 43r), până i-au venit și lui osânda, *precum vei citi mai gios* **la rândul său**" (f. 48v), „rămăsese târgul Ieșii hraniță și hotar, în loc de margine, *precum vei înțelege și mai pre larg înainte*" (f. 74r), „și așe s-au tras acest obicei vreo dzece ani, până la a doa domnie domniii sale, *precum vei ceti* **la rândul său** *acolo*" (f. 87r—87v), „și i-au venit mazilie [...], *precum vei citi* **la rândul său**" (f. 94v), „această îndemână au adus țării [...], *care vei ceti, iubite cetitor, la rândul domniei lui*" (f. 99v), „iară Constantin vodă au mărs domnește, *pecum vei ceti înainte*" (f. 109v), „care acest obicei au purces de atuncea ca un pojar viilor, *precum vei citi înainte* **la rândul său**" (f. 119v—120r), cu obiceiuri izvodite de nou [...], *precum vei citi înainte* **la rândul său**" (f. 130v), „și rău l-au osândit, *care vei înțălege înainte* **la rândul său**" (f. 133v), „câți oameni s-au omorât și s-au rănit *vei ceti înainte pecum va urma izvodul*" (f. 142v), „*Pre lângă aceea, și aceasta să cade a ști* cum din pedestrimea..." (f. 143r), „și câți din oastea Moscului s-au omorât, și câți s-au rănit, *cărora urmadză pentru acestea izvodul, precum scrie anume mai gios*" (f. 146r), „precum este socoteala oștilor șvedzăști după limba lor. *A cărora, iubite cititoriule, vei afla soma cu număr legat peste tot mai gios*" (f. 150v), „*Aicea te poftesc, iubite cititori, să nu diveşti căce am pus pre delungat această poveste cu acest războiu de la Poltava*, căci dintru această întâmplare [...], cât au sosit lucrul la cumpănă de istov, *precum vei ceti mai gios de toate pre amănuntul, fieștecarea poveste* **la rândul său**" (f. 154v—155r), „toți fugise, cine încătro au socotit [...]. Și anume unde și cine, *vei înțălege înainte* **la rândul său**" (f. 157r—157v) ;

— în cronica 1709—1711 : „*Aicea ne-au părut cu cale să pomenim* pentru acest Alexandru tergimanul..." (f. 168r), „și legăturile păcilor cine va vrea să știe, va afla aiurile. *Acest pont numai l-am pus aice, pentru*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căci pe urmă să va vedea ce folos au adus după sine ţărâi" (f. 169r), „*Iară nu las aicea mainte a pomeni* de pecetluiturile ce scosese în ţară Mihai vodă..." (f. 172r), „nu s-au mai întors în ţară, ce s-au tras spre moscali. De care **la rândul său** *să va pomeni, unde să va scrie de domnie lui...*" (f. 176r), „Iară pe urmă ce nemulţemitori s-au arătat lui Nicolae vodă, **la rândul său** *să va pomeni*" (f. 179r), „s-au aţâţat neprietesugul asupra lui Nicolae vodă, *care cum s-au obârşit să va cunoaşte mai pre urmă*" (f. 181r), „şi n-au mai venit în ţară până ce-au năbuşit moscalii în ţară, şi el cu dânşii, *precum să va pomeni mai pre larg unde să va scrie de domnie lui....*" (f. 183r), „*Iară şi aceasta ni s-au părut cu cale a fi să pomenim aicea.* După ce vădzu..." (f. 193r), „precum au aratat toată sama sa Nicolae vodă la a doa domnie a sa, *de carea să va pomeni* **la rândul său**" (f. 194r), „din care s-au stricat pace cu moscalii [...], *de carea să va pomeni* **la rândul său**" (f. 198r), „*Însă nice aceasta uitării nu vom da* cum au sosât Nicolae vodă..." (f. 204r), „*Iară pre lângă aceasta, iubite cititori, să ştii că am mai ados la această istorie şi nişte răspunsuri din nişte trătajă moschiceşti tiparnice,* precum au scris..." (f. 213v—214r), „*Aicea n-am putut lăsa cu cuvântul şi pentru rândul muntenilor*" (f. 255v), „că n-ar hi păţit pedeapsa care i s-au tâmplat, atocma cu capul, *precum vei înţălege mai gios* **la rândul său**" (f. 257r);

— în *Letopiseţul de la zidirea lumii*: „*Aicea am socotit a fi cu cale să însemnăm* de acel turn de mirat..." (p. 69), „*Şi aşa să ştii, cititoriule,* că Sim cu seminţia sa..." (p. 78), „până la Traian [...], *de care vom scrie* **la rândul său**" (p. 94), „Iară arătând de descălecatul ţărâi, *am socotit a fi cu cale să scriem* împărăţia Râmului mai nainte..." (p. 144), „*Aicea ne caută a trăgăna condeiul la istoria noastră,* să păşim a scrie şi alte neamuri..." (p. 155), „*Iară socotim a fi cu cale să ne înturnăm a scrie de Atilla [...], precum am început a spune mai sus...*" (p. 160), „unde s-au fost aşăzat, *cum s-au pomenit mai sus* **la rândul său**" (p. 166), „Şi aşa [...], *ne vine rândul a scrie de domnia întâi a lui Dragoş vodă...*" (p. 174), „până la domniile a doi feciori [...], *de carii* **la rândul său** *să va scrie*" (p. 175), „*Aicea ne caută oarece a mai trăgăna condeiul nostru,* până ce vom veni la..." (p. 190), „şi giugul păgânilor în biata Moldovă şi în alte părţi creştineşti până astăzi, *precum vom scrie* **la rândul său**" (p. 254), „de au sfârşit viaţa, *cum s-au pomenit mai sus* **la rândul său** de moartea acestui crai" (p. 393), „Dumnezeu pre urmă le-au plătit cu urgie, *cum să va arăta* **la rândul său**" (p. 418), „scriu cronicele ungureşti de aceste prăzi la Ardeal, *precum vom arăta* **la rândul său,** când vom scrie..." (p. 424). „De domnia lui Despot vodă *ne vine rândul să scriem* şi de războiul lui..." (p. 438), „la mare vrăjmăşie şi vrajbă au vinit Dispot cu Laschii, *precum vom arăta* **la rândul său**" (p. 456), „*Scris-am de aicea înainte mai pre larg* domnia lui Aron vodă..." (p. 574).

Asemănătoare în cronica 1661—1709 şi în cronicile sigure ale lui N. Costin, ca şi în *Ceasornicul domnilor,* sunt şi frazele prin care autorul (traducătorul) întrerupe o digresie, anunţând întoarcerea la şirul relatării principale, iniţiale. Şi în acest caz, unele dintre frazele respective sunt identice sau aproape identice în cele trei (patru) texte. De exemplu:

— în cronica 1661—1709: „*Ce de acestea destulu-i. Să povestim de ale noastre*" (f. 40v), „*Ce de acestea destulu-i. Să venim iară la ale noas-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tre" (f. 54r), „*Ce de acestea destulu-i cât am povestit*" (f. 96v), „*Ce de acestea agiunge cât am povestit. Şi să venim la cuvântul de mazilie lui...*" (f. 112r), „*Ce iară la cuvântul cel pentru povestea Şvedului să venim*" (f. 137v) ;

— în cronica 1709—1711 : „*Ce de aceste-i destul*" (f. 211v), „*Ce să lăsăm de aceste şi să venim la rând,* precum au mărs moscalii..." (f. 236v) ;

— în *Letopiseţul de la zidirea lumii :* „Acestea pomenindu-să pentru deşchisul minţii [...], *ne întoarcem la istoria pentru Traian*" (p. 130), „*De aicea ne întoarcem la rândul istoriei noastre,* pentru mai bună deşchiderea minţii..." (p. 160), „altele lăsăm la leşi să le scrie lucrurile lor şi a Litvei, *iară noi să vinim la rândul istoriei noastre*" (p. 187), „şi lăsăm să scrie ungurii de aicea înainte, *iar noi ne întoarcem la rândul istoriei noastre*" (p. 221), „măcar că pre scurt am scris aicea, *iară să venim la rândul nostru,* de unde am lăsat" (p. 320), „lăsând cine va vrea să ştie şi pre aceia să cerce la [...], *iară noi să venim la historia noastră*" (p. 376), „vom scrie unde vom ajunge de domnia lui [...] *Ci să ne întoarcem de aicea iară la rândul historiei noastre*" (p. 416), „*Ci să venim la rândul nostru noi,* lăsând la leşi să scrie ei de..." (p. 543), „să scrie ei, *iar noi ne întoarcem la rândul nostru*" (p. 573) ;

— în *Ceasornicul domnilor :* „*Ce să ne întoarcem cu voroava noastră acolo de unde am părăsit*" (p. 25), „*Ce să venim la voroava noastră*" (p. 45, 484), „*Ce să vinim la lucrul nostru*" (p. 463), „*Ce să mă întorc la voroava noastră*" (p. 533).

În cronica 1661—1709 apar, ca şi în cronicile sigure ale lui N. Costin, unele fraze exclamative de dezaprobare a anumitor acţiuni sau consecinţe dăunătoare ţării, a faptelor reprobabile ale unor persoane, şi altele. Prin modul similar în care sunt ele redactate în cele trei texte, şi aceste fraze pot constitui probe ale paternităţii lui N. Costin asupra cronicii 1661—1709. De exemplu :

— în cronica 1661—1709 : „*Atuncea să vedzi cazne în bieţii oameni,* precum s-au scris şi mai sus !" (f. 21r), „*Iară după aceea să vedzi răutăţi în ţară despre domnie [...],* precum vei ceti mai înainte la rândul său !" (f. 41v) ;

— în cronica 1709—1711 : „*Decíe înainte să vedzi ispravă !* Îndată au dat de au jecuit..." (f. 229v), „*Decíe înainte să vedzi stricăciunea Galaţilor de turci,* care de cându-i Ţara Moldovei [...] n-au păţit Galaţii aşe !" (f. 249r) ;

— în *Letopiseţul de la zidirea lumii : „Ce plată au luat Ştefan vodă de la ceia ce-i cinstise şi-i miluise !" (p. 418),* „*Aşe este sfârşitul răilor şi cumpliţilor, vărsătorilor de sânge nevinovat !*" (p. 418), „*Aşe i-au plătit Dumnăzău !*" (p. 428), „*Vedea-vei, nebune leavule, la ce ai venit şi ce priimeşti !*" (p. 471), „*Vezi cum orbăsc pedepsăle pre om !* (p. 480), „*Vedea-vei pre urmă, Tomşo, cu sfetnicii tăi, unde şi la cine ai năzuit !*" (p. 480), „*Iată-te-i, Tomşo, şi tu, Moţoace, la ce sfârşit aţi sosit !*" (p. 481), „*Vedea-vei plata de tiran, Ioane vodă !*" (p. 518), „*Vezi ce feli de pocăinţă are tiranul !*" (p. 538).

Ca şi în cazul comentariilor cu caracter moralizator creştin (vezi **10.**), este posibil ca unele dintre „trimiterile" menţionate mai sus să fi fost introduse de către Axinte Uricariul în textul cronicilor copiate de el în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ms. *II-22* de la BCU Iaşi, căci în cronica sa Axinte are numeroase trimiteri similare. De exemplu (citãm după ediţia I. Şt. Petre) : *precum s-au pomenit* (p. 90), *precum s-au şi mai pomenit* (p. 104), *cu carii s-au pomenit mai sus (p. 125), precum să va pomeni mai înainte* (p. 147), *ce s-au pomenit mai sus (p. 152), precum s-au zis mai sus* (p. 92, 116, 134), *precum s-au zis* (p. 140, 152), *precum s-au scris* (p. 114), *precum să va scrie* **la rândul său** (p. 118), *cari s-au scris mai sus* (p. 119), *cum s-au scris* (p. 128), *ce am scris mai sus* (p. 137), *precum s-au scris mai sus* (p. 146), *precum să va arăta...* (p. 151). În oriee caz, măcar indicaţia *la fila 158*, dacă nu întreaga „trimitere" (în paranteză) *precum s-au pomenit şi mai sus, la fila 158*, aflată în cronica 1709—1711 a lui N. Costin (ms. *II-22*, f. 176[r]) cu referinţă la moartea şi îngroparea hatmanului Mazepa, menţionate în cronica 1661—1709, îi aparţine lui Axinte Uricariul, căci *fila 158* la care sunt pomenite evenimentele respective este a ms. *II-22*, pe care îl întocmea el. Este posibil chiar ca acest pasaj referitor la moartea şi îngroparea hatmanului Mazepa, cu care se încheie cronica 1661—1709, să fi fost redactat de Axinte Uricariul.

Următoarea „trimitere" din cronica lui Axinte : *precum s-au scris după domnia lui Dumitraşco vodă* (p. 91) se referă la unele evenimente petrecute în timpul căimăcămiei lui Lupu vornicul, relatate în penultimul capitol al cronicii 1709—1711 a lui N. Costin (ms. *II-22*, f. 257[r]—262[r]).

Având în vedere aceste două „trimiteri" ale lui Axinte, precum şi cunoscuta sa interpolare declarată din cronica 1709—1711 a lui N. Costin referitoare la luarea Brăilei de către ruşi, în anul 1711, după relatările lui Ivan căpitanul (ms. *II-22*, f. 244[r]—245[v]), noi credem, ca şi alţi cercetători [58], că interpolările din cronica 1709—1711 privitoare la fapte petrecute după moartea lui N. Costin, identificate în textul cronicii de către C. Giurescu [59], îi aparţin tot lui Axinte Uricariul, cel care a efectuat prima copie a acestei cronici după manuscrisul lui N. Costin.

12. Ca şi în cazul copiei *Ceasornicului domnilor* din ms. *VI-1* de la BCU Iaşi, pe care am analizat-o mai sus (vezi **7. 3.**), faptul că întregul text copiat de Axinte în ms. *II-22*, adică letopiseţul Moldovei de la 1661 până la 1711, a fost transcris după manuscrisul autograf (ciornele) lui N. Costin rezultă din prezenţa şi în acest manuscris a unor greşeli evidente de lectură, care se datoresc, probabil, tot confuziei unor slove din scrisul lui N. Costin. De exemplu, *Azap* (f. 243[v], 248[v]), în loc de *Azac*, numele corect al cetăţii respective, aşa cum apare el de altfel la f. 138[r], *prognitic* (f. 39[v]), în loc de *prognostic, testement* (f. 131[r], 131[v]), alături de *testament* (pe aceleaşi pagini), *dipaliz* : „la al treile ceas de noapte l-au lovit *dipaliz*, adecă cataroi" (f. 66[r]). Deoarece „lovitura" de apoplexie (cataroi) are adeseori drept urmare paralizia unor organe sau părţi ale corpului, presupunem că N. Costin a folosit aici cuvântul *paraliz* (< pol. *paraliz*), eventual în fraza „s-au lovit de *paraliz*", iar Axinte nu a înţeles acest neologism.

[58] Vezi părerile exprimate de Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu în studiul introductiv al ediţiei N. Costin, *Opere*, vol. I, Iaşi, 1976, p. C—CI şi CIII—CIV.

[59] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 237—238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. Un indiciu că textul cronicii 1661—1709 pe care îl copie Axinte Uricariul în ms. *II-22* nu era finisat, cum este de presupus că ar fi fost el dacă această cronică era redactată și oferită domnitorului de către Sava ieromonahul (căci acesta ar fi menționat în text numai fapte, date și persoane despre care era bine informat), îl constituie faptul că în numeroase locuri manuscrisul prezintă diferite lipsuri, care nu se pot datora copistului. De exemplu, la f. 6^r, 12^v, 26^v, 27^v, 35^v, 61^r, 68^v, 81^r, 88^v, 94^v 98^r, 121^r și 158^r lipsește cifra care indică ziua respectivă; la f. 40^r lipsește indicația lunii sau a anotimpului; la f. 53^r lipsește numele unui pașă; la f. 58^r lipsește numele unui sultan; la f. 60^r lipsește numele zilei respective; la f. 73^v lipsește numele adevărat al lui Constantin Cantemir; la f. 88^r lipsește numele proprietarului unor case în care era găzduit un turc; la f. 97^v lipsește numele unui sol leșesc; la f. 100^v lipsește numele lunii respective; la f. 110^r lipsesc numele unui curier și al unui agă turc; la f. 112^r lipsește numele aceluiași agă turc; la f. 121^r lipsește numărul anilor cât a fost patriarh Dositei al Ierusalimului; la f. 153^v lipsește numele unui general suedez. Singura explicație posibilă a acestor lipsuri ni se pare a fi cea pe care o au și alte particularități ale textului copiat de Axinte Uricariul în ms. *II-22*, discutate mai sus, și anume: Axinte a copiat întregul text al cronicii 1661—1711 aflat în ms. *II-22* după manuscrisul (ciornele) lui N. Costin.

Un alt indiciu că textul cronicii 1661—1709 era neterminat îl constituie faptul că Axinte Uricariul lasă în copia sa, după fiecare capitol al cronicii consacrat unei domnii, cel puțin câte o pagină albă (uneori câte două, trei sau chiar patru pagini albe), în vederea adăugării unor noi informații privitoare la domniile respective. În felul acesta, f. 5^r—5^v, 7^v—8^v, 10^v, 25^v, 32^r—32^v, 71^v—72^v, 84^r—85^v, 90^v—93^v, 101^r—101^v, 117^r—117^v, 128^v—129^v și 159^r—161^v din ms. *II-22* au rămas nescrise. De bună seamă că, procedând astfel, Axinte reproducea starea de lucru aflat în ms. *II-22* după manuscrisul (ciornele) lui N. Costin.

14. Dovezile hotărâtoare că autorul cronicii 1661—1709 este N. Costin sunt însă oferite, după cum am constatat și mai sus, de studiul limbii acestei cronici, în comparație cu limba celor două cronici sigure ale sale *(Letopisețul de la zidirea lumii* și *cronica 1709—1711)* și a traducerii *Ceasornicului domnilor*. Observăm din nou cu plăcere că primul cercetător care a atras atenția asupra acestui aspect deosebit de important în soluționarea problemei paternității cronicii 1661—1709 este Al. V. Diță [60]. D-sa a determinat o serie de particularități lingvistice și stilistice comune *cronicii 1661—1709* și *cronicii 1709—1711* a lui N. Costin, care i-au întărit convingerea că ambele cronici au același autor, pe logofătul Nicolae Costin. Firește, fiecare particularitate lingvistică sau stilistică remarcată de Al. V. Diță în cele două cronici comparate poate fi ilustrată cu numeroase alte exemple din *Letopisețul de la zidirea lumii* și din *Ceasornicul domnilor*.

Observații asupra limbii și stilului cronicii 1661—1709 a făcut și D. Velciu, în câteva locuri din lucrarea d-sale [61], dar, fiind de la început

[60] Vezi Al. V. Diță, *art. cit.*, p. 889—892.
[61] Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 214—215 și 217—221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

convins că această cronică este opera lui Sava ieromonahul, D. Velciu a refuzat să se asigure de adevărul celor crezute printr-o atentă comparaţie a limbii ei cu limba scrierilor cunoscute ale lui N. Costin. În acelaşi timp, d-sa nu a putut proba faptul că particularităţile lingvistice şi stilistice ale cronicii 1661—1709 aparţin într-adevăr lui Sava ieromonahul, deoarece textele originale sigure ale acestuia sunt prea puţine şi cu totul nesemnificative. În consecinţă, obligat să constate că „lectura textului cronicii lui Nicolae Costin, aşa cum ni s-a transmis prin ms. *II-22*, Iaşi, în afară de ce a semnalat C. Giurescu, evidenţiază surprinzătoare apropieri de stereotipiile cunoscute din cronica lui Sava ieromonahul [= cronica 1661—1709, — n.n.] şi cuprinde unele pasaje şi elemente proprii stilului şi spiritului acestuia", D. Velciu explică prezenţa acelorași particularităţi lingvistice şi stilistice în ambele cronici prin faptul că Sava ieromonahul ar fi „alterat" textul cronicii lui N. Costin, interpolându-l în numeroase locuri şi chiar modificându-l, mai ales în ultima parte, cu prilejul presupusei copieri de către Sava a acestei cronici după manuscrisul (ciornele) lui N. Costin, copie după care ar fi transcris textul Axinte Uricariul în ms. *II-22* [62]. Or, după cum am văzut mai sus, existenţa unei atare copii intermediare a cronicii 1709—1711 a lui N. Costin, datorată lui Sava ieromonahul, este cu totul improbabilă. În sfârşit, afirmând din nou că „unele dintre expresiile stereotipe ale lui Sava Ieromonahul se găsesc şi în opera lui Nicolae Costin, de pildă în *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii* («iară», «şi aşa»)", D. Veliciu conchide, ca şi cum ar fi studiat sistematic această problemă : „proporţia lor este însă cu mult mai redusă decât în *Cronica Moldovei 1661—1709*, iar altele, ca de pildă «ce, ci», deosebit de frecvente la Sava Ieromonahul, nu apar de loc, fără a mai vorbi de diferenţa în stilul celor două opere" [63].

Unitatea lingvistică şi stilistică a cronicii 1661—1709 şi a scrierilor cunoscute ale lui N. Costin nu poate fi negată, dar demonstrarea acestei unităţi cu exemplele citate de Al. V. Diţă este insuficientă, pentru că faptele de limbă şi stil respective, deşi sunt într-adevăr comune textelor comparate (ca şi celorlalte scrieri ale lui N. Costin), au un grad prea mic (sau prea puţin evident) de specificitate. Ca atare, noi vom întări demonstraţia lui Al. V. Diţă cu o serie de particularităţi ale limbii lui N. Costin mai riguros determinate, pe care le găsim şi în cronica 1661—1709. Este vorba de câteva cuvinte mai rare, îndeosebi de proveniență latină sau polonă, folosite de N. Costin (sau numai de N. Costin), precum şi de unele locuţiuni, expresii sau construcţii care sunt caracteristice limbii sale şi pe care copiştii textelor respective nu le-au putut înlocui sau modifica. Cuvintele de proveniență latină sau polonă aflate în cronica 1661—1709 atestă faptul că autorul ei cunoştea aceste limbi. Cum a conchis însă D. Velciu [64], Sava ieromonahul nu cunoştea limba latină, probabil nici polona.

Citãm scrierile lui N. Costin cu următoarele sigle : **CD** = *Ceasornicul domnilor* (după ediţia G. Ştrempel) ; **CNC** = *Cronica 1709—1711* (după

[62] *Ibidem*, p. 239—240.
[63] *Ibidem*, p. 240—241.
[64] *Ibidem*, p. 51—52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ms. *II-22)*; **LZL** = *Letopiseţul de la zidirea lumii* (după ediţia Ioan Şt. Petre).

14.1. În cronica 1661—1709 apare de trei ori substantivul *ateísta* „ateu" (<lat. *atheista)*, folosit drept calificativ al domnitorului Dumitraşcu Cantacuzino, pentru fărădelegile săvârşite de el : „şi aşe au fost traiul ţării într-aceea iarnă cu acel domn *ateísta*" (f. 21^{v}), „Dumitraşco vodă Catacuzino *ateísta*" (f. 37^{r}, 47^{v}). Între alte neologisme de proveniență latină, în scrierile lui N. Costin apare şi latinismul similar *monárha* „monarh" (< lat. *monarcha)*. De exemplu, în **CNC** : „a sfintei cetăţi a Ierusalimului slujitor şi stăpân, şi *monárha* poftitelor a 3 mari cetăţi..." (f. 218^{r}), „fiiul soltănesc, şi *monárha*, şi monarşesc fiiu" (f. 218^{r}), sau în **CD** : „cel mai nainte de veci *monárha* Dumnedzău" (p. 4), „Iară Marco Avrilie [...], cât fiind *monarha*..." (p. 281), „n-ai prevădzut pre Iulie Chesariul că va fi stăpân şi *monarha* lumii" (p. 320 ; cf. şi p. 369).

14.2. Forma *historie* (< lat. *historia)*, care apare o dată în cronica 1661—1709 : „nice aflu scris nice în *historii* aceasta" (f. 45^{r}), se întâlneşte frecvent în scrierile lui N. Costin. De exemplu, în **LZL** : „măcar că nu o *historie* a ţărâlor streine [...], ci câteva am cercat" (p. 170), „ci să ne întoarcem de aicea iară la rândul *historiei* noastre" (p. 416 ; cf. şi p. 322, 373, 376, 430, 448), sau în **CD** : „aceasta ce o am arătat *historie* nu este poveste..." (p. 297 ; cf. şi p. 301). În **LZL** este frecventă şi forma *historic* (< lat. *historicus)*, p. 132, 162, 171, 420, 426, 449, 478. În traducerea geografiei universale a lui Giovanni Botero, atribuită de noi lui N. Costin, apar de asemenea, formele *historie* (ms. *3515* de la BAR, f. 30^{r}, 60^{v}, 176^{r}) şi *historic* (f. 93^{r}).

14.3. În cronica 1661—1709 apare substantivul *otoman* (< lat. *othomannus)* : „fiind Moldova de tot supusă *otomanilor*" (f. 36^{r}). Acest cuvânt de proveniență latină se întâlneşte de mai multe ori în scrierile lui N. Costin. De exemplu, în **LZL** : „nu este [...] a priimi la prieteşug pre aceia carii numelui *otomanilor* fac strâmbătate" (p. 386), „şi de temei prieteşug neclătitei credinţei *otomanilor* de acum să înceapă" (p. 397 ; cf. şi p. 398, 399), sau în **CNC** : „a stăpânirii *otomanilor*" (f. 215^{r}). În *Dicţionarul limbii române* al Academiei prima atestare citată este cea din cronica 1661—1709, după ediţia lui M. Kogălniceanu ; urmează atestări din scrierile lui Dimitrie Cantemir, unde cuvântul este tot de proveniență latină, şi de mai târziu, când s. şi adj. *otoman* este împrumutat din franceză. Substantivul *otoman* se găseşte şi în traducerea geografiei lui Botero : „stăpânia *otomanilor*" (ms. *3515*, f. 90^{r}), „scaonul *otomanilor*" (f. 162^{v}).

În cronica 1661—1709 apare şi adj. *otomanic* (< lat. *othomanicus)*, care nu este înregistrat în *DLR* : „împărăţia *otomanică*" (f. 52^{v}).

14.4. În manuscrisul cronicii 1661—1709 apare un cuvânt cu formă curioasă şi cu sensul insuficient de clar în contextul respectiv, care a fost reprodus în ediţia lui M. Kogălniceanu fără accentul menţionat în text ; ca atare, el a fost înregistrat şi explicat greşit de H. Tiktin, în *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, şi de autorii *DLR*. Pentru înţelegerea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi explicarea corectă a acestui cuvânt trebuie să citäm mai întâi contextul în care apare el în cronică : „Căzacii de la Ucraína, carii era supt ascultarea Ducăi vodă, audzind de biruinţa ce făcuse creştinii la Beci, îndată au gonit pe Ene Drăghinici hatmanul, ce era pus de Duca vodă la Nemírova. Şi vădzând şi Bugeacul pustii, că tătarâi era duşi la Beci, îndată ş-au rădicat un hatman dintre dânşii, anume Kuneţkii, ce era *indúctar* pus de Ene hatmanul la Bohoslav, despre Nipru, la hraniţă" (f. 54r). În *Letopisiţe*, II, Iaşi, 1846, p. 30, M. Kogălniceanu a reprodus cuvântul fără accentul notat în manuscris, dar cu *i- (indúctar)*, ca în original, iar în *Cronicele României*, II, Bucureşti, 1872, p. 27, l-a reprodus tot fără accent, însă cu *i- (inductar)*. În felul acesta, Tiktin a înregistrat cuvântul, după ediţia din 1872 a lui Kogălniceanu, sub forma *inductár* s.m. şi cu semn de întrebare asupra sensului de „Grenzzolleinnehmer m.", dându-i următoarea explicaţie etimologică : „Zu poln. *indukt* „Einfuhr(zoll)". Autorii *Dicţionarului limbii române* al Academiei îl înregistrează tot sub forma *inductár* s.m., cu menţiunea „se întâlneşte numai la N. Costin" (adică în cronica 1661—1709, publicată de M. Kogălniceanu sub numele lui N. Costin) şi cu sensul de „vameş", explicându-l astfel : „Derivat din pol. *indukt* ≪ vamă de import ≫, cu suf. nom. agent. *-ar*. Cf. TDRG".

Evident, accentul acestui cuvânt din ms. *II-22*, care nu a putut fi cunoscut de H. Tiktin şi de autorii *DLR*, impune revizuirea etimologiei lui. Cuvântul *indúctar* nu poate fi un derivat românesc cu suf. *-ar*, căci el nu are accentul pe sufix. Accentul notat în manuscris este al cuvântului latinesc *inductor, -oris* s.m. „cel care introduce, care aplică pe". Este posibil deci ca, alături de *indukt*, să fi existat atunci în limba polonă şi numele de agent *induktor*, provenit tot din latină. În orice caz, luat fie din polonă, fie direct din latină, cuvântul trebuia să aibă în cronică forma *îndúctor*, nu *indúctar*. Probabil că forma *îndúctar* reprezintă lectura greşită de către Axinte Uricariul a grafiei *indúctor* din manuscrisul lui N. Costin, ca şi în lecţiunile similare semnalate mai sus (vezi **7.3.** şi **12.**).

Cu privire la sensul acestui cuvânt, observăm că din pasajul citat mai sus nu rezultă în mod limpede că acel cazac Kuniţki, ales hatman, îndeplinea la Bohoslav funcţia de „vameş", ci doar că localitatea Bohoslav era situată „despre Nipru, la hraniţă". Pe lângă sensul de „taxă vamală de import", pol. *indukt* s.m., *indukta* s.f. îl au şi pe cel de „introducere, pregătire a proceselor". Este deci posibil ca alesul hatman să fi îndeplinit la Bohoslav o altă funcţie administrativ-juridică decât cea de vameş.

14.5. În cronica 1661—1709 cometa, „steaua cu coadă", este comparată cu o mătură : „ivitu-s-au pre ceri o stea cu coadă, căriia îi dzic latinii *cometa*, adecă *mătură*" (f. 39v). Comparaţia aceasta neobişnuită a cometei cu o mătură se întâlneşte şi în **LZL** : „după apusul soarelui, şi stea ca o *mătură* s-au arătat" (p. 282). De asemenea, în **LZL** apare de două ori glosarea denumirii vechi şi populare *stea cu coadă* prin termenul latin *cometa*, ca şi în citatul reprodus mai sus din cronica 1661—1709 : „s-au arătat pre ceri *stea cu coadă*, ce-i zic *cometa*" (p. 359), „arătatu-s-au în văzduh *stea cu coadă*, ce-i zic *cometa*" (p. 541).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

14.6. Alte cuvinte de proveniență latină aflate în cronica 1661—1709 :

— *figúră* s.f. (< lat. *figura*) : „spun că au găsit în hierea lui 27 de pietre roșii, așe de late și și de groasă într-un chip cumu-i această *figúră* ce scrie aicea [...], iară deosebi de aceste, spun că au mai aflat și la rărunchii lui de către stânga alte 2 pietre încă mai mari decât acele din hiere, cumu-s aceste doo *figúri*“ (f. 66^{r}—66^{v}) ;

— *testament* s.n. „așezământ“ (< lat. *testamentum*) : „s-au umilit domnul și au făcut preoților *testament* de aședzare, și cu mare blăstăm legat...“ (f. 79^{r}), „...să nu mai fie acest obicei. Și s-au făcut 4 *testamenturi*, cu mare blăstăm legate“ (f. 106^{r}), „...și le-au făcut și *testament*, carele l-au legat cu mare blăstăm“ (f. 119^{v}), „și cu strașnică afurisanie au scris *testamentul*, ca să stè neclătit în veci“ (f. 131^{v}). Cuvântul apare și în **LZL** : „aproape de moarte, au lăsat cu *testament* pre fiiu-său următor crăiei“ (p. 393), „solii, cu mare credință pre *testamentul* craiului, merg cu sârguială la Poartă...“ (p. 394) ;

— *titiul(i)úș* s.n. „titlu“ (< lat. *titulus*) : „și de atunce au început a se înălța și a să scrie la *titiuliuș*...“ (f. 41^{v}). Cuvântul apare des în scrierilé cunoscute ale lui N. Costin. De exemplu, în **CNC** : „cum să scria și la *titiulúș* cum este domn vecinic...“ (f. 231^{r}), „iară *titiulúșul* lui așe să scrie la cărți...“ (f. 264^{r}), în **LZL** : „adăogând la *tituluș* ca să se scrie...“ (p. 202), „*tituluș* va avea măria sa și urmașii lui [...] așe...“ (p. 578), și în **CD** : „multe cărți scrisă s-au aflat la senatul și norodul Râmului, a cărora era așe *„titiulușul...“* (p. 122), „vedzi, dară, Antigoane, cu ce *titiuluș* de laudă [...] s-au numit“ (p. 123), „și o carte au scris pentru otcârmuirea împăraților, căriia i-au dat *titiuluș*... (p. 272) ;

— *tractát* s.n., „tratat“ (< lat. *tractatus*) : „într-acest an au început a îmbla și-n *tractate* de pace cu leșii“ (f. 23^{v}), „într-acest an au început a îmbla și *tractate* de pace între turci cu nemții și cu leșii“ (f. 97^{r}).

14.7. În cronica 1661—1709 apare de două ori numele Vienei sub forma *Vidna* : „cetatea Beciul, căriia-i dzic *Vidna*“ (f. 49^{v}), „cetatea *Vidna*, adecă Beciul“ (f. 52^{r}). Această formă nu se mai întâlnește în nici o cronică românească. Este un polonism (< pol. *Wiedeń*). Se găsește și în traducerea din limba polonă a geografiei universale a lui Giovanni Botero : „*Vidna* (Beciul)“ (ms. *3515*, f. 78^{r}).

14.8. Un alt cuvânt de proveniență polonă aflat în această cronică este s.n. *ocóp* „șanț de apărare“ (< pol. *okop*) : „că dând leșii război, au intrat în *ocop* ș-au scos pe turci“ (f. 15^{r}), „[leșii] în Suceavă au făcut *ocop* pregiur capiște armenească, despre Areni, și acoló ș-au aședzat oastea“ (f. 79^{v}). Cuvântul apare și în **LZL** : „i-au lovit [...] la un sat ce-i zic Lănțăștii, precum să văd și astăzi *ocopurile* făcute de leși pre hotarul acelui sat“ (p. 299). *DLR* îl înregistrează cu atestări numai din cronicile lui Gr. Ureche — Simion Dascălul, M. Costin, N. Costin și I. Neculce. Toți acești autori cunoșteau limba polonă.

14.9. Substantivul *rocoșelnic* „răsculat“, derivat de la verbul *a (se) rocoși* (< *rocoș* „răscoală“ < pol. *rokosz*) + suf. *-elnic*, se întâlnește de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

câteva ori în scrierile lui N. Costin. De exemplu, în **CNC** : „împreună cu acei într-un cuget a lui *rocoşelnici* dintru ai noştri podani căzaci" (f. 221^{v}), şi în **CD** : „ca să petreacă în linişte şi să să gonească de la sine învrăjbitorii şi *rocoşelnicii*" (p. 62), „domnul rău face *rocoşelnic* pe slugă" (p. 293). Acest cuvânt apare şi în cronica 1661—1709 : „l-au luat cu toţi mârzacii carii mai rămăsese cu dânsul *rocoşelnici*" (f. 108^{v}). Prima atestare a cuvântului *rocoşelnic* citată în *DLR* este cea din cronica de care ne ocupăm.

14.10. Autorul cronicii 1661—1709 spune despre Constantin Cantemir că era „necărtular, iară *slujit* şi la toate priceput" (f. 73^{v}). Adjectivul neobişnuit *slujit* are aici sensul „cu experienţă, încercat". În raportul asupra bătăliei de la Poltava, tradus din ruseşte de N. Costin şi încorporat în această cronică, ofiţerii, subofiţerii şi ostaşii serviciilor şi unităţilor necombatante ale armatei (judecători, medici, notari, furieri etc.) sunt grupaţi în categoria celor numiţi *neslujiţi* (f. 147^{v}, 150^{r}, 151^{r}, 152^{r}). Cuvântul *slujit*, cu sensul menţionat, apare de câteva ori şi în **CNC** : „nişte steaguri de moldoveni de cei *slujiţi* în leafă" (f. 210^{r} ; cf. şi 229^{v}, 234^{v}).

14.11. Dintre expresiile, locuţiunile, sintagmele şi construcţiile care revin, ca nişte clişee, în limba scrierilor lui N. Costin şi care apar şi în cronica 1661—1709 le-am selectat doar pe cele de mai jos, pentru că ni s-au părut mai elocvente ca dovezi ale unităţii lingvistice şi stilistice ale textelor pe care le comparăm :

— N. Costin foloseşte de mai multe ori în **LZL** expresia neobişnuită *nezăbavă vreme*, cu funcţie de adverb : „*Nezăbavă vreme* au întrat tătarâi în Podolia" (p. 281), „*Nezăbavă vreme* sultan Baiezit [...] a trimis şi soli de pace" (p. 308), „iară Rodolf, împăratul nemţesc, *nezăbavă vreme* au trimis sol la Jicmont" (p. 590), „şi *nezăbavă vreme* îi va trimite agiutori" (p. 602). Această expresie apare o dată şi în cronica 1661—1709 : „Şi aşe, peste *nezăbavă vreme* au venit de la Tighinea Iusuf aga" (f. 156^{v}). *Dicţionarul limbii române* înregistrează cuvântul *nezăbavă* s.f. numai în expresia *nezăbavă vreme*, cu un singur citat din **LZL**.

— repetarea de mai multe ori a adverbului *nici*, în construcţii similare, pentru a întări sensul negativ al acţiunii exprimate de verbele respective. De exemplu, în **CNC** : „nu rămânea nime *nice* cu bou, *nice* cu vacă, *nice* cu stupi, *nice* cu fânaţe, *nice* cu pâine" (f. 180^{r}), „n-au rămas la sfintele mănăstiri *nice* clopoate, *nice* uşi, *nice* un hier" (f. 249^{r}), sau în **CD** : „... *nice* este tristire, *nice* lipsă, *nice* vicleşug, *nice* răutate" (p. 242), „că nime cele bune datè de la Dumnedzău *nice* a le mărturisi, *nice* a le moştini, *nice* a le cunoaşte, *nice* a le petrece, *nice* a le păzi n-au putut" (p. 371), „mărturisăsc şi că *nice* îngeri, *nice* buni, *nice* răi nu cunoaşte, *nice* rai spre plata celor buni, *nice* iad de pedeapsă celor răi credea" (p. 390), „că unde să arată nedejdea de folos, *nice* prieteşugurile, *nice* rudenii, *nice* vecinătate, *nice* lege nu să socoteşte" (p. 415), „că *nice* mitra în cap, *nice* copul întru umere, *nice* left la piept, *nice* schiptru amână, *nice* alaiul ostaşilor [...] mai mare laudă nu face craiului decât blândeţea inimii" (p. 535 ; cf. şi p. 545, 585, 600). Asemenea construcţii apar şi în cronica 1661—1709 : „iară la rădicatul lor *nice* au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rămas iapă, *nice* vaci, *nice* oi, *nice* boi" (f. 21v), „nu cruța *nice* boieri, *nice* sărac, *nice* țăran, *nice* fămei" (f. 44r), „și nu veghé voia din dreptate afară *nice* a domn, *nice* a boieri, *nice* a bogat, *nice* a sărac" (f. 121v), „de nu rămânea *nice* fân, *nice* paie, *nice* altfeli de hrană" (f. 136v).

Cu același scop de întărire a sensului acțiunii exprimate de verbele respective sunt repetate de mai multe ori, în construcții similare, atât în cronica 1661—1709 cât și în scrierile cunoscute ale lui N. Costin, și alte adverbe, conjuncții sau prepoziții, cum sunt *nemică, sau, și, fără* și altele ;

— locuțiunea verbală *a fi (a se face) (tot) una* „a se uni". În **CNC** : „dând parole ca, de va coborî împăratul Moscului cu oștile în gios asupra turcilor, *va hi* și el *tot una*" (f. 212r), „că așeș avea rezident acolo, ca *să fie* și el *tot una* la acea tâmplare, cu oastea muntenească" (f. 212r) ; în **LZL** : „lăsând pe Grit, au fugit în tabăra celor trei bărbați ce era cu oști împotriva lui Grit, *să să facă una cu toții*" (p. 377) ; în cronica 1661—1709 : „că de are gând să se rădice asupra împărăției, el încă *a hi* cu dânsul *una*" (f. 7r), „iară Gligorie vodă, fiind și el agiuns în cărți cu craiul *să fie tot una,* după ce au sosit craiul..." (f. 16r), „Deci după ce *s-au făcut* Mazepa *tot una* cu Șfedul, iar o samă de polcovnici au și fugit la împăratul Moscului" (f. 136r), „Că acmu *să făcuse* și căzacii de Zaporoje *tot una* cu Șvedul" (f. 138r) ;

— locuțiunea verbală *a-și scuti viața* „a se salva". În **CNC** : „Că mai de timpuriu au fugit, de *ș-au scutit viața* la codrii" (f. 249v), „au păzit de au ieșit cu fuga la deal pedestru, de *ș-au scutit viața* cu pădurea" (f. 260v) ; în **LZL** : „cine încătro putea pleca, da fuga noaptea *să-și scutească viața*" (p. 246), „începusă acum toți a sfătui pre Despot vodă să agiungă la Tomșa cu legături de pace, *să-și poată scuti viața*" (p. 476) ; în cronica 1661—1709 : „boierii carii era acolo gură n-avea spre împărăție ; bucuroș era *să-ș scutească viața*" (f. 19r), „iară atuncea iară el au făcut știre Ducăi vodă, ca *să-și scutească viața*" (f. 38r), „...alții cu luntri, care cum putea *să-ș scutească viața* și să hălăduiască de robie" (f. 60r), „iară căzacii au dat într-o luncă de pădure, apărând de *ș-au scutit viața*" (f. 156r) ;

— locuțiunea adverbială de mod *cu tot de-adinsul.* În **LZL** : „să-l aducă *cu tot de-adinsul* la crăie pe Cazimir" (p. 225), că „Ion vodă stă *cu tot de-adinsul* să-i poată închide pre leși undeva" (p. 513) ; în **CD** : „oricine va ceti cartea aceasta *cu tot de-adinsul,* va afla sfaturi de folos" (p. 26), „domnul cu *tot de-adinsul* este datori țara sa să o iubască" (p. 278), „carii *cu tot de-adinsul* iau asupra sa putere a învăța copii trebuie să socotească..." (p. 510 ; cf. și p. 418, 483, 562, 600, 669) ; în cronica 1661—1709 : „îndată au dat cu *tot de-adinsul* năvală mare" (f. 29v). Această locuțiune apare și în traducerea geografiei universale a lui Giovanni Botero : „să să apuce *cu tot de-adinsul* de precupie" (ms. *3515,* f. 115v) ;

— locuțiunea adverbială *singur (însuși) cu chipul său* „personal". În cronica 1661—1709 : „*singur cu chipul său* țar Petr într-acolo au purces" (f. 143v), „căci și măria sa *însuș cu chipul său* nu s-au cruțat, ce [...] mai presus au nevoit" (f. 143v). Această locuțiune apare și în traducerea din limba polonă a geografiei universale a lui Giovanni Botero, pe care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

am atribuit-o lui N. Costin : „craiul [...] vrând să margă *singur cu chipul său* [la] stăpânia ţărâi... (ms. *3515*, f. 1r ; în ed. pol., p. 24 : *sam osoba swa),* „când merge împăratul *singur cu chipul său* la oaste" (f. 58v ; în ed. pol., p. 103 : *sam swa osoba). Dicţionarul limbii române* o înregistrează (s.v. *chip)* cu numai două citate : unul din cronica atribuită lui N. Costin, reprodus mai sus, şi al doilea din cronica lui Miron Costin : „Şi aşe s-au făcut nunta aicea în Iaşi, la care câţva domni den Ţara Leşască *singuri cu chipurile sale* au fost, cu curţile lor" (cf. *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 121). După cum rezultă din atestările ei în traducerea geografiei lui Botero şi din faptul că *DLR* o înregistrează cu numai două citate din cronicile lui Miron şi Nicolae Costin, cărturari care cunoşteau limba polonă, locuţiunea adverbială *singur (însuşi) cu chipul său* este un calc după locuţiunea corespunzătoare poloneză *sam osoba swa* (în pol. *osoba* „persoană" — în vechea română literară *chip* „persoană"). În limba română veche exista şi locuţiunea similară *singur (însuşi, cineşi) cu capul (lui) său* (vezi *DLR,* s.v. *cap),* care apare şi în ms. *II-22,* alât în cronica 1661—1709 : „Spun cum Cantemir vodă au ieşit *singur cu capul lui,* şi cu curtea lui [...] la harţ" (f. 75r) cât şi în cronica 1709—1711 a lui N. Costin : „au poroncit [...] să fie toţi siimenii hătmăneşti şi cei ageşti de căutare gata, şi *cineş cu capul său,* iară nu argaţii lor să să afle la căutare" (f. 186r). Este posibil însă ca şi în aceste două locuri N. Costin să fi scris tot *cu chipul său,* iar Axinte Uricariul, căruia îi era cunoscută, probabil, locuţiunea mai veche, să fi citit *capul,* în loc de *chipul,* aşa cum a citit acest cuvânt şi într-un text marginal din *Ceasornicul domnilor* (vezi **7.3.**) ;

— complemente circumstanţiale de mod care arată măsura, în construcţii similare. În **CNC** : „de i-au călcat casele, *până în 3 ori* cercându-l" (f. 213v), „şi el giurasă lui Dumitraşco vodă *până în de 3 ori*" (f. 235v), „şi *până în de 3 ori* i-au dzis : [...] foarte să-ţi deşchidz ochii" (f. 254v—255r), „foarte tare s-au cutremurat pământul, în slava lui Dumnedzău, *până în di daóri*" (f. 266v), „a învoinţa a trecerea pentre oştile noastre cu călărime turcească, *până în 3000 de oameni*" (f. 221v) ; în cronica 1661—1709 : „Şi aşe ţara cu toţii cu dragoste au strigat *până în de 3 ori* : Dumnedzău să-l ierte" (f. 106r), „iară un câine de ogar [...] *până în de 3 ori* au tot venit de au urlat" (f. 124v), „l-au adaos *până în 4 bani de vadră*" (f. 120r), „pre nime n-au cruţat, ce *până în copiii de ţâţă* tot supt sabie au pus" (f. 135r) ;

— complementul circumstanţial de timp *după acestea toate.* În **LZL** : „*După acestea toate,* cum s-au pomenit, slobozit-au oştile toate Despot vodă..." (p. 454), „Iară *după acestea toate,* cum s-au pomenit, fiind cursul anilor..." (p. 457) ; în **CNC** : „*După acestea toate,* şi Dumitraşco vodă au făcut voroavă..." (f. 207r), „Deci *după acestea toate,* dacă ş-au luat Lupul vor. dzua bună de la vezirul..." (f. 258r) ; în cronica 1661—1709 : „Deci *după acestea toate,* făcând Duca vodă atâta cheltuială cu calea Ţarigradului..." (f. 41v). „*După acestea toate,* domnind Constantin vodă Ţara Moldovei..." (f. 107r), „*După acestea toate,* într-această toamnă s-au izvodit şi vedritul pe vin" (f. 119v) ;

— complementele circumstanţiale de timp *de cu toamnă, de cu iarnă.* În **LZL** : „tâmplatu-s-au [...] şi mai mare perire în Ţara Leşască, ciuma,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6 luni trăind, *de cu toamnă*" (p. 179) ; în **CNC** : „cercându-să cu cărți încă *de cu iarnă*, pe când să afla hanul în pradă..." (f. 212r), „Iară la văleat 7219, *de cu toamnă*, trecut-au..." (f. 198r) ; în cronica 1661—1709 : „pre carii i-au apucat la țară *de cu toamnă* la casăle lor" (f. 18r), „au luat tot [...] ce nu stricase *de cu iarnă*" (f. 18r), „gătindu-se într-acest an *de cu iarnă* cu oști" (f. 49v), „*de cu toamnă*, la luna lui noievrie..." (f. 133r) ;

— complementele circumstanțiale cumulative *osebit de acestea (aceasta, acesta)*. În **CNC** : „*Osebit de aceasta*, au nemerit și un agă trimis de la împărăție..." (f. 165r), „*Osebit de acestea*, foarte ucidea pre mulți..." (f. 260v) ; în cronica 1661—1709 : „*Osebit de acestea*, cum s-au aședzat Cantemir vodă la scaunul țărâi..." (f. 74v), *Osebit de acesta*, au mai ieșit și alt obicei nou..." (f. 120r), „*Osebit de aceasta*, au mai adaos și pogonăritul de vii..." (f. 132r) ;

— propoziții enunțiative construite în mod similar. În **LZL** : „*Prinsoarea lui Vișnovețchi așe s-au tâmplat*. Fiind bolnav Vișnovețchi..." (p. 472), „*Iară purcesul oștilor turcești de la Astrahan într-acesta chip s-au întâmplat*. Dez de dimineață..." (p. 500) ; în **CNC** : „*Domnia lui Dumitrașco vodă într-acesta chip au fost*. Fiind el om isteț..." (f. 206r) ; în cronica 1661—1709 : „*Iară la izvodul lui Miron logofătul scrie pentru această domnia lui Dumitrașco vodă așe*. Fugind Ștefan vodă Petriceico de la Hotin..." (f. 18v), „*Iară povestea acestor boieri au fost așe*. Vădzând mare lăcomie..." (f. 37v) ;

— construcția gerunzială cu funcție de complement circumstanțial de timp *fiind cursul anilor* este frecventă atât în scrierile lui N. Costin cât și în cronica 1661—1709. Cf. **LZL**, p. 91, 166, 243, 432, 433, 435, 489, 509, 516, **CNC**, f. 244v, 263v, 264v, cronica 1661—1709, f. 6r, 8v, 9r, 17r, 40r, 68r, 94r, 102r, 118r, 130r ;

— frază construită aproape identic. În **CNC** : „Constantin Băsărabă vodă [...] iară singur să afla spre Târgoviște, *așteptând la ce de apoi cum va ieși lucrul*, dacă să vor lovi oștile față..." (f. 255v) ; în cronica 1661—1709 : „Iară Bogdan hătmanul tot n-au vrut să vie din Țara Muntenească, *așteptând la cea de apoi la ce va ieși lucrul*" (f. 103v).

15. Demonstrația de mai sus conduce la următoarele concluzii privitoare la paternitatea cronicii anonime a Moldovei pentru anii 1661—1709, la persoana însărcinată de către domnitorul Nicolae Mavrocordat cu preluarea, ordonarea și copierea manuscriselor lui Nicolae Costin și la modul în care au fost copiate manuscrisele respective.

15.1. Cronica Moldovei pentru anii 1661—1709 se dovedește a fi opera lui Nicolae Costin, rămasă la moartea lui abia schițată, mai mult în ciorne și însemnări. Ordonarea și copierea acelui material a fost făcută, în anul 1715, de către Axinte Uricariul, în actualul ms. *II-22* de la BCU Iași. Am invocat și comentat numeroase fapte care dovedesc acest lucru. Proba incontestabilă a paternității lui N. Costin asupra acestei cronici anonime o constituie însă, cum am văzut, prezența în ea a acelorași particularități lingvistice și stilistice aflate și în scrierile cunoscute ale cărturarului moldovean.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cursul argumentării, am elucidat şi unele probleme privitoare la manuscrisul principal şi la copiile prin care ni s-a transmis această cronică, precum şi la copiile altor scrieri ale lui N. Costin. Sperăm că rezultatele investigaţiilor noastre, prezentate în studiul de faţă, vor interesa pe cercetătorii activităţii literare a lui N. Costin şi vor fi de folos mai ales istoricului sau filologului care va reedita, în sfârşit, şi cronica aceasta, pe nedrept neglijată.

15.1.1. Atribuirea de către D. Velciu a acestei cronici ieromonahului Sava de la Mitropolia din Iaşi nu are nici un temei. Aşa-zisele probe invocate de d-sa pentru susţinerea paternităţii propuse sunt simple speculaţii, de regulă stângace, pe marginea unor fapte şi texte lipsite de valoarea probatorie care li se atribuie [65]. Ieromonahul Sava a copiat, într-adevăr, în anii 1712—1713, *Letopiseţul de la zidirea lumii,* după manuscrisul lui N. Costin, iar între anii 1721 şi 1724 a întocmit o compilaţie de cronici moldoveneşti, care conţinea şi acest letopiseţ al lui N. Costin. Particularităţile grafice comune manuscrisului *1440* de la BAR *(Pravila lui Justinian),* autograful ieromonahului Sava de la Mitropolia din Iaşi, şi actelor scrise de „Sava ieromonahul" la Iaşi, în anul 1718, şi la Roman, în anii 1725 şi 1727, arată în mod cât se poate de clar că Sava ieromonahul de la Roman este aceeaşi persoană cu Sava ieromonahul de la Mitropolia din Iaşi, care a copiat, în anii 1712—1713, *Letopiseţul de la zidirea lumii* al lui N. Costin [66]. Acest lucru rezultă şi din afirmaţia făcută de Sava ieromonahul, în prefaţa către cititori a compilaţiei sale de cronici din anii 1721—1724, referitoare desigur la *Letopiseţul de la zidirea lumii,* partea cea mai cuprinzătoare a compilaţiei : „carele *l-am scris* de pre letopiseţul răposatului Nicolai Costin, biv vel logofăt" [67]. *Nu rezultă însă din nici o sursă documentară că activitatea ieromonahului Sava are vreo legătură cu cronica anonimă a Moldovei pentru anii 1661—1709.* Dacă această cronică ar fi fost opera ieromonahului Sava, aşa cum susţine D. Velciu, era firesc ca el să o fi inclus, după cronica lui Miron Costin, în compilaţia pe care a terminat-o de scris în anul 1724, pentru episcopul Atanasie de la Roman. Or, *ea lipseşte din această compilaţie* şi, după cum se ştie, nu se găseşte în nici un alt manuscris copiat în Moldova, în secolul XVIII. D. Velciu

---

[65] Recenzând studiul citat al lui D. Velciu, în „România literară", XXIII, 1990, nr. 42, p. 9, N. Manolescu, excepţional critic literar, dar prea puţin iniţiat în disciplina cercetării filologice, a salutat în el, cu nejustificat entuziasm, descoperirea unui cronicar necunoscut din secolul XVIII. Cu precauţia cuvenită, cartea lui D. Velciu a fost recenzată de către Florentina Zgraon. în „Limba română", XXXIX, 1990, nr. 2, p. 155—157, care observă, pe drept cuvânt, că „unele argumente, ca acelea lingvistice, de exemplu, nu par foarte convingătoare (considerate în sine). Alteori, prezumţia devine argument în faza următoare a demonstraţiei (vezi p. 226). Activitatea lui Sava ieromonahul se interferează în prea multe puncte cu a lui Axinte Uricariul. Amândurora li se atribuie noi lucrări (copii, compilaţii, redactări), iar transcrierea lucrării *De neamul moldovenilor* (cea păstrată la Sankt Petersburg), socotită până acum a fi realizată de Axinte Uricariul, este trecută tocmai sub numele lui Sava, şi nu al altcuiva, cunoscut sau anonim" (p. 157).

[66] Vezi, D. Velciu, *op. cit.,* p. 255—259, anexele nr. 1—5.

[67] *Ibidem,* p. 55. Sublinierea noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a depistat, în compilaţia făcută de Sava ieromonahul în anii 1721—1724, diverse interpolări, pe care i le atribuie acestuia, dar nu şi-a pus următoarele întrebări, obligatorii în demonstraţia d-sale : cum se explică faptul că din compilaţia întocmită de Sava pentru episcopul Atanasie al Romanului, căruia copistul îi subliniază, în prefaţa dedicatorie, meritul de a fi preocupat cu „înmulţirea hronografurilor a neamului moldovenesc", dintre care unele „cu multă nevoinţă şi osteneala blagoslovetoarei dreptei tale scrisă, şi altele cu cheltuială făcute" [68], *lipseşte tocmai cronica pe care ar fi scris-o el* şi cu care se putea, firește, lăuda, încununând totodată cu ea omagiul adus superiorului său ? Putea fi oare ieromonahul Sava atât de puţin interesat de răspândirea prin copii a acestei cronici, dacă ea ar fi fost opera lui ?! Numeroasele şi variatele dovezi aduse mai sus arată însă că Axinte Uricariul a copiat textul întregii cronici 1661—1711 *direct de pe autografele (ciornele) lui N. Costin,* iar după plecarea în Ţara Românească a manuscrisului întocmit de Axinte, în anul 1715, pentru biblioteca lui Nicolae Mavrocordat, cronica aceasta a fost cunoscută în Moldova prin copii mult mai târzii, făcute după cele munteneşti. *Este posibil deci ca Sava ieromonahul nici să nu fi cunoscut măcar cronica pe care, cu atâta siguranţă, i-o atribuie D. Velciu.*

15.2. La moartea neaşteptată a lui N. Costin, lucrările sale au rămas neterminate. Nici una dintre ele nu a putut fi deci copiată şi difuzată până atunci. După toate probabilităţile, persoana însărcinată de către domnitorul Nicolae Mavrocordat cu preluarea, ordonarea şi copierea manuscriselor lui N. Costin a fost apreciatul slujbaş al cancelariei domneşti Axinte Uricariul. Acesta îşi rezervă sarcina mai dificilă de a copia pentru domnitor *Ceasornicul domnilor* şi *Cronica Moldovei pentru anii 1661—1711,* pe care o va continua cu lucrarea proprie consacrată celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, iar pe Sava ieromonahul îl angajează, eventual la indicaţia domnitorului, să copie *Letopiseţul de la zidirea lumii.* Nu ştim dacă tot atunci, în anii 1712—1715, a fost făcută şi prima copie a traducerii geografiei universale a lui Giovanni Botero.

15.2.1. Încercarea lui D. Velciu de a demonstra că tot lui Sava ieromonahul i s-ar datora prima copie a *Ceasornicului domnilor* şi prima copie a cronicii 1709—1711, pe care Axinte Uricariul le-ar fi transcris după copiile acestuia, se anulează, după cum am văzut, prin analiza mai atentă a manuscriselor *VI-1* şi *II-22* de la BCU Iaşi, care prezintă unele indicii că ele sunt copii *directe* ale lui Axinte după manuscrisele nefinisate ale lui N. Costin.

15.2.2. Tot fără nici un temei îi atribuie D. Velciu lui Sava ieromonahul copia versiunii amplificate de N. Costin a scrierii *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin, aflată în Biblioteca „M. E. Saltâkov Şcedrin" din Sankt Petersburg. Comparaţia grafiei acestui manuscris [69]

[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem,* p. 260—261, anexele nr. 6 şi 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu grafia manuscrisului *1440* de la BAR, autograful lui Sava ieromonahul, şi cu cea a unor acte scrise şi semnate de el [70] a fost făcută de către D. Velciu cu totul superficial, în mod impresionist [71]. Nu este greu de observat, chiar şi de către cineva mai puţin obişnuit cu lectura textelor scrise cu chirilice cursive, că grafia manuscrisului de la Sankt Petersburg este sensibil diferită de cea a manuscrisului şi actelor autografe ale lui Sava ieromonahul. Fotocopiile foilor 2^r şi 24^v ale manuscrisului de la Sankt Petersburg, reproduse de către D. Velciu pentru a dovedi *identitatea* grafiei lor cu cea a textelor autografe ale lui Sava ieromonahul, sunt deci foarte utile în lucrarea d-sale, căci ele constituie proba suficientă că *acest manuscris nu a fost copiat de Sava ieromonahul,* cum crede D. Velciu, *nici de Axinte Uricariul,* cum afirmase C. Giurescu în anul 1914.

15.3. *Letopiseţul de la zidirea lumii* şi *Ceasornicul domnilor* nu au redacţii diferite, pentru domn şi pentru cititori, date de N. Costin, cum au crezut unii cercetători. Diferenţele majore între cele două serii de manuscrise ale acestor lucrări nu se datoresc lui N. Costin, ci primilor copişti ai seriilor respective de manuscrise. Copiştii din anii 1712—1713 ai acestor lucrări (Sava ieromonahul şi, respectiv, Axinte Uricariul) au transcris cu mai mare fidelitate autografele lui N. Costin, în timp ce copiştii de mai târziu, care au transcris aceste texte după aceleaşi manuscrise autografe ale lui N. Costin, au introdus în ele o serie de modificări. După cum am văzut mai sus, aceste două lucrări ale lui N. Costin au doar *copii diferite,* nu *redacţii diferite* date de autorul lor. Firește, la editarea tuturor scrierilor lui N. Costin se impune alegerea ca texte de bază a unor copii moldoveneşti, pentru că în aceste copii au fost mai bine conservate particularităţile sale lingvistice.

[70] *Ibidem,* p. 255—259, anexele nr. 1—5.
[71] *Ibidem,* p. 67—70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

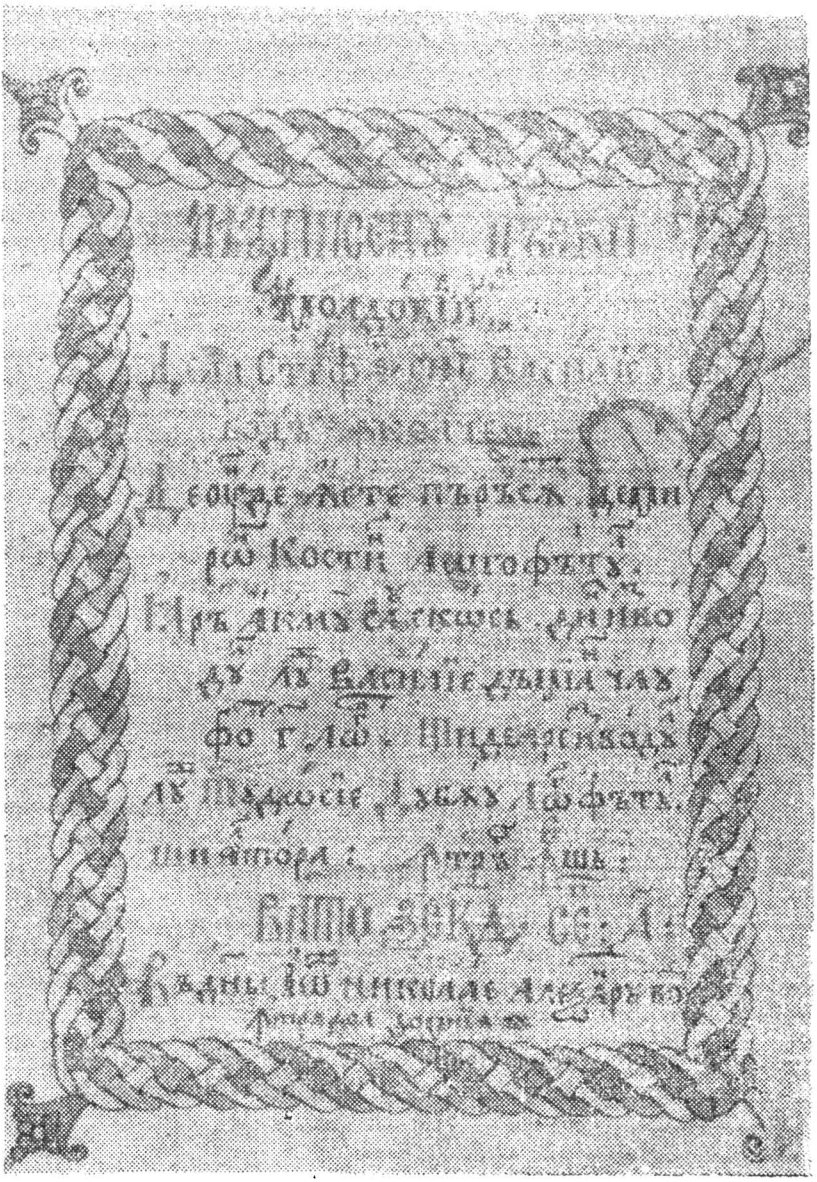

Fig. 1. Foaia de titlu a ms. *II-22* de la BCU Iași, copiat de Axinte Uricariul în anul 1715.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

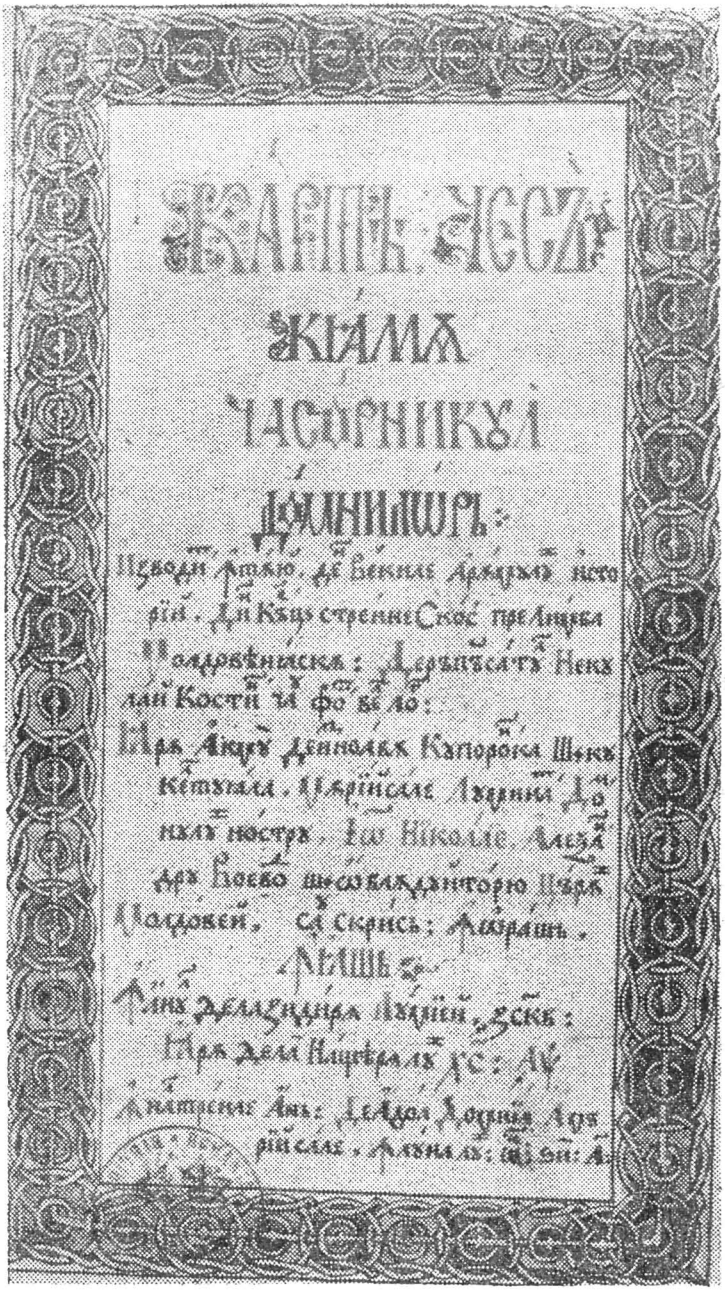

Fig. 2. Foaia de titlu a *Ceasornicului domnilor* din ms. *VI-1* de la BCU Iași, copiat de Axinte Uricariul în anul 1713.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

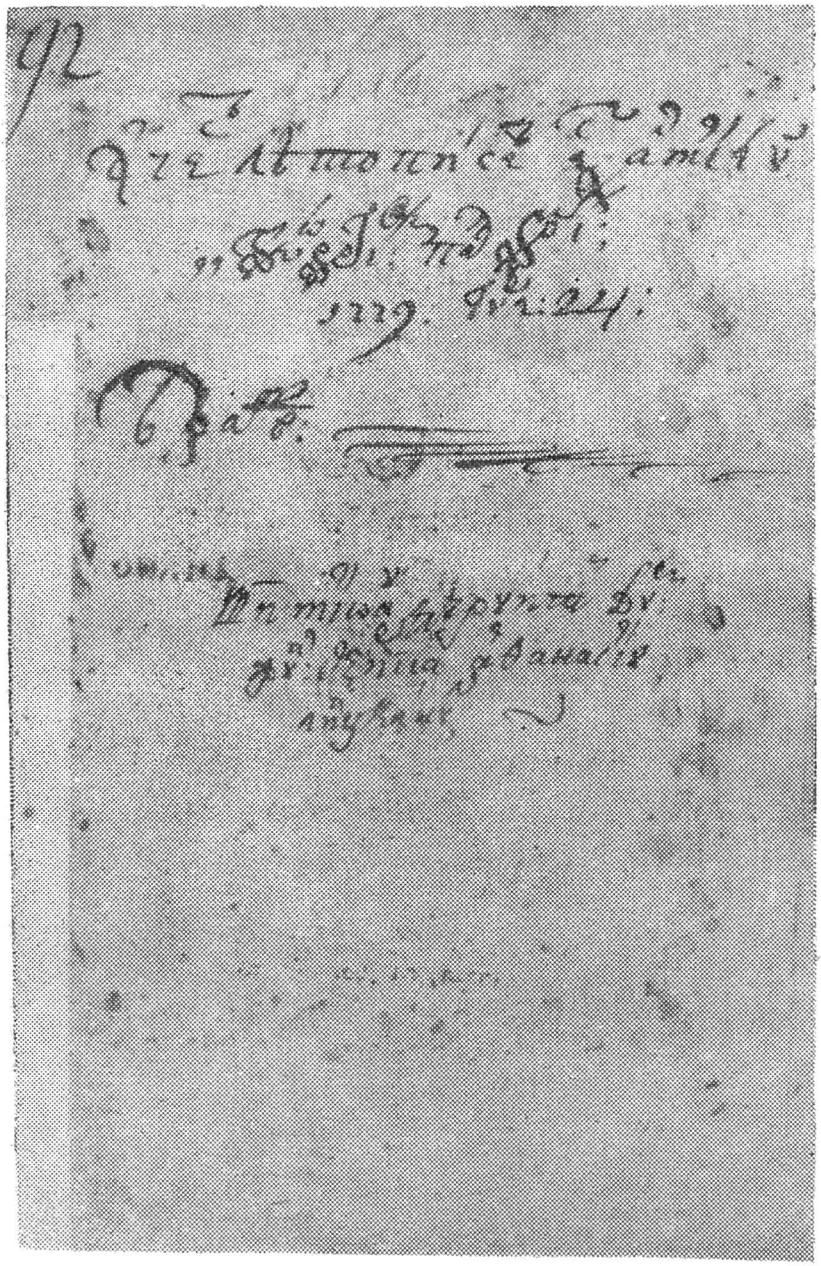

Fig. 3. Însemnarea de pe f. 2v a ms. *II-22* de la BCU Iași, care atestă prezența acestui manuscris la Brașov, în anul 1779.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 4. Foaia de titlu a cronicii lui Miron Costin din ms. coligat *2601* de la BAR, copiată de Axinte Uricariul în anul 1710.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

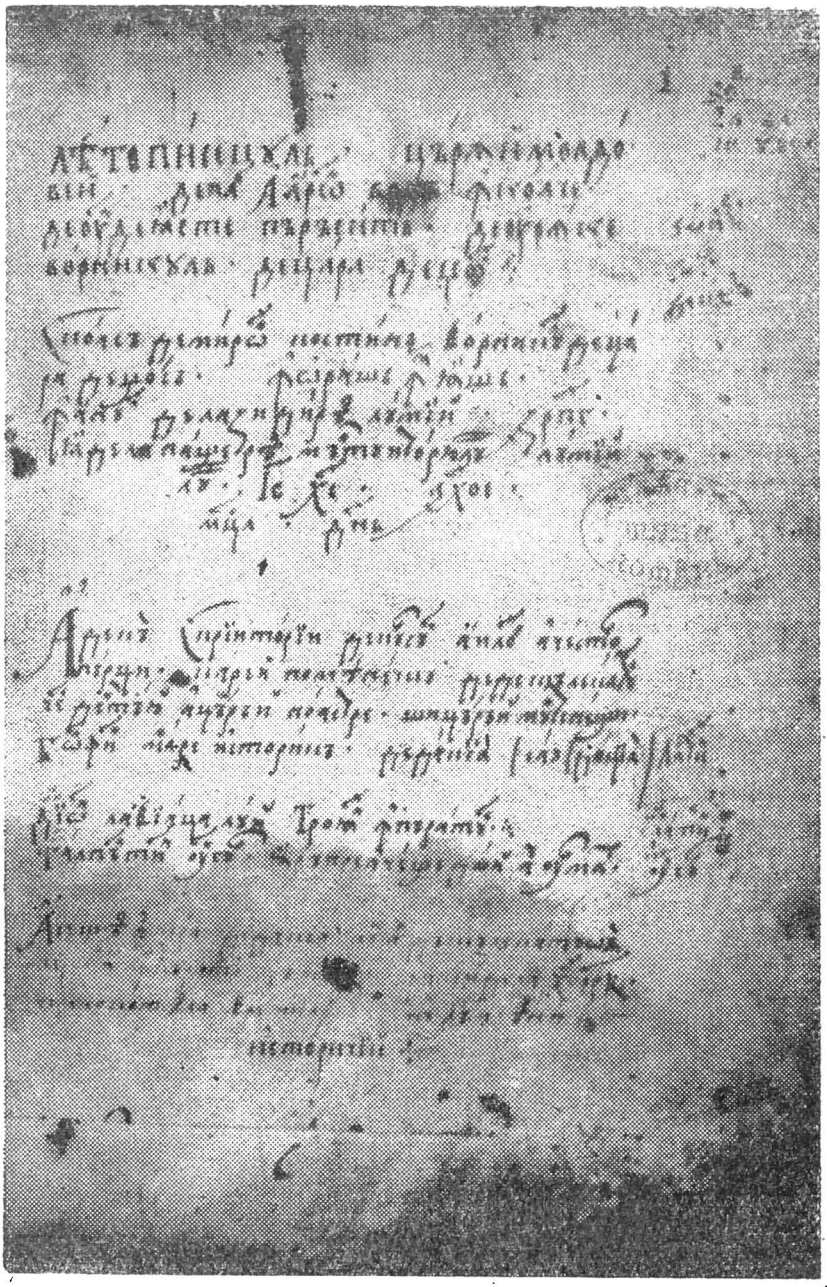

Fig. 5. Foaia de titlu a cronicii lui Miron Costin din ms. 36 de la BAR, copiată de un scrib muntean, încă neidentificat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VÉLCIU

DIMITRIE CANTEMIR, AXINTE URICARIUL ȘI LETOPISEȚUL CANTACUZINESC

Angajat în adnotarea celei mai importante dintre scrierile minore ale lui Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*, parte din ediția critică, în curs de pregătire și tipărire, a operei marelui cărturar, cunoscutul istoric d-l Andrei Pippidi, totdeauna atent și minuțios în cercetările pe care le întreprinde dar, în același timp, dispus să caute legături și soluții noi, inedite, s-a oprit, cu această ocazie, la un interesant moment istoric pe care i-l oferea aprofundarea amintitei opere cantemiriene [1].

Este vorba de relatarea, de către Dimitrie Cantemir, din amintirile tatălui său, a întâmplărilor [2] ce au avut loc, începând din noiembrie 1664, cu ocazia retragerii prin Moldova către Apus a lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești, pentru a scăpa de represaliile la care se aștepta, în urma înfrângerii turcilor în lupta cu austriecii de la Raab [3], domnul

[1] A. Pippidi, *O cronică munteană și un cronicar moldovean. O ipoteză*, în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 541—546 (pentru citate, vom trimite la text sub forma pagina/rândul).

[2] D. Cantemir, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*, trad. rom. de N. Iorga după originalul în limba latină ; ed. nouă, Craiova [1943], p. 27—31 ; trad. rom. R. Albala, București, 1960, p. 9—13. Citatele sunt din ediția Iorga [1943].

[3] În toate cronicile românești, moldovene și muntene, se vorbește de lupta de la Leva (germ. Lewenz ; ung. Lavencs). Raab din scrierea lui D. Cantemir (Raba, la I. Minea, *Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926, p. 162—163, și Zrinov în partea de text introdusă în completarea din *Letopisețul cantacuzinesc* de Axinte Uricariul din relatarea lui Ștoc comisul, cuprinsă în ms. BAR nr. 5367) este localitatea Sankt Gotthard (Saint Gothard), amintită doar de Radu Popescu (*Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 131—132), unde a avut loc o altă luptă turco-austriacă, cronicarii moldoveni desemnând-o numai prin „o cetate mai înlăuntru", și unde turcii, conduși direct de vizir, au fost sever înfrânți de generalul Montecuccoli. În aceeași zi, la Leva („s-au bătut într-o zi", R. Popescu, *ed. cit.*, p. 131—132), armata turcă, alături de care participau, din obligație, trupele muntene ale lui Grigore Ghica și cele moldovene ale lui Eustratie Dabija, era învinsă de generalul De Souches (Zuza, în cronicile românești), cu pierderi grele, după înfrângere cei doi domnitori români tinzând să se retragă spre țările lor ; vizirul a cerut însă urgent ajutorul militar celor de la Leva. Speriați de mânia și eventualele represalii turcești, cei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

muntean, care participase cu armata ţării alături de turci, fiind suspectat de colaborare „cu nemţii". Grigore Ghica urmărea să treacă prin Polonia şi de acolo la Viena, după ce îşi trimisese soţia în Transilvania, sub protecţia principelui Mihai Apaffi. Pentru pribegia care nu ştia cât va dura, după o trecere prin Bucureşti, se asigurase de câtă avere putuse lua cu sine, între care „opt cai încărcaţi cu poveri de galbeni" (p. 27), câte „6 000 de galbeni" fiecare (p. 29), sub conducerea unui „căpitan vechi şi credincios" (p. 27), însoţit de 15 ostaşi. Profitând de dimineaţa acoperită de o negură foarte deasă, grupul se rătăceşte intenţionat de domnul său pentru a rămâne în posesia galbenilor. Grigore Ghica, nebănuind intenţiile viclene ale căpitanului, trimite în căutarea lui pe Constantin Cantemir, pe atunci ceauş spătăresc în slujba domniei muntene. Cantemir îl află pe fugar nu departe de oraşul Suceava, dar, la îndemnul său de a reveni lângă domn, căpitanul necredincios porunceşte oamenilor săi să-l lege pe Cantemir, cu gândul de a-l omorî. Pentru a scăpa de primejdia morţii, Cantemir se preface că acceptă să se înţeleagă şi să împartă galbenii cu ei, înţelegere întărită printr-un jurământ, dar, folosind o stratagemă, le propune ca mai întâi să se îndepărteze de locul unde se afla domnul pentru a nu risca să fie prinşi. Pe drum, trimisul lui Grigore Ghica reuşeşte să-l determine, sub ameninţare, pe vicleanul căpitan şi pe oamenii lui să-l urmeze până la comandantul (pârcălabul) oraşului Suceava, unde hoţii, prinşi, mărturisesc, sunt puşi în lanţuri şi, însoţiţi de Constantin Cantemir, sunt trimişi la Iaşi, unde sunt predaţi domnului Moldovei, Eustratie Dabija, cu toate cele opt poveri de galbeni şi puşi la închisoare. Pentru fapta sa, Cantemir e bine răsplătit de Dabija şi, la cerere acestuia, acceptă să rămână în slujba domnului Moldovei, întrucât Grigore Ghica trecuse în Polonia, cu credinţa că fusese trădat şi de trimisul său Constantin Cantemir. El cere, însă, lui Eustratie Dabija ca, atunci când va afla în ce loc s-a stabilit fostul său stăpân, să poată merge la el spre „a se curăţi de bănuiala ivită asupra lui" (p. 29).

După ce „în Ţara Nemţească" zăbovise „cam doi ani" (p. 30) — de fapt, vreo opt... — Grigore Ghica reprimeşte de la turci (în 1672), cu sprijinul lui Panait Nikussios, dragomanul Porţii Otomane, domnia Ţării Româneşti. La Bucureşti, găseşte şi arestează pe „căpitanul acel viclean", pe care Cantacuzinii, adversarii lui Grigore Ghica, îl scoseseră din închisorile Moldovei „şi-l ţineau cu cinste pe lângă dânşii" (p. 30). Aflând de revenirea în Ţara Românească a lui Grigore Ghica, Constantin Cantemir cere voie lui Eustratie Dabija să se ducă până acolo pentru a se curăţi de bănuiala ce apăsa asupra lui iar domnul moldovean îi dă din partea sa o scrisoare către domnul muntean, adeverindu-i credinţa. La Bucureşti, căpitanul viclean este scos la judecată, îşi mărturiseşte vina, Constantin Cantemir îşi dovedeşte, faţă de Grigore Ghica, „credinţa şi

---

doi domni români ar fi trimis fiecare la Raab câte 1500 de ostaşi [A. Veress, *Pribegia lui Gligoraşcu Vodă prin Ungaria şi aiurea (1664—1672)*, Bucureşti, 1924, extras din *ARMSI*, s. III, t. II, m. 7, p. 17], în care, în trupele muntene, s-ar fi putut afla, după părerea lui I. Minea *(op. cit.*, p. 162), între comandanţi, şi Constantin Cantemir. Se pare însă că Dimitrie Cantemir confundă, de fapt, bătălia de la Leva cu cea de la Sankt Gotthard (Raab), confuzie ce apare şi în *Istoria Imperiului Otoman*, trad. I. Hodosiu, Bucureşti, 1876, p. 417—418, nota 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreptatea şi capătă scrisori de adeverinţă, care acum se păstrează la fiii săi" (p. 31). Căpitanul viclean este condamnat la moarte prin spânzurare, dar după trei zile, când urma să fie scos din închisoare pentru îndeplinirea sentinţei, este găsit mort. Pentru grava sa vină, domnul dispune „să fie spânzurat şi mort" (p.31).

Trecerea lui Grigore Ghica prin Moldova, în drum spre Viena, după înfrângerea de la Leva, este relatată pe scurt de cronicile moldovene şi muntene, dar în legătură cu întâmplarea privind rătăcirea unor slujitori cu poveri de galbeni din tezaurul domnitorului se vorbeşte numai în trei dintre ele — toate moldoveneşti — într-o formă mult mai restrânsă şi fără vreo menţiune despre participarea lui Constantin Cantemir.

Prima dintre aceste cronici, care constituie, de altfel, sursa celorlalte două, este aşa-numitul *Izvod buhuşesc* [4], unde, următor retragerii de la Leva, episodul este prezentat astfel : „Grigore vodă, neştiind nemică de întorsul Dabijii vodă [bine sfătuit, acesta revenise în tabăra marelui vizir — n. n.], şi-au pornit doamna cu toată casa lui de au trecut în Ţara Ungurească, iară el cu o seamă de oameni au venit prin Ţara Moldovii şi, neaflând pe Dabija vodă, s-au dus până la târgul Sucevii şi, de acolo, răzleţindu-se de oastea ce avea cu el, numai cu vro 50 de oameni, noaptea, temându-se să nu sară după dânsul ţara să-l prinză, au lovit prin Botoşani şi de acolo au lovit la Prut, la Bogdăneşti, şi au mers de au trecut peste Nistru tocma la Movilău. Iară când au eşit din Botoşani, s-au răzleţit un cămăraş a lui cu o păreche de dăsagi de galbeni dimineaţa, pe negură, şi căzând pe mâna Jorei, ce era vornic în Botoşani, i-au luat banii şi i-au trimis la Dabija vodă. Ci până a-i duce, el au despecetluit desăgaii şi au luat câţiva galbeni, şi au dat samă că aşa despecetluiţi i-au găsit".

Acelaşi text, cu câteva inversări topice şi unele nesemnificative modificări de copist, îl aflăm în *Cronica racoviţeană* (Pseudo-N. Muste) [5] şi în cea a lui Neculce [6], scrieri care, după cum s-a arătat de mai multe ori până acum [7], au preluat aproape în întregime amintitul *Izvod buhuşesc*. Singura deosebire importantă între ele, în legătură cu episodul Grigore Ghica, este amănuntul suplimentar pe care îl aduce Neculce, numele Iştoc al cămăraşului rătăcit cu cei doi desagi de galbeni, nume care nu apare în mult mai larga relatare din *Viaţa lui Constantin-Vodă Cantemir* şi nici în *Cronica racoviţeană*, „căpitanul viclean" rămânând până la sfârşit anonim.

Este probabil că Neculce a aflat numele cămăraşului „rătăcit" cu desagii de aur ai lui Grigore Ghica de la Axinte Uricariul, cu care a fost multă vreme contemporan şi concitadin în Iaşi. Uricariul, care l-a

---

[4] *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, ediţie de C. Giurescu, Bucureşti, 1913 ; cf. p. 55.

[5] M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, ed. a II-a, vol. III, Bucureşti, 1874, p. 4.

[6] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, Bucureşti, 1959, p. 34 ; ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 200—201.

[7] C. Giurescu, în studiul introductiv al *izvodului* citat în nota 4, *supra*, p. 28—41 ; mai recent, D. Velciu, *Autorul probabil al principalului izvod anonim folosit de Neculce în cronică*, în *LL*, 1991, vol. III—IV, p. 253—266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoscut îndeaproape pe acest Iştoc, a fost în câteva rânduri diacul unor acte care îl priveau şi pe cronicar [8].

D-l A. Pippidi însuşi remarcă unele exagerări în povestirea cantemiriană — „cum a fost capabil un om, oricât de hotărât şi de bine înarmat, să ia prizonieri pe alţi cincisprezece" (p. 543/30—31) — numărul foarte mare de „galbeni" ce constituiau tezaurul cu care pleca Grigore Ghica — „48 000 zloţi (florini de aur ungureşti), ceea ce ar valora mai mult decât întregul tribut al Moldovei din vremea aceea" (p. 542/17—18), precum şi nepotrivirea dintre localităţile în apropierea cărora s-a produs fuga celor interesaţi să-şi însuşească aurul stăpânului lor, Suceava la Dimitrie Cantemir, Botoşani la Neculce şi ceilalţi doi cronicari, localizarea celor din urmă fiind confirmată prin faptul că Jora, care-şi însuşeşte cei „câţiva galbeni", era în acel timp vornic de Botoşani şi nu „comandant" sau „pârcălab" al Sucevei, nici el nominalizat la Cantemir. Să mai adăugăm distanţa dintre cele opt poveri din *Viaţa*... şi cei numai doi desagi de galbeni din cele trei cronici, confuzia dintre lupta de la Leva cu cea de la Sankt-Gotthard (Raab), ca şi pribegia de numai doi ani a lui Grigore Ghica din povestirea lui Dimitrie Cantemir, faţă de cei aproape opt în realitate.

De aici apare un nou şir de anacronisme şi inadvertenţe în naraţiunea lui Dimtrie Cantemir. La revenirea lui Grigore Ghica ca domn în Ţara Românească în februarie 1672, în Moldova domnea, pentru a doua oară, Gheorghe Duca (nov. 1668 — 10 august 1672), astfel încât Cantemir nu putea cere învoire şi scrisori de credinţă de la Eustratie Dabija, care murise din septembrie 1665. Acesta nu mai putea nici să-i încredinţeze, la înapoierea din Ţara Românească (în mai 1672), vornicia de Bârlad, cum se spune în *Viaţa*... (p. 31), pe lângă isprăvnicia Codrului (Chigheci), pe care o avea dinainte. După date documentare, Constantin Cantemir era vornic de Bârlad încă din 20 iulie 1669 [9], iar cu câteva luni înainte mare armaş [10], dregătorie despre care, în scrierea fiului, nu se face nici o menţiune.

Împotriva răsculaţilor orheieni, lăpuşneni şi soroceni, conduşi de Hâncu şi Durac, din iarna 1671—1672, acţiune care s-a desfăşurat, cronologic, înaintea întâlnirii lui Cantemir cu Grigore Ghica, dar prezentată în *Viaţa*... (p. 31—32) ca întâmplată ulterior, se arată că Gheorghe Duca foloseşte, atât în prima parte a răscoalei pentru apărarea curţii domneşti din Cetăţuie, cât şi în partea a doua a luptei împotriva răsculaţilor, drept comandant al oştilor moldovene, ajutate de tătari, pe Constantin Cantemir. Niciuna din cronici nu pomeneşte de Constantin Cantemir în respingerea răscoalei lui Hâncu şi Durac. După Radu Popescu, comandantul oştii lui Duca a fost „hatmanul Sandul Buhuş, cumnatul Ducăi vodă" [11], ceea ce apare şi la Neculce, unde Buhuş are numai titlul de serdar [12], ca şi în celelalte cronici moldovene care redau epi-

[8] *CDM*, vol. V, Bucureşti, 1975, p. 274, nr. 1023 (act din 6 aprilie 1711); *BCIR*, IV, 1925, p. 43—45 (act din 1 august 1712).

[9] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, p. 367.

[10] *CDM*, vol. III, Bucureşti, 1968, p. 368—369 (nr. 1726).

[11] *Istoriile*..., ed. cit., p. 143.

[12] I. Neculce, ed. I. Iordan, 1959, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sodul. Faptele, pe larg, documentar, sunt prezentate de istoricul C. A. Stoide [13]. Drept recunoştinţă pentru victoria împotriva Hânceştilor, Duca îi conferă lui Constantin Cantemir dregătoria de mare clucer (p. 33), ceea ce, după date documentare, se va întâmpla abia în a treia domnie moldoveană a lui Gheorghe Duca, până atunci fiind numai mare serdar [14].

În ciuda tuturor acestor exagerări şi neconcordanţe, d-l A. Pippidi afirmă categoric că „identitatea căpitanului cu cămăraşul Iştoc este dovedită" (p. 543/34) şi, pe această bază, dă curs cu încredere celei de-a doua părţi din povestirea privindu-l pe Constantin Cantemir, ceea ce nu mai apare în cele trei cronici moldovene. „Iştoc" este scos de Cantacuzini din închisorile moldovene, adus la Bucureşti şi ţinut „în cinste pe lângă dânşii" (p. 30), act neverosimil care ne face să ne întrebăm ce preţ putea avea pentru puternicii boieri Cantacuzini un biet cămăraş (sau chiar „căpitanul"), în condiţiile în care nu se întrevedea curând o revenire la domnie a lui Grigore Ghica. Pe de altă parte, „scrisorile de adeverinţă" primite de la acesta de Constantin Cantemir, pentru buna lui credinţă, care s-ar păstra la fiii săi, sunt privite, chiar de autorul articolului, ca un mijloc de confirmare „ce nu mai poate fi controlat" (p. 543/52).

Pentru a se da girul de veracitate povestirii lui Dimitrie Cantemir, privind partea a doua a episodului „căpitanul Iştoc", se face apel la scrisoarea din 8 mai 1672 a lui Ladislau Székely, trimisă din Blaj lui Mihail Teleki, cancelarul Transilvaniei [15], în care se spune că un trimis din Bucureşti al lui Grigore Ghica a transmis, între altele, că urmează să fie spânzurat cineva vinovat faţă de domn, dar că, fiind multe de făcut, s-a întârziat şi când au mers să-l scoată din temniţă să-l ducă la spânzurătoare l-au găsit mort. Iar când au vrut să-l înmormânteze cu mare pompă, voievodul a aflat, a oprit înmormântarea şi a dispus să fie spânzurat chiar mort.

Este ciudat însă că în cronicile muntene nu se face nici măcar aluzie la această necreştinească faptă domnească. Dacă Radu Popescu, susţinătorul Bălenilor şi al lui Grigore Ghica, nu putea să pună un asemenea abuz în seama domnului pe care îl lăuda, de ce actul infamant al acestuia nu este înfierat cu vehemenţa caracterstică de către autorul (sau compilatorul) *Letopiseţului cantacuzinesc*, „sluga bătrână" a Cantacuzinilor, cucernicul şi dreptcredinciosul Stoica Ludescu, cel care face mare caz de pedepsele, caznele şi chiar omorurile la care sunt supuşi de Ghica boierii Cantacuzini, familiile înrudite şi adepţii lor mai de seamă ? Dacă se povesteşte pe pagini întregi [16] cum şi cât au suferit Cantacuzinii şi adepţii lor mai însemnaţi în urma revenirii ca domn a lui Grigore Ghica, cum se face că cronicarul cantacuzinesc scapă din vedere, în ponegrirea cât mai accentuată a duşmanului neamului lor, tocmai un fapt care l-ar fi acuzat moral deosebit de grav în faţa ţării şi a posterităţii ? Dacă faptul a existat, şi el este confirmat de scrisoarea către cancelarul Teleki

[13] *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu şi Durac din 1671—1672*, Iaşi, 1936 (extras din *Arhiva*, nr. 1—2 din 1936).

[14] I. Minea, *op. cit.*, p. 167—168.

[15] *Teleki Mihály levelezése*, vol. VI., Budapesta, 1913, p. 199—200.

[16] *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 196—200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 8 mai 1672, explicația nu poate fi decât că personajul care a fost spânzurat mort era un banal și mărunt adept cantacuzin (poate nici măcar așa ceva), vinovat de vreo jignire adusă domnului și familiei sale, personaj care, prin lipsa lui de însemnătate, nu intra în atenția cronicarului familiei Cantacuzino. De altfel, cazul, așa cum este expus în scrisoarea lui Ladislau Székely, nu pare mai mult decât o simplă curiozitate locală valahă, adusă ca știre de trimisul lui Ghica (care venea, de fapt, cu alte însărcinări), ca și alte asemenea curiozități din scrisoare ca, de pildă, repetatele beții unguresti ale „domnului nostru" din Blaj, una, de pomină, chiar în ziua în care „doamna" îi năștea un copil mort.

În ceea ce ne privește, întreaga povestire privitoare la acțiunea lui Constantin Cantemir în Moldova, prinderea și predarea celor 15 ostași în frunte cu căpitanul lor, inclusiv finalul din Țara Românească, cu condamnarea „căpitanului Iștoc", spânzurarea lui și reabilitarea morală a lui Cantemir, chiar dacă ar întruni unele momente mai mult sau mai puțin controlabile — toate, de altfel, discutabile — ni se pare că face parte din încercarea, evidentă și de mult recunoscută, ca atare, de cercetarea istorică și literară, a fiului de a face din tatăl său, cu mult peste adevărul istoric, un erou militar cu calități excepționale și un domnitor exemplar al Moldovei, demn de a întemeia și asigura țării o dinastie de prestigiu.

Dacă pierderea de către Grigore Ghica a unei părți din aurul cu care se pregătise să-și asigure pribegia în Apus este, evident, un fapt istoric, în față cu cele două ipostaze pe care le oferă sursele narative puse în discuție, suntem înclinați să acordăm credit integral mai modestei povestiri cronicărești, expuse inițial de autorul *Izvodului buhușesc* și preluată de ceilalți doi cronicari, dintre care Neculce adaugă, cum arătam, amănuntul important al numelui Iștoc al cămărașului „răzlețit" cu cei doi desagi de galbeni.

Convingerea noastră, în urma celor arătate mai sus, este că, având ca sursă același moment istoric, cele două istorisiri trebuie considerate independente una de alta, fiecare relatând fețe dinstincte ale evenimentului. Va fi existat, poate, o rătăcire, cu sau fără intenție, a grupului mare de 15 ostași, sau mai mulți, conducând cei opt cai încărcați cu poveri de galbeni, regăsit de Constantin Cantemir după ieșirea din Moldova a lui Grigore Ghica; motiv pentru care trimisul domnesc a fost nevoit să pună tezaurul ghiculesc la dispoziția lui Eustratie Dabija. Dar este foarte probabil că din acest grup, sau chiar mai înainte, se rătăcise intenționat cămărașul Iștoc cu doi desagi de galbeni, arestat de vornicul de Botoșani Constantin Jora, care și-a făcut datoria, cu o ușoară dar nu neobișnuită, în acel timp, derogare de la cinstea sa de slujbaș domnesc, depunând furul și aurul la curtea de la Iași, în mâinile lui Eustratie Dabija. Evident, preluând textul după autorul *Izvodului buhușesc,* inclusiv numele și gestul nedemn de funcția sa al lui Constantin Jora, Neculce nu povestește întâmplarea, cum crede d-l Pippidi, „doar pentru a releva incorectitudinea unui dregător local, dintr-o familie care-i era antipatică" (p. 543/17—18). Era, după câte îl cunoaștem pe Neculce, numai plăcerea intimă a povestitorului care simțea că nu poate lăsa la o parte unul din micile, dar interesantele amănunte cu care își puncta adesea narațiunea spre deliciul cititorilor săi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Există unele considerente care ne-ar permite să facem totuşi o oarecare legătură între cele două istorisiri, pornind de la relatarea din *Izvodul buhuşesc*, scriere realizată, după aprecierile lui C. Giurescu, prin 1703—1705. În studiul nostru din 1991 (menţionat în nota 7 *supra)*, am propus documentat ca autor al *Izvodului* pe *Gheorghiţă*, mare spătar, văr primar cu fraţii Antioh şi Dimitrie Cantemir, care, în iulie 1711, după înfrângerea de la Stănileşti, a trecut în Rusia alături de fostul său domn. Este posibil ca întâmplarea redată de autorul *Izvodului buhuşesc* să fi fost cunoscută din această sursă de către Dimitrie Cantemir, încă fiind în ţară, şi, pornind de aici, să fi imaginat prin contaminare, aglutinând şi amănunte suplimentare, episodul compozit din scrierea privitoare la viaţa tatălui său.

În partea finală a versiunii din *Viaţa lui Constantin-Vodă Cantemir*, personajul care suportă, în mai 1672, supliciul necreştinesc al spânzurării *post mortem*, nu este, în nici un caz, cămărăşul Iştoc, pentru că, aşa cum vom arăta mai jos, el se afla în Moldova prin 1683, ci, cel mult, „căpitanul viclean" răspunzător de transportul tezaurului ghiculesc pe care a vrut să şi-l aproprie, dacă povestea lui este cât de cât adevărată, sau un alt vechi duşman al lui Grigore Ghica, surprins de acesta personal sau prin caimacamii săi la întoarcerea intempestivă ca domn în Ţara Românească în februarie 1672 (intrat în Bucureşti, la 20 martie 1672) [17].

Urmărind valorificarea şi în plan filologic a interesantei relatări din scrierea cantemiriană, d-l Andrei Pippidi, după ce, cum am văzut, identifică cu totul forţat pe Iştoc cămărăşul cu „căpitanul" fără nume din povestirea lui Dimitrie Cantemir, leagă personajul astfel compus, cu toate datele biografice şi cronologice ce vin, disparat şi contradictoriu, din ambele surse, de „Iştoc comisul, carele au fost slugă la Grigorie Vodă", informatorul lui Axinte Uricariul pentru amănuntele suplimentare ce apar într-o variantă a *Letopiseţului cantacuzinesc*, copiată de Axinte, azi pierdută, dar intrată parţial în compunerea manuscrisului BAR nr. 5367, al doilea volum din aşa-numita *Cronică paralelă a Ţării Româneşti şi a Moldovei*, care cuprinde, ca prim volum, ms. BAR nr. 2591 [18]. Transpunând greşit — se pare că nu e numai o simplă scăpare

[17] Răzbunările şi persecuţiile lui Grigore Ghica împotriva duşmanilor săi Cantacuzinii sunt expuse şi de Radu Popescu, *ed. cit.*, p. 146—150 şi 153—154, dar acolo sunt menţionate mai ales vârfurile marii familii rivale, ca, de altfel, şi în *Letopiseţul cantacuzinesc*. Dar în niciuna din aceste cronici nu se vorbeşte despre vreun Iştoc cămăraş sau despre spânzurarea unui mort. Deşi implicat şi el parţial în datele acestei povestiri, unul ca Neculce, dacă ar fi avut cunoştinţă despre o astfel de fărădelege necreştinească, n-ar fi omis s-o relateze şi s-o veştejească vehement. Nu trebuie neglijat însă amănuntul dat de Radu Popescu (*ed. cit.*, p. 149) că, venind de la Adrianopol cu domnia, Grigore Ghica aducea cu sine, pe lângă marii boieri Cantacuzini, şi pe „Vasilie *căpitan* şi alt *căpitan* şi, după ce i-au adus i-au închis în turnul de la poarta domnească. Ci n-au trecut multă vreme ci i-au tăiat denaintea porţii pă cei doi *căpitani*...". Nu de puţine ori, în cronicile noastre, vorbindu-se despre pedepsirea cu moartea a unor vinovaţi, se amestecă şi se confundă termenii „tăiat", „spânzurat", „sugrumat". Ecouri exagerate şi amplificate ale unor astfel de execuţii, până chiar la spânzurarea unui vinovat mort, vor fi ajuns şi la urechile lui Dimitrie Cantemir, care le-a reţinut, scoţând de aici neobişnuitul sfârşit *post mortem* al „căpitanului Iştoc".

[18] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Spre unificarea istoriografiei naţionale: „Cronica paralelă" (Iaşi, 1733), în AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 139—185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— afirmația din citata lucrare, la care trimite, a d-lui Ștefan S. Gorovei, „a existat un exemplar al Letopisețului cantacuzinesc *adus în Moldova și transcris de Axinte Uricariul*" (p. 158), sub forma „existența unui manuscris al Letopisețului cantacuzinesc, *copiat de Axinte și adus în Moldova*" (p. 541/19—20), d-l A. Pippidi imaginează astfel, fără temei, premisa că Axinte Uricariul a realizat copia respectivă a cronicii cantacuzine în Țara Românească. *Acolo* a luat el cunoștință, înainte de 8 mai 1672, direct de la informatorul Ișstoc comisul, același cu căpitanul recuperat de Cantacuzini din închisorile moldovene și spânzurat mort de Grigore Ghica, de datele în care se cuprind, pe lângă altele, ridicarea de turci, din domnia munteană, a lui Gheorghe Ghica și numirea ca domn a fiului său Grigore, conservate în ms. BAR nr. 5367 [19].

Situând lucrurile în acest mod, rezultă, potrivit vederilor d-lui A. Pippidi, că Axinte Uricariul s-ar fi aflat în Țara Românească cel puțin înainte de februarie 1672, când are loc numirea ca domn, a doua oară, a lui Grigore Ghica. Se precizează, chiar, „că acest Ișstoc [recte „căpitanul" — *n. n.*], care are acum rangul de comis (al doilea), a revenit în Țara Românească [din Moldova — *n. n.*] prin 1665—1666, anii în care Cantacuzinii și-au luat revanșa asupra lui Ghica și a complicilor lui în asasinarea postelnicului Constantin" (p. 544/9—12). Această datare, ante 1672, ar fi întărită și de faptul că Grigore Ghica este prezentat de Ișstoc „cu o semnificativă ostilitate", sub acuzarea „că a uneltit mazilirea tatălui său" (p. 544/15—16), ceea ce era posibil până în 1672, când nimeni nu mai credea în revenirea lui la domnie.

„Rezultă de aici — se precizează mai departe — că Axinte Uricariul, ca să fi fost în contact cu Ișstoc, ale cărui mărturii le-a cules, trebuie să-și fi început cariera cu treizeci de ani mai devreme decât prima sa atestare documentară sigură (29 septembrie 1702) [20]. A murit, așadar, la șaptezeci de ani trecuți. Prima etapă a activității sale trebuie căutată în Țara Românească de unde, ca diac, a trecut în Moldova, fie în 1693, la căsătoria Mariei, fiica lui Constantin Brâncoveanu, cu Constantin Duca, fie în 1700, când acesta din urmă a fost numit pentru a doua oară domn al Moldovei" (p. 544/28—32).

Dar atestările documentare „sigure", privitoare la Axinte Uricariul, nu încep la 29 septembrie 1702. Sunt cunoscute, înainte de această dată, cel puțin încă șase astfel de atestări ce îi pot fi puse în seamă, unele dintre ele cu argumentări de grafie sau/și conjuncturale, care îi confirmă activitatea de diac în Moldova.

---

[19] Textul a fost publicat de C. Grecescu, *Mărturiile comisului Ișstoc. Un fragment de cronică, 1659—1664*, în *RIR*, VIII, 1938, p. 87—94. Publicat, numai parțial, de d-l A. Pippidi în articolul în discuție, p. 545, col. I. După C. Grecescu, fragmentul de cronică a fost publicat și de N. Simache și Tr. Cristescu, în *Variante ale Letopisețului cantacuzinesc*, Buzău, 1942, p. 63—66. În ediția critică C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, fragmentul nu este inclus nici măcar în anexe, deși unul dintre editori îl cunoștea din 1938.

[20] Se trimite la lucrarea lui Ioan Șt. Petre, *Axintie Uricariul, Studiu și text*, București, 1944, p. 6. Se cunosc, în prezent, și atestări documentare sigure ceva mai vechi: 30 iunie 1702 și 26 sept. 1702 (*CDM*, V, p. 37, nr. 143, respectiv, p. 41, nr. 160).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O primă prezenţă grafică a lui Axinte Uricariul o evidenţiază N. Iorga [21], prin regestarea unui act din 29 octombrie 1694, privitor la o vânzare de pământ în Crăciuneşti, având ca martori, printre alţii, pe Tudosie Dubău, vel ban, Vasile Costache, vel vornic, şi Iordache Cantacuzino, hatman. „Şi eu Axinti biv vataf am scris zapisul". Din păcate, regestul este întocmit după o copie târzie din 1826 (din colecţia Ermil Pangrati), încât grafia nu ne poate fi de folos. N. Iorga — care, în 1904, când publica acest al şaselea volum din celebra sa serie de *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, era un cunoscător al activităţii diacului şi cronicarului Axinte Uricariul, despre care vorbise pe larg încă din 1901 [22], menţionându-i o seamă de acte scrise pe care i le cunoştea şi i le aprecia — se considera în măsură să admită, la finele volumului său din 1904, că „Axinte biv vătav poate fi Uricariul" (p. 560). Pe temeiul afirmaţiilor lui N. Iorga şi comparând *Izvodul lui Tudosie Dubău*, partea originală, de la 1661 la 1693 (mss-ele BAR nr. 169 şi 2506 — copii ale cronicilor lui Grigore Ureche şi Miron Costin, până la 1661), cu cronica lui Axinte Uricariul privind a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, noi am atribuit acest *Izvod* lui Axinte Uricariul [23].

Următorul act, *original*, cunoscut de noi, din 12 octombrie 1697 [24], scris în Odobeşti, priveşte o danie de vii primită de mănăstirea Sf. Dimitrie din Focşani ; scris cursiv, regulat, dovedind oarecare practică, siguranţă şi consecvenţă în formarea literelor. „Şi eu Acsintie, vătavul agăi, am scris zapisul ca să se ştie". Semnătura diacului, cu *a mic*, de tipul cu coada alungită în jos, *c* şi *n* peste rând, iar finalul *tie* dintr-un *T* înalt a cărui transversală, prelungită spre stânga, acoperă litera *n*, iar spre dreapta cu o buclă uşoară semnifică pe *i*, în timp ce verticala lui *T* şi ea uşor modulată înseamnă litera finală *e*. Agă în acel timp era Gheorghiţă, viitorul mare spătar plecat cu Dimitrie Cantemir în Rusia, în 1711, după înfrângerea de la Stănileşti, pe care noi l-am identificat drept autorul *Izvodului buhuşesc* [25]. Prima semnalare ca agă a acestui Gheorghiţă este din 28 aprilie 1697, într-un act prin care boierimea Moldovei dă mărturia lui Iordache Ruset, mare vistier, pentru unele cumpărături de sate, ca acesta să-şi poată face „drese domneşti" [26]. Acelaşi Gheorghiţă agă şi staroste de Putna este semnalat şi la 27 octombrie 1698, judecând la Focşani, împreună cu Ştefan Scarlat, o pricină de pământ şi vii a mănăstirii Sf. Dimitrie din localitate [27]. Actul din 12 octombrie 1697, scris în Odobeşti, ţin. Putna, face legătura dintre vătaful Axinte şi Gheorghiţă aga, staroste de Putna.

Al treilea act *original* la care ne oprim şi pe care — deşi nesemnat de diac — îl atribuim lui Axinte Uricariul este din 3 decembrie 1698,

[21] *Studii şi documente*, vol. VI, Bucureşti, 1904, p. 147.

[22] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, Bucureşti, 1901, p. 131—138 ; republicare de Barbu Theodorescu, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 112—120.

[23] D. Velciu, *Noi consideraţii privind autorul Izvodului lui Tudosie Dubău*, în *RdI*, tom 34, 1981, nr. 9, p. 1669—1686.

[24] ASB, fond Mânăstirea Agapia, III—3, *CDM*, vol. IV, Bucureşti, 1970, p. 432 (nr. 1956), rezumat.

[25] Cf. studiul citat la nota 7, *supra*.

[26] *BCIR*, IV, 1925, p. 221.

[27] *CDM*, IV, p. 448 (nr. 2039), rezumat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Iași, întărire domnească de la Antioh Cantemir lui Gheorghiță aga pe satul Certăști, ținut. Tutova, și altele, danie de la Savin cofetarul [28]. Ne-a condus la această atribuire, ductul scrisului, atât de asemănător celui din actul precedent, semnat, care îl confirmă pe „Axinte vătaful agăi", căruia, de altfel, îi servește acum, dar mai ales a seamă de cuvinte care au în ambele, ca și în următoarele documente scrise și semnate de Axinte ce le vom prezenta, forme caracteristice asemănătoare. Reținem un frecvent *r* peste rând, de forma unui semicerc înalt care începe dinspre dreapta cu o mică buclă, dar mai reprezentative, fiind mai complexe, o seamă de cuvinte precum : *într-aceia, pentru, noastră, moarte* ș.a., în care grupurile *ntr, str, rte* au o formă unitară caracteristică, care se apropie de *finalul semnăturii folosite de „Axinte, vătaful agăi"*, descris mai sus : *n, s, r,* peste rând, sunt urmate de *T-ul mare,* a cărui orizontală alungită spre stânga acoperă litera respectivă, iar verticala se prelungește în jos, întruchipând, într-o formă ușor ondulată, după caz, fie *r,* fie *e.*

Un al patrulea act, *original* și semnat de Axinte, am întâlnit la 17 decembrie 1700, zapis pentru o vânzare de pământ în Micleşti [29]. Între martori, Gligoraș Jora, treti logofăt. „Și eu Acsintie diac de cămară am scris zapisul". Grafia actului confirmă caractersticile amintite mai sus, la cele două acte precedente, în cuvinte ca *Alicsantru (!), parte, este,* pentru grupurile *ntr, rte, ste,* sau *Arsănie, părinților, pădure* ș.a., pentru *r* caracteristic peste rând. Remarcăm că, din 1700, Axinte avansase din serviciul unui dregător relativ mărunt în cămara diecilor cancelariei domnești, ceea ce îi dădea dreptul să se intituleze ca atare. Semnătura, asemănătoare cu cea a vătafului agăi, are totuși oarecari modificări : începe tot cu *a* mic, modelul cu coada în jos, *c* și *n* sunt peste rând, dar finalul *tie* încheie numele începând cu *t* normal, curent, urmat, în rând de *i* și *e,* unul după altul.

Următorul act păstrat, *original,* scris de Axinte, cunoscut de noi, este abia din 30 iunie 1702 [30], dat în Iași, act domnesc solemn, de la Constantin Duca, care judecă pricina pentru o vie între mănăstirea Galata și feciorii lui Nacu, fost logofăt de visterie. Scris cu îngrijire și atenție, numele și titulatura domnului în chinovar ca și unele ornamentații în partea de sus a filei. Grafia indică o evoluție a diacului în cei cinci ani scurși de la primul act din 12 octombrie 1697, văzut și descris de noi mai sus, dar care păstrează caracteristicile grafice specifice menționate la toate cele trei acte prezentate anterior. Ca schimbare, se remarcă noua semnătură a lui Axinte — „Axintie diac" — înscrisă jos în colț în dreapta, care începe cu un *A (mare),* stilizat în mod ciudat, semănând cu un fel de acoladă [31], se folosește direct semnul *x (xi),* în loc de *cs,* ca până acum, și cum va apărea, cu rare excepții, în mai toate semnăturile lui, de-acum înainte. În schimb, în partea finală a numelui

[28] ASB, fond M-rea Răchitoasa, II—6, CDM, IV, p. 451 (nr. 2053), rezumat.
[29] ASB, fond Documente istorice, CLXXXV—195, inedit.
[30] ASB, fond Mânăstirea Galata, XI—34. CDM, V, 1975, p. 37 (nr. 143), rezumat.
[31] Acest *A,* ca o acoladă, l-am întâlnit, de pildă, în actul din 26 iulie 1713, publicat de N. Iorga, *Știri despre Axintie Uricariul,* București, 1934 (extras din *ARMSI,* s. III, t. XVI, m. 2), planșa III, în cuvântul *Alexandru* (r. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reapar *n* peste rând şi *T-ul* care acoperă parţial pe *n*, iar verticala modulată a lui *T* semnifică ultimele litere *ie*. Axinte Uricariul îşi căuta, încă, „monograma" care-i va fixa numele până la sfârşitul carierei.

Tot act domnesc este şi cel din 26 septembrie 1702, scris în Iaşi [32], carte de la Constantin Duca pentru scutirea de unele dări a mănăstirii Zlataust din Iaşi. Deşi domnească, nu mai are caracterul solemn şi îngrijirea deosebită a celei din 30 iunie 1702, cum nu le avusese nici cartea domnească de la Antioh Cantemir din 3 decembrie 1698 ; grafia păstrează însă toate caracteristicile amintite la actele precedente. Semnătura, simplă „Axintie", în colţul din dreapta jos, deşi nu identică, seamănă cu cea din actul precedent descris : *A mare* direct, nestilizat pentru prima dată şi consecvent de-acum înainte în semnăturile lui, urmat de *x*, de asemenea permanent în viitoarele semnături, iar finalul cu *n* peste rând, *T-ul* care-l acoperă, prelungit apoi mult şi drept pe verticală, din partea lui finală formându-se, fără artificii, unul după altul, la nivelul rândului, semnele *i* şi *e*.

Din 1703, fără menţiune de lună şi zi, se păstrează un act scris în Iaşi [33], de la Constantin Duca, prin care domnul, dator „câţiva bani Tomii neguţitoriului", îi dă ca plată satul domnesc Glăvăneşti, ţin. Iaşi, „cumpărat de răpăusat părintele nostru de la Toader Iordachie, ce-au fost visternic mare" [34]. Act solemn, cu numele şi titulatura domnului în chinovar, ca şi ornamentaţiile din partea de sus a filei. Grafica, oarecum îmbunătăţită ca aspect general, păstrează toate caracteristicile amintite la actele descrise mai sus. Semnătura „Axintie diac", în colţ în dreapta jos, asemănătoare dar nu identică cu cea din actul precedent : *A* şi *x* la fel, *i* la rând peste coada prelungită spre dreapta a lui *x*, *n* peste rând acoperit de *T* din care se formează, pe verticala ce se prelungeşte în jos numai pe jumătate, ultimele litere *i* şi *e*.

Pentru semnificaţia lui, prezentăm şi actul din 26 martie 1704, scris în Iaşi [35], prin care Gheorghe (Gheorghiţă), fost serdar (aga din actul din 12 octombrie 1697), împreună cu soţia Catrina, vând satul Certăşti lui Ilie Enache, mare spătar („Frige vacă" !). Grafie asemănătoare cu cea din actele precedente. „Şi eu Axintie diac de cămară am scris acest zapis ca să-s ştie", în încheierea actului. Fostul „vătaf al agăi" din octombrie 1697, care-i scria, în decembrie 1698, fără să semneze atunci, actul de cumpărare a Certăştilor, ajuns acum, cum se vede, la cămara diecilor de la curtea domnească, datorită calităţilor sale caligrafice, îl servea pe fostul său stăpân, ca diac, şi cu ocazia vânzării aceluiaşi sat. Semnătura din act începe, surprinzător, cu *a mic comun*, obişnuit, urmat

[32] ASB, fond Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur, XXV-3. CDM, V, p. 41 (nr. 160), rezumat.

[33] ASB, fond *Documente istorice*, CLXXI—141, inedit.

[34] Gheorghe Duca cumpărase satul Glăvăneşti, din Moldova, pe când era domn în Ţara Românească. La întoarcerea de la asediul Cehrinului, în 1677, înainte de a plecat spre Bucureşti, îi cere stolnicului Constantin Cantacuzino să intervină, în Iaşi, pe lângă Toader Iordache (Cantacuzino), care îi era văr primar, să nu cumpere satul Glăvăneşti, pentru că acesta era în apropierea unor sate ale sale, pe care le avea „din boierie". N. Iorga, *Studii şi documente*, V, Bucureşti, 1903, p. 91—92 şi 619, care îl confundă pe Toader Iordache cu Iordache Ruset, pe atunci mare postelnic în Ţara Românească.

[35] ASB, fond M-rea Răchitoasa, II—8 ; *CDM*, V, p. 75—76 (nr. 303), rezumat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la rând de *x* şi *i*, apoi *n* peste rând, dar se încheie normal cu *t*, *i* şi *e* unul după altul. „Diac de cămară, se intitula Axinte şi în actele din 4 şi 27 iunie 1703 [36].

Caracteristicile grafice despre care am vorbit, numai descriindu-le, se pot confrunta şi confirma, ca fiindu-i proprii, cu facsimile Axintie Uricariul publicate în *CDM*, vol. V. Spre exemplificare, în documentul din 23 februarie 1710 (p. 247, fig. 22), găsim *r* caracterstic peste rând, semirotund înalt, care începe cu o mică buclă din stânga, în cuvinte ca : *Gheorghe, mărturisim, Martei, Pârcă, dumilor, Nistor, Gheorghiţă,* iar grupul de trei semne, subsumate *T-ului*, în cuvinte precum : *acesta, iaste, parte, dreptu, denaintea.* Aceleaşi caracteristici şi în celelalte facsimile Axinte publicate în acest volum, deşi scrisul diacului, ca şi semnătura sa, tinzând evolutiv, cum am văzut din primele documente pe care le-am prezentat, spre o continuă încercare de cristalizare, au deseori devieri de la linia pe care şi-o propune. Tot aşa apar aceste caracteristici şi în actul, foarte clar fotocopiat în negativ, din 26 iulie 1713, publicat de N. Iorga în broşura indicată aici în nota 31.

Desigur că amintitele caracteristici grafice puse pe seama lui Axinte Uricariul apar şi în scrisul altor dieci anteriori şi posteriori acestuia. Consecvenţa cu care el îşi menţine — deşi cu unele oscilaţii — acest specific la care ne-am rezumat, din octombrie 1697 (deocamdată nu am dispus de documente originale mai vechi), până în martie 1704, unde ne-am oprit cu descrierea grafică a actelor, confirmă că, în tot acest interval, *am avut de-a face cu acelaşi diac, care semnează Axintie,* cu prezenţa lui continuă în Moldova începând cel puţin din octombrie 1694. Dar cel mai însemnat rezultat la care am ajuns prin această prezentare îl constituie *constatarea că Axinte diacul nu era deplin format în 1694 sau în 1697, nu venea, nu putea veni, de undeva, din Ţara Românească, de pildă, cum se propune şi se presupune în studiul d-lui A. Pippidi, cu o largă experienţă de uricar,* ci că activitatea lui, din aceşti primi cincişase ani, până prin 1700, a fost abia o continuă preocupare de a-şi câştiga o cât mai bună deprindere în ale scrisului. A fost căutarea permanentă a unui mod propriu de a-şi exprima talentul natural de scrib, efort continuu care l-a condus, în cele din urmă, după ani de muncă, la recunoaşterea lui, atât ca diac, cât şi ca copist de manuscrise, printre cei mai reprezentativi „meseriaşi", în primele două decenii ale secolului XVIII.

Potrivit ipotezei propuse de d-l Andrei Pippidi, Axinte Uricariul — venind în Moldova prin 1693 sau 1700 din Ţara Românească unde, practicând activitatea de diac, recepţionase şi înregistrase în *Letopiseţul cantacuzinesc* (pe care îl copia oricum ceva înainte de mai 1672), ştirile suplimentare comunicate de Iştoc comisul — la încheierea carierei sale de diac moldovean, prin 1722, ar fi murit „la şaptezeci de ani trecuţi" (p. 544/29) sau, după calcule mai proprii, zicem noi, poate chiar „către optzeci". Dar la o asemenea vârstă, un diac ca Axinte nu mai putea avea ductul, siguranţa şi măiestria care l-au făcut remarcat, în mod deosebit, mai ales în a doua parte a carierei sale de uricar şi de copist de manuscrise.

[36] *CDM*, p. 56 (nr. 217), respectiv, p. 57 (nr. 220), rezumate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ultimele acte în care se face menţiune despre Axinte Uricariul, cunoscute astăzi, sunt, în ordine, din 14 aprilie 1722 [37], 18 aprilie 1722 [38], 18 mai 1722 [39] şi 13 iunie 1722 [40]. Păstrate, controlabile, sunt doar cele din 18 aprilie şi 13 iunie. Noi am văzut, până acum, numai pe cel din 18 aprilie 1722 şi considerăm necesar să subliniem că am remarcat aceeaşi scriere sigură, fermă, aliniată, fără ezitări şi tremurături, scrisul binecunoscut şi apreciat al lui Axinte din ultimii 14—15 ani, în nici un caz scrisul unui bătrân care şi-ar fi făcut cu dificultate munca de diac. Pentru comparaţie, nici o deosebire, ca linie generală, faţă de facsimilul actului din 25 ianuarie 1715, cel mai vechi ce se poate vedea în *CDM* [41], când Axinte era cu şapte ani mai tânăr. Ceea ce, în aceste condiţii, înseamnă că, de fapt, Axinte Uricariul şi-a întrerupt munca de diac în plină putere creatoare, fără să ne lase vreo ştire asupra momentului când şi, mai ales, asupra modului cum şi-a sfârşit efectiv viaţa.

În legătură cu activitatea lui de diac timp de peste treizeci de ani în Ţara Românească, presupusă în articol (p. 544/27), rămâne fără explicaţie cum a reuşit Axinte, ataşat atâta vreme specificului grafic muntenesc — ne referim cel puţin la semnele chirilice *z* (zemlia) şi *j* (jivete) — să se adapteze instantaneu, odată cu trecerea în Moldova, la sistemul grafic moldovenesc, folosind, din primele sale documente scrise, semnele chirilice *dz* (dzialo) şi *gi* (gia), fără a mai vorbi de pronunţii specifice muntenești ca *dă, pă* ş.a., în loc de *de, pe,* evidenţiate, de regulă, de diecii munteni şi în grafie.

Aşa stând lucrurile, întâlnirea lui Axinte Uricariul cu Iştoc comisul, care îi comunica date noi pentru domniile lui Gheorghe Ghica şi Grigore Ghica, *a avut loc obligatoriu în Moldova, desigur în Iaşi,* locul unde Axinte efectua „copia moldoveană" a *Letopiseţului cantacuzinesc.* Copierea manuscrisului muntean s-a petrecut, de bună seamă, într-una din domniile lui Constantin Duca (aprilie 1693 — decembrie 1695 sau septembrie 1700 — iulie 1703), de pe exemplarul adus anume în Moldova de tânărul Duca, poate şi la îndemnul socrului, pentru a cunoaşte, dintr-o naraţiune cât de cât demnă de crezut, domnia din Ţara Românească a tatălui său Gheorghe Duca (noiembrie 1673 — noiembrie 1678). Că şi Iştoc comisul se afla în acea vreme în Moldova, nu este greu de înţeles, pentru că, evident, Iştoc era de loc din Moldova. Bănuit, în articolul d-lui Pippidi, după nume, ca originar din Transilvania (p. 544/5—8), noi îl vedem mai degrabă ceangău din vreunul din satele cu asemenea populaţie, precum Răcăciuni, Dofteana, Faraoani etc. Intrat de tânăr, 23—24 de ani, în slujba familiei Ghica, la trecerea lui Gheorghe Ghica ca domn în Ţara Românească l-a urmat acolo, rămânând, în continuare, tot ca slujbaş relativ mărunt, şi în serviciul lui Ghigore Ghica, căruia îi câştigase încrederea. Profitând de această încredere, în noiembrie 1664, de-acum cămăraş (ajutor la visterie) şi ajuns din nou în Moldova natală,

[37] N. Iorga, *Studii şi documente,* vol. V, p. 103 (trimis de Mihai Racoviţă la o hotărnicie).

[38] ASB, fond Mitropolia Moldovei, XXVIII—3, o hotărnicie.

[39] V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere complete,* vol. I, Bucureşti, 1886, p. 174 (execută o hotărnicie).

[40] *Din tezaurul documentar sucevean, 1893—1849,* Bucureşti, 1983, p. 227.

[41] Vol. V, p. 353, fig. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se „răsleţeşte" cu cei doi desagi de galbeni, sigur că domnul păgubit, în situaţia de fugar în care se afla, nu va mai avea răgazul şi posibilitatea să-l prindă. Va fi prins însă, cum ne spune Neculce, de vornicul de Botoşani Constantin Jora, care îl duce la domnie de unde este trimis la închisoare. Eustratie Dabija va domni însă mai puţin de un an (moare în scaun în septembrie 1665) şi, cum se obişnuia, noua domnie — Gheorghe Duca — eliberează pe închişii mai puţin vinovaţi şi care, în nici un caz, nu-i erau potrivnici cunoscuţi. Iştoc cămărăşul liber, cunoscător în mărunte treburi din rândul dregătoriilor, îşi găseşte a slujbă, ba chiar îşi câştigă, cu timpul, şi unele trepte dregătoreşti de rangul doi sau trei, încât, la 1 aprilie 1683, îl aflăm „Iştoc clucer" (nu mare clucer) [42], semnând la Ţicunăuca (Ţicănăuca), împreună cu alţii, o vânzare pentru Eni hatmanul Drăghinici [43], împuternicitul lui Gheorghe Duca pentru Ucraina, pe care domnul Moldovei o primise din 1681 de la turci, ca răsplată pentru slujba credincioasă faţă de Înalta Poartă [44].

După încă vreo 10—12 ani (în prima domnie a lui Constantin Duca), de-acum comis (nu mare comis) [45], în vârstă de circa 61—62 de ani — dacă am avea în vedere a doua domnie a lui Constantin Duca, cu circa nouă-zece ani mai bătrân [46] — îl întâlneşte pe Axinte Uricariul — acesta, după aprecierile noastre ,prin 1695, potrivit evoluţiei de diac pe care am prezentat-o, numai în vârstă de circa 28—30 de ani — şi-i povesteşte, după cum reiese din ms. BAR nr. 5367, cel puţin sfârşitul domniei lui Mihnea III Radu, domnia lui Gheorghe Ghica şi domnia dintâi a lui Grigore Ghica, cuprinzând perioada noiembrie 1659 — noiembrie 1664, aşa cum a delimitat-o, prin comparaţie cu copii din alte grupe de manuscrise ale *Letopiseţului cantacuzinesc*, Constant Grecescu în articolul său din *RIR* (citat în nota noastră nr. 19 *supra*) [47].

De reţinut că acest interval se suprapune întocmai timpului în care, cum arătam mai sus, Iştoc a fost, în Ţara Românească, în serviciul familiei Ghica [48].

---

[42] Dregători, subalterni marelui clucer care asigurau cele necesare cămarei domneşti (N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XV—mijlocul sec. XVIII*, în *SMIM*, VI, 1973 ; cf. p. 83.

[43] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 48 (originalul la ASB, *Documente istorice*, II—5).

[44] *Letopiseţul Ţării Moldovei. 1661—1705* (Izvodul buhuşesc), ed. C. Giurescu, 1913, p. 72 ; Neculce, ed. I. Iordan, 1959, p. 69.

[45] Comişii răspundeau de grajdurile domneşti, de cositul şi transportul fânului pentru domnie (N. Stoicescu, *art. cit.*, p. 81—82).

[46] Ceea ce nu înseamna, în această situaţie, că mai îndeplinea efectiv această muncă, ci că îşi menţinea numai titlul dregătoriei pe care o avusese.

[47] Constant Grecescu, pornind de la această intervenţie a lui Axinte Uricariul, comparată cu una asemănătoare din *Letopiseţul Ţării Moldovei pe anii 1661—1709 (Pseudo — N. Costin)*, sugera ipoteza că Axinte ar fi autorul acestei cronici, pusă de N. Iorga sub numele lui Nicolae Costin. În lucrarea noastră din 1989 — *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1709 (Pseudo-N. Costin). Studiu critic* — am document că este vorba de o compilaţie realizată de Sava Ieromonahul, cu o participare proprie a acestuia după sfârşitul domniei lui Constantin Cantemir, până în 1709.

[48] În ms. 5367, pentru Ţara Românească, după încheierea domniei lui Grigore Ghica — ...Grigorie vodă, temându-se să se mai împreune cu veziriul, au fugit în Ţara Nemţească, domnind ani 4" — (cu care se sfârşeşte şi intervenţia lui Axinte Uricariul), se continuă cu domnia lui Radu Leon, după *Istoriile*... lui Radu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Socotim că, deși cu explicații mai largi decât poate s-ar fi cuvenit, dar pe care le-am considerat utile, am găsit un răspuns mai aproape de adevărul istoric episodului plin de inadvertențe și — de ce să n-o spunem — de fantezie, prin care Dimitrie Cantemir mai adaugă un plus de bărbăție și curaj militar, de onestitate și demnitate, memoriei tatălui său, în slujbele pe care acesta le-a îndeplinit în drumul spre domnia Moldovei.

Popescu, cu care se va merge până la sfârșit, anul 1724. Chiar dacă Iștoc comisul, acum la o vârstă înaintată, potrivit obișnuinței bătrânilor de a-și povesti viața, îi va fi transmis lui Axinte și unele amănunte personale, inclusiv, acoperit de anii scurși de atunci, și pățania lui cu „desagii de galbeni", ori Axinte, ori, mai de grabă, redactorul „cronicii paralele" o va fi socotit o chestiune măruntă, neprotrivită cu sobrietatea care domină, în general, întreaga compilație.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TUDOR MATEESCU

POMICULTURA ÎN DOBROGEA ÎN TIMPUL STĂPÂNIRII OTOMANE

Anumite zone ale Dobrogei, şi îndeosebi ţinuturile deluroase, au fost din totdeauna propice culturii arborilor fructiferi. După cucerirea otomană, primele ştiri despre pomicultura acestei provincii apar în regulamentele vamale ale unor oraşe şi porturi dobrogene, datând din timpul domniei sultanului Soliman I (1520—1566). Astfel, se vorbeşte de fructele, uscate sau verzi, care se vindeau în oraşe, unde erau aduse cu căruţa din împrejurimi [1]. La Babadag şi la Silistra, aflate în zone favorabile culturii pomilor, se găseau fructe şi în interiorul acestor oraşe, de unde chiar se vindeau în afară [2]. Sunt menţionate expres numai merele şi perele [3], care se pare totuşi că soseau la pieţe şi la schele în cantităţi însemnate. Este interesantă, de asemenea, ştirea despre rachiul care se fabrica la Karaharman [4] şi care se producea, foarte probabil, în primul rând din fructe.

La 1641, călătorul raguzan Baksici constata absenţa în stepa Dobrogei a arborilor fructiferi [5]. Ei se găseau de regulă în vecinătatea oraşelor, alături de podgorii. Pe la mijlocul secolului XVII, vestitul călător turc Evliya Celebi întâlnea grădini la Mangalia („cu mulţi pomi") [6]; la Bazargic (livezi şi grădini cu pomi) [7]; la Silistra, unde se găseau vişine şi cireşe „renumite" [8] şi unde se producea şi compot de vişine [9]; apoi la Babadag [10], Ester [11], Dăieni [12], Hârşova [13], Isaccea [14]. La 1636, solul polon

[1] Hadiye Tuncer, *Osmanli Imparatorluğunda, toprak hukuku, arazi kanunlari ve kanun açiklamalari* (Dreptul pământului, legile proprietăţii şi comentariile legilor în Imperiul otoman), Ankara, 1962, p. 212—213, 215—216.
[2] *Ibidem*, p. 212, 216.
[3] *Ibidem*, p. 213, 215—216.
[4] *Ibidem*, p. 214.
[5] Gh. Vinulescu, *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, în „Diplomatarium italicum", IV, Roma, 1939, p. 102.
[6] *Călători străini despre Ţările Române, vol.* VI, Bucureşti, 1976, p. 381—382.
[7] *Ibidem*, p. 378.
[8] *Ibidem*, p. 371.
[9] *Ibidem*, p. 367.
[10] *Ibidem*, p. 391.
[11] *Ibidem*, p. 395.
[12] *Ibidem*, p. 449.
[13] *Ibidem*, p. 451.
[14] *Ibidem*, p. 490.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

G. Krasinski primea din partea cadiului de Silistra, pe lângă pâine și vin, și un vas cu rachiu [15].

Lipsa arborilor fructiferi în zona de stepă se menține și în secolul XVIII. Afirmațiile călătorilor Boscowich (1762) [16] și William Hunter (1792) [17] sunt categorice în acest sens. În alte părți ale Dobrogei existau, însă, grădini întregi de pomi, ca, de pildă, cele găsite, la începutul secolului, de la Motraye în Dleta Dunării [18]. Boscowich vorbește și el de pomii care se aflau la Băltăgești [19], iar Struwe întâlnea, în 1793, la Casimcea numeroase plantații de arbori fructiferi [20]. Roadele acestor pomi mergeau, foarte probabil, pe tot cuprinsul Dobrogei și mai ales în localitățile din stepă. Negustorii armeni din Bazargic, după cum constata solul polon W. Chrzanowski la 1780, făceau comerț și cu fructe [21]. Ele erau luate de asemenea pentru hrana trupelor otomane. La 1790—1791, în fortărețele turcești din nordul Dobrogei se găseau mari cantități de fructe uscate [22].

După 1800, știrile despre cultivarea arborilor fructiferi în Dobrogea devin tot mai numeroase. În iunie 1802, medicul militar englez Wittman, călătorind pe Dunăre, era plăcut impresionat de dealurile de lângă Silistra, care erau „acoperite de vii frumoase și de o mulțime de pomi pierduți printre ele, spre a împodobi priveliștea" [23]. În zona de stepă, ca și în secolele precedente, pomii lipseau însă aproape cu totul. E deajuns să amintim cele exprimate în acest sens de Moltke (viitorul mareșal german) [24] sau de baronul d'Hogguer [25]. În restul provinciei existau mai mult pomi sălbatici, așa cum nota, la 1839, călugărul rus Partenie [26]. Ion Ionescu de la Brad găsea, la 1850, pe ciflicul de la Mahmut-Cuiusu al guvernatorului Said Mârza Pașa de la Silistra o mulțime de peri, pruni și cireși sălbatici, care zăceau în această stare, deși grădinarul de acolo „cunoștea meșteșugul altoirii" [27].

---

[15] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 33.

[16] Giuseppe Ruggero Boscowich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne...*, Lausanne, 1772, p. 151.

[17] William Hunter, *Travels in the year 1792, through France, Turkey, and Hungary, to Vienna concluding with an account of that city*, London, 1796, p. 255.

[18] A. de la Motraye, *Voyages du sr... en Europe, Asie et Afrique*, vol. II, La Haye, 1727, p. 10.

[19] Giuseppe Ruggero Boscowich, *op. cit.*, p. 156.

[20] [J. Christian von Struve], *Travels in the Crimea. A history of the embassy from Petersburg to Constantinople, in 1793, including their journey through Krementschuck, Oczakow, Walachia and Moldavia; their reception at the court of Selim the third. By a secretary to the Russian Embassy*, London, 1802, p. 252.

[21] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 240.

[22] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. III, fasc. 1, București, 1887, p. 95—96, 101—102.

[23] Paul Cernovodeanu, *Ofițeri englezi din perioada războaielor napoleoniene despre țările române (1802—1813)*, în *RdI*, XLI, 1988, nr. 7, p. 661.

[24] [H. K. B. von Moltke], *Briefe über Zustände und Begegenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, Posen, Bromberg, 1841, p. 162.

[25] Baron d'Hogguer, *Renseignements sur la Dobrodja. Son était actuel, ses ressources et son avenir*, Bucarest, 1879, p. 42.

[26] Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 349.

[27] Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica. 1846—1847, publicată de...*, București, 1943, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuși, în apropierea și chiar în interiorul orașelor se aflau, alături de grădini de legume și de vii, și plantații propriu-zise de arbori fructiferi. Faptul este remarcat atât de generalul Langeron [28], cât și de călătorul italian Francesco Nardi [29]. Grădini de pomi se întâlneau la Tulcea [30], Isaccea [31], Silistra [32], Babadag [33] sau Bazargic [34]. La Balcic se găseau îndeosebi cireși și gutui [35]. La Constanța, însă, erau foarte puțini arbori fructiferi [36]. În sate, după cum observa, la 1855, medicul francez Camille Allard, pomii erau foarte rari [37]. Cu toate acestea, existau unele zone pomicole, corespunzând, în general, regiunilor de dealuri ale Dobrogei. Astfel, la începutul secolului, călătorul ungur Batthyány făcea însemnări despre vișinii din Deliorman [38]. În primăvara anului 1829, ofițerul finlandez Gustav Adolf Ramsay întâlnea, la sud de Măcin, „cei mai frumoși piersici înfloriți" [39]. În continuare, spre sud-est, drumul străbătea „minunate livezi de pomi roditori" : meri, nuci, pruni și piersici [40]. Arbori fructiferi, mai ales pruni și piersici, se vedeau și la nord-vest și sud de Babadag [41]. La Niculițel, unde Ramsay admira dezvoltarea sericiculturii, trebuia să existe un număr însemnat de duzi. Acolo se aflau, de altfel, „livezi mari de pomi fructiferi" [42]. Alt ofițer finlandez, Berndt Johan Rosenström, menționa, tot atunci, cantitățile mari de cireșe care se găseau pe drumul de la Turtucaia la Silistra [43].

Nucii, pomeniți și de călugărul Partenie [44], erau probabil destul de răspândiți, deoarece lemnul lor constituia un articol de export [45]. La Mahmut-Cuiusu, Said Mârza Pașa crease pe ciflicul său o importantă plantație de 1500 de duzi [46]. Cu toate că pașa afirmase că le mergea prost, din cauza locului umed [47], Ion Ionescu de la Brad constata că plantația

---

[28] Hurmuzaki, *Documente...*, supliment I, vol. III, fasc. 1, p. 239.
[29] Francesco Nardi, *Ricordi di un viaggio in Oriente*, Roma, 1866, p. 28.
[30] Hurmuzaki, *Documente...*, supliment I, vol. III, fasc. I, p. 130.
[31] *Ibidem*, p. 176.
[32] *Ibidem*, p. 238—239 ; Wilhelm Kloss, *Beschreibung der türkischen Völker, ihrer Sitten und Gebräuche etc. nebst der Kaiserstadt Konstantinopel, Schumla, Silistria, Varna, Bukarest, Adrianopel und Widdin*. Magdeburg, 1829, p. 90.
[33] Adalbert Müller, *Die untere Donau, Beschreibung des Etromes und seiner Umgebungen von Wien bis zum Meere*, ed. II, Regensburg, 1846, p. 278.
[34] Ami Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*, vol. I, Viena, 1854, p. 136.
[35] André Papadopoulo Vretos, *La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial*, Saint-Pétersbourg, 1856, p. 197 ; F. Kanitz, *La Bulgarie danubienne et le Balkan. Études de voyage (1860—1880)*, Paris, 1882, p. 478.
[36] André Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 187.
[37] Camille Allard, *Mission médicale dans la Tartarie — Dobroutcha*, Paris, 1857, p. 18.
[38] Vincenz Batthyány, *Reise nach Constantinopel*, Pesth, 1810, p. 239.
[39] R. V. Bossy, *Mărturii finlandeze despre România*, București, 1937, p. 33.
[40] *Ibidem*, p. 34.
[41] *Ibidem*, p. 34—35, 42.
[42] *Ibidem*, p. 43.
[43] *Ibidem*, p. 69.
[44] Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 349.
[45] Scarlat Callimachi și colab., *Une source anglaise relative au commerce sur le Danube (1837—1838)*, în *RRH*, III, 1964, nr. 2, p. 270.
[46] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 80—81, 94—95.
[47] *Ibidem*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se prezenta bine, dar că era nevoie de prăsirea şi gunoirea fiecărui pom, ceea ce s-a şi realizat, de altfel, la sugestia sa [48]. În Delta Dunării, grădinile de pomi, altă dată înfloritoare, se părăginiseră şi apoi dispăruseră, ca şi cele de zarzavat, după 1817, când are loc anexarea la Rusia şi depopularea forţată a acestui teritoriu [49]. Un început de refacere se realizează însă după războiul Crimeii [50]. Arbori fructiferi se cultivau de asemenea la Zebil [51], ca şi la Cerna, unde unii pomi, mai ales dintre nuci, aveau o mare vechime [52].

Pe la mijlocul secolului, după constatările lui Papadopoulo Vretos, consul al Greciei la Varna, arborii fructiferi obişnuiţi în Dobrogea erau prunii, cireşii, merii, caişii şi gutuii [53]. Totuşi, raportat la suprafaţa întregii provincii, numărul pomilor era destul de redus, fapt observat, la 1880, şi de Teodor Burada [54]. Totodată, aşa cum preciza Camille Allard, fructele produse în Dobrogea erau, ca şi legumele, puţin gustoase [55]. Unele erau folosite la prepararea magiunului, iar prunele serveau, în mare măsură, şi la fabricarea rachiului, apreciat de acelaşi Camille Allard ca o băutură „foarte plăcută" [56].

Deşi producţia nu putea fi prea mare, în unii ani, anumite cantităţi din unele fructe erau duse spre a fi comercializate şi în afara Dobrogei, depăşind aşadar consumul local. În mod obişnuit, aceste cantităţi erau absorbite de piaţa Ţării Româneşti, unde erau aduse îndeosebi cireşe din zona Turtucaia-Silistra [57]. Documentele vămilor şi carantinelor de la Olteniţa şi Călăraşi dovedesc aducerea, an de an, după 1830, prin aceste puncte, a unor cantităţi de fructe din Dobrogea la stânga Dunării.

Astfel, în 1836, s-au importat pe la Olteniţa 7 630 ocale cireşe [58], iar pe la Călăraşi 4 930 ocale [59], reprezentând o parte însemnată din totalul importului de cireşe din acel an de la sudul Dunării în Ţara Românească [60].

---

[48] *Ibidem*, p. 94—95.

[49] E. von Sydow, *Ein Blick auf das Russisch-Turkische Grenzgebiet an der unteren Donau*, în „Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über Wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann (Petermann's Mittheilungen)", Gotha, 1856, p. 155; W. Brennecke, *Die Länder an der unteren Donau und Konstantinopel. Reise-Erinnerungen aus dem Herbst 1868*, Hanover, 1870, p. 82—83.

[50] E. von Sydow, *op. cit.*, p. 156.

[51] Simeon N. Morozov, *Monografia comunei Zebil din judeţul Tulcea*, Bucureşti, 1913, p. 18.

[52] G. Coatu [-Cerna], *Valea Cernei*, în „Analele Dobrogei", II (1921), nr. 4, p. 562.

[53] André Papadopoulo Vretos, *op. cit.*, p. 158.

[54] Teodor T. Burada, *O călătorie în Dobrogia*, Iaşi, 1880, p. 11.

[55] Camille Allard, *op. cit.*, p. 21.

[56] *Ibidem*, p. 41.

[57] Vladimir Diculescu şi colab., *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Peninsula Balcanică (1829—1858)*, Bucureşti, 1970, p. 246.

[58] Arh. St. Buc., fond Vistieria Ţării Româneşti, dosar 29/1835, f. 77—80; dosar 30/1835, f. 485—487.

[59] *Ibidem*, dosar 29/1835, f. 66—71, 283—286.

[60] Vladimir Diculescu şi colab., *op. cit.*, p. 246. Deşi s-au folosit aceleaşi surse, pentru cantităţile de cireşe aduse din Dobrogea pe la Olteniţa şi Călăraşi lucrarea dă cifre diferite de cele găsite de noi *(ibidem)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1837, cifrele au fost de 2 542 [61] și respectiv 2 262 ocale [62], iar în 1845 ceva mai puțin : 1 072 [63] și 1 115 ocale [64]. Aducerea de vișine este atestată numai la Călărași, arătând proveniența lor din zona Silistra-Ostrov. Cele mai mari cantități s-au înregistrat în anii 1 836—872 ocale [65] și 1 837—1 032 ocale [66]. În lunile iunie și iulie se importau și zarzăre. În anul 1836, cantitățile au fost de 1 350 ocale pe la Oltenița [67] și 2 155 ocale pe la Călărași [68], iar peste doi ani 1 060 [69] și respectiv 1 242 ocale [70]. La pere, cifrele cele mai ridicate ale importului au fost în anul 1836 : 979 ocale pe la Oltenița [71] și 2 477 ocale pe la Călărași [72], iar la prune în anul 1848, când s-au înregistrat 986 ocale la Oltenița [73] și 3 050 ocale la Călărași [74]. Deși în cantități mai mici, s-au importat de asemenea mere [75], piersici [76], caise [77], corcodușe [78], și gutui [79].

Date revelatoare s-au păstrat și pentru importul nucilor, care proveneau tot din zona Turtucaia-Silistra. În 1837 s-au înregistrat 134 100 bucăți la Oltenița [80] și 80 000 la Călărași [81], în 1 838—349 000 numai la Oltenița [82], în 1 841—275 360 la Oltenița [83] și 102 300 la Călărași [84], anul următor 238 800 la Oltenița [85] și 399 400 la Călărași [86], pentru ca în

---

[61] Arh. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 12/1836, f. 76, 83—84, 390—391.

[62] *Ibidem*, f. 61—63 ; dosar 13/1836, f. 483—485.

[63] *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 1105/1845, f. 219, 289.

[64] *Ibidem*, f. 270, 300.

[65] *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 29/1835, f. 284—288.

[66] *Ibidem*, dosar 13/1836, f. 484—486.

[67] *Ibidem*, dosar 30/1835, f. 486—487, 765—766.

[68] *Ibidem*, dosar 29/1835, f. 287—290 ; dosar 30/1835, f. 523—525.

[69] *Ibidem*, dosar 46/1837, f. 115—116 ; dosar 47/1837, f. 476—477.

[70] *Ibidem*, dosar 46/1837, f. 463—464 ; dosar 47/1837, f. 575—577.

[71] *Ibidem*, dosar 30/1835, f. 487, 495, 765—766, 771—772 ; dosar 31/1835, f. 104—106.

[72] *Ibidem*, dosar 30/1835, f. 522—527 ; dosar 31/1835, f. 227—228.

[73] *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 637/1848, f. 355.

[74] *Ibidem*, f. 353.

[75] *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 109/1833, f. 384—385 ; fond Comitetul Carantinelor, dosar 642/1839, f. 542, 549 ; dosar 1233 A/1842, f. 370—371.

[76] *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 115/1843, f. 486, 489 ; dosar 792/1846, f. 722 ; dosar 591/1847, f. 632 ; fond Vistieria Țării Românești, dosar 7/1851, f. 788—789, 790—791.

[77] *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 30/1835, f. 525—526.

[78] *Ibidem*, dosar 13/1836, f. 580—581 ; fond Comitetul Carantinelor, dosar 792/1846, f. 591.

[79] *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 32/1835, f. 447—448.

[80] *Ibidem*, dosar 10/1836, f. 275—277 ; dosar 11/1836, f. 462—463 ; dosar 14/1836, f. 115—116 ; dosar 15/1836 ; f. 863—865 ; dosar 16/1836, f. 394—396.

[81] *Ibidem*, dosar 15/1836, f. 522, 533—534.

[82] *Ibidem*, dosar 44/1837, f. 31—32, 45 ; dosar 49/1837, f. 542—543 ; dosar 54/1837, f. 39—40.

[83] *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 1233/1841, f. 94, 105, 112, 203, 212, 627, 697, 700.

[84] *Ibidem*, f. 153—154, 614—615, 744—745, 750—751, 756—757, 759—760.

[85] *Ibidem*, dosar 1233 A/1842, f. 25, 48, 105, 124, 150, 169, 273, 312; dosar 1233 B/1842, f. 625, 670, 711, 726.

[86] *Ibidem*, dosar 1233 A/1842, f. 152—153 ; dosar 1233 B/1842, f. 780—781, 785—787.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1850 să se ajungă la cifra apreciabilă de 1 343 500 la Oltenița [87], la care s-au adăugat 27 000 la Călărași [88] și 4 500 la Gura Ialomiței [89].

Erau aduse și produse din fructe, îndeosebi iarna și primăvara, când lipseau fructele crude. Pe primul loc în acest comerț era magiunul, în cantități după cum urmează : în 1840—1672 ocale pe la Oltenița [90] și 1 026 ocale pe la Călărași [91], în 1843 — 394 ocale pe la Oltenița [92] și 3 631 ocale pe la Călărași [93], în 1847 — 1 383 ocale pe la Oltenița [94], 10 771 pe la Călărași [95] și 352 pe la Brăila [96], iar în 1853 — 1 555 ocale pe la Oltenița [97], 3 428 pe la Călărași [98] și 1 148 pe la Brăila [99]. Se aducea de asemenea pistil, în cantități însă ceva mai reduse : în 1848 — 200 ocale pe la Oltenița [100], 74 ocale pe la Călărași [101] și 107 pe la Gura Ialomiței [102], iar în 1853 — 255 ocale pe la Oltenița [103] și 432 pe la Călărași [104]. S-au înregistrat și mici cantități de rachiu [105], produs, fără îndoială, din prune, în primul rând, dar poate și din alte fructe. Pentru necesitățile cultivării arborilor fructiferi în Țara Românească s-au adus din Dobrogea, în unii ani, și sâmburi de piersici [106] și mai ales de zarzăre [107], în cantități de câteva zeci de ocale.

Străvechea îndeletnicire a cultivării pomilor roditori se reflectă și în vechiul folclor românesc din Dobrogea. Într-un colind cules de Teodor T. Burada la 1880 se vorbește de „nouă peri și nouă meri" [108]. Mărul este pomenit apoi în numeroase alte colinde ale românilor dobrogeni [109].

Aceeași reflectare se poate constata și în toponimia Dobrogei, în cea românească, dar și în cea turcească. Două grinduri în Deltă s-au

---

[87] *Ibidem*, dosar 1415/1850, f. 46, 239, 549, 640.
[88] *Ibidem*, f. 39.
[89] *Ibidem*, f. 11.
[90] *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 37/1839, f. 325, 346 ; dosar 44/1839, f. 160, 171—172 ; dosar 45/1839, f. 145, 172.
[91] *Ibidem*, dosar 39/1839, f. 63—64 ; dosar 45/1839, f. 352, 373.
[92] *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 1151/1843, f. 112, 134, 162, 177, 583, 606, 698, 725.
[93] *Ibidem*, f. 33—34, 92—93, 254—255, 644, 665, 786—787.
[94] *Ibidem*, dosar 591/1847, f. 8, 101, 167, 266, 842, 984.
[95] *Ibidem*, f. 18, 295, 787, 869, 964.
[96] *Ibidem*, f. 746.
[97] *Ibidem*, dosar 54/1853, f. 18, 53.
[98] *Ibidem*, f. 114, 141, 210.
[99] *Ibidem*, f. 74.
[100] *Ibidem*, dosar 637/1848, f. 150, 516.
[101] *Ibidem*, f. 247, 353.
[102] *Ibidem*, f. 308.
[103] *Ibidem*, dosar 54/1853, f. 188.
[104] *Ibidem*, f. 41, 114, 210, 260.
[105] *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 29/1835, f. 287—288 ; fond Comitetul Carantinelor, dosar 642/1839, f. 420—421 ; dosar 1151/1843, f. 530, 545 ; dosar 1415/1850, f. 104.
[106] *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 1105 II/1845, f. 33.
[107] *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 47/1839, f. 124—125 ; dosar 64/1851, f. 326—327 ; fond Comitetul Carantinelor, dosar 1233/1841, f. 750—751 ; dosar 591/1847, f. 99 ; dosar 637/1848, f. 78.
[108] Teodor T. Burada, *op. cit.*, p. 38.
[109] *Ibidem*, p. 69, 76, 89 ; C. Brăiloiu, Emilia Comișel, Tatiana Gălușcă-Crișmariu, *Folclor din Dobrogea*, București, 1978, p. 26, 29—31, 63, 98, 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numit din vechime *Grindu cu Păru,* lângă Satu Nou [110] și *Perișoru,* lângă Sfântu Gheorghe [111]. Un deal din apropierea satului Meidanchioi (azi Valea Teilor, județul Tulcea) se numește din vechime *Piscu Părului* [112]. De asemenea, două sate au avut denumirile *Armutlia* (tc. *armutlu* = loc cu peri) și *Almalău* (tc. *almalî* = loc cu meri). La fel, un deal lângă satul Hamcearca se numește *Almalia* [113]. Numărul acestor nume topice turcești a fost, credem, mult mai mare în trecut.

Datele prezentate dovedesc că, deși n-a deținut un rol de prim ordin în dezvoltarea economică a Dobrogei, pomicultura a constituit o ramură importantă a agriculturii acestei provincii pe tot parcursul stăpânirii otomane. Ea a asigurat, în linii generale, necesitățile consumului local, iar în unii ani, mici cantități din anumite fructe au putut fi comercializate și în afara Dobrogei, în primul rând pe piața Țării Românești.

[110] Grigore Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea,* București, 1896, p. 358.
[111] *Ibidem,* p. 361.
[112] *Ibidem,* p. 370—371.
[113] *Ibidem,* p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANGHEL POPA

CONTRIBUȚIA IAȘILOR LA COMEMORAREA A 400 DE ANI DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE (1904)

Împlinirea a 400 de ani — la 2 iulie 1904 — de la trecerea lui Ștefan cel Mare în eternitate a constituit pentru poporul român, aflat în plin proces al luptei pentru desăvârșirea unității naționale, prilejul fericit de a comemora personalitatea și faptele strălucitului domn, apărător al independenței și integrității pământului românesc. Inițiatorul și sufletul acestei comemorări a fost „omul școalei" sau „omul răscoalei" — cum a fost numit în epocă, de contemporanii săi — marele pedagog Spiru Haret [1], pe atunci ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor. În această calitate, Spiru Haret, prin Decizia din 25 februarie 1904, a dispus organizarea de serbări pe plan național, fapt ce ilustrează patriotismul celui care a insuflat tinerei generații dragostea pentru istoria națională și respectul pentru faptele înaintașilor. Caracterul inedit al Deciziei, ca de altfel al tuturor documentelor folosite în elaborarea studiului nostru, coroborat cu necesitatea de a realiza o apreciere de ansamblu a modului în care a fost concepută și organizată comemorarea la nivelul întregii țări, ne determină să o redăm în extenso :

„Ministerul Cultelor
și
Instrucțiunei Publice.

Decisiune

La 2 iulie 1904, se împlinesc 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. În ziua aceasta, memoria marelui domn va fi sărbătorită de toate școlile din țară, cu toată pompa cuvenită.

---

[1] Din bibliografia referitoare la viața și activitatea marelui pedagog, menționăm: Axente Creangă. *Activitatea științifică a lui Spiru Haret (1851—1912)*, în „Revista generală a învățământului", București, anul XII, nr. 10, 1924, p. 655—673 ; M. Nicolaescu, *Spiru Haret pedagog național*, București, 1933 ; Gh. Adamescu, *Viața și activitatea lui Spiru Haret*, București, 1936 ; Emil Bâldescu, *Spiru Haret*, București, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fiecare oraș, la ora 9 dimineața se va oficia o panachidă, în care se va face pomenirea lui Ștefan Vodă, a căpitanilor și ostașilor lui, căzuți în lupte pentru apărarea și întregirea pământului românesc.

Toate școlile din oraș, cu profesorii și școlarii lor și cu drapelele lor, vor asista la această panachidă. În București și Iași vor asista și societățile de studenți, constituite în mod regulat.

Panachida se va oficia, de preferință, pe una din piețele sau în una din grădinile orașului, care să prezinte destul spațiu pentru ca să încapă toate școlile.

După terminarea panachidei, se vor ține cuvântări de către profesori, școlari și alte persoane, iar corurile școlilor vor executa bucăți patriotice.

Amănuntele ceremoniei, cuvântările ce se vor ține și bucățile ce se vor executa se vor fixa de către Comitete, formate, pentru fiecare oraș, din directorii tuturor școlilor primare și secundare din oraș; în București și Iași, rectorii universităților le va prezida. Comitetele vor putea să-și asocieze și pe alte persoane din oraș, al căror concurs ar fi util pentru lucrarea lor.

Pentru anul acesta, prin excepțiune, împărțirea premiilor în orașe se va face în ziua de 2 iulie, în orele post meridiane, iar anul școlar 1904—1905, va începe în ziua de 3 septembrie.

Școlile rurale, care se află la o depărtare nu mai mare de 4 kilometri de la un oraș, vor lua parte la ceremonia serbată în acel oraș. Celelalte școli rurale vor asista în ziua de duminică, 4 iulie, la serviciul religios din biserica satului, în care se va face pomenirea marelui Ștefan, a căpitanilor și a ostașilor săi. După terminarea serviciului divin, școlarii cu învățătorii vor merge la școală, unde unul din învățători va ține o cuvântare de ocazie. Corul școlii va executa bucăți patriotice. Pe unde împrejurările vor permite, mai multe școli rurale vor putea organiza serbarea în comun a ceremoniei.

Participarea profesorilor, institutorilor, învățătorilor și școlarilor la ceremonia acestor zile este obligatorie.

Făcut în București, azi, 25 februar 1904.

Ministru,

Haret" [2]

În cadrul acestor acțiuni, un rol deosebit de important a revenit celor două universități ale țării [3]. În cele ce urmează, vom încerca, în lumina documentelor și a presei din epocă, să reliefăm contribuția Universității din Iași și a populației vechii urbe la organizarea jubileului.

Conform deciziei menționate, la 13 martie 1904, rectorul universității ieșene, C. Climescu, a convocat pentru ziua de 26 martie, ora 14, pe directorii gimnaziilor și liceelor din Iași [4], pentru alegerea unui

[2] Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectorat, dosar 9, 1904, f. 29.

[3] Despre organizarea și desfășurarea serbării de la București, vezi N. Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, București, 1905.

[4] Directorii invitați de rector reprezentau 16 instituții de învățământ (Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectorat, dosar 9, 1904, f. 1 verso, 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Comitet de serbare, care să se ocupe cu amănuntele ceremoniei ce este să aibă loc în ziua de 2 iulie 1904, aniversarea morții lui Ștefan cel Mare, pentru celebrarea memoriei acestui mare Domn" [5]. A fost ales un Comitet, având în componența sa un număr de 17 membri :[6] G. Lascăr, directorul Liceului Internat ; M. Tomida, directorul Liceului Național ; G. Scobai, directorul Gimnaziului „Alexandru cel Bun" ; G. Nădejde, directorul Gimnaziului „Ștefan cel Mare"; Em. Bardasare, directorul Școlii de belle-arte ; V. Cocuz, directorul Școlii Comerciale gradul II ; R. Ionașcu, directorul Școlii Comerciale gradul I ; econom P. Savin, directorul Seminarului „Veniamin" ; I. Mitru, directorul Școlii Normale „Vasile Lupu" ; Th. Vasiliu, profesor și deputat ; Gr. Butureanu, profesor și deputat ; D. Sachelărescu, revizor școlar ; I. Tăslăuanu, directorul Școlii primare nr. 5 ; Petrescu, directorul Școlii primare nr. 7 ; Dafinescu, directorul Școlii primare nr. 8 ; Mătăsariu, directorul Școlii primare nr. 2. Comitetul a trecut la inițierea primelor măsuri relative la organizarea serbării din 2 iulie, după cum rezultă din numeroasele procese verbale ale ședințelor. Într-o astfel de ședință, desfășurată probabil la începutul lunii aprilie, s-a hotărât organizarea unui „cortegiu istoric" [7], urmând să se stabilească ulterior care „anume episod de pe vremuri să reprezinte acel cortegiu". Ideea a fost aprobată de autoritățile ieșene, găsind înțelegere și din partea ministrului Spiru Haret, care va sprijini acțiunea din punct de vedere material. Pledează în acest sens scrisoarea olografă a ministrului, din 18 aprilie 1904, adresată rectorului Universității din Iași [8] :

„Ministerul
Instrucțiunii Publice și al
Cultelor

Cabinetul Ministerului București, 18 april 1904

Stimate Domnule Climescu,

Acum că mi-am făcut socotelile, te previn că pot da 4 000 lei, pentru serbarea de la 2 iulie, dacă se face cortegiul istoric. Această sumă poate fi deajuns, dacă va contribui cu ceva și Primăria, care nu se poate dezinteresa de această serbare și dacă generalul Jarca dă concursul său, căci figuranții vor putea fi atunci soldați. Te rog, însă, să mă ții în curent cu ce veți face și cu ce veți plănui.

Al D-tale devotat,

Haret".

Pregătirea unui cortegiu istoric impunea participarea unor specialiști, motiv ce determină Comitetul „să se adreseze la bărbați compe-

[5] *Ibidem*, f. 1.
[6] *Ibidem*, f. 3—3 verso.
[7] Cf. adresa rectorului C. Climescu, din 26 aprilie 1904 (*ibidem*, f. 3).
[8] *Ibidem*, f. 30. Vezi și procesul-verbal al Comitetului, din 28 aprilie 1904 (*ibidem*, f. 15).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tenți — cum menționa o adresă a rectorului, din 29 aprilie 1904 — și cunoscători în ale faptelor, artelor, costumelor și armelor de pe timpurile ilustrului Domn, care, constituindu-se în comisiune, să reguleze toate cele necesare pentru aranjarea cortegiului" [9]. Noul organism, numit *Comisia cortegiului*, era constituit din 15 membri, personalități ale vremii : A. D. Xenopol, Gh. Ghibănescu, Gr. Buțureanu, N. Culianu, Em. Bardasare, Teohari Antonescu, P. Râșcanu, Th. Burada, Gh. Sterian, Em. Manoliu, State Dragomir, P. Savin, I. Tăslăuanu, D. Sachelărescu și I. Mitru [10]. Desfășurând o activitate intensă [11], colaborând și informând permanent Comitetul de organizare a serbării, noul organism stabilește, în urma numeroaselor pertractări, referitor la cortegiu : „să fie format din grupuri de oșteni în costumul de pe vremuri, fiecare grupare să simbolizeze câte una din victoriile Marelui Erou", schițând și un prim proiect de program [12], care va cunoaște ulterior numeroase îmbunătățiri [13].

În pregătirea costumelor, o contribuție deosebită și-au adus actorii Em. Manoliu și State Dragomir. Costumele mai greu de confecționat au fost împrumutate de la Teatrul Național, iar pentru celelalte s-a făcut «apel la școalele secundare de fete din Iași și anume : Școala normală de învățătoare, Școala profesională „Sf. Sava", Externatul secundar de fete și Școala privată a „Reuniunii femeilor române", cărora să li se dea tot materialul și să le lucreze fără plată» [14]. Conducerea instituțiilor de învățământ menționate a vizitat Teatrul Național din Iași, pentru a cunoaște costumele de epocă, primind — cum specifica un proces-verbal, din 6 mai 1904, al Comisiei cortegiului — „cu mulțumire, să ne obligăm a lucra costumele în școalele noastre, fără vreo pretenție de remunerare" [15]. Armele de epocă — arcuri, coase, scuturi, ghioage, topoare, tolbe cu săgeți — au fost confecționate de Școala de belle-arte [16]. După serbare, la propunerea rectorului, costumele și armele au fost donate Teatrului Național din Iași [17]. Figuranții urmau să fie aleși din rândul țăranilor, elevilor și soldaților. Astfel, „arcașii, buciumașii, surlarii, să fie oameni de la țară, îmbrăcați în hainele lor, adică : sumane, sarici, opinci, căciuli turcănești, brâie late înfășurate cu curele țintuite. Trâmbițașii și tobosarii vor fi elevi de la Școala normală, îmbrăcați țărănește. Copiii de casă se vor lua de la Liceul Internat și Național. Aprozii, de la Școala normală „Vasile Lupu", sau 20 de călărași grade inferioare. Vel-logofătul, pârcălabii și portariul de Suceava se vor lua de la Semi-

[9] *Ibidem*, f. 5.
[10] *Ibidem*, f. 5 verso, 15—15 verso.
[11] Cf. procesele-verbale ale ședințelor Comisiei cortegiului, din aprilie-iunie 1904 (*ibidem*, f. 6—11 și 17—27).
[12] *Ibidem*, f. 16—16 verso.
[13] Vezi procesele-verbale, din 24 mai și 11 iunie 1904 (*ibidem*, f. 23, 24 și 24 verso).
[14] *Ibidem*, f. 17.
[15] *Ibidem*, f. 20.
[16] *Ibidem*, f. 21.
[17] Vezi adresa rectorului, nr. 159, din 31 ianuarie 1905, către Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor (*ibidem*, dosar 2, f. 239) și scrisoarea de mulțumire a conducerii teatrale, din 19 februarie 1905, adresată rectorului (*ibidem*, dosar 1, 1904—1905, f. 332).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

narul „Veniamin". Fustașii, stegarul, boierii veliți, curtenii, hotnogul și căpitanii se vor alege de D-nii Manoliu și Dragomir, dintre elevi sau artiști. Pentru 50 de plăieși, se va adresa armatei sau prefecturii. 100 de glotași vor fi dați de primărie" [18]. Prefectul județului Iași a intervenit pe lângă primăriile comunale, pentru a trimite câte doi locuitori de comună la serbare [19]. Cortegiul istoric, alcătuit din peste 300 de persoane [20], a beneficiat, în organizarea sa, pe lângă sprijinul menționat, și de contribuția financiară a Primăriei [21] și Consiliului județean, a Băncii Naționale și Jockey-Clubului ieșean [22].

Comisia cortegiului, la 11 iunie 1904, stabilește programul definitiv de desfășurare a serbării [23], pe care Comitetul de organizare îl aprobă la 20 iunie [24] pentru a fi tipărit. Concomitent, a fost acceptată propunerea rectorului de a se „distribui la toți locuitorii caselor, pe unde va trece cortegiul, o invitare de a-și decora ușile, ferestrele și balcoanele" [25]. În acest sens, profesorul Gr. Buțureanu a redactat un proiect de Apel către cetățenii urbei, al cărui text, cu mici retușări, a fost acceptat în cadrul discuțiilor din ședința de la 26 iunie [26]. Apelul creiona personalitatea marelui domn, devenit deopotrivă istorie și legendă, reliefând „datoria sfântă a neamului românesc de a sărbători cu deosebită cinste amintirea atât de scumpă nouă tuturora, *a viteazului apărător al neamului și al credinței*.

Noi toți, cei cu inima română, să ne deșteptăm la numele MARELUI VOEVOD ȘTEFAN. Să dăm zilei de 2 iulie însemnătatea ce o are pentru întregul neam românesc, pentru a spori răsunetul numelui Voevodului Ștefan din *Nistru în Tisa* și din *Carpați în Pind!*

Să ne îmbrăcăm orașul în haine de sărbătoare, să ne împodobim casele cu podoabe vrednice de ziua de astăzi, să ne îndrumăm copiii noștri ca, cu toții, într-un suflet și într-un gând, să sărbătorim cu

---

[18] *Ibidem*, dosar 9, 1904, f. 22.

[19] Adresându-se rectorului Universității ieșene, la 30 iunie 1904, Primăria comunei Brăiești informa că au fost desemnați pentru a participa la serbare locuitorii Mihai Talabă și Gheorghe T. Ignat (*ibidem*, f. 42), iar comuna Popești trimitea pe Vasile Costache a Popei și pe Costache Vasile a Popei, „cu buciume" (*ibidem*, f. 44).

[20] Vezi adresa rectorului C. Climescu, din 25 iunie 1904, către prefectul Poliției Iași (*ibidem*, f. 47). Programul serbării indica cifra de 331 de figuranți (*ibidem*, f. 101).

[21] Ca urmare a adresei Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, din 22 aprilie 1904 (*ibidem*, fond Primăria Iași, dosar 199, 1904, f. 18), Consiliul Primăriei Iași, prin decizia nr. 163, în ședința din 5 mai 1904, aprobă, în unanimitate, să contribuie la serbare cu suma de 1 000 lei (*ibidem*, dosar 443, 1904, f. 70—70 verso).

[22] *Ibidem*, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectorat, dosar 9, 1904, f. 51 verso.

[23] *Ibidem*, f. 24—24 verso.

[24] *Ibidem*, f. 25. Programul a fost publicat integral în presa vremii — cf. „Liberalul", Iași, anul V, nr. 93 (1204), din 27 iunie 1904, p. 2—3. Unele publicații au completat programul cu explicații detaliate a fiecărei categorii de oșteni, realizate de profesorul Gh. Ghibănescu („Evenimentul", Iași, anul XII, nr 114, din 2 iulie 1904, p. 3).

[25] Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectorat, dosar 9, 1904, f. 26.

[26] *Ibidem*, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adâncă evlavie pomenirea numelui CELUI MAI MARE VOEVOD AL NEAMULUI ROMÂNESC" [27].

Apelul, afișat în întregul oraș, după aprecierea presei locale [28], a avut un ecou deosebit asupra populației ieșene, care a răspuns cu entuziasm chemării, „orașul fiind pavoazat cum rareori s-a mai văzut; magazine și case particulare, pe unde urma să treacă cortegiul, se întreceau în frumusețea decorațiunilor, ceea ce denotă că amintirea faptelor măreție ale neîntrecutului Voevod e înrădăcinată adânc în inima poporului, căruia nu i-a lipsit decât ocazia să-și manifeste admirația și recunoștința către memoria celui ce a luptat fără preget, timp de 47 de ani, pentru apărarea hotarelor țării și a crucii".

Presa, sub semnătura unor prodigioase condeie, a publicat articole cu caracter aniversar, menite să întregească evenimentul: *Mare și Sfântă sărbătoare, Eminescu la statuia lui Ștefan* [29], *Ștefan Vodă cel Mare și Sfânt*, de Gr. Buțureanu; *Moldova lui Ștefan cel Mare*, de Gh. Ghibănescu [30]. Din inițiativa Societății științifice, istorice și literare „Arhiva", firma „Frații Șaraga", prin librăria „Moldova", a emis o medalie comemorativă [31] și o „cocardă medalion, cu chipul măreț a lui Ștefan cel Mare în o ramă de bronz aurită, în mijlocul unei rozete tricolore" [32]. Librăria „Autorii români", aparținând aceleiași firme, a emis o medalie cu acest prilej, comandată de „Liga Culturală", secția ieșeană [33], medalie ce a fost trimisă la mănăstirea Putna, în zilele de 2—3 iulie 1904 [34]. În cadrul acestor pregătiri, menționăm și imprimarea unor cărți poștale ilustrate, cu imagini ale ctitoriilor marelui domn sau cu aspecte din grelele sale bătălii, ca și inițiativa „Casei Școalelor" de a publica lucrări a numeroși autori, culegeri de poezii populare, legende și povești despre Ștefan cel Mare, care au fost trimise bibliotecilor rurale și școlilor din întreaga țară [35].

Într-o astfel de atmosferă, caldă, sărbătorească, Iașii, ca de altfel întreaga țară, se pregăteau să comemoreze, cu adâncă recunoștință, personalitatea marelui domn. Serbarea a început în dimineața zilei de vineri,

---

[27] *Ibidem*, f. 97. Vezi și „Ecoul Moldovei", Iași, anul XIII, nr. 49, din 4 iulie 1904, p. 1.

[28] „Ecoul Moldovei", Iași, anul XIII, nr. 49, din 4 iulie 1904, p. 1.

[29] „Liberalul", Iași, anul V, nr. 96 (1243), din 2 iulie 1904, p. 1.

[30] „Evenimentul", Iași, anul XII, nr. 114, din 2 iulie 1904, p. 1—2.

[31] Cu diametrul de 40 mm, medalia reprezenta pe avers bustul domnului, după Evangheliarul de la mănăstirea Humorului, iar pe revers, stema Moldovei, „după pecetea originală ce se păstrează de Onor Academia Română" [„Liberalul", Iași, anul V, nr. 89 (1236), din 22 iunie 1904, p. 3], fiind realizată de arhitectul Mironescu („Evenimentul", Iași, anul XII, nr. 113, din 1 iulie 1904, p. 2) .Vezi și adresa din martie 1905 a Reginei Șaraga, proprietara librăriei „Moldova", către primarului Iașului (Arhivele Statului Iași, fond Primăria Iași, dosar 389, 1905, f. 10 verso).

[32] „Liberalul", Iași, anul V, nr. 89 (1236), din 22 iunie 1904, p. 3.

[33] Vezi, în acest sens, cererea adresată de Fany Șaraga, proprietara librăriei „Autorii români", primarului orașului Iași, la 18 martie 1905 (Arhivele Statului Iași, fond Primăria Iași, dosar 389, 1905, f. 1).

[34] Cf. Vasile Netea și C. Gh. Marinescu, *„Liga Culturală" și unirea Transilvaniei cu România*, Iași, 1978, p. 206.

[35] „Liberalul", Iași, anul V, nr. 86 (1233), din 18 iulie 1904, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2 iulie 1904, și s-a desfășurat, conform programului [36], care a cunoscut completări, așa cum rezultă din alte surse contemporane cu evenimentul [37]. Miile de oameni, dispuși de-a lungul străzilor Copou, Carol I, Lăpușneanu, Golia, Ștefan cel Mare — traseul cortegiului — au încetat agitația, specifică oricărei așteptări, când din dealul Copoului a răzbătut, clar și curat, ca o chemare de demult, reverberând peste urbe, melodiosul sunet de bucium al țăranului din comuna Voinești [38], care vestea deschiderea serbării. În liniștea ce a urmat, a apărut cortegiul istoric. Era oastea lui Ștefan cel Mare, venită din adâncul istoriei noastre, arcași și buciumași, logofeți și pârcălabi, boieri și curteni, pedeștri sau călări. Erau cei buni și statornici, *oamenii pământului,* care au înfruntat pretutindeni dușmanii, la Baia, Vaslui sau Codrii Cosminului, când țara le-a cerut suprema jertfă. Și peste tot și toate, parcă protejând mulțimea, trecea steagul de luptă al lui Ștefan cel Mare, copie identică după originalul aflat la mănăstirea Zografu de la Muntele Athos, realizat de elevele Emilia Cazaban și Zamfira Dimitriu, din clasa a V-a a Școlii normale de învățătoare din Iași [39]. Urmau gimnaziile [40], liceele și studenții din Iași. A produs o impresie deosebită Școala normală de învățătoare, prin frumusețea costumelor și prin steagul ce îl purtau, „copie de pe o fotografie făcută de D-l Mironescu, de pe zidul de la mănăstirea Putna" [41]. Coloana era încheiată de membrii diverselor societăți : Cercul studiilor economice, financiare și comerciale, Societatea de gimnastică și muzică, Corporația bărbierilor [42]. Exceptând aceste societăți menționate în program, au mai participat la serbare — conform documentelor vremii — Camera de comerț și industrie, Corporația tipografilor, litografilor, cofetarilor și sculptorilor în lemn, Societatea de binefacere și aju-

---

[36] Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectorat, dosar 9, 1904, f. 101.

[37] Cf. raportul rectorului C. Climescu, din 29 septembrie 1904, adresat ministrului Spiru Haret, referitor la desfășurarea serbării din Iași, caracterizat printr-o acribie deosebită *(ibidem,* f. 48—53).

[38] La 30 noiembrie 1905, Teodor T. Burada, profesor onorific la Conservatorul de muzică și declamațiune din Iași, se adresa conducerii acestei instituții, aducându-i la cunoștință că face o donație constând din 102 cărți și 21 de instrumente muzicale (*ibidem,* fond Conservatorul „George Enescu", dosar 10, 1905, f. 468). Din lista anexată de profesor donației rezultă că instrumentele de muzică erau 20 de fluiere din diverse zone etnice ale românilor, a 21-a piesă fiind un „bucium din comuna Voinești, județul Iași, cu care s-a buciumat în dimineața zilei de 2 iulie 1904, vestind cetățenilor Iașului serbarea de 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, Eroul Moldovei" (*ibidem,* f. 475).

[39] *Ibidem,* fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectorat, dosar 9 ,1904, f. 52.

[40] Școlile primare nu au luat parte la defilare, elevii acestora au fost dispuși pe platoul din fața Școlii primare „Trei Ierarhi" (vezi adresa rectorului C. Climescu către prefectul Poliției Iași, din 25 iunie 1904 ; *ibidem,* f. 47 verso). Menționăm instituțiile de învățământ participante la serbare : Școala normală de învățătoare, Externatul secundar de fete, Școala „Reunuea femeilor române", Școala de Comerț gradul I, Școala de arte și meserii, Școala profesională „Sfântul Sava", Școala de Comerț gradul II, Școala normală „Vasile Lupu", Seminarul „Veniamin", Gimnaziul „Ștefan cel Mare". Gimnaziul „Alexandru cel Bun", Liceul Internat și Liceul Național (*ibidem,* f. 101).

[41] *Ibidem,* f. 49.

[42] *Ibidem,* f. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tor reciproc „Moldova“ [43], precum și Liga Culturală din Iași [44]. Pe întregul traseu, elevii și studenții, acompaniați de muzica Regimentului 13 „Ștefan cel Mare“ [45] și de fanfara Liceului Internat, au cântat „Imnul lui Ștefan cel Mare“ și „Hai frați“, aranjamentul muzical aparținând profesorului Teodor T. Burada [46]. Când cortegiul a ajuns la Mitropolie, i s-au alăturat reprezentanții clerului, autoritățile civile și militare ale orașului, care participaseră la serviciul divin pentru pomenirea lui Ștefan cel Mare și a oștenilor săi, întreaga procesiune oprindu-se apoi la statuia domnului. A urmat un moment impresionant. În semn de omagiu suprem, după exemplul mitropolitului Moldovei și Sucevei, miile de oameni prezenți au îngenunchiat, păstrând un moment de reculegere [47]. În capitala țării, Academia Română, în ședință publică, aducea omagiul său prin președintele I. Kalinderu, printr-un „cuvânt de slăvire a memoriei Marelui Voevod“, iar N. Iorga prezenta comunicarea *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului* [48].

Seria discursurilor a fost deschisă de N. Gane, prefectul județului, reprezentant al guvernului ; a urmat „depunerea unei superbe coroane, din partea M. S. Regelui“ [49]. Reprezentantul Universității din Iași, profesorul P. Râșcanu, a ținut un discurs pe care presa l-a apreciat drept „plin de căldură“ [50], reliefând meritele domnului și analizând războaiele purtate pentru libertate și apărarea hotarelor țării. Intuind prefacerile pe care popoarele lumii aveau să le cunoască — primul război mondial se pregătea în cabinetele marilor puteri europene — într-un viitor apropiat, profesorul îndemna neamul românesc, la unitate de acțiune, în vederea promovării propriilor interese naționale :

„Vremile sunt grele. Veacul ce a început este un veac de fier [...]. Dușmanii neamului sunt înzestrați cu mijloace de pierzare mult mai primejdioase decât în trecut. Să ne apropiem de acest popor, nu zic să ne pogorâm la el, căci nu suntem așa de sus. Să nu uităm că în rândurile lui sunt urmașii tovarășilor lui Ștefan, pentru care am înge-

---

[43] Vezi adresele societăților menționate, către rectorul C. Climescu, din 2 iunie, 29 iunie și 1 iulie 1904 (*ibidem*, f. 31, 39, 43).

[44] „Liberalul“, Iași, anul V, nr. 96 (1243), din 2 iulie 1904, p. 1.

[45] Armata și-a adus o contribuție deosebită la desfășurarea serbării. Așa cum rezultă dintr-o adresă a Ministerului de Război (Direcția a III-a artilerie), din 11 iunie 1904, către rectorul Universității din Iași, în ziua de 2 iulie s-a ordonat ca serviciul să fie susupendat în toate garnizoanele, „iar detașamente de forța unei companii, baterii sau escadron, cu drapel și muzică, să ia parte la Te-Deum, defilând înaintea autorităților militare și administrative, asistând obligatoriu și toți ofițerii din garnizoană. Șefii corpurilor vor cuvânta trupelor la cazarmă asupra faptelor măreție ale marelui domn. Pedepsele disciplinare ce nu trec 10 zile închisoare se vor ridica, iar hrana trupei se va îmbunătăți, dându-se și o rație de vin. Muzicile militare vor cânta în piețele publice până la ora 12 din noapte“ (Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza“, Rectorat, dosar 9, 1904, f. 35).

[46] *Ibidem*, f. 48 verso.

[47] *Ibidem*, f. 49 verso.

[48] „Liberalul“, Iași, anul V, nr. 96 (1243), din 2 iulie 1904, p. 1.

[49] „Ecoul Moldovei“, Iași, anul XIII, nr. 49, din 4 iulie 1904, p. 1.

[50] *Ibidem*. Discursul a fost publicat pe părți în „Evenimentul“, Iași, anul XII, nr. 116, din 4 iulie 1904, p. 2; nr. 117, din 6 iulie, p. 2 ; nr. 118, din 7 iulie, p. 2 ; nr. 119, din 8 iulie, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nunchiat adinioare ! Să facem să dispară prăpastia dintre clase, moștenirea trecutului și să păstrăm pământul strămoșesc numai pentru români, care în cursul veacurilor, l-au înroșit cu sângele lor. Și numai atunci vom fi vrednici ca, până în timpurile cele mai îndepărtate, să serbăm multe centenare în amintirea părintelui patriei, Ștefan cel Mare" [51].

În încheiere, a vorbit reprezentantul învățământului secundar, Gh. Nădejde [52], directorul Gimnaziului „Ștefan cel Mare", aducând un cald omagiu marelui înaintaș, printr-un discurs care, după propria-i mărturisire, era „fără pretenții de erudiție istorică, adică mai mult în genul patriotic, național, pentru înălțarea caracterelor" [53].

A urmat defilarea prin fața statuii a persoanelor oficiale, a cortegiului istoric, a școlilor, a studenților, a societăților și a armatei. S-au depus coroane. Serbarea lua sfârșit în seara aceleiași zile, printr-o retragere cu torțe, urmată de strălucitoare focuri de artificii, care au luminat cerul fostei capitale a Moldovei [54].

Comemorarea lui Ștefan cel Mare s-a circumscris în șirul acțiunilor inițiate de mișcarea națională din întregul Regat, dar și din provinciile istorice românești, având un rol dintre cele mai dinamice și fecunde în mobilizarea întregului popor pentru afirmarea și susținerea drepturilor naționale, în pregătirea marelui act istoric : desăvârșirea unității de neam.

[51] „Evenmentul", Iași, anul XII, nr. 119, din 8 iulie 1904, p. 2.

[52] *Ibidem*, nr. 115, din 3 iulie 1904, p. 2.

[53] Vezi scrisoarea lui Gh. Nădejde din 25 iunie 1904, adresată rectorului C. Climescu (Arhivele Statului Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza", Rectorat, dosar 9, 1904, f. 38).

[54] Presa, prin trimișii săi speciali, a relatat pe larg în paginile sale despre serbările desfășurate la Bârlad [„Liberalul", Iași, anul V, nr. 100 (1247), din 7 iulie 1904, p. 2], Dorohoi (*ibidem*, p. 2—3), sau Slănic Moldova [*ibidem*, nr. 101 (1248), din 8 iulie, p. 1]. S-a impus, prin amploare și numărul participanților, serbarea de la Borzești, patronată de ministrul Spiru Haret, desfășurată la 4 iulie 1904. După aprecierea ziaristului I. Maxim, serbarea „a fost exclusiv țărănească și, pentru prima oară, săteanului i s-a dat prilejul să se manifeste în chip atât de expansiv. A fost un vis nespus de dulce și neperitor pentru țărănimea băcăoană" [*ibidem*, nr. 99 (1246), din 6 iulie, p. 1—2].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. ŞANDRU

JANDARMERIA DIN MOLDOVA ÎN ANII 1944—1945

Organele ordinii publice din România — jandarmeria şi poliţia — au fost printre cele dintâi instituţii pe care ocupanţii sovietici şi comuniştii autohtoni au încercat şi au reuşit să le dezorganizeze în mare măsură şi să le submineze autoritatea. Acţiunile întreprinse împotriva jandarmilor şi poliţiştilor, concretizate, între altele, în înlăturarea din funcţii, în dezarmarea şi agresarea lor, însoţite de propaganda forţelor politice de stânga, care tindea să-i compromită, au reprezentat un segment din ansamblul programului dirijat de autorităţile sovietice pentru instaurarea regimului comunist în România.

Conjunctura militară din primăvara anului 1944 a favorizat începerea procesului de dezorganizare a instituţiei jandarmeriei în teritoriile ocupate atunci de armata roşie şi extinderea lui curând după 23 august 1944 în celelalte judeţe ale Moldovei din apropierea frontului. În aprilie 1944, jandarmii din nordul Moldovei au fost retraşi în Muntenia. Apoi, între 20 şi 22 august 1944 au fost evacuate în Transilvania de Sud şi în Muntenia legiunile din centrul provinciei [1].

După scurgerea unei luni de la înfăptuirea actului de la 23 august 1944, la 23 septembrie, Inspectoratul General al Jandarmeriei a dispus, prin ordinul nr. 66600, ca Inspectoratul Iaşi, cu legiunile din subordine (Fălciu, Iaşi şi Vaslui) să revină în teritoriile lor la 29 septembrie, iar Inspectoratul Suceava, cu legiunile Suceava, Câmpulung, Rădăuţi, Dorohoi, Botoşani, Baia, Bacău, Neamţ şi Roman, la 2 octombrie. Acestea s-au adunat la Mizil din zonele în care fuseseră dispersate, de unde au fost îmbarcate în tren şi dirijate spre Moldova [2]. Ajunşi în localităţile în care îşi aveau de drept raza de activitate, jandarmii au găsit instalată o „poliţie naţională rurală", un fel de jandarmerie populară instituită de sovietici începând din aprilie 1944 în teritoriile ocupate de ei, iar în celelalte imediat după 23 august 1944 [3].

---

[1] Pentru detalii vezi Arh. St. Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosarele 93/1944, f. 69; 2/1945, f. 4—8.
[2] Idem, dosar 93/1944, f. 69.
[3] Idem, dosar 148/1944, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concomitent, funcționarii administrației locale din multe comune de aici fuseseră înlocuiți cu elemente dubioase, ce suferiseră în trecut condamnări penale. Acestea, protejate de ostași ai armatei sovietice și încurajați de comuniștii autohtoni, urmărind și reușind să acapareze toate sursele de venituri, au nesocotit și sabotat ordinele guvernului, mergând până la a refuza să primească autoritățile trimise de el și la dezarmarea organelor de ordine publică, precum s-a întâmplat în județele Dorohoi, Botoșani [4] și Bacău. La 1 noiembrie 1944, legiunea Bacău comunica Inspectoratului de Jandarmi Iași, cu adresa nr. 2567, Strict secretă, că în ziarul local „Înainte", din 2 noiembrie 1944, apăruseră articolele *Sosirea foștilor comisari și agenți ai poliției — primirea făcută de populația orașului* și *Ura*, care denaturau adevărul, trecând sub tăcere participarea la manifestație a doi ostași sovietici și care nesocoteau autoritatea de stat când precizau că muncitorimea își impusese voința în ziua de 30 octombrie. Se spune că mulțimea a hotărât arestarea „criminalilor" care au îndrăznit să se întoarcă. Mulțimea a vrut să vadă pe unul din acești „criminali" în lanțuri și nu a plecat până când „banditul" Manea nu a fost încătușat. Această manifestare a avut asentimentul autorităților administrative locale, căci însuși ziarul preciza că, după ce primul eșalon de polițiști escortați au fost conduși în curtea poliției, a sosit prefectul Dionisie Ionescu. El s-a adresat mulțimii, arătând că armata a vrut să intervină, dar că a dat asigurări că nu se va produce nici un act de violență. Chestorul poliției, Constantin Condurache, fost sergent major în Divizia „Tudor Vladimirescu", a adresat câteva cuvinte muncitorilor : „Ceea ce v-am promis am înfăptuit. Priviți-i ! Trebuie să aveți și de aci înainte încredere în mine" [5].

O sinteză asupra acestor stări de lucruri din Moldova a fost realizată într-o notă a Inspectoratului General al Jandarmeriei din 2 noiembrie 1944. Se menționa că pe teritoriul provinciei autoritatea statului român era serios periclitată de elementele comuniste locale care se instalaseră la conducerea instituțiilor, acaparând totodată poliția și administrația. În acest sens, Inspectoratul semnala că atât în orașul Iași, cât și în Roman, Piatra Neamț și Bacău și în celelalte orașe, precum și pe teritoriul rural, formațiunile de poliție instalate de trupele sovietice sau de organizațiile comuniste locale nu vroiau să recunoască pe reprezentanții autorităților trimiși de guvern și să predea conducerea acestor instituții. Din contra, polițiștii trimiși erau maltratați și chiar arestați. Astfel, la Iași, chestorul de poliție comunist, Babătă, fost subofițer, condamnat la 25 de ani de muncă silnică pentru că împușcase pe căpitanul Iulian Popescu din jandarmerie, s-a exprimat că nu va preda poliția decât prin vărsare de sânge. Ca urmare a acestei hotărâri, organele polițienești de stat, înapoiate la Iași la 30 octombrie, au fost dezarmate sau chiar arestate, iar în prezent cei care sunt liberi stau fără nici un rost în localitate [6]. În orașul Bacău, la 30 octombrie 1944, polițiștii au fost

[4] Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1420/1944—1945, f. 17—18.

[5] Arh. St. Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 128/1945, f. 9—10 ; „Înainte" (Bacău). 2.XI.1944. În acea vreme ziarele erau postdatate.

[6] Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 85/1944, f. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primiți la fel și sub amenințarea armelor, sub escortă, au fost conduși la chestură. În timpul când erau transportați, comisarul Manea, care în trecut a făcut serviciul în acest oraș, a fost arestat și i s-au pus cătușe la mâini. Restul polițiștilor, urmați de un convoi de 20—40 de manifestanți ostili, în majoritate evrei, au fost conduși la chestură și apostrofați cu cuvintele : „Nu ne trebuiesc fasciști care au supt sângele locuitorilor orașului". „Subliniem că la aceste acte ostile participă îndeosebi evreii care sunt favorizați de către autoritățile locale în detrimentul populației românești. Din această cauză, evreii se bucură de o libertate completă în toate manifestările lor, spre deosebire de români, care sunt suspectați". Pe teritoriul rural, jandarmii întâmpină mari greutăți în executarea atribuțiilor, din cauza opoziției gărzilor de poliție rurală, care lucrează după directive proprii și fără să țină seama de jandarmeria trimisă de guvern. „Menționăm, totuși, că populația rurală nu a avut și nu are încredere în aceste gărzi, deoarece la sosirea jandarmilor, aceștia au fost primiți cu multă însuflețire, unii lăcrămând de bucurie și alții căzând în genunchi pe unde treceau aceștia" [7]. Autoritățile trimise de guvern sunt triate de comisii ce lucrează la reședința fiecărei prefecturi în scop de a elimina așa-zisele elemente indezirabile, care în trecut nu și-au făcut decât datoria conștiincios și care astăzi sunt considerați ca periculoși ordinii stabilite de organele comunale locale. De asemenea, toți refugiații români care se înapoiază la Iași, inclusiv funcționarii, sunt considerați ca străini (fasciști-hitleriști) și obligați să se prezinte la Serviciul de Siguranță de la chestură, unde li se întocmește câte o fișă de către șeful acestui serviciu, un evreu cu numele de Otto [8].

În cursul lunii decembrie 1944, în județele cu prefecți impuși de sovietici ori de comuniști și predispuși să le îndeplinească neabătut programul, asistăm la o consolidare a poliției rurale, concomitent cu subminarea autorității jandarmeriei de stat. La 23 noiembrie 1944, „Gărzile patriotice" din județul Tutova au instalat ca prefect un legionar notoriu, Zainea Buhuși, care executase și două luni de detenție în lagăr pentru participarea la această mișcare. De îndată ce a ajuns în fruntea județului, el a cerut, prin ordinul nr. 6847, exproprierea moșiilor. Paralel, a procedat la arestarea abuzivă a diferitelor persoane, desconsiderând orice formă legală. El a încercat apoi să aresteze pe comandantul legiunii de jandarmi Tutova și să determine pe jandarmi să plece din județ [9]. În județul Bacău, prefectul Dionisie Ionescu a început să restructureze, în decembrie 1944, gărzile cetățenești potrivit intereselor organizației politice pe care o reprezenta. El a organizat personal o asemenea gardă, la Călugăra, formată din 12 persoane, plătite cu câte 5 500 de lei pe lună, din contribuția locuitorilor. Prefectul a anunțat că intenționa să constituie asemenea gărzi cetățenești în fiecare comună, care să fie puse sub coducerea primarilor și să nu aibă nici o legătură cu jandarmii [10]. La Iași, prefectul Vasile Alexiuc a cerut legiunii, cu adresa nr. 5545,

[7] *Ibidem*, f. 102.
[8] *Ibidem*, f. 102—103.
[9] Idem, dosar 72/1944, f. 5—9.
[10] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 96/1944—1945, f. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 9 decembrie 1944, să ridice în cel mai scurt timp jandarmii de la posturi pe motiv că exista o poliţie rurală înfiinţată la 23 august 1944. Ştirea a fost publicată şi în ziarul local „Moldova liberă" din 10 decembrie 1944, iar ordinul prefectului a fost comunicat şi administraţiilor de plăşi [11].

Ca urmare a îndemnurilor făcute de prefect, în zilele următoare asistăm la arestarea unor jandarmi de către membrii poliţiei rurale, în colaborare cu unii dintre liderii organizaţiilor politice de stânga aflate în sfera de influenţă a comuniştilor. La 13 decembrie 1944, în comuna Poieni, judeţul Iaşi a venit un oarecare Nicolae Potârcă, de la Uniunea Patriotică şi, împreună cu şeful poliţiei rurale locale şi cu opt săteni, au arestat şi au dezarmat pe jandarmi, lăsând numai doi, celorlalţi comunicându-le că nu mai aveau ce căuta în comună [12]. Cum două zile mai târziu au fost dezarmaţi şi jandarmii din comunele Bucium şi Tomeşti, la 15 decembrie 1944, Inspectoratul de Jandarmi Iaşi comunica telefonic Inspectoratului General al Jandarmeriei : „Cu tot efortul depus până în prezent nu s-a putut ajunge la nici o înţelegere cu prefectul, Dl. Dr. Mârza, reprezentantul F.N.D. şi toţi şefii de autorităţi, precum şi cu Comisia Aliată de Control. Se insistă la plecarea jandarmilor din judeţ şi din întreaga Moldovă. Pentru ziua de 17 decembrie 1944 este o mare întrunire politică la Iaşi cu populaţia din oraş şi în special de la sate, cu toate că judeţul este contaminat de tifos exantematic, unde, printre altele, se va cere şi plecarea jandarmilor" [13].

Reacţia conducerii Inspectoratului General al Jandarmeriei a devenit din ce în ce mai violentă pe măsură ce ingerinţele „poliţiei rurale" sporeau. La 17 decembrie 1944, în chiar ziua în care la adunarea de la Iaşi se cerea îndepărtarea jandarmilor, generalul C. Anton acuza pe jandarmii din Poieni şi Tomeşti, judeţul Iaşi, prin ordinul confidenţial nr. 50231, comunicat până la posturile de jandarmi inclusiv, pentru că nu se opuseseră cu forţa şi că predaseră armele, lăsându-se arestaţi de grupe de impostori care se pretau la acte de agresiune [14]. La 24 decembrie 1944, generalul C. Anton comunica tuturor formaţiunilor din subordine că trimisese în judecată pe jandarmii din comuna Mironeasa, judeţul Iaşi, pe motiv că la 19 noiembrie nu reacţionaseră împotriva a doi legionari care, împreună cu alţi doi localnici încadraţi în „poliţia rurală", scoseseră din sediul postului de jandarmi un şef de cuib legionar ce trebuia trimis într-un lagăr de internare, conform instrucţiunilor în vigoare [15]. Trei zile mai târziu, la 27 decembrie, Inspectoratul General al Jandarmeriei, dând răspuns la raportul Inspectoratului Iaşi nr. 460, din 13 decembrie 1944, cerea, printr-un ordin Confidenţial-Personal, ca toate posturile de jandarmi să fie puse în stare de

[11] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 72/1944, f. 3.

[12] Arh. St. Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 148/1944, f. 9.

[13] *Ibidem*, f. 10.

[14] *Ibidem*, f. 13—17. Vezi şi Arh. St. Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 72/1944, f. 3.

[15] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 13/1943—1945, f. 348 ; Arh. St. Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 148/1944, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alertă şi să se răspundă prin foc la orice încercare de dezarmare din partea oricui, afară de trupele sovietice, faţă de care nu se va folosi arma [16].

În timp ce în unele sate jandarmii erau dezarmaţi şi înlăturaţi din posturi, presa comunistă, calomniindu-i, cerea desfiinţarea instituţiei. La 16 decembrie 1944 o oarecare Vera Gheorghiu publica în „Moldova liberă" articolul *Din nou plutonierul de jandarmi de la Mironeasa*, prin care şeful de post local era acuzat că arestase pe şeful poliţiei rurale. „Nu există sat cât de mic în judeţul nostru, în Moldova, în întreaga ţară în care jandarmii să nu dea o probă a educaţiei lor hitleriste. Răbdarea şi rezistenţa ţăranilor a ajuns la limită. Dacă legiunea de jandarmi nu va înţelege să-i retragă de bună voie, ţăranii vor trece singuri la acţiune. Şi urmările nu vor fi prea plăcute nici pentru legiune, nici pentru jandarmi. Poporul va înţelege să-şi facă singur dreptatea ce i se cuvine şi dreptatea poporului este una şi de neatins" [17]. A doua zi, acelaşi ziar, anunţând că jandarmii din comunele Mironeasa, Aroneanu şi Holboca, judeţul Iaşi fuseseră alungaţi de către consiliile comunale — nu ni se spune de care, căci cele vechi nu mai funcţionau atunci, iar alegeri pentru altele noi nu fuseseră făcute — scria, utilizând acelaşi limbaj agresiv specific propagandei comuniste: „Sperăm că în foarte scurtă vreme vom putea anunţa că tot judeţul Iaşi a fost curăţat de aceste elemente care nu numai că s-au dovedit inutile şi incapabile atunci când a fost vorba de activitate practică de pază, însă prin purtarea lor au devenit pur şi simplu o pacoste şi un instrument de zăpăceală a ţăranului în slujba celor interesaţi". În curând — conchidea autorul — ţăranii vor avea poliţia lor, aleasă şi controlată de ei [18]. La 4 ianuarie 1945, comandantul legiunii de jandarmi Neamţ scria, în nota informativă trimisă Inspectoratului Iaşi, că „printre populaţia acestui judeţ se discută că actuala conducere şi în special coaliţia Frontului Naţional Democratic va desfiinţa jandarmeria, înlocuind-o cu o poliţie aşa-zisă «Naţională-Rurală»". Aceste zvonuri se justificau prin articolele apărute în ziarele „Înainte", din 22 decembrie 1944, din Bacău şi „Flacăra", din 25 decembrie 1944, din Piatra Neamţ, care cereau retragerea jandarmilor şi înlocuirea lor cu „Poliţia Naţională Rurală". „Populaţia rurală într-un procentaj de 80—90% este contra acestei eventuale desfiinţări şi înlocuirii jandarmilor cu oameni nepregătiţi şi pleava satelor, de multe ori foşti legionari". Comandantul legiunii conchidea că informaţia era sigură şi verificată şi că în unele sate „Poliţia Naţională Rurală" fusese chiar organizată [19].

În vreme ce comuniştii îşi constituiau propriile organe de ordine la sate, fără nici o bază legală, Comisia Aliată (Sovietică) de Control a obligat Ministerul Afacerilor Interne să treacă în rezervă, în cursul lunii decembrie 1944, în două etape, un număr de 18 600 de jandarmi,

---

[16] Arh. St. Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 148/1944, f. 20.
[17] Idem, dosar 147/1944, f. 1; „Moldova liberă" (Iaşi), 16.XII.1944.
[18] „Moldova liberă" (Iaşi), 17.XII.1944.
[19] Arh. St. Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 148/1944, f. 35. Vezi şi „Înainte" (Bacău), 22.XII.1944; „Flacăra" (Piatra Neamţ), 25.XII.1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cifră ce reprezenta 39,07% din efectivele avute de jandarmerie la 23 august 1944 [20]. Astfel, prin aplicarea acestor dispoziţii, numeroase formaţiuni ale jandarmeriei au fost desfiinţate [21].

Pe de altă parte, la 21 decembrie 1944 a luat fiinţă Inspectoratul poliţiei rurale „Regionala Moldova". Organizaţia era structurată după modelul miliţiei sovietice, iar ofiţerii ei purtau stele în loc de trese. Potrivit normelor de funcţionare aprobate de conducerea regionalei, toate unităţile aveau obligaţia de a executa doar dispoziţiile sale ori pe cele emise de comitetele ţărăneşti locale. Poliţiei Rurale i se interzicea orice contact cu jandarmeria, iar dacă acesta din urmă ar fi acţionat împotriva ei, membrii Poliţiei Rurale trebuiau să aresteze şi să trimită în judecată pe jandarm [22]. Se instituia astfel arbitrariul împotriva instituţiilor investite legal cu apărarea ordinii în stat.

În fapt, poliţia rurală trebuia să devină, alături de Frontul plugarilor, una din cele mai importante unelte ale comuniştilor la sate în lupta lor pentru acaparărea puterii politice. Un membru al poliţiei rurale din comuna Valea Ursului, judeţul Roman, Vasile Severin, i-a declarat, la 19 ianuarie 1945, unui sergent de jandarmi că rostul acestei instituţii nu era de a păzi bunurile cetăţenilor, ci de a face paza partidului şi a Frontului plugarilor. „Poliţia rurală Civilă va trage împotrivă armatei când aceasta va căuta să facă linişte între populaţie în momentul când ei vor răscula populaţia la revoluţie" [23] — preciza Severin.

Armata română ar fi fost în acel timp singura forţă capabilă a oferi rezistenţă la cursul evenimentelor, dar comuniştii erau conştienţi de faptul că acţiunile lor beneficiau de o conjunctură favorabilă. Grosul trupelor se aflau pe front, iar în primele luni ale lui 1945 cele rămase în ţară au început să fie dezarmate de Comisia Aliată (Sovietică) de Control [24]. Ordinea internă a fost încredinţată celor două divizii formate din ostaşi români pe teritoriul Uniunii Sovietice : „Tudor Vladimirescu" şi „Horia, Cloşca şi Crişan", îndoctrinate de comuniştii ruşi [25], ce se aflau de partea opusă a baricadei.

În condiţiile staţionării a numeroase trupe sovietice în România şi a impunerii de către comunişti a oamenilor lor de încredere în fruntea instituţiilor administrative judeţene, de plasă şi comunale, în unele localităţi soldaţii diviziei „Tudor Vladimirescu" au preluat funcţiile organelor de ordine publică. Prezenţa şi imixtiunea acestora în viaţa comunităţilor rurale este semnalată de legiunile Iaşi şi Bacău cu începere din decembrie 1944. În ultimul timp — se arată în darea de seamă a legiunii Iaşi din decembrie 1944 — prin sate au venit panduri care

---

[20] Arh. St. Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 11/1944, vol. I, f. 41, 49—51, 204—205 ; vol. III, f. 241—242.

[21] *Ibidem*, vol. I, f. 219—220 ; idem, dosar 73/1944, f. 1—2.

[22] Arh. St. Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 148/1944, f. 38—39.

[23] Nota informativă a legiunii de jandarmi Roman, din 28.I.1945, comunicată ca informaţie sigură Inspectoratului General al Jandarmeriei şi Inspectoratului de Jandarmi Iaşi (*ibidem*, f. 42).

[24] *23 august 1944. Documente, 1944—1945*, vol. IV, Bucureşti, 1985, p. 234—235.

[25] Randolph L. Bravam, *The Rumanian Constitution of 1952*, în „Journal of Central European Affairs", XVIII, July, 1958, No. 2, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndeamnă populația să nu execute ordinele jandarmilor [26]. În darea de seamă a Inspectoratului de Jandarmi Iași din aceeași lună se menționa că în județul Bacău prefectura trimisese la sate un număr destul de mare de ostași din divizia „Tudor Vladimirescu" pentru a organiza nuclee ale Frontului plugarilor, dându-se de exemplu comunele Tescani, Ardeoani și Scorțeni [27]. La 7 ianuarie 1945, legiunea de jandarmi Bacău semnala comandamentului sovietic din localitate prezența unor ostași din divizia „Tudor Vladimirescu" în diferite comune, considerați ca făcând parte din armata roșie, ce se amestecau în treburile interne, contrar prevederilor Convenției de armistițiu. Legiunea mai intervenise la comandamentul sovietic, dar acesta i-a dat răspunsuri verbale evazive, din care rezulta că nu era străin de prezența în sate a soldaților din această divizie [28]. La 24 ianuarie 1945, Inspectoratul General al Jandarmeriei informa Cabinetul Președinției Consiliului de Miniștri, prin adresa, nr. 52135, că pe teritoriul comunelor din județul Bacău rămăseseră, sub diferite pretexte, foarte mulți ostași din divizia „Tudor Vladimirescu". În realitate, ei erau împuterniciți de prefect să verifice activitatea funcționarilor comunali și, în special, să organizeze gărzi locale, în cadrul Frontului plugarilor, la acțiunile cărora luau parte activă. Până la acea dată, ei nu reușiseră să creeze decât la Tescani o gardă comunală, prin intermediul căreia denigrau instituția jandarmeriei. Or, Frontul plugarilor era compus în multe locuri din elemente certate cu justiția și cu morala, precum era cazul lui Ion Ruset, din comuna Nadișa, președinte al Frontului plugarilor și șeful poliției comunale în cadrul Frontului plugarilor, ce făcuse parte din banda de tâlhari „Bălan", care terorizase populația din regiune mai mulți ani și care, pentru faptele sale, fusese condamnat la zece ani de muncă silnică [29].

În ianuarie 1945, „poliția națională rurală" s-a extins în județele Roman și Iași. În cel dintâi, comandantul organizației județene a interzis subalternilor orice contact cu organele jandarmeriei, împuternicindu-i să acționeze pe cont propriu [30]. Pe teritoriul județului Iași fuseseră angajați, până la 14 ianuarie 1945, circa 500 de asemenea „polițiști rurali", câte cinci în fiecare comună, fiind plătiți cu lefuri foarte mari, între 28 000 și 40 000 de lei pe lună. Toți erau înarmați cu arme găsite în zonă după mutarea liniei frontului. Șeful poliției rurale, Aiordăchioaiei, era un om nepregătit pentru această funcție. Comandantul legiunii relata, în nota informativă din 17 ianuarie 1945 trimisă Inspectoratului General al Jandarmeriei și Corpului IV Armată Iași, că Aiordăchioaiei declarase că poliția rurală fusese instalată de ruși și că ea era împotriva verificării

[26] Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 96/1944—1945, f. 30.

[27] *Ibidem*, f. 176.

[28] Idem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1421/1944—1945, f. 21.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*, f. 22. Vezi Instrucțiunile comandamentului poliției rurale Roman către șefii de secții, șefii comunali și agenții sătești privitoare la sarcinile și la organizarea poliției rurale, stabilirea gradelor cu stele etc. (idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 38/1945, f. 205).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situației militare a subordonaților săi. Nu rareori, poliția rurală din județ îndemna pe oameni să nu se prezinte la regimente când erau chemați pentru concentrare. Ea executa numai ordinele prefecturii și ale partidelor din Frontul Național Democrat. Parte din cadrele sale erau formate din evrei [31]. În raportul legiunii Iași din 14 februarie 1945 trimis Inspectoratului General al Jandarmeriei se relata că oamenii de la sate erau obligați să participe la întrunirile F.N.D. ce aveau loc la Iași, fiind escortați de către poliția rurală sau de către organele comunale ai căror membri erau înrolați în Frontul Național Democrat. Activitatea poliției rurale din județ era sprijinită de toate autoritățile de aici, în afară de cler, de armată și de jandarmerie. În chestiuni de armistițiu, Comisia Aliată (Sovietică) de Control se adresa atât jandarmilor, cât și poliției rurale, recunoscând astfel existența ei „legală" în județ, iar aceasta se datora sugestiilor primite de la prefectul Vasile Alexiuc, care întreținea strânse legături cu rușii și se bucura de o mare considerație în fața acestora. Alexiuc fusese instalat prefect de către sovietici în timp ce teritoriul era ocupat și el se lăuda până și rușilor că fusese numit de Stalin. Poliția rurală a fost și ea instalată, ca și cea din oraș, care număra 500—600 de oameni, tot de ruși, în fruntea chesturii comuniste fiind fostul plutonier de cavalerie Babătă, care a executat 12 ani din pedeapsa de 25 de ani de muncă silnică ce a primit-o pentru crima de omor a unui căpitan de jandarmi la Cluj, cu ocazia unei manifestații muncitorești [32].

Trebuie să amintim aici că rapoartele organelor de jandarmerie nu menționează existența poliției rurale pretutindeni în Moldova, nici măcar în toate județele care fuseseră ocupate în aprilie 1944 de armata sovietică, unde știm cu siguranță că această instituție a funcționat cel puțin până la revenirea jandarmilor în teritoriu. Raportul legiunii de jandarmi Baia trimis Inspectoratului General al Jandarmeriei la 22 februarie 1945, în urma cererii ultimative a acestuia de a se desființa formațiunile respective și a se dezarma membrii lor, arată că instituția poliției rurale, ce fusese introdusă încă din timpul evacuării, a fost desființată după revenirea jandarmilor în teritoriu. În orașele Fălticeni și Pașcani, unde poliția nu se întorsese încă la sediile ei până la data trimiterii raportului, funcționau polițiii civile, combinate cu gardieni în uniforme înarmați [33].

Inspectoratul General al Jandarmeriei a raportat Ministerului Afacerilor Interne și Cabinetului Președinției Consiliului de Miniștri starea de lucruri, insistând asupra situației di județele Bacău și Roman, iar ministerul a cerut prefecturilor respective, prin ordinul confidențial

[31] Arh. St. Iași, fond Inspectoratul de Jndarmi Iași, dosar 148/1944, f. 50—52.

[32] Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 38/1945, f. 207. Vasile Alexiuc, mare proprietar funciar, cu pământ și cu o moară sistematică în comuna Șipote, județul Iași, a rămas în aprilie 1944 pe teritoriul ocupat atunci de armatele sovietice. În ziarul „Graiul liber" (Botoșani), 8.VIII.1944, el a publicat un articol intitulat *Despre agricultura noastră*, prezentând situația acestei ramuri din regiune (idem, fond Casa regală Mihai I, dosar 18/1944, f. 4).

[33] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 38/1945, f. 206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nr. 3554, din 26 ianuarie 1945, să desființeze imediat poliția rurală, să recupereze armele de la membrii ei și să le depună la posturile de jandarmi [34] : „Vă fac cunoscut că pentru ultima oară mai las fără sancțiuni severe luarea de către prefecturi a unor măsuri în afara legilor în vigoare. Vă rog să luați măsuri să se desființeze imediat poliția sătească nelegală. Se vor strânge toate armele și se vor depune la posturile de jandarmi. Aștept să mi se raporteze imediat de executare" — solicita Nicolae Rădescu, în dubla-i calitate de președinte al Consiliului de Miniștri și de ministru de interne [35].

Cum prefecții nu s-au conformat, la 30 ianuarie 1945, subsecretarul de stat al poliției din Ministerul Afacerilor Interne, generalul V. Stănescu, a emis ordinul circular nr. 29617, în care se arăta că primul ministru primise rapoarte ce îi semnalau că în multe părți ale țării funcționau formațiuni de poliție rurală, încadrate cu elemente nepregătite și adeseori cu antecedente penale, care săvârșeau acte de imixtiune în atribuțiile poliției. În baza ordinului de mai sus, Inspectoratului General al Jandarmeriei i se cerea să desființeze imediat formațiunile de poliție rurală [36]. La 2 februarie 1945, Ministerul Afacerilor Interne a revenit cu un nou ordin circular, nr. 9973, cerând organelor județene să raporteze în termen de 48 de ore asupra executării lui [37]. Două zile mai târziu, Inspectoratul General al Jandarmeriei comunica inspectoratelor regionale și legiunilor, cu ordinul nr. 52996, că primul ministru hotărâse să ceară acestora și prefecturilor să procedeze la desființarea „poliției rurale" și să confirme în cel mult 48 de ore executarea dispoziției [38]. Dar prefecții județelor Bacău, Iași și Neamț și-au concertat răspunsurile, anunțând Ministerul Afacerilor Interne că nu primiseră ordinul nr. 9973 [39]. Or, comandantul legiunii de jandarmi Iași, maiorul P. Negulescu, avertiza conducerea jandarmeriei, la 6 februarie 1945, că prefectul Vasile Alexiuc nu va executa niciodată dispozițiile guvernului decât dacă avea aprobarea Frontului Național Democrat, de care asculta orbește [40].

Cum nici ordinul circular nr. 52996 nu a fost dus la îndeplinire, Inspectoratul General al Jandarmeriei a revenit cu un altul, nr. 53266, iar la 9 februarie 1945 cu încă unul, nr. 53674, către inspectoratele teri-

[34] Vezi Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 61/1945, f. 454.

[35] Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 38/1945, f. 204.

[36] *Ibidem*, f. 200. Prefectura județului Timiș—Torontal preciza, în răspunsul dat la ordinul de mai sus că pe teritoriul său nu existau asemenea instituții de „poliție rurală" (Arh. St. Timișoara, fond Prefectura județului Timiș—Torontal, dosar 7/1945, f. 22 și 24). De altfel, „poliția rurală" mai fusese organizată de autoritățile militare sovietice și în județele Transilvaniei de Nord, dar în acea vreme administrația românească nu era încă reinstalată în teritoriul respectiv (Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 47/1945, f. 128).

[37] Arh. St. Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 148/1944, f. 58.

[38] Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 61/1945, f. 398; Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 38/1945, f. 4.

[39] Arh. St. Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 148/1944, f. 60—62.

[40] *Ibidem*, f. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toriale şi legiunile judeţene, arătând că fusese din nou înştiinţat de Ministerul Afacerilor Interne că pe teritoriile judeţelor Bacău şi Roman poliţia rurală continua să funcţioneze [41]. Mai mult, la 15 februarie, chiar preşedintele Consiliului de Miniştri a dispus din nou, printr-un ordin *Confidenţial-Urgent*, să fie desfiinţate gărzile comunale din cele două judeţe şi să se ridice armamentul aflat asupra lor [42].

În zilele de 16 şi 17 februarie 1945, la conferinţa prefecţilor din Bucovina de Sud şi din Moldova s-a discutat, între altele, şi problema poliţiei rurale ce fusese creată în primăvara lui 1944 în judeţele Botoşani, Dorohoi şi Baia şi extinsă în toamnă în judeţele învecinate. Potrivit relatărilor şefului Inspectoratului de Jandarmi Iaşi, colonelul Ion C. Popa, participant la dezbateri ca observator, prefectul de Dorohoi şi în special cel de Botoşani au acuzat pe jandarmi, calificându-i „şperţari", „reacţionari" şi „sabotori ai armistiţiului şi ai ordinelor guvernului". În privinţa poliţiei rurale, deşi Ministerul Afacerilor Interne hotărâse desfiinţarea ei, prefecţii au decis să o menţină, sub pretext că era o creaţie a poporului şi că populaţia ar fi fost mulţumită de modul cum îşi executa serviciul [43].

Ca urmare, la 21 februarie 1945, legiunea de jandarmi Bacău a comunicat, prin raportul nr. 4074, că — aşa cum anunţase prin telefon la 6 februarie Inspectoratul — de la „gărzile poliţiei rurale" nu se puteau ridica armele. La desfiinţarea „poliţiei naţionale rurale" se opunea în mod categoric prefectul, bazându-se pe cele stabilite la conferinţa prefecţilor de la Iaşi. S-a afirmat acolo că existenţa gărzilor era legală, ele fiind constituite în baza ordinelor primite de la Ministerul Afacerilor Interne şi de la Marele Stat Major, pe motiv că erau necesare pentru a ajuta administraţia locală şi la aplicarea Convenţiei de armistiţiu. Aşa cum interpreta prefectul ordinele de mai sus, ar fi fost vorba de gărzile cetăţeneşti pentru apărarea teritoriului, înfiinţate pe baza ordinului Inspectoratului General al Jandarmeriei nr. 45000/1944, la prevederile căruia el vroia să-şi camufleze „poliţia naţională rurală", care acţiona independent, fără nici un fel de colaborare cu jandarmeria, chiar împotriva ei. În judeţul Bacău se înfiinţează poliţii săteşti în comunele Tescani, Nadişa, Scorţeni, Lăloaia şi Solonţ, ele aflându-se atunci într-o fază embrionară şi neexercitând încă vreo atribuţie. Se încercase organizarea lor şi în alte comune, dar ţăranii refuzaseră să se implice fără a fi fost remuneraţi [44].

[41] Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 61/1945, f. 454; Arh. St. Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 38/1945, f. 202.

[42] Arh. St. Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1421/1944—1945, f. 25—26.

[43] Arh. St. Iaşi, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 148/1944, f. 86. Au participat prefecţii judeţelor Suceava, Botoşani, Iaşi, Bacău, Câmpulung, Roman, Fălciu, Rădăuţi, Dorohoi şi Vaslui, de pe raza regionalei P.C.R. Moldova, fiind absent doar prefectul judeţului Baia.

[44] *Ibidem*, f. 105. *Gărzile cetăţeneşti pentru apărarea teritoriului* au fost create prin ordinul nr. 45000, din 2 octombrie 1944, al Inspectoratului General al Jandarmeriei, prin restructurarea „unităţilor teritoriale de apărare contra paraşutiştilor şi paza satelor", ce fuseseră create prin ordinul Marelui Stat Major nr. 580520, din 16 octombrie 1943. La 13 decembrie 1944, Comandamentul General al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 1 martie 1945, Inspectoratul General al Jandarmeriei raporta Cabinetului Președinției Consiliului de Miniștri motivele pentru care prefectul județului Bacău se opunea desființării „poliției rurale" și dezarmării membrilor ei, ce îi fuseseră transmise de legiune, prin Inspectoratul de Jandarmi Iași [45]. Argumentele prezentate de legiunea Bacău în adresa din 21 februarie 1945 erau invocate și de prefecturile județelor Roman și Botoșani în răspunsurile transmise direct Președinției Consiliului de Miniștri [46]. În darea de seamă a Inspectoratului Iași pe februarie 1945, la *probleme de siguranță,* prima care apare este aceea a poliției rurale, care nu reprezenta o emanație a poporului, ci a Frontului Național Democrat și care poseda instrucțiuni să nu aibă nici o legătură cu jandarmeria rurală. Ministerul Afacerilor Interne a hotărât, prin Inspectoratul General al Jandarmeriei, desființarea ei, care funcționează în județele Bacău, Iași și Roman, dar ordinul nu putea fi executat deoarece : în ordinele de bază pentru această desființare (nr. 52996/1945 și nr. 53266/1945) se prevede că operația trebuia executată *„de acord"* și *„la cererea"* prefecților de județ, însă nu exista nici *cerere,* nici *acord,* deoarece prefecții nu numai că nu vroiau să o desființeze, ci, din contra, solicitau să fie perfecționată. „Dacă s-ar trece la dezarmare, peste considerațiile alineatului precedent, — avertiza inspectorul șef — nu s-ar produce numai incidente, ci credem că ar avea loc conflicte armate masive, cu urmări foarte grave, moralul celor ce fac parte din poliția rurală rezultând nu numai de pe urma instrucțiunilor și propagandei celor ce îi conduc, dar și din faptul că toți sunt plătiți cu salarii variind între 28 000 și 40 000 lei (județul Iași)". Această poliție rurală contează și pe sprijinul poliției din orașul Iași, unde există circa 600 de polițiști bine înarmați [47].

Efectul numeroaselor intervenții ale autorităților centrale a fost acela că prefectul județului Bacău a acceptat, la 7 martie 1945, cu încuviințarea Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din județ, să desființeze atât poliția rurală, cât și gărzile auxiliare, acestea din urmă create în temeiul ordinului Inspectoratului General al Jandarmeriei nr. 45000/1944, si să ridice toate armele de orice fel se aflau la cetățenii de pe raza județului [48]. Concesia apare explicabilă dacă avem în vedere că guvernul

---

Teritoriului a dispus, cu ordinul nr. 1080199, schimbarea denumirii de „gărzi cetățenești" în aceea de „unități auxiliare teritoriale", deși aproape în toate actele oficiale ele continuă să fie denumite tot „gărzi cetățenești". Ele se compuneau din gospodari scutiți de mobilizare, guarzi comunali, premilitari ș.a., fiind dotate pe timpul serviciului cu armele ce se aflau la data respectivă la sediile legiunilor de jandarmi, având sarcina să colaboreze cu jandarmeria și fiind subordonate ei (Detalii în Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosarele 13/1943—1945, f. 280—283 ; 11/1944, vol. III, f. 242 ; 71/1944, f. 1 ; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 96/1944—1945, f. 86—89).

[45] Idem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1421/1944—1945, f. 29.

[46] *Ibidem,* f. 29—30.

[47] Idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 96/1944—1945, f. 338—339.

[48] Arh. St. Iași, fond Chestura de Poliție Iași, dosar 211/1945, f. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instaurat la conducerea României în ziua precedentă reprezenta, prin majoritatea membrilor lui, interesele comuniștilor și că el în chiar ziua de 7 martie 1945, în prima ședință a Consiliului de Miniștri și-a fixat un punct programatic — al doilea în ordinea urgenței, după legiferarea reformei agrare — să reorganizeze imediat aparatul de poliție și jandarmeria [49].

Dar „poliția națională rurală" a continuat să se extindă în alte județe. La 28 martie 1945, Inspectoratul de Jandarmi Iași atrăgea atenția prefecturii Vaslui că jandarmii de aici erau împiedicați în a-și exercita atribuțiile de către aceasta, care nu era oficial recunoscută. Fiind încadrată cu elemente ce puteau compromite funcționarea normală a aparatului polițienesc, ea săvârșea în județ acte de imixtiune, anulând chiar ordine de chemare la unitățile militare, sub pretext că persoanele respective făceau parte din poliția rurală comunală [50]. Oricum, după instaurarea guvernului Petru Groza la cârma țării deciziile asupra reorganizării jandarmeriei au fost luate tot de Comisia Aliată de Control, însă ele au venit în întâmpinarea doleanțelor comuniștilor autohtoni, conducând la o purificare masivă a ei în lunile următoare și la implântarea în rândurile sale a celor dispuși la colaborationism.

[49] Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul (Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri din luna martie 1945), dosar 3/1945, f. 6.

[50] Arh. St. Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 148/1944, f. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU

O CATAGRAFIE DIN 1828 A CLERULUI IEȘEAN

Probabil considerate ca lipsite de importanță, cele cinci statistici adunate în dosarul 1 A/1828 din fondul Mitropoliei Moldovei și Sucevei (Arhivele Statului Iași) nu și-au găsit loc în niciuna din lucrările care inventariază catagrafiile capitalei Moldovei. În primul rând, le dezavantajează aria restrânsă de cuprindere statistică, câtă vreme tentativele de recuperare analitică a recensămintelor din perioada cuprinsă între jumătățile veacurilor XVIII și XIX s-au îndreptat întotdeauna către piesele complete, care pot oferi o perspectivă largă asupra dinamicii urbane[1]. În al doilea rând, față de celelalte catagrafii, statisticile clerului sunt mult mai puține, pentru că majoritatea s-a pierdut (cazul celor basarabene) sau rătăcit prin arhivele naționale [1 bis]. Din această cauză, aprecierile de ordin statistic ale slujitorilor bisericii sunt suspecte de generalizări nefondate.

Primele știri despre alcătuirea unor astfel de acte apar curând după legiferarea întocmirii, în urma unei inițiative rusești din 1808, a mitricilor bisericești[2]. Din porunca mitropolitului Gavriil Bănulescu, în 1809 se centralizează datele importante referitoare la starea bisericii Moldovei[3], urmând ca prima catagrafie să fie definitivată în anul următor[4]. Informațiile privitoare la ierarhii clerici din Principate se strângeau, la 1811, din îndemnul organelor centrale țariste : Ministerul Instrucțiunii din St.-

---

[1] V. Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului XVIII până la 1859*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*. I, Cluj, 1972, p. 259—343 ; idem, *Populația orașului* (Iași), în *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980, p. 370—387.

[1 bis] Corneliu Istrati, *Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808 și 1812* în *AIIAI*, 1/XXV, 1988, p. 331—355.

[2] „Arhivele Basarabiei", III, 4, oct.—dec 1931, p. 235 ; v. și R. Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău și ocupația rusească de la 1806 la 1812*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXI, 1908, p. 708—709 și XXXII, p. 105—106 ; C. Istrati, *Statistici administrative și fiscale privind populația Moldovei între anii 1808 și 1812*, în *AIIAI*, 1/XXIV, 1987, p. 375—390.

[3] C. N. Tomescu, *Știri catagrafice din Biserica Moldovei în 1809*, în „Arhivele Basarabiei", III, 2, apr.—iun. 1931, p. 73—90 ; III, 3, iul.—sept 1931, p. 174—205.

[4] Idem, *Știri catagrafice din Bisericile Principatelor la 1810*, în „Arhivele Basarabiei", IV, 3, iul.—sept. 1932, p. 204—214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petersburg poruncea Academiei Imperiale să alcătuiască în fiecare an câte un „Adres calendar" (= anuar) cu numele conducătorilor duhovnicești și civili din teritoriile administrate. Sistemul de înregistrare prevedea comunicarea detaliilor statistice pe cale ierarhică, prin intermediul eparhiilor, fără a se omite nici un amănunt care putea defini statutul fiscal și/sau social al persoanei ecleziastice[5]. După 1812, redactarea de catagrafii preoțești continuă în Basarabia cu regularitate anuală[6]. De cele mai multe ori, în dispozițiile emise de oficiul guvernatorial către Dicasteria exarhală sunt cuprinse reperele după care se făcea selecția datelor statistice, motivată de finalitatea recensământului : scutirea de dări. Astfel, în martie 1814, guvernatorul Harting solicita întocmirea „viedomostiei de toți preuții, diiaconii, dascăli, ponomari, cari sunt rânduiți ; așâjderea văduvele ce sunt femei preuțăști și țârcovnicești, arătându-i în ce sat sunt și câte drepte ale lor au ; oi și capre, râmători și stupi", pentru a-i scuti pe cei din tagmă de goștină, așa cum prevedea ucazul imperial din 21 august 1813 (ucazul înființării Eparhiei Chișinăului)[7]. Relativ la clericii din orașe, un model de catagrafie trebuie să fi fost *Tabloul de bisericile din eparhia Chișinăului, cu numărul slujitorilor lor și băieților lor* din 1816[8] sau, mai târziu, *Condica și vedomostiia pentru biserici* redactată la Chișinău, în limbile română și rusă, la 1821[9].

Până la 1845, când preoților li se alocă un capitol aparte în *Matca treptelor nedajnice din orașul Iași*[10], nu am mai găsit un act statistic similar celui prezentat aici. Bineînțeles că administrația trupelor de ocupație este responsabilă cu alcătuirea catagrafiei, pregătind astfel cadrul de funcționare a sistemului financiar regulamentar ; *politia* Iașilor, la porunca nacealstviei, comunica mitropolitului Veniamin Costachi ca, în urma dispoziției „de a să faci prescriere norodului trăitoriu în orașul acesta, cu arătare de numărul sufletelor, parte bărbătească și femeiască, și casăle lor, cu deosăbire pe slujitorii bisăricilor, dvoreni, neguțători, lăcuitori, breslași, mănăstiri, soboruri, bisărici, chestoluri, ceasovenii, gospitaluri și țântirimuri", să se îngrijească de cele ce „atârnă... de tagma bisăricească", într-o „lămurită prescriire"[11]. În ziua următoare primirii înștiințării, la 9 decembrie 1828, mitropolitul cerea Dicasteriei să dispună începerea anchetei statistice, alcătuind, în prealabil, o „formă de lucrare întocmai cum trebue a să face pentru parte duhovnicească i monastiri, beserici de aice din cuprinsul orașului Iașii"[12]. La 12 decembrie, Dicasteria hotăra numele celor cinci preoți care se vor fi ocupat de recensământ, astfel încât fiecăruia să-i fie arondată o ceastie a capitalei ; rapoartele sunt trimise destul de repede înapoi la Dicasterie, ceea ce înseamnă că

[5] Idem, *Conducători duhovnicești din Principate la 1811 și din Basarabia între 1816—1837 inclusiv*, în „Arhivele Basarabiei", V, 1, ian.—mart. 1933, p. 58—64.

[6] „Arhivele Basarabiei", VI, 3, iul.—sept. 1934, p. 242.

[7] *Ibidem*, VII, 2, apr.—iun. 1935, p. 135.

[8] *Ibidem*, VIII, 4, oct.—dec. 1936, p. 239.

[9] P. Mihail, *Contribuții la Bibliografia românească veche (1785—1830)* (I), în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 510 ; Idem, *Știri privitoare la mănăstiri și schituri din Basarabia la 1817*, în *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 38—11.

[10] ASI, *Visterie*, tr. 1423, op. 1619, dos 1016, f. 1 v.—13.

[11] ASI, *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1 A/1828, f. 12 ; tabel statistic la f. 39.

[12] *Ibidem*, f. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urgența lucrării a fost deosebită (vezi anexa 1). Centralizarea datelor a impus alcătuirea unui concept de tabel statistic, pentru care dosarul cuprinde mai multe ciorne[13], forma cea mai amănunțită fiind prezentată în anexa 2. Se pare că Mitropolia a intenționat să extindă catagrafierea la scara întregului principat, fapt care explică prezența unui „Extract arătătoriu de besericile și slujitorii lor din ținut", alăturat unei alte ciorne de raport statistic general[14].

Cifrele cuprinse în anexa 2 nu sunt în întregime reale. De exemplu, față de un total înscris de 1025 de persoane, un calcul atent nu scoate la iveală decât 980. Pe de altă parte, este greu de apreciat ce înseamnă, sub raport numeric, „cinci familii de poslușnici cu casnicii lor", așa cum stă scris undeva în catagrafie, și dacă nu cumva lipsa precizărilor explică diferența totalurilor. Am considerat, însă, interesant să prezentăm un act indicator statistic realizat după textul recensămintelor : media de vârstă a cuplurilor. Se apreciază că familia ortodoxă care include măcar un membru din structurile ecleziastice, laice sau monahale, este mai stabilă în timp, și în fața unor situații limită (de natură morală, socio-economică, politică) decât familia ortodoxă compusă integral din laici[15]. La un număr de 166 de cupluri înregistrate de catagrafii, media de vârstă este de 21,27 de ani ; este normal atunci ca peste 75% din familii să aibă copii. Totuși, rareori se întâmplă să apară aglomerația juvenilă specifică gospodăriilor rurale, ceea ce trimite la gradul crescut de urbanizare a populației urbane. Este dificil de apreciat limita medie de vârstă, dar se observă lesne că doar mediul monahal adăpostește longevivi (una din maicile de la Mitohul Maicilor are 100 de ani !). Toate aceste detalii definesc siguranța socială relativă de care profită familiile preoților, dascălilor, sachelarilor, diaconilor din prima jumătate a secolului trecut. Însă un detaliu merita discutat, invitând, de fapt, la un studiu aprofundat al onomasticii românești din epoca modernă : majoritatea persoanelor de sex feminin poartă numele de Ecaterina. Importanța simbolică a renumelui împărătesei explică, fără îndoială, frecvența numelui, vehiculat cu insistență în mediile sociale din ultimul pătrar al veacului XVIII[16]. Băieții însă, în afara obișnuitului Ioan, se conformează unei mode noi, căci poartă numele țarilor contemporani Nicolae I și Alexandru I.

Dosarul este alcătuit din cinci părți, f. 1—8, f. 30—31 v., f. 40—41 v., f. 43—43 v., f. 44—48 v., fiecare corespunzând unui despărțământ administrativ al capitalei *(ceastie)*. Anexa 1 oferă numele unui singur redactor, dar trebuie să ne imaginăm că restul rapoartelor s-a pierdut ulterior, lipsindu-ne de alte detalii privitoare la întocmirea statisticilor, Am încercat să păstrăm, pe cât posibil, formularul original și am notat, în manșetă, numărul filelor. Textul a fost transcris în manieră fonetică interpretativă ; câteva semne chirilice au primit următoarele valori fonetice :

---

[13] *Ibidem*, f. 15, f. 16—17 v., 24, 32—32 v., 33, 34, 35.

[14] *Ibidem*, f. 19, 21.

[15] Cf. H. Bouzemberg, *Economie, famille et population dans la réligion orthodoxe*, în „Annales de démographie historique", 1990, p. 425—430.

[16] V. și N. Iorga, *Sfârșitul veacului al XVIII-lea în Țările Române. După o anonimă carte de călătorii*, în „Arhiva", III, 4—5, apr.—mai 1892, p. 204—205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ѣ = „î" sau „â", în *vârsta* (nu *vărsta), sfântul* (nu *sfăntul)*
ѧ = „în" „î", în *înalt, într-o ;* „îm" înainte de „p" și „l".
мп = „mb" (în *Haralambie* nu *Haralampie)*
ꙗ = „ia", în *Mariia* (nu *Maria)*
ѳ = „th", în *Mattheiu* (nu *Mateiu)*
ѣ = „ia" în *Goliia* (nu *Golia)*
ѵ = „v" ca în *Evthimie*

Am păstrat dubletele vocalice și consonantice. Acolo unde au existat corecturi, lecțiuni incerte sau variații textuale, s-a făcut cuvenita semnalare potrivit notelor următoare :

[1] = tăiat în text
[2] = subscris
[3] = lecțiune incertă
[4] = așa în text.

Anexa 1

f. 22. Cătră Cin(sti)t(a) și Duhovniceasca Decasterie a Sfintei Mitropoliii Moldaviei

Plecat raport

La 12 a aceștii luni priimind porunca Cin(sti)t(ei) Duh(o)v(nicești) Decasterii de supt no. **617** ca să faci izvod curat despre persoanele slujitoare și acareturile monas(tiri)lor și besericilor însămnate în poruncă, următoriu fiind poruncii, am mers pe la fiecare măn(ă)s(tire) și beserică și cercetând am făcut alăturatul izvod, pre care trimițându-l nu lipsesc cu supunere a înștiința.

1828 dechem(brie) 15
Gheorghie preot ot Sf(â)nt(ul) Neculai Gospod

Anexa 2

Partea doh(o)vnicească din orașu(l) Iași

Călugări :
— ieromonahi 33
— ierodiiaconi 19
— monahi i casnici 19
— slugi 45
— monahii 23
— slugi 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Slujitorii besericești mireni :
- preuți 105
- casnicii lor : bărbați 110, fimei 190
- slugile : bărbați 30, fimei 58
- diiaconi 32
- casnicii lor : bărbați 21, fimei 42
- slugile : bărbați 6, fimei 14
- dascăli 60
- ponomari 40
- și staroști 13
- casnicii lor : bărbați 36, fimei 105
- slugile : bărbați 8, fimei 14

f. 1. *Catagrafie pentru monastirile și bisericile și pentru toți slujitorii i acareturi precum să arată mai gios anume*
No 1 Biserica Sfântului Mucenic Haralambie

Numele persoanelor	Vârsta lor	Numărul acareturilor
1	2	3
1. Preutul Vasilie	28	șade într-o odae a bisericei
Prezvitera Ecaterina	19	
Eleana poslușnică	14	
2. Preutul Ștefan	35	șade la mahala în casă cu chirie
Prezvitera Eleana	17	
Fii Dimitrie	5 luni	
Ioan poslușnic	11	
Ileana slujnică	45	
3. Epitrop bisericei Dumn(e)alui stolnic Ștefănache Cerchezi		șade într-o casă cu 4 odăi a(le) bisericei plătind chirie
4. Enne psalt	35	
5. Panaite dascal	26	
Mariia soțiia sa	20	
Fii Nastasiia	2	
Ecaterina	3	
6. Neculae palamari	20	
Zoița soțiia sa	16	
7. Gavriil staroste	40	are casa sa la mahala

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Mariia soţiia sa	30	
Fii Zoiţa	6	
Dimitrie	4	
Theodora poslușnică [1]	16	40 odăi de piiatră a(le) biisericei să află spitalul de bolnavi într-însele
Șărban poslușnic [1]	17	
Necolae poslușnic [1]	13	1 casă cu patru odăi s-au dat cu chirie păhărnicesăi Nastasiei Istrătoae
Thoma poslușnic	12	
8. Simioan poslușnic bisericei	55	tij şi alte 2 casă iarăşi să dau cu chirie
Ecaterina soţiia sa	30	
Parascheva soacra sa	60	
Fii Grigori	10	
Necolae	5 luni	
	2	

f. 1. v. Biserica Sfântului Athanasie şi Chiril

1. Iconomul Parthenie văduv	75	are casa cu 3 odăi în ograda bisericii făcută cu cheltuiala sa
Fii Ioana	48	
Marie slujnică	16	
2. Preutul Grigorie	65	are 2 odăi bune în ograda bisericei întru care şade, făcute cu cheltûiala sa
Prezvitera Parascheva	62	şade în casa bisericei, însă casa este proastă
Fii Eliana	9	
Gheorghie	7	
Marie vătăvoae ci şade în casa preutului Amfilohie	70	
Zamfira fiica vătăvoae	30	
4. Diiacon Grigori	28	şade în casă cu iconomul Parthenie
Ecaterina soţiia sa	19	
5. Epitrop bisericei Dum(nea)lui stolnic Stefănache		
6. Constandin palamari	36	şade în mahalaua Sărăriei
Soţiia sa Safta	30	
Eleana	1 lună	
		— o casă cu 2 odăi a bisericei să dă cu chirie în ograda bisericii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
		— o casă cu trei odăi tij în ograda bisericei să dau de biserică cu chirie — o casă cu 2 cămări tij a bisericei să dă cu chirie — o casă cu 2 odăi a prezviterii Ecaterinii făcută de dânsul pe locul bisericii și după săvârșirea vieții sale să rămâe a bisericii
	3	
f. 2. Biserica Sfântului Marelui Mucenic Theodor		
1. Epitrop bisericei Sfinția Sa părintele iconomul Antonie		
1. Preutul Vasilie	40	1 casă cu 2 odăi bune făcute de preotul Vasile în ograda bisericii întru care odăi șade însuși
Anastasiia prezvitera	26	
Fii Theodor	6	
Mariia	10 luni	
Eufrosina	9	
Ecaterina prez(vitera) soacra preutului Vasilie	51	
Marie slujnică	17	
3. Preutul Necolae	29	1 : are una casă cu 3 odăi proaste făcute cu cheltuiala sa pe locul bisericii în ogradă, întru care șade însuși
Chiriiachi prezvitera	21	
Fii Ioan	2	
Marie	5	
Ileana soacra preutului Neculai	40	
Marie slujnică	15	
4. Diiaconul Dimitrie	28	
Smăranda soția sa	18	
5. Dascal Vasile	28	șade în casă cu chirie
Zamfira soția sa	25	
Fii Ioan	9	
6. Mihail palamari	28	șade în casă cu chirie
Safta soția sa	33	
Evdochiia slujnică	18	
7. Gheorghie poslușnic bisericii	15	1 casă cu cămara proastă a Mariei Mădârjaucăi, în ograda bisericii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
		1 casă cu 4 odăi în ograda bisericei făcută din nou cu toată cheltuiala psaltului Ioniță, ce este cântăreți la monastirea Sfântului Spiridon
		2 dugheni, cu 1 odae deasupra lor, de cărămidă, bune, pe locul biseri(cii), făcute din nou cu toată chel(tu)iala Sfinției sale părintelui iconom Antonie
	4	
f. 2 v. Biserica Vovedenie		
1. Preutul Alexandru	34	are odaia sa făcută în ograda bisericii, întru carele șade
Prezvitera Safta	28	
Fii Ioan	7	
Anghel	5	
Ecaterina	11	
Savva poslușnic	70	
2. Preutul Vasile	30	șade în ograda bisericii, are casă cu cămară făcută cu cheltuiala sa pe locul bisericii, însă casa proastă
Prezvitera Safta	20	
Fiiu Necolae	9 luni	
Ioan slugă	10	
Nazariia monahiia soacra lor	60	
3. Vasile (i)erodiiacon	26	are casa sa la mahala
Marie soțiia sa	17	
Mariia mătușa lor	50	
4. Grigori (i)erodiiacon cântăreți	42	ține casă cu chirie
Efrosina soțiia sa	32	
Fiiu Costandin	12	
5. Stolnic Ioan Borcilă epitrop		
6. Irimiia dascal	24	șade la mahala
Smăranda soții sa	22	
Evlasiia monahiia maica lui	50	
7. Thoma ponomari	21	are casă la mahala
Safta prezvitera maica lui	40	
		3 odăi cu cămările lor bune, făcute din nou cu cheltuiala Dum(nea)lui stolnic(ului) Ioan Borcilă în ograda bisericii, plătind bezmen

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
		3 odăi bune supt acoperemânt în ograda bisericei, făcute de Stanca cositoarea, plătind bezmen
		1 odae cu cămara sa proastă în ograda bisericei făcută de Zoița soțiia lui Scarlat zugrav, plătind (b)ez(m)en
	5	
f. 3. Biserica Sfântului Dimitrie		
1. Iconomul Iosif	48	are casa sa în ograda bisericii, cu patru odăi, casa de lemn învechită
Prezvitera Ecaterina	40	
Fiiu Ioachim	14 (și) 6 luni	
Ioana poslușnică	50	
2. Iconomul Gheorghie	45	are o casă cu cămară proastă în ograda bisericii, făcută din nou cu cheltuiala sa, întru care șade
Prezvitera Marie	35	
Fii Enăcache	13	
Vasile	8	
Gheorghie	3	
Ioana soacra iconomului	80	
Anna slujnică	14	
Ioan slugă	35	
3. Diiacon Costandin	22	are una odăiță în ograda bisericii făcută din nou cu cheltuiala sa
Zamfira soțiia sa	16	
Toader slugă	13	
4. Epitropi Dumn(e)alor boeri(i) Bălșășți		
5. Psaltul Iancu de strana mare	40	
6. Dascal Ioan de strana mică	28	
7. Ioan ponomari	45	șade la mahala
Nastasiia soțiia sa	40	
Fii Smăranda	6	
Ruxandra	5	
Anna	1 (și) 6 luni	
Alexandru nepot	18	
Acăsăniia slugă	14	2 odăi proaste a(le) bisericei, ce șade psaltul Mihălache, însă merimetisite de dânsul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
		2 odăiţe în ograda bisericii, făcute de preutul Ioan, ce slujăşte la paraclisul Dum(nea)lui Gligoraş Sturza
		1 casă proastă a lui Ioan lăcătuşi pe locul bisericii
		1 bordei a(l) lui Matei ţigan pe locul bisericii
		12 pogoane vie la Şorogari paragină
		2 dugheni negata în Târgul de Gios

6

f. 3 v. Biserica Sfântului Mucenic Gheorghie, la Lăzonschi

1.	Iconomul Antonie	50	1 casă cu 4 odăi de cărămidă bune, a sfinţiei sale, în ograda bisericii, bez una odae la poartă, ce şade maica Magdalina
	Prezvitera Zamfira	40	
	Vasile nepot	14	
	Anghel nepot	12	
	Mariia nepoată	10	
	Varvara nepoată	6	
	Mariia slujnică	45	
	Grigorie poslușnic	28	
	Magdalina monahiia şade în ograda sfinţiei sale	65	
	Ecaterina slujnică	45	
2.	Preutul Ioan	29	şade într-o odăiţă a bisericii în ogradă
	Prezvitera Marie	17	
	Fiiu Antonie	2 luni	
	Marie slujnică	16	
3.	Preutul Thoma	28	şade în odaia bisericii în ogradă
	Prezvitera Chiriiachi	21	
	Marie nepoată	3	
	Necolae poslușnic	15	
4.	Dascal Vasile de strana mare	32	
	Anna soţiia sa	35	
5.	Alexandru palamari	20	
6.	Sandul dascal de strana mică	35	
	Anastasiia soţiia sa	25	
	Simeon nepot	14	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Epitrop Sfinţiia Sa părintele iconom Antonie		2 odăi bune în ogradă a(le) bisericii să dau cu chirie 2 odăi a(le) bisericii, șade prezvitera Marie a răposatului preut Gheorghie
	7	
f. 4. Biserica Sfântului Ioan Botezătoriul		
1. Iconomul Ioan	35	1 casă cu 4 odăi, bez 2 de cărămidă bune, făcute cu toată cheltuiala sa în ograda bisericii, întru carele șade
Prezvitera Ileana	28	
Fii Ioan	11	
Necolai	7	
Efrosina	5	
Marie	3	
Smăranda	1	
Ecaterina slujnică	20	
Necolai poslușnic	11	
Anastasiia roaba	10	
Marie roaba	9	
2. Sachelariul Grigori	37	1 casă cu 2 odăi cu cărămidă în paianturi în ograda bisericii, făcută cu cheltuiala sa, întru carele șade
Prezvitera Eleana	29	
Fii Andreiu	8	
Theodor	5	
Acăsăniia slujnica	40	
3. Dascal Vasile	31	șade în odaia bisericii
Marie soţiia sa	26	
Anna fiică	7	
Smăranda	5	
4. Grigorie ponomari	26	șade în odaia bisericii
Theodora soţiia sa	18	
Fii Costandin	6 luni	
5. Epitrop Dumn(e)alui hatman Răducanu (Roset)		1 casă cu 6 odăi a bisericii în ogradă să dau cu chirie 1 casă cu 5 odăi a bisericii în ogradă să dau cu chirie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
	8	
f. 4 v. Monastirea Dancul		
1. Ignatie arhimandrit și igumen	65	5 odăi de cărămidă bune a(le) Igumeniei, ce șade într-însele însuși igumenu(l) și cu posluș-nicii săi
2. Andronic monah	50	
Io(r)dache ficior în casă	26	
3. Iconomul Gheorghie	53	șade într-o odae a bisericii
Prezvitera Soltana	50	
Fii Necolae	12	
Marie	14	
Theodor	7	
Mardarie nepot	11	
Parascheva slujnică	18	
4. Sachelariul Gheorghie	48	
Prezvitera Anna	36	
Fii Andreiu	17	
Ștefan	12	
Vasile	10	
Ecaterina	13	
Marie	3	
Anastasiia soacra sachelar(u)lui	60	
Ecaterina slujnică	14	
5. Preutul Ioan	29	șade în ogradă în casa monas-tirei într-o odae pro(a)stă
Prezvitera Marie	17	
Fii Petru	22	
Elena slujnică	14	
6. Psaltul Alexandru	27	șade în ogradă într-o odae a monastirii
Necolae slugă	13	
7. Anton palamari	18	
Vasile posluș nic	18	
8. † Proin Bordojan Grigori șade în odaia monastirii		
† Sofronie Bordujan și exarh cu 4 slugi		asemine șade în odaia monas-tirii
Robii monastirii		
Zoița	60	
Pavel vezeteu	30	
Smăranda	35	
Mariia	6	
Marie	36	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Anastasiia	8	
(rupt)	3	
f. 5. Panaite	10	
Irodiia	40	
		1 casă cu patru odăi a monastirii şade soţiia răposatului psalt Dimce cu toată fameliia sa, însă casele sânt învechite proaste
		1 crăcimă la poarta monastirii, bună cu pivniţă
		3 locuri de dugheni la cizmărie, care să dau cu bezmen
		3 locuri de dugheni la Târgul de Sus, care au fost mai înainte date cu chirie şi acum din vreamea stăpânirii de mai înainte s-au dat cu bezmen
	9	
f. 5 v. Monastirea Goliia		
1. † Sofronie arhimandrit şi igumen monastirii	48	în şapte odăi de piiatră bune şade igumenul cu casnicii săi, în monastirea de la dial
2. † Eftimie (i)erodiiacon psalt(2)	30	
Vasile ficior în casă	20	
Alexandru poslušnic	20	
Costache poslušnic	16	
Ioan tij poslušnic	14	
Ioan slugă	35	
3. Iconom Grigori	65	are casa sa la mahala
Prezvitera Safta	40	
Fiiu Marie	12	
Ecaterina slujnică	16	
Iacov poslušnic	20	
4. Sachelariul Vasilie	35	are casa sa pe locul monastirii den afară de ogradă, 2 odăi bune
Prezvitera Paraschiva	28	
Fii Ioan	10	
Mathei	8	
Costandin	6	
Marie	1 (şi) 6 luni	
Safta slujnică	18	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
5. Preutul David	30	are casa sa la mahala
Prezvitera Paraschiva	22	
Fiiu Marie	2	
Grigorie slugă	40	
Necolae slugă	12	
Theodor tatăl preutului David	70	
6. Preutul Dimitrie	35	şade în casă la mahala
Prezvitera Eliana	20	
Fiiu Gheorghie	5	
7. Gheorghie (i)erodiiacon	28	şade în mahalao(a) Tătăraşi
Ecaterina soţiia sa	20	
Fii Rariţa	3	1 casă cu 6 odăi de piiatră bune în ograda monastirii, făcute din nou de Dum(nealu)i vornicul Vasile Baston
Eleana	1	
8. Theodor dascăl de strana mică	30	
9. Iordache ponomari	20	
		4 başce mari de piiatră 1 magazie mare de piiatră a lui Andrei Pavlu 15 başce despre poartă, de piiatră, însă 9 bune şi 6 negata, şi dintr-aceste s-au dat numai *(rupt)* 3 cu chirie
	10	
f. 6. Monastirea Sfântului Spiridon		
1. Nectarie arhiereu	85	5 odăi de piiatră bune, sus la paraclis, unde şade bătrânul cu alţi slujitori
2. Varlaam arhiereu	42	3 odăi de cărămidă bune gios, şade părintele Varlaam
3. Theoclit arhiereu	65	
4. † Filaret arhimandrit(ul) lazaret(ului)	55	
5. Iconom Iacov	68	
6. † Theodosie ier(o)monah	30	5 în cinci odăi proaste de lemn şăd preuţii slujitori şi doftorul Filip
7. † Isaiia (i)er(o)monah	35	
8. Preutul Mihail	50	
9. Preutul Ioan	35	
10. Preutul Costandin	32	şade în ograda Sf(â)n(tului) Theodor, în casă cu chirie
Prezvitera Smăranda	18	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Marie slujnică	18	
11. † Anthim (i)erodiiacon psalt la paraclis	45	
12. † Theofan [3] (i)erodiiacon	25	
13. † Andronic (i)erodiiacon	24	
14. Simion (i)erodiiacon	24	
Zamfira soția sa	16	
15. Gheorghie (i)erodiiacon	27	are casa sa afară din monastire
Elena soția sa	24	
Fii Dimitrie	6	
Ioan	3	
Ecaterina	7	
Zoița slujnică	15	
16. † Isaiia monah palamari	36	
17. † Paladie monah prescurari	40	
18. Iordache ponomari la paraclis	23	
19. † Dimitrie frate sofragi(u)	20	
20. Manoli psalt	28	
21. Ioan psalt	24	
f. 6v. 22. † Camenarul sameș(ul) Sf(i)ntei Monastiri	40	4 odăi bune șade sameșu(l) și cu alți slujitori
23. † Dimitrie vătav(ul) Sv(intei) Monastiri	38	2 în doao odăi proaste, șade vătavul cu portariu(l)
24. Vasilie psalt	35	ține casă cu chirie la mahala
Ecaterina soția sa	32	
Fiiu Calipso	15	
Mariia slujnică	40	
Iancul slugă	13	
25. Ioniță psalt	41	are casa sa în ograda Sv(ântului) Theodor
Elencu soția sa	40	
Fii Efrosina	16	
Marie	14	
Milița	12	
Caterina	3	
Costandin	5	
† Martha monahiia soacra psaltului	60	
Marie slujnică	9	
Anastasiia slujnică	20	
26. Theodor psaltul	32	ține casă cu chirie la biserica Vovedeniia
Zoița soția sa	17	
Fiiu Ioan	3 luni	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Marie soacra psaltului	60	13 odăi de piiatră bune sânt pline cu bolnavi 2, în 2 odăi bune şade dofto-ru(l) Anastasă 4 beciuri de piiatră 5 başca de piiatră 2 cuhni bune, una pentru spi-tal şi una pentru slujitorii bi-sericii 1 odae pentru vezeteu bună 2 grajduri împreună cu şura de piiatră bune, aceste acare-turi de sus arătate sânt toate în ograda monastirii

f. 7. Acareturile ce le *ce le* [4] are Sv(ân)tul Spiridon afară din ogradă

No
1 Bacalie la poarta monastirii să dă cu chirie
1 Chitărie de cărămidă să dă cu chirie
1 Bărbierii
1 Crâcimă să dau tot cu chirie

Bezmăn

1 dugheană a *Thothei* ([4], Thomei) Talpuşi cu bezmen
2 dugheni Theodosie bărbieri
1 dugheană a jidov(ului) ceasornicari
1 dugheană a lui Ioan bucătariu
1 dugheană a lui dragoman Conţului
1 du(gheană) Ioan să(hă)idăcari
5 dugheni la Uliţa Mare
1 du(gheană) la Iosif jidov
1 crâcimă la cizmărie
1 crâcimă la Târgul de Sus
1 crâcimă la Târgul de Sus
3 du(gheni) tot la Târgul de Sus
1 pitărie la Târgul Făinei vechi
1 loc de casă s-au dat lui Dimitrie chitari
1 dugheană şade Crăciun
1 casă a lui Ştefan croitoriu
1 un loc de casă la (N)eamţi
1 un loc de casă la Necolai să(hă)idăcari
7 locuri a(le) monastirii care şăd ţiganii monastirii

f. 7 v. Biserica Sf(ân)tului Ilie Proroc

1. † Daniil arhimandrit şi igumen	50	şade în casa (i)er(o)monahului Nicodim

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
2. † Necodim (i)er(o)monah	48	are 4 odăi bune de cărămidă în ograda bisericii, făcute cu cheltuiala sa
3. Preutul Savva		șade în 2 odăi a(le) bisericii, proaste
Prezvitera Safta	35	
Fii Vasilie palamari	18	
Ecaterina	13	
Marie	3	
Marie slujnică	14	
4. Preutul Alexandru	32	șade în odaia bisericii, proastă
Fii Mihail	10	
Costandin	7	
Vasile	4	
Grigorie	1	
Theodor socru(l) preutului	60	
Ecaterina soacra	50	
Mariia mancă	36	
5. Diiacon Anastasie	30	șade la mahala
Mariia soțiia sa	16 [3]	
Fiiu Ecaterina	3	
Ecaterina nepoată	10	
6. † Ilarion (i)erodiiacon și psalt	39	șade în casă cu chirie
Iordache nepot	17	
Marie slujnică	35	
Ilie fiu de suflet	4	
7. Dascal Costandin	26	șade în odaia bisericii
Nastasiia maica lui	55	
Vasile nepot	10	

f. 8. Acareturi a(le) S(fântului) Ilie

5 odăi mari sus și 4 gios bune de cărămidă a(le) bisericii, să dau cu chirie
3 odăi proaste a(le) lui spătari Vasile *Alecsandru* [4] pe locul bisericii
4 odăi de cărămidă pe locul bisericii în ogradă *pe loc* [1] a(le) lui Mihălache zugrav, plătește bezmăn
4 odăi proaste pe locul bisericii, în ogradă, a(le) lui Gheorghie filosof, plătește bezmen
3 dugheni cu odăile lor de cărămidă *pec* [4] locul bisericii făcute de Lupul să(hă)idăcari, cu bezmen

f. 30. *Catagrafie despre monastirile și besericile mai jos arătate anume*

1. Beserica Tălpălariu

1. Preot Vasâle	63	are casa sa la mahala cu 4 odăi bune
Safta poslușnică	23	
Sachelar Mihail	45	are casa sa la Tătăraș, 2 odăi bune

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Nastasâia prezviteria	36	
Fiiu Gheorghi	11	
Preot Vasâle	30	are casa sa cu 2 odăi bune în ograda bisericii
Ecaterina prezvitera	20	
Fiiu Costandin	2	
Diiacon Alexandru vechil	43	are casă cu 2 odăi bune de cărămidă
Ioan (i)erodiiacon	30	are casa sa la mahala cu 2 odăi de lemnu
Zamfira soțul lui	18	
Ioana poslușnică	14	
Dascal Ioan	24	
Petre ponomariu(l)	27	are casa sa la mahala cu 2 odăi de lemnu
Safta soție sa	20	
Fiiu Marie	1	
		2 dughene la uleță la Târgu de Jos, de lemnu
		4 locuri de dughene ce sunt stərpe
		2 locuri date cu *bezmun* [4]
		1 casăle Aghenții, de piiatră, bune

2. Beserica Banului

Iconomu Theodor	56	șade în casăle bisericii, 4 odăi buni
Paraschiva prezvitera	48	
Fii Ruxanda	18	
Grigori	16	
Theodor	11	
Marie	25	
Theodor poslușnicu(l)	24	
Preot Athanasă	40	șade în ograda besericii, 2 odăi bune
Sultana prezvitera	27	
Fiiu Marie	11	
Safta poslușnică	15	
Dimitrii (i)erodiiacon	26	șade în ograda besăricii, 2 odăi
Smaranda soție sa	*(rupt)*	*(rupt)*
Fiiu Necolai	*(rupt)*	
Marie poslușnică	*(rupt)*	
f. 30 v. Psalt Ioan căminar	26	țâne casă cu chirii
Dascal Theodor cu ocaz	20	
Gheorghi ponomariu(l) cu ocaz	40	are casa lui, 2 odăi bune
Marie soție sa	32	
Fii Petru	8	
Caterina	5	
Galița poslușnică	17	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Epitrop besericii D(umnea)lui spătar Dimitrie Codreanu	50	
Mitrofan staroste	40	
Cinci scutelnici cu famelile lor		
		2 casă în ograda besăricii ce șăd preoții slujitori
		1 casă cu 6 odăi în ograda besăricii, ce este mitohul Episcopii Romanului
		1 casă cu 6 odăi sus și 6 jos, ce să dau cu chirii, de cărămidă
		1 casă cu locul ei la mahala, proastă
		1 loc de casă la mahala ce să dă cu *bezmun* [4]
		1 locu stărpu la mahala
		1 locu ce să dă cu bezmăn, în care sânt 6 benale streine
		1 crâșmă la uleță la poarta Curții Gospod ce să dă cu *bezmun* [4]
		1 dugheană de cărămidă în Târgu de Sus cu locu(l) ei
		1 crâșmă cu locul ei la Târgu Frumos
		1 crâșmă cu pivniță de pietră și cu casă bune din dos, 4 odăi de cărămidă ce sânt date besăricii cu diiată dupa moarte(a) D(umisa)le Căsandra Buțuroae de *Sandu* [3] bărbatu(l) ei
		1 vie, 8 pogoane

3. Beserica Cuvioasa Paraschiva, Mitohul Maicelor

Epitrop(ul) besăricii Sfinție Sa iconom Costandin		
Preot Ioan	50	ține casă cu chirie
Anastasiia prizvitera	42	
Fii Ecaterina	8	
Ruxanda	4	
Preot Costandin(n)	28	
Bălașa prezvitera	26	
*(Ale)*xand*(ru)(rupt)*	*(rupt)*	
f. 31. Psalt Enciu	40	șade în odăile besăricii
Marie soție sa	28	
Fii Necolai	10	
Anastasâe	1	
Gheorghi ponomariu(l)	38	șad în odăile besericii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Marie soție lui	30	
Maica Pelaghie stărița	60	șade în odăile besăricii
Maica Ananie	70	
Maica Aftanasâe	100	
Maica Evghenie	90	
Maica Martha	70	
Maica Matrona	60	
Maica Sarafima	60	
Maica Aftanasâe	55	
Maica Antoniia	56	
Maica Pelaghie	60	
Maica Megdonie	60	
Maica Sofie	65	
Ana sor(ă)	55	
Lambrina sor(ă)	57	
Maica Melanie	50	
Maica Iuliiana	60	
Maica Sarafima	55	
Diiacon Dimitrii	26	șade în casa lui, 2 odăi proaste
Ana soție sa	20	
Fii Efrosina	4	
Gheorghii	1	
Ana poslușnică	18	
		1 casă a preotului Ioan, 2 odăi de lemnu
		5 odăi suptu acoperemânt ce șăd maice
		2 odăi ce șăd tot maice, de lemnu
		1 casă șade preot Costandinu
		2 odăi șăd psalt(ul) și ponomariu(l)
		1 casă tot în ograda besăricii
		1 căsuță șade portariu(l)
		2 poslușnici(i)
		8 dughene de lemnu învechite

4. Besărica Sf(â)ntul Necolai di(n) Muntenime(a) de Mijloc

Epitrop besăricii preot (S)fi(n)ție sa Filaret Beldiman		
Sachelarie Gheorghii	38	șade în odăile besăricii, 3 odăi bune
Zamfira prezvitera	37	
Dimitrii	*(rupt)*	
Marie	*(rupt*	
Ileana	*(rupt)*	
Ioana poslușnică	*(rupt)*	
f. 31 v. Preot Manoil	28	șade în odăile besăricii, 2 odăi
Ruxanda prezvitera	21	
Fiiu Dimitrii	1	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Casandra poslușnică	15	
Psalt Hriste Sărdariu	35	
Zmaranda soție sa	35	
Fiiu Gheorghi	1	
Grigorii (i)erodiiacon	25	șade în odăile besăricii, 2 odăi
Ileana soție lui	19	
Fiiu Anastasie	1	
Psalt Necolai *Fipsenesc* [3]	24	șade în odăile besericii
Sultana soție lui	19	
Panaite dascal	21	
Vasale ponomariu(l)	19	
Costache sameșu besăricii	30	șade în odăile besăricii, 2 odăi 5 casă cu despărțiti acoperemânturi în ograda besericii, de lemnu, bune 1 dugheană la poarta besăricii, de cărămidă, noao 6 dughene la uleță, de lemnu 1 vii, 4 pogoane

5. Beserica Buna Vestire

† Protosinghel Agapii		46	șade în odăile besericii, 2 odăi de cărămidă
Preot Ștefan		41	
Marie prezvitera		35	
Fii	Costandin	18	
	Marie	14	
	Ecaterina	12	
	Mihail	6	
	Ileana	5	
Marie poslușnică		18	
Psalt Hristofi		46	
Costandin ponomariu(l)		30	
Procopie diiacon cântăreț(l)		32	
Xenie soție sa		20	
Fii Vasâle		5	
Ecaterina		1	
Ștefana poslușnică		12	
Epitrop besericii D(umnea)ei vorniceasa Marie Tăutuleasă			2 casă, 4 odăi de cărămidă, șăd preoții 1 locu la Podu Căcăinii să dă cu bezmăn

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3

f. 40. 5. Monastirea Sfinților Trei Ierarhi

Naceal(nic) Serafim arhimandrit	68	ține două odăi a(le) besericii
posluș(nici) Sotir	25	
posluș(nici) Dimitrie	16	
posluș(nici) † Hristu	26	
† Gavriil ieromonah	66	șade într-un beciu a(l) besericii
† Ioachim ierom(on)ah	39	șade într-u(n) beciu a(l) besericii
Dimitrie sachelariul	33	
Elena presvitera	26	
Fii Gavriil	7	ține un beciu a(l) mon(a)st(irii)
Fii Vasilie 1	1	
posluș(nică) Ioana	18	
Ioan preot	32	
Elisaveta	4	șade într-o odăiță a școalii
Theodor preot [1]	66	
Theodor preot	66	
Soltana preuteasa	53	
Ecaterina fiica lor	29	are casa lui cu 4 odăi bune de cărămidă
(V)eronica [3]	10	
Elena	30	
Anastasia	10	
Elena	10	
Theodor diacon	28	ține o odae și o cămăruță cu chirie
Zoița diaconița	20	
posl(ușnică) Zoița	20	
Costantin psalt	36	
Elisaveta soția lui	22	ține 2 odăi cu chirie
Gheorghie fiul lor	2	
Coste portari	70	
Vasile dascal al 2-lea	46	ține 2 odăiță cu chirie
Anastasia soția sa	39 7 [4]	
pon(omariul) Mattheiu	38	șade într-un beciu a(l) mănăstirii

Afară de aceste 4 beciuri însămnate în care șăd oamenii măn(ă)st(irii) mai sînt încă 4 beciuri
Să mai află casăle școalelor cu 3 odăi și alte 2 odăi tot a(le) școalelor, în care șăd dascali

6. Beserica Sfântului Nicolai Gospod

Epitrop Constantin iconom	36	
Elena prezvitera	33	
Andrei frate(le) necealnic(ului)	32	are casa sa cu 2 odăi de cărămidă bune, în țintirimul besericii
posl(ușnici) Axinia	23	
Gheorghie copil	10	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
	Gheorghie proin protopop 45	
	Ecaterina prezvitera 37	
Fii	Elina 14	are casa sa cu 4 odăi bune de cărămidă, în ograda besericii
	Ana 11	
	Nicolai 7	
	Ecaterina 1	
posl(ușnică)	Tudora 28	
	Gheorghie preot 39	are casa sa cu o odae și o săliță în ograda besericii
	Vasilichia prezvitera 29	
posl(ușnică)	Bălașa 12	
f. 40 v.	Lazar preot 31	
	Maria preoteasa 30	are casa sa cu o odae și o săliță în țintirimul besericii
Fii	Ecaterina 1	
posl(ușnici)	Ioan 14	
	Ioana 18	
	Lupu diacon 28	
Fii	Varvara 2	
posl(ușnic)	Petru 14	are casa sa cu o odae și o săliță în țintirimul besericii
	Ioan diacon 25	
	Ecaterina diaconița 14	
posl(ușnică)	Safta 18	
	Mihail priot veșmântari 50	
	Elena preoteasa 38	
Fii	Nicolai 18	ține casă cu chirie, în care să află 2 odăi de cărămidă
	Evangheli 13	
	Gheorghie 7	
posl(ușnică)	Maria 18	
	Costachi psalt 25	
	Maria soția sa 22	are casa sa cu o odae și o săliță în țintirimul besericii
Fiiul	Gheorghie 1	
posl(ușnică)	Maria 18	
Paraschiva preoteasa văduv(ă)	29	
Fii	Gheorghie 15	
	Maria 14	are casa sa cu o odae și o săliță în țintirimul besericii
	Ștefan 3	
	Toader 7	
posluș(nică)	Maria 17	
ponom(ariul)	Gheorghie 53	șade în odăiță a besericii

7. Beserica Sfântului Apostol Andrei

Epitrop Dum(nea)lui sard(ar)		
Grigorie Mațoene	30	are casa lui negata
Maria soția sa	18	
posl(ușnici) toți robii țâgani		

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Mihail sachelariul	48	
Maria preuteasa	26	are casa lui cu o odae numai
Fii Andrei	8	
Dimitrie preot	30	
Elena preoteasa	22	ține casă cu chirie, care are o
Zoița	7	odae și o cămăruță
Fii Costantin	4	
Dimitrie	1	
Vasilie diacon	25	
Anastasiia diaconița	20	șade într-o odae a bericii
Fii Costantin	1	
Theodor dascal	29	ține o odae cu chirie
Ecaterina	21	
Gheorghie dascăl al 2-lea	25	șade într-o odae a besericii la
† Susana monahiia	60	această beserică să află o casă cu
† Evthimie preut văd(u)v are *rupt)*		patru odăi de cărămidă bune *(rupt)*

f. 41. 8. Beserica Sfântului Constantin

Epitrop Ioan iconomul	45	
Paraschiva preuteasa	32	
Maria	13	
Fii Soltana	11	are casa sa de cărămidă cu 4 odăi
Ecaterina	8	bune
Costantin	7	
Ana soa(c)ra sa	60	
posl(uşnic) Theodor	16	
Dimitrie sachelariul	42	
Fii Ecaterina	13	ține casă cu chirie cu doă odăi
Elena	15	
Efrim dascal	24	șade cu cumnatul său preotul Ște-
Ioana soția sa	20	fan de la Zioa Crucii

9. Beserica cu hramul Sfintei Cruci

Epitrop Ioan preot	50	are casa sa cu 2 odăi
Arhiria preoteasă	45	
Elesaveta	11	
Fii Gheorghie	9	
David	12	
Ștefan preot	40	are casa sa cu 2 odăi
Ecaterina preuteasa	30	
Fii Dimitrie	9	
Maria	7	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Niculai preot	65	are casa sa
Ioan dascal	25	are casa sa
Ecaterina soția sa	18	
Nicolai dascăl al 2-lea	32	are casa sa
Ana soția sa	30	
Fii Gheorghie	14	

10. Biserica Sfântului Ierarh Nicolai din Iarmaroc

Preotul Ioan	30	are casa sa cu doă odăi
Ruxanda preuteasă	24	
Ioan preot	45	ține 2 odăi cu chirie
Elena preuteasa	38	
Petru	15	
Fii Manolache	8	
Vasilie	5	
Maria	2	
Panaite dascal	90	are casa sa
Tofana soția sa	60	
Fii Elena	33	
Vasilie	25	
Maria	15	

f. 41 v. 11. Monastirea Frumoasa

Naceal(nic)	† Ioasaf arhimandrit	62	(l)a cari să află în ogradă opt odăi în doă rânduri supt acoperemânt, bune, de peatră 4 odăi osăbite în care șăd slujitori(i) mănăstirii
	† Varnava iconom	35	
	Vasilie preot	45	
	† Hristofor preot	33	
	Ioan preot	34	
	Raliția preoteasă	28	
Fii	Zoița	4	
	Gheorghie	1	
	† Ghedeon ierodiacon	56	
posl(ușnici)	Dimitrachi	22	
	† Iordachi	24	
	† Vasilie	23	
	† Alecu	10	
	Theodor psalt	31	
pon(omariul)	Gheorghie	23	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3

f. 43. Catagrafie despre monastirile şi besericile mai jos arătate

1. Monastirea Sfântului Ioan Zlatoust

Naceal(nic)	† Chiril arhimandrit	37	şăd în casăle besericii, care cuprind 4 odăi de cărămidă bune
posluş(nici)	Fotachi	20	
	Antonie	20	
	Nicolai	18	
	Ioan	13	
	† Calinic ieromonah	51	şade în casă cu chirie ţăind o odae şi o cămăruţă nu prea bune
	Andrei preotul	32	are casa lui de cărămidă *bune* [4] cu 3 odăi
	Ruxanda presvitera	23	
Fii	Casian [3]	8	
	Gheorghie	4	
posl(uşnică)	Sofia		
	Ioan preot văduv	30	ţine o odăiţă cu chirie
	Andrei diacon	45	are casa lui la mahala cu doă odăiţă şi cămăruţă
	Smăragda diaconiţa	32	
Fii	Zoiţa	15	
	Gheorghie	10	
	Vasilie psalt	20	şade tot în casăle ce şade şi nacialnicul
	Gheorghie dascal al 2-lea	45	are cas alui cu patru odăi bune de cărămidă
	Ecaterina soţia sa	32	
Fiiu	Costache	5	
posluş(nice)	Tudora	50	
	Maria	26	
ponom(ariul)	Nicolai	40	are casa sa
	Ecaterina soţia lui	30	
Fiei [4]	Profira	10	
	Maria	3	
ponom(ariul)	Gheorghe	20	

2. Mănăstirea Bărnovschii

Naceal(nic)	† Paisie ierodiacon	30	ţine 2 odăiţă cu chirii
	Gheorghie sachelarie	35	ţine o başcă şi cămară ei a(le) besericii, de peatră
	Elena preoteasa	30	
Fiii	Costache	16	
	Manolache	8	
posl(uşnici)	Maria	15	
	Nicolai	12	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
	Pantileimon preot	30	ține casă cu chirie, care casă are
	Ana preoteasa	25	o odae și o cămăruță
Fii	Ioan	1	
	Nicolai diacon	25	șade cu socrul său la Goliia
	Ecaterina diaconiți	17	
	Ioan dascălul	55	șade într-o bașcă a besericii
pon(omariul)	Costantin	40	
	Maria soția lui	35	
Fiiul	Ioan	16	

f. 43 v. 3. Monastire(a) Sfânta Vineri

Naceal(nic)	Ioasaf arhimandrit		șade la Frumoasa
	Theodor sachelariul	48	are casa lui cu 4 odăi de cără-
	Ioana preoteasa	31	midă bune
	Ecaterina	14	
Fiii	Ana	10	
	Maria	7	
	Zamfira	4	
	Ilie preot	51	ține casă cu chirie,cu 2 odăi
	Chir(i)aca preoteasa	43	
	Ecaterina	14	
Fiici	Ruxanda	12	
	Ana	8	
posluș(nic)	Ioan	20	
			ține casă cu chirie, cu odae și că-
	Maria diaconița	18	măruță
Fiiul	Dimitrie	1	
	Dimitrie dascal	28	are casa sa cu 4 odăi de cărămi-
	Zamfira soția sa	20	dă bune
Fiiul	Gheorghie	1	
	Vasilie dascal al 2-lea	20	are casa lui
ponom(ariul)	Ioan	20	

4. Monastire(a) Sfântului Sava

Preasf(inți)t(ul)	mitropolit		șade în casâle mănăstirii, în care
	Chesarie	66	casă să cuprind 18 odăi bune de
	† Porfirie proin igumen al Cetății	43	cărămidă, însă nu sânt gata toate
posluș(nici)	† Meletie arhidiac(on)	35	
	† Macarie ierodiacon		
	† Ioan anagnost	20	
	† Antonie	20	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
	† Anastasie 14	
	† Nechita 20	
	† Evthimie 30	
	† Mihail 60	
ponom(ariul)	† Anthim monah 30	
Naceal(nic)	† Paisie ierodiacon 32	șade la Sfântul Spiridon
	Gheorghie preot 41	ține o odae cu chirie
	Smăranda preoteasa 21	
Fi(i)ci	Maria 9	
	Soltana 4	
	Gheorghie preot 32	ține o odae și o cămăruță cu
	Ecaterina	chirie
	preoteas(ă) 25	
Fii	Susana 1	
	Dimitrie diacon 28	ține o odae cu cămăruță cu
	Smaragda diaconița 14	chirie
	Vasilie dascal 36	are casa sa cu 4 odăi de cărămidă
	Ruxanda soția sa 18	bune
	(rupt) 2	
	(rupt)	

f. 44. Catagrafie de monastiri și bisărici și slujitori ci să vor *în gios* [4] anume
1828 dech(em)v(rie) 18

1. Bisărica Sfânt(ului) Necolai din Ciurchi

Epitrop sachelar	Ștefan	38	ședi în casa sa cu dou odăi de că-
	Ecaterina prezvitera	28	rămidă și o dugheană la poartă
poslu(șnici)	Iordache	32	
	Ioana fimeia lui	26	
	Ficior(ul) lor		
	Theodor	4	
	Mariia nepoată	7	
	Preotul Gheorghii	28	ședi în casa lui cu dou odăi
	Mariia prezvitera	18	
Fii	Gligori	2	
posl(ușnic)	Pascal slugă	18	
	Diiacon Thoma		ședi în casa lui cu 2 odăi di că-
	vă(duv)oi	30	rămidă și dugheană la poartă cu
Fii	Ioan	9	dou odăi tij și alt(ă) dugheană
posl(ușnici)	Moisi	25	
	Mihai	30	
	Ioan	35	
	Dascal Gavril di		casa lui cu 2 odăi și dugheană la
	st(r)ana mare		poartă
	vădu(v)oi	35	
Fii	Gheorghi	9	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
	Ilii 6	
	Ștefan 4	
	Dumitru 1	
	Ștefan dascal de str(a)na mică 30	șăd în odaia bisăricii
	Mariia soțiia 24	
	Iordache ponomar 32	în casa sa cu 2 odăi
	Mariia soțiia 26	
Fii	Ileana 7	
	Ruxanda 4	
	Zamfira [4] 1	
	Neculai starosti 30	în casa sa cu 2 odăi și dugheană
	Mariia 22	la poartă

f. 44 v. 2. Bisărica Sfânt(ului) Vasili

	Preotul Ilii	56	șădi în casa sa în car(e) sânt 4 odăi di nueli
	Mariia priuteasa	40	
Fii	Ioan	15	
	Mariia	13	
	Preot Gheorghii	26	șădi în casa lui cu ti(n)dă
	Ecaterina prezviter(a)	15	
	Dascal Andrei	35	în casa lui cu tindă
	Ileana	25	
	Ioan ponomar a(l) preot(ului) Ilii	22	ari casă cu dou odăi
	Ana soțiia lui	16	
Epitrop Ștefan Dudnic		40	ari casa lui cu 3 odăi și dugheană la poartă, de nueli
	Soltana	35	

3. Mănăstire(a) Nicoriță) cu hram(ul) Sfânt(ului) Ioan cel Nou

Nacealnic Protosinghel Teofan		42	în casa mănăstiri(i), 3 odăi
	Preot Gheorghi duhovnic	45	în casa lui cu 2 odăi cu șală de nueli
	Mariia priuteasa	32	
Fii	Mariia	7	
	Soltana	5	
	Ana	3	
	† Efthimiia monahiia maica preotului	82	
poslu(șnică) Ecaterina		16	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Iconom Ştefan	42	ari casa sa cu 3 odăi de nueli
Smaranda preutiasa	31	
Fiii Soltana	16	
Iliana	13	
Vasili	11	
Neculai	10	
poslu(şnic) Alecu	26	
Preotul Gheorghii	40	ţini o casă cu chirii
Mariia priuteasa	32	
Fii Costandin	16	
Ecaterina	14	
Safta	11	
Profira	3	
f. 45. Diiacon Ioan vădu(v)oi	36	ţini o casă cu chirii
Fiica Ana	4	
Vasile dascal di str(a)na mari	26	în dou odăi a(le) mănăstirii şădi
Ana dăscăliţi	24	
Fii Mihail	4	
Diiacon Andrei dascal de strana mică	48	are casa lui cu 3 odăi
Sofiia	46	
Fii Ioan	22	
Dimitrii	20	
Vasili	18	
Necolai	12	
Costandin	8	
poslu(şnici) Vasili	23	
Ana	16	
Gheorghi ponomari		şădi în casă cu tatăl său
Ficior(ul) lui Costandin cioclu	16	
Vasilica priscornita	64	şădi într-o cămară cu gineri-său

4. Besărica Sfinţilor Voevozi ot Roşca

Preot Costandin	32	şade cu cherii în casă cu dou odăi
Paraschiva preuteasa	24	
Fii Alixandru	4	
Vasile	2	
poslu(şnică) Mariia	9	
Preot Ioan	39	şădi în odae(a) bisăricii şi o că-
Ileana pre(z)vitera	24	mară
Fi(i)ca Parascheva	2	
Theodor	1	
poslu(şnică) Marie	16	
Ioan dascal de strana mari	22	şădi cu tatăl său diiaco(nul) Andr(ei) ot Necoriţ(ă)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Gheorghi dascal de strana mică	30	ședе cu chirii într-o cămară la
Caterina	20	Ștefan odobașa
Stanciu ponomar	50	în casa sa și o cămară
Fiii Efrosina	30	
Theodor	13	
Ilii	8	
Ileana	18	
Soltana	12	
Paraschiva	6	
Chiriechi	2	

f. 45 v. 5. Besărica Sfânt(ului) Dimitrii ot Misai

Epitrop † Rafail monah	65	ari o casă cu 4 odăi di cărămidă
Preot Chirica	34	în casa lui cu 2 odăi de nueli
Ruxanda preuteasa	27	
Fii Ștefan		
Ioan		
poslu(șnic) Theodor		
Preot Grigorii	28	în casa lui cu dou odăi de nueli
Mariia priuteasa	18	
Preutul Ifrim	55	casa lui cu 2 odăi de nueli
Ecaterina priuteas(ă)	40	
Ioan dascal holtei	28	casa lui cu o odai
Ioan Stratulat ponomar	60	casa lui cu dou odăi de nueli
Efrosina	45	
poslu(șnic) Ioan	12	

6. Bisărica Sfinților Voevozi ot Rufeni

Preotul Petre	29	ședi în casa sa ci ari, cu 2 odăi
Mariia priuteasa	25	de nueli
Mariia văduvă sor(a) (lui)		
P(et)re	40	
poslu(șnică) Theodora	30	
Gheorghii de suflet	12	
Preotul Manoil	28	ședi într-o odai și o cămară a(le)
Smăranda priuteasa	25	bisăricii, de nueli
Fii Ileana	2	
Neculai	1	
posl(ușnică) Mariia	20	
Dascal Dima di strana mari	40	ari o odai și cu dugheană de nueli
Ioan nepot	28	
posl(ușnic) Toader	18	
Ioan dascal de stran(a) mică	25	ședi în odaia bisăricii
Safta	20	
Alexandru nepot	10	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Zahariia ponomari	15	şădi cu părinţii în casa părinţască
Tatăl său Dumitru	45	
Mariia maica-sa	38	
Caterina sor(a)	10	
Vasili frate	3	mai ari bisărica o odai ci-i dată cu chirii
f. 46.		
Epitrop Vasili Efstathiu	30	şădi în casa sa ci ari cu trii odăi
Zoiţa	25	şi o dugheană la poartă, dată cu chirii
Fii Ana	9	
Dimitru	7	
Alexandru	5	
Efrosina	1	
posl(uşnică) Ecaterina	13	

7. Besărica Sfânt(ului) Arhidiiacon Ştefan

Preotul Vasili	50	ari casa lui cu o cămară de nueli
Anastasiia priuteasă	35	
Fii Alecu	10	
Gheorghi	6	
Smaranda	12	
Preot Matthei	32	ari casa lui de vălătuci
Safta priuteasa	22	
Diiacon Ioan	37	ţini casă cu chirii
Antoniia	25	
Fii Anfilohii	6	
Ioan dascal	32	şădi într-o odai a besăricii
Ileana	17	
Theodor ponomari	52	ari casa lui cu vălătuci, cu dou odăi
Ileana	41	
Fii Caterina	10	mai ari trii odăi besărica, de nueli,
Safta	8	date cu chirii
Epitropi sânt băcalii toţi		

8. Besărica Adormirii ce-i zic şi Vulpe

Prot(o)pop Ioan	50	ari casa lui cu dou odăi, cu loc cu tot lipită
Mariia prezvitera	35	
Fii Ileana	14	
Neculai	8	
Anastasiia	5	
Gheorghi	1	
Paraschiva sor(ă)	30	
Vasili vornic di poartă, fraţi cu prot(o)pop(ul)	40	
Ioan copil a(l) vornic(ului)	5	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Preotul Gheorghi	40	ședi într-o odai a bisăricii, lipită
Ecaterina prezvi(tera)	28	
Fii Ioan	6	
Raliţa	3	
Neculai	1	
posl(uşnică) Ileana	20	
f. 46 v. Preot Ioan	30	ari casa lui cu trii odăi lipită cu
Ileana priuteasa	25	lut
Fii Dumitru	2	
Safta mama priutesii	40	
Vasili dascal la strana mari, holtei	25	amândoi dascălii şăd într-o odaie a bisăricii
Gheorghi dascal de strana mică, holtei	28	
Ştefan ponomar	45	ari casa lui cu dou odăi de nueli
Irina	28	
Fii Mariia	12	
Ioana	7	
Ioan	5	
Vasili	2	

9. Besărica Pogorârei Sfânt(ului) Duh, ce-i zic Curărar(i)

Preot Ioan	39	şădi în casa sa ci ari, cu dou odăi
Ioana priuteas(a)	24	di cărămidă, i altă căsuţă mai
Fiii Casandra	12	mică
Mariia priscorniţa	60	
posluş(nici) Paraschiva	30	
Moisi	13	
Gheorghi	9	
† Ioniţi botezat şădi cu chirii	67	
Preot Alexandru	58	ari casa lui cu dou odăi cu loc cu
Anastasiia priuteasa	34	tot
Fii Tănasă	12	
Grigorii psalt holtei	26	şădi cu chiri(e) într-o cămară lângă bisărică
Gheorghii dascal holtei	16	are casa lor părinţască
Zoiţa maică sa	60	
Angheluşa sora lui	30	
Necolai fraţi	12	
Vasili ponomar	30	ţine dugheana cu chirii
Paraschiva	19	
Mariia mama lui	65	
Fii Grigori	1	
posl(uşnic) Ştefan	10	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
f. 47.	10. Besărica Sfânt(ului) Pantelimon	
Arhiereu Meletie ci șade în popor(ul) Sfânt(ului) Pantelimon	45	ține casa cu chirii cu 4 odăi și bucătării ci sânt a(le) pah(arnicului) Burchi
poslus(nici) † Marcu monah	30	
† Ioan anagnost	21	
Ștefan vezăteu	40	
Catrina a vezăte(ului)	30	
Catrina fiică	9	
Diiacon Dimitrii ci slujăști cu vlădică	25	șădi în odaia besăricii cu priuteasa preot(ului) Ifthimiia
Profira diiaconiț(a)	15	
Ecaterina priuteas(ă) văduvă		
Preot Necolai	35	în casa lui cu dou odăi de lut
Ecaterina priuteas(a)	20	
Fiii Costandin	2	
Ileana	1	
pos(lușnică) Iliana	9	
Gheorghi dașcal holtei	20	} șăd *trustei* (4) într-o odai a bisă-
Ecaterina sor(ă)	22	} ricii
Ioan ponomar frat(e)	15	}
† Dumitru chitar epitrop	60	șădi în casa lui cu dou odăi și
Fii Anastasie	40	chitării din față
Costandin	18	
poslu(șnici) Gheorghi	50	
Mariia fime(ia) lui	30	
Mariia fiică	8	
Vasili	25	
Ana fime(ia) lui	12	
Catrina fiică	3	
Gheorghi	50	
Ștefan	30	
Toader	50	
Catrina fime(ia) lui	24	
Ioana fiică	6	
Naum fii(u)	4	
Panaite	20	
Alexa	35	
Neculai slugă	10	
f.47 v.	11. Bisărica Schimbării la Față ci să zici și Bisăric(a) Albă	
Iconom Gheorghii văduv	42	} ari casa lui cu 4 odăi de nueli și
Dina mătușa icon(o)m(ului)	65	} dugheană la poartă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
Dimitrii gineri(le) iconom(ului), dar nu șad(e) tot în casă, ci și la moșii	28	
Mariia soție	20	
Fii Mariia	1	
Smaranda	40 zili	
Ileana		
poslu(șnici) Vasili	21	
Safta	45	
Mariia	26	
Ana	25	
Sachelar Onofrei vădu(v)oi	66	în casa sa cu 4 odăi de nueli
Fii Mariia	28	
Neculai	1	
poslu(șnici) Gheorghi	10	
Ioachim	15	
Diiacon Gheorghi	27	în casa lui cu dou odăi
Caterina diiaco(nița)	22	
Fii Vasili	6	
Costandin	4	
Ioan	2	
Gheorghi	1	
Mariia soacra diia(conului)	60	
pos(lușnic) Pavăl	30	
Psalt Gheorghi	35	ari casa lui cu dou odăi și dugheană
Anthita	32	
Fii Ralu	9	
Ana soacră	60	
Dascal Petre de strana mică	25	ține o odai cu chirii
Ileana	20	
Ioan ponomar holtei	18	într-o cămară cu o rudenii a lui ari casa lui cu 5 odăi de cărămidă, deosăbit patru odăi la uliți
f. 48. Epitrop paharnicul		
Năstasă Gribinci	40	
Anastasie	30	
Fii Ecaterin(a)	13	
Zoița	10	
Mariia	7	
Efrosina	3	
pos(lușnici) Vasili	35	
Mariia	30	
Zanfira [4]	20	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3
12. Mănăstire(a) Bărboiului		
Nacealnic Arhimandrit Neonil	48	șădi în trii odăi, deosăbit 23 de odăi și șăd slujitorii bisăricii și altele cu chirii și de pomană, ci sânt de bârni și de cărămidă, deosăbit o casă cu dou rânduri cu 7 odăi de cărămidă
poslu(șnici) † Nicanor diiacon		
călugăr	30	
† Varlaam monah portar	50	
† Ioan ponomar	20	
† Aftanasii	16	
† Dimitrii	10	
† Alistar	10	
Mariia bucătăriț(a)	60	
Ioan vezătiu	27	
Ana vezăteiți	20	
Sachelar Zaharia	30	șădi în odaia mănăstirii, dar ari casa și la mahala cu 3 odăi, lipită
Ileana priuteas(ă)	16	
Zoița soacră	40	
posl(ușnică) Ioana	12	
Preotul Irimiia	43	șădi într-o odai a mănăstirii, cu cămară, dar ari casa la mahala cu 3 odăi, ci șădi soacra sa
Smăranda preuteasa	26	
Fii Neculai	9	
Safta soacra	60	
† Nechifor ieromonah	35	șădi în odaia mănăstirii
Diiacon Speridon	29	șădi în odaia mănăstirii
Ancuța	19	
Fii Theodosie	1	
Mariia soacra	50	
poslu(șnică) Catrina	10	
Psalt Stavri holtei	38	șădi într-o odai a mănăstirii cu cămara ei
posl(ușnică) Ioana	40	
Psalt Grigorii	45	șădi în odaia mănăstirii cu cămara ei
Smăranda	34	
Fii Ioan	17	
Hrisiia	14	
Dimitru	5	
Gheorghi	1	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VALERIU STAN

M. KOGĂLNICEANU — ANTREPRENOR DE POȘTE ÎN MOLDOVA (I)

Personalitate proeminentă și complexă a istoriei noastre moderne, M. Kogălniceanu s-a afirmat nu numai ca un remarcabil om politic și de cultură, ci și ca un deschizător de drumuri pe tărâm economic. Ipostază importantă și bine definită a operei marelui bărbat de stat, latura economică a gândirii și activității lui s-a concretizat atât în susținerea și promovarea unor concepții avansate, înnoitoare, cât și în inițiativele și înfăptuirile sale în acest domeniu[1]. Kogălniceanu a militat neobosit, mai ales în perioadele în care a deținut funcții guvernamentale, pentru schimbări și ameliorări în toate sectoarele economiei românești, pentru modernizarea acesteia. Om politic cu deosebite însușiri, atât în domeniul doctrinei economice cât și al practicii politice, el a acționat pentru stimularea industriei românești prin promovarea unei politici protecționiste de stat, pentru întemeierea unor instituții de credit și de asigurare, inclusiv a unei bănci naționale, dar mai ales pentru înfăptuirea unor reforme care condiționau însăși dezvoltarea social-economică a țării. Ca una dintre personalitățile vieții publice românești din secolul trecut care a acționat cu convingere și fermitate pentru înaintarea societății românești pe calea progresului, M. Kogălniceanu a fost el însuși antrenat în diverse activități cu caracter economic, acționând în această privință ca un veritabil întreprinzător capitalist.

Dintre realizările sale economice, cea mai cunoscută și care a reținut mai îndeaproape atenția cercetătorilor a fost, desigur, încercarea de a pune bazele marii industrii textile în Moldova, prin înființarea fabricii de postav de la Târgu Neamț în 1853[2]. Kogălniceanu a fost implicat însă și în alte activități cu caracter economic, lucrativ, care, deși nu lipsite de importanță și semnificație pentru conturarea și descifrarea personalității sale, au fost mai puțin sau deloc cercetate până acum, cu toate că material documentar în această privință există suficient. Se știe astfel

[1] Vezi : Virgil I. Ionescu, *Opera lui Mihail Kogălniceanu sub raportul faptei și gândirii social-economice*, Craiova, 1979.

[2] Cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu. Biobibliografie*, București, 1971, p. 530—532, nr. 7347—7356 ș.a., la care trebuie adăugată contribuția documentară a lui Al. Bardieru, *M. Kogălniceanu, concurent al călugărilor de la Neamț*, în „Manuscriptum", V, 1974, nr. 3, p. 80—85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, în afara fabricii de postav amintite, ale cărei produse erau vândute statului însuşi, a fost antrenat şi în navigaţia fluvială, posedând şlepuri ce erau utilizate pentru transportul cerealelor pe Prut, spre porturile dunărene[3], că a înfiinţat şi posedat pentru scurt timp o velniţă în 1850 şi o moară cu aburi în 1863, că făcea el însuşi comerţ cu cereale şi fân obţinute pe moşiile sale, având, pe lângă moşii proprii, şi proprietăţi luate în arendă. În agricultură, se remarcă prin efortul de a-şi înzestra moşiile cu maşini moderne şi cu specialişti, îndeosebi agronomi, urmărind deci să sporească eficienţa acestei ramuri economice dominante totuşi în epocă. În fine, timp de mai mulţi ani, M. Kogălniceanu a fost antreprenorul unor staţii de poştă în Moldova. Prin tot ce a întreprins în domeniul economiei industriale şi agricole, el se constituie într-un reprezentant tipic al burgheziei româneşti din acea vreme, clasă socială aflată atunci în plin proces de formare şi ascensiune.

Publicăm în cele ce urmează un număr de documente inedite, provenind în marea lor majoritate de la M. Kogălniceanu însuşi, ilustrative pentru activitatea sa de antrepenor de poşte, documente aflate în fondurile „Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor" şi „Documente istorice" de la Arhivele Statului Bucureşti. Fără a intra în amănunte, considerăm necesar să precizăm că M. Kogălniceanu a fost implicat în concesiunea unor staţii de poştă moldovene[4] între anii 1857—1863 sau 1864, perioadă caracterizată în Moldova prin eforturi susţinute de dezvoltare şi organizare a acestui serviciu public în concordanţă cu necesităţile vremii şi, totodată, după crearea statului naţional, de unificare a sa cu instituţia similară existentă la sud de Milcov[5]. Iniţial — după cum o atestă documentele ce publicăm — Kogălniceanu a luat în arendă, la licitaţia organizată în septembrie 1857 la Iaşi, trei staţii de poştă din despărţirea a III-a, anume Totoeştii, Spinoasa şi Socii, la care se vor adăuga ulterior alte trei — Drânceni, Cărpineni şi Târgu Neamţ — preluate de el de la Petre Mavrogheni, un alt fruntaş politic al epocii cu preocupări remarcabile în domeniul economic. În 1858, primele trei staţii menţionate vor fi strămutate, la cererea sa, pe drumul Botoşanilor, în localităţile Podul Iloaiei, Belceşti şi Hârlău, măsură ce s-a dovedit neinspirată, întrucât a provocat atât antreprenorului cât şi serviciului poştal respectiv serioase dificultăţi.

Dată fiind starea proastă a drumurilor, în anumite perioade ale anului, în anotimpul ploios, călătoria cu căruţele şi trăsurile de poştă pe noul traseu devenea foarte anevoioasă, din care cauză M. Kogălniceanu, în calitate de antreprenor, a fost nevoit să solicite o sporire a numărului de cai pentru diligenţe şi chiar suspendarea temporară a serviciului. În afară de aceasta, datorită faptului că dependinţele aferente noilor staţii nu au

[3] Aristarc [George Călinescu], *Flota lui M. Kogălniceanu*, în „Naţiunea", II, 1947, nr. 490 din 10 noiembrie, p. 2.

[4] În lucrarea citată în nota 1, Virgil I. Ionescu, afirmă că M. Kogălniceanu ar fi luat în antrepriză şi o linie poştală din Ţara Românească (*cf. op. cit.*, p. 49). Afirmaţia respectivă nu se confirmă documentar.

[5] Vezi Constantin N. Mănescu, *Istoria poştelor române. Originea, dezvoltarea şi legislaţiunea lor*, Bucureşti, 1916, p. 188—256; Leonid Boicu, *Transporturile în Moldova între 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864. Contribuţii*, Bucureşti, 1963, p. 429—477.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost gata la timp, în iarna anului 1859 au pierit, din cauza gerului, o mulțime de cai de poștă, pricinuindu-i o pagubă de peste două mii de galbeni.

Greutăți mari a întâmpinat Kogălniceanu și în obținerea sumelor de bani ce i se cuveneau prin contract pentru transportul de pasageri și gropuri (colete) pe seama ocârmuirii. Cu toată subvenția primită de la stat, antrepriza poștelor respective i-a adus, se pare, mai multe necazuri decât venituri. Probabil că datorită acestui fapt a fost nevoit să renunțe la antrepriza stațiilor Podu Iloaiei, Belcești și Hârlău, rămânând numai cu stația Târgu Neamț, căreia i-a prelungit contractul pe încă un an sau doi, începând de la 1 mai 1862, în timp ce stațiile Drânceni și Cărpineni erau desființate. Păstrarea în arendă a stației Târgu Neamț a fost desigur legată de existența fabricii sale de postav în această localitate. De altfel, după cum rezultă din documentele ce publicăm, valoarea reprezentată de fabrica respectivă i-a servit drept garanție legală pentru poștele luate în antrepriză.

Activitatea lui M. Kogălniceanu ca antreprenor de poște în Moldova, desfășurată pe parcursul mai multor ani, într-o perioadă dominată de însăși procesul Unirii Principatelor, ilustrează o dată în plus spiritul întreprinzător de care acesta a dat dovadă, vastitatea preocupărilor sale, orizontul larg și lipsa de prejudecăți a celui care, deși deținător al unui titlu boieresc, nu s-a sfiit să se lanseze în activități ignorate sau chiar disprețuite de cei mai mulți reprezentanți ai clasei dominante. Imaginea unui Kogălniceanu profund ancorat în realitățile economice și sociale românești din secolul trecut apare, astfel, mai bine conturată.

ANEXE

1

Onorabilei Direcții a poștelor,

Fiindcă drumul este cu desăvârșire stricat, apoi spre a putea ținea caii în bună stare pentru trebuințile ocârmuirei, rog pre onorabila Direcție ca să nu mai sloboadă blanchete[1] la particulari (până la îndreptarea drumului) pentru poștele Totoeștii, Spinoasa și Socii și totodată să facă aceasta cunoscut și pe linia Botoșenilor și Siretul, spre a nu slobozi blanchete de acolo.

25 februar 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] Febr(uarie) 25. În privirea adeveritei greutăți din cari ar proveni sminteli în trebile ocârmuirii, când ar chica caii, apoi să se oprească la particulari de a se da cai în poștile aceste a d(umnea)lui colonelului, scriindu-să și ispravnicilor de Botoșeni și Bacău i Roman ca la particulari să nu se mai sloboadă, ci numai în trebile ocârmuirii. Să va repeti și Visteriei această cerere a colonelului, cari în timpu de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

față ceri neapărat a să lua în considerație, supuindu-să în cunoștință spre deslegare.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 40/1858, f. 2, autograf Kogălniceanu.

[1] Foi de drum, bilete prin care se eliberau persoanelor particulare sau oficiale, contra plată, numărul de cai trebuitori pentru efectuarea călătoriilor cu căruțele sau trăsurile de poștă pe anumite distanțe.

2

Departamentul de Finans⟨e⟩
Secția a III-a
No. 1958
Anul 1858. Iașii, Mart. 5 zile

Direcției poștelor,

Asupra celor referate de direcție prin raportul No. 504 în cazul cererei făcute de D-lui vornic⟨ul⟩ M. Kogălniceanu, antreprenorul pocitelor Totoeștii, Spinoasa și Socii, că așa precum în timpul de față fiind vremea glodoasă și drumul cu totul stricat să se oprească slobozirea cailor la parteculari în acel tract, Depart⟨amentul⟩ răspunde că nu încuviințază asămine propoziție, în privire că nefiind un caz prevăzut prin contract, ci mai ales contrariu rostirei lui, apoi nici să poate împiedica comunicația publică.

Șef Depart⟨amentului⟩, C. Balaiș
P⟨entru⟩ șef secții, M. Firga

[Rezoluție :] Să va face cunoscut D⟨umnea⟩lui vornic⟨ului⟩ Kogălniceanu deslegarea Vist⟨ieriei⟩ și se va scrie pe la ispravnicii pe unde s-au fost mijlocit asămene oprire ca să sloboadă, însă cu un adaos de cai mai mulți la trăsurile particularilor, în privirea grelei cale (sic) a drumurilor. Asăminea și de la Direcție să se urmeze potrivit reclamații d⟨umnea⟩lui Vornicului din 4 a următoarei.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 40/1858, f. 4.

3

Onorabilei Direcții a poștelor,

Cu toate că am rugat pre onorabila Direcție ca în privirea drumului rău să nu sloboadă caii la particulari pentru poștele Totoeștii, Spinoasa și Socii, însă văzând că tot se dau blanchete, apoi, potrivit contractului meu, având dreptul de a spori caii, în timpul cât calea este grea, rog pre Direcție ca, până la îndreptarea timpului, pentru căruțele de poște să deie blanchete de *trii cai,* pentru droște și birje *șese cai,* și pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bute și carete *opt cai*, căci almintrele este cu neputință de a inainti pre drumeți din loc.

6 mart. 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] Mart. 6. Dum⟨nealui⟩ șeful mesii va propune aceste celor ce vor voi a lua asămini blanchete particulare fără silă, ci numai în privirea timpului și tot asămenea să va mijloci și la Botoșani și Roman și Bacău, spre a nu să opri drumul și la particulari.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 40/1858, f. 8, autograf Kogălniceanu.

4

No. 458. Mart 31 [1]

Onorabilului Departament de finanțe,

Poștele Drâncenii, Cărpinenii și Târgu Neamțu predându-se d-sale Vornicului Mihail Kogălniceanu, onorabilul departament va binevoi a lua de la D-lui cuvenita garanție, precum și înscrisu îndatoritor pentru păzirea condițiilor antreprisei, recunoscând pre D-lui Kogălniceanu de întreprenor ziselor poște.

18 mart 1858

P. Mavrogheni

[Rezoluție :] S⟨ecția⟩ a III-a. Mart 18. Pe temeiul declarației de față și a garanției date de dl. Vornic Kogălniceanu să va slobozi d-sale contractul cuvenit, după condițiile cu care s-au dat poștele.

s.s. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 9/1858, f. 38. Documentul este scris de mâna lui Kogălniceanu. Numai semnătura aparține lui P. Mavrogheni.

[1] Numărul și data înregistrării.

5

No. 459. Mart. 31 [1]

Onorabilului Departament de finanțe,

Pentru poștele Drâncenii, Cărpinenii și Târgu Neamțu, ce după declarația D-sale Vornicul Petru Mavrogheni rămân asupra mea, binevo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iască Visteria a primi și în viitor garanția ce la licitație am fi dat, și anume fondosul părții de Orzești de la ținutul Fălciului, declarând că primesc asupra-mi condițiile antreprisei privitoare pe aceste trei poște.

17 mart 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] S(ecția) III-a. Mart. 18. Să va păstra împreună cu garanția dată de dl. Vornic în fondul moșii D-sale Orzeștii.

s.s. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 9/1858 f. 39. autograf Kogălniceanu.

---

1 Numărul și data înregistrării.

6

No. 2770. Mart 28 [1]

Onorabilului Departament de finanțe,

Rog pre onorabilul Departament de finanțe ca să binevoiască a-mi slobozi examinia[2] cuvenită pentru poștele Târgu Neamțu, Drâncenii și Cărpinenii. Totodată binevoiască departamentul a lua grabnice măsuri pentru înființarea heiurilor[3] trebuitoare la poșta Cărpinenii.

26 mart 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] Mart. 26. Spre cuvenita lucrare.

s.s. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 9/1858, f. 40, autograf Kogălniceanu.

---

1 Numărul și data înregistrării.
2 Subvenția.
3 Dependințe, acăreturi, ținând, în cazul de față, de stația de poștă : grajduri, hambare, locuințele surugiilor și căpitanului etc.

7

Onorabilei Direcții a poștelor,

Subscrisul, antrepenor poștelor Totoești, Spinoasa și Socii, prin contract nu este îndatorit de a da decât de doă ori pe săptămână cai pentru diligența națională.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără cea mai mică înțelegere cu subscrisul și contrar drepturilor și intereselor țării, și cu călcare a contractului său, subscrisul vede că de un timp încoace s-au înființat earăși de doă ori pe săptămână și o diligență austriacă de la Mihăileni la Iași. Subscrisul, nefiind îndatorit la acest serviciu care îi aduce în pagubă antreprisa, omorând caii, care pe lângă aceasta aduce o simțitoare păgubire statului prin ne(i)ertata concurință ce face diligențelor naționale, cu onoare⟨a⟩ cuvenită înștiințează pre Direcție că de la 1 april viitor nu va mai slobozi cai diligențelor austriace, așa precum nici o condiție din contract nu-l îndatorește la aceasta.

28 mart 1858.

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] Mart⟨ie⟩ 28. Cu alăturare de copie să va comunica onor⟨abilului⟩ Dep⟨artament⟩ de finans⟨e⟩.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Departamentul poștelor, dos. 40/1858, f. 9, autograf Kogălniceanu.

8

Condiții

cu care subscrișii antrepenori poștelor despărțirii III se primesc a li se scădea progonul[1] dilijanțelor naționale la 50 parale pe ceas și a le purta regulat în toată ziua pe linia lor.

1. Pe timpuri grele, în loc de dilijanțe să circuleze trăsuri mai ușoare, sau căruți de poștă, cu plata de progon pentru un cal de 50 parale de ceas c⟨ursul⟩ V⟨istieriei⟩.

2. Acele doă trăsuri de poște câte din cele ce, după contractul lor, antrepenorii erau datori să deie de două ori pe săptămână fără plată, să conțenească în viitor, plătându-li-se toți caii de la dilijanțe.

3. Particularii, inamurile[2] Vistieriei, curierii poștelor nemțești și rușești vor plăti câte doi lei și zece parale cuvenite pentru blanchete.

4. Antrepenorii să nu mai fie datori a lua parte la plata lefilor ce se dau funcționarilor Direcției poștelor.

5. Să se învoiască antreprenorilor de a ținea și ei caii lor la imaș până la 15 septembrie, îndatorindu-se ca la ceasurile hotărâte pentru trecerea dilijanțelor sau a poștei să aibă cai gata la grajduri.

1 april 1958

M. Kogălniceanu ⟨Iacovache⟩ Ranet

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 40/1858, f. 13, autograf Kogălniceanu.

[1] Plată, taxă pentru transportul cu căruța de poștă.
[2] Permise de călătorie cu cai de poștă eliberate de Vistierie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

No. 1214

9

Onorabilei Direcţii a poştelor,

Căpitanul poştei Totoeştii, prin raport sub No. 283, îmi împărtăşeşte alăturata copie de pe porunca ce a primit de la direcţie sub No. 969 şi prin care i se zice că, conform alcătuirei făcute de mine cu guvernul, diligenţele în viitor au a plăti numai câte 50 parale de ceas de cal, după un nou marşrută[1]. Eu socot că această poruncă este dată cu greşală, căci nu ştiu ca eu să fi făcut vreo alcătuire cu guvernul în privirea progonului.

De aceia şi rog pre direcţie ca să-şi retragă porunca înapoi şi să binevoiască a pune la cale respunderea progonurilor întocmai după contractu, atât în viitor cât şi pe timpul trecut.

Eu înţeleg că în urmarea suirei progonului pentru particulari şi scăderea acestuia pentru guvernu, făcută la poştele di pi celelalte linii se va pricinui direcţii o mare confusie la contabilitate şi în corespondenţie, mai ales în privirea poştei Totoeştii. De aceia, subscrisul şi D(umnealui) Colonelul Ranet, antreprenorii celorlate poşte până în Botoşani, voind a veni la înlesnirea Direcţiei, ne-am înţeles împreună ca să ne primim de a scădea progonul dilijanţelor la 50 parale, spre a întemeia uniformitatea cu celelalte poşte, cu condiţie însă ca şi no(u)ă să ni se deie aceleaşi avantaje care se dau şi celorlalţi antreprenori, şi de aceia şi propunem Direcţii alăturatul proiect de condiţiile transacţiei ce să poată face. Ea este întemeiată pe aceleaşi condiţii ce sînt cuprinse în contractul antreprenorilor noi. Declarăm încă că din proiectul alăturat nu putem renunţa la o singură condiţie.

5 mai 1858 M. Kogălniceanu

[Rezoluţie :] Mai 5. Fiindcă ace poroncă figura pentru alte poşte şi prin scăpare din vedere s-au trimis, apoi să se scrie grabnic cârmuirii a întoarce poronca, povăţuindu-să numai de marşrutul în ţirculaţia delejanţelor cu progonu, mărginit după contractul vechi de mai înainte. Căci plata progoanelor s-au dat deplin de către d(umnealui) casierul după pilda trecută.

Iar în ceia ce să atinge di condiţiile arătate să va repeti Vistieriei ca Direcţia să propuie D-lor sale o modificare de plata progoanelor, spre a să statornici o contabilitate, căci acum urmează o mare confusie în nepotrivirea acestora. Dumnealor au împărtăşit alăturata cerere în avantagiul înlesnirilor expediţii, însă propun oarecare concesii contra acelora cari să va încredinţa onor(abilului) Depart(ament) de finanse. Din însoţita copie dacă să pot lua în consideraţie şi a hotărî precum va găsi cu cale, căci în ce să atinge pentru avantagiul, folosul fiscului iaste mult mai înlesnicios, de cum mai înainte să urma.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos.. 40/1858, f. 11—12, autograf Kogălniceanu.

[1] Itinerar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10

Departamentul de Finanse
Secțiea a III-a
No. 4120
1858. Mai 17 zile

Direcției poștelor,

Asupra celor referate de Direcție prin raportul No. 1023 cu propunire de a se modifica plata progonului și în tractul [1] dispărțirei a III-a, după modul ce este statornicit în celelante tracturi, la care s-ar fi unit atât D(umnea)lui colonelul Kogălniceanu, precum și D(umnea)lui colonelul Ranet, Departamentul răspunde că, dacă propunirea ar fi a tuturor antreprinorilor acei dispărțiri, care ar face uniformitate, s-ar lua în observație, dacă înfățoșază înlesnirea și folosul fiscului. Dar fiindcă este numai în parte și în așa caz n-ar scuti nici pe Direcție de greutățile ce arată, apoi Departamentul nu o poate primi.

P(entru) Șef Depart(amentului)
s.s. indescifrabil
Șef secției, A. Brăescu

[Rezoluție :] Mai 20. Propoziția făcută de D(umnea)lui boeriul Kogălniceanu se va face cunoscut(ă) și celorlalți antreprinori spre a-și da socotința dacă se unesc la aciasta.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Departamentul poștelor, dos. 40/1858, f. 15.

[1] Traseul.

11

Onorabilei Direcții a poștelor,

Din pricina ne(a)tenției Mănăstirei Neamțului de a da lemn pentru facerea heiurilor, am fost nevoit să întârzii cu așezarea poștei la Târgu Neamțu. Fac acum cunoscut onorabilei direcții că la 18 a acestei luni poșta va fi înjghebată deplin. Căpitan am rânduit pe d(umnealui) șătrarul Ioan Papadopulu. Rog dar pre onorabila direcție ca să-l întărească și să-i deie instrucțiile hotărâte. Din partea ocârmuirii, distanța de la Târgu Neamțu la poșta Cristeștii nu este încă măsurată ; însă după calculi făcute cu d(umnealui) antreprenorul poștei Cristeștii, distanța este aceeași ca și de la poșta Cristeștii la poșta Nisporeștii, fiind drumul și mai rău.

Odată cu deschiderea poștei de la Niamțu binevoiască onorabila direcție a regula și mijlocul purtării corespondenției acestui târg cu celelalte localități ale principatului.

9 iuli(e) 1858 Kogălniceanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[Rezoluţie :] Iulie 9. În ce să atinge de pregătirea poştei, să va regula atunci la statornicirea în fiinţă la 18 a lunei, precum arată colonelu Kogălniceanu. Iar pentru numirea căp⟨itanului⟩, dum⟨nealui⟩ controlorul va face hârtiile de rânduire, alăturându-să şi enstrucţiile povăţuitoare de urmarea îndatoririi sale. Iar pentru distanţa ceasurilor, se va repeti Vist⟨ieriei⟩ propunerea făcută de colonel sau să hotărască precum va găsi cu cale, aşa precum marşrutul în tractul acela ne ieste cunoscut.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 42/1858, f. 62, autograf Kogălniceanu.

12

No. 8361. August 21 [1]

Onorabilului Departament de finanţe,

Pentru sumile de 1750 # şi 12.176 lei c⟨ursul⟩ V⟨istieriei⟩ ce mi se cuvin, cea ⟨d⟩intâi pentru un număr de 140 cai de la poştele Totoeştii, Spinoasa şi Socii şi cea ⟨de⟩ a doua pentru 32 cai de la poştele Drâncenii, Cărpinenii şi Târgu Neamţu, şi anume semestrul de la întâi iulie 1859 până la sfârşitul acelui an, rog pre onorabilul departament ca să binevoiască a slobozi poliţe plătibile la întîi iulie 1859 pe numele D-sale bancherului Mihel Daniel sau la ordinul D-sale, aşa precum pentru păzirea condiţiilor din parte-mi are îndoită garanţie.

12 avgust 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluţie :] S⟨ecţia⟩ III. Av⟨gust⟩ 20. Având în vedere că D⟨umnea⟩-lui antreprenorul are garanţie la întâmplare când nu va deplini condiţiile contractului, să va da ordin sameşului [2] ca să sloboadă poliţa cerută.

P⟨anait⟩ Balş

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 9/1858, f. 68, autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul şi data înregistrării.
[2] Casier, administrator financiar, şi strângător de biruri în judeţe.

13

Onorabilului Departament de finanţe,

De mai mulţi ani urmează închierea ocârmuirei pentru strămutarea poştelor Spinoasa şi Socii pe linia Hârlăului. Până acum însă nu văd nici o lucrare înaintită. Aşteptându-se strămutarea aceasta din zi în zi, nu s-au făcut nici o reparaţie la poşte, ba nici pe şleaht [1], încât comunicaţia din zi în zi se îngreuiază şi caii din poşte precum şi oamenii au remas

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai fără acoperământ. Linia Hârlăului înfățișând avantaje foarte mari, vin a ruga pre onorabilul departament ca profitând de avantajul timpului, măcar în astă vară să se puie în lucrare citata strămutare.

12 avgust 1858

Kogălniceanu

[Rezoluție :] No. 8143. August 19. Să să refereze Sfatului ⟨administrativ⟩ cerând deslegare.

C. Balaiș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 2, autograf Kogălniceanu.

[1] Drum, traseu.

14

Secretariatul de Stat
a⟨l⟩
Moldovei
Secțiea I
No. 3626
în 21 avgust anul 1858
Iași

Departamentului de finanse,

În urmare⟨a⟩ referatului acelui onor⟨abil⟩ Departament cu No. 7446[1] Consiliului adm⟨inistrativ⟩ a încuviințat strămutare⟨a⟩ poștelor Totoeștii pe șose⟨a⟩ și poșta Spinoasa și Socii pe drumul Hârlăului. Materialul ce ar trebui la statornicire⟨a⟩ acestor poște să se întrebuințeze din acel vechiu, cât se va găsi bun, iară neajunsul să se ⟨i⟩ee din pădurile clerului. Asămine zilele de lucru în cărarea lemnului și în clădirea încăperilor să se scadă din zilile drumurilor, și în privire că aceste zile pe anul acesta sunt regularisite, aceste zile să se socoată din periodul anului viitor.

Prin urmare Secretariatul de stat conform aceștii închieri înaintând cuvenitele lucrări, cu onoare face cunoscut și onor⟨abilului⟩ Depart⟨ament⟩ spre resolvare.

Pentru Secretarul Statului, A. Fotino
Șef Secției, I. Anghelini

[Rezoluție :] S⟨ecția⟩ III. Avg⟨ust⟩ 22. Va regula cele de cuviință conform închierei Consiliului adm⟨inistrativ⟩.

Balaiș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 4.

[1] Vezi referatul respectiv în același dosar, f. 3. Din alte acte aflate în dosar, rezultă că poșta Totoeștii s-a strămutat „în marginea târgului Podul Iloai lângă șose, Spinoasa pe moșia Belcești lângă sat, Socii în marginea târgului Hârlău și Lătăii pe moșia Rădenii în apropiere de Frumușica" *(ibidem*, f. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15

No. 11.021. Oct⟨ombrie⟩ 25 [1]

Onorabilului Departament de finanțe,

Antreprenorul poștelor Podul Eloiei, Spinoasa și Socii

Până acum, heiurile poștelor Totoeștii, Spinoasa și Socii, ce sunt a se strămuta pe linia Hârlăului, nu sunt pregătite. La bordeile surugiilor deabia groapele sunt săpate, la grajduri părețiii și podeala încă nu sunt așezate și de casele căpitanilor și de hambare încă nici s-au apucat ; când pe de altă parte grajdurile cele vechi pe jumătate s-au dărâmat și așa caii stau fără acoperământ. Pe lângă toate aceste timpul s-au stricat și așa tustrele poștele sunt în pericol de a li p⟨i⟩eri caii. În fața unei asemine stări de lucruri, vin a ruga pre onorabilul departament ca să ⟨i⟩eie măsurile cele mai grabnice pentru a se putea pregăti încăperile aceste cât se poate mai curând, ca așa și eu să-mi văd caii feriți de peirea ce-i amenință.

18 octombrie 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] S⟨ecția⟩ III. Oct⟨ombrie⟩ 20. Să vor repeta cu asprimi ordinile ce sunt date rev⟨izorului⟩ Ianoli și samișilor de ținut, dându-se toată răspunderea asupra D⟨omnii⟩lor sale. Totodată se va repeta și la Depart⟨amentul⟩ public [2] mijlocirea făcută pentru podurile de pe acest tract.

Balș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 57, autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul și data înregistrării.
[2] Este vorba de Departamentul Lucrărilor Publice.

16

Onorabilei Direcții a Poștelor,

La adresa onorabilei direcții sub No. 2668 mă grăbesc a respunde că caii din poșta Toteștii sunt mai mulți decât numărul contractat, că ei sunt toți cai noi, că hrana o primesc cu îndestulare, că dacă o parte din ei sunt în stare slabă, aceasta provine că pe un timp așa de răce petrec nopțile mai fără acoperământ, fiindcă grajdul poștei este stricat pe jumătate și grajdul cel nou de la Podul Eloaiei nu este încă gata cu toate cererile mele. De aceea, precum m-am adresat și către Visterie, rog și acum și pre direcție ca să binevoiască a mijloci grabnic pregătirea heiurilor atât de la poșta Podul Eloiei, cât și de la Belcești și Hârlău, fiindcă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

almintrele caii fiind lipsiți de acoperământ vor veni în desăvârșită periciune.

20 Oct(ombrie) 1858

M. Kogălniceanu [1]

Arh. St. Buc., Visteria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 46/1858, f. 55—55 v., autograf Kogălniceanu.

[1] O copie a acestui document se găsește în același fond, dos. 19/1858, f. 60.

17

No. 11.025. Oct(ombrie) 25 [1]

Onorab(ilului) Minister de Finanse,

Direcsia Poștelor și a Dilijanselor

După știința ce Direcția au luat că caii poștei Totoeștii antreprezuită de D-lui Vornic(ul) M. Kogălniceanu sunt foarte slabi, i-au făcut cunoscut D-sale Vornicului prin adresa No. 2668 că, conform contractului, să se sârguiască a pune la cale îndreptarea unei aseminea neîndepliniri cuprinse în contract. De la D-lui s-au primit acum răspunzabila adresă din 20 a curentei, pe cari adresă spre mai buna lămurire a Onorab(ilului) Minister cu respect se alăturează însoțit pe lângă aceasta în copie, cu rugăminte ca să binevoească a pune la cale cele că va găsi de cuviință.

Șef Direcsiei, V. Grigoriu

Șef Mes(ei), C. Bogdan

No. 2791

1858 octombrie 21

[Rezoluție :] S(ecția) III-a. Oct(ombrie) 24. Să vor repeta lucrările pentru grabnica pregătire a acelor heiuri.

Balaiș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 59.

[1] Numărul și data înregistrării.

18

Onorabilei Direcții a poștelor,

Alăturez aice în original raportul ce am primit de la revisorul poștelor ținute de mine. Rog dar ca onorabila direcție să se încredințeze din cuprinderea contractului meu că eu nici la dilijanțe, nici la brașovence

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu sunt mărginit la un număr hotărât de cai ; ci că ocârmuirea este datoare a-mi plăti toți caii ce s-ar cere de greutatea ori a trăsurilor, ori a drumului. Prin urmare brașovencele fiind asemăluite cu trăsurile grele, cu laițe sau cu bagajuri, eu declar că-mi este cu neputință de a purta dilijanțele cu mai *puțin de zece cai* [1]. Rog dar ca să se iei măsurile cuvenite spre slobozirea blanchetelor cu însemnarea acestui număr de cai, spre a nu veni căpitanii în nevoe de a nu slobozi cai.

27 oct(ombrie) 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] Să va comunica onor(abilului). Dep(artament) cererea Dumnealui vornicul M. Kogălniceanu, spre a să încredința de tânguirea făcută cu mărginirea numărului de 4 cai la brașovence, în privirea timpului greu ce de acum are a fi, și iaste rugat a da deslegare Direcției. Căci tot asămine cerere să face și din partea despărțirilor 1, 2, 4, 5. Și să aibă Direcția povățuire la asămene cazuri.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 33/1858, f. 188—188 v., autograf Kogălniceanu.

[1] Subliniat în original.

19

No. 11577. Noiembrie 7[1]

Onorabilului Departament de finanțe,

În contra celor arătate de revizorii sei, vin a arăta onorabilului departament că poștele de la Podul Eloiei, Belcești și Hârlău încă nu sunt gătite, că la aceste două din urmă nici măcar jumătate din lucru nu este făcut, că nimene nu se ocupă cu istovirea lor, că caii mei în număr de 160 stau fără adăpost în mijlocul gerului actual, că în toate zilele se pierd și pier ! Onorabilul departament trimită pre persoanele cele mai vrednice de credință și să va încredința de adevărul ziselor mele.

4 Noembrie 1858

Kogălniceanu

[Rezoluție :] S(ecția) III-a. Noemb(rie) 6. Să va cere grabnic știință de la administrațiile de Iași și Botoșani, precum și de la revizor, asupra întârzierii de a să găti heiurile pocitelor care după lucrări s-au crezut a fi până acum gata.

Balaiș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 71, autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul și data înregistrării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20

Onorabilei Direcții a poștelor,

Poștele Podul Eloiei și celelalte fiind a se strămuta acum pe linia no⟨u⟩ă și așa precum, prin stricarea heiurilor și șederea cailor sub cerul slobod, au căzut o mare parte de cai, grăbesc a încunoștința pre onorabila direcție ca, în privirea greutății drumului, sub nici un cuvânt să nu sloboadă blanchete la particulari pe drumul Botoșenilor, adăugând că căpitanii au primit a nu slobozi cai nicidecum. Totodată binevoiască direcția a telegrafia și la Mihăileni și Botoșeni ca să nu sloboadă cai.

28 Noembrie 1858

Kogălniceanu [1]

[Rezoluție :] Noemb⟨rie⟩ 29. Potrivit cu mijlocirea D-lui antreprenorului să vor înainta lucrări grabnice la locurile arătate, la Botoșeni și Mihăileni și să va repeti și Vist[ieriei] aceste spre știință.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Visteria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 40/1858, f. 37, autograf Kogălniceanu.

[1] O copie a documentului în același fond, dos. 19/1858, f. 93.

21

No. 2064. Decembrie 8[1]

Onorabilului Depart⟨ament⟩ de finansi a Moldovei din Principatele Unite.

Revizorul său N. Cociu

Raport

Cu prilejul lucrărei ce am avut în strămutarea pocitelor din tractul vechi pe acel nou a Botoșanilor, văzând că pocitile antreprizuite de d. Vornic Mihail Kogălniceanu sunt în rea stare, neavând cai buni, neavând căruți și neavând o îngrijire mai bună, încât dacă d. Antr⟨eprenor⟩ n-ar lua cu grăbire niscai serioase măsuri în îndreptarea lor, atunci nu târziu serviții poștelor ar suferi mari greutăți.

Grăbesc a refera On⟨orabilului⟩ Depart⟨ament⟩ spre grabnica regulare a celor de cuviință măsuri.

No. 614

N. Cociu

⟨1⟩ 858. Noemb⟨rie⟩ 30.
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[Rezoluție :] S⟨ecția⟩ III. 4 Dec⟨embrie⟩. Grabnic să va scrie dumnealui antreprenorului spre neîntârziată regulare din parte-i [2].

s.s. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 90.

[1] Numărul și data înregistrării.
[2] Vezi adresa Ministerului de finanțe către M. Kogălniceanu în același dosar, la f. 91.

22

No. 12.493. Decembrie 1 [1]

Onorabilului Departament de finanțe,

Prin strămutarea poștelor pe linia Hârlăului distanțiile făcându-se mult mai mari, încât și progonul trebuie să primească o modificație, rog pre Visterie ca să binevoiască a pune la cale grabnica măsurare a distanței din

1) poșta Podul Eloiei la Belcești.
2) din Belcești la Hârlău.
3) din Hârlău la Rădeni.

1 decembrie 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] S⟨ecția⟩ III-a. Decembrie 1. Să va cere prin Depart⟨amentul⟩ lucrărilor publice [2].

Balaiș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 80, autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul și data înregistrării.
[2] La 5 decembrie 1858 Departamentul Lucrărilor Publice al Moldovei comunica celui de Finanțe că : „distanțele în stânjeni între poștele ce s-au strămutat sunt următoarele : de la Podul Iloaiei la Belcești de 8532 1/2 stânjeni, de la Belcești la Hârlău de 9630 stânjeni și de acolo la Rădeni de 6367 1/2 stânjeni" *(ibidem*, f. 106). Vezi și doc. 26 și 27.

23

Departamentul de Finans⟨e⟩
Secția a III-a
No. 11.757
Anul 1858. Luna decemb⟨rie⟩ 4 zile.
Iașii

Direcției pocitelor,

La raportul acei Direcții No. 3106, cu care comunică în copie cererea D-sali Vornic⟨ului⟩ Mihail Kogălniceanu a să suspenda pentru un timp slobozirea cailor în drumul Botoșenilor spre Mihăileni, până când

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să va așăza strămutarea pocitelor Totoeștii, Spinoasa, Socii și Lătăii pe linia nouă, Depart⟨amen'tul⟩ răspunde că nu poate încuviința asămine cerire, ce nu este prevăzută prin contract, însă spre ușurare antreprizei în astă ocazie, a strămutării pocitelor, Direcția va restrânge slobozirea cailor în ace linie, preferându-să cazurile importante și extraordinare, și aceasta cel mult până la opt a corentei luni.

P⟨entru⟩ Șef Depart[amentului]
s.s. indescifrabil
Șef secției, A. Brăescu

[Rezoluție :] Decemv⟨rie⟩ 4. D⟨umnea⟩lui șeful mesei cu slobozirea blanchetelor să va conforma potrivit dispoziției arătate prin acest ordin.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 40/1858, f. 39.

24

Onorabilei Direcții a poștelor,

Trecând prin poște, am văzut heiurile în cea mai proastă stare ; grajdul nu este îngrădit, caii stau în ninsoare, gardu prin prejurul heiurilor nu există nicidecum ; bordeile fără uși și ferești, în sfârșit o grozăvie. Fac cunoscut direcției și o rog ca deîndată să mijlocească la locul competent grabnica gătire a grajdurilor și a gardurilor, căci la orice întârziere toată paguba perirei cailor o las pe conta ocârmuirei.

Aseminea adaog că dacă direcția va urma a slobozi caii în zilele aceste la particulari, în nu mai puțin de câteva zile va rămânea ocârmuirea fără cai chiar pentru trebuințile sale, fiindcă caii pier în toată ziua, din pricina lipsei de acoperământ și de odihnă.

9 dechemvrie ⟨1858⟩
Poșta Podul Eloiei

Kogălniceanu [1]

[Rezoluție :] Dec⟨embrie⟩ 10. Să va comunica grabnic astăzi în copie onor⟨abilului⟩ Dep⟨artament⟩ spre a să încredința de însăși arătarea d⟨umnea⟩lui vornicului M. Kogălniceanu. Că caii nu mai pot sluji și că țirculația iaste întreruptă, precum o arată din pricina proastei stări a heiurilor, atât acele a cailor, cum și chiar a însuși oamenilor servitori ai poștelor. Și onor⟨abilul⟩ Dep⟨artament⟩ va binevoi a pune la cale precum va găsi cu cale. Căci orice sminteli să vor prileji cu țirculația expediției pe Direcție nu o va privi.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 46/1858, f. 86, autograf Kogălniceanu.

[1] O copie a acestui document se află în același fond, dos. 19/1858, f. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

25

No. 12985. Dec⟨embrie⟩ 13[1]

Onorabilului Departament de finanțe,

A trebuit ca să văd cu ochii spre a putea crede toată grozăvia raportărilor ce mi-au făcut căpitanii despre reua stare a noilor poște și a pagubilor ce au fost consecuință. Grajdurile de abia au un acoperemânt, pereții sunt neîngrădiți, încât omătul a străbătut pretutindene. La poșta Belcești mi s-au troienit și au pierit doi cai înlăuntrul poștei. Din pricina frigului, numai în săptămâna aceasta mi-au pierit zece cai, fiindcă grajdurile n-au pereți, n-au ușe. Bordeile sunt nelocuibile. Hambarurile nu sunt făcute. Garduri la fănărie nu există de fel și chiar acoperemintele grajdului s-au prăbușit. Rog dar pre onorabilul departament ca deîndată să iei măsurile cele mai grabnice și serioase spre a se repara măcar grajdurile, căci caii din zi în zi slăbesc și pier. Dacă ⟨în⟩ zece zile heiurile nu se vor îndrepta, poștile vor rămânea pustii de cai și de oameni. Până acum am păgubit peste două mii galbini. Rog pre departament ca să binevoiască a comanda un vrednic revizor, care să vadă la fața locului toată grozăvia adevărului. Adaog și aceasta, că în zadar Visteria poruncește, în zadar ispravnicul poruncește; privighetorii de ocoale nici nu gândesc a pune în lucrare cele poruncite.

20 decembrie 1858
poșta Belcești

M. Kogălniceanu

[Rezoluție:] S⟨ecția⟩ III. Fără cea mai mică întârziere să va expedui pe D-lui revizorul Moldovanu ca, mergând la fața locului și cu ajutorul ce tot acum să va ordona. Administrației de a să da, să aducă cea mai grabnică îndreptare acelor expusă prin Suplica de față. 10 dec⟨embrie⟩ 1858.

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 110—110v; autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul și data înregistrării.

26

Către onorabila Direcție a poștelor,

Poștele Belcești și Hârlău fiind mai mult decât îndoite decât desființatele poștii Spinoasa și Socii, până acum pasagerii plătesc poșta după marșrutul vechiu. De aceia rog ca cât mai în grabă să se facă o nouă marșrută și să se publice, pentru ca pasagerii să știe ce progon au a plăti. Rog pre direcție ca să iei în privire că marșruta trebuie să se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

facă după ceasurile vechi, adecă de 2500 stânjini, potrivit contractului meu. Iar marșruta să se împărtășească și direcției poștei austriace.

10 dec⟨embrie⟩ 1858

M. Kogălniceanu

[Rezoluție :] 11 dec⟨embrie⟩. Să se raportezi Departamentului de finanțe cu mijlociri de a însărcina un revizor sau pe cini va socoti pentru măsurare⟨a⟩ acestor pocți, ca după nr. stânjenilor ce vor alcătui să se facă marșruta.

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 42/1858, f. 81, autograf Kogălniceanu.

27

Departamentul de Finans⟨e⟩ No. 4098 [1]
Secția a III-a
No. 12.004
Anul 1858. Luna decemb⟨rie⟩ 10 zile.
Iași

Direcției Pocitelor,

D⟨umnea⟩lui Vornicu Mihail Kogălniceanu, prin petiția din 1-u a corentei luni, a mijlocit că așa precum prin strămutarea pocitelor pe liniea Hârlăului, distanțiile făcându-se mult mai mari, încât și progonul trebue să primească o modificație, să regulează măsurarea distanției dintre acele pocite, după care să să reguleze și progonul cuvenit. Din motivul căria cerindu-să știință de la Depart⟨amentul⟩ Lucrărilor Publice, s-a priimit acum prin adresa No. 5149 lămurire că de la Podul Iloaei la Belcești sunt 8532 1/2 stânjăni, de la Belcești la Hârlău 9630 stânjăni și de acolo la Rădeni 6367 1/2 stânjăni. Așadar Ministeriul acesta comunică Direcției o asămine lămurire, puindu-i totodată îndatorire a alcătui grabnic marșrutul cuvenit pe calcul de 2500 stânjăni într-un ceas ⟨de⟩ mers, conform contractului antreprizei pocitelor din ace⟨a⟩ despărțire, pe care apoi să-l comunice Ministeriului.

P⟨entru⟩ Șef Depart⟨amentului⟩

D⟨irector⟩ C. Balaiș
Șef Secții A. Brăescu

[Rezoluție :] Decemb⟨rie⟩ 12. Dum⟨nealui⟩ controlorul, după depărtarea stânjenilor arătați și în cuprinderea povățuirii, va alcătui marșrutul pentru poștele arătate. Și unu îl va trimite Vist⟨ieriei⟩, unu să va da dum⟨nealui⟩ vornicului Kogălniceanu, unu va sta la Direcție. Și alti⟨le⟩ de asăminea să vor trimite expeditorilor și căp⟨itanilor⟩.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Visteria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 42/1858, f. 85.

[1] Numărul de înregistrare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

28

Dépêche télégraphique

Presentée à Bottochan le 23 décembre 1858, 11 h⟨eures⟩ 45 min. au midi. Arrivée à Jassy le 23 décembre 1858, 12 h⟨eures⟩.

Direcţiei Poştelor,

Iaşi

Din pricina grozavei stări a heiurilor, caii din Belceşti au căzut şi surugii fug. La Podul Eloae grajdiul este asemenea rău. Conţineşte cu slobozire⟨a⟩ cailor la particulari ; stărui pentru îndreptarea heiurilor. Eu am cumpărat cai, dar aceştia vor căde⟨a⟩ încât n-a fi grajdiu şi bordei pentru surugii.

Kogălniceanu

[Rezoluţie :] Pe di o parte, se va raporta Depart⟨amentului⟩ de finans⟨e⟩ cu trimetirea în copie de pe aceasta, spre a să lămuri de asemenea împrejurare, iar pe di alta se pune îndatorire D-sale şefului de masă ca sub nici un cuvânt a economisi neslobozirea cailor la particulari prin acele poşte, conform mijlocirii acestia.

V. Grigoriu

Conforme avec l'original
ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 62/1858, f. 19.

29

Onorabilei Direcţii a poştelor,

La facerea maşrutului rog să să iei în privire că distanţa liniei telegrafice este cu mult mai scurtă decât drumul actual, ⟨acesta⟩ făcând cotituri foarte lungi între Belceşti şi Podul Eloei, precum şi între Belceşti şi Hârlău. Şi dar rog ca aceste să se iei în privire.

26 dec⟨embrie⟩ 1858

Kogălniceanu

[Rezoluţie :] Decemb⟨rie⟩ 26. Dum⟨nealui⟩ controlorul, după o asămine împregiurare, va spori distanţa în linia drumului, neluând de temeiu suma stânjenilor arătaţi, de vreme ci drumul are cotituri în mersul lui, şi va adăogi la marşrut o analoghie de purtare încă de un cifert şi ⟨cel⟩ mult jumătate ceas. În privirea mai ales şi a drumului celui rău ce să găseşte acele stanţii, până la o vreme când să vor îndrepta dru-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mul Iașului și până când să va comunica și Vist⟨ieriei⟩ o asămine împregiurare reclamată de dum⟨nealui⟩ vornicul M. Kogălniceanu.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 42/1858, f. 87, autograf Kogălniceanu.

30

No. 4675. April 15 [1]

Onorabilul Departament de finanțe,

Cunoscut este onorabilului departament că la 8 decembrie, adecă în mijlocul ⟨i⟩ernii, am trebuit să-mi mut caii pe linia nouă a drumului Botoșenii, adică Podul Eloiei, Belcești și Hârlău ; că heiurile nu erau gata la strămutare, încât dând cumplitul uragan de astă ⟨i⟩arnă peste cai, parte au perit troieniți chiar în grajduri, parte s-au betejit pentru totdeauna și așa am fost silit să-mi prefac mai toți caii.

Deși primăvara a sosit, până acum nu văd ca să se fi luat vreo măsură pentru pregătirea heiurilor. Grajdurile sunt cu desăvârșire rele, case de căpitani n-am, hambare n-am, garduri prin prejurul heiurilor nicidecum.

Vin dar a ruga pre onorabilul departament ca să binevoiască a pune la cale cât mai curând pregătirea heiurilor.

3 april 1859

Kogălniceanu

[Rezoluție :] Secția III-a. ⟨1⟩859. April 7. Să va răspunde D-sale antreprenorului că Minist⟨erul⟩ au avut și are îngrijire pentru îmbunătățirea heiurilor citatelor poște, care s-au și pus în lucrare, însă până la desăvârșirea unor asemine, D-lui este invitat a ține pocitele în starea cerută de contract.

E. Alcaz

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 150—150 v., autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul și data înregistrării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. IVĂNESCU

SITUAȚIA POLITICĂ A PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎNAINTEA DESĂVÂRȘIRII UNIRII, OGLINDITĂ ÎNTR-UN MEMORIU FRANCEZ INEDIT

Cu un alt prilej [1], aducând în discuție o serie de memorii inedite provenind de la baronul Adolph d'Avril, diplomat și scriitor francez, consul general al Franței la București din anul 1866, arătam în ce constă valoarea deosebită a acestui gen de informații. Spre deosebire de rapoartele diplomatice, care au drept obiectiv doar relatarea cât mai exactă a unor evenimente petrecute într-o perioadă scurtă de timp, memoriile se constituie într-o adevărată radiografie a societății, autorul lor încercând să descifreze sensul și trăsăturile unei perioade istorice, direcțiile de orientare politică ale unei țări. Din această ultimă categorie face parte și textul inedit, de peste 26 de pagini, semnat de unul din funcționarii Ministerului Afacerilor Străine al Franței, vicontele de Saint-Vallier, asupra căruia ne vom opri acum. El a fost redactat la 10 octombrie 1861, la Terapia, cu puțin timp înaintea finalizării acțiunilor diplotice ce aveau să consacre desăvârșirea Unirii Principatelor Române.

Plecat în misiune diplomatică către Turcia, vicontele zăbovește timp de două săptămâni la București (23 septembrie — 6 octombrie 1861), după propria-i mărturisire, pentru a se pune la curent cu situația țării, cu poziția prințului Cuza și, îndeosebi, ca să-și facă ascultate sfaturile de moderație și prudență. Relațiile stabilite cu oamenii politici români într-un voiaj anterior i-au permis să se edifice, acum, asupra chestiunilor ce-l interesau și, de asemenea, să-și facă o părere cât mai exactă asupra rezultatelor probabile ale Unirii. Rezumându-se, în cele mai multe situații, de a rămâne un foarte bun ascultător, intervențiile sale s-au mărginit la a-i îndemna pe interlocutori să aibă răbdare și să respecte Convenția din august 1858. Primul lucru pe care îl constată, în urma discuțiilor purtate cu oamenii politici de diferite orientări, e dorința ardentă și generală de a se realiza Unirea, ca un mijloc de a ieși dintr-o

[1] D. Ivănescu, *Diplomatul francez Adolph d'Avril despre Unirea Principatelor și Alexandru Ioan Cuza*, în „Românii în istoria universală". III, Iași, 1988, p. 197—228; idem, *Unirea — un rezultat definitiv: Adolph d'Avril*, în „Magazin istoric", an XV, nr. 2 (167), februarie, 1981, p. 14—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situație ce nu mai putea continua și care ar fi dus în viitor la o gravă criză. Cei mai înflăcărați susținători ai Unirii o consideră drept un leac în stare să vindece toate relele din țară, în schimb cei lucizi erau convinși că vor reapare o serie de greutăți, dar și la fel de convinși că lucrurile au luat o asemenea turnură, încât trebuia să se aleagă între unire sau revoluție. Vicontele sesizează și o serie de rezerve față de Unire manifestate de unii moldoveni, ce considerau acest act politic ca în întregime favorabil Munteniei și cerând mari sacrificii pentru Moldova, aceasta din urmă renunțând la capitala ei în favoarea provinciei surori, mai înapoiată din punct de vedere al administrației și al lucrărilor publice.

În ceea ce-l privește pe domnitor, diplomatul francez face o remarcă interesantă : acordul, aproape unanim, al partidelor politice în a face elogiul calităților amiabile și seducătoare ale prințului, ca om de lume și bun companion, în același timp cu toții reproșându-i o anume instabilitate, o ușurință ce-i determină să fie sceptici pe cei mai mulți oameni politici ce ar dori să colaboreze cu domnitorul, datorită, îndeosebi, discreditărilor fățișe pe care acesta din urmă le-a manifestat față de ei. Fără a fi moderat în limbaj, glumele sale mușcătoare i-au făcut mulți dușmani, dușmani ce-l socotesc schimbător și pătimaș în opinii și refuzând să fie contrazis. Pe lângă aceste defecte, mai mari sau mai mici, trimisul francez se vede obligat, în fața evidenței, să reliefeze și calitățile reale ale lui Cuza : „multă finețe, un spirit strălucit și uneori seducător, o veritabilă probitate într-o țară în care aceasta este foarte rară. Cred, mai mult încă, — afirmă vicontele de Saint Vallier — că cel mai mare elogiu ce i se poate aduce este de a spune că este cu siguranță superior celei mai mari părți a oamenilor politici din Principate ; conduita sa este ușor de criticat, dar comparându-l cu adversarii săi ajungi la convingerea că există puțini printre ei care ar fi putut să țină frânele cârmuirii cu o mână mai abilă și mai prudentă“ [2].

Bun cunoscător al psihologiei umane și nu mai puțin al valahilor pe care îi vizitează, despre care crede că sunt niște copii mari, singurul lor mobil fiind vanitatea și singurele preocupări fiind distincțiile onorifice (un ministru, beizadeaua Dimitrie Ghica, vedea în Unire un prilej de a permite domnitorului să creeze o decorație, iar alții, nu puțini la număr, doreau prințul străin doar în perspectiva unei curți și a unor onoruri ca o consecință a acesteia), aceștia deci, care îi reproșează lui Cuza firea lui schimbătoare, sunt și mai nestatornici decât el. „Cel mai mare neajuns al domnului — crede dimpomatul francez — este de a avea curând trei ani de cârmuire și de a nu mai fi o noutate. Au avut timp să se satureze de el și mă tem că va fi la fel și cu cel, oricare ar fi, care îi va succeda“ [3]. Ceea ce avea să se întâmple cu Carol I, la câțiva ani după aducerea sa pe tronul României, un motiv în plus să dăm credit celor spuse de vicontele de Saint Vallier.

Reprezentanții diferitelor partide politice pe care trimisul Franței îi contactează sunt unanimi în a recunoaște necesitatea Unirii, deși fie-

[2] Arh. St. București, Colecția Microfilme—Franța, rola 265 (Ministère des Affaires Etrangeres, Archives diplomatiques, C. P. Turquie, vol. 352, f. 90—106).
[3] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care are un punct de vedere diferit când e vorba de realizarea ei. Doi dintre liderii conservatorilor, George Ştirbei, vicepreşedinte al Camerei la acea dată, şi Ion Ghica, considerau că singura poartă de scăpare pentru Principatele Române este înălţarea pe tron a unui prinţ străin şi că aceasta ar fi dorinţa întregului partid. Încercând să combată opinia emisă, vicontele de Saint Vallier oferă interlocutorilor explicaţii amănunţite şi serioase pentru ce Europa nu era dispusă să accepte această concesie ; mai mult, el e convins că puterea suzerană nu va fi de acord un singur moment cu o asemenea alternativă. Pretenţiile noi şi repetate ale românilor ar putea indispune cabinetele politice şi diplomatice ale continentului şi ar putea atrage necazuri asupra ţării lor, iar o ocupaţie străină ar fi cea mai lesnicioasă şi cu putinţă soluţie. În fine, conservatorii au trebuit să recunoască că „prinţul Cuza era necesar şi că ei nu vor putea atinge decât prin el şi cu el scopul tuturor doleanţelor lor, Unirea“ [4]. Ei erau dispuşi să-i acorde întregul sprijin, chiar în eventualitatea că Al. I. Cuza ar dori să realizeze Unirea de unul singur, printr-o lovitură de stat, fără asentimentul Puterilor garante.

Ignoraţi de domnitor şi în aprigă dispută cu liberalii, reprezentanţii conservatorilor se plâng diplomatului francez de situaţia ingrată în care se găsesc. Ei nu-i pot ierta lui Cuza că nu manifestă o atitudine mai tranşantă faţă de C.A. Rosetti sau D. Brătianu şi că, dimpotrivă, folosindu-se de ei, lucrează neîncetat, de când este la putere, la slăbirea şi distrugerea marilor familii şi a marilor proprietăţi. „Nimic nu a fost cruţat în acest scop ; — afirmă George Ştirbei — agenţi secreţi au străbătut ţara şi au aţâţat pe ţăranii noştri împotriva noastră ; o lege electorală subversivă a fost pregătită de Comisia de la Focşani, în întregime devotată prinţului. Socialiştii de soiul domnului Rosetti ţin în fiecare zi, în prezenţa prinţului şi fără ca el să-i facă să tacă, discursuri a căror morală este că trebuie să dispară întreaga clasă a boierilor şi lăsată justiţia poporului să se exercite împotriva acelora care l-au împilat prea mult timp“ [5].

Rămânând la membrii partidului conservator merită atenţia portretul pe care vicontele de Saint Vallier găseşte de cuviinţă să-l facă prinţului de Samos, Ion Ghica, omul cu un rol atât de important în abdicarea lui Cuza, în februarie 1866 : „Este de o ambiţie nemăsurată şi consideră orice mijloc bun pentru a o satisface. Visul său astăzi ar fi de a face nepopular, din ce în ce mai mult, pe prinţul Cuza, de al separa pentru totdeauna de partidul conservator, în fine, de a mina puterea alteţii sale părând a o apăra. În ziua în care succesiunea ar fi deschisă, el ar şti să se facă destul de necesar pentru a fi ales domn. Este un om într-adevăr periculos : îmi pare că nici prinţul Cuza, nici conservatorii nu se păzesc, îndeajuns, de el. Este mai viclean decât ei toţi şi îşi urmăreşte opera de dezbinare cu o răbdare şi o îndârjire care ar putea fi încununată de succes. Consulul general al Angliei, vorbindu-mi de el, îl poreclea Mefistofelul Valahiei ; cred că este un cuvânt destul de nimerit“ [6]. Referindu-se la lipsa de scrupule şi de caracter a acestui politician, uns

[4] *Ibidem*. [5] *Ibidem*. [6] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu toate unsorile, unul din membrii marcanți ai „monstruoasei coaliții", vicontele de Saint Vallier nu ezită să ofere și argumente la imaginea pe care ne-o propune. „Domnul Ion Ghica mi-a făcut un mare elogiu al prințului — e vorba de Cuza —, arăta cea mai mare încredere într-o ieșire fericită din criza actuală, s-a arătat cald partizan al Unirii ; aș fi putut să-l cred sincer dacă n-aș fi știut că în ajun a vorbit cu totul altfel la Consulatul general al Rusiei și că a făcut domnului de Giers cel mai trist tablou al rezultatelor previzibile ale Unirii și a efectelor incapacității prințului domnitor" [7]. Trebuie să fim de acord, la mai bine de un secol după consumarea evenimentelor, că trimisul francez dacă n-a fost profet în ceea ce-l privește pe Ion Ghica, n-a greșit prea mult.

Amănunte interesante asupra chestiunilor ce-l preocupă află vicontele de Saint Vallier de la unul din apropiații colaboratori ai lui Alexandru Ioan Cuza, generalul I. Em. Florescu, fost ministru de război, „om fin, inteligent și amabil, care și-a petrecut o parte din viața sa în Franța, și unul din ofițerii cei mai instruiți ai armatei valahe" [8]. Știind că tot ce va discuta cu generalul va fi comunicat domnitorului, vicontele pledează pentru armonie în relațiile lui Cuza cu partidul conservator. Replica oferită de I. E. Florescu e foarte sugestivă pentru a ne putea face o imagine, destul de apropiată de realitate, asupra disputelor politice dintre cele două partide (liberal și conservator), cât și asupra rolului deținut de domnitor în cadrul luptei pentru putere a acestora. În primul rând, generalul a ținut să precizeze conduita dreptei — a conservatorilor — care face foarte dificil un acord cu ea. De asemenea, el a respins cu energie reprosul de nestatornicie adresat lui Cuza și a învinovățit pe conservatori care, după opinia lui, au aruncat adesea pe domnitor în brațele partidului liberal, prin ostilitatea lor sistematică și înverșunată. „El face, de altfel, un merit prințului — spune diplomatul francez — de mobilitatea sa, ea nu provine din caracterul său, este reflectată, cauzată de o profundă cunoștință a oamenilor și a faptelor. Prințul a trebuit să se servească de maxima *dezbină pentru a domni ;* n-ar fi putut să se mențină fără acest expedient în mijlocul dificultăților fără număr ; prin aceasta a reușit să neutralizeze partidele ostile, opunându-le unul contra altuia ; atacurile conservatorilor l-au constrâns să recurgă la un moment dat la domnul Brătianu și la prietenii săi ; el a putut să se folosească de democrați, dar nu s-a dat pe mâna lor și proba este că a putut rupe cu ei în ziua în care nu i-au mai fost necesari" [9].

Această atitudine manifestată de Cuza față de desfășurarea luptelor politice va sta la baza închegării acelei „monstruoase coaliții" ce-l va înlătura în februarie 1866. Dacă în 1861, data vizitei diplomatului francez, încă nu se întrevedea posibilitatea unei apropieri între stânga liberală și dreapta conservatoare, după 1863 cele două extreme vor începe să colaboreze, atât în interior cât și în afara țării, printr-o puternică campanie îndreptată împotriva domnitorului. În această perspectivă, temerile lui de Vallier erau pe deplin justificate când afirma : „prințul nu și-a făcut puțin iluzii când a crezut că nu a dat nimic partidelor pe care,

[7] *Ibidem.* [8] *Ibidem.* [9] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rând pe rând, le-a folosit, nu le-a dat la fiecare o parte din popularitatea sa ? Nu i-a rănit profund separându-se succesiv de ei toți după o scurtă încercare, decernându-le astfel un fel de brevet de incapacitate ? De altfel, aceste schimbări de politică, aceste continui înlocuiri a cabinetelor, nu au grave inconveniente din punct de vedere administrativ și deplorabila situație a Valahiei nu e o dovadă prea vizibilă ? Cât privește pe domnii Brătianu și Rosetti, prințul nu și-a atras reprosul de ușurință și inconsecvență dând țara pe mâinile unor oameni a căror doctrină, după domnul Florescu, o blamează și a căror propagandă o teme" ? [10].

Cei doi interlocutori vor discuta, așa cum era și firesc, problema aflată la ordinea zilei, Unirea, despre care I. Em. Florescu vorbește ca despre o absolută necesitate, ca și de temerile domnitorului că fiecare zi de întârziere în realizarea ei îi răpește o parte din autoritate. Cuza este conștient că orice amânare dincolo de luna decembrie a anului 1861, nu se mai poate face, că va fi obligat să acționeze singur, orice ezitare ne mai fiindu-i permisă, deși Unirea realizată în afara asentimentului Puterilor i-ar oferi acesteia o bază foarte puțin solidă. În ceea ce privește atitudinea Puterilor garante față de desăvârșirea Unirii, generalul vorbește ca o persoană autorizată ; chiar dacă între cabinetele politice mai există unele divergențe, Austria făcând o oarecare opoziție, când e vorba de Rusia, el crede că nu ne putem îndoi de bunăvoința ei. Alături de Nicolae Docan, ca reprezentant al Moldovei, I. Em. Florescu, din partea Valahiei, a făcut parte din delegația trimisă la Odesa de Al. I. Cuza pentru a transmite împăratului Alexandru felicitările domnitorului, prilej cu care a primit din partea suveranului rus asigurările cele mai angajante că Rusia va sprijini realizarea doleanțelor Principatelor Române.

După ce cei doi emisari au fost gratulați cu înalte distincții rusești (crucea „Sf. Vladimir" și marea cruse „Sf. Ana"), împăratul Rusiei i-a însărcinat să transmită prințului Cuza că poate fi sigur de concursul său. „Cabinetul de la Petersburg — a declarat suveranul — ar dori să vadă Unirea îndeplinindu-se cu promptitudine și că nu depinde de el ca ea să fie făcută deja ; că nu e drept să fie acuzat guvernul Rusiei de a fi pus obstacole și că toate dificultățile și toate întârzierile proveneau din partea unor Puteri care, tot proclamându-se sus și tare prietenii prințului Cuza și a cauzei române, nu voiesc a acorda Unirea decât cu restricții, care ar paraliza bunul rezultat și aceasta doar cu scopul de a menaja orgoliul Turciei" [11]. Firește că în spusele împăratului Alexandru există multă ipocrizie. El făcea abstracție de faptul că propriul său cancelar ceruse convocarea unei conferințe europene, în care să fie analizate doleanțele românești exprimate prin memoriul trimis Curților garante de către Cuza, iar când acest lucru i-a fost refuzat, același cancelar, Gorceakov, considera necesar ca mai întâi să fie discutată legea electorală [12] și după aceea modificările cerute la Convenția din august 1858.

Revenind la memoriul vicontelui de Saint Vallier și la decorațiile primite de cei doi demnitari români, diplomatul francez remarca „cantitatea considerabilă a decorațiilor rusești care au fost împărțite în ar-

[10] *Ibidem*. [11] *Ibidem*.

[12] D. Ivănescu, *Informații din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, în AIIAI, XXVI$_1$, 1989, p. 87—94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mată și în rândurile populației", din Principatele Române, ceea ce-l determină să presupună că în „Valahia există un partid rus mai important decât se crede în general și că o acțiune neîncetată, al cărui centru se află în cabinetul domnului de Giers, se exercită în secret în întreg Principatul" [13].

Dorind să cunoască și alte opinii asupra chestiunii ce-i preocupa pe români, desăvârșirea Unirii Principatelor, vicontele de Saint Vallier poartă convorbiri cu Green și Stranbio, consulii englez și italian la București, convorbiri în urma cărora îi face plăcere să constate că maniera de a vedea lucrurile a acestora nu diferă de poziția adoptată de Tillos, consulul Franței. Ambii i-au confirmat punctul de vedere românesc asupra absolutei necesități în care se găsește Alexandru Ioan Cuza de a proclama el, singur, Unirea înainte de luna decembrie, dacă Puterile nu-și vor da acordul până atunci. Chiar și baronul Eder, consulul general al Austriei, un distins diplomat și un bun cunoscător al problemei românești, i-a lăsat vicontelui de Saint Vallier impresia unui personaj nevoit să lupte între convingerile personale și instrucțiunile în sens contrat ale guvernului său.

Înainte de a părăsi Muntenia, trimisul francez are posibilitatea să afle și opiniile unor reprezentanți ai armatei și ai populației din afara capitalei. Prin intermediul generalului I. Em. Florescu, ia legătura cu prefectul de Giurgiu, Ion Arion, cu colonelul comandant al aceluiași oraș și, profitând de șederea forțată în localitate pentru a aștepta vaporul de pe Dunăre, are o lungă conversație cu demnitarii menționați și cu alți câțiva locuitori. Subiectul discuției, cum lesne e de bănuit, a avut ca obiect situația țării și binefacerile așteptate de la Unire. Cu acest prilej, vicontelui i s-a oferit ocazia să se convingă „de adevărul celor spuse și repetate de consulii Tillos, Green și Strambio, că prințul nu trebuie să pună nici o bază pe armată și că ea va fi prima care îl va abandona în caz de tulburări" [14]. „Da, noi toți dorim Unirea — i-au spus gazdele din Giurgiu vicontelui — dar o dorim ca un mijloc și nu ca un scop, cu alte cuvinte noi o considerăm ca un pas spre independența absolută și prințul străin, acesta este visul, speranța întregii țări !" [15].

Observator atent al fenomenului românesc, vicontele, după cum ne mărturisește, nu era pentru prima dată în Principatele Române ; memoriul său ne oferă o imagine, chiar dacă nu completă dar deosebit de interesantă, asupra atmosferei care exista în capitala țării înaintea desăvârșirii Unirii. Greutățile pe care Cuza trebuia să le învingă, atât pe plan intern cât și extern, sunt evidente. Calitățile sale, atât de relevante pentru observatorul francez, și probitatea sa nu-l vor ajuta să tempereze animozitățile manifestate de cele două partide și, de asemenea, nici să evite concursul armatei în momentul în care interesul acestor forțe vor impune înlăturarea sa. Oricum, trebuie să recunoaștem că în textul memoriului întocmit de vicontele de Saint Vallier apar o serie de semnale alarmante pentru cariera de domnitor a lui Cuza, semnale ce se vor intensifica după realizarea Unirii, când mandatul încredințat de națiune fusese îndeplinit.

[13] Arh. St. București, Colecția Microfilme—Franța, rola 265.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Thérapia, 10 Octobre 1861

Notes sur un voyage en Valachie du 23 septembre au 6 Octobre 1861

J'ai cherché à profiter de court séjour que j'ai fait à Bukharest pour me mettre au courant de l'état du pays, de la position du Prince Cuza et pour faire entendre des conseils de la modération et de le prudence, tant aux amis du Prince qu'à ses adversaires politiques.

L'était de santé de M. Tilos m'a gêné ; j'ai cherché à y remedier en interrogeant longuement M. Hory sur l'attitude prise par notre agent, sur le langage tenu par lui aux divers partis, et sur les rapports dans lesquels était le Consulat Général avec les hommes politiques que j'ai rencontrés. Partout, je dois commencer par, le dire, j'ai trouvé le même sentiment exprimé sur le compte de M. Tillos : une grande estime, une vive sympathie, un gratitude réelle pour les incontestables services qu'il a rendus à la cause de ce pays par son attitude digne et ferme, et par le langage sage et énergique parfois qu'il a su tenir au Prince comme aux partis hostiles. On s'accorde à envisager avec inquiétude la nécessité reconnue par les médicins, ...* tenir quelque tems M. Tillos éloigné ...* affaires, et l'on considérerait son depart de Bukharest comme une calamité pour le pays. J'ai trouve ces sentiments exprimés avec la même vivacité par tous les hommes politiques que j'ai vus, à quelques nuance de l'opinion publique qu'ils appartinissent ; je les ai également recontrés chez ses collègues du Corps Consulaire.

*

Les relations, antérieures à mon voyage, que j'avais eues avec quelques uns des hommes politiques de la Valachie m'ont, permis de mettre à profit mon court séjour à Bucharest, et d'avoir de longues conversations sur l'état actual du pays, sur le gouvernement du Prince et sur les résultats probables de l'Union. J'ai, du reste, le plus souvent borné mon rôle à celui d'auditeur ; et je n'ai guère pris la parole que pour exhorter mes interlocuteurs à la patience et au respect de la Convention.

Il résulte pour moi de tous ces entretiens que l'Union est ardemment souhaitée par tout le monde comme un moyen de sortir d'une situation que n'est plus tenable, et qui aboutirait prochainement à une crise : les enthousiastes la considèrent comme une panacés destinée à guérir tous le maux du pays ; les plus sages prévoient le retour des embarras actuels après l'Union, mais ils ajoutant que les choses ont été poussées à ce point qu'il faut choisir entre l'Union et la révolution. En somme, et l'aveu de tous, l'Union n'a pas de racines dans le pays ; les Valaques et les Moldaves ne se connaissent pas et professent même des sentimens peu sympathiques les uns pour les autres ; le paysan ne s'en soucie pas et ignore même qu'il ne soit question ; quant aux hommes politiques de tous les partis, ils se sont compromis trop hautement et trop souvent pour cette idee pour qu'il leur soit possible de ne pas l'accueillir avec un enthousiasme réel ou feint. Mais la crainte générale que

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

j'ai pu constater ici, c'est le doute où l'on est des sentimens actuels des Moldaves à cet égard ; une violente réaction se serait opérée en Moldavie : l'Union y serait aujourd'hui jugée comme entièrement favorable à la Valachie ,et comme devant entraîner de grands sacrifices pour la Moldavie, qui perdrait sa capitale, et qui verrait ses intérêts confundus avec ceux de sa voisine, très retardée sur elle au point de vue de l'Administration et des travaux publics.

Tous les partis s'accordent à faire l'éloge des qualités aimables et séduisantes du Prince comme homme du monde et comme bon compagnon, mais tous, même ses amis, l'accusent d'une instabilité, d'une légèreté et d'une paresse, dont il ressent déjà aujord'hui les effets, puisqu'il s'inspire plus la moindre confiance aux divers partis auxquels il s'est successivement abandonné sans mesure et sans reserve, et qu'il est ensuite aliénés en les décraiant hautement l'opinion.

Il y a certainement du vrai dans les reproches que j'ai entendu adresser au Prince ; il est léger, mobile et passionné ; il professe une horreur, qu'il a le tort de ne pas ca, pour toute espèce d'occupation sérieuse ; il déteste la contrainte ; il a le goûte des plaisirs, et, surtout, d'une vie facile, sans tracas, sans travail, avec des familiers complaisants et serviles ; il a peu de modération dans son langage, et ses plaisanteries mondantes lui ont fait lieu des ennemis. A côte de ces défauts, Cuza a certainement des qualités réelies ; beaucoup de finesse, un esprit brillant et parfois séduisant, une probité véritable dans un pays aù elle est bien rare. Je crois, de plus, que le meilleur éloge que l'on puisse faire de lui, c'est de dire qu'il est certainement supérieur à la plupart des hommes politiques des Principautés ; sa conduite est aisée à critiquer mais, en le comparant à ses adversaires, on arrive à cette conviction qu'il y en a bien peu parmi eux qui auraient su tenir les rênes du gouvernement d'une main plus habile et plus prudente. Les Valaques sont de grands enfants ; leur seul mobile est le vanité ; leurs seules préoccupation ce sont les distinctions honorifiques. Un Ministre (le Beyzadé Démètre Ghika) me disait en me parlant de l'Union, que d'un des services signalés qu'elle devait rendre au pays serait de permettre au Prince de créer un ordre. D'autres, en me parlant d'un Prince étranger, m'avouaient naivement qu'il des grands attraits que leur offrirait cette combinaison, ce serait la perspective d'une Cour et des honneurs qui en sont la conséquence. Ces mêmes gens qui reprochent au Prince Couza son humeur changeante sont plus mobiles encore que lui. Le plus grand tort de l'Hospodar est d'avoir bientôt trois ans de gouvernement, et de n'être plus une nouvearté. On a eu le tems de se dégoûter de lui, et il en serait de même, je le crains du moins, de celui, quel qu'il fût, qui serait appelé à recueillir sa succession.

Le Prince Stirbey, vice-President de la Chambre et l'un des chefs du parti conservateur, a profité des anciennes relations qui existaient entre nous pour me faire rencontrer chez lui quelques uns des membres du Cabinet actuel et des hommes les plus considérables de la droite. Dans la langue conversation que nous avons lue, le Beyzadé et ses amis m'ont surtout parlé de l'Union, et m'ont déclaré qu'ils la regardaient comme une absolue nécessité dans l'état actuel du pays mais qu'en même tems ils

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

craignaient que le Prince ne fût pas l'homme qu'il faudrait pour accomplir une telle tache. "C'est avec enthousiasme, m-a dit le Prince Georges Stirbey, que nous avons voté pour Couza, et que nous avons prouvé notre désir sincèr de voir l'Union s'établir sous un pouvoir fort et respecté ; chaque fois que le Prince nous a tendu la main nous sommes accourus à lui, nous...* avons prêté notre aide ; mais, en voyant la manière dont Son Altesse a repoussé toutes nos offres de conciliation, ne nous est-il pas permis d'envisager avec crainte l'avenir que nous réserve un tel homme, d'un caractère faible et changeant, dominé par ses familiers et entouré de gens ayant la pire réputation et prêts à tout pour satisfaire leur ambition ou leur avidité, le Prince, excité par de tels conseillers, travaille constamment, depuis qu'il est au pouvoir, à l'abaissement et à la destruction des grandes familles et des grands proprétaires. Rien n'a été épargné dans ce but : des agents secrets ont parcouru le pays et excité nos paysans contre nous ; une loi électorale subversive a été préparée par la Commission de Fokschani, toute devoueé au Prince. Des socialistes, de l'espèce de M. Rosetti, tiennent chaque jour, en présence du Prince et sans qu'il les fasse faire, des discours dont la morale est qu'il faut faire disparaitre toute la classe des Boyards, et laisser la justice du peuple s'axercer envers ceux qui l'ont pressuré trop longtems (textuel). Nous avons voluntiers renoncé à nos priviléges, nous avons donné la main à toutes les mesures libérales ; mais n'y a-t-il pas de quoi nous faire incliner vers la réaction que de voir des agents de M. Rosetti et Bratiano courir librement les campagnes et prêcher aux paysans l'extermination de leurs seigneurs et le partage de leur biens". Après m'avoir longtemps développé les griefs de son parti, le Beyzadé Stirbey a fini par me dire que la seule porte de salut pour les Principautés était l'avènement d'un Prince étranger, et que c'était le voeu de tout le parti conservateur.

Je m'attachai à réfuter tout les assertions du Prince ; je charchai à lui faire admettre qu'en supposant que le Prince Couza et son parti eussent eu des torts, il y en avait aussi de bien sérieux à reprocher au parti conservateur ; je lui citai quelques faits à l'appui de mon dire, et je lui demandai si lui-même croyait avoir fait son devoir de bon citoyen le jour où il s'était servi de son nom et de son influence sur l'essemblée pour obtenir un verdict d'accusation contre un Ministère qui n'avait fait, apres tout, que réprimer, a Craiova, une émeute dont il n'était pas coupable ; et je lui observai qu'il y avait une grande injustice dans ce vote de la Majorité qui avait flétri le Ministère Floresco sans songer à atteindre le veritable coupable, le préfet du district. „Efin, ai-je ajouté, n'avez-vous pas fait payer bien cher au Prince par vos dedains et votre hauteur l'appui qu'il a du chercher quelque fois parmi vous, et la conduite de M. Katardji n'en est elle pas un exemple ?".

"Vous vous trompez en ce qui nous concerne, m'a repondu M. Al. Plagino (aujord'hui Minsstre des Finances et de beaucoup l'homme le plus distingué du Cabinet actual) ; j'ai accepté la portfeuille des Finances sans arrière pensée, et avec le seul dèsir de servir mon pays, et d'être utile au Prince ; j'ai eu tous les déboires à mon entrée en fonctions ; savez-vous, entre autres, ce que contenaient les caisses de l'Etat, à peine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

quelques ducats ! Tout avait été dissipé, sans aucun souci du lendemain. J'ai profité de ma position de fortune pour donner un exemple qui à été suivi par plusieurs de mes Collègues, celui de ne pas toucher nos appointements et de les verser au trésor public ; je comence à voir un peu clair dans les finances ; j'ai pu y remettre un peu d'ordre ; j'ai repris tous les paiements qui avaient été interrompus. Comment suis-je récompensé de mes efforts ? Je sais pertinnemment que le Prince dit chaque jour à son entourage qu'il n'attend que l'Union accomplie pour se delivrer à jemais des conservateurs et pour avoir un Ministère de son choix".

Sans chercher à relever cette dernière assertion du Ministre des Finances que, malheureusement, je savais être exacte, je m'attachai à réfuter l'opinion émisé par les Conservateurs sur l'avènement au pouvoir d'un Prince étranger. Je leur expliquai longuement les raisons pour les quelles l'Europe, a mon sens, ne leur ferait pas une telle concession, je leur fis comprendre l'impossibilité où l'on était d'admettre un seul instant consentement de la Puissance suzeraine à cette combinaison ; j'exprime la crainte que les Roumains, à force d'élever de nouvelle prétentions, ne finissent par indisposer l'Europe contre eux et par attiner des malheurs sur leur pays. Enfin, je les amenai à convenir avec moi que le Prince Couza était nécessaire, et qu'ils ne pouvaient atteindre que par lui et avec lui le but de tous leurs désirs, l'Union. „Rappelez-vous, leur ai-je dit en terminant, qui si le Prince a besoin de vous, vous aussi avez besoin de lui, mettez de coté vos sympathies ou vos tendances personnelles, vos souvenirs de nom et de famille ; ne sangez qu'au pays, et n'oubliez pas que son avenir et sa prosperité sont étraitement liés à une bonne entente entre le Prince et la majorité conservatrice des assemblées. Des désordres matériels, suite inévitable d'une rupture nouvelle entre l'Hospodar et les Chambres, pourraient vous amenier le fléau que vous redoutez au-delà de toute, l'occupation étrangère".

Les conservateurs, en me quittant, m'ont assuré qu'ils mettraient encore une fois de côte toutes les rancunes et qu'ils s'emploieraient sans arrière pensée à venir en aide au Prince ; que Son Altesse était assurée, si elle était amenée, comme le bruit en courait, à tenter de réaliser l'Union par elle-même, de les trouver unanimes pour la soutenir ; qu'il n'y avait aucum danger de dissension ou de désordres venant de leur parti, et que le seul péril que le Prince eût à redouter au moment où il accomplirait le coup d'état qu'il semble méditer, lui viendrait du parti rouge avec lequel il s'est compromis et auquel il a donné des armes que les démocrates pourraient bien tourner contre lui-même.

J'ai eu occasion de voir à diverses reprises au autre chef du parti conservateur, M. Ion Ghika, ancien Prince de Samos, depuis directeur des Travaux Publics, destitué il y à huit jours par le Prince Démètre Ghika. C'est un homme d'une capacité incontestable, mais d'une duplicité assez grande pour être remarquée même en Orient. Il sent sa valeur, se compare aux hommes qui l'entaurent et ne juge pas qu'il soit à sa veritable place. Aussi, est-il d'une ambition démesurée, et trouve-t-il tous les moyens bons pour la satisfaire. Son réve aujourd'hui serait de dépopulariser de plus en plus le Prince Couza, de la séparer à jamais du parti conser-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vateur, de miner enfin le pouvoir de Son Altesse tout en paraissant le défendre. Le jour où la succession serait ouverte, il saurait se rendre assez nécessaire pour être éllu Hospodar. C'est là un homme véritablement dangereux ; il me semble que, ni le prince Couza, ni les conservateurs ne se défient assez de lui. Il est plus rusé qu' eux tous, et il pour suit son oeuvre de désunion avec une patience et un acharnement qui pourraient bien être couronnés de succès. Le consul général d'Angleterre, en me parlant de lui, le surnommait le *Méphistophélis* de la Valachie ; je crois le mot assez juste. M. Ion Ghika m'a fait un grand éloge du Prince, a témoigné la plus grande confiance dans l'heureuse issue de la crise actuelle, s'est montré chaud partisan de l'Union ; j'aurais pu (puis, puce)* le croire sincère, si je n'avais su que, la veille, il avait tenu le langage opposé au Consulat Général de Russie, et qu'il avait fait à M. de Giers le plus triste tableau des résultat à prévoir de l'Union et des effets de l'incapacité du Prince règnant.

J'ai vu fréquemment pendant mon séjour à Bukharest un des amis particuliers du Prince, le général Floresco, ancien Ministre de la guerre, homme fin, intelligent et aimable, ayant passé une partie de sa vie en France, et l'un des officiers les plus instruits de l'armée Valaque ; malheureusement, ambiteux et prodigue, el a dissipé une fort belle fortune, et il ne voit guère dans l'exercice du pouvoir qu'un moyen de rétablir sa situation ; il semble fort dévoué au Prince, qui lui témoigne une grande faveur. Sachant que tout ce que je lui dirais serait répété à l'Hospodar, je me suis efforcé de lui faire comprendre à quel point la bonne harmonie avec le parti conservateur était indispensable au Prince. M. Floresco en est volontiers convenu avec moi ; mais il a ajouté que la conduite de la droite rendait cet accord fort difficile ; il a repoussé énergiquement le reproche de mobilité adressé au Prince, et il en a rejeté la faute sur les conservateurs qui, suivant, lui, ont fréquemment jeté Son Altesse dans les bras du parti avancé par leur hostilité systematique et acharnée. Il fait, d'ailleurs, un mérite au Prince de sa mobilité ; elle ne provient pas de son caractère, elle est réfléchie, causée par une connaissance approfondie des hommes et des choses. La Prince a dû se servir de la maxime *„diviser pour regner“* ; il n'aurait pu se maintenir sans cet expédient au milieu des difficultes sans nombre de sa positios ; par là, il est parvenu à neutraliser les partis hostiles en les opposant les uns aux autres ; ce sont les attaques des Conservateurs qui l'ont contraint à recourir un instant à M. Bratiano et à ses amis ; il a pu se servir des démocrates, mais il ne s'est jamais livré à eux ; et la preuve en est qu'il a pu rompre, avec eux le jour où ils ne lui ont plus été nécessaires.

J'ai ecouté sans mot dire le long panégyrique de M. Floresco ; j'ai seulement exprimé la crainte que le Prince ne se fût fait un peu illusion quand il avait cru ne rien donner aux partis qu'il a tour-a-tour employés, ne leur a-t-il pas donné à chacun une part de sa popularité ? Ne les a-t-il profondemenet blessés en se séparant succesivement d'eux tous après un court essai, leur décernant ainsi une sorte de brevet d'incapacité ? D'ailleurs, ces fréquents changement de politique, ces continuelles mutations de Cabinets, n'ont-ils pas de graves inconvéniens au point de vue administratif, et le déplorablé état de la Valachie n'en est-il pas une preuve

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trop visible ? Quant à ce qui concerne M. M. Bratiano et Rossetti, le Prince n'a-t-il pas encounu le reproche de légèreté et d'inconséquence en livrant le pays aux mains de gens dont, suivant M. Floresco il blâme les doctrines et dont il redoute la propagande ?

Le Général, sans repondre d'une façon précise à mes questions, me parla de l'absolue nécessité de l'Union ; il m-avoueur que le Prince ne se dissimulait pas que chaque retard lui enlevait une partie de son autorité, et qu'il se savait perdu s'il ne le concédait pas avant le mois de Décembre prochain ; Son Altesse sent bien que l'Union faite en dehors de l'assentiment des Puissances offre une base bien moins solide ; elle ne se dissimule pas le danger, aussi a-t-ille tardé autant qu-elle a pu ; mais aujord'hui le tems pas d'accord d'ici au moins de Décembre, elle sera obligée d'agir par elle-même ; l'hésitation ne lui est plus permise.

M. Floresco, à ce sujet, s'est montré fort surpris qu-il y eût encore divergence d'opinion entre les Cabinets, il avait cru que l'Autriche seule ferait une certaine apposition ; quant à la Russie, il ne lui était pas permis de douter de son bon vouloir ; en effet, envoyé peu de tems auparavant à Odessa pour porter à l'Empereur Alexandre les félicitation du Prince Couza, il avait recueilli de la bouche même de S. M. Impériale les assurances les plus favorables à la réalisation des voeux des Principautés. Le Czar avait accueilli ; M. Dokan et lui, envoyés l'un pour la Moldavie et l'autre pour la Valachie avec des bonheurs et une affabilité que avaient, de beaucoup dépassé leurs espérances. Aprés avoir donné au Général la grand Croix de St. Vladimir et à M. Dokan la grand Croix de St. Anne, S. M. les avait charges de dire au Prince Couza qu'il pourait être assuré du concours de la Russie ; que le Cabinet de Pétersbourg désirait voir l'Union s'accomplir promptement, et qu'il n'avait pas dépendu de lui qu'elle le fût déjà ; que c'était bien à tous qu'on avait accuse le gouvernement Russe d'y apporter des obstacles, et que toutes les difficultes et tous les retards provenaient de certaines Puissances qui, tout en se proclamant bient haut les amies du Prince Couza et de la cause Roumaine, ne voulaient accorder l'Union qu' avec des destrictions qui en paralyseraient le bon effet, et cela dans le but de ménager l'orgueil de la Turquie.

J'e n'ai pu m'empêcher de rapprocher cette singulière confidence du Général Floresco d'une des choses qui m'ont vivement frappé en arrivant à Bukharest, c'est la quantité considérable de décorations Russes qui sont répandues dans l'armée et dans la population. Je ne crois pas me tromper en avançant qu'il y a en Valachie un parti Russe plus importante qu'on ne le croit généralement, et qu'une action incessante, dont le centre est dans le Cabinet M. de Giers, s'exerce secrètement sur toute le Principaute !

Les conversations que j'ai eues avec M. M. Green et Strambio (consuls Anglais et Italien) m'ont permi de reconnaître que le manière de voire de ces deux agents ne diffère pas de celle de M. Tillos, et que leur

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

action politique s'exerce dans le même sens ; tous deux m'ont confirmé ce qui m'avaient dit les Valaques sur l'absolue nécessité où est le Prince de proclamer l'Union lui même avant le mois de Décembre si les Puissances ne la lui accordent pas d'ici. Quant au Baron Eder (consul général d'Autriche), il m'a fait l'effet d'un entre sa conviction personnelle et les instructions en sens contraire de son gouvernement. Je n'ai malheureusement pas eu occasion de rencontrer M. de Giers.

Je ne crois pas devoir omettre de mentionner un dernier fait qui m'a paru assez curieux comme reflétant l'opinion de l'armée et de la population en dehors de Bukharest, opinion en général peu connue, les agents étrangers n'ayant guère de rapports qu'avec les habitans de la capitale. Ayant été mis par le Général Floresco en relations avec le Préfet de Giurgevvo et avec le colonel commandant la place, j'ai profité du séjour force que j'ai dû faire dans cette ville pour attendre le bâteau du Danube, et j'ai eu avec ces Messieurs et avec quelques habitans de la localité des conversations sur l'état du pays et sur les bienfaits à attendre de l'Union. J'ai trouvé chez tous un égal découragement, un manque de confiance absolue dans le Prince Couza, un degoût complet du Prince et de son systême de gouvernement ; j'ai pu me convaincre de la vérité de ce que m'avaient dit et répété M. M. Tilles, Green et Strambio, c'est que le Prince ne devait faire aucun fond sur l'arme et qu'elle serait de première à l'abandonne en cas de troubles. „Oui, nous désirons tous l'Union, m'ont-ils dit, mais nous la desirons comme moyen, et non comme but ; c'est-à-dire que nous la considéront comme un pas vers l'indépendence absolue et vers le Prince étranger ; c'est là aujord'hui le rêve, l'espoir du pays tout entier" ! J'ai cherché à leur démontrer le tort qu'ils faisaient à la cause des Principautés en tenant un tel langage et en élevant de telles prétentions ; je me suis servi des arguments que j'avais déja employés à l'égard du Prince Stirbey et de ses amis pour leur prouver l'inanité de leurs aspérances en ce qui touche le Prince étranger. Mais j'avais affaire à des gens convaincus, et je ne les ai pas trouvés d'aussi bonne composition que les grands Boyards de Bukharest. Le Préfet, M. Jean Arion, a fini l'entretien en me disant : „Le Prince Couza a fait son tems ; il a prouvé son incapacité comme Prince ; il a usé tous les partis sans pouvoir s'accorder avec aucun ; il était fait pour rester toute sa vie Colonel, et jamais pour gouverner ; il n'a ni le caractère, ni l'instruction nécessaires pour être placé à la tête du gouvernement ; dissipé, amoreux du plaisir et du bien-être, paresseux, à l'excés, changeant comme une femme ; ses dàfauts sont de telle nature que ses effort, même sincères, pour se corriger, ne le rendront jamais apte aux affaires" ; cette sorte de réquisitoire contre le Prince a eu l'approbation unanime des officiers, pour la plupart Valaques et des propiétaires des environs, qui étaient présents ; et j'ai du me séparer des mécontents de Giurgevvo sans que mes arguments en faveur du Prince Couza aient pu rien modifier à des sentimens de désaffection qui semblent mûrement réfléchis et arrêtés dans leur esprit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

J'ai vivent regretté d'avoir eu trop peu de temps disponible pour terminer mon voyage par la Moldavie ; je n'ai pu juger des dispositions de ses habitans que par ce que j'en ai entendu dire à Bukharest, et les quelques Moldaves que j'ai rencontrés dans cette ville, tels que le colonel Ghika, le député Katardji, etc. tenaient pour que leur langage ne fût pas intéressé.

Thérapia, 10 Octobre 1861.

Vicomte de St. Vallier

Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme Franţa, rola 263 (Ministère dts Affaires Étranglres. Archives diplomatiques. C. P. Turquie, vol. 352, f. 90—106. Original).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU MADGEARU

ROMANIZARE ȘI CREȘTINARE LA NORDUL DUNĂRII ÎN SECOLELE IV—VII [1]

Problema continuității daco-romane după retragerea aureliană și a etnogenezei românilor este o preocupare majoră a istoriografiei românești. Cercetările arheologice, întreprinse mai ales în ultimele patru decenii, au reușit să aducă numeroase dovezi ale existenței, la nordul Dunării, a unei populații romanice care păstra relații economice și culturale cu Imperiul Romano-Bizantin [2]. În noua sa etapă, romanizarea populației autohtone s-a exercitat în condiții diferite de cele existente în timpul provinciei. Doi importanți factori de romanizare (armata și administrația) au dispărut brusc. Pe de altă parte, ar fi hazardată afirmația că romanizarea autohtonilor care trăiau în provincie s-ar fi încheiat înaintea retragerii aureliene. Romanizarea rurală a fost un proces lent, care a putut întâmpina destule rezistențe, datorită tendințelor conservative ale acestui mediu social și cultural. Se știe că, în unele provincii romane, țăranii autohtoni au continuat să vorbească limbile strămoșești, multă vreme după cucerirea romană. Folosirea limbilor celtă și bessă, de exemplu, este atestată până prin sec. V—VI [3]. De aceea, nu

[1] Studiul și recenzia din Anexa II (la cartea lui N. Gudea și I. Ghiurco) au fost scrise în 1988 și predate redacției în septembrie 1988. Timpul scurs face ca informația arheologică și bibliografică să fie depășite. Cu unele nuanțări (care vor fi, eventual, discutate cu alt prilej), autorul își menține punctele de vedere. De aceea, textul apare fără modificări sau completări. Studiul, ca atare, reia unele dintre ideile lucrării de licență *Rolul creștinismului în întărirea romanității nord-dunărene (sec. IV—VII)*, care a fost susținută, tot în 1988, la Facultatea de Istorie din București, sub conducerea d-lui dr. Ștefan Olteanu.

[2] *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 615—808 ; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966 ; Ligia Bârzu, *La continuité de la création matérielle et spirituelle sur le territoire de l'ancienne Dacie*, Bucarest, 1980 ; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischen Zeit*, Bukarest, 1982 ; E. Chirilă, N. Gudea, în *AMP*, VI, 1982, p. 123—140 ; H. Daicoviciu, în *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, București, 1984, p. 136—171 ; D. G. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI*, Iași, 1981 ; idem, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 105—115 ; D. Protase, în *Die Völker Südosteuropas im 6 bis 8 Jh.*, hrsg. von B, Hänsel, München, 1987, p. 231—250.

[3] A. H. M. Jones, în *Il conflitto tra paganesimo e cristianesimo nel secolo IV*, Torino, 1975, p. 24 ; R. MacMullen, în „American Journal of Philology", 87, 1966, 1, p. 1—17 ; P. A. Brunt, în *Assimilation et résistance á la culture grèco-romaine dans le monde ancien*, Bucarest—Paris, 1976, p. 170—172 ; I. I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium*, București, 1976, p. 161—162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuie să ne imaginăm că romanizarea (şi, în special, cea a mediului rural) ar fi fost un proces rapid şi uniform. Este posibil ca şi în Dacia Romană să fi existat zone unde romanizarea a fost mai lentă şi mai slabă. După Kurt Horedt [4], acesta ar fi fost cazul părţii răsăritene a Transilvaniei, unde elementele dacice şi-au păstrat o poziţie predominantă în cultura materială. Acest fapt nu poate fi ignorat sau minimalizat, dar nici supralicitat (aşa cum face K. Horedt, în concluziile ultimei sale cărţi).

Romanizarea nu poate fi confundată cu simpla receptare a unor influenţe ale civilizaţiei romane. Acestea din urmă constituie condiţia necesară, dar nu şi suficientă, a romanizării. Hadrian Daicoviciu a propus o disociere între „romanizarea exterioară" (adoptarea culturii materiale romane, dobândirea cetăţeniei romane etc.) şi „romanizarea esenţială" (adoptarea limbii latine şi dobândirea unei *forma mentis* romane). Romanizarea esenţială nu urmează în mod obligatoriu unei romanizări exterioare. Pentru ca ea să se producă, sunt necesare trei condiţii : 1) o colonizare intensă cu elemente latinofone (şi în mediul rural) ; 2) o conviețuire reală şi permanentă a autohtonilor cu coloniştii ; 3) superioritatea în ansamblu a civilizaţiei romane faţă de cea autohtonă [5].

În această perspectivă, care exclude orice viziune simplistă şi idilică asupra romanizării dacilor, cercetările au sarcina de a stabili care au putut fi modalităţile concrete prin care s-a generalizat folosirea limbii latine, în condiţiile dispariţiei autorităţilor romane (sau a prezenţei lor doar într-o porţiune limitată a ariei nord-dunărene). Afirmaţiile generale, despre prezenţa unei populaţii latinofone şi despre legăturile ei cu Imperiul, nu sunt suficiente. Rămâne de văzut în ce măsură aceşti latinofoni au fost capabili să impună *tuturor* autohtonilor (precum şi alogenilor asimilaţi) adoptarea limbii latine şi uitarea limbii strămoşeşti. Unii autori sunt de părere că această capacitate de romanizare nu a existat. Cu alte cuvinte, că romanitatea ar fi dispărut de la nordul Dunării, după o anumită vreme, iar dacii rămaşi neromanizaţi ar fi sfârşit prin a fi slavizaţi în sec. VI—VIII [6]. În studiul de faţă nu ne propunem combaterea acestor opinii, ci demonstrarea faptului că romanitatea nord-dunăreană a putut fi capabilă să supravieţuiască, să se consolideze şi să se extindă. Altfel spus, este vorba de schiţarea unui posibil model al procesului de desăvârşire a romanizării în epoca postaureliană, pe teritoriul fostei provincii Dacia şi în afara lui.

În Antichitatea Târzie, în procesul romanizării rurale a fost implicat şi un factor spiritual : creştinismul. Diverşi cercetători arată că predicarea sa în limba latină a avut un rol important în desăvârşirea romanizării, în impunerea definitivă a limbii latine, care căpăta astfel un prestigiu sporit. Se apreciază că tocmai creştinarea a fost acel fapt care a pus capăt supravieţuirii unor limbi autohtone în provinciile occiden-

[4] K. Horedt, *op. cit.*, p. 73—82 ; idem, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 170—171, 173—174.

[5] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 137—138.

[6] Vezi acum K. Horedt, *Sieb. Frühmittelalter*, p. 170—177 ; G. Schramm, *Eroberer und Eingesessene : geographische Lehnämen als Zeugen der Geschichte Sudosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1981, în special p. 34—40, 126—129, 179 ; idem, în *Die Völker...*, p. 85—94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tale ale Imperiului [7]. După cum spunea P. A. Brunt, „once Latin had become the language of salvation as well as that of landlords and tax-collectors, it had a new and decisive appeal to the masses". Evanghelizarea în limba latină putea avea loc doar în cazul unor populaţii care cunoşteau deja această limbă, deci acolo unde procesul de romanizare se declanşase deja. Aşadar, a avut loc un proces de *feed-back*:

romanizare ⇄ creştinare
↓
etnogeneză.

Creştinismul a consolidat această romanizare preexistentă (sau a înclinat balanţa bilingvismului în favoarea latinei), deoarece noua religie îşi subsumase, începând din sec. IV, valorile romanităţii. Autorii creştini din sec. IV—V au realizat o sinteză a credinţei creştine cu patriotismul roman. Într-o epocă în care lumea romană, devenită o *Romania*, încerca să reziste presiunii barbare, pentru Sf. Ambrozie, creştinismul ortodox se suprapunea Romanităţii, barbarii neputând fi decât ori păgâni, ori eretici. Mai târziu, şi Salvianus va afirma (*De gubernatione Dei*, 67) că *barbari aut pagani sint aut heretici*. Pentru poetul Prudenţiu, problema se punea la fel de tranşant, cuplului antinomic *Romani/Barbari* asociindu-i-se cuplul *Christiani/Pagani* [8].

O convergenţă se putea stabili şi între *procesele* de romanizare şi creştinare, dat fiind că ambele sunt procese de acculturaţie, care implică atât adoptarea unei culturi străine, cât şi conservarea unor elemente ale vechii culturi (preromane, sau, respectiv, păgâne). Romanizarea poate fi privită ca un proces de convertire (deci de interiorizare a unei ideologii proprii unui anumit grup bine definit) [9]. Aceste asemănări tipologice pot fi premise ale unei corelaţii dintre romanizare şi creştinare. Convertirea la creştinism a populaţiei rurale din provinciile occidentale ale Imperiului Roman a reprezentat astfel încununarea lentei acculturaţii îndeplinite de agenţii de romanizare care au venit în contact cu ţărănimea autohtonă, ori s-au stabilit în mijlocul ei: "The development of "Romance" languages and hence the retreat of Celtic in Gaul and Spain owes nothing to the classical Roman Empire: it was brought about by the continued influence of the Latin-speaking landowner, tax-collector and bishop of the fourth and fifth centuries". [10]. În Occidentul roman, acţiunile misionare în mediul rural (precum cea a Sf. Martin din Gallia) au avut loc, în general, după sfârşitul sec. IV şi au durat până prin sec. VI—VII. În procesul evanghelizării rurale,

[7] H. I. Marrou, *A History of Education in Antiquity*, Univ. of Wisconsin Press, 1982, p. 296; Peter Brown, *The World of Late Antiquity*, London, 1971, p. 40, 130; P. A. Brunt, *op. cit.*, p. 172; Fr. Masai, în „Revue de L'Université de Bruxelles", 1977, no. 1, p. 43; Perry Anderson, *Transiciones de la Antiguedad al feudalismo*, Madrid—Mexico, 1979, p. 135. Vezi însă şi opinia rezervată a lui S. Mariner, în *Assimilation...*, p. 271—282.

[8] F. Paschoud, *Roma Aeterna. Etudes sur le patriotisme romain dans l'Occident latin à l'époque des grandes migrations*, Neuchatel, 1967, p. 167—332; M. Simon, *La civilisation de l'Antiquité et le christianisme*, Paris, 1972, p. 420; J. Fontaine, în *Assimilation...*, p. 315.

[9] Vezi interesanta carte a lui Andrei Cornea, *Mentalităţi culturale şi forme artistice în epoca romano-bizantină (300—800)*, Bucureşti, 1984, p. 68—69.

[10] P. Brown, *op. cit.*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un anumit rol a fost jucat și de către marii proprietari funciari creștini care, uneori, deveneau și episcopi (ca Sidonius Apollinarius) [11]. Dar, în afara unor asemenea căi „oficiale", creștinismul se putea propaga în mediul rural și prin zelul dezinteresat și neorganizat al credincioșilor de rând, originari din zonele și mediile socio-culturale unde noua religie se răspândise mai devreme (adică, din orașe).

O atare cale „populară" a convertirii la creștinism, modestă, spontană și difuză, nu intra în preocupările izvoarelor literare ale vremii, care nu puteau concepe evanghelizarea decât ca pe o înfăptuire a unor personalități eclesiastice sau politice. Dar, în spatele evenimențialului consemnat în cronici și în scrierile hagiografice, se poate ghici și un nivel mai profund (deși, discret), care, prin ritmul lent al proceselor implicate, se încadrează printre acele „mișcări de ansamblu" ale duratei lungi, dezvăluite de Fernand Braudel.

Să ne întoarcem însă la situația romanității nord-dunărene în epoca postaureliană. Ar fi inutilă o reluare, în aceste pagini, a argumentelor care sprijină ideea continuării procesului de romanizare în această perioadă, atât pe teritoriul fostei provincii Dacia, cât și în afara acesteia. Este clar că descoperirile arheologice dovedesc răspândirea treptată a unei culturi materiale de tip roman, mai întâi (în sec. II—III) pe teritoriul provinciei și în Muntenia și sudul Moldovei (zone care, potrivit lui Gh. Bichir, pot fi considerate ca integrate în circuitul economic roman) [12], iar, mai apoi, și în restul teritoriului locuit de daci. Astfel, în sec. VI—VII, cultura materială a întregului spațiu carpato-dunărean a dobândit un net aspect romanic, relativ uniform, concretizat în culturile Bratei, Ipotești-Cândești-Ciurel și Costișa-Botoșana [13]. Pe de altă parte, este posibil ca limba latină să se fi răspândit încă de timpuriu printre dacii din satele provinciei, și chiar printre cei din zonele libere care întreținеau relații economice mai strânse cu Imperiul. Există chiar scurte inscripții latine descoperite în Muntenia locuită de dacii liberi purtători ai aspectului Chilia-Militari (Mătăsaru, jud. Dâmbovița și So-

[11] *Ibidem*, p. 130; Gh. Pietri, în *Proceedings of the VIIth Congress of the International Federation of the Societies of Classical Studies*, vol. II, Budapest, 1984, p. 234. În Britannia, însă, aristocrația funciară nu a participat la evanghelizarea rurală — care, de fapt, a fost foarte redusă; vezi J. N. L. Myres, *Introduction*, în vol. *Christianity in Britain, 300—700*, ed. by M. W. Barley and R. P. C. Hanson, Leicester, 1968, p. 5 și W. H. C. Frend, în „The Journal of Ecclesiastical History", 30, 1979, p. 134—139 (= Idem, *Town and Country in the Early Christian Centuries*, Variorum Reprints, London, 1980).

[12] Pentru procesul de romanizare a dacilor liberi în sec. II—IV vezi acum: I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—III e.n.*, Iași, 1982; S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Sec. II î.e.n.—IIIe.n.*, Iași, 1981; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.

[13] Pentru cultura de tip romanic din spațiul extracarpatic, vezi: V. Teodorescu, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485—503; Ion Nestor, în *RRH*, III, 1964, 3, p. 383—423; M. Comșa, în *NEH*, III, 1965, p. 32—34; Eug. Zaharia, în „Dacia", NS, XV, 1971, p. 269—287; S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974; D. G. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII (Așezarea de la Botoșana—Succava)*, București, 1984; V. Teodorescu, în „Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova", I, 1984, p. 51—100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetu, jud. Teleorman ; cea de la Curcani, jud. Călărași este dubioasă). Ele dovedesc prezența unor latinofoni [14]. Limba latină pătrundea în satele dace din provincie și din afara ei, împreună cu produsele romane și cu purtătorii lor — negustorii sau meșteșugarii itineranți. Cu cât schimburile economice au fost mai intense (și descoperirile arheologice ne arată că au fost), cu atât se răspândea printre daci cunoașterea limbii latine. Un alt factor care trebuie luat în seamă este prezența unor locuitori romani sau romanizați printre dacii liberi, încă de prin sec. III. În sec. IV—VII, numărul lor a sporit, ca urmare a refugierii unor romanici din Imperiul în care viața era tot mai îngreunată de povara fiscală, precum și a raidurilor întreprinse la sudul Dunării de către goți, iar apoi de către huni, slavi și avari, raiduri soldate cu capturarea unor mulțimi considerabile de prizonieri. Desigur că unii dintre acești prizonieri (despre care izvoarele ne dau destule informații) se întorceau în patria lor (de la Maurikios aflăm că slavii permiteau acest lucru, după un anumit timp), dar câtă vreme conviețuiau cu autohtonii nord-dunăreni, ei jucau rolul de agenți de romanizare. Un moment de apogeu în această mișcare demografică de la sudul spre nordul Dunării a fost marcat de dizlocarea romanității sudice, provocată la începutul sec. VII de stabilirea în masă a slavilor la sudul fluviului [15]. Pe de altă parte, pot fi admise mișcări demografice din teritoriul fostei provincii în afara ei [16]. Au existat deci mai multe căi de difuziune a romanității în teritoriile locuite de dacii liberi. Ele pot explica generalizarea culturii materiale de tip romanic în secolele VI—VII.

În spațiul fostei provincii a acționat un alt proces, a cărui importanță nu este deloc neglijabilă : ruralizarea. Ne referim la deplasarea treptată, iar apoi bruscă, la țară, a locuitorilor care mai trăiau în fostele orașe romane din Dacia. Ruralizarea s-a produs în toată lumea romană occidentală [17]. În unele provincii (între care și Dacia), ea a fost com-

---

[14] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 41—43 ; idem, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, p. 385—395.

[15] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 418—419 ; M. Comșa, în „Dacia", NS, XII, 1968, p. 360, nota 22 ; Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 10—12 ; N. Gostar, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 6—8 ; D. G. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul...*, p. 16—17 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 159. Pe larg despre prizonierii luați din provinciile sud-dunărene : V. Tăpkova-Zaimova, în „Byzantinobulgarica", I, 1962, p. 67—68.

[16] M. Comșa, în „Pontica", X, 1977, p. 216—217 ; Șt. Pascu, în „Academia RSR. Memoriile Secției de Științe Istorice", seria IV, t. III, 1978, p. 97 ; D. G. Teodor, în *AIIAI*, 1980, p. 110 ; idem, *Romanitatea carpato-dunăreană...*, p. 16—17 ; E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.*, p. 136 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 159—160.

[17] F. Lot, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Âge*, Paris, 1968, p. 81—84 ; R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale (IVe—XIe siècles)*, Paris, 1956, p. 11—13, 114—123, 134—135 ; H. von Petrikovits, în *Studien zu den Anfangen des europäischen Städtwesens* (Vorträge und Forschungen, IV), Konstanz, 1958, p. 63—76 ; G. Fourquin, *Histoire économique de l'Occident médieval*, Paris, 1969, p. 84—85 ; I. Nestor, în *NEH*, IV, 1970, p. 28—29 ; R. Doehaerd, *Le Haut Moyen Âge occidental. Economies et sociétés*, Paris, 1971, p. 114—117 ; K. Weidemann, în „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", 19 Jahrgang, 1972 (1974), p. 99—154 ; K. Póczy, în *The Archaeology of Roman Pannonia*, ed. by A. Lengyel and G. T. B. Radan, Budapest—Lexington, 1980, p. 244—250 ; Vl. Popović, în *Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum*, hrsg. von D. Papenfuss und V. M. Strocka, Mainz, 1982, p. 545—566 ; L. Barkoczi, A. Salamon, în „Alba Regia", 21, 1984, p. 147—187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pletă, în sensul că orașele au dispărut (în alte cazuri, centrele urbane s-au menținut, modificându-și structura și funcțiile). În unele din orașele Daciei (Sarmizegetusa, Porolissum, Potaissa), locuirea este atestată până în vremea invaziei hunice din 376, iar în altele (Apulum, Napoca, Tibiscum) și în ultima treime a sec. IV și în prima jumătate a sec. V [18]. În orice caz, tulburările ocazionate de destrămarea confederației hunice, la mijlocul sec. V, au determinat părăsirea deplină a fostelor orașe [19], în care — fapt important de reținut — viața își pierduse caracterul urban (nu mai era o viață orășenească, ci o viață în oraș, în forme rurale [20]). Persistența unei locuiri în aceste „orașe" a fost însoțită de o deplasare a populației de origine urbană mai întâi în imediata apropiere, iar apoi (în condițiile bulversării spațiului intracarpatic ulterioare mijlocului sec. V), și pe o rază mai mare. Roirea populației din fostele centre în așezări-satelit (cunoscută și în Germania sau Pannonia [21]) este atestată în Dacia în cazul orașelor Napoca și Potaissa [22], precum și în cel al așezărilor civile dezvoltate în jurul castrelor Berzobis și Arcidava [23]. În aceste condiții, populația romană a fostelor orașe a intrat într-un contact mai strâns cu comunitățile rurale autohtone, dobândind astfel un rol însemnat în adâncirea romanizării. Cât de important a fost acest rol, ne-o arată unele cuvinte din limba română. *Pământ,* care provine din lat. *pavimentum,* adică dintr-un termen specific urban, nu se poate explica decât prîn deplasarea la țară a orășenilor care, în virtutea funcției lor de agenți de romanizare, au putut să impună cuvântul care le era familiar [24]. La fel stau lucrurile și în cazul cuvântului *mormânt* (< lat. *monumentum*) [25]. Acesta din urmă a eliminat cuvintele *tumba* și *sepulcrum,* care s-au păstrat însă în celelalte limbi romanice, ca și în dialectele aromân și meglenoromân *(tumbă)* [26]. De remarcat că, în dialectele sudice ale limbii române, *țară* (< lat. *terra)* s-a conservat și

---

[18] M. Macrea, *Viața în Dacia Romană,* București, 1969, p. 470—472 ; L. Bârzu, *op. cit.,* p. 60—61 ; E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.,* p. 130—132 ; K. Horedt, *Sieb. spätröm. Zeit,* p. 59—70 ; H. Daicoviciu, *op. cit.,* p. 151—153 ; R. R. Heitel, în *SCIVA,* 36, 1985, 3, p. 223 ; D. Protase, în *Die Völker...,* p. 232—235.

[19] Emil Petrovici, în „Transilvania", 73, 1942, 11, p. 865 ; H. Daicoviciu, *op. cit.,* p. 157—158 ; R. Florescu, în *RRH,* XXIV, 1985, 1—2, p. 26.

[20] Disocierea dintre „town-life" și „life in town" la J. S. Wacher, *The Towns of Roman Britain,* London, 1975, p. 411—412, apud D. A. Brooks, în „Oxford Journal of Archaeology", 5, 1986, 1, p. 79 și dintre „viața orășenească" și „viața în oraș" la Mircea D. Matei, în *RdI,* 41, 1988, 3, p. 262, 268—270.

[21] K. Weidemann, *op. cit.,* p. 154 ; F. Fülep, *Sopianae. The History of Pécs during the Roman Era and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population,* Budapest, 1984, p. 275.

[22] I. Hica, în *In Memoriam C. Daicoviciu,* Cluj, 1974, p. 171 ; D. Isac, în *AMN,* XV, 1978, p. 252 ; M. Bărbulescu, în „Potaissa. Studii și comunicări", II, 1980, p. 185 ; E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.,* p. 132.

[23] E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, în *AMN,* XV, 1978, p. 258.

[24] V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman,* București, 1913, p. 96—97, 100 ; N. Iorga, *Histoires des Roumains,* vol. II, Bucarest, 1937, p. 142—143, 147 ; E. Lozovan, în „Zeitschrift für romanische Philologie", 73, 1957, 1—2, p. 133 ; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român,* Craiova, 1973, p. 90 ; G. Ivănescu, *Istoria limbii române,* Iași, 1980, p. 170—171.

[25] G. Ivănescu, *op. cit.,* p. 247.

[26] *Istoria limbii române,* vol. II, București, 1969, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu sensul originar de „terre“ [27], spre deosebire de dacoromână (unde a învins cuvântul derivat din *pavimentum*). Deci, ruralizarea termenilor urbani este specifică romanităţii nord-dunărene. Aceste fapte de limbă arată că dialectul daco-român s-a format pe teritoriul fostei provincii.

Ruralizarea a avut ca efect ştergerea deosebirilor culturale dintre fostele oraşe şi aşezările rurale locuite de daci sau de urmaşii coloniştilor romani, deosebiri care erau evidente mai ales în privinţa ritualului funerar din sec. IV : în oraşe — înhumaţia (în „sarcofage“ de cărămizi sau din materiale reutilizate), iar la sate — incineraţia [28]. Această deosebire de ritual este legată de o alta, care ţine de domeniul credinţelor religioase.

A existat deci un ansamblu de procese care au condus, pe plan material, la desăvârşirea romanizării exterioare, iar pe plan spiritual, la răspândirea cunoaşterii de către daci a limbii latine. Lingviştii E. Gamillscheg şi G. Reichenkron apreciau că latina a fost folosită, atât de către autohtoni, cât şi de către migratori, ca o *lingua franca*, sau ca o *Verkehrssprache* [29]. Or, acest fapt nu implica de la sine şi abandonarea limbii dacice (ori a limbilor vorbite de migratori). Doar după uitarea limbii dacice se poate vorbi de romanizarea esenţială. Dar care au fost oare condiţiile capabile să determine această renunţare la limba autohtonă în favoarea latinei ? Problema nu se pune doar în cazul dacilor liberi, ci şi în cel al autohtonilor din provincie. Întrucât este cunoscută persistenţa unor limbi indigene în unele părţi ale Imperiului, nu este deloc exclus ca şi în Dacia să se fi întâmplat aşa ceva. În principiu, adoptarea latinei ca limbă maternă se putea produce ca urmare a superiorităţii numerice a latinofonilor. Or, cu toate deplasările de populaţie romanică din oraşe (în teritoriul fostei provincii) sau din zonele anterior romanizate (în teritoriul dacilor liberi), este greu de dovedit că s-ar fi produs un asemenea raport de forţe. Această explicaţie ar putea funcţiona doar în privinţa Daciei Romane, unde colonizarea rurală a fost intensă. Dar dispariţia treptată a limbii autohtone se putea petrece şi ca urmare a altor cauze. În Gallia nu a existat o colonizare masivă cu elemente romane. Biologic vorbind, locuitorii veniţi din alte părţi ale Imperiului nu au avut nici o contribuţie notabilă la geneza viitorului popor francez. De aceea, nu este surprinzător faptul că în sec. IV se mai vorbea încă, prin Gallia, limba autohtonă. Şi totuşi, aceasta a dispărut în cele din urmă. Dar, în condiţiile evanghelizării populaţiei rurale. În schimb, în Britannia, unde creştinismul nu a reuşit să pătrundă în sec. IV—V în mediul rural decât într-o proporţie nesemnificativă, romanitatea a dispărut o dată cu oraşele care şi-au încetat existenţa la scurtă vreme după retragerea administraţiei romane. S-au păstrat doar elementele unei influenţe romane asupra limbii şi culturii welshe. Deci, romanizarea nu a fost dusă până la capăt. Aceste două exemple sunt edificatoare. Dacă a existat o forţă capabilă să încline balanţa bilingvismului daco-latin în chip deplin şi definitiv de partea limbii latine, atunci

[27] G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 171.

[28] I. Hica-Cîmpeanu, în *AMN*, XVI, 1979, p. 117—168 ; K. Horedt, *op. cit.*, p. 88—104.

[29] Apud V. Arvinte, în *ALIL*, Iaşi, XVII, 1966, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această forță a fost creștinarea populației rurale din interiorul și exteriorul provinciei Dacia. În această perspectivă, romanizarea dacilor nu mai apare ca un „miracol", ci ca *un proces similar și sincron celor petrecute în alte părți ale lumii romane occidentale.*

De altfel, sunt numeroși cercetătorii [30] care atribuie creștinismului calitatea de factor de romanizare a dacilor, subliniind adeseori și rolul hotărâtor al convertirii la noua religie în depășirea bilingvismului dacolatin. Având în vedere caracterul de *feed-back* al relației dintre romanizare și creștinare, rămâne de văzut în ce măsură creștinarea a intervenit într-un moment în care se răspândise deja cunoașterea limbii latine, și în ce măsură ea s-a încheiat într-o epocă în care se consideră că a luat sfârșit și romanizarea esențială a tuturor dacilor. De asemenea, rămâne de văzut câtă vreme dacii romanizați au putut rămâne păgâni. Cu alte cuvinte, dacă o parte a populației autohtone a putut rămâne neevanghelizată și o anumită perioadă după încheierea procesului etnogenezei românești. În această ultimă privință, credem că din capul locului ne putem îndoi că s-ar putea vorbi de constituirea unui popor, din comunități eterogene din punct de vedere religios. Exemplele dualităților confesionale (ortodocși/uniți, catolici/protestanți etc.), sau propriu-zis religioase (creștini/musulmani, în cazul albanezilor) nu pot fi invocate în sprijinul unei atari afirmații, căci ele țin de o epocă ulterioară constituirii popoarelor respective. Etnogeneza presupune, între altele, și posibilitatea încheierii de căsătorii mixte între indivizii aparținând celor două etnii constitutive — în speță între daci și urmașii coloniștilor romani. Acest lucru ar fi fost imposibil dacă unii (romanii) erau creștini, iar alții (cel puțin o parte a dacilor) erau păgâni. În schimb, creștinarea dacilor a putut reprezenta acel element capabil să elimine eventualele piedici din calea căsătoriilor mixte daco-romane.

Firește că asemenea raționamente nu dovedesc nicidecum că întreaga populație autohtonă s-ar fi creștinat (și romanizat) înaintea secolelor VIII—IX, când se consideră că se poate vorbi de români. Se poate foarte bine obiecta că la nordul Dunării a putut persista până într-o anumită perioadă o populație neromanizată (și păgână), asimilată ulterior de către un popor romanic și creștin, constituit anterior la sudul Dunării (este, în esență, teza susținută în recentele lucrări citate în nota 6, și nu doar în acestea).

După cum se știe, terminologia creștină fundamentală din limba română arată originea antică, latină, a creștinismului românesc. Dar nu și originea sa nord-dunăreană, căci această terminologie se putea forma și la sudul fluviului, în epoca anterioară stabilirii slavilor. J. Zeiller observa tocmai că "l'existence en Roumanie d'une Église d'origine latine n'implique nulle obligation de reconnaître une christianisation préalable

[30] Ion Nestor, în *Istoria poporului român*, sub red. lui A. Oțetea, București, 1970, p. 133; N. Gudea, în „Apulum", XIII, 1975, p. 108; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 97; Radu Vulpe, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*. Galați, 1979, p. 18—22; Ioan Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*. București, 1979, p. 344—345; Ghenuță Coman, în „Carpica", XI, 1979, p. 209; idem, în *AMM*, II, 1980, p. 122—123; Em. Popescu, în „Glasul Bisericii", 39, 1980, 6—9, p. 581—582; D. G. Teodor, în *AIIAI*, 1980, p. 110; I. Barnea, în „Études balkaniques", 1985, 1, p. 92; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit., passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Dacie Trajane au IIe ou au IIIe siècle" [31]. Savantul francez accepta teoria lui D. Onciul [32], după care creştinarea românilor era pusă pe seama masei de romanici sud-dunăreni dizlocaţi de invaziile slave (facem precizarea că Onciul nu a contestat continuitatea, ci a admis şi persistenţa unei populaţii daco-romane la nordul Dunării, în sec. IV—VII). La drept vorbind, aprecierea lui J. Zeiller este, în principiu, corectă. Pentru a dovedi o continuitate a creştinismului la nordul Dunării, între Antichitate şi Evul Mediu, sunt necesare mărturii capabile să arate că la noua religie se putuse converti o parte considerabilă a autohtonilor, înaintea dizlocării romanităţii creştine sud-dunărene.

Să vedem, aşadar, care a fost evoluţia creştinismului la nordul Dunării. Precizăm că nu vor fi tratate aici toate aspectele problemei. Ne vom opri doar asupra celor care aruncă o lumină asupra relaţiei romanizare-creştinare. Pătruns — după cum o arată descoperirile arheologice *(lista 1)* — încă dinaintea retragerii aureliene, sau, în orice caz, înaintea epocii lui Constantin cel Mare [33], creştinismul a câştigat tot mai mulţi adepţi în fostele centre urbane ale Daciei Romane. La dacii liberi nu există dovezi ale pătrunderii noii religii, în sec. II—III, deşi au fost invocate câteva : nişte cruci incizate pe unele vase carpice [34], o amforă cu litera X (presupusă iniţială a lui Hristos) găsită la Poieneşti [35], şi chiar o cruciuliţă de bronz, descoperită în aşezarea dacică din sec. I—II de la Cândeşti, jud. Vrancea [36]. În privinţa crucilor incizate pe vase, ele nu pot fi considerate dovezi ale răspândirii creştinismului decât dacă sunt găsite în aşezări unde există alte piese creştine (sigure), sau care aparţin unor culturi în care se ştie că era răspândit creştinismul (Costişa-Botoşana, de exemplu). Altfel, ele pot fi simple semne fără valoare religioasă creştină. Litera de pe amforă poate avea o mulţime de alte semnificaţii, iar cruciuliţa de la Cândeşti, dacă nu este mult mai târzie, poate fi o simplă podoabă (oricum, piesa este încă inedită, deşi ar fi fost găsită încă în 1968 !). În schimb, sunt cunoscute câteva descoperiri creştine din sec. III la Barboşi. Între ele, mormântul unui INNOCENS, care, judecând după inventar, aparţinea unui fruntaş dac romanizat [37]. Convertirea sa la creştinism a fost posibilă tocmai datorită integrării sale în societatea urbană romană. Căci, în acea vreme, creştinismul era încă (în partea occidentală a Imperiului) o religie prin exce-

---

[31] J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918, p. 40.

[32] D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. de A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, vol. I, p. 251—255 ; vol. II, p. 9—12, 163—164.

[33] Vezi acum : M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Bucureşti, 1980, p. 57—60 ; N. Dănilă, în *BOR*, 100, 1982, 7—8, p. 731 ; M. Bărbulescu, în *Monumente istorice şi de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, p. 58—59 ; K. Horedt, *op. cit.*, p. 33—35, 163 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 94 ; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 54—55, 99—110.

[34] Ghenuţă Coman, în „Carpica", XI, 1979, p. 209 ; Em. Popescu, în *Spiritualitate şi istorie la întorsura Carpaţilor*, vol. I, Buzău, 1983, p. 262.

[35] Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 401 (nr. 443) ; Ghenuţă Coman, *loc. cit.*

[36] A. Gabor, în *MMS*, 62, 1986, 1—2, p. 84.

[37] S. Sanie, *op. cit.*, p. 83—84, 220—221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lenţă urbană [38]. Dovadă, şi descoperirile din Dacia secolului IV şi a primei jumătăţi a secolului V *(lista 2)*. A fost mai demult relevat faptul că, în această perioadă, creştinismul nu pătrunsese încă în mediul rural al fostei provincii, decât într-o proporţie neînsemnată. În satele fostei provincii lipsesc cu desăvârşire mormintele posibil creştine (de înhumaţie, orientate V—E şi fără ofrande). Acestea din urmă s-au descoperit doar la Apulum, Napoca şi Potaissa [39] (nu le mai pomenim pe cele de la Sucidava, oraş aflat pe atunci sub dominaţia Imperiului). Asocierea dintre orientarea V—E şi lipsa ofrandelor este aproape generală. Doar la Napoca, M. 2/1974 conţinea şi fragmente ceramice. În rest, inventarul cuprindea doar fibule sau ace cu gămălie, ori lipsea cu desăvârşire. De aceea, este admis [40] caracterul creştin al acestor morminte urbane, care reprezintă circa jumătate din totalul celor descoperite în fostele oraşe romane din Dacia, databile în sec. IV. Aşadar, noua religie a cunoscut o difuziune apreciabilă în acest mediu socio-cultural, în primul secol după retragerea aureliană. Ruralizarea, începută în această vreme şi desăvârşită ceva mai târziu, a creat şi condiţiile creştinării mediului rural : orăşenii deplasaţi la ţară deveneau nu doar agenţi de romanizare, ci şi de creştinare (faptul a fost intuit şi de către unii cercetători mai vechi [41]).

Teritoriile dacilor liberi ne prezintă însă, în acest secol IV, o imagine diferită. În Crişana şi Maramureş lipsesc orice descoperiri de caracter creştin, chiar şi pentru epoci mai târzii. Moldova şi Muntenia au fost incluse, la începutul sec. IV, în teritoriul stăpânit de goţi, populaţia autohtonă participând la dezvoltarea culturii Sântana de Mureş—Cerneahov. Izvoarele literare contemporane sau ceva mai târzii conţin o serie de informaţii despre răspândirea creştinismului printre goţi, ca urmare în special a propagandei făcute de prizonierii luaţi din Asia Mică. Nu ne interesează aici chestiunea creştinătăţii gotice, dar se cuvine să amintim că lucrările mai recente [42] dezmint vechile păreri foarte optimiste despre amploarea răspândirii creştinismului în *Gothia*. Vizigoţii s-au convertit la creştinism după trecerea lor în Imperiu. Pe când se aflau la nordul Dunării, doar un număr neglijabil dintre ei deveniseră creştini (arieni şi ortodocşi) ; cea mai mare parte a credincioşilor din *Gothia* erau urmaşii prizonierilor luaţi din Imperiu. Slaba răspândire a creştinismului în *Gothia* este confirmată de cercetările arheologice. Dacă acum două decenii, P. Ş. Năsturel [43] observa confirmarea izvoarelor literare prin cele arheologice (în sensul că acestea din urmă atestau prezenţa

[38] Vezi, de exemplu, W. H. C. Frend, în „The Journal of Ecclesiastical History", 18, 1967, p. 1—14 (= Idem, *Town and Country...*).

[39] K. Horedt, *op. cit.*, p. 90—96, 203—205.

[40] O. Floca, în „Sargetia", II, 1941, p. 48—49 ; W. Wolski, în „Apulum", IX, 1971, p. 594—596 ; I. Hica-Cîmpeanu, *op. cit.*, p. 160 ; M. Bărbulescu, în „Potaissa", 1980, p. 178 ; K. Horedt, *op. cit.*, p. 92.

[41] N. Dobrescu, *Introducerea creştinismului la români* (Cursurile de vară din Vălenii de Munte, an II, 1909), Văleni, 1910, p. 110 ; S. Reli, *Originea şi vechimea creştinismului la români*, Cernăuţi, 1937, p. 40. Vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 33.

[42] De exemplu : E. A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966 ; Z. Rubin, în „Museum Helveticum", 38, 1981, 1, p. 34—54.

[43] P. Ş. Năsturel, în *RESEE*, VII, 1969, 1, p. 175—185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

creștinilor), în prezent se poate spune că arheologia infirmă scrierile care vor să dea impresia existenței unei creștinătăți numeroase în *Gothia*. Nu s-au descoperit obiecte paleocreștine. Este drept că au fost semnalate două vase cu cruci incizate în necropolele de la Dumbrăveni, jud. Botoșani și Tăcuta, jud. Vaslui [44], rămase până acum inedite. Am văzut însă că asemenea descoperiri nu sunt prin ele însele semnificative. De altfel, acestea sunt și nesigure. Cineva [45] a atribuit în mod eronat o semnificație creștină inciziilor în formă de X făcute pe două fibule descoperite (în morminte care nu erau orientate V—E !) la Spanțov, jud. Călărași și Olteni, jud. Teleorman. Este vorba de simple ornamente. Există însă în necropolele culturii Sântana de Mureș—Cerneahov unele morminte care sunt considerate creștine [46], deoarece sunt de înhumație, orientate V—E și lipsite, în general, de ofrande. Doar Gh. Diaconu și-a exprimat îndoiala în privința caracterului lor creștin [47]. Considerăm că acest caracter poate fi admis în măsura în care orientarea V—E este asociată cu lipsa ofrandelor, și în măsura în care mormintele respective nu sunt sarmatice, căci la această populație orientarea V—E devenise frecventă, încă dintr-o epocă în care nu se poate vorbi de pătrunderea creștinismului [48]. Evident că pot exista și morminte creștine cu ofrande (faptul este sigur, în alte medii culturale) și chiar cu alte orientări decât cea obișnuită. Dar, în asemenea cazuri, ne-ar lipsi orice indicii asupra posibilului caracter creștin. Deci, chiar dacă în necropolele din *Gothia* s-ar fi înmormântat mai mulți creștini decât cei sesizabili prin ritualul specific, noi nu putem reține decât 30 de morminte de înhumație, orientate V—E, dintr-un total de 1 559 de morminte publicate (după știința noastră). Dintre ele, 6 sunt în mod sigur sarmatice, după cum o arată pragurile săpate la gropi (câte 3 morminte, la Letcani, jud. Iași [49] și la Bârlad — Valea Seacă [50]). Alte două morminte conțin ofrande (M. 20 de la Independența : un pahar de sticlă [51] și M. 222 de la Târgșor : trei vase [52]). Rămân deci 22 de morminte, adică doar 1,41% *(lista 3)* [53]. Procentul foarte scăzut al mormintelor posibil creștine nu se poate datora lipsei cercetărilor arheologice. El reflectă, probabil destul de fidel, gradul real al răspândirii noii religii printre goți și printre supușii lor

[44] D. G. Teodor, în *MMS*, 50, 1974, 7—8, p. 563.

[45] I. Catrinoiu, în *BOR*, 101, 1983, 7—8, p. 598.

[46] B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul IV în Muntenia*, București, 1966, p. 160 ; P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 183—184 ; I. Ioniță, *Das Gräberfeld von Independența (Wallachei)*, Bonn, 1971, p. 59—60 ; D. C. Teodor, *op. cit.*, p. 563 ; C. Bloșiu, *AM*, VIII, 1975, p. 232 ; I. Ioniță, în *Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucarest, 1975, p. 80 ; idem, *Din istoria și civilizația...*, p. 107—110 ; V. Palade, în „Materiale și cercetări arheologice", XV, 1983, p. 398.

[47] Gh. Diaconu, *Mogoșani. Necropola din secolul IV e.n.*, Târgoviște, 1970, p. 39.

[48] M. Parducz, în „Acta Archaeologica", XI, 1959, p. 381—384.

[49] C. Bloșiu, *op. cit.*, p. 209, 232.

[50] V. Palade, *op. cit.*, p. 398 ; idem, în „Materiale și cercetări arheologice", XIV, 1980, p. 408.

[51] B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 53.

[52] Gh. Diaconu, *Târgșor. Necropola din secolele III—IV*, București, 1965, p. 68.

[53] În marea necropolă de la Mihălășeni (jud. Botoșani) există, de asemenea, morminte orientate V—E (considerate creștine), dar într-un număr neprecizat (O. L. Șovan, *AM*, XI, 1987, p. 227—233).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autohtoni. Majoritatea mormintelor au apărut, de altfel, într-o zonă apropiată de Dunăre, unde influența romană era mai puternică. În orice caz, cel puțin la nivelul aristocrației gotice, convertirile la creștinism au fost, se pare, indisolubil legate de simpatia pentru romanitate [54]. Faptul a fost sesizat și în unele izvoare literare (Epiphanios, 70.15.4 și, mai ales, Orosius, VII, 32.9).

Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra mărturiilor creștinismului nord-dunărean din sec. IV, putem observa că acestea provin din zonele și mediile socio-culturale în care romanizarea a fost mai puternică. Această situație nu poate fi întâmplătoare, mai ales că ea se verifică și în epoca ulterioară, când extinderea zonei în care sunt semnalate descoperiri creștine se va produce concomitent cu extinderea culturii materiale de tip romanic, în întreaga arie dacică. În cazul Moldovei și Munteniei asistăm, în sec. V—VII (și mai cu seamă în sec. VI), la o adevărată „explozie" a materialelor arheologice creștine, între care unele (tiparele pentru turnat cruciulițe) indică o răspândire în masă a noii religii *(lista 4)*. Materialele sunt distribuite relativ uniform pe teritoriul romanității nord-dunărene. De aceea, se poate presupune că, în această arie, în sec. VI—VII nu mai existau zone în care creștinismul să nu fi pătruns. Aceasta nu ne garantează însă faptul că *toți* locuitorii lui s-ar fi convertit. În principiu, acești creștini puteau conviețui alături de o populație romanizată, dar rămasă încă păgână. O asemenea concluzie ar putea fi lesne susținută pe baza reactivării incinerației în sec. VII—X. S-a arătat că mormintele de incinerație respective nu au aparținut doar slavilor, ci și populației romanice [55].

Fără a intra acum în detalii legate de studierea necropolelor de incinerație și birituale din perioada respectivă, considerăm necesară o discuție asupra relației dintre creștinism și incinerație. S-a afirmat că „incinerația intră în contradicție cu însăși esența doctrinei creștine" [56]. La prima vedere, s-ar părea că așa este. Totuși, teologii (atât cei catolici, cât și cei ortodocși) [57] arată că incinerația nu se opune nici unei dogme. Înhumația nu este privită ca o condiție indispensabilă a Învierii, ci doar ca un simbol al ei. Se argumentează că, pentru Dumnezeu, Învierea este posibilă în egală măsură din țărână, ori din cenușă. Pe de altă parte, Biserica a socotit, în mod tacit, înhumația drept singurul rit funerar îngăduit creștinilor. În același timp, în Evul Mediu timpuriu nu au existat preocupări serioase pentru o reglementare strictă a ritualului funerar creștin. Se pare că, în Occident, Biserica nu a intervenit în

---

[54] Z. Rubin, *op. cit.*, p. 39—40 ; Th. S. Burns, *A History of the Ostrogoths*, Bloomington, 1984, p. 149.

[55] V. Teodorescu, în *Actes du VIIe Congr. int. des sc. pré- et protohistoriques*, vol. II, Praga, 1971, p. 1043 ; E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în sec. VII—VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1974, p. 98—99 ; L. Bârzu, *op. cit.*, p. 83 ; P. Diaconu, în „Études balkaniques", 1985, 1, p. 111 ; I. Barnea, *ibidem*, p. 98.

[56] S. Baraschi, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 409.

[57] F. Cabrol, H. Leclercq, *Dictionnaire d'arhéologie chrétienne et de liturgie*, vol. VII/1, col. 506 (s.v. *Incineration*) ; N. Cotos, în „Candela", 1925, p. 414—416 ; V. Prelipceanu, în „Studii teologice", XIV, 1962, 7—8, p. 423—424.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest domeniu înaintea sec. VIII [58]. A fost tolerată, de nevoie, depunerea de ofrande alimentare în morminte [59]. În anumite cazuri, reminiscenţele păgâne erau atât de puternice, încât stârneau indignarea unor clerici ; şi pe bună dreptate, căci era vorba chiar de săvârşirea unor sacrificii animale, precum în Gallia, pe la mijlocul sec. VIII [60]. În Moravia, la câteva decenii după creştinare, mai persista obiceiul omorârii nou-născuţilor de sex feminin, care erau îngropaţi în afara cimitirelor [61]. Dacă în aceste zone, unde Biserica dispunea de o ierarhie destul de solidă şi era sprijinită de o putere seculară, elementele păgâne din ritualul funerar nu au putut fi reprimate, este plauzibil ca, într-o regiune unde creştinătatea era lipsită de o organizare superioară, sincretismul creştino-păgân să se manifeste în mod liber. Or, creştinismul daco-roman, iar apoi cel românesc, nu a avut, până în sec. XIV, o organizare superioară. Situaţia aceasta a fost cauzată de inexistenţa unei puteri politice superioare creştine la nordul Dunării. Lipsa ierarhiei a permis supravieţuirea liberă a diferitelor credinţe şi ritualuri păgâne, dintre care destule s-au perpetuat în folclorul românesc, până foarte târziu. Acest caracter „popular" a dat creştinismului românesc o coloratură specifică, pe care Iorga nu ezita să o considere „creştino-păgână" [62]. Există izvoare medievale care atestă surprinderea şi stupoarea observatorilor străini (occidentali, dar şi răsăriteni) faţă de această îndepărtare de la puritatea dogmatică. În cunoscuta scrisoare a papei Grigore IX din 1234 se află un pasaj care pune foarte bine în lumină sincretismul creştinismului românesc : „deşi după nume se socotesc creştini, *îmbrăţişând diferite rituri şi obiceiuri într-o singură credinţă*, săvârşesc fapte ce sunt potrivnice acestui nume" [63]. Ce să mai spunem de afirmaţia, venită, de astă dată, din partea unui ortodox (patriarhul Athanasie I), care, într-o scrisoare din 1305—1306, vorbea — probabil despre români — astfel : „cei care locuiesc în preajma Istrului şi despre care nu ştiu dacă în afară de nume mai venerează ceva din cele ale lui Hristos" [64]. Despre ceea ce va fi fost, în primul său mileniu, creştinismul nord-dunărean, lipsit de ierarhie şi de preocupări teologice şi redus doar la credinţa populară, ne putem face o idee citind cele scrise de Procopiu din Caesarea (*Războiul cu goţii*, IV.4.11), despre goţii tetraxiţi din nordul Mării Negre : „Dacă aceşti goţi au ajuns de credinţă ariană, întocmai ca şi celelalte neamuri gotice, sau

[58] A. M. şi P. Pétrequin, ş.a., în „Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est", Dijon, XXXI, 1980, 3—4, p. 203.

[59] Ed. Salin, *La civilisation mérovingienne*, vol. II, Paris, 1952, p. 233—235 ; vol. IV, Paris, 1959, p. 34 ; E. Dobrowska, în *Actes du VIIe Congr. int...*, p. 1225—1226.

[60] Ed. Salin, *op. cit.*, vol. IV, p. 36, 488.

[61] D. Nicolăescu-Plopşor, W. Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile străvechi de pe teritoriul României*, Bucureşti, 1977, p. 237.

[62] N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, Bucureşti, 1985, p. 43 ; Vezi şi idem, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 15—16 ; idem, *Concepţia românească a ortodoxiei*, Bucureşti, 1940, p. 13—15.

[63] Hurmuzachi—Densusianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, p. 132, nr. CV *(qui etsi censeatur nomine christiano, sub una tamen fide varios rituos habentes et mores, illa commitunt, que huic sunt nomini inimica)* ; P. Ş. Năsturel, în *BBRF*, vol. XI(XV), 1984, p. 239—240.

[64] *FHDR*, vol. IV, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărturisesc altfel credința, n-aș putea spune, deoarece *nu știu nici ei înșiși, ci acuma slăvesc legea cu multă simplitate și nepăsare*".

În asemenea condiții, nu este exclus ca, între rămășițele păgâne înglobate de religia populară românească, să se fi aflat, într-o anumită perioadă, și incinerația. Creștinarea autohtonilor rămași păgâni până prin sec. VI—VII (și, poate, a unor slavi) a putut avea loc în condițiile menținerii vechilor lor obiceiuri funerare. Acest punct de vedere a câștigat teren în ultima vreme, printre cercetătorii care s-au ocupat de necropolele din sec. VII—X [65]. Alții sunt însă de părere că aceste cimitire aparțin unor romanici rămași încă păgâni [66]. Petre Diaconu vedea în această împrejurare un indiciu al faptului că „le phènomène de la romanisation ne s'est pas produit de pair avec le processus de christianisation". Trebuie spus că, deocamdată, nu există nici o dovadă a apartenenței la creștinism a măcar unora dintre cei care s-au incinerat în sec. VII—X. Dovezile invocate până acum nu rezistă. Crucea ștampilată pe fundul urnei M. 109 din cimitirul Bratei nr. 2 [67] este o marcă de olar, iar filacteriul găsit într-un mormânt de la Sărata Monteoru pare a fi un simplu recipient pentru parfum [68] apoi, chiar ca filacteriu, el era un obiect magic, purtat deopotrivă de creștini și de păgâni). S-a mai vorbit și de un „text de liturghie care pomenește pe cei care odihnesc în oale de lut" [69], dar nu dispunem de o confirmare a acestei informații. Practicarea incinerației de către creștini este, deocamdată, o posibilitate care nu poate fi respinsă din capul locului, dar nici dovedită de mărturiile cunoscute în prezent.

Dacă aceasta este situația, suntem oare îndreptățiți să afirmăm că prin sec. VI—VII s-a încheiat procesul de creștinare, așa cum apreciază o serie de cercetători [70]? În sprijinul acestei afirmații vin materialele creștine descoperite pe întreg teritoriul romanității nord-dunărene. Încheierea creștinării putea beneficia și de condițiile favorabile ale preocupării manifestate de Imperiul Romano-Bizantin, în epoca lui Justinian, pentru evanghelizarea populațiilor de dincolo de granițele sale [71]. Se știe că, în cazul teritoriului nord-dunărean, această grijă a fost dublată de constituirea arhiepiscopiei Justiniana Prima, care cuprindea sub jurisdicția sa și o fâșie de pământ recucerită de Imperiu la nordul fluviu-

[65] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 98—99 ; D G. Teodor, *Teritoriul est-carpatic...*, p. 19 ; L Bârzu, *op. cit.*, p. 83 ; D. G. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană...*, p. 15 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 98 ; Șt. Olteanu, *Le caractère bituel des pratiques funéraires chez les Roumains et les Slaves du territoire carpato-danubien (VIe—Xe siècles)*, comunicare la simpozionul „Păgânismul la vechii slavi". Prilep, 22—26.IX.1986 ; Aurelian Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe—VIIe siècles de n.è.). Recherches archéologiques, AIESEE*, București, 1987, p. 116 și nota 182 (p. 171).

[66] V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 1043 ; S. Baraschi, *op. cit.*, p. 411—413 ; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 111 ; idem, în „Dacia", NS, XXXII, 1988, p. 177 ; B. Mitrea, *ibidem*, p. 109—110.

[67] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 69.

[68] N. Dănilă, în „Glasul Bisericii", 43, 1984, 7—9, p. 561—562.

[69] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 99.

[70] N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 123 ; A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în Evul Mediu*, București, 1976, p. 197 ; S. Reli, *op. cit.*, p. 44—45 ; Ghenuță Coman, în *AMM*, 1980, p. 127 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 92.

[71] J. Zeiller, *op. cit.*, p. 564—565.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui, şi care se preocupa, poate şi de soarta tuturor credincioşilor din romanitatea nord-dunăreană [72].

Dar, toate acestea nu ne pot determina să trecem cu vederea reactivarea incinerației. Din două una : ori creştinarea nu i-a cuprins pe toţi romanicii nord-dunăreni, ori acest proces a avut un caracter relativ şi nedesăvârşit, din punct de vedere calitativ. Împotriva primului punct de vedere se poate argumenta că mormintele de incinerație nu au fost descoperite în zone marginale, în care nu sunt cunoscute materiale creştine. Dimpotrivă. Deci, nu se poate vorbi de nişte limite geografice ale creştinării. S-ar putea vorbi doar de persistența unor păgâni şi a unor comunități păgâne *alături* de comunitățile creştine. Dar a fost oare cu putință o asemenea situație ?

Am văzut că proporția rămăşiţelor păgâne din vechiul creştinism românesc a fost atât de mare, încât unii clerici au fost tentaţi să afirme că românii sunt creştini doar cu numele. Nu este aici locul unei prezentări — oricât de sumare — a acestor elemente de origine păgână, şi nici al unei comparații între creştinismul românesc şi cel al altor popoare. Ceea ce trebuie să reţinem, este că nicăieri creştinarea nu a fost deplină. Jean Delumeau aprecia că la sfârşitul Evului Mediu, regiuni întregi ale Europei păreau că n-ar fi fost niciodată evanghelizate [73]. Astfel, orice proces de creştinare a avut un caracter mai mult sau mai puţin relativ, limitat, invers proporțional cu forța ierarhiei bisericeşti capabile să reprime ori să asimileze elementele păgâne. Or, creştinătatea nord-dunăreană nu a cunoscut o organizare ierarhică superioară înaintea sec. XIV şi nici nu a fost sprijinită de o putere seculară creştină. În aceste condiţii, creştinarea se producea lent, organic, fără momente de violență. *Dar şi fără rezistență din partea vechilor structuri culturale.* Nu a putut exista o rezistență la creştinare, căci aceasta nu ar fi avut cui să i se opună, căci nu exista nici o autoritate care să reprime păgânismul. În cursul acestei convertiri lente dar care, prin liberul sincretism, nu a întâmpinat rezistență, „poporul de la sate, păstrându-şi vechile obiceiuri, nu vedea o contrazicere între vechea şi noua credință. El s-a plecat în faţa soliei noi care i se aducea şi a păşit în biserică, aducând cu dânsul în faţa altarelor şi riturile sale preistorice" [74].

Consecința unei asemenea stări de lucruri a fost că, odată pătruns creştinismul în societatea daco-romană, el a putut progresa, în formele sale specifice, până la convertirea întregii populații, în ciuda (dar şi datorită) absenței organizării bisericeşti superioare şi a autorității de stat interesate în creştinarea supuşilor. Astfel, odată pătruns într-o comunitate, creştinismul a putut să-i câştige de partea sa pe toţi membrii ei. De aceea, se poate afirma că procesul de creştinare s-a încheiat atunci

---

[72] Al. Armand Munteanu, în „Studii teologice", XIV, 1962, 7—8, p. 448—450 ; Gh. Ştefan, în „Drobeta", I, 1974, p. 65—69 ; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 160—165 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 95—96.

[73] J. Delumeau, *Leçon inaugurale au Collège de France — Chaire d'Histoire des mentalités religieuses dans l'Occident moderne*, Paris, 1975 — apud J. C. Schmitt, *Annales ESC*, 31, 1976, 5, p. 948.

[74] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Bucureşti, 1969, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

când noua religie a pătruns în toate comunitățile romanice. Dacă ne bazăm pe repartiția uniformă a descoperirilor arheologice creștine, se poate aprecia că acest fapt s-a petrecut prin sec. VI—VII. Reamintim că este vorba de o *creștinare relativă*, care implică persistența a numeroase elemente păgâne (între care, eventual, se putea număra și incinerația), în cadrul unei religii care nu dispunea de o organizare superioară. *Doar în acest sens* se poate afirma că în sec. VI—VII s-a încheiat creștinarea romanicilor nord-dunăreni.

În concluzie, romanizarea și creștinarea întregii populații dacice au fost posibile, în perioada anterioară dizlocării romanității sud-dunărene. Ar fi însă o gravă eroare socotirea acestei posibilități drept o certitudine, atâta vreme cât nu există vreo dovadă a apartenenței creștine a celor ce se incinerau în sec. VII—X. Continuitatea populației autohtone la nordul Dunării nu implică în mod necesar respectarea posibilului model schițat în acest studiu. Pot exista și alte „scenarii" ale etnogenezei, compatibile cu dăinuirea unei populații romanice la nordul Dunării, din sec. IV până în epoca apariției românilor nord-dunăreni în izvoarele literare medievale.

ANEXA I

Deoarece acesta nu este un repertoriu propriu-zis, din motive de economie de spațiu nu semnalăm bibliografia decât pentru materialele care nu au fost incluse în recentul repertoriu publicat de N. Gudea și I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 135—206, care se referă doar la teritoriul fostei provincii Dacia (în celelalte cazuri, trimiterile se fac la pozițiile repertoriului Gudea—Ghiurco). Prin descrierile amănunțite și prin bibliografia probabil exhaustivă, lucrarea respectivă este un prețios instrument de lucru. Pe de altă parte, cei doi autori au inclus, în mod abuziv, printre mărturiile răspândirii creștinismului la daco-romani, și destule piese al căror caracter creștin este dubios sau nerelevant pentru difuziunea noii religii (cum sunt, de pildă, cataramele cu cruce ajurată de tip Sucidava și alte piese de podoabă a căror purtare nu implica aderența la creștinism). În anexa de față, precum și în recenzia publicată în Anexa II, vom adopta o atitudine mai critică.

Lista nr. 1

Mărturii ale răspândirii creștinismului în Dacia Romană (sec. III)

A. *Caracter creștin sigur, datare incertă* (se pot data și la începutul sec. IV)

1 — Potaissa. Gemă cu Bunul Păstor (B.b.1).
2 — Romula. Gemă cu doi pești și o cruce (B.b.5 — localizată eronat la Orlea).
3 — Romula. Gemă cu doi păuni (B.b.4).
4 — Transilvania. Gemă cu Bunul Păstor (B.b.2).

B. *Caracter creștin probabil, datare sigură*

1 — Gilău. Monument funerar cu reprezentarea banchetului (C.a.2).
2 — Potaissa. Monument similar cu nr. 1 (C.a.3).
3 — Racovița. Fragment de gresie cu simboluri creștine (D.f.2 ; vezi însă și N. Dănilă, în *MO*, 36, 1984, 5—6, p. 331 — o descriere diferită).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. *Caracter creştin probabil, datare nesigură (eventual post 275)*

1 — Apulum. Gemă cu Isis, probabil creştinată ulterior (B.b.3).
2 — Băile Herculane. Gemă cu păun şi delfin (B.b.6).
3 — Micia. Gemă păgână, probabil creştinată ulterior — N. Dănilă, în *MB*, 37, 1987, 3, p. 45. Vezi Gudea, Ghiurco, *op. cit.*, p. 162 (nenumerotat).
4 — Romula. Opaiţ (A.f.b.6).

D. *Caracter creştin îndoielnic*

1 — Baia de Criş. Opaiţ cu cruce pe fund (A.f.c.5).
2 — Bologa. Inel cu inscripţia *VTERE FELIX* (B.c.1).
3 — Bologa. Capac de vas cu cruce (C.e.15).
4 — Buciumi. *Mortarium* cu cruce incizată (C.c.14).
5 — Caransebeş. Capac de vas cu cruce (C.e.12).
6 — Copăceni. Vas cu un peşte incizat (C.d.3).
7 — Cumidava. Capac de vas cu cruce (C e.7).
8 — Dierna. Inel cu inscripţia *VTERE FELIX* (B.c.3).
9 — Galiciuica. Capac de vas cu cruce (C.e.14).
10 — Gherla. Vas cu un peşte incizat (C.d.2).
11 — Micăsasa. Platou cu un peşte incizat (D.b.1).
12 — Micia. Platou cu un peşte incizat (D.b.2).
13 — Micia. Trei capace de vase cu cruce (C.e.4,5,6).
14 — Porolissum. Trei capace de vase cu cruce (C.e.1,2,3).
15 — Porolissum. Pahar de ceramică cu inscripţia *VTERE FELIX* (C.c.1).
16 — Potaissa. Inel cu inscripţia *VTERE FELIX* (B.c.2).
17 — Racoviţa. Cărămidă cu un peşte incizat (C.b.3).
18 — Sarmizegetusa. Două capace de vase cu cruce (C.e.8,9).
19 — Sucidava. Inel cu inscripţia *VTERE FELIX* (B.c.5).
20 — Tibiscum. Două capace de vase cu cruce (C.e.11,13).

E. *Geme gnostice*

1 — Micia (B.a.2.1).
2 — Micia (B.a.2.3).
3 — Micia (B.a.2.4).
4 — Orlea (B.a.12).
5 — Porolissum (B.a.1).
6 — Porolissum (B.a.2).
7 — Romula (B.a.3).
8 — Romula sau Drobeta (B.a.4).
9 — Sarmizegetusa (B.c.4).

Se observă că nu există, deocamdată, nici o descoperire propriu-zis creştină sigură, databilă *numai* în timpul provinciei. Prin urmare, nu trebuie exagerată răspândirea creştinismului în această epocă. Gemele gnostice, legate de prezenţa orientalilor în provincie, nu pot fi socotite drept dovezi directe ale existenţei creştinilor. Şi N. Gudea şi I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 38 admit acest fapt. Formula *VTERE FELIX* nu poate fi considerată creştină decât dacă este asociată cu simboluri sigur creştine (vezi I. Barnea, în „Sargetia", 16—17, 1983, p. 264—265; N. Dănilă, în *MB*, 37, 1987, 3, p. 44).

Lista nr. 2

Mărturii ale răspândirii creştinismului din sec. IV şi prima jumătate a sec. V, descoperite pe teritoriul fostei provincii Dacia (în afara zonei reintrate sub stăpânirea Imperiului)

A. *Sigure*

1 — Ampelum. Monument funerar creştinat (C.a.5).
2 — Apulum. Opaiţ (A.f.b.1).
3 — Apulum. Opaiţ (A.f.c.2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4 — Biertan. Donarium și vase liturgice (A.a.1,2,3, A.b.1—2).
5 — Deva. Fragment ceramic cu cruce incizată — (L. Mărghitan, în „Crisia", 4, 1974, p. 35 ; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 46).
6 — Feldioara. Opaiț (A.f.b.4).
7 — Jabăr. Prescurnicer (A.d.1).
8 — Mehadia. Capac de vas cu chrismon (C.e.1.1).
9 — Micia. Arc de fibulă cu inscripția *QVARTINE VIVAS*. (B.f.a.1).
10 — Napoca. Monument funerar creștinat (poate chiar în timpul provinciei. vezi D. Protase, în *SCIVA*, 36, 1985, 4, p. 332—337) (C.a.1).
11 — Porolissum. Potir euharistic (?), cu inscripție (A.c.1).
12 — Porolissum. Strachină cu chrismon (A.c.2).
13 — Sarmizegetusa. Fragment de strachină cu chrismon (A.c.3).
14 — Sarmizegetusa (?). Opaiț (A.f.b.3).
15 — Tibiscum. Capac de vas cu cruce (C.c.2.10).
16 — Transilvania. Opaiț (A.f.a.1).
17 — Transilvania. Opaiț (A.f.b.2).

B. *Nesigure*

1 — Apulum. Opaiț cu cruce pe fund (A.f.c.6).
2 — Cioara—Deleni. Linguriță euharistică (A.g.1).
3 — Cristești. Fragment ceramic cu cruciulițe (D.d.1).
4 — Ilișua. Opaiț cu cruce pe fund (A.f.c.1).
5 — Mercheașa. Opaiț cu cruce pe fund (A.f.c.3).
6 — Micăsasa. Fund de vas cu chrismon și inscripție (inedit) (C.c.6).
7 — Micăsasa. Perete de vas cu cruciulițe ștampilate (inedit) (D.d.2).
8 — Porolissum. Bazilică creștină (?) (E.1).
9 — Potaissa. Monument funerar creștinat (?) (C.a.4).
10 — Transilvania (?). Linguriță euharistică (A.g.3).

Crucile incizate pe fundul opaițelor pot avea alte semnificații. În legătură cu lingurițele, vezi recenzia din Anexa II.

Lista nr. 3

Morminte posibil creștine din necropolele culturii Sântana de Mureș din Moldova și Muntenia

	nr. de *morminte*	% din *necropolă*	*Bibliografie*
1 — Bârlad—Valea Seacă	3	7,32	V. Palade, Materiale, 1980, p. 408 ; Materiale, 1983, p. 398.
2 — Budești (Basarabia)	4	1,11	Apud Năsturel, în *RESEE*, 1969, p. 184 și Ioniță, *Din istoria...*, p. 105.
3 — Gherășeni, jud. Buzău	3	4,54	Gh. Diaconu, în *SCIVA*, 1977, 3, p. 431—457.
4 — Independența, jud. Călărași	6	17,14	Mitrea, Preda, *op. cit.*, p. 43—57.
5 — Oinacu, jud. Giurgiu	2	2,37	Berciu, Mitrea, în *Ilfov, File de istorie*, Buc., 1978, p. 99—104.
6 — Spanțov, jud. Călărași	3	4,34	Mitrea, Preda, *op. cit.*, p. 13—42.
7 — Sultana, jud. Călărași	2	8,69	Isăcescu, Ionescu, Muzeul Național, 1976, p. 181—192.
8 — Târgșor, jud. Prahova	1	0,39	Gh. Diaconu, *Târgșor...*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lista nr. 4

Mărturii ale răspândirii creştinismului din a doua jumătate a sec. V şi din sec. VI—VII (nu sunt incluse cele din zona recucerită de Justinian şi nici cele care aparţin cu siguranţă ostrogoţilor sau gepizilor)

A. *Sigure*

1 — Bacău — Curtea Domnească. Cruce incizată pe un fragment ceramic. I. Mitrea, în „Carpica", XII, 1980, p. 107.
2 — Băleni, jud. Dâmboviţa. Cruciuliţă de plumb (în aşezarea din sec. V). N. Dănilă, în „Glasul Bisericii", 45, 1986, 2, p. 102.
3 — Băleni. Cruce incizată înainte de ardere pe un vas lucrat cu mâna (în aşezarea de sec. V). *Ibidem.*
4 — Bărboasa — Onceşti, jud. Bacău. Cruce incizată pe un fragment ceramic. I. Mitrea, *op. cit.*, p. 107.
5 — Botoşana, jud. Suceava. Tipar pentru cruciuliţe. D. Teodor, *Civilizaţia romanică...*, p. 57, fig. 20/1.
6 — Botoşana. Două vase cu cruci incizate. *Ibidem*, p. 54.
7 — Braşov. Cruce incizată pe un fragment ceramic. I. Barnea, în „Études balkaniques", 1985, 1, p. 104 (nr. 68).
8 — Bratei. Cruce incizată pe un vas din aşezarea nr. 1 (C.c.2).
9 — Bucureşti — Dămăroaia. Cruce incizată pe un vas D. V. Rosetti, Germania, 18, 1934, 3, p. 210—211 ; N. Dănilă, în „Glasul Bisericii", 45, 1986, 2, p. 103.
10 — Bucureşti — Străulești — Lunca. Tipar pentru cruciuliţe. M. Constantiniu, în *SCIV*, 17, 1966, 4, 674.
11 — Bucureşti — Çăţelu Nou. Cruce incizată pe un fragment ceramic. *Ibidem.*
12 — Bucureşti — str. Soldat Ghivan. Cruci incizate pe două fragmente ceramice. S. Dolinescu-Ferche, în „Dacia", NS, 28, 1984, p. 130, 132 ; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 103—104.
13 — Budureasca, jud. Prahova. Tipar pentru cruciuliţe. V. Teodorescu, în *Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie*, IX, 1972, p. 88 ; Em. Popescu, în *Spiritualitate şi istorie...*, p. 275, pl. VI/3 ; L. Bârzu, *op. cit.*, p. 83, fig. 14/1.
14 — Budureasca. Pandantiv decorat cu o cruce. M. Comşa, în *Relations...*, p. 186, 188, fig. 12/8 ; R. Florescu, I. Miclea, *Strămoşii românilor. Daco-romanii*, vol. II, Bucureşti, 1980, p. 212, fig. 816 ; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 275.
15 — Budureasca. Trei vase cu cruci incizate. R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 209, 212, 213, fig. 823. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 275—276 ; V. Teodorescu, în „Anuarul Muzeului de Istorie şi Arheologie Prahova", I, 1984, p. 97.
16 — Bumbeşti, jud. Gorj. Opaiţ de lut (A.f.b.5).
17 — Cireşanu, jud. Prahova. Două fragmente ceramice cu cruci incizate. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 275 ; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 97.
18 — Cândeşti, jud. Buzău. Tipar pentru cruciuliţe. I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican, 1977, p. 254.
19 — Costeşti, jud. Iaşi. Tipar de os cu reprezentarea a trei preoţi creştini. D. G. Teodor, în *SCIV, 21, 1970, 1, p.* 102—106 ; Ghenuţă Coman, în „Danubius", V, 1971, p. 80—81 ; D. G. Teodor, în *MMS*, 50, 1974, 7—8, p. 566.
20 — Cristur, jud. Covasna. Tipar pentru cruciuliţe. Z. Székely, în „Dacia", NS, 15, 1971, p. 357.
21 — Cucorăni, jud. Botoşani. Cruce incizată pe un fragment ceramic. Ghenuţă Coman, în „Danubius", 1971, p. 76.
22 — Davideni, jud. Neamţ. Tipar pentru cruciuliţe. I. Mitrea, *op. cit.*, p. 109.
23 — Davideni. Cruciuliţă de bronz. *Ibidem*, p. 106—107.
24 — Davideni. Cruce incizată pe un vas. *Ibidem*, p. 107.
25 — Dej, jud. Cluj. Opaiţ de bronz cu chrismon şi mâner în formă de porumbel (A.e.1).
26 — Dulceanca, jud. Teleorman. Două fragmente ceramice cu cruci incizate. S. Dolinescu-Ferche, *Aşezări din sec. III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei...*, p. 65—75.
27 — Horga — Epureni, jud. Vaslui. Cruce incizată pe un vas. Ghenuţă Coman, *op. cit.*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

28 — Izvorul Dulce, jud. Buzău. Tipar pentru cruciulițe. V. Teodorescu, în *București...*, IX, 1972, p. 88 ; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 275 ; Gh. Diaconu, în *Spiritualitate și istorie...*, vol. I, p. 40.
29 — Olteni, jud. Teleorman. Tipar pentru cruciulițe. C. Preda, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 513—520.
30 — Pălatca. Prescurnicer. (A.d.2).
31 — Ploiești — Bereasca. Opaiț de lut. R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 209, fig. 761 ; I. Barnea, în „Études Balkaniques", 1985, 1, p. 104 (nr. 70).
32 — Poian, jud. Covasna. Cruci incizate pe trei vase (C.c.3—5).
33 — Porolissum. Opaiț de bronz în formă de porumbel (A.e.3).
34 — Porolissum. Opaiț de bronz în formă de păun (A.e.4).
35 — Porolissum. Pandantiv de plumb în formă de cruce (B.e.1).
36 — Romula. Opaiț de bronz în formă de păun (A.e.4).
37 — Romula. Opaiț decorat cu un păun (A.f.f.1).
38 — Romula. Cruciuliță de bronz (B.e.2).
39 — Romula. Cărămidă decorată cu cruciulițe și pești. O. Toropu, *Romanitatea târzie și strămoșii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, 87, 109. Vezi și N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 186 (C.b.1) — descriere și datare diferite.
40 — Rotbav, jud. Brașov. Cruce incizată pe un fragment ceramic. I. Mitrea, *op. cit.*, p. 107.
41 — Sălașuri, jud. Mureș. Cruce incizată pe un fragment ceramic. Z. Székely, în „Marisia", V, 1975, p. 74.
42 — Sânmiclăuș, jud. Alba. Tipar pentru cruciulițe (F.1).
43 — Suceava — Șipot. Cruci incizate pe un vas. D. G. Teodor, în *MMS*, 50, 1974, p. 563.
44 — Șopterîu, jud. Bistrița-Năsăud. Cruce incizată pe un fragment ceramic. C. Gaiu, în „Apulum", 17, 1979, p. 267.
45 — Ștefan cel Mare, jud. Bacău. Trei vase cu cruci incizate. I. Mitrea, C. Eminovici, V. Momanu, în „Carpica", 18—19, 1986—1987, p. 222, 228.
46 — Ursoaia — Murgeni, jud. Vaslui. Cruce incizată pe un fragment ceramic. Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 76.
47 — Valea Voievozilor, jud. Dâmbovița. Cruciuliță de plumb. N. Dănilă, *op. cit.*, p. 104.
48 — Valea Voievozilor. Aplică în formă de cruce înscrisă într-un cerc. *Ibidem*, p. 104.

B. *Nesigure*

1 — Botoșana, jud. Suceava. Fusaiolă cu un pește incizat. D. G. Teodor, în *MMS*, 1974, p. 565.
2 — Răcari. Candelabru de bronz, suport pentru opaiț (A.e.8).
3 — Sărata — Monteoru, jud. Buzău. Filacteriu (?). N. Dănilă, în „Glasul Bisericii", 43, 1984, 7—9, p. 561—562.
4 — Sighișoara. Cruciuliță de bronz (B.e.6). (?)
5 — Târgșorul Vechi, jud. Prahova. Piatră de râu cu o cruce și cu litera Z incizate. R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 212, fig. 816 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 105 (nr. 75).
6 — Undeva, pe Valea Jijiei. Fragment ceramic cu un pește incizat. D. G. Teodor, *op. cit.*, p. 565.
7 — Porolissum. Statuetă de cocoș (D.a.1).
8 — Porolissum. Ploscuță pentru purtarea mirului, cu reprezentarea Sf. Mina (loc de descoperire nesigur, poate să nu fie din Transilvania) (D.h.1).

ANEXA 2

NICOLAE GUDEA, IOAN GHIURCO, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1988, 274 p. + 16 fig. + XXXIX pl.

O lucrare de sinteză precum aceasta era, desigur, așteptată și necesară, întrucât cercetările arheologice mai recente au reușit să scoată la iveală numeroase

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărturii ale culturii spirituale daco-romane din secolele IV—VII. Dovezile răspândirii creștinismului au apărut atât pe teritoriul fostei provincii Dacia, cât și în restul spațiului dacic. Însă cei doi autori s-au mărginit — din motive pe care nu le explică — la teritoriul provinciei. Este adevărat că descoperirile paleocreștine „de pe teritoriul fostelor provincii Dacia delimitează în chip foarte evident aceste teritorii de acelea care nu au fost ocupate de romani și care nu erau locuite de o populație romanizată, latinofonă" (p. 40), dar afirmația nu este valabilă decât pentru secolul IV. Deoarece studiul merge până la începutul secolului VII (sau până la 602, cum se precizează, sugerându-se astfel că relațiile cu Imperiul Romano-Bizantin au avut un rol determinant), ar fi fost necesară o privire, oricât de sumară, asupra situației răspândirii creștinismului și în Moldova și Muntenia, în secolul VI, adică în acea epocă în care diferențele culturale dintre cele două zone se estompaseră.

În orice caz, această nejustificată limitare a obiectului cercetării este compensată de încadrarea mărturiilor cunoscute într-o perspectivă istorică mai largă, mai rar întâlnită în lucrările precedente. Or, tocmai acesta este unul dintre meritele cărții celor doi autori: formarea creștinătății dacice este urmărită în paralel cu cea a altor provincii romane occidentale, îndeosebi cu cea a Moesiilor și Pannoniilor, subliniindu-se sincronismul acestor procese. Temeiul acestui mod de a vedea lucrurile este „integrarea perfectă a Daciei în structurile economice, sociale și militare ale Imperiului Roman, romanizarea rapidă și profundă a societății din provinciile dacice". De aceea, „și în provinciile dacice, așa ca în toate provinciile Imperiului Roman, creștinismul timpuriu a putut găsi condiții propice de dezvoltare" (p. 26). Căci — se arată în Introducere — creștinismul timpuriu a fost un „fenomen social și spiritual specific lumii romane și numai ei" (p. 15). Deși suprapunerea perfectă a creștinătății timpurii peste lumea romană este discutabilă (vezi cazul Armeniei, unde creștinismul a fost oficializat înaintea lui Constantin), este cert că „procesul de romanizare a constituit baza și includea în el și procesul de creștinare" (p. 17). Despre relația dintre romanizare și creștinare s-a mai vorbit și, probabil, se va mai vorbi. În această privință, cei doi autori reușesc să stabilească o interdependență între evoluția creștinării și evoluția romanizării și a relațiilor cu Imperiul. În acest sens, este revelator îndeosebi capitolul de la p. 85—91, însoțit de un tabel care evidențiază asocierea dintre descoperirile creștine și importurile romane și bizantine. Așa cum apreciază autorii, „cu cât a fost mai intensă viața în forme romane (târzii), cu atît mai numeroase sunt urmele paleocreștine în epoca postaureliană. Există, deci, o relație directă între aceste două fenomene" (p. 87). Iată o valoroasă concluzie, care își va găsi probabil și alte dovezi. De altă parte, se arată că „dezvoltarea comunităților creștine daco-romane [...] a fost urmarea naturală a condițiilor economice, sociale interne, a faptului că în cele trei Dacii situația era identică cu cea din provinciile europene de graniță..." (p. 107). Astfel, creștinarea romanității nord-dunărene a fost un „fenomen social absolut firesc" (p. 65). În această perspectivă, progresul creștinării apare ca un proces organic, nu ca rezultatul unei acțiuni silite — și autorii se referă în repetate rânduri la acest gen de misionarism spontan, neoficial, care stă la baza caracterului „popular" al creștinismului românesc (de multă vreme pus în evidență de cercetători, dar încă nu sistematic studiat). Așadar, apreciază autorii cărții, creștinismul daco-roman „nu a fost nici urmarea unei transplantări, nici a unei conversiuni impuse, nici rezultatul unui misionarism organizat. A fost un creștinism popular, răspândit mai întâi în păturile sărace, mai sărace probabil, ale orașelor și așezărilor mari, care s-a desfășurat și dezvoltat apoi lent, prin contact direct, „de la om la om" (p. 110).

Cartea își atinge astfel țelul mărturisit (p. 16) de a demonstra paralelismul dintre romanizare și creștinare. Prin caracterul sistematic al expunerii, prin bibliografiile speciale (date pentru fiecare descoperire arheologică) și generale, prin indicii amănunțiți și prin hărțile și desenele îngrijite, lucrarea este un valoros instrument de lucru, accesibil și cititorilor străini, căci ea cuprinde și două lungi rezumate în germană și engleză.

Relevând meritele cărții lui N. Gudea și I. Ghiurco, trebuie să semnalăm și unele aspecte discutabile, care privesc îndeosebi modul de interpretare a materialelor arheologice, dar și unele aprecieri generale. Iată, de pildă, cazul afirmației de la p. 26: „Structura societății și organizarea ei în Dacia a fost cea romană tipică". Dacă prin „societate romană tipică" trebuie să înțelegem acea societate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caracterizată prin folosirea masivă a mâinii de lucru servile în agricultură și, în general, prin predominarea relațiilor sclavagiste, atunci Dacia nu se înscrie în această tipologie. Ar fi fost potrivit ca autorii să explice conținutul noțiunii respective cu atât mai mult cu cât numărul redus al sclavilor agricoli și supraviețuirea obștilor sătești autohtone au putut reprezenta un factor de influențare a procesului evanghelizării rurale un factor de întărire a conservatismului cultural). Pe de altă parte, la p. 115 se mai afirmă că, în secolul IV, „formele vieții sociale sunt mai puțin cunoscute, dar se presupune că au păstrat principalele elemente ale structurilor sociale din provincie". Or, nu putem înțelege acest fapt decât ca fiind referitor la situația mediului rural, căci societatea urbană propriu-zisă dispăruse, lăsând locul unei locuiri în oraș, în forme ruralizate.

Există în această carte și exagerări, care provin dintr-o viziune poate prea optimistă a proceselor istorice studiate. Astfel, se consideră că „este deci de conceput existența unei Biserici daco-romane cu organizare similară cu cea din Imperiu" (p. 124). Se trimite la studiul lui M. Rusu, din *AIIAC*, XXVI, 1984, care, la rândul lui, conține o serie de ipoteze neverificabile. Or, informațiile de care dispunem ne arată că la nordul Dunării nu a existat, până în secolul XIV, vreo organizare bisericească superioară. În aceste condiții, nu vedem cum organizarea Bisericii daco-romane (existentă doar la nivel local, de sate și de „țări") ar fi fost similară celei din Imperiu.

După cum spuneam, observațiile critice se referă în special la modul în care a fost alcătuit și interpretat repertoriul materialelor arheologice creștine. În mai multe rânduri (p. 35, 38, 121), autorii își exprimă convingerea că discernerea pieselor cert creștine de cele îndoielnice a fost făcută pe criterii subiective și labile, fiind deci inutilă. Desigur, criteriile luate în considerare de diferiți cercetători au putut fi și subiective, dar acesta nu este — credem — un motiv suficient pentru a acorda o importanță egală atât unor materiale sigure, cât și unora mai mult sau mai puțin îndoielnice. De altfel, nici cei doi autori nu sunt scutiți de implicarea factorului subiectiv, căci, precum spun la p. 35, nota 1, „am eliminat sau nu am inclus doar acele piese care *ni s-au părut* [subl. ns.] și nouă foarte îndoielnice". Ciudat este că între aceste piese (enumerate în nota 7 de la p. 39) se află și două, care sunt totuși incluse în repertoriu (descoperirile de la Racovița și Copăceni, jud. Vâlcea). Oricum, autorii recunosc că unele dintre piesele repertoriate pot să nu fie creștine (p. 77).

Desigur, repertoriul (care ocupă cam o treime din volum) rămâne o realitate remarcabilă prin aceea că adună toate informațiile despre materialele respective, precum și prin clasificarea tipologică a acestora (fără precedent în bibliografia anterioară). Aproape toate obiectele sunt redate și grafic, în condiții tehnice bune. Ce păcat că această asiduă muncă este umbrită de includerea unor materiale care nu pot fi socotite mărturii ale creștinării daco-romanilor!

Ca o observație de principiu, trebuie să remarcăm că nu orice obiect cu semnificație creștină este, cu necesitate, și o dovadă a răspândirii noii religii în mediul cultural în care el a fost descoperit. Obiecte purtătoare de simboluri (posibil) creștine, dar cu destinație profană, utilitară, puteau fi folosite doar în virtutea acestei destinații, fără ca purtătorii lor să fie creștini. Este cazul cataramelor de tip Sucidava, al inelelor ornamentate cu cruci, al altor accesorii vestimentare și piese de podoabă. Ele sunt cuprinse în repertoriul lui N. Gudea și I. Ghiurco (ca, de altfel, și în alte lucrări de acest fel). Chiar autorii sunt de părere că „s-ar putea, de pildă, ca răspândirea cataramei de tip Sucidava în lumea barbară să fie o urmare a circulației ei ca *marfă*, nu neapărat ca piesă creștină; în lumea barbarilor s-ar fi putut ca astfel de piese să nu aibă încă semnificație religioasă" (p. 53; vezi și p. 129). Avem oare vreo garanție că, în mediul romanic, asemenea piese erau folosite pentru că purtau semnul crucii? Din acest motiv, socotim că într-un repertoriu al dovezilor răspândirii creștinismului nu au ce căuta „accesoriile pentru îmbrăcăminte cu simboluri creștine" (p. 177—182). La drept vorbind, asemenea dubii pot fi exprimate în privința tuturor obiectelor care puteau avea și alte destinații decât cea cultuală, creștină (opaițele, de pildă).

În repertoriu, ca și în comentariul istoric, autorii acordă o mare importanță materialelor gnostice provenite din Dacia Romană. După exemplul altor cercetători, acestea sunt considerate dovezi ale răspândirii creștinismului în secolele II—III. Sunt citate și opinii mai recente, după care, gnosticismul fiind o erezie creștină, produsele gnostice sunt și ele relevante pentru răspândirea creștinismului. Se pierde, însă, din vedere că au existat diverse curente și „secte" gnostice,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre care unele nu aveau nici o legătură cu creştinismul, fiind mai vechi. Nu trebuie să uităm nici faptul că gnosticismul a fost aprig combătut de toţi teologii secolelor II—III. De asemenea, ar fi hazardată presupunerea că în creştinismul daco-roman ulterior retragerii aureliene ar fi supravieţuit elemente gnostice. Dispărând odată cu populaţia orientală flotantă, gnosticismul este, aşadar, lipsit de semnificaţie pentru evoluţia viitoare a religiozităţii daco-romane. De aceea, destui cercetători exclud piesele gnostice din repertoriile de materiale creştine. Chiar N. Gudea şi I. Ghiurco spun undeva că „am înregistrat şi ilustrat numeroasele pietre de inel cu reprezentări gnostice sau de factură gnostică numai pentru a sublinia cât de amplă şi cât de răspândită a fost această sectă. Considerăm însă că tot acest material, sau în orice caz cea mai mare parte a lui, nu joacă, *acum*, decât un rol indirect pentru dovedirea creştinismului propriu-zis" (p. 38). Astfel stând lucrurile, nu apare tocmai justificată includerea pieselor gnostice în „repertoriul descoperirilor paleocreştine".

Repertoriul preia şi alte interpretări eronate sau discutabile, formulate în bibliografia anterioară. Pentru economie de spaţiu, vom cita doar două cazuri. Cel mai frapant este cel al opaitului de bronz de la Gherla, cu o reprezentare pornografică. N. Vlassa, care l-a publicat mai întâi, l-a considerat o reprezentare creştină a viciului sau a diavolului, produsă în Egipt în secolul VI. Îndrăzneaţa ipoteză a fost respinsă de Ion Barnea şi N. Dănilă. În schimb, N. Gudea şi I. Ghiurco trec opaitul în repertoriu, manifestând îndoieli asupra caracterului său obscen (care este totuşi evident), şi conchizând în mod abuziv că „întrucât la data aceea (secolul VI d.H.) copţii erau demult şi probabil integral creştinaţi, piesa a fost produsă şi provine din mediu creştin. Din aceste motive l-am încadrat şi noi între produsele creştine" (p. 76, 144). Al doilea caz este cel al linguriţelor de argint databile în secolul IV (descoperite la Dierna, Cioara = Deleni, jud. Sălaj şi într-un loc necunoscut din Transilvania) (p. 43, 160). Primul autor care a considerat că ele foloseau la împărtăşanie este L. Mărghitan *(Banatul în lumina arheologiei*, vol. II, 1980, p. 167—168), necitat de N. Gudea şi I. Ghiurco. Iată însă că N. Dănilă („Glasul Bisericii", 1986, 3, p. 80—92 şi „Îndrumător misionar şi patriotic", Episcopia Oradiei, 3, 1986, p. 13—14; studiile au rămas, se pare, necunoscute celor doi autori) arată că asemenea linguriţe pot fi socotite euharistice doar dacă ele poartă simboluri creştine (nu este cazul celor descoperite în Dacia). N. Dănilă mai constată că prima atestare a linguriţei în ritualul împărtăşaniei datează din secolul VIII (N. Gudea şi I. Ghiurco afirmă că din secolul IV). Trebuie, deci, să fim sceptici în privinţa linguriţelor.

Dar repertoriul cuprinde şi opaiţe „cu motive decorative de epocă creştină pe disc" (p. 155—158), care nu prezintă simboluri creştine! Includerea lor în repertoriu, doar în virtutea datării lor în secolele IV—V, este abuzivă. Nici opaitul cu mâner antropomorf de la Apulum (p. 158) nu este creştin. Inciziile în formă de cruce făcute, după ardere, pe mai multe vase din secolele II—III descoperite la Râşnov, Galiciuica, Slăveni, Locusteni, Porolissum, precum şi cele de pe câteva discuri de os şi aplice de bronz de la Porolissum (p. 188—190), pot avea alte semnificaţii, necreştine (deşi autorii au dreptate când arată că simbolul crucii este anterior epocii lui Constantin). În schimb, este omisă o descoperire sigură şi de mare importanţă: tiparul pentru turnat cruciuliţe de la Cristur, jud. Covasna. Mai sunt şi alte lucruri discutabile, dar ne oprim aici.

În concluzie, repertoriul întocmit de N. Gudea şi I. Ghiurco păcătuieşte printr-un redus spirit critic, care scade valoarea de ansamblu a cărţii. Oricum, aceasta va rămâne, cu toate limitele ei, o lucrare de referinţă în istoriografia mileniului I şi, aşa cum spun autorii ei (p. 34), un „punct de plecare pentru cercetarea mai îndeaproape a creştinismului daco-roman, pentru o cunoaştere mai bună, mai sistematică a dovezilor arheologice care stau la baza înţelegerii lui şi, într-un sens mai larg, pentru o cunoaştere mai bună a formelor de viaţă romană pe teritoriul patriei noastre".

ROMANISATION ET CHRISTIANISATION NORD-DANUBIENNES AUX IVe—VIIe SIÈCLES

RÉSUME

L'étude propose un possible modèle du processus de l'achèvement de la romanisation après la retraite aurélienne. On souligne le rôle joué, par l'évan-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gelisation dans l'imposition de la langue latine à la campagne, dans les provinces occidentales de l'Empire Romain. Entre le processus de romanisation et celui de christianisation s'est établie une relation du type *feed-back*. Leur convergence fut facilitée par leur rassemblance typologique (tous les deux sont des processus d'acculturation) et aussi par le fait que le christianisme a devenu le porteur des valeurs de la civilisation romaine. C'est pourquoi les termes *Romani* et *Christiani* sont équivalents chez les auteurs de l'Antiquité tardive.

La conversion du milieu rural s'est accomplie tant par les missions officielles, organisées, que par le zèle spontané et désintéressé des croyants anonyms, originaires des villes où le christianisme s'était répandu plus tôt. La ruralisation (dans le sens démographique) a contribué ainsi à la christianisation (et aussi à la romanisation) du milieu rural.

Dans l'éspace dacique, la généralisation de la culture matérielle romane (Bratei, Ipotești—Cândești—Ciurel et Costișa—Botoșana) a eu lieu aux VIe—VIIe siècles. Mais cette romanisation „esterieure" (regardant la culture matérielle) n'a pas pu être la seule cause de la diffusion de la langue latine, et surtout de l'oubli de la langue dace. L'achèvement de la romanisation a été stimulé par la diffusion du christianisme, en Dacie comment dans l'entier monde romain occidental.

La nouvelle religion s'était répandue, aux IVe—Ve siècles, surtout sur le territoire de l'ancienne province romaine de Dacie (dans les régions peuplées par les Daces libres, soumises à la domination gothique, les témoignages archéologiques montrent que les chrétiens étaient très rares). L'intensité du processus de christianisation a été donc proportionnelle à la romanisation. Dans les siècles suivants, l'extension de la romanité fut corrélée avec une veritable „explosion" des découvertes chrétiennes, presque uniformément répandues sur le territoire de la romanité nord-danubienne. Dans pareille perspective, la romanisation des Daces a été un processus similaire et synchronique à ceux qui ont été accomplis dans autres parties du monde romain occidental, et non plus un „miracle", parce que partout l'achèvement de la romanisation rurale fut l'oeuvre de la christianisation. Les découvertes archéologiques chrétiennes sont énumérées dans l'annexe I (voir aussi le compte-rendu du livre de N. Gudea et I. Ghiurco, publié aussi dans l'anexe II).

La conversion des Dacoromains a eu lieu sans aucune pression exercitée par des autorités ecclésiastiques ou politiques (absentes, avant le XIVe siècle). La conséquence a été la conservation des nombreuses éléments païens dans la religion populaire roumaine, caractérisée par un très puissant syncrètisme chrétienno-païen. Un autre effet de l'absence d'un pouvoir ecclésiastique a été l'impossibilité de l'existence d'une résistance à christianisation. Par consequence, une fois que la christianisme a pénétré dans une communauté dacoromaine, il a pu gagner tous ses membres. C'est pourquoi on peut supposer que la christianisation s'est achèvée (dans ses formes spécifiques et relatives au point de vue calitatif) lorsque la nouvelle religion a pénétré dans toutes les parties du territoire romanisé (donc, aux VIe—VIIe siècles). Il ne s'agit pas d'une certitude, mais d'une possibilité, car le problème de la réactivation de la crémation aux VIIe—Xe siècles reste encore obscure. Mais, il faut souligner que l'incineration aurait pu survivre dans l'ensemble des reminiscences païennes, compte tenu de l'absence d'une hiérarchie ecclésiastique capable de repression.

Mais, il sont en tout cas possibles d'autres modèles de l'achèvement de la romanisation, elles aussi compatibles avec la persistance d'une population romane nord-danubienne dès le IVe siècle et jusqu'à l'apparition des Roumains dans les sources écrites médiévales.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

„PE SIRET, PE TINĂ, LA DOLJEȘTI"

„În anul 6965, luna aprilie 12, în Joia Mare, Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, a venit de la munteni și a dobândit prima biruință asupra lui Aron voievod, pe Siret, pe tină, la Doljești. A doua luptă a purtat-o cu el la Arbic și iarăși a învins, cu ajutorul lui Dumnezeu, Ștefan voievod. După aceea s-a adunat, cu preasfințitul mitropolit, kyr Theoctist, toată țara și l-a uns pe el întru domnie pe Siret, unde se numește Dereptate până în ziua aceasta, și a luat sceptrul Țării Moldovei" [1]. Cu aceste cuvinte, un călugăr cărturar din scriptoriile mănăstirii Putna își începea povestirea despre faptele lui Ștefan cel Mare, la câțiva ani după ce domnul se strămutase în cripta ctitoriei sale. O dată : *12 aprilie 1457* și trei toponime : *Doljești, Arbic* și *Dereptate* au constituit subiectul unei îndelungate controverse în istoriografia română, pe parcursul ultimei sute de ani. Dorința de a reconstitui împrejurările în care Ștefan cel Mare a luat domnia Moldovei i-a făcut pe cercetători (reputați medieviști sau specialiști în istorie militară) să caute vreme îndelungată locul în care s-au confruntat oștile moldovenești ale lui Petru Aron cu cele care-l aduceau, din Țara Muntenească, pe tânărul fiu al lui Bogdan II. Construindu-și demonstrația — mai mult sau mai puțin solidă, mai mult sau mai puțin întemeiată — pe o gamă foarte diversă de argumente (pornind de la cele de ordin geografic, topografic, arheologic și sfârșind cu cele care țin de tactica militară), acești istorici au propus ca variante de localizare a Doljeștilor : așezarea omonimă din stânga Siretului (ținutul Roman) [2] ; Joldeștii, tot din stânga Siretului

---

[1] *Letopisețul de la Putna (I)*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 44 (traducere după textul slav).

[2] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii, 1910, p. 114 ; idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1985, p. 90—91 ; idem, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 124 ; I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei*, București, 1925, p. 12—13 ; Radu Rosetti, *Despre unele precizări recente a locurilor bătăliilor de la Doljești, Vaslui și Șcheia*, în *ARMSI*, seria III, tom. XV, 1934, p. 107—110 ; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II/1, ed. III, București, 1940, p. 51 ; Costin Merișca, *„La locul ce să chiamă Direptatea"*, în „Magazin Istoric", an. XI, nr. 7 (124), iulie 1977, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(ţinutul Botoşani)[3]; Dolheştii, pe Şomuzul Mare (ţinutul Sucevei)[4] şi Doljocul din ţinutul Hotin[5].

Identificarea Dolješţilor cu localitatea Doljoc din extremitatea nordică a ţării a fost respinsă dintru început ca nefondată. În privinţa Joldeştilor — care s-au bucurat, un timp, de atenţia istoricilor —, chiar autorii care pledaseră cândva pentru această localizare au renunţat ulterior la ea. Cu totul altfel stau, însă, lucrurile cu varianta Dolješti — Dolheşti. Din 1957 până astăzi, o seamă de medievişti ale căror nume constituie ele însele o garanţie a competenţei, au demonstrat că bătălia dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron s-a purtat în Ţara de Sus, nu departe de Suceava. Voi reproduce în continuare, respectând ordinea cronologică a apariţiei lucrărilor şi indicând numele autorului, principalele argumente aduse în favoarea Dolheştilor.

N. Grigoraş, 1957[6]

1. Din informaţiile furnizate de *Cronica breviter scripta*, reiese că înainte de 12 aprilie 1457, „Ştefan nu numai că se afla în ţară de mai mult timp, dar că ocupase un teritoriu ce se întindea cel puţin până la Dolješti (dacă Dolješţii sunt tot una cu Dolschecht) şi că armata sa nu înainta, la 12 aprilie 1457, asupra capitalei. Poate că Ştefan nu se gândea deocamdată să dea lupta, dar atacul lui Petru Aron a precipitat evenimentele".

2. Întrucât identificarea Dolješţilor cu Joldeştii pe baza unei presupuse greşeli de copist (aşa cum susţinuse, în 1939, Emil Diaconescu), nu este întemeiată, „mai sigur este că lupta s-a dat la Dolheşti, care se află la o mică distanţă de Joldeşti, aproape de confluenţa Sucevei cu Siretul şi pe partea dreaptă a acestuia, ca şi Hreasca".

3. *În concluzie*, lupta a avut loc la Hreasca, lângă Dolheşti, în Ţara de Sus, „unde, la începutul anului 1457, Petru Aron se mai menţinea cu mare greutate". Autorul admite, de asemenea, că încă din 1456, „Ştefan ocupase Ţara de Jos, de unde şi-a recrutat o parte din oştire" şi că, tot de atunci, Petru Aron cunoştea intenţiile fiului lui Bogdan II; prin urmare, „n-a fost nicidecum surprins de atacul lui Ştefan".

[3] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. IV, ed. III, p. 270; Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti. Contribuţiuni în legătură cu luptele lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iaşi, 1939 (autorul a revenit asupra acestei opinii, după mai multe decenii, v. nota următoare); N. Grigoraş, *Când a intrat Ştefan cel Mare în Moldova?*, în „Anuarul Liceului Naţional Iaşi", 1942—1945, p. 73 (pentru opinia mai nouă a acestui cercetător, v. nota următoare).

[4] N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare*, în *SCŞI*, an. VIII (1957), fasc. 1, p. 47—50; idem, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 37—38; Al. I. Gonţa, *O problemă de geografie istorică: locul unde s-a dat bătălia între Ştefan cel Mare şi Petru Aron*, în „Studii", XI, 1958, nr. 6, p. 194—201; Emil Diaconescu, *Precizări cu privire la lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 277—283; Alexandru V. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457—1504). Studiu de istorie socială şi politică*, Madrid, 1970, p. 13; C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 627; Constantin Rezachevici, *A fost Ştefan cel Mare „ales" domn în aprilie 1457?*, în *AIIX*, XXIX, 1992, p. 21.

[5] O. Górka, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare (1458—1499)*, Bucureşti, 1937, p. 110, nota. 5.

[6] N. Grigoraş, *Începuturile domniei...*, p. 47—50, v. şi nota 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul Hreasca „este așezat pe malul drept al Șomuzului Mic. Lângă sat sunt mlaștini. Un afluent al Șomuzului Mic, pe stânga, este Pârâul Glodului. Așadar, informația izvoarelor din grupa putneană că lupta a avut loc la tină на тинѣ este confirmată de situația locală de lângă Dolhești".

Al. I. Gonța, 1958 [7]

1. Satul Hreasca se găsește departe de Siret (la 18 km distanță) și de drumul spre Suceava, deci bătălia nu a putut avea loc aici.

2. În limba slavă, хрѣзкїи sau хрѣскїи înseamnă „mocirlos", „mlăștinos", nu „tufiș", „spiniș", cum propusese I. Bogdan și admisese Mihai Costăchescu.

3. Pe ultima terasă a Șomuzului Mocirlos, „acolo unde Siretul face un cot spre răsărit cu direcția spre satul Tudora, apele lui crează o mlaștină sau mocirlă, împreună cu apele revărsate din albia Siretului, ori de câte ori sunt ploi abundente, dar mai ales primăvara".

4. Acest loc se află pe cea de-a doua terasă a Siretului, pe care mergea drumul spre Suceava.

5. La gura Șomuzului Mocirlos se află satul Dolhești, al cărui nume vine de la un Dolh/Dolg. Forma *Doljești* provine din înmuierea lui *g* din cuvântul *Dolg*, fenomen lingvistic cunoscut și din alte cazuri similare.

6. *Letopisețul de la Bistrița* consemnează că, după bătălia de la Râmnic, portarul Șendrea a fost dus și îngropat la *Doljești*. Cum mormântul lui Șendrea se află până astăzi în biserica din *Dolhești*, înseamnă că este vorba de una și aceeași localitate.

7. *În concluzie*, cu ajutor muntean, Ștefan „pătrunse în Țara de Jos probabil chiar în toamna anului 1456. De aici, din Țara de Jos și-a adunat el peste 5 000 de călăreți, ajutat de Șendrea portarul cu fratele său, Ivanco", proprietari ai unor sate din ținuturile Tecuci și Putna, „de stăpânii satelor de pe pârâul Cernu, din ținutul Bacăului și de prietenii din copilărie de pe meleagurile Borzeștilor [...]. La chemarea lui Ștefan au răspuns toți cei din Țara de Jos, nemulțumiți de închinarea țării de către Petru Aron, turcilor". Înaintând pe drumul moldovenesc, Ștefan s-a oprit la confluența Șomuzului Mocirlos cu Siretul și și-a așezat tabăra „cu fața spre Suceava și cu spatele la sud, sub dealul împădurit al Cornilor de lângă Poiana Raftivanului și Dolhasca".

„De ce s-a oprit aici și nu aiurea, este limpede. Era în satul surorii sale, căsătorită cu Șendrea, viitorul portar [...]. Aștepta, probabil să i se odihnească oastea — căci până la Suceava nu mai avea decât circa 40 km, adică 3—4 ore de marș pentru călărime. Dar cum Petru Aron nu era dispus să predea Suceava fără luptă, se hotărî să atace întâi [...]. Cum oastea lui Ștefan era odihnită și așezată pe o poziție dominantă, la poalele unui deal împădurit, i-a fost ușor să respingă atacul. Strângând rândurile alor săi și contraatacând, Ștefan a împins oastea lui Petru Aron cu spatele în mlaștina de pe prima terasă a Siretului, din jos de gura Șomuzului Mocirlos și închizând-o în cotul făcut de Siret spre Tudora a nimicit-o, ori a luat-o prizonieră".

---

[7] Al. I. Gonța, *O problemă de geografie istorică...*, p. 195—201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Lângă același loc al victoriei, tot pe Siret, acolo unde s-a numit Dreptatea sau Câmpia Dreptății până târziu, loc în proprietatea mănăstirii Probota în secolul al XVI-lea (ca și Dolhești și Cotu Poiana), Ștefan cel Mare fu uns domn de mitropolitul Teoctist".

Alexandru V. Boldur, 1970 [8]

1. Fără a face o demonstrație proprie, consideră „că chestiunea e pe deplin lămurită de Al. Gonța, care într-un studiu special a dovedit că Ștefan voievod s-a oprit la Dolhești (în cronica moldo-germană : Dolschecht), care era satul surorii *sale*, căsătorită cu Șendrea, viitorul portar, de pe Șomuzul Mare".

În ceea ce privește ungerea de la Direptate, autorul adoptă punctul de vedere al lui Al. I. Gonța, și anume că locul s-a aflat pe Siret, numărându-se mai târziu printre proprietățile mănăstirii Probota.

Emil Diaconescu, 1977 [9]

1. Satul Doljești din ținutul Roman este așezat pe terasa superioară a malului stâng al Siretului. În preajma lui nu se află nici „tină", nici „vad", nici o localitate Hreasca (aceasta se găsește, însă, pe drumul dinspre Dolhești spre Suceava !). În dreptul Doljeștilor, „valea Siretului se strâmtează, iar la vreo 200 m de această apă se ridică un deal, constituindu-se o mică platformă între Siret și acest deal unde s-a presupus că ar fi avut loc lupte ; dar terenul aici este foarte îngust. Pe acest loc s-au găsit oseminte, bolovani de piatră și vase de lut. Nici urmă de resturi de arme ca după o bătălie".

2. Lupta nu s-a putut da nici la Hreasca (cum propusese, în 1957, N. Grigoraș), întrucât acest sat se află cam la 28 km de Siret, la 20 km de Dolhești și la 5 km de Șomuzul Mocirlos.

3. Satul Dolhești este așezat puțin mai la nord față de Șomuzul Mare, care este la 5 km distanță de Șomuzul Mocirlos. Între cele două râuri, „se află un șir de dealuri, care erau împădurite pe o lărgime de 5—600 de metri, putând servi de un bun adăpost. Desigur că din valea Siretului, apropiindu-se de Suceava, Ștefan cel Mare nu și-a continuat drumul larg deschis spre Suceava, ci a mers prin defileul Dolhasca — Fălticeni, s-a oprit și și-a ales locul de luptă la tina-Hreasca de la Dolhești. Camuflat și de pădure, l-a atacat pe Petru Aron, l-a biruit ușor și a ajuns apoi la Suceava".

4. Expresia „la tină" se explică prin aceea că valea Șomuzului Mare spre Dolhești era puțin mlăștinoasă, dar largă și, prin urmare, propice unei lupte de proporții mai reduse.

5. În pomelnicul de la Bistrița este citat „popa Petru, popă ot Doljești", trăitor, probabil, în prima jumătate a secolului XV. „Părerea exprimată de I. Bogdan că Ștefan cel Mare ar fi ridicat o biserică la Doljești — Roman, în care «pare a fi fost îngropat hatmanul Șendrea» și deci locul mormântului acestui boier ar trebui să se citească «la biserica din Doljești», în loc de Dolhești, nu se poate susține ; iar acel popă Petru nu poate fi decât din acest sat Dolhești — Doljești".

[8] Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare*, p. 13—16.
[9] Emil Diaconescu, *Precizări cu privire la lupta...*, p. 279—283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. Drumul de circulație care se abătea din valea Siretului spre Baia trecea prin Dolhești, Tămârtășești, Fălticeni și pe lângă Hreasca. „Nu era vorba deci de o potecă oarecare ci de un drum cunoscut, urmat, desigur, și de Ștefan cel Mare în 1457".

7. În cronica lui Grigore Ureche editată de P. P. Panaitescu, „la indice, editorul nu notează două localități distincte : Dolhești și Doljești, ci localizează una singură astfel : «Dolhăști — Dolhești — Doljești, sat în județul Suceava ; apoi Doljești — Dolhești". Indirect, autorul confirmă ceea ce susțineam noi mai sus. De altfel, localitatea Doljești — Roman nu e citată deloc de acest autor".

8. *În concluzie,* „coroborând informația prețioasă din Letopisețul de la Bistrița și din Cronica breviter scripta că lupta s-a dat «la un pârâu sau o apă cu numele Hreasca, lângă Doljești», cu aceea că «hatmanul Șendrea s-a fost dus și îngropat lângă tatăl său, la Doljești» și cu însemnarea din pomelnicul de la Bistrița despre «popa Petru din Doljești» se poate conchide că *această luptă a avut loc pe câmpia de lângă Dolhești*".

N. Grigoraș, 1982 [10]

Afirmă că „lupta dintre oștile lui Ștefan cel Mare și Petru Aron s-a dat la Dolhești, care este așezat aproape de confluența Sucevei cu Siretul, în apropierea căreia se găsește Hreasca, pe malul drept al Șomuzului, în apropierea unei mlaștini. Afluentul de pe partea stângă a Șomuzului Mic se numește Pârâul Glodului. Deci informația din letopisețele grupei putnene că lupta a avut loc «la tină» este confirmată de situația terenului de lângă Dolhești".

C. Cihodaru, 1982 [11]

1. Șomuzul Mocirlos era numit de locuitori Hreața și de aici și denumirea satului.

2. „Tina" din versiunea putneană a letopisețului moldovenesc este „hreasca" din Letopisețul de la Bistrița. Locul ei trebuie căutat acolo unde Șomuzul Mocirlos se varsă în Siret. În trecut, gura de vărsare se afla în apropiere de satul Dolhasca.

3. Satului Dolhești i se mai spunea și Doljești.

4. *În concluzie,* „cea mai potrivită soluție pentru problema care ne preocupă aici ar fi localizarea luptei pe Siret mai aproape de Dolheștii Mari, lângă actualul sat Dolhasca, inexistent pe atunci. Mai la sud de acesta, într-un sat situat între actualele localități Heciu și Dolhasca, sat cunoscut pe atunci sub numele de Direptatea, își avea Ștefan postul de comandă. De aici porneau toate poruncile și aici se concentrau toate informațiile asupra mișcărilor dușmanului".

În acest sat Direptatea (menționat la 20 martie 1554), Ștefan a fost uns domn al Moldovei. În prezent, satul — fostă proprietate a mănăstirii Probota — a dispărut.

Un alt teritoriu mai întins cunoscut sub numele „la Direptate", este menționat în acte de pe la începutul secolului XVII. „Acolo erau satele

[10] N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan...*, p. 37—38.
[11] C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea...*, p. 627—629.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cozmești și Mircești. Acestea erau situate tot pe Siret, mai la sud de actualul oraș Pașcani [...]. Aici, în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea boierii Cozma și Luca Direptate își alcătuiseră prin cumpărături și danii un domeniu feudal cuprinzând mai multe sate cunoscute sub denumirea colectivă «la Direptate». Numele satului Direptatea, de lângă Heciu, poate veni de la astfel de proprietari sau, invers, ei își aveau originea în satul arătat".

*

Din multitudinea și varietatea argumentelor înfățișate mai înainte, s-a desprins o singură concluzie : bătălia dintre Ștefan și Petru Aron s-a dat în Țara de Sus, în localitatea Dolhești sau în vecinătatea ei imediată. Pentru a ajunge la acest răspuns, toți cercetătorii amintiți au pornit de la analiza informațiilor oferite de letopisețe. Din acest motiv, consider necesară o reluare a acestor pasaje.

Letopisețul de la Bistrița : „În anul 6965, luna aprilie 12, în Marțea Mare, a venit Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, asupra lui Aron voievod, în locul numit Hreasca, la Doljești, și a învins Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, și a luat sceptrul Moldovei" [12].

Cronica moldo-germană (Cronica breviter scripta) : „În anul, cum se scrie de la nașterea lui Hristos, 1457, în luna aprilie, în ziua 11, într-o marți, în săptămâna mare, înaintea Paștilor, atunci a venit Ștefan voievod, un fiu al lui Bogdan voievod, care a venit cu putere mică, cu muntenii, cu țările de jos, ca la 6 mii de oameni. Și au venit asupra lui Aaron voievod la o gârlă sau apă cu numele Hreasca, lângă Doljești. Acolo a bătut Ștefan voievod pe Aaron voievod, alungându-l din țară și el însuși a rămas stăpân cu putere" [13].

Letopisețul de la Putna (II) [14] : „În anul 6965, aprilie 12, în Joia Mare, a venit de la munteni Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, și a dobândit prima biruință asupra lui Aron, pe Siret, pe tină, la Doljești. A doua luptă a purtat-o cu el la Arbie și iarăși a învins Ștefan voievod. După aceea s-a adunat toată țara cu preasfințitul mitropolit, kyr Theoctist și cu ajutorul lui Dumnezeu l-au uns pe el întru domnie, pe Siret, unde se numește acel loc la Dereptate și până acum. Și a luat sceptrul Țării Moldovei" [15].

Cronica moldo-polonă : „Anul Domnului 6965, august 12, în Joia Mare, a venit din Țara Muntenească Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod" [16].

Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă : „După doi ani a domniei lui Petru vodă Aron, rădicatu-s-au de la Țara Muntenească Ștefan vodă, feciorul lui Bogdan vodă, cu multă mulțime de oaste muntenească, și din țară adunați, și au intrat în țară. Și silind spre scaunul Sucevei, i-au eșit înainte Petru vodă Aron pe Siret, la sat la Doljești, la tină, și s-au lovit în ziua de Joimari, aprilie 12, și înfrânse Ștefan

[12] *Cronicile slavo-române...*, p. 7 (traducere după textul slav).
[13] *Ibidem*, p. 28.
[14] Fragmentul despre bătălia de la Doljești din *Letopisețul de la Putna (I)* l-am reprodus în introducerea acestui studiu.
[15] *Cronicile slavo-române...*, p. 56 (traducere după textul slav).
[16] *Ibidem*, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vodă pre Aron. Ci Aron vodă nu se lăsă cu atâta, ci de iznoavă s-au bulucit, și al doilea rând se lovi cu Ștefan vodă la Orbic, și iarăși izbândi Ștefan vodă și prinse pre Petru vodă Aron și-i tăe capul, după ce au domnit 2 ani.

Deci Ștefan vodă strâns-au boierii țării și mari și mici și altă curte măruntă, dinpreună cu mitropolitul Theoctist și cu mulți călugări, la locul ce se chiamă Direptate, și i-au întrebat pre toți, este cu voia lor tuturor să le fie domn. Iară ei cu toții au strigat într-un glas : În mulți ani de la Dumnezeu să domnești ! Și de acii cu toții l-au rădicat domn cu voia tuturor, și l-au pomăzuit spre domnie mitropolitul Theoctist, și de acolea luă Ștefan vodă steagul Țării Moldovei și se duse la scaunul Sucevei" [17].

Izvoarele invocate se împart în două categorii : contemporane lui Ștefan cel Mare *(Letopisețul de la Bistrița, Cronica moldo-germană)* și târzii *(Letopisețele de la Putna, Cronica moldo-polonă, Letopisețul până la Aron vodă)*. Din cronicile întocmite în vremea lui Ștefan ne parvin următoarele informații : în anul 1457, aprilie 12, în Marțea Mare [18], Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, a venit cu oaste strânsă din Țara Muntenească și din Țara de Jos (6 000 de oameni) și l-a biruit pe Petru Aron la gârla sau apa Hreasca, lângă Doljești. În *Letopisețele de la Putna* (alcătuite, foarte probabil, în timpul lui Ștefăniță) se adaugă precizarea că Doljeștii se aflau pe Siret, precum și știrile despre cea de-a doua confruntare, la Arbic (Orbic) și ungerea lui Ștefan întru domnie pe Siret, la locul numit Dereptate.

Și acum, să ne întoarcem la argumentele care au fost aduse pentru localizarea bătăliei la Dolhești din ținutul Sucevei.

I. Despre evenimentele petrecute înaintea confruntării armate și despre felul în care voievodul Ștefan și-a recrutat oastea (Grigoraș $_{1, 3}$; Gonța $_{7}$), letopisețele din care am citat mai înainte nu pomenesc nimic. După cum, ele nu oferă nici o informație despre drumul străbătut de oastea lui Ștefan (Diaconescu $_{3, 6}$; Gonța $_{7}$), despre „postul său de comandă" (Cihodaru $_{4}$) sau despre tactica de luptă (Gonța $_{7}$; Diaconescu $_{3, 4}$). Toate acestea sunt doar reconstituiri probabile, făcute în temeiul unui șir întreg de presupuneri. Din păcate, maniera lor de prezentare poate naște confuzii dintre cele mai grave : evenimentele sunt înfățișate transant, ca și când așa s-ar fi petrecut și ar fi fost înregistrate ca atare într-un izvor.

II. Nicăieri izvoarele narative nu afirmă răspicat că oastea lui Ștefan era formată din călărești (Gonța $_{7}$). Trebuie să admitem, însă, că în acel moment oastea tânărului pretendent nu putea fi alcătuită decât din pedestrași și călărești (și este ușor de bănuit că predominau călărești aduși din Țara Muntenească). Așa stând lucrurile, o discuție despre intențiile lui Ștefan de a ataca sau nu Suceava (Grigoraș $_{1}$; Gonța $_{7}$)

---

[17] *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă (1359—1595)*, întocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții de Simion Dascălul, București, 1916, p. 42—43.

[18] Chiar dacă letopisețele oferă — pentru bătălia de la Doljești — date deosebite, specialiștii sunt unanim de acord că este vorba de 12 aprilie, în Marțea Mare (așa după cum consemnează *Letopisețul de la Bistrița)*, singurul caz în care există o corespondență perfectă între data de zi și aceea de săptămână.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este de-a dreptul oțioasă. Cu o asemenea oaste, un asediu al cetății de scaun este de negândit.

III. Cu greu se poate înțelege logica istoricului care, nefiind de acord cu plasarea Doljeștilor din cronică la Joldești — Botoșani, propune o altă soluție, întemeindu-se, pentru aceasta, pe vecinătatea cu... Joldeștii ! (Grigoraș 2).

IV. Identificarea locului bătăliei în localitatea Hreasca de lângă Dolhești (Grigoraș 3) a fost amendată chiar de cercetătorii adepți ai variantei Doljești — Dolhești (Gonța 1 ; Diaconescu 2). Lectura atentă a izvoarelor pune în lumină faptul că nicăieri nu se vorbește de un sat Hreasca — așadar, căutarea lui trebuie să înceteze (cf. Diaconescu 1) ! —, ci de un „loc", o „gârlă" sau „apă". De altminteri, acest cuvânt apare doar în letopisețele contemporane lui Ștefan cel Mare. În celelalte, mai târzii, el a fost înlocuit cu forma „la/pe tină". C. Cihodaru a observat cu îndreptățire că „tina" din versiunea putneană a letopisețului moldovenesc este „hreasca" din *Letopisețul de la Bistrița* (Cihodaru 2). După cum Al. I. Gonța, propunând o traducere corectă a cuvântului „hreasca", a pledat, indirect, pentru aceeași sinonimie (Gonța 2).

V. Plasarea bătăliei la Dolhești — Suceava în baza argumentului că proprietarul acestui sat a fost cumnatul lui Ștefan (Gonța 7 ; Boldur 1) este absolut forțată. Nimic nu ne dă certitudinea că, la 1457, Maria era deja soața lui Șendrea. Abia în 1476 avem atestat documentar faptul că Șendrea era cumnatul domnului [19]. Pe de altă parte, chiar dacă această căsătorie se produsese înainte de 12 aprilie 1457, cum se poate imagina alegerea unui loc de luptă în virtutea înrudirilor și a sentimentelor personale ale comandantului de oaste ? Și, mergând mai departe, trebuie să atrag atenția asupra faptului că în 1457 Ștefan era un simplu pretendent la tron, care venea cu oaste împotriva domnului țării. Alegerea locului de desfășurare a luptei nu putea să-i aparțină lui, ci cârmuitorului de atunci al Moldovei. Așa cum, la 1457, nu Soliman a decis că bătălia se va purta la Vaslui, ci Ștefan ; cum, la 1476, nu Mehmed II a hotărât că lupta va avea loc pe Pârâul Alb, ci Ștefan ; cum, la 1497, nu regele Poloniei a ales Codrii Cozminului, ci Ștefan. Adică, în toate cazurile, nu atacatorul, ci acel atacat. Aceeași situație, și nu alta (chiar dacă în postura de atacator se afla Ștefan !) a fost și la Doljești, în 1457.

VI. Că Dolheștii erau desemnați în epocă și prin forma Doljești (Gonța 5, 6 ; Cihodaru 3) este posibil, dar că prezența unui preot din Doljești în pomelnicul de la Bistrița poate să susțină ca loc al bătăliei Dolheștii (Diaconescu 5) este greu de acceptat.

VII. Invocarea indicelui la o ediție de cronică târzie drept argument pentru a dovedi că Doljești este tot una cu Dolhești (Diaconescu 7) mi se pare o gravă eroare de metodă. Indicele nu este, el însuși, un izvor istoric. Nu de la un indice se pornește în corectarea unor identificări greșite, ci depistarea acestora pe baza altor surse contribuie la îmbunătățirea indicelui.

VIII. Încă de la sfârșitul secolului trecut, Alexandru Papadopol-Calimach a avansat ipoteza că Direptatea din cronici nu este un câmp

[19] Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 191, nr. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din apropierea Sucevei, ci un sat stăpânit de familia Direptate [20]. Considerând aceasta un bun câtșigat, istoricii care au optat pentru varianta Doljești — Dolhești au căutat, cum era firesc, un sat Direptate prin preajmă. Și l-au găsit, menționat în secolul XVI, printre proprietățile mănăstirii Probota (Gonța $_7$; Boldur $_1$; Cihodaru $_4$). Documentul care-l atestă (căci este vorba de un singur document!) ni s-a păstrat doar într-un rezumat modern. El pomenește, printre alte sate întărite Probotei, „Heciul și Dreptatea la Sireate" [21]. Întrucât sunt citate împreună, admit ca posibilă vecinătatea celor două așezări (Cihodaru $_4$). Este, însă, un amănunt peste care s-a trecut cu prea multă ușurință. Satul Heciu, în hotar cu mănăstirea Probota, se află mult mai la sud de punctul în care Șomuzul Mocirlos ajungea, în secolul XV, la confluență cu Siretul, adică, așa cum a demonstrat profesorul C. Cihodaru (Cihodaru $_2$), de actuala localitate Dolhasca. Aceasta ar fi presupus o întoarcere a victoriosului Ștefan de la Dolhești, pe cursul Șomuzului Mocirlos, înapoi spre sud, de-a lungul Siretului, până în apropierea satului Heciu unde, la Direptate, a fost uns domn de mitropolitul venit de la Suceava. Este, trebuie să recunoaștem, un scenariu cam complicat. Prin urmare, argumentul pentru localizarea bătăliei la Dolhești oferit de vecinătatea cu satul Direptate, este neviabil.

*

Toate argumentele considerate importante pentru localizarea la Dolhești — Suceava a bătăliei din 1457 se dovedesc insuficiente, neconcludente și cu prea multe inadvertențe între ele [22]. De aceea, cred că dosarul Doljeștilor trebuie redeschis.

Îndreptându-mi preocupările spre reconstituirea itinerariilor urmate de Ștefan cel Mare, atenția mi-a fost atrasă de un document ale cărui informații merită o analiză mai stăruitoare.

Este vorba de un act din *12 aprilie 1458*, prin care domnul Moldovei întărește „mitropoliei noastre din Târgul Roman", satele Leucușani, „mai sus de târg", cu moară și pod umblător pe Moldova, și Dragomirești, cu pod umblător [23]. Trebuie făcută precizarea că cele două sate aparțineau episcopiei de Roman încă din vremea lui Alexandru cel Bun, care le dăduse bisericii Sf. Vineri, „unde zace sfântrăposata mamă a noastră, cneaghina Anastasia" [24]. În 1458, Ștefan cel Mare reconfirmă dania înaintașului său, sporind-o : locuitorii din aceste sate erau scutiți de orice fel de dare și de vămuire ; primeau dreptul de a fi judecați de

[20] Alexandru Papadopol-Calimach, *Despre* Дерептате *(Dereptate) unde s-a aclamat domn Moldovei Ștefan cel Mare la 12 aprilie 1457*, în *AAR*, Dezbateri, XVII, 1894—1895, p. 619—625.

[21] *DIR*, XVI/2, p. 53, nr. 52.

[22] Localizarea Doljeștilor în apropiere de Suceava nu i-a convins pe specialiștii în istorie militară. V. Sergiu A. Iosipescu, în *Istoria militară a poporului român*, vol. II, București, 1986, p. 294, care descrie evenimentele lăsând să vorbească doar izvorul narativ. Din fericire, acest punct de vedere unanim acceptat n-a fost adoptat nici de autorii manualelor școlare din ultima vreme (V. Bogdan Teodorescu, în *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821. Manual pentru clasa a XI-a*, București, 1992, p. 241).

[23] *DRH*, A. Moldova, vol. II, p. 104, nr. 70.

[24] *Ibidem*, vol. I, p. 33, nr. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

episcop, de protopop sau de un dregător desemnat de episcopie ; săracii erau puși sub ascultarea aceleiași instituții ; în plus, episcopiei îi erau dăruite două sălașe de țigani. Se poate constata cu ușurință că avem de-a face cu un mare uric de danie pentru instituția ecleziastică de care asculta întreaga Țară de Jos. Actul lui Ștefan cel Mare nu putea să fie gratuit. O foarte sumară cercetare pe documentele de cancelarie și pe pisaniile ctitoriilor acestui domn, pune în evidență faptul că Ștefan avea o adevărată „mistică" a datelor și că obișnuia să mulțumească lui Dumnezeu pentru victorii și să se roage de iertare pentru păcatele care-i aduseseră înfrângerea în luptă. Bunăoară, în toamna lui 1496, adică la două decenii după bătălia de pe Pârâul Alb se sfințea biserica din Războieni. În iarna lui 1495, între 10 și 24 ianuarie, este atestată prezența lui Ștefan cel Mare la Vaslui [25]. Trecuseră douăzeci de ani de la strălucita victorie pentru creștinătate și, desigur, principele se întorsese la locul luptei pentru a cinsti memoria celor căzuți în încleștarea cu Semiluna. Fără îndoială, în aceste cazuri — și vor mai fi fost și altele, pentru care nu mai avem, astăzi, documente — se făceau slujbe de pomenire și se adresau rugăciuni lui Dumnezeu. Această atitudine (specifică omului medieval, supus voinței divine), pe de o parte și coincidența dintre data actului de danie și aceea în care a avut loc lupta de la Doljești (12 aprilie), pe de altă parte, sunt motivele pentru care socotesc că și aici avem de-a face cu *o sărbătorire a victoriei de la care se scursese un an, sărbătorire încununată cu un act de mulțumire lui Dumnezeu*. În aceste circumstanțe, alegerea episcopiei de Roman ca destinatar al daniei nu poate fi întâmplătoare. O explicație poate fi aceea că *bătălia de la Doljești avusese loc, cu un an în urmă, undeva, în teritoriile aflate sub jurisdicția acestei episcopii*.

Presupunerea aceasta este întărită de un argument de natură logică. Teoriile că Petru Aron era un domn incapabil, că reușea să se mențină doar cu mare greutate în jumătatea nordică a țării, că moldovenii trecuseră de partea lui Ștefan fiindcă Petru voievod se închinase turcilor sunt absolut ilare. Această interpretare eludează împrejurările istorice, mentalitățile vremii, modul de a acționa specific oamenilor de atunci. Sunt, în istoria Moldovei, două momente-cheie în desfășurarea cărora au fost implicate personalități cu totul deosebite. Este nedrept a le compara, a le preamări pe unele în detrimentul celorlalte. Așa s-a întâmplat cu judecarea unilaterală a evenimentelor din anul 1600. Opunând personalitatea lui Mihai Viteazul aceleia a lui Ieremia Movilă și declarând că domnul Moldovei n-a înțeles idealul de unire care-l determina pe Mihai să încerce cucerirea țării de la răsărit de Carpați, s-a făcut o nedreptate flagrantă lui Ieremia vodă. El a ajuns să fie privit ca un trădător, ca o marionetă în mâinile polonilor, ca un domn slab și nepriceput. Tot așa stau lucrurile și cu interpretarea momentului 1457. Petru Aron este stigmatizatul vinovat de uciderea lui Bogdan II, de închinarea țării și de a fi avut cutezanța să se opună intrării lui Ștefan în Moldova. Se pierde, însă, din vedere că deceniile care s-au scurs de

[25] *Ibidem*, vol. III, p. 286, nr. 153 ; p. 288, nr. 154 ; p. 288, nr. 155 ; p. 290, nr. 156 ; p. 292, nr. 157 ; p. 294, nr. 158 ; p. 296, nr. 160 ; p. 298, nr. 161 ; p. 300, nr. 162 ; p. 301, nr. 163 ; p. 307. nr. 168 ; p. 310, nr. 169 ; p. 312, nr. 170 ; p. 314, nr. 171 ; p. 316, nr. 172 ; p. 318, nr. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la moartea lui Alexandru cel Bun până la venirea lui Ștefan cel Mare sunt marcate de un lung șir de lupte fratricide și de asasinate. Cu deosebirea că numai Petru Aron a avut „nesansa" să fie confruntat cu Ștefan cel Mare. Iar în ceea ce privește „închinarea" la turci, se uită că acest act a fost îndeplinit, mai târziu, chiar de Ștefan însuși. Prin urmare, pentru bătălia de la Doljești și pentru ceea ce s-a întâmplat înainte și imediat după ea, nu se pot face aprecieri din perspectiva noastră, care cunoaștem, cu suficiente amănunte, epoca strălucită din istoria Moldovei care abia atunci se deschidea. Dacă, așa cum s-a arătat (Grigoraș 3), Petru Aron avea cunoștință de intrarea lui Ștefan în Moldova și de intențiile lui, este puțin probabil că l-a lăsat să înainteze adânc în țară, până foarte aproape de cetatea de scaun. Trebuie să acceptăm ideea că pentru ambele părți, înfruntarea avea să fie pe viață și pe moarte : nici Petru Aron nu-și putea permite să angajeze o bătălie într-un loc de unde să nu-i rămână posibilitatea unei retrageri în caz de eșec (desfășurarea evenimentelor justifică această afirmație) și nici Ștefan nu-și putea îngădui să avanseze spre inima țării, lăsându-și spatele neacoperit, pradă unor eventuale atacuri ale adversarului. Este, mai degrabă, de crezut că Petru voievod i-a ieșit pretendentului în întâmpinare undeva în sud, cu atât mai mult cu cât, la vremea aceea, steagurile de luptă ale Moldovei se adunau la Roman.

Argumentele prezentate mai înainte conduc la presupunerea că *bătălia din 12 aprilie 1457 a avut loc în Țara de Jos, în preajma Romanului.* Dar unde anume ?

Cum letopisețele târzii menționează o a doua luptă la Arbic (Orbic), imediat după cea din 12 aprilie, cercetătorii au presupus că Doljeștii și Orbicul trebuie să fi fost localități apropiate. Și atunci, pentru a o identifica pe prima, s-a încercat găsirea celei de-a doua. Această tentativă s-a dovedit, însă, zadarnică în 1937, când Olgierd Górka a explicat că, în fapt, letopisețele așază sub anul 1457 confruntarea de la Orbic dintre Petru Aron și Ștefan cel Mare, care avusese loc în 1469 [26]. Întrucât această cale nu mai era de urmat, s-a găsit o altă soluție : identificarea Doljeștilor în funcție de locul „la Direptate". La ce rezultate s-a ajuns, am arătat în paginile anterioare. Totuși, o reluare a discuției despre Direptate poate să aducă lumini noi pentru cercetarea de față.

Într-o comunicare la Academie, ținută în 1895, Alexandru Papadopol-Calimach, prezentând două urice ale moșiilor Cozmești și Mircești (aflate în Evul Mediu în posesia familiei Direptate), conchidea că : "ΔΗΡΕΠΤΑΤΕ sau ΔΕΡΕΠΤΑΤΕ era un nume vechi de familie în Moldova ; că sub Ștefan cel Mare, și mai înainte, trăia un Luca Dereptate, după care probabil și moșia sa se numise Direptate, după obiceiul dovedit de vodă Dimitrie Cantemir, ce aveau boierii, în vremile de demult ale Moldovei — să-și dea numele lor moșiilor lor, care le erau dăruite de domni pentru vitejie..." [27]. În ultima sută de ani, au apărut noi documente, care conturează mai bine stăpânirile acestei familii în Țara de Jos.

---

[26] Demonstrația lui O. Górka a fost reluată și susținută și de C. Cihodaru (v. *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în *SCSI*, an. VIII, 1957, fasc. 1, p. 14—15).

[27] Alexandru Papadopol-Calimach, *Despre Dereptate...*, p. 624.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 18 martie 1528, Luca Dereptate și sora lui, Anușca, fiii Stanei, nepoții lui Giurgea Cozmescul, Drăguș Cândescul și Toader de la Molnița, primesc întărire pe ocinile și dedinile lor : Cozmești, unde a fost Bratul și Mircești, unde a fost Oană, ambele pe Siret [28].

La 13 iulie 1569, se întăresc Stancăi, Măgdălinei, Anghelinei și Mariicăi, fiicele lui Luca Dreptate, strănepoatele Stanei, fiica lui Jurja Cozmescul, ocinile și dedinile lor, din privilegiul de întărire pe care străbunica lor, Stanca, îl avea de la Ștefan cel Mare, Cozmești, unde a fost Bratul, cu jumătate de vad în Siret și Mircești, unde a fost Oană [29].

Două decenii mai târziu, la 22 iunie 1598, Anghelina Țânțăroae și fiul ei, Ionașco diac, se plâng că li s-a furat ispisocul de cumpărătură „pe o parte de ocină din a patra parte a satului Cozmești de la Dreptate, jumătate, partea din sus, care și-au cumpărat-o ei de la vărul lor, Condrea, fiul Maricăi, nepotul lui Luca Direptate" [30].

La 2 iunie 1603, Todosia, fiica Anghelinei, nepoata lui Boldescul, strănepoata lui Cozma Dereptate, vinde jumătate din a patra parte din Mircești și Cozmești, pe Siret, cu loc de moară și cu pod plutitor [31].

La 22 martie 1605, Cozma Ciocârlie și frații săi, Ștefan, Iordosia [Todosia ?] și Ana, copiii Gaftonei și verii lor, Rusul și Toader, fiii Condrei, nepoții Stancăi, strănepoții lui Luca Dreptate, răstrănepoții lui Jurja Tomăscul [Cozmăscul] vând dreapta lor ocină și dedină din privilegiile lui Jurja de la Ștefan cel Mare, a patra parte din Cozmești și din Mircești cu loc de moară la Siret [32].

La 15 aprilie 1605, Condrea, fiul Măgdălinei, nepotul Anghelinei Țânțăroae, împreună cu nepotul Stancăi și sora lui, Chelsia, cu nepoții lor, Vasile și Cârstina, copiii Todosiei și nepoata lor, Todosia, fiica lui Lupul, vând a patra parte din Cozmești [33].

În urma acestor vânzări succesive, satele Cozmești și Mircești au intrat în patrimoniul familiei Prăjescu.

Informația furnizată de aceste documente permite reconstituirea în linii generale, a genealogiei familiei Direptate (vezi p. 515).

Giurgea Cozmescul, contemporan lui Ștefan cel Mare, era — forma numelui o indică — fiul unui Cozma ; de la acesta din urmă își trage denumirea satul de pe Siret, „unde a fost Bratul". Tot în vremea lui Ștefan voievod, probabil în a doua jumătate a domniei lui, Cozmeștii au trecut în stăpânirea Stanei, fiica lui Giurgea și, de la aceasta, în 1528, la copiii ei, Luca Direptate și Anușca. Prin urmare, avem de-a face cu un transfer de proprietate de la urmașii lui Cozma cel bătrân la familia Direptate. Veriga care face legătura dintre cele două neamuri a fost Stana. Căsătorită cu un Direptate, ea a adus ca zestre satele strămoșilor săi. Când neamul Direptățeștilor s-a înstăpânit la Cozmești, acest sat a început să fie desemnat — cum s-a văzut deja din documentele citate — și cu numele proprietarilor („la Direptate"). Desigur, acest proces nu s-a putut produce imediat, în generația Stanei, ci mai târziu,

[28] *DIR*, XVI/1, p. 273, nr. 240.
[29] *Ibidem*, XVI/2, p. 202, nr. 212.
[30] *Ibidem*, XVI/4, p. 231, nr. 283.
[31] *Ibidem*, XVII/1, p. 104, nr. 146.
[32] *Ibidem*, p. 211, nr. 299.
[33] *Ibidem*, p. 234, nr. 317.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

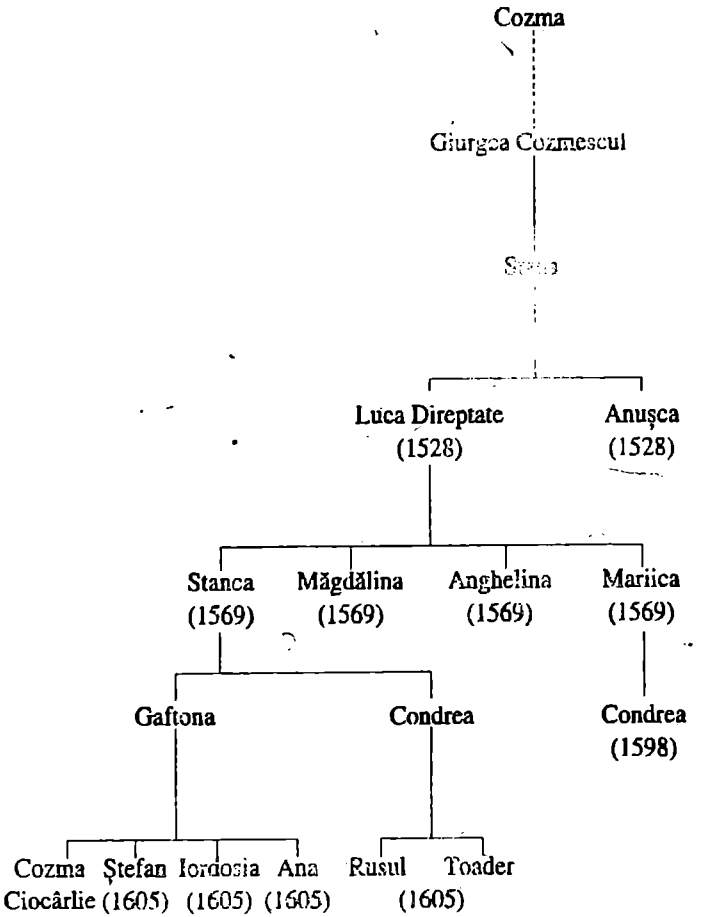

în aceea a copiilor săi? Dar aceasta este tocmai vremea când la Putna se redactau letopisețele care vorbesc de ungerea lui Ștefan „la Direptate". Știm deja că aceleași cronici târzii plasează, printr-un anacronism, bătălia de la Orbic în 1457. Prin același procedeu, probabil, ele au folosit, pentru numirea locului în care Ștefan a fost uns domn, termenul sub care atunci, în primele decenii ale veacului XVI, era cunoscut satul Cozmești. Reamintesc faptul că letopisețele scrise în domnia lui Ștefan nu pomenesc nimic despre Direptate, semn că la vremea aceea, numirea nu exista. Cozmeștii „de la Direptate" se aflau la Șcheia, pe drumul care lega Romanul de Suceava. Mai exact, *pe Siret, lângă Răchiteni, în fața Doljeștilor* [34].

Acest argument, coroborat cu celelalte, înfățișate în paginile precedente, mă determină să cred că *bătălia din 12 aprilie 1457 s-a desfășurat în Țara de Jos, în apropiere de Roman, și anume la Doljeștii de*

[34] Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe Siret. Așezarea aceasta se afla pe șleaul cel mare al Moldovei care, însoțind cursul Siretului, ducea la Suceava. În dreptul Doljeștilor (ca de altfel, și ceva mai la nord, în apropierea satului Joldești), drumul făcea o buclă spre răsărit, trecând pe partea stângă a râului, întrucât malul drept era inundabil [35]. Evenimentele petrecute după victorie se pot reconstitui destul de ușor, cu un anumit grad de probabilitate. Învingându-l și punându-l pe fugă pe Petru Aron, Ștefan va fi vestit la Suceava că el este noul domn pe care Dumnezeu l-a hărăzit Moldovei. La aflarea știrii, mitropolitul Theoctist i-a ieșit în întâmpinare pe drumul Sucevei și, în locul în care s-au întâlnit, l-a uns domn. Adică la biserica satului Cozmești [36], sat care mai târziu avea să se cheme „la Direptate". La ceremonie va fi luat parte și episcopul de Roman — al doilea după mitropolit în ierarhia ecleziastică a Moldovei — ceea ce poate să explice proporțiile daniei domnești din 1458.

Intuițiile corecte ale lui N. Iorga și Alexandru Papadopol-Calimach, contribuțiile și precizările mărunte care s-au adunat de-a lungul timpului, împreună cu o nouă interpretare a izvoarelor narative și documentare au contribuit la reluarea discuției despre locul bătăliei din 12 aprilie 1457. Argumentele culese din direcții diferite, coroborate între ele, nu numai că înlătură ipoteza desfășurării luptei în apropierea Sucevei, dar permit formularea unei singure concluzii: *confruntarea dintre Ștefan și Petru Aron a avut loc pe Siret, în Țara de Jos, în satul Doljești de lângă Roman.*

[35] Costin Merișca, *„La locul ce să chiamă Direptatea"*, p. 29.

[36] Constantin Rezachevici, *A fost Ștefan cel Mare „ales"...?*, p. 30, cu precizarea că autorul împărtășește punctul de vedere al profesorului C. Cihodaru că „Direptatea" se afla lângă Heciu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE BURLACU

BOURUL MOLDOVEI — SEMN DE HOTAR

Este un lucru ştiut că, încă din primele decenii ale fiinţării statului de la răsărit de Carpaţi, stema sa a fost capul de bour, văzut din faţă, căruia i s-au adăugat, pe parcurs, diferite elemente heraldice secundare. Mai puţin cunoscut este, însă, faptul că bourul şi zimbrul sunt animale diferite, precum şi acela că bourul a fost încrustat şi pe trunchiurile diferiţilor copaci, arbuşti sau pomi fructiferi, că a fost dăltuit pe feţele stâncilor, ca reper de hotar „veşnic şi nestrămutat".

Vechile cronici sau letopiseţe scrise în limba slavă menţionau ca stemă a statului bourul şi nu zimbrul. La rândul lui, Grigore Ureche sublinia că păstorii din Ardeal, umblând prin munţi, au dat peste o „fiară ce se chiamă bour" şi de aici „şi hierul ţării sau pecetea cap de bour se însemnază" [1]. În 1684, la puţin timp de la dispariţia bourului, Miron Costin făcea afirmaţia că „zimbrul se numeşte pe moldoveneşte bour [...] şi ţara are drept pecete un cap de zimbru" [2]. La cumpăna secolelor XVII—XVIII, Nicolae Costin se îndoia că ar fi existat „fiara aceasta ce-i dicu bour, poate că au fost zimbru..." [3]. Dimitrie Cantemir va amplifica nedumerirea, confundând bourul cu zimbrul [4]. La sfârşitul secolului XIX, confuzia lua proporţii prin lucrările istoricului şi filologului I. Bogdan care a tradus termenul slav corespunzător bourului prin acela de zimbru [5]. Tot atunci, Dimitre Onciul sublinia că în româneşte bourului i se mai zice şi zimbru [6]. La începutul secolului nostru, Constantin Cogălniceanu menţiona în legenda descălecatului un zimbru şi nu un bour [7]. În 1969, P.P.

---

[1] Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron vodă (1359—1595)*, ed. C. Giurescu, Craiova, 1934, p. 5.

[2] Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1929, p. 59, 106.

[3] În M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, ediţia a II-a, tom. I, Bucureşti, 1872, p. 84.

[4] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 51, 53, 89.

[5] *Vechile cronice moldoveneşti până la Urechia*, Bucureşti, 1891, p. 143, 188, 193, 223, 238; *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 34, 49, 94, 100.

[6] Dimitre Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 680.

[7] Constantin Cogălniceanu, *Istoria românilor*, vol. I, Iaşi, 1903, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Panaitescu a reeditat cronicile slavo-române din secolele XV—XVI, verificând și traducerile ; cu această ocazie, termenul „tur-turom" a căpătat înțelesul corect de bour și nu de zimbru [8].

În primele decenii ale veacului nostru, *Dicționarul limbii române* evidenția, pentru întâia dată, deosebirea dintre cele două animale și explica extinderea sensurilor pentru fiecare cuvânt [9]. Cu toate acestea, nedumerirea și confuzia continuă până în zilele noastre [10].

1. Bourul — semn de hotar al satului

Primele hotarnice cunoscute în documentele moldovenești mergeau pe elemente geografice naturale (ape, codri, culmi) ; acestora li s-au adăugat apoi repere artificiale (movile săpate, fântâni, arbori însemnați, stâlpi, pietre cioplite). Hotarele, în cele mai numeroase cazuri, aveau forma unui circuit închis, de unde denumirea de *ocolnițe*. Uneori, sub formă longitudinală, ele despărțeau două locuri sau proprietăți și atunci constituiau un hotar *înjugat* sau *însurărit*.

Cum se efectua hotărnicirea ? Din inițiativă proprie sau în urma cererii unor supuși, domnul dădea poruncă unor dregători să cerceteze și să dispună asupra hotarelor reclamate sau solicitate. Ziua aleasă se făcea cunoscută prin crainici sau prin bătere de tobă, părților interesate. La sorocul stabilit, se prezentau la fața locului cei implicați în diferend, având asupra lor documente și alte mărturii. Veneau și „oameni buni și bătrâni" cu bărbi și plete albe, veneau locuitorii din satele megieșe. Aici se citea porunca domnească și începeă cercetarea hotarelor, susținute sau infirmate de documente. Bătrânii, cu brazde în cap, după prestarea unui jurământ, mergeau de-a lungul hotarului, iar hotarnicul consemna în scris începutul acestuia. Din loc în loc, noul hotar era însemnat cu anumite repere.

În al doilea document moldovenesc cunoscut până acum care conține și prima hotarnică (30 martie 1392), sunt menționate mai multe movile, un val și alte elemente naturale care alcătuiesc ocolnița satelor Ciorsaceuți, Vladimirăuți și Bucurăuți. Acestor semne li se mai adaugă stâlpii, din lemn sau piatră, ciopliți pe două sau mai multe fețe, și întâlniți prima dată la hotarele satelor Rugășești pe Siret (18 aprilie 1397), Crainicești și Leucușești pe Drăslivița (1414—1419). În zonele împădurite, pentru a marca hotarul se ciopleau copacii întâlniți pe direcția indicată ; aceștia purtau numele de *ciopleje*. Un exemplu de hotarnică cu semnele citate este acela din 22 februarie 1446 privind satul Ripiceni [11].

Pentru a evita nedreptățile, la un moment dat, ca semn de hotar a fost introdusă crucea, făcută din lemn sau piatră ori încrustată pe un suport material (piatră, lemn, arbore). Este cazul în hotarnica satului

[8] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6, 14, 189, 191, 43, 48, 156, 160, 168, 177.

[9] *Dicționarul limbii române*, București, 1913, tom I, partea I, A—B, p. 632.

[10] O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 83, 588 ; I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, București, 1931, p. 167, 1467.

[11] *DRH*, A, I, nr. 2, 5, 39, 264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şerbanăuţi pe Siret (17 martie 1492), când, la o margine de pădure, într-un carpen, se afla „o cruce încrestată". Dar tot *crestare* sau *încrestare* se numea şi facerea altor semne (litere, cifre) pe stâlpi sau copaci. De pildă, la 6 martie 1533, în hotarnica satelor Drăguşeni şi Zăvoiani întâlnim „stejari însemnaţi", iar la 28 aprilie 1522, se confirma de către domnul Moldovei un hotar al unui loc de pustie de pe Răut, care începea „dintr-un stejar crestat" [12]. Aceste semne de hotar sunt comune Ţărilor Române şi menţionate neîntrerupt în documentele medievale.

Dintr-o mărturie hotarnică pe care o dau bătrânii răzeşi din Mădârjaci (ţin. Iaşi), în jurul anului 1641, rezultă că hotarul sau hatul se lăsa *„ţealine"* fiindcă *„iaste obiceiul ţării să nu să are pentr[u ça] să s[ă] cunoască hotarul"* [13].

O categorie specială de semne de hotar o constituie acelea care poartă pe ele stema ţării — bourul. Un tipar care conţinea efigia Moldovei se înfierbânta în foc şi se aplica pe diferiţi arbori sau stâlpi; în urma operaţiei, aceştia deveneau *boşuri.* Când conturul unui cap de bour se aplica prin lovire cu un obiect dur (ciocan, topor) unui reper de hotar (copac sau stâlp), operaţia se numea *marcare.* Şi în cazul încrustării în lemn sau al dăltuirii în piatră (pe stâncă, stâlp sau bolovan), aceste repere căpătau denumirea de *bouri.* În hotarnica moşiei Sârcova (ţin. Orhei), la 8 august 1668, se face precizarea că „peste drumul Sămăşcanilor ce merge la Sârcova într-un stejar, s-au tăet bour"; în continuare, documentul mai precizează că şi în alt „copaciu mare s-au tăet bour", în capătul Rediului de sus [14]. Era vorba, deci, de încrustarea în stejar a capului de bour. La 25 februarie 1604, când Ieremia Movilă confirma proprietatea asupra vechiului sat Minceni (ţin. Orhei), se aminteşte în hotarnică „o piatră hotar numită bour", care despărţea Mincenii de Horodiştea. Braniştea mănăstirii Neamţ de la vărsarea Jijiei în Prut avea, în hotarnica de după 1 august 1606, şi două pietre cu bouri, aşezate mai înainte de această dată. La 30 noiembrie 1792, în hotarnica moşiei Marcoviceni (ţin. Vaslui), mazilii hotarnici şi Vidraşco Cantir găsesc că locul este stâlpit „cu pietre hotară din vechi şi cu boore" [15].

Unele documente întrebuinţează termenul de *„înhierare"* şi pentru suportul de piatră, înţelegând prin aceasta că pe material s-a dăltuit stema ţării sau „hierul". La 12 noiembrie 1731, se găsea „petra aceia ce-au fost hotar înhierată, ş-am pus-o la locu", între satele Merăşti şi Răbâia (ţin. Fălciu). Aşadar, însemnul se obţinea prin dăltuirea în lemn sau piatră a capului-contur de bour sau prin „înhierarea" arborilor. Un document hotarnic făcut înainte de 14 septembrie 1641, mai generos în informaţii, consemnează şi locul unde se făcea îmbourarea pe copac: „într-(o) turpină de stejaru ce au fost un buâr".

Dacă urice, zapise şi înscrisuri de tot felul se pierdeau fiind supuse atâtor vicisitudini ale vremurilor, hotarnicele cu bouri pe copaci, stâlpi sau pietre rămâneau spre mărturie posterităţii, care le prelua şi le trans-

[12] *Ibidem*, III, nr. 108; *DIR*, A, XVI, I, nr. 317, 24.
[13] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. III, Iaşi, 1907, p. 250—251.
[14] T. Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, Iaşi, 1891, p. 211—212.
[15] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, Chişinău, 1961, p. 201; *DIR*, A, XVII, II, nr. 62; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. V/1, Iaşi, p. 100—102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mitea altor generații. În cele ce urmează, vom face câteva referiri la cazurile mai deosebite în care bourul apare ca reper de hotar.

Adeseori, primele atestări documentare ale unor localități sau moșii găsesc hotarnice vechi cu repere artificiale, de asemenea vechi. La 8 decembrie 1466, pe hotarnica unui loc sunt menționați și doi stejari însemnați [16]. Nu ar fi exclus ca sub acest termen generic, de „stejar însemnat", să se ascundă, de fapt, încrustarea în stejar a bourului Moldovei. La 3 aprilie 1488, Ștefan cel Mare dădea mănăstirii Putna satul Cozminul, al cărui hotar întâlnea și un stejar „însemnat, care are pe el un bour". *Aceasta este prima atestare sigură a unui semn de hotar cu bour pe hotarele interioare.* Peste doi ani, la 26 noiembrie 1490, apare mențiunea unui „tei pe care este bour", ca reper al unei siliști de la gura Humorului. La 15 octombrie 1491, în marea ocolniță a târgului Vaslui se întâlnesc 29 de movile săpate, dar și cinci „stejari bouri". Până la sfârșitul secolului, numărul acestora crește. Apare chiar și un toponim : „la bouri, unde au fost loznițele", în hotarnica satului Orbic [17].

În prima jumătate a secolului XVI, în hotarnica braniștei Lozovița pe Bârlad, în apropierea Țării Românești, sunt menționați trei stejari cu bouri. Până la sfârșitul secolului, documentele hotarnice mai consemnează un stejar crestat, stejari însemnați, un stejar cu cruce, stâlpul lui Ștefan vodă și nouă stejari-bouri. Interesant este faptul că în hotarnica din 15 noiembrie 1588 întâlnim expresia „din bour în bour". Alături de „boor a altor moșii" sau „tot buorul prin dumbravă", ea constituie dovada că suportul purtător de însemn nu mai conta, ci doar bourul, care devenise sinonim hotarului [18]. Bourul reprezenta un reper „legiuit" aducând certitudinea unui hotar adevărat, veșnic și nestrămutat ; el întruchipa, de asemenea, siguranța și dăinuirea proprietății.

În secolul XVII, mențiunile documentare abundă ; printre reperele de hotar găsim bouri pe copaci, pe stâlpi de lemn sau piatră. Într-o hotarnică a mănăstirilor Agapia și Secu (țin. Neamț) din 1604, reluată și confirmată în alte documente, sunt menționați circa 40 de copaci cu bouri. În aceeași zonă, în hotarnica moșiei Țolici din 21 iulie 1668, se întâlnesc 16 bouri. Satul Căbășești (țin. Orhei) are în hotarnica sa din 1619 — 1620, nu mai puțin de opt bouri, care marchează piscuri, dealuri, păduri, dar și vâlcele și pâraie [19].

În secolul următor, hotarnicele sunt mai ample și însoțite de estimări agrimensurale, reperele se descriu cu multe amănunte. De exemplu, hotarnica târgului Hârlău, din 1756, insera șase copaci cu bouri, uneori dublați cu pietre-hotar. Marea ocolniță a moșiei Petrești (țin. Roman) de la 1784 descrie 49 de bouri, dintre care 11 vechi și 38 noi, pe diferiți copaci din Codrii Iașilor. În acești codri avea hotar și satul Tomești (țin. Cârligătura), la a cărui stabilire (15 mai 1745), boieri hotarnici „au făcut 7 bouri în rând prin dumbravă pe muché dealului" (încrustați, desigur, în diferiți copaci) și „3 boure prin stejari în rând prin luncă", până

[16] *DRH*, A, II, nr. 143.
[17] *Ibidem*, III, nr. 36, 81, 96, 100.
[18] *DIR*, A, XVI, I, nr. 452 ; *ibidem*, II, nr. 24 ; *ibidem*, III, nr. 93, 278, 489, 498, 514 ; *ibidem*, IV, nr. 18 ; *ibidem*, III, nr. 498.
[19] *Ibidem*, XVII, II, nr. 62 ; *ibidem*, IV, nr. 520.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în apa Sacovățului. Ioniță Sandu Sturza, hotarnic la 1797, descria și desena pe harta moșiei cercetate și delimitate — Filipeni (țin. Tecuci) — și patru bouri în coroanele a patru copaci, notând dedesubt : „copaciu cu boor“ [20] *(vezi figurile 1—3)*.

Din secolul XVIII datează și un ispisoc de la Mihai Racoviță prin care i se confirmă lui Ioan Sturza mare paharnic o bucată de pământ din locul domnesc al târgului Baia. Hotarnica acestuia întâlnește „un bour vechi de la Alexandru vodă“ [21]. La 20 mai 1775, din porunca autorităților austriece din Cernăuți, se făcea o hotarnică în legătură cu părți pretinse din moșia Buda de către familia Holban. Prezența unui bour vechi a făcut să se piardă o parte din moșie : „dar s-au primit și Holbăneștii fiind-că s-au găsit bour vechi ca să fie păgubași, de cele 4 odgoane, care bour desparte Buda de Becești“. Un bour vechi nu se putea contesta în nici un mod și, peste acesta, nu se putea trece. Iată cum o cercetare minuțioasă de documente și hotare, făcută de doi dregători în luna august 1786, descoperă între două moșii (țin. Neamț) vechiul hotar „cu bouri vechi (bourul Vadului) și nu poate să mai fie moșia de Dragomirești printre Vad și printre Hrișcani“ [22].

Am întâlnit documente în care începutul și sfârșitul ocolniței se face în același reper numit „cheotoare“ și care este un copac-bour. Așa, de exemplu, la 5 aprilie 1619—1620, hotarnica unui loc de moară, de prisacă și a unei iezături a satului Căbăești (țin. Orhei) pe apa Bâcului, consemnează că „întâi ne-au arătat un boor într-un arțar, ci este cheotoare, dispărțindu-se moșie Fâstâcilor cu moșea Cioteștilor și cu Căbăeștii“. După ce se delimitează obiectivul (hotarnica cuprinde, printre alte repere, și șapte „copaci cu boori“), se ajunge „di undi s-au început, ci este boor în arțario“. O altă ocolniță cu „bour cheotoare“ este aceea din 20 mai 1663 a satului Bălănești (țin. Tutova) pe apa Bârladului. Hotarnicii și mulțimea martorilor „începe hotarul [...] de la un stâlp de piatră lângă un păr cu buear de acolea“, trece peste mai multe repere, printre care și „un stejar cu buear“, alți „copaci cu bueari“ și încă alții asemănători, apoi „o salce cu buear“ și de aici se ajunge la locul de unde „s-au început hotarul întâiu“ [23].

*

La prima vedere, s-ar părea că reperul-bour se făcea pe arbori numai în zonele împădurite, în dumbrăvi, bucovine, rediuri sau zăpodii. Or cercetarea arată prezența acestuia pe toate speciile de arbori (de pădure și fructiferi) și chiar pe arbuști (păducel), în toate locurile : câmp, lunci, vâlcele, și chiar în interiorul satelor sau orașelor.

Dintre arborii pădurii, stejarul se consideră că trăiește cel mai mult (peste opt sute de ani) și de aceea, când hotarul cădea în dreptul unui

[20] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV/2, Iași, 1915, p. 219—223 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVII, Iași, 1891, p. 76—92 ; A. S. B., Documente istorice, CCXIII/32, a, b.

[21] *CDM*, V, nr. 881, p. 235.

[22] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXI, p. 99—102 ; vol. XXV, p. 185—188.

[23] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, p. 345—349 ; Dimitrie I. Ciurea, *Documente moldovenești*, în *CI*, anul X—XII, nr. 2, p. 68—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemenea copac, hotarnicii îl „înhierează", „încrustează", sau îi „tac buăr". De la prima menţiune documentară a reperului-bour, din 1488, când se îmboura un stejar, şi până în zilele noastre, vigurosul copac a purtat, veacuri în şir, elementul principal din stema Moldovei. Interesantă este expresia întrebuinţată în mărturisirea delimitărilor hotarnice din 25 mai 1782, a moşiei Răteşti pe pârâul Topoliţa (ţin. Neamţ) : „printre hotară şi bouri prin stejari" [24], subliniind generalizarea reperului-bour.

Alături de stejar, şi maiestuosul fag a fost înzestrat cu marca ţării. La 18 iulie 1588, la confirmarea unor proprietăţi ale mănăstirii Bistriţa de către Petru Şchiopul, se menţiona, printre alţi bouri şi semne vechi, la fântâna Dăvidoaei — „bour într-un fag". În marele codru domnesc din părţile Vasluiului, fagul era îmbourat ori de câte ori se ivea prilejul. Aşa de exemplu, din mărturia hotarnică de la 20 septembrie 1670, reiese că hotarul început de lângă Onişcani şi până dincolo de apa Sacovăţului era format numai din bouri făcuţi în cinci fagi mari, care cădeau în linia de delimitare. La 14 iunie 1741, când se măsurau şi se hotărau părţi din moşia satului Misihăneşti, hotarul începea „dintr-un fag cu bour" [25].

În unele situaţii, şi ulmul era tot atât de rezistent ca şi stejarul. Mănăstirea Sf. Ilie din Suceava obţinea, la 1 iunie 1613, o confirmare de proprietate în satul Şchei. La un anumit loc, hotarul ajungea „la pădure la un ulm, pe care este făcut un bour". La 7 septembrie 1777, hotarnica satului Băseşti (ţin. Bacău) atingea „piscul din dreptul casei Şoşei, unde s-au făcut şi bour într-un ulm, unde desparte muntele de câmp". Într-o amănunţită hotarnică făcută în anii 1619—1620 pentru moşia Căbăeşti (ţin. Orhei), răzeşii şi hotarnicii împrejurași, însoţiţi de vornicul de poartă Constantin Tacu, „au găsit boor într-un ulmu în prăvalul apei" [26].

Marea hotarnică din 15 octombrie 1491, menţionează în rediul dinspre satul Petreşti (lângă Vaslui), alături de mai mulţi stejari cu bouri, „şi un frasin, ce este iarăşi într-însul buor şi movilă săpată lângă dânsul". Prin anul 1806, mazilul Constantin Păscălin, cumpărând dijma codrului din părţile Bogdanei (ţin. Tutova), mărturiseşte celor ce judecau diferendul că „am tocmit ca să se facă doage însă şi semnul bourului l-am arătat ce era într-un frăşin în Similişoara cé Sacă carele mi-l arătase bătrânii răzeşi" [27].

Semnul de hotar cu capul de bour se încrusta şi pe alţi arbori, în funcţie de specificul zonei şi de natura reperelor de pe teren Aşa, bunăoară, erau : perii, paltinii, scorușii, teii, deopotrivă menţionaţi în documente.

La 26 octombrie 1773, în hotarnica moşiei Tălhăreşti pe Idrici (ţin. Vaslui) se menţiona că hotarnicii, când au ajuns „în marginé dumbrăvii [...], au făcut şi boor în păr dispre miazănoapte". În cursul anului 1751,

[24] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXI, Iaşi, 1892, p. 370—371.
[25] *DIR*, A, XVI, III, nr. 489 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVII, p. 22 ; A.S.B., Documente istorice, LV/112.
[26] *DIR*, A, XVII, III, nr. 219 ; *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, p. 346.
[27] *DRH*, A, III, nr. 96 ; Pr. Ioan Antonovici, *Istoria comunei Bogdana, din plasa Simila, judeţul Tutova*, Bârlad, 1906, p. 246—247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la delimitarea unor moşii din ţinutul Vaşlui, hotarnicii mărturisesc că în muchea dealului dinspre Negrileşti s-a pus piatră, iar „pe Hârtopu pe costişé despre răsăritu s-au făcut buor într-un păr" dublat de o piatră-hotar [28].

La 21 august 1604, mai multe feţe bisericeşti aleg hotarul mănăstirii Secu (ţin. Neamţ) şi menţionează că peste apa Topoliţei şi a Neamţului s-a ajuns şi „la doi paltini în buor"; de aici, hotărnicirea continua şi cu alte repere purtând marca ţării.

La 5 august 1795, la cercetarea hotarelor satului Bălăneşti (ţin. Tecuci) aparţinând mănăstirii Răchitoasa, în hotarul dinspre Ibăneşti, în colţul moşiei din jos, s-au pus două pietre şi „s-au făcut şi bour în scruş" [29].

La măsurătoarea şi stâlpirea moşiei Misihăneşti (14 iunie 1741), se întâlneşte în codrul de pe dealul Năvărniţilor, printre bourii puşi în stejari, fagi şi un „cuga(s)tru ci s-au pus buor"; după alte repere, unele cu bouri, urmează un alt „giugastru cu buor" şi, în sfârşit, „s-au pus piatră lângă un giugastru şi s-au pus şi buor". La 22 iunie 1785, la hotărnicirea moşiei Dumeşti (ţin. Vaslui) dinspre Armeneşti, se menţiona, printre alte repere cu stema Moldovei, un dâmbuşor „unde s-au pus piatră hotar şi s-au făcut şi buor în giugăstraş" [30].

La 26 noiembrie 1490, în hotarul siliştei Poiana de la gura Humorului, lângă un drum de la marginea pădurii, se afla „un tei pe care este buor". În codrii Orheiului, pe hotarul ocolului domnesc al târgului Orhei, se alegeau şi se stâlpeau, la 3 iulie 1806, moşiile Burhata şi Poiana Mana. Hotarul ajungea la „dial de Otacu Botnarului [unde] s-au făcut boor într-un tei şi s-au pus şi piiatră hotar la rădăcina teiului". Tot în această parte a ţării, satul Căbăeşti (ţin. Orhei) avea, la 1619—1620, parte de hotar pe malul pârâului Săpănoaia la „o movilă, unde este ş-un teiu mare în movilă, boor într-însu" [31].

În lunci, vâlcele sau alte locuri joase, unde creşteau plopi, arini şi sălcii, dacă aceştia corespundeau semnelor de hotar, se îmbourau. Satul Bălăneşti (ţin. Tecuci) avea pe hotarul din lunca Bârladului, la 20 mai 1663, „o salce cu bour", iar moşiei Huşi de pe pârâul Şomuz (ţin. Suceava) i se făcea, la 22 mai 1701, „un bour într-o răchită", de unde hotarul trecea şi prin alţi bouri. În lunca Prutului, la 6 august 1758, hotarul unor părţi de moşie din satul Colunesti, alipite satului Uşereşti (ţin. Lăpuşna), întâlnea „la luncă într-un cotu,... doi plopi mari, unde s-au făcut şi buor, în plopul cel din susu, care bate dreptu în apa Prutului". La gura Jijiei, braniştea mănăstirii Neamţ avea, la 30 martie 1613, şi un „plop care este cu buor". La 1 februarie 1741, în mărturia de hotar pe care o făcea moşiei Gherăieşti (ţin. Bacău), Radu Racoviţă sublinia că „în malul luncei Bistriţei, am pus altă piatră şi s-au făcut şi buor într-un plop". La 20 mai 1775, când se reaşeza hotarul moşiei Buda (Bu-

[28] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. V/2, Iaşi, 1923, p. 53; idem, *Surete şi izvoade*, vol. X, Iaşi, 1915, p. 96—103.

[29] *DIR*, A, XVII, I, nr. 252; A. S. B., ms. 575, f. 81 v—82 v.

[30] A. S. B., Documente istorice, LXV/112.

[31] *DRH*, A, III, nr. 81; Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, p. 404—407; *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, p. 345—349.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

covina), se menţiona că peste pârâul Mârzacului „s-au făcut buor într-un arin", iar numeroşii boui vechi s-au înnoit [32].

În silişti sau în apropierea satelor, prin grădini, livezi sau vii, găsim menţionaţi şi pomi fructiferi îmbouraţi. La 18 iulie 1779, câţiva hotarnici aleg şi măsoară părţile de moşie ce le are preotul Stratul Portasi în satul Căueşti (ţin. Tutova), „pe apa Bărzotii, săpt codru Ghenghii". Hotarnicii arată că „prin vii s-au pus boor... într-un măr tănăr a lui Iftimi Hogaşu, iar la răsărit s-au pusu boor într-un cereş în gardul unei vii, iar din susu în poiana Băcii s-au făcut groapă într-un hat şi boor la un stejar". Într-o altă mărturie hotarnică, din 5 iulie 1711, a satelor Şoldăneşti, Broşteni şi Pădureni (ţin. Suceava), aflăm că „s-au făcut şi bour într-un vişin". În apropierea satului Poşorcani de pe Căiuţul Mare (ţin. Putna), unde se va forma satul Blidari, în două hotarnice din cursul anului 1757, se întâlneşte acelaşi „măr cu bour ci au fost însemnat şi mai dinainte în livezi". În hotarul satului Viştelești de pe pârâul Bogdana (ţin. Tutova), la 12 mai 1743, aflăm că „şi prin livezi încă s-au pus boâri" [33].

În zonele împădurite din munţi, dealuri şi lunci sau în rărişurile acestora, întâlnim şi pădureţi cu bouri, prin pădureţi înţelegându-se merii sau perii sălbatici. În nordul ţării, satul Ostriţa (ţin. Cernăuţi) era stâlpit, la 3 septembrie 1752, dinspre satul Boian ; hotarnicii precizează că în „margine luncii s-au făcut un buor într-un pădureţ şi de la buor drept peste o baltă". De asemenea, satul Stăneşti (ţin. Cernăuţi) avea, la 24 februarie 1776, „149 stânjăn păn diasupra diac(lu)lui între nişte cireşi ş-acolo am găsit buor într-un pădureţ" [34].

În zona Carpaţilor răsăriteni, unde hotarul traversa sau mergea prin munţi, alături de copacii seculari cu bouri, găsim şi esenţe răşinoase îmbourate. Hotarnica moşiei satului Lucavăţ (ţin Suceava), din anul 1667, preciza că hotarul de vest mergea pe cumpăna apelor şi a celor două ţinuturi — Cernăuţi şi Suceava — şi, după mai mulţi bouri aşezaţi pe înălţimi, ajungea la o culme de unde izvorăşte un „alt părău ce cură în Mihordé şi s-au făcut alt bour într-un brad şi de acolo în sus". Acolo unde hotarul nu întâlnea copaci, sau nu se puteau aşeza stâlpi, bourul Moldovei se dăltuia în stâncă. Este cazul cu hotarnica făcută de Neculai Buhuş medelnicer, înainte de 20 iunie 1662, satelor Braşeuţi şi Vânători (ţin. Piatra). După ce traversa culmea Nijnei, a Cernegurei, hotarul ajungea „într-apa Calului într-on fag cu buor şi la un buor într-o stâncă, lângă stânca cea mare" [35].

Menţionam mai sus că reperul-bour se întâlneşte şi în interiorul satelor şi al oraşelor. În ţarina târgului Iaşi, la 9 aprilie 1662, mănăs-

---

[32] Pr. Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. III, Bârlad, 1915, p. 255—256 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 44—47 ; Aurel V. Sava, *O moşie kogălniceneasca : Coluneştii din ţin. Lăpuşnei*, în *AR*, tom. VIII, Bucureşti, 1942, p. 35—37 ; *DIR*, A, XVII, III, nr. 203 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVII, p. 210, 99—102.

[33] A. S. B., Documente istorice, CLXXXV/324 ; T. Codrescu, *op. cit.*, p. 190 ; *ibidem*, vol. XI, Iaşi, 1889, p. 232—241 ; Pr. Ioan Antonovici, *Istoria comunei Bogdana...*, p. 72—73.

[34] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, Cernăuţi, 1939, p. 80 ; Alexandru Vitencu, *Documente moldoveneşti din Bucovina*, Cernăuţi, 1929, p. 28—29.

[35] T. Balan, *op. cit.*, p. 94—95 ; Paul Mihail, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol 1607—1806*, Iaşi, 1948, p. 59—62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tirea Aron Vodă avea hotarul din preajma pârâului Ciric, într-o muche de deal, și de acolo la o dumbravă, unde se afla un „buor", a cărui direcție (pravăț) este redată de expresia „tot buorul prin dumbravă". Nu ne îndoim că și pe vatra orașului Iași, ca și pe a altor orașe și târguri, au existat repere de hotare cu bouri. Așa s-ar deduce din mențiunea de la 3 aprilie 1760, mai laconică : „colțul gardului d-sale banului Scărlătache, unde s-au găsit piatră hotar vechiu, [...] de acolo la deal [...] și până în locul domnesc". În satul Sohodol (țin. Bacău), la 10 mai 1741, când se alegea un loc lui Parfenie Bârzul, hotarnicul menționează vatra locuibilă a satului, „lângă casa lui Ilia Păcurariu, de la vale unde am făcut și buor". Într-o carte de hotărâre dată lui Toader Gicovan pentru moșia lui din Câmpulung, în dealul Gicovanului, la 5 iulie 1790, se spune că hotarul ajunge și „în vârful dialului până în niște tișituri de fag și drept într-o hațcă [casă, bordei, colibă — *n. ns.*] unde s-au făcut boor" [36].

*

Domnii erau cei mai mari și ultimii hotarnici ai țării. În situații deosebite, participau direct la judecarea, alegerea și stabilirea hotarelor, poruncind să se „înhereze" reperele despărțitoare. „Am hotărnicit [...] însumi domnia mea", cu mitropolitul Moldovei, cu o seamă de dregători și cu târgoveții din Suceava, precizează Petru Aron, înainte de 13 iunie 1456. În primăvara anului 1555, înainte de 24 aprilie, Alexandru Lăpușneanu, trecând de la Bacău la Roman, s-a oprit din drum și, în prezența lui, s-a vândut un iaz și partea din sus a satului Popești, pe Siret. Domnul a „hotărnicit însuși" delimitarea acestei vânzări-cumpărări. Ieremia Movilă merge și petrece „o zi toată" în satul Săvești, stabilind, în apel, „însumi domniia mea", hotarul mănăstirii Pobrata, la cererea lui Urechie mare vornic, Mogâldea vornic și Cocriș [37].

Din faptul că porunca pentru marcarea hotarului cu bouri venea de la domnie, s-a născut expresia „buori gospod" sau „buori domnești". O confirmare o avem la 21 august 1604, când, la porunca domnului, înalte fețe bisericești și un dregător local aleg hotarele mănăstirilor Agapia și Secu (țin. Neamț). Aceștia răspund cu semnificativa frază : „am umblat noi înșine până la apa Bistriței și peste Bistrița și le-am făcut bouri și stâlpi". Deci, porunca domnească fusese : „să se pună bouri". O găsim exprimată clar la 29 aprilie 1626, când Miron Barnovschi se adresează în termenii următori unor dieci din târgul Piatra, pentru alegerea unui loc domnesc dăruit mănăstirii Bisericani : „să socoți ce iaste locu domnescu să alegeți și să puneți stâlpi de piatră și buări" [38].

Domnul nu putea să fie hotarnic nemijlocit în toate procesele. De aceea, el îi autoriza pe dregătorii săi să cerceteze și să judece unele delimitări de proprietate. În câteva cazuri, informațiile mai generoase consemnează chiar numele celui ce a făcut bourul pe suportul-hotar. În ex-

[36] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, Iași, 1908, p. 185 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XII, Iași, 1889, p. 326 ; Alexandru Vitencu, *op. cit.*, p. 113—114.

[37] *DIR*, A, XVII, II, nr. 71 ; *ibidem*, III, nr. 269 ; *ibidem*, I, nr. 289 ; *ibidem*, III, nr. 219.

[38] *Ibidem*, I, nr. 252 ; *DRH*, A, XIX, București, 1969, nr. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tremitatea de jos a Moldovei, la Olteni, pe Bârlad, la 12 mai 1546, când se alegeau părțile episcopiei de Roman din satul Țăpești, hotarnicii Bogdan staroste și Oprea vătaf au făcut bourul Moldovei în trei stejari. Episcopul de Roman, Agafton, cel de Rădăuți, Teodosie, și Filoftei, fost episcop, împreună cu Gheorghie pârcălab de Neamț hotărnicesc mănăstirii Secu, la 21 august și 16 octombrie 1604 și apoi la 20 aprilie 1605 : „și le-am făcut bouri în stâlpi" precizează documentul. Marea ocolniță are pe întinsul hotar circa 40 de copaci cu bouri, dintre care unii pe „hotarul unguresc". Vasile Rojniță vornic de gloată și Andrei uricarul stabilesc în apel, la 6 iunie 1708, hotarul siliștei Căuești pe Prut, proprietatea Mitropoliei. Totodată, ei sunt și agrimensori, iar feciorul lui Borie „au pus buori în stejarii tineri" și stâlpi de piatră cu cărbuni dedesubt. În hotarnica satului Siliștea (ținutul Suceava) din 15 martie 1778, este amintită „o piatră deasupra Adâncăței, unde este și bour într-un stejar, ce l-au făcut dumnealui spatarul Iordachi Cantacuzino, dovedind piatra veche" [39].

Toate delimitările de proprietăți se făceau în prezența părților interesate, a satelor sau obștilor megieșe, cât și a martorilor nepartinici. La 24 august 1625, când Pătrașcu Basotă logofăt al doilea și Gheorghe Basotă al doilea vistier aleg hotarele moșiei Mogoșești (ținutul Neamț) erau prezenți Pană vistiernic, care cumpăra, Zaharia cu frații și surorile lui, care vindeau, Macsăm cu frații lui, care vindeau, Toader Gărgăriță cu femeia și cu fetele lor, care, de asemenea, vindeau, răzeșii de acolo, precum și oamenii buni și bătrâni din satele megieșe (Hărlicești, Vrânceni, Dumbrăveni, Orbic, Zberești și Dornești). Hotarnicii sunt și agrimensori, măsurând cu o funie de 20 de stânjeni ; din loc în loc, ei pun semne de hotar. Se întâlnește „un bour vechiu" pe un vârf de deal, lângă un „bolovan vechi" ; și documentul adaugă : „am făcut și noi bour". De aici, hotarul trecea peste pârâul Orbic, în muchea codrului, unde s-au făcut bouri „într-un paltin și unul într-un fag", ultimul bour făcându-se în pârâul Orbic, unde a fost moara lui Hăsan [40]. În cazul acesta, bourul dubla un reper anterior : vechiul bolovan.

Aproape de vărsarea Jijiei în Prut, mănăstirea Neamț poseda, încă de la 23 februarie 1438, o prisacă și o moară de apă. Spre sfârșitul secolului XVI, Roșca vornic, din porunca lui Ieremia Movilă, face hotarnica și a unui „loc din pustie" din jurul morii și convine cu cei interesați să se facă stâlpi și pietre-hotare. Numai că Roșca a murit. Mihai Viteazul, ca domn al Țării Românești, al Ardealului și Moldovei, a confirmat, la Alba Iulia, aceste proprietăți ale mănăstirii Neamț. Bănuim că acum hotarul a fost actualizat și s-au însemnat ca repere despărțitoare un plop cu bour, nouă stejari cu bouri și două pietre, de asemenea, cu bouri. La 1 august 1606, la solicitarea mănăstirii, Simion Movilă dă poruncă hotarnicului Buzul să stâlpească locul cu pricina. Acesta cercetează hotarele iar părțile în dispută recunosc hotarnica veche a vornicului Roșca, stâlpită și cu cele două pietre pe care erau dăltuiți bourii Moldovei. În scurt timp, la 14 iulie 1609, Constantin Movilă recunoștea acest hotar prevăzut cu cele

[39] *CDM*, V, nr. 752, p. 198—199, nr. 757, p. 200 ; *DIR*, A, XVII, I, nr. 252, 260, 319 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 314—319 ; *DIR*, XVI, I, nr. 452.
[40] *Ibidem*, XVII, V, nr. 480.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două pietre purtând bouri. Peste patru ani, la 30 martie 1613, Ștefan Tomșa va da poruncă lui Sturza postelnic și Ionașco logofăt al treilea să facă expertiza hotarelor disputate. Aceștia, mai conștiincioși decât înaintașii lor și cu o mai bună pregătire, descriu hotarnica cu numeroase toponime și elemente naturale : un plop cu bour și încă nouă stejari îmbourați. Sunt menționate și trei pietre de hotar, dar fără bouri. Gașpar Grațian, la 21 octombrie 1619, confirmă aceleași proprietăți ale mănăstirii Neamț, cu vechile lor hotare, specificându-se ca semne despărțitoare „două pietre cu bouri“ [41]. Aceasta face dovada că în ocolnițe sau în hotarnice nu se consemna precis dacă suportul era prevăzut cu bouri sau nu ; precizarea se făcea, însă, în documente o dată cu descrierea mai amănunțită a hotarului respectiv. Buzul menționa două pietre cu bouri și nici un stejar, iar Sturza și Ionașco descriau un plop și nouă stejari cu bouri și trei pietre de hotar, fără a mai adăuga „cu bouri“.

Pentru autenticitatea bourilor-borne, hotarnicii puneau sub aceștia cărbuni, cenușă sau cioburi. La 18 mai 1822, hotarnicul Ion Rășcanu alege, măsoară și hotărăște unele părți din moșia Tabăra din satul Viștelești (țin. Tutova). Pentru a repera corect direcția hotarului, destul de dificilă pe o anumită distanță, el declară că „am făcut semni, groapă și bour întru un copaci și am rădicat și momâi în muché dialului“. De aici, hotarul cobora la vale, trecea peste apa Bogdanei și ajungea pe culmea opusă, unde „am făcut un bour întru un copaciu“. Într-o altă asemenea situație, la 25 august 1791, doi hotarnici cercetează și verifică hotarul dintre satele Brăești și Cristești (țin. Cârligătura), situate în zonă împădurită, cu văi, pâraie și dealuri. Așezarea geografică făcea foarte dificilă trasarea hotarului. Pe culmea dealului, în codru, se afla „un copaci de stejar, în cari s-au găsit bour“ și, nu departe de acesta, un „altu bour într-un stejar, în Dealu Mare“. La celălalt capăt al hotarului, se află „o piatră hotar, deasupra văii Buhnii“, iar la cei doi stejari-bouri „au pus de au făcut fum“. În acest mod, urmărindu-se direcția fumului ce se ridica drept în sus, de peste două pâraie și trei dealuri „și după pravățul petrii căutând drept asupra bourilor di la codru“, s-a putut stabili linia dreaptă a hotarului, atestată în hotarnicile mai vechi [42].

Multe din primele atestări documentare ale localităților din Moldova aduc ample informații despre hotare și reperele acestora, unele fiind din „veac“ sau „străbune“. Este firească întrebarea : cum s-au transmis aceste informații până la documentul scris ? Reperele naturale, cele artificiale, copacii, stâlpii sau stâncile îmbourate au fost făcute, văzute, reînnoite și transmise pe cale orală. Știm că la facerea unui hotar, copii de 6—10 ani erau bătuți și purtați din semn în semn pentru a spune, când vor fi întrebați, pe unde a fost delimitarea moșiei părintești. Câteva documente dovedesc că se proceda, în alte cazuri, și la tragerea de păr a copiilor pe semnele de hotar. În anii 1633—1634, pe când bătrânul Pavăl Capotă din Mădârjac (țin. Iași) era copil și s-a făcut hotarnica satului

[41] *DRH*, A, I, nr. 180, *DIR*, A, XVI, III, nr. 568 ; *ibidem*, IV, nr. 296, 366 ; *ibidem*, XVII, II, nr. 60, 62, 302 ; *ibidem*, III, nr. 203 ; *ibidem*, IV, nr. 520.

[42] Pr. Ioan Antonovici, *op. cit.*, p. 254—256 ; M. Costăchescu, *Satul Cristești, cu trupurile sale Popișcani, Coșești și Bărbești. Schiță istorică*, extras din Buletinul „Ioan Neculce“, fasc. 8 (1929), p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dădești (țin Roman), hotarnicii „l-au aruncat și de păr pentru să ție menteă". Într-un alt document, din 1725, al satului Solca (țin. Suceava), se povestește cum obștea prelua, cunoștea și transmitea hotarele străbune cu bouri. Lazorescu cel bătrân, probabil om de 80—90 ani, din satul Toderești, duce hotarnica satului Solca din semn în semn și arată că hotarul sare și „peste pădure în bour", continuându-se până la locul de unde s-a început. Apoi, mărturisește că fiind mai mulți copii, probabil prin anul 1650, și „umblând părinții noștri pre la aceste seamne ce să scriu mai sus cu oameni domnești ne-au purtat și pre noi și ne-au și depăreat [tras de păr — *n. ns.*] pre la seamne ca să ținem minte". În preambulul documentului, vrednicul uncheaș arată care trebuie să fie testamentul fiecărei generații față de bătrânele hotare : „precum am apucat din părinții noștri cei bătrâni, precum ne-au spus și ei noaa, așa spunem și noi altora [...] hotarul Solcăi". Este semnificativă și mărturisirea lui Ion Safer din Tanacu, om de peste 80 de ani, care „nevrând a ține mistuit adevărul" despre vechile hotare ale moșiei Delea (țin. Vaslui) relatează, la 27 iunie 1806, că „fiind un stejar însemnat în Valea Bâhnarilor din sus, când eram eu copil mic, am mers cu alți băeși și i-am dat foc de au arsu, iar tatăl meu auzind m-au luat pe mine și ducându-mă drept la rădăcina stejarului, m-au bătut pentru că l-am arsu zicând că acel stejar au fost cu bour a moșiei Delei și când va fi întrebare vre odată să știu cum s-arăt. Și așa eu după aceia m-am apucat și am sădit doi nuci care și acum să află în locul acelui stejar" [43]. Iată, așadar, cum un stejar bour s-a distrus, dar informația existenței lui s-a păstrat și transmis prin sădirea altor arbori și prin sincera mărturisire de mai sus. Toate acestea au constituit obiceiul hotarului și s-au transmis din generație în generație, fiind apoi preluate de documentele scrise.

*

În unele situații, pe hotarele interioare, asupra bourilor-repere se abăteau metehnele oamenilor, interesele meschine și egoiste : ei făceau obiectul mistificărilor, neglijenței, indiferenței. La 12 noiembrie 1731, la porunca domnului, doi hotarnici cercetează și reașază un hotar „stricat", între satele Merești și Răbâia (țin. Fălciu). În prezența celor interesați, Andrei podariul face următoarea mărturisire : „făcând Mustafa-aga o moară de vântu, au mersu turcul în silă și au scos hotarul [piatra-bour — *n.ns.*] și l-au pus sub talpa morii". Hotarnicii merg la punctul indicat „ș-am săpat la locul hotarului, ș-am găsit cărbunii... și cinușă s-au găsit". La dispoziția și în prezența lor s-a adus „petra aceia ce-au fost hotar înhierată, ș-am pus-o la locu". La 25 mai 1806, găsim consemnat, pe hotarul atât de controversat dintre satul Trebeș și orașul Bacău, că pietrele de hotar sunt dislocate „și o piatră o punea Ianăș Burbula pe o grapă și grăpa semnătura" [44].

Odată dislocată piatra-bour, hotarul se putea muta ușor și, de aici, suspiciuni și interminabile procese. În cazul arborilor-bouri, pentru a se

[43] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV/1, Iași, 1914, p. 33 ; Teodor Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 51—53 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XV, p. 215—216.

[44] *Ibidem*, vol. XVII, Huși, 1927, p. 107—108 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXII, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

face răsluirea de moşie, aceştia trebuiau să dispară şi modalităţi s-au găsit destule. La restabilirea hotarelor satelor Ostriţa şi Boian (ţin Cernăuţi), pretinse de mănăstirea Putna şi vornicul Ion Neculce, din 29 iunie 1737, boierii hotarnici găsesc în lunca Prutului „o trupină de stejar carili era căzut şi arsu, dar în trupina cât mai era rămasă s-au cunoscut buorul". La 30 noiembrie 1782, o delegaţie hotarnică, în frunte cu Vidraşcu Canţir vornic de poartă, alege o moşie a Saftei Gânduleasa în Leucuşeni, Marcoviceni, Meleşcani şi Slobozeni (ţin. Vaslui). Hotarnicii au găsit un copac „ars de focu şi căzutu gios la pământu". Întrebat despre acesta, Gheorghiţă Lupan, în vârstă de 90 de ani, mărturiseşte că în acel copac „au fostu booru [...] din vechime", dar acum s-a dărâmat. Într-o altă hotarnică, din 14 august 1787, făcută de Vasile Eşanu pentru două moşii din ţinutul Tutova (Nedeeni zis şi Forosălul şi Piţcani), bătrânul răzeş Manolachi Iftimi, sub carte de blestem, face precizarea că au fost „2 boor într-un ulm", unul cătând spre „râpa Forăsălului din sus", iar altul „în partea din gios" spre Chiţcani şi că „un ţigan ce-l chema Iordachi, argat la Constandin Roiul, i-au dat focu şi au ars de tot, dar rădăcina se cunoaşte şi acum". Matei Hurmuzachi, fiind rânduit hotarnic la 22 august 1781, face delimitarea moşiei Nadişa (ţin. Bacău) şi constată că în partea de sus a mănăstirii Berzunţi „au fost bour în doi copaci în marginea pădurei, care copaci s-au găsit, dar fiind pârliţi de foc, nu s-a putut cunoaşte [bourul — *n.ns.*], dar toţi răzăşii au arătat că au fost bour despre apus" [45]. Coroana arborelui era pârlită de foc, iar tulpina — arsă de-a binelea, de vreme ce bourul nu se mai cunoştea.

Dacă erau probe suficiente despre existenţa unor bouri dispăruţi, hotarnicii îi înlocuiau sau îi refăceau. La o înnoire de hotar a satului Panca (ţin. Suceava), din 4 octombrie 1753, hotarnicii au pus opt bouri, iar la „poiana Coşovanului lângă drum, unde au zis oamenii bătrâni că au văzut un bour, aici am pus lângă drum la braţul uscat al Siretului o piatră". Unele documente hotarnice sintetizează aceste acţiuni în formula „bouri peste bouri". Cazul cel mai concludent este al ocolniţei satului Petreşti (ţin. Roman), din 18 iunie 1784. După o cercetare minuţioasă, din hotarnicile anterioare s-au găsit 11 bouri vechi, peste care s-au pus 38 de bouri noi : 26 pe fagi, zece pe stejari şi doi pe ulmi. Hotarnicii descriu cum au „dat în hotarul Brăeştilor, găsindu-se şi bour vechiu, lângă carele am făcut şi noi două boure în doi fagi, [în] colţul moşiei Petreştilor, din care unul caută înapoi asupra celor două boure ce s-au făcut colţul la pârâul Calistrului, despărţind Petreştii de Oţeleni, iară unul caută înainte pe drum în jos, printre alte boure vechi, ce despart Petreştii de Brăeştii dumisale Gheorghe Sturza". În continuare, se ajunge la un „bour vechi la merii lui Mâţă şi se pune alt bour într-un fag". Spre răsărit, peste pârâul Dveji, hotarnicii şi agrimensorii fac „doi bouri

[45] Teodor Balan, *op. cit.*, vol. IV, Cernăuţi, 1938, p. 141 ; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. V/1, Iaşi, 1921, p. 97, 230—231 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. X. Iaşi, 1888, p. 173—174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în doi fagi care despart moșia Petrești de moșia Ștefănești, unde se împreună ținutul Romanului cu ținutul Vasluiului" [46].

După un timp, semnele de hotar se ștergeau, pietrele se prăvăleau, copacii creșteau și își acopereau cicatricile. Străvechiul obicei al hotarului dădea posibilitatea fiecărei părți cu drept de proprietate să ceară revizuirea delimitării după un număr de ani. La o asemenea revizuire de hotar, din timpul domniei lui Radu Mihnea (1616—1619, 1623—1626), pentru moșiile Dumbrăvița și Moldovița ce aparțineau mănăstirii Secu, s-au găsit bourii-hotar căzuți și s-au înlocuit cu alții sau au fost dublați. Documentul precizează că „într-un ulmu ci s-au făcut boor, fiind un plop cu boor căzut", „...dar s-au pus alt boor, într-un plop, lângă acela". La 5 august 1620, o mare delegație hotarnică, formată din 24 de dorohoieni, dregători locali și oameni bătrâni din obștea Șendricenilor, Cobâlei, Măgurei, Buhaicei, Pascarilor și Cocorenilor înnoiesc un hotar al moșiei Șendriceni dinspre Dorohoi. Toți cei de față recunosc vechiul hotar pe care se afla și un bătrân stejar din codrul Lăbușcăi, stejar „înhierat" cu bourul Moldovei și cunoscut sub numele de „bourul Loznii sub Lăbușcă". La două săptămâni (18 noiembrie 1620), domnul recunoștea și confirma cele de mai sus. Peste aproape un veac, la 1715, bătrânul stejar „ce au fost cu buiur" era „căzdut" și s-a „pus alltu buiur într-altu copaciu [tot stejar — *n.ns.*] alături cu acela lângă drum". Peste alt veac, la 6 iunie 1810, banul Alexandru Donici face o nouă îndreptare de hotar, găsește „bourul Loznei supt Lăbușca" și adaugă următoarele : „care semn și loc fiind că este în drumul mare este știut de toate satele și de toți târgoveții din târgul Dorohoiului" [47].

Iată, așadar, cum un stejar secular a păstrat cu el bourul Moldovei și atunci când a fost doborât de vreme, s-a înlocuit cu altul, cu același însemn, fiind recunoscut și transmis generațiilor viitoare sub aceeași denumire : „bourul Loznii". La o altă înnoire de hotar, din 3 septembrie 1752, a satului Ostrița (țin. Cernăuți), după ce se fac doi bouri noi și alte semne, se ajunge și „la un stejar ce au fost buor în lunca Prutului di cie parte care copaci fiind tăet oborât gios s-au făcut alt buor în preajma locului într-un stejar". În alte situații, în locul bourului lipsă, se punea un alt reper, nu întotdeauna cu bour. La 4 ianuarie 1618, mai mulți boieri hotarnici, găsind „stricat" hotarul satelor Vărzărești și Noorești (țin. Iași), îl refac și în apropierea pârâului Hărăi „de la deal de o fântână s-au pus piatră hotar lângă o rădăcină de ulm, ci au fost boor într-însa". Satul Oncăuți de pe valea Racovățului (țin. Hotin) avea, la 20 decembrie 1669, „hotare și stâlpi bătrâni", care sunt văzute și reașezate. În piscul Tapovișa „au fost un copaciu cu bour, și numai ce s-au găsit rădăcinile copaciului, și acolo în locul copaciului au pus stâlpu" [48].

Puține documente descriu cazuri de îmbourări nelegale făcute de obști sătești, boieri sau mănăstiri. În asemenea cazuri, domnia le considera nedrepte, hotarnicele se anulau, iar bourii se tăiau. Autenticitatea

[46] Teodor Balan, *op. cit.*, vol. V, p. 82 ; *Moldova în epoca feudalismului*, vol. III, Chișinău, 1982, p. 134 ; L. T. Boga, *Documente din secolul al XVI—XVIII-lea*, în „Arhivele Basarabiei" (se va prescurta *AB)*, an II, nr. 2, 1930, p. 254 ; Teodor Balan, *op. cit.*, p. 97 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVII, p. 76—93.

[47] *DIR*, A, XVII, IV, nr. 18 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIV, Huși, 1925, p. 6—9, 29—31, 33—38, 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau neautenticitatea erau rezultatul unei atente expertizări a documentelor hotarnice și a semnelor de hotar, respectiv a bourilor. Iată, spre exemplu, ce evidențiază o mărturie hotarnică făcută de Grigoraș Zacun, la 14 martie 1701, pentru moșia Țolici (țin. Neamț). Acesta, după ce umblă, conform hrisovului, din semn în semn, găsește 16 bouri care reprezentau ocolnița moșiei Țolici. Totodată, hotarnicului i se prezintă de către reclamantul Nicolae Mancăș un alt hotar, cu alți bouri, ai altei hotarnice. Zacun descrie fiecare bour în modul următor : „am găsit un bour mare nu de o potrivă cu ceilalți ; am găsit într-un copacu un bour strein iar nu în capul celorlalte. Și am mai găsit și alte duoo bouri într-alt copacu tot alături dar nu bouri, lucruri străine. Și s-au găsit un bour nou tot acolo care l-au luat stareța [mănăstirii Topolița, Elisabeta — *n. ns.*] cu așchii cu tot". Iată, așadar, cât de clare sunt mărturiile asupra neautenticității bourilor. În noiembrie 1785, Ioniță Ursoianu logofăt al treilea, rejudecând un proces al mănăstirii Neamț, trage următoarele concluzii : hotarnica făcută sub domnia lui Ștefan Tomșa (30 martie 1613) este confuză și dubioasă, pentru că „zice de pietre dar nu arată cu boore" ; o altă hotarnică făcută de Pilipovschi, în 1779, este nedreaptă. Față de cele constatate pe hotar, Ursoianu argumentează acolo unde întâlnește borne neautentice : „iaste îndoială, întâi că piatra nu pomenește cu boor", iar unde vede stema Moldovei aplicată pe copaci consemnează că a găsit „în dealu Cetățui [...] un bour și cruce făcute pre față". La hotarul sudic, dinspre satul și moșia Scopoșeni, notează că „acea piatră cu boor am desgropat-o și s-au găsit supt cărbuni și pentru că are boor să adeverează a fi a mănăstirii Neamțului" [49].

Odată dovedită falsitatea hotarnicei, reperele se distrugeau, bourii se ciopleau (așa cum a procedat stareța Elisabeta) sau se tăiau. La 24 ianuarie 1633, rejudecând și expertizând în apel hotarele mănăstirilor Bistrița și Pângărați cu satul Dărmănești, Alexandru Iliaș dă poruncă să se „ridice stâlpii și să taie bourii din sămn în sămn, precum este obiceiul", fiindcă dărmănești și pietrenii au vorbit „fără ispravă" și fără „vreun dres". În cursul anului 1662, brănișterii mănăstirilor Bistrița și Bisericani (țin. Neamț), fără poruncă domnească, fac „bouri prin copaci făr de ispravă [...], înpresurând locurile unii despre alții". Falsificatorii sunt pedepsiți, iar hotarul distrus : „aceli semni [...] toate li-au tăet și li-au stricat boiarinul nostru Nicolai Buhuș, [...] și au rupt și acele drese mincinoase". Un alt exemplu îl constituie hotarul satului Hliboca (țin. Suceava), care a fost încălcat, înainte de anul 1762, de către paharnicul Vasile Buhăescu printr-o hotarnică „rea", caz în care „pietrele au fost scoase și bourii îndepărtați" [50].

Reperul-bour pus de domnie, acceptat de părți, era considerat veșnic, iar mutarea sau modificarea reprezenta un accident, comentat cu murmure și contestat, când era cazul, până la Divan. Noile repere, de asemenea, trebuiau acceptate de mulțimea satelor.

[48] Teodor Balan, *op. cit.*, p. 94—96 ; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV/2, p. 21—23, 73—74.

[49] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 278—279 ; Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în *ARMSI*, s. II, t. XXVIII, 1905—1906, p. 260—270.

[50] *DRH*, A, XXI, București, 1971, nr. 277 ; Paul Mihail, *op. cit.* ; Teodor Balan, *op. cit.*, vol. III, Cernăuți, 1937, p. 62—63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cazurile de strămutare a reperelor de hotar, stejari, stâlpi sau pietre, se comitea o infracțiune reprimată de dreptul obișnuielnic și de pravile (se plătea hatalmul sau gloaba strămutării). La 20 martie 1606, Ieremia Movilă stabilea că hotarnica satului Beșicureni, făcută de pârcălabul Lupu Scoarțeș, mergea „din bouri în bouri" și stâlpi, „iar cine ar vrea să treacă peste stâlpi, să fie de gloabă porții domniei mele, 50 de boi". După opinia noastră, este vorba de o pedeapsă destul de severă, căci depășea 12 boi. Că oficialitatea sancționa mutarea reperelor de hotar, reiese și din blestemul pe care îl găsim în multe documente privind hotarele : „cine ar schimba sau strica aceste semne sau bouri [...] să fie neiertat de Domnul Dumnezeu... și de toți sfinții și de noi" [51].

Îmbourarea copacilor, stâlpilor și împietrirea hotarelor a fost supusă impozării de către stat. Astfel, hotarnicul percepea „2 ughi di piiatră" îngropată, sau stâlp, ori bour făcut pe copac. În porunca de alegere a unor părți din moșia Mușetești, de pe apa Crasnei (țin. Vaslui), la 4 iunie 1755, Matei Ghica dă detalii și asupra repartiției acestor florini ungurești : „1 ug să fie pentru osteneală" hotarnicului, iar celălalt „ug să-l trimiți aicé la visterie să să dé lui vtori logofăt vinit boerii sale" [52]. Cei care solicitau verificarea bourilor, reașezarea altora sau îmbourări noi suportau și cheltuielile de transport.

*

Unele acțiuni hotarnice au fost transcrise în documente cu un plus de informații, descriind amănunțit megieșirile, reperele și arătând ce anume delimitează. În mărturia hotarnică din 5 august 1746 pentru moșiile Armășeni și Valea Rângoaiei de pe Bârlăzel, se precizează că „bourul din deal de movilă [...] desparte rădiul lui Țiban de Țibănești, iar la vale în gios este rădiul de Armășeni" ; hotarul merge din bour în bour „cum mergu ș-alte hotară în codru", la un' „alt buor într-alt stejar ce s-au făcut despre un loc de prisacă". O altă asemenea acțiune, din 12 mai 1780, pentru satul Berești (țin. Vaslui), arată că, într-un anumit punct, hotarul cădea într-un arbore, în care s-a „făcut doau buori într-un stejar în zarea dealului, unde au arătat Constantin Bolea om bătrân și Ion Ghirvasă monah bătrân ca de 83 de ani". Pe valea Dobrotforului (țin. Tecuci), între satele Mustești și Mohorâți, s-a găsit într-un pisc un „bour vechiu într-un stejar, adică 2 boure, în săngur stejaru, care bouri, unul este despre răsărit, și altul despre apus, bourul despre răsărit hotărâște în gios Musteștii, și în sus Mohorâții, iar bourul despre apus hotărâște în gios Stănueștii, și în sus iarăși Mohorâții" [53].

Sporul demografic din ultimile decenii ale secolului XVIII și primele din cel următor a dus la o mai mare diviziune a proprietății și, de aici, la stabilirea de noi hotare. Răspândirea prin scris a documentului-hotar cunoaște noi dimensiuni. Obiceiul ducerii hotarului de către „oameni buni și bătrâni" este înlocuit prin ample hotarnice scrise, planuri sau hărți, uneori documente tot atât de valoroase cât și cele descriptive. „Codul

[51] *DIR*, A, XVII, II, nr. 16 ; *ibidem*, I, nr. 252 ; Dumitru Stănescu, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, București, 1906, p. 364—367.
[52] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV, Iași, 1930, p. 77—78.
[53] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXI, p. 345—346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Calimach" (1817) nu menționează ca semn de hotar bourul, dar îl recunoaște implicit când precizează : „să se tae în pietrii sau stâlpii ce se obicinuesc a se pune spre arătarea hotarelor, cruci, numere sau alte oareșcare semne". La 5 iunie 1803, căpitanul hotarnic Căsian Suruceanu, după porunca domnească și răvașul serdarului de Orhei, face hotarul între doi bătrâni din moșia Galbena (ținut. Lăpușna). Hotarul din pădure coboară în valea „Eleșului și acole la loc s-au pus peatră hotar și boor într-un carpănu lângă drumu ce mergi la Hâncești". El continuă pe dealul pârâului Galbena „până unde s-au înplinit 170 stânjine s-au pus boor într-un stejar". Peste trei ani, la 3 iulie 1806, tot în această parte a țării, în Codrii Orheiului, se delimitează moșiile Poiana Mana și Burhata, care au făcut parte din locul domnesc al târgului Orhei. Hotarnicii ajung și în „marginé codrului, la deal, unde au făcut boor într-un stejar", după care, tot în această zonă, precizează că la „dial de Otacu Botnarului s-au făcut boor într-un tei și s-au pus și piiatră hotar la rădăcina teiului".

Procedeele inginerești moderne complică situația hotărnicirilor fiindcă distanțele vechi stabilite nu mai corespundeau. La 3 iulie 1812, Divanul Cnejiei Moldovei dădea instrucțiuni Isprăvniciei de Vaslui, în legătură cu neînțelegerile de hotar dintre târgul Vaslui și satul Bahnari. Urmau să se recerceteze documentele, să fie întrebați megieșii și apoi să se întocmească o altă hartă, care să cuprindă și „semnile hotară cuprinsă la scrisori ce s-or fi aflat acum,... cât și acele semne hotară ce s-or fi aflat în urmă" [54]. Adăugăm la aceste relatări și importanta hotarnică din 30 aprilie 1814, făcută de banul Ioan Tăutul moșiei Vulturești (ținut. Vaslui), proprietatea vornicesei Zoița Balș. Aceasta reflectă numai o parte din marile transformări ce se petrec în Moldova în domeniul hotărnicirilor, începând de pe la jumătatea secolului XVIII. Hotarnicul cercetează cărți domnești și mărturii hotarnice, oprindu-se asupra aceleia din 30 iunie 1707 (7217), făcută de vornicul de gloată Bejan Hudici și întărită prin ispisocul din 5 august. Pe delimitarea vestică, între valea Glodului și hotarul Golăeștilor, într-un mare bunget, s-a „făcut un bour într-un stejar în capul dumbrăvei". Priceputul hotarnic precizează : „Acum vrând și eu a urma după acest hotar pentru vorba ce zice... la bourul ce-au făcut într-un stejar în capătul dumbrăvii", și completează căutarea cu realitatea existentă. Codrii s-au tăiat și „acé dumbravă... acum lipsăști, rămâind pre puțini stejari, și rădăcini despre răsărit, de valé Glodului, căci fiind locul bun de hrană și cămpul fără îndestulare, de la hotarnică și până acum fiind trecuți peste o sută ani ău putut a să stărpi dumbrava și a să faci campul precum și în vreme aceasta tot asămini se urmează de către lăcuitorii". Așadar, stejarul cu bour nu mai exista „și nici s-au aflat nimene ca să mărturisească în ce loc au fost". Totuși, din contextul altor repere ce există și al unei hotarnice din 13 august 1668 (7176), reușește să determine „unde au fost stejarul acel cu bouri". Procedeul folosit îl explică în termenii următori : „și am stătut acolo unde s-au împreunat amândouă linăile adică acé de la apa Bârladului și cu acé ce s-a

[54] *Codul Calimach*, ed. critică, 1958, p. 423, 425 ; Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, f. a., p. 259—260 ; idem, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 404—407 ; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XV, Iași, 1926, p. 225—226.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întors de la hotarul Golăeștilor spre apus prin dumbravă piste fundătura văii Glodului, până unde au făcut bouri într-acel stejar în capul dumbrăvii". Era, deci, vorba de o intersectare a două linii ce i-a indicat locul fostului bour. Împărțirile și subîmpărțirile trupurilor de moșii, cu numeroase coturi și neregularități, i se par „acum o schimonoseală", fapt pentru care, convine cu părțile interesate ca hotarele să se îndrepte. Peste opt ani, la 18 mai 1822, Ion Răşcanu, hotarnic și agrimensor, menționa că la hotarul poienii Tabăra din satul Vișteleşti (ținutul Tutova) a „făcut semni, groapă și bour într-un copaci" și în continuare, după o piatră reper, se sublinia că s-a mai „făcut un bour întru un copaci". La 8 octombrie 1846, când se judecă o încălcare de hotar a răzeșilor din satul Orgoești (ținutul Tutova), deși documentul hotarnic nu menționează ca repere bouri, totuși în planul anexă *(vezi fig. 4)*, făcut de N. Antonovici, în extremitatea de nord sunt reprezentanți doi bouri și delimitează partea împresurată de „patrusprezece fălci, patruzeci și opt prăjini, locul arătat de răzeși a fi cuprins de moșia Bahnarii a-dumisali aga Strătulat" [55].

Noile legiuiri ale Principatelor Române din veacul XIX au atins și mult disputata problemă a hotarelor de moșii. Regulamentul Organic al Moldovei (1832) orânduia în fiecare ținut „comisii ca să facă hotărâtura de obște a tuturor moșiilor", întrucât pricinile „de hotară, de răşluiri și de împresurări pururea se înoiesc" [56]. Hotărârea nu a fost pusă în practică, iar pricinile pentru hotare au continuat. Totuși, Regulamentul Organic a desființat „obiceiul pământului", iar cutuma hotarului cu bouri a fost anulată fără apel. Unirea Principatelor din 1859 a justificat și de drept renunțarea la acest vechi însemn moldovenesc pentru marcarea hotarelor, dar regulamentul de hotărnicie din Moldova (1868) menționează bourul ca semn firesc „ce se cuprindu în actele vechi".

Nu cunoaștem până acum nici o hotarnică a unui ținut, deși credem că au existat. Sunt însă segmente de hotare ale unor sate prevăzute cu bouri, care se suprapun unor porțiuni de hotare ale ținuturilor. O veche hotarnică din 1667, reînnoită la 1753 și 1755, pentru satul Lucavăț (ținutul Suceava), începe pe cumpăna înălțimilor, pe piscul la „Cireș de unde se despartu părăile și să hotărăște țănutul Sucev(ii) de cătră țănutul Cernăuților și să hotărăște Lucavățul cu Vilavcea și cu Bănila și cu Ispasul ce sănt în țănutul Cernăuților, de unde purceg păraele la Săret, la Suceava și alte părae purceg la Ceremuș în țănutul Cernăuților și acolo la Cereș s-au pus bour într-un fag de asupra părăului ce să cheamă Prundișul". Mai departe, hotarul merge din culme în culme și din bour în bour, despărțind cele două ținuturi și satele ce le aparțineau [57].

---

[55] T. G. Bulat, *Din documentele Mănăstirii Văratec*, în *AB*, an. VII, nr. 3—4 (1935), p. 332—340; Pr. Ioan Antonovici, *op. cit.*; idem, *Documente de ale fostelor schituri Orgoești, Bogdănița, Pârveștii, Cârțibașii și Mânzații din județul Tutova*, Huși, 1929, p. 51—63 *(vezi fig. nr. 4)*.

[56] *Regulamentul Organic a Moldovei*, Iași, 1837, secția XIII, p. 49; Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi*, București, 1873, p. 242; L. Neuman, A. de Plason, *Recueil des traités et conventions...*, tom. I, Viena, 1883, nr. 52, p. 268—276; *Monitorul Oficial*, nr. 9 (10/22 aprilie 1888, art. IV, p. 178—179, vezi și Anexa C, p. 181—182).

[57] Teodor Balan, *op. cit.*, vol. V, p. 82, 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Bourul — semn de hotar al statului

Dacă hotarele țărilor vecine aveau ca semne coroane princiare sau pajure imperiale, hotarele Moldovei au purtat străvechiul însemn al capului de bour. Moldova este singura dintre Țările Române care a avut pe bornele de hotar — fie ale țării, fie cele din interior — însemnul principal din stema de stat. Transilvania și Țara Românească aveau pe hotare însemne obișnuite : copaci (uneori însemnați), ciopleje, valuri, șanțuri, gropi, cruci încrustate în lemn sau făcute din lemn ori piatră. În plus, Transilvania a mai avut și coroane princiare sau pajure austriece [58].

Se știe că vechiul hotar dinspre Transilvania era considerat pe cumpăna apelor Trotușului, Bistriței, Moldovei și Siretului, de o parte, ale Mureșului și Someșului, pe de altă parte. Acesta a fost reperat din loc în loc cu coroane sau pajure austriece, cu pietre și copaci-bouri. Cercetarea vechiului traseu de frontieră poate fi urmărit după aceste „relicve", care ne demonstrează, în același timp, și dăinuirea stemei hotarnice — bourul Moldovei. Este deosebit de interesantă falsificarea unor documente diplomatice internaționale legate de punctul de reper (bour) de pe hotarele Moldovei. Acesta a fost recunoscut în Convenția secretă de cesiune teritorială și demarcație a părții de sus a Moldovei, încheiată între Austria și Turcia la 7 mai 1775, în patru articole și cunoscută în mai multe versiuni. În cea franceză (copie, probabil, după original) și în cea italiană nu este menționat bourul ca bornă pe frontierele Moldovei. În acest context, granița Austriei dinspre Turcia (Moldova și Țara Românească) nu este prevăzută decât cu „pajure imperiale" care se puteau ușor muta, deci și modifica. În versiunea greacă (după părerea noastră, cea mai fidelă), bourul ca bornă de frontieră este citat înainte de pajura imperială de două ori. În primul articol al Convenției se precizează că împăratul a propus noile frontiere ale Bucovinei după o hartă și s-a convenit să se facă „două instrumente întocma de pe mai sus disa hartă, din care unul să se înmâneze hotarnicilor puternicii Împărății [otomane — *n. ns.*], iar celălalt hotarnicilor Imperiului" [Habsburgic — *n. ns.*]. În articolul al treilea, căci acesta ne interesează, Austria își motivează astfel acțiunile anexioniste : „câteva locuri ce se găsesc la hotarele Transilvaniei megieșite cu Muntenia și cu Moldova, s-au împresurat câte puțin de către locuitorii români și care cu vro câțiva ani în urmă s-au înapoiat iarăși Transilvaniei puindu-se bouri de pajure". În continuare, în același „articul" se cere domnilor Principatelor să „păzească cu sfințenie hotarele de astăzi după cum s-au hotărât din partea Împărăției, cu bouri de

[58] Primele repere de hotar ale Transilvaniei sunt „trei stejari mari", „cruce pe un copac", din anul 1216 (*DIR*, C. XI—XIII, 1, p. 159, 233—234) ; Hurmuzaki, *Documente*, VII, București, 1876, p. 157—161 ; (M. Cantacuzino), *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche întemeere până în anul 1774*, București, 1863, p. 99 ; *DRH*, B, II, nr. 194 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XII, Iași, 1889, p. 88—89. Inscripția de pe spatele crucii : „și ași otărât să puneți această cruce de piatră în mijlocul apei Vadului... și încoace să fie strajă Vlahnicească... de la cetatea Rușava și până aici". La 1520, Țara Românească avea, printre alte semne pe hotarul țării, „stâlpul lui Neagoe", iar sub domnia lui Antonie vodă (1669—1672) — pietre și movile. La 5 iunie 1741, Mehmed Efendi, din partea Imperiului Otoman, punea o cruce de piatră în mijlocul râului Vad, pentru a delimita hotarul spre Transilvania habsburgică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pajure". Aşadar, după cum reiese din lectura documentului, ambasadorul austriac a prezentat ca anexă la acest „convasion secret" şi harta noilor frontiere în care sunt „înfăţoşate şi bourii şi pajurile imperiale"[59]. Documentul este traducerea românească a versiunii greceşti, făcută de postelnicul Iordachi Bucşănescu, după originalul francez de la Constantinopol, în timpul domniei lui Scarlat Callimachi (1812—1819). Noile borne de frontieră rupeau o serie de munţi, codri, ape şi sate în părţi şi jumătăţi, care urmau să-şi ducă existenţa separat. Traseul despărţitor insera movile, cum sunt acelea din Poiana Slătioara, numită „la Bour", şi din „Poiana la Bour". Acestea erau, după mărturia bătrânilor răzeşi câmpulungeni, vechile hotare unde au fost copaci cu bouri, „adecă marca Moldovei". Satele Mihoreni şi Stăneşti, hotărnicite la 13 decembrie 1767, aveau bouri ca semne de hotar. După 15 ani, la 1782, în noul context administrativ, la întabularea satelor în domeniul austriac se menţionează trei copaci cu bouri dintre care „un stejar aflat şi însemnat cu marca moldovenească (bour) şi cunoscut de drept de toţi megieşii de alături, la care se întâlnesc tustrele hotarele de la Stăneşti, Provorochi şi Nihorenii". La 20 mai 1775, curând după anexare, la hotărnicirea moşiei Buda (ţin. Cernăuţi), pe lângă bourii vechi, se pun alţii noi ; la 1 decembrie 1799, vechiul locuitor din Vatra Câmpulung, Gligore Zmucilă, vinde o „bucăţică de moşie din dealul Vergilor", al cărei hotar începea „din marginea pădurii dintr-un copaciu unde s-au făcut bour"[60]. Deşi sub altă stăpânire, moldovenii din această parte a Ţării de Sus îşi recunosc vechile hotare însemnate cu bouri ; ba, mai mult, ei continuă, chiar sub noua ocârmuire, să-şi pună acelaşi însemn de hotar. Dacă urmărim în continuare traseul frontierei în documentele diplomatice, aflăm că în actul de reambulare a graniţei dintre Austria şi Turcia (14 noiembrie 1792) se prevedea delimitarea în ţinuturile Suceava, Neamţ, Bacău şi Putna cu 20 de borne având mărci austriece ; numai întâmplător se menţionează „bouri domneşti" şi toponimul „la Bour". Graniţa în ţinutul Neamţ trecea „prin poiana Crucei Roşii (Rosca Kerest) se suie la capul muntelui Toroglojul despre Ţara Ungurească unde se chiamă la Buor". Mai departe, graniţa trecea peste apa Trotuşului, în ţinutul Bacău, la vest de actualele localităţi Pajiştea şi Cădăreşti (com. Palanca) şi ajungea pe vârful muntelui Cărăcbie „unde sunt şi boure domneşti"[61]. De unde toponimul „la Bour" şi „boure domneşti" ? Au fost ei puşi nelegal, ceea ce nu e posibil, sau

[59] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XVI, p. 54—60, datat greşit 1774, f. l. z., corect 7 mai 1775. Codrescu era interesat de problema frontierelor Moldovei şi a tipărit cu grijă orice document în legătură cu acestea. În mod sigur, documentul oficial a ars la focul cel mare din 19 iulie 1827. Cum Iordachi Bucşănescu postelnic făcuse traducerea greacă a acestui document, după această nenorocire a depus copia, care, fiind la locuinţa sa, scăpase şi a fost autentificată în 1828 de Ştefanache Grigoriu, directorul departamentului şi cel care răspundea de pricinile austriece.

[60] T. V. Ştefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc*, Bucureşti, 1915, p. 140 ; T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXII, Iaşi, 1893, p. 85—93, 137—141 ; hotarnica menţionează mai mulţi fagi cu cruci, litere (B.S.O. = Burlenita, Stăneşti, Oprişeni ; T. B. = Terepleşie, Burlenita ; T. = Terepleşie) şi cifre (1782 = anul), 99—101, 103—104 ; T. V. Ştefanelli, *op. cit.*, p. 278—279.

[61] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, Iaşi, 1857, p. 270—280 ; Dimitrie A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. I, Bucureşti, 1900, p. 91—96 (text german).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sunt mărturii ale vechiului traseu de graniță ? O hotarnică a moșiei Dofteana, făcută la 1803 de Dimitrie Meleghi, semnala, în dreptul localității Băile Slănic, pe muntele Cheșcheș, hotarul dinspre Transilvania. În anul următor, o comisie hotarnică, din care făcea parte și ispravnicul de Bacău Ioan Vârnav, cerceta și îndrepta hotarul Moldovei dinspre vest. Subliniem că pe muntele Cărăcbic, acolo unde cu 12 ani mai înainte erau acei „boure domnești", acum consemnarea, mai generoasă, precizează că se află „unu bouru într-un fag". Mulțimea martorilor trăitori pe aceste meleaguri arată că „bouri au mai fost și fără acela". Vârnav, interesat, cercetează și încearcă să mai găsească și alte exemplare, dar „cei mai mulți copaci mari s-au găsit căzuți la pământ putrezi și arși, însă pentru dovadă au fost îndestul și acesta unul". Fiind, deci, vorba de bouri bătrâni, în mod sigur suntem în fața unor mărturii mult mai vechi decât anul 1792. Din lectura documentului rezultă că bourul se afla în teritoriul austriac și că partenerii hotarnici au fost nevoiți să ridice „straja de unde o așezase, rămâind să se păzească la acest locu, hotarul între Moldova cu Transilvania, din vârful muntelui Cărăcnicului (Cărăcbic), de unde este bour, drept în apa Ciriesului". În raportul înaintat visitieriei Moldovei, ispravnicul cere „pre la cele locuri însemnate", desigur cu bouri, să fie pusă „o deosebită pază, ori cu străji, sau cu tăieri de copaci". La 1839 a mai avut loc o cercetare a hotarului dintre Austria și Moldova, urmată de aceea din anul 1857.

Din aceleași izvoare rezultă că la 1792, și în dreptul localității Slănic, s-a făcut o delimitare falsă. În loc să se treacă granița pe muntele Cheșcheș, unde se aflau vechii bouri și pe pârâul Girosu, s-a trecut pe pârâul Cheșcheș, ocupându-se astfel și muntele Căzătura, estimat la o suprafață de 300 fălci și înveșmântat cu iarbă bună pentru pășune. De aici au rezultat numeroase încălcări de graniță ale vașarheenilor pe locurile ocnenilor, semnalate în anii 1803, 1804, 1839 și 1857. În acest din urmă an, o comisie a fost împuternicită să revizuiască granița celor două țări la punctul Slănic. S-au cercetat o serie de documente la care s-au adăugat și mărturii de la doi pădurari bătrâni din partea locului, în legătură cu desele încălcări de teritorii. Cel care e delegat să cerceteze acest diferend este D. Meleghi, fiul lui Dimitrie Meleghi, care făcuse hotarnica moșiei Dofteana în anul 1803. În raportul întocmit se precizează că s-au găsit „unu singuru copacu", care păstrează „pe el și pajura Austriei și bourul Moldovei". Pădurarii au mărturisit „că au fost mai mulți pe muntele Keskeșu și până în Șandru Mare, dară s-au tăetu de unguri, și pe acel rămasu l-ar fi tăetu de îl videau, însă nu l-au văduțu, fiind în unu locu tare, cu anevoie de mersu, și până te apropii de elu nu vedu mărcile țărilor". Bătrânul copac-bour a scăpat din întâmplare, datorită faptului că s-a aflat „sub tărâșul muntelui Keșkeșu, cam spre piciorul care pogoară în părâul cel de sus". Comisiile s-au deplasat la fața locului „de au văzut copacul". Prezența celor două steme hotarnice pe trunchiul aceluiași arbore a fost o dovadă care nu a mai putut fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contestată și delimitarea a rămas aici. Cu toate acestea, „gâlceava" nu s-a terminat și încălcările au continuat [62].

Pe hotarul dinspre sud, fiind vorba de o graniță naturală, pe apa Putnei, Milcovului, Siretelului și a Siretului, nu întâlnim repere de delimitare.

Nu este exclus ca pe hotarul țării dinspre est, între Moldova și teritoriul cetăților Chilia și Cetatea Albă, începând din anul 1486 să fi existat, dăltuit cu trudă și migală, capul de bour al Moldovei, ca semn de hotar [63].

*

Unele din semnele de hotar cu marca Moldovei au ajuns până la noi. Complexul muzeal Piatra Neamț păstrează în colecțiile sale patru pietre având cioplit capul de bour *(vezi figurile 5—6)* *. După părerea noastră, aceste monumente de granit pot proveni fie de la hotarele marilor braniști din împrejurimi (foste ale mănăstirilor Bistrița, Bisericani, Buhalnița, Neamț), fie de la hotarul târgului Pietrii, fie de pe „hotarele ungurești". Până nu demult, la ieșirea din satul Tomozia spre Vultureni, se mai putea admira chiar și un stejar cu bour. La 6 mai 1765, cu prilejul unei expertize a hotarului moșiei Oncești (țin Tecuci), pe lângă semnele vechi, s-a pus și „un bour într-un stejar lângă drum" [64]. Cercetările documentare, observațiile de pe teren și informațiile căpătate de la localnici, ne-au dus la concluzia că stejarul îmbourat în vremea lui Grigore Ghica era același cu stejarul de pe partea stângă a pârâului Berheci, la ieșirea din Tomozia. A fost monument al naturii, ocrotit și întreținut de sătenii din partea locului. Noi am păstrat pe peliculă câteva ipostaze ale secularului stejar care a purtat pe trupul său falnic bourul Moldovei *(vezi figura 7)*. În ultimii ani, timpul și intemperiile au apăsat mai tare asupra lui. În primăvara lui 1986 a fost tăiat, nejustificat, și astfel a dispărut unul dintre puținele exemplare de stejari „înherați" cu stema țării.

[62] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. VI, Iași, 1875, p. 134—144 ; *ibidem*, vol. IV, p. 90—96 ; *ibidem*, vol. VI, p. 134—147. Referitor la arborele care purta girul ambelor state, de bornă-hotar, subliniem că din documentul citat rezultă că a fost îmbourat la 1792, deși delimitarea frontierei de atunci nu amintește în zonă decât de „mărci austriecești", puse în curmătura munților Plaiul, Nemira Mică și Nemira Mare.

[63] C. Constantinescu-Mircești și Ion Dragomirescu, *Contribuții cu privire la cunoașterea hotarului dintre Moldova și Țara Românească de la întemeierea Principatelor și până la unire*, în *SAI*, VI, 1964, p. 61—91 ; Mehmed A. Mustafa, *Documente turcești privind istoria Românici*, vol. I, București, 1976, p. 10—11 ; Tahsin Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul Otoman (1486)*, în *RA*, 2/1983, p. 117—128.

[64] O copie a acestui document se afla la 22 februarie 1932 la familia Mihai Obreja din satul Oncești, jud. Tecuci ; o copie de pe aceasta poseda distinsul învățător Ioan Perju din Bacău, iar noi o alta.

* Mulțumim, pe această cale, colegilor care ne-au pus la dispoziție aceste mărturii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

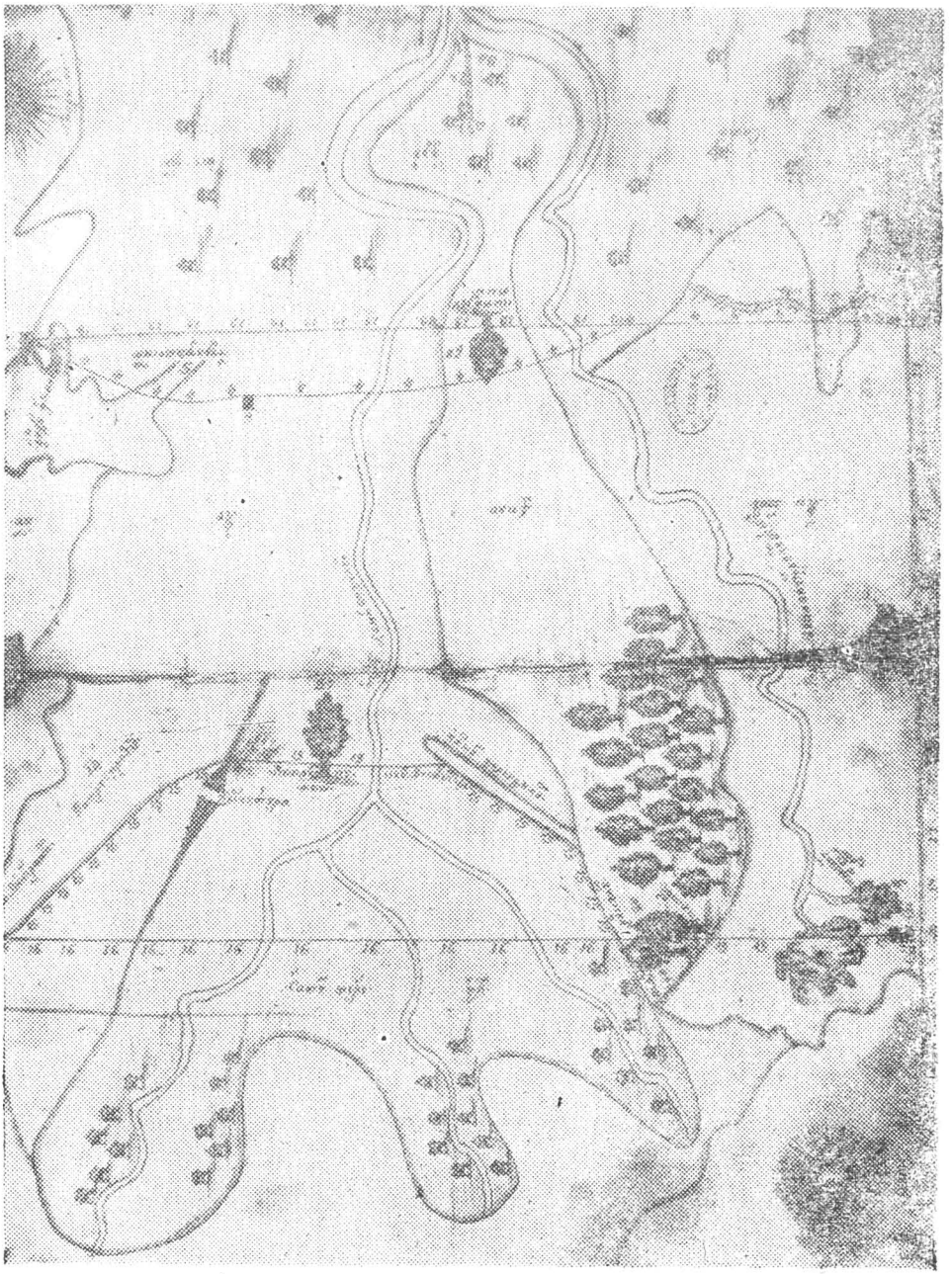

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

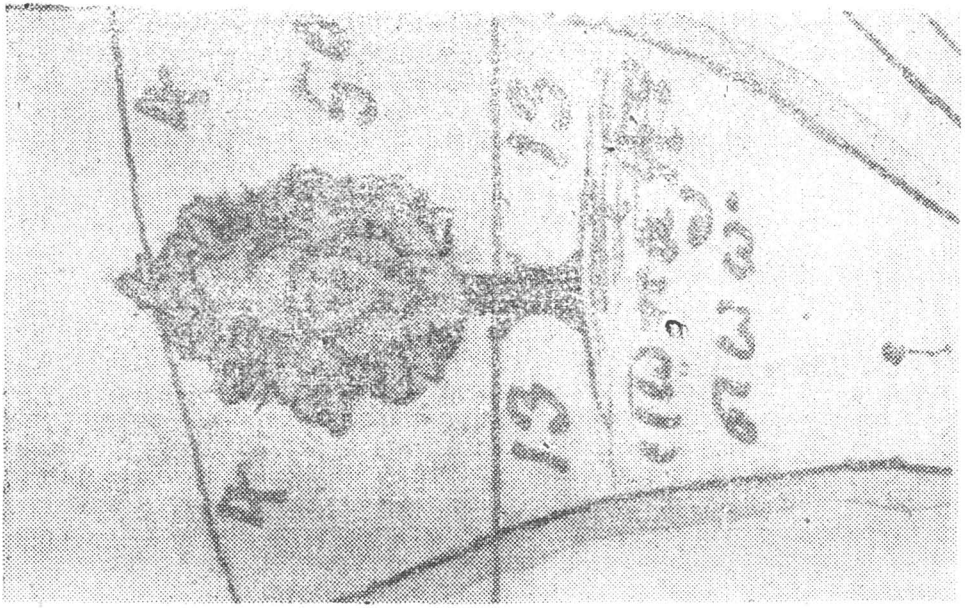

Fig. 3

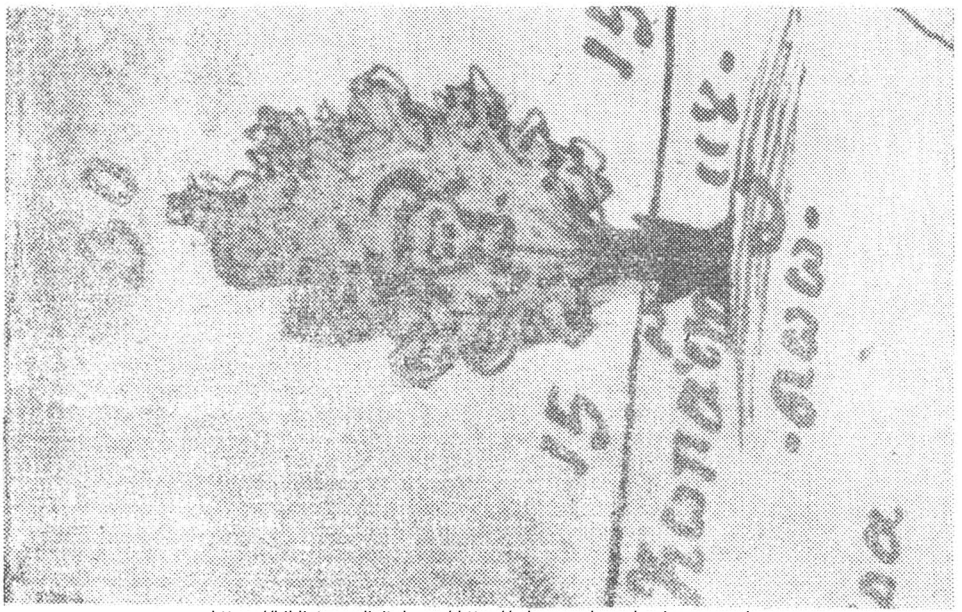

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

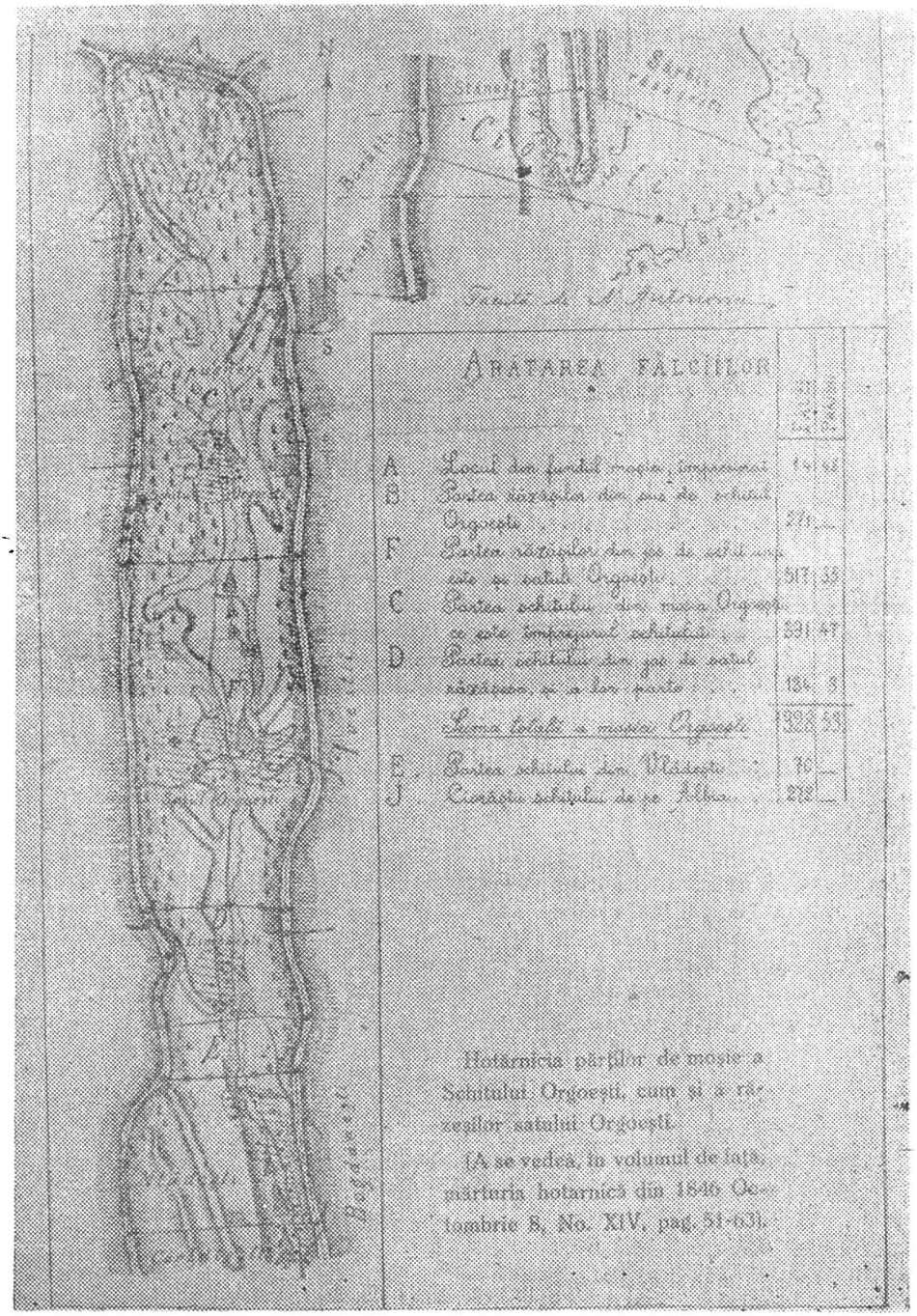

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

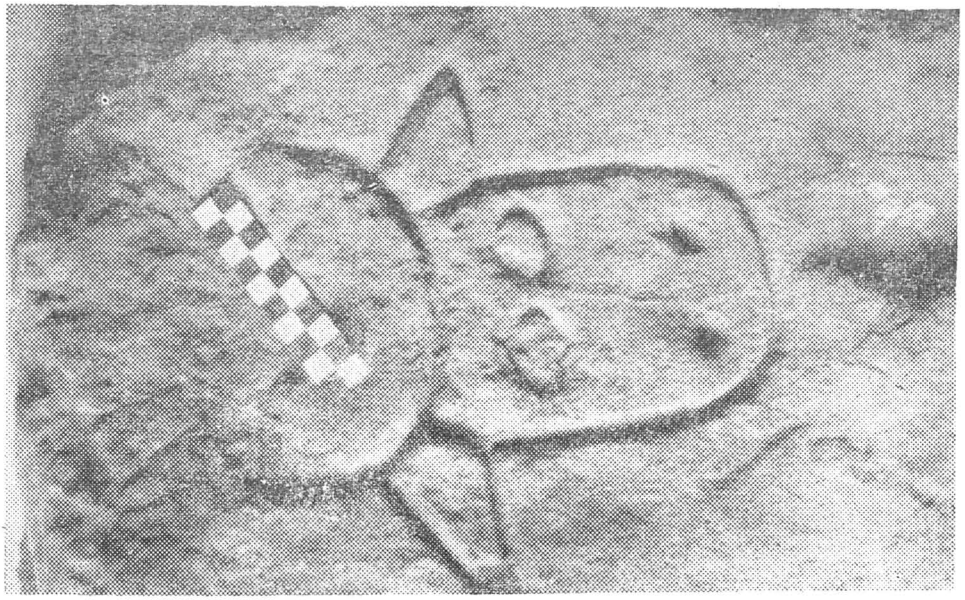

Fig. 6

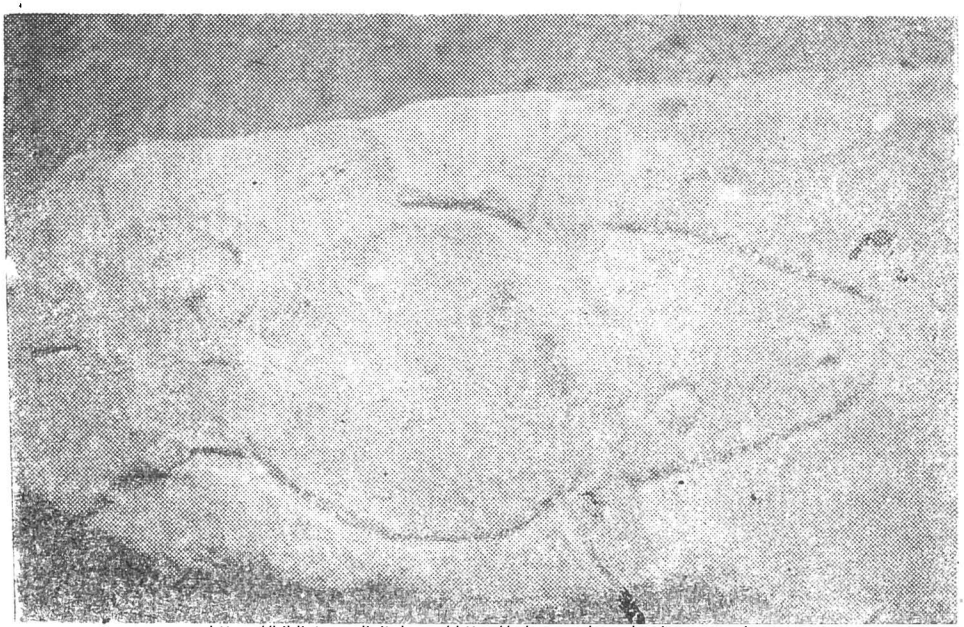

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

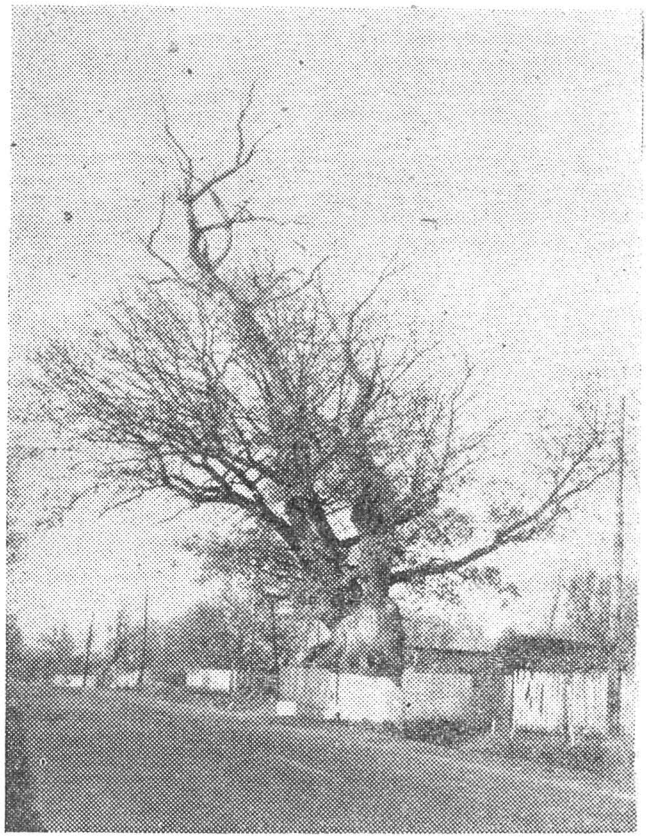

Fig. 7 (fotografie executată la 9.XI.1982)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE I. FLORESCU

WILLIAM S. CULBERTSON ȘI BUCUREȘTII *

Nu știm ce considerente l-au determinat pe J. Richard Snyder să procedeze la creionarea unei efigii a lui William Smith Culbertson (1884—1966)[1]. Înainte de a explora dimensiunile acestei întreprinderi, însă, pentru a-i releva reușitele și eventualele neîmpliniri, putem afirma că o asemenea *biografie* era necesară și că sosise vremea ca, în sfârșit, cineva să-și asume responsabilitatea scrierii ei. Considerațiile noastre îl privesc, desigur, pe diplomatul William S. Culbertson, acela care, între 25 iulie 1925 și 15 aprilie 1928, s-a aflat la București, îndeplinind înalta prepotență de ministru al S.U.A. în România[2]. Așadar, *In Search of a Rendezvous* este o carte care prezintă interes, în primul rând, firește, pentru conaționalii lui W. S. Culbertson, dar și pentru români, chilieni, precum și pentru diversele arii geo-politice ale căror realități internaționale s-au aflat la un moment dat sub incidența deciziilor rostite sau sugerate de diplomatul născut la Greensburg, Pennsylvania. Deși cu oarecare întârziere, această biografie ne-a atras atenția prin capitolul intitulat *Bucharest,* ce nu va lipsi din nici o exegeză culbertsoniană. În orice lucrare a genului, activitatea acestei personalități atât de complexe nu va putea fi întru totul înțeleasă fără a fi investigate raporturile sale cu România. Trebuie să precizăm apoi că o incursiune ca aceea inițiată de J. Richard Snyder o așteptam și noi, deoarece acțiunea politico-diplomatică desfășurată de acest ilustru fiu al Lumii Noi în România a continuat și a complinit ansamblul unei existențe pilduitoare din multe puncte de vedere. Intervalul 1925—1928 nu poate fi abstras și discutat astfel, atât timp cât el reprezintă

---

* Mulțumim, și pe această cale, Doamnei Josephine Marland Culbertson — care nu a uitat că s-a născut în România —, pentru cartea la care ne referim și mai ales pentru aprecierile avansate în legătură cu demersul nostru istoriografic vi-à-vis de distinsul ei părinte.

[1] J. Richard Snyder, *William S. Culbertson: In Search of a Rendezvous,* Washington, D.C., University Press of America, Inc., 1980.

[2] Cf. *Who Was Who in America. With World Notables,* Vol. IV, *1961—1968,* Chicago, Illinois, Marquis-Who's Who, Inc., 1968, p. 218; *William S. Culbertson. A Register of His Papers in the Library of Congress,* Washington, Manuscript Division, Reference Department, Library of Congress, 1963, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o verigă distinctă a unei existenţe începute cu 16 ani înainte de sfârşitul secolului XIX şi încheiate la 16 ani după ce lumea depăşise jumătatea veacului următor. Volumul în discuţie merită o atenţie aparte şi pentru faptul că autorul lui ne face cunoscută, chiar dacă nu a avut acest gând, istoria naţională — mai exact spus unele aspecte ale ei — în spaţiul transatlantic, circumstanţă care nu ne poate lăsa indiferenţi.

În cele 147 de pagini ale demersului său, J. Richard Snyder şi-a propus să reconstituie traiectoria unei personalităţi care şi-a manifestat în permanenţă propensiunea către prim-planul unei epoci şi atenţia acelora cu care şi-a încrucişat existenţa, rămânând, însă, mereu, „în umbra puterii"[3]. Conferindu-i-se înalte şi varii responsabilităţi, Culbertson s-a afirmat ca un prestigios jurist, istoric, economist, profesor şi memorialist[4], dobândind, conchide Snyder, izbânzi notabile şi recunoştinţa contemporanilor săi, „dar nici putere şi nici o mare reputaţie"[5]. În viziunea primului său biograf, aşadar, fostul profesor al celebrei „Georgetown University" din capitala S.U.A. nu s-a realizat deplin, atât timp cât n-a reuşit să depăşească anumite limite ale învestiturilor administrative sau politico-diplomatice care i-au fost conferite. O asemenea opinie nu se repercutează numaidecât asupra împlinirilor de-o viaţă ale unei individualităţi de excepţie, ci exprimă mai degrabă un punct de vedere al cuiva care şi-a admirat „subiectul" şi pe care l-ar fi dorit mai sus decât l-a propulsat propriu-i destin.

Cartea lui J. Richard Snyder este compartimentată în nouă capitole : *Go East Young Man, The Search for Identity, In Government Service, „...A World-Wide Control", A Flexible Tariff ?, Bucharest, Chile : Opening the Door to a Good Neighbor, Facing the New Deal* şi *Dimming the Lamp.* În primele patru diviziuni, autorul urmăreşte descendenţa viitorului diplomat, educaţia sa, intrarea în magistratură, accederea către unele demnităţi administrativ-financiare guvernamentale, includerea în corpul profesoral al „Georgetown University" etc. Capitolul care precede implicarea în diplomaţie se încheie cu semnalarea câtorva dintre preparativele care au dus în cele din urmă la acceptarea postului de ministru în România, după ce în discuţie fusese adus şi acela de reprezentant al Washingtonului în China. Acceptând demnitatea oferită de Coolidge, Culberston trecea peste nemulţumirea sa de moment, determinată de faptul că pentru China fusese preferat John Van Antwerp MacMurray[6]. Oricum, concluzionează Snyder, totul părea a reprezenta „un pas determinant" către viitoare succese. Capitolul consacrat intervalului în care Culberston a funcţionat la Bucureşti debutează, după câteva fraze explicative, cu remarca potrivit căreia problema datoriilor de război, cea a raportu-

[3] J. Richard Snyder, *op. cit., Preface*, p. VI.

[4] Cf. Gheorghe I. Florescu, Donald E. Bain, *Realităţi politice româneşti într-o viziune americană (1927)*, în *Izvoare străine pentru istoria românilor*, Volum îngrijit de Ştefan S. Gorovei, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, p. 285.

[5] J. Richard Snyder, *op. cit.*, p. VI.

[6] Cf. *Webster's Biographical Dictionary*, First Edition, *A Dictionary of Names of Noteworthy Persons with Pronunciations and Concise Biographies*, Springfield, Mass., U.S.A., G. & C. Merriam Co., Publishers, 1963, p. 949.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rilor comerciale americano-române şi a clarificării situaţiei Companiei „Standard Oil", care se înscriau ca principale puncte ale misiunii bucureştene a noului ministru, „nu reprezentau nici una, în sine, o chestiune serioasă, întrucât România nu era vitală pentru interesele naţionale americane"[7]. Dar, continuă acelaşi observator, fiecare din aceste „piese" ale „dosarului" raporturilor americano-române îşi avea importanţa sa, atât timp cât „problema datoriilor de război i-a obsedat pe diplomaţi în anii '20, creând o nejustificată reputaţie de «money-grubbing» «Unchiului Shylock»"[8].

Propunându-şi a schiţa tabloul situaţional al raporturilor Washington-Bucureşti, în momentul intrării lui Culbertson în diplomaţie, Snyder trece în grabă peste o serie de detalii care ar fi facilitat înţelegerea complicaţiilor survenite în relaţiile diplomatice dintre cele două capitale. Reducând totul la câteva consideraţii generale, el notează că „acordurile comerciale erau necesare pentru a se renegocia fundamentele comerţului american, iar în acest sens Culbertson jucase deja un rol semnificativ". În plus, se impunea a fi normalizată, subliniază exegetul, „chestiunea drepturilor Standardului asupra petrolului românesc"[9]. Informându-se în legătură cu întrebările cu care urma a se confrunta, Culbertson, rugat să accepte o demnitate atât de complexă, afla că „problema datoriilor era în mod evident cea mai presantă chestiune care interesa cele două ţări"[10]. Angajată, încă din 1922, în încercarea de restituire a sumelor datorate unor ţări europene, România se afla într-o situaţie limită, care, considera Snyder, ar fi eşuat într-un faliment inevitabil dacă Washingtonul i-ar fi pretins rambursarea imediată a sumelor împrumutate în 1919.

Fără a lua în studiu decât tangenţial prevederile Constituţiei adoptate în 1923 şi cele ale legii minelor din iulie 1924, biograful diplomatului american nu oferă cititorului informaţiile care l-ar fi introdus în descifrarea complicaţiilor intervenite în 1924—1925 în evoluţia raporturilor americano-române. Cartea în discuţie este, negreşit, şi una de istorie, care reclamă sondaje informaţionale ce depăşesc sfera biografică, precum şi eforturi interpretative, ce nu pot fi suplinite de explicaţii circumstanţiale. Despre tentativele lui Peter A. Jay, predecesorul lui Culbertson, în direcţia aplanării unei „rupturi" iminente a relaţiilor diplomatice dintre Casa Albă şi Palatul Sturdza nici nu se aminteşte. Lipseşte, de asemenea, o trecere în revistă a atitudinii administraţiei americane faţă de legislaţia economică adoptată de guvernul I. I. C. Brătianu şi a statutului Companiei „Standard Oil" după promulgarea noii legi a minelor[11].

Dacă unele investigaţii, considerate de noi ca indispensabile, au fost tratate ca lipsite de importanţă pentru excursul său, Snyder a refăcut însă un foarte succint şi pertinent tablou al vieţii politice româneşti caracteristice momentului descinderii lui Culbertson la Bucu-

[7] J. Richard Snyder, *op. cit.*, p. 79.
[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem.*
[11] Cf. Gh. Buzatu, *România şi trusturile petroliere internaţionale până la 1929*, Iaşi, 1981, p. 136—199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşti. O singură apreciere rămâne de neînţeles : „în fraţii Brătianu, Ion şi Vintilă, România avea un cuplu de lideri şi politicieni la fel de capabili ca toţi cei ce s-au perindat pe străzile Budapestei“ [12]. Ce o fi intenţionat să spună studiosul american cu o asemenea insolită remarcă ? Evoluţia politică a României acelei vremi poate fi suplinită de evoluţia politică a Ungariei ? Suntem convinşi că în cazul în care Snyder ar fi ştiut că la Budapesta Horthy instaurase încă din 1920 un regim fascist ar fi evitat o paralelă care îi trădează veleitarismul. Atunci când prezintă situaţia economică a României acelei vremi, autorul acestui studiu judecă totul în virtutea intereselor americane, acuzându-i pe liberali de introducerea unui „imperialism intern“ — formonstraţie pleacă şi se întoarce la interesele companiei din New Jersey, Washingtonului. „Totuşi, concede Snyder, vertiabila predilecţie a Brătienilor de a dezvolta acele resurse care presupuneau capital i-a făcut să manifeste o oarecare rezonabilitate faţă de acţionarii străini, în special faţă de cei de la Standard Oil“[13]. De ce oare, ajuns în acest punct al expozeului său, cercetătorul american nu aminteşte nimic de presiunile Companiei „Standard Oil“, presiuni care, conjugate cu ale altor trusturi internaţionale, vor determina modificarea, în martie 1929. a legii minelor din 1924[14] ? „Intenţia iniţială a Standardului — comentează Snyder — era de a-şi reorganiza compania, schimbând stocul cu firmele româneşti şi cumpărând petrol de la ele“[15]. În viitor, marele trust spera să exploateze resursele de petrol cu contract acordat de firmele româneşti, respingând însă perspectiva ca banii rezultaţi să se concentreze în România, prin intermediul băncilor newyorkeze. Oricât de imparţial ar dori să pară, avansând aceste opinii, Snyder, sfârşeşte prin a eluda drepturile fireşti ale României. Întreaga sa demonstraţie pleacă şi se întoarce la interesele companiei din New Jersey. pe care încearcă a le justifica şi mai ales a le disculpa de eventuale acuzaţii. Maniera sa de a interpreta raporturile americano-române, mult prea subiectivă, ar putea fi totuşi motivată în ultimă instanţă. Nefiind istoric, Snyder crede că nu greşeşte nepermis de grav prezentând în aşa fel lucrurile încât dreptatea să pară a fi de partea diplomaţiei americane şi a exigenţelor economice ale ţării sale. Aşa presupune el că se scrie istoria sau aşa ar trebui judecate raporturile politice, diplomatice şi economice ale unei ţări ca S.U.A. cu România. De neînţeles, însă, rămân pretinsele consideraţii personale, prin care este deformat adevărul istoric, în defavoarea României. Compunându-i o biografie diplomatului Culbertson, Snyder se străduieşte să nu separe, cum este şi firesc, acţiunea sa politică de circumstanţele de ansamblu ale timpului. Aşa, de pildă, continuând episodul *Bucureşti*, el se referă la contactele diplomatice americano-române, survenite în 1925, în contextul cărora ministrul american a jucat un rol important. Stăruind asupra acestui moment, Snyder citează un raport expediat din Bucureşti, la 4 decembrie 1925, de către Culbertson, Se-

[12] J. Richard Snyder, *op. cit.*, p. 80.
[13] *Ibidem*.
[14] Cf. Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 203.
[15] J. Richard Snyder, *op. cit.*, p. 80—81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cretarului de Stat Kellogg, şi un altul adresat de acelaşi, la 19 ianuarie 1926, Preşedintelui Coolidge[16]. Informându-l pe Kellogg asupra situaţiei din România, după încheierea negocierilor, Culbertson, precizează biograful său, sugera o deschidere a raporturilor americano-române, care ar fi favorizat interesele americane, considerând că o asemenea deschidere reclama punerea în practică a trei deziderate : „stabilizarea monetară ; reglementarea chestiunii basarabene şi un tratat comercial comprehensibil"[17]. Oricine va avea curiozitatea de a consulta raportul în discuţie nu va descoperi, însă, acolo, citatele transcrise de Snyder, citate care nu figurează nici în raportul întocmit pentru Coolidge. Primul citat — „American personal and property rights in this country" — este preluat dintr-un raport adresat de Culbertson, la 22 ianuarie 1926, Secretarului de Stat[18]. Nici cel de-al doilea — „the stability of economic conditions in Rumania in which American businessmen will undoubtedly have an increasing interest" — nu figurează în vreunul dintre rapoartele amintite. În sfârşit, peste acest detaliu am putea trece, deşi provoacă serioase rezerve, punând sub semnul incertitudinii întreaga intervenţie. Ceea ce deconcertează şi uimeşte chiar este faptul că, propunându-şi a comenta cele trei deziderate amintite, Snyder îşi permite să lanseze următoarele aserţiuni : „For the first issue, Culbertson saw American dollars as the solution and believed that the Liberal Party would have to turn to New York for help. He was particularly intrigued with Bessarabia *terrytory taken from the Soviet Union during World War I. Its residents depended inexorably upon Russian markets, and Rumania, while having close political ties, could never solve its economic problems*"[19] (subl. ns.). De unde o fi luat el valoroasa informaţie în virtutea căreia teritoriul dintre Prut şi Nistru era unul „luat Uniunii Sovietice în timpul primului război mondial" ? În singura lucrare pe care o citează[20], autorul ei, adică Henry L. Roberts, nu şi-a permis să insereze o asemenea inexactitate. Vorbind despre provincia în cauză, Roberts preciza că aceasta, „which had formed a part of the principality of Moldavia, was ceded by the Turks to Russia in 1812 at the Treaty of Bucarest"[21]. Remarca era însoţită de o explicaţie din care reiese că pretenţiile ţariste de a-şi însuşi aceste pământuri au fost nejustificate, întrucât ele au aparţinut dintotdeauna românilor şi "the population was predominantly Romanian"[22]. Roberts nu pare convins de opiniile istoriografiei sovietice, care susţin că Imperiul ţarist „a eliberat" Basarabia, transformând-o într-o provincie rusească, notând apoi că "the

[16] *Ibidem*, p. 139 ; Library of Congress. Manuscript Division, William S. Culbertson Papers, Bound Correspondence, Container no. 52, 1925—1927, W. S. Culbertson, către Frank B. Kellogg, Bucharest, December 4, 1925 ; Container no. 53, W. S. Culbertson către Calvin Coolidge, Bucharest, January 19, 1926.

[17] J. Richard Snyder, *op. cit.*, p. 81.

[18] William S. Culbertson Papers, Bound Correspondence, Container no. 51, 1925, W. S. Culbertson către Frank B. Kellogg, Bucharest, January 22, 1926, p. 2.

[19] J. Richard Snyder, *op. cit.*, p. 81.

[20] Cf. Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951 ; vezi şi ediţia din 1969.

[21] *Ibidem*, p. 32.

[22] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

history of Bessarabia's incorporation into Rumania is still bitterly controversial" [23]. Trecând în rexistă evenimentele care au culiminat cu decizia adoptată la 9 aprilie 1918, când Sfatul Țării "declared for the union of Bessarabia with Rumania" [24], Roberts nu afirmă nicăieri că România „a luat" Rusiei — nu Uniunii Sovietice, cum crede Snyder — vreo provincie anume, care să-i fi aparținut în virtutea vreunui drept istoric.

Oare de ce Snyder, în loc de a se strădui să refacă o cât mai adevărată efigie a lui Culbertson, cum pretinde că și-a propus, își permite nu numai să escamoteze adevărul — *cui prodest ?* —, dar să și falsifice imaginea „subiectului" său ? Diplomatul american, care cunoștea istoria României și se documentase în legătură cu provincia transpruteană, vizitând-o, tocmai pentru a nu greși [25], învedera, pronunțându-se chiar asupra chestiunilor în discuție, pentru a-l informa pe Kellogg, că *"In my judgement the balance of the arguments are in favor of Rumania's right to that Province* (subl. ns.). Probably the most that we could do to help toward the settlement of this problem would be to show a benevolent attitude toward Rumania's aspirations" [26]. Aceasta era opinia lui Culberston, bazată nu pe supoziții personale sau interese conjuncturale, ci pe acceptarea realităților istorice. Pentru motive pe care nu le putem bănui, Snyder își permite să eludeze această convicțiune, înlocuind-o cu fanteziile lui. Și mai grav ni se pare faptul că el lasă să se creadă că așa gândea Culbertson.

Cum lesne se poate observa, diplomatul american sugera superiorului său ca Statele să recunoască unirea Basarabiei cu România. Atunci când îi raporta lui Kellogg că „the second constructive policy wich is desirable is a settlement of the Bessarabian question". Culbertson avea în vedere, așa cum recunoaște și Snyder, „to assure more stability for Amercian personal and property rights in this country" [27]. Într-un asemenea context era adusă în discuție „chestiunea Basarabiei". Ministrul american se documentase și vizitase această provincie, în toamna anului 1925 [28], pentru a nu greși în recomandările pe care urma să le avanseze Departamentului de Stat în legătură cu recunoașterea de către S.U.A. a unirii Basarabiei cu România. Pe 4 decembrie 1925 el consemna în jurnalul său că „I talked with Duca at length today on Bessarabia" [29]. Convingerea sa, așa cum am remarcat, era aceea că Basarabia constituia un pământ românesc. În virtutea acestui adevăr, el recomanda Casei Albe să recunoască oficial unirea acestei provincii cu

[23] *Ibidem*, p. 32, 33.

[24] *Ibidem*, p. 34.

[25] Gheorghe I. Florescu, Donald E. Bain, *op. cit.*, p. 287 și urm.; William S. Culbertson Papers, Diaries, Container no. 5, *Journal of William S. Culbertson. 1924—1926*, p. 131—138, 143; idem, Bound Correspondence, Container no. 53, W. S. Culbertson către Calvin Coolidge, Bucharest, January 19, 1926; Container no. 51, 1925, W. S. Culbertson către Frank B. Kellogg, Bucharest, January 22, 1926.

[26] William S. Culbertson Papers, Bound Correspondence, Container no. 51, 1925, W. S. Culbertson către Frank B. Kellogg, Bucharest, January 22, 1926, p. 3.

[27] *Ibidem*, p. 2.

[28] William S. Culbertson Papers, Diaries. Container no. 5. *Journal of William S. Culbertson. 1924—1926*, p. 131—138.

[29] *Ibidem*, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România, recunoaştere care ar fi contribuit la o deschidere a raporturilor americano-române. Snyder, neînţelegând nimic din toate acestea, a presupus, foiletând rapoartele diplomatice ale lui Culbertson, care se adresau unor avizaţi, că ministrul american „was particularly intrigued with Besserabia" [30]. În realitate, el nu era „intrigat", ci interesat numai, deoarece în cazul în care S.U.A. şi-ar fi alăturat semnătura celor care recunoscuseră, la 28 octombrie 1920, unirea Basarabiei cu România, relaţiile dintre Washington şi Bucureşti ar fi intrat într-o altă fază. Aşadar, străin de toate acestea, Snyder presupune că aducerea în actualitate a problemei Basarabiei rezida în faptul că populaţia din această regiune „depended *inexorably* (subl. ns.) upon Russian markets, and Rumania, while having close political ties, *could never solve its economic problems*" [31] (subl. ns.). Este uşor de imaginat cam ce ştie Snyder despre România. De neînţeles, însă, rămâne facilitatea sa de a fabula, fără a se gândi la eventualele consecinţe.

În continuare, captivat de frumuseţea stilului şi de bogăţia informaţională a rapoartelor diplomatice întocmite de Culbertson, Snyder se ocupă mai mult de evoluţia vieţii politice româneşti decât de „subiectul" său. Biograful n-a putut rezista tentaţiei de a se erija în ipostaza de istoric, încurajat de bogăţia documentară a depeşelor expediate autorităţilor administrative şi diplomatice americane de către ministrul lor la Bucureşti. De altfel, însuşindu-şi această ipostază, el a ales soluţia cea mai simplă, aceea a prezentării unora dintre comentariile diplomatice provenite din România, fără a încerca să descifreze, aşa cum ar fi fost normal, locul şi rolul lui Culbertson în desfăşurarea realităţilor româneşti şi a influenţei acestora asupra raporturilor americano-române. La un moment dat, Snyder notează că William S. Culbertson a înţeles că puterea era în mâinile fraţilor Brătianu — cum era şi firesc, date fiind demnităţile ministeriale pe care le deţineau, dar nu numai acelea —, astfel încât, „his hopes for a commercial agreement would have to be directed toward them" [32]. Până aici nu ni se comunică nimic demn de reţinut. Ceea ce urmează, însă, ne surprinde încă o dată : „For their part, the Bratianos were caught up not only in Vintila's concerns about national self development, but in John's gentle efforts by way of a flirtation with Italy, to worry the French about their historic close relationship with Rumania" [33]. Orice încercare de apropiere a României de Italia îi îngrijora, desigur, pe americani, dar unde o fi aflat el că I. I. C. Brătianu flirta cu Italia ? Henry L. Roberts, pe care-l citează şi în acest caz, nu pomeneşte de aşa ceva. Nici în U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (1927, vol. III) nu întâlnim o asemenea informaţie. Prin urmare şi această revelaţie îi aparţine lui Snyder. Cu ce intenţii, oare, a inserat-o în paginile acestui volum ? Este greu de înţeles, întrucât tot el, după ce aminteşte de tratatul italo-român, semnat de Averescu, observă că „John Bratiano came

[30] J. Richard Snyder, *op. cit.*, p. 81.
[31] *Ibidem*, p. 81.
[32] *Ibidem*, p. 83.
[33] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

back into power, to return Rumania finally to France" [34]. Atunci care a fost mobilul presupusului flirt cu Italia ? Apoi, amintindu-şi parcă de faptul că lucrarea sa este totuşi una biografică, Snyder revine, aparent numai, la preocupările lui Culbertson, conchizând, fără nici o analiză, că „the fluctuations in political leadership and diplomacy during the two year period, 1926—1927, made impossible careful construction of a commercial treaty" [35]. Instabilitatea acuzată de el, care în anii 1926—1927 a fost mai intensă decât altădată, a influenţat, neîndoielnic, raporturile americano-române, făcând imposibilă încheierea unui tratat comercial. Dar nu numai România şi fluctuaţiile ei politico-diplomatice decideau cursul relaţiilor dintre cele două state. De ce nu se întreabă Snyder dacă ţara sa şi „Standard Oil", bunăoară, nu erau cu nimic răspunzătoare de starea de fapt pe care o evidenţiază ?

În cele mai multe cazuri, autorul lucrării în discuţie avansează doar nişte aserţiuni, fără a se pronunţa asupra lor, iar atunci când încearcă, totuşi, consideraţiile lui nu concordă întru totul cu realitatea. Aşa, de pildă, discutând despre orientarea lui Averescu către Italia, el presupune că aceasta a fost cauza căderii generalului, care s-a întors către Franţa, dar „nu destul de repede pentru a-şi salva ministerul" [36]. Politica externă a României este abordată numai în funcţie de interesele economice ale S.U.A. şi nu întâmplător problema petrolului este predominantă. Deşi l-a intitulat *Bucharest,* Snyder include în capitolul rezervat experienţei româneşti a lui Culbertson şi episoade extranee temei, dar a căror desfăşurare a survenit în anii 1926—1927. S-a lăsat furat, nu o dată, de incidente minore, supralicitate de presa vremii, care nu putea face abstracţie de predilecţia americanului către evenimentele exotice. Neglijând multe detalii ce meritau a fi măcar menţionate, el acordă o atenţie aparte unor episoade nesemnificative, care, chipurile, reconstituie „statura morală" a diplomatului american [37]. Ultimii doi ani ai misiunii avute în vedere sunt expediaţi într-o singură pagină, circumstanţă care se repercutează asupra valorii de ansamblu a primei biografii dedicate de cineva lui William S. Culbertson. Sejurul diplomatic bucureştean al unuia dintre cei mai remarcabili miniştri americani care au funcţionat în România este prin urmare minimalizat, ignorându-se astfel şi raporturile americano-române. J. Richard Snyder nu ştie aproape nimic despre România şi nici nu se arată interesat de un asemenea subiect. Dar scrie totuşi despre această ţară, permiţându-şi a judeca chestiuni care îi sunt străine, fără complexe şi fără a se gândi la implicaţiile unei asemenea proceduri. În viziunea lui, plecarea lui Culbertson din România, unde va reveni, pentru puţin timp, în 1938, pare a fi fost un fel de eliberare, când realitatea infirmă un atare punct de vedere. După ce recunoscuse iniţial că desemnarea ministrului ce urma a reprezenta Casa Albă la Bucureşti, începând cu vara anului 1925, nu fusese nici întâmplătoare şi nici una obişnuită, Snyder se dezice mai târziu, iar după o investigaţie aleatorie conchide că tot ceea ce a realizat Culbertson

[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem,* p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în 1925—1928 în sfera diplomaţiei americano-române nu a reprezentat altceva decât o „cursă de probă", ce a prefaţat transferul său în Chile. Nu credem că „demonstraţia" lui Snyder ar putea fi provocată de unele motive personale. Apoi, procedând aşa cum am arătat, el nu a urmărit măcar o idealizare a biografiei ministrului american. Totul pleacă, probabil, de la diletantismul exegetului, care, reţinând că „Bucharest was no longer challenging ; it occupied minor consideration in the foreign policy of the United States" [38], a subevaluat un capitol important al activităţii diplomatului american. Interesele S.U.A. faţă de America de Sud, deci şi faţă de Chile, erau mult mai importânte decât cele pe care le putea avea Casa Albă în România. Totuşi, petrolul acestei ţări nu-i era indiferent Washingtonului. Culbertson şi-a început cariera diplomatică tocmai într-un moment când raporturile americano-române trebuiau reconsiderate. Or, într-o asemenea conjunctură, prezenţa lui la Bucureşti nu poate fi apreciată doar ca una episodică, în cursul căreia „Rumania had taught him diplomatic sensitivity in promoting American interests" [39]. Ţara în care şi-a început cariera diplomatică nu a rămas indiferentă pentru o individualitate cu cultura şi sensibilitatea lui Culbertson, care recunoştea de altfel că părăsea România cu multe regrete, întrucât îi admira poporul şi frumuseţile naturale [40]. Deşi pentru Snyder România este un stat anonim, ce nu apare pe harta diplomatică a Departamentului de Stat decât ca o zonă convenţională, fostul ministru al lui Coolidge conchidea că „the real international problems of the future lie in those regions for which Rumania is in many ways a frontier. Rumania bridges the East and the West" [41]. Apoi, împotriva prezumţiilor avansate de biograful său, acelaşi diplomat remarca, nu doar ca pe o afirmaţie amiabilă, că „the Government and the people of the United States are deeply interested in the Rumanien people" [42]. Pare cel puţin curios faptul că, încercând să-i reconstituie traiectoria bucureşteană, Snyder a ignorat cele mai multe dintre documentele care privesc tocmai acest spaţiu al existenţei diplomatului american. Nu înţelegem de ce capitolul *Bucharest* se încheie în 1927, când, în realitate, Culbertson a părăsit capitala unde şi-a început cariera diplomatică în aprilie 1928. Din paginile acestui studiu, crochiul portretistic creionat ministrului american apare estompat, circumstanţă care se repercutează asupra dimensiunilor lui reale. Deşi precizează că a compulsat documente provenite din diverse surse, dar nu şi pe cele păstrate în fondul *William S. Culbertson*, de la *National Archives and Records Service* din Washington, D.C., informaţiile la care recurge Snyder sunt lacunare, iar România este pentru el aproape necunoscută.

Totuşi, biografia *William S. Culbertson* reprezintă un început, care va stimula, poate, restituirea integrală a identităţii unui diplomat care şi-a legat existenţa, şi nu întâmplător, de România.

[38] *Ibidem*, p. 89.

[39] *Ibidem.*

[40] William S. Culbertson Papers, Bound Correspondence, Container no. 57, W. S. Culbertson to I. M. Mitilineu, September 13, 1928.

[41] Idem, Container no. 53, W. S. Culbertson către Calvin Coolidge, January 19, 1926.

[42] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOREL M. BUTNARU, ANGELA ȘTIRBU

TEZAURE MONETARE DIN SECOLELE XV—XVII DESCOPERITE ÎN MOLDOVA (III)

Editarea descoperirilor monetare se înscrie pe linia unei mai vechi și rodnice colaborări între specialiști din instituții academice și muzee. Contribuția noastră la cultivarea bunelor tradiții, consacrate utilizării izvoarelor numismatice în cercetarea istorică, urmărește valorificarea unor depozite monetare păstrate în colecțiile Muzeului de Istorie al Moldovei din Iași, și care așteaptă de câteva decenii intrarea în circuitul științific. În prezentarea materialului numismatic am urmărit succesiunea cronologică a descoperirilor, potrivit emisiunilor *terminus post quem*, iar pentru piesele din fiecare tezaur am ținut seama, în principal, de *dreptul monetar* din epocă și nu de *sistemul monetar* în care au fost emise. Notele și abrevierile noastre[1] însoțesc separat fiecare descoperire, independent de aparatul critic al lucrării.

GOLAEȘTI, județul Iași.

Tezaurul, descoperit pe teritoriul comunei în punctul „Pădurea Cilibiu", a fost recuperat de la localnici și predat de fostul Inspectorat al Miliției Județului Iași la Oficiul Patrimoniului Cultural Național din Iași în decembrie 1970. Doi ani mai târziu, cele 138 monede de argint au fost achiziționate de Muzeul de Istorie al Moldovei (inv. 4267/1-57, 4268/1-64, 4269/1-21, 4270, 4271).

IMPERIUL ROMANO-GERMAN

Höxter [1]
Mariengroschen
Ungaria [2]
Denari : 1542, 1543, 1552, 1557, 1559 (2), 1560, 1563, 1565, 1569 (2), 1571, 1573, 1576, 1580, 1581, 1584, 1585, Rudolf II (f.a. — 2).

[1] Pentru determinarea unor emisiuni monetare am utilizat următoarele abrevieri : DAVENPORT = John S. Davenport, *European Crowns. 1484—1600*, Frankfurt am Main, 1977 ; HAUPT = Walter Haupt, *Sächsische Münzkunde. Text*, Berlin, 1976 : MEY = Jean de Mey, *European Crown size and multiples.* vol. I, *Germany, 1486—1599*, Amsterdam, 1975 ; *Handbuch* = M. Gumowski, *Handbuch der polnische Numismatik*, Graz, 1960.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POLONIA
Lituania
Pólgrosze : 1501—1506 (25), 1509, 1510 (2), 1511 (3), 1512 (5), 1513 (4), 1514 (2), 1515 (4), 1519, 1520, 1523 (2), 1540, 1648 (6), 1549 (2), 1550 (4), 1554, 1555, 1556 (10), 1557 (3), 1558 (3), 1559 (8), 1560 (6), 1561 (6) 1562 (2), 1563 (2), 1564 (3), 1565 (9).

---

[1] Piesă puternic tocită, pe care se mai poate citi doar câteva litere din legendă : [MONETA NOVA X]ÖXER [...].

[2] Cu excepția emisiunilor din *1552* și *1576*, bătute la Sibiu, restul denarilor provin din monetăria de la Kremnitz.

COTNARI, județul Iași.

În decembrie 1968, Muzeul Unirii din Iași a achiziționat de la cetățeanul Gafițeanu Nicolae din comună un lot de 78 de monede. Prin nota contabilă nr. 439 din 30 august 1974, piesele au fost transferate la Muzeul de Istorie al Moldovei din Iași (inv. 6259).

POLONIA
Coroana
Trojaki : 1583, 1584, 1585 (2), 1586 (3), 1589 (3), 1590, 1591 (3), 1592 (6), 1593 (4), 1595, 1599.
Lituania
Trojaki : 1581 (5), 1582 (7), 1583 (4), 1584 (2), 1585 (2), 1589, 1591.
Riga
Trojaki : 1583 (3), 1584, 1585 (3), 1586 (7), 1589 (2), 1590 (6), 1591, 1592 (7).

IAȘI — oraș, județul Iași [1].

Cu prilejul lucrărilor edilitare efectuate pe strada C. Negri nr. 46—54, în zona liceului „C. Negri", au fost descoperite la 8 iulie și 21 august 1961 două tezaure. Potrivit datelor înscrise în registrul inventar de la Institutul de Arheologie din Iași, primul era alcătuit din 26 exemplare : Polonia — 23 (Ștefan Báthory — 4, Sigismund III — 19), Prusia [2] — 1, Sachsen — 2. Al doilea cuprindea 161 piese : Polonia — 159 (Ștefan Báthory — 17, Sigismund III — 142) și Ungaria — 2. În împrejurări rămase necunoscute cele două descoperiri au fost amestecate într-un singur lot, intrat în colecțiile numismatice ale Muzeului de Istorie al Moldovei din Iași (inv. 1950).

IMPERIUL ROMANO-GERMAN
Boemia [3]
10 kreuzer : 1562
Taler : 1571
Sachsen — linia Albertină [4]
Halbtaler : 1557
Taler : 1596
POLONIA
Coroana [5]
Trojaki : 1581, 1582, 1584, 1586, 1588, 1590 (5), 1591 (4), 1592 (5), 1593 (6), 1594 (10), 1595 (5), 1596 (11), 1596—1598, 1597 (14), 1598 (5), 1598—1599, 1599, fals
Szóstaki : 1596 (2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lituania
Trojaki : 1581 (3), 1582 (2), 1583 (4), 1584, 1589 (2), 1582 (2), 1593 (2), 1594 (4), 1595 (3)
Riga
Trojaki : 1582, 1586 (5), 1588, 1589, 1590 (10), 1591 (3), 1592 (5), 1593 (4), 1594 (12), 1595 (35), 1596 (3), 1597.
Curlanda [6]
Trojak : 1597

[1] Eugenia Neamțu, *Contribuții la cunoașterea motivelor ceramicii ornamentale românești*, în *SCIVA*, 25, 1974, 2, p 310 ; Al. Andronic, Eug. Neamțu, S. Cheptea, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967*, în *Arh.Mold.*, IX, 1980, p. 109 ; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*. 1, 1984, p. 200 (XXXVIII, 58).

[2] Emisiunea aparținea lui Albrecht v. Brandenburg (1525—1568), cu milesimul 1567 ; azi pierdută.

[3] Ferdinand I (1527—1564) — *10 kreuzer :* 2,7 cm și 3,6 g ; emisă la Praga. Maximilian II (1564—1576) — *Taler :* 3,8 cm și 21,92 g ; emisă la Joachimstal ; DAVENPORT, 8057 var.

[4] Augustus (1553—1586) — *Halbtaler :* 3.4 cm și 13,40 g ; emisă la Annaberg — monetar Holzschucher (1554—1558) ; HAUPT, p. 221. Christian II, Johann-Georg si August (1591—1602) — *Taler :* 4 cm și 17,30 g ; emisă la Dresda — monetar Hans Biener (1556—1604) ; HAUPT, p. 225 ; MEY, 1021.

[5] Triplii groși din *1596—1598* și *1598—1599* au fost datați după semnele de monetar ; cf. *Handbuch ;* falsul arè legenda și semnul de monetar greșit redate și este fără milesim.

[6] Friedrich Kettler (1587—1639).

Numerarul de bază ce alcătuiește descoperirile de la *Golăești, Cotnari* și *Iași* — Str. C. Negri este asigurat de emisiunile provenite din atelierele Coroanei, cele lituaniene, ale orașului Riga și ducatului Curlandei, și se eșalonează pe toată durata secolului XVI. Analizate pe nominaluri și modul de asociere cu alte monede acumulate, emisiunile provenite din „spațiul polonez" cuprind două categorii distincte de nominaluri.

Așa cum lesne se poate observa, *pólgrosze*, datați în prima jumătate a secolului, sunt asociați cu *denarii imperiali* și alte nominaluri mărunte, în cazul nostru un *Mariengroschen* al orașului Höxter, situat în Westfalia, piesă puternic tocită și, drept urmare, cu neputință de datat. Emisiunea este o apariție mai puțin obișnuită într-un tezaur descoperit în Moldova, cu excepția celor de Goettingen, Braunschweig și Herfort din acumulările de la Sângerei[2] și Suceava[3]. Piese similare, identificate în tezaurele de la Lăpușnic[4], Șieu[5] și Iacobeni[6], cu milesime din anii 1551—1554, sugerează o posibilă proveniență a exemplarului de la Golăești din

[2] A. A. Nudelman, *Topografija kladov i nachodok ediničnych monet (Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR*, 8), Chișinău, 1976, (în continuare, *Topografija)*, p. 95—96 (5).

[3] Gr. Foit, *Un tezaur din secolul al XVI-lea descoperit la Suceava*, în *Noi tezaure monetare medievale descoperite în regiunea Suceava*, Suceava, 1967, p. 15—22.

[4] Gh. Anghel, *Un tezaur de monede de argint din secolul al ZVI-lea descoperit la Lăpușnic (raion Ilia)*, în *Sargetia*, 4, 1966, p. 109—124.

[5] Eug. Chirilă, Șt. Dănilă, *Al treilea tezaur de la Șieu, sec. XV—XVII*, în *File de istorie*, 4, 1976, p. 217—231.

[6] Eug. Chirilă. Z. Milea, *Tezaurul de la Iacobeni, sec. XV—XVII*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 289—3s7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spațiul transilvan, prin intermediul schimburilor cu orașul Bistrița, racordat la comerțul cu Europa centrală și de apus.

Denarii imperiali, emiși de suveranii habsburgi în calitatea lor de regi maghiari, alcătuiesc un lot mai puțin numeros, dar asocierea acestora cu jumătățile de groși încadrează descoperirea de la Golăești, alături de depozitele de la Bumbata[7], Suceava, Piatra Neamț,[8] Mărculești I[9], Măriței[10] și Mărculești II[11] în grupa *tezaurelor de circulație*[12] și reflectă numerarul mărunt circulant în Moldova la sfârșitul secolului XVI.

A doua categorie de emisiuni poloneze cuprinde triplii groși, numerar mediu cunoscut în Moldova sub denumirea de „potronic". Rezultat al reformei monetare inițiate de Ștefan Báthory[13], *trojak*-ul a constituit principalul instrument monetar de înfăptuire a uniunii monetare polono-transilvane din anii 1578—1586, iar mai târziu a jucat rolul unei veritabile „monede de război" care a invadat piața Moldovei prin intermediul mercenarilor lui Jan Zamoyski[14]. În numeroase descoperiri din Moldova aceste piese apar asociate talerilor, depozitul de la Iași — Str. C. Negri, este un exemplu, și/ori monedelor de aur germane, venețiene și otomane, situație în care putem vorbi de *tezaure de acumulare*. Suntem de părere că generalizarea *trojak*-ului în circulația monetară din Moldova s-a produs mai degrabă după 1604, când trupele poloneze de ocupație au părăsit țara, iar Ordonanța monetară a regelui Sigismund III a devalorizat noile emisiuni cu 10 %[15].

Încheierile noastre ne permit, și cu acest prilej, să ne exprimăm satisfacția, prin modesta contribuție adusă, pentru lărgirea bazei documentare necesară închegării pe viitor a repertoriului numismatic al tezaurelor din secolele XVI—XVII din Moldova.

[7] *Topografija*, p. 98 (9).

[8] Constantin Matasă, Octavian Iliescu, Virgil Mihăilescu-Bârliba, *Date noi cu privire la circulația monetară din Moldova în secolul al XVI-lea*, în *Arh. Mold.*, VII, 1972, p.369—376.

[9] A. A. Nudelman, în *Archiss* IV (1973), 1974, p. 212—213 și *Topografija*, p. 108—109 (15), unde descoperirea a fost prezentată ca provenind de la „Varvarovca"; informație Ana Niculiță de la Muzeul de Arheologie din Chișinău.

[10] *Inedit* — Muzeul Bucovinei, Suceava (inv. AG/1210—1344); informație Mugur Andronic.

[11] *Inedit* — Muzeul de Arheologie Chișinău (inv. 2064—4530); informație Ana Niculiță.

[12] Cu privire la categoriile de tezaure din Moldova, încheiate post 1574, vezi Viorel M. Butnariu, *Moldova între „spații monetare și „rațiuni de stat". Anii 1574—1611*, în *SCN*, X (mss).

[13] *Gumowski*, p. 208.

[14] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 26.

[15] *Gumowski*, p. 210—212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1

2

3

5

4

6

0 2cm

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L. E. SEMENOVA

RELAȚIILE BISERICII DIN MOLDOVA ȘI MUNTENIA CU BISERICA RUSĂ ÎN SECOLUL XVII *

Între numeroasele materiale ce se păstrează în arhivele rusești privitoare la legăturile Moldovei și Munteniei cu Rusia în secolul XVII, un loc însemnat îl ocupă izvoarele privitoare la relațiile dintre biserici. O parte a acestor documente a fost deja introdusă în circuitul științific și a fost folosită de cercetători din țară și din străinătate. Câteva dintre ele sunt publicate în ediția de trei volume *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România*. Totuși, fondul existent de surse referitoare la legăturile bisericilor ortodoxe moldovenească și muntenească cu cea rusească în secolul XVII nu a fost studiat îndeajuns până acum. De asemenea, trebuie să recunoaștem că, deși, în ultimul timp, în circuitul științific a fost integrat un mare număr de documente, aceste materiale sunt totuși puțin cercetate.

Aceasta se explică prin faptul că, până nu demult, istoriografia noastră a studiat preferențial relațiile politice dintre Rusia și Principatele Dunărene ; documentele privitoare la relațiile dintre Biserici au fost doar parțial utilizate, pentru ilustrarea contactelor culturale. Totuși, aceste relații din secolul XVII au fost nu numai cele mai trainice și de lungă durată, dar au și jucat un rol important în cadrul legăturilor Moldovei și Munteniei cu Rusia în perioada la care ne referim. Dezvoltarea acestora a fost influențată atât de factori permanenți — precum vecinătatea și unitatea credinței religioase — cât și de situația istorică generală din Balcanii acelui timp. Începând cu semnele de decădere a Imperiului Otoman, la sfârșitul secolului XVI, în lumea ortodoxă balcanică a apărut tendința de eliberare, chiar dacă se presupunea că ea va fi realizată doar într-un viitor nu prea apropiat.

Perspectiva eliberării de sub dominația otomană a pus în fața popoarelor balcanice întrebarea : către ce țări să se orienteze pentru a cere ajutorul și în ce măsură această orientare ar coincide cu interesele lor de obținere a independenței, de păstrare a tradițiilor lor religioase și etnoculturale.

* Comunicare prezentată la prima Sesiune a Comisiei Mixte Româno-Ruse de Istorie (Iași, 15—19 noiembrie 1993). Traducerea : Emil Iordache.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În condițiile relațiilor de vasalitate a principatelor dunărene față de otomani, biserica moldavă și munteană, deși a rămas autonomă, suporta aceleași dificultăți legate de sporirea pretențiilor economice ale Porții și de consolidarea influenței ei în toate sferele vieții. În căutarea căilor de eliberare, clerul ortodox din principate, ca și reprezentanții boierimii cu tendințe patriote, pe bună dreptate s-au adresat Rusiei vecine, care reprezenta o forță politică serioasă, și care era mai apropiată de lumea creștină din Balcani, atât prin religie, cât și prin tradiții culturale.

La rândul lor, guvernul și Biserica rusă s-au străduit să mențină apropierea de Rusia a lumii balcanice creștine. În conștiința istorică rusă, începând cu secolul XVI, s-a întărit convingerea că Biserica rusă este protectoarea legitimă și apărătoarea întregii ortodoxii și a tuturor popoarelor ortodoxe, iar stăpânitorul rus trebuie să se îngrijească de păstrarea și înflorirea ortodoxiei nu numai în Rusia, dar și în tot răsăritul ortodox. În secolele XVI—XVII, statul rus și patriarhia din Moscova au întreținut legături cu patriarhii ortodocși și instituțiile bisericești din Balcani și din Orientul Apropiat, le-au acordat sprijin material [1].

În acest context, legăturile clerului moldovenesc și muntenesc cu Biserica rusă devin permanente în secolul XVII. În perioada respectivă, foarte frecvente au devenit călătoriile preoților moldoveni și munteni în Rusia cu scopul obținerii de danii pentru necesitățile Bisericii.

Materialele din Arhiva rusă de documente vechi conțin informații numeroase și amănunțite referitoare la asemenea călătorii. Astfel, în 1630, la Moscova a poposit arhimandritul Venedict al mănăstirii Nașterea Domnului din București, împuternicit din partea lui Teofan, patriarhul Ierusalimului, a mitropolitului muntean Grigorie și a mitropolitului kievean Iov Boreţkii, precum și a lui Petru Movilă, arhimandritul mănăstirii Pecerska [2], cerând danie pentru mănăstire. Cu scopul obținerii de danii a poposit la Moscova, în același an, episcopul Antonie de la mănăstirea Adormirea Maicii Domnului [3] din Muntenia. În raportul lui Z. Pușkin, voievodul din Putivli, înaintat la 23 februarie 1640 Departamentului Soliilor, se comunica despre sosirea la Putivli a unor clerici moldoveni pentru a cere danii [4]. Tot cu o cerere de milostenie se adresa țarului rus la 1642 și Gavril Vlasiev, preot și profesor [5]. La sfârșitul anului 1644, a venit la Moscova, „pentru a cere cu respect milostenie", arhimandritul Ignatie de la mănăstirea Sf. Dumitru, împreună cu starețiі [6].

---

[1] V. N. Kapterev, *Harakter otnošenij Rusii k pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletijah*, Moscova, 1885.

[2] A. N. Muraviev, *Snošenija Rossii s Vostokom po delam cerkovnym*, vol. 2, Sankt-Petersburg, 1860, p. 83—84.

[3] *Ibidem*, p. 107.

[4] *Rossijski gosudarstvennyi arhiv drevnih aktov* (în continuare: RGADA), fond 52, opis 1, 1640, dosar 9, filele 1—2.

[5] A. N. Muraviev, *op. cit.*, p. 228—229.

[6] *Ibidem*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În vara anului 1645 este datată sosirea în capitala rusă a egumenului Iorest de la mănăstirea Putna din Moldova. El a adus cu sine „carte" cu cereri din partea mitropolitului Varlaam al Sucevei. Iorest a fost audiat la Departamentul Solilor și a primit din vistieria țarului 30 ruble [7]. În noiembrie al aceluiași an se afla în Rusia cu cerere de milostenie egumenul mănăstirii Sf. Dumitru din Muntenia, Constantin [8]. Cu același scop, la începutul anului 1648 a venit și egumenul Iona, al mănăstirii Sf. Nicolae din Moldova [9].

La sfârșitul anului 1651, a fost acordată danie mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din Suceava „pentru construirea mânăstirii și pentru răscumpărarea" călugărilor din robia tătară, ca răspuns la cererile înaintate țarului Alexei Mihailovici de către chelarul mănăstirii, Olimpiu Davâdov, și de preotul Iona [10]. În 1652, mitropolitul Varlaam al Sucevei s-a adresat cu plecăciune lui Alexei Mihailovici pentru a-i comunica despre jefuirea țării Moldovei de către hanul crâmlean și i-a cerut milostenie pentru „construirea unei biserici" în incinta distrusei mănăstiri Sf. Gheorghe. Cererea a fost înaintată de către arhimandritul acestei mănăstiri, Mihail, aflat la Moscova. Trimisului mitropolitului sucevean i-a fost acordată o mare onoare : el a fost primit de țarul Alexei Mihailovici și a vizitat Troițe-Serghiev. Țarul a acordat clerului moldav o mare danie pentru construcție iar mitropolitului Varlaam i-a trimis blănuri de samur în valoare de 100 ruble [11].

Cererile de milostenii către Rusia, din partea clerului moldovenesc și muntean, au continuat și în anii următori. În cadrul prezentei comunicări nu avem posibilitatea să enumerăm toate datele existente în fondurile arhivelor. Trebuie, totuși, să amintim că guvernul rus și patriarhia Moscovei au acordat, în secolul XVII, un important ajutor material bisericii ortodoxe din Principatele Dunărene. Ca „danii", reprezentanții Bisericii moldovene și muntene au dus din Rusia bani, icoane și obiecte bisericești.

Însemnătatea legăturilor bisericești dintre principate și Rusia nu se limitează la atâta. Aflându-se în condiții de autonomie față de stăpânirea turcă, Biserica din Moldova și Muntenia adeseori a acționat pentru stabilirea de contacte politice între domnii români și țarii ruși. Ca răspuns la generosul ajutor material, clerul din principate a furnizat curții țarului informații importante despre situația din Imperiul otoman, despre treburile interne, despre relațiile lui cu alte state. Câteodată, călătoriile preoților la Moscova au fost folosite de către domnii moldoveni și munteni în scopuri diplomatice concrete. Este semnificativ faptul că multe solii, cu importante misiuni politice la Moscova, erau conduse de reprezentanți ai Bisericii.

Astfel, în 1656, solia pentru tratative în numele lui Gheorghe vodă Ștefan cu statul rus, cu privire la intrarea Moldovei sub suzeranitate rusă, a fost condusă de mitropolitul Ghedeon. Din porunca domnului,

---

[7] RGADA, fond 52, opis 1, 1645, dosar 42, filele 1, 2, 8—16, 27—29.
[8] *Ibidem*, 1646, dosar 6, filele 3, 34—39, 60.
[9] *Ibidem*, 1648, dosar 17, filele 7—10.
[10] *Ibidem*, 1651, dosar 43, filele 1—3, 14—15.
[11] *Ibidem*, 1652, dosar 12, filele 1—12, 19—22, 25—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el a dat la Departamentul Soliilor un text scris cuprinzând condițiile în care principatul ar fi vrut „să se supună marii tale împărății“ [12].

În 1674, boierimea moldoveană filo-rusă și clerul, în frunte cu mitropolitul Dosoftei, l-au trimis la Moscova pe egumenul Feodor în calitate de sol al lui Ștefan vodă Petriceicu și al fostului domn muntean, Constantin Șerban. În mesajul trimis țarului Alexei Mihailovici, domnii români cereau ajutor pentru eliberarea de sub dominația otomană, „ca să fim sub protecția înaltei voastre împărății“, întrucât „se cuvine nouă, creștinilor, să fim sub ascultarea țarului creștin decât să fim înrobiți de busurmani“ [13].

La începutul anului 1684, personalități din înalta societate și clerici din principatul Moldovei au ales pentru a trimite în Rusia o solie condusă de mitropolitul Dosoftei. Semnatarii mesajului către țarul rus, reprezentanți ai boierimii moldovene și ai cinurilor clericale, scriau: „Și toată domnia noastră, mari și mici, suntem robi ai împărăției tale, trecem sub ascultarea ta“ [14].

Domnul muntean Șerban Cantacuzino a dispus, în 1688, arhimandritului Isaiia, de la mănăstirea Sf. Pavel de la Athos, să stabilească legături cu Rusia. În mesajul trimis la 4 iunie 1688 țarilor Ivan și Petru Alexeevici, el scria despre chinurile și distrugerile pe care Muntenia le suporta din partea turcilor și-și exprima speranța că „așa cum, cândva, omenirea aștepta izbăvire de la adevăratul Mesia, tot așa astăzi, de la marii și preaputernicii voștri țari, creștinii așteaptă izbăvirea lor din mâinile faraonului văzut cu ochii“ [15].

Adesea, relațiile bisericești dintre principate și Rusia erau folosite și în scopuri comerciale. De exemplu, date interesante în această direcție sunt conținute în documentele despre prezența în 1638 la Moscova a lui Petru Iuriev, solul mitropolitului Varlaam. În raportul către Departamentul Soliilor, acesta dădea informații despre situația din Turcia, despre relațiile Porții cu Crimeea, cu zaporojenii și cazacii de pe Don ș.a. De asemenea, Petru Iuriev declara ce mărfuri adusese spre vânzare. Atrage atenția diversitatea lor: țesături (catifea, mătase), diferite podoabe, obiecte din aur, argint, pietre prețioase și altele [16].

La fel de mare însemnătate au avut relațiile bisericești din secolul XVII pentru dezvoltarea legăturilor culturale dintre principatele de la Dunăre și Rusia. Materialele documentare, inclusiv cele publicate în colecția *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România*, conțin mărturii despre comenzi și cumpărări de icoane din Rusia de către domnii moldoveni și munteni și clerul principatelor, despre participarea meșterilor ruși la construirea și decorarea unor biserici din Moldova și Muntenia.

Astfel, în martie 1629, se afla la Moscova o solie moldoveană în frunte cu arhimandritul Varlaam, care, din porunca lui Miron vodă Barnovschi, trebuia să achiziționeze icoane rusești pentru mănăstirea

[12] *Istoričeskie svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV-načale XVIII v.v.* (în continuare: *Istoričeskie svjazi*), t. 2, Moscova, 1968, n. 273—275.
[13] *Ibidem*, t. 3, Moscova, 1970, p. 14.
[14] *Ibidem*, p. 77, 78.
[15] RGADA, fond 52, 1688, dosar 16, fila 46; *Istoričeskie svjazi*, t. 3, p. 84—89.
[16] *Istoričeskie svjazi*, t. 2, p. 21—23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dragomirna ce se construia lângă Suceava, pentru biserica Sf. Treime de pe lângă mănăstire și, de asemenea, pentru bisericile Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe și Ioan cel Nou din Iași. Dorința domnilor de a împodobi bisericile moldovenești cu icoane rusești nu era întâmplătoare. Arta meșterilor-pictori de icoane rusești era recunoscută peste granițele Rusiei, deci și în principatul Moldovei. În mesajul către țarul Mihail Feodorovici, Miron Barnovschi scria : „...am văzut cum credința ortodoxă peste tot este împodobită cu icoane minunate din împărăția ta și că tu dai ajutor și apărare tuturor bisericilor lui Dumnezeu. Tot pentru aceasta am râvnit și am trimis la împărăția ta iubită de Dumnezeu, ca să ne trimiți icoane cinstite și frumoase ; îndeplinește-ne, dară, râvna și dorința..." [17].

Varlaam a obținut majoritatea icoanelor necesare pentru împodobirea noilor biserici moldovenești. Dar câteva au fost comandate meșterilor moscoviți. Printre ele, erau două icoane, una înfățișându-i pe Sf. Mucenici Gheorghe și Ioan cel Nou, cealaltă pe Sf. Mucenici Procopie și Mercurie, la executarea cărora au apărut câteva greutăți. După cât se pare, aceste greutăți se datorau faptului că în Rusia erau mai puțin cunoscuți anumiți sfinți foarte veneraţi în Moldova, cum ar fi, de pildă, Ioan cel Nou. Despre acest lucru ne vorbește faptul că, în februarie 1636, Vasile vodă Lupu i-a cerut țarului rus să-i trimită, prin solii moldoveni, icoanele comandate de Miron Barnovschi. Mihail Feodorovici l-a refuzat, pretextând că „nu sunt lucrate cum trebuie" [18].

Devenind mitropolit al Sucevei, Varlaam, fostul sol al lui Miron Barnovschi, a trimis în 1636 la Moscova, prin omul său, Paladie Ponovit, descrierea vieții Sf. Ioan cel Nou și o icoană a acestuia [19]. Astfel socotea, probabil, să ajute pictorilor ruși la zugrăvirea subiectelor legate de cultul protectorului Moldovei. Este foarte posibil că această inițiativă a contribuit la terminarea icoanelor pentru bisericile moldovene. În mesajul din 29 decembrie 1636, Vasile Lupu îi mulțumea țarului Mihail Feodorovici pentru icoanele pictate de zugravii ruși [20].

Interesul lui Vasile Lupu pentru icoanele rusești este de înțeles, dacă se are în vedere că atunci, la sfârșitul anilor '30, se termina construirea bisericii ieșene Trei Ierarhi. Și de această dată era nevoie de zugravi pentru picturile interioare, așa că domnul a apelat la țarul rus. În septembrie 1638, Vasile Lupu îi trimitea o scrisoare diacului Lihacev de la Departamentul Soliilor, cu rugămintea de a pune un cuvânt bun pe lângă țarul Mihail Feodorovici să trimită pictori ruși de icoane pentru decorarea bisericii ieșene Trei Ierarhi [21]. Domnul preciza că a trimis pe Isaia Ostafiev „la prea luminatul țar Mihail Feodorovici al întregii Rusii și la Măria Ta, cu aceeași rugăminte, pentru pictori de icoane, întrucât în ținuturile noastre nu sunt din aceștia și toată nădejdea noastră este la Domnia Ta". Vasile Lupu cerea țarului rus „să ne dai pictori buni și iscusiți și liberi, care să ne poată face catapeteasma și crucifixul după obiceiurile Bisericii noastre și să trimiteți prin solul nostru lucrurile

[17] *Ibidem*, t. 1, Moscova, 1965, p. 272.
[18] *Ibidem*, p. 327—328, nota 250.
[19] *Ibidem*, t. 2, p. 18—20.
[20] *Ibidem*, p. 42.
[21] *Ibidem*, p. 26—27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre care v-am scris“ [22]. Din ultimele cuvinte ale domnitorului se vede că solul său, Isaia Ostafiev, trebuia să mai aducă din Rusia obiecte de folosință bisericească pentru Trei Ierarhii din Iași. Este, de altfel, cunoscut că piesele ornamentale din această biserică au fost realizate la Moscova [23].

În anul următor, 1639, în mesajul trimis țarului, la 12 iulie, Vasile Lupu cerea să fie lăsați să se întoarcă meșterii moldoveni „de treburi bisericești“, întrucât „cu ajutorul lui Dumnezeu, biserica este gata și nu așteptăm decât să o înfrumusețăm cu podoabele pe care ei le fac în prealuminata ta împărăție creștină“ [24].

Nu dispunem de documente care să confirme trimiterea pictorilor ruși de icoane la Iași, în anii 1638—1639. De asemenea, nu există mărturii privitoare la momentul când au fost trimiși la Moscova meșterii moldoveni despre care se vorbește în mesajul lui Vasile Lupu către Mihail Feodorovici. Confruntarea acestui mesaj cu scrisoarea lui Vasile Lupu către diacul F. F. Lihacev din septembrie 1638 ne face să ne gândim că, probabil, țarul rus nu a putut să trimită imediat la Iași pictori de icoane, ci i-a propus domnului moldovean să trimită meșteri de-ai săi la învățătură. Trimiterea meșterilor moldoveni în Rusia, după toate probabilitățile, a trenat finisarea lucrărilor la biserica Trei Ierarhi. Biserica ieșeană a fost sfințită la 6 mai 1639, deși împodobirea interioară nu se făcuse încă în acel moment [25]. De aici, implicit, rezultă motivul pentru care Vasile Lupu îl ruga pe Mihail Feodorovici să urgenteze întoarcerea meșterilor moldoveni. În documentele de care dispunem nu există, însă, informații privitoare la întoarcerea acestora la Iași.

În 1641, în mesajul din 7 mai, Vasile Lupu repeta rugămintea sa către țar, solicitându-i să-i trimită la Iași pictori ruși de icoane pentru decorarea bisericii Trei Ierarhi [26]. De această dată, țarul a putut satisface repede cererea domnului. Având în vedere dorința lui Vasile Lupu de a folosi „pictori buni și iscusiți“ pentru finisarea interioară a bisericii construite de el, la Iași au fost trimiși meșteri ruși cu experiență, Sidor Pospeev și Iakov Gavrilov, care au plecat chiar în luna mai, împreună cu solul moldovean Ostafie Mitnic [27]. Meșterii ruși își luaseră, probabil, cu ei materialele și instrumentele necesare. Aceasta se poate vedea din porunca țarului din 20 mai 1641 adresată voievodului din Putivli, cneazul P. F. Volkonski. Țarul poruncea să se pună la dispoziție trei căruțe pentru cei doi meșteri de icoane care îl însoțeau pe solul O. Mitnic [28]. Prin acesta au fost trimise de la Moscova obiectele bisericești pentru noua biserică ieșeană. Se întârzia, însă, cu o parte din icoanele pictate în Rusia și cu o parte din obiectele necesare pentru decorarea interioară. Țarul Mihail Feodorovici, în mesajul din 18 mai 1641, îi scria lui Vasile

---

[22] *Ibidem*, p. 26.
[23] S. Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, București, 1912, p. 24—25.
[24] *Istoričeskie svjazi*, t. 2, p. 36.
[25] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 80.
[26] *Istoričeskie svjazi*, t. 2, p. 53.
[27] *Ibidem*, p. 55—56.
[28] *Ibidem*, p. 357, nota 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lupu : „Lucrurile voastre n-au ieșit încă din mâna meșterilor și pentru asta a rămas la Moscova starețul vostru Silivestru“ [29].

Meșterii ruși au ajuns cu bine la Iași în convoiul solului moldovean O. Mitnic, lucru pentru care domnul îi mulțumea țarului în mesajul din 10 iulie 1641 [30].

În toamna lui 1641, Vasile Lupu îi cerea țarului rus să-i trimită încă un meșter pentru picturi murale [31]. Din răspunsul pe care Mihail Feodorovici l-a trimis domnului moldovean la 6 ianuarie 1642, aflăm că spre Iași au fost trimiși încă doi pictori de biserici, Demian Iakovlev și Prokofii Nikitin, „pentru ca treaba cu icoanele să meargă mai repede“ [32]. Necesitatea unui număr mai mare de meșteri era dictată, probabil, de volumul mare de muncă ce trebuia depus la împodobirea bisericii și pentru recuperarea întârzierilor apărute. Domnul voia să termine mai repede decorarea noii biserici, mai ales că în toamna anului 1641, la Iași, murise Iakov Gavrilov, iar lui Sidor Pospeev îi era greu să lucreze de unul singur [33]. Odată cu sosirea în Moldova a celor doi noi meșteri ruși, pictarea bisericii Trei Ierarhi a luat avânt și în vara lui 1642 a fost terminată. După cum promisese, Vasile Lupu i-a răsplătit bine pe meșterii ruși și le-a permis să plece în țara lor [34].

Și în perioada următoare, domnii moldoveni au continuat să comande și să achiziționeze icoane din Rusia, invitând ulterior și alți meșteri ruși. Solii moldoveni trimiși de Gheorghe vodă Ștefan — mitropolitul Sucevei, Ghedeon și logofătul Grigore Neaniul — care au sosit în 1656 la Moscova pentru tratative privind condițiile de intrare a Țării Moldovei sub suzeranitate rusă, i-au transmis țarului și rugămintea de a li se permite comandarea câtorva icoane [35]. După toate probabilitățile, Gheorghe Ștefan solicita să i se trimită în țară zugravi ruși de icoane. Credem că nu este întâmplător faptul că solii pleacă din Moscova spre țară în ianuarie 1657, împreună cu doi zugravi ruși de icoane, Sofron Karpov și Kuzma Iakovlev [36]. Sofron Karpov lucrase în Palatul Armelor. S-a păstrat o mărturie scrisă, din 18 iulie 1656, a zugravilor de icoane de la Palatul Armelor, pentru Sofron Karpov, care pleca în Moldova pentru „facere de icoane“ [37].

O atenție deosebită merită datele despre sosirea în Rusia a unor zugravi de icoane din Moldova și Muntenia. În acest sens, este foarte interesantă informația despre sosirea la Moscova, în decembrie 1659, a lui Apostol Iuriev, grec de origine, care lucra în principate. În jalba înaintată Departamentului Soliilor, el comunica faptul că, la rugămintea țarului rus și patriarhului Nikon, printre alți trei „buni meșteri de icoane, din țările Moldovei și Munteniei“, fusese trimis la Moscova, dar n-a ajuns decât el singur, doi murind pe drum. Apostol Iuriev ruga să i se dea

[29] *Ibidem*, p. 56 ; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 25.
[30] *Istoričeskie svjazi*, t. 2, p. 57—59.
[31] *Ibidem*, p. 65.
[32] *Ibidem*, p. 69.
[33] *Ibidem*, p. 360, nota 71.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*, p. 275.
[36] *Ibidem*, p. 363, notele 197, 198.
[37] *Ibidem*, p. 283—284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de lucru, întrucât venise „ca să slujească, pentru un timp, la zugrăvirea icoanelor". Din porunca ţarului Alexei Mihailovici, a fost trimis la Palatul Armelor şi a lucrat la Moscova până prin 1666, executând comenzi pentru catedrala Sf. Vasile Blajinul, pentru catedralele din Kremlin şi mănăstirea Novodevicie [38].

Unele documente, datând din anii '80 ai secolului XVII, ne demonstrează că în principatul Moldovei s-a păstrat continuu interesul pentru pictura rusă de icoane. În februarie 1680, prin intermediul doctorului de la Departamentul Spiţeriilor, Mitrofan Petrov, care fusese la Iaşi pentru a cumpăra medicamente, Gheorghe vodă Duca îl ruga pe Nicolae (Milescu) Spătarul (care pe atunci lucra ca tălmaci la Departamentul Soliilor) să achiziţioneze din Rusia icoane, care „să fie făcute cu bun [...] meşteşug şi frumuseţe" [39]. După toate probabilităţile, Gheorghe Duca îl rugase pentru icoane şi pe ţar, întrucât în mesajul de răspuns din 23 octombrie 1680, ţarul Feodor Alexeevici îi scria : „Tu, Duca-voievod, ne-ai rugat pe noi, marele domn, luminăţia noastră împărătească, ca noi să poruncim a ţi se trimite, pentru înfrumuseţarea bisericilor şi pentru adorarea de către credincioşi, icoana Mântuitorului Atoateţiitorul, icoana Pogorârii Sfântului Duh, icoana Sfântului Ioan Botezătorul" [40]. După cum se vede din textul acestui mesaj, icoanele indicate au fost pictate din porunca ţarului şi trimise lui Gheorghe Duca prin solul acestuia, Pavel Iasov [41].

Printre materialele pe care le cunoaştem, se întâlnesc mult mai puţine date referitoare la legăturile dintre biserica munteană şi cea rusă. Şi totuşi, asemenea mărturii există. Acestea ne demonstrează că şi în Muntenia erau bine cunoscute icoanele rusăşti şi arta zugravilor ruşi. Astfel, în ianuarie 1645, a sosit la Putivli Grigore, arhimandritul Mănăstirii Sf. Pantelimon de la Athos, cu o scrisoare de la domnul muntean Matei Basarab, adresată ţarului Mihail Feodorovici şi datată la 20 februarie 1644. În scrisoarea sa, domnul scria : „sărăciţi în ţara noastră din pricină că nu avem zugravi de icoane de cald şi sfânt meşteşug şi dorindu-ne unele sfinte icoane, ne îndreptăm către împărăţia voastră minunată, ca să ne potoleşti setea cu darul tău dumnezeiesc". Îl trimitea „pe preacuviosul părinte ieromonah Grigore, din lăcaşul rus de la Muntele Athos, venit la noi după milostenie, [...] rugând ţara ta sfântă ca, de dragul nostru şi din cucernicie firească, Măria Ta să ne arăţi bunătate şi să poruncească celor mai buni zugravi ai tăi să-l ajute pe preacuviosul arhimandrit să împlinească, în sfânta ta ţară, ceea ce i-am poruncit noi" [42].

Există şi date privitoare la participarea unor meşteri ruşi la construcţia unor biserici din Muntenia, la faptul că meşterii munteni de icoane cunoşteau modelele ruseşti. O informaţie interesantă în acest sens este contractul, semnalat deja în literatura română, din 11 martie 1689, conform căruia meşterul constructor Alexei Rusul se înţelegea cu pâr-

[38] A. I. Uspenski, *Carskie ikonopiscy i živopiscy XVII v. Slovar'*, Moscova, 1910, p. 300—305.
[39] *Istoričeskie svjazi*, t. 3, p. 64—65 ; 350, nota 34.
[40] *Ibidem*, p. 69.
[41] *Ibidem*, t. 3, p. 67, 70.
[42] A. N. Muraviev, *op. cit.*, p. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

călabul Vâlcu de pe moșia Buzău, care aparținea spătarului Mihail Cantacuzino, asupra construcției unei biserici [43].

Merită atenție, în această privință, faptul că meșterul Alexei era rus. În contextul documentului, „Rusul", trebuie, probabil, interpretat ca un sinonim al familiei lui Alexei, neîndoielnic legat doar de originea acestuia.

O altă sursă importantă, care confirmă relațiile bisericii muntene cu Rusia, o constituie descrierea Munteniei, realizată de italianul Del Chiaro, care a locuit la curtea lui Constantin vodă Brâncoveanu. Relatând despre decorațiile bisericilor muntene, Del Chiaro admiră frescele pictate de zugravi „învățați de pictorii ruși, care sunt maeștri ai acestei arte" [44]. Mărturia lui Del Chiaro ne oferă posibilitatea să presupunem că, în a doua jumătate a secolului XVII, ori în Muntenia lucrau zugravi ruși de icoane, ori meșterii locali merseseră în Rusia ca să deprindă această artă.

Datele studiate de noi vorbesc despre posibilitățile de pătrundere în forma și în frescele bisericilor moldovenești și muntenești din secolul XVII a unor elemente și trăsături caracteristice, asemănătoare cu particularitățile iconografiei ruse și a picturii de icoane, toate acestea fiind, la timpul lor, semnalate de oamenii de știință români.

În fondurile arhivistice ruse s-au păstrat și unele documente privitoare la rolul relațiilor dintre aceste biserici și Rusia în organizarea tipăririi de cărți, mai ales în Moldova ultimului sfert de veac XVII. În primăvara lui 1679, mitropolitul moldovean Dosoftei i-a adresat patriarhului Moscovei, Ioachim, rugămintea de a-l ajuta în utilarea unei tipografii la Iași. Prin intermediul solului Ivan Belevici, sosit la Moscova din însărcinarea lui Gheorghe vodă Duca cu propunerea de mediere în tratativele ruso-turcești, mitropolitul i-a trimis o scrisoare lui Nicolae (Milescu) Spătarul, în care îi solicita ca „în numele meu, să-l rogi pe sfântul nostru părinte, patriarhul Moscovei și o toată Rusia, să mă fericească cu o presă tipografică și cu niște litere, cu care se tipăresc foile, și cu niște forme, în care se toarnă literele, și cu litere mici, căci mare lipsă simțim noi și sfânta Biserică în treaba asta, care plăcută i-ar fi lui Dumnezeu" [45]. Milescu a obținut, din partea patriarhului Moscovei, promisiunea că rugămintea va fi satisfăcută. Asupra acestui lucru Dosoftei a fost informat de către solul I. Belevici, reîntors la Iași.

Aflând că patriarhul era de acord să-l ajute, în august 1679 Dosoftei i-a trimis personal o scrisoare lui Ioachim, rugându-l să „ne arăți milă omenească" și să „trimiți o tipografie întreagă, cu toate instrumentele necesare" [46].

---

[43] *Istoričeskie svjazi*, t. 3, p. 109 ; I. Ionașcu, *Două știri mărunte privind legăturile Țării Românești cu Rusia în epoca lui Brâncoveanu*, în *SCIM*, I, 1951, p. 75—76.

[44] *„Revoluțiile Valachiei" de A. Maria Del Chiaro (după textul reeditat de N. Iorga)*. În românește de S. Cris-Cristian, Iași, 1929, p. 53.

[45] RGADA, fond 68, 1679, dosar 2, filele 53—54.

[46] *Ibidem*, opis 2, 1679, dosar 43 ; *Istoričeskie svjazi*, t. 3, p. 58—59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrisoarea lui Dosoftei i-a fost înmânată patriarhului Moscovei de către solul I. Belevici, revenit la Moscova în septembrie 1679. Ioachim a îndeplinit rugămintea mitropolitului Moldovei. În luna decembrie a aceluiași an, prin Belevici, au fost trimise la Iași utilajele și literele pentru tipografie [47].

După cum arată materialele cuprinse în prezentul referat, secolul XVII a fost o perioadă de strânse relații ale Bisericii din Moldova și Muntenia cu Biserica rusă și cu patriarhia de la Moscova. Aceste relații au jucat un rol important în extinderea și consolidarea raporturilor culturale reciproce, au contribuit la dezvoltarea comerțului și contactelor politice dintre Principatele Dunărene și Rusia.

[47] *Istoričeskie svjazi*, t. 3, p. 60—61 ; 347—348, nota 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. N. VINOGRADOV

RUSIA ŞI BALCANII (SECOLUL XIX — ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)

(Etapa actuală de cercetare) *

Nici pentru Rusia Kieveană, nici pentru Rusia de mai târziu, Balcanii nu au fost un vecin pe care să nu-l alegi. Chiar prima cronică veche rusă aminteşte de drumul „de la varegi la greci", din Scandinavia în Bizanţ, care trecea prin stepele Rusiei Kievene. Cneazul Sviatoslav, celebru prin temeritatea sa legendară, intenţiona, în secolul X, să-şi întemeieze statul la Dunăre. Din Bizanţ, prin Bulgaria, a venit în Rusia religia creştină, iar rugăciunile spre Domnul se înălţau în limba slavă veche. În vremurile grele ale jugului Hoardei de Aur, în mănăstiri se alcătuiau cronici, care au păstrat patrimoniul inestimabil al poporului — memoria trecutului ; aici era cultivată şi dezvoltată limba, baza culturii naţionale. Din Balcani a apărut în Rusia scrierea, marea invenţie a fraţilor Chiril şi Metodiu ; şi alfabetul nostru de astăzi îşi are originea în chirilică. Ortodoxia i-a ajutat pe slavii de est — ruşi, ucraineni şi bieloruşi — să-şi menţină chipul, individualitatea etnică. Şi atunci când asupra Balcanilor s-a abătut catastrofa, când au fost invadaţi de oştile otomane, Rusia nu s-a transformat într-un „Ivan care nu-şi aminteşte familia". Pe pământurile ei şi-au găsit adăpost exilaţi din Balcani, din Rusia se trimiteau cărţi şi obiecte bisericeşti în ţinuturile româneşti, bulgăreşti, greceşti, sârbe, muntenegrene. Iar când Rusia a devenit o ţară puternică, chemările de ajutor ce se făceau auzite din Balcani nu erau receptate aici doar cu recea raţiune politică, ci şi cu fierbintea inimă creştinească. În cele zece războaie ruso-turce, a fost zdruncinat sistemul suzeranităţii turceşti din peninsulă, ceea ce a uşurat în mare măsură lupta de eliberare a popoarelor balcanice şi renaşterea stabilităţii lor. Şi în anii dramatici ai celui de-al doilea război mondial popoarele Rusiei şi ale Balcanilor şi-au adus contribuţia decisivă la victoria coaliţiei antigermane.

De aceea, este firesc interesul arătat întotdeauna, în Rusia, faţă de istoria şi cultura Balcanilor, faţă de străvechile relaţii ruso-balcanice

* Comunicare prezentată la prima sesiune a Comisiei Mixte Româno-Ruse de Istorie (Iaşi, 15—19 noiembrie 1993). Traducerea : Emil Iordache.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi tot aici îşi află explicaţia locul important pe care studiile balcanice l-au ocupat în cadrul sistemului de ştiinţe umaniste din ţara mea. În această privinţă, o mărturie deosebită o reprezintă cartea de 249 de pagini *Rusia şi Balcanii. Sfârşitul secolului XVIII — anul 1918 (Istoriografia sovietică postbelică)*, ai cărei autori sunt E. K. Viazemskaia şi S. I. Dancenko [1].

Nepunând câtuşi de puţin la îndoială utilitatea acestor cercetări, impresionanta acumulare de fapte; trebuie totuşi să spunem că acestea au resimţit o anume orientare ideologică, adică s-a manifestat tendinţa de abordare a problematicii din punctul de vedere al luptei de clasă, accentuându-se, în detrimentul celorlalte aspecte, principiul revoluţionar. Etapa nouă, actuală, a cercetării a început, prin 1990—1991, când s-a năruit dictatura comunistă odată cu postulatele ei ideologice şi când au început căutări îndreptate spre descoperirea unor noi metode de abordare a istoriei de pe poziţiile intereselor globale omeneşti şi ale civilizaţiei general umane.

Dăm mai jos o listă cuprinzând lucrările (numai cărţile !) apărute în această perioadă, referitoare la relaţiile ruso-balcanice :

— *Scurtă istorie a Albaniei* (Moscova, 1992), apărută după Scurtele istorii ale Bulgariei şi României ; în acest volum, pentru prima dată, este studiată, în mod critic, perioada postbelică din istoria Albaniei ;

— *Relaţii internaţionale în Balcani, 1830—1835* (Moscova, 1990), volum apărut după două monografii colective dedicate aceleiaşi tematici, care au cuprins perioadele 1815—1830 şi 1856—1878. În curs de editare se află un volum dedicat anilor primului război mondial ;

— V. A. Zolotarev, *Confruntarea imperiilor (războiul din 1877—1878 — apoteoza crizei orientale)*, Moscova, 1991 ;

— V. I. Kosik, *Politica rusă în Bulgaria. 1879—1886*, Moscova, 1991 ;

— V. I. Kosik, *Timpul discordiu : Politica Rusiei în chestiunea bulgară din perioada 1886—1894*, Moscova, 1993 ;

— M. I. Zolotuhin, *Rusia, statele occidentale şi Imperiul otoman în perioada crizelor internaţionale din Balcani (1886—1888)*, Moscova, 1993 ;

— I. A. Pisarev, *Secretele primului război mondial. Rusia şi Serbia în anii 1914—1915*, Moscova, 1990 ;

— O. V. Sokolovskaia, *Grecia în anii primului război mondial*, Moscova, 1990 ;

— V. N. Vinogradov, *Leul britanic în Bosfor*, Moscova, 1991 (ediţie de popularizare a cercetărilor anterioare ale autorului dedicate rivalităţii ruso-britanice în Balcanii secolului XIX) ;

— E. A. Djaparidze, *Mişcarea social-politică din Principatele Dunărene (din preistoria revoluţiei de la 1848)*, Moscova, 1991 ;

— *Funcţiile relaţiilor literare (pe baza materialului literaturilor slave şi balcanice)*, Moscova, 1992.

În curs de editare sau de pregătire se află lucrările :

— *Balcanii şi Rusia (relaţii social-politice şi culturale)*, volumul I — sfârşitul secolului XVIII — 1878 ; volumul II — 1878—1918 ;

[1] E. K. Viazemskaia, S. I. Dancenko, *Rossija i Balkany, konec XVIII v. — 1918 g. (Sovetskaia poslevoennaia istoriografia)*, Moscova, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— *Reforme şi revoluţii în Balcani* (nr. 12 al „Studiilor balcanice"). Trebuie să remarcăm, ca un neajuns, faptul că la noi continuă să predomine studiul relaţiilor interstatale, deşi se întreprind eforturi încă insuficiente pentru deplasarea atenţiei spre relaţiile sociale *(Rusia şi Balcanii...)*. Aşa că, în totalitatea lor, relaţiile social-politice şi culturale sunt încă slab reprezentate. Firește, se poate spune că şi în aceste condiţii stocul studiilor concrete, deja existente, este destul de mare, după cum rezultă din trecerea istoriografică în revistă efectuată de E. K. Viazemskaia şi S. I. Dancenko. Este necesar să subliniem că, la noi, la un nivel foarte ridicat sunt tratate problemele pur teoretice privitoare la relaţiile lingvistice milenare din arealul balcanic (indic lucrările academicianului V. N. Toporov şi cartea lui T. V. Ţivian, *Baza lingvistică a modelului balcanic al lumii)*. Pe de altă parte, avem la dispoziţie sute, dacă nu cumva chiar mii, de lucrări dedicate unor manifestări concrete ale relaţiilor în domeniile gândirii sociale, ştiinţei, culturii, literaturii. Dar trebuie să mai facem o observaţie cardinală : până nu demult, accentul se punea pe relaţiile dintre cercurile progresiste, „progresiste" în accepţiunea de atunci. Astfel, din contextul general erau extrase doar aceste relaţii, uitându-se, în consecinţă, nu numai gândirea socială conservatoare de dreapta, ci şi cea liberală, trecându-se sub tăcere interrelaţiile şi interinfluenţele de acest fel dintre Rusia şi Balcani. Tabloul obţinut era unilateral, monocrom, deci incomplet. Acum e dificil de îndreptat această situaţie : nu există cercetări obiective ale „celeilalte" gândiri sociale, „neprogresiste", nici chiar ale nuanţelor ei liberale, ale curentelor literare considerate reacţionare. Şi, în aceste condiţii, nici contactele acestora cu Rusia nu există. S-a produs izolarea şi accentuarea unei ramificaţii a acestor contacte, pe linie revoluţionară şi socialistă, singura considerată progresistă şi demnă de atenţie.

Abordarea unilaterală, de pe poziţii de clasă, a dominat şi studiul relaţiilor dintre state. Şi aici atenţia a fost concentrată în primul rând asupra a ceea ce era considerat progresist şi în măsură să sublinieze eterna prietenie, de nezdruncinat, dintre popoarele noastre, ceea ce deforma tabloul general al relaţiilor ruso-balcanice. Această tendinţă avea consecinţe şi asupra selecţiei problematicii. Merită să remarcăm că volumul *Relaţiile internaţionale din Balcani. 1830—1856* a fost tipărit, în pofida oricărei logici, după volumul ce cuprinde perioada 1856—1879. Însă această situaţie se explică prin faptul că mai înainte nu aveam suficienţi specialişti pentru perioada „dezavantajoasă" a anilor 30—40 din secolul XIX, când armatele ţariste au participat la reprimarea revoluţiei din Principatele Dunărene, când influenţa generală a Rusiei a fost în scădere.

Acum, atenţia cercetătorilor este în principal îndreptată spre acoperirea „petelor albe" din relaţiile ruso-balcanice. Nu întâmplător, în scurta listă de lucrări citate mai sus, chiar în afară de volumul „relaţiilor internaţionale...", trei studii (cărţile lui V. I. Kosik şi M. I. Zolotuhin) sunt dedicate perioadelor „dezavantajoase" pentru Rusia, aflate până nu demult în umbră, perioade din istoria relaţiilor ei cu Balcanii care nu-i înfrumuseţează deloc diplomaţia. Altădată, accentul se punea aproape exclusiv pe procesele revoluţionare din regiune, reformele — în cel mai bun caz — erau considerate drept ceva auxiliar, iar — în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazul cel mai rău — erau privite ca manevre viclene ale conducătorilor, întreprinse cu scopul de a devia masele de la calea cea dreaptă a revoluției, spre care de altfel năzuiau. Acum, treptat, această tendință este depășită, reformele apar ca baza progresului istoric în regiune („Reforme și revoluții"). Se publică materiale care nu prezintă numai în roz tabloul relațiilor ruso-balcanice.

Mai înainte, autocrația a fost considerată aproape exclusiv drept promotoare a anumitor interese de clasă în politica externă. Acum, politica externă este studiată unitar, ca expresie și a intereselor de stat, și a celor de clasă. Printre primele se numără asigurarea siguranței granițelor, opoziția față de hegemonia unui stat sau a unei coaliții de state pe continent sau în regiune, asigurarea intereselor economice ale țării, în primul rând a căilor sale comerciale. Printre interesele de clasă este considerat expansionismul în orice formă, teritorială sau politică.

Seria de studii în problemele de politică balcanică a Rusiei, efectuate în cadrul Institutului de Slavistică și Balcanistică, ne conduce la următoarele concluzii.

La începutul secolului XIX, cercurile conducătoare ruseşti îşi pierduseră interesul de expansiune teritorială în această regiune. Fusese luat cursul spre formarea, aici, a unor state mai întâi autonome și mai apoi independente. Față de Imperiul otoman, apăruse dorința de a-l menține ca vecin slab, dar și de a fi gata pentru dezintegrarea acestuia, de a nu acorda în nici un caz garanții de integritate, în fața cutremurelor sale interne și a opoziției față de puterile occidentale, care doreau menținerea *statu quo*-ului în Balcani.

Această linie a fost fixată într-o serie de acte internaționale (protocolul anglo-rus din 23 martie/4 aprilie 1826, convenția anglo-franco-rusă din 1827, așa-numitul protocol de dezinteres din același an) și a rămas fundamentală în decursul celor două războaie victorioase duse de Rusia cu Turcia în 1828—1829 și 1877—1878.

Tot un mit istoric este și teza privitoare la intenția permanentă a Rusiei de a pune stăpânire pe Constantinopol și Strâmtori. Există multe asemenea planuri, dar acestea au fost alcătuite de unii demnitari, *ca persoane particulare*, și nu au primit aprobarea guvernului. Acesta a fost suficient de prudent pentru a nu provoca Europa și, în practică, în tot secolul XIX nu a fost vorba decât de un regim al Strâmtorilor mai favorabil pentru Rusia. În 1840 și 1841, autocrația a acceptat încheierea unei convenții defavorabile pentru Rusia în problema Strâmtorilor, care îi închidea flota în Marea Neagră (aici intervenind criza regimului feudal-iobăgist, care influența și sfera politicii externe). În anul 1877, în cursul tratativelor purtate cu cancelarul Otto von Bismark, frații Șovakov au obținut acordul pentru trecerea Strâmtorilor în posesia Rusiei, totuși cu prețul oferirei Franței drept pradă Imperiului german. Reacția țarului Alexandru III a fost tăioasă și fermă : fraților Șovakov li s-a ordonat ca, în cazul când Bismark ar fi continuat discuția, să spună că a fost doar o conversație între gentlemeni...

Chiar la începutul primului război mondial, în septembrie 1914, S. D. Sazonov, ministrul de Externe, era gata să-i ofere Turciei garanții de integritate teritorială în schimbul neutralității.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoriografia rusă este unanimă în a recunoaşte marele rol pozitiv jucat de Rusia în procesul de formare şi consolidare a statalităţii Greciei, Serbiei, României, Muntenegrului şi Bulgariei. Este respinsă teza celor trei imperii (otoman, rus şi austriac), care ar fi fost la fel de ostile recunoaşterii internaţionale a României.

Pierderea interesului pentru extinderea teritorială în Balcani nu a însemnat deloc renunţarea autocraţiei la expansionism în această regiune, însă expansionismul s-a manifestat în sfera politică, în sprijinirea forţelor conservatoare ale societăţii balcanice, în opoziţia faţă de progresul social, în condamnarea „exceselor" democratice, în tendinţa de a stabili propria hegemonie în regiune.

Problema relaţiilor complexe dintre Rusia oficială şi statele recunoscute sau nou formate apare în noi şi noi nuanţe. Pe măsura consolidării lor, aceste state au încetat a mai avea nevoie de sprijinul Rusiei, i-au întors spatele şi s-au orientat spre Occidentul dezvoltat. Procesul de răcire şi chiar de respingere a fost favorizat de năravurile hegemoniste ale ţarismului, care au determinat cele mai multe cercuri ale societăţii balcanice să se îndepărteze de Rusia. Sfârşitul secolului XIX marchează decăderea continuă a influenţei Rusiei oficiale în chestiunile balcanice, aşa că riscul stabilirii „dominaţiei ruse" este o legendă istorică.

Transformarea Balcanilor în „butoiul cu pulbere" al Europei se explică prin cumularea a două categorii de contradicţii : confruntarea dintre puteri şi lupta ţărilor balcanice pentru retrasarea hărţii peninsulei. În acest plan, este analizată critic Pacea de la Bucureşti din 1913, care a provocat focare de conflict nestinse nici până astăzi. Această îmbinare de contradicţii „de două niveluri" a făcut din ţările balcanice o pradă uşoară pentru grupările de state aflate în căutare de aliaţi în cursul primului război mondial. Totuşi, ţările balcanice au intrat în război în primul rând sub presiunea propriilor lor interese, corespunzător propriilor lor planuri.

Câteva cuvinte asupra problemei „Revoluţia din Octombrie 1917 şi Balcanii".

S-a renunţat la postulatul Revoluţiei din Octombrie ca început al istoriei contemporane la scară globală. Sub influenţa acestei revoluţii, s-a produs ciocnirea a două conflicte : reconstrucţia revoluţionară a societăţii pe principii socialiste şi rezolvarea problemelor naţionale şi sociale pe calea procesului reformelor. Ultima tendinţă era predominantă, deoarece îmbina progresul social cu deziderateie construcţiei naţional-statale. Curentul revoluţionar s-a manifestat mai puternic în ţările învinse (Bulgaria, Ungaria) unde se răspândise spiritul disperării şi credinţa că doar revoluţia va duce la găsirea ieşirii din situaţia de umilire naţională şi de sărăcie socială ; totuşi, aici lozinca „revoluţiei proletare mondiale" nu a reprezentat alternativa la cursul spre unificarea naţională şi reformele sociale.

Transpunerea în viaţă a idealului naţional a fost întotdeauna gândită de către şefii statelor balcanice în varianta sa extremă, iar masele s-au dovedit extraordinar de docile faţă de lozincile naţionaliste. Conducătorii Antantei şi ai S.U.A., la Conferinţa de Pace de la Paris din anul 1919, „au amputat", în unele cazuri, revendicări care, din punctul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor de vedere, păreau exagerate. Când nu s-a întâmplat așa ceva (cazul Greciei), s-a dezlănțuit războiul, catastrofal, greco-turc.

Totuși, ca urmare a primului război mondial, problema națională nu a putut fi rezolvată. Este puțin probabil că, fie și la modul teoretic, ar fi posibilă trasarea unor granițe ireproșabile din punct de vedere etnic, întrucât în peninsulă teritoriile ocupate de diferite naționalități sunt divizate de enclave ale altora. Tendința de validare a poziției precumpănitoare a națiunii predominante a încordat și mai mult situația. Și suntem martorii agravării situațiilor conflictuale din Sud-Estul Europei, care, în mare măsură, este o moștenire a trecutului. Datoria savanților este de a oferi sugestii științifice, calme, pentru rezolvarea acestora, de a introduce tendința de înțelegere a oponentului și de a potoli pasiunile, fără să permită transformarea polemicilor politice în conflicte militare.

Acestea sunt câteva opinii legate de etapa actuală de studiu a problemei „Rusia și Balcanii".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. I. GROSSUL

ARHIVA MITROPOLITULUI ARSENIE STADNIȚKI CA SURSĂ PENTRU ISTORIA BISERICILOR ORTODOXE RUSĂ ȘI ROMÂNĂ *

În mai 1922, Tihon, patriarhul Bisericii Ortodoxe Ruse, și o serie de lideri ai Bisericii au fost aduși în fața instanței de judecată. Această acțiune judiciară, cunoscută ca procesul patriarhului Tihon, a avut o mare rezonanță internațională și a fost de mult dezbătută în literatura de specialitate [1]. Totuși, în ultimul timp, au fost descoperite numeroase surse inedite, privind începutul și desfășurarea acestui proces, care sunt făcute publice în mod treptat. Foarte de curând, la Consiliul științific al Institutului de istorie rusă, academicianul N. N. Pokrovski a semnalat existența unor materiale ale Biroului Politic al C.C. al Partidului Comunist Rus, care s-a ocupat special de acest proces și a adoptat deciziile de rigoare. De regulă, în centrul atenției se află însuși patriarhul Tihon, despre celelalte persoane implicate în proces vorbindu-se mult mai puțin. Alături de Tihon, în mai 1922, au fost inculpați membrii Sfântului Sinod N. G. Fenomenov, A. G. Stadnițki și P. V. Guriev, precum și o serie de alți fruntași ai Bisericii Ortodoxe.

Ne-am oprit atenția asupra lui A. G. Stadnițki — *mitropolitul Arsenie* — copreședinte al Soborului reprezentanților Bisericii Ortodoxe Ruse și unul dintre liderii importanți ai acestei Biserici. Încă din 1917, în timpul alegerii patriarhului, el a fost unul dintre cei trei pretendenți principali și numai prin forța întâmplării nu a ajuns la conducerea Bisericii Ortodoxe Ruse. În plus, printre conducătorii acestei Biserici, mitropolitul Arsenie era considerat autoritatea științifică numărul 1, fiind autorul unui impresionant număr de cercetări și publicații. E firesc, deci, că un lider de asemenea rang s-a bucurat de felurite aprecieri în cercurile eclesiastice — și nu numai eclesiastice. Biserica Ortodoxă Rusă din diasporă l-a canonizat, iar la noi, în Rusia, în orașul Novgorod, au în-

* Comunicare prezentată la prima sesiune a Comisiei Mixte Româno-Ruse de Istorie (Iași, 15—19 noiembrie 1993). Traducerea : Emil Iordache.

[1] *Russkoe pravoslavie : vehi istorii*, Moscova, 1989, p. 621—633 ; D. L. Golinkov, *Krušenie antisovetskogo podpol'ja v SSSR (1917—1925 gg.)*, Moscova, 1975, p. 645—651 ; K. I. Saharov, *Patriarh Tihon*, Moscova, 1925, p. 3—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceput să se desfășoare ciclurile de conferințe care îi poartă numele, la care participă specialiști în istoria Bisericii și, în general, în cultura eclesiastică. În vara acestui an, în timpul desfășurării ciclului de conferințe, a fost dezvelită o placă memorială pe clădirea construită din inițiativa și cu participarea acestui fruntaș al Bisericii. Pe placă sunt înscrise cuvintele : „Între 1910 și 1918, în această clădire a trăit și a lucrat marele om de stat, fruntaș al vieții publice, ierarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, mitropolit de Novgorod și Stara Russa, Arsenie Stadnițki“ [2].

A. G. Stadnițki ne-a preocupat de mult, printre altele și pentru că, în Rusia, a fost cel mai mare specialist în problemele istoriei Bisericii române. În Rusia a existat o anumită tradiție în ce privește studierea istoriei Bisericii din Moldova, Muntenia, Transilvania. Cu aceste probleme s-au ocupat specialiști importanți, ca E. E. Golubinski, P. A. Sârku, A. I. Iațimirski ș.a. Dar nici unul dintre ei nu a lăsat o moștenire atât de bogată ca A. G. Stadnițki. Specificul acestei moșteniri constă în faptul că ea conține materiale privitoare atât la instaurarea Ortodoxiei în Europa de Sud-Est, cât și la istoria ulterioară a acesteia, până la începutul secolului XX. Rezultă, deci, că omul de știință Stadnițki avea constituită o sinteză completă a dezvoltării Ortodoxiei și, în general, a creștinismului în zona Dunării, de-a lungul numeroaselor veacuri de existență. Firește că, personal, am resimțit mereu dorința de a-i consulta arhiva, însă mult timp această dorință a noastră nu a putut fi satisfăcută. Din indexurile curente știam că, la ȚGAOR *, în special, la Arhiva de Stat a Regiunii Novgorod, se află arhiva personală a mitropolitului Arsenie, în care sunt înregistrate 536 de dosare, pentru perioada 1860—1921. Se cunoștea chiar numărul de înregistrare al acestui fond : 550 [3], dar tentativele noastre de a obține accesul la aceste materiale nu au avut succes.

Și iată că, de curând, în 1989, s-a aflat că, de fapt, arhiva se află la Moscova, la ȚGAOR (actualmente — GARF **) și că devine accesibilă cercetării. Deschiderea acestei arhive a fost făcută publică într-o revistă de istorie [4], însă, oricât ar părea de ciudat, autorul acestor rânduri este, deocamdată, singurul care a studiat dosarele acestui fond. S-a dovedit că în acest fond nu sunt 536 de dosare, ci 556, și nu doar până la 1921, ci până la 1922. Adică, aici s-au păstrat dosare ce conțin materiale elaborate până în momentul implicării lui Stadnițki în procesul patriarhului Tihon.

Se înțelege că moștenirea unui asemenea om, ca mitropolitul Arsenie, nu poate să nu stârnească interesul colegilor noștri români, cu atât mai mult cu cât, la timpul său, acesta a fost bine cunoscut în România,

---

[2] *V pamjat' o Stadnickom* —, „Rus' pravoslavnaja. Special'nji vypusk No. 2“, „Sovetskaja Rossija“, nr. 83 (10946), 15 iulie 1993, p. 3.

* ȚGAOR — abreviere, în limba rusă, desemnând *Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie.*

[3] *Ličnye arhivnye fondy v gosudarstvennyh hraniliščah SSSR. Ukazatel'*, tom. 1, Moscova, 1963, p. 43.

** GARF — abreviere, în limba rusă, desemnând *Arhiva de Stat a Federației Ruse.*

[4] T. F. Pavlova, L. I. Tiutiunik, *CGAOR SSSR : krug istočnikov rasširjaetsja*, „Voprosy istorii KPSS“, Moscova, 1989, nr. 4, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

despre el scriindu-se adeseori, în diferite lucrări publicate în românește. De exemplu, cunoscutul specialist în istoria Bisericii basarabene N. Popovschi, în cartea sa de istorie a Bisericii din Basarabia în secolul XIX, apărută în 1931 la Chișinău, în limba română, citează frecvent lucrările lui A. G. Stadnițki și dă o scurtă notă biografică [5]. De foarte multe ori este amintit și în paginile revistei „Viața Basarabiei", care a apărut, în limba română, în anii '30—'40 [6]. Iar la moartea lui Stadnițki, în revista de istorie „Din trecutul nostru", editată la Chișinău, în limba română, de către G. Bezviconi, a fost tipărit un necrolog; printre altele, în necrolog se scria: „Arsenie Stadnițki a fost unul din cei mai iluștri cărturari ai Bisericii Ortodoxe, un înaintaș al culturii și scriitor erudit" [7].

Înainte de a ne opri la conținutul acestei arhive voluminoase, credem că este necesar să ne referim, pe scurt, la biografia celebrului mitropolit, mai ales că arhiva permite să aducem numeroase adăugiri și corecturi la informațiile cunoscute deja din presă. Prima sa biografie tipărită, aparținând lui M. Benemanski, a fost editată în anul 1904, în orașul Pskov [8]. Însă materialele arhivei personale ne oferă posibilitatea, printre altele, de a pătrunde în lumea interioară a marelui om al Bisericii ,de a-i urmări evoluția pe tărâmul eclesiastic, public și politic, într-unul dintre cele mai puternice state ale lumii.

Avksenti Gheorghevici Stadnițki s-a născut la 22 ianuarie 1862 în satul Komarovo, județul Hotin, gubernia Basarabia [9]. Aceasta este partea de nord a guberniei Basarabia, unde majoritară era populația ucraineană, actualmente acest sat intrând în componența Republicii Ucraina. Ce va fi fost tatăl lui, care a purtat un nume polonez destul de frecvent — nu se știe, cel mai probabil e că a fost ucrainean. Însă mama lui, născută Cernouțan, aparținea unei familii destul de cunoscute de preoți basarabeni-moldoveni. Deci, cel puțin după mamă, A. G. Stadnițki este moldovean. Rudă cu el, pe linie maternă, a fost cunoscutul specialist sovietic în știința literaturii I. S. Cernouțan, decedat de curând, soțul încă și mai cunoscutei poete Margarita Aligher.

Tatăl lui A. G. Stadnițki era protoiereul satului Komarovo, deci viitorul prelat a crescut într-o familie clericală, într-un sat situat chiar pe malul râului Nistru. S-a păstrat o descriere pe care A. G. Stadnițki a făcut-o satului său natal. Descrierea datează din 1881, când acesta, tânăr profesor, și-a vizitat părinții și și-a revăzut locurile natale, judecându-le cumva neutru. A remarcat, atunci, două trăsături caracteristice. Pe de o parte, peisajul extraordinar, rara frumusețe a naturii, pe de altă parte — sărăcia oamenilor din partea locului. Tânărul, care pe atunci avea doar 19 ani, zugrăvește un tablou amănunțit și profund al vieții populației rurale, arătând cauzele sărăciei acesteia și ale diferen-

---

[5] I. N. Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea*, Chișinău, 1931, p. 340—341.

[6] „Viața Basarabiei", 1942, nr. 2—3, p. 221; nr. 5—6, p. 386—389; 396.

[7] „Din trecutul nostru", nr. 31—34, Chișinău, 1936, p. 172.

[8] M. Benemanski, *Očerk žizni i dejatel' nosti preosveščennogo Arsenija, Episkopa Pskovskogo i Porhovskogo*, Pskov, 1904.

[9] GARF (Arhiva de Stat a Federației Ruse), fond 550, opis 1, dosar 169, fila 1; M. Benemanski, *op. cit.*, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţierii în funcţie de avere. După aceasta, cu mâna lui, scrie : „De aceea, în satul nostru, încetul cu încetul apare diferenţierea relativ marilor proprietari de pământ faţă de oamenii fără pământ ; primii sunt o minoritate, ceilalţi reprezintă majoritatea ; primii sunt relativ bogaţi, ceilalţi — absolut săraci“ [10]. Autorul acestor însemnări zugrăveşte pe de o parte imaginea impresionantă a ţăranilor săraci, ale căror loturi reprezentau, în medie, cam 3,5 ha, iar, pe de altă parte, se referă la moşieri, cămătari şi chiaburi, pe care îi numeşte de-a dreptul „ciocoi“ [11].

Realităţile nordului Basarabiei, caracterizat prin populaţie cu pământ puţin sau total lipsită de pământ, au influenţat în mod direct formaţia ideologică a tânărului Stadniţki. Remarcabil este faptul că în acele condiţii, când relaţiile dintre moşier şi ţărani deveneau tot mai încordate, tatăl său, preotul de ţară, ia partea ţăranilor, lucru despre care se vorbeşte explicit în jurnalul fiului acestuia [12].

Compătimirea faţă de masele populare reprezintă a trăsătură caracteristică a tânărului Stadniţki. O altă trăsătură, caracteristică nu doar pentru acei ani ai tinereţii, a fost marea lui sete de cunoaştere. Citeşte presa rusă centrală şi provincială, literatură beletristică, năzuieşte mereu spre autoperfecţionare. Studiile primare şi le face la şcoala bisericească din Edineţ, iar cele medii — la seminarul din Chişinău, unul dintre cele mai bune institute de învăţământ de acest tip din ţară, înfiinţat încă din anul 1813. La şcoală şi apoi la seminar este remarcat ca unul dintre cei mai buni cântăreţi, fiind posesorul unui bas foarte frumos ; cântă în coruri bisericeşti şi, împreună cu cei mai buni cântăreţi, participă la târnosirea noilor biserici din afara Chişinăului.

Absolvă seminarul cu nota maximă şi în acelaşi an, 1880, devine profesor la şcoala bisericească din Edineţ, unde predă caligrafia, cântarea bisericească şi geografia. Profesor n-a fost decât un an, dar acest an a însemnat foarte mult pentru înţelegerea psihologiei elevilor, pentru cunoaşterea învăţământului bisericesc şi, în general, a vieţii cotidiene. Interesant este faptul că scrie despre dificultăţile întâmpinate în predarea cântării, deoarece nu exista nici un manual şi, scrie el, „trebuia să inventez un sistem personal“ [13]. Pe atunci, tânărul profesor nu putea bănui cât de utile îi vor fi mai apoi experienţa proprie de cântăreţ. Însă, firesţe, principala sa grijă era continuarea studiilor. Visează să urmeze universitatea şi această dorinţă poate fi descoperită în câteva însemnări amănunţite. Aceste însemnări ne demonstrează că autorul lor nu era un fanatic religios şi că, dimpotrivă, nu avea de gând să facă o carieră clericală. Nu voia să înveţe la universitate pentru a ajunge jurist, naturalist sau medic, ci voia să intre la facultatea de filologie. Universitatea îl atrage pentru că are o viaţă publică şi societatea se interesează de ea, în timp ce Academia Teologică este străină oricăror tendinţe înnoitoare şi, după cum scria el însuşi, „îşi trăieşte viaţa mănăstirească, fără să cunoască societatea şi fără să fie cunoscută de societate. Deci, la Aca-

[10] GARF, fond 550, opis 1, dosar 507, fila 67.
[11] *Ibidem*, fila 65 verso.
[12] *Ibidem*, fila 63.
[13] *Ibidem*, fila 38 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demie, neatractive sunt înstrăinarea și închistarea ei, nu faptul că știința academică este preferată celei universitare" [14].

Pentru tânărul profesor, o mare dezamăgire a constituit-o interdicția ca absolvenții de seminar să intre la universitate. Încă din 8 martie 1881 scrie cu regret că și-a pierdut speranța de a fi admis la universitate. Aproximativ același lucru îl spune în însemnările din Jurnal, datate 20 martie, unde subliniază că el este unul dintre seminariștii care-și șterg lacrimile, amintindu-și de această interdicție [15]. A trebuit să-și schimbe planurile și să se orienteze spre o academie teologică, preferând-o la început, față de cea din Kiev, pe cea din Petersburg, întrucât considera că în academia din capitală exista mai puțin formalism. Însă din nou circumstanțele s-au dovedit mai puternice și în vara lui 1881 se înscrie la Academia Teologică din Kiev, cea mai veche dintre cele patru academii existente pe atunci în Rusia, înființată de moldoveanul Petru Movilă.

Studiile de la Academia Teologică din Kiev au fost importante, pentru tânărul basarabean, în mai multe privințe. S-a integrat în activitatea științifică, a debutat în publicațiile de specialitate, a fost peste hotare și a văzut străinătatea. Există încă un amănunt, care nu a fost ilustrat în literatură. De A. Stadnițki, pe când era student la Academie, s-a interesat serviciul țarist al Siguranței. La 25 mai 1882, de la Departamentul Poliției, pe numele comandantului Direcției Jandarmeriei Guberniei Kiev a sosit un document secret cu următorul conținut: „Departamentul Poliției este informat că studentul Academiei Teologice din Kiev, Avksenti Grigorievici [sic!] Stadnițki are relații cu unul dintre elevii seminarului din Chișinău, care a fost implicat în procesul seminaristului Gheorghianov, bănuit de difuzare de cărți subversive". În continuare, cum se obișnuia în asemenea cazuri, Departamentul cerea „informații amănunțite despre Stadnițki" [16].

Greu de spus dacă studentul academiei știa că este pus sub observație și că de el se interesează teribila Ohranka. Aceste materiale nu le-am extras din arhiva lui personală, ci, acum mulți ani, din fondul Departamentului Poliției. Totuși, Ohranka n-a reușit să obțină informații suplimentare despre Stadnițki, în orice caz, acestea nu se găsesc în dosarul respectiv de arhivă. Cât despre Andrei Gheorghianov, acesta era cunoscut ca având legături cu mișcarea revoluționară, deși nu a jucat în cadrul acesteia un rol deosebit [17]. Se mai știe că acesta a fost un partizan al mișcării naționale moldovenești și că milita pentru dezvoltarea limbii materne. A vizitat și orașul Iași, lucru despre care le scria conaționalilor săi, studenți la Academia Teologică din Kiev [18]. În legătură cu aceasta, se pune problema atitudinii pe care o avea A. G. Stadnițki față de mișcarea națională din țara sa.

---

[14] *Ibidem*, fila 41 verso.
[15] *Ibidem*, fila 51 verso.
[16] GARF, fond 102, secțiunea 3, opis 79, dosar 281/1883, fila 11.
[17] *Dejateli revoljucionnogo dviženija v Rossii*, t. III, vyp. I, Moscova, 1933, p. 778; *Položenie krest'jan i obščestvenno-političeskoe dviženie v Bessarabii, 1861—1895 gody*, Chișinău, 1964, p. 587.
[18] GARF, fond 102, secțiunea 3, opis 79, dosar 281, fila 14—17 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un anumit răspuns la această întrebare ni-l oferă însemnările lui din jurnal. În notele datate 19 martie 1881, se povestește că în satul Perkovo, situat la cinci verste de Edineț, preotul le-a povestit enoriașilor moldoveni că „fiii haini ai Rusiei au atentat la viața sfântă a țarului“ [19]. Enoriașii, care vorbeau rău ruseşte, au înțeles că țarul a fost ucis de fiul său, vestea răspândindu-se, în această interpretare, prin tot satul. Însuși A. G. Stadnițki trage următoarea concluzie : „Iată ce înseamnă îngrădirea libertății limbii. La cât rău pentru dezvoltarea ei și la câte neghiobii se ajunge în acest caz“ [20]. Remarcabil este și faptul că el militează și pentru dezvoltarea limbii ucrainene, povestind istoria întâmplată unor țărani ucraineni, care nu l-au înțeles pe preotul lor. Pe marginea acestei întâmplări, autorul subliniază consecințele negative ale unei asemenea politici lingvistice de „interzicere a vorbi limba maternă, de frica cine știe cărui dedesupt politic, din care ar rezulta și tendința spre separatism“ [21].

Opiniile de atunci ale lui Stadnițki în problema țărănească poartă amprenta vizibilă a narodnicismului. De altfel, în Chișinăul anilor '70 existau câteva cercuri narodnice, printre membrii cărora erau și elevi ai seminarului. Stadnițki este și partizanul dezvoltării limbilor și culturilor naționale. Însă, în același timp, este, desigur, și partizanul monarhiei. Regretă sincer uciderea, de către membrii grupării „Narodnaia Volia“ *, a țarului Alexandru II și lasă următoarea însemnare în legătură cu acest eveniment : „Ce au realizat criminalii, ucigându-l pe acest țar evlavios, pe acest bătrân de 60 de ani ? Căci decedatul împărat nici n-a apucat să închidă ochii, că imediat i-a luat locul fiul lui. Dacă au realizat ceva, e vorba doar de frânarea dezvoltării pe calea reformelor“ [22].

Acestea sunt opiniile tânărului Stadnițki, care era în mod evident partizanul continuării reformelor. Puțin mai încolo, peste câteva zile, se întoarce iarăși la tema uciderii țarului și, nu fără influența presei liberale, își exprimă părerea asupra necesității „de a reduce responsabilitatea șefului statului și, prin aceasta, pericolul care îl amenință din partea răufăcătorilor fanatici“ [23]. Adică, Stadnițki este pentru diminuarea puterii împăratului, deși argumentează acest lucru prin grija față de persoana acestuia.

Din păcate, spațiul redus nu ne permite să examinăm mai amănunțit evoluția opiniilor lui A. G. Stadnițki. Ne-am oprit asupra primilor săi pași independenți, întrucât, mai târziu, când devenise o figură importantă a Bisericii ruse, despre el s-a vorbit și s-a scris mult, în timp ce anii tinereții sale s-au bucurat de mai puțină atenție și nu s-au bucurat de o reflectare cât de cât detaliată. Însă examinarea concepțiilor sale timpurii ne permite să conchidem că Stadnițki era un tânăr foarte iscoditor, cu spirit de observație, cu înalte principii morale. Probabil că

---

[19] *Ibidem*, fond 550, opis 1, dosar 507, fila 50.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*, fila 50 verso.
* „Narodnaia Volia“ — denumirea unei organizații secrete narodnice din Rusia anilor '80 ai secolului trecut, caracterizată prin comploturi împotriva autocrației și terorism.
[22] *Ibidem*, fila 35.
[23] *Ibidem*, fila 44 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceste concepții etice l-au influențat, totuși, în alegerea carierei eclesiastice. De fapt, pe atunci doi dintre frații săi mai mari părăsiseră satul natal. Unul dintre ei, M. G. Stadnițki, va deveni un mare chirurg, un celebru medic din Petersburg. A ajuns general, iar în timpul primului război mondial a fost comandantul serviciului medical al Frontului de Nord-Vest. A decedat în aprilie 1917 [24] și este înmormântat în Petersburg, la cimitirul lavrei Alexandro-Nevskaia.

Dorința tatălui era ca Avksenți să devină preot, ceea ce, în mare, s-a și întâmplat. Ce-i drept, nu a devenit paroh, ci un prelat important. Interesul său pentru știință devenea din ce în ce mai puternic, lucru dovedit de preocupările sale din timpul cât era student la Academie. Călătorește de două ori la Athos, printre rezultatele acestor călătorii fiind și jurnalul. Acest jurnal [25] a fost prima lui lucrare propusă pentru tipar, remarcată de profesorii Academiei, care i-au susținut apariția în coloanele revistei „Lucrările Academiei Teologice din Kiev". Studenții erau publicați foarte rar în această revistă și tipărirea Jurnalului a consemnat apariția unui nou nume literar în Rusia. Foarte repede, după numai câteva luni, Jurnalul este editat în volum separat, tot la Kiev [26].

La Academie, A. G. Stadnițki a învățat patru ani, absolvind-o cu titlul de candidat în teologie și devenind imediat profesor de limba greacă la Seminarul Teologic din Chișinău. Concomitent, timp de șase ani, predă la seminar și cântarea bisericească, disciplină în care, după cum scria încă din 1904 unul dintre biografii lui, „a fost și este până acum unul dintre cei mai buni cunoscători" [27]. De fapt, calitățile muzicale ale lui A. Stadnițki erau moștenite din familie. Două fiice ale fratelui său Mihail, Alexandra și Antonina Stadnițki, au fost, la Petersburg, celebre ca pianiste, apropiate compozitorului A. K. Glazunov. Tatiana, fiica Antoninei, născută Andrunakievici (căsătorită Voițehovskaia), a primit educație muzicală la București, fiind eleva celebrului pedagog Florica Musicescu, fiică a compozitorului Gavriil Musicescu, absolvent al Conservatorului din Petersburg. T. A. Voițehoskaia a fost șefa catedrei de pian de la Conservatorul din Chișinău. Pasiuni muzicale aveau și frații ei, în special V. A. Andrunakievici, cunoscut matematician din Chișinău, absolvent al Universității din Iași. Așa s-au împletit destinele oamenilor, destinele culturilor țărilor noastre.

Îmbinând activitatea didactică de la Seminarul din Chișinău (din 1892 se transferă la catedra de teologie dogmatică) cu cea științifică și muzicală, A. G. Stadnițki devine, în anul 1887, la numai 25 de ani, redactor la singura revistă care apărea pe atunci în Chișinău, „Kišinevskie eparhijalnye vedomosti" („Buletinul eparhiei din Chișinău"), care apărea săptămânal. Conduce această revistă în decurs de opt ani, până în 1895, îmbunătățindu-i în mod evident nivelul științific și literar, publicând în coloanele ei zeci de articole, recenzii, schițe, predici. La Seminar, ține și cursul de istorie civilă, participă la congrese misionare la Moscova, ia parte la lucrările societății de arheologie bisericească și ale altor organizații științifice. În 1894, își susține disertația pentru

[24] *Ibidem*, dosar 496, fila 1—2.
[25] *Ibidem*, dosare 509—510.
[26] A. G. Stadnițki, *Dnevnik studenta-palomnika na Afon*, Kiev, 1886.
[27] M. Benemanski, *op. cit.*, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obținerea titlului de magistru în teologie, cu o monografie amplă despre mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Cunoscutul mitropolit a trăit la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, însă autorul include în lucrare o prefață întinsă pe 46 de pagini, în care nu relatează doar istoria anterioară a Moldovei, ci și a Munteniei, oprindu-se destul de detaliat la viața bisericească a locurilor, începând cu primele secole ale erei noastre [28]. Peste zece ani, A. Stadnițki își susține lucrarea de doctorat în istoria Bisericii. Această disertație de doctorat a fost publicată în 1904 la Petersburg, conține 583 de pagini și este o amplă cercetare a istoriei Bisericii moldovenești, de la apariția ei până la sfârșitul secolului XIX [29]. Și până în momentul de față, ea rămâne cea mai importantă lucrare în limba rusă asupra Bisericii moldovenești, care a atras de nenumărate ori atenția unor cercetători din diferite generații. Valoarea acestor două monografii a fost evident amplificată de cele două călătorii speciale pe care autorul lor le-a întreprins în România și Austria, fapt ce i-a permis să culeagă surse importante și să stabilească, în aceste țări, contacte utile cu cercurile științifice și eclesiastice.

În anul 1895, în viața tânărului savant teolog s-au produs schimbări importante. În primăvara acestui an, avea funcția de inspector al Seminarului Teologic din Chișinău, însă în decembrie este numit inspector al Seminarului Teologic din Novgorod, ceea ce a făcut ca, pentru mult timp, viața sa să fie legată de acest străvechi oraș rusesc, din care pleacă intermitent și unde se întoarce mereu, până devine aici mitropolit. În același an, la vârsta de 33 de ani, decide că nu este făcut pentru viața de familie și preferă să se dedice total bisericii și științei. La 30 decembrie, în catedrala Academiei Teologice din Sankt-Petersburg, este hirotonit călugăr și își ia numele de Arsenie în cinstea lui Arsenie, episcopul Tverului, care a trăit în secolul XIV și a ctitorit mănăstirea Jeltikov. În mai puțin de un an, devine rectorul Seminarului Teologic din Novgorod și egumen al mănăstirii Sf. Antonie Râmleanul, iar în ianuarie 1897 este numit inspector al Academiei Teologice din Moscova, unde ține și cursul de istorie biblică. Din martie 1898, este rector al Academiei Teologice din Moscova, iar apoi și episcop de Volokolomsk. Fratele lui, Alexandru, care locuia în Poltava, în scrisoarea din 22 martie 1898, printre altele, îi scrie următoarele cuvinte : „De-acum, Basarabia se va mândri cu tine așa cum nu s-a mai mândrit niciodată cu nimeni. Te felicit încă o dată“ [30].

Episcopul Arsenie a fost timp de cinci ani rector al Academiei Teologice din Moscova și acești ani marchează schimbări semnificative în viața instituției. La biserica Academiei se înființează un cor de copii, care se va bucura de multe succese. Cu participarea unor studenți, se înființează o societate de religie și filosofie. Pe lângă academie se organizează o școală parohială, care va avea și clase de duminică. În plus, studenții sunt atrași la lecturi poporale, care se desfășurau cu demonstrarea așa-numitelor tablouri cețoase. De altfel, studenții erau impli-

[28] *Gavriil Banulesko-Bodoni, ekzarh Moldo-Vlahijskij (1808—1812 gg.); mitropolit Kišinevskij (1813—1821 gg.)*, Chișinău, 1894, p. 1—24.

[29] Arsenij, episkop Pskovskij, *Issledovanija i monografii po istorii moldavskoj cerkvi*. Sankt-Petersburg, 1904.

[30] GARF, fond 550, opis 1, dosar 495, fila 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cați și în alte forme de educație religioasă și științifică, la care participa activ însuși rectorul, făcând uz de toate formele posibile ale științei și tehnicii de atunci. El a fost unul dintre primii fotografi din Rusia și, în cartea editată de el, *În țara amintirilor sfinte* (la care a fost și redactor), dedicată unei noi călătorii la Constantinopol, Athos și Palestina, din cele 60 de fotografii anexate, majoritatea sunt făcute de A. Stadnițki [31].

În 1903 este numit episcop de Pskov și Porhov, iar în 1910 — arhiepiscop de Novgorod. Din 1906, este președintele comitetului de învățământ de pe lângă Sfântul Sinod și sub conducerea sa se află toate instituțiile de învățământ teologic din Rusia. Peste un an, devine reprezentantul Bisericii în Consiliul de Stat și participă activ la viața politică. Concomitent, este membru în serviciul de pregătire a soborului, fiind președintele secțiunii a V-a, care se ocupa de reforma instituțiilor de învățământ bisericesc. La 28 noiembrie 1917, A. G. Stadnițki, devine mitropolit de Novgorod și Staraia Russa. În același timp, este membru în comitetul de pregătire a soborului, președinte-adjunct al Sfântului Sobor, membru în comitetul Soborului, președintele secțiunii privitoare la situația juridică a Bisericii în stat [32], adică este, într-adevăr, unul dintre principalii conducători ai Bisericii Ortodoxe Ruse și, deloc întâmplător, unul dintre posibilii pretendenți la scaunul patriarhal.

Relațiile sale cu regimul sovietic au fost destul de complexe, deși, mai înainte, nu se numărase printre cei care încercaseră să fie servili față de puterea laică. Curios este că în adresa trimisă vlădicăi Arsenie la 1 august 1917, printre altele, se află și următoarele cuvinte: „Ca Arhipăstor, în activitatea Dv., nu v-ați arătat slugarnic față de puternicii lumii și nimeni nu vă poate învinui, nici atribui măcar o singură pată politică, căci, spre bucuria noastră, Dv. ați fost străin de politică și de spiritul de partid, desfășurându-vă și fundamentându-vă activitatea în spiritul bisericesc și în adevăr" [33]. Enoriașii eparhiei Novgorodului cunoșteau foarte bine uriașa activitate, plină de abnegație, desfășurată de arhipăstorul lor, care, printre altele, a făcut mult pentru apărarea monumentelor de istorie și cultură. Dar evenimentele politice l-au atins și pe el. Încă din 1907 a fost prevenit despre primejdia care-l amenința din partea celor care puneau la cale dezordini în timpul slujbei bisericești [34]. O parte din arhiva sa conține date referitoare la conflictele mitropolitului cu autoritățile, care au culminat cu faptul că, prin sentința din 12 februarie 1921, trebuia să fie deportat în gubernia Arhanghelsk [35]. Mai cunoscută este implicarea sa în procesul din 1922, deși trebuie să avem în vedere că prezidiul Comitetului Central Executiv, la 21 martie 1924, a luat decizia de încetare a procesului intentat patriarhului Tihon și altor persoane inculpate, printre care se numără și A. G. Stadnițki [36].

---

[31] M. Benemanski, *op. cit.*, p. 4—6.
[32] *Dejanija dvjaščennogo Sobora Rossijskoj pravoslavnoj cerkvi*, Kniga I, vypusk I, Moscova, 1918, p. 62.
[33] GARF, fond 550, opis 1, dosar 176, fila 1.
[34] *Ibidem*, dosar 209, fila 1—5.
[35] *Ibidem*, dosar 147, fila 1.
[36] D. L. Golinkov, *op. cit.*, p. 650—651.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Viaţa lui A. G. Stadniţki de după 1924 este mai puţin studiată Nu a mai activat, a fost deportat. Totuşi, în 1933, a fost invitat la eparhia din Asia Mijlocie, în calitate de mitropolit al Taşkentului şi Turkestanului, unde a şi decedat, în anul 1936, fiind înmormântat în apropierea Catedralei Sf. Aleksandr Nevski din Taşkent. Actualul arhiepiscop al Taşkentului şi Asiei Mijlocii, Vladimir, subliniază : „Da, vlădica Arsenie a fost un ierarh curajos, înţelept şi cucernic“ [37]. Se înţelege că arhiva unui asemenea om merită cea mai mare atenţie. Arhiva este deosebit de variată, conţinând felurite materiale, deşi, neîndoielnic, este incompletă, întrucât nu conţine manuscrisele multor opere, biblioteca şi materialele primare, culese din arhivele şi fondurile de manuscrise din diferite ţări. Toate acestea vor fi, poate, descoperite, ca şi multe alte documente şi materiale risipite prin arhivele Rusiei şi ale altor state.

Remarcabil este faptul că primul dosar al arhivei sale personale începe cu o scrisoare a compozitorului P. I. Ceaikovski [38]. Nu, nu este o scrisoare către Arsenie, nu este un original, ci o copie dactilografiată. Am stabilit cu uşurinţă că scrisoarea respectivă, cu data de 29 septembrie 1882, a fost trimisă lui M. I. Luzin, fiind inspirată de vizita pe care compozitorul a făcut-o la Kiev [39]. Însă problema e că această scrisoare a fost publicată pentru prima oară de-abia în anul 1940, iar lui Arsenie îi era cunoscută cu mult înainte de 1922, probabil încă din perioada când locuia la Kiev. Scrisoarea are un caracter de principiu, întrucât Ceaikovski scrie că se opune categoric „nu numai gustului publicului ortodox, ci şi al majorităţii clerului“. El luptă pentru vechea tradiţie rusă în muzica bisericească şi această opinie a marelui compozitor i-a fost demult cunoscută lui Arsenie, care a jucat un rol important în dezvoltarea cântării bisericeşti.

Problemele muzicii bisericeşti îşi află reflectarea, specială, în mai mult de zece unităţi ale fondului personal cu numărul 550. Aceste dosare se referă şi la cântarea bisericească în general, şi la probleme speciale ale corurilor bisericeşti, şi la bibliotecile pentru cantori, şi la organizarea unor congrese ale cantorilor, şi la cântarea bisericească la unison etc [40]. Interesant este că, la începutul anului 1905, când se construia şcoala de cantori din Pskov, care se crease la iniţiativa episcopului Arsenie, constructorii şcolii şi cei care-i subvenţionau şi îi susţineau au venit cu propunerea ca aceasta să se numească „Şcoala bisericească de cantori şi psalmişti Arsenie“ [41].

Şi mai multe dosare sunt dedicate şcolilor bisericeşti şi institutelor superioare de învăţământ teologic. Există aici şi probleme privitoare la statutele academiilor teologice, la activitatea unor seminarii ; există, de exemplu, referatele personale ale lui Arsenie, prezentate la comitetul Sinodului de pregătire a soborului, privitoare la formarea şi dezvoltarea

[37] Vladimir, Arhiepiscop Taškentskij i Sredneaziatskij, *Mera terpenija*, „Den'“, nr. 30 (110), 1—7 august 1993, p. 6.
[38] GARF, fond 550, opis 1, dosar 1, fila 1—14.
[39] P. I. Ceaikovski, *Polnoe sobranie sočinenij. Pis'ma 1882 g*, t. XI, Moscova, 1966, p. 232—235.
[40] GARF, fond 550, opis 1, dosare 20, 22, 76, 83, 85, 103, 137, 159, 164, 173, 525.
[41] *Ibidem*, dosar 29, fila 2 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învățământului teologic din Rusia [42]. Este remarcabil că, după revoluția din anul 1917, la începutul lui 1918, când se împart competențele între membrii Sfântului Sinod, mitropolitului Arsenie i se încredințează „învățământul bisericesc în cadrul instituțiilor teologice" [43]. A fost nevoit să se ocupe personal de raporturile cu autoritățile sovietice în privința învățământului teologic, și unele materiale din arhivă ne permit să clarificăm opiniile, în această direcție, ale unor activiști sovietici, cum ar fi cunoscutul istoric M. N. Pokrovski, comisarul învățământului A. V. Lunacearski și A. M. Spiridonov, unul dintre conducătorii partidului eserilor de stânga [44].

Poate fi subliniată în mod deosebit colaborarea vlădicăi Arsenie cu diferite societăți științifice și culturale care se ocupau mai ales de probleme de istorie și arheologie. Acestea sunt : Societatea din Novgorod a amatorilor de istorie veche, Societatea arheologică din Moscova, Academia de arte, Comisia de arheologie etc [45]. A. G. Stadnițki a fost membru în circa zece astfel de societăți, printre care Societatea palestineană, Societatea slavă etc.

Se înțelege că, în calitate de ierarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, A. G. Stadnițki s-a ocupat în primul rând de problemele cele mai importante ale acesteia. Arhiva sa conține multe materiale privitoare la viața internă a Bisericii, la diferite proiecte, statute, precum și opiniile mitropolitului însuși. Este vorba de proiectul statutului Bisericii [46], de proiectul statutului academiilor teologice ortodoxe [47], de proiectul de reformă a instituțiilor de învățământ teologic [48], de proiectul tribunalului bisericesc [49], de proiectul soborului reprezentanților locali ai Bisericii Ortodoxe Ruse [50], de materiale privitoare la autonomia Bisericii ucrainene și la declararea, de către gruzini, a autocefaliei Bisericii lor [51] etc. Există în arhivă numeroase materiale privitoare la relațiile Bisericii cu puterea sovietică, la poziția Bisericii după revoluțiile din februarie și octombrie, la transformarea câtorva mănăstiri în comune [52] și altele.

Fondul conține numeroase scrisori primite de la activiști ai Bisericii ruse, începând cu patriarhul Tihon și încheind cu parohi simpli. Printre aceste materiale, un loc special îl ocupă corespondența lui A. G. Stadnițki cu viitorul patriarh Alexie (Simanski). Alexie I fusese hirotonit de mitropolitul Arsenie, fiind fiul duhovnicesc al acestuia. În amintirile sale, patriarhul pomenește frecvent de Arsenie Stadnițki, iar arhiva mitropolitului conține aproape douăzeci de unități de inventar din corespondența lui Arsenie cu Alexie și cu membrii familiei Simanski, în-

---

[42] GARF, fond 550, opis 1, dosare 30, 35, 37, 43—46, 61—62, 66, 70, 77, 91, 115—116, 150, 155, 156 etc.
[43] *Ibidem*, dosar 155, fila 22.
[44] *Ibidem*, dosar 215, filele 1—10 verso.
[45] *Ibidem*, dosare 58, 60, 65, 78, 90, 121, 131, 133, 139, 460.
[46] *Ibidem*, dosar 177.
[47] *Ibidem*, dosar 181.
[48] *Ibidem*, dosar 182.
[49] *Ibidem*, dosar 183.
[50] *Ibidem*, dosar 199.
[51] *Ibidem*, dosar 205.
[52] *Ibidem*, dosar 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cepând din 1903 până în 1921, inclusiv [53]. Corespondența lui Arsenie a fost variată și nu a fost purtată doar cu reprezentanți ai Bisericii. Este foarte interesantă corespondența sa cu rudele : tatăl, fratele, nepoții etc. Există telegrame ale marii ducese Elisabeta Feodorovna, scrisori ale celebrului avocat A. F. Koni, ale lui L. A. Tihomirov, unul dintre liderii narodovolnicilor, devenit ulterior monarhist, ale cunoscutului diplomat I. A. Zinoviev, directorul departamentului asiatic al Ministerului Afacerilor Externe, care, între 1897 și 1909, a fost ambasadorul Rusiei la Istanbul.

Un loc important în moștenirea manuscrisă a mitropolitului Arsenie îl ocupă jurnalele sale, care nu conțin doar informații despre viața și activitatea lui, ci și despre situația generală din țară, despre mulți oameni politici și ai Bisericii, informații care acoperă o perioadă de aproape patruzeci de ani, din 1880 până în 1916. A. G. Stadnițki a început să țină jurnalul încă de pe când era elev la seminarul teologic. Pe baza notațiilor păstrate, putem trage concluzia că unele însemnări s-au pierdut și că, după toate probabilitățile, Arsenie a început să-și țină jurnalul încă înainte de prima însemnare, datată 10 iunie 1880. Lipsesc, totuși, și jurnalele din 1882, 1885—1896 și 1908—1910. Nu este foarte clar dacă jurnalele respective s-au pierdut sau dacă autorul nu a ținut jurnale în aceste perioade, după cum nu știm nici dacă A. G. Stadnițki și-a continuat jurnalul și după 1916. Cu toate acestea, cele 14 dosare, care conțin jurnalele mitropolitului Arsenie sunt extrem de interesante și ar merita să fie publicate, deși și acestea prezintă omisiuni, file rupte și cele circa 2 000 de pagini necesită o intensă prelucrare arhivistică.

Un loc important în moștenirea manuscrisă a lui A. G. Stadnițki îl ocupă legăturile sale internaționale, foarte variate. În afară de decorațiile rusești, a fost decorat și cu ordine sârbești, românești, turcești. În arhivă se păstrează corespondența mitropolitului Arsenie cu patriarhul Ierusalimului, Gherman [54], cu Grigore, patriarhul Antiohiei [55], cu Meletie, alt patriarh al Antiohiei [56], cu Nicodim, patriarh al Ierusalimului [57], cu exarhul Bulgariei, Iosif [58] și cu alții. Spațiul restrâns al lucrării noastre nu ne permite să ne oprim nici măcar în treacăt la toate aceste materiale. Fără îndoială, legăturile internaționale ale mitropolitului Arsenie ar putea deveni subiectul unei cercetări speciale, întrucât nu au avut un simplu caracter personal, ci ne permit să înțelegem importanța de ansamblu a Bisericii Ortodoxe Ruse la hotarul dintre secolele XIX și XX. De exemplu, corespondența cu Grigore II, patriarhul Antiohiei, conține peste 400 de pagini de informații importante, privitoare nu doar la raporturile lor personale, dar și la opiniile lor asupra locului Ortodoxiei în lume. Corespondența a început în 1902, când Grigore era episcop de Tripoli și s-a continuat până în 1914, începutul ei fiind determinat de călătoria pe care Arsenie a efectuat-o în Orientul Apropiat în anul 1900. Grigore, sirian de naționalitate, își redacta în arabă scrisorile,

[53] *Ibidem*, dosarele 537—555.
[54] *Ibidem*, dosar 272.
[55] *Ibidem*, dosar 277.
[56] *Ibidem*, dosar 353.
[57] *Ibidem*, dosar 369.
[58] *Ibidem*, dosar 319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care le traduceau în limba rusă studenți arabi de la academia teologică. Arsenie, la rândul său, îi scria în rusește, iar scrisorile se traduceau în limba arabă. Este interesant că Grigore îl considera pe Arsenie „mai inteligent și mai talentat decât el“ [59] și, vizitând Novgorodul, în scrisoarea din 24 martie 1914, îi scrie următoarele cuvinte: „zilele șederii mele în sfântul Novgorod sunt cele mai frumoase din puținele mele zile de bucurie, căci m-am aflat în preajma celui pe care l-am iubit foarte mult pentru superioritatea înțelegerii, pentru profunzimea și ascuțimea minții, pentru bogăția de puritate a inimii, pentru dragostea lui față de bunătate, pentru năzuința de a preamări Biserica și pentru spiritul lui de sacrificiu întru binele patriei și consolidarea Ortodoxiei...“ [60].

În această corespondență se pun numeroase probleme ale vieții Bisericii și ale raporturilor dintre Bisericile din Rusia și Antiohia. Printre acestea, de pildă, Grigore întreabă de ce ortodocșii ruși nu emigrează în țara lui, ca în America, deși există posibilități pentru aceasta. De asemenea, îl preocupă ideea educării conaționalilor săi în spiritul ortodox, întrucât și aceștia tind spre progres, iar educarea lor într-un mediu de altă credință îi împiedică să devină „un bun ferment pentru popor. Dacă, așa cum s-a întâmplat în ultimul timp, am trimite tineretul în țara Dv., atunci, după cum ne arată faptele, tinerii se învață și se deprind cu egoismul, cedează influenței slavei și fastului exterior, care domnesc la Dv., se cufundă în desfătarea raiului cerut de suflet și nu ne află nici pe noi, ne uită, așa cum a uitat paharnicul lui Iosif“ [61]. Aceste cuvinte ale patriarhului Grigore datează din ianuarie 1912.

Un loc important în relațiile internaționale ale mitropolitului Arsenie îl ocupă legăturile cu România. Într-adevăr, a fost cel mai mare specialist din Rusia în istoria Bisericii române și toată moștenirea lui în legătură cu această tematică nu a fost, până astăzi, trecută în revistă și studiată. În afara celor două monografii fundamentale, amintite, Stadnițki a editat numeroase alte lucrări privitoare la Biserica română, care nu se referă doar la istoria, ci și la starea contemporană a acesteia. În 1889, aflându-se încă la Chișinău, publică lucrarea cu titlul *Situația clerului creștin (parohial) din România*. Tot la Chișinău, doi ani mai târziu, editează lucrarea *Români care au studiat în instituțiile de învățământ teologic din Rusia*, iar în 1895 publică broșura cu titlul *Arhimandritul Andronic, egumentul mănăstirii din Basarabia Noul Neamț, cu hramul Sfintei Înălțări*, în care sunt tratate problemele complexe ale relațiilor dintre Bisericile rusă și română. Asemenea lucrări au fost destul de numeroase și chiar în anul 1914, supraaglomerat fiind de treburi politice și bisericești, Stadnițki editează o lucrare despre Dosoftei, mitropolitul Moldovei.

În prezent, este greu de stabilit chiar și perioada când încep legăturile mitropolitului Arsenie cu România vecină. În orice caz, se cunoștea cu persoane originare din România încă de pe când era student la Seminarul Teologic din Chișinău. Doi frați Samurian, Gheorghe și Vasile, rude cu familia de înalte fețe bisericești Scriban din România, au absol-

[59] *Ibidem*, dosar 277, fila 91 verso.
[60] *Ibidem*, filele 177—177 verso.
[61] *Ibidem*, filele 98 verso, 99—99 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vit în 1880 cursul complet al Seminarului Teologic din Chișinău [62]. Cu unul dintre ei, Gh. Samurian, Stadnițki a corespondat și ulterior. În arhiva sa există scrisori în limba rusă primite de la Samurian în perioada 1895—1904 [63], iar în monografia sa despre istoria Bisericii moldovenești, Stadnițki acordă o înaltă apreciere lucrărilor lui G. P. Samurian privitoare la viața contemporană a Bisericii [64]. Călătorind în delegații științifice prin România, Arsenie face cunoștință și stabilește relații fructuoase cu marele activist al Bisericii române, episcopul Melhisedec (născut Mihail Ștefănescu), absolvent al Academiei Teologice din Kiev, pe care celebrul savant B. P. Hasdeu îl considera unul dintre cei mai culți prelați ai timpului său. Tot în România Arsenie stabilește contactul cu Constantin Erbiceanu, mare specialist în istoria Bisericii române.

Remarcabil este faptul că Arsenie stabilește legături cu clerul român nu doar în Rusia, România și Austria, ci și în timpul călătoriilor sale la locurile sfinte. În deja amintitul jurnal de pelerinaj la Athos, se oferă descrierea schitului moldovenesc de acolo și se reflectă dificultățile pe care le resimțeau călugării din schit [65].

De asemenea, s-a păstrat corespondența lui Arsenie cu o serie de înalți reprezentanți ai Bisericii române de atunci. Unul dintre aceștia era episcopul de Huși, Silvestru, căruia Arsenie i-a dedicat un întreg capitol în monografia sa din 1904, acordându-i o înaltă apreciere [66]. În arhiva lui Arsenie există două scrisori în limba română, pe care Silvestru i le-a expediat la 22 iunie 1897 din București și la 3 iulie 1898 din Huși. Din prima rezultă că Silvestru era bine informat de către G. Samurian cu privire la treburile lui Stadnițki. Episcopul român își manifestă satisfacția pentru că Arsenie s-a călugărit și are succese în activitatea sa. În aceeași scrisoare, se oprește asupra câtorva chestiuni legate de Bisericile moldovenească și muntenească. În scrisoarea următoare, Silvestru își exprimă iarăși bucuria față de avansarea lui Arsenie în ierarhia bisericească și îi prezice că, în viitor, va fi unul dintre conducătorii Bisericii ruse [67]. Arhiva conține doar o singură scrisoare de răspuns a lui Arsenie, din 23 martie 1900, care, deci, a fost expediată cu opt luni înainte de moartea lui Silvestru, care s-a produs la 25 noiembrie 1900. La această scrisoare era anexată o fotografie a lui Arsenie. Din scrisoare, putem înțelege că Arsenie citea cu regularitate cunoscuta revistă bisericească română „Biserica Ortodoxă Română", și, datorită acesteia, era destul de bine informat despre situația din România. Arsenie susține total cuvântarea lui Silvestru, rostită la 13 ianuarie 1900 în Senatul României, cuvântare care, după spusele lui, îl impresionase puternic și pe care se pregătea s-o comenteze în revista Academiei Teologice din Moscova [68].

---

[62] A. Stadnițki, *Rumyny, polučivšie obrazovanie v russkih duhovnoučebnyh zavedenijah*, Chișinău, 1891, p. 74.
[63] GARF, fond 550, opis 1, dosar 412.
[64] Arsenij, episkop Pskovskij, *Issledovanija i monografii*, p. XIX.
[65] A. G. Stadnițki, *Dnevnik studenta-palomnika*, p. 99—104.
[66] Arsenij, *Issledovanija*, p. 561.
[67] GARF, fond 550, opis 1, dosar 430, fila 3.
[68] *Ibidem*, fila 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mult mai cuprinzătoare și mai diversă a fost corespondența lui Arsenie cu un alt reprezentant de frunte al Bisericii românești, Iuliu Scriban. Nu este exclus ca aceste materiale, ca și corespondența cu Silvestru, să existe și în arhivele românești, însă eu, din păcate, nu am deocamdată posibilitatea să verific acest lucru, nici dacă aceste scrisori au fost în vreun fel valorificate în literatura de specialitate. Oricum, ne vom opri pe scurt la această corespondență. Este vorba despre schimbul de opinii dintre Arsenie și ruda cunoscuților fruntași ai Bisericii române, Neofit și Filaret Scriban, care, ca și Silvestru, studiaseră la Academia Teologică din Kiev și cărora, ca și episcopului de Huși, Arsenie le-a dedicat un capitol întreg din monografia sa [69].

În arhiva mitropolitului Arsenie există cinci scrisori amănunțite ale lui Iuliu Scriban, în limba română, din 21 iulie (3 august) 1907, 1 (14) decembrie 1907, 29 decembrie 1909 și două scrisori din 1910, ultima din ele fiind datată la 29 decembrie 1910. Primele două scrisori au fost expediate din Baden-Baden, unde Iuliu Scriban era preotul bisericii ortodoxe locale, următoarele trei sunt trimise din București, unde arhimandritul Iuliu Scriban devenise directorul Seminarului Teologic Central. În același dosar, se află ciornele a patru scrisori ale lui Arsenie, redactate în limba rusă. Despre Arsenie Stadnițki, I. Scriban aflase multe lucruri din literatură, din întâlnirile sale cu G. Samurian și cu cunoscutul istoric al bisericii I. S. Palmov, academician, slavist, care, și el, se ocupa de problemele Bisericii române. În scrisorile lui Iuliu Scriban se ridică numeroase probleme privitoare la situația Ortodoxiei în general, probleme ale Bisericilor română și rusă, ale modului în care viața Bisericii din lumea ortodoxă este reflectată în diferite lucrări occidentale. I. Scriban scria în mod direct despre marele rău pe care catolicii și protestanții îl fac Ortodoxiei [70], pătrunzând tot mai mult, după cum remarca el, în bisericile-surori [71]. Iuliu Scriban sublinia că interesul său „pentru Biserica rusă, ca pentru sora ortodoxă cea mai mare, este deosebit și îi dorește tot binele și înflorirea“ [72]. În general, scrisorile lui I. Scriban, ca și răspunsurile lui Arsenie (dacă, firește, nu au fost reflectate în literatură, lucru pe care îl pot cunoaște istoricii Bisericii române), merită a fi publicate. În prima dintre scrisorile lui Arsenie, care datează din octombrie 1907, autorul subliniază că, datorită răposatului G. P. Samurian, de care îl lega o prietenie de treizeci de ani, „iubesc frumoasa Dv. patrie, de aceeași credință cu noi“ [73]. Din această scrisoare reiese rolul jucat de Samurian în trezirea interesului lui Stadnițki pentru Biserica română și ajutorul pe care acesta i l-a acordat lui Arsenie în timpul călătoriilor lui în România, în 1890 și 1892. În scrisoare se remarcă interesul redus din Rusia față de relațiile bisericești internaționale și, din această cauză, legăturile slabe dintre bisericile ortodoxe. „Pe savanții noștri teologi, scrie Arsenie, îi interesează mai mult Occidentul, mai ales Germania, cu scopul suspect de a împrumuta de acolo erudiția teologică germană. Tocmai de aceea la noi, în Rusia, țara

[69] Arsenij, *Issledovanija i monografii*, p. 397—457.
[70] GARF, fond 550, opis 1, dosar 435, filele 6, 10 verso, 11 verso.
[71] *Ibidem*, fila 10 verso.
[72] *Ibidem*, fila 10.
[73] *Ibidem*, fila 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cea mai ortodoxă, nu avem nici până în prezent o adevărată teologie ortodoxă" [74].

Este interesant că această idee, a atracției exagerate față de Apus a teologilor ortodocși, a fost ilustrată și în cuvântarea lui Arsenie, rostită la Sfântul sobor al Bisericii Ortodoxe din 1917. S-a întâmplat că președintele ședinței din 13 septembrie a soborului a fost însuși Arsenie și el a fost cel care i-a oferit cuvântul lui Nicodim, episcop de HușI, reprezentantul Bisericii române. După cuvântarea lui Nicodim, a luat cuvântul Arsenie și s-a oprit la relațiile bisericești dintre Rusia și România. Printre altele, a subliniat că, în prezent, Nicodim era singurul reprezentant al științei teologice ruse cu rang de arhiereu în România, în timp ce altădată aproape toți arhiereii români erau absolvenți ai școlii teologice ruse. Acum, adică în 1917, această legătură s-a rupt și mulți arhierei ai Bisericii române și-au făcut studiile la Berlin, Paris și în alte școli din străinătate [75].

Revenind la scrisorile lui Arsenie către Iuliu Scriban, atragem atenția la următoarele cuvinte ale autorului: „În actuala stare de spirit antibisericească a societății, avem toate motivele să ne temem că vor urma grele încercări pentru Biserica ortodoxă. Acum avem nevoie de sprijin reciproc, de înțelegerea și unirea Bisericilor ortodoxe autocefale, care trebuie informate asupra evenimentelor ce se petrec în sânul fiecăreia dintre ele" [76]. Aceste cuvinte sunt din scrisoarea din anul 1907, în care, printre altele, Arsenie spune că citește și vorbește românește, deși nu foarte corect, dar că îi e destul de greu să scrie în această limbă [77]. Deosebit de interesantă este scrisoarea lui Arsenie către I. Scriban din 8 aprilie 1908, expediată în România în traducere franțuzească, a cărei ciornă este scrisă în limba rusă. Această scrisoare este dedicată destinelor generale ale Ortodoxiei, situației Bisericii Ortodoxe Ruse după ucazurile imperiale din 17 aprilie și 17 octombrie 1905, relațiilor dintre Bisericile ortodoxe rusă și română [78].

Printre corespondenții români ai lui Arsenie, trebuie să remarcăm și legătura sa cu mitropolitul-primat al Bisericii române, mai ales corespondența lor din anul 1914. Șeful Bisericii române i-a trimis lui Arsenie, în luna iulie a acestui an, o scrisoare lungă, remarcabilă în câteva privințe. Sunt inserate mulțumiri pentru ajutorul acordat studenților români din Rusia, se amintesc vechile legături de prietenie și se pun trei întrebări referitoare la unele reguli bisericești, în legătură cu care mitropolitul-primat voia să afle părerea lui Arsenie [79]. Firește, Arsenie a jucat un rol important în strângerea relațiilor lor dintre Rusia și România în ajunul primului război mondial. Destul de mare a fost și rolul Bisericii române, îngrijorată — în cazul victoriei puterilor centrale — de destinele românilor ortodocși din Transilvania, unde se amplificau

---

[74] *Ibidem*, fila 8 verso—9.
[75] *Dejanija svjaščennogo Sobora Rossijskoj pravoslavnoj cerkvi*, Kniga I, vypusk, 2. Moscova, 1918, p. 177.
[76] GARF, fond 550, opis 1, dosar 435, fila 9 verso.
[77] *Ibidem*.
[78] *Ibidem*, filele 17—20 verso.
[79] *Ibidem*, dosar 491, filele 9—11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

greco-catolicismul, catolicismul și protestantismul. Interesant e faptul că scrisoarea nu este scrisă cu alfabetul românesc, adică nu sunt utilizate literele latine, ci se folosește alfabetul rus civil, deci nici măcar cel chirilic. S-au utilizat literele specifice pentru edițiile basarabene din anii 1905—1918. Firește, scrisoarea nu este scrisă personal de mitropolitul-primat, ci a fost doar semnată de el; probabil că a fost alcătuită și transcrisă de arhidiaconul Galaction, student român al Academiei Teologice din Petersburg, autorul a încă două scrisori din acest dosar, scrise tot în alfabetul rusesc. Este interesant faptul că Galaction, într-o scrisoare personală, tot din 1914, sublinia că Arsenie se bucură de mare respect în România [80]. Firește, Arsenie înțelegea acest lucru, deși nu uitase că în lucrarea sa în două volume despre istoria Bisericii române, celebrul istoric N. Iorga [81] nici măcar nu pomenise lucrările sale, ceea ce, probabil, se explică prin faptul că Iorga nu cunoștea limba rusă.

Problemele istoriei românești și ale Bisericii sunt ilustrate și într-o serie de alte materiale din fondul de arhivă al lui Stadnițki. Astfel, din scrisorile profesorului A. I. Aleksandrov de la Academia Teologică din Kazan, aflăm că, la această academie, el a ținut cursul de istorie a Bisericii române și că „istoria Bisericii române este legată prin statut de istoria bisericilor slave" [82]. Mulți ani A. I. Aleksandrov a menținut legătura cu A. I. Iațimirski, care, la rândul său, s-a aflat în relații strânse cu mitropolitul Arsenie, ajutându-l în preocupările sale științifice, cum ar fi editarea monografiei din 1904. S-a păstrat voluminoasa corespondență a lui Iațimirski cu A. G. Stadnițki, din 1900 până în 1917, ocupând aproape 250 de pagini, în care de nenumărate ori sunt ridicate probleme de istorie română. Din această corespondență, rezultă că Iațimirski, dintr-o greșeală (el credea că din pricina intrigilor unor profesori, ale căror lucrări le recenzase nefavorabil), fusese arestat în timpul unei călătorii în România, întreprinsă în 1899 [83]. El însuși s-a oferit să-l ajute pe Stadnițki și, într-adevăr, după cum rezultă din scrisori, i-a făcut servicii prețioase la pregătirea monografiei pentru tipar [84]. Interesant este că în telegrama de felicitare către vlădica Arsenie, expediată în 1910, A. I. Iațirmiski scrie următoarele cuvinte: „...Îl felicit pe singurul istoric talentat din Rusia al Bisericilor românești. Știința așteaptă de la Dv. continuarea prețioaselor cercetări. Vă doresc din inimă mulți ani de viață și de activitate științifică fructuoasă" [85]. Problemele istoriei române, inclusiv legăturile dintre Biserici, sunt reflectate și într-o serie de alte materiale ale arhivei.

---

[80] *Ibidem*, fila 2 verso.
[81] N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I—II, București, 1909.
[82] GARF, fond 550, opis 1, dosar 219, fila 5.
[83] *Ibidem*, dosar 488, fila 3.
[84] *Ibidem*, filele 7, 17—36 verso.
[85] *Ibidem*, fila 41 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

T. A. POKIVAILOVA, R. S. ȘAROVATOVA

NOI MATERIALE DE ARHIVĂ ȘI PROBLEME DE ISTORIOGRAFIE PRIVITOARE LA RELAȚIILE SOVIETO-ROMÂNE ÎNTRE ANII 1939 ȘI 1948 *

Încercăm să examinăm o serie de probleme referitoare la istoria României din perioada celui de-al doilea război mondial și a primilor ani postbelici, luând în considerație posibilitatea de a introduce în circuitul științific materiale de arhivă inedite.

*

După părerea noastră, este necesar să subliniem câteva aspecte negative care și-au pus amprenta asupra majorității lucrărilor scrise de autori ruși, care, până nu demult, s-au ocupat de istoria contemporană a României. În primul rând, este vorba de limitarea bazei documentare, întrucât o parte însemnată a materialelor de arhivă, care aveau o importanță de principiu pentru elucidarea problemei, au fost ținute în secret.

Un alt factor negativ l-au constituit premizele ideologice și politice care direcționau cercetările, ceea ce a condus la restricții în stabilirea temelor de studiu și selecția surselor. Fragmente întregi de istorie au fost ocolite de cercetători, o serie de teme deveneau interzise, apăreau așa-numitele „pete albe". Posibilitatea, apărută în ultimul timp, ca cercetătorii să aibă la dispoziție noi materiale de arhivă ne permite să evidențiem unele probleme puțin sau deloc studiate. De asemenea, renunțarea la dogmele ideologice îngăduie noi interpretări ale proceselor și faptelor, deși, în ultimul timp, sub influența unor rațiuni conjuncturale, apare tentația evaluării inverse, înlocuindu-l pe „plus" cu „minus".

În plan metodologic, ni se pare foarte interesant articolul apărut recent într-o revistă germană, semnat de două colaboratoare ale institutului nostru, G. P. Murașko și A. F. Noskova, intitulat *Dezvoltarea postbelică a Europei de Est în contextul revoluțiilor democratice din anul 1989* [1].

---

* Comunicare prezentată la prima sesiune a Comisiei Mixte Româno-Ruse de Istorie (Iași, 15—19 noiembrie 1993). Traducerea : Emil Iordache.

[1] G. P. Muraschko, A. F. Noskowa, *Die Nachkriegsentwicklung Osteuropas im Kontext der demokratischen Revolutionen von 1989*, în „Geschichte der Arbeiterbewegung", 2/1993, p. 76—87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Având în vedere că sfera problematicii legată de tema enunţată poate fi foarte largă, am dori să propunem pentru discuţii următoarele chestiuni referitoare la relaţiile sovieto-române, care mai înainte nu au fost studiate de istoriografia sovietică sau care necesită noi interpretări în contextul schimbărilor apărute în lume :

1. Transilvania în relaţiile sovieto-române din perioada 1940—1947 şi, mai cu seamă, problema Transilvaniei în planurile de reconstrucţie paşnică a lumii de după război.

2. Factorul sovietic în devenirea regimului comunist din România. Ce înseamnă „democraţia populară" ?

3. Kominternul şi succesorii lui. *Informbiroul*. Rolul şi importanţa sa în instaurarea sistemului unipartinic de comandă, după modelul sovietic.

Toate aceste probleme sunt examinate pe baza materialelor din Arhiva de Politică Externă a Federaţiei Ruse şi a Centrului de Păstrare şi Studiere a Materialelor de Istorie Contemporană (fosta Arhivă de Partid de pe lângă C.C. al P.C.U.S.).

Chiar şi până astăzi, o „pată albă" o reprezintă problema Transilvaniei în contextul relaţiilor din Balcani şi în politica externă a U.R.S.S. la începutul celui de-al doilea război mondial. În acelaşi timp, situaţia ei în perioada interbelică a reprezentat un mod de contradicţii, generate de sistemul de la Versailles, ale cărui ecouri s-au păstrat până în momentul de faţă.

Indiscutabil, problema Transilvaniei a devenit una dintre verigile politicii imperiale a sferelor de influenţă mai ales după semnarea pactului Molotov-Ribbentrop, deşi această chestiune nu a fost ridicată în mod expres în protocolul secret. În iunie 1940, imediat după acceptarea de către Guvernul român a pretenţiilor Guvernului sovietic privitoare la Basarabia şi Bucovina de Nord, unul dintre primii care a vizitat Comisariatul Poporului pentru Relaţii Externe al U.R.S.S. a fost trimisul plenipotenţiar al Ungariei în Uniunea Sovietică, J. Krisztoffi. Acesta l-a felicitat pe V. G. Dekanozov, comisarul-adjunct pentru Relaţiile Externe, cu prilejul „rezolvării cu succes a problemei Basarabiei şi a făcut aluzia că şi Ungaria are pretenţii analoge faţă de România". Totuşi, trimisul ungar nu a precizat problemele concrete pe care le avea în vedere.

Dar care a fost poziţia U.R.S.S. faţă de Transilvania ?

Dacă judecăm pe baza memoriului pe care, la 23 august 1940, trimisul sovietic la Bucureşti, A. I. Lavrentiev, i l-a înaintat Comisarului Poporului pentru Relaţii Externe, V. M. Molotov, rezultă că, pe atunci, reprezentanţa plenipotenţiară sovietică din România nu numai că nu era informată despre intenţiile Axei, ci şi că dădea informaţii eronate şi alcătuia prognoze inexacte privitoare la interesul Germaniei de a păstra Transilvania în componenţa României. Memoriul lui Lavrentiev a ajuns la secretariatul lui Molotov în ziua de 27 august şi, după cum se ştie, la această dată Hitler stabilise deja dimensiunile teritoriului pe care România trebuia să-l cedeze Ungariei. Iar Hitler, până în ultimul moment, nu a informat Moscova asupra intenţiilor sale, deşi, după cum se ştie, pregătirea deciziilor ce urmau să fie luate pe baza viitorului „arbitraj" era în plină desfăşurare. După toate probabilităţile, guvernul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sovietic încerca să facă jocul țărilor Axei, și prin aceasta explicăm noi nota din 29 august 1940, pe care Dekanozov i-a înmânat-o lui Gr. Gafencu, notă scrisă pe un ton foarte tăios, care, la Viena, a fost utilizată ca mijloc de presiune asupra guvernului român. Putem considera că Arbitrajul de la Viena și oferirea de către Germania, pentru România, a garanțiilor de integritate teritorială au constituit pragul dincolo de care Berlinul a încetat a mai ține cont de părerile Moscovei în politica sa din Balcani.

Smulgerea Transilvaniei de Nord din teritoriul României a provocat o nouă escaladare a conflictului româno-maghiar. Ambele părți încercau să obțină, fiecare în propriul ei avantaj, modificarea deciziilor Dictatului de la Viena. Ungaria încerca să implice Uniunea Sovietică în acest conflict și să impună rezolvarea militară a litigiului româno-maghiar. Prin aceasta pot fi explicate zvonurile inspirate de guvernul Ungariei și țările Axei, referitoare la faptul că Uniunea Sovietică ar avea intenția să ocupe Moldova românească. După cum se știe, guvernul sovietic a dezmințit aceste zvonuri. Noi nu dispunem de nici un document, care, într-un fel sau altul, ar confirma această intenție.

De asemenea, nestudiată rămâne și problema poziției Uniunii Sovietice față de statutul Transilvaniei în perioada de pregătire a proiectelor de reconstrucție pașnică de după război, elaborate atât în S.U.A., cât și în U.R.S.S. În S.U.A. a apărut ideea organizării federative a Balcanilor după război, Transilvaniei urmând să i se acorde statutul de stat independent, în cadrul Confederației Dunărene. Aceste chestiuni au fost discutate în cadrul comisiei de pregătire a organizării pașnice postbelice, comisie care a funcționat la Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S., începând din anul 1942. Apoi, ca o variantă, a fost studiată posibilitatea de a i se acorda Transilvaniei statutul de stat independent, această chestiune fiind ridicată încă din iunie 1944, adică după declarația din aprilie a lui Molotov, privitoare la anularea hotărârilor Dictatului de la Viena. „Orice decizie asupra Transilvaniei — se spunea în concluziile comisiei — va provoca nemulțumirea unui stat sau a celuilalt, dacă nu cumva chiar a amândorora. Practic, este exclusă o rezolvare satisfăcătoare pentru ambele părți. Este absolut exclusă rezolvarea pe considerente etnice, din cauza dispersiunii amestecate a populației...". Însă, după cum rezultă din document, „România era preferabilă". Comisia considera că este posibil ca Transilvania să-i fie acordată României în schimbul „renunțării complete — cum se spune în document — la pretențiile ei asupra Basarabiei și Bucovinei".

Cu toate acestea, se poate spune că, spre vara lui 1944, a fost exclusă varianta păstrării de către Ungaria a Transilvaniei de Nord și, cu atât mai mult, ideea de a i se atribui Transilvania de Sud ; ca o variantă, s-a studiat propunerea de creare a unui stat independent. Totuși, ulterior, situația strategică a evoluat cât se poate de favorabil pentru România, care a ieșit prima din război și s-a alăturat Națiunilor Unite.

Articolul 19 din tratatul de pace încheiat cu România la 12 septembrie 1940 prevedea că Transilvania de Nord (sau cea mai mare parte a ei) se va restitui României. Chiar până la Conferința de Pace, această rezervă, asupra căreia au insistat englezii, s-a aflat în centrul luptei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomatice legate de pregătirea tratatelor de pace. Sprijinindu-se pe această stipulaţie, diplomaţia maghiară a pornit o luptă disperată pentru îmbunătăţirea articolelor teritoriale din tratatul de pace cu Ungaria.

La rândul ei, problema Transilvaniei a devenit punctul central al activităţii de politică internă şi externă a României. Politicienii români înţelegeau că rezolvarea chestiunii Transilvaniei de Nord depinde în primul rând de Moscova. La rândul ei, conducerea sovietică a utilizat problema Transilvaniei de Nord drept instrument de influenţare a luptei politice din România. Aceasta a jucat un rol important, ca să nu spunem decisiv, în venirea la putere, la 6 martie 1945, a guvernului procomunist al lui Petru Groza, care se afla sub influenţa şi controlul Uniunii Sovietice.

În acest punct, am ajuns la problema corelaţiei factorilor interni şi externi în instaurarea regimului comunist din România. Oricât de mare a fost presiunea factorului sovietic (prezenţa armatei sovietice, acţiunea Comisiei de Control a Aliaţilor, presiunea economică pe baza articolelor din Tratatul de pace şi reparaţii, crearea, prin intermediul legăturilor multilaterale cu P.C.R., a unui anumit sistem de informaţii privitoare la situaţia din ţară şi a unui sistem de legături inverse), ar fi prea simplist să reducem totul numai la această presiune, neluând în calcul factorii interni. Aici vom face apel la o carte apărută în acest an, sub semnătura a trei autori — T. V. Volokitina, G. P. Murașko, A. F. Noskova — intitulată *Democraţia populară. Mit sau realitate ?* [2]. Lucrarea este elaborată pe baze documentare solide, utilizându-se în principal materiale din arhive ruseşti. Autorii remarcă perioada 1944—1948 ca fiind o etapă specială de tranziţie. După cum consideră autorii, aceasta a fost starea specifică a societăţii ieşite din război cu orientarea preponderentă spre renunţarea la totalitarismul de dreapta, în diferitele sale forme de manifestare, spre pluralism şi reinstaurarea democraţiei, spre elaborarea unor concepţii alternative de dezvoltare socială şi de luptă pentru transpunerea în practică a acestor concepţii. Radicalizarea tendinţelor sociale în anii celui de-al doilea război mondial, lumpenizarea societăţii în condiţiile războiului şi ale primilor ani postbelici au creat o bază obiectivă pentru răspândirea ideilor radicale de stânga şi pentru amplificarea influenţei exercitate de forţele sectante de stânga, care, părăsind pluralismul şi democraţia, şi-au consolidat monopolul propriei puteri cu ajutorul factorului extern. Pericolul acestei evoluţii a fost observat nu numai de oponenţii comuniştilor, ci şi de partenerii acestora. În ultimă instanţă, s-a produs trecerea de la totalitarismul de dreapta la totalitarismul sectant de stânga, la instaurarea sistemului administrativ de comandă, care era, în esenţă, autoritar-totalitar. Iar instrumentul consolidării acestui regim, al urmării unei unice linii politice, al „elaborării concepţiilor comune şi a acţiunilor coordonate în problemele principale", a devenit *Informbiroul* partidelor comuniste şi muncitoreşti. În Statutul acestuia se prevedea că la baza activităţii *Informbiroului* şi a Secretariatului său nu se află doar principiul adoptării de hotărâri în unanimitate, ci şi „asigurarea coordonării pentru îndepli-

[2] T. V. Volokitina, G. P. Muraško, A. F. Noskova, *Narodnaja demokratija. Mif ili real'nost' ?*, Moscova, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nirea hotărârilor adoptate". *Informbiroul* nu a devenit doar centrul unic de coordonare a activității partidelor comuniste și muncitorești, ci și instrumentul de implantare a modelului totalitar sovietic de organizare socială și politică. În legătură cu această problemă, pot fi remarcate câteva lucrări : articolul lui T. V. Volokitina, *Instrumentul docil al Kremlinului. Istoria apariției și activității Informbiroului între 1947 și 1948, reflectată în documente noi,* pregătit pentru culegerea de studii *Politica externă a U.R.S.S. : noi căi de abordare,* sub egida Institutului de Istorie Națională ; o serie de articole din volumul *Socialismul est-european. Instaurarea regimului, tentative de modificare, cauzele falimentului,* în care această problemă este pusă în discuție și, de asemenea, numărul 18 din 1990 al revistei „Dialog", în care sunt publicate materialele mesei rotunde cu tema *Europa de Est : destinul social-democrației. A existat o alternativă la sistemul cu partid unic ?* Autorii consideră că, la sfârșitul anilor '40, cursul firesc al procesului politic din această regiune, caracterizat în acel timp de pluripartitism, a fost curmat violent. Totuși se poate considera, cum afirmă autorii, că „democrația populară, bazată pe consensul unor forțe politice eterogene, s-a opus în esență modelului stalinist totalitar și îi putea deveni alternativă". Desigur, aceasta este o premiză idealizată. În condițiile concrete ale anilor '40, dependente de factorul extern, dezvoltarea procesului putea duce sau la refacerea structurilor antebelice ale puterii, inevitabil liberalizate, corespunzător noii etape, sau la trecerea la societatea comunistă de model stalinist. De fapt, „regimul democrației populare a devenit o perioadă de trecere de la totalitarismul de dreapta la totalitarismul sectant de stânga, de model stalinist [...]. Democrația populară, ca variantă concretă, transpusă în realitate, a democrației conciliante, era condamnată. Acest lucru a fost confirmat de cursul tot mai clar al partidelor comuniste, orientat spre contopirea puterilor legislativă, executivă și judecătorească, spre renunțarea la principiile pluralismului politic și spre consolidarea identității de păreri în sfera politică, economică, ideologică și culturală" [3], de faptul că partidul comunist și-a asumat monopolul complet al puterii.

[3] *Ibidem,* p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ȘTEFAN S. GOROVEI

RELAȚII BISERICEȘTI ROMÂNO—RUSE ÎN SECOLELE XV—XVIII *

Subiectul acesta — relații eclesiastice româno-ruse în veacurile XV—XVIII — netratat niciodată ca atare, în întregimea lui, presupune două lămuriri preliminare : ce se înțelege 1) prin *relații eclesiastice* și 2) prin *ruși*. Aceste delimitări apar ca necesare, dacă avem în vedere că între scaunele episcopale, mitropolitane, arhiepiscopale și cele patriarhale se pot stabili raporturi de atârnare sau dependență canonică, derivate din crearea noilor provincii eclesiastice, care, acestea, înseamnă în adevăr *relații eclesiastice*. Pe de altă parte, numele de *ruși* nu avea, în veacurile trecute, înțelesul de azi. Rusia moscovită era departe, locuitorii marelui cnezat — mai apoi, țaratului și imperiului — erau numiți *muscali ;* Kievul străvechii matrici era în Polonia (prin moștenirea lituaniană) și *Rusia* mai rămânea să însemne doar Rutenia, Rusia haliciană. Când, în documentele interne moldovenești, se vorbește de crearea unor „slobozii" prin așezarea de străini, și alături de *bulgari, sârbi, greci,* se pomenesc și *rușii,* aceștia nu sunt, bineînțeles, cei din ținuturile stăpânite de marele cneaz de la Moscova, ci ruteni, rușii din Galiția.

Dar din orice unghi geografic am privi lucrurile, relații eclesiastice în sensul restrictiv, care pornește de la subordonările canonice, n-au existat. Ceea ce se oglindește în documentele până azi cunoscute face parte — cum a precizat și d-na Lidia Semenova în referatul d-sale — din categoria relațiilor politice ori culturale, care au avut întotdeauna reflexe (majore, uneori) în sfera bisericească, ori sunt obișnuitele plângeri și cereri de ajutor, de care e plină istoria Bisericii. Fac și această precizare, pentru că nu văd cum ar trece dintr-un domeniu într-altul un act care, vizând aceleași țeluri, poate să aibă emitenți și destinatari diferiți. Exemplific cu cazul scrisorilor privind icoanele pictate la Moscova, achitate de moldoveni și niciodată înmânate comanditarului : corespondența pe marginea acestei afaceri nu justifică înscrierea ei în capitolul „relații eclesiastice" ; apoi, sunt și scrisori domnești — și

* O parte a acestui text a constituit referatul prezentat în cadrul primei sesiuni a Comisiei Mixte Româno-Ruse de Istorie (Iași, 15—17 noiembrie 1993). Punctul referitor la scrisoarea lui Anastasie Crimca, din 1625, și la problemele pe care ea le ridică a fost dezvoltat în vederea tipăririi lucrării. Mulțumesc încă o dată colegului meu, d-l Fl. Solomon, pentru bunăvoința cu care a transcris și tradus documentul copiat de I. Bogdan din arhivele rusești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci ar însemna să credem că dacă, *în aceeași problemă*, se adresa principele, era o afacere de stat, iar dacă se adresa mitropolitul, era o ilustrare a relațiilor bisericești ? ! Sau comenzile (cumpărările) de cărți, sau soliile politice (ca aceea din 1769, cu Vartolomei Mazereanu și Venedict Teodorovici, alături de boierii Paladi, Millo și Balș, amintind pe aceea, cu aproape un veac și jumătate mai veche, a lui Varlaam arhimandritul — viitorul mitropolit — și a boierului Pavel „Ureche") ? ! Pe de altă parte, înalții ierarhi îndeplineau și ei, nu rareori, misiuni diplomatice. E greu, dacă nu imposibil, de încadrat această mare diversitate de acțiuni, cu scopuri felurite și în care s-au aflat angrenate felurite personaje — laice și eclesiastice deopotrivă — într-o singură categorie, și aceea pusă sub eticheta „relații eclesiastice".

Sumarul referat de față a mai trebuit să țină seama și de aspectul — în fond, cel mai grav — al documentării. Vechile arhive românești fiind de mult pierdute, izvoarele pe care s-ar întemeia o cercetare a relațiilor Bisericii românești și ale clerului ei cu Biserica rusească și clerul ei se află mai ales în arhivele rusești. Un mănunchi bogat de acte a scos de acolo și a publicat, încă înainte de primul război mondial, Silviu Dragomir[1]. Dar aceste documente privesc numai veacul XVII și ele nu constituie nici măcar totalitatea actelor foarte importante din depozitele rusești. Nici culegerea în trei volume, tipărită în anii '60[2], nu a adus multe lucruri noi. Este, deci, de așteptat ca abia de acum încolo să se întreprindă o cercetare sistematică, pentru a se scoate la iveală toată documentația existentă, fie din arhive, fie din vechi publicații.

Încă o precizare mi se pare necesară de la început : în cadrul acestui scurt referat, accentul major cade pe Moldova, statul românesc care a avut cele mai bogate relații cu toate Rusiile[3].

*

Cândva, în veacul XIV, între 1371 și 1380, o rudă a principilor Moldovei, călugărit Iosif, a fost consacrat, de mitropolitul Antonie al Haliciului, ca episcop de Asprokastron (Cetatea Albă), pentru că — se spune într-unul din actele marelui proces stârnit de întemeierea Mitropoliei Sucevei și a toată Moldovlahia — acela (adică Antonie) avea voie de la Sinodul Ecumenic să sfințească episcopi în eparhiile Rusiei Mici, între care era și Asprokastron[4]. Câțiva ani mai târziu, mitropolitul Kiprian al Kievului și al întregii Rusii asista la ceremonia desfășurată la Liov (septembrie 1387), pentru jurământul depus de Petru I al Moldovei ca vasal al Coroanei polone. De relații cu mitropolia Moscovei nu

---

[1] Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV, 1911—1912.

[2] *Istoričeskie svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV-načale XVIII v.*, I—III, Moscova, 1965—1970.

[3] Cf. Paul Mihail, *Legăturile culturale bisericești dintre români și ruși în sec. XV—XX. Schiță istorică*, în „Revista Societății Istorico-arheologice Bisericești", XXII, Chișinău, 1932, p. 199—276 ; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962 (din care sunt culese exemplificările folosite în acest referat).

[4] La bogata bibliografie a acestui subiect, să se adauge acum și: Flavius Solomon, *Dominație, politică și structuri confesionale în Moldova de Jos la vremea întemeierii statului*, în *AIIX*, **XXX**, 1993, p. 237—251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se amintește, în izvoarele până azi cunoscute, decât un veac mai târziu, când s-a cerut episcopului de la Roman, Vasile, o consultație cu privire la un anumit ritual [5]. E ciudat să constatăm că două momente însemnate din istoria raporturilor Moldovei cu marele cnezat al Moscovei: căsătoria prințesei Elena cu fiul și moștenitorul marelui cneaz Ivan III și, apoi, arestarea și moartea ei în închisoare — dacă nu cumva însuși episodul din 1484 se va fi aflând într-o anume legătură cu acestea.

Secolul XVI nu aduce o amplificare a raporturilor dintre mitropoliile Țărilor Române și Mitropolia Moscovei. Nu trebuie excluse asemenea raporturi, într-o vreme când tot mai mulți soli moldoveni bat drumul spre Moscova, unii cu misiuni politice, alții cu misiuni economice (procurarea blănurilor necesare pentru darurile trimise dregătorilor Sublimei Porți era, în această vreme, o grijă de căpetenie).

Moldova asigura, până spre sfârșitul primei domnii a lui Petru vodă Rareș, și hirotonisirea preoților ortodocși din Rutenia. Obștea ortodoxă din Liov a beneficiat constant de ajutorul domnilor Moldovei, raporturile acestea continuând până târziu, în veacul următor.

Un eveniment important, spre sfârșitul veacului XVI, care pare să fi condus la statornicirea unui adevărat dialog pe tărâmul eclesiastic, a fost ridicarea Mitropoliei Moscovei la rangul de patriarhie în 1589. În drum spre Moscova, patriarhul Ieremia II al Constantinopolului s-a oprit și în Moldova, al cărei întâi-stătător era Gheorghe Movilă. După unii autori, „actul constitutiv al patriarhiei [moscovite] l-a iscălit și Gheorghe Movilă“ [6]; dacă această afirmație trebuie supusă verificării, în schimb mi se pare în afară de îndoială faptul că evenimentul de la Moscova a sugerat lui Gheorghe Movilă să încerce a face același lucru pentru Biserica Moldovei. Demersurile în acest sens le-a început fratele său, Ieremia Movilă, după ce a urcat (1595) pe tronul țării. Se știe că, în vederea ridicării în rang a Bisericii Moldovei, s-a creat o a patra episcopie, cea a Hușilor, la 1598. Întâmplări politice bine cunoscute au împiedicat realizarea acestui plan, Biserica Moldovei a pierdut șansa de a deveni patriarhie iar Gheorghe Movilă a trebuit să se consoleze doar cu straniul titlu de *arhimitropolit* (singurul care îl folosește în Moldova, probabil după model muntean) și să se mândrească deschis cu realitatea care era, totuși, necontestat, anume că Biserica pe care o conducea nu era supusă nici unui patriarh, nici celui din Constantinopol, nici vreunui alt patriarh al creștinătății orientale („nu recunoaște ca superior pe patriarhul din Constantinopol și nici pe alt patriarh din Orient“). Această atitudine se va reflecta într-o întâmplare din veacul următor, despre care va fi vorba imediat.

Mitropoliții români ai veacului XVII au stat deseori în corespondență cu patriarhii de la Moscova; în deceniul III, de pildă, toți cei trei mitropoliți scriu la Moscova: *Anastasie Crimca al Moldovei* recomanda, la 1625, patriarhului Filaret pe călugărul Macarie de la Athos, iar patru ani mai târziu, *Grigorie al Țării Românești* trimitea pe arhi-

[5] Cf. Paul Mihail, *Relații externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare*, în *MMS*, XXXIII, 1957, nr. 3—4, p. 234—235.
[6] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mandriții Venedict din București și Lavrentie din Târgoviște, pe când *Ghenadie al Bălgradului* (Alba Iulia) sprijinea, printr-o scrisoare adresată tot acolo, eforturile călugărilor de la Prislop de a-și răscumpăra mănăstirea.

Un inventar destul de amănunțit al acestor scrisori, recomandări, cereri și pelerini l-a alcătuit Gheorghe Bezviconi (1910—1966), folosind și unele documente care, în copii, se află și în arhivele noastre. Întrucât veacul XVII, cel mai bogat în relații pe tărâm cultural-bisericesc, a făcut deja obiectul unui referat, mă opresc doar asupra a două momente interesante, atrăgând atenția asupra lor, întrucât ele merită, după părerea mea, să fie cercetate și în continuare.

Primul episod a scăpat cu totul, se pare, atenției istoricilor eclesiastici, fiind semnalat doar de G. Bezviconi, după documentul copiat din arhivele rusești de marele istoric și slavist I. Bogdan în veacul trecut [7]. Grație semnalării lui G. Bezviconi, am regăsit acest document între hârtiile lui I. Bogdan de la Academia Română [8]. La 28 iulie 1625, din Suceava, „smeritul mitropolit, kyr Anastasie Crimcovici" scria patriarhului Filaret al Moscovei, recomandându-i pe arhimandritul Macarie, venit de la mănăstirea athonită Sf. Pantelimon; obștea acestei mănăstiri — ctitorie „a marilor și sfinților binefăcători și răposaților împărați din neamul măreției voastre" — îl trimisese să ceară ajutoare și milostenie, întrucât „biserica este gata să se risipească, turnurile au căzut, chiliile s-au năruit, metohurile sunt împovărate de datorii din asuprirea agareană, popii și economii singuri nu mai pot fără marea voastră îndurare". Crimca a socotit de datoria lui să sprijine acest demers, rugând și el pe patriarhul Filaret și pe fiul său, țarul Mihail Feodorovici, să ajute obștea de la Sf. Pantelimon: „silește, ca păstor, pe toți fiii de boieri la milostenie, ca să nu cadă în ruinare deplină sfânta mănăstire și biserica și să nu se stingă pioșenia voastră și pomenirea marilor și sfinților, din voia lui Dumnezeu răposaților, țari", care o patronaseră altădată și în amintirea cărora ea „poartă și se slăvește cu nume rusesc". Textul — pe care, după transcrierea realizată de colegul meu, d-l Flavius Solomon, îl reproduc în anexa acestui studiu — e relativ simplu. În realitate, el deschide o portiță spre cercetarea unei probleme foarte complicate și de un mare interes pentru istoria Bisericii rusești și a celei românești.

Mănăstirea Sf. Pantelimon de la Athos era cunoscută și ca *mănăstirea rusească* sau *Russikon*; istoria ei reflectă — cum a arătat nu de mult profesorul Dimitri Nastase [9] — însăși istoria evoluției suveranității rusești (ceea ce explică supunerea sau dăruirea mănăstirii Sf. Pantelimon egumenului și călugărilor de la Xylourgou — vechea ctitorie a Rusiei kievene — în chiar anul 1169, când Kievul a trecut sub stăpânirea cnezilor de Vladimir-Suzdal). Decăderea suveranității rusești sub loviturile mongolilor, a rupt, se pare, legăturile dintre mănăstire și

[7] *Ibidem* (și n. 3); idem, *Documente și manuscrise rusești ale Academiei R.P.R.*, manuscris, vol. I, p. 3.

[8] Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, ms. rom. 5244, f. 134—138.

[9] D. Nastase, *Les débuts de la communauté oecuménique du Mont Athos*, în „Συμμεικτα", VI, 1985, p. 284—297.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

protectorii ei ruși, a căror misiune a fost preluată de suveranii bizantini, sârbi și români [10]. Aceste legături s-au reluat apoi cu greutate, ca și cum marii cnezi ai Moscovei ar fi uitat de existența acelei ctitorii athonite a strămoșilor și înaintașilor lor. Iar pentru reluarea acestor relații a fost nevoie de intercesiunea sârbilor și mai ales a românilor. La 1509, Anghelina Branković — soția despotului Ștefan, mama despoților Gheorghe (Maxim) și Iovan și bunica Miliței-Despina (soția lui Neagoe Basarab) și a Elenei-Ecaterina (soția lui Petru vodă Rareș) — trimitea lui Vasile III, mare cneaz al Moscovei (1505—1533), o scrisoare cu „o intervenție patetică" [11], îndemnându-l să reia protecția Russikonului [12]. (Peste mulți ani, marele cneaz se va căsători cu o nepoată de soră a nurorii *Despinei* Anghelina, anume prințesa Elena Glinski, vară primară cu Doamna Elena a lui Rareș).

Dar încă de la sfârșitul veacului anterior, românii preluaseră acest rol de mediatori. La 1496, egumenul Paisie de la Sf. Pantelimon pornea spre Moscova, trecând însă prin Țările Române [13]; îl va însoți, până la capătul drumului, boierul moldovean Ivanco pitarul [14].

Mi se pare destul de limpede că episodul din 1625 are precedente însemnate — chiar dacă nu foarte bine cunoscute. Însuși arhimandritul Macarie — recomandat atunci țarului de Anastasie Crimca — a revenit în Moldova, se pare, în anul următor, tot în trecere spre Moscova, „încărcat cu scrisori de la patriarhul Chiril Lukaris [...] în care se spune că mănăstirea a decăzut până la a-și închiria odoarele și odăjdiile" [15]. Același Macarie l-a convins pe Moise vodă Movilă — în prima sa domnie (1630—1631) — să închine la Russikon mănăstirea Doamnei de la Botoșani, cunoscută ulterior, în documente, și sub numele mănăstirii athonite [16].

Relațiile lui Anastasie Crimca cu Biserica rusă, întrevăzute prin scrisoarea din 28 iulie 1625, vor forma, abia de acum încolo, un câmp de cercetare [17].

Patru decenii mai târziu, Ioanichie Galeatovski — rectorul colegiului movilean din Kiev — a tipărit la Liov cunoscuta sa carte *Nebo*

---

[10] Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 293—295; Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, Roma, 1986, p. 275—279.

[11] Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 277, n. 10.

[12] Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 295.

[13] Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 276—279.

[14] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 41.

[15] Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 296; v. și p. 295.

[16] *Ibidem*, p. 296. Vezi și: T. G. Bulat, *Câteva știri despre mănăstirea Doamnei de lângă Botoșani*, în „Arhivele Basarabiei", II, 1930, p. 228—238; Émile Turdeanu, *Un monastère moldave oublié: le monastère de la Princesse (1550)*, în *RES*, 30, 1953, p. 98—100; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, I, București, 1991, p. 465—469. Dacă închinarea Mănăstirii Doamnei s-a făcut sub Moise vodă Movilă, faptul nu s-a putut petrece decât în prima domnie a acestuia: un document din 10 iulie 1631 — care a scăpat atenției d-lui Petre Ș. Năsturel — arată că la acea dată mănăstirea era deja „mitocu Sfântului Munte, la mănăstirea Ruși" (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 217).

[17] Reamintesc că în arhivele rusești se află — ajunse acolo pe alte căi — și fragmente din opera *poetică* a lui Anastasie Crimca: *Antologia poeziei vechi moldovenești*, ed. Nicolae Dabija, Chișinău, 1987, p. 108—110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

novoe (Cerul nou), în care a cuprins și o povestire despre icoanele făcătoare de minuni aflate în Moldova. Întâmplarea este datată în domnia lui Gheorghe vodă Ștefan (1653—1658).

Știm, însă, dintr-un alt izvor, cine a fost autorul „raportului" despre respectivele minuni ale icoanei de la mănăstirea Neamțu și mai știm și ce a conținut, în plus, acel „raport", datat — în izvoadele care ne-au parvenit — tot în domnia lui Gheorghe vodă Ștefan, și chiar mai precis : *februarie 1655*. Autorul este nu altul decât Nicolae, grămăticul lui Gheorghe vodă, viitorul savant cunoscut îndeobște sub numele de *Nicolae Milescu spătarul*. El a fost trimis, în miez de iarnă, la mănăstirea Neamțu și, la întoarcere, a redactat un „raport" — care, din păcate, nu a ajuns până la noi în forma sa inițială — *explicând temeiurile autonomiei desăvârșite a Bisericii Moldovei*. Tânărul cărturar, elenist cu studii la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol, a cercetat la Neamțu vechea arhivă a Mitropoliei Moldovei și a iscodit cu privire la urmele gloriosului Bizanț ; a găsit acolo scrisori imperiale și patriarhale, cu peceți și semnături, din care a reconstituit etapa de început a raporturilor moldo-bizantine, plasată în prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun (anii 1400—1415). Conținutul acestui raport — pierdut, sau negăsit încă — ne este cunoscut, cu oarecari alterări, din celebra povestire a mitropolitului Gheorghe IV al Moldovei, datată *februarie 1723*, despre originea icoanelor făcătoare de minuni de la mănăstirile Neamțu și Bistrița, daruri ale perechii imperiale bizantine pentru perechea princiară moldavă.

Nu o dată m-am întrebat — de-a lungul cercetărilor mele [18] privind soarta și efectele acestor texte, în jurul cărora s-a discutat așa de mult — ce necesitate a putut să fie așa de presantă, încât grămăticul Nicolae să fie trimis în toiul iernii la Neamțu pentru acea documentare. Cred, azi, că pot oferi o explicație, mai apropiată, desigur, de realitățile „presante" ale vremii.

Cercetarea grămăticului Nicolae stă, probabil, în legătură cu tratatul moldo-rus, care se va încheia în anul următor [19] și ea trebuie să fie un reflex al atitudinii pe care domnii Moldovei au avut-o întotdeauna față de Biserica lor. Intrarea sub protecția țarului de la Moscova însemna, totuși, altceva decât fusese, în veacurile precedente, suzeranitatea Coroanei ungare sau a celei polone : state catolice. Ungaria sau Polonia nu primejduiau autonomia Bisericii ; „protectoratul" otoman chiar o apăra ; dar suzeranitatea unui monarh ortodox putea fi de natură să aducă o subordonare și pe tărâm bisericesc. Era, deci, necesar în acele împrejurări să se poată argumenta *documentat* statutul cu totul neobișnuit al Bisericii Moldovei. Și probabil nu întâmplător în fruntea soliei s-a aflat însuși mitropolitul Ghedeon al Moldovei.

E un punct asupra căruia noi cercetări sunt necesare. Acum, aici, mi se pare suficient să adaug că tentativa de subordonare bisericească

[18] Concretizate în mai multe studii, tipărite în *AIIX* în 1984—1989. Mai sunt dator cu ultimul studiu, de considerații finale.

[19] Cf. Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656*, în *RIR*, III, 1933, p. 234—247; Tr. Ionescu-Nișcov și A. Constantinescu, *300 de ani de la încheierea primului tratat de alianță dintre Moldova și Rusia*, în „Studii", IX, 1956, nr. 5, p. 107—116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu s-a produs — nici atunci, nici cu prilejul „tratatului" din 1711 — iar rezultatele „anchetei" lui Nicolae „Milescu", reactualizate la 1723 și la 1781, vor sluji la apărarea statutului Bisericii Moldovei în raporturile cu Patriarhia din Constantinopol.

Veacul XVIII va arăta, însă, că precauția la care se gândiseră domnul, mitropolitul și boierii Moldovei la 1656 pornea de la o realitate. Este veacul marii influențe rusești în Biserică, dar și prin Biserică. Un Pahomie de Roman, emul al lui Dimitrie de Rostov, a îndrumat cu eficiență în această direcție. Cărți și obiecte bisericești vin din Rusia, călugări români pleacă acolo, călugări ruși vin aici. Ocupația rusă din 1739 găsește în scaunul mitropolitan de la Iași pe Antonie, călugăr putnean deprins deja cu învățăturile lui Dimitrie de Rostov. Nu va mira entuziasmul cu care el a întâmpinat trupele de ocupație, cu feldmareșalul Münnich, entuziasm pe care curând avea să-l socotească prea compromițător, îndemnându-se, din cauza aceasta, a-și părăsi țara odată cu oștile rusești.

Răsplătit pentru atitudinea sa cu un scaun mitropolitan în Rusia, Antonie va muri la 1748, cu gîndul la Putna metaniei sale, căreia i-a trimis continuu cărți. Cărți rusești ajungeau și în Transilvania — la Brașov, de pildă, unde parohul Sf. Nicolae din Șchei, un preot din familia cărturarilor Grid, se adresase direct la Petersburg în acest scop.

Doi ucenici ai pribeagului Antonie au contribuit la consolidarea acestor legături și la amplificarea lor : românul Vartolomei Mazereanul [20] și rusul Paisie Velicikovski. Amândoi au îndeplinit felurite misiuni, fiecare după țelurile și visurile proprii. Amândoi au trăit, însă, îndeajuns, ca să vadă o nouă ocupație rusească, în timpul căreia avea să se îndeplinească, pentru scurtă vreme, ceea ce prevăzuse la 1655 Gheorghe vodă Ștefan : la moartea mitropolitului Leon Gheuca, în 1789, autoritățile ocupației rusești n-au mai îngăduit organizarea legiuitei alegeri, ci au numit în fruntea Mitropoliei Moldovei, cu titlu de exarh, pe Amvrosie de Ekaterinoslav ; paralel, s-a început o acțiune de numire a unor egumeni ruși în unele mănăstiri din Moldova. Dar evoluțiile politice n-au mai lăsat loc pentru urmări în acest sens.

[20] Cu privire la acest „apostol înfocat al politicii muscalicești în Moldova între anii 1760—1780" (cf. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 172 — fără indicarea autorului acestei pregnante caracterizări !), date noi la: N. A. Ursu, *Gramata de numire a lui Vartolomei Mazereanu în funcția de arhimandrit al mănăstirii Putna*, în „Cronica", an. XXVIII, nr. 24 (1380), 15—31. XII. 1993, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ

Сношенія Россіи съ Молдавіей
Дѣла Молдавскія[1]
4.

1625 год, Іюл.

Листъ къ патріарху Филарету Никитичу отъ Сочавсково митрополита Анастасія рекомендательный едущему за милостинею въ Россію изъ Афонского Пантелеймонова монастыря Архимандриту Макарію.

Милостиею Божею Преосвещенному и сладчайшому отцу и брату вышнему Превозлюбленному от вышнее десницы почтенному ревнителю по Боге Благочестивому и Христолюбивому поборнику истинное вѣры красителю Архиепископу великаго царства Московскаго и всея Руси отцу и брату сладчайшому Кир Филарету Никитичу от горняго маания трыпостаснаго Божества, въ догматех православныя вѣры свѣхтло сияющему, да дарует ти Бог мир, многолетное здравие, спасение и еже на небесах присно пребывающи живот царствия уготованных вечных благ от Христа Бога дароватися твоему великодостойно чесному имени иже благочесно надеждою получить желаемъ...[2] святое горы Афонское освещенно царского здания обители храма святого великаго мученика Пантелеймона ктиторства славы нареченныя великое Руси, вѣликих святых богоугодных почивших державных царей рода вашаго вѣличествия, извесно творы...[2] велико достойно вѣнчанному от Бога твоему архиерейству: посылает манастыр от святое горы от храма святого великаго мученика Пантелеймона, еромонаха Макария архимандрита от народа рускаго со братиями ко великодержавному и светлосияющему великому цару Михаилу, сыну твоего величества во нищетѣ своей за ради обычнаго дародарства и милостыни. За ними-ж аз малю: сладчайший отче и брате, не презри их моления, буди им

[1] S-a respectat ortografia transcrierii.
[2] Spaţiu rămas liber în transcriere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

милостивым, яко отец. Рече во Христос: „будити милосердны, яко отец вашъ небесный милосердъ есть". Якож плакалися пред нами якоже и сами слышали церковь готова на рбзорение пиртоке падоша келиі рассыпашася метохи в долгах заплены от наснлия агарянского, поповити и поправити сами не могут без великого вашего призрения. Сия ради уведиша нас, да молили ваше отечество промыслити о святомъ монастыру о сем и устроиши вся яже от Бога умудраем и понуди яко пастыр всих сынов боярских на милостыню, яко не придет в конечное опустение і святая обитель и церковъ и ваше богомолие не угаснетъ и помин за благочестивых великих святых богоугодно почивших царей, и самодержавнаг великаго царя Михаила, сына величествия вашог молю имен ревность во твоей светолепной души, понеже сия царская обитель од началства славно великаго царства ктиторства руское имя носит и славится; сего ради подай руку помощи, дай же од великодержавнаг твоего от Бога дарованнаго архиерейства паки подвигнеся святая обитель и да просветитуа свет вашѣ пред человѣки, рече Христос, яко да видят ваша добрая дела и прославят отца вашаг, еже есть на небесах. Наипаче молю же вашаг архиерейства, отче святый со поклонением лица моего до земли, прочти молитву разрешалную мнѣ многогрешному и да пришлеши хартею прощалную, яко твоими молитвами получу милость отъ Бога во день страшнаг суда Боже во Троицы поклоняемой и .....[3], небеснаго царства слодобит тя со всѣми от века благоугодившими, молитвами Пречистое Богородицы и всих святых. Писан у догоспосаемом граде Сачаве роки ҂ а҃зке июля к҃и, в митрополии Молдавской идеже почивають мосщи святаго Иоана Новаго целы и нетленны, во храме святого великомученика и побеносца Георгия Христова.

Ниже подпись: Смѣреній митрополит Кир Анастасіе Кримкович 2

Смѣрено метаніе ..... 2 молитва за раздрѣшеніе моих множество грехов без числа, да имаю прощеніе грѣхов моих от милостиваго Бога ради ..... митрополита .....

На оборотѣ мѣсто отсуствующей печати и надпись: „Преблаженѣйшому отцев, владыцѣ и патріарху Московскому и всея Росии Кір Филарету Никитичу, господину и брату о Христѣ мнѣ сладко любезнѣйшому и превысочайшому .....[2]"

[3] Cuvânt neclar în transcriere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL DUMITRU NASTASE LA 70 DE ANI

Pentru cei care nu-l cunosc mai îndeaproape, doar părul alb ca neaua nu are cum să fie un indiciu al vârstei: sprințar (aproape neastâmpărat, câteodată) și (nu o dată) ghiduș, Dumitru Nastase e un om pe care îl caracterizează (și-l prinde bine) verva, pasiunea și entuziasmul (aș zice *tinerești*, dacă n-aș ști că azi e așa de rar tocmai la tineri, pe care îi găsești mai degrabă blazați și sceptici).

Dumitru Nastase e urmaș de vechi neamuri românești din Moldova dintre Prut și Nistru. Tatăl său, Gheorghe Nastase, originar din Hristicii Sorocei, a fost membru (cel mai tânăr!) al Sfatul Țării — parlamentul care a proclamat, la 27 martie 1918, unirea Basarabiei cu Regatul României — apoi membru (tot cel mai tânăr!) al delegației care în 1919 a mers la Paris pentru a susține legitimitatea acestei uniri; licențiat în istorie și în geografie (mai apoi, doctor în geografie la Paris, ca elev al ilustrului Em. de Martonne), Gheorghe Nastase a fost profesor la Universitatea din Iași; opera sa științifică numără nu numai studii de geografie, dar și de istorie (amintesc, numai, că traducătorul informațiilor românești din opera lui Bielski, publicate în primul volum al revistei „Cercetări istorice", în 1925, nu a fost altul decât Gheorghe Nastase). Mama, Olga Vrabie — și ea dintr-un neam vechi, cu ramificații pe ambele părți ale Prutului — a fost o poetă delicată, trecută prematur în lumea umbrelor. Născut la Iași, la 7 martie 1924, Dumitru Nastase a moștenit de la părinții săi calitățile intelectuale și sufletești care au rodit în toată activitatea și opera sa științifică.

La Iași, a urmat cursurile primare, gimnaziale și liceale; cunoștințele sale în domeniul istoriei i-au atras, încă din gimnaziu, prețuirea profesorului de specialitate (Mauriciu Papastopol), la recomandarea căruia a primit un premiu al Ligii Culturale. Absolvent al faimosului Liceu Internat, s-a înscris (1944) la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, pentru studii de filologie și istorie a artei și, *doar complementar*, de istorie. Între profesorii a căror contribuție la formarea sa cărturărească o recunoaște fără nici o rezervă s-au numărat George Călinescu, George Oprescu, Tudor Vianu, Dragoș Protopopescu, Mircea Florian, Bazil Munteanu, Andrei Oțetea, Ion Nestor. Atras de arta modernă, a urmat Școala Superioară de Muzeografie (1947—1948), apoi o serie de cursuri și seminarii speciale la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Muzeul de Artă din București (1949—1950). În aceiași ani, a lucrat (1947—1948) ca bibliotecar al Catedrei de Istoria Artei din cadrul Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București — catedră al cărei titular era profesorul George Oprescu, întotdeauna recunoscut ca adevărat spirit tutelar — și apoi (1949—1950) ca șef de secție la Muzeul de Artă. Acest drum s-a întrerupt (din motive de... „origine nesănătoasă") în 1950 : timp de câțiva ani, Dumitru Nastase a trebuit să funcționeze ca... tehnician „atașamentist" pe diverse șantiere. Abia în 1954 George Oprescu l-a putut recupera pentru Institutul de Istoria Artei. Dar acolo, tânărul cercetător a înțeles repede că a face cercetări despre arta modernă era o imposibilitate în condițiile de izolare științifică în care se afla atunci România ; a optat, deci — sprijinit de Theodora Voinescu și de George Oprescu — pentru arta românească medievală, care a devenit, astfel, specialitatea sa. În acest domeniu, a publicat, în anii 1956—1970, mai multe studii în revista „Studii și Cercetări de Istoria Artei" și a colaborat la alcătuirea unor importante opere colective, precum *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* (1958, sub redacția lui Mihai Berza) și *Istoria artelor plastice în România* (I, 1968 ; II, 1970 ; sub redacția lui George Oprescu).

Un concurs de împrejurări i-a oferit posibilitatea de a se stabili în străinătate ; pe pământul Greciei a găsit (1970) locul potrivit pentru a începe o viață nouă. Și nu numai *nouă*, ci *cu totul alta*. Contactul cu lumea largă și liberă, cu savanți și biblioteci, posibilitatea călătoriilor și documentărilor neîngrădite și nestânjenite au adus imensa lărgire de orizonturi spre care Dumitru Nastase năzuia și de care acumulările sale științifice aveau nevoie pentru a purcede la explorarea unor terenuri neatinse, trecând și la istoria propriu-zisă (istoria medievală a Europei estice și sud-estice). Specialitatea cealaltă — istoria artei — s-a dovedit mai mult decît folositoare, oferindu-i o *cheie*, adesea neașteptată, pentru înțelegerea și explicarea unor stări de fapte și de spirit din veacurile Evului Mediu. Cele două decenii care au urmat — până când a putut reveni în țară, după decembrie 1989 — au însemnat, pentru Dumitru Nastase, răstimpul unei munci înverșunate, uriașe asimilări și inevitabile acomodări cu metode de lucru și modalități de exprimare, dar și deschiderea unor drumuri noi în cercetarea istoriei Europei estice și sud-estice — a Principatelor Române în mod special — sub aspecte nebănuite.

Angajarea sa la Centrul de Cercetări Bizantine al Fundației Naționale de Cercetare Științifică din Atena, posibilitatea de a cerceta arhivele athonite *la ele acasă*, accesul neîngrădit și neîntârziat la bibliografie l-au condus, treptat, pe Dumitru Nastase la identificarea unor direcții de cercetare care s-au asamblat, mai apoi — aproape de la sine, s-ar putea spune — într-un *sistem* pe care îl ilustrează perfect opera sa. Această operă este o foarte bună mărturie pentru însemnătatea pe care *componenta bizantină* a culturii noastre o mai poate avea în cercetarea și înțelegerea trecutului românesc în cadrul general al moștenirii bizantine. Primele lucrări publicate după 1970 prefigurau deja aceste direcții : *Ideea imperială în Țările Române. Geneza și*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evoluția ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV—XVI) și *De la împărații romani ai Răsăritului la voievozii români. Patronajul românesc la Athos* (ambele apărute la Atena în 1972, sub patronajul Fundației Europene Drăgan); li se va adăuga, în 1976, teza de doctorat: *Byzance d'Église et les Pays Roumains face à l'expansion ottomane dans les Balkans 1345—1432* (susținută la 9 iunie 1976 la Université de Paris, I, Panthéon-Sorbonne, cu mențiunea „très bien"). Constatările prilejuite de aceste cercetări, aplicate „cazului" românesc, au îndemnat — cum era natural — la extinderea cercetărilor asupra întregii zone care, într-un fel sau într-altul, ține de moștenirea bizantină; verificate aici, ele se întorc istoriei românești, permițând noi aprofundări și noi direcții.

Un șir întreg de lucrări a pus în evidență existența *ideii imperiale* în istoria românească — Dumitru Nastase i-a căutat și i-a explicat începuturile și înțelesurile; a constatat, apoi, că o *ideologie imperială* există și în Rusia înainte de 1453, ca și în Serbia dinaintea țarului Dușan; în chip evident, ne aflăm în fața reflectării unor realități cu un numitor comun.

Patronajul românesc asupra Muntelui Athos după prăbușirea Imperiului bizantin este, iarăși, un capitol foarte bine cunoscut (și recunoscut!) mai cu seamă în istoria eclesiastică. Dumitru Nastase i-a identificat rațiunile *ideologice*, văzând în Muntele Athos ceea ce văzuse însăși lumea medievală: sursă de legitimare a puterii suverane. Mai multe contribuții au fost consacrate acestui subiect, până la amplul studiu *Les débuts de la communauté oecuménique du Mont Athos* („Συμμεικτα", 6, 1985), care oferă cadrul necesar justei înțelegeri a patronajului românesc.

Istoric de artă, Dumitru Nastase îndeamnă la îndepărtarea cortinei pe care cartezianismul vremurilor moderne a aruncat-o asupra trăirii medievale și la înțelegerea Evului Mediu prin spiritul său de atunci, și nu prin spiritul nostru, de azi; el îndeamnă la căutarea semnelor (semnalelor) pe care Evul Mediu ni le-a lăsat despre el însuși *în limbajul său* și la descifrarea lor prin *acest* limbaj — nu prin cuvinte, ci prin semne și simboluri, prin aluzii și alegorii, aflate deopotrivă în sursele scrise și în iconografia religioasă. Un întreg univers, exprimabil într-un limbaj simbolic, rămas multă vreme inaccesibil „profanilor", se dezvăluie treptat, îngăduind cele mai neașteptate explicații. Un capitol nou de heraldică — numit de Dumitru Nastase „cripto-heraldică" — e chemat să contribuie și el la explicarea unor vechi realități de taină.

Drumul cercetărilor lui Dumitru Nastase în acest așa de vast câmp pare sinuos; de fapt, el urcă în spirală: a pornit de la istoria românească și, parcurgând nivelele superioare, a revenit la ea; tot așa, a trecut prin Bizanț și, urcând, a reajuns la el. Dar, neîndoielnic, axul central al întregii opere științifice a profesorului Nastase din ultimul sfert de veac rămâne trecutul românesc. Pentru luminarea acestuia *dinlăuntrul său*, pe o direcție nouă și de cel mai mare interes în lumea istoriografică europeană, Dumitru Nastase folosește componenta bizantină a culturii românești ca pe o grilă în citirea izvoarelor istoriei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastre medievale. El porneşte de la realităţile Bizanţului (fapte şi mentalităţi) pentru a cerceta nu doar relaţiile româno-bizantine, ci — dincolo de ele, şi mai ales — realităţile româneşti nutrite de moştenirea bizantină, crescute, „construite" pe terenul acesteia. E un mod cu totul nou de a cerceta *Bizanţul de după Bizanţ*. Astfel, ideea imperială, ideologia puterii, începuturile istoriografiei româneşti medievale şi-au aflat în Dumitru Nastase un exeget de o desăvârşită virtuozitate. Cu experienţa „cazului" românesc şi cu sugestiile oferite de el, s-a întors apoi să recitească pagini de istorie bizantină, de istorie bizantină *ecumenică*, înţelegând astfel însemnătatea reală a Muntelui Athos.

În această uriaşă, pieptişă şi multilaterală abordare a unei tematici a cărei mare varietate nu-i fragmentează deloc caracterul unitar, Dumitru Nastase a trebuit să atingă şi domeniul surselor narative, cronicăreşti, cu cel puţin două contribuţii majore : una — şi cea mai spectaculoasă — este identificarea unei cronici bizantine în ceea ce trecea drept o cronică... bulgărească (cf. *Une chronique byzantine et sa version slavo-roumaine (la Chronique de Tismana, 1411—1413)*, în „Cyrillomethodianum", 4, 1977, p. 100—171 ; *La chronique de Jean Chortasménos et le dernier siècle d'historiographie byzantine*, în „Συμμεικτα", 8, 1989, p. 389—404), cu concluzii care privesc şi începuturile istoriografiei româneşti medievale ; cealaltă îndeamnă la considerarea „miscelaneelor" de istorie (= zbornicele) într-o manieră care să aibă în vedere unitatea de concepţie a alcătuitorului (cf. *Unité et continuité dans le contenu de recueils manuscrits dits „miscellanées"*, în „Cyrillomethodianum", 5, 1981, p. 22—48); de aici, firesc, concluzii importante privind şi *editarea* acestor surse.

Întotdeauna când o direcţie de cercetare este corect identificată, ea generează mereu alte noi direcţii, deschide alte drumuri, permite noi deslusiri, verificându-se mereu, integrând mereu noi elemente, propunând noi ipoteze. Cu toate contestările pe care le-a întâmpinat din partea multor istorici, „grila" construită de Dumitru Nastase *funcţionează* şi de pe urma aplicării ei rezultă imagini coerente şi credibile, verificabile prin alte cercetări. E o bucurie să pot afirma că prima prezentare de ansamblu, cu toate articulaţiile sale multiple şi delicate, a acestei teorii profesorul Dumitru Nastase a scris-o la îndemnul prietenilor săi ieşeni, dând-o spre publicare în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"* (cf. *„Necunoscute" ale izvoarelor istoriei româneşti*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 483—499). De altminteri, la Iaşi Dumitru Nastase a găsit o primire călduroasă, atât la Facultatea de Istorie (ca profesor asociat), cât şi la Institutul „A. D. Xenopol", între ai cărui membri de onoare se află şi sub egida căruia a pus amplul său proiect de cercetare privind ideologia puterii.

Distins cu „Médaille de la Sorbonne" (1987) pentru activitatea sa ştiinţifică, chemat în sânul mai multor asociaţii ştiinţifice de specialitate, invitat pentru cursuri şi conferinţe în Franţa, Italia, S.U.A., Canada, Dumitru Nastase revine an de an în oraşul copilăriei şi adolescenţei sale, cu acelaşi zâmbet strengar şi cu acelaşi entuziasm generos. Sunt fericit să ştiu că suntem alături în simţiri şi proiecte : *întru mulţi ani !*

Ştefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL IOAN CAPROȘU LA 60 DE ANI

Despre unii istorici ieșeni se spune că sunt și creatori de școală. Dacă prin *creator de școală* se înțelege omul de știință — ocupând sau nu o catedră universitară — al cărui mod de a-și desfășura activitatea este copiat de confrați mai tineri, imitând mai mult sau mai puțin *forma*, dar trădând *fondul*, atunci afirmația e corectă. Dar absența conlucrătorilor în care să se vadă viitorii continuatori — cei meniți să ducă mai departe și să dezvolte învățătura magistrului — infirmă, în multe cazuri, o asemenea imagine. Printre cei care o confirmă, profesorul Ioan Caproșu are un loc de frunte. Specialitatea sa — medievistica — îl „favorizează", ar spune unii ; catedra universitară îi oferă mijloacele, ar spune alții. Adevăr este și într-o parte, și în cealaltă, căci specialitatea și catedra sunt condiții necesare, dar nu suficiente. Ioan Caproșu are *știința transmiterii științei*, are harul apropierii de oamenii tineri, are flerul alegerii adevăraților colaboratori. Ioan Caproșu nu este un om comod pentru confrați, dar este un adevărat șef de școală.

Fiu de sătean din comuna Mitoc (jud. Botoșani), unde s-a născut la 26 august 1934, Ioan Caproșu a terminat cursurile școlii pedagogice de la Șendriceni în 1954, urmând apoi pe acelea ale Facultății de Istorie — Filologie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași. Din 1958 până în 1979, a fost cercetător la Institutul „A. D. Xenopol" (din 1972, șef al Sectorului de Istorie Medievală). Doctor în istorie al universității ieșene, în 1979, cu o teză despre *Camăta în Moldova până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (tipărită zece ani mai târziu, într-o formă revăzută, sub titlul *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, a trecut în același an în cadrul facultății de istorie, ca lector la Catedra de Istorie Universală. Profesor universitar, șef de catedră și apoi decan al Facultății de Istorie în 1990 (reales în 1992), Ioan Caproșu a găsit în munca didactică o activitate complementară celei științifice. Această activitate a desfășurat-o și peste hotare, timp de cinci ani, ca *Visiting Professor* la Universitatea de Stat din Portland (Oregon, S.U.A., între 1981 și 1983) și apoi la School of Slavonic and East European Studies (Londra) și la Universitatea din Cambridge (între 1983 și 1986).

Anii care constituie prima etapă a activității științifice a profesorului Ioan Caproșu — cea legată de numele Institutului „A. D. Xenopol" — înseamnă două mari direcții în care cercetătorul de atunci a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

investit energie, timp, muncă tenace și curaj. Prima direcție poartă un nume : *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*. Doi ani după apariția acestei publicații (prin transformarea seriei de *istorie* a revistei *Studii și cercetări științifice)*, Ioan Caproșu a succedat lui Leonid Boicu în calitatea de secretar științific de redacție, pe care o va deține până în 1979, când a devenit redactor-șef (1979 — 1983). Dacă publicația Institutului nostru are azi — și de atâta vreme — buna faimă care constituie o mândrie a școlii istorice ieșene, aceasta se datorează temeliilor pe care le-a așezat munca lui Ioan Caproșu. Iar această muncă a însemnat nu numai *facerea* revistei, dar și *desfacerea* ei : numărul mare de prieteni care, cumpărând revista, îi asigură un tiraj ridicat, este tot o moștenire lăsată de Ioan Caproșu. Linia pe care *Anuarul* se situează și azi — păstrând-o până și în anii cei mai grei și pe care sper că o va păstra și de acum înainte — însemnând promovarea spiritului critic și a valorilor autentice, împreună cu respingerea ingerințelor politico-ideologice, se datorează aceluiași secretar științific „de cursă lungă", care a fost Ioan Caproșu.

Cea de-a doua direcție poartă și ea un nume : *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*. Implicat de la început în reconstrucția marii colecții naționale de izvoare medievale, deținător al unui premiu academic pentru participarea la volumul I al seriei *Moldova* (1975), membru în Comitetul național de redacție al colecției, Ioan Caproșu este de ani de zile un factor activ și dinamizator al acestei uriașe întreprinderi. Istoria colecției — în cadrele căreia a dorit să omagieze activitatea unor predecesori de înaltă ținută, ca I. Bogdan și M. Costăchescu — nu se va putea scrie fără a se ține seama de contribuția majoră a lui Ioan Caproșu. Ucenicind cu profesorul C. Cihodaru, a deprins atât tainele scrisului slav și ale celui slavo-român (chirilic), cât și amănuntele realității vii de altădată, tăinuite între cutele uricelor, zapiselor, ispisoacelor și suretelor noastre. A adunat, astfel, o comoară de cunoștințe, pe care o risipește cu dărnicie în folosul studenților, dar și în folosul tuturor celor care-i caută sfatul și sprijinul. Astfel, profesorul Caproșu are nu numai știința de a transmite, dar și *ce* să transmită, ca metode, direcții și cunoștințe. De aici vine, de pildă, șirul de teze de licență despre ținuturile Moldovei medievale — subiecte de care, în unele cazuri, proaspeții licențiați au rămas atașați, continuându-și cercetările și începând a publica, fiecare după puterile sale, din munca deja făptuită. *Aceasta înseamnă a face școală.*

O a treia direcție de care numele lui Ioan Caproșu rămâne indisolubil legat — direcție dezvoltată în a doua etapă a activității sale, în paralel cu continuarea muncii la colecția de izvoare — se numește *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688 :* un proiect uriaș, înscris în planul de colaborare dintre Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași și Universitatea „Albert-Ludwig" din Freiburg din inițiativa profesorului Paul Miron. Împreună cu profesorul Vasile Arvinte, a asigurat deja stabilirea textului și îngrijirea editorială pentru primele cinci volume (reprezentând primele cinci cărți din Vechiul Testament), din care trei au și apărut (I — 1988 ; II — 1991 ; III — 1992) iar al patrulea se află sub tipar. Apariția primului tom a fost încununată cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un premiu academic — al doilea în palmaresul lui Ioan Caproșu!

Activitatea aceasta mai înseamnă și alte câteva direcții, unele desprinse din cele prezentate deja, altele conexe sau complementare lor. Interesul pentru vechile monumente ale Moldovei medievale s-a concretizat în câteva contribuții; astfel, împreună cu N. Grigoraș a publicat *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova. Până la mijlocul secolului al XV-lea* (1967; ediția a doua, 1971). Ctitoria lui Luca Arbore a beneficiat de o micromonografie (1968); în impozantul volum *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei* (Iași, 1974) a dat mai multe contribuții iar în 1981 a publicat cartea despre *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava*. Același interes se vădește în *Iașii vechilor ziditi. Până la 1821*, volum născut din îmbogățirea unei lucrări a profesorului Dan Bădărău. Munca aceasta a făcut din Ioan Caproșu cel mai bun cunoscător al istoriei Iașilor — cu străzile, casele, activitățile, bisericile, preoții și târgoveții săi. Este o carte a cărei nouă ediție e demult așteptată.

În afară de volumele din seria *A. Moldova* a colecției *Documenta Romaniae Historica*, Ioan Caproșu a publicat, de-a lungul anilor, un număr mare de documente, din veacurile XV—XVII, din arhive românești, dar mai ales din arhive străine (din cele ale fostei Uniuni Sovietice în primul rând); el este, prin aceasta, unul dintre cei care au îmbogățit considerabil cunoștințele despre vechiul nostru tezaur documentar. Nu mai puțin, *a îndemnat* pe posesorii de documente să le publice și, ca secretar de redacție, a oferit acestora, *cu prioritate absolută*, paginile *Anuarului*. Grație acestei largi înțelegeri pasionate au putut fi recuperate, de exemplu, părți însemnate din colecțiile de documente ale istoricilor Th. Holban și Paul Mihail, ori din transcrierile efectuate de D. Constantinescu după rămășițele carbonizate ale arhivei mănăstirii Agapia.

Trebuie, în fine, observată și o altă latură a activității lui Ioan Caproșu: valorificarea, prin tipărire, a muncii unor istorici de care a fost atașat și care au plecat din lumea noastră lăsând o bogată zestre de manuscrise. Datorită lui, indicii lucrați de Alexandru I. Gonța — indici de nume de locuri și de persoane pentru colecția *Documente privind istoria României* — văd lumina tiparului; datorită lui, cărți ale lui Alexandru I. Gonța și ale lui Constantin A. Stoide ies la iveală, cu studii introductive, indici, completări documentare.

Să mai adăugăm, de asemenea, că lui Ioan Caproșu — *decanului* Caproșu — îi revine meritul de a fi chemat, ca profesori asociați la Facultatea de Istorie, câțiva specialiști de renume, străini sau români din diaspora; astfel au poposit la Iași, pentru cursuri și conferințe, profesorii Neagu Djuvara, Nicoară Beldiceanu, Dumitru Nastase, Ladis Kristoff, Walter Bacon. Profesori, cercetători și studenți din Basarabia au găsit și găsesc la profesorul Caproșu primire cordială, sprijin larg și îndrumări competente.

Voi încheia cu o mărturisire, care nu mai este de mult una de taină. Am scris aceste rânduri pentru că, succesor al lui Ioan Caproșu la „facerea" *Anuarului*, sunt cel mai în măsură să prețuiesc foarte exact munca pe care el a depus-o aici, în beneficiul obștii, fără foloase

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar cu multe ponoase : o muncă niciodată recompensată suficient, niciodată apreciată suficient, întotdeauna tratată cu superioritate de cei dinafară. De aceea, îl înțeleg perfect pe Ioan Caproșu când spune că *Anuarul* este, în continuare, și „copilul" său și ca un copil se bucură de fiecare nouă apariție : e bucuria sinceră a celui care vede că, de pe ogorul în care el a arat și a semănat, se culeg în continuare roade bogate.

Am scris aceste rânduri și pentru că datorez lui Ioan Caproșu un îndemn potrivit, venit la momentul potrivit. Sunt aproape 27 de ani de când, într-o dimineață din martie 1968, profesorul Mircea Petrescu-Dâmbovița m-a chemat la Institut, îndemnându-mă să frecventez biblioteca și să păstrez legătura cu Sectorul de Istorie Medievală (pe atunci, condus de profesorul C. Cihodaru). În sala acestui sector nu se afla, când am intrat acolo condus de profesorul Petrescu-Dâmbovița, decât un bărbat înalt, stând în picioare în fața unui birou de la fereastră și fumând. Când a aflat că mă pasionează cercetările genealogice, a avut o izbucnire bucuroasă și o mare lumină s-a deslușit în ochii săi : „Bine, domnule Gorovei, foarte bine : fă genealogie ! Avem nevoie de genealogie ! După Sever Zotta, nimeni n-a mai făcut genealogie pentru Moldova". Nu era puțin lucru, la vremea aceea, un astfel de îndemn. Din el au purces altele și au rodit atâtea .Era firesc ca Ioan Caproșu să se bucure atunci când *Arhiva Genealogică* a putut fi reînviată în paginile *Anuarului* (1989) și când ea a putut să redevină o revistă de-sine-stătătoare (1994) și să se alăture cu entuziasm celor care, în 1993, au întemeiat filiala ieșană a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie.

Am admirat întotdeauna, la Ioan Caproșu, *negraba* pe care o pune în realizarea proiectelor sale științifice, care-i sunt scumpe, fără nici o îndoială, dar pentru care nu sacrifică bucuriile prieteniilor. E o calitate rară a oamenilor care deși știu că „ars longa, vita brevis", se poartă ca și cum „ars longa, vita longissima". Împărtășind aceeași *negrabă* creatoare, ca principiu fundamental, urez, la rându-mi, istoricului Ioan Caproșu *vita longissima,* pentru împlinirea tuturor proiectelor, împletite în buchetul tuturor prieteniilor.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORICUL ȘI EXIGENȚA INTEROGAȚIEI

Profesorului Al. Zub, la 60 de ani

În toamna aceasta, mai mulți studioși decât altădată — cum e și firesc — se vor rosti asupra operei și a omului Al. Zub. Și se va scrie, nu interesează, desigur, cât, cu responsabilitate și adițiune sufletească, despre istoricul care își aniversează ziua de naștere în chiar ziua în care a fost descoperită, cândva, Lumea Nouă. Pe 12 octombrie, deci, Profesorul Al. Zub va împlini 60 de ani!

Nu ne-am propus — de altfel nici nu am cuteza — să ne pronunțăm sau să încercăm a schița un demers bilanțier care ar avea în vedere o activitate științifică impresionantă, din toate punctele de vedere. Inițial, ne-am lăsat ademeniți de ispita că am putea încerca o modestă prezentare a operei sale publicistice, dându-ne destul de repede seama că o asemenea întreprindere, care reclamă mult timp și discernământ îndeosebi — și nu numai atât! —, nu este la îndemâna oricui. În final, am survolat doar publicistica d-lui Al. Zub, insistând asupra ultimului volum de acest gen, apărut nu demult.

Rândurile care urmează, departe de a avea un caracter ocazional, chiar și aniversar, am vrea să marcheze un *moment* important pentru un om și un istoric de excepție, dar la fel de important pentru cei care îi sunt colegi și care și-au însușit această ipostază ca pe un privilegiu.

*

O întrebare asupra căreia a revenit mereu d-l. Al. Zub, abordând-o din diverse perspective și sfârșind prin a o formula ca pe un repros abia voalat, este aceea care privește reticența sau chiar dezavuarea manifestate de majoritatea istoricilor față de acea formă de comunicare circumscrisă publicisticii, unde sunt incluse articolul jurnalistic, eseul, comentariul marginal etc., toate „stând sub imperiul clipei și totuși exprimând o atitudine, un punct de vedere personal, mai mult sau mai puțin statornic". *În orizontul istoriei* (Iași, Institutul European, 1994) este un volum în care autorul „adună, cum singur mărturisește, o seamă de studii, note, comentarii legate mai ales de vecinătățile istoriei : literatură, muzică, folclor, iconografie etc.", tuturor adăugându-li-se „câteva secvențe istoriografice și unele reflecții relative la misiunea pedagogică a istoriei". Dincolo de aparentul caracter eterogen, sumarul ni se înfățișează ca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un tot articulat, din care transgresează caracterul programatic al unui demers început demult și cunoscut tuturor.

Contrariat întrucâtva de faptul că istoricii care s-au manifestat cu consecvență ori numai contingental în perimetrul publicisticii nu și-au adunat intervențiile de acest gen în cărți, considerându-le, „nu tocmai fără motiv, mai efemere decât cele rezultate din cercetarea istorică propriu-zisă", d-l Al. Zub încearcă încă o dată să-și explice o asemenea pagubă acceptată, întrebându-se : „timiditate, în adevăr ? Reținere metodică ? Scepticism relativ la utilitatea acestui demers ?". Înainte de a avansa răspunsurile posibile, convingerea sa este aceea că „oricare ar fi explicația, a rezultat de aici o izolare primejdioasă a istoriei ca disciplină, fiindcă temele istorice au căzut atunci (vidul rămâne inconceptibil și în acest domeniu) pe seama diletanților, iar diletantismul a făcut mari deservicii atât istoriografiei cât și spiritului public".

Biruit-au gândul, volumul ce anunța în 1983 un program ale cărui deziderate erau previzibile — și nu numai pentru istorici —, înscriindu-se într-o construcție de o arhitectură solemnă, dar lipsită de prețiozitate, pleca de la avertismentul că fiecare pagină a sa este o mărturie a unei conștiințe asupra progresului „gândirii istorice românești, privită sub unghiul militantismului profesat de-a lungul ultimelor trei secole, de la cronicarii umaniști până aproape de zilele noastre". Trei ani mai târziu, timp în care autorul a desfășurat un travaliu impresionant în aceeași direcție, apărea *Cunoaștere de sine și integrare*, unde, recunoscând continuitatea, preciza că noul op reprezenta o însumare „a eforturilor spre o identitate proprie, care înseamnă totodată și eforturi de integrare în lume". Gândul care l-a călăuzit atunci, ca și altădată, rezida în convingerea că „adevărul nu se impune de la sine, ci prin eforturi, adesea penibile, de a disloca vechile clișee și a propune interpretări mai nuanțate, chiar dacă și ele provizorii. Cine mai crede azi într-o istorie cu margini definitiv trasate, peste care nu s-ar mai putea trece ?". Confruntându-se, așadar, de fiecare dată, cu o întrebare și stăruind într-un spațiu al interogației consubstanțiale, d-l Al. Zub și-a adunat reflecțiile suscitate de aceste neostenite căutări într-o nouă carte, apărută în 1991 și intitulată *Istorie și finalitate*. Și atunci, el a considerat necesar a-și explica gestul, poate și pentru faptul că între timp asemenea experiențe deveniseră niște seducții absolut singulare. „Istoria se naște din interogație — observa el în chiar prima frază a noului tom —, pune ea însăși sistematic întrebări și provoacă mereu la chestionarea domeniului investigat, care e acela al vieții umane în ansamblu și, prin aceasta, al propriei noastre vieți".

Prefațându-și această carte, d-l Al. Zub își situa, desigur, considerațiile într-un alt plan, mai înalt ca severitate și speranțe deci, circumstanță firească pentru cineva care a revenit, cu obstinație, asupra rosturilor îndeletnicirii sale, asumate nu întotdeauna ca o favoare, ci și ca o servitute expiatoare ori un dat redemptionist. Asaltat de atâtea întrebări, dar nu copleșit de ele, reputatul studios se arată convins că, dintotdeauna, „capacitatea de a interoga dă oarecum măsura istoricului, fiindcă întrebările îi definesc tipul de anchetă, «lectura» pe care o face asupra realului. Istoria e tocmai de aceea plină de «probleme», de «chestiuni»", cum observa cândva Lord Acton, iar „istoria-cunoaștere a devenit mai conști-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

entă de funcția ei colocvială, definindu-se oarecum ca o disciplină a dialogului cu trecutul".

Unele texte preluate sub titlul *În orizontul istoriei* au apărut, prin urmare, cândva (datele limită sunt 1967 și 1988), în reviste și publicații științifice, iar altele, nedatate și probabil inedite, au fost alăturate celor dintâi pentru a complini sau nuanța consistența și coerența unui asemenea demers. Limitele temporale ale acestor contribuții articliere sunt aceleași cu ale celorlalte volume, subsumate publicisticii militante, pe care o practică autorul de aproape trei decenii. Revenind asupra subiectelor abordate, amintim că ele privesc memorialistica, muzica, nostalgia originilor, începuturile modernității, iluminismul românesc, pașoptismul, militantismul profesat de unii istorici în epoca resurecției naționale, spiritul lor enciclopedic, vocația sintezei, precum și limba și istoria, istoria și lingvistica, creația populară ca document, istoria și literatura, comparatismul și istoria, istoria și publicistica etc. Numele aduse în discuție, ca subiecte ori termeni referențiali, sunt multe și dintre cele mai ilustre: Dimitrie Cantemir, I. Heliade Rădulescu, Cezar Bolliac, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, M. Eminescu, G. Dem. Teodorescu, A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan, I. G. Duca, Șt. Zeletin, Gh. I. Brătianu, I. Lupaș sau David Prodan, I. D. Ștefănescu, Al. Zira, Mircea Eliade, Adrian Marino, Al. Duțu, Cornelia Bodea și alții. Dintre străini, sunt citați, nu o dată, F. Braudel, G. Lefebvre, L. Febvre, M. Foucoult, G. Duby, Em. Le Roy Ladurie, P. Chaunu, J. Le Gof, H. R. Trevor-Roper, A. J. Toynbee etc.

O simplă parcurgere a acestor teme și nume îndreptățește afirmația potrivit căreia publicistica d-lui Al. Zub nu este una conjuncturală ori una ce se poate confunda cu un exercițiu de sententiozitate personală, ci este o necesitate reclamată de imperativele timpului. De altfel, în 1983, publicându-și primul volum în care adunase asemenea intervenții, atrăgea atenția, într-o manieră care să nu trezească suspiciuni politicarde, asupra faptului că le-a reprodus fără modificări notabile, „ele fiind caracteristice deopotrivă pentru epoca în care au fost scrise și pentru evoluția autorului". Cine știe cum „evoluase" d-l Al. Zub înainte de a se putea adresa cuiva prin pagina unei reviste, dar și după aceea chiar, va realiza, măcar în parte, ce se ascundea dincolo de o mărturisire atât de „nevinovată", în aparență. Peste un deceniu, revenind asupra aceleiași motivații, el renunța la posibilele menajamente, declarând că „în ce mă privește, fac parte dintre istoricii (încă prea puțin numeroși) care cred că misiunea lor nu se poate reduce la munca de cabinet, oricât de onorabilă, ci trebuie să participe la viața epocii, să caute a satisface pe cât posibil nevoia de îndrumare a acesteia. O serie ilustră ar putea fi adusă în sprijin. Kogălniceanu, Xenopol, Iorga, Pârvan, Brătianu, Lupaș sunt nume ce legitimează din plin dubla condiție de istoric și publicist, ipostaze care nu înseamnă în fond decât modalități diferite de expresie în cadrul unui singur program". Multe dintre reflecțiile sale vin să ne demonstreze că d-l Al. Zub a meditat îndelung pe tema acelei „saint solitude", în care s-a refugiat Vigny și care l-a determinat pe Villemain să imagineze himericul „tour d'ivoire". Refuzând dintotdeauna, prin întreaga-i biografie, „turnul de ivoriu al erudiției", cum singur îl numea, inte-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lectualul al cărui nume reclamă numaidecât alăturarea unui superlativ, alăturare pe care o amânăm știind că l-ar supăra, nu s-a vrut și nu a fost niciodată departe de *agora* zilelor noastre. Cunoscută fiindu-i întrebarea pe care și-o puneau, către asfințitul carierei lor, Will și Ariel Durant, în *The Lessons of History*, dacă după o viață de studiu aflaseră mai multe despre natura umană decât acela care nu a deschis vreodată decât o singură carte, d-l Al. Zub nu se lasă atras în această posibilă cursă teoretizantă, convins fiind că rostul său e de a intra în dialog cu acel „man in the street", dialog reciproc profitabil. „Publicul larg, nota el într-un eseu programatic *(Istorie și publicistică)*, ia notă astfel de ceea ce se întâmplă în rezervație. Pentru Le Roy Ladurie, ca și pentru alți istorici de vocație, publicistica e un fel de școală cu mulți elevi, practic nesfârșit de mulți, un mod de «catehizare» liber asumată și utilă". Aducând în sprijinul aceleiași opțiuni experiențele lui Braudel și L. Febvre — acesta din urmă întrebându-se dacă „dreptatea aparține ultimei clipe ?", adică paginii apărute undeva, imediat, pentru a face public un gând care a trecut ca o străfulgerare —, d-l Al. Zub, la rândul său, a ajuns să nu se mai îndoiască de presanta utilitate a publicisticii, ca modalitate de comunicare, „stând sub imperiul clipei și totuși exprimând o atitudine". Pentru el, „studiul de specialitate și monografia nu mai satisfac astăzi cerințele de lectură în materie de istorie. Comentariul de presă, analiza de folos general, eseul au acaparat progresiv piața și dețin acum un loc de seamă în bibliografia istorică". Mai mult decât atât, „întâlnirea" istoriei cu publicistica se poate transforma într-o fericită comuniune, întrucât „planetizarea vieții sociale sprijină această întâlnire, făcând din ea o condiție a modelării lumii pe seama unei mai profunde cunoașteri de sine".

În 1986, introducându-și posibilul cititor în problematica reflecțiilor grupate sub titlul *Cunoaștere de sine și integrare*, d-l Al. Zub mărturisea, referindu-se la paginile acelei cărți, că, „scrise parțial într-o vreme când recuperarea tradiției se afla în curs, ele indică interes pentru fapte, împrejurări și oameni peste care căzuse, întunecată, umbra unui dogmatism steril și deformat". Cu o asemenea precizare, el își afirma reprehensiunea față de totalitarismul românesc, al cărui adversar a fost dintotdeauna. Un ton mai violent era atunci primejdios pentru oricine, iar cel care se pronunța astfel venea după ani grei de recluziune, care-i confereau un statut aparte printre intelectualii vremii. Caracterul militant și intenția polemică ale textelor „risipite" în atâtea dintre publicațiile unui timp anormal au fost întotdeauna implicite și nu o dată afirmate răspicat. Se știa de mult, indiferent dacă era vorba despre cei implicați în investigarea trecutului sau despre amatorii de istorie, că orice text semnat de d-l Al. Zub țintea undeva și de aceea fiece rând al acestor cărți era citit cu bucuria revelării unui gând pe care am fi dorit cu toții să-l comunicăm, dar temeri exacerbate ori implacabila inerție ne țineau pe loc. Eludând toate aceste probabile opreliști, d-l Al. Zub se adresa timpului aceluia și pentru noi, atrăgând atenția că „oricum am privi istoria, cognitiv sau ontologic, ea ne apare, într-o bună parte a devenirii ei, ca un tărâm marcat de permanente confruntări de interese, iar atributul de *militans*, inevitabil". Atunci când, aparent, discreția sa putea fi luată drept

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neinmplicare, el era prezent, iată, pe baricada acelora care, prin scrisul lor, se opuneau discursului oficial al utopiei dictatoriale.

Nu întâmplător, manuscrisul volumului în discuție a fost „uitat" de mai multe edituri, ajungând astfel sub ochii cititorului cu o mare întârziere, circumstanță care poate învechi o carte înainte de vreme, „mai ales atunci când materia — observa autorul într-un *post-scriptum* al *Preambulului* —, prin însăși natura ei, este susceptibilă de eroziune morală". Remarca este întru totul îndreptățită, deoarece România anului 1994 nu mai este, din multe puncte de vedere, cea a anului 1989, de pildă. Dar, în ceea ce are ea esențial, această carte este de o actualitate stringentă. „Dacă o publicăm totuși în forma de început, se explică d-l Al. Zub, este pentru că ea sugerează o anume exemplaritate. Se poate vedea mai ales că și în plină dictatură era posibil ca un om de litere să rămână onest, cu condiția de a se păstra mereu în spațiul profesiei sale și de a refuza să participe la discursul puterii. Concesia ideologică sau politică n-a fost inevitabilă, cum se pretinde adesea, iar stăruința cu care unii cercetători din sfera umanisticii au știut să apere demnitatea scrisului, în latura lui socială, deontologică, e vrednică de stimă. Ea nu comportă spectaculosul disidenței politice și nu atrage după sine aplauze, dar joacă, în perspectivă mai amplă, un rol ce nu poate fi minimalizat fără a dăuna imaginii de ansamblu a epocii, adevărului față de care istoriografia e mereu datoare". Deci, fără a-și revendica ipostaza de disident, deși așa a fost întotdeauna, și nu unul oarecare, cineva care știe exact ce se ascundea în spatele aparențelor demagogice și care a suferit enorm, fizic și moral, rigorile timpului la care se referă, recunoaște că verticalitatea a fost posibilă. Trecând foarte repede peste această calitate, care nu numai că se răsfrânge, dar se și simte mai ales în fiece frază a cărții, autorul confirmă că reflecțiile sale nu urmăresc numaidecât relevarea noului, întrucât „ajunge dacă ele fixează, oricât de expeditiv, un punct de vedere sau măcar dacă propun o raportare mai judicioasă la epocă. Expeditive întotdeauna, circumstanțiale adesea, ele nu sunt străine uneori de o intenție polemică, fie și implicită. Cele mai multe răspund la nevoia epocii de a restabili fapte, de a pune în circulație nume care un timp fuseseră ocolite cu grijă". Azi nu mai surprinde pe nimeni, dar în ultimele decenii nu mulți și prea adesea mai scriau despre Ion I. C. Brătianu, I. G. Duca, chiar și despre Kogălniceanu și Bălcescu (nu cum pretindeau „indicațiile"), pentru a nu mai vorbi de Mircea Eliade, David Prodan și alții. „Subiectele" unor glose ca acestea nu erau alese la întâmplare, întrucât prin simpla lor aducere în actualitate se oferea un alt model, opus, se înțelege, celui oficial. Astfel, în meditațiile sale cantemiriene, d-l Al. Zub insista, bunăoară, nu incidental, în 1973, asupra pildelor *Istoriei ieroglifice*, transcriindu-le chiar și atrăgând atenția că toate acele „reflecții memorabile" plecau de la mari experiențe de viață, deci ilustrative ca precepte, iar unele erau „de o permanentă actualitate". Nouă ani după aceea, prezentând un volum dedicat lui David Prodan, el observa, cu o bucurie măsurată, dar lesne sesizabilă, că „sunt semnificative tendințele de înnoire ce se manifestă înlăuntrul științei istorice". În 1981, scriind despre Mircea Eliade, căruia demersurile cercetătorului ieșean nu-i erau străine, autorul în cauză remarca, vizând dogmatismul epocii, că „de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

structurile social-economice, multă vreme prioritare și obsedante", s-a ajuns „la interogații de o mare varietate, a căror menire e să restituie întreg complexul desfășurărilor umane". În sfârșit, câțiva ani mai târziu, oprindu-se asupra unui nume aproape uitat — I. G. Duca —, nu pierdea ocazia de a aminti, atunci când marii bărbați politici din primele patru decenii ale secolului XX erau marginalizați și discreditați, că „la o jumătate de secol după Unirea Principatelor, pătura conducătoare era în măsură să dea țării o elită, ale cărei însușiri s-au vădit cu ocazia marilor evenimente ce au dus la desăvârșirea unității de stat", citându-i pe Ion I. C. Brătianu, P. P. Carp, Take Ionescu și adăugând explicațiile de rigoare.

Fiecare dintre aceste apariții publice ale d-lui Al. Zub ne demonstrează că orice formă de compromis este incompatibilă cu structura sa morală și științifică. Într-o vreme când „corurile" erau la modă, o voce distinctă, dar pentru mulți distonantă, întreținea o atmosferă de confruntări cu noi înșine, singura în măsură să ne apere de somnolența paradisiacă a speranțelor iluzorii, dar utopice mai ales, proferate de un regim egalitarist, care nu accepta nici o formă de manifestare a personalităților. Meditațiile d-lui Al. Zub erau, fiecare în felul ei, un răspuns laconic la o întrebare majoră a epocii, răspuns care sugera la rândul său alte întrebări. De multe ori, însă, întrebările apar deslușit formulate, obligându-l pe cititor să-și răspundă singur, dar cu o opțiune ce atrage după sine o altă întrebare. De altfel, așa cum am relevat deja, întrebarea este rostul dintâi al acestor demersuri publicistice. Nici unul dintre ele nu se poate încheia cu celebra sintagmă *quod erat demonstrandum !* De altfel, d-l Al. Zub trăiește într-o permanentă stare de spirit interogavtivă. Iată, de pildă, meditând asupra destinului științific al lui Hasdeu, el se întreba : „ce poate fi istoria unui popor decât fragment, dar un fragment în care se relevă ansamblul existenței umane ? Și ce poate face un istoric, dacă își ia misiunea în serios, decât să exploreze o parte din acest fragment, una care să-i poată sugera însă valoarea întregului ?". Desigur, este poate nepotrivit să rupem de context un gând cu valoare de concluzie, dar ne permitem o asemenea procedură cu convingerea că vom reuși astfel să evidențiem înaltul fond etic al gândurilor cu care se confrunta un intelectual în anii „visului de aur". În 1986, discutând teza „istoriei fără istorie", exploatată în perioada interbelică, el se mira pur și simplu, dar într-o manieră interogativă : „popor fără istorie ?". Comentând apoi ezitările lui Pârvan, de la o anumită vârstă, conchidea : „altminteri, nu e îndoiala o condiție de aflare a adevărului ?", explicându-și propriile îndoieli, care conduc la o neîntreruptă veghe, de fapt o inchietudine irepresibilă. Altădată se întreba : „cum să înțelegem o epocă fără a-i defini spiritul ? Și cum să-i definim (dacă există) acest spirit fără a ne ocupa de mentalul colectiv ?". În același context, provocat de reflexiile dubitative întâlnite undeva, d-l Al. Zub opina : „cum să evităm «acțiunea malefică a istoricității» ? Cum să extindem sfera izvoarelor, de la scrisul restrictiv și deformat spre zonele oralității și ale tăcerii ? Cum să așezăm omul concret în centrul atenției, scoțându-l, așadar, din acel «recitativ istoric», în care specificitatea se pierde în favoarea colectivității ?". Continuând pe același ton, departe de orice inflexiune retorică, el se întreba

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la un moment dat, polemizând cu materialismul istoric : „ce determină fenomenul istoric ? Care e factorul principal ce asigură evoluția ?", pentru a reveni la tema volumului în discuție : „cum să adâncești cunoașterea istorică și să păstrezi totuși audiența unui public mai larg ?" sau „e condamnată istoriografia să devină o rezervație impenetrabilă ochiului din afară ?".

Acestea sunt doar câteva dintre întrebările pe care cititorul le va descoperi în volumul la care ne referim, întrebări adresate, desigur, lui, după ce autorul, într-o clipă anume, le-a notat ca pe un gând ce încheia sau declanșa o stare reflexivă. Două sunt vocabulele cele mai des întâlnite în paginile volumului : *istorie*, urmată, cum era de așteptat, de *rost*, întrucât altfel orice răspuns putea fi mereu amânat. Fiecare dintre întrebările d-lui Al. Zub își are un sens al ei, dincolo de care vom descoperi identitatea exemplară a autorului, o conștiință a timpului său și un intelectual *fidèle à soi-même*. Discursul său traversează un spațiu temporal imens, care îi permite să dialogheze în perimetrul unei vaste arii tematice. Când a început să-și publice reflecțiile, d-l Al. Zub nu avea în vedere o *anume* treaptă a cunoașterii și autocunoașterii, deoarece, așa cum observa undeva, orice spirit care escaladează devenirea istorică, „ajuns într-un punct ce părea să-i fi fost ținta", „descoperă un orizont mai larg, își fixează o nouă țintă, care îi extinde și mai mult orizontul". *În orizontul istoriei* nu este deci decât o treaptă către o altă zare, dar mai întâi o treaptă către noi și către autor, deopotrivă, unde ne așteaptă, în mod sigur, o altă întrebare.

O judecată de ansamblu asupra publicisticii d-lui Al. Zub, avansată la această oră, ar avea, evident, caracterul unui verdict grăbit, provizoriu deci, întrucât opera publicistică în discuție este departe de a fi încheiată. În anii din urmă, aria acestui excurs s-a extins mai ales în sfera actualității imediate, întregind o operă imposibil de aproximat, așadar, astăzi. Întrebările pe care și le pune în ultimul timp istoricul, în virtutea prepotenței sale de martor al unei epoci, diferă întrucâtva de cele formulate altădată. Sunt mai directe, mai angajante, uneori mai implicate în cotidian și care reclamă răspunsuri neîntârziate și foarte precise. În spatele lor, însă, vom descoperi întotdeauna știința unui cărturar de vocație, care nu scrie o publicistică a momentului, ci se rostește, de la înălțimea vigilității sale, asupra prezentului și mai ales a viitorului nostru. Și poate chiar mai mult decât atât.

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TABLA DE MATERII A TOMURILOR XXI (1984)—XXX (1993)

Urmând un obicei deja statornicit, redacția *Anuarului* a alcătuit această tablă de materii, necesară pentru a se înlesni orientarea în cele peste 8 300 de pagini ale celor 14 volume apărute în ultimii zece ani (în 1985—1988, revista a avut apariție bianuală). Alăturându-se precedentelor table de materii (tomul X/1973, p. 667—698 și tomul XX/1983, p. 639—693), cea de acum oglindește și ea strădaniile redacției și ale colaboratorilor săi, într-o perioadă de cumpănă și de răscruce în același timp.

La fișarea tomurilor XXI/1984—XXVIII/1991, au lucrat, în cadrul practicii științifice pe care, în 1992—1993, au efectuat-o la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", studenții: Mihaela BOLDEANU, Florentina BUZENSCHI, Nicoleta CĂINAP, Anda CHIRVASE, Doinița DAMIAN, Adela MITITIUC, Victor MUNTEANU, Daniela PAȘPARUGĂ-MITREA și Carmen RADU, de la Facultatea de Istorie din Iași. Tomurile XXIX/1992 și XXX/1993 au fost fișate de Ștefan S. GOROVEI. Revizia fișelor, redactarea finală, indicele și pregătirea pentru tipar au fost asigurate de Maria Magdalena SZÉKELY și Ștefan S. GOROVEI

Bibliografia analitică a revistei rămâne, încă, un *pium desiderium*... (Șt. S. G.).

26.8.1994.

EDITORIALE

1. ȘIMANSCHI, Leon, *Șase decenii de strădanii istoriografice. Continuitatea unui program* (și în limba germană) . . . XXII/1 (1985), p. V—XIV
2. ZUB, Al., *Cuvânt înainte* . . . . . XXVII (1990), p. V—VII
3. ZUB, Al., *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol". Semicentenar* . . . . . XXVIII (1991), p. 1—7

STUDII, ARTICOLE, NOTE

4. AGRIGOROAIEI, Ion, *L'activité internationale de l'État roumain pendant la période 1918—1939* . . . . . XXII/1 (1985), p. 87—102
5. AGRIGOROAIEI, Ion, *Arguments pour un acte historique nécessaire: l'union de la Transylvanie à la Roumanie* . . . XXIII/1 (1986), p. 45—54
6. AGRIGOROAIEI, Ion, *Marea Unire și activitatea diplomației românești în vederea recunoașterii sale internaționale reflectate în presa din Iași* . . . . . XXV/2 (1988), p. 91—116
7. ANDREESCU, Ștefan, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647* . . . . . XXI (1984), p. 147—168
8. ANDREESCU, Ștefan, *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului XVII* (I) . . . . . XXII/2 (1985), p. 421—440
9. ANDREESCU, Ștefan, *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului XVII* (II) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 143—160
10. ANDREESCU, Ștefan, *Despre un călător străin în Moldova și o scenă pictată de la Trei Ierarhi* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 319—324
11. ANDREESCU, Ștefan, *Mihai Viteazul, Cantacuzinii și marea bănie de Craiova* . . . . . XXV/2 (1988), p. 187—198

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12. ANDRONIC, Alexandru, *O genezise rumynskogo srednevekovogo goroda : model' Jass* . . . . . XXII/1 (1985), p. 17—28
13. ANDRONIC, Alexandru, *Probleme de istorie comparată. Concepţia lui N. Pavlov-Silvanski în problema feudalismului rus şi reflectarea ei în istoriografia românească* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 699—706
14 ANGELESCU, Constantin C., *George Popovici, istoric al dreptului român (1863—1905* (II) . . . . . XXI (1984), p. 351—361
15. ANGELESCU, Constantin C., *I. L. Caragiale şi drepturile de autor* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 413—416
16. ANTOHI, Sorin, *Alexander von Humboldt : o retrospectivă epistemologică* . . . . . XXVIII (1991), p. 21—27
17. APOSTOLESCU, Virgil, *Din trecutul instituţional agricol : Comisia de agronomie şi economie rurală din Moldova* . XXIII/1 (1986), p. 271—276
18. AVRAM, Mircea, *Două manuscrise moral-filosofice din secolele XVII şi XVIII în colecţiile bibliotecii „Astra"* . . . . XXV/1 (1988), p. 307—309
19. AVRAM, Mircea, *Noi mărturii privind legăturile culturale între Iaşi şi Sibiu în secolul XIX* . . . . . XXV/2 (1988), p. 199—203
20. AVRAM, Sultana, *Un manuscris autobiografic I. C. Negruzzi* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 743—744
21. BANTEA, Eugen, *Un episod semnificativ al operaţiei române de acoperire (septembrie 1944)* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 303—307
22. BARBU, Daniel, *Stilul brâncovenesc şi arta populară din Ţara Românească în secolul XVIII* . . . . . XXV/2 (1988), p. 369—376
23. BĂDĂRĂU, Gabriel, *Consideraţii privind raporturile româno-otomane între 1774 şi 1802* (II) . . . . . XXI (1984), p. 193—202
24. BĂDĂRĂU, Gabriel, *Raporturile politice româno-austriece. 1683—1718* (I) . . . . . XXII/2 (1985), p. 461—482
25. BĂDĂRĂU, Gabriel, *Raporturile politice româno-austriece. 1683—1718* (II) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 161—177
26. BĂDĂRĂU, Gabriel, *Raporturile politice româno-austriece. 1683—1718* (III) . . . . . XXIV/1 (1987), p. 171—180
27. BĂDĂRĂU, Gabriel, *Principatele Române în politica habsburgică sud-est europeană (1774—1787* (I) . . . . . XXV/1 (1988), p. 59—74
28. BĂDĂRĂU, Gabriel, *Principatele Române în politica habsburgică sud-est europeană (1774—1787)* (II) . . . . . XXVI (1989), p. 269—283
29. BĂTRÂNA, Lia, BĂTRÂNA, Adrian, *Unele consideraţii cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 99—114
30. BELDICEANU-NĂDEJDE, Nicoară, *Ştiri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486—1520)* . . . . . XXIX (1992), p. 85—117
31. BERCEANU, BARBU B., *Impasuri constituţionale specifice sistemului dinastic : influenţe şi imixtiuni ale unui membru al familiei domnitoare în dreptul constituţional român* . . . . . XXVI (1989), p. 167—187
32. BERZA, M., *Metodă istorică şi personalitate creatoare* . . . . . XXV/1 (1988), p. 469—479
33. BINDER, Paul, *Marcu vodă, asociatul la domnie al lui Mihai Viteazul, pretendent domnesc în Moldova şi moşiile sale din Transilvania* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 303—309
34. BISKUP, Marian (Toruń, Polonia), *Jan Dlugosz — istoric al Poloniei şi al ţărilor din estul Europei centrale* . . . . . XXV/1 (1988), p. 213—223
35. BITOLEANU, Ion, *Parlamentul României întregite împotriva fascismului şi hitlerismului* . . . . . XXV/1 (1988), p. 171—184
36. BOICU, L., *Momentul 1711 în raporturile politice internaţionale ale Principatelor Române* . . . . . XXII/1 (1985), p. 281—292
37. BOICU, L., *Coordonate politice europene în secolul XVIII. Interferenţe româneşti* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 263—270
38. BOICU, L., *Anul 1859 în istoria raporturilor politice internaţionale ale Ţărilor Române* . . . . . XXVI (1989), p. 1—14
39. BOLD, Emilian, DINESCU, Valeriu, *The Mustering of Romania's Economic and Military Capacities with a View to Completing the Country* . . . . . XXV/2 (1988), p. 1—21

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

40. BOLD, Emilian, DINESCU, Valeriu, *Nazi Germany's Rearming and Public Opinion's Attitude* (I) . . . . . XXX (1993), p. 15—39
41. BOLDUR, Alexandru V., *Privire generală asupra domniei lui Ştefăniţă, fiul lui Bogdan* . . . . . XXVII (1990), p. 215—220
42. BRĂTIANU, G. I., *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle* (prezentare de *Andrei Pippidi*) . . . . XXIV/2 (1987), p. 45—61
43. BRĂTIANU, Gh. I., *Câteva observaţii generale asupra istoriei româneşti a veacului de mijloc* (prezentare de *Stelian Mîndruţ* şi *Adrian Andrei Rusu*) . . . . . XXV/1 (1988), p. 453—468
44. BUCUR, Marian, *Pagini inedite din arhiva lui Dumitru Brătianu privitoare la Unire* . . . . . XXVI (1989), p. 131—145
45. BURAC, Constantin, *Bogdan-Vlad urmaşul lui Ştefan cel Mare* . . . . . XXV/1 (1988), p. 247—252
46. BUTNARIU, Viorel M., *Circulaţie monetară şi zărăfie în Moldova în secolul XVII* . . . . . XXVI (1989), p. 249—267
47. BUTNARIU, Viorel M., *Evoluţia statutului politico-juridic al principatului Transilvaniei şi implicaţiile sale monetare (1606—1629)* . . . . . XXX (1993), p. 279—293
48. BUZATU, Gh., SIMION, A., *Preludii diplomatice ale actului istoric de la 23 august 1944* . . . . . XXI (1984), p. 1—24
49. BUZATU, Gh., *Nicolae Titulescu and European Disarmament* . . . . . XXI (1984), p. 53—60
50. BUZATU, Gh., *Anglo-Romanian Relations on the Eve to the Second World War. Tilea Case. Some Conclusions and Suggestions* . . . . . XXII/1 (1985), p. 155—160
51. BUZATU, Gh., *I. G. Duca şi N. Titulescu* . . . XXII/1 (1985), p. 309—317
52. BUZATU, Gh., *Evoluţia României în epoca celui de-al doilea război mondial în viziune americană* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 99—110
53. BUZATU, Gh., SECAŞIU, Claudiu, *Din arhiva istorică a României contemporane* (II) . . . . . XXII/2 (1985), p. 679—684
54. CAPROŞU, I., *Structuri fiscale şi administrative într-un catastif moldovenesc de vistierie din 1606* . . . . . XXX (1993), p. 253—278
55. CARP, Mihaela, SAIZU, I., *A. D. Xenopol şi primul congres economic din România (Iaşi, 10—14 octombrie 1882)* . . XXVI (1989), p. 303—314
56. CÂNDEA, Virgil, *Melchisedec Ştefănescu şi Alexandru Odobescu : o contribuţie necunoscută de mariologie românească* . . XXX (1993), p. 199—208
57. CEAUŞU, Mihai-Ştefan, *Aspecte juridice ale instituirii administraţiei habsburgice în Bucovina* . . . . . XXX (1993), p. 397—402
58. CEAUŞU, Mihai-Ştefan, EMANDI, Emil Ioan, *Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava în anii 1774—1786* (I) . . . . . XXV/1 (1988), p. 75—96
59. CEAUŞU, Mihai-Ştefan, EMANDI, Emil Ioan, *Aspecte din evolutia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava* (II). *Perioada 1786—1815* . . . . . XXIX (1992), p. 119—134
60. CERNEA, Aurel, *Consideraţii privind mişcările sociale în Principatele Române în ultima parte a secolului XVIII* . . . XXVI (1989), p. 397—402
61. CERNOVODEANU, Paul, *Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica Vodă al Moldovei (1658—1659) şi familia sa* (III) . . . . . XXI (1984), p. 169—178
62. CERNOVODEANU, Paul, *Noi precizări privitoare la bătălia câştigată de Matei Basarab în împrejurimile Bucureştilor (octombrie 1632)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 623—629
63. CERNOVODEANU, Paul, *Campania de înscăunare a lui Matei Basarab (august-septembrie 1632)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 311—317
64. CERNOVODEANU, Paul, *O operă cantemiriană mai puţin cunoscută : istoria lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor* . . . . XXIX (1992), p. 239—249
65. CIHODARU, C., *L'inscription de l'anneau d'Ezerovo. Une nouvelle interprétation* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 1—8
66. CIHODARU, C., *Continuitatea populaţiei autohtone din Banat reflectată în toponimie* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 73—87
67. CIOBANU, Veniamin, *Din nou despre „lupta de la Plonini"* . . . . . XXI (1984), p. 137—146

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

68. CIOBANU, Veniamin, *Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din deceniile șase și șapte ale secolului XVI : interpretare juridică și practică politică* (I) . . . . . XXII/2 (1985), p. 409—420
69. CIOBANU, Veniamin, *Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI : interpretare juridică și practică politică* (II) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 131—142
70. CIOBANU, Veniamin, *Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI : interpretare juridică și practică politică* (III) . . . . . XXIII/2 (1986), p. 583—597
71. CIOBANU, Veniamin, *Aspects politiques et juridiques de la position des Pays Roumains dans les rapports polono-ottomans à la veille de la paix de Zsitvatorok (1601—1606)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 1—12
72. CIOBANU, Veniamin, *Succesiunea domnească a Moldovei — un litigiu politic internațional* . . . . . XXV/1 (1988), p. 281—291
73. CIOBANU, Veniamin, *Cauze politice și implicații juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfârșitul secolului XIV (1387—1396)* . . . . . XXVII (1990), p. 103—119
74. CIOBANU, Veniamin, *Între Ungaria și Polonia : o politică de echilibru (1396—1444)* . . . . . XXVIII (1991), p. 179—196
75. CIOBANU, Veniamin, *Idee și faptă politică la Ștefan cel Mare* . . . . . XXIX (1992), p. 35—41
76. CIOBANU, Veniamin, *Idei politice la Nestor Ureche : determinări, surse, motivații* . . . . . XXIX (1992), p. 285—300
77. CIOBANU, Veniamin, *Interferențe și conexiuni politice în Europa centrală estică în timpul Războiului de 30 de ani (1632—1645)* . . . . . XXX (1993), p. 295—316
78. CIOBANU, Veniamin, *Miron Costin și „modelul polonez" (Schiță de portret politic)* . . . . . XXX (1993), p. 387—396
79. CIOCAN, Nistor, *Date noi despre logofătul Dumitrașco Ștefan și satul Buciulești* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 783—791
80. CIOCAN, Nistor, *Negoț și negustători în Moldova veacului XVII* . . . . . XXV/1 (1988), p. 293—305
81. CIOCÎLTAN, Virgil, *„Către părțile tătărești" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 349—355
82. CIOCÎLTAN, Virgil, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur (1261—1265)* . . . . . XXVIII (1991), p. 81—101
83. CIORBEA, Valentin, *Aspecte ale situației Dobrogei la sfârșitul primului război mondial* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 221—236
84. CIUBOTARU, Iuliu C., URSU, N. A., *Un proiect românesc de republică din secolul XVIII* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 181—196
85. CIUBOTARU, Mircea, *O străveche așezare de pe valea Bârladului : Negrești (jud. Vaslui)* (II) . . . . . XXI (1984), p. 411—424
86. CIUPERCĂ, I., *Locarno oriental. Semnificația unui eșec (1925—1937)* (I) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 207—226
87. CIUPERCĂ, I., *Romania Facing Recognition of its National Unity* . . . . . XXV/2 (1988), p. 23—57
88. CIUREA, D., *Opera istorică a lui Antonio Bonfini* . XXI (1984), p. 321—328
89. CIUREA, D., *Noi precizări în problema identificării și localizării Milcoviei* . . . . . XXI (1984), p. 369—371
90. CIUREA D., *Les Roumains dans l'historiographie humaniste de Pologne* . . . . . XXII/1 (1985), p. 1—6
91. CIUREA, D., *Aspecte ale societății italiene a Renașterii în opera lui B. Castiglione* . . . . . XXII/2 (1985), p. 605—610
92. CIUREA, D., *L'Occidente europeo nella Cronaca di Richer (Secolo X)* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 1—4
93. CIUREA, D., *Sur la „régénération" de l'histoire* . XXIII/2 (1986), p. 465—468
94. CIUREA, D., *Aspecte din situația socială a Moldovei în secolele XVII—XVIII* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 141—155
95. CIUTĂ, I., *Considerații privind tehnica apicolă în Moldova feudală* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 369—373

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

96. CLIVETI, Gheorghe, *Geneza și instituirea garanției colective a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor Române* (II) . . . . . XXII/2 (1985), p. 511—522
97. CLIVETI, Gheorghe, *Interferențe româno-germane în raporturile politice internaționale la 1866* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 619—638
98. CLIVETI, Gheorghe, *România și conflictul franco-german (1870—1871)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 157—180
99. CLIVETI, Gheorghe, *Revoluția Franceză și „secolul naționalităților"* . . . . . XXX (1993), p. 317—343
100. CONSTANTINESCU, Nicolae, *Basarab I și contribuția sa la consolidarea Țării Românești* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 553—570
101. CONSTANTINIU, Florin, *Epoca brâncovenească: trăire barocă și început de reformă* . . . . . XXV/2 (1988), p. 357—360
102. COSTEA, Constanța, *Un exemplar de artă paleologă în România* . . . . . XXVI (1989), p. 381—392
103. COSTEA, Constanța, *O piesă nouă pentru catalogul picturii bizantine în România* . . . . . XXVIII (1991), p. 163—168
104. COSTEA, Constanța, *Referințe livrești în pictura murală moldovenească de la sfârșitul secolului XV* . . . . . XXIX (1992), p. 277—283
105. COZĂRESCU, Epifanie, *Ultimii doi colaboratori ai LEXICONULUI DE LA BUDA: Ioan Theodorovici și Alexandru Theodori* . . . . . XXIX (1992), p. 301—306
106. CRISTIAN, V., *Cursul de istorie universală al lui Ioan Maiorescu* . . . . . XXI (1984), p. 339—350
107. DASCĂLU, Nicolae, *Diplomația Statelor Unite ale Americii și situația europeană din anul 1935* . . . . . XXII/1 (1985), p. 319—334
108. DASCĂLU, Nicolae, *Politica nazistă în sud-estul Europei în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial în relatările interpretului personal al lui Hitler* (I) . . . . . XXIII/2 (1986), p. 671—680
109. DASCĂLU, Nicolae, *Cooperarea româno-cehoslovacă în domeniul propagandei antirevizioniste în perioada interbelică (1919—1939)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 279—293
110. DASCĂLU, Nicolae, *Politica nazistă în sud-estul Europei în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial în relatările interpretului personal al lui Hitler* (II) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 293—305
111. DASCĂLU, Nicolae, *Imaginea opiniei publice din S.U.A. asupra evoluției economice a României Mari (1919—1939)* . . . . . XXVIII (1991), p. 251—268
112. DEJAN, Ion (Novi Sad, Iugoslavia), *Câteva însemnări privind atitudinea românilor față de lupta Serbiei pentru independență* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 355—357
113. DELETANT, Dennis (Londra), *Archie Gibson: the „Times" Correspondent in Romania 1928—40* . . . . . XXII/1 (1985), p. 135—148
114. DENIZE, Eugen, *Românii în cultura medievală spaniolă* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 75—82
115. DENIZE, Eugen, *Relații româno-spaniole în a doua jumătate a secolului XVI* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 155—170
116. DENIZE, Eugen, *Moldova lui Petru Rareș între imperiali și otomani* . . . . . XXVI (1989), p. 235—247
117. DENIZE, Eugen, *Relațiile Țărilor Române cu Spania în epoca lui Mihai Viteazul* . . . . . XXVIII (1991), p. 103—121
118. DIACONU, V., *Aspecte ale vieții social-politice în așezările din bazinul Suha bucovineană* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 375—384
119. DOBRESCU, Constantin, DOBRESCU, Elena, *Informații despre Timișoara, Oradea și Satu Mare într-o lucrare de matematică* . . . . . XXVI (1989), p. 393—395
120. DOBRINESCU, Valeriu Florin, *The Progress of the Romanian-English Relations in the Inter-War Years. Some Considerations* . . . . . XXII/1 (1985), p. 149—154
121. DOBRINESCU, Valeriu Florin, *I. G. Duca și unele probleme ale raporturilor României cu Marile Puteri* . . . . . XXII/2 (1985), p. 537—547
122. DOBRINESCU, Valeriu Florin, *I. I. C. Brătianu, le diplomate* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 47—57

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

123. DOBRINESCU, Valeriu Florin, *România şi Anglia în anii 1940—1941* . . . . XXVI (1989), p. 345—362
124. DOBRINESCU, Valeriu Florin, PÂRVU, Sorin, *Les neutralités de la Roumanie de 1914 à 1916 et de 1939 à 1940 : étude comparative* . . . . XXI (1984), p. 43—51
125. DOCEA, Vasile, *Din activitatea lui C. A. Kuch, consul al Prusiei în Moldova (1833—1842)* . . . . XXIX (1992), p. 307—321
126. DORIN, Mihai C., *Universitatea ieşeană şi societatea românească în epoca contemporană* (I) . . . . XXII/1 (1985), p. 253—262
127. DORIN, Mihai C., *Universitatea ieşeană şi societatea românească în epoca contemporană* (II) . . . . XXIII/1 (1986), p. 231—238
128. DRĂGAN, Ioan, *Un român ardelean în solie la Ştefan cel Mare la 1475* . . . . XXIV/2 (1987), p. 357—362
129. DUDAŞ, Florian, *Însemnări româneşti despre Franţa şi campaniile napoleoniene* . . . . XXVI (1989), p. 403—408
130. DUMISTRĂCEL, Stelian, *CENTUM PUTEA : semnificaţia numelui staţiei de pe şoseaua militară romană Lederata-Tibiscum* . . . . XXIV/2 (1987), p. 89—107
131. FĂGUREL, Veluţa, *Din biblioteca lui Constantin vodă Hangerli* . . . . XXX (1993), p. 195—198
132. FILIMON, Aurel, *Relaţiile româno-belgiene în perioada premergătoare unirii şi în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza* . . . . XXVI (1989), p. 15—27
133. FLORESCU, Gheorghe I., *Aspecte ale solidarităţii mişcării sindicale franceze cu Sindicatele Unitare din România (1925—1927)* . . . . XXI (1984), p. 297—309
134. FLORESCU, Gheorghe I., BAIN, Donald E. (Rochester, N Y, S.U.A.), *Iaşii şi unirea cea mare a românilor din 1918* . . . . XXIV/1 (1987), p. 359—364
135. FLORESCU, Gheorghe I., BAIN, Donald E. (Rochester N Y, S.U.A.) : *N. Iorga : President of the First Parliament of All Romanians* . . . . XXIV/2 (1987), p. 35—43
136. FLORESCU, Gheorghe I., BAIN, Donald E. (St. John Fisher College, Rochester, New York), *William S. Culbertson and Romania (1925—1928)* . . . . XXVIII (1991), p. 73—79
137. FLORESCU, Gheorghe I., DOBRESCU, Const., *Judeţul Prahova în anii 1940—1944. Noi contribuţii documentare* . . . . XXII/2 (1985), p. 549—565
138. GAIDAGIS, Nikos (Atena), *Un manuscris şi o variantă necunoscute ale „Marseillaise"-i greceşti* . . . . XXIV/1 (1987), p. 343—353
139. GEMIL, Tahsin, *Un izvor referitor la moartea lui Dmitar Jakšić — solul lui Matia Corvin la Bayazid II* . . . . XXII/2 (1985), p. 597—603
140. GEMIL, Tahsin, *„Capitulaţiile" Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII* . . . . XXIII/2 (1986), p. 717—721
141. GOROVEI, Ştefan S., *Nicolae (Milescu) spătarul. Contribuţii biografice* . . . . XXI (1984), p. 179—192
142. GOROVEI, Ştefan S., *Un episod din „recuperarea" Bizanţului : prima „operă" a spătarului Nicolae „Milescu"* . . . . XXII/2 (1985), p. 441—460
143. GOROVEI, Ştefan S., *Un cărturar uitat : logofătul Grigoraş* . . . . XXIII/2 (1986), p. 681—698
144. GOROVEI, Ştefan S., *O colaborare culturală în veacul XVIII şi implicaţiile ei* . . . . XXIV/2 (1987), p. 333—348
145. GOROVEI, Ştefan S., *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminare* . . . . XXV/1 (1988), p. 253—265
146. GOROVEI, Ştefan S., *Spre unificarea istoriografiei naţionale : „Cronica paralelă" (Iaşi, 1733)* . . . . XXV/2 (1988), p. 139—185
147. GOROVEI, Ştefan S., *1473 : Ştefan, Moldova şi lumea catolică* . . . . XXIX (1992), p. 75—83
148. HANAK, Harry, *Romania in 1928 and 1939 and the End of British Appeasement* . . . . XXII/1 (1985), p. 161—179
149. HANIOGLU, M. Şükrü (Istanbul), *Transformation of the Ottoman Intelligentsia and the Idea of Science* . . . . XXIV/2 (1987), p. 29—34
150. HOLBAN, Maria, *În jurul „Cronicii" arhidiaconului Ioan de Târnave (Küküllö) şi informaţiile privind pe români* . . . . XXI (1984), p. 89—110

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

151. HOLBAN, Maria, *Pe marginea unor ipoteze şi deducţii. Problema pretinsului omagiu al lui Nicolae Alexandru (din 1344 !) ca prim pas al presupuse colaborări româno-ungare contra tătarilor din 1345* . . . . . XXII/2 (1985), p 685—692
152. IACOB, Gheorghe, *Raporturile dintre liberali şi conservatori în viaţa politică a României la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX* (I) . . . . . XXV/1 (1988), p. 119—134
153. IACOB, Gheorghe, *Raporturile dintre liberali şi conservatori în viaţa politică a României la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX* (II) . . . . . XXVI (1989), p. 315—324
154. IACOBESCU, Mihai, *România şi cooperarea intelectuală sub egida Societăţii Naţiunilor (1919—1933)* . . . . . XXI (1984), p. 263—273
155. IACOBESCU, Mihai, *Idealul de libertate şi unitate naţională la românii din nordul Moldovei sub Habsburgi (1774—1918)* (I) . . . . . XXV/2 (1988), p. 59—74
156. IFTIMI, Sorin, *Vechi peceţi ale târgului Iaşilor* . . XXX (1993), p. 423—434
157. ILIESCU, Octavian, *PINEGI : nume de monedă în izvoare istorice slavo-române (secolele XVI—XVII)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 363—367
158. IONESCU, Dumitru P., *Construirea liniei ferate Iaşi — Ungheni* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 283—292
159. IONESCU, Dumitru P., *Construirea şi răscumpărarea liniei ferate Constanţa — Cernavodă* . . . . . XXV/2 (1988), p. 205—217
160. IONESCU, Dumitru P., *Construirea liniei ferate Dolhasca — Fălticeni* . . . . . XXVIII (1991), p. 233—241
161. IONIŢĂ, Gh. I., *Partidul Comunist Român, mişcarea muncitorească, democratică şi antifascistă din România şi Nicolae Titulescu* . . . . . XXI (1984), p. 405—409
162. IORDAN, Constantin, *De l'histoire des relations roumano-bulgares : Aleksandar Stamboliiski à Bucarest* . . . . . XXII/1 (1985), p. 103—115
163. IORDAN, Constantin, *Aux origines du Pacte Balcanique de 1934 : le projet Rentis (1925)* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 29—44
164. IOSIPESCU, Sergiu, *Paisie Ligaridi şi studiile clasice din Ţara Românească în secolul XVII* . . . . . XXI (1984), p. 379—385
165. IOSIPESCU, Sergiu, *Capitulaţia lui Mehmed II pentru Pera (1453)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 591—595
166. IOSIPESCU, Sergiu, *De la bătălia de la „Rovine" la ISTORIA POLONĂ a lui Jan Dlugosz* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 707—712
167. IOSIPESCU, Sergiu, *Contribuţii la istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare* . . . . . XXIX (1992), p. 53—65
168. ISAC, Virginia, *Însemnări pe o carte veche despre hatmanul Grigore Hăbăşescu* . . . . . XXI (1984), p. 387—389
169. ISTRATI, C., *Vechi sate din ţinutul Fălciului* . . XXIII/1 (1986), p. 309—323
170. ISTRATI, C., *Statistici administrative şi fiscale privind populaţia Moldovei între anii 1808 şi 1812* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 375—390
171. IVĂNESCU, D., *Informaţii din arhivele franceze despre unirea Principatelor Române* . . . . . XXVI (1989), p. 87—94
172. JAKÓ, Klára, *Istoria bibliotecii unei familii patriciene din Cluj în secolul XVI* . . . . . XXX (1993), p. 91—95
173. JIANU, Magda, *Ştiri noi despre cronograful de tip Dănovici din biblioteca lui Eminescu* . . . . . XXX (1993), p. 115—122
174. JOIŢA, Virgil, *Semnificaţia politică a editării primei istorii a revoluţiei lui Tudor Vladimirescu (Craiova, 1874)* . . . XXX (1993), p. 209—213
175. KRAJČOVIČ, Milan (Bratislava), *Die Stellung von Rumänien und Serbien zu dem nationalen Befreiungskampf in der Habsburger Monarchie im dem 19. Jahrhundert* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 13—27
176. LASCU, Stoica, *Aspecte privind rolul lui Armand Călinescu în viaţa social-politică a ţării (1921—1937)* (I) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 261—281
177. LEMNY, Ştefan, *Les Roumains dans les écrits français du XVIIe siècle* . . . . . XXII/1 (1985), p. 7—16
178. LEMNY, Ştefan, *Un prieten al românilor : Emmanuel Beau de Loménie* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 763—768

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

179. LEMNY, Ştefan, *Societate şi istorie. Locul istoriei în spiritualitatea veacului XVIII românesc* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 315—332
180. LEMNY, Ştefan, *Istoriografia din Principatele Române în secolul XVIII : între raţiune şi fantezie* . . . . . XXV/1 (1988), p. 225—231
181. LICA, Vasile, *Specificul naţional la G. Călinescu. Dimensiunea traco-getică* . . . . . XXVII (1990), p. 137—146
182. LUKÁCS, Antal, *O campanie angevină necunoscută din anul 1382* . . . . . XXVIII (1991), p. 169—178
183. MACOVEI, Adrian, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 şi 1862* (III) . . . . . XXI (1984), p. 203—216
184. MACOVEI, Adrian, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 şi 1862* (IV) . . . . . XXII/2 (1985), p. 483—495
185. MACOVEI, Adrian, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 şi 1862* (V) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 179—199
186. MAIER, Lothar (Heidelberg), *Die innen-und aussenpolitischen Auseinandersetzungen um die Gründung der „Rumänischen Eisenbahngesellschaft". 1871—1872* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 491—511
187. MAREŞ, Alexandru, *Din istoria criptografiei româneşti : cifrul cancelariei brâncoveneşti pentru corespondenţa în limba polonă* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 335—341
188. MATEESCU, Tudor, *Însemnări despre burghezia şi moşierimea română din Dobrogea otomană* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 277—281
189. MATEESCU, Tudor, *Pescuitul în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane* . . . . . XXVIII (1991), p. 211—220
190. MĂRIEŞ, Stela, *Rumänien im XIX. Jahrhundert aus der Sicht deutscher Reisender* . . . . . XXII/1 (1985), p. 43—56
191. MĂRIEŞ, Stela, *Proiecte privind relaţiile economice dintre Prusia şi Principatele Române la mijlocul secolului XIX* . . XXIV/2 (1987), p. 403—411
192. MĂRIEŞ, Stela, *Mărturii inedite din arhivele germane privind unirea Principatelor Române* . . . . . XXVI (1989), p. 49—85
193. MÂRZA, Iacob, *Semnificaţia cărţii în comunităţile rurale româneşti transilvănene (secolele XVII—XVIII) în lumina însemnărilor : mentalitate şi sensibilitate* . . . . . XXX (1993), p. 123—136
194. MEHDI, Ilhan M. (Ankara), *The Process of Ottoman Cadastral Surveys during the Second Half of Sixteenth Century : a Study Based on the Documents from Muhimme Defters* . . . . XXIV/1 (1987), p. 17—25
195. MICHELSON, Paul E. (Huntington College, S.U.A.), *Procesul dezvoltării naţionale române. Contribuţia lui Ştefan Zeletin* . . . . . XXIV/1 (1987), p 365—374
196. MIHAIL, Paul, *Despre ediţiile CULEGERII DE LEGI a lui Andronache Donici* . . . . . XXVI (1989), p. 159—166
197. MIHAIL, Paul, *AMARTOLON SOTERIA : două manuscrise din Moldova secolului XVIII* . . . . . XXX (1993), p. 137—159
198. MIRCEA, Ion-Radu, *Din trecutul vechii culturi scrise în Moldova* . . . . . XXX (1993), p. 41—47
199. MÖHLENKAMP, Renate (Münster), *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în secolele XIV—XV* . . . . . XXI (1984), p. 61—72
200. MUSTAŢĂ, Gheorghe, *Alexander von Humboldt — from Geobotanic to „Kosmos"* . . . . . XXVIII (1991), p. 43—52
201. NASTASĂ, Lucian, *ISTORIA SOCIALĂ în polemica dintre Ştefan Zeletin şi Gheorghe I. Brătianu* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 757—761
202. NASTASĂ, Lucian, *N. Iorga în apărarea lui Ovid Densusianu* . . . . . XXVI (1989), p. 409—413
203. NASTASĂ, Lucian, *G. Călinescu şi universitatea din Iaşi. Pe marginea unei corespondenţe* . . . . . XXVII (1990), p. 147—154
204. NĂSTUREL, Petre Ş., *Mélanges roumano-athonites* (I) . . . . . XXVII (1990), p. 1—22
205. NĂSTUREL, Petre Ş., *Mélanges roumano-athonites* (II) . . . . . XXVIII (1991), p. 53—72
206. NEAMŢU, Gelu, *Aspecte comportamentale în primăvara revoluţiei de la 1848 din Transilvania* . . . . . XXV/1 (1988), p. 311—318

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

207. NEAMȚU, Vasile, *Hutte et demi-hutte. Un problème de terminologie* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 9—61
208. NEAMȚU, Vasile, CHEPTEA, Stela, *Meșteșugul prelucrării lemnului la Baia în secolele XIV—XV. Contribuții* . . . XXII/1 (1985), p. 269—280
209. NEGRUȚI, Ecaterina, *Migrațiile la lucru în România și marea răscoală a țăranilor din 1907* . . . . . XXII/2 (1985), p. 523—536
210. NEGRUȚI, Ecaterina, *Din istoria grădinăritului în România în epoca modernă* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 391—401
211. NEGRUȚI, Ecaterina, *Aspecte privind relațiile agrare în România în epoca modernă. Angajarea lucrătorilor agricoli* . XXVIII (1991), p. 221—232
212. NUSSBÄCHER, Gernot, *Presa germană din Brașov despre aderiunea sașilor la unirea Transilvaniei cu România* . . XXV/2 (1988), p. 243—249
213. OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Ernest, *Documente numismatice privind relațiile spațiului est-carpatic cu zona Gurilor Dunării în secolele XIII—XIV* XXII/2 (1985), p. 585—590
214. ONIȘORU, Gh., *P.C.R. — evoluția programului și practica guvernării 1944—1947* . . . . . XXIX (1992), p. 215—238
215. ONIȘORU, Gh., *Disidențele partidelor politice din România după 1944* . . . . . XXX (1993), p. 345—369
216. PANAITESCU, P. P., *IO în titlul domnilor români* (prezentare de *Ștefan S Gorovei*) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 63—72
217. PANAITESCU, P. P., *Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare* (prezentare de *Maria Magdalena Székely*) . . . . . XXIX (1992), p. 1—18
218. PANKOWICZ, Andrzej (Cracovia), *Relațiile româno-germane oglindite în rapoartele diplomaților americani 1937—1941* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 283—292
219. PAPACOSTEA, Șerban, *O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei* . . . . . XXI (1984), p. 111—117
220. PAPACOSTEA, Șerban, *La fin de la domination génoise à Licostomo* . . . . . XXII/1 (1985), p. 29—42
221. PAPACOSTEA, Șerban, *Domni români și regi angevini: înfruntarea finală (1370—1382)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 571—582
222. PAPACOSTEA, Șerban, *Înfruntări politice și spirituale în sud-estul Europei 1204—1241* (I) . . . . . XXVI (1989), p. 217—233
223. PAPACOSTEA, Șerban, *Înfruntări politice și spirituale în sud-estul Europei 1204—1241* (II) . . . . . XXVII (1990), p. 23—50
224. PAPACOSTEA, Șerban, *Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră* . . . . . XXIX (1992), p. 67—73
225. PAȘALIU, Iulian, *Structure and History: Michel Foucault's Textualism* . . . . . XXII/1 (1985), p. 181—213
226. PĂIUȘAN, Radu, *The „Romania Mare" Journal and its Role in the Struggle for National Unity* . . . . . XXII/1 (1985), p. 57—86
227. PĂIUȘAN, Radu, *Lupta antifascistă și antirevizionistă în sud-vestul României în anii 1933—1938. Ecouri în presă* . . . XXV/1 (1988), p. 185—196
228. PĂLTĂNEA, Paul, *Știri despre mișcarea muncitorească gălățeană până la crearea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România* . . . . . XXI (1984), p. 229—245
229. PĂLTĂNEA, Paul, *Note la o genealogie a familiei Conachi* . . . . . XXII/2 (1985), p. 639—652
230. PĂLTĂNEA, Paul, *Informații despre evoluția demografică și a teritoriului orașului Galați până la 1918* (I) . . . . XXIV/1 (1987), p. 125—135
231. PĂLTĂNEA, Paul, *Informații despre evoluția demografică și a teritoriului orașului Galați până la 1918* (II) . . . . XXV/1 (1988), p. 45—57
232. PĂUN, Nicolae, BÁTHORY, Ludovic, IVANEȘ, Constantin, *Capitalul italian în sistemul financiar european și penetrația lui în economia forestieră a României (1900—1930)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 639—654
233. PEARTON, Maurice, *British Policy towards Romania 1939—1941* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 527—552
234. PIPPIDI, Andrei, *Călători italieni în Moldova și noi date despre navigația în Marea Neagră în secolul XVII* . . . XXII/2 (1985), p. 611—621
235. PIPPIDI, Andrei, *Putere și cultură în epoca lui Brâncoveanu* . . . . . XXV/2 (1988), p. 361—367

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

236. PLATON, Alexandru Florin, *Impactul aristotelic asupra gândirii medievale a Occidentului latin* (I) . . . . . XXX (1993), p. 215—235
237. PLATON, Gh., *Universitatea din Iași în istoria României moderne* . . . . . XXII/1 (1985), p. 233—252
238. PLATON, Gh., *Die Revolutionen des 19. Jahrhunderts in den Rumänischen Ländern — Ausdruck des sozialen und nationalen Befreiungskampfes* . . . . . XXII/1 (1986), p. 5—12
239. PLATON, Gh., *Les Principautés Roumaines dans les relations internationales à l'époque du Réglement Organique (1830—1853)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 27—45
240. PLATON, Gh., *Un memoriu muntean din epoca luptei pentru făurirea statului național* . . . . . XXVI (1989), p. 29—48
241. POP, Ioan Aurel, *Statutul social-economic al cnezilor din Țările Române în sec. XIV—XV* (I) . . . . . XXV/1 (1988), p. 13—25
242. POP, Ioan Aurel, *Statutul social-economic al cnezilor din Țările Române în secolele XIV—XV* (II) . . . . . XXV/2 (1988), p. 377—396
243. POPA, Anghel, *Oștirea națională în proces de reorganizare în Moldova (1834—1849)* (I) . . . . . XXI (1984), p. 217—228
244. POPA, Anghel, *Oștirea națională în proces de reorganizare în Moldova (1834—1849)* (II) . . . . . XXII/2 (1985), p. 497—509
245. POPA, Anghel, *Evoluția armatei moderne din Moldova în perioada 1849—1856* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 197—206
246. POPA, Anghel, *Un moment din lupta poporului român pentru unitate națională — inaugurarea statuii lui Vasile Alecsandri din Iași (1906)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 219—225
247. POPA, Anghel, *Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848* . . . . . XXX (1993), p. 403—410
248. POPA, I., *Debarcarea în Normandia în viziunea presei române* . . . . . XXII/2 (1985), p. 661—666
249. PORCESCU, Scarlat, *Un sat vechi: Porcești (Moldoveni), județul Neamț (schiță monografică)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 769—781
250. PUNGĂ, Gh., *Adevărata identitate a cronicarului Eftimie* . . . . . XXV/1 (1988), p. 275—280
251. PUȘCAȘ, Vasile, *Concepții și modele universitare europene (sfârșitul secolului XIX — începutul secolului XX)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 237—250
252. PUȘCAȘ, Vasile, *Universitatea din Cluj în serviciul națiunii (1919—1940; Cluj-Sibiu, 1940—1944)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 129—138
253. RADU POPESCU, Anca, *O hartă osmană a Dobrogei de la mijlocul secolului XVII* . . . . . XXII/2 (1985), p. 631—637
254. REZACHEVICI, Constantin, *Localizarea bătăliei dintre Basarab I și Carol Robert (1330): în Banatul de Severin* (I) . . . XXI (1984), p. 73—87
255. REZACHEVICI, Constantin, *Localizarea bătăliei dintre Basarab I și Carol Robert (1330): în Banatul de Severin* (II) . . . XXII/2 (1985), p. 391—407
256. REZACHEVICI, Constantin, *Stema cu „capete de negri": înlăturarea unei legende din heraldica românească nord-dunăreană* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 71—98
257. REZACHEVICI, Constantin, *A fost Ștefan cel Mare „ales" domn în aprilie 1457? Un vechi „scenariu istoric": de la „tradiția" imaginară la realitate* . . . . . XXIX (1992), p. 19—33
258. RÎNZIȘ, Filofteia, *Contribuții la cunoașterea sigiliilor de mari dregători (Țara Românească, secolul XVII)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 325—334
259. RUSU, Adrian Andrei, *O sursă maghiară despre lupta de la Baia (1467)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 713—716
260. RUSU, Adrian Andrei, *Giovanni di Hunedoara e Cristoforo Garatone* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 17—27
261. RUSU, Dumitru D., *Evoluția învățământului superior din Iași în prima jumătate a secolului XIX* . . . . . XXII/1 (1985), p. 215—231
262. SABADOS, Marina Ileana, *Un document cu portretul voievodului Miron Barnovschi și câteva observații privind arta miniaturii în actele emise de cancelaria moldovenească în prima jumătate a secolului XVII* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 255—262

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

263. SAIZU, I., *Menirea învățământului în modernizarea României contemporane (puncte de vedere din perioada interbelică)* . . XXI (1984), p. 247—262
264. SAIZU, I., *Direcții în raționalizarea industriei prelucrătoare românești (perioada interbelică)* . . . . . XXI (1984), p. 397—404
265. SAIZU, I., *Criterii moderne de organizare a învățământului tehnic superior în România (perioada interbelică)* . . . XXII/2 (1985), p. 653—660
266. SAIZU, I., *Économie et culture en Roumanie pendant la première décennie d'indépendance* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 513—525
267. SAIZU, I., *Disputa dintre liberalism și dirijism pentru modernizarea României interbelice* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 251—264
268. SAIZU, I., *Modernizarea criteriilor de producere și de utilizare a energiei electrice în România (perioada interbelică)* . XXIV/2 (1987), p. 245—260
269. SAIZU, I., *Preocupări de raționalizare în compartimentele industriei extractive românești (perioada interbelică)* . . XXV/1 (1988), p. 135—146
270. SAIZU, I., TACU, C., *Preocupări de introducere a cursurilor de organizare științifică în învățământul tehnic superior românesc (perioada interbelică)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 751—756
271. SANIE, Silviu, *Un altar anepigraf cu reprezentarea unei divinități celto-romane* . . . . . XXI (1984), p. 363—368
272. SANIE, Silviu, *Din istoria religiei geto-dacice* (I) . XXII/2 (1985), p. 377—390
273. SANIE, Silviu, *Din istoria religiei geto-dacice* (II) . XXIV/1 (1987), p. 115—124
274. SANIE, Silviu, *Din istoria religiei geto-dacice* (III) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 127—140
275. SANIE, Silviu, *Din istoria religiei geto-dacice* (IV) . . . . . XXVI (1989), p. 189—216
276. SÂRGHIE, Anca, *„Tribuna" în oglinda memorialisticii lui Nicolae Cristea* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 745—750
277. SETON-WATSON, H., *A Private Anglo-Romanian Political Correspondence (R. W. Seton-Watson and V. V. Tilea 1919—1929)* . . . . . XXII/1 (1985), p. 117—133
278. SIBECHI, Gh., *Facultatea de Medicină din Iași în anii 1916—1918* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 293—301
279. SIBECHI, Gh., *1907. Aspecte ale solidarizării militarilor cu răsculații* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 207—220
280. SIMION, A., *The Horthyist Regime of Occupation in North-Western Romania. The Policy vis-à-vis the Non-Magyar Populations* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 55—73
281. SIMION, Elisabeta, *Observații privind prevederile programatice și doctrinare ale Partidului Socialist al Muncitorilor din România* . . . . . XXI (1984), p. 311—319
282. SIMION, Natalia și SAIZU, I., *Judecăți în favoarea modernizării României după Marea Unire* . . . . . XXV/2 (1988), p. 117—127
283. SIUPIUR, Elena, *The Training of Intellectuals in South-East Europe during the 19th Century. The Romanian Model* . XXIII/2 (1986), p. 469—490
284. SOLCANU, Ion I., *Autorii ansamblului pictural de la Voroneț* . . . . . XXI (1984), p. 373—378
285. SOLCANU, Ion I., *Motivații etice și ideologice ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 137—154
286. SOLCANU, Ion I., MACARIE, Victor, *„Clasul de zugrăvitură" de la Academia Mihăilcană* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 723—732
287. SOLOMON, Flavius, *Dominație politică și structuri confesionale în Moldova de Jos la vremea întemeierii statului* . . XXX (1993), p. 237—252
288. STAN, Constantin I., *Acțiuni ale românilor aflați în străinătate în sprijinul marii epopei naționale de la Mărăști, Mărășești și Oituz* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 181—189
289. STAN, Constantin I., *Contribuții ale studenților români la Marea Unire (1916—1918)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 227—236
290. STAN, Valeriu, *Precizări și completări la corespondența Alexandru Ioan Cuza — Costache Negri* . . . . . XXVI (1989), p. 95—129
291. STOIDE, Const. A., *Duca tipograful de la Thasos* . XXI (1984), p. 391—396
292. STOIDE, Const. A., *A doua domnie a lui Vlad Țepeș. Luptele pentru ocuparea tronului și consolidarea în domnie (1456—1458)* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 111—130

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

293. STOIDE, Const. A., *Iancu Sasul. Originea și anii premergători domniei. Între realitate și zvonuri calomnioase* . . . XXIV/1 (1987), p. 295—302
294. SUCIU, D., *Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească* (I) . . . XXV/2 (1988), p. 75—90
295. SUCIU, D., *Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească* (II) . . . XXVI (1989), p. 285—301
296. SUCIU, D., *Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească* (III) . . . XXVII (1990), p. 51—72
297. SUCIU, D., *Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească* (IV) . . . XXVIII (1991), p. 123—142
298. SUCIU, D., *Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească* (V) . . . XXIX (1992), p. 135—157
299. SZÉKELY, Maria Magdalena, *„Dixit Waywoda"* . . . XXIX (1992), p. 43—52
300. SZÉKELY, Maria Magdalena, GOROVEI, Ștefan S., *Contribuții la istoria Trei-Ierarhilor* . . . XXX (1993), p. 435—448
301. ȘANDRU, D., *Reforma agrară din 1921 și acumulările de capitaluri ale moșierimii* . . . XXI (1984), p. 275—296
302. ȘANDRU, D., *Cooperația românească de consum între cele două războaie mondiale* . . . XXIV/1 (1987), p. 265—277
303. ȘANDRU, D., *Relația industrie—agricultură în România interbelică* . . . XXIV/2 (1987), p. 227—244
304. ȘANDRU, D., *Gospodăria moșierească în România interbelică* . . . XXV/1 (1988), p. 147—170
305. ȘANDRU, D., *Obștile de arendare din România* . . . XXVI (1989), p. 325—344
306. ȘANDRU, D., *Proprietatea funciară rurală din România de la reforma agrară din 1945 până la colectivizarea agriculturii* (I) . . . XXVII (1990), p. 121—136
307. ȘANDRU, D., *Proprietatea funciară rurală din România de la reforma agrară din 1945 până la colectivizarea agriculturii* (II) . . . XXVIII (1991), p. 143—162
308. ȘANDRU, D., *Legislația privitoare la cooperația românească interbelică* . . . XXIX (1992), p. 189—213
309. ȘANDRU, D., *Comuniștii, țăranii și marii proprietari funciari din România în lunile premergătoare legiferării reformei agrare din 1945* . . . XXX (1993), p. 363—386
310. ȘANDRU, D., *Concesiunea telefoanelor României din 4 iulie 1930 reflectată în rapoartele Legației și Consulatului american din București* . . . XXX (1993), p. 411—421
311. ȘANDRU, D., KARETCHI, A., SAIZU, I., *Dificultăți în „colaborarea" româno-germană (1940—1944)* . . . XXIII/1 (1986), p. 201—229
312. ȘANDRU, D., SAIZU, I., *I. G. Duca — coordonate economice* . . . XXII/1 (1985), p. 293—308
313. ȘIMANSCHI, Leon, *Istoriografia româno-slavă din Moldova* I. *Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV* . . . XXI (1984), p. 119—135
314. ȘIMANSCHI, Leon, *Istoriografia româno-slavă în Moldova* II. *Lista domniilor din prima jumătate a secolului XV* . . . XXII/2 (1985), p. 567—578
315. TANAȘOCA, Nicolae-Șerban, *Semnificația istorică a unui însemn heraldic: stema „regelui Vlahiei" din armorialul Wijnbergen* . . . XXIV/1 (1987), p. 59—70
316. TAȘCĂ, George-Felix, *Un proces civil în Moldova (1693—1844)* . . . XXVI (1989), p. 147—157
317. TEODOR, Dan Gh., *Legături economice între regiunile de la răsărit de Carpați și Orientul arab în secolele IX—X e.n.* . . . XXII/1 (1985), p. 263—268
318. TEODOR, Dan Gh., *Quelques aspects concernant les relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IXe—Xe siècles n.è.* . . . XXIV/2 (1987), p. 1—16
319. TEODOR, Maria, *Istoriografia iluministă română și Reforma* . . . XXI (1984), p. 329—338
320. TEODOR, Maria. *P. P. Panaitescu despre influența Reformei în cultura românească* . . . XXIV/2 (1987), p. 307—314
321. TEODOR, Maria, *Continuitatea Reformei în Moldova medievală* . . . XXVIII (1991), p. 197—209

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

322. TEODOR, Pompiliu, *Gheorghe I. Brătianu — istoricul.* II. *Concepție și metodă istorică* . . . . . XXV/1 (1988), p. 233—245
323. TURDEANU, Emil, *Autori, copiști, cărți, zugravi și legători de manuscrise în Moldova (1552—1607)* (I) . . . . . XXX (1993), p. 49—90
324. ȚURLEA, Petre, *Reconstrucția țării, 1944—1947. Activitatea organizațiilor de masă democrate din județele Moldovei* . . . XXI (1984), p. 25—41
325. ȚURLEA, Petre, *Nicolae Iorga în viața politică a României interbelice* (I) . . . . . XXIII/2 (1986), p. 655—669
326. ȚURLEA, Petre, *Nicolae Iorga în viața politică a României interbelice* (II) . . . . . XXV/1 (1988), p. 197—211
327. UNGUREANU, Alexandru, *Alexander von Humboldt — créateur de la géographie scientifique* . . . . . XXVIII (1991), p. 29—41
328. URSU, N. A., *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 239—254
329. URSU, N. A., *LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI PÂNĂ LA ARON VODĂ, opera lui Simion Dascălul* (I) . . . . . XXVI (1989), p. 363—379
330. URSU, N. A., *LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI PÂNĂ LA ARON VODĂ, opera lui Simion Dascălul* (II) . . . . XXVII (1990), p. 73—101
331. URSU, N. A., *Un cronicar brașovean necunoscut, din secolul XVIII: Simeon Hârs* . . . . . XXIX (1992), p. 251—276
332. URSU, N. A., *Un cronicar moldovean nedreptățit: Ienache Cogălniceanu* . . . . . XXX (1993), p. 161—194
333. VACARU, Silviu, *Activitatea diecilor din cancelaria domnească a Moldovei în prima jumătate a secolului XVII* . . XXX (1993), p. 97—113
334. VELIMAN, Valeriu, *Date noi cu privire la circumstanțele alegerii mitropolitului Moldovei (1792) și statutul juridico-politic al Principatelor Române* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 593—618
335. VELIMAN, Valeriu, *O „carte de legământ" (Ahid-Nâme) din 1581 privitoare la Transilvania* . . . . . XXV/1 (1988), p. 27—43
336. VESA, Vasile, DOBRINESCU, Valeriu Florin, *Anglia și Marea Unire a românilor* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 191—205
337. VITCU, Dumitru, *Românii în presa americană 1859—1918* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 83—98
338. VITCU, Dumitru, *„Momentul" B. F. Peixotto în evoluția raporturilor româno-americane (1870—1876)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 733—742
339. VITCU, Dumitru, *Românii la 1877. Din însemnările corespondenților americani de război pe frontul balcanic* (I) . . . . XXV/1 (1988), p. 97—117
340. VITCU, Dumitru, *11 februarie 1866: hermeneutica unei pretinse revoluții* . . . . . XXIX (1992), p. 159—188
341. VLAICU, Monica și NUSSBÄCHER, Gernot, *Aspecte privind adeziunea sașilor la actul din 1 Decembrie 1918, oglindite în presa germană din Transilvania* . . . . . XXV/2 (1988), p. 237—242
342. ZUB, Al., *Legendă și istorie în opera lui I. G. Duca* . XXII/2 (1985), p. 579—583
343. ZUB, Al., *Alexander von Humboldt im Rumänischen Kulturraum* . . . . . XXVIII (1991), p. 9—20
344. ZUB, Al., *Benjamin Franklin în spațiul regenerării românești* . . . . . XXVIII (1991), p. 243—249
345. ZUB, Al., *Politische Änderung and Geschichtsdenken in Rumänien* . . . . . XXX (1993), p. 1—13

DOCUMENTE

346. AGACHE, D., VOICULESCU, M., *Documente moldovene din secolele XVI—XVII* (I) . . . . . XXIII/2 (1986), p. 793—814
347. ANDRONIC, Alexandru, BĂDĂRĂU, Gabriel, *Documente inedite de la Ion Ionescu de la Brad* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 399—410
348. ANGELESCU, Gh. F., BUZATU, Gh., *Din arhiva istorică a României contemporane* (III) *Generalul Titus Gârbea despre ultima întrevedere Hitler—Antonescu* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 815—820
349. BOTORAN, Constantin, *I. G. Duca la Conferința de la Lausanne (Pagini din „Jurnal")* (I) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 343—354

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

350. BOTORAN, Constantin, *I. G. Duca și Conferința de la Lausanne. Pagini din „Jurnal"* (II) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 455—467
351. DOBRINESCU, Valeriu Florin, *Mărturii inedite despre Nicolae Titulescu* . . . . . XXV/1 (1988), p. 383—390
352. DOBRINESCU, Valeriu Florin, PĂTROIU, Ion, *Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane* . . . . XXV/2 (1988), p. 321—338
353. FLORESCU, Gheorghe I., *Raporturi româno-americane în anii primului război mondial. Misiunea Hugh L. Scott (1917)* . XXV/2 (1988), p. 263—301
354. GOROVEI, Ștefan S., NASTASĂ, Lucian, ȚURLEA, Petre, *„Școala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (I) . . . XXII/1 (1985), p. 335—376
355. GOROVEI, Ștefan S., NASTASĂ, Lucian, ȚURLEA, Petre, *„Școala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (II) . . . XXIII/1 (1986), p. 355—396
356. GOROVEI, Ștefan S., NASTASĂ, Lucian, ȚURLEA, Petre, *„Școala nouă" de istorie. Mărturii documentare* (III) . . XXIV/2 (1987), p. 417—454
357. IORDACHE, S. Gh., *Documente românești din secolul XVII* . . . . . XXVI (1989), p. 415—420
358. ISTRATI, Corneliu, *Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808—1812* . . . . . XXV/1 (1988), p. 331—355
359. IVĂNESCU, D., *Unirea în documente ieșene* . . XXV/2 (1988), p. 251—262
360. IVĂNESCU, D., ISAC, Virginia, *Documente francoze despre desăvârșirea Unirii Principatelor Române (1860—1861)* (I) . . XXIX (1992), p. 363—384
361. IVĂNESCU, D., ISAC, Virginia, *Documente franceze despre desăvârșirea Unirii Principatelor Române (1860—1861)* (II) . . XXX (1993), p. 461—482
362. LEMNY, Ștefan, *Vasile Pârvan către Traian Bratu : scrisori inedite* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 411—414
363. MIHAIL, Paul, *Contribuții documentare la istoria orașului Iași* (I) . . . . . XXIV/1 (1987), p. 415—478
364. MIHAIL, Paul, *Contribuții documentare la istoria orașului Iași* (II) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 469—534
365. MURARIU, Ioan, *O statistică a dughenelor și atelierelor meșteșugărești din așezările urbane ale Moldovei în 1830* . . XXV/1 (1988), p. 357—370
366. NICOLESCU, Gheorghe și ȘTEFAN, Marian, *„România" (1917—1918) — un organ de presă în slujba unității naționale și de stat* . . . . . XXV/2 (1988), p. 303—320
367. NUSSBÄCHER, Gernot, *Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfârșitul secolului XV* (I) . . . . . XXI (1984), p. 425—437
368. NUSSBÄCHER, Gernot, *Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfârșitul secolului XV* (II) . . . . XXII/2 (1985), p. 667—678
369. NUSSBÄCHER, Gernot, *Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfârșitul secolului XV (III)* . . . . XXIII/1 (1986). p. 325—342
370. NUSSBÄCHER, Gernot, *Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfârșitul secolului XV* (IV) . . . . XXV/1 (1988), p. 319—330
371. PLATON, Gh., *1866 — începutul „revoluției pentru independență". Ecouri în presa europeană* (I) . . . . . XXI (1984), p. 439—452
372. STAN, Valeriu, *Două memorii din vremea luptei pentru unire* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 385—397
373. VLAD, Dan-Radu, *Opt scrisori inedite ale lui Nicolae Titulescu* . . . . . XXV/1 (1988), p. 371—381
374. ZAHARIUC, Petronel, *O carte de judecată de la începutul veacului XIX* . . . . . XXX (1993), p. 449—459

DISCUȚII

375. AGACHE, D., *Pe marginea unor izvoare cartografice* . XXI (1984), p. 463—466
376. BARBU, Violeta, *Proza oratorică în cultura românească veche : un gen literar ?* . . . . . XXVIII (1991), p. 269—284
377. BURLEC, Liviu, *Considerații asupra originii veciniei în Moldova* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 823—834
378. CIHODARU, C., *Cu privire la frații după mamă ai lui Petru Rareș* . . . . . XXII/2 (1985), p. 693—699
379. CIUBOTARU, Mircea, *Între istorie și ficțiune* . . XXIV/2 (1987), p. 535—554
380. DAN, Ilie, *Originea numelui Siret* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 485—487

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

381. DIACONU, Petre, *Unde se afla orașul Theodoropol?* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 479—484
382. DIȚĂ, Alexandru V., *Despre o ficțiune istoriografică* . . . . . XXVII (1990), p. 155—169
383. DUMISTRĂCEL, Ștelian, *Numele traco-dacice de tipul MUCA* (Μουκα) *MOCA* (Μοκα) *raportate la cuvintele românești de substrat MUC — MUGURE* (I) . . . . . XXV/1 (1988), p. 391—408
384. DUMISTRĂCEL, Stelian, *Numele traco-dacice de tipul MUCA* (Μουκα) *MOCA* (Μοκα) *raportate la cuvintele românești de substrat MUC — MUGURE* (II) . . . . . XXVI (1989), p. 421—430
385. FALANGAS, Andronikos (Atena), *Cu privire la datarea alegerilor lui Nifon II că patriarh ecumenic* . . . . . XXX (1993), p. 501—506
386. FLORESCU, Gheorghe I., *N. Iorga: omul politic* . XXIX (1992), p. 357—361
387. GOROVEI, Ștefan S., *Între Vasile Buhăescul și Vasile Buzilă. O problemă de „paternitate" literară* . . . . . XXV/1 (1988), p. 445—452
388. GOROVEI, Ștefan S., *Semnificația unor documente false din veacul XVIII* . . . . . XXVI (1989), p. 431—480
389. ICHIM, Dorinel, *Pe marginea unei recenzii* . . . XXIII/ (1986), p. 397—400
390. ILIESCU, Octavian, *Despre „talerul de aur" al marelui vornic Nicoară: opinii și... opinii* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 401—404
391. LEMNY, Ștefan, *De la patriotismul medieval la patriotismul modern* . . . . . XXI (1984), p. 453—462
392. LOBIUC, Ioan, *O problemă controversată: toponimele daco-române cu radicalul RUS-* (I) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 109—126
393. LOBIUC, Ioan, *O problemă controversată: toponimele daco-române cu radicalul RUS-* (II) . . . . . XXV/1 (1988), p. 409—424
394. MEHMET, Mustafa Ali, *Pe marginea unei recenzii* . . . . . XXII/2 (1985), p. 701—706
395. MIHAIL, Paul, MIHAIL, Zamfira, *Necropola de la Vornicenii Mari, jud. Suceava (sec. XI—XII): o ipoteză* . . . . XXIII/1 (1986), p. 405—407
396. NASTASE, Dumitru, *„Necunoscute" ale izvoarelor istoriei românești* . . . . . XXX (1993), p. 483—499
397. PAPACOSTEA, Șerban, *Relațiile Țării Românești cu Ungaria în 1344—1345. Pe marginea unor observații critice* . . XXIII/2 (1986), p. 821—822
398. PIPPIDI, Andrei, *În jurul cronicarului Vasile Buhăescul* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 835—841
399. PIPPIDI, Andrei, *Pornind de la o carte nouă despre Radu Popescu* . . . . . XXV/1 (1988), p. 425—444
400. PLATON, Gh., *Social și național în istoria României moderne. Premise pentru o discuție* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 555—565
401. TODERAȘCU, Ion, *Cronicari și istorici europeni despre Mihai Viteazul* . . . . . XXI (1984), p. 467—472
402. URSU, N. A., *Două documente false privitoare la „academia" lui Vartolomei Mazereanu de la mănăstirea Putna* . . . XXIII/2 (1986), p. 843—852
403. VELCIU, Dumitru, *Constantin căpitanul Filipescu redivivus?* . . . . . XXIX (1992), p. 323—356

STUDII DOCUMENTARE

404. ANDRONIC, Alexandru, *Particularități ale feudalizării societății europene în secolele IX—XI* . . . . . XXI (1984), p. 473—484
405. ANTOHI, Sorin, *Timp și narațiune. Tendințe noi în teoria istoriei* . . . . . XXIX (1992), p. 385—394
406. BANTEA, Eugen, *Misiunea militară franceză din România și încetarea temporară a ostilităților de pe frontul român (sfârșitul lui 1917—începutul lui 1918)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 339—355
407. CIHODARU, C., *Acte false în colecția „Documente privind istoria României", seria A (Moldova)* (I) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 419—433
408. CIHODARU, C., *Acte false în colecția „Documente privind istoria României", seria A (Moldova)* (II) . . . . . XXIII/2 (1986), p. 871—884
409. CIHODARU, C., *Acte false în colecția „Documente privind istoria României", seria A (Moldova)* (III) . . . . . XXV/1 (1988), p. 481—497

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

410. CIOBANU, Veniamin, *„Modelul polonez" oglindit în literatura istorică medievală românească (secolele XV—XVII). Considerații generale* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 587—593
411. CIOBANU, Veniamin, *Din istoriografia raporturilor politice internaționale ale Țărilor Române din secolul XVII: realizări și perspective* (I) . . . . . XXVI (1989), p. 509—524
412. CIOBANU, Veniamin, *Din istoriografia raporturilor politice internaționale ale Țărilor Române din secolul XVII: realizări și perspective* (II) . . . . . XXIX (1992), p. 395—417
413. CIUBOTARU, Mircea, *Toponimia bazinului hidrografic Rebricea (jud. Iași — jud. Vaslui). Oiconimele. Perspectivă istorică* (I) . . . . . XXVIII (1991), p. 301—332
414. CIUBOTARU, Mircea, *Toponimia bazinului hidrografic Rebricea (jud. Iași — jud. Vaslui). Oiconimele. Perspectivă istorică* (II) . . . . . XXIX (1992), p. 419—451
415. FLORESCU, Gheorghe I., *Europa de est într-o revistă americană* . . . . . XXVI (1989), p. 525—534
416. FLORESCU, Gheorghe I., *Duiliu Zamfirescu: publicist și memorialist* . . . . . XXVII (1990), p. 187—193
417. GUBOGLU, Mihail, *Pe marginea lucrării lui Franz Babinger despre istoriografii otomani* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 853—869
418. MARINESCU, Florin, *Valorificarea documentelor românești de la Muntele Athos la Centrul de Cercetări Neogrecești din Atena* . . . . . XXVI (1989), p. 499—507
419. MURGESCU, Bogdan, BONCIU, Florin, *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice* . . . . . XXX (1993), p. 523—547
420. PANAITE, Viorel, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina DJIHAD-ului* (I) . . . . . XXII/2 (1985), p. 707—718
421. PANAITE, Viorel, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina DJIHAD-ului* (II) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 409—418
422. PANAITE, Viorel, *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval* (I) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 567—586
423. PANAITE, Viorel, *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval* (II) . . . . . XXV/2 (1988), p. 397—413
424. PANAITE, Viorel, *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval* (III) . . . . . XXVI (1989), p. 481—497
425. PANAITE, Viorel, *Cutuma în relațiile româno-otomane (secolele XVI—XVIII). Puncte de plecare pentru o discuție istoriografică* . . . . . XXX (1993), p. 507—522
426. RUSU, Adrian Andrei, *Întregiri și interpretări privitoare la itinerariile lui Iancu de Hunedoara* . . . . . XXVII (1990), p. 171—185
427. SZÉKELY, Maria Magdalena, *Itinerarii domnești: Petru Rareș* . . . . . XXVIII (1991), p. 285—299

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

428. ANTOHI, Sorin, *Cuvintele și lumea. Constituirea limbajului social-politic modern în cultura română* (I) . . . . . XXX (1993), p. 549—572
429. HUREZEANU, Damian, *Trecerea de la vechiul regim la formele de viață moderne (o problemă controversată a mișcării de idei din România)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 415—434
430. PANAITESCU, P. P., *Renașterea și românii* (prezentare de *Ștefan S. Gorovei*) . . . . . XXII/2 (1985), p. 719—734
431. PIPPIDI, Andrei, *Epoca Renașterii în literatura română* . . . . . XXII/2 (1985), p. 735—741
432. *Probleme ale istoriografiei actuale.* Dezbatere organizată în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" la 3 decembrie 1984 (Al. ZUB, Pompiliu TEODOR, Alexandru DUȚU, Gh. PLATON, Ștefan LEMNY, Vasile NEAMȚU, L. BOICU, Ștefan S. GOROVEI, Gh. BUZATU) . . . . . XXIII/2 (1986), p. 885—896
433. SPINEI, Victor, GUBOGLU, Mihail, *Pe marginea unei istorii a relațiilor româno-tatare* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 435—441

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MISCELLANEA

434. AGACHE, D., *O localitate regăsită: „Overc[hel]ăuți"* . . . . . XXV/1 (1988), p. 499—506
435. ANDREESCU, Ștefan, *Știri diverse și interpretări felurite* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 595—602
436. ANDREESCU, Ștefan, *„Costea Chihaia" și înscăunarea lui Matei Basarab* . . . . . XXVI (1989), p. 535—539
437. BARBU, Daniel, *Întregiri Brâncovenești* . . . . XXVI (1989), p. 547—550
438. BOICU, I., *Cazul diplomatului Al. Beldiman în arhiva Hohenzollern-Sigmaringen* . . . . . XXI (1984), p. 497—499
439. BUTNARIU, Viorel M., *Tezaure monetare din secolele XV—XVII descoperite în Moldova* . . . . . XXV/1 (1988), p. 267—274
440. BUTNARIU, Viorel M., PUȘCAȘU, Voica-Maria, *Tezaure monetare din secolele XV—XVII descoperite în Moldova* (II) . . XXX (1993), p. 573—576
441. CIUREA, D., *Referiri asupra operei istorice a lui Ilie Minea* . . . . . XXV/2 (1988), p. 461—463
442. GLÜCK, Eugen, *Un ziar suedez despre Războiul de Independență al Românici* . . . . . XXIV/2 (1987). p. 603—604
443. GOROVEI, Ștefan S., *Miscellanea genealogica. 1. Note cantemiriene. 2. Glosse arhondologice* . . . . . XXI (1984), p. 489—496
444. GOROVEI, Ștefan S., *Miscellanea genealogica* (II) . . . . . XXIII/1 (1986), p. 443—452
445. HEPPNER, Harald (Graz, Austria), *Relațiile economice habsburgo-moldave în jurul anului 1800* . . . . . XXV/2 (1988), p. 451—459
446. HOLBAN, Maria, *Câteva din antecedentele lui Ladislau de Dobâca, ruda de sânge a lui Vlaicu Vodă* . . . . . XXV/2 (1988), p. 435—438
447. IVĂNESCU, D., *Contribuții privind activitatea inginerilor hotarnici din școala lui Gh. Asachi* . . . . . XXV/1 (1988), p. 507—512
448. LEMNY, Ștefan, *Știri despre români într-o publicație iluministă: „Berlinische Monatsschrift"* . . . . . XXII/2 (1985), p. 747—752
449. MĂȚĂ, Cornelia, *Mircea Eliade — repere biobibliografice* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 605—610
450. MIHAIL, Zamfira, *Receptarea operei lui A. D. Xenopol peste hotare și afirmarea continuității poporului român* . . XXII/2 (1985), p. 753—755
451. MÎNDRUȚ, Stelian, *Profesorul Ilie Minea și cursul de* **Istoria Românilor** *de la Facultatea de Litere din Iași în anul 1920—1921* . . . . . XXV/2 (1988), p. 465—468
452. PIPPIDI, Andrei, *O cronică muntеană și un cronicar moldovean: o ipoteză* . . . . . XXVI (1989), p. 541—546
453. RUSU, Adrian Andrei, *Datarea ferecăturii evangheliarului lui Lațcu Cânde de la mănăstirea Neamț* . . . . . XXII/2 (1985), p. 743—746
454. STOIDE, Const. A., *Ecoul revoltei ienicerilor (1703) în Moldova* . . . . . XXI (1984), p. 485—488
455. TODERAȘCU, Ion, *Două scrisori de la Martha Bibescu* . . . . . XXII/2 (1985), p. 757—758
456. UNGUREANU, Mihai-Răzvan, *Un document cartografic de la finele secolului XVII* . . . . . XXX (1993), p. 577—584
457. URSU, N. A., *Din nou despre paternitatea* **Istoria Țării Rumânești**, *atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino* . . XXV/2 (1988), p. 439—450

*

458. MIHAIL, Paul, *Contribuții la* **Bibliografia Românească Veche** *(1785—1830)* (I) . . . . . XXI (1984), p. 501—528
459. MIHAIL, Paul, *Contribuții la* **Bibliografia Românească Veche** (II) . . . . . XXII/2 (1985), p. 759—778
460. MIHAIL, Paul, *Contribuții la* **Bibliografia Românească Veche** (III) . . . . . XXIII/2 (1986), p. 909—947
461. MIHAIL, Paul, *Vechi tipărituri românești (1831—1871)* (I) . . . . . XXV/2 (1988), p. 483—500

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

462. MIHAIL, Paul, *Vechi tipărituri românești (1831—1871)* (II) . . . . . XXVI (1989), p. 551—573
463. MIHAIL, Paul, *Vechi tipărituri românești (1831—1871)* (III) . . . . . XXVII (1990), p. 195—214
464. RĂPĂ-BUICLIU, Dan, CARATAȘU, Mihai, *Foi volante eteriste. Contribuție la* **Bibliografia Românească Veche** . . . . XXII/2 (1985), p. 779—788
465. STĂNCIULESCU-BÎRDA, Alexandru, *Contribuții la* **Bibliografia istorică a României** (I) . . . . . XXV/1 (1988), p. 513—520
466. STĂNCIULESCU-BÎRDA, Alexandru, *Contribuții la* **Bibliografia istorică a României** (II) . . . . . XXV/2 (1988), p. 469—482
467. STĂNCIULESCU-BÎRDA, Alexandru, *Contribuții la* **Bibliografia istorică a României** (III) . . . . . XXVI (1989), p. 575—587

ADDENDA ET CORRIGENDA

I. DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA

468. AGACHE, D., *Documente noi. Alte forme documentare* . . . . . XXI (1984), p. 529—532
469. AGACHE, D., *Un document fals de la Ștefan cel Mare* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 613—617
470. CIOCAN, Nistor, *Documente noi* . . . . . XXII/2 (1985), p. 790—796
471. PĂLTĂNEA, Paul, *Un document de la Ștefan cel Mare* . . . . . XXII/2 (1985), p. 789—790
472. PĂLTĂNEA, Paul, *Observații asupra indicilor de nume* . . . . . XXII/2 (1985), p. 796—803
473. PĂLTĂNEA, Paul, *Documente noi* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 611—613
474. SION, Ion T., *Observații asupra indicilor de nume* . XXI (1984), p. 533—536
475. STOICA, Corneliu, *Observații asupra indicilor de nume. Unele oiconime din bazinul hidrografic al râului Trotuș* . . XXIII/2 (1986), p. 897—904

II. VARIA

476. ANGELESCU, Constantin C., *Cu privire la bibliografia revistei „Cercetări istorice" (1925—1947)* . . . . . XXI (1984), p. 539
477. ANGELESCU, Constantin C., *Gheorghe Costa-Foru, doctor în drept de la Paris (1850)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 907
478. BUTNARIU, Viorel M., *Note numismatice* (I) . . XXV/1 (1988), p. 527—534
479. BUTNARIU, Viorel M., *Note numismatice* (II) . . XXVI (1989), p. 595—599
480. BUTNARIU, Viorel M., *Note numismatice* (III) . . . XXX (1993), p. 585—592
481. CHIRICA, Vasile, *O ADDENDA ET CORRIGENDA incompletă și incorectă* . . . . . XXIV/1 (1987), p 489—491
482. CIHODARU, C., *Cu privire la volumul ALEXANDRU CEL BUN* . . . . . XXI (1984), p. 539—540
483. CIUBOTARU, Mircea, *Repertoriul arheologic al județului Iași* . . . . . XXIII/1 (1986), p. 453—461
484. DURĂ, Ioan, *Mitropoliți români pictați la Muntele Athos* . . . . . XXV/2 (1988), p. 509—511
485. GOROVEI, Ștefan S., *La FONTES HISTORIAE DACO-ROMANIAE, IV. SCRIPTORES ET ACTA IMPERII BYZANTINI SAECULORUM IV — XIV, București, 1982* . . . . . XXI (1984), p. 537—538.
486. GOROVEI, Ștefan S., *Precizări necesare* . . . XXII/2 (1985), p. 805—806
487. GOROVEI, Ștefan S., *Precizări utile și reveniri necesare* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 905—906
488. GOROVEI, Ștefan S., *Îndreptări, precizări, adăugiri* . . . . . XXV/1 (1988), p. 521—522

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

489. GOROVEI, Ştefan S., *Îndreptări şi adăugiri necesare. 1. Numele spătarului; 2. O eroare şi „sursele" ei; 3. Cărturari şi artişti ai patriciatului sucevean* . . . . . XXV/2 (1988), p. 513—514
490. MIHAIL, Paul, *Pe marginea lucrării L'ÉPIRE ET LES PAYS ROUMAINS* . . . . . XXV/2 (1988), p. 505—508
491. MIHAIL, Paul, *Din nou despre dantile voievodale către schitul Poiana Mărului (Buzău)* . . . . . XXVIII (1991), p. 333—340
492. NASTASĂ, Lucian, *Cu privire la primele cursuri ale lui Ilie Minea* . . . . . XXVI (1989), p. 589—593
493. REZACHEVICI, Constantin, *Două precizări pe marginea unor recente publicaţii* . . . . . XXV/1 (1988), p. 523—526
494. REZACHEVICI, Constantin, *Din nou despre data bătăliei de la „Cornul lui Sas"* . . . . . XXV/2 (1988), p. 501—503
495. ŢURLEA, Petre, *Pe marginea unui volum de corespondenţă* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 619—624

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

496. ABÎZOVA, E. N., BÎRNEA, P. P., NUDELMAN, A. A., *Drevnosti Starogo Orcheja—Zolotoordynskij-period*, Chişinău, Ed. „Ştiinţa", 1981, 99 p. *(Victor Spinei)* . . . . . XXI (1984), p. 546—547
497. ABÎZOVA, E. N., BÎRNEA, P. P., NUDELMAN, A. A., *Drevnosti Starogo Orcheja — Moldovskij period*, Chişinău, „Ed. Ştiinţa", 1982, 99 p. *(Victor Spinei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 883
498. *Actele martirice*. Studiu introductiv, traducere, note şi comentarii de pr. prof. Ioan RAMUREANU, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune, 1982, 372 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 675
499. *Sur l'actualité des Lumières. Aufklärung heute*, réd. par Zoran KONSTANTINOVIĆ ş.a., Innsbruck, 1983, [143] p. *(Al. Zub.)* . . XXI(1984), p. 684
500. ADAMEŞTEANU, Dinu, *Civilizaţii antice din Italia meridională. Basilicata antică. Istorie şi monumente*, traducere Al. S. ŞTEFAN, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 168 p. + planşe *(Virgil Mihailescu-Bârliba)* . . . . . XXI (1984), p. 601—602
501. ADĂNILOAIE, N., *Independenţa naţională a României*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1986, 398 p. *(L. BOICU)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 581—582
502. ADĂNILOAIE, Nichita, IORDACHE, Anastasie, OPRESCU, Paul, PORŢEANU, Alexandru, STAN, Apostol, *Unitatea naţională a românilor în epoca modernă 1821—1918*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1985, 278 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . XXIII/2 (1986), p. 1033—1034
503. AGÉMIAN, Sylvia, *Manuscrise miniate armene în colecţii din România*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1982, 29 p. + 30 ilustr. *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 663—664
504. AKA, Ismail, *Timur'un Ankara savaşı (1402) felihnâmesi* („Cartea de biruinţă" a lui Timur privind lupta de la Ankara — 1402), „Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi" cilt XI (1981—1986), sayi 15, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1986, p. 1—22 *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 599—600
505. ALBU, Corneliu, *Pe urmele lui Ion-Inocenţiu Micu-Klein*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1983, 260 p. *(Ştefan Lemny)* . . XXI (1984), p. 651
506. ALEXANDRESCU, Sorin, *„Junimea": discours politique et discours culturel*, în vol. *Libra — Etudes roumaines offertes à Willem Noomen à l'occasion de son soixantième anniversaire*, ed. par I. P. CULIANU, Groningen, Presse de l'Université, 1983, p. 47—79 *(Al. Zub)* . . . . XXII/2 (1985), p. 901
507. ALEXIANU, Al., *Un bucureştean de altădată: risipitorul logofăt Dudescu*, Roma, Ed. „Nagard", 119 p. *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 652
508. ALPKAN, Bahaeddin, Emekli Korgeneral, *Geleceğin rehberi arşiv ve arşivcilik* (Ghid al viitorului arhivei şi arhivistică), Derbyen (întocmit de...), Ankara, Ed. „Basbakanlik Basimevi", 1985, XXX + 502 p. (T. C.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Başbakanlik Yayimlari) *(Mihail Guboglu)* . XXV/2 (1988), p. 573—576
509. *Amintiri despre Liviu Rebreanu*, text stabilit, antologie și prefață de *Ion POPESCU-SIRETEANU*, Ed. „Junimea", Iași, 1985, 203 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1060
510. ANDERSON, R. J., HUGHES, J. A., SHARROCK, W. W., *Philosophy and the Human Sciences*, London & Sydney, Croom Helm, 1986, 275 p. *(Radu Neculau)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 601—602
511. ANDREESCU, Ștefan, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești*, în *BOR*, 9—10/C, 1982, p. 853—867 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 648
512. ANDREESCU, Ștefan, *Cronica lui Ștefan cel Mare și înțelesurile unei întreruperi*, în *RITL*, 4/XXXI, 1983, p. 67—72 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 647—648
513. ANDREESCU, Ștefan, *Alliances dynastiques des princes de Valachie (XIVe — XVIe siècle)* în *RESEE*, 4/XXIII, 1985, p. 359—368 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1017—1018
514. ANDREI, Petre, *Opere sociologice*, IV, ediție îngrijită de Mircea MĂCIU, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 367 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 870—871
515. ANGHEL, Gheorghe, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII—XVI*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 208 p. + 16 tab. *(Adrian Andrei Rusu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 563—564
516. ANGHELESCU, Mircea, *Scriitori și curente*, București, Ed. „Eminescu", 1982, 217 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1058
517. ANGHELESCU, Mircea, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, Ed. „Minerva", 1986, 407 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 578—579
518. ANGHELESCU, Mircea, *Lectura operei*, București, Ed. „Cartea Românească", 1986, 226 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 704—705
519. *Între Antichitate și Renaștere. Gândirea Evului Mediu de la începuturile patristice, la Nicolaus Cusanus*, traducere, selecția textelor, prezentări, bibliografie, indici și note de Octavian NISTOR, prefață de Gh. VLĂDUȚESCU, vol. I—II, București, Ed. „Minerva", 1984, 312 p. + 339 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 923—924
520. ANTONIADE, Constantin, *Opere*, studii selectate, notă asupra ediției, note și comentarii de Ion Mihai POPESCU, București, Ed. „Eminescu", 1985, XLVIII + 746 p. *(Ștefan Lemny)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1009—1010
521. APOLZAN, Mioara, *Aspecte de istorie literară. Destinul unei publicații: R.F.R.*, București, Ed. „Minerva", 1983, 406 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 661
522. *Archeologičeskie izučenija pamjatnikov 6—15 vekov v Cechi 1975—1985 gg.*, Praga, 1985, 275 p., Institut Archeologii Cehoslovackaj A.N. *(Alexandru Andronic, Rodica Popovici)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 535—538
523. ARDELEANU, Ion, ARIMIA, Vasile, MUȘAT, Mircea (coordonatori), *23 August 1944. Documente*, I. *1939—1943*; II. *1944*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, CXLIII + 656 p.; 872 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 905—906
524. *Arhiepiscopia Sibiului — pagini de istorie*, Sibiu, 1981, 301 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 880
525. ARIÈS, Philippe, *Le Temps de l'Histoire*, préface de Roger CHARTIER, 2e édition, Paris, Edition du Seuil, 1986, 527 p. (collection „Univers Historique") *(Alexandru Florin Platon)* . . XXIV/1 (1987), p. 529—530
526. ARONOWITZ, Stanley, *The Crisis in Historical Materialism. Class, Politics and Culture in Marxist Theory*, New York, Bergin Publishers Book, 1981, 345 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 671
527. ARRIGNON, Jean-Pierre, *Remarques sur le titre de Kagan attribué aux princes russes d'après les sources occidentales et russes des IXe—XIe s.*, în „Зборник радова Византолошког Института" /Recueil des travaux de l'Institut d'Études Byzantines, XXIII, Belgrad, 1984, p. 63—71 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1090—1091

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

528. ARRIGNON, Jean-Pierre, *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 à 1043*, în *RES*, LV/1, 1983, p. 129—137 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1091

529. *Arta românească în „secolul luminilor"*, coord. Răzvan THEODORESCU, Bucureşti, 1984, 189 p. *(Al. Zub)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1070—1071

530. *Arte poetice. Renaşterea*, selecţia, prezentarea şi traducerea textelor: Doina CONDREA DERER, Sorina BURCESCU, Alexandra EMILIAN, Aurora NASTA, Ionel MARINESCU, Andrei IONESCU, Mihaela ANGHELESCU IRIMIA, Hans MÜLLER, Elena POPESCU, Radu SĂNDULESCU, Dan ALEXE, Ion PETRICĂ, Aurel COVACI, Tiberiu PLETER, Mihai MORARIU, Szabolcs MOLNÁR, Francisca BĂLTĂCEANU, Carmen CENGHER, Ştefan ROSTAŞ, Dan SLUŞANSCHI, Bucureşti, Ed. „Univers", 1986, 70 p. *(Lucian Nastasă)* . . XXIV/2 (1987), p. 711—712

531. ARVINTE, Vasile, *Român, românesc, România*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 239 p. *(Al. Zub)*. . . . XXI (1984), p. 642

532. ASLANIS, Ioannis, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlunghügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens*, 1975—1979. Die Frühbronze zeitlichen Funde und Befunde, Berlin, 1985, 335 p. + 183 planşe (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 4) *(A. László)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 533—535

533. *Aspecte ale civilizaţiei româneşti în secolele XIII—XVII. Culegere de studii*, redactor coordonator Emil Ioan EMANDI, Suceava, 1986, 120 p. *(Ştefan S. Gorovei)*. . . . . XXIV/2 (1987), p. 690—691

534. *Aspecte ale luptei pentru unitate naţională. Iaşi (1600 — 1859 — 1918)*, coordonatori: Gh. BUZATU, A. KARETCHI, D. VITCU, Iaşi, Ed. „Junimea", 1983, 409 p. *(Ştefan S. Gorovei, L. Boicu)* . . . . . XXI (1984), p. 561—564

535. D'AUCHAMP, Christian, *Bucureşti văzut de un străin*, prefaţă de Amelia PAVEL, Ed. „Sport-Turism", 1982, 18 p. + 28 ilustr. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 666

536. AVRAM, Mircea, *Calendarele sibiene în limba germană (sec. XVII—XX)*, II, Sibiu, 1982, 76 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 616

537. BACALBAŞA, Constantin, *Bucureştii de altădată*, I (1871—1877), ediţie îngrijită de Aristiţa şi Tiberiu AVRAMESCU, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1987, 332 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 635

538. BACZKO, Bronislaw, *Les imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectifs*, Paris, Payot, 1984, 242 p. *(Al. Zub)* . . XXIII/2 (1986), p. 1083—1084

539. BARBU, Daniel, *Pictura murală din Ţara Românească în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1986, 109 p. + 100 fig. color şi alb-negru *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 587—588

540. BAFFI, Mariano, *La Romania alla ricerca di Roma*, Roma, Ed. „Nagard", 1984, 275 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 569—570

541. BAHNER, Werner, *Forme, idei, evoluţii în literaturile popoarelor romanice*, trad. de Yvette DAVIDESCU, Bucureşti, Ed. „Univers", 1982, 359 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1106

542. BALARD, Michel, *Gênes et la mer Noire (XIII e — XV e siècles)*, în „Revue Historique", CCLXX/1, 1983, p. 31—54 *(Ştefan Andreescu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 941

543. BALIGOT DE BEYNE, Arthur, *Corespondenţă cu Alexandru Ioan Cuza şi Costache Negri*, studiu introductiv, selectarea şi traducerea textelor, note, comentarii şi indici de Emil BOLDAN, Iaşi, Ed. „Junimea", 1986, XXXVI + 403 p., 30 ilustraţii şi 6 p. facsimile *(L. Boicu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 677—678

544. *Balkan bibliography*, VII — 1978. Edited by Th. VERRON-KARAKOSTA, D. LONKIDOU-MAVRIDOU, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1982, XXVII + 432; Supllement, edited by Kon. HATZOPOULOS, 326 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 673

545. *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. VI, ed. de Ştefan PASCU, Ioan CHINDRIŞ, Ioan GABOR, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1983, 447 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 624—625

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

546. BARNEA, I., ILIESCU, O., *Constantin cel Mare*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, 212 p. + 24 planşe *(Virgil Mihailescu-Bârliba)* . . . . . XXI (1984), p. 602—604

547. BARTH, Hans, *Conrad Haas. Leben und Wert in Wort und Bild*, Bukarest, „Kriterion" Verlag, 1983, 60 p. + 47 il. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1053

548. BASCAPÉ, Giacomo C., DEL PIAZZO, Marcello, con la cooperazione di Luigi BORGIA, *Insegne e simboli. Araldica publlico e privato medievale e moderno*, Roma, Ministero per i beni culturali e ambientali, 1983, 1064 p. + ilustr. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . XXI (1984), p. 668

549. BATARIUC, Paraschiva-Victoria, *Din nou despre o inscripţie de la Mănăstirea Putna — piatră de mormânt sau pisanie de la casă domnească ?*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean", XIII—XIV, 1986—1987, p. 439—443 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 644—645

550. BAYRAK, M. Orhan, *Osmanli tarihi. Yazarlari (Biyoğrafi ve Bibliografi)* [Istoriografii otomani (Bio-bibliografii)], Istanbul, „Osmanli Tayinevi", 1982, 248 p. + 1 portret *(Mihail Guboglu)* . . . XXIII/2 (1986), p. 982—985

551. BĂDESCU, Ilie, *Sincronism european şi cultură critică românească. Contribuţii de sociologie istorică privind cultura modernă românească*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 328 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 970—971

552. BĂLAN, Ioanichie, *Pateric românesc ce cuprinde viaţa şi cuvintele unor cuvioşi părinţi ce s-au nevoit în mănăstirile româneşti, secolele XIV — XX*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune, 1980, 735 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1044—1045

553. BĂLAN, Ioanichie, *Vetre de sihăstrie românească, secolele IV—XX*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune, 1982, 575 p. *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 642—643

554. BEALES, Derek, *Joseph II.* (I) *In the Shadow of Maria Theresa 1741—1780*, Cambridge University Press, 1987, 491 p. + Bibliography + General Index *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 569—573

555. BECEANU, D. *Date istorice privind cultura plantelor legumicole din grupa verzei în evul mediu românesc*, în „Lucrări Ştiinţifice", Institutul Agronomic „Ion Ionescu de la Brad", Iaşi, Seria Horticultură, vol. XXX, 1986, p. 19—22 *(Ecaterina Negruţi)* . . . . XXV/1 (1988), p. 590

556. BECK, Erich, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren 1965—1975*, Dortmund, 1985, 534 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1000—1001

557. BECK, Hanna, *Alexander von Humboldts Reise dürchs Baltikum nach Russland und Sibirien (1829)*, Stuttgart, Edition Erdmann in K. Thienemann Verlag, 1983, 275 p. + 2 h. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 925

558. *Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen*, herausgegeben von Paul PHILIPPI, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1984, 336 p. *(Siebenbürgisches Archiv.*, Folge 3, Bd. 17) *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 692—693

559. BEIU-PALADI, Luminiţa, *Romantismul italian şi literatura română a secolului al XIX-lea. Relaţii şi similitudini*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1982, 191 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1056—1057

560. BELDICEANU, Nicoară, *Însemnări asupra românilor din Balcani la lumina surselor otomane*, în „Buletinul Bibliotecii Române", XI (XV), Freiburg i.Br., 1934, p. 1—14 *(Ştefan S. Gorovei)* . . XXII/2 (1985), p. 882—883

561. BELDICEANU, Nicoară, *Les biens du monastere d'Aya Sofya à Trébizonde dans la région d'aqdjaabad avant 1461*, extras din „Afieroma sto Nikos Svoronos", I, Rethymno, 1986, p. 325—344 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . XXV/1 (1988), p. 624

562. BELDICEANU, Nicoară, *Românii din Herţegovina (XIII—XVI)*, în „Buletinul Bibliotecii Române", XIV (XVIII), Freiburg i.Br., 1987/88, p. 83—102 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 638—639

563. BELDICEANU, Nicoară, BELDICEANU-STEINHERR, Irène, *Note asupra birului, câtorva dregătorii din Principate şi robilor tătari*, în „Buletinul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bibliotecii Române", XIII (XVII), Freiburg, 1986, p. 1—16 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 693—694

564. BELDICEANU, Nicoară, BELDICEANU-STEINHERR, Irène, *Corinthe et sa région en 1461 d'après le registre TT 10*, în „Südost-Forschungen", XLV, 1986, p. 37—61 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 713.

565. BELDICEANU, Nicoară, BELDICEANU-STEINHERR, Irène, *Une mesure ottomane d'origine balkanique pour les liquides: le čabur*, în „Turcica", t. XIX, 1987, p. 225—245 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 665

566. BELDICEANU, Nicoară, BELDICEANU-STEINHERR, Irène, *Les informations les plus anciennes sur les florins ottomans*, în *A Festschrift Presented to Ibrahim Artuk on the Occasion of the 20th Aniversary of the Turkish Numismatic Society*, Istanbul, 1988, p. 49—64 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 666

567. BENJAMIN, Jules R., *A Student's Guide to History*, Fourth Edition, New York, St. Martin's Press, 1987, XIII+167 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 603

568. BENNASSAR, Bartolomé, *Inchiziţia spaniolă (sec. XV—XIX)*, traducere din limba franceză de Cornelia ROMAN, control ştiinţific şi adnotări de Victor KERNBACH, Bucureşti, Ed. Politică, 1983, 333 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 945—946

569. BERINDEI, Dan, *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1984, 312 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 896

570. BERINDEI, Dan, *L'an 1848 dans les Pays Roumains*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 119 p. *(L. Boicu)* . . . XXII/2 (1985), p. 896

571. BERINDEI, Dan, *Cultura naţională română modernă*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1986, 502 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 517—519

572. BERINDEI, Dan, GAVRILĂ, Irina, *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIIIe siècle*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26.IX.1982*, I, Madrid, 1983, p. 239—253 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1018

573. BERKI, R. N., *The History of Political Thought. A Short Introduction*, London and Melbourne, „Dent", 1984, 216 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p 1105

574. *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, herausgegeben von Ralph MELVILLE und Hans-Jurgen SCHRÖDER, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1982, XVII+539 S. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 613—614

575. BERNARD COHEN, I., *Revolution in Science*, Cambridge, Mass., and London, England. The Belknap Press of Harvard University Press, 1985, XX + 711 p. *(Sorin Antohi)* . . . . XXV/2 (1988), p. 599—600

576. BERZA, Mihai, *Pentru o istorie a culturii româneşti*. Culegere de studii editată cu o introducere şi note de Andrei PIPPIDI, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1985, 265 p. *(Ştefan S. Gorovei)*. . . . XXIII/2 (1986), p. 1010—1011

577. BEYME, Klaus von, *Parteien in Westlichen Demokratien*, München, R. Piper u. Co., 1982, 520 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 688

578. *Bibliografia istorică a României*, VI, 1979—1984, Ed. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1982, 532 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1001—1002

579. *Bibliografia relaţiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918)*, III, lucrare coordonată de Ioan LUPU şi Cornelia ŞTEFĂNESCU, întocmită de Ana-Maria BREZULEANU, Catrinel PLEŞU, Michaela ŞCHIOPU, Cornelia ŞTEFĂNESCU, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1985, 308 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1000

580. *Bibliografia românească modernă. 1831—1918*, vol II *(D—K)*, prefaţă de Gabriel ŞTREMPEL, Bucureşti, Ed Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, XXIV+

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

892 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 558—559

581. BIRABEN, Jean-Noël, *Rabelais démographe et utopiste de la population*, în „Population", Paris, 1984, nr. 4—5, p. 733—750 *(Ecaterina Negruţi)* . . . . . XXIV/1 (1987, p. 600

582. BIRABEN, Jean-Noël, BONNEUIL, Noël, *Population et économie en Pays de Caux aux XVIe et XVIIe siècles*, în „Population", Paris, 1986, nr. 6, p. 937—960 *(Ecaterina Negruţi)* . . . XXIV/1 (1987), p. 600

583. BISKUP, Marian, *Jan Długosz (1415—1480) jako historyk polski i Krajów Europy środkowoschodniej*, în „Zapiski historyczne", tom. XLVI, 1981, nr. 4, p. 35 (611) — 52 (628) *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 677—678

584. BOARDMAN, John, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu*, traducere de Maria ALEXANDRESCU VIANU şi Petre ALEXANDRESCU, introducere, note, dosar pentru Marea Neagră şi glosar de Petre ALEXANDRESCU, Ed. „Meridiane", Bucureşti, 1988, 448 p. + 317 ilustr. + hărţi *(Raluca Verussi, Sergiu Iosipescu)*. . . . . XXIX (1992), p. 478—481

585. BOCŞAN, Nicolae, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, Ed. „Facla", 1986, 428 p. (ŞTEFAN LEMNY) . . . . . XXIV/1 (1987), p. 576—577

586 BODEA, Cornelia, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, vol. I—II, 1276 p ; 1199 p., Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982 *(Gh. Platon)* . . . . . XXI (1984), p. 572—575

587. BOELCKE, Willi A., *Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1987, X + 157 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXVI (1989), p. 657

588. BOGACI, Gheorghe, *Alte pagini de istoriografie literară*, Chişinău, „Literatura artistică", 1984, 214 p. *(Ştefan S. Gorovei)*. . . . . XXIV/2 (1987), p. 703—704

589. BOGDAN, Corneliu, PREDA, Eugen, *Sferele de influenţă*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, 324 p. *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 723—724

590. BOIA, Lucian, *Probleme de geografie istorică*, Bucureşti, Tipografia Universităţii, 1985, 191 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 553—554

591. BOIANGIU, Aneta, *Curs special de heraldică. Probleme controversate ale heraldicii româneşti*, Bucureşti, 1981, 92 p. multipl. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 547—550

592. BOICU, Leonid, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1986, 296 p. *(Gheorghe Cliveti)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 515—517

593. BOLD, Emilian, *Consolidarea unităţii naţional-statale româneşti. Măsuri legislative, economice, politice şi sociale (1918—1940)*, Iaşi, Univ. „Al. I. Cuza", 1987, 178 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 603—605

594. BOLL, Michael M., *Cold War in the Balkans. American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria, 1943—1947*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1984, X+250 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 623

595. BORDA, Valentin, *Călători şi exploratori români*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1985, 502 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1002

596. BORZA, Alexandru, *Amintirile turistice ale unui naturalist. Călător pe trei continente*. Cuvânt înainte de prof. dr. N. BOTNARIUC. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note, tablou bio-bibliografic şi glosar de Gheorghe LASCU, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1987, 209 p. *(Nicolae Edroiu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 597

597. BOJOVIĆ, Boško, *Dubrovnik et les Ottomans (1430—1472). 20 actes de Murad II et de Mehmed II en médio-serbe*, în „Turcica", XIX, 1987, p. 119—173 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 666

598. BOTEZAN, Ioana, MATEI, Alexandru, *Arhiva personală Timotei Ciparius. Catalog*, Bucureşti, 1982, 519 p. *(Al. Zub)* . . . **XXI (1984), p. 619**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

599. BOTORAN, Constantin, CALAFETEANU, Ion, CAMPUS, Eliza, MOISUC, Viorica (coordonatori), *România şi Conferinţa de pace de la Paris (1918—1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 413 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXI (1984), p. 585—586
600. BOTZ, Gerhard, FLECK, Christian, MÜLLER, Albert, THALLER, Manfred, (Hrsg.), *„Qualität und Quantität". Zur Praxis der Methoden der Historischen Sozialwissenschaft*, Frankfurt/New York, Campus Verlag, 1988, 366 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXVI (1989), p. 658—659
601. BOURDÉ, Guy, MARTIN, Hervé, *Les écoles historiques*, Paris, Ed. du Seuil, 1983, 314 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 929
602. BRANDI, Cesare, *Teoria generală a criticii*, traducere de Mihail B. CONSTANTIN, Bucureşti, Ed. „Univers", 1985, 472 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 513
603. BRANCOVICI, Gh., *Cronica românească*, ed. critică de Damaschin MIOC şi Marieta ADAM-CHIPER, studiu introductiv de Damaschin MIOC, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1987, 81 p. + foto + indice *(D. Ivănescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 588
604. BRATILOVEANU, Gheorghe, SPĂNU, Mihai, *Monumente de arhitectură în lemn din ţinutul Sucevei*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1985, 133 p. + 107 pl. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1068—1069
605. BRAUDEL, Fernand, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, vol. I—II, trad. şi postfaţa de Adrian RIZA, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1984, 343 + 447 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 936
606. BRAUDEL, Fernand, *Jocurile schimbului*, traducere şi prefaţă de Adrian RIZA, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1985, I: 462 p.; II: 447 p. („Biblioteca de artă", 404, 405) *(Corneliu Stoica)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1095
607. BRAUDEL, Fernand, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, traducere de Aurica GHEORGHE, prefaţă de Alexandru DUŢU, 2 vol., Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1985, 415 + 393 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1096
608. BRAUDEL, Fernand, *L'identité de la France*, I. *Espace et histoire*, II—III. *Les hommes et les choses*, Paris, „Arthaud-Flammarion", 1986, 368 + 222 + 478 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 662—664
609. BRAUDEL, Fernand, *Grammaire des civilisations*, Paris, „Arthaud-Flammarion", 1988, 607 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . XXIX (1992), p. 481—482
610. BRĂTESCU, G. (red.), *Apărarea sănătăţii ieri şi azi. Studii, note şi documente*, Bucureşti, Ed. Medicală, 1984, 596 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1052—1053
611. BRĂTESCU, Gh. V., *Vrăjitoria de-a lungul timpului*, Bucureşti, Ed. Politică, 1985, 319 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . XXIV/2 (1987), p. 530—533
612. BRĂTIANU, Gheorghe I., *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, trad. Michaela SPINEI, ed. Victor SPINEI, 2 vol., Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1988, 352 + 387 p. *(Lucian Nastasă)* XXVI (1989), p. 632
613. BREZEANU, Stelian, *Daco-Romanian Continuity. Science and Politics*, Bucharest, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 134 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 880
614. BUES, Almut, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron wärend des Ersten Interregnums in Polen 1572—1573*, Wien, VWGÖ, 1984, 362 p. (Dissertationen der Universität Wien) *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 946
615. BULEI, Ion, *Lumea românească la 1900*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1984, 328 p. *(Cătălin O. Turliuc)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 901
616. BULEI, Ion, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, Bucureşti, Ed. Politică, 1987, 568 + indice + rezumat *(Gh. Platon)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 566—568
617. BURCKHARDT, Jacob, *Artă şi istorie*, traducere, antologie, note şi cuvânt înainte de Mircea POPESCU, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1987, I—II, 239 p. + 243 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXV/1 (1988), p. 618
618. BUŞE, Constantin, *De la Bolivar la Cardenas*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 365 p. *(Lucian Nastasă)* . . XXIII/2 (1986), p. 1102

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

619. BUTARU, Gheorghe, *Organizațiile de masă și obștești în viața social-politică a României*, București, Ed. Politică, 1987 *(Petre Țurlea)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 539—542

620. BUTTINO, Lou, HARE, Mark, *The Remaking of a City: Rochester, New York, 1964—1984*, Dubuque, Iowa, Kendall/Hunt Publishing Company, 1984, 433 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 547—550

621. BUZATU, Gheorghe, *Războiul marilor spioni*, I, Iași, Ed. „Junimea", 1985, 250 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 587

622. *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, herausgegeben von Vera BACSKAI, Budapest, 1986, vol. I + II = 920 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIX (1992), p. 484—485

623. *Bürgertum in 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, herausgegeben von Jürgen KOCKA, München, D.T.V., 1988, vol. I — 470 p., vol. II — 450 p., vol. III — 495 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIX (1992), p. 485—486

624. *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, herausgegeben von Jürgen KOCKA, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 317 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIX (1992), p. 486—488

625. BYRNJA, P. P. *Moldavskij srednevekovje gorod v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e (XV-načalo XVI v.)*, Kišinev, Ed. „Știința", 1984, 206 p. *(Alexandru Antronic, Rodica Popovici)* . . XXIII/2 (1986), p. 954—956

626. CAMARIANO-CIORAN, Ariadna, *L'Epire et les Pays Roumains, Jannina, éd.* de l'Association d'Études Épirotes, 1984, 292 p. *(Paul Mihail)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 960—962

627. CAMPOS GRAF, Maria Elisa de ~, *Imprensa periódica e escravidão no Paraná*, Curitiba, 1981, 170 p. *(Al. Zub)* . . XXII/2 (1985), p. 950—951

628. CANTEMIR, Dimitrie, *Opere complete*, IX, tomul I, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și *Historia Moldo-Vlachica*, ediție critică, traducere, note și indici de Dan SLUȘANSCHI, prefață de Virgil CĂNDEA, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 457 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXI (1984) p. 623

629. CANTEMIR, Traian, *Studii de literatură*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 179 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 879

630. CAPROȘU, Ioan, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1989, 215 p. *(Bogdan Murgescu)* . . . . . XXIX (1992), p. 459—463

631. CARACOSTEA, D., *Scrieri alese*, I. *Critică și istorie literară*, ediție îngrijită, prefață și note de Mircea ANGHELESCU, București, Ed. „Minerva", 1986, 129 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 705

632. *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor Statului. Catalog*, București, 1985, 368 p. (Direcția Generală a Arhivelor Statului) *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 562—563

633. *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, vol. V, (1640—1644), întocmit de Marcel Dumitru CIUCĂ, Doina DUCA-TINCULESCU și Silvia VĂTAFU-GĂITAN, București, 1985, 868 p. *(D. Agache)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1005—1006

634. CAVE BROWN, Anthony, *"C". The Secret Life of Sir Stewart Graham Menzies, Spymaster to Winston Churchill*, New York, Macmillan Publishing Co., 1987, XII + 830 p. *(Gh. Buzatu)* . . . XXV/2 (1988), p. 622—623

635. *Călători români în Africa*, studiu, antologie și note de Mircea ANGHELESCU, București, Ed. „Sport-Turism", 1983, 340 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1002—1003

636. *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII (îngrijit de Maria HOLBAN — redactor responsabil, M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU și Paul CERNOVODEANU), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 690 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXI (1984), p. 622—623

637. CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția II, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al. PIRU. București, Ed. „Minerva", 1982, XVI+1059 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 871

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

638. *G. Călinescu și contemporanii săi (Corespondență primită)*, I, ediție îngrijită, note și indice de Nicolae MECU, București, Ed. „Minerva", 1984, 342 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 874

639. CĂLINESCU, George, *Aproape de Elada. Repere pentru o posibilă axiologie*, selecție și comentarii de Geo ȘERBAN, București, 1985, 256 p. (Colecția „Capricorn") *(Lucian Nastasă)* . . . XXIV/1 (1987), p. 565—566

640. CAZAN, Florentina, MUSTAȚĂ, Cătălin, *Relațiile de vasalitate moldo-polone și implicațiile lor politice la sfârșitul secolului XV și în secolul XVI*, în „Revista de Istorie", tom. 36, 1983, nr. 4, 363—371 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 550—552

641. CAZAN, Gheorghe Nicolae, RĂDULESCU-ZONER, Șerban, *Rumänien und der Dreibund 1878—1914*, București, Ed. Academiei R.S. România, 1983, 303 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXI (1984), p. 657

642. CĂZĂNIȘTEANU, Constantin, *Pe urmele lui Mircea cel Mare*, București, Ed. „Sport-Turism", 1987, 247 p. *(Georgeta Ignat)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 586—587

643. CANDEA, Virgil, SIMIONESCU, Constantin, *Prezențe culturale românești*, București, Ed. „Sport-Turism", 1984, 79 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 912

644. CEAUȘESCU, Ilie (coordonator de ediție), *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 15, București, Ed. Militară, 1984, 430 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 906—907

645. CEAUȘESCU, Ilie, CONSTANTINIU, Florin, IONESCU, Mihail E., *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 220 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 908

646. ĆELEBONOVIĆ, Aleksa, *Realismul burghez la sfârșitul secolului XIX (1860—1914)*. În românește de Ileana VULPE, prefață de Dan GRIGORESCU, București, Ed. „Meridiane", 1982, 198 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1108—1109

647. *Cercetări numismatice*, sub redacția: Florian GEORGESCU, Octavian ILIESCU și Constanța ȘTIRBU, vol. II, București, 1979, 172 p.; vol. III, București, 1980, 263 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 628—629

648. *Cercetări numismatice*, sub redacția: Florian GEORGESCU, Octavian ILIESCU și Constanța ȘTIRBU, vol. IV, București, 1982, 195 p.; vol. V, București, 1983, 218 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 876—877

649. CERNOVODEANU, Paul, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa dernière phase d'existence institutionnelle (1831—1858)*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26. IX. 1982*, I, Madrid, 1983, p. 429—446 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1019

650. CERNOVODEANU, Paul, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803—1878)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 403 p. *(Dumitru Vitcu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 579—580

651. CERNOVODEANU, Paul, ȘTEFAN, Marian, *Pe urmele Magherilor*, București, Ed. „Sport-Turism", 1983, 486 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 652—653

652. CHAMOUX, François, *Civilizația greacă în epocile arhaică și clasică*, traducerea și cuvânt înainte de Mihai GRAMATOPOL, vol-I-II; *Civilizația elenistică*, traducere de Elena LAZĂR, Ed. „Meridiane", București, 1985, 573 +226 p. *(Nelu Zugravu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 710—711

653 CHAUNU, Pierre, *Pour l'histoire*, Paris, Librairie Académique Perrin, 1984, 428 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1079—1080

654. CHAUNU, Pierre, *Le temps des Réformes. Histoire religieuse et système de civilisation*, ed. a 2-a, I—II, Bruxelles, Edition Complexe, 1984, 552 p.+

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5 h + indice *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 538—539

655. *Chicago Guide to Preparing Electronic Manuscripts*, Chicago, The University of Chicago Press, 1987, 143 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 603—604

656. CHINDRIȘ, Ioan, *Ideologia revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, București, Ed. Politică, 1983, 206 p. *(Al. Zub)* . . . XXI (1984), p. 654

657. *The Christian Community of Medieval Poland. Antologies*, editor Jerzy KLOCZOWSKI, Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, Zaklad Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981, 343 p. + note bibliografice *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXI (1984), p. 679—680

658. CIACHIR, Nicolae, BERCAN, Gheorghe, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 518 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXII/2 (1985). p. 856—860

659. CIHODARU, C., *Alexandru cel Bun*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 335 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 814—816

660. CIOBANU, Radu-Ștefan, *Neagoe Basarab (1512—1521)*, București, Ed. Militară, 1986, 200 p. („Domnitori și voievozi", 29) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 695—696

661. CIOBANU, Veniamin, *Les Pays Roumains au seuil du 18e siècle (Charles XII et les Roumains)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 172 p.; Idem, *Les Principautès Roumaines et la politique européenne (1699—1815)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 93 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 894—895

662. CIOBANU, Veniamin, *La graniță a trei imperii*, Iași, Ed. „Junimea", 1985, ... XXIII/2 (1986), p. 1032

663. CIORANESCU, Georges, *La mission de Stanislas Bellanger dans l'Empire ottoman*, Thessaloniki, 1981, 295 p. *(Al. Zub)* . . . XXI (1984), p. 685

664. CIPARIU, Timotei, *Discursuri*, ed. îngrijită, antologie și glosar de Ștefan MANCIULEA și Ion BUZAȘI, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 191 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1008

665. CIPARIU, Timotei, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela PAMFIL, introducere de Gavril ISTRATE, București, Ed. Academiei R.S. România, 1987, LVII + 475 p. *(Cornelia Mâță)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 600—601

666. CIREȘ, Lucia, BERDAN, Lucia, *Descântece din Moldova. Texte inedite*, Iași, 1982, LXII + 420 p. *(Al. Zub)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1075—1076

667. CIUBOTARU, Ion H., CIUBOTARU, Silvia, *Ornamente populare tradiționale din zona Botoșanilor. Cusături, țesături*, Botoșani, CJCES, 1982, 141 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1077

668. CIUBOTARU, Ștefan, *Pagini din istoria învățământului botoșănean 1759—1948*, București, Ed. „Litera", 1987, 195 p. + indice *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 595—596

669. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, volum îngrijit de Nicolae EDROIU, Aurel RĂDUȚIU, Pompiliu TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1985, 409 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1024

670. CIZEK, Eugen, *Secvență romană. Mijlocul secolului I al erei noastre*, Prefață de acad. Emil CONDURACHI, traducere de Sanda CHIOSE CRIȘAN și Constantin CRIȘAN, București, Ed. Politică, 1986, 429 p. *(Maria Căvășan)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 598—599

671. CIRSTEA, Cornelia, *Antioh Cantemir*, Craiova, Ed. „Scrisul Românesc", 1984, 141 p. + note *(Gabriel Bădărău)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1098—1100

672. CLEJA STOICESCU, Claudia, *Sub semnul Muzeului: arta de a privi*, București, Ed. „Sport-Turism", 1983, 259 p. *(Al. Zub)* . . . . . , XXI (1984), p. 666

673. CLIVETI, Gheorghe, *România și Puterile Garante (1856—1878)*, Iași Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, 251 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXVI (1989), p. 615—617

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

674. CLOULAS, Ivan, *Lorenzo Magnificul*, București, Ed. „Meridiane", 1987, 364 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . XXV/2 (1988), p. 609—610
675. CLOȘCĂ, Constantin, *Ateneul „Tătărași" din Iași — așezământ de cultură națională. 1919—1940*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 192 p. *(I. Saizu)* . . . . XXII/2 (1985), p. 903—904
676. CLOT, André, *Soliman le Magnifique*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1983, 469 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1094
677. *Colecția de documente de la Filiala Arhivelor Statului — județul Bacău, 1400—1864. Catalog*, întocmit de Dumitru ZAHARIA, București, 1986, 480 p. p. *(Adrian Macovei)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 676—677
678. *Coloana infinită. Din gândirea română modernă*, ediție îngrijită, prefață, indici și note de Alexandru STĂNCIULESCU-BÎRDA, București, Ed. „Albatros", XXX+703 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . XXV/(1988), p. 608—609
679. *Le comparatisme roumain*, I, coord. par Romul MUNTEANU, București, Ed. „Univers", 1982, 287 p. *(Al. Zub)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1055
680. *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26. IX. 1982*, Madrid, 1983, tom I, 615 p.; tom. II, 524 p.; tom III, 652 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXI (1984), p. 667
681. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. I, ediție de Corneliu ISTRATI, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, 1985, LXXII+321 p. *(Gabriel Bădărău)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 559
682. CONSTANTINESCU, Justin, FIRAN, Florea, NEDELCEA, Tudor, *„Arhivele Olteniei" (1922—1943). Bibliografie*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 375 p. *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 615
683. CONSTANTINESCU, Nicolae, *Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1984, 170 p. („Biblioteca de arheologie", XLIV) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1022
684. CONSTANTINIU, Florin, *Constantin Mavrocordat*, București, Ed. Militară, 1985, 194 p. („Domnitori și voievozi", 27) *(Ștefan Lemny)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1027—1028
685. CONSTANTINIU, Florin, IONESCU, Mihail, *August 1944. Repere istorice*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 260 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . XXII/2 (1985), p. 909—910
686. *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Louvain, Ed. Pectors, 1983, 503 p. *(Sergiu Iosipescu)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 990—994
687. CORBEA, Ileana, CORBEA FLORESCU, Nicolae, *Biografii posibile*, București, Ed. „Eminescu", 1984, 287 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1062
688. *Corespondența lui Vincențiu Babeș, II. (Scrisori trimise)*, ed. îngrijită, note și comentarii de George CIPĂIANU și Ana Maria CIPĂIANU, Cluj-Napoca, Ed „Dacia", 1983, 306 p. + il. („Testimonia") *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 624
689. *Corespondența lui Cezar Petrescu*, I, ediție îngrijită, cu o introducere, note și indici de Ștefan IONESCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 278 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 679
690. *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu (1932—1964)*, prezentată de Liviu CĂLIN, București, 157 p. (LUCIAN NASTASĂ) . . . . XXII/2 (1985), p. 874
691. CORFUS, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983, XXII+366 p. *(Ștefan Andreescu)* . . . XXI (1984), p. 564—566
692. CORIVAN, Nicolae, *Relațiile diplomatice ale Românici de la 1859 la 1877*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 346 p. *(Gh. Platon)* . . . . XXII/2 (1985), p. 900
693. CORNEA, Andrei, *Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină (300—800)*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 303 p. + 47 fig. *(Ion I. Solcanu)* . . . . XXII/2 (1985), p. 839—841

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

694. CORNEA, Lucian, *Cartea străină veche în biblioteca „Astra". Sec. XVIII. Catalog*, Sibiu, 1982, 229 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 864

695. CORNEANU, Nicolae, *Studii patristice. Aspecte din vechea literatură creştină*, Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1984, 295 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 570

696. COSTANZO, Giuseppe Di, *Tragicità e senso della storia: Meinecke tra Ranke e Burckhardt*, Napoli, Morano ed., 1986, 213 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 592—593

697. COULANGES, Fustel de, *Cetatea antică. Studiu asupra cultului dreptului şi instituţiilor Greciei şi Romei*, traducere de Mioara şi Pan IZVERNA, traducerea notelor de Elena LAZĂR, prefaţă de Radu FLORESCU, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1984, vol. I, 280 p ; vol. II, 272 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 981—982

698. COUTEAU-BÉGARIE, Hervé, *Le phénomène „Nouvelle Histoire": stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Paris, Ed. Economica, 1983, 354 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 930—931

699. COZMA, Gheorghe, *Pictura istorică românească*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1986, 141 p. *(Doina Petrache-Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 588—589

700. CRAIG, Gordon A., *Über die Deutschen*, München, Verlag C.H. Beck, 1984, 392 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 958

701. CRAWFORD, Michael H., *La moneta in Grecia e a Roma*, Roma-Bari, Editori Laterza, 1982, 171 p. *(Virgil Mihailescu-Bârliba)* . . . . . XXI (1984), p. 600—601

702. CRISTIAN, V., *Istoria la Universitatea din Iaşi*, Iaşi, 1985, 172 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 496—500

703. CRISTIAN, V., *Contribuţia istoriografiei la pregătirea ideologică a revoluţiei române de la 1848*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S. România, 1985, 198 p. + indice *(Alexandru Florin Platon)* . . . XXIV/1 (1987), p. 552—553

704. CROCE, Benedetto, *La philosophie comme histoire de la liberté. Contre le positivisme*, Textes choisis et présentés par Sergio ROMANO, Paris, Ed. du Seuil, 1983, 289 p. *(Al. Zub)* . . . XXII/2 (1985), p. 932—933

705. *Cronicari munteni*, ediţie îngrijită de Mihail GREGORIAN, prefaţă şi tabel cronologic de Dan Horia MAZILU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984 (colecţia BPT, nr. 1204—1206), vol. I, Stolnicul Constantin CANTACUZINO, *Istoria Ţării Rumâneşti*, LXVII + 218 p. ; vol. 2, Radu POPESCU, *Istoriile domnilor Ţării Rumâneşti*, 335 p. ; vol. 3, Radu GRECEANU, *Cronica*, 272 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 866—867

706. *Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture 1982*, edited by Ladislav MATEJKA and Benjamin STOLZ, University of Michigan, 1982, 379 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 688

707. CRUCERU, Dan, *Diacronismul culturii. Eseu despre evoluţia sistemului cultural*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1984, 218 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1041

708. CRUTZESCU, Gheorghe, *Podul Mogoşoaiei. Povestea unei străzi*, prefaţă de Eugen BARBU, note de Virgiliu TEODORESCU, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1986, 366 p. *(Lucian Nastasă)* . . . XXIV/2 (1987), p. 707

709. *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos — Contribuţii*, Călăraşi, 1985, 250 p. *(Anca Radu Popescu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 684—686

710. *La culture roumaine à l'époque des Lumières*, coord. Romul *MUNTEANU*, Bucarest, Ed. „Univers", 1982, 404 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 637

711. *La culture roumaine à l'époque des Lumières*, II, coord. Romul MUNTEANU, Bucarest, Ed. „Univers", 1985, 235 p. *(Ştefan Lemny)*. . . . . XXIV/1 (1987), p. 574—575

712. *Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History*, edited by Al. ZUB, on behalf, of the „A. D. Xenopol" Institute of History and Archeology of Iaşi for the 16th International Congress of Historical Sciences Stuttgart, 1985, Iaşi, 1985, 206 p. +

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Notes on Contributors (p. 207—210) și Index (p. 211—222) *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1034—1035

713. CURTRIGHT, Lynn H., *Muddle, Indecision and Setback. British Policy and the Balkan States, August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1986, 214 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 672—674

714. *„Cuvântul Liber" în apărarea independenței și integrității României*, volum îngrijit de Ion ARDELEANU, studiu introductiv de Ion ARDELEANU și Mircea MUȘAT, București, Ed. „Minerva", 1983, 870 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXI (1984), p. 590—592

715. CZAPLINSKI, Wladyslaw, *Zarys dzejów Polski do roku 1864* (Compendiu de istoria Poloniei până la anul 1864), Kraków, Wydawnictwo Znak, 1985, 550 p. + un atlas istoric *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXIV/(1987), p. 654—662

716. DABIJA, Nicolae, *Pe urmele lui Orfeu. Articole și eseuri*, Chișinău, Ed. „Literatura artistică", 1983, 184 p. *(Victor Macarie)* . XXV/1 (1988), p. 609

717. *„Dacoromania". Bibliografie*, coordonatori Ioan PĂTRUȚ și Vasile BREBAN, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 852 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984) p. 615

718. DAN, Ilie, *Contribuții la istoria limbii române*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 200 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 916—918

719. DAN, Petre, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 405 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 863—864

720. DARNTON, Robert, *L'aventure de l'Encyclopédie. 1775—1800. Un bestseller ou siècle des Lumières*, préface d'Emmanuel LE ROY LADURIE. Traduit de l'américan par Marie-Alyx REVELLAT, Paris, Librairie Académique Perrin, 1982, 445 p. *(Ștefan Lemny)* XXII/2 (1985), p. 947—948

721. DATCU, Iordan, *Dicționarul folcloriștilor*, II. *Folclorul muzical, coregrafic și literar românesc*, București, Ed. „Litera", 1983, 248 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1073

722. DAUMARD, Adeline, PILATTI BALHANA, Altiva, WESTPHALEN, Cecilia Maria, CAMPOS GRAF, Maria Elisa de ~. *História social do Brasil: teoria e metodologia*, Curitiba, Ed da Universidad Federal do Paraná, 1984, 259 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1101

723. DAVID, Gheorghe, *Petru Șchiopul (1574—1577; 1578—1579; 1582—1591)*, București, Ed. Militară, 1984, 252 p. („Domnitori și voievozi", 25) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1023

724. DELETANT, Andrea, DELETANT, Dennis, *Romania*, Oxford/Santa Barbara/Denver Clio Press, 1985, XVIII + 296 p. *(Al. Zub)* XXIII/2 (1986), p. 699

725. DELETANT, Dennis, *Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century*, în "The Slavonic and East European Review", vol. 62 (1984), nr. 4, p. 411—530 *(Ștefan Andreescu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 885—886

726. DELETANT, Dennis, *Moldavia between Hungary and Poland, 1347—1412*, în "The Slavonic and East European Review", vol. 64 (1986), nr. 2, p. 189—211 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 694—695

727. DELETANT, Dennis, *Some Considerations on the Emergence of the Principality of Moldavia in the Middle of the Fourteenth Century*, în *Historians as Nation-Builders Central and South-East Europe*, London, MacMillan Press, 1988, p. 32—50 *(Ștefan S. Gorovei)* XXVI (1989), p. 639

728. DELORME, Jean, *Les grandes dates du XIXe siècle, de 1789 à 1914*, Paris, Presses Universitaires de France, 1985, 126 p. *(Liviu Burlec)* . . . . . XXIV/1 (1987, p. 544—545

729. DELORT, Robert, *La vie au Moyen Âge*, Paris, Ed. du Seuil, 1982, ed. III, 305 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . XXII/2 (1985), p. 939—940

730. DELUMEAU, Jean, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe—XVIIIe siècles)*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1983, 741 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1092—1093

731. DELUMEAU, Jean, *Frica în Occident (sec. XIV—XVIII). O cetate asediată*, traducere, postfață și note de Modest MORARIU, vol. I—II, București,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ed. „Meridiane", 1986, 362+431 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 666—668

732. DEMEL, Juliusz, *Historia Rumunii* (Istoria României), Wraclaw/Warszawa/Kraków/Gdańks/Lódź, Zaklad Narodowy Im. Ossalińskicle Wydawnictwo, 1986, 474 p. + 7 hărţi + 72 ilustraţii *(Veniamin Ciobanu)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 625—632

733. DENSUSIANU. Aron, *Cercetări literare*, ed. îngrijită de Georgeta ANTONESCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 307 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986). p. 1008

734. *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională. 1918. Documente interne şi externe*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, vol. III, august 1918 — iunie 1919, CXIV + 804 p.; vol. IV, iulie — octombrie 1919, XXVIII + 598 p.; vol. V, noiembrie 1919 — ianuarie 1920, XX + 596 p.; vol. VI, februarie — decembrie 1920, XIX + 528 p. *Gheorghe I. Florescu)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 503—507

735. *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Von der Staatsgründung bis zum ersten Kabinett Benes. 1918—1921*, Teil I, Ausgewählt, eingeleitet und kommentiert von Manfred ALEXANDER, München-Wier, R. Oldenbourg Verlag, 1983, 751 p. *(O. Nicolae, Em. Bold)* XXII/2 (1985), p. 925—927

736. *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică. 1919—1939*, coordonatori Vasile PUŞCAŞ şi Vasile VESA, Bucureşti, Ed. Politică, 1988, 298 p. *(D. Şandru)* . . . . XXVI (1989), p. 652—653

737. *Dialoguri. Contribuţii la valorificarea moştenirii clasice şi romantice în literatura română şi germană (Dialogue. Zur Rezeption der Klassischen und romantischen deutschen und rumänischen Literatur)*, ed. de Alexandru OPREA şi Walter DIETZE, Bucureşti, 1982, 495 p. („Biblioteca Manuscriptum") *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1055

738. DIAZ DEL CASTILLO, Bernal, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, Ed. „Meridiane", 1986, cuvânt înainte, text ales şi traducere de Maria BERZA, vol. I—II. 271 + 269 p., ilustraţii şi hărţi *(Cristiana Oghină)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1097

739. DIDEROT, *Scrisori către Sophie Volland*, în româneşte de Sanda OPRESCU, selecţie, prefaţă şi note de Angela ION, Bucureşti, Ed. „Univers", 1982, 496 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1086

740. DIMITROV, Théodore D., *L'amitié bulgaro-suisse: 100 ans de relations culturelles bulgaro-suisses*, Genève, 1982, 1026 p. *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 686—687

741. DIO, Cassius, *Istoria romană*, III, traducere, note şi indice de dr. A. PIATKOWSKI, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 943 p. *(N. Toderaşcu)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1085—1086

742. DIONISIE Eclesiarhul, *Hronograf. 1764—1815*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1987, 174 p. + Glosar + Indice *(Gabriel Bădărău)* . . . . XXV/2 (1988), p. 589—590

743. *Diplomaţi iluştri*, t. IV, Bucureşti, Ed. Politică, 1983, 420 p. *(L. Boicu)* . . . . XXI (1984), p. 682—683

744. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, *1918 la români*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 1344 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . XXI (1984), p. 582—584

745. DIŢU, Doina ş.a., *Anuarul Institutului de Istorie Naţională. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj-Napoca (1921—1981)*, Cluj-Napoca, 1984, 124 p. *(Al. Zub)* . . . . XXII/2 (1985), p. 863

746. DJINDJIHAŞVILI, Fanny, *Antim Ivireanul cărturar umanist*, Iaşi, Ed Junimea", 1982, 132 p. *(Al. Zub)* . . . . XXII/2 (1985), p. 893—894

747. *Dlugossiana. Studia historyczne w piećsetlecie śmierci Jana Dlugosza* (Dlugossiana. Studii istorice cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la moartea lui Jan Dlugosz), Państwowé Widawnictwo Naukowe, Warszawa, 1980, 366 [368] p. + 23 ilustraţii *(Veniamin Ciobanu)* . . . . XXI (1984), p 678—679

748. DOBRINESCU, Valeriu Florin, *Relaţii româno-engleze (1914—1933)*, Iaşi, 1986, 169 p. *(I. Sniziu)* . . . . XXIV/1 (1987). p. 522—524

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

749. DOBRINESCU, Valeriu Florin, *România şi organizarea postbelică a lumii (1945—1947)*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1988, 286 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXVI (1989), p. 654—655

750. *Documenta Romaniae Historica B. Ţara Românească*, IV (1536—1550), vol. întocmit în cadrul seminarului de paleografie slavă condus de Damaschin MIOC, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1981, XXXIII + 429 p.; *Documenta Romaniae Historica B. Ţara Românească*, V (1551—1565), vol. întocmit de Damaschin MIOC şi Marieta ADAM CHIPER, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, XXXII + 453 p. *(D. Agache)* . . . . . XXI (1984), p. 621—622

751. *Documenta Romaniae Historica B. Ţara Românească*, vol. VI (1566—1570), volum îngrijit de Şt. ŞTEFĂNESCU şi Olimpia DIACONESCU, Ed. Academiei R. S. România, 1985, XXVIII + 369 p. + XX fotocopii; *Documenta Romaniae Historica B. Ţara Românească*, vol. XXV (1635—1636), volum întocmit de Damaschin MIOC, Maria BĂLAN, Ruxandra CĂMĂRĂŞESCU, Cornelia FOTINO, Ed. Academiei R.S. România, 1985, XXXVII + 586 p. + X fotocopii *(D. Agache)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1003—1004

752. *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*, vol. XII (1361—1365), sub redacţia Acad. Ştefan PASCU, întocmit de Aurel RĂDUŢIU; Viorica PERVAIN, Sabin BELU, Ioan DARIE şi Marionela WOLF, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1985, LIX + 539 p. (XIV facsimile) *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 676

753. *Documente ale Unirii (1600—1918)*, volum întocmit de: colonel Constantin CĂZĂNIŞTEANU (coordonator), colonel dr. Vasile ALEXANDRESCU, locotenent-major Mircea DOGARU, Maria GEORGESCU, Sergiu IOSIPESCU, Alexandru MARCU, Dumitru PREDA, dr. Dorina N. RUSU, Bucureşti, Ed. Militară, 1984, 501 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1006—1007

754. *Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial. Repertoriu*, Bucureşti, 1983, 392 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXI (1984), p. 619

755. *Documente din arhive ieşene*, III, ediţie îngrijită de D. IVĂNESCU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1988, 330 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIX (1992), p. 463—466

756. *Documente privind istoria militară a poporului român. Ianuarie 1848 — decembrie 1856*, volum întocmit de Constantin CĂZĂNIŞTEANU (coordonator), Maria GEORGESCU, Dorina N. RUSU, Bucureşti, Ed. Militară, 1986, 375 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 561—562

757. *Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907*, vol. IV, *Desfăşurarea răscoalei*, B. *Muntenia—Oltenia*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1986, 451 p. *(Cristiana Oghină)* . . . XXIV/2 (1987), p. 678—679

758. *Documente privind Unirea Principatelor*, VII. *Corespondenţă diplomatică engleză (1856—1859)*, culegerea documentelor, introducere, regeste, note şi indice de Valentina COSTAKE, Beatrice MARINESCU, Valeriu STAN, Bucureşti, 1984, 1055 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 866

759. DODDS, E. R., *Dialectica spiritului grec*, traducere de Catrinel PLEŞU, prefaţă de Petru CREŢIA, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1983, 370 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 938—939

760. DOGARU, Maria, *L'héraldique contemporaine en Roumanie*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26.IX.1982*, I, Madrid, 1988, p. 585—597 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1019

761. DOGARU, Maria, *Colecţiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, Bucureşti, 1984, 304 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXII/2 (1985), p. 864

762. DRAGOMIR, Ion, I., *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani—Aldeni*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 183 p. *(Cornelia-Magda Mantu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 951—952

763. DRAGOMIR, Silviu, *Avram Iancu*, prefaţă şi tabele cronologice de Francisc PĂCURARIU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1988, 378 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 634

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

764. DRĂGUȚ, Vasile, *Un ansamblu de sculptură decorativă din epoca lui Alexandru cel Bun*, în „Arta", nr. 7/1986, 22 p. *(Ștefan Andreescu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 572

765. DRECIN, Mihai D., *Banca „Albina" din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1982, 234 p. + ilustr. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 655

766. DRIMBA, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 870 p. + ilustr., bibliografie, indici *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 937

767. DRUȚĂ, Florin, *Marxism și freudo-marxism*, București, Ed. Politică, 1982, 109 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1081—1082

768. DUBOIS, Claude-Gilbert, *L'imaginaire de la Renaissanve*, Paris, PUF, 1985, 254 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . XXV/2 (1988), p. 608—609

769. DUBOIS, Jacques, *Les ordres monastiques*, Paris, PUF, 1985, 128 p. (Que sais-je ?, nr. 2241) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXIV /2 (1987), p. 712

770. DUBY, Georges, *Mâle Moyen Âge. De l'amour et autres essais*, Paris, Flammarion, 1988, 270 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . XXIX (1992), p. 482—484

771. DUBY, Georges, *Arta și societatea, 980—1420*, traducere și note de Marina RADULESCU ; prefață de Răzvan THEODORESCU, București, Ed. „Meridiane", 1986, vol. I, 273 p., vol. II, 228 p. + 35 fig. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 621—622

772. DUDAȘ, Florian, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*. Tipărită cu binecuvântarea I.P.S. Teofil Herineanu, arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului. Prefață de prof. univ. dr. Virgil CÂNDEA, Cluj-Napoca, editată de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, 1983, 505 p. + il. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXI (1984) p. 650

773. DUDAȘ, Florian, *Răscoala lui Horea în tradiția poporului*, București, Ed. „Albatros", 1984, 289 p. + ilustr. *(Ștefan Lemny)* . XXIII/2 (1986), p. 1029

774. DUDAȘ, Florian, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului. Începuturile scrisului românesc în Țara Crișurilor*, I, Oradea, 1985, 272 p. + 75 fig. *(Iacob Mârza)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 563—564

775. DUDAȘ, Florian, *Vechi cărți românești călătoare*, vol. I, București, Ed. „Sport-Turism", 1987, 239 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 588—589

776. DUICU, Serafim, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Ed. „Sport-Turism", 1983, 251 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . XXI (1984), p. 570—572

777. DUICU, Serafim, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, Ed. „Sport-Turism", 1986, 342 p. *(Ștefan Lemny)* . . XXIV/1 (1987), p. 575—576

778. DUMITRESCU, Constantin, *Oracolul și clepsidra*, cu o prefață de Horia BĂDESCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 220 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1051

779. DUMITRESCU-BUȘULENGA, Zoe, *Eminescu și romantismul german*, București, Ed. „Eminescu", 1986, 290 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 519—520

780. DUMITRIU, Dana, *Introducere în opera lui C. A. Rosetti*, București, Ed. „Minerva", 1984, 215 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1037

781. DUMITRIU-SNAGOV, I., *Le Saint Siège et la Roumanie moderne, 1866—1887*, Rome, 1984, 112 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1038

782. DUȚU, Alexandru, *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 148 p. + ilustr. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 915—916

783. DUȚU, Alexandru, *Humanisme, Baroque, Lumières : l'exemple roumain*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 146 p. *(Roxana Sorescu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1046—1047

784. DUȚU, Alexandru, *Călătorii, imagini, constante*, București, Ed. „Eminescu", 1985, 333 p. *(Cristiana Oghină)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1042—1043

785. DUȚU, Alexandru, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcții în istoria mentalităților*, București, „Meridiane", 1986, 303 p. + 12 planșe afară din text *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 611—612

786. DVOICHENKO—MARKOV, Demetrius, *The Vlachs : the Latin Speaking Population of Eastern Europe*, în „Byzantion", LVI/2, 1984, p. 508—526 *(Nelu Zugravu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1021—1022

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

787. DŽUROVA, Aksinija, STANČEV, Krasimir, JAPUNDŽIC, Marko, *Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana*, Sofia, Ed. „Svjat", 1985, 464 p. *(Ștefan Andreescu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 616—617

786. *East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, edited by Gunther E. ROTHENBERG, Béla KIRÁLY, Peter F. SUGAR. Distributed by Columbia University Press, New York, 1982. XVI + 566 p. (East European Monographies, nr. CXXII) *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 683

789. *Economie et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe — début du XXe siècle*. Actes du Colloque de Strasbourg (1er—5 juillet 1980), publiés par Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT et Paul DUMONT, ed. du CNSR, Paris, 1983, 486 p. (Colloques internationaux du CNRS, No. 601) *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 987—990

790. *Ecoul internațional al revoluției din August 1944 și al contribuției României la războiul antihitlerist*, București, Ed. Politică, 1984, 215 p. *(Cătălin O. Turliuc)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 919

791. EICH, Hermann, *Die misshandelte Geschiche. Historische Schuld- und Freisprüche*, Düsseldorf, Erb Verlag, 1983, 230 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 933

792. EISENBURGER, Eduard, *Rudolf Brandsch, Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*, Cluj-Napoca, „Dacia" Verlag, 1983, 271 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 903

793. ELIADE, Mircea, *Historie des croyances et des idées religieuses*, III. *De Mahomet à l'âge des Réformes*, Paris, Payot, 1983, 361 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 604—605

794. ELIADE, Mircea, *Contribuții la filosofia Renașterii (Itinerar italian)*, texte stabilite de Constantin POPESCU-CADERU, prefață de Zoe DUMITRESCU-BUȘULENGA, București, Ed. Academiei R. S. România, 1985, 176 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1104—1105

795. *Mircea Eliade et les horizons de la culture. Actes du Colloque International d'Aix-en-Provence, 3—5 mai 1984*, Aix-en-Provence, 1985, 313 p. (Université de Provence, Departement de Roumain) *(Cornelia Mâță)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 681—682

796. ELIADE, Mircea, *Briser le toit de la maison. La créativité et ses symboles (Les essais)*, Paris, Gallimard, 1986, 358 p. *(Cornelia Mâță)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 682—683

797. *Mircea Eliade e l'Italia*, a cura di Marin MINCU e Roberto SCAGNO, Milano, Jaka Book, 1987, 404 p. *(Cornelia Mâță)* . . . XXV (1988), p. 607—608

798. ELIADE, Mircea, *Despre Eminescu și Hasdeu*, ediție îngrijită și prefațată de Mircea HANDOCA, Iași, Ed. „Junimea", 1987, XXIII + 112 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 607

799. ELIANOS, Konstantinos I., Αυστρο-Ουγγαρια και η προσαρτηση της Θεσσαλιας και της Ηπειρου *(1878—1881)*, prefață Emanuil RUCUNA, Thessaloniki, Institute for Balcan Studies, 1988, 235 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 673

800. EMANDI, Emil Ioan, *Muzeul de Istorie din Suceava*, București, Ed. „Sport-Turism", 1985, 261 p. + 1 h. *(Mihai Iacobescu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 524—527

801. EMINESCU, Gheorghe, *Napoleon Bonaparte*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Academiei R. S. România, București, 1986, 326 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 603

802. EMINESCU, M., *Iubirea de patrie. Pagini de publicistică*, ediție, cuvânt înainte și comentarii de D. VATAMANIUC, București, Ed. Militară, 1989, 240 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXIX (1992), p. 453—455

803. *L'énéolithique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe*. Actes du colloque international tenu à Mogilany en avril 1984. Sous la direction de Janusz K. KOZLOWSKI et Jan MACHNIK, Polska Akademia Nauk-Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, nr. 24, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk/Łódź, 1985, 132 p. *(Florentin-Liviu Cristea)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 664—666

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

804. EPSTEIN, Steven, *Wills and Wealth in Medieval Genoa, 1150—1250*, Cambridge/Massachusetts and London, Harvard University Press, 1984, 271 p. *(Anca Colibaba, Ştefan Colibaba)* . . XXIII/2 (1986), p. 1091—1092

805. *„ERA NOUĂ"*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Ion ARDELEANU, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1987, 342 p. *(I. Saizu)* . XXV/1 (1988), p. 606

806. ERNST, Johann, SPANGENGERG, Berthold, *Deutsche Kulturgeschichte. Die Zeit von 1860 bis zur Gegenwart*, München, Nymphenburger Verlag, 1984, 268 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1104

807. ESAD, Efendi, *Osmanlilarda töre ve törenler (Teşrifât-i kadîme)* [Obiceiuri şi ceremonii la otomani (Vechile ceremonii)], ed. Ianuz ERCAN, Istanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1979, 170 p. *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 943

808. ESCHWEGE, Helmut, *Die Sinagoge in der deutschen Geschichte*, VEB Verlag der Kunst, Dresden, 1980, 204, p. + 241 pl. *(Şt. Pleşia)* . . . . . XXI (1984), p. 680

809. „En la España medieval", V, *Estudios en memoria del profesor D. Claudio Sanchez-Albornoz*, volumen I, Universidad Complutense, Madrid, 1986, 653 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 605—606

810. EŞANU, Andrei Ilici, *Dimitrie Cantemir, „Descrierea Moldovei". Manuscrise şi ediţii*, Chişinău, Ed. „Ştiinţa", 1987, 108 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 589

811. *Etudes d'historiographie*, sous la direction de Lucian BOIA, Bucureşti, 1985, 272 p. (Université de Bucarest, Faculté d'Histoire et de Philosophie) *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 551—552

812. *Existenţă, gândire, istorie*, coordonatori: JOJA Crizantema, CANDIESCU Călin, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1986, 216 p. (Probleme de logică, IX) *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 551

813. EYICE, Semavi, *Goleşti (Romanya)' de küçük bir Türk hâtirasi Alemdor Mustafa adina H. 1221 (= 1806) tarihli bir kitabe* (O mică amintire turcească la Goleşti/România. O inscripţie din 1806/1221 H. pe numele lui Bayraktar Mustafa) în rev. „Tarih Dergisi", nr. XXXII, Istanbul, 1979, p. 373—380 *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 895

814. FABINI, Herman, *Sibiul gotic*, Bucureşti, Ed. Tehnică, 1982, 200 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 665

815. FAIRBANK, John King, *The Great Chinese Revolution, 1800—1985*, A Cornelia & Michael BESSIE Book, Harper & Row Publishers, New York, 1986, 532 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 716—717

816. *La famiglia e la vita quotidiana in Europa dal '400 al '600. Fonti e problemi*, Atti del convegno internazionale, Milano 1—4 dicembre 1983, Roma, 1986, 532 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 711

817. FAROQHI, Suraiya, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, London, „Variorum Reprints", 1986 *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 625

818. FAVIER, Jean, *Le temps des principautés (Histoire de France, t. 2)*, Paris, Fayard, 1984, 500 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . XXV/2 (1988), p. 546—518

819. FĂTU, Mihai, *Contribuţii la studierea regimului politic din România, septembrie 1940—august 1944*, Bucureşti, Ed. Politică, 1984, 351 p. + bibliografie *(Lucian Mocanu)* . . . . XXII/2 (1985), p. 904—905

820. FEDOROV, G. B., CEBOTARENKO, G. F., VILEKONOVA, M. S., *Braneştskii mogil'nik X—XI vv.*, Chişinău, Ed. „Ştiinţa", 1984, 111 p. *(Victor Spinei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 883—884

821. *File din istoria militară a poporului român. Studii*, X, coordonator de ediţie: general-maior dr. Ilie CEAUŞESCU, Bucureşti, Ed. Militară, 1982, 655 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXI (1984), p. 630

822. FILSTICH, Johann, *Rumänische Chroniken*, Aus dem Manuskript herausgegeben, eingeleitet, mit Anmerkungen und einem Glossar von Adolf ARMBRUSTER, Bukarest, Kriterion Verlag, 1984, 498 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 867

823. FIRDEVSI-I RUMÎ, *Kutb-nâme* (Cartea polarăş, ed. Ibrahim OLGUM-İSMET PARMAKSIZOGLU, (Ed.) „Türk Tarih Kurumu Basimevi", Ankara, 1980, XXV p. + 1 h. + 367 p. *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 849—852

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

824. FISCHER, I., *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 223 p. *(Nelu Zugravu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 701—703

825. FLORESCU, Nicolae, *Profitabila conditie*, Bucureşti, Ed. „Cartea Românească", 1983, 341 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1062—1063

826. FLORIAN, Radu, *Eppur si muove!*, Bucureşti, Ed. „Cartea Românească", 1983, 345 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1082

827. FOCHI, Adrian, *Femeia lui Putiphar (K 2111). Cercetare comparată de folclor şi literatură*, Bucureşti, Ed. Univers", 1982, 325 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1075

828. FOCHI, Adrian, *Paralele folclorice: coordonatele culturii carpatice*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, 326 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1074

829. *The Fontana Biographical Companion to Modern Thought*, ed. by Alan BULLOCK and R. B. WOODINGS, London, Fontana Paperbaks, 1983, XXV + 867 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 921—922

830. FRÂNCU, Teofil, *Preumblări*, ed. îngrijită, prefaţă şi note de Luana POPA, postfaţă de Nicolae LASCU, Cluj-Napoca, ed. „Dacia", 1982, 315 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1060

831. FRÉMEAUX, Jacques, VALETTE, Bernard, *L'écriture de l'histoire*, Paris, Ed. „Marketing", 1980, 160 p. *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 671—672

832. FUNDERBURK, David Britton, *Politica Marii Britanii faţă de România, 1938—1940. Studiu asupra strategiei economice si politice*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 221 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXI (1984), p. 661—663

833. GARLIŃSKI, Josef, *Intercept. The Enigma War*, London — Melbourne — Toronto, J. M. Dent & Sons Ltd., 1979. XX + 219 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 957

834. GARRATY, John A., GAY, Peter, (eds.), *The Columbia History of the World*, Second Dorset Press Printing, New York, London, Harper & Row Publishers, 1983, 1237 p. *(Dumitru Vitcu)* . . XXIII/2 (1986), p. 1088—1089

835. GASTER, M., *Literatura populară română*, ediţie, prefaţă, note de Mircea ANGHELESCU, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1983, XXVIII + 415 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 919

836. *M. Gaster în corespondenţă*, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Virgiliu FLOREA, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1985, 199 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1011—1012

837. GAUCHET, Marcel, *Le désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*, Paris, Gallimard, 1986, 306 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 543—545

838. GANEŢ, Grigore, GARNEAŢĂ, Costică-Ioan, *Din tezaurul arhivistic vasluian. Catalog de documente (1399—1877)*, Bucureşti, 1986, 364 p., Direcţia Generală a Arhivelor Statului *(Adrian Macovei)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 501—503

839. GARNEAŢĂ, Costică-Ioan, GANEŢ, Grigore, *Filiala Arhivelor Statului. Judeţul Vaslui*, Bucureşti, 1984, 71 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1052

840. *Gegenseitige Einflüsse deutscher und jüdischer Kultur. Von der Epoche der Aufklärung bis zur Weimarer Republik*, Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte, Universität Tel-Aviv, Beiheft 4/1982, 341 p. *(Andrei Corbea)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 949—950

841. GELLNER, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford, „Basil Blackwell", 1983, VIII + 150 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 950

842. GEMIL, Tahsin, *Observaţii referitoare la încheierea păcii şi stabilirea hotarului dintre Moldova şi Imperiul Otoman (1486)*, în „Revista Arhivelor", an. LX, vol. XLV, nr. 2/1983, p. 117—128 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 646—647

843. GEMIL, Tahsin, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta otomană, în documente turceşti (1601—1712)*, Bucureşti, 1984, 532 p. + 35 pl. nenumerotate *(Ştefan Andreescu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 820—823

844. GEMIL, Tahsin, *Cagdas Romen tarihçiliğinde erki Türk kaynaklurns degerlendirilmesi* (Valorificarea vechilor izvoare turceşti în istoriografia româ-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nească actuală), „Erdem", Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, cilt 2, sayi 4, Ocak 1986, Ankara, p. 205—217 *(Nagy Pienaru)* . . XXIV/1 (1987), p. 556

845. *Genèse de l'état moderne. Prélèvement et r distribution.* Actes du Colloque de Fontevraud 1984, edités par J.-Ph. GENET et M. LE MENÉ, Paris, éditions du CNRS, 1987, 250 p. *(Bogdan Murgescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 662—663

846. GEORGESCU, Valentin Al., Einleitung : *Développement du droit dans le sud-est de l'Europe (XIVe siècle — 1914).* Erster Teil : *Rumänien,* Sonderdruck aus *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte.* Dritter Band : *Das 19. Jahrhunderts,* Fünfter Teilband : *Südosteuropa,* Veröffentlichung des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte. Herausgegeben von Helmut COING, C. H. Beckshe Verlagsbuchhandlung, München, 1988, 239 p. *(Daniel Barbu)* . . . . . XXVI (1989), p. 641—643

847. *Geschichte Europas für den Unterrich der Europäer,* hrgg. von Karl-Ernst JEISMANN u Rainer RIEMENSSCHNEIDER, Braunschweig, 1980, 185 p. (Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, 27) *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 676

848. GHEȚIE, Ion, MAREȘ, Al., *Originile scrisului în limba română,* București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 464 p. *(Nistor Ciocan)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1048—1049

849. GHEYSENS, Roger, *La contribution de la Roumanie à la victorie finale sur le IIIe Reich,* în „Mema. Revue historiuqe", Bruxelles, No. 23/1987, p. 14—17, 19—20 *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXVI (1989), p. 654

850. *Onisifor Ghibu : 100 de ani de la naștere.* Culegere de comunicări, coord. Ioan CERGHIT, M. GHIVIRIGĂ, A. LAUTERMAN, I. G. STANCIU, București, 1984, 197 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 902

851. GILDEA, Robert, *Barricades and Borders. Europe 1800—1914,* Oxford University Press, 1987, XVIII + 498 p. („The Short Oxford History of the Modern World") *(Liliana Chelcan)* . . . XXV/1 (1988), p. 628—629

852. GIMBUTAS, Marija, *The Language of the Goddess,* San Francisco, Harper & Row, 1989 *(Adrian Poruciuc)* . . . . . XXIX (1992), p. 475—478

853. GIULEA, George, *Cuvinte românești și romanice,* ediție îngrijită de Florența SĂDEANU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 383 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 918

854. *Octavian Goga în corespondență,* II, volum îngrijit de Mihai BORDEIANU și Ștefan LEMNY, București, Ed. „Minerva", 1983, VII + 551 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXI (1984), p. 625

855. GOLBAN, Vasile, *Estetica ceremonialului social în obiceiuri,* București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 151 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1076

856. GOLIMAȘ, Aurel H., GHEORGHE, Cristache C., *Bibliografie numismatică românească,* București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 319 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 862—863

857. GONȚA, Alexandru I., *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV—XVII (1384—1625). Indicele numelor de locuri,* ediție îngrijită și prefață de I. CAPROȘU, Ed. Academiei, București, 1990, 301 p. *(Mircea Ciubotaru)* . . . . . XXIX (1992), p. 457—459

858. GONȚA, Gh. V., *Moldavija i Osmanskaja agressija v poslednei četverti XV-pervoi treti XVI v,* Chișinău, Ed. „Știința", 1984, 146 + 6 p. *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 591—592

859. GOOD, David F., *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750—1914,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1984, 309 p. + Appendix + Bibliography + Index *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1100

860. GORALSKI, Robert, FREEBURG, W., *Oil and War. How the Deadly Struggle for Fuel in WW II Meant Victory or Defeat,* New York, William Morrow and Co., Inc., 1987, 384 p. *(Gh. Buzatu)* . . XXV/2 (1988), p. 620—621

861. GÖKMAN, Muzaffer, *Tarih Sendiren Adam Ahmed eserli* (A. Rifik — omul care a făcut să fie iubită istoria. Viața și operele sale), Istanbul, Ed. „Baha Matbaasi", 1978, XI + 476 p. + por-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trete (Türkiye Iş Bankasi kültür Yayinlari, nr. 186 *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 951—952

862. GÖLLNER, Carol, ABRUDAN, Paul, *Francisc Rákóczi al II-lea (1704—1711)* („Domnitori şi voievozi", 23), Bucureşti, 1983, 216 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXI (1984), p. 650—651

863. GRATZIOU, Olga, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596—1624)*, Atena, 1982, 202 p. + 196 il. *(Paul Mihail)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 914—915

864. GRECEANU, Eugenia, *Ansamblul urban medieval Piteşti*, Bucureşti, Muzeul Naţional de Istorie, 1982, 164 p. + 62 fig. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 594—595

865. GRENVILLE, J. A. S., *A World History of the Twentieth Century*, I. *Western Dominance, 1900—45*, Glasgow, Fontana Paperbacks, 1980, 605, p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXI (1984), p. 686

866. GRIGORIU, Elena, *Zorii teatrului cult în Ţara Românească*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1983, 183 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1073

867. GUBOGLU, Mihail P., *Le tribut payé par les Principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle*, extras din *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan Armağani*, Istanbul, 1984, p. 59—143 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1023

868. GULIAN, C. I., *Lumea culturii primitive*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1984, 352 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 936—937

869. GUNN, Giles, *The Culture of Criticism and the Criticism of Culture*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1987, XV + 216 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 600—601

870. GUPALO, K. N., *Podol v drevnem Kieve*, Kiev, Naukova Dunka, 1982, 128 p. *(Alexandru Andronic, Rodica Popovici)* . . . XXVI (1989), p. 663—665

871. GUY MARICA, Viorica, *Pictura germană între gotic şi Renaştere*, Bucureşti, ed. „Meridiane", 1981, 295 p. *(Al. Zub)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1107

872. GYÉMÁNT, Ladislau, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între anii 1790 şi 1848*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, 514 p. (482 text + rezumate în limbile engleză şi germană, indice) *(Gh. Platon)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 577—578

873. *Habsburgs and Zaporozhian Cossaks. The Diary of Erich Lassota von Steblau, 1594*, ed. Lubomyr R. WYNAR, trad. Orest SUBTELNY, Ukrainian Academic Press, Littleton, Colorado, 1975, 144 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXI (1984), p. 681—682

874. HAMM-BRÜCHER, Hildegard, *Kulturbeziehungen Weltweit: ein Werkstattbericht zur auswärtigen Kulturpolitik*, München/Wien, Carl Hanser Verlag, 1980, 226 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 670

875. HAMMERSTEIN, Notker (Hrsg.), *Deutsche Geschichtswissenschaft um 1900*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 355 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXVI (1989), p. 660—661

876. HANRION, Régis, *L'histoire au présent*, Paris, Ed. „Marketing", 1980, 160 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 671

877. HARBOVA, Margarita, *Nasledniţi na Sofronii Vraceanski (Descendenţii lui Sofronie de Vraţa)*, în „Istoriceski pregled", an. XLII, fasc. II, Sofia, 1986, p. 57—66 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . XXV/1 (1988), p. 627

878. HARBUTT, Fraser J., *The Iron Curtain. Churchill, America and the Origins of the Cold War*, New York — Oxford, Oxford University Press, 1986, XIV + 370 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 624—625

879. HARMENING, Dieter, *Der Anfang von Dracula. Zur Geschichte von Geschichten*, Würzburg, Verlag Dr. Johanes Könighausen + Dr. Thomas Neuman, 1983, 160 p. *(Ştefan Andreescu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 889

880. *B. P. Hasdeu şi contemporanii săi români şi străini (Corespondenţă primită)*, vol. II, coord. de Al. SĂNDULESCU, Bucureşti, „Ed. „Minerva", 1983, 334 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 624

881. *B. P. Hasdeu şi contemporanii săi români şi străini*, vol. III, coord. de Al. SĂNDULESCU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, 333 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 871—872

882. HASDEU, B. P., *Istoria critică a românilor*, ed. îngrijită şi studiu introductiv de Grigore BRÂNGUŞ, cu studiu şi note de Manole NEAGOE, Bucu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşti, Ed. „Minerva", 1984, 660 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1008—1009

883. HASDEU, B. P., *Studii de lingvistică şi filologie*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Grigore BRANCUŞ, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1988, 2 vol., 333+588 p. *(Lucian Nastasă)* . . XXVI (1989). p. 636

884. HAUNER, Milan, *Hitler. A Chronology of his Life and Time*, London, Macmillan Press, 1983, XI+221 p. *(Gh. Buzatu)* . XXII/2 (1985), p. 922

885. HACIB, Yusuf Has, *Kutugdu Bilig* (Ştiinţa fericirii), ed. Reşid ROTMETI ARAT, III, Indeks, T.K.A.E., Istanbul, 1979, XV + 565 p. *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 924

886. HEIDEGGER, Martin, *Repere pe drumul gândirii*, traducere şi note introductive de Thomas KLEININGER şi Gabriel LIICEANU, Bucureşti, Ed. Politică, 1988, 446 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXVI (1989), p. 661

887. HEITMANN, Klaus, *Dans Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775—1918. Eine imagologische Studie*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1985, IX + 364 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 967—969

888. HEITMANN, Klaus (Hrg.), *Rümänisch-deutsche Interferenzen*, Akten des Bukarester Kolloquiums über Literatur und Geistesbeziehungen zwischen Rumänien und dem deutschen Sprachraum vom 13—15. October 1983, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1986, 306 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 686—687

889. HELLMAN, Mannfred, *Die polnisch-litauische Union von 1385/1386*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", nr. 34, 1986, I, p. 19—34 *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 607—608

890. HENNING, Joachim, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausend u.Z.*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 42, Akademie Verlag Berlin, 1987, 176 p. + 51 fig. şi 56 planşe *(Vasile Neamţu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 619—620

891. HENRY, Paul, *Monumentele din Moldova de nord. De la origini până la sfârşitul secolului al XVI-lea. Contribuţii la studiul civilizaţiei moldave*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1984, 303 p. cu 82 fig. + LXVIII pl. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1066

892. HEPPNER, Harald, *Österreich und die Donaufürstentümer 1774—1812 (Ein Beitrag zur habsburgischen Südosteuropapolitik)*, Graz, 1984, 240 p. + note + bibliografie + indici *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 546—547

893. HEPPNER, Harald, *Die habsburgisch-moldauischen Wirtschaftsbeziehungen um 1800*, în *Festschrift Othmar Pikl zum 60. Geburstag*, Graz-Wien, Leykam Verlag, 1987, p. 229—236 *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 597—598

894. HERDER, Johann Gottfried, *Scrisori*, trad. şi note de Cristina PETRESCU, Bucureşti, Ed. „Univers", 1981, 429 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1086—1087

895. HERLEA, Alexandru, *Studii de istorie a dreptului*, I. *Organizarea de stat*, ed. îngrijită, note şi comentarii de Valeriu SOTROPA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 312 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985) p. 876

896. HERMET, Guy, *L'Espagne au XXe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1986, 317 p. *(Eugen Denize)* . . . XXVI (1989), p. 673—674

897. HERODOT, *Istorii*, ediţie îngrijită de Liviu ONU şi Lucia ŞAPCALIU, prefaţă, studiu filologic, note, glosar de Liviu ONU, indice de Lucia ŞAPCALIU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, LXVIII + 868 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 830—833

898. HIEMSTRA, Paul A., *Alexandru D. Xenopol and the Development of Romanian Historiography*, New York and London, Gerland Publishing Inc., 1987, 210 p. (Modern European History) *(Al. Zub)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 532—533

899. HIGOUNET, Charles, *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, Berlin, Siedler Verlag, 1986, 408 p. *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 557—560

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

900. *Historia Gdańska*, tom I, do roku 1454, pod redakcja Edmunda CIEŚLAKA (Istoria Gdańskului, tom. I, până la anul 1454, sub redacția lui Edmund CIEŚLAK), Gdańsk, Wydawnictwo Morskie, 1985, 799 p. *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1089—1090

901. HISTORY AND THEORY, *Studies in the Philosophy of History*, Beiheft 25 *Knowing and Telling History: the Anglo-Saxon Debate*, edited by F. R. ANKERSMIT, December 1986, Wesleyan University, Middleton CT *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 569—571

902. HITCHINS, Keith, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania 1691 — 1849*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 221 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1026—1027

903. HOGAN, Michael J., *The Marshall Plan. America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947—1952*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, 482 p. *(D. Șandru)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 629—630

904. *Horea în publicistica românească de acum un veac*, ed. îngrijită, introducere, note și comentarii de Nicolae EDROIU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1985, 226 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1029—1030

905. HOVÁRI, János, *Az 1515—17. évi tulcsai török vámnapló* (Registrul vamal turcesc al Tulcei dintre anii 1515 și 1517), în „Történelmi Szemle", 3/1981, Budapest, p. 430—449 *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 891

906. *Alexander von Humboldt Stiftung 1953—1983*, Bonn, 1984, 266 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 923

907. HURDUBEȚIU, Ion, *Istoria Sueciei*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 378 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1089

908. HUTTMANN, Arnold, *Reisecindrücke aus Landstrichen des heutigen Rumänien. 1773 bis 1915*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1984, 44 p. *(Steluța Măries)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 965—967

909. IACOBESCU, Mihai, *România și Societatea Națiunilor, 1919—1929*, București, Ed. Academiei, 1988, 296 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXVI (1989), p. 651—652

910. IANCU, Carol, *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878—1880)*, collection „Sem", Centre de Recherches et d'Études Juives et Hebraïques, Université „Paul Valéry", Montpellier, 1987, 264 p. (130 p. text + anexe) *(Gh. Platon)* . . . . . XXVI (1989), p. 618—620

911. IANCU, Carol, *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913—1919). De l'inégalité civique aux droits de minorité. L'originalité d'un combat a partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de paix de Paris*, préface de Charles Olivier CARBONELL, Collection „Sem", Centre de Recherches et d'Études Juives et Hebraïques, Université „Paul Valéry", Montpellier, 1992, 350 p. (308 p. text + anexe) *(Gh. Platon)* . . . . . XXIX (1992), p. 466—473

912. ICHIM, Dorinel, *Zona etnografică Trotuș*, București, Ed. „Sport-Tturism", 1983, 175 p. + 1 h. *(Corneliu Stoica)* . . . . . XXI (1984), p. 544—546

913. ICHIM, Dorinel, *Monumente de arhitectură populară din județul Bacău. Bisericile de lemn*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1984, 416 p. cu fig. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1067—1068

914. IERCOȘAN, Sara, *Junimismul în Transilvania*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 271 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 900—901

915. ILIESCU, Octavian, *Le droit monétaire dans les Pays Roumains aux XIVe—XVe siècles*, în *Numus et historia*, Warszawa, 1985, p. 195—203 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1015—1016

916. ILIESCU, Octavian, *Les hyperpères de Vlaicou voda*, în *RRH*, 3/XXIV, 1985, p. 209—216 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1017

917. ILIESCU, Octavian, *CONSTANTINIANA DAFNE: anciennes et nouvelles théories*, în „Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche", XVI, Lugano, 1987, p. 265—292 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 661—662

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

918. ILISEI, Grigore, GOROVEI, Ştefan S., *Fălticeni*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1987, 98 p. + 46 foto alb/negru *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXVI (1989), p. 655—656
919. *L'image de l'autre, Etrangers-Minoritaires-Marginaux*, sous la direction d'Hélène AHRWEILLER, vol. I—II, 16e Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart, 1985, 697 p. xerografiate *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 594—595
920. IMREH, István, *Viaţa cotidiană la secui, 1750—1850*, în româneşte de Gelu PĂTEANU, prefaţă de Ştefan ŞTEFĂNESCU, Bucureşti, Ed. „Kriterion", 1982, 472 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 651
921. *Interferenţe culturale româno-germane*, volum îngrijit de Andrei CORBEA şi Octavian NICOLAE (în seria „Contribuţii ieşene de germanistică", IV), Iaşi, 1986, 238 p. *(Lucian Năstăsă)* . . XXIV/2 (1987), p. 688—689
922. *International Directory of Eighteenth-Century Studies 1987*, Oxford, Voltaire Foundation Taylor Institution, XV, 178 p. *(Iacob Mârza)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 613
923. IONESCU, V. MIHAIL, E., *Puterea cuvântului*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 294 p. *(Cătălin O. Turliuc)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 911—912
924. IONESCU, Toader, *Ideea unităţii naţionale reflectată în gândirea economică din Transilvania (1848—1918)*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 290 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 898
925. IONESCU-GION, G. I., *Portrete şi evocări istorice*, ediţie îngrijită, prefaţă, note, glosar şi bibliografie de Vistian GOIA, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1986, XXXIV + 406 p. *(Ştefan Lemny)* . . . XXIV/2 (1987), p. 564
926. IONIŢĂ, Gh. I., *Curs universitar de istorie a Partidului Comunist, a mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice din România (mai 1921 — 1933)*, Bucureşti, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1983, 276 p. *(Kheorghe I. Florescu)* . . . . . XXI (1984), p. 659—660
927. IORDACHE, Anastasie, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, Ed. „Sport-Turism", Bucureşti, 1984, 348 p. *(Dumitru Vitcu)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1036
928. IORDACHE, Anastasie, *Originile conservatorismului politic din România şi rezistenţa sa contra procesului de democratizare (1821—1882)*, Bucureşti, Ed. Politică, 1987, 312 p. *(Cristiana Oghină)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 530—531
929. IORDACHE, Anastasie, STAN, Apostol, *Apărarea autonomiei Principatelor Române, 1821—1859*, Ed. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1987, 209 p. + rezumat lb. engleză, indice *(Gh. Platon)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 598—600
930. IORGA, N., *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, ediţie îngrijită, note, comentarii de Valeriu RĂPEANU şi Sanda RĂPEANU, prefaţă de Valeriu RĂPEANU tabel cronologic de Victor SAVA, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1982, 4 vol (LXXIV + 229 p.; 267 p.; 300 p.; 300 p.) *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 657—658
931. IORGA, N., *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, I—III, ediţie şi note de Rodica ROTARU, prefaţă de Ion ROTARU, Bucureşti, Ed „Minerva", 1983, XXIX + 365 p.; 311 p.; 431 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 653—654
932. IORGA, Nicolae, *Voinţa obştii româneşti*, Bucureşti, Ed. Militară, 1983, 192 p. *(Andrei Pippidi)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 835—836
933. IORGA, N., *Evocări istorice*, antologie, postfaţă şi bibliografie de Ion ROTARU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1983, 325 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 870
934. IORGA, N., *Corespondenţă*, I, ediţie, note şi indici de Ecaterina VAUM, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, 478 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 873
935. IORGA, N., *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban PAPACOSTEA, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 459 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 881—882

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

936. IORGA, N., *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită, note, comentarii de Valeriu RAPEANU și Sanda RAPEANU, studiu introductiv de Valeriu RAPEANU, București, Ed. „Minerva", 1984, 199 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1010

937. *N. Iorga și marea răscoală țărănească din 1907. Mărturii documentare*, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae LIU, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 318 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1013

938. IORGA, N., *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta PENELEA, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 761 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 679—681

939. IORGA, N., *Teatru și societate*, antologie și note de Gabriela MOLDOVEANU, studiu introductiv de Valeriu RAPEANU, București, Ed. „Eminescu", 1986, 334 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 705—706

940. IORGA, N., *Evoluția ideii de libertate*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie BĂDESCU, București, Ed. „Meridiane", 1987, 432 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 617—618

941. IORGA, N., *Conferințe. Ideea unității românești*, ed. îngrijită de Ștefan LEMNY și Rodica ROTARU, postfață, note și bibliografie de Ștefan LEMNY, București, Ed. „Minerva", 1987, 359 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 595

942. IOSIFESCU, Silvian, *Voltaire — 1932*, traducerea *Paginilor alese:* Irina ELIADE, București, Ed. „Albatros", 1983, 212 p. (Colecția „Contemporanul nostru") *(Ștefan Lemny)* . . . XXII/2 (1985), p. 948

943. IOSIPESCU, Sergiu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, Ed. Militară, 1985, 192 p. („Domnitori și voievozi", 26) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1022

944. ISCRU, G. D., *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, București, Ed. „Albatros", 1982, 286 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 653

945. ISPIR, Mihai, *Clasicismul în arta românească*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 192 p. + 102 imagini color și alb-negru *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 916

946. *Isprăvnicia ținutului Iași, 1828—1860. Inventar arhivistic*, întocmit de Virgil APOSTOLESCU și Ema APOSTOLESCU, București, 1984, 870 p. *(Adrian Macovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 864—865

947. *Istoria dreptului românesc*, vol. II,, București, Ed. Academiei R. S. România, 1984, 393 p. + bibliografie + indice *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 977—980

948. *Istoria învățământului în România*, vol. I, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1983, 461 p. + 52 p. anexe + 1 hartă + indice *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 809—811

949. *Istoria militară a poporului român*, București, Ed. Militară, vol. I. *Din cele mai vechi timpuri până în sec. al XIV-lea*, 1984, 436 p.; vol. II. *Epoca de glorie a oastei celei mari. A doua jumătate a secolului al XIV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea*, 1986, 638 p. *(Viorel M. Butnariu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 566—567

950. *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 479 p. + indice *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXI (1984), p. 578—582

951. *Istoria României. Crestomație*, I. *Epoca străveche. Epoca veche*, coordonatori Florian GEORGESCU, Lucia MARINESCU, Valeriu LEAHU, București, 1982, 87 p.; II. *Epoca medie*, coordonatori Florian GEORGESCU, Lucian CHIȚESCU, București, 1982, 252 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 865

952. *Istoria Universității din Iași*, redactori responsabili Gh. PLATON, V. CRISTIAN, Iași, Ed. „Junimea", 1985, XXIII + 213 p. + anexe + ilustr. *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 493—496

953. *Istoriografia literară românească. 1944—1984*, București, Ed. „Minerva", 1984, 287 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1053—1054

954. ISTRATE, Ion, *Barocul literar românesc*, București, Ed „Minerva", 1982, 388 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1055—1056

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

955. *Italia Judaica. Gli ebrei in Italia tre Rinascimento ad età baroca.* Atti del II Convegno internationale, Genova, 10—15 giugno 1984, Roma, 1986, 347 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 623—624

956. IVAN, Ioan, PORCESCU, Scarlat, *Mănăstirea Neamț*, Iași, (Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei), 1981, 372 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 887

957. IVIREANUL, Antim, *Didahii*, prefață și bibliografie de Florin FAIFER, București, Ed. „Minerva", 1983, 250 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 623—624

958. *Izvoare de demografie istorică*, I, *Secolul al XVIII-lea, Transilvania*, ediție îngrijită de Costin FENEȘAN, București, 1986, 434 p. + 12 tabele statistice (Direcția Generală a Arhivelor Statului) *(Ecaterina Negruți)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 559—560

959. *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. Ștefan PASCU, seria B. *Izvoare narative*, I, 1773—1785, publicat de Nicolae EDROIU, Ileana BOZAC, Ladislau GYEMANT, Volker WOLLMANN, Alexandru NEAMȚU, Costin FENEȘAN, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983, XXVIII + 490 p. *(Ștefan Lemny)* . . . XXI (1984), p. 622

960. *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția Acad. Prof. Ștefan PASCU, București, Ed. Academiei R. S. România, seria A. *Diplomataria*, vol. II, 1983, LXXIX + 337 p.; III, 1984, XCIII + 606 p.; IV, 1986, XCIX + 540 p.; seria B. *Izvoare narative*, vol. II, 1983, XIII + 472 p.; III, 1984, XX + 450 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 560—561

961. *Îndrumător bisericesc*, IV, Timișoara, 1983, 111 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 639

962. JAKABFFY, Imre, *A Közép-Duna-Medence régészeti bibliográfiája — Archäologische Bibliographie des Mitteldonaubeckens — Bibliographie archéologique du Bassin du Danube Moyen — Archeologičeskaja bibliografija Bassejna Srednego Dunaja 1967—1977*, Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1981, 376 p. *(A. László)* . . . XXI (1984), p. 593—594

963. JARNIK, Jan-Urban, *Corespondență*, ed. îngrijită și studiu introductiv de Tr. IONESCU-NIȘCOV, București, Ed. „Minerva", vol. I, 1980, XVII + 396; II, 1983, 388 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 625

964. JASPERS, Karl, *Texte filosofice*, selecție și traduceri de George PURDEA și Bruno WÜRTZ, cu o prefață de Dumitru GHIȘE și George PURDEA, București, Ed. Politică, 1986, 391 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 651—652

965. *Jassyer Beiträge zur Germanistik*, II, Iași, 1983, 292 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 879—880

966. JÄGER, Wolfgang, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914—1980 über den Ausbruch des ersten Weltkrieges* Göttingen / Zürich, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1984, 322 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 952

967. JEISMANN, Karl-Ernst, QUANDT, Siegfried (Hrg.), *Geschichtsdarstelung Determinanten und Prinzipien*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1982, 130 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 670—671

968. JELAVICH, Barbara, *Russia and the Formation of the Romanian National State. 1821—1878*, New York—London, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, 356 p. *(Dumitru Vitcu)* . . XXIII/2 (1986), p. 973—975

969. *In jenen Tagen... Schriftsteller zwischen Reichstagsbrand und Bücherverbrenung.* Eine Dokumentation zusammengestellt von Friedmann BERGER, Vera HAUSCHILD, Roland LINLKS, unter Mitarbeit von Sigrid BOCK, Leipzig und Weimar, Gustav Kiepenheuer Verlag, 1983, 592 p. *(Andrei Corbea)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 956

970. JOHNSON, Paul, *A History of the Jews*, New York, Harper & Row, Publishers Inc., 1987, 644 p. *(Dumitru Vitcu)* . . . . XXV/2 (1988), p. 551—554

971. JOLL, James, *Europe since 1870. An International History*, Penguin Books, 1983, ed. 3, 550 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1100—1101

972. JONES, Robert E., *Opposition to War and Expansion in Late Eighteenth Century Russia*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 32, 1934, Heft 1, p. 34—51 *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 601

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

973. KALUSTIAN, L., *Simple note*, III, București, Ed. „Eminescu", 1983, 280 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXI (1984), p. 639

974. KALUSTIAN, L., *Simple note*, IV, București, Ed. „Eminescu", 1985, 153 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1061

975. *Immanuel Kant, 200 de ani de la apariția CRITICII RAȚIUNII PURE*, coordonatori: Al. BOBOC, M. FONTA, R. PANTAZI, I. PÂRVU, București, Ed. Academiei R. S. România, 1982, 278 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1080—1081

976. KARATHANASIS, Athanasios E., Οἱ Ἕλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία (1670—1714). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς κίνησης στὶς Παραδουνάβιες κατὰ τὴν προφαναριώτικη περίοδο (Învățați greci în Țara Românească, 1670—1714. Contribuție la studiul mișcării culturale grecești în Principatele Dunărene în perioada prefanariotă), Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1982, 280 p. *(Elena Gaidagis, Nikos Gaidagis)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1024—1026

977. KARNOOUH, C., *Le rite et le discours. Introduction à la lecture de la versification populaire*, Ghent, 1983, 130 p. („Studies in Culture") *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 557—558

978. KARPAT, Kemal H., *Ottoman Urbanisme : the Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856—1878*, în „International Journal of Turkish Studies", vol. 3, nr. 1, Winter 1984—1985, University of Wisconsin, Madison, p. 1—25 *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1038—1039

979. KAUFHOLD, Karl Heinrich, SCHNEIRED, Jürgen (Hrsg.), *Geschichtswissenschaft und electronische Datenverarbeitung*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1988, 345 p. *(Sorin Antohi)* . . . XXVI (1989), p. 659—660

980. KAYAOGLU, Ismet, *Beşir Ağa vakfi (Vakiful lui Başir aga)*, în „Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi", cilt XI (1981—1986), sayi 15, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1986, p. 77—87 + foto *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 626—627

981. KELLOGG, Frederick, *The Structure of Romanian Nationalism*, in „Canadian Review of Studies in Nationalism", XI, 1984, 1, p. 21—50 *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1020

982. KEMPIS, Toma de, *Urmarea lui Hristos*, trad. din latină de Dumitru C. VIȘAN, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1982, 237 p. *(Al Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 677

983. KENNEDY, Paŭl, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1560 to 2000*, New York, Random House, 1987, XXV + 677 p. *(Bogdan Murgescu)* . . . . XXVI (1989), p. 669

984. KERNBACH, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, București, Ed. „Albatros", 1983, 783 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1085

985. KIMBALL, Warren F., (edited with commentary by), *Churchill and Roosevelt, The Complete Correspondence*, I—III, Princeton, Princeton University Press, 1987, CLXV + 676 p.; X + 773 p.; X + 742 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 618—619

986. *Kindlers Kulturgeschichte Europas*, München, Kindler Verlag, 1983, vol. 1—20 *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 938

987. *G. T. Kirileanu sau viața ca o carte. Mărturii inedite*, ediție și cuvânt înainte de Constantin BOSTAN, București, Ed. „Eminescu", 1985, 316 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 586—587

988. KIRIȚESCU, Constantin, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, introducere de Constantin C. KIRIȚESCU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 306 p. *(Lucian Nastasă)* . . XXIII/2 (1986), p. 1059—1060

989. *Kitâbu mesâlihi'l müslimîn ve menâfi'il-mum'inîn* (Cartea problemelor musulmanilor și a intereselor credincioșilor), ed. Yaşar YÜCEL, Dilve Tarih-Cografya Fakülteri Basimevi, Ankara, 1981, 107 p. *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 924—925

990. KITCHEN, Martin, *British Policy towards the Soviet Union during the Second World War*, New York, St. Martin's Press, 1986, VIII + 309 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 621—622

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

991. KOÇU, Reşad Ekrem, *Osmanli padişahlari* (Sultanii otomani), Istanbul, Ed. „Ana Yayinevi", 1981, 444 p. + fig. (in text) + 36 portrete în culori *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 852—856

992. KOGĂLNICEANU, Mihail, *Opere*, III, *Oratorie*, I, 1856—1864, ed. îngrijită de Vladimir DICULESCU, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 495 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 869

993. KOGĂLNICEANU, Mihail, *Opere*, V, *Oratorie*, III, partea I, text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Georgeta PENELEA, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1984, 461 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 870

994. KOLM, Serge-Christophe, *Le libéralisme moderne. Analyse d'une raison économique*, Paris, P.U.F., 1984, 239 p. *(Al. Zub)* . XXIII/2 (1986), p. 1102

995. KONORTAS, Paraskevas, *Les rapports juridiques entre le patriarcat ortodoxe de Constantinople et l'Empire ottoman (1453—1660): problémes d'approche*, în „Questions et débats sur l'Europe centrale et orientale", no. 4 (Décembre 1985), Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1985, p. 149—188 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 668—671

996. KOSELLECK, Reinhart (Hg.), *Formen der Geschichtsschreibung*, München, DTV, 1982, 630 p. (Theorie der Geschichte, Beiträge zur Historik, Bd. 4) *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 931—932

997. KOSELLECK, Rienhart, *Vergangene Zukunft zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt/M, Suhrkamp Verlag, 1984, 289 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1082—1083

998. KOVÁCS, Andrei, *Date privind viaţa Zamfirei, fiica lui Moise-vodă*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, p. 349—374 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . XXV/2 (1988), p. 587

999. KRONICK, Joseph G., *American Poetics of History. From Emerson to the Moderns*, Baton Rouge and London, Louisiana State University Press, 1984, XIII + 298 p. + index *(Sorin Antohi)* . XXV/1 (1988), p. 575—576

1000. KUDRNA, Jaroslav, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazni německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno, Universita J. E. Purkyne, 1983, 152 p. *(Al. Zub)* . . XXII/2 (1985), p. 929—930

1001. LARIONOV, V., YERONIN, N., SOLOVYOV, B., TIMOKHOVICH, V., *World War II. Decisive Battles of the Soviet Army*, Moscow, Progress Publishers, 1984, 527 p. *(Gh. Buzatu)* . . . XXV/2 (1988), p. 619—620

1002. LAZĂR, Elena, *Panorama literaturii neoelene*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1987, 400 p. (col. „Clepsidra") *(Ştefan Lemny)* . XXV/2 (1988), p. 610

1003. LAZAROU, Achille G., *L'Aroumain et ses rapports avec le grec*, Institute for Balkan Studies, 206, Thessaloniki, 1986, 311 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 584—585

1004. LAUNAY, Jacques de, CHARLIER, Jean-Michel, *Histoire secrète du pétrole, 1859—1984*, Paris, Presses de la Cité, 1985, 263 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 625—626

1005. LĂNCRĂNJAN, Ion, *Cuvânt despre Transilvania*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1982, 192 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . XXIII/2 (1986), p. 949—950

1006. LĂUDAT, I. D., *Momente din viaţa Şcolii Normale „Vasile Lupu" din Iaşi*, 1982, 107 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1052

1007. LĂZĂRESCU, Dan A., *Imaginea României prin călători*, vol. I (1716—1789); vol. II (1789—1821), Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1985—1986, 318+338 p. *(Cristiana Oghină)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 698—699

1008. LĂZĂRESCU, George, *Repere de cultură*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1982, 231 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 636

1009. *Une leçon d'histoire de Fernand Braudel*, Paris, Arthaud-Flammarion, 1986, 255 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 709

1010. LEMNY, Ştefan, *Originea şi cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1986, 235 p. *(Gh. Platon)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 573—574

1011. LEMNY, Ştefan, *Românii în secolul al XVIII-lea. O bibliografie*, I, („Românii în istoria universală", III$_2$, coordonatori: I. AGRIGOROAIEI, Gh. BUZATU, V. CRISTIAN), Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, 328 p. *(Gh. Platon)* . . . . . XXVI (1989), p. 647—648

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1012. LE GOFF, Jacques, *Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația Evului Mediu*, studiu introductiv, note și traducere de Maria CARPOV, vol. I—II, București, Ed. „Meridiane", 1986, 322 p. + 269 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . XXIV/1 (1987), p. 539—541

1013. LEITSCH, Walter, STOY, Manfred, *Das Seminar für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907—1948*, Wien/Köln/Graz, Böhlaus. Nachf, 1983, 304 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 687

1014. LE ROY LADURIE, Emmanuel, *Paris-Montpellier, P.C.-P.S.U., 1945—1963*, Paris, Ed. „Gallimard", 1982, 1262 p. *(Al. Zub)* . XXIII/2 (1986), p. 1103

1015. LE ROY LADURIE, Emmanuel, *Parmi les historiens. Articles et comptes rendus*, Paris, „Gallimard", 1983, 445 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 933—934

1016. LÉVÊQUE, Pierre, *Aventura greacă*, traducere de Constanța TĂNĂSESCU, București, Ed. „Meridiane", 1987, I—II, 475 + 452 p. *(Nelu Zugravu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 618—619

1017. *Libra. Études roumaines offertes à Willem Noomen à son soixantième anniversaire*, avec une Préface de H. J. W. DRIJVERS..., recueillies par I. P. CULIANU, Groningen, Presses de l'Université, 1983, VII+195 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 634

1018. LIGOR, Alexandru, *Țăranii. Rădăcini, chipuri și port, de la Pasada la Alba Iulia (1918)*, București, Ed. „Sport-Turism", 1984, 261 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1077—1078

1019. LIGOR, Alexandru, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, Ed. „Sport-Turism", 1987, 180 p. + ilustr. *(Nistor Ciocan)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 524—529

1020. LOGHIN, Leonida, *Al doilea război mondial. Acțiuni militare, politice și diplomatice. Cronologie*, Ed. Politică, București, 1984, 623 p. *(Cătălin O. Turliuc)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 922—923

1021. LONGWORTH, Philip, *Alexis. Tsar of All the Russias*, New York, Franklin Watts, 1984, 304 p. *(Veniamin Ciobanu)* . XXIII/2 (1986), p. 1097—1098

1022. LUCHIAN, Dragoș, *Un sat de pe valea Sucevei — Frătăuții Vechi*, București, Ed. „Litera", 1986, 266 p. *(Adrian Macovei)* . XXIV/2 (1987), p. 648—649

1023. LUDWIG, Dieter, *Struktur und Gesellschaft des Chezaren-Reiches in Licht der schriftlichen Quellen*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelm-Universität zu Münster (Westf.), 1982, Teil I, 364 p.; Teil II, 237 p. *(Victor Spinei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 841—843

1024. LUKAN, Walter, PEYFUSS, Max Demeter, *Ost- und Südosteuropasammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen*, Viena, 1982, 98 p. *(Al. Zub)* . . . XXI (1989), p. 673—674

1025. LUPAȘ, Ioan, *Din istoria Transilvaniei*, ediție îngrijită, note și comentarii de Marina VLASIU, cuvânt înainte de Florin CONSTANTINIU, București, Ed. „Eminescu", 1988, XVII + 414 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 632—633

1026. *Luther und Siebenbürgen*. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa, herausgegeben von Georg und Renate WEBER, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1985, 353 p. + ilustr. *(Siebenbürgisches Archiv*, Folge 3; Bd. 19) *(Ștefan S. Gorovei)* . XXIV/2 (1987), p. 693

1027. MACRAE, Norman, *The 2025 Report. A Concise History of the Future, 1975—2025*, New York, MacMillan, 1984, 258 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1084—1085

1028. MAGLI, Ida, *Introduzione all' antropologia culturale. Storia, aspetti e problemi della teoria della cultura*, Roma-Bari, Ed. Laterza, 1984, 200 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 935—936

1029. MAHLER, Fred, *Tinerețea în timp și spațiu*, București, Ed. „Albatros", 1986, 368 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 604

1030. MAIOR, Liviu, *Mișcarea națională românească din Transilvania. 1900—1914*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 193 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 646—648

1031. MAIORESCU, Titu, *Jurnal și epistolar*, vol. IV, ed. de Georgeta RĂDULESCU-DULGHERU și Domnica FILIMON, București, Ed. „Minerva", 1983, 445 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 625—626

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1032. MAIORESCU, Titu, *Jurnal și epistolar*, vol. V, ed. îngrijită de Georgeta RĂDULESCU-DULGHERU și Domnica FILIMON, București, Ed. „Minerva", 1984, 597 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1011

1033. MAIORESCU, Titu, *Jurnal și epistolar*, VI, ediție îngrijită de Georgeta RĂDULESCU-DULGHERU și Domnica FILIMON, București, Ed. „Minerva", 1986, 649 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 564—565

1034. MANCAȘ, Mihaela, *Limbajul artistic românesc. Secolul al XIX-lea*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 339 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1048

1035. MANGU, Valeriu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, Ed. „Minerva", 1982, 419 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 639—640

1036. MANOILESCU, Mihail, *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și schimbului internațional*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, 436 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 706

1037. MARCU, Alexandru, *Valoarea artei în Renaștere*, cuvânt înainte de Alexandru BALACI și prefață de Manole NEAGOE, Ed. „Meridiane", București, 1984, 443 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1107—1108

1038. MARCUS, George E., FISCHER, Michel M. J., *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1986, XII+205 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 612—613

1039. *Marele Mircea voievod*, coordonator Ion PĂTROIU, București, Ed. Academiei R. S. România, 1987, 536 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 519—524

1040. MARGA, Andrei, MUSCĂ, Vasile (coord.), *Teme hegeliene*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1982, 328 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1080

1041. MARINESCU, C. Gh., *Națiunea și conștiința națională în lumea contemporană*, Ed. „Junimea", Iași, 1986, 304 p. *(Ioan Căpreanu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 587—588

1042. MARINESCU, C. Gh., TĂNASE, Al., *Conștiința națională și valorile patriei*, Iași, Ed. „Junimea", 1982, 310 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 627

1043. MARINESCU, Florin, *Étude généalogique sur la famille Mourouzi*, Atena, 1987, 171 p. + arbore genealogic + 37 ilustrații *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 590—592

1044. MARINO, Adrian, *Littérature roumaine — littératures occidentales*, traduction par Annie BENTOIU, Bucarest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 227 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1054

1045. MARQUARD, Odo, *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie*, Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag, 1982, 249 p. *(Al. Zub)* . XXV/2 (1985), p. 934

1046. MARROU, H. I., *Trubadurii*, traducere, note și postfață de Sorina BERCESCU, București, Ed. „Univers", 1983, 178 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 676—677

1047. MARTINELLI, F., *L'Inquisition espagnole*, traduction de J. MANGA, De vecchi Poche, 1987, 319 p. *(Eugen Denize)* . . XXVI (1989), p. 668

1048. MARTINESCU, Pericle, *Umbre pe pânza vremii*, București, Ed. „Cartea Românească", 1985, 221 p. *(Lucian Nastasă)* . XXIII/2 (1986) p. 1061—1062

1049. MARȚOLEA, Ion, *Udești, o comună din Țara de Sus*, București, 1986, 240 p. *(D. Ivănescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 597—598

1050. *Marx, contemporanul nostru*, coordonatori : Dumitru GHIȘE, Andrei MARGA, Achim MIHU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 403 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 928

1051. MATEESCU, Corneliu, *G. Panu și radicalismul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987, 233 p. *(Mihai Vatavu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 593—594

1052. MATEESCU, Tudor, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*, București, 1986, 122 p. + 8 ilustr. (Direcția Generală a Arhivelor Statului, București) *(Nicolae Edrolu)* . XXIV/2 (1987), p. 699—700

1053. MATEI, Al., *Filiala Arhivelor Statului. Județul Cluj*, București, 1982, 59 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 655

1054. MATEI, Mircea D., EMANDI, Emil Ioan, MONORANU, Octav, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al So-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meşului Mare şi al Moldovei (secolele XIV—XVII), supliment I [al „Anuarului Muzeului Judeţean Suceava"], Suceava, 1982 [1983], 144 p. + 50 fig. *(Victor Spinei)* . . . . . XXI (1984), p. 643—644

1055. MATEI, Pamfil, *ASTRA, „Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român" şi rolul ei în cultura naţională (1861—1950)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 364 p. + foto + indice *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 643—645

1056. MATEJIĆ, Mateja, *The Holy Mount and Hilander Monastery*, Columbus, Ohio, The Ohio State University, 1983, 90 p. *(Paul Mihail)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 985—987

1057. *Materia, spaţiul, timpul în istoria filosofiei*, ediţie întocmită de Georgeta TĂNASE, I—II, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1982, XLII+371+306 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1082

1058. MATU, Hâmit, BACQUÉ-GRAMONT, Jean-Louis (ed.), *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France*. Contributions publiées à l'occasion de la quatre-cent-cinquantième anniversaire des premières relations permanentes entre la France et la Turquie..., Association pour le Développment des Études Turques — Paris, Ed. Isis, Istanbul, 1986, 703 p. + hărţi, planşe *(Mihail Guboglu)* . . . . XXV/1 (1988), p. 579—584

1059. MAXIM, Mihai, *Statutul politico-juridic al Ţărilor Române în Evul Mediu*, în vol. *Omagiu Secretarului General al Partidului Comunist Român, preşedintele României Socialiste, Nicolae Ceauşescu, strălucit preţuitor şi ctitor de istorie*, Bucureşti, 1983, p. 105—126 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 645—646

1060. MAXIM, Mihai, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea*, în „Revista de Istorie", tom. 36, 1983, nr. 8, p. 802—817 şi nr. 9, p. 879—890 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 647

1061. MAXIM, Mihai, *O luptă monetară în sec. al XVI-lea : padişahi contra aspru*, în „Cercetări numismatice", V, Bucureşti, 1983, p. 129—152 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 944—945

1062. MAXIM, Mihai, *Limba turco-osmană*, curs practic, Universitatea din Bucureşti, 1984, 226 p. + anexe + bibliografie *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1087—1088

1063. MAXIM, Mihai, PANAITE, Viorel, *Pax ottomanica et les Pays Roumains*, în „Analele Universităţii Bucureşti", istorie, XXXV, 1986, p. 11—18 şi XXXVI, 1987, p. 94—99 *(Ştefan S. Gorovei)* . . XXV/1 (1988), p. 591

1064. MĂNESCU, Jean N., *Cu privire la originea stemei Ţării Româneşti*, în „Cercetări numismatice", V, Bucureşti, 1983, p. 183—195 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 885

1065. MĂNESCU, J. N., *Eléments d'héraldique roumaine dans l'armorial russe*, în *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealógica y Heráldica, Madrid, 19—26.IX.1982*, Madrid, 1983, p. 5—25 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1018

1066. MĂRGHITAN, Liviu, *Decebal*, Ed. Militară, Bucureşti, 1987, 20 p. + 16 planşe *(Nelu Zugravu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 585—586

1067. MĂRIEŞ, Stela *Supuşii străini în Moldova în perioada 1781—1862*, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1985, 173 p. + XIV anexe *(Gh. Platon)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1032—1033

1068. MĂRTINAŞ, Dumitru, *Originea ceangăilor din Moldova*, text revizuit şi îngrijit de Ion COJA şi V. M. UNGUREANU, note şi comentarii, bibliografie şi indici de V. M. UNGUREANU, postfaţă de Ion COJA, cuvânt introductiv de I. DUMITRIU-SNAGOV, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 202 p. *(Costin Merişca)* . XXIV/1 (1987), p. 507—513

1069. MĂCIU, Mircea, *Petre Andrei. Activitatea, concepţia, opera*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, 286 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 700—701

1070. MÂRZA, Iacob, *Şcoală şi naţiune (Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 206 p. + bibliografie + rezumat + indice *(Gabriel Bădărău)* . . . XXV/1 (1988), p. 564—566

1071. MEHEDINŢI, S., *Civilizaţie şi cultură*, selecţie de texte, prefaţă, sumar bibliografic, note şi indice de nume de Gheorghiţă GEANĂ, Iaşi, Ed

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Junimea", 1986, 344 p. (Col. „Humanitas", 37) *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 675

1072. MEHMED, Mustafa A., *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, 1774—1791, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983, XVIII + 350 p. *(Sergiu Iosipescu)* . . . . . XXI (1984), p. 567—570

1073. MEHMED, Mustafa A., *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791—1812, București, Ed. Academiei R. S. România, 1986, XX + 396 p. (glosar + indice) *(Gabriel Bădărău)* . . XXIV/1 (1987), p. 561

1074. MEIER, Christian, RÜSEN, Jörn, *Historische Methode*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 341 p. *(Sorin Antohi)* . XXVI (1989), p. 621—623

1075. MELIUKOVA, A. I., *Krasnokutskij kurgen*, Moscova, Ed. „Nauka", 1981, 112 p. + 30 fig. *(Silvia Teodor)* . . . . XXI (1984), p. 674—675

1076. MESNIL, Marianne, *Entre rationalisme et romantisme : naissance d'une discipline*, în „Revue de l'Institut de Sociologie", Bruxelles, 1983, nos. 3—4, p. 455—465 *(Al. Zubi)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 935

1077. MESNIL, Marianne, *Les héros d'une fête. Le beau, la bête et le tzigane*, Paris, F. Nathan ; Bruxelles, Ed. Labor, 1980, 157 p. *(Al. Zubi)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 506—507

1078. MICHELSON, Paul E., *Zeletin on Romanian Development*, în *Proceedings of the Society for Romanian Studies*, I, 1985, p. 16—20 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1039—1040

1079. MIHAIL, Paul, *Completări la „Bibliografia Românească Veche"*, în *RITL*, XXXII, 1984, 2, p. 91—94 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 998—999

1080. MIHĂESCU, Gabriel, FRUCHTER, Eugen, *Curtea domnească din Târgoviște*, București, Ed. „Sport-Turism", 1986, 218 p. + 56 pl. + 1 plan *(I. Asăvoaie)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 590

1081. MIKOLAJCZYK, Andrzey, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Bolens*, Lódź, 1983, 207 p. + 102 fig. în text *(Viorel M. Butnariu)* . . . . . XXVI (1989), p. 669—670

1082. MILICESCU, Emilia Șt., *Pe urmele lui Delavrancea*, București, Ed. „Sport-Turism", 1986, 220 p. *(Mihai Vatavu)* . . XXIV/1 (1987), p. 583—584

1083. MILIN, Miodrag, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (perioada 1848—1873)*, Timișoara, 1986, 197 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 580—581

1084. *Io Mircea, mare voievod și domn...*, Bibliografie selectivă și album, Râmnicu Vâlcea, 1986, 194 p. + 58 pl. + hartă + tabel genealogic *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 641

1085. MIRCIOIU, Crișan I., *Albert Schweitzer*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 242 p. *(Al. Zubi)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1106

1086. MIREA, George, *Junimea. Implicații lingvistice*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 238 p. *(Al. Zubi)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1048

1087. MIRON, Vasile Gh., ș.a. *Filiala Arhivelor Statului. Județul Suceava*, București, 1984, 72 p. *(Al. Zubi)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1052

1088. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. III, *Documente slavo-moldovenești (1601—1640)*, alcătuit de D. M. DRAGNEV, A. N. NICHITICI, L. I. SVETLICINAIA, P. V. SOVETOV, sub redacția lui V. P. PAȘUTO, Chișinău, Ed. „Știința", 1982, 447 p. + 29 fotocopii *(D. Agache)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1005

1089. *Corneliu Moldovanu în corespondență*, ediție îngrijită de Julieta MOLDOVANU, București, Ed. „Minerva", 1982, 404 p. + ilustr. *(Al. Zubi)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 874

1090. MOLDOVANU, Dragoș, *Etimologia hidronimului Moldova*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară", tom. XXVIII, 1981—1982/A, p. 5—61 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 918

1091. *Momente din trecutul medicinii*, studii, note și documente, sub redacția dr. G. BRĂTESCU, București, Ed. Medicală, 1983, 988 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 633

1092. MOSCALU, Emil, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, 512 p., 119 planșe, 17 fig. *(Silvia Teodor)* . . . . . XXI (1984), p. 641—642

1093. MOȘOIU, Traian, *Memorial de război (august—octombrie 1916)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Al. DRAGOMIRESCU și Marius

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POP, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 152 + 8 p. ilustrații *(Mihai-Răzvan Ungureanu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 596—597

1094. MUCCHIELLI, Alex, *Les mentalités*, Paris, Presses Universitaires de France, 1985, 127 p. (Collection „Que sais-je ?) *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 593—594

1095. MUREȘAN, Camil, VIANU, Alexandru, PAIUȘAN, Robert, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 404 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 946—947

1096. MUNTEANU, Romul, *Clasicism și baroc în cultura europeană din secolul al XVII-lea*, partea a II-a, București, Ed. „Univers", 1983, 429 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1103

1097. MUREȘAN, Camil, *Simon Bolivar*, București, Ed. Politică, 1983, 136 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXI (1984), p. 684—685

1098. MUREȘIANU, Ioan B., *Cartea veche bisericească din Banat*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1985, 326 p. *(Al. Zub)* . . XXIV/1 (1987) p. 562

1099. MURGESCU, Costin, *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987, 498 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 598

1100. MURNU, George, *Studii privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Nicolae Șerban TANAȘOCA, București, Ed. Academiei R. S. România, 1984, 203 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 882

1101. MUȘAT, Mircea, ARDELEANU, Ion, *De la statul dato-doc la statul român unitar*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 726 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXI (1984), p. 541—542

1102. MUȘAT, Mircea, ARDELEANU, Ion, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918—1933, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, XI + 1172 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 584—585

1103. MUTHU, Mircea, *Paul Zarifopol între fragment și construcție*, București, Ed. „Albatros", 1982, 139 p. *(Al. Zub)* . . XXIII/2 (1986), p. 1059

1104. MÜTTER, Bernd, QUANDT, Siegfried (Hrsg.), *Histoire-Didaktik-Kommunikation. Wissenschaftsgeschichte und aktuelle Herausforderungen*, Marburg Hitzeroth, 1988, 180 p. *(Sorin Antohi)* . . XXVI (1989), p. 658

1105. NASTASE, D., *Les documents roumains des archives du couvent athonite Simonopétra. Présentation préliminaire, în* „Συμεικτα" tom. V, Atena, 1983, p. 373—389 (7 fasc.) *(Ion Toderașcu)* . . . . . XXI (1984), p. 645

1106. NASTASE, D., MARINESCU, F., *Les actes roumains de Simonopétra. (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Atena, Ed. Manoutios, 1987, 155 p. + 12 il. în text *(Paul Mihail)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 560—563

1107. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, coordonator științific: Ștefan ȘTEFĂNESCU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 686 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . XXII/2 (1985), p. 875

1108. NĂSTUREL, P. Ș., *A propos du Tenou Orman (Telcorman) de Kinnamos*, în *Geographica Bizantina*, coord. H. AHRWEILLER (Serie Byzantina-Sorbonensia, 3), Paris, 1981, p. 81—91 *(Victor Spinei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 884

1109. NĂSTUREL, P. Ș., *A propos d-un document de Kastamonitu et d'une lettre patriarcale inconnue de 1411*, în „Revue des Études Byzantines", t. 40, Paris, 1982, p. 211—214 *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 887—888

1110. NĂSTUREL, P. Ș., *Le dit du monastère moldave de Pângărați. (I). Premieres recherches*, în „Buletinul Bibliotecii Române", vol. X (XIV), Freiburg i.Br., 1983, p. 387—420 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 892—893

1111. NĂSTUREL, Petre Ș., *Le mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV e siècle à 1654*. Roma, Port. Institutum Orientalium 1986, 375 p. („Orientalia Christiana Analecta", 227); idem, *Dix contributions roumano-athonites (XIV e — XVI e siècles)*, în „Buletinul Bibliotecii Române", XII (XVI), Freiburg, 1985, p. 1—46 *(Ștefan*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S. Gorovei) . . . . . XXIV/2 (1987), p. 637—640
1112. NĂSTUREL, Pierre, *Mais où donc localiser Vicina ?*, în „Bizantinische Forschungen", Bd. XII, Amsterdam, 1987, p. 145—171 *(Ştefan Andreescu)* . . . . . XXV/1 (1988), p 586—587
1113. NEAGOE, Stelian, BRAHAŞ, Cornel, *Pagini din cartea rezistenţei naţionale antifasciste şi antiimperialiste a poporului român*, I—II, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1984, 270 + 144 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 906
1114. NEAMŢU, Eugenia, NEAMŢU, Vasile, CHEPTEA, Stela, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, II. *Cercetările arheologice din anii 1977 — 1980*, Iaşi Ed. „Junimea", 1984, 276 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 811—813
1115. NEDELCEA, Tudor, *Geneza ideilor social-politice şi filosofice în literatura română veche*, Craiova, Ed. „Scrisul Românesc", 1987, 200 p. *(Cristiana Oghină)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 583—584
1116. NEGRILĂ, Iulian, *Scriitori tribuniști din perioada arădeană*, Timişoara, Ed. „Facla", 1983, 216 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1058—1059
1117. NEGRILĂ, Iulian, *Însemnări despre scriitori*, Timişoara, Ed. „Facla", 1987, 214 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 655
1118. NEGRUZZI, Iacob, *Scrieri*, II, text ales şi stabilit, note şi comentarii de Andrei NESTORESCU şi Nicolae MECU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1983, 752 p. (Colecţia „Restitutio") *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 869
1119. NEHRING, Karl, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Sesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitwatorok (1606)*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1983, 232 p. + 2 hărţi *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 567—569
1120. NEUMAN, Carol, NICOLAU, Edmond, SCHOR, Anghel, *Istorie scurtă a dezvoltării ştiinţei*, Bucureşti, Ed. Politică, 1983, 749 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 672
1121. NEUMANN, Victor, *Vasile Maniu. Monografie istorică*, prefaţă de Paul CORNEA, Timişoara, Ed. „Facla", 1984, 212 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 897
1122. NEUMANN, Victor, *Convergenţe spirituale*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1986, 214 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 683—684
1123. NICOLAE, Veniamin, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1982, 244 p. *(Sergiu Iosipescu)* . . . XXI (1984), p. 649—650
1124. NICULESCU, Alexandru, *Outline History of the Romanian Language*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 187 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1048
1125. NIEDERMAIER, Paul, *Zur Siedlungsgeographie und Siedlungsgeschichte Siebenburgens*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", IV. Folge, 11. Jahrgang, 1988, Heft 2, p. 129—149 *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 640—641
1126. *Nitriansky Kódex* (Codex Nitriensis), Martin, „Matica slovenská", 1987, 235 p. *(Eva Mârza, Iacob Mârza)* . . . . XXV/2 (1988), p. 606—607
1127. NOICA, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1987, 328 p. *(Damian Hurezeanu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 583
1128. NOROCEL, Epifanie, *Pagini din istoria veche a creştinismului la români. Mărturii ale continuităţii poporului nostru*, Ed. Episcopiei Buzăului, 1986 *(Nelu Zugravu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 689—690
1129. NOROCEL, Epifanie, *Ctitorii voievodale în eparhia Buzăului*, Buzău, 1988, 505 p. + 13 planşe *(Paul Mihail)* . . . . XXIX (1992), p. 473—474
1130. *NOUL TESTAMENT*, ediţie critică, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române de Alba-Iulia, Sibiu, 1988, 907 p. + 16 planşe *(Paul Mihail)* . . . . . XXVI (1989), p. 633—634
1131. *Nouvelles Etudes d'Histoire*, vol. 7, Publiées à l'occasion du XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart, 1985, Bucureşti, Ed.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academiei R. S. România, 1985, 287 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 686

1132. *La numismatique — source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 101 p. + XVI pl. *(Sergiu Iosipescu)* . . . . . XXI (1984), p. 629

1133. NUSSBÄCHER, Gernot, *Johannes Benkner. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, Bucureşti, „Kriterion" Verlag, 1988, 93 p. + 31 fig. *(Daniel Barbu)* . . . . . XXVI (1989), p. 645

1134. NYSSEN, Wilhelm, *Die Flamme des Heils. Fresken der Orthodoxen Kirche St. Johannes des Täufers in Ferentari bei Bukarest*, Köln, Luther Verlag, 1983, 100 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1072—1073

1135. NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDOU, Marie, *Les actes roumains des archives du Patriarcat d'Alexandrie* (extras din „Afieroma sto Nikos Svoronos"), vol. II, Ed. Rethymno, 1986, p. 256—265 *(Paul Mihail)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 589—590

1136. OAKESHOTT, Michael, *On History and other Essays*, Oxford, Basil Blackwell, 1983, 198 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 933

1137. ODOBESCU, Alexandru, *Opere*, IX. *Corespondenţă*, 1880—1883, text stabilit, note şi indice de Filofteia MIHAI, Rodica BICHIS, Nadia LOVINESCU, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 557 p.; *Opere*, X. *Corespondenţă*, 1884—1886, text ales, note şi indice de Rodica BICHIS, Nadia LOVINESCU, Filofteia MIHAI, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 458 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 872

1138. *Alexandru Odobescu şi corespondenţii săi*, ediţie de Filofteia MIHAI şi Rodica BICHIS, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, 391 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 872—873

1139. *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa* (Uciderea lui Grigore Vodă în Moldova expusă în formă de piesă de teatru), ed. îngrijită, studiu introductiv şi note de Lucian DRIMBA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 163 p. (Colecţia „Restituiri") *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 868

1140. OLDSON, William O., *The Englightenment and the Romanian National Revival (Moldavia, Wallachia, Transylvania)*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism", X, nr. 1, 1983, p. 29—40 *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 894

1141. OLTEANU, Constantin, CEAUŞESCU, Ilie, MOCANU, Vasile, TUCĂ Florian, *Mişcarea muncitorească, socialistă, democratică, activitatea Partidului Comunist Român şi apărarea patriei la români. Repere cronologice*, Bucureşti, Ed. Militară, 1983, XXXII + 1533 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXI (1984), p. 575—577

1142. OLTEANU, Constantin, CEAUŞESCU, Ilie, TUCĂ Florian, MOCANU, Vasile, *Armata română în revoluţia din August 1944*, Bucureşti, Ed. Politică, 1984, 286 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . XXII/2 (1985), p. 909

1143. OPALINSKI, Edward, *Elita władzy w wojewódzstwach poznanskich i kaliskim za Zygmunta III* (Elita conducătoare din voievodatele Poznan şi Kalisz în timpul domniei lui Sigismund III), Ed. „Poznan", Poznan, 1981, 176 p. *(Veniamin Ciobanu)* . . . . XXI (1984), p. 682

1144. OPREA, Al., *În căutarea lui Eminescu gazetarul*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1983, 380 p. *(Mihai Vatavu)* . . . . . XXI (1984), p. 577—578

1145. OPREA, Petre, *Itinerar inedit prin case vechi din Bucureşti*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1986, 222 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 707

1146. OPRESCU, George, *Manual de istoria artei*, Bucureşti, Ed. „Meridiane": *Evul Mediu*, 1985, 301 p.; *Renaşterea*, 1985, 277 p.; *Barocul*, 1985, 279 p.; *Secolul al XVIII-lea*, 1985, 190 p.: *Clasicismul — Romantismul*, 1986, 416 p.; *Realismul — Impresionismul*, 1986, 276 p.; *Postimpresionismul*, 1986, 220 p. *(Doina Petrache-Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 598

1147. OPRIŞ, Ioan, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1986, 242 p. *(Doina Petrache-Lemny)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 586

1148. *Organizarea de stat a Ţării Româneşti (1765—1782). Fragmente din pro-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iectele de cod general sau Manualele de legi redactate de Mihail Fotino în 1765 (cinci titluri), 1766 (opt titluri) și 1777 (cartea I), ediție critică (studiu introductiv, texte de epocă, traducere, anexe) de Valentin Al. GEORGESCU și Emanuela POPESCU-MIHUȚ *(Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris*, XI), București, Ed. Academiei R. S. România, 1989, 282 p. *(Daniel Barbu)* . . . . . XXVI (1989), p. 648—649

1149. *II. Osman adına yazılmış zafer-nâme* (Cronica victoriei scrisă pe numele lui Osman II) (ed.) prof. dr. Yaşar YÜCEL, Ankara, 1983, XXXIX + 187 p. *(Osmanlı Devleti düzenine ait matinler, VI* — Texte privind organizarea Imperiului otoman, VI) *(Mihai Guboglu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 823—827

1150. OȚĂLEA, Nicolae, *Alese fabule*, ediție îngrijită și prefață de Mircea POPA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1985, 296 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1008

1151. ORNEA, Z., *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Ed. „Cartea Românească", 1983, 510 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 659

1152. ORNEA, Z., *Actualitatea clasicilor*, București, Ed. „Eminescu", 1985, 268 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1063

1153. ÖSTERREICHISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, *Die Habsburgermonarchie 1848—1918*, vol. III$_1$ și III$_2$, *Die Völker des Reiches*, Viena, Ed. Academiei Austriece de Științe, 1980, XVIII + 774 p. + 2 diagrame + 83 tabele, respectiv XII + 679 p. + 11 tabele, hărți; vol. IV, *Die Konfessionen*, Viena, 1985, XVI + 864 p., 17 tabele + indici, bibliografie, hărți *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 994—996

1154. PACT, 5, 1981, *Statistique et Numismatique — Statistics and Numismatics*, Strasbourg, 431 p. *(Virgil Mihailescu-Bârliba)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 837—839

1155. *Pagini dintr-o arhivă inedită*, ed. îngrijită, studiu introductiv și note de Antonie PLĂMĂDEALĂ, București, Ed. „Minerva", 1984, XLVII + 635 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1013—1014

1156. PANAITESCU, P. P., *Nicolae Milescu spătarul (1636—1708)*, versiunea românească de Silvia P. PANAITESCU. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. GOROVEI, Iași, Ed. „Junimea", 1987, XLI + 107 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 587—588

1157. PAPACOSTEA, Șerban, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1988, 258 p. *(Daniel Barbu)* . . . . . XXVI (1989), p. 608—612

1158. PAPACOSTEA, Victor, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, ed. îngrijită de Cornelia PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, studiu introductiv de Nicolae-Șerban TANAȘOCA, București, Ed. „Eminescu", 1983, 528 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 635—636

1159. PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, Cornelia, DEMÉNY, Lidia, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)*, București, Ed. „Eminescu", 1985, 264 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1051

1160. PAPADOPOULOS, Tomas I., Ελληνική βιβλιογραφία (1466—1800). Τόμος πρώτος: Αλφαβητική καὶ χρονολογική ανακατάταξις (Bibliografia greacă (1466—1800), volumul I: Rearanjare alfabetică și cronologică), Atena, Γραφείου Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1984, 60 + 726 p. + f. 2 nenum. *(Elena Gaidagis, Nikos Gaidagis)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 541—544

1161. PARADAIS, Claudiu, *Un cititor uitat — Scarlat Vârnav*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 152 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1071

1162. PARDO, Jesus, *Conversaciones con Transilvania (Viaje a través de quince siglos)*, Madrid, Ed. Taurus, 1988, 377 p. *(Eugen Denize)* . . . . . XXIX (1992), p. 455—457

1163. PARKHURST CLARK, Priscilla, *Literary France. The Making of a Culture*, Berkeley — Los Angeles — London, University of California Press, 1987, XVI + 273 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 610—611

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1164. PASCU, Ştefan, *Făurirea statului naţional unitar român 1918*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, vol. I — 432 p.; vol. II — 493 p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXI (1984), p. 584—585

1165. PASCU, Ştefan, *Ce este Transilvania? Civilizaţia transilvană în cadrul civilizaţiei româneşti (Was ist Siebenbürgen? Siebenbürgen im Rahmen der rumänischen Kultur)*, Cluj-Napoca, Ed „Dacia", 1983, 415 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 634—635

1166. PASCU, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1986, 674 p. *(Ion Toderaşcu)* . . . . XXIV/2 (1987), p. 635—637

1167. PĂCURARIU, Mircea, *Politica statului ungar faţă de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului, 1867—1918*, Sibiu, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune, 1986, 303 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 520—522

1168. PĂCURARIU, Mircea, *Istoria mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, 190 p. + 12 tab. *(Adrian Andrei Rusu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 527—528

1169. PĂIUŞAN, Radu, *Generalul bănăţean Ştefan Şt. Stoika, luptător pentru independenţa şi unitatea naţională, 1848—1923*, Timişoara, 1982, III + 183 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 656

1170. PĂIUŞAN, Radu, *Bănăţenii în lupta pentru unitate naţională, 1830—1918*, Timişoara, 1983, 224 p. *(Al. Zub)* . . . XXII/2 (1985), p. 895—896

1171. PĂLTĂNEA, Paul, *Viaţa lui Costache Negri*, Ed. „Junimea", 1985, 280 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1037—1038

1172. PĂLTĂNEA, Paul, *Tecuci — oraş vechi de viaţă bisericească şi de tradiţie românească*, în *Îndrumător bisericesc, misionar şi patriotic*, 4, Galaţi, 1988, p. 135—143 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 645—646

1173. PĂTRĂŞCANU, Lucreţiu, *Scrieri, articole, cuvântări 1944—1947*, Bucureşti, Ed. Politică, 1983 *(Cătălin O. Turliuc)* . . . XXI (1984), p. 663

1174. PĂTROIU, Ion, *La cumpăna a două epoci 1849—1877*, Craiova, Ed. „Scrisul Românesc", 1983, 317 p. *(Mihai Vatavu)* . . XXII/2 (1985), p. 899

1175. PĂTRUŢ, Picu, *Miniaturi şi poezie. Comori ale artei populare româneşti*, Bucureşti, 1985, 193 p. + 122 fig. color *(Ion I. Solcanu)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1078

1176. PÂRVAN, Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ed. îngrijită, note, comentarii şi postfaţă de Radu FLORESCU, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1982, 605 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 640

1177. *Pe aici nu se trece! Mărturii. Amintiri*, antologie, prefaţă, note şi comentarii de Constantin CĂZĂNIŞTEANU şi Dorina RUSU, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1982, 383 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 669

1178. PENNINGTON, Anne E., *Muzica în Moldova medievală. Secolul al XVI-lea.* Cu un eseu de D. CONOMOS. Ediţie îngrijită de Titus MOISESCU, traducere din limba engleză de Constantin STIHI BOOS, Bucureşti, Ed. Muzicală, 1985, 287 p. + 38 pl. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 691—692

1179. PÉREZ, Joseph, *Isabelle et Ferdinand. Rois Catholiques d'Espagne*, Paris, „Fayard", 1988, 486 p. *(Eugen Denize)* . . XXVI (1989), p. 666—667

1180. PERNOUD, Régine, *Les saints au Moyen Age*, Paris, Plon, 1984, 368 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 940

1181. PERNOUD, Régine, *La Reine Blanche*, Paris, Albin Michel, 1984, 382 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 940—941

1182. PERNOUD, Régine, *Les hommes de la Croisade*, nouvelle édition revue et augmentée, Paris, Marabout, 1984, 342 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 713

1183. *Perspectiva filozofică în abordarea fenomenelor sociale*, coordonator: Oltea MIŞCOL, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 171 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1081

1184. PERVAIN, Iosif, CIURDARIU, Ana, SASU, Aurel, *Românii în periodicele germane din Transilvania (1841—1860). Bibliografie analitică*, Bucureşti, *Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 295 p. (Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 616

1185. PETRESCU, Paul, *Arcade în timp*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1983, 339 p. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 912—913

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1186. PETRINGENARU, Adrian, *Imagine și simbol la Brâncuși*, București, Ed. „Meridiane", 1983, 126 p., cu figuri în text *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1072

1187. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, ediție îngrijită, prefață, traduceri, note și indice de I. OPRIȘAN, București, Ed. „Minerva", vol. I, 1986, 239 p.; vol. II, 1987, 217 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 533—536

1188. *Philosophie et histoire*, Paris, Editions du Centre Pompidou, 1987, 196 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXVI (1989), p. 623—624

1189. PICCIRILLI, Luigi, *Storie dello storico Tucidide* (Edizione critica, traduzione e commento delle *Vite*), Il Melangolo, Universita 18, Genova, 1985, 205 p. *(Marius Alexianu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 604

1190. PIPPIDI, Andrei, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI—XVIII*, București, Ed. Academiei R.S. România, 1983, 274 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 552—554

1191. PIPPIDI, Andrei, *Mihai Viteazul în arta epocii sale / Michael der Tapfere in der Kunst seiner Zeit*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 154 p. + 41 ilustr. alb-negru *(Ștefan S. Gorovei)* . . . XXV/1 (1988), p. 594

1192. PLATON, Gh., *Istoria modernă a României*, II *(1878—1918)*, Iași, 1982, 563 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 655—656

1193. PLATON, Gh., *Istoria modernă a României*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1985, 552 p. *(Gabriel Bădărău)* . . XXIV/1 (1987), p. 513—515

1194. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, cu pagini de *Pateric românesc* și o prefață de Dumitru ȘTĂNILOAIE, Sibiu, 1983, 410 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1045

1195. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985, 524 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 971—973

1196. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Românii din Transilvania sub teroarea dualismului austro-ungar (1867—1918). După documente, acte și corespondență rămase de la Elie Miron Cristea*, Sibiu, Tip. Eparhială, 1985, 546 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 582—583

1197. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul, 1874—1898, după acte, documente și corespondențe inedite*, Sibiu, Tip. Eparhială, 1986, 380 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 645—646

1198. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Contribuții istorice privind perioada 1918—1939, Elie Miron Cristea — documente și corespondență*, Sibiu, 1987, 483 p. *(Paul Mihail)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 603

1199. PODLACHA, Wladislaw, NANDRIȘ, Grigore, *Umanismul picturii murale postbizantine*, București, Ed. „Meridiane", 1985, vol. I, 359 p.; II, 236 p. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1065

1200. POGOR, Vasile, *Scrieri alese*, ediție, prefață, note, glosar, bibliografie de Vasile SANDU, București, Ed. „Minerva", 1986, 332 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 612—615

1201. POLIAKOV, Léon, *La causalité diabolique. Essai sur l'origine des persécutions*, Paris, Calmann Lévy, 1980, 249 p. *(Al. Zub)* . . XXIII/2 (1986), p. 1093

1202. *Poliptic moldav. Artă moldovenească din veacurile XIV—XIX*. Autorul textului: Vlad DRIUC, fotografii de Pavel BĂLAN, Chișinău, Ed. „Timpul", 1985, 183 p. *(Paul Mihail)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 515—519

1203. POMPER, Philip, *The Structure of Mind in History. Fine Major Figures in Psychohistory*, New York, Columbia University Press, 1985, XVI + 192 p *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1986), p. 613—614

1204. POP, Augustin Z. N., *Mărturia documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș*, București, 1985, 228 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1045—1046

1205. POP, Ioan Aurel, *Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, p. 79—98 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 593

1206. POP, Vasile Gr., *Conspect asupra literaturii române și literaților ei de la început și până astăzi, în ordine cronologică*, ediție critică, studiu intro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ductiv și note de Paul LĂZĂRESCU, București, Ed. „Eminescu", 1982, 374 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1007

1207. POPA, Marcel D., MATEI, Horia C., *Mică enciclopedie de istorie universală*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 743 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 672

1208. POPA, Radu, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, 324 p. + 93 fig. *(Vasile Neamțu)* . . . . . XXVI (1989), p. 603—608

1209. POPESCU, Eufrosina, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923*, București, Ed. Politică, 1983, 283 p. *(Constantin C. Angelescu)* . . . . . XXI (1984), p. 586—590

1210. POPESCU, Grigore, IONESCU, Gion D., *Contribuții la istoria Bisericii Ortodoxe Române. Date noi despre mitropolitul Teodosie al II-lea al Moldovei*, în „Biserica Ortodoxă Română", an. CIV, 1986, nr. 5—6, p. 94—101 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 697—698

1211. POPESCU-VÎLCEA, G., *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 151 p.; idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 174 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 913—914

1212. POPOVICI, Constantin (ed.), *M. Eminescu. Viața și opera în documente. Mărturii, ilustrații*, ediție pregătită și îngrijită de...., Chișinău, Ed. „Lumina", 1985, 220 p. *(Victor Macarie)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 610

1213. PORCESCU, Scarlat, *Episcopia Romanului*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1984, 414 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . XXII/2 (1985), p. 816—819

1214. PORCESCU, Scarlat, *O ctitorie românească de la Sfântul Munte Athos. Schitul Prodrom. 120 de ani de la sfințire*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", LXII, 1986, 4, p. 73—103 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 700

1215. PORȘNEV, B. F., *Sotialinaia psihologia i istoria* (Psihologia socială și istoria), Izdanie storoe, dopolnennone i ispravlennoe, Moscova, Izdatelstvo „Nauka", 179, 231 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXI (1984), p. 669

1216. PÖLÖSKEI, Ferenc, *Tisza István*, Budapesta, Ed. „Gondolat", 1985, 281 p. *(Stelian Mîndruț)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 717—719

1217. *Presa străină despre contribuția României la victoria asupra fascismului*, volum întocmit de C. CĂZĂNIȘTEANU, Fl. CONSTANTINIU, Al. DUȚU, București, Ed. Militară, 1985, 187 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1041

1218. *Probleme fundamentale ale istoriei României*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1983, 216 pagini + hărți *(Ion Agrigoroaiei)* . . . . . XXI (1984), p. 542—544

1219. PRODAN, D. *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ed. nouă cu adăugiri și precizări, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 517 p. *(Al. Zub)* . . XXIII/2 (1986), p. 1030—1031

1220. PRODAN, D., *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, *Supușii*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, 582 p. *(Leon Șimanschi)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 572—573

1221. *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1983, 265 p. multipl. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 632—633

1222. *Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii*, lucrare coordonată de Secția de Științe Economice și Sociologice a Academiei R. S. România și de Academia de Studii Economice, București, Ed. Academiei R. S. România, 1987, 352 p. *(Mihai-Răzvan Ungureanu)* . . XXV/2 (1988), p. 536—539

1223. PSIROUKIS, Nicos, Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Ἡ Ἑλλὰς Ἀνατολὴ μετὰ τὸν πρῶτο πολεμο παικοσμιο (1918—1933) *(Catastrofa din Asia Mică. Orientul după primul război mondial 1918—1923)*, Atena, 1982, 271 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 952—953

1224. PUIA, Ilie (coordonator), *Istoria economiei României*, București, 1987, 415 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 585

1225. PUȘCARIU, Sextil, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ediție îngrijită de Magdalena VULPE, postfață de Dan C. MIHĂILESCU, București, Ed. „Eminescu", 1987, 267 p. *(Lucian Năstasă)* . . . XXVI (1989), p. 636

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1226. PUȘCĂ, Ion, PARAGINĂ, Anton, POPA, Vasile, CONSTANTINESCU, Gheorghe, *Panciu, file de cronică*, București, Ed. „Sport-Turism", 1982, 150 p. *(Cornelia-Magda Mantu)* . . . . . **XXI** (1984), p. 643

1227. QUINET, Edgar, *Opere alese*, I—II, traducere, selecție, prefață și tabel cronologic de Angela CISMAȘ, București, Ed. „Minerva", 1983, LII + 338 p. (I); 367 p. (II) *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 950

1228. RACHET, Guy, *Dictionnaire de l'archéologie*, Paris, Robert Laffont, 1982, 1052 p. *(Virgil Mihailescu-Bârliba)* . . . **XXI** (1984), p. 595—596

1229. RADDING, Charles, M., *A World Made by Men. Cognition and Society, 400—1200*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1985, XI + 286 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . **XXV**/1 (1988), p. 621

1230. RAFF, Diether, *Deutsche Geschichte von Alten Reich zur zweiten Republik*, München, Max Hueber Verlag, 1985, 431 p. + 11 hărți *(D. Agache)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 597

1231. RANKE, Leopold von, *The Theory and Practice of History*, Ed. with an Introduction by Georg G. IGGERS and Konrad von MOLTKE, New York, Irvington Pub., 2, 1983, LXXX + 514 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 596

1232. RANKE, Leopold, *Lutero e l'idea di storia universale*, a cura di Francesco DONADIO e Fulvio TESSITORE, Napoli, Guida Ed., 1986, 267 p. *(Al. Zub)* . . . . . **XXIV**/1 (1987), p. 596—597

1233. RADULESCU, Mihai *Civilizația armenilor*, București, Ed. „Sport-Turism" 1983, 264 p. + ilustr. *(Ștefan S. Gorovei)* . . **XXI** (1984), p. 675—676

1234. *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, coordonatori: Nicolae EDROIU și Pompiliu TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 318 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1028—1029

1235. RĂPEANU, Valeriu, *Memoria și fețele timpului*, București, Ed. „Cartea Românească", 1983, 219 p. *(Ștefan Lemny)** XXIII/2 (1986), p. 1063—1064

1236. RĂPEANU, Valeriu, *Scriitori dintre cele două războaie mondiale*, București, Ed. „Cartea Românească", 1986, 290 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 704

1237. REBREANU, Liviu, *Jurnal*, I—II, text ales și stabilit, studiu introductiv de Puia Florica REBREANU, *addenda*, note și comentarii de Niculae GHERAN, București, Ed. „Minerva", 1984, 581 p. + 437 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1014—1015

1238. *Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească. Bibliografie selectivă*, coordonator științific: prof. dr. Ștefan ȘTEFĂNESCU, București, Ed Academiei R. S. România, 1986, 238 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 675—676

1239. *Le Réfraction des Lumières au XIXe siècle*. Textes des communications presentées au VIe Congrès International des Lumières, Bruxelles (24—31 juillet 1983), Réunie et présentés par Raymond TROUSSON. în *Oeuvres et critiques*, X, 1985, nr. 1, 180 p. (Tübingen, Paris, „Güntes Narr Verlag") *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1104

1240. REINDL, Hedda, *Männer um Bayezid. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II. (1481—1512)*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 415 p. (= Islamkundliche Untersuchungen, Band 75) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . **XXI** (1984), p. 679

1241. *Repertoire d'études balkaniques. 1966—1975*, I. *Histoire des peuples balkaniques (XVe s. — 1945)*, Sofia, Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1983, XVI + 572 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . **XXI** (1984), p. 673

1242. *Repere sibiene. Studii și referate*, III, coord. de Nicolae SCUTEA, Sibiu, 1982, 369 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 878

1243. *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 aprilie 1741 — decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note, comentarii, glosar și indice de Ariadna CAMARIANO-CIORAN, București, Ed. Academiei R. S. România, 1985, 306 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1007

* Greșit consemnat în volum ca fiind „Ștefan S. Gorovei".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1244. *Republica în România. De la idee la faptă*, coordonator Dumitru D. RUSU, Iași, Ed. „Junimea", 1988, 315 p. *(I. Saizu)* . . XXVI (1989), p. 649—650
1245. RETEGAN, Simion, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX. 1860—1867*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 244 p. + ilustr. *(Ștefan Lemny)* XXI (1984), p. 654—655
1246. *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, sub redacția dr. G. BRĂTESCU, București, Ed. Medicală, 1985, 792 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 589
1247. *Revoluția de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă din August 1944 — moment epocal în istoria poporului român*, București, Ed. Militară, 1984, 143 p. *(Cătălin O. Turliuc)* XXII/2 (1985), p. 910—911
1248. *REVUE ESPRIT. Traversées du XXe siècle*, par Yves BERTHERAT et al., Paris, Editions La Découverte, Collection „Armillaire", 1987, 327 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 617—618
1249. REZACHEVICI, Constantin, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituane din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista de Istorie", tom. 35, 1982, nr. 8, p. 917—923 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 646
1250. REZACHEVICI, Constantin, *Cel mai vechi sigiliu inelar (matrice) de dregător moldovean (sec. XV) păstrat în Polonia*, în „Revista Arhivelor", an. LXI, vol. XLVI, nr. 3/1984, p. 340—347 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 889—890
1251. RIGAUX, François, *Droit international privé*, I. *Théorie générale*, Deuxième édition réfondue, Maison F. Larcier, Bruxelles, 1987, 386 p. *(Mihai Jacotă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 576—581
1252. RODRIGUEZ, Antonio Nino, *La historia de la historiografia, una disciplina en construccion*, în „Hispania", XLVI, 1986, 163, p. 395—417 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 652—654
1253. *Roma, Constantinopoli, Mosca. Da Roma alla terza Roma. Documenti e studi*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 1983, 556 p. *(Andrei Pippidi)* . . . . . XXI (1984), p. 606—611
1254. ROMAN, Viorel, *Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte 1774—1878. Die Donaufürstentumer von osmanischen Vasallentum zur curpäischen Peripherie*, Offenbach, Falk Verlag, 1987, 192 p. *(L. Boicu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 596—597
1255. *The Romanian Carpathians*, Nakladem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1988, 174 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXVI (1989), p. 637
1256. *România în anii primului război mondial. Caracterul drept, eliberator al participării României la război*, București, Ed. Militară, 1987, I—II, 634 p. + 936 p. *(Lucian Leuștean)* . . . XXV/2 (1988), p. 595—596
1257. ROMSICS, Ignac, *Ellenforradalom és konszolidáció* (Contrarevoluție și consolidare), Budapesta, Ed. „Gondolat", 1982, 828 p. *(Stelian Mândruț)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 719—721
1258. ROSETTI, Radu, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Z. ORNEA, București, Ed. „Eminescu", 1987, 455 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 635
1259. *Rumânia v voine za nezavisimosti 1877—1878*, București, Ed. Militară, 1983, 366 p. cu planșe în anexă *(L. Boicu)* . . . . XXI (1984), p. 656
1260. RUSU, Adrian Andrei, *Mănăstirea Cerna*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, p. 323—347 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 594
1261. RÜSS, Hartmut, *Die Friedensverhandlungen zwischen Moskau und Polen-Litauen im Jahre 1537. Eine Studie zur moskowitischen Diplomatiegeschichte*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", serie nouă, tom 36, 1988, caiet 2, p. 191—217 *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 670—672
1262. SAID, Hakim Mohammed (ed.), *Voice of Morality*, Hamdard Fondation Press-Pakistan, 1985, 361 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 603—604
1263. *Scrisori către Ovid Densusianu*, vol. III, ediție îngrijită, note, tabel cronologic și indici de Liviu ONU, Ileana VÎRTOSU și Maria RAFAILĂ, sub re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dacția lui Liviu ONU, Ed. „Minerva", București, 1984, 284 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1012—1013

1264. SCHIEDER, Theodor (Hg.), *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, I—V, München, DTV, 1984, 8 vol., XXI + 494 p.; XV + 896 p.; XXII + 553 p.; VIII + 203 p.; XVIII + 419 p.; XIII + 357 p.; XVI + 830 p.; XX + 644 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 927

1265. SCHLEIER, Hans, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Grundlinien der bürgerlichen deutschen Geschichtsschreibung und Geschichtsttheorien vor 1945*, Berlin, 1983, 214 p. *(Al. Zub)* . . XXII/2 (1985), p. 929

1266. SCHNÄDELBACH, Herbert, *Philosophie in Deutschland 1831—1933*, Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag, 1983, 357 p. *(Al. Zub)* XXII/2 (1985), p. 928

1267. SCHULIN, Ernst, *Das alte und neue Problem der Weltgeschichte als Kulturgeschichte*. Sonderdruck aus „Saeculum", Freiburg/München, XXXIII, Heft 2 (1982), p. 161—173 *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 669

1268. SCHULIN, Ernst, *Burckhardts Potenzen- und Sturmlehre*, Heidelberg, Carl Winter Verlag, 1983, 30 p. *(Al. Zub)* . . . . XXI (1984), p. 686

1269. SCURTU, Ioan, *Din viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național-Țărănesc*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 552 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . XXI (1984), p. 660

1270. SCURTU, Ioan, *Contribuții privind viața politică din România. Evoluția formei de guvernământ în istoria modernă și contemporană*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988, 665 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXVI (1989), p. 650—651

1271. SCURTU, Ioan, *Alba-Iulia — 1 decembrie 1918*, București, Ed. „Sport-Turism", 1988, 183 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 651

1272. *Un secol din viața satelor mehedințene (1800—1907). Catalog de documente*, vol. I, întocmit de Nicolae CHIPURICI, București, 1982, 472 p. + ilustrații *(Tudor Rățoi)* . . . . . XXI (1984), p. 618—619

1273. SÉDAR SENGHOR, Léopold, *De la negritudine la civilizația universalului*, selecție și traducere: Radu CÂRNECI și Mircea Traian, BIJII, Ed. „Univers", București, 1986, 370 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 603

1274. SERTOGLU, Midhat, *Osmanli Tarih Lugat (Dicționar istoric otoman)*. Düzellihniş ve Ilâneli Ikinci Baski (Ed. a II-a, îmbunătățită și adăugită), Istanbul, Ed. „Eskin Matbasi-Enderun Kitabevi", 1986, 384 p. (Enderun Yayinlari: 18) *(Mihail Guboglu)* . . . XXV/1 (1988), p. 576—578

1275. SHAW, J. Stanford, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I. *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280—1808*, Cambridge-London-New York-Melbourne (reprinted twice), 297 p. + Maps + Bibliography + Index *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXI (1984), p. 611—613

1276. SHROFF, Homai J., *The Eighteenth-Century Novel. The Idea of Gentleman*, London, „Edward Arnold", 1983, 298 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1106

1277. SIMEK, Rudolf, *Lexikon der germanischen Mythologie*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart, 1984, 525 p. *(Andrei Corbea)* . . . XXII/2 (1985), p. 921

1278. SIMION, A., *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939*, București, Ed. „Eminescu", 1983, 461 p. *(Gh. Buzatu)* . . XXI (1984), p. 687—688

1279. SIMIONESCU, Paul, *Etnoistoria. Convergență interdisciplinară*, București, Ed. Academiei R.S. România, 1983, 124 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 626—627

1280. SIMON, Patrick, *Le mythe royal*, reproduction des Thèses, Université Lille III, Lille-Paris, 1987, 521 p. *(Mirela-Luminița Murgescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 548—551

1281. SIMONESCU, Dan, *Contribuții (Literatura română medievală)*, București, Ed. „Eminescu", 1984, 212 p. *(Al. Zub)* . . . XXII/2 (1985), p. 879

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1282. SOLCANU, Ion, BUZDUGAN, Costache, *Biserica Voroneț*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1984, 96 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1066—1067

1283. SOROHAN, Elvira, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, București, Ed. „Minerva", 1984, 294 p. *(Ștefan Lemny)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1031

1284. SOROHAN, Elvira (ed.), *Cartea cronicilor*, texte antologate și comentate, Iași, Ed. „Junimea", 1986, 616 p. *(Ștefan Lemny)* . . XXV/1 (1988), p. 591

1285. SPEIDEL, Michael P., *Mithras-Orion. Greek Hero and Roman Army God*, Leiden, E. J. Brill, 1980 *(Silviu Sanie)* . . XXI (1984), p. 597—600

1286. ȘPINEI, V., *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, Ed „Junimea", 1985, 238 p. *(Dan. Gh. Teodor)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 952—954

1287. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, sub îngrijirea dr. Antonie PLĂMĂDEALĂ, Buzău, 1983, vol. I, 420 p. + 39 pl.; vol. II, 411 p. + 56 pl. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 627—628

1288. *Spoleczna funkcja historii a współczesnośc (Funcția socială a istoriei și contemporaneitatea)*, pod redakcja Zygmunta MANKOWSKIEGO i Jana POMARSKIEGO, Lublin, 1985, 188 p. *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 591—592

1289. SREĆKOVIĆ, Slobodan, *Osmanlijski novac kovan na the Jugoslavije*, Belgrad, 1987, 206 p. *(Eugen Nicolae)* . . . XXV/2 (1988), p. 554—557

1290. STAHL, Henri H., *Eseuri critice. Despre cultura populară românească*, București, Ed. „Minerva", 1983, 339 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 918—919

1291. STAN, Valeriu, *Alexandru Ioan Cuza 1820—1873*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 95 p. *(Al. Zub)* . . . . XXII/2 (1985), p. 897

1292. STANFORD, Michael, *The Nature of Historical Knowledge*, Oxford and New York, Basil Blackwell, 1987, VII + 196 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 614—615

1293. STOICA, Stelian, *Ethosul daco-geților, București, 1982, 130 p. (Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 640

1294. STOICESCU, Nicolae, *Mătei Basarab (20 septembrie 1632—9 aprilie 1654)*, București, Ed. Militară, 1982, 247 p. *(Sergiu Iosipescu)* . . . . . XXI (1984), p. 648—649

1295. STOICESCU, Nicolae, *Unitatea românilor în Evul Mediu*, București, Ed. Academiei R.S. România, 1983, 182 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 880—881

1296. STOICESCU, Nicolae, *Age-old Factors of Romanian Unity*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1986, 224 p. *(Marius Cristian)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 571—572

1297. STOY, Manfred, *Rumänische Bibliographie 1966—1970, in Südosteuropa-Bibliographie*, Bd. V, 1. Teil, München, R. Oldenbourg Verlag, 1982, p. 119—371 *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 862

1298. STRAUSSENBURG, Albert Arz von, *Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1981, 243 p. *(Siebenbürgisches Archiv*, Folge 3., Bd. 16) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . XXIV/2 (1987), p. 692

1299. *Studia antiqua et archaeologica*, I. *Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata*, Iași, 1983, 262 p. *(Silvia Teodor)* . . . . XXI (1984), p. 630—632

1300. *Studia Austro-Polonica*, I (1978), 301 p.; II (1980), 216 p.; III (1983), 478 p., P.W.N., Warszawa-Kraków *(L. Boicu)* . . . XXI (1984), p. 684

1301. *Studii de istorie a artei*, sub redacția lui Mircea ȚOCA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1982, 298 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . XXI (1984), p. 664—665

1302. *Studii de istorie a filosofiei universale*, VIII, coord. Al. BOBOC, S. GHIȚĂ, R. PANTAZI, București, Ed. Academiei R.S. România, 1983, 159 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 934—935

1303. *Studii literare. Din istoria presei culturale și literare românești*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 347 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 592—593

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1304. SUCIU, Şt., NUSSBÄCHER, G., CINCU, Monica, *Relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (1369—1803). Inventar arhivistic*, Bucureşti, 1986, 251 p. *(D. Agache)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 588—589

1305. SVORONOS, Nikos G., Αναλεκτα Νεοελληνικης ιστορας και ιστοριογραφιας *(Texte alese ale istoriei şi istoriografiei neoelene)*, „ιστορικη βιβλιο θηκη" Temelio, 1983, 454 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . XXII/2 (1985), p. 957—958

1306. SYSYN, Franck E., *Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600—1653*, Harvard University Press, 1985, 406 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 625—626

1307. SZEKFŰ, Gyula, *Forradom után* (După revoluţie), Budapesta, Ed. „Gondolat", 1983, 245 p. *(Stelian Mîndruţ)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 721—723

1308. ŞANDRU, D., *Creditul agricol în România 1918—1944*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1985, 179 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1040—1041

1309. ŞAHIN, M. Süreyya, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye* (Patriarhia din Fanar şi Turcia), Istanbul, Ötüken, 1980, 277 p. *(T. Gemil)*. . . . . XXII/2 (1985), p. 944

1310. ŞARAMBEI, Johanna, ŞARAMBEI, Nicolae, *99 personalităţi ale lumii antice*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1983, 391 p. *(Al. Zub)* . . XXI (1984), p. 675

1311. *Şcoala Ardeleană*, ediţie critică, note, bibliografie şi glosar de Florea FUGARIU, introducere de Dumitru GHIŞE şi Pompiliu TEODOR, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1983, vol. I, LV + 351 p.; II, 988 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 867—868

1312. ŞERBĂNESCU, N., STOICESCU, N., *Mircea cel Mare (1386—1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Ţării Româneşti*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, 424 p. + XXIV p. cu ilustraţii *(Gheorghe F. Angelescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 585—586

1313. *Ştiinţa în Bucovina. Ghid bibliografic*, II, întocmit de I. PÂNZARU, P. FROICU, E. DIMITRIU, coord. Nicu CHIRCU, Suceava, 1983, 285 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 620

1314. *Ştiinţa în Bucovina. Ghid bibliografic*, III, coord. de Nicu CHIRCU, Suceava, 1984, 390 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1001

1315. ŞTIRBAN, Marcel, *Din istoria României, 1918—1921. Probleme ale vieţii politice, economice şi sociale*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 329 p. *(D. Şandru)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 601—603

1316. ŞTREMPEL, Gabriel, *Catalogul manuscriselor româneşti (B.A.R., 1601—3100)*, II, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 502, p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 616—617

1317. ŞTREMPEL, Gabriel (coord.), *Bibliografia românească modernă (1831—1918)*, vol. I *(A-C)*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, XXXI + 911 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 861—862

1318. TACCIU, Elena, *Romantismul românesc: un studiu al arhetipurilor*, I, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1982, 552 p. *(Al. Zub)* . . XXIII/2 (1986), p. 1057

1319. TANERI, Aydin, *Osmanli devleti'nin kuruluş döneminde hükümdarlik kurumunun gelişmesi ve saray hayati teşkilati* (Dezvoltarea instituţiei monarhiei şi organizarea vieţii de palat în perioada de fondare a statului otoman), Ankara, Ankara Universitesi Basimevi, 1978, 349 p. *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 942

1320. TANRIÖVER, Hamdullah Subhî, *Dağ Yolu* (Calea de munte), *Ikinci kitap* (Cartea a 2-a), Hazerlayan (întocmit — editată de) Dr. Fethi TEVETOGLU, Izmir, 1987, 205 p. (Kültür ve Turizan Bakanliği Yayinlari : 740 ; 1000 Temel Eser Dizini : 130) *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 616—617

1321. *La tentation du Baroque dans les cultures du Sud-Est européen* (Colloque de Bucarest, 1980), în „Baroque" (Montauban), 1983, 11, p. 69—113 *(Cătălina Velculescu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 827—830

1322. TEODOR, Dan Gh., *Continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi. Aşezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodeşti—Vaslui*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1984, 152 p. (71 fig.) *(Victor Spinei)* . XXII/2 (1985), p. 807—809

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1323. TEODOR, Pompiliu, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 254 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 833—835

1324. TEODORESCU, Alexandru, *Lucian Blaga și cultura populară românească*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 183 p. *(Al. Zub)* . . . XXII/2 (1985), p. 920

1325. TEODORESCU, G. Dem., *Poezii populare române*, ed. critică, note, glosar, bibliografie și indice de George ANTOFI, prefață de Ovidiu PAPADIMA, București, Ed. „Minerva", 1982, XLI + 904 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1076

1326. *La teoria della storiografia oggi*, a cura din Pietro ROSSI, Milano, Il Saggiatore, 1983, 268 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 928

1327. TESSITORE, Fulvio, *Teoria del Verstehen ed idea della Weltgeschicte in Ranke*, Napoli, Bibliopolis, 1984, 95 p. *(Al. Zub)* . XXIV/1 (1987), p. 592

1328. TEVETOGLU, Fethi, *Hamdullah Subhi Tanriöver (1885—1966). Hayate ve Eserleri* (H. S. Tanriöver — Viața și operele sale), Ankara, Ed. „Sevinç Matbaasi", 1986, 303 p. + 1 portret (Türk Büyükleri Dizisi/Seria marilor turci : 8 — Kültür ve Turizm Bakanliği Yayinlari : 658) *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 614—615

1329. *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393—1849)* întocmit de Vasile Gh. MIRON, Mihai-Ștefan CEAUȘU, Gavril IRIMESCU, Sevastița IRIMESCU, București, 1983, 748 p. *(Nistor Ciocan)* . . . . . XXI (1984), p. 617—618

1330. THEODORESCU, Răzvan, *Implications balkaniques aux débuts de la Métropole de Moldavie. Une hypothèse*, în „Revue Roumaine d'Histoire". XXV, 1986, 4, p. 267—286 *(Ștefan S. Gorovei)*. . . . . XXIV/2 (1987), p. 640—643

1331. THEODORESCU, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550—1800)*, București, Ed. „Meridiane", vol. I — 276 p. + 76 fig.; vol. II — 225 p. + 67 fig. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 592—593

1332. THOMAS, Hugh, *Armed Truce. The Beginnings of the Cold War, 1945—1946*, New York, Atheneum, 1987, XVIII + 667 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 624

1333. THOMPSON, David, *England in the Twentieth Century (1914—1979)*, With additional material by Geoffrey WARNER, Penguin Books, 1982, 382, p. *(Alexandru Florin Platon)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1102—1103

1334. TIBENSKY, Ján, *Slovensky Sokrates. Život a dielor Adama Františka Kollárce*, Bratislava, „Tatran", 1983, 143, p., 16 fig. *(Eva Mârza, Iacob Mârza)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 602—603

1335. TIBENSKY, Ján, *Vel'ká ozdoba uhroska [Magnum decus Hungariae]. Dieto, život a doba Mateja Bela*, [Bratislava], „Tatran", 1984, 268 p. 16 pl. *(Eva Mârza, Iacob Mârza)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 601—602

1336. TODERAȘCU, Ion, *Alianța politico-militară dintre Țările Române în Evul Mediu. Idee și faptă*, Iași (Universitatea „Al. I. Cuza", Facultatea de Istorie și Filosofie), 1984, 188 p. (multiplicat) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 886—887

1337. TODERAȘCU, Ion, *Unitatea românească medievală*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988 *(Vasile Neamțu)* . . . . . XXVI (1989), p. 601—603

1338. TODOSIA, Mihai (coord.), *John Maynard Keynes, doctrinar al capitalismului monopolist de stat*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1987, 246 p. *(I. Saizu)* . . . . . ; XXV/1 (1988), p. 627—628

1339. TODOSIA, M., SAIZU, I., *Cultură și economie. Puncte de vedere din perioada interbelică*, Iași, Ed. „Junimea", 1986, 304 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 585—586

1340. TOGAN, A. Zeki Velidî, *Umumi Türk tarihine giriş* (Introducere în istoria generală turcă), ed. III, Istanbul, Enderûn Kitabevi, 1981, XV + 537 p. *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 942

1341. TOGAN, A. Zeki Velidî, *Tarihte usûl* (Metoda în istorie), ed. III, Istanbul, Enderûn Kitabevi, 1981, XXX + 350 p. *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 930

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1342. TOPOLSKI, Jerzy, *Teoria wiedzy historycznej*, Poznan „Wydawnictwo Poznanskie", 1983, 509 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 668—669
1343. TOPOLSKY, Jerzy, *Metodologia istoriei*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, 474 p. *(Gheorghe Teodorescu)* . . XXV/1 (1988), p. 571—574
1344. TRAIKOV, Veslin, ZECEV, Nicolai, *Bălgarskata emigracija v Rumanija XIV vek — 1878 g. i. učastieto i v stopanskija, obştestveno — politiceskija i kulturnija žlvot na rumânskija narod* (Emigraţia bulgară în România şi participarea ei la viaţa economică, social-politică şi culturală a poporului român. Secolul XIV — 1878), Sofia, 1986, 390 p. *(Elena Siupiur)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 560—567
1345. *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, sub redacţia şi coordonarea: C. Gh. MARINESCU, Iaşi, 1985, 309 p. (Institutul de Medicină şi Farmacie) *(Elena Filimon)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 567—568
1346. *Transilvania în istoria poporului român*, fascicula a V-a din seria *Dezbateri istoriografice*. Coordonatori: V. GRISTIAN, I. AGRIGOROAIEI, M. COJOCARU. Text dactilografiat de Paula BEJENARU, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1986, 53 p. xerografiate *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXII/1 (1987), p. 568—569
1347. TREBICI, Vladimir, GHINOIU, Ion, *Demografie şi etnografie*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, 325 p. *(Ecaterina Negruţi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 605—606
1348. *Trecut şi viitor în medicină. Studiu şi note*, sub redacţia dr. G. BRĂTESCU, Bucureşti, Ed. Medicală, 1981, 793 p. *(D. Şandru)* . . . . . XXI (1984), p. 633
1349. *Trepte de civilizaţie românească*, coordonatori George G. POTRA, Şerban STATI, Constantin CRIŞAN, Bucureşti, Ed. Politică, 1982, 301 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1019
1350. TRITEANU, Mihail ş.a. (coord.), *Biblioteca şi învăţământul*, VII, Cluj-Napoca, 1983, 298 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 878
1351. *Trnavská univerzita. XIV vlastivedný seminár 23 mája 1985 ku 350 vyrocin založenia. Referáty* (Universitatea de la Trnava. Al XIV-lea simpozion din 23 mai 1985 cu ocazia a 350 ani de la înfiinţare. Referate), Trnava, 1986, 121 p. *(Eva Mârza, Iacob Mârza)* . . XXIV/2 (1987), p. 715—716
1352. TUCĂ, Florian, COCIU, Mircea, *Monumente ale anilor de luptă şi jertfă*, Bucureşti, Ed. Militară, 1983, 445 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 665—666
1353. TUDOR, Gheorghe, *Armata geto-dacă*, Bucureşti, Ed. Militară, 1986, 223 p. *(Nelu Zugravu)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 632—635
1354. TURCZYNSKI, Emanuel, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Förderungskatalog in Rumänien*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1985, 280 p. *(Südosteuropäische Arbeiten, 81) (Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 969—970
1355. TURDEANU, Émile, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, E. J. Brill, 1985, 509 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 957—959
1356. TURDEANU, Émile, *Les luttes des Roumains pour l'indépendence. La défense du Danube, du XIV e au XVI e siècles*, în *„Rumanian Studies.* An International Annual of the Humanities and Social Sciences", V (1980—1986). Leiden, E. J. Brill, 1986, p. 3—40 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 695
1357. *Türk Tarih Kurumu. Kuruluş Amaci ve Çalişmalari* (Societatea Turcă de Istorie. Crearea, ţelul şi activitatea sa), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1983, XII + 806 p. + 46 foto. + planşe *(T. Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 953
1358. *Die Türkei in Europa. Beiträge des Südosteuropa. Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Kongress der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen*, Ankara, 13 — 18. 8. 1979, herausgegeben von Klaus Detlev GROTHUSEN, Göttingen, Vandenhoek & Ruprecht, 1979, 272 p. + 2 h. + 12 pl. *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1093—1094
1359. TOCA, Mircea, *Clujul baroc*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 151 p. + ilustr. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 665

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1360. ULUÇAY M. Çağatay, *Padişahlarin kadinlari ve kizlari* (Femeile şi fiicele padişahilor), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1980, XIV + 220 p. *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 943

1361. UNGHEANU, M., *Interviuri neconvenţionale*, Bucureşti Ed. „Cartea Românească", 1982, 207 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . XXIII/2 (1985), p. 1064

1362. *Unirea Principatelor şi Puterile europene*, Ed. Academiei R. S. România, 1984, 283 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 899—900

1363. *Universitatea din Iaşi: 1860—1985. Dezvoltarea ştiinţei*, redactori responsabili: Gh. PLATON şi V. CRISTIAN, Iaşi, 1986, IX + 369 p. *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 493—496

1364. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Begründet von Franz ZIMMERMANN, Sechster Band, 1458—1473, Nummer 3099 — — 3979, Mit 8 Tafeln. Herausgegeben von Gustav GÜNDISCH, unter mitarbeit von Herta GÜNDISCH, Gernot NÜSSBÄCHER, und Konrad G. GÜNDISCH, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1981, LV + 628 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 620

1365. URSU, Ioana, PREDA, Dumitru, *Biografia unei conştiinţe. Ioan Ursu*, cuvânt înainte de acad. Ştefan PASCU, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1987, 295 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 594

1366. URSU, N.A., *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica", an. XXI, nr. 44 (1083), 31. X. 1986, p. 5 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 696—697

1367. URSULESCU, Nicolae, *Evoluţia culturii Starčevo-Criş pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984, 129 p. *(Cornelia-Magda Mantu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1020—1021

1368. USCĂTESCU, George, *Erasmus*, trad. de Darie NOVĂCEANU, Bucureşti, Ed. „Univers", 1982, 208 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 680—681

1369. UZUNÇARŞILI, I. M., BAYBURA, İ. K., ALTINDAG, Ü., *Topkapi Sarayi Müzesi Osmanli Saray Arşini Kataloğu. Fermâuler* (Catalogul Arhivei *Palatului Otoman de la Muzeul Topkapi Sarayi. Firmanele)*, fasc. I, ed..., Turk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1985, 105 p. *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 615—616

1370. VAKALOPULOS, Apostolos E., *Emanuel Papas „conducătorul şi apărătorul Macedoniei". Istoria şi arhiva familiei sale*, Tessalonic, 1981, 268 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXI (1984), p. 685

1371. VALACH, Julius, *Stare tlačiarne a tlačiari na Slovensku* (Vechile tipografii şi tipografi în Slovacia), Martini „Matica slovenská", 1987, 213 p. *(Eva Mârza, Iacob Mârza)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 612

1372. *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional. Cercetare şi valorificare*, I, Râmnicu-Vâlcea, 1980, 445 p.; II, Bucureşti, 1983, 567 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 877—878

1373. VĂRĂDEANU, Vasile, *Monumente bisericeşti şi culturale din zona Oraviţei*. Precuvântare de NICOLAE, mitropolitul Banatului, Timişoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1981, 232 p. + ilustr. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 664

1374. VĂTĂMANU, Adrian, *Trei mari dregători din Moldova secolului al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. „Litera", 1983, 98 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 554—561

1375. *Veac vechi, veac nou. Grigore V. Maniu în publicistică. Corespondenţă. Memorial de familie*, selecţie, prezentare şi aparat critic de Ştefan I. NICULESCU, prefaţă de Valeriu RĂPEANU, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1985, 440 p. *(Lucian Nastasă)* . . . XXIV/1 (1987), p. 565

1376. VEINSTEIN, Gilles, *Les „ciftlik", de colonisation dans les steppes du nord de la mer Noire au XVI e siècle*, în *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a armağan* (= Istanbul Universitesi Iktisat Fakültesi Mecmuasi, 41, 1—4, sept. 1982 — oct. 1983), Istanbul, 1984, p. 177—200 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 714—715

1377. VEINSTEIN, Gilles, *L'occupation ottomane d'Očakov et le problème de la frontière lituano-tatare 1538—1544*, în *Passé turco-tatar, présent soviétique. Etudes offertes à Alexandre Bennigsen*, Editons Peeters, Lou-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vain—Paris, 1986 p. 123—155 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 713—714

1378. VELCULESCU, Cătălina, *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, 220 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1049—1050

1379. VELIMAN, Valeriu, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Revista Arhivelor", an. LXI, vol. XLVI, nr. 2/1984, p. 203—212 *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 891—892

1380. VELIMAN, Valeriu, *Relaţiile româno-otomane (1711—1821). Documente turceşti*, Bucureşti, 1984, (795 p. + ilustr. *(Sergiu Iosipescu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 962—965

1381. VELINAŞ, Traian, *Onisifor Ghibu educator şi memorialist*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 206 p. *(Al. Zub)* . . . . XXII/2 (1985), p. 902

1382. VEREŞ, Grigore, *Opera lui Charles Dickens în România*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1982, 315 p. *(Al. Zub)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1057

1383. VETIŞANU, Vasile, *Vasile Pârvan, idealul uman şi valorile vieţii*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1983, 157 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 903

1384. VORNICESCU, Nestor, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în sec. XVII: izvoare, traduceri, circulaţie*, Craiova, 1983, 447 p. (extras din „Mitropolia Olteniei", 1—6/1983) *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1043—1044

1385. VORNICESCU, Nestor, *Unde-i turma, acolo-i şi păstorul. Participarea Mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor Române, 1859*, Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1984, 156 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 975—977

1386. VORNICESCU, Nestor, *Un filosof străromân de la Histria dobrogeană: Aethicus Histricus, autorul unei cosmografii şi al unui alfabet (sec. IV—V)*, Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1986, 64 p. + 8 pl. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 570—571

1387. VORNICESCU, Nestor, *Desăvârşirea unităţii noastre naţionale — fundament al unităţii Bisericii străbune*, Craiova, Ed. Mitropoliei Olteniei, 1988, 665 p. + XXI pl. *(Ion I. Solcanu)* . . . XXVI (1989), p. 637—638

1388. VOSSLER, Otto, *Geschichte als Sinn*, Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag, 1983, 162 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 932

1389. VRABIE, Gheorghe, *Eposul popular românesc. Teme. Motive. Structuri poematice*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1983, XXI + 328 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1074—1075

1390. VULCAN, Iosif, *Publicistica*, culegere selectivă, prefaţă, tabel cronologic, note şi bibliografie de Stelian VASILESCU, Timişoara, Ed. „Facla", 1983, 319 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 868

1391. WECZERKA, Hugo, *Deutsche Siedlungen und Einflüsse deutschen Stadtrechts in den mittelalterlichen Fürstentümern Moldau und Walachey* în *Stadt und Landschaft im deutschen Osten und in Ostmitteleuropa* (Studien zum Deutschtum im Osten, 17), Böhlau Verlag, 1983, p. 151—178 *(Victor Spinei)* . . . . . XXI (1984), p. 644

1392. WEHLER, Hans-Ulrich, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1980, 409 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 670

1393. *Weimars Ende. Prognosen und Diagnosen in der Deutschen Literatur und politischen Publizistik. 1930—1933*, hrsg. von Thomas KOEBNER, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1982, 436 p. *(Andrei Corbea)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 955—956

1394. WILLAUME, Malgorzata, *Drogi do niepodległosci. Polskie i rumuńskie koncepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849* (Drumul către independenţă. Concepţiile politice polone şi române şi realizarea lor în anii 1837 — 1843), Warszawa—Lódz, Państwowe Wydownictwo Naukowe, 1984, 169 p. *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXI/2 (1985), p. 897—898

1395. WILLAUME, Malgorzata, *Drogi do niepodległości. Polskie i rumuńskie kon-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849, Warszawa — Lódz, PWN, 1984, 169 p. *(Al. Zub)* . . . XXIII 2 (1986), p. 1035—1036

1396. *Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller-Universität, Jena, 1982; Beiträge zur Literaturgeschichte und methodologie*, Jena, 1982, 207 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII 2 (1986), p. 1083

1397. WOŚ, Jan Wladyslaw, *Die Nuntiatur des Annibale di Capua in Polen von 1586 bis 1591 im Spiegel seiner Briefe*, în „Zeitschrift für Ostforschung", an. 35, 1986, tom 3, p. 346—402 *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 628—630

1398. XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. IV, vol. I, 1985, ed. V. MIHAILESCU-BÂRLIBA, studiu introductiv Al. ZUB; vol. II—III, 1986—1988, ed. Nicolae STOICESCU și Maria SIMIONESCU *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXVI (1989), p. 631

1399. YÜCEL, Yaşar, *Timur'un diş politikasinda Türkiye ve Yakin Ooğu* (Turcia și Orientul Apropiat în politica externă a lui Timur), Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basimevi, 1980, 130 p. *(T. Gemil)* . . . . XXII 2 (1985), p. 943—944

1400. YÜCEL, Yaşar, *XIII—XV. Yüzyillar Kuzey-Bati Anadolu Tarihi Çoban-Oğullari Candar-Oğullari Beyliketri* (Istoria Anatoliei de nord-vest, sec. XIII — XV. Emiratele : Ciobanoğli, Candaroğli) (Ed.) „Türk Tarih Kurumu Basimevi", Ankara, 1980, X + 285 p. *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXII 2 (1985), p. 844—848

1401. YÜCEL, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 yil* (46 de ani cu Magnificul Turc (Süleyman), „Legislatorul"), Ankara, Ed. „Türk Tarih Kurumu Basimevi", 1987, VIII + 129 p. + 30 fig. + 1 h. *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXVI (1989), p. 624—628

1402. ZACH, Cornelius R., *Heiratspolitik der rumänischen Fürsten-eine Übersicht*, extras din „Ungarn-Jahrbuch", München, 1986, tom 14, 9 p. *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 643—644

1403. ZACH, Cornelius R., *Über Klosterleben und Klosterreformen in der Moldau und in der Walachei im 17. Jahrhundert*, in *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó*, München, 1987, p. 111—112 *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 646—647

1404. ZACH, Krista, *Das Türkenbild in der Moldaukunst des 15. und 16. Jahrhundert am Beispiel der Darstellung Johannes des Neuen*, extras din „Südost-Forschungen", München, 1981, 18 p. *(Andrei Corbea)*. . . . . XXII 2 (1985), p. 890

1405. ZACH, Krista, *Aktualisierung des Johannes-Novi-Stoffes in der moldauischen Kunst des 15. und 16. Jahrhundert*, extras din „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik", 32/6, 1983, 13 p. *(Andrei Corbea)* . . . . . XXII 2 (1985, p. 890—891

1406. ZACH, Krista, *Konfessionsgruppen in Slawonien und Syrmium 1640—1680. Anmerkungen zur Integration von Christen im Osmanischen Reich anhand römischer Archivquellen*, in „Ungarn-Jahrbuch", München, 1986, tom. 14, p. 11—28 *(Mihai Sorin Rădulescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 672—673

1407. ZAHARIADOU, Elizabeth A, *Manuel II Paleologos on the Striff. Between Bayezid I and Kadi Barhan al-Din Ahmed*, în vol.: Elizabeth A. Zachariadou, *Romania and the Turks (c. 1300 — c. 1500)*, London, „Variorum Reprints", 1985, p. 471—481 *(Tahsin Gemil)* . . . . . XXV 1 (1988), p. 622—623

1408. ZACIU, Mircea, *Viaticum*, București, Ed. „Cartea Românească", 1983, 308 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII 2 (1986), p. 1064

1409. ZAHARIA, Ciprian, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român. Noi mărturii privind viața culturală și spirituală a Moldovei în secolele XIV și XV*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1987, 296 p. + ilustr. (nenumerotate) *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV 1 (1988), p. 547—560

1410. ZAMFIRESCU, Dan, *Accente și profituri (1963—1983)*, București, Ed. „Cartea Românească", 1983, 509 p. *(Al. Zub)* . . . XXI (1984), p. 637

1411. ZAMFIRESCU, Duiliu, *Opere*, București, Ed. „Minerva", vol. VII, 1984, 819 p.; vol. VIII, 1985, 638 p., *Corespondență*, ediție îngrijită, note, co-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentarii și indice de Al. SĂNDULESCU *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1009

1412. ZARNOWSKI, Janusz (ed.), *Dictatorship in East-Central Europe 1918—1939*, Wroclaw — Warsawa — Kraków — Gdańsk — Łodź, Ossolineum, 1983, 248 p. *(Gh. Buzatu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 953—954

1413. ZIMMERMANN, Harald, *Veacul întunecat*, traducere de Johann HENNING și Anca MIHĂILESCU, postfață de Adolf ARMBRUSTER, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 261 p. + ilustr. *(Victor Spinei)* . . . . . XXI (1984), p. 605—606

1414. ZUB, Al., *Bîruit-au gândul (note despre istorismul românesc)*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 359 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXI (1984), p. 638

1415. ZUB, Al., *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse : A. D. Xenopol*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 102 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 657

1416. ZUB, Al., *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Ed. „Sport-Turism", 1983, 383 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXI (1984), p. 658—659

1417. ZUB, Al., *De la istoria critică la criticism (istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1985, 312 p. *(I. Saizu)* . . XXIII/2 (1986), p. 997—998

1418. ZUB, Al., *Les dilemmes d'un historien. Vasile Pârvan (1882—1927)*, Bucarest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 156 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 998

1419. ZUB, Al., *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, Ed. „Junimea", 1986, 279 p. *(I. Saizu)* . . . . . XXIV/1 (1989), p. 555

1420. ZUMTHOR, Paul, *Viața de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrandt*, traducere de Ileana LITTERA și Alexandra CUNIȚĂ, București, Ed. „Eminescu", 1982, 432 p. *(Ștefan Lemny)* . . . XXI (1984), p. 682

ÎN DIALOG CU COLABORATORII

1421. *M. Ciubotaru — V. Chirica ; C. Stoica — D. Ichim* . . . . . XXV/1 (1988), p. 535—546

REVISTA REVISTELOR

(Periodice românești și străine)

1422. „Das achtzehnte Jahrhundert". Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhundert. Redaktion : Gotthardt Frühsorge, Wolfenbüttel, VIII, 1—2, 1984, 200 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 969

1423. „Acta Moldaviae Meridionalis". Anuarul Muzeului Județean Vaslui, III—IV, 1981—1982, 340 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . XXII/2 (1985), p. 959

1424. „Acta Moldaviae Meridionalis". Anuarul Muzeului Județean Vaslui, V—VI, 1983—1984, 580 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . XXIV/2 (1987), p. 725—726

1425. „Acta Musei Porolissensis", Zalău, IX, 1985, 830 p. *(Viorel M. Butnariu)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 605—606

1426. „Aota Poloniae Historica", XLVII, 1983, 335 p. ; XLVIII, 1983, 291 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 969—970

1427. „Aevum", Milano, LXI, 1 (ian.—apr. 1987), 300 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 641—642

1428. „The American Historical Review", vol. 91, 1986, nr. 1—5 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 735—736

1429. „The American Historical Review", Bloomington, Indiana, vol. 92, nr. 1, 2, 3/1987 *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 642—643

1430. „The American Historical Review", Bloomington, Indiana, vol. 92, nr. 4, 5/1987 ; vol. 93, nr. 1—5/1988 *(Sorin Antohi)* . XXVI (1989), p. 685—687

1431. „Analele Banatului", Istorie, I, Timișoara, 1981, 269 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 689

1432. „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași" (serie nouă), s. III, a. Istorie, t. XXVIII, 1982, 103 p. *(Ștefan Lemny)* . . . .

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XXI (1984), p. 689

1433. „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (serie nouă), s. III, a. Istorie, t. XXIX, 1983, 111 p.; t. XXX, 1984, 104 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . XXII/2 (1985), p. 959—960

1434. „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (serie nouă), s. III, a. Istorie, t. XXXI, 1985, 104 p. *(Lucian Năstasă)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1111—1112

1435. „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi" (serie nouă), s. III, a. Istorie, tom. XXXII, 1986, 104 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . XXV/1 (1988), p. 631

1436. „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXXII, 1983, 104 p. *(Ştefan Lemny)* . . . XXI (1984), p. 690

1437. „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXXIII, 1984, 104 p. *(Al. Zub)* . . . XXII/2 (1985), p. 960

1438. „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXXIV, 1983, 108 p. Études publiées à l'occasion du XVIe Congrès International des Sciences Historiques (Stuttgart, 1985) *(Alexandru Florin Platon)* . XXIII/2 (1986), p. 1112

1439. „Analele Universităţii Bucureşti", Istorie, XXXV, 1986, 108 p.; XXXVI, 1987, 108 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . XXV/2 (1988), p. 627—628

1440. „Annales de démographie historique", Paris, 1981, 429 p. + CXXXI p. (Bibliografia Internaţională); 1982, 414 p. *(Ecaterina Negruţi)* . . . XXI (1984), p. 702—703

1441. „Annales de démographie historique", 1987, Paris, 429 p. *(Ecaterina Negruţi)* . . . XXV/2 (1988), p. 635—637

1442. „Analles. Économies. Sociétés. Civilizations", Paris, XXXVII, 1983, nr. 1—5 *(Al. Zub)* . . . XXI (1984), p. 701—702

1443. „Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", Paris, 1985, nr. 1—6; 1986, nr. 1—6 *(Alexandru Florin Platon)* . . . XXIV/2 (1987), p. 736

1444. „Annales. Économies. Sociétés. Civilisation", 42 anée, 1987, nr. 1, 3, 4 *(Sorin Antohi)* . . . XXV/1 (1988), p. 643—644

1445. „Anuar de Etnologie-Artă-Istorie-Lingvistică", I, Timişoara, 1981, 220 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . XXI (1984), p. 690—691

1446. „Anuar de Etnologie-Artă-Istorie-Lingvistică", II, Timişoara, 1982 (1984), 216 p.; III, 1983 (1986), 216 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . XXV/1 (1988), p. 631—632

1447. „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXV, 1982, Cluj-Napoca, 1984, 415 p. *(Gabriel Bădărău)* . . XXII/2 (1985), p. 961—962

1448. „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXVI, 1983—1984, Cluj-Nopoca, [1985], 610 p. *(Gabriel Bădărău)* . . . XXIV/1 (1987), p. 606—608

1449. „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXVII, 1985—1986, 565 p. *(Iacob Mârza)* . . . XXIV/2 (1987), p. 726—727

1450. „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XXVIII, 1987—1988, 724 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . XXVI (1989), p. 675—676

1451. „Anuar de Lingvistică şi Istorie Literară", t. XXVIII, Iaşi, 1981—1982/B, 163 p. *(Al. Zub)* . . . XXII/2 (1985), p. 960—961

1452. „Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară", Iaşi, t. XXIX, 1983—1984, seria A, 574 p.; B, 342 p. *(Lucian Năstasă)* . . XXIII/2 (1986), p. 1112—1113

1453. „Arhivele Olteniei" (serie nouă), 2, Craiova, 1983, 220 p. *(D. Agache)* . . . XXI (1984), p. 691

1454. „Arhivele Olteniei" (serie nouă), 3, Bucureşti, 1984, 250 p. *(D. Agache)* . . . XXII/2 (1985), p. 962

1455. „Arhivele Olteniei" (serie nouă), 4, Bucureşti, 1985, 288 p. *(D. Agache)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1113

1456. „Balcanica". Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques, XV, Belgrade, 1984, 525 p.; XVI—XVII, 1985—1986, 535 p. *(Miodrag Milin)* . . . XXVI (1989), p. 687—689

1457. „Balkan Studies", Thessaloniki, vol. 24, 1983, no. 1, 329 p. + pl.; no. 2, 363 p. + pl. *(Lucian Năstasă)* . . . XXIII/2 (1986), p. 1125—1126

1458. „Balkan Studies". Index to volumes 1—20 (1960—1979) indexed and edited by Mersini MARELELI-CACOURIS and Thomy VERROU-KARAKOSTAS, Thessaloniki, 1984, 458 p. *(Lucian Năstasă)* . . . XXIV/1 (1987), p. 617

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1459. „Biblioteca", 1986, nr. 1—4 ; 1987, nr. 1—4 *(Liviu Papuc)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 628—629

1460. „Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXXV—LXXVI (1981—1982), nr. 129—130, București, 1983, 536 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 963

1461. „Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXXVII—LXXIX (1983—1985), nr. 131—133, București, 1986, 540 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 727

1462. „Bulletin IBI", no. 37, 1980, 198 p. ; no. 38, 1982, 143 p. ; no. 39, 1981, 123 p. ; no. 40, 1982, 136 p. ; no. 41, 1983, 135 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 703—704

1463. „Bulletin d'information O.C.I.", Centre de recherches sur l'histoire, l'art et la culture islamiques. No. 6 (Août 1984), 7 (Décembre 1984), 28 p. *(Mihail Guboglu)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 970—972

1464. „Cahiers de civilisation médiévale. X^e—XIIe siècles", XXVII, 1984, nos. 105—108 B ; XXVIII, nos. 109—112 B ; XXIX, 1986, nos. 113—116 B *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 736—737

1465. „Cahiers d'histoire", XXIX, 1984, nr. 1—4, 366 p. ; XXX, 1985, nr. 1—4, 368 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1126

1466. „Cahiers roumains d'études littéraires", 1986, 1—4 *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 727—728

1467. „Caietele Bălcescu", Bălcești pe Topolog, IX—X, 1984, 278 p. ; XI—XII, 1986, 384 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 608—609

1468. „Canadian Review of Studies in Nationalism / Revue canadienne des études sur le nationalisme", Editor Thomas Spisa, vol. XIII, No. 1, 1986, VIII + 181 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . XXIV/1 (1987), p. 617—618

1469. „Canadian Review of Studies in Nationalism", XIV, 1987, nr. 1, 228 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 637—638

1470. „Carlyle Newsletter", 7/1986, 40 p. ; 8/1987, 80 p. *(Lucian Năstasă)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 644

1471. „Carpica", XIV, Bacău, 1982, 366 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 691—692

1472. „Carpica", XV, Bacău (1983), 1984, 292 p. *(Ion Ioniță)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 963—964

1473. „Carpica", XVI, Bacău, 1984, 238 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1113—1114

1474. „Carpica", Bacău, XVII, 1985, 254 p. ; XVIII—XIX, 1986—1987, 456 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 632—633

1475. *Centre d'études des civilisations de l'Europe centrale et du sud-est*, Cahier no. 1, novembre 1983, Paris, 144 p. (L'Institut National de Langues et Civilisations Orientales) *(Ștefan Lemny)* . . . XXI (1984), p. 704

1476. „Cercetări Agronomice în Moldova", Iași, 1984—1985 *(I. Saizu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1114—1115

1477. „Cercetări Istorice" (serie nouă), XII—XIII (1981—1982), Iași [1983], 736 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 692

1478. „Cercetări Istorice" (serie nouă), XIV—XV (1983—1984), Iași, 1986, 317 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 728—729

1479. „Cercetări de Științe Sociale", III, Târgu Mureș, 1987, 505 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 676—677

1480. „Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est", Paris, Cahier no. 2, 1984, 141 p. ; 3, 1985, 172 p. ; 4, 1986, 120 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 618—619

1481. „Crisia", Oradea, XIV, 1984, 650 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 609—610

1482. „Critica storica", XXIV, 1987, nr. 1—4, 736 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 644—645

1483. „Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, IV, 1977—1978, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 300 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 704—705

1484. „Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, V, 1979—1980, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 248 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 972

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1485. „Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, VI, 1981—1982, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 313 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 638

1486. „Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, herausgegeben von Paul Miron, Verlag Karl Alber, Freiburg/München, 7, 1988, 378 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXVI (1989), p. 689—690

1487. „Danubius", X, Galați, 1980, 300 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 693

1488. „Danubius", XI—XII (1984—1985), Galați, 1985, 294 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1115

1489. „DIKE". Buletin al Seminarului de Logica și Filosofia Dreptului, Iași, nr. 1 (1)/1988, 92 p. *(Gabriel Bădărău)* . . . . XXVI (1989), p. 677—678

1490. „Dodone" (Δωδωνη), tom. 30, 1984, Ioannina, 461 p. și 16 pl. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1126—1127

1491. „The English Historical Review", Oxford, vol. C (no. 394—396), 728 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1127—1128

1492. „The English Historical Review", vol. CII, nr. 402, 403, 404, 405/1987, 1120 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 646

1493. „The English Historical Review", volume CIII, 1988, nr. 406—409 *(Sorin Antohi)* . . . . . XXVI (1989), p. 690—691

1494. „Forschung", Mitteilungen der D.F.G., Bonn, 4/1982, 35 S.; 1/1983, 34 S.: 2/1983, 34 S. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 705

1495. „Forschung", Mitteilungen der D.F.G., Bonn, 1984, nr. 1—4 *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 972

1496. „Hierasus". Anuarul Muzeului Județean Botoșani, (III, 1980) 1983, 182 p.; (IV, 1981), 1983, 595 p. + planșe *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 693—695

1497. „Hierasus". Anuarul Muzeului Județean Botoșani, V, 1983 (1984), 702 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 629—630

1498. „Hierasus", VI, Botoșani, 1986, 301 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 678—679

1499. „Hispania. Revista española de historia", XLV—XLVI, 1985—1986, nr. 159—163 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 619—620

1500. „Histoire, économie et société", II, Paris, 1983, 1—4 *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 705—706

1501. „Histoire, économie et société", III, Paris, 1984, nr. 1—4 *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 973

1502. „Histoire, économie et société, IV, 1985, nr. 1—4 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 620—621

1503. „Histoire de l'historiographie", Revue internationale, II, Milano, 1982, 157 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 706

1504. „History and Theory", Studies in the Philosophy of History. Beiheft 26: The Representation of Historical Events, December 1987, Wesleyan University, Middleton, CT *(Sorin Antohi)* . . . XXV/2 (1988), p. 638—641

1505. „Humboldtiana", Bonn, 1982, 211 p.; 1983, 204 p.; 1984, 198 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 973—974

1506. „International Journal of Middle East Studies", vol. 17, nr. 4, november 1985, Cambridge University Press, New York, N.Y., U.S.A. *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 738

1507. „Istoričeskie Zapiski", Moscova, 107, 1982, 344 p.; 108, 1982, 352 p. *(Alexandru Andronic)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1128—1129

1508. „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas". München, Band 34 (1986), Hefte 1, 2, 3, 4; Band 35 (1987), Hefte 1, 2, 4 *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 647

1509. „Manuscriptum", XIV, nr. 1—4, 1983 *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 695

1510. „Manuscriptum", 1985, 1—4 (58—61) *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIII/2 (1986), 1115—1116

1511. „Manuscriptum", 1986, 1—4 (62—65) *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 729—730

1512. „Memoria Antiquitatis", IX—XI (1977—1979), Piatra Neamț, 1985, 766 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 630—631

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1513. „Memoria Antiquitatis", XII—XIV (1980—1982), Piatra Neamț, 1986, 334 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 679—680
1514. Academia Republicii Socialiste România, *Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tomul VI, 1981, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 184 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 695—696
1515. Academia Republicii Socialiste România, *Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tomul VII, 1982, București, Ed. Academiei R.S. România, 1984, 160 p.; tomul VIII, 1983, București, Ed. Academiei R.S. România, 1985, 138 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1116—1117
1516. Academia Republicii Socialiste România, *Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tomul IX (1984), București, Ed. Academiei R. S. România, 1987, 195 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . XXV/1 (1988), p. 633—634
1517. Academia Republicii Socialiste România, *Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tom X (1985), București, Ed. Academiei R.S. România, 1988, 164 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 680
1518. „Miorița. A Journal of Romanian Studies", IX, 1985, 1—2, 98 p.; X, 1986, 89 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 621—622
1519. „Miorița. A Journal of Romanian Studies", Rochester, New York and Hamilton, New Zealand, volume XI, 1987, 106 p. *(Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 691—693
1520. „Mitropolia Ardealului", Sibiu, XXXI, 1986, nr. 1—6, 1002 p.; XXXII, 1987, nr. 1—6, 843 p. *(Sorin Iftimi)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 631—632
1521. „Mitteilungen", Bonn, Heft 41, Jan. 1983, 62 p.; Heft 42, Aug. 1983, 60 p.; Heft 43; März 1984, 76 p.; Heft 44, Okt. 1984, 56 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 974
1522. „Mousaios". Studii și comunicări. Arheologie. Istorie, Buzău, 1981, 117 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 696—697
1523. „Oeuvres et critiques", Tübingen-Paris, XIII, 1, 1988, 173 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXVI (1989), p. 694
1524. „Paleobulgarica", Sofia, V, 1981, nr. 1—4; VI, 1982, nr. 1—4 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 706—707
1525. „Paleobulgarica", Sofia, VII, 1983, nr. 1—4; VIII, 1984, nr. 1—4; IX, 1985, nr. 1—4 *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1129—1130
1526. „Philosophy and History", Review of Kerman-Language Research Contributions on Philosophy, History and Cultural Developments. German Studies, vol. VIII, 1—2, 200 p.; IX, 1986, 1—2, 192 p. *(Ștefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 622
1527. „Philosophy and History". A Review of German-Language Research Contributions on Philosophy, History and Cultural Developments. German Studies, Section I, XX/1987, nr. 1—2, 216 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 641
1528. „Rendiconti. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche", vol. 116 (1982), Milano, 1985, 210 p. *(Lucian Nastasă)* . . XXIII/2 (1986), p. 1130—1131
1529. „Review", vol. X, nr. 1—4, 1986/1987, 755 p. *(Bogdan Murgescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 641—643
1530. „Review", vol. XI, 1988, nr. 1—4, 601 p. *(Bogdan Murgescu)* . . . . . XXVI (1989), p. 694—696
1531. „Revista Arhivelor", anul LX, vol. XLV, nr. 1—4/1983, 480 p.; anul LXI, vol. XLVI, nr. 1—4/1984, 476 p.; anul LXII, vol. XLVII, nr. 1—4/1985, 480 p. *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . XXIII/2 (1986), p. 1117—1119
1532. „Revista Arhivelor", București, LXIII, vol. XLVIII, 1986, 1—4, 360 p. *(D. Agache)* . . . . . XXIV/1, (1987), p. 610—611
1533. „Revista de Istorie", tom. 38, 1—12, București, 1985, 1260 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1119—1120
1534. „Revista de Istorie și Teorie Literară", XXXIII, 1985, nr. 1, 176 p.; nr. 2, 160 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1, (1987), p. 611—612
1535. „Revista de Istorie și Teorie Literară", XXXIII, 3—4/1985; XXXIV, 1—3/1986 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 730—731
1536. „Revista Medico-Chirurgicală" a „Societății de Mediei și Naturaliști din Iași". Supliment 1986, 413 p. *(Lucian Nastasă)* . . XXV/1 (1988), p. 634—635

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1537. „Revista Muzeelor şi Monumentelor — Monumente Istorice şi de Artă", XVII. 1986, nr. 1, 96 p. ; nr. 2, 96 p. *(Stela Cheptea)* XXIV/1 (1987), p. 612—614
1538. „Revista Muzeelor şi Monumentelor — Monumente Istorice şi de Artă", anul XVIII, 1987, nr. 1, 96 p. şi nr. 2, 96 p. ; anul XIX, 1988, nr. 1, 96 p. şi nr. 2, 96 p. *(Ioan I. Solcanu)* . . . . XXVI (1989), p. 681—682
1539. „Revue belge d'histoire contemporaine", Band XIII, 1982, 2—3, p. 179—538 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXI (1984), p. 707—708
1540. „Revue des Études Byzantines", Paris, t. 39, 1981, 360 p. ; t. 40, 1982, 289 p. ; t. 41, 1983, 338 p. *(Ion Toderaşcu)* . . . XXI (1984), p. 708—709
1541. „Revue des Études Byzantines", Paris, t. 42, 1984, 382 p. ; t. 43, 1985, 320 p. ; t. 44, 1986, 339 p. *(Ion Toderaşcu)* . . . XXIV/2 (1987), p. 738—739
1542. „Revue des Études Sud-Est Européennes", XXI, 1983, 1—4, 392 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 697—698
1543. „Revue des Études Sud-Est Européennes", XXII, 1984, 1—4, 387 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 964
1544. „Revue des Études Sud-Est Européennes", XXIV, 1986, 1—4, 396 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 614—615
1545. „Revue des Études Sud-Est Européennes", XXV, 1987, nr. 1—4 *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 632—633
1546. „Revue d'histoire moderne et contemporaine", XXXIV, 1987, 704 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 648
1547. „La revue du Louvre et des Musées de France", XXXVII, 1987, nr. 1—6 *(Doina Petrache-Lemny)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 644—645
1548. „Revue Roumaine d'Histoire", XXIII, 1984, 1—4, 381 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 964—965
1549. „Revue Roumaine d'Histoire", XXIV, nr. 1—4 1985 *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1120—1122
1550. „Revue Roumaine d'Histoire", XXV, 1986, 1—4 ; XXVI, 1987, 1—4 *(Gabriel Bădărău)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 635—638
1551. „Revue des sciences morales et politiques", Paris, 139e an., 1984, 1—4 *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 974—975
1552. „Romanoslavica", XXII, 1984, 518 p. ; XXIII, 1985, 364 p. ; XXIV, 1986, 312 p. *(L. Şimanschi)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 731—733
1553. "The Slavonic and East European Review", vol. 61, nr. 1—4, 1983, 640 + VII p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXI (1984), p. 709
1554. "The Slavonic and East European Review", vol. 64, 1986, nr. 1—4 *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 622—623
1555. „Srednie veka", Moscovă, vol. 44, 1981, 416 p. ; vol. 45, 1982, 416 p. *(Alexandru Andronic)* . . . . . XXII/2 1985), p. 975—976
1556. „Srednie veka", 46, Moscova, 1983, 440 p. *(Alexandru Andronic)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1131—1132
1557. „Storia della storiografia, Histoire de l'historiographie History of Historiography. Geschichte der Geschichtsschreibung", Milano, no. 3, 160 p. ; no. 4, 156 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 977
1558. „Storia della storiografia. Histoire de l'historiographie. History of Historiography. Geschichte der Geschichtsschreibung", Milano, 1985, 7—8, 171 + 163 p. ; 1986, 9—10, 170 + 194 p. *(Al. Zub)* XXIV/1 (1987), p. 623—626
1559. „Studia et acta orientalia", X, 1980, 176 p. ; XI, 1983, 170 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 965
1560. „Studia Polono-Danubiana et Balcanica", tom. I, pod redakcja Henryka Batowskiego, Nakladem Universytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1986, 113 p. *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 648—649
1561. „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, Series *Historia*, XXVIII, 1983, 80 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 698
1562. „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, *Historia*, 1985 şi 1986, nr. 1—2 *(Alexandru Florin Platon)* . . . XXIV/1 (1987), p. 615—616
1563. „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, *Historia*, 1987, nr. 1—2 *(Alexandru Florin Platon)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 633
1564. „Studii şi Articole de Istorie", LI—LII, 1985, 294 p. *(Lucian Nastasă)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 733

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1565. „Studii şi Cercetări de Istoria Artei", Seria Artă Plastică, tom. 31, 1984, 107 p.; tom. 32, 1985, 96 p.; tom. 33, 1986, 86 p.; tom. 34, 1987, 100 p. *(Ion I. Solcanu)* . . . . . XXVI (1989), p. 682—683
1566. „Studii de Istorie a Banatului", X, Timişoara, 1984, 295 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 965—966
1567. „Studii şi Materiale de Istorie Medie", vol. X, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1983, 183 p. *(Ion Toderaşcu)* . . XXI (1984), p. 698—700
1568. „Suceava". Anuarul Muzeului Judeţean, IX, 1982, 558 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 700
1569. „Suceava". Anuarul Muzeului Judeţean, X, 1983, 925 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 966—967
1570. „Suceava". Anuarul Muzeului Judeţean, XI—XII, 1984—1985, 438 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1122—1123
1571. „Suceava". Anuarul Muzeului Judeţean, XIII—XIV, 1986—1987, 478 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXVI (1989), p. 683—684
1572. „Südost-Forschungen", München, XL, 1981, 534 p.; XLI, 1982, 600 p.; XLII, 1983, 542 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 977—978
1573. „Südost-Forschungen", München, XLIII, 1984, X + 604 p.; XLIV, 1985, XII + 538 p. *(Ştefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 626—627
1574. „Südost-Forschungen", München, XLV, 1986, XII + 556 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 849
1575. „Synthesis". XI, Bucureşti, 1984, 89 p. *(Al. Zub)* . . XXII/2 (1985), p. 967
1576. „Synthesis", XII, Bucureşti, 1985, 101 p.; XIII, 1986, 90 p. *(Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 616
1577. „Synthesis". Bulletin du Comité national de littérature comparée de la République Socialiste de Roumanie, vol. XIV, 1987, 100 p. *(Sorin Antohi)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 638—639
1578. „Turcica". Revue d'études turques, Louvain-Paris-Strasbourg, t. XII, 1980, 219 p.; XIII, 1981, 291 p.; t. XIV, 1982, 316 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 709
1579. „Zapiski historyczne", t. XLVI, 1981, nr. 1—4, 770 p.; t. XLVII, 1982, nr. 1—4, 836 p. *(Veniamin Ciobanu)* . . . XXI (1984), p. 710—711
1580. „Zapiski historyczne", Toruń, tom LI, Zeszyt 1—4, 1986 *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXIV/1 1987), p. 627

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

1581. *Doi ani din activitatea Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol": 1983—1984 (Ştefan Lemny)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 985—996
1582. *Viaţa ştiinţifică a Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D Xenopol" în anii 1985—1986 (Ştefan Lemny)* . . . XXIV/1 (1987), p. 629—643
1583. *Viaţa ştiinţifică a Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" în anii 1987—1988 (Stela Cheptea)* . . . XXV/2 (1988), p. 647—662

*

1584. *Călătorie de studii în Franţa (Sergiu Iosipescu)* XXIII/2 (1986), p. 1133—1137
1585. *Călătorie ştiinţifică în Franţa şi R. F. Germania (Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 647—649
1586. *Călătorie de documentare ştiinţifică în R. F. Germania (Ion Ioniţă)* . . . . . XXI (1984), p. 715
1587. *Călătorie de documentare ştiinţifică în R. F. Germania (Dan Gh. Teodor)* . . . . . XXV/1 (1988), p. 651—653
1588. *Călătorie documentară în R. F. Germania (Al. Zub)* XXV/1 (1988), p. 653—654
1589. *Călătorie de documentare în Marea Britanie (Ştefan Lemny)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 644—645
1590. *Călătorie de documentare în S.U.A. (Valeriu Florin Dobrinescu)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 662—669
1591. *Călătorie de studii în străinătate (Al. Zub)* XXIII/2 (1986), p. 1137—1140
1592. *Colocviu internaţional dedicat istoriografiei timpului (Al. Zub)* . . . . . XXV/2 (1988), p. 669—671

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1593. *Colocviul de istorie central și sud-est europeană (Londra, 11—14 iulie 1983) (Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 713—714
1594. *Comisia mixtă româno-polonă (Varșovia, 20—23 martie 1984), (Al. Zub)* . . . . . XXII/2 (1985) p. 979
1595. *Congresul internațional „Falsurile în evul mediu" (Victor Spinei)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 649—650
1596. *Congresul internațional de istoria istoriografiei (Montpellier, 25—28 iulie 1983) (Al. Zub)* . . . . . XXI (1984), p. 714—715
1597. *Al doilea Congres internațional de bulgaristică (Mircea Petrescu-Dâmbovița)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 646—647
1598. *Al V-lea Congres internațional de turcologie (Mihail Guboglu)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1145—1150
1599. *Cursurile de vară de la Poitiers (Ștefan S. Gorovei)* XXIV/2 (1987), p. 752—754
1600. *Din activitatea unui lector român în S.U.A. (Dumitru Vitcu)* . . . . . XXII/2 (1985). p. 980—985
1601. *Dialog între Lumea Nouă și Lumea Veche: Al doilea Congres Internațional de Studii Românești (Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXX (1993), p. 597—605
1602. *Istorie și politică (Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXX (1993), p. 593—597
1603. *Itinerare didactice și științifice americane (1984—1986) (Gheorghe I. Florescu)* . . . . . XXIV/2 (1987), (1987), p. 741—752
1604. *A XI-a reuniune anuală a Societății de Studii Românești din S.U.A. (Gheorghe I. Florescu, Charles M. Carlton)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1141—1144
1605. *I.D. Ștefănescu: simpozion la un secol de la naștere (Al. Zub)* . . . . . XXIV/1 (1987), p. 643—644
1606. *Stagiu documentar în R. F. Germania (Victor Spinei)* . . . . . XXIII/2 (1986), p. 1144—1145
1607. *Stagiu documentar în R. F. Germania (Al. Zub)* XXII/2 (1985), p. 979—980

*

1608. Dr. Alexandru Andronic la 70 de ani *(Stela Cheptea)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 1003—1004
1609. Profesorul Nicoară Beldiceanu la 65 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 1005—1006
1610. Dr. Leonid Boicu la 60 de ani *(Al. Zub)* . . XXVIII (1991), p. 345—347
1611. Profesorul D. Ciurea la 70 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 723—725
1612. Profesorul Neagu Djuvara la 75 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIX (1992), p. 489—490
1613. Profesorul Vladimir Dumitrescu la 80 de ani *(M. Petrescu-Dâmbovița)* . . . . . XXI (1984), p. 717—719
1614. Dr. Gheorghe Duzinchevici la 80 de ani *(Veniamin Ciobanu)* . . . . . XXII/ (1985), p. 997—998
1615. Dr. Maria Holban la 85 de ani *(Andrei Pippidi)* XXIII/2 (1986), p. 1151—1153
1616. Profesorul Teodor Holban la 80 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXI (1984), p. 721—722
1617. Dr. Paul Mihail la 80 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* XXII/2 (1985), p. 999—1000
1618. Profesorul Petre Ș. Năsturel la 70 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXX (1993), p. 607—610
1619. Profesorul Vasile Neamțu la 65 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXIV/2 (1987), p. 755—756
1620. Profesorul Dionisie M. Pippidi la 80 de ani *(Silviu Sanie)* . . . . . XXII/2 (1985), p. 1001—1002
1621. Profesorul Emil Turdeanu la 80 de ani *(Ștefan S. Gorovei)* . . . . . XXVIII (1991), p. 341—344

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

1622. Hadrian Daicoviciu *(Silviu Sanie)* XXII/2 (1985), p. 1009—1010
1623. Adrian C. Florescu *(Dan Gh. Teodor)* XXIV/2 (1987), p. 757—760
1624. Nicolae Grigoraș *(Nistor Ciocan)* XXV/2 (1988) p. 673—674
1625. Renate Möhlenkamp *(Ștefan S. Gorovei)* XXIV/1 (1987), p. 651—652
1626. Mihail Rusenescu *(Traian Udrea)* XXIII/2 (1986), p. 1155—1156
1627. Hugh Seton-Watson) *(Al. Zub)* XXII/2 (1985), p. 1013—1014
1628 Aurică Simion *(Gh. Buzatu)* XXII/2 (1985), p. 1011—1012
1629. Constantin A. Stoide *(Gh. Pungă)* XXV/2 (1988), p. 675—676
1630. Nicolae Zaharia *(Dan Gh. Teodor)* XXII/2 (1985), p. 1007—1008

ARHIVA GENEALOGICĂ

1631. BEZVICONI, G., *Cercetări genealogice românești* (I) XXIX (1992), p. 511—520
1632. BEZVICONI, G., *Cercetări genealogice românești* (II) XXX (1993), p. 691—701
1633. CREȚEANU, Radu, *Genealogii țărănești* . . . XXIX (1992), p. 521—527
1634. DOCAN, Nicolae, *„Cubăia" — soția lui Constantin vodă Cantemir* (prezentare de *Mihai Sorin Rădulescu*) . . . XXVIII (1991), p. 353—376
1635. DRAGNEV, D., EȘANU, A. (Chișinău), *Familia Abaza în Rusia. Noi contribuții documentare* . . . . . XXX (1993), p. 671—678
1636. GOROVEI, Ștefan S., *„Arhiva Genealogică"* . . . XXVI (1989), p. 697—698
1637. GOROVEI, Ștefan S., *Un precursor: Sever Zotta* . XXVI (1989), p. 699—704
1638. GOROVEI, Ștefan S., *Simpozion „Genealogie și Istorie"* . . . . . XXVII (1990), p. 221—222
1639. GOROVEI, Ștefan S., *Un bilanț și un program* . XXVIII (1991), p. 349—351
1640. GOROVEI, Ștefan S., *Al III-lea Simpozion „Genealogie și Istorie"* . . . . . XXIX (1992), p. 491—492
1641. GIROVEI, Ștefan S., *Urecheștii — model de ascensiune socială* . . . . . XXIX (1992), p. 501—507
1642. GOROVEI, Ștefan S., *Recuperări, restituiri...* . XXIX (1992), p. 509—510
1643. GOROVEI, Ștefan S., *Un plan de lucru: „Corpus Genealogiarum"* . . . . . XXIX (1992), p. 545—548
1644. GOROVEI, Ștefan S., *Al IV-lea Simpozion de Studii Genealogice. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie — Filiala Iași* . . . . . XXX (1993), p. 611—612
1645. GOROVEI, Ștefan S., *Genealogia domnilor Moldovei în veacul XIV* . . . . . XXX (1993), p. 623—651
1646. GOROVEI, Ștefan S., RĂDULESCU, Mihai Sorin, *Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron* XXVII (1990), p. 223—237
1647. MICLESCU-PRĂJESCU, I. C., *Contribuții la biografia poetului Matei Millo (1756—1871)* . . . . . XXIX (1992), p. 529—536
1648. OPASCHI, Cătălina, *Vistierniceasa Elena Sturdza și „une affaire de famille" la Viena (1847)* . . . . . XXX (1993), p. 679—690
1649. PĂLTĂNEA, Paul, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir* (I) . . . . . XXIV (1989), p. 705—717
1650. PĂLTĂNEA, Paul, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir* (II) . . . . . XXVII (1990), p. 239—257
1651. PĂLTĂNEA, Paul, *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir* (III) . . . . . XXVIII (1991), p. 377—390

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1652. PALTĂNEA, Paul, *Precizări în legătură cu originea familiei lui Miron Costin* . . . . . XXIX (1992), p. 493—499
1653. PERIETZIANU-BUZĂU, Alexandru, *Considerații asupra valorii genealogice a „Arhondologiei Moldovei" de C. Sion* . . XXIX (1992), p. 537—543
1654. RĂDULESCU, Mihai Sorin, *Pe marginea unui studiu genealogic* . . . . . XXVIII (1991), p. 409—411
1655. RĂDULESCU, Mihai Sorin, *În jurul noțiunii de „elită"* XXX (1993), p. 613—622
1656. SZÉKELY, Maria Magdalena, *Neamul lui Nestor Ureche* . . . . . XXX (1993), p. 653—670
1657. ZIRRA, Vlad, *Medici din Moldova veacului trecut: Dimitrie Samurcaș și descendența sa* (I) . . . . . XXVI (1989), p. 719—732
1658. ZIRRA, Vlad, *Medici din Moldova veacului trecut: Dimitrie Samurcaș și descendența sa* (II) . . . . . XXVII (1990), p. 259—268
1659. ZIRRA, Vlad, *Medici din Moldova veacului trecut: Dimitrie Samurcaș și descendența sa* (III) . . . . . XXVIII (1991), p. 391—408

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INDICE*

A

AGACHE, D. — **346**, **375**, **434**, **468**, **469**, 633, 750, 751, 1088, 1230, 1304, 1453, 1454, 1455, 1532
AGRIGOROAIEI, Ion — **4**, **5**, **6**, 1218
ALEXIANU, Marius — 1189
ANDREESCU, Ștefan — **7**, **8**, **9**, **10**, **11**, **435**, **436**, 542, 691, 725, 764, 787, 843, 879, 1112
ANDRONIC, Alexandru — **12**, **13**, **347**, **404**, 522, 625, 870, 1507, 1555, 1556
ANGELESCU, Constantin C. — **14**, **15**, **476**, **477**, 1209
ANGELESCU Gh. F. — **348**, 1312
ANTOHI, Sorin — **16**, **405**, **428**, 567, 575, 587, 600, 655, 785, 869, 875, 901, 979, 999, 1027, 1038, 1074, 1104, 1163, 1188, 1203, 1229, 1248, 1292, 1427, 1429, 1430, 1444, 1486, 1492, 1493, 1504, 1508, 1523, 1574, 1577
APOSTOLESCU, Virgil — **17**
ASĂVOAIE, I. — 1080
AVRAM, Mircea — **18**, **19**
AVRAM, Sultana — **20**

B

BAIN, Donald E. — **134**, **135**, **136**
BANTEA, Eugen — **21**, **406**
BARBU, Daniel — **22**, **437**, 846, 1133, 1148, 1157
BARBU, Violeta — **376**
BÁTHORY, Ludovic — **232**
BĂDĂRĂU, Gabriel — **23**, **24**, **25**, **26**, **27**, **28**, **347**, 554, 589, 668, 671, 681, 742, 859, 892, 893, 947, 948, 950, 952, 1055, 1062, 1070, 1073, 1153, 1193, 1275, 1363, 1447, 1448, 1489, 1506, 1549, 1550.
BĂTRÂNA, Adrian — **29**
BĂTRÂNA, Lia — **29**.
BELDICEANU-NĂDEJDE, Nicoară — **30**
BERCEANU, Barbu B. — **31**
BERZA, M. — 32
BEZVICONI, G. — **1631**, **1632**
BINDER, Paul — **33**
BISKUP, Marian — **34**
BITOLEANU, Ion — **35**
BOICU, L. — **36**, **37**, **38**, **432**, **438**, 501, 534, 543, 570, 641, 658, 661, 662, 673, 743, 756, 758, 1030, 1083, 1161, 1171, 1215, 1254, 1259, 1300.
BOLD, Emilian — **39**, **40**, **735**
BOLDUR, Alexandru V. — **41**
BONCIU, Florin — **419**
BOTORAN, Constantin — **349**, **350**
BRĂTIANU, Gh. I — **42**, **43**
BUCUR, Marin — **44**
BURAC, Constantin — **45**
BURLEC, Liviu — **377**, 728
BUTNARIU, Viorel M. — **46**, **47**, **439**, **440**, **478**, **479**, **480**, 949, 1081, 1425
BUZATU, Gh. — **48**, **49**, **50**, **51**, **52**, **53**, **348**, **432**, 523, 594, 599, 634, 644, 645, 685, 714, 832, 833, 849, 860, 865, 878, 884, 985, 990, 1001, 1004, 1101, 1113, 1141, 1142, 1269, 1278, 1332, 1412, 1628

C

CAPROȘU, I. — **54**
CARATAȘU, Mihai — **464**
CARLTON, Charles M. — 1604
CARP, Mihaela — **55**
CÂPREANU, Ioan — 1041
CAVAȘAN, Maria — 670
CÂNDEA, Virgil — **56**
CEAUȘU, Mihai-Ștefan — **57**, **58**, **59**
CERNEA, Aurel — **60**
CERNOVODEANU, Paul — **61**, **62**, **63**, **64**
CHELCAN, Liliana — 851
CHEPTEA, Stela — **208**, 1537, 1583, **1608**
CHIRICA, Vasile — **481**, **1421**
CIHODARU, C. — **65**, **66**, **378**, **407**, **408**, **409**, **482**

* Toate contribuțiile, științifice sau documentare, sunt indicate cu **aldine**.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CIOBANU, Veniamin — **67**, **68**, **69**, 70, **71**, **72**, 73, **74**, **75**, **76**, **77**, **78**, **410**, **411**, **412**, 614, 657, 715, 732, 747, 900, 1021, 1143, 1288, 1394, 1560, 1579, 1580, **1614**
CIOCAN, Nistor — **79**, **80**, **470**, 848, 1019, 1329, 1624
CIOCÎLTAN, Virgil — **81**, **82**
CIORBEA, Valentin — **83**
CIUBOTARU, Iuliu C., — **84**
CIUBOTARU, Mircea — **85**, 379, **413**, **414**, **483**, 857, **1421**
CIUPERCĂ, I. — **86**, **87**
CIUREA, D. — **88**, **89**, **90**, **91**, **92**, **93**, **94**, **441**
CIUTĂ, I. — **95**
CLIVETI, Gheorghe — **96**, **97**, **98**, **99**, 592
COLIBABA, Anca — 804
COLIBABA, Ștefan — 804
CONSTANTINESCU, Nicolae — **100**
CONSTANTINIU, Florin — **101**
CORBEA, Andrei — 840, 969, 1277, 1393, 1404, 1405
COSTEA, Constanța — **102**, **103**, **104**
COZĂRESCU, Epifanie — **105**
CREȚEANU, Radu — **1633**
CRISTEA, Florentin-Liviu — 803
CRISTIAN, Marius — 1296
CRISTIAN, V. — **106**

D

DAN, Ilie — **380**
DASCĂLU, Nicolae — **107**, **108**, **109**, **110**, **111**
DEJAN, Ion — **112**
DELETANT, Dennis — **113**
DENIZE, Eugen — **114**, **115**, **116**, **117**, 896, 1047, 1162, 1179
DIACONU, Petre — **381**
DIACONU, V. — **118**
DINESCU, Valeriu — **39**, **40**
DIȚĂ, Alexandru V. — **382**
DOBRESCU, Constantin — **119**, **137**
DOBRESCU, Elena — **119**
DOBRINESCU, Valeriu Florin — **120**, **121** **122**, **123**, **124**, **336**, **351**, **352**, 1590
DOCAN, Nicolae — **1634**
DOCEA, Vasile — **125**
DORIN, Mihai C. — **126**, **127**
DRAGNEV, D. — **1635**
DRĂGAN, Ioan — **128**
DUDAȘ, Florian — **129**
DUMISTRĂCEL, Stelian — **130**, **383**, **384**
DURĂ, Ioan — **484**
DUȚU, Alexandru — 432

E

EDROIU, Nicolae — 596, 1052
EMANDI, Emil Ioan — **58**, **59**
EȘANU, A. — **1635**

F

FALANGAS, Andronikos — **385**
FĂGUREL, Veluța — **131**
FILIMON, Aurel — **132**
FILIMON, Elena — 1345
FLORESCU, Gheorghe I. — **133**, **134**, **135**, **136**, **137**, **353**, **386**, **415**, **416**, 593, 620, 734, 744, 754, 802, 926, 973, 1005, 1479, 1519, 1601, 1602, 1603, 1604

G

GAIDAGIS, Elena — 976, 1160
GAIDAGIS, Nikos — **138**, 976, 1160
GEMIL, Tahsin — **139**, **140**, 504, 807, 817, 858, 885, 905, 978, 980, 989, 1309, 1319, 1340, 1341, 1357, 1360, 1369, 1399, 1407
GLÜCK, Eugen — **442**
GOROVEI, Ștefan S. — **141**, **142**, **143**, **144**, **145**, **146**, **147**, 216, **300**, **354**, **355**, **356**, **387**, **388**, 430, **432**, **443**, **444**, **485**, **486**, **487**, **488**, **489**, 511, 512, 513, 527, 528, 533, 534, 548, 549, 558, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 572, 576, 583, 588, 591, 597, 640, 647, 648, 649, 651, 660, 676, 680, 683, 705, 723, 726, 727, 752, 753, 760, 769, 814, 818, 842, 856, 867, 877, 897, 915, 916, 917, 930, 934, 935, 936, 943, 951, 956, 995, 998, 1026, 1035, 1039, 1046, 1059, 1060, 1061, 1063, 1064, 1065, 1079, 1084, 1090, 1091, 1110, 1111, 1114, 1172, 1178, 1180, 1181, 1182, 1190, 1191, 1200, 1205, 1210, 1211, 1213, 1214, 1221, 1233, 1240, 1249, 1250, 1260, 1279, 1282, 1295, 1298, 1301, 1330, 1336, 1355, 1356, 1361, 1364, 1366, 1374, 1376, 1377, 1379, 1409, 1423, **1424**, **1431**, 1433, 1435, 1439, 1445, **1446**, 1450, 1460, 1461, 1462, 1464, 1471, 1473, 1474, 1477, 1478, 1482, 1483, 1484, 1485, 1487, 1488, 1496, 1497, 1498, 1512, 1513, 1514, 1515, 1516, 1517, 1522, 1524, 1525, 1531, 1559, 1566, 1568, 1569, 1570, 1571, 1578, 1599, 1609, 1611, 1612, 1616, 1617, 1618, 1619, 1621, 1625, **1636**, **1637**, 1638, 1639, 1640, **1641**, 1642, **1643**, 1644, **1645**, **1646**
GUBOGLU, Mihail — **417**, **433**, 508, 550, 789, 813, 823, 861, 991, 1058, 1109, 1149, 1274, 1320, 1328, 1358, 1400, 1401, 1463, 1598

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

H

HANAK, Harry — **148**
HANIOGLU, M. Şükrü — **149**
HEPPNER, Harald — **445**
HOLBAN, Maria — **150, 151, 446**
HUREZEANU, Damian — **429**, 1127

I

IACOB, Gheorghe — **152, 153**
IACOBESCU, Mihai — **154, 155**, 800
ICHIM, Dorinel — **389, 1421**
IFTIMI, Sorin — **156**, 1520
IGNAT, Georgeta — 642
ILIESCU, Octavian — **157, 390**
IONESCU, Dumitru P. — **158, 159, 160**
IONIŢĂ, Gh. I. — **161**
IONIŢĂ, Ion — 1472, 1586
IORDACHE, S. Gh. — **357**
IORDAN, Constantin — **162, 163**
IOSIPESCU, Sergiu — **164, 165, 166, 167**, 584, 686, 1072, 1123, 1132, 1294, 1380, 1584
ISAC, Virginia — **168, 360, 361**
ISTRATI, C. — **169, 170, 358**
IVANEŞ, Constantin — **232**
IVANESCU, D. — **171, 359, 360, 361, 447**, 603, 1049

J

JACOTĂ, Mihai — 1251
JAKO Klara — **172**
JIANU, Magda — **173**
JOIŢA, Virgil — **174**

K

KAREŢCHI, A. — **311**
KRAJČOVIĆ, Milan — **175**

L

LASCU, Stoica — **176**
LÁSZLÓ, A. — 532, 962
LEMNY, Ştefan — **177, 178, 179, 180, 362, 391, 432, 448**, 505, 520, 535, 544, 573, 579, 580, 585, 595, 602, 608, 621, 628, 632, 637, 653, 678, 684, 694, 710, 711, 719, 720, 739, 759, 772, 773, 776, 777, 778, 788, 798, 810, 811, 841, 920, 924, 925, 931, 933, 940, 942, 954, 959, 960, 972, 981, 987, 1002, 1017, 1029, 1042, 1050, 1096, 1107, 1118, 1122, 1137, 1139, 1140, 1145, 1150, 1156, 1195, 1227, 1235, 1236, 1239, 1241, 1243, 1245, 1246, 1276, 1283, 1284, 1290, 1311, 1323, 1339, 1378, 1383, 1389, 1390, 1408, 1415, 1418, 1420, 1422, 1432, 1436, 1465, 1466, 1467, 1468, 1475, 1481, 1509, 1518, 1526, 1542, 1544, 1548, 1553, 1573, 1581, 1582, 1589
LEUŞTEAN, Lucian — 1256
LICA, Vasile — **181**
LOBIUC, Ioan — **392, 393**
LUKACS, Antal — **182**

M

MACARIE, Victor — **286**, 716, 1212
MACOVEI, Adrian — **183, 184, 185**, 677, 838, 946, 1022
MAIER, Lothar — **186**
MANTU, Cornelia-Magda — 762, 1226, 1367
MAREŞ, Alexandru — **187**
MARINESCU, Florin — **418**
MATEESCU, Tudor — **188, 189**
MĂRIEŞ, Stela — **190, 191, 192**, 908
MÂRZA, Eva — 1126, 1334, 1335, 1351, 1371
MÂRZA, Iacob — **193**, 774, 922, 1126, 1334, 1335, 1351, 1371, 1449
MÂŢĂ, Cornelia — **449**, 665, 795, 796, 797
MEHDI, Ilhan M. — **194**
MEHMET, Mustafa Ali — **394**
MERIŞCA, Costin — 1068
MICHELSON, Paul E. — **195**
MICLESCU-PRĂJESCU, I. C. — **1647**
MIHAIL, Paul — **196, 197, 363, 364, 395, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 490, 491**, 626, 863, 1056, 1106, 1129, 1130, 1135, 1198, 1202
MIHAIL, Zamfira — **395, 450**
MIHĂILESCU-BARLIBA, Virgil — 500, 546, 701, 1154, 1228
MILIN, Miodrag — 1456
MIRCEA, Ion-Radu — **198**
MINDRUŢ, Stelian — 43, **451**, 1216, 1257, 1307
MORARU, Lucian — 819
MÖHLENKAMP, Renate — **199**
MURARIU, Ioan — **365**
MURGESCU, Bogdan — **419**, 630, 845, 983, 1529, 1530
MURGESCU, Mirela-Luminiţa — 1280
MUSTAŢĂ, Gheorghe — **200**

N

NASTASĂ, Lucian — **201, 202, 203, 354, 355, 356, 492**, 509, 530, 537, 578, 607, 612, 617, 618, 631, 636, 638, 639, 659, 687, 689, 690, 702, 708, 713, 755, 761, 763, 794, 799, 801, 809, 815, 816, 836, 839, 862, 873, 883, 886, 907, 921, 938, 939, 955, 974, 988, 1003, 1009, 1025, 1033, 1037, 1048, 1069, 1071, 1078, 1095, 1097, 1117, 1152, 1187, 1204, 1223, 1225, 1237, 1238, 1252,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1258, 1263, 1271, 1273, 1303, 1305, 1306, 1365, 1370, 1375, 1398, 1411, 1426, 1428, 1434, 1452, 1457, 1458, 1469, 1470, 1490, 1491, 1499, 1502, 1510, 1511, 1527, 1528, 1534, 1535, 1536, 1539, 1546, 1554, 1564
NASTASE, Dumitru — **396**
NĂSTUREL, Petre Ş. — **204, 205**
NEAMŢU, Gelu — **206**
NEAMŢU, Vasile — **207, 208, 432,** 890, 1208, 1337
NECULAU, Radu — 510
NEGRUŢI, Ecaterina — **209, 210, 211,** 555, 581, 582, 958, 1347, 1440, 1441
NICOLAE, Eugen — 1289
NICOLAE, O. — 735
NICOLESCU, Gheorghe — **366**
NUSSBÄCHER, Gernot — **212, 341, 367, 368, 369, 370**

O

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Ernest — **213**
OGHINĂ, Cristiana — 738, 757, 784, 928, 1007, 1115
ONIŞORU, Gh. — **214, 215**
OPASCHI, Cătălina — **1648**

P

PANAITE, Viorel — **420, 421, 422, 423, 424, 425**
PANAITESCU, P. P. — **216, 217, 430**
PANKOWICZ, Andrzej — **218**
PAPACOSTEA, Şerban — **219, 220, 221, 222, 223, 224, 397**
PAPUC, Liviu — 1459
PAŞALIU, Iulian — **225**
PĂIUŞAN, Radu — **226, 227**
PĂLTÂNEA, Paul — **228, 229, 230, 231, 471, 472, 473, 1649, 1650, 1651, 1652**
PĂTROIU, Ion — **352**
PĂUN, Nicolae — **232**
PÂRVU, Sorin — **124**
PEARTON, Maurice — **233**
PERIETZIANU-BUZĂU, Alexandru — **1653**
PETRACHE-LEMNY, Doina — 699, 1146, 1147, 1547
PETRESCU-DÂMBOVIŢA, Mircea — 1597, 1613
PIENARU, Nagy — 844
PIPPIDI, Andrei — 42, **234, 235, 398, 399, 431, 452,** 932, 1253, 1615
PLATON, Alexandru Florin — **236,** 502, 519, 525, 568, 609, 611, 622, 623, 624, 654, 669, 674, 697, 703, 712, 729, 731, 766, 768, 770, 775, 837, 904, 919, 971, 1012, 1094, 1131, 1164, 1333, 1346, **1438, 1443,** 1545, 1562, 1563
PLATON GHEORGHE — **237, 238, 239, 240, 371, 400, 432,** 586, 616, 692, 872, 910, 911, 929, 1010, 1011, 1067
PLEŞIA Şt. — 808
POP, Ioan Aurel — **241, 242**
POPA, Anghel — **243, 244, 245, 246, 247**
POPA, I. — **248**
POPOVICI, Rodica — 522, 625, 870
PORCESCU, Scarlat — **249**
PORUCIUC, Adrian — 852
PUNGĂ, Gh. — **250,** 1629
PUŞCAŞ, Vasile — **251, 252**
PUŞCAŞU, Voica-Maria — **440**

R

RADU POPESCU, Anca — **253,** 709
RĂDULESCU, Mihai-Sorin — 889, 899, 1043, 1119, 1125, 1261, 1397, 1402, 1403, 1406, 1634, **1646, 1654, 1655**
RĂŢOI, Tudor — 1272
RÂPĂ-BUICLIU, Dan — **464**
REZACHEVICI, Constantin — 254, **255, 256, 257, 493, 494**
RÎNZIŞ, Filofteia — **258**
RUSU Adrian Andrei — 43, **259, 260, 426, 453,** 515, 1168
RUSU, Dumitru D. — **261**

S

SABADOS, Marina Ileana — **262**
SAIZU, I. — **55, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 282, 311, 312,** 675, 748, 749, 805, 821, 854, 909, 941, 1036, 1099, 1102, 1217, 1224, 1244, 1255, 1270, 1308, 1338, 1414, 1416, 1417, 1419, 1476
SANIE, Silviu — **271, 272, 273, 274, 275,** 1285, 1620, 1622
SĂRGHIE, Anca — **276**
SECAŞIU, Claudiu — **53**
SETON-WATSON, H. — **277**
SIBECHI, Gh. — **278, 279**
SIMION, A. — **48, 280**
SIMION, Elisabeta — **281**
SIMION, Natalia — **282**
SION, Ion T. — **474**
SIUPIUR, Elena — **283,** 1344
SOLCANU, Ion I. —**284, 285, 286,** 539, 604, 693, 771, 864, 891, 913, 918, 945, 1175, 1185, 1186, 1199, 1331, 1387, 1538, 1565
SOLOMON, Flavius — **287**
SORESCU, Roxana — 783
SPINEI, Victor — **433,** 496, 497, 820, 1023, 1054, 1108, 1322, 1391, 1413, 1595, 1606
STAN, Constantin I. — **288, 289**
STAN, Valeriu, — **290, 372**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STĂNCIULESCU-BÎRDA, Alexandru — **465, 466, 467**
STOICA, Cornèliu — **475**, 606, 912, **1421**
STOIDE, Const. A. — **291, 292, 293, 454**
SUCIU, D. — **294, 295, 296, 297, 298**
SZÉKELY, Maria Magdalena — 217, **299, 300, 427, 1656**

Ş

ŞANDRU, D. — **301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312**, 736, 903, 1315, 1348
ŞIMANSCHI, Leon — **1, 313, 314**, 1220, 1552
ŞTEFAN, Marian — **366**

T

TACU, C. — **269**
TANAŞOCA, Nicolae-Şerban — **315**
TAŞCĂ, George-Felix — **316**
TEODOR, Dan. Gh. — **317, 318**, 1286, 1587, 1623, 1630
TEODOR, Maria —**319, 320, 321**
TEODOR, Pompiliu — **322, 432**
TEODOR, Silvia — 1075, 1092, 1299
TEODORESCU, Gheorghe — 1343
TODERAŞCU, Ion — **401, 455**, 1105, 1166, 1540, 1541, 1567
TODERAŞCU, N. — 741
TURDEANU, Emil — **323**
TURLIUC, Cătălin O. — 615, 790, 923, 1020, 1173, 1247

Ţ

ŢURLEA, Petre — **324, 325, 326, 354, 355, 356, 495**, 619

U

UDREA, Traian — 1626
UNGUREANU, Alexandru — **327**
UNGUREANU, Mihai-Răzvan — **456**, 1093, 1222
URSU, N. A. — **84; 328, 329, 330, 331, 332, 402, 457**

V

VACARU, Silviu — **333**
VATAVU, Mihai — 1051, 1082, 1144, 1174
VELCIU, Dumitru — **403**
VELCULESCU, Cătălina — 1321
VELIMAN, Valeriu — **334, 335**
VERUSSI, Raluca — 584
VESA, Vasile — **336**
VITCU, Dumitru — **337, 338, 339, 340**, 650, 834, 927, 968, 970, 1600
VLAD, Dan-Radu — **373**
VLAICU, Monica — **341**
VOICULESCU, M. — **346**

Z

ZAHARIUC, Petronel — **374**
ZIRRA, Vlad — **1657, 1658, 1659**
ZUB, Al. — **2, 3, 342, 343, 344, 345, 432**, 499, 503, 506, 507, 514, 516, 517, 518, 521, 524, 529, 531, 536, 538, 540, 541, 545, 547, 551, 552, 553, 556, 557, 559, 569, 571, 574, 577, 590, 598, 601, 605, 610, 613, 627, 629, 635, 643, 646, 656, 663, 664, 666, 667, 672, 679, 682, 688, 695, 696, 698, 700, 704, 706, 707, 717, 718, 721, 722, 724, 730, 733, 737, 740, 745, 746, 765, 767, 779, 780, 781, 782, 791, 792, 793, 806, 812, 822, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 835, 847, 850, 853, 855, 866, 868, 871, 874, 876, 880, 881, 882, 887, 888, 894, 895, 898, 902, 906, 914, 937, 944, 953, 957, 961, 963, 964, 965, 966, 967, 975, 977, 982, 984, 986, 992, 993, 994, 996, 997, 1000, 1006, 1008, 1013, 1014, 1015, 1018, 1025, 1028, 1031, 1032, 1034, 1040, 1044, 1045, 1053, 1057, 1076, 1077, 1085, 1086, 1087, 1089, 1098, 1100, 1103, 1116, 1120, 1121, 1124, 1134, 1136, 1138, 1151, 1155, 1158, 1159, 1165, 1167, 1169, 1170, 1176, 1177, 1183, 1184, 1192, 1194, 1196, 1197, 1201, 1206, 1207, 1219, 1231, 1232, 1234, 1242, 1262, 1264, 1265, 1266, 1267, 1268, 1281, 1287, 1291, 1293, 1297, 1302, 1310, 1313, 1314, 1316, 1317, 1318, 1324, 1325, 1326, 1327, 1342, 1349, 1350, 1352, 1354, 1359, 1362, 1368, 1372, 1373, 1381, 1382, 1384, 1385, 1386, 1388, 1392, 1395, 1396, 1410, 1437, 1442, 1451, 1480, 1494, 1495, 1500, 1501, 1503, 1505, 1521, 1533, 1543, 1551, 1557, 1558, 1561, 1572, 1575, 1576, 1585, 1588, 1591, 1592, 1593, 1594, 1596, 1605, 1607, 1610, 1627
ZUGRAVU, Nelu — 652, 786, 824, 1016, 1066, 1128, 1353

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AB = Ahivele Basarabiei
AES = Analele economice și statistice
ArhGen = Arhiva Genealogică
AHR = The American Historical Review
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" Iași
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AIIX = Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" (fost AIIAI)
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de lingvistică și istorie literară (Iași)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
AnM = Analele Moldovei
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH = Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secțiunii Literare
ARMSȘ = Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
AȘRS = Arhiva pentru știință și reformă socială
AȘUI = Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași
AUB = Analele Universității București
BBRF = Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCI = BCIR
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide"
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH. BSHAR = ARBSH
BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CDM = Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat, București, vol. I—V.
CDM. S. 1 = idem, Supliment I
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaților
DIR = Documente privind istoria României

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOP = Dumbarton Oaks Papers
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = „Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iași
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LL = Limbă și literatură
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA = Materiale și cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamț)
MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NEH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slaves
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundațiilor Regale
RGI = Revista generală a învățământului
RH = Revue Historique
RHLF = Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică (ambele serii)
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie și teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor și monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaționale
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii și articole de istorie
SAMNB = Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii și cercetări de bibliologie
SCIA = Studii și cercetări de istoria artei
SCI = Studii și cercetări istorice (ultimele din **CI**, seria veche)
SCIM = Studii și cercetări de istorie medie
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN = Studii și cercetări de numismatică
SCȘI = Studii și cercetări științifice, Iași
SEER = The Slavonic and East European Review
SMIC = Studii și materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii și materiale de istorie medie
SMIMd = Studii și materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
SOF = Südost-Forschungen (München)
StCl = Studii clasice
SUBB = Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TC = „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ukb, UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	= Viața Românească
ZfRPh	= Zeitschrift für romanische Philologie

ASB	= Arhivele Statului București
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
BAR	= Biblioteca Academiei Române

Autorii sunt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole și note* (până la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională.

Toate materialele vor fi prezentate redacției în două exemplare, dactilografiate la două rânduri, cu notele numerotate în continuare, așezate la sfârșitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat într-o limbă de largă circulație. Fotografiile și desenele vor fi numerotate și însoțite de explicații, indicându-se în manuscris pagina unde trebuie așezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din țară sunt rugați să prezinte materialele în *formă finită*, ținând seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi ; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacție, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligația de a anunța redacția în cazul când au predat același text unei alte publicații (în versiunea originară sau în traduceri), când textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum și în cazul când unele afirmații sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate în *manuscrise* și apărute între timp, noi studii în aceeași problemă și care trebuie menționate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor* — fiind coordonată de redacție, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărți, studii și reviste sunt rugați să se informeze la redacție, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialiști. Redacția își rezervă dreptul de a planifica apariția materialelor acceptate în funcție de necesități și de a nu le reține pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎN ATENȚIA CITITORILOR !

Începând din 1994, ARHIVA GENEALOGICĂ a devenit revistă de sine stătătoare, cu apariție trimestrială, publicată de Editura Academiei Române, sub egida Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie — Filiala Iași. Pentru informații și abonamente, doritorii se vor adresa d-lui ȘTEFAN S. GOROVEI, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", str. Lascăr Catargi nr. 15, 6 600 Iași 1, tel. (032) 212614.

Tiparul executat sub cd. 48
la S.C. „Dosoftei" S.A.,
str. Sf. Lazăr nr. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei românilor (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XXI/1984, 728 p.
XXII/1985, 1—2, 1 016 p.
XXIII/1986, 1—2, 1 160 p.,
XXIV/1987, 1—2, 1 420 p.
XXV/1988, 1—2, 1 338 p.
XXVI/1989, 736 p.
XXVII/1990, 272 p., 285 lei
XXVIII/1991, 416 p., 285 lei.
XXIX/1992, 552 p., 150 lei
XXX/1993, 704 p., 350 lei

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p.,
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p.
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România O bibliografie)*, 214 p.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859)*, 138 p.
Supliment XI *(Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"
tom. XXXI, p. 1—712, Iași, 1994

ISSN 0074—039X

Lei 909

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro